श्रीः

हिन्दू विश्वविद्यालय नेपाल राज्य संस्कृत ग्रन्थमाला-५
Hindu Vishvavidyalaya Nepal Rajya Sanskrit Series Vol. V

संगीतराजः

(नृपतिकुम्भकर्णप्रणीतः)

प्रथमखण्डः

SAṄGĪTARĀJA

By

MAHĀRĀṆĀ KUMBHĀ

VOL I

Editor ·

(Dr. Km.) PREMLATA SHARMA, M A
(Sanskrit and Hindi), Ph D , Śāstrācārya, Saṅgītālaṅkāra,
Reader, Theory of Music and Research,
College of Music & Fine Arts,
Banaras Hindu University

General Editor :

Dr. V. S. AGRAWALA

1963

Published by
© Hindu Vishvavidyalaya Sanskrit Publication Board

Printed by
Lakshmi Das
Banaras Hindu University Press
VARANASI—5

Price Rs. 40/-

Sole Distributor
MANAGER
BANARAS HINDU UNIVERSITY PRESS
VARANASI—5 (India)

TABLE OF CONTENTS

PART II. TEXT

PART III. APPENDICES AND INDICES

Kumbhal	Kumbhalgarh Inscription (Published in 'M K' and 'V V')
K Y	Krsna Yajurveda
M P	Matsyapurāna
M K	'Mahārānā Kumbhā' by Harbilas Sarda (2nd Edition)
M S	Manusmrti (Chowkhambha edition)
Munda	Mundakopanisat
N S	Nātyaśāstra (Chowkhambha edition—unless otherwise indicated) In references pertaining to 'Abhinavabhārati, the G O S edition should be taken to have been referred to
Ojha	Dr G H Ojha, 'Udaipur Ka Itihas
Praśno	Praśnopanisat
R B	Rajasthan Bharati (Research Journal of the Sadul Rajasthani Research Institute, Bikaner) Special number entitled 'Kumbhā Viśesānka' March 1963
R V	Rgveda Samhitā
R K	Rasakaumudi of Śrikantha (transcript deposited in our Research Section)
R P	Rasikapriyā Commentary on Jaideva's Gitagovinda by Kumbha (Published from the Nirnayasagar Press in several editions, but *now out of print*)
R S	Rasārnava Sudhākara by Simhabhūpāla (Trivandrum Sanskrit Series)
R V	Rāgavibodha of Somanātha
S Damodar	Sangita Dāmodara of Śubhankara
S D	Sangita Darpana of Damodara Pandita
S M	Sangita Makaranda of Nārada
S N A	Sangit Natak Akademi
S Rāj	Sangita Rāja
S R	Sangita Ratnākara

S. S.	Saṅgīta Samayasāra by Parśvadeva (in footnotes to the text).
S. S.	Saṅgīta Śiromaṇi (two fragmentary transcripts of this text are deposited in our Research Section; abbreviation used in the Introduction).
S. U. S.	Saṅgītopaniṣatsāroddhāra (G. O. S.).
Tai.	Taittirīyopanisat.
Tod.	Col. Tod. 'Annals and Antiquities of Rajasthan' Vol. I.
Vayu.	Vāyupurāṇa.
Viṣṇu.	Viṣṇupurāṇa.
V. V.	Vīravinoda: by M. M. Kaviraj Shyamaldas. (Printed, but unpublished).

FOREWORD

Some years ago the Banaras Hindu University received from the Nepal Rajya a generous donation of Rs One Lakh to be devoted to a pious purpose It was gratefully accepted by the University and Pandit Govind Malaviya, who was then the Vice Chancellor, ear marked this sum for the publication of Sanskrit texts, their commentaries and translations, in a properly edited form The Hindu Vishvavidyalaya Sanskrit Publications Board, appointed for this purpose, has decided that the series be named Hindu Vishvavidyalaya Nepal Rajya Sanskrit Granthamala

The work of preparing critical editions of selected ancient texts has been taken up in right earnest and is in several stages of progress Already about half a dozen volumes have been printed and it is expected that in the coming years the work of the series will gain increased momentum It is proposed to publish important Sanskrit texts which are either so far unpublished or have become out of print since long or deserve to be critically edited again on the basis of fresh manuscript material or which should be reprinted with a new interpretative approach Basic scriptural texts of Hinduism like the Vedas, Brāhmanas Śrauta Sutras Dharma Sutras Grhya Sutras Carana literature Purānas Upa purānas Epics Dharma Śāstras, philosophical and scientific literature with commentaries as well as expositional works bearing on them will be specially taken up for new editions in this series

Sangīta Raja The Sangita Rāja of Ranā Kumbha (1433 1468 A D) is an encyclopaedic work on the science of Music, Dance Musical Instruments and Theory of Rasa, altogether comprised of five *Kośas* of about 16 000 śloka measure Although quite ample manuscript material is preserved for this text its magnitude and real importance were only faintly

known and the text remained unpublished for its major part.

Fortunately Dr. Premlata Sharma of the College of Music and Fine Arts, placed in charge of the Research Section, realised the value of this text and worked for several years in preparing a critical edition of the Saṅgīta Rāja on the basis of the available manusript material. The text being ready, she was naturally anxious for its publication. Realising the exceptional value of the Saṅgīta Rāja in the field of ancient Indian sources on Music, I at once offered to publish it in the above Series and the Board accepted this suggestion. Accordingly in this first Volume two *Kośas* are being printed, of which the first is just an introductory book, but the second in about 6,000 verses, deals with the theory of Indian Music in all its aspects. Rāṇā Kumbhā was a great patron of Literature and Art. He himself wrote a commentary, called *Rasika-Priyā* on the *Gītagovinda* of Jayadeva. He also built the *Kīrttistambha* at Chittor, which is a monumental tower in nine storeys of stately form, beautifully carved and loaded with sculpture. Rāṇā Kumbhā accomplished cultural programmes in the true tradition of Vikramāditya and Bhoja. He entered into far-flung relationship with the contemporary rulers of Gujerat, Malwa, Kashmir, etc.

He was a great lover of music and himself a devotee of this art. It was in the fitness of things that he became the author of the encyclopaedic compilation named Saṅgīta Rāja. Dr. Premlata has gone into details of the delicate question whether Rāṇā Kumbhā was himself the author, or the scholarly Pandits of his Court (Sabhā) were entrusted with the task of bringing together a work of such depth and magnitude. The truth lies somewhere in the middle; but there seems to be no doubt that the grand compilation was the result of Kumbhā's own inspiration, planning and practical wisdom in having it executed in such an accomplished manner. As is well known, upto now the Saṅgīta-Ratnākara of Śārṅgadeva (1210-1247) has been considered to be the biggest work on the theory and

practice of Indian Music There is no doubt about the truth of this statement and the merits of the Sangita Ratnākara are genuine It is comprehensive in its scope and a true mirror of the many faceted developments of the art of Music in ancient and medieval India, as it had come down through the ages Working about 200 years after the author of the Sangita Ratnākara, Rānā Kumbhā was inspired by a very similar idea viz to present an upto date encyclopaedia of Indian Music and Dance in which the relevant material has been brought together with great clarity, critical acumen and an understanding of its historical development All scholars of Indian culture and lovers of Indian musical theory will be gratified by this new text which may be called the most excellent text on Music or virtually an ocean of musical knowledge as it was perfected during the Hindu period

The learned Editor has done her work with utmost devotion as the Introduction and several useful Appendices printed with the text indicate It is proposed to print in Volume II the remaining three Kośas on Vādya, Nrtya and Rasa, which will be almost of similar extent

It is my pleasant duty to express my deep obligation to His Highness Karani Singhji the Maharaja Sahib of Bikaner who generously placed at the disposal of the Editor all the manuscript material of Sangita Rāja deposited in the Anup Sanskrit Library

We are also thankful to His Highness Sri Bhagwat Singhji, Maharana Sahib of Udaipur, who has inaugurated Rana Kumbha Annual Celebrations and has taken immense interest in the publication of the Sangita Rāja as one of the major monuments to the glory of Rānā Kumbhā

Our gratitude is also due to His Highness Maharaja Sahib Karan Singh of Kashmir who as the Chancellor of the Banaras Hindu University has kindly consented to announce the publication of this Volume of the Sangita Rāja of the Hindu Vishvavidyalaya Nepal Rajya Sanskrit Granthamala, in a special ceremony on December 26, 1963

I have real pleasure in thanking Shri Lakshmi Dasji, Manager, B.H.U. Press, whose organising ability has made it possible to print such a voluminous and difficult text within a very reasonable time.

V. S. AGRAWALA
M.A. Ph. D., D.Litt.,
General Editor,
Hindu Vishvavidyalaya Nepal Rajya
Sanskrit Granthamala Series;
Convener,
Hindu Vishvavidyalaya
Sanskrit Publications Board.

Varanasi-5.
December 11, 1963.

PREFACE

Sangīta Rāja was heretofore available only in its manuscript form (but for two small printed portions) and its complete MS was to be found only in the Anup Sanskrit Library, Bikaner and as such was not readily available to readers Very inaccurate and incomplete impressions prevailed generally regarding its nature, scope or contents, as will be seen from the following summary of published reviews which have come to the Editor's notice It will be seen that except for M Krishnamachariar's 'History of Classical Sanskrit literature' no published review gave a correct description of the work or appreciated its importance References to the work generally described it in bald terms as one on Music or Poetics or both but seldom appreciated its comprehensiveness, bulk, originality, erudition, or catholicity in respect whereof it eclipses works on its subject written during many preceding centuries

Summary of References to Sangita Raja

1 Non descriptive references confined to a bare mention of the name of S Rāj and its author —

(i) F Kielhorn A Classified Catalogue of Sanskrit MSS in the Central Provinces (1874) p 96 Two MSS of the work are noticed under two different names as under, both said to be written by Kumbhakarṇa

(a) 'Sangita Mimamsā —No of leaves 275 No of ślokas 4675' Obviously the MS referred to must have been incomplete in regard to practically one half of the original text As its contents are not noticed chapter wise it is not possible to say if it contained continuous matter or disconnected fragments

(b) Saṅgita Raja No of leaves 87 Ślokas 1740 Apparently the reference is to only a fraction of the text Both the MSS are mentioned to have been in the possession of one Bhau Shrikhande [1]

---

1 No trace is available of these MSS today

I have real pleasure in thanking Shri Lakshmi Dasji, Manager, B.H.U. Press, whose organising ability has made it possible to print such a voluminous and difficult text within a very reasonable time.

V. S. AGRAWALA
M.A. Ph. D., D.Litt.,
General Editor,
Hindu Vishvavidyalaya Nepal Rajya
Sanskrit Granthamala Series;
Convener,
Hindu Vishvavidyalaya
Sanskrit Publications Board.

Varanasi-5.
December 11, 1963.

PREFACE

Sangita Rāja was heretofore available only in its manuscript form (but for two small printed portions) and its complete MS was to be found only in the Anup Sanskrit Library, Bikaner and as such was not readily available to readers Very inaccurate and incomplete impressions prevailed generally regarding its nature, scope or contents, as will be seen from the following summary of published reviews which have come to the Editor's notice It will be seen that except for M Krishnamachariar's 'History of Classical Sanskrit literature' no published review gave a correct description of the work or appreciated its importance References to the work generally described it in bald terms as one on Music or Poetics or both but seldom appreciated its comprehensiveness, bulk, originality, erudition, or catholicity in respect whereof it eclipses works on its subject written during many preceding centuries

Summary of References to Sangita Raja

1 Non descriptive references confined to a bare mention of the name of S Rāj and its author —

(i) F Kielhorn A Classified Catalogue of Sanskrit MSS in the Central Provinces (1874) p 96 Two MSS *of the work are noticed under* two different names as under, both said to be written by Kumbhakarṇa

(a) 'Saṅgīta Mimamsa —No of leaves 275, No of ślokas 4675' Obviously the MS referred to must have been incomplete in regard to practically one half of the original text As its contents are not noticed chapter wise it is not possible to say if it contained continuous matter or disconnected fragments

(b) Saṅgīta Raja No of leaves 87 Ślokas 1740 Apparently the reference is to only a fraction of the text Both the MSS are mentioned to have been in the possession of one Bhau Shrikhande [1]

1 No trace is available of these MSS today

(ii) Aufrecht, 'Catalogus Catalogorum' Simply refers to Kielhorn's names of two independent works without reproducing the information given by the latter

(iii) Pt V N Bhatkhande, 'A Comparative Study of Some of the Leading Musical Systems of the 15, 16, 17, & 18th Centuries' p 3 Says that a MS entitled 'Sangita Raja Ratnakosa' is deposited in the library of H. H the Maharaja of Bikaner Obviously the title is wrongly mentioned on account of a confusion as between the name of the work 'Sangita Raja' and the heading Ratnakośa' given to each of its five cantos

(iv) Prof V Regnaud'Le Rhetorique' p 379 'Rasaratnakosa' is mentioned as a work on Rasa by Kumbhakarṇa Really, this is the last canto of S Raj and not an independent work

(v) Dr S K De, Sanskrit Poetics' Vol I p 288 Gives a short description of 'Rasaratnakosa' available in the Paris Bibliothica Nationale on the basis of Prof Regnaud's reference He says that 'it is a treatise on Rasa and kindred topics in eleven chapters' This remark indicates that the MS referred to is incomplete as the complete 'Rasaratnakosa' contains 16 sections or chapters called Parikṣaṇas

(vi) MM Kaviraj Shyamaldas, 'Vira Vinoda' (a printed work but unpublished in the sense that it was not released for public circulation, dealing exhaustively with the history of Mewar) Vol I p 335 Mentions Kumbha's work on Sangita under the name 'Sangita-Raja Varttika' It is not known how 'Varttika' has been added to the original name 'Saṅgita raja'

(vii) Dr Gaurishankar Hirachand Ojha, 'Udaipur ka Itihasa' pp 31 and 625 Saṅgitaraja' and Saṅgitamimamsā' are mentioned as two independent works of Kumbha on Sangita'[1]

(viii) Sri Harbilas Sarda, 'Maharaṇa Kumbhā' (2nd edition) p 166 Like Dr Ojha he also refers to two independent works which really are two names of the same work.

(ix) Prof S N Dasgupta and Dr S K. De, 'History of Sanskrit literature' Vol I (Classical Period) p 566 'Rasaratnakośa' is mentioned as a minor work on Alaṅkāra of the later period

(x) MM P V Kane, 'History of Sanskrit Poetics' p 432 Speaks of Rasaratnakośa in 11 chapters (citing the authority of Prof Regnaud) as a part of S Raj (Quoting Dr V Raghavan) Obviously detailed notice could not be attempted by him for want of availability of the text

---

1 The reference in Kielhorn's catalogue seems to be responsible for such erroneous references in later works

2 References giving an incomplete description of the volume, scope and general scheme of S Rāj due to want of a detailed or direct study of the work

(i) Dr V. Raghavan, paper entitled 'The Rasa Ratnakosa, the Naṭa karatnakośa and the Saṅgītarāja', Annals of the B O R I, Poona, Vol XIV (1932 33) pp 258 62 He removed the misapprehensions regarding the names 'Rasaratnakośa', 'Saṅgīta rāja' and 'Saṅgīta-mīmāṃsā' and his paper appears to have been the first document which brought S Rāj to the notice of modern scholars The paper was not based on a direct study of the full text of S Raj, but mostly drew inferences concerning its scope and general scheme based on quotations from its text culled from Kumbhā's Rasikapriya commentary on Jaideva's Gitagovinda and relied partly on the fragmentary MS of S Raj, available in the B O R I Poona Dr Raghavan has, however, recently revised and supplemented this note (vide S N A Bulletin No 17, 1960 p 11)

(ii) Sri O C Ganguli, 'Ragas and Raginis' Vol I (reprinted in 1948) pp 45 48 He has tried to arrive at certain generalisations on the basis of the scanty materials previously handled by Dr V Raghavan (see above) Obviously Sri Ganguli had no access to the complete text of S Rāj, which led him to make inaccurate remarks such as the one reading 'the author does not cite any other ancient authorities save and except Yastika' In fact, Kumbhā has cited numerous older authorities (See Appendix III of this volume)

Moreover, the text of the passages of S Raj quoted in R P, reproduced by Sri Ganguli is not properly reconstructed and this has led to at least one serious misapprehension detailed below

The quotation from S Rāj comprising the Lakṣaṇa' of the 13th variety of 'Miśrasūdaprabandha' viz हरिशरणकदलीपत्रम् (wrongly mentioned as स्निग्धमधुसूदनरासावलय in the text of R P) reads as follows —

राग स्यात् स्थानगौडाख्यस्तालो वर्णयती (Ganguli वर्णयति) रस ।
शृङ्गारो विप्रलम्भाख्य प्रमदामदनाकुल (Ganguli मदनाकुला) ॥

'Varṇayati' is the name of a 'Tala' which is enjoined for this Prabandha, but it has been misconstrued to mean that 'Tala reveals the Rasa of the Raga concerned'! Obviously this meaning can be derived only if the text is read as तालो वर्णयति रसम् but this reading is not in accordance with the 'Anvaya' of the latter half of the śloka

3 References which show appreciation of the work based on a direct study of S Rāj

(i) M Krishnamachariar, History of Classical Sanskrit Literature' (1937) p 862 Para No 1022 Says that the whole of the work was not available to him Still he refers to S Raj as a grand work and opines that modern research cannot be complete without its thorough study He says that the author has sifted all the material available to him possesses high sastraic proficiency and discusses theories very intelligently

(ii) Prof M R Kavi 'Bharatakośa Gives nearly 1400 usually mutilated quotations from S Rāj on almost all the topics of the said work No attempt has been made at reconstruction of the texts quoted

Except for the small introductory canto (Pāthyaratnakośa) dealing with miscellaneous topics such as Prosody, Poetics etc given at the commencement of S Rāj which was edited by Prof C Kunhan Raja and published from Bikaner in 1946, and the first half of the canto on Dance (Nrtyaratnakośa) published from the O R I Rajasthan in 1957, no attempt would appear to have been made for editing the bulk of the work which relates to Sangita The technical nature of the subject was an obvious deterrent, apart from the immense labour which its sutdy and editing would involve The Bikaner edition of the first canto of S Rāj in which Kumbhā gives the headings of cantos (Kośas), chapters (Ullasas) and sections (Pariksanas) of S Raj was the first published indication though imperfect, of the field of Sangita covered in vast detail by Kumbhā Later, with the publication in 1951 of Prof M R Kavi's 'Bharatakosa' widespread interest among scholars was aroused in S Raj Prof Kavi had given in his Kośa as many as 1400 quotations from S Rāj as found by him in the MSS without any attempt at intelligible reconstruction All the same his 'Bharatakośa' would appear to have publicised S Raj more than any reviewer could have possibly done Impression of a vague admiration for the work seems to have been created among a large number of scholars, who very eagerly looked forward to a printed edition of the text

S Rāj *strikes the reader as a marvel and masterpiece* in many respects It is perfect in its exposition and elucidation of intricate musical problems, is remarkable for its wealth of detail and illustration, and is adroit in integration of the minu test detail of the vast musical terminology with that of the Vedic philosophy of the Pūrva and Uttara Mimāmsā, thereby successfully establishing a perfect convertibility of the two terminologies and completely vindicating for S Rāj its claim to be an Upaveda As Upaveda S Rāj is not a mere textbook *on music and dance but is designed really to serve the* purpose of the Veda This dual purpose of the Upaveda may be expected to have been fully achieved in S Rāj since its author claims that his object in writing it was to recover the ancient tradition of Nātyaveda

It is impossible in a prefatory or introductory note to offer detailed comments on any single important topic or proposition dealt with in Sangita Rāja in elucidation of its two fold connotation, one of Sangita and the other of Vedic philosophy *This task has necessarily to be reserved for* separate investigation A modest attempt has however, been made in a separate introductory note to touch briefly on a few of its numerous topics and features looking at them from the angle *of musical theory There is no doubt that* S Rāj will occupy the front rank among works on Indian Sangita Śāstra and that its splendour and brilliance will outshine in several respects all earlier works on its subject In due course translations in other languages may be expected to be made Gradually interpretational literature may be expected to grow and develop Many of its topics are likely to provide perennial material to the research student, especially one, who is fully qualified not only in Sangita but also in Vedic lore It cannot be gainsaid that it is only to such a student that research in Indian musicology can be fully rewarding and fruitful

Vol I of S Raj has at last been edited and is being pub lished under the auspices of the Nepal Endowment Fund of the Banaras Hindu University Incidentally it is interesting to note that the first ruler of the present ruling family of Nepal

belonged to the genealogy of Mewar rulers of which Kumbhā, the author of S. Rāj. was an outstanding historical figure[1]. There is thus a blood-relationship between the ruling families of Nepal and Mewar. The coincidence that the money for the publication of S. Rāj. should have been provided by an endowment from Nepal is in a way remarkable for its undesigned significance of dynastic relationships.

The present volume comprises the first and the second Kośas of the text, dealing respectively with Pāthya (verbal content of Saṅgīta) and Gīta (music). These Kośas are the smallest and the biggest respectively in the work and cover more than half the text. This volume fully covers all topics generally studied under Saṅgītaśāstra now a days with the exception of the varieties and techniques of instruments and dance which have only a secondary appeal for a majority of students. The remaining third, fourth and fifth Kośas dealing with Vādya (Instruments), Nṛtya (Dance) and Rasa (Aesthetic delight) respectively, are proposed to be in a subsequent volume.

The Editor feels gratified in submitting the volume for publication. Every encouragement and assistance was received by her from the authorities of the B.H.U. especially its enlightened Vice-Chancellor, Justice N. H. Bhagwati for sanctioning priority for publication of the work and she hastens to offer her most regardful gratitude to him. Acknowledgements are also due to the following for help, advice and encouragement.

—H. H. Sri Karani Singhji, Maharaja of Bikaner for lending MSS. from his personal library.

—Pandit Omkarnath Thakur for help in procuring the MSS.

—Sri Jyotibhushan Gupta, Hony. Treasurer, B.H.U., for his sympathy and encouragement.

1 Vide G. H. Ojha; 'Udaipur ka Itihas' p 391. Kumbhakarṇa the younger son of Raval Samarsiṁha is said to have migrated from Mewar in the end of the 13th or the beginning of the 11th cent. A. D. when Chittorgarh was seized by Alauddin Khilji. One of the descendants of this Kumbhakarna is said to have founded the present dynasty of Nepal.

—Dr. V S Agrawala, General Editor, Hindu Vishvavidyalaya Nepal Rajya Sanskrit Grantha-mala and Convener, Hindu Vishvavidyalaya Sanskrit Publication Board for taking initiative for the inclusion of S Rāj in the publication scheme of the said series

—Pt Ratinath Jha of the Sanskrit Mahavidyalaya, B H U for his willing and valuable assistance in solving many problems of reconstruction of the text

—H H Maharana Sri Bhagwatsinghji of Udaipur and the organisers of the Kumbhā Saṅgīta Samāroha, held in Udaipur in Oct '62 and Nov '63 for their profound approbation of the work undertaken, for facilities provided by them for seeing architectural monuments built by Kumbhā in Mewar and for library facilities and other encouragements provided by them

—Libraries and other institutions for lending books for reference and other materials

—Sri Srikaran Sarda, son of the late Sri Harbilas Sarda, author of 'Mahārānā Kumbhā' for permission for reproducing Maharānā Kumbhā's portrait, printed in the said book

—All scholars and friends who helped with suggestions and information

—Staff of the Research Section, College of Music & Fine Arts, B H U for faithful discharge of their duties

— Sri Lakshmi Dasji, Manager, B H U Press and the staff of the Press for their unfailing co operation in the printing of this volume

The Research Section of the College of Music and Fine Arts, has collected a large number of valuable manuscripts on Sangīta for collation, editing and publishing Vol I of Sangītarāja is the first publication of the Section

B H U,
Varanasi 5 ,
Date 11th Dec , 1963

PREM LATA SHARMA

PART I

INTRODUCTORY

PLATE No 1

MS A.

PLATE No 2

श्रीगणेशाय नमः ॥ दत्तात्रेयाय नमः ॥ उद्यद्यस्य रसप्रवृत्तप्रसरं महोमाहेश्वरं नुमः । यत्प्रकाशाच्छकाशंते नक्ष-
त्रीव्रातजय ॥१॥ योऽभीतानुगतो घनत्वपरमो वाद्यावनद्धाननो नंदाद्यैः कृततोऽकरूपनिखिलो नृत्यप्रधानो व्ययः ॥
तत्सर्वरसैकगम्यमहिमा विभ्राजते योगिभिः ॥ संगीताय निवाय शुद्धमहसे तस्मै परस्मै नमः ॥२॥ निर्मथ्या-
गमसागरं वरिलसद्विज्ञानमंथाद्रिणा ॥ संगीतामृतमुज्जहार जगतामत्यद्भुतानंददं ॥ स्फूर्जन्मोहमहाहि-
दष्टजनतातापप्रनुत्यै नमस्तस्मै श्रीभरताय दिव्यमुनये स्याद्वाद्यचूडात्मने ॥३॥ योऽवेदीश्चतुरो वगाह्य चतुरो
व र्गेण्यश्चतुर्वर्गसिध्यै चतुरस्रं सुरम्यरुचिरवर्णैश्चतुर्निर्मितं ॥ विज्ञानैकनिकेतनाय भरताचार्यप्रिया-
ऽऽचितावाराद्ध्वचतुरगनृत्यमदिशत्तस्मै तस्मै नमो ब्रह्मणे ॥४॥ यत्स्थादिस्थविभूतिनिर्जगदिदं व्याप्येव
नत्यस्थिता ॥ दुःखोन्मूलनमूलहेतुरखिलं स्त्वासिद्ध्वद्यप्रिया । ब्रह्मानंदरसातिशायिसुखदा वृत्त्या
दिभिः संस्कृतां विद्याकावन नूतना विजयते संगीतरूपाशिवा ॥५॥ श्रीवत्सदेवासवरप्रसादोल्लिख्या
पूचामीकरवत्रासिध । योविनदत्तुज्ज्वलधामराजरत्नानिरत्नाकरतां विजर्हि ॥६॥ नचोदितो मंदि-

MS 1

INTRODUCTION

SECTION I TEXTUAL NOTES

1 CRITICAL APPARATUS

(i) *Descriptive notes on the twelve MSS deposited in the Anup Sanskrit Library, Bikaner, used in the present Edition*

The present volume of the text is based on MSS A,B and and C noticed below[1] MS 'A' is complete till the end of the full text, B and C end with the portion published in this volume and the remaining MSS viz D to L are comprised of fragmentary portions of the text to be published in the second volume

(A)

A S L *No* 3510, *Size* approximately 11″×4½″ with about ten to twelve lines to a page , *Extent* 494 folios , *General condition* the paper is not in a good condition, the two sheets of the paper pasted one against the other getting disjointed at places and the corners of the sheets breaking here and there , but fortunately, the text portion is generally undamaged (See Plate No 1) *Contents* This is the only complete copy of the work and is written in an almost clear but unsteady hand

Author's name and other particulars

The writing is very close and the script of the manuscript appears to be relatively modern mainly because the mātrās के and को are not written as कॎ and कॎा Corrections have been carried out in the margins and have been indicated by the numbers of the lines in which the place of correction is shown by the mark V The colophons are written in red ink and so also generally, the beginnings and ends of small sub sections in which the text is further sub divided within the smallest chapter units viz , Pariksanas All the colophons and all relevant portions of the text read the author's name as Kālasena and its variants

1 A fractional MS (No 365 of B O R I , Poona) of the initial portion of the text corresponding to pp 9 35 of this volume has been noticed in Appendix I p 627 632 (See Plate No 4)

PLATE No. 4

विनृणांविश्रांतिरत्नमिःपरा॥तिम्बानांपरमोनिधिर्विनयानोमाकरोनोगिनांगीतंकिंचिदस्य
रूपमहिमयायारमुक्तंजाता॥८१॥गीतामेववशीकारकार्मणंवशिनांनृणां॥त्यक्तात्कायसंताप
युतायायेउपासते॥८२॥स्वर्गातिंभुवनेराजंतुंशक्तिर्यस्यजगतत्रये॥आगमावरःकश्चिगीयंतगीतंके
नेवर्णिते॥८३॥इतिश्रीराजाधिराजमहीमहेन्द्रविरचितेसंगीतराजेपाठ्यरत्नकोशेतुक्रमपिको
शासंगीतस्तुतिनामतृतीयंपरीक्षणं॥ ॥छ॥ ॥यत्तुनिर्यवनेकर्तुंमेवतीसाक्षिरूतंत्नं॥त
नधीक्तंनकार्तनक्रियातगीतनिर्णयः॥१॥८४॥सम्यगीतंतुसंगीतंगीतादित्रितयंतुवा॥सम
छिष्टिनावनद्धाद्दिनाननगीयते॥८५॥त्रिविक्रमक्रमाक्रांतभाजोनन्तुजातपक्रम
क्रसंतस्यविधातुंसंविधीयते॥८६॥आद्यंरात्यतउपरतिपरमाद्दयेदतः साम्नोगीतंगीतमतोद
रात्क्रमतद्दशदायविस्पष्टवान्॥तपथ्याल्लिनायेपतुलिंमहिताथायवेदान्नानरसानंगोली

POONA MS.

letters' स० प्रव०' above it, and at the bottom of the right hand margin with the word राम above it The normal writing is closer, with ten lines in a page, whereas the new writing has only eight lines per page

(C)

A S L *No* 3512, *Size* 11″×4½″, with eight lines per page *Extent* 21 folios, *General condition* the manuscript, though in a fairly good condition, is fragmentary *Contents*, Begins in the middle of Sūdaparīksana in the Prabandhollāsa of the Gītaratnakośa and goes up to the end of the 'Prakirna Pra bandha Pariksana' of the same Ullāsa

Author's name and other particulars

The numbers 1 to 21 on the folios are recorded in very small figures at the end of the right hand margin of the second page of each folio The second page of the last folio bears the figure 21 in bold letters, which is followed by the word तोट, while the number 357 is written above it The left hand margin bears the no 2447/1 at the bottom

This manuscript begins exactly from the point 'मधुर करणे गेयो,' (excepting the syllables द्विद । ३ which precede this phrase), from where the new handwriting of the manuscript 'B commences (vide p 587 of the printed text) and goes up to the end of the 'Prakirna Prabandha Pariksana' Thus there appears to be some correspondence betweem C' and the portion of B in the changed handwriting Moreover the mātrās in this MS are also given in the old style viz एक for के and एका for को It gives the name of the author as Kumbhakarna throughout The colophon at the end of Gītaratnakośa is much smaller than that of 'A' and 'B' and distinctly *contains the epithets of* Kumbhakarna

(D)

A S L *No* 3513, *Size* 11½″×5″, with about eight lines per page, *Extent* 64 folios, *General Condition* fairly good *Contents* commences with the beginning of the Vādyaratna kośa and closes with the end of Margatāla Pariksana (first) of the Ghanollāsa (third) of that Kośa

Author's name and other particulars :

The folio numbers are given in the right hand margin. The first page which is blank bears the title 'कुम्भकर्णकृत संगीतराज' in the middle and the figure 2447/2/3 in the left hand margin. The script is similar to that of 'C' and the writing is clear and steady. Kumbhakarṇa is mentioned as the author of the work throughout this manuscript. The MS. opens with the words नमः श्रीवरदराजाय and closes with the words श्रीरामाय नमः। शुभं भूयात्।

(E)

A. S. L. *No.* 3515 ; *Size :* $11\frac{1}{2}'' \times 5''$, with about eight to ten lines per page ; *Extent :* 60 folios ; *General condition :* fairly good. *Contents :* same as D.

Author's name and other particulars :

The folios are numbered in both the margins. In the left hand margin the folio numbers (1 to 60) are indicated on the top with the letters, 'सं० चतो०' generally above them, while in the right hand margin they are indicated at the bottom with the word, 'राम' over them ; still further more in the bottom is given another numbering of the folios viz. from 360 to 418, where folio No. 415 is repeated. The writing is generally clear and legible throughout the text.

The noteworthy feature of this manuscript is the two different handwritings—alternatively found in it. The colophons give the author's name as Kumbhakarṇa in the first three Parīkṣaṇas of Tatollāsa. After folio No. 34 where the fourth Parīkṣaṇa comes to the end a new hand appears and gives 'Kālasena' as the author of the work. This hand continues upto folio No. 40 and again reappears On folio No. 53 only to disappear in folio No. 54, and here too, it gives 'Kālasena' as the author. The remaining portion of the manuscript is written in the normal handwriting which is more steady and in black ink as compared to the brownish ink used by the second hand. The normal hand declares Kumbhakarṇa to be the author of the work.

(F[1])

A S. L *No* 3514; *Size*: 11″×4½″ with nine lines to a page, *Extent*: 11 folios. *General condition* · fair *Contents*: Deśītālaparīksana (second) of the Ghanollāsa (third) of the Vādyaratnakośa.

Author's name and other particulars:

The folios are numbered in very small figures in the bottom of the right hand margin Another serial No in the left hand margin as well as the right, is also given from 419 to 428, where the number 423 is found on two folios The name of the author is given as Kālasena

(G)

A S. L *No* 3516, *Size*. 11″×4½″, with eight to nine lines per page, *Extent*: 51 folios, *General condition*. fair. *Contents*: commences with the Tālapratyayaparīksaṇa of the Ghanollāsa (third) of the Vādyaratnakośa and goes up to the end of the Kośa.

Author's name and other particulars:

The folio No is given on the top of the left hand margin and another series of folio numbers (419 470) is found in the right hand margin with the word, 'घन' over them The writing is generally bold, steady and legible, except when a new hand which is not so steady, occasionally appears in it The author's name is normally given as Kumbhakarna but the new hand *gives it as Kālasena*

(H[2])

A S L *No* 3517, *Size* · 11″×5″, with eight lines to a page; *Extent* 16 folios, *General condition*: good *Contents* commences with the Tālapratyayaparīksana (third) of the Ghanollāsa (third) of the Vādyaratnakośa and runs up to the end of the Ullāsa

---

[1] This MS is mentioned as 'H' in C Kunhanraja's Introduction to his edition of S Rāj

[2] This MS is mentioned as 'G' in C Kunhanraja's Introduction to his edition of S Raj

Author's name and other particulars :

The folio numbers (1-16) are given at the bottom of the right hand margin in very small figures. It is notable that in this manuscript the older system of mātrās has been used and thus एक is written for के and एका for को. The last folio bears the number 2447/2/2 where the last 2 is struck off. The writing is very clear and steady. The name of the author is given as Kumbhakarṇa.

(I)

A. S. L. *No.* 3518 ; *Size* : 11″×4½″, with about eight lines to a page ; *Extent :* 144 folios ; *General condition :* fairly good. *Contents :* Nṛtyaratnakośa (complete).

Author's name and other particulars :

The first page bears the title कुम्भकर्णकृतसंगीतराजः over नृत्योल्लास. The folio numbers are given in the right hand margin of the second page of each of the sheets. The figure 2447/3 is recorded in the left hand margin of the last page. The script is marked with the peculiar use of एक for के and एका for को Throughout, the name of the author is given as Kumbhakarṇa. The handwriting is clear, bold and quite legible.

(J)

A. S. L. *No.* 3519 ; *Size* : 11″×5½″, with about nine lines per page ; *Extent :* 109 folios ; *General condition :* quite good. *Contents :*Nṛtyaratnakośa (complete).

Author's name and other particulars :

There are two series of folio numbers given, 1-110 in the left hand margin and 471-579 in the right-hand margin which also bears 1-110 numbers along with the word राम over the series 471-579. There is some disorder in the numbering of the folios. Again the peculiarity of this manuscript lies in the alternation of two handwritings. Normally there are nine lines to a page but in the new (the second) handwriting sometimes more are found ; and, whereas the normal hand is found to be in black

ink, the new one is in slightly brownish shade The new hand writing first appears at the end of the first Pariksana of the first Ullāsa, then at the end of the first Ullāsa in the long colophon and in the end of the second, third and the last Ullāsas, where the author's name is given as Kālasena But normally the author's name is given as Kumbhakarna

(K)

A S L *No* 3520, *Size* 11″×5″, with about eight lines per page, *Extent* 74 folios, *General condition* fairly good *Contents* Rasaratnakośa (complete)

Author's name and other particulars

The folio Nos 1-74 are given in the right hand margin and on the last page the figure 2447/4 is recorded in the left hand margin The MS appears to be old enough with the matras for के and को given as ेक and ेका But the writing is clear and steady The author's name in all the colophons is given as Kumbhakarna

(L)

A S L *No* 3521, *Size* 11″×4½″ with about eight lines to a page, *Extent* 64 folios, *General condition* fairly good, *Contents* Rasaratnakośa (complete)

Author's name and other particulars

Folio Nos 1 64 are given in the left margins on the top and in the right margins at the bottom with the letters र०को० above the former and राम above the latter There is another series of folio numbers running concurrently from 580 to 643 Five additional folios bearing consecutive numbers of the second series viz 644 648 and also fresh numbers 1 5 at the extreme bottom of the right hand margin are found at the end in a new handwriting The new hand starts in the initial portion of the last colophon in a brownish shade of ink as compared to the black of the normal hand The scribe's note found at the end of 'A' is also partially reproduced after the last colophon with

certain variations in readings. References to the name of the author present a peculiar chain of alternatives as noted below :—

Ullāsa I: Parīksaṇas 1,2,3, and 4—Kālasena (before the colophon of the fourth Parīksaṇa, however, the reading कुम्भस्वामिपदारविन्द० obviously associated with Kumbhakarṇa is found instead of कामाक्षाचरणारविन्द० of Kālasena).

Ullāsa II: 1 and 2 Parīkṣaṇas—Kumbhakarṇa, 3 and 4—Kālasena.

Ullāsa III: 1 and 3 Parīkṣaṇas—Kālasena, 2 and 4 Parīksaṇas—Kumbhakarṇa.

Ullāsa IV: 1 and 2 Parīksaṇas—Kumbhakarṇa, 3 and 4 Parīkṣaṇas—Kālasena.

(Reading variants in relation to 'A' agree with 'K' till the first four epithets of the last colophon of the fourth Parīkṣaṇa. The new handwriting starts from a fresh folio at this point and the colophon suddenly changes over to Kālasena's name and epithets associated with him).

(ii) General observations on MSS. noticed above regarding author's name and their extent and mutual relationship.

The available MSS. of S. Raj[1]. can be classified into three categories as follows according to their reference to the author of the work as Kumbhakrṇa or Kālasena or both (one or the other being mentioned as the author in different parts of the MSS. concerned).

(i) Kumbhakarṇa MSS. (referring consistently to Kumbhakarṇa as the author)—C, D, H, I, K and Poona MS[2].

(ii) Kālasena MSS. (referring consistently to Kālasena as the author) A, B (but for a very small portion of 'B' corresponding to pp. 587-621 in our printed text, associated with Kumbhakarna) and F.

---

[1] A MS of the Nṛtyaratnakośa of S Rāj is deposited in the Oriental Institute, Baroda (vide Introduction to Nrtyaratnakośa Pt I, published from Rajasthan Oriental Research Institute, Jodhpur) As this MS. was not accessible, its detailed notice is not given here.

[2] cf. Appendix I in this volume.

(iii) Mixed MSS (referring normally to Kumbhakarna and occasionally to Kālasena in the portions written in a changed handwriting)—E G J and L (the number of Kālasena references exceeds that of Kumbhakarna references in L)

As stated above, A is the only complete MS covering the full text The remaining MSS can be classified according to their extent in respect of the five cantos (Kośas) of the work as follows —

(1) *Pāthyaratnakośa* B (complete) and Poona MS comprising only a small fraction corresponding to pp 9 35 of our printed text

(2) *Gītaratnakośa* B (complete) and C (covering a very small portion corresponding to pp 587 621 of our printed text)

(3) *Vadyaratnakośa* D E F, G, H—all fragmentary

(4) *Nrtyaratnakośa* I & J (both complete)

(5) *Rasaratnakośa* K & L (both complete)

It appears that separate copies of each Kośa were prepared and deposited at different places Each Kośa is almost complete in itself in respect of its subject matter and can be studied independently of the others without any significant detriment to the understanding of the topics dealt with therein and of the general approach and outlook of the author Thus the existence of the large number of MSS comprising individual Kośas in isolation from the others can be explained on the basis of this canto division of the text and also in view of the formidable size of the full text which must have induced readers to go in for a copy of the Kosa dealing with the topics of their special interest and to forego the other Kosas

It is a pity that no Kumbha MS is available for the complete text It is surprising to see that no MS is found in Udaipur or any other part of Mewār to which Kumbhā belonged Only one fragmentary MS (bearing No 742) comprising three folios (the third folio contains only half page of written matter) comprising the concluding portion of Uddipana Parīksana in Vibhāvollāsa under Rasaratnakośa, was seen by the Editor

in the Rajasthan oriental Institute, Udaipur The colophon reads

इति विभावोल्लासे उद्दीपनपरीक्षण चतुर्थं समाप्तम् ।

The name of the author is not mentioned This MS is said to have been transcribed in the reign of Udaisingh (16th century A D) but unfortunately it is almost entirely lost

As regards the mutual relationship of MSS , 'B' appears to be a copy of 'A' The slight differences in readings of 'B' as compared to 'A' were probably due to the scribe's capacity for deciphering On p 536 of our printed text both 'A' and 'B' break at an identical point and take note of a missing page in words "पत्रमेकमत्र त्रुटितम्" This fact also supports the surmise that the source of 'B' must have been 'A' itself 'A' and 'B' can also be conjectured to have had a common source but this is not probable as 'A' can be safely held to be the first MS ascribing the authorship of S Rāj to Kālasena on the basis of the proximity of its date to that of Kumbhā's death

The small concluding portion of 'B' reading the name of the author as Kumbhakarna and its correspondence with 'C' is a problem indeed The text of 'B' in this portion is almost identical with that of 'C' (except the change in 'B' just at the end of the last Pariksana) when it reverts to a mention of Kalasena's authorship 'B' is closer to 'C' in this portion than to 'A' This fact indicates a close relation between 'B' in its above portion and 'C' It may be conjectured that either the last portion of 'B' represents an incomplete attempt to restore the text to Kumbhakarna's authorship on the basis of the available text of 'C' or 'C' is a copy of that portion of 'B' which had been restored to Kumbhakarna's authorship from some other source The concluding portion of 'B' which reverts to Kālasena's authorship at the end will have to be taken either as an interruption in the task of restoration of original authorship or as a subsequent attempt at mutilating once again the author's identity as Kumbhā and establishing it as Kālasena As regards the remaining MSS it will be more apt to discuss their mutual relationship in Vol II in which the corresponding text will be printed

(*iii*) *Script and orthography of MSS*

Almost all the MSS mentioning the author's name as Kumbhakarna are written in a comparatively older script, the mātrās के and को having been given as ॎक and ॎका, even the Poona MS bears this peculiarity, which is not found in Kālasena MSS This fact indicates that Kumbhakrna MSS are comparatively older and this is but natural because Kāla sena MSS betraying an intentional drive for tampering with or changing the original text are definitely later than the original Kumbha MSS

The following characteristics are generally common to both Kāla *and* Kumbha MSS ष is generally written as ख, it is difficult to differentiate त from न, म from स, घ from ध, प from य, त्त from न्त, स्थ is written exactly like छ and स्थ like च्छ

As regards orthography, the following observations have to be offered —(i) 'Avagraha' is almost invariably missed, (ii) there is no uniformity in writing the nasals sometimes 'Anus vāra' and at other times 'Parasavarna' being used and (iii) the consonant following 'Repha' (रेफ) is sometimes doubled e g मूर्च्छना, कीर्त्ति ।

2 EDITORIAL NOTES

(*i*) *Text*

The readings suggested by the Editor have generally been given in round brackets, wherever this method appeared likely to create confusion the Editor's reading has been incor porated in the text and the MS readings have been given in footnotes The lacunae relating to 'Avagraha have been generally corrected silently without indicating the discre pancy of the text, according to rules of 'Sandhi' unless the 'Ava graha' is liable to affect the meaning In the latter case the 'Avagraha' has been indicated as the Editor's addition by keeping it within brackets The discrepancies of 'Sandhi' in the available readings have generally been corrected, but in cases where the metre would be disturbed by effecting 'Sandhi' no change has been made

The verses have been numbered 'Parıksanawıse' References to the text will, therefore, have to include the number of the Kośa, Ullāsa, Parıksana and verse concerned

A separate note has been appended at the end of the Jātıparıksana ın Svarollāsa regardıng the text reconstruction of Jātı Prastāras (notations) The versified notations relating to Jatıs and Ragas contaın 'Anusvāras' on varıous Svaras accordıng to the requırements of respective metres A dot gıven at the top of a 'Svara' indicates 'Mandra sthāna' according to the system of notation adopted by old authors including the author of Sangıta Raja When the notation ıs versified the dot standıng for 'Mandra sthāna' ıs changed ınto 'Anusvāra' It ıs not then possible to distinguish the musical from the metrical significance of dots

Consequently the text of these portions could not be reconstructed ın ıts musical settıng Similarly, the lengthening of the vowels of स as सा or रि as री stands for doubling the time-value of the 'Svara' concerned, but ın versified notation these long vowels have naturally to be viewed ın metrical settıng rather than the musical The text of such portions has, therefore been reconstructed ın order to restore the verses to their proper metrical settıng It was not possible to consider their musical significance

In order to facilitate the apprehension of 'Anvaya' commas have been given at necessary places ın verses where a word or clause needs to be separated

Parallel references to the text have been provided ın footnotes mainly from S R and occasionally from N S and Br These references will be useful ın comparing the views of our author with those expressed ın the respective works

In reconstruction of the text of Pāthyaratnakośa which was first edited by Dr C Kunhanraja his suggestions have been duly acknowledged with the abbreviation K, wherever they were acceptable to the Editor In cases of independent reconstructions made by the Editor Dr Raja s readings have been indicated only ın those cases where an important modi

fication in meaning is involved While absolute perfection or infallibility cannot be claimed, the Editor hopes that the text of 'Pāthyaratnakośa' as reconstructed in the present volume will reflect a marked improvement on the Bikaner edition

(ii) *Appendices and Indices*

The Appendices and Indices of this volume may be commended to the readers with the following introductory remarks

A Appendix I comprises a compilation of important text variants of the fragmentary MS obtained from B O R I Poona subsequent to the printing of the corresponding text One variant was so important that it has been incorporated in the corrigenda This reading is घोपवेद for रूपवेद on p 9 v 15

B Appendix II gives a comparative view of the treatment of Rāga in S Rāj on the one hand and in S R and Br on the other It also contains a comparative review of Rāga Dhyāna of S Rāj (indicative of a peculiar influence of the Tantric tradition) with the Dhyānas given in S U S The material compiled in this appendix will help and supplement the study of S Rāj with regard to its treatment of Rāga

C Appendix III is divided into two parts one comprising an index of the authors and works cited in S Rāj and the other containing critical notes on specific authors and works These notes provide general information about the authors or works concerned and also indicate the topics in respect whereof the respective citations have been made Thus the notes are intended to present an overall picture of the author s citations in the background of the contributions of previous authors and works on related topics

D Appendix IV This is a compilation of comparative and classified indices of the author s epithets attempted with a view to (i) set at rest for ever the claim of Kalasena as the author of S Rāj and (ii) to present under appropriate headings information about the author as available in the text itself in the light of collateral evidence collected from various sources

The verses have been numbered 'Parīkṣaṇawise'. References to the text will, therefore, have to include the number of the Kośa, Ullāsa, Parīkṣaṇa and verse concerned.

A separate note has been appended at the end of the Jātiparīksaṇa in Svarollāsa regarding the text-reconstruction of Jāti-Prastāras (notations). The versified notations relating to Jātis and Rāgas contain 'Anusvāras' on various Svaras according to the requirements of respective metres. A dot given at the top of a 'Svara' indicates 'Mandra-sthāna' according to the system of notation adopted by old authors including the author of Saṅgīta Rāja. When the notation is versified the dot standing for 'Mandra-sthāna' is changed into 'Anusvāra'. It is not then possible to distinguish the musical from the metrical significance of dots.

Consequently the text of these portions could not be reconstructed in its musical setting. Similarly, the lengthening of the vowels of स as सा or रि as री stands for doubling the time-value of the 'Svara' concerned, but in versified notation these long vowels have naturally to be viewed in metrical setting rather than the musical. The text of such portions has, therefore, been reconstructed in order to restore the verses to their proper metrical setting. It was not possible to consider their musical significance.

In order to facilitate the apprehension of 'Anvaya' commas have been given at necessary places in verses where a word or clause needs to be separated.

Parallel references to the text have been provided in footnotes mainly from S.R. and occasionally from N.S. and Bṛ. These references will be useful in comparing the views of our author with those expressed in the respective works.

In reconstruction of the text of Pāṭhyaratnakośa which was first edited by Dr. C. Kunhanraja his suggestions have been duly acknowledged with the abbreviation K., wherever they were acceptable to the Editor. In cases of independent reconstructions made by the Editor Dr. Raja's readings have been indicated only in those cases where an important modi-

fication in meaning is involved While absolute perfection or infallibility cannot be claimed, the Editor hopes that the text of 'Pāthyaratnakośa' as reconstructed in the present volume will reflect a marked improvement on the Bikaner edition

(ii) *Appendices and Indices*

The Appendices and Indices of this volume may be commended to the readers with the following introductory remarks

A Appendix I comprises a compilation of important text variants of the fragmentary MS obtained from B O R I Poona, subsequent to the printing of the corresponding text One variant was so important that it has been incorporated in the corrigenda This reading is घोपवेद for रुपवेद on p 9 v 15

B Appendix II gives a comparative view of the treatment of Rāga in S Rāj on the one hand and in S R and Br on the other It also contains a comparative review of Rāga Dhyāna of S Rāj (indicative of a peculiar influence of the Tantric tradition) with the Dhyānas given in S U S The material compiled in this appendix will help and supplement the study of S Raj with regard to its treatment of Rāga

C Appendix III is divided into two parts one comprising an index of the authors and works cited in S Raj and the other containing critical notes on specific authors and works These notes provide general information about the authors or works concerned and also indicate the topics in respect whereof the respective citations have been made Thus the notes are intended to present an overall picture of the author's citations in the background of the contributions of previous authors and works on related topics

D Appendix IV This is a compilation of comparative and classified indices of the author's epithets attempted with a view to (i) set at rest for ever the claim of Kālasena as the author of S Rāj and (ii) to present under appropriate headings information about the author as available in the text itself, in the light of collateral evidence collected from various sources

such as inscriptions, R. P. commentary and unpublished works like the Ekaliṅga Māhātmya.

E. Word-Index. This index contains nearly 7,000 important words occuring in the text. A special feature of this index is that the relevant contexts in which words occur have been generally indicated. This will make possible an easy and exact reference as well as cross-references and will also be informative as regards the various contexts in which a single word has been used in S. Rāj. in particular and the Indian Saṅgīta Śāstra in general. A half-line index of Ślokas was also prepared but it could not be included in this volume for want of space.

———

MAHĀRĀṆĀ KUMBHĀ (KUMBHAKARṆA)
[*Reproduced from 'Mahārāṇā Kumbha' by Sri Harbilas Sarda*]

SECTION II NOTES ON THE AUTHOR

1 DATE AND IDENTITY

The date of Kumbhā presents no difficulty He ascended the throne of Mewār in Chittorgarh in 1433 A D [1] immediately after the assassination of his father Mokal and had a glorious reign of thirty five years which makes him stand in equal rank with Samudragupta, Vikramāditya, Harsa or Bhoja, the celebrated Hindu kings The date of the composition of S Rāj. is recorded in the following verse at the end of the work-

श्रीमद्विक्रमकालत परिगते नन्दाभ्रभूतक्षिता
वर्षे [2]ऽस्त्राद्र्यनलेन्दुशाकसमये सवत्सरे च ध्रुवे।
ऊर्जे मासि तिथौ हरे रविदिने हस्तर्क्षयोगे तथा
योगे चाभिजिति स्फुटोऽयमभवत् सगीतराजाभिध ॥

The above verse mentions the year in which S Rāj was completed as V S 1509, Śāka year 1374 corresponding to 1456 A D The Kirttistambha inscription which was installed in 1460 A D clearly refers to the composition of S Rāj by Kumbhā (verse 157, M K p 219, see Appendix IV)

This much for the date As regards the identity of the author the available MSS present a problem The complete MS of S Rāj (noticed as 'A') and a number of other incomplete or fragmentary MSS noticed above mention the name of the author as one Kālasena The introductory portion of the work giving the genealogy of the author is available only in MSS A and B (both giving the name of the author as Kālasena) Their readings give altogether different names of the author's ancestors as compared to the historical names of Kumbhā's ancestory (see Appendix IV Pt II Index No 3) It is also notable that almost all the exploits and achievements of Kumbhā

---

[1] vide M K p 35

[2] MS A reads वर्षे बाणनगेन्दु० and MSS K and L read वर्षे क्षाम्यनलेन्दु० Dr C Kunhanraja has suggested वर्षेऽस्त्राद्र्यनलेन्दु० which means 1375 The above reading is given in M K p 208

are attributed to Kālasena in the epithets used for him in the colophons and text of the work. Only those names of persons or places are changed which were likely to reveal the identity of Kumbhakarna as author (See appendix IV)

As for example the epithet describing the building of the Kirttistambha has been modified to read as श्रीत्र्यम्बकेश्वरसन्निधि निर्मितकीर्त्तिस्तम्भोन्नतजयस्तम्भेन Here Trayambakesvara has been substituted for Samiddhesvara. A temple known as Samiddhesvara is situated in the vicinity of Kirttistambha. Similarly, Kumbhal Meru has been changed as Mahisacala or Mahisa meru. A perusal of the Index of Kalasena epithets forming part of Appendix IV will convince the reader that the attainments of Kumbhā have been ascribed to Kālasena with slight modifications here and there. The epithets which could not be identified in their association with Kumbhā have either been subjected to a drastic change that has mutilated them beyond recognition or records of Kumbhā's exploits justifying or authenticating the respective epithets are now lost[1]. In any case the number of such epithets as could not be identified with Kumbha is very negligible as compared to the number of those which have been identified beyond doubt.

There is no reason at all to doubt the authenticity of S Raj being a work of Kumbhā's authorship. The almost overwhelming internal and external evidence which is forthcoming in support of Kumbha's authorship is summarised below —
(i) The MSS of S Raj which mention Kumbha as the author of the work give an account of the author which is fully substantiated by historical records concerning Kumbha. (ii) The Kirttistambha inscription and Ek Mah composed in the time of Kumbhā expressly mention his authorship of S Rāj. (iii) The R P commentary profusely quotes from S Raj which is mentioned as his own work. There is no possibility of Kumbhā having ascribed to himself the authorship of S Raj composed

1 A considerable portion of the Kumbhalgarh inscription eulogising Kumbha is lost and similarly there is the possibility of some other records also having been destroyed

by some other king known as Kālasena because (a) No king bearing this name is known in history to have existed near about the period of Kumbhā (b) MS A connected with Kālasena is dated Śaka year 1424 i e corresponding to 1502 A D 34 years later than Kumbhā's death and Kālasena is said to have been living at the time of the copying of the MS [1] It goes without saying that Kumbhā could not have ascribed to himself as early as 1460 the authorship of a work written by the unknown Kālasena ! (iv) Excepting MS A almost all the MSS associated with Kālasena contain distinct portions in changed handwriting reading the name of the author as Kumbhā These MSS bear ample evidence *to the fact that the MSS of S Rāj were subjected to intentional mutilation It is really a pity that a complete MS of S Rāj* reading the author's name as Kumbha is not available today But the available MS material combined with the internal evidence of the work and very strong collateral evidence is sufficient to establish the identity of the author as Kumbhā

The only question that remains to be considered in this connection is as to who this Kalasena was and what actuated

---

[1] *The scribe s note at the end of MS A reads as folloows*

शाके वेदकराम्बुधिक्षितिमिते सवत्सरे दुन्दुभौ
चैत्रे मासि सिते रवौ फणितिथौ ब्राह्मये तथायुष्मति ।
योगे वालवसज्ञके तिथिदले कामेश्वरीपर्वते
कामाक्षावनदेवपादयुगऌध्यानाप्तराज्यश्रिय ॥
लक्ष्मीपङ्कजभूभुवोरनुदिन सपादयन्नैक्यता
स्वभूयोनिपुरेषु लोकमहित विस्फारयन् सद्यश ।
आस्ते यो नृपतामराजतनय श्रीकालसेनो विभु
स्तद्भाण्डारनिकेतनस्थितममु सगीतराज सुधी ॥
श्रीमद्गाध्यकुलप्रजो निधिकुलावासालया देवता
पादद्वन्द्वविराजितैकसुमना श्रीरामचन्द्रात्मज ।
सद्विज्ञाननरेश्वराञ्चितगुण स मानशाली लसद
युक्ति प्रोद्भवचातुरीचतुरवाक श्रीम्हालभट्टोऽलिखत ॥
स्वस्ति श्रीनृपशालिवाहनशके १४२४ दुन्दुभीसवत्सरे चैत्र शुद्ध ५ रवौ राहिणीनक्षत्रे आयुष्मान् (०मति)नाम योग बाल्वकरणे एतस्मिन दिने काम गिरिस्थाने राज्ञ श्रीकालसेनस्य नाटयशालास्थितनर्त्तकीना पठनार्थं निधिवास स्थितरामेश्वरभट्टसुतम्हालसाभटटेन सगीतराजस्य पुस्तक लिखितम् ॥

him to cause a mutilation of or intentional tampering with the text of S Rāj The identity of Kālasena could not be determined in spite of the best attempts The original name seems to be Kālū ('Kālūji' is found in the MSS) This 'Kālūji' seems to have been changed over to Kālasena in order to accord with the metrical value of 'Kumbhakarna' in the verses Krsna is substituted for Kumbha ; once even Krsnakarna (p 440) is found to have been substituted for Kumbhakarna Thus 'Kāla' is paraphrased as 'black', It appears that the scribe who was entrusted with the task of plagiarism had definite instructions to change all names suggestive of Kumbhā's authorship The name of Kumbhasvāmin which was used by Kumbhā as an epithet of Visnu has uniformly been changed to Kāmāksā or Vanadeva according to the requirement of the metre Similarly the name Kumbhameru has also undergone various changes Only once the scribe of MS 'A' which contains the full text, has missed the name Kumbhasvāmin and has left it unchanged[1] Similarly the name Ekalinga associated with the presiding deity of the Mewar dynasty has been changed either to Vanyadeva or to Kāmesvari 'Citrakūta' which stands for Chittor has been changed to 'Brahmasaila' All these changes are duly noted in Appendix IV and need not be repeated here

A careful study of the text reveals that, but for the substitution of a number of names associated with Kumbhā, no change whatsoever has been made in the text by the scribe of MS 'A' which can be presumed to have been the model for other Kālasena MSS One typical example where a change was actually warranted but has not been given effect to, may be noted here In the first introductory section, verse 19 refers to the significance of the author's name Kumbhakarna in the following terms

---

[1] cf the following verse occuring in the 3rd Pariksana of the 3rd Ullasa of Nṛtyaratnakośa

सत्य सन्ति जगत्त्रयीपरिसरे ते ते मुदाधीश्वरा-
स्तेषा सस्मृतिमात्रमत्र फलद स्वर्गापवर्गादिन ।
अस्माक तु यदादिचित्तफलके सकल्पकल्पद्रुम
कुम्भस्वामिपदारविन्दमुदित तेनैव सर्वाप्तय ॥

तस्मिन् शासति कादयतीं नयपरे श्रीरामचन्द्रो नु किं
लोकोक्ति परयोपिदीक्षणकृतभ्रातृत्वमेतीत्ययम् ॥

This verse has *remained completely unchanged* in the Kālasena MSS and reflects *lack of skill* in *plagiarism* on the part of the scribe

In the absence of a definite clue for establishing the identity of Kālū or Kālasena the following conjectures may be offered in this respect :

(1) The name Kālū and so also the names 'Tāmarāja' (Tāmā), 'Pedarāj' (Pendāa ?) 'Hmāngarāja' etc , associated with his ancestry induce the conjecture that Kālū might have been *a chieftain of a Bhil tribe*

(2) The names Brahmaśaila, Mahiṣācala, Bhīsmapura etc , seem to be the Sanskritised versions of some Deśī names which may be identified some day The faint indication of Mahisācala towards its having been a place in the South (in the vicinity of Mysore ?) and similarly of Bhīsmapura having been situated in Vidarbha has to be ruled out as there is no unity identifiable with any particular region of the country available in these names Kālasena or Kālū must have belonged to Mewar or to a region close to Mewar This conjecture is *supported by the fact that the person who effected transmutation* of names in the text of S Rāj must have been fully conversant with the exploits of Kumbhā It is curious to note that all the achievements of Kumbhā which have not been noticed in the colophons in the Kumbhā MSS of S Rāj are fully recorded in Kālasena MSS Obviously the task of supplementing the colophons *could not have been done by a person who was not fully familiar with the achievements of Kumbha*

(3) The motive that might have actuated this mutilation, is not ascertainable but it may be surmised that the initiative might have been taken either by the scribe himself or by his patron In the first case it can be conjectured that Mhālasā Bhatta who is mentioned in MS 'A' to have copied the text might have been a member of the Bhatta family patronised by Kumbhā The names of Atri Bhatta and his son Maheśa

Bhaṭṭa are well known as the court poets of Kumbhā who were responsible for the composition of the Kīrttistambha inscription. (vide M. K. p. 142, 167)

It is quite probable that Mhālasā Bhaṭṭa a descendant of the above Bhaṭṭa family might have left the Mewar court for some reason or the other and might have taken refuge with a feudatory chief or tribal chieftain. Bhaṭṭa might have induced his patron to favour him with lavish financial reward in lieu of his undertaking to ascribe to his patron the authorship of the grand work Saṅgīta Rāja. In the event of the initiative having been taken by the patron himself it may be surmised that Kālū or Kālasena might have been the name of a feudatory ruler who might have been motivated by ambition or spite to allure the court poet of Mewar to undertake the work of ascribing the authorship of S. Raj. to himself. The possibility of the descendants of Ūdā who assassinated his father Kumbhā and could not occupy the throne of Mewar for long, having been interested in this work with some motive or the other, can also be surmised.

Dr. C. Kunhanraja's conjecture[1] that the change in the author's name and epithets was contrived in order to conceal the identity of the real author from the dancing girls for whose study the copy was said to have been transcribed does not carry conviction. The scribe's note refers to 'Kāmagiri' as the place where the dancing girls who were supposed to study S. Rāj, were employed. Kāmagiri appears to be an imaginary name and unless it is identified geographically it is difficult to justify Prof. Kunhanraja's conjecture. If the theatre concerned was attached to the court of Mewār (as Dr. Kunhanraja's cryptic conjecture seems to imply) it is not possible to understand why the name of the place where the transcript was prepared, should have been changed.

Whatever the fact might have been, there is not the least doubt that S. Rāj. was composed by Kumbhā and that the change in authorship noticed above was brought about for either

[1] vide his Introduction to S. Raj. p. XLIX.

a mercenary motive on the part of the scribe or by a motive of ambition, vengeance or malice on the part of the scribe's patron.

2. OBSERVATIONS ON THE AUTHOR'S NAME 'KUMBHAKARṆA'

The popular connotation of 'Kumbhakarṇa' as an 'Asura' is somewhat startling to a student of Kumbhā the historic personality, known for his noble qualities. That the author of a work which aims at a revival of the Nāṭya Veda should bear an ungodly name, is really perplexing.[1] One has to see whether the apparent enigma of Kumbhā's name can be explained so as to obviate its disagreeable connotation. Looked at from the scriptural angle, it may be said that the ungodly character ascribed to Rāvaṇa and Kumbhakarṇa represents a misunderstanding of their real nature[2]. Rāvaṇa is known

[1] A desire to obviate this perplexity seems to have actuated the following eulogy : सुग्रीवनीलाङ्गदभूपितोऽसौ श्रीकुम्भकर्णश्चरितेन राम ॥ "(Kirti 4, M. K p 212) "He is Kumbhakarṇa only by name, by deeds he is like Rāma".

[2] cf the following verses describing the real nature of Kumbhakarna contained in an unpublished work entitled 'Rāma rasāyanam' by Brahmarsi Daivarāta of Gokarṇa .—

सिद्ध सँस्तपसा प्रतप्तहृदयो भूयान् बली निष्क्रिय
स्निग्ध सँस्तमसा निमीलितदृशा निद्रासमाधिक्रिय ।
स्वान्त· सोऽग्नितप प्रभावकरण सन् "कुम्भकर्णाभिध"
ब्रह्माप्तैकवरप्रदानवदन· सर्वाशिनैकायुध ॥
कर्णं कुम्भमिवास्य पूर्णमुदित सत्सामरस्यस्वरा-
कीर्णं ब्रह्मपरस्वरश्रवणतस्तद्गायने तत्परम् ।
अम्भोधेरिव पूर्णभावरसतो गम्भीरनादश्रुते
ब्रह्मण्येव रराम दीर्घतपसा सन् कुम्भकर्ण श्रुते ॥
ब्रह्माऽसौ स्वयमेव सामरसतश्छन्दस्वतीं स्वां परा
ब्रह्माणी बृहती प्रगायति मुदा छन्दोमुखैस्ता पराम ।
गायन् सामरसस्वरश्रवणत. प्राणे रत कुम्भके
गायन्त्याऽसुसमुद्रयोपरमते निद्रासमाधौ स्वके ॥
ब्रह्माप्ताद् वरदानतोऽसुतपसा सिद्ध· सुवीर्यो महान्
ब्रह्मण्योऽभ्युदगाद् रजोगुणमुखाद् भव्यो बलिष्ठो भवान् ।
स्वान्तर्गूढतरेण दीर्घतमसा लीनो विधौ निद्रया
स्वानन्दस्वरसद्रसे विरमते सन् कुम्भकर्णो धिया ॥

as the first author of the Padapātha of the Ṛgveda. There is an independent work on Ṛgveda entitled 'Rāvaṇa-Bhaiṭa'.[1] Rāvaṇa is known as a commentator on Ṛgveda and Yajurveda (15th century A.D.)[2]. There is a 'Tīrtha' known as Kumbhakoṇam *on the bank of Kāverī and the presiding deity of that* Tīrtha is Kumbheśvara Śiva. It is just possible that the name of this holy place might have been associated with Kumbhakarṇa in some way or the other.

There is an influential line of thought which recognises Rāvaṇa, Kumbhakarna etc. as devotees of the Lord who volunteered willingly to play the role of God's opponents in the earthly drama depicting confrontation of God by His opponents.

In the Vāyupurāna Kumbhakarna is one of the names of Siva:

शङ्कुकर्णं महाकर्णं कुम्भकर्णार्णवालय ।
गजेन्द्रकर्णं गोकर्णं पाणिकर्णं नमोऽस्तु ते ॥ (३०. १८३)

In the text of S. Rāj. also, the following passage denies the connotation of Kumbhakarṇa as Rāvana's brother :—

तस्मिन् शासति काश्यपीं नयपरे श्रीरामचन्द्रो नु किं
लोकेऽस्मिनः परयोविदोक्षणहृतभ्रातृत्वमेतीत्ययम् । (p. 3, v. 19)

It appears that the undesirable attributes ascribed to names like Rāvaṇa and Kumbhakarṇa in the present age were not in usage till at least the 15th century, the time of our author, when these names were not at all unusual even for application to men in high class society. In the Vedas we come across names like 'Śunaḥ pucchaḥ', 'Śuno lāṅgūlam' and 'Sunaḥśepaḥ'. In Raghuvaṁśa II 35 we find the name of a Gaṇa of Śiva as Kumbhodara. The name of a Vedic Ṛṣi is known as Vyāghrapāda. Similarly 'Kumbha-karṇa' literally means one whose ears are as big as 'Kumbha'(jar). Thus there should be nothing unsavoury in Kumbhakarṇa as a name.

---

[1] A MS. of the work is in the possession of Pt. V. Ramachandra Sastri, Prof. of Sanskrit Mahavidyalaya, B H U

[2] Vide '[illegible] of Bharata in Sanskrit' by Harid[illegible] S[illegible], p. [illegible]

The conclusion emerging from the foregoing discussions would appear to be that Kumbhā's name either refers to Śiva or to a 'Pārṣada' of Viṣṇu who had volunteered to appear on earth to oppose Viṣṇu in one of his Līlās

3 LINEAGE AND BRIEF BIOGRAPHICAL NOTES

"The Suryavaṁśa[1] is the most famous of the ruling families of India, and the most celebrated of its many branches is the Guhilot family, which has ruled Mewār without a break for nearly fourteen centuries It has produced some of the greatest and most powerful kings that have made the name of Rājpūtānā resplendent in the annals of India" Again, "Their immortal deeds, their chivalrous character, their high ideals, their elevated and noble patriotism have placed them at the head of the Hindu nation and earned for them the title of Hindua Sūraj, 'THE SUN OF THE HINDUS'" (M K p 1,2)

"It has rarely occurred in any country to have possessed successively so many energetic princes as ruled Mewār through several centuries" (Tod p 230)

The limited space at our disposal here does not permit even the barest justice to be done to the celebrated genealogy of Kumbhā Suffice it to mention merely a few important names

As noticed under the foregoing heading, the genealogical account of Kumbhā as found in the available MSS has suffered drastic mutilations in regard to names [2]

---

[1] For the Puranic details of Suryavaṁśa and the connection of the Mewar dynasty with 'Lava the son of Rama see V V pp 231 34

[2] These verses can be restored to their original readings as follows on the basis of the evidence cited *in Appendix IV Pt II Index No* 3

श्रीएकलिङ्गाप्तवरप्रसादोऽस्ति वैजवापायनवंशसिन्धु ।
यो बिभ्रदत्युज्ज्वलधामराज रत्नानि रत्नाकरता बिभर्त्ति ॥६॥
तत्रोदितो मन्दिरमिन्दिराया श्रीबाप्पराजो द्विजराज आसीत् ।
चित्र क्षमाभृत्कमलाकरस्य प्रकाशने भासुरवासरेश ॥७॥
तस्मिंस्तत पल्लवित प्रतापै प्रसूनशोभी यशसा प्रतानै ।
विनायकप्रत्तघनै फलाढ्य हम्मीरनामाजनि कल्पवृक्ष ॥८॥

Vāspa (popularly known as Bappā Rāval) who is traditionally held to have been the disciple of Hārīta a Brahma-Ksatrīya well-known in the Purānas[1] is held as the Puranic-cum-historical founder of the Mewār dynasty.

He is said to have propitiated Ekalinga Śiva along with Hārīta. When the Deity was pleased[2] Hārīta besought for salvation and Vāspa for unshakable reign of Medapāta (Mewār). The Puranic account of Ekalinga is summed up in the following verse :—

अमुष्योर्वीभर्त्तु. प्रतिभटचमू सङ्गरमुखे
समुल्लासिप्रासप्रमुखधृत्तसत्प्रहरणा ।
कराग्रप्रोद्धूताचिररुचिसकाशासिफलके-
ऽनुविम्बव्याजेन प्रविलयमगादद्भुतमहो ॥९॥
तन्नन्दनो निन्दितचन्दनेन्दु कुन्दावदातैर्यशसा कदम्बै ।
श्रीक्षेत्रनामा प्रबलारिवर्गस्वर्गलाभेदनकृन्नृसिंह ॥१०॥
कल्पान्तोद्धतचण्डवेग-पवनप्रख्यातिविख्यातिभृत्
खड्गाग्रप्रविघूर्णनानवरतप्रज्ञापितोद्घट्टनम् ।
क्षत्राकृत्युडुसङ्घमुज्ज्वलयितु श्रीचित्रकूटाम्बर-
व्यापिम्लेच्छघनाभ्रसघमनघ- प्रभ्रशयामास य ॥११॥
श्रीलक्षराजस्तनयस्तदीय शुक्लक्षपाजीवितकृत्सदृक्ष ।
अक्षप्रसादाप्तविपक्षपक्षच्छेदैकदाक्ष्य (दक्ष) क्षणयुक्तसपक्ष ॥१२॥
ततोऽवनिं पूर्वजराजगुप्तामुल्लासयन् द्राक् फलिनी प्रतापै ।
श्रीलक्षराज क्षितिपालपाल पद्मावती (?) प्राणपति समासीत् ॥१३॥
निर्दूषणस्यापि सतोऽस्य नूनमिद जना वाच्यमुदाहरन्ति ।
प्रत्यर्थिकीर्त्तिप्रमदाहृतो यन्मृषे मृषे मे सुजगत्प्रसिद्धम् ॥१४॥
य प्रत्यह तुल्यसुवर्णराशिदानेन देवैश्चकित स्वलोके ।
कदाचिदाच्छिद्य नु नो निवासगिरिं द्विजेभ्य खलु दास्यतीति ॥१५॥
अमु गयाया जगतीविमुक्तिहेतोर्विमुक्तेर्यवनानुरोधात् ।
दाशमुरस्यान्वयिनः परेऽपि जेष्यन्ति देवा यवनानतिद्राक् ॥१६॥
ततो मोक्लेन्द्रोऽप्यदिव्यानुभावो भुवो मारजातस्य मोक्षाविरासीत् ।
जगन्मङ्गलश्रीशसेवानुभावाज्जगन्मङ्गल य जगुर्जन्मतोऽपि ॥१७॥
ततस्त त विनिर्जितुकामः वाम इवापरः ।
कुम्भकर्णोऽस्ति तत्पुत्रो राजा साम्राज्यमाजनम् ॥२२॥

[1] cf Vāyu 88 73 Visnu IV 3 3

[2] cf Eka Māh (both the versions) chapter on 'Rajavamśavarnana' in the first version and on 'Vāspānvaya' in the second (for the two versions see footnote in item No M under heading 'Literary Genius' (i) below).

आदावाराधितो य कृतयुगसमये नाकिनां नायकेन
त्रेतायां कामधेन्वाऽभिमतफलदया द्वापरे तक्षकेण ।
हारीतेनापि बप्पानुगमिह कलौ वाप्पवंशोद्भवेन
श्रीकुम्भेनापि भक्त्या जयति स भगवानेकलिङ्गो गिरीश ॥५१॥ (Eka Mah)

The identity of *Vāspa is a matter of dispute among historians*, but he has generally been identified with one Kālabhoja (8th cent A D)[1]

Guhadatta or Guhila is another name celebrated as a historical (non-Puranic) founder of this dynasty There is much controversy *about his date and identity*[2] In *the* inscriptions of Mewār, Guhila is generally the first name in genealogical accounts His time has been assigned to the 6th century A D The period of nearly 7 centuries intervening between Bappā Rāval *and* Hammīra (1326 A D) *is not* marked *by the* advent of any ruler specially notable in history except perhaps Khumman (known to have been a son of Bappā) Authentic historical genealogy (unmixed with legend) starts with Hammīra who recaptured the *fort of* Chittor and *embellished his name* with the title of Mahārāna Kumbhā has also started his own genealogical account with Hammīra, after mentioning Bappā (Vāspa)

Ksetrasingh (Khetā 1366 A D) is well known for his valour and Laksasingh (*Lākhā 1472 A D*) *for* having secured in barter for a huge quantity of gold the exemption of Hindu pilgrims from an oppressive tax levied on them by the *Mohammadan rulers for pilgrimage to Kashi, Gaya and Prayaga* (Ojha p 260) Lākhā *married in* his advanced age Hansābai, sister of Rānāmall (Rāthor) and this marriage has gone down in history as an event "more disastrous in its consequences

---

[1] cf Ojha pp 404 420

[2] cf Ojha p 400 402, Tod Vol I p 259 69 and V V page 250 Kumbhā has referred to Guhila in the following introductory verse of R P The Introductory verses of S Raj seem to have omitted a reference to Guhila

यदन्वये निर्जिततर्कवादिपद पद तत्परमाविभाति ।
श्रीमेदपाटे गुहिलप्रधाने यत्राभवन् भूपतय प्रभूता ॥६॥

than the arms either of Moghals or Maharattas",[1] as it sowed the seeds of unfriendliness between Rāthors and Sisodiyas Mokal, the son of this Hansabai was the father of Kumbhā, his mother being known as Saubhāgyadevi Mokal ascended the throne in 1421 A D and was assassinated in 1433 A D by his uncles Chacha and Mera, natural sons of Khetā by a Khatin woman Kumbhā the eldest among the seven sons of Mokal ascended the throne of Mewār immediately after his father's death (1433 A D)

History is silent about the personal biography of Kumbhā [2] The various inscriptions and other historical records giving his account have noticed his valour and prowess in glowing terms Kumbhā's achievements in literature and other fine arts will be noticed in subsequent subsections, hence the present subsection may be closed with a very brief list of Kumbhā's celebrated victories in battle [3] (1) Victory over Sultān Mohmud Khilji I of Mālavā in 1437 38 A D and capture of the Sultān

---

[1] Col Tod quoted in M K p 17

[2] Serious misapprehensions are current today in this connection For example Kumbha is held to be the husband of the famous saint Mirabai (cf Dr V Raghavan S N A. Bulletin No 17, p 11 His information seems to be based on Col Tod s statemnet) In fact Mira was married to Bhojarāja the eldest son of Rana Sanga (Kumbha s grandson) (cf Ojha p 670) Kumbha is said to have married many ladies but the names of only two of his queens are available in records viz Kumbhaladevi (Kirtti 181 M K p 222) and Apurva (Devi) (see the list of epithets in R P in Appendix IV) Dr Raghavan refers to one Rohini as Kumbha's sweetheart (S N A Bulletin No 17 p 11) This is also a mis apprehension as the expression रोहिणीरमण occuring in Kumbha's various epithets stands for 'the moon' e g सरस्वतीरससमुद्रसम्भवरोहिणी-रमण or मेदपाटसमुद्रसम्भवरोहिणीरमण [1] ।

[3] A very perverse account of Kumbha's victories has been recorded by Persian historians like Ferishta and by the Cambrige History of India One extract will suffice here to illustrate this remark Kumbha's defeated adversaries have been shown as his conquerors ' The more famous Column of Victory at Chittor is said to commemorate victories over Mahumud of Gujarat and Mohamud of Malva If this is so 'it like some tall bully lifts its head and lies ' " (vide Cambridge History of India Vol III p 360)

Out of magnanimity, Kumbhā released the Sultān after six months of captivity but the latter continued to make repeated attacks afterwards out of vengeance (2) Conquest of Abū and Hādāvatī (3) Conquest of Būndī, Amber and Ranathambhor (4) Successful encounters with the Muslim rulers of Nāgaur (5) Second victory over the Sultān of Mālawā in 1443 A D, third victory over the same in 1446 A D and another again in 1454 A D (6) Victory in a combined attack by the Sultāns of Mālawā and Gujarāt in 1456 A D (7) Severe punishment meted out to the Khān of Nāgaur in 1458 A D for his incitement of Muslims for killing cows A few months after the Nāgaur battle the Sultān of Gujarāt was driven out from Sirohi, which was attacked by the latter Kumbhā's glorious victories and unequalled valour are said to have won him the title of 'Hindū sura trāna' from the Sultāns of Delhi and Gujarāt [1]

Mahārānā Kumbhā died in 1468 A D Sometime before his death his mind is said to have lost its balance and he often talked incoherently One day when he was sitting on the bank of a tank near the temple of Kumbhasvāmin(Māmādeva) in Kumbhalgarh, his eldest son Udaikaran (Ūdā Hatyāra) stealthily stabbed him to death Udai proclaimed himself as the king but did not succeed in retaining the throne of Mewar because of the strong widespread indignation and opposition aroused by his foul deed

History has utterly neglected Udai and his name has survived in oral tradition only as 'Uda Hatyārā' Out of the eleven sons left by Kumbhā the second one Raimall ascended the throne and had a glorious reign

"Thus after a reign of 35 years—a reign full of glory and splendour—Kumbhā departed from this world, leaving behind him, a name which is honoured in history and remembered to this day as that of one of the greatest sovereigns who ever ruled in India" (*M K pp 111, 12*)

---

[1] cf प्रबलपराक्रमाक्रान्तढिल्लीमण्डल–गुर्जरत्रासुरत्राणदत्तातपत्रप्रथितहिन्दुसुरत्राणविरुदस्य (Ranpur Inscription M K p 207)

मूलं धर्मतरोः फलं श्रुतवतां पुण्यस्य गेहं श्रिया-
माधारः सुगुणोत्करस्य जनिभूः सत्यस्य धामौजसः ।
धैर्यस्यापि परावधिः प्रतिनिधिः कल्पद्रुमस्याखिलां
वीरस्तत्तनयः प्रशास्ति जगतीं श्रीकुम्भकर्णो नृपः ॥२३३॥

(Kumbhal. 233 V.V. p 415)

Mahārānā Sāṅgā (Kumbhā's grandson) and Mahārāna Pratāpa, these two names among the descendants of Kumbhā are immortal in the history of India [1]

4 LITERARY GENIUS

Although S Rāj is the greatest monument of our author's great erudition and scholarship, he is known to be the author of many other literary productions which are of no mean worth or importance.

The other works of Kumbhā pertain to literary criticism, religion, poetics and dramatic compositions, music (in its creational aspect), architecture and Kāmaśāstra [2] Of these

[1] It is notable that Kumbhā, though in no way inferior to Sāṅga, or Pratāpa in valour and prowess, has not received the place he deserved in the political history of India The reason seems to be that he was not fortunate enough to capture the attention of Sanskrit knowing or Sanskrit loving historians because of the fast decadence of Sanskrit literature which followed his period, nor could he be favoured by Persian historians (as his descendants Sāṅgā and Pratāpa were) as he appeared in history before the foundation of the Moghul empire He was too late for the former and too early for the latter All the same he has lived in the folk mind of Mewār as a 'great hero' (cf the following list of modern and earlier poetic compositions which have described his exploits)

- (i) 'Kirttistambha', a 'Khaṇḍakāvya' by R S Tripāthi (Published from Ajmer)
- (ii) 'Kumbhakarṇa Kirtti Prakasa' 'a Prabandha Kāvya' by Rao Mohan Singh of Udaipur (only a small extract has been published in R B Kumbhā Viśesāṅka)
- (iii) Stray Mewāri verses by Sanwaldas Ashia (*ibid*)
- (iv) Stray Diṅgala songs composed by hereditary Caraṇas and handed down in oral bardic tradition compiled by S Shekhawat (*Ibid*)

[2] S Rāj will be dealt with in detail in section III of this Introduction The other works are, therefore, noticed in this sub section

only one work viz the Rasikapriyā commentary on Jaideva's Gitagovinda has been published Two works dealing with architecture and Kāmaśāstra are available only in small insigni ficant fragments A Mewāri translation of Gitagovinda ascribed to him is available in a complete MS but its authorship is doubtful 'Candiśataka Vrtti' a literary cum religious work is available in an illegible MS and all other works noticed below are known only from a reference in other works or in inscriptions associated with Kumbhā

(i) Notices of other works by the Author

A Rasikapriya

A commentary on Jaideva's Gitagovinda edited by Telang and Pansikar and published by the Nirnaya Sagar Press first in 1899 The last one of its several subsequent editions came out in 1949 Unfortunately it has gone out of print now This commentary is held in very high esteem by scholars and rasika' readers of Gitagovinda Extensive quotations from Sangitaraja are found in this commentary specially regarding the Laksanas of various Prabandhas[1] Kumbhakarna has innovated 28 names for typifying the varieties of Miśrasūda Prabandha (vide page 553 of our printed text) The Laksanas of these innovated varieties as given in S Raj have been re produced in R P Some differences in readings are obvious in the two texts and the Laksanas of the following two Praban dhas are missing in R P साकाङ्क्षपुण्डरीकाक्षभ्रमरस्त and तालरागार्णव मुरारिमङ्गलकुसुम bearing numbers 11 and 21 respectively in the scheme of 28 varieties[2] The reading variants have often

[1] The quotations other than those regarding Prabandhas pertain to three types of heroes viz Dhīroddhata Dhirodatta and Dhiralalita (Śrṅgari) Śikharini metre and Gunanuvada (Laksana)

[2] This omission of two varieties corresponds with the lacuna in two (nos 11 and 21) out of the 24 Gitas of Gitagovinda in respect whereof no variety of Prabandha has been mentioned A discrepancy in the MSS used by the editors seems to be responsible for this omission The remai ning four varieties of Prabandhas out of the above 28 are associated with four Ślokas of Gitagovinda (there being only 24 Gītas in this work as against the 28 varieties of Prabandhas)

been useful in reconstructing the relevant portions of our text of S. Raj. The author's personal account as found in the R. P. goes a very long way in establishing the identity of the author of S. Rāj. with Kumbhakarṇa as against that of Kālasena (*vide* Appendix IV).

The author has detailed in the introductory verses of R. P. the following as the purpose behind writing the commentary :—(i) to give for the first time a complete and perfect musical setting to the Prabandhas of 'Gītagovinda', (ii) to fully enunciate Sṛṅgāra Rasa as delineated by Jaideva and (iii) to unfasten the knots (Granthis) of Jaideva's 'Grantha' i.e. to elucidate the obscure points or to make explicit the implicit meanings of Gītagovinda. The verses are quoted below :—

प्रत्यज्ञायि प्रबन्धो यो जयदेवेन धीमता ।
न तस्य विद्यते लक्ष्म सर्वाङ्गैरुपलक्षितम् ॥१५॥
अतः स्वरादिभिः पड्भिरङ्गैः संयोज्य लभ्यताम् ।
नीत्वा गीत्वा तथा हित्वा सु (कु?) टीकाः सुप्रवर्त्यंते ॥१६॥
शृङ्गारे सप्रपञ्चे रस इह रुचिरौचित्ययुक्तौ प्रकृष्टे-
ऽलंकारे नायिकाया गुणगणगणने वर्णने नायकस्य ।
गीतौ प्रीतौ च वृत्तौ लयमनुरसिकाः कौतुकं चेत्तदेमा
दोषैर्मुक्ता गुणाढ्याः शृणुत नरपतेः कुम्भकर्णस्य वाचः ॥१७॥
स किं बन्धः श्लाघ्यो व्रजति शिथिलीभावमसकृ-
द्विचारेणाक्षिप्तो ननु भवति टीकापि किमु सा ।
न या ग्रन्थग्रन्थिप्रकटनपटुः किन्तु तदृदो
द्वयं युक्तं कर्तुं प्रभवतितरां कुम्भनृपतिः ॥१८॥

The Rāgas, Tālas, etc., enjoined for the various 'Gītas' in R.P. are generally different from those given in the original text of Jaideva[1]. Scholars have doubted the propriety of this deviation from tradition on the part of our author[2].

1 cf 'Ekalingamāhātmya' 'Rājavamśa-Varnana'. v. 175 wherein Kumbhā's composition of new 'Dhātu' (Rāga, Tala etc.) in Jaideva's poetry is mentioned

श्रीवासुदेवचरणाम्बुजभक्तितलग्नचेतामहीपतिरसौ स्वरपाटतेनान् ।
धातूननिन्द्यजयदेवकवीन्द्रगीत-गोविन्दक व्यरचयत् किल नव्यरूपान् ॥

2 cf Swāmī Prajnānānanda 'Historical development of Indian Music' p. 231.

The criticism ignores the fact that there can be more than one perfectly scientific musical signification for a poem Rāgas and Tālas are so numerous that the same poetical 'Rasa' or 'Chandah' can be equally served by several among them Moreover, it is to be deduced from verse 15 quoted above that Kumbhā felt that the extant musical significations of the songs of Gitagovinda did not take into account all essentials or did not sufficiently cover them The so called deviation in the matter of Rāgas and Tālas is really an attempt on his part to provide a fuller and more appropriate musical setting which includes not only the names of Rāgas and Tālas but in addition gives all 'Angas' of the musical 'Prabandhas'

A MS of a *Mewārī version of R P by one Krsna Bhaṭṭa* is said to be deposited in the collection of the Mahanta of Natha dwara [1] This work is notable as it indicates the popularity of the R P commentary which must have justified its Mewari version

Regarding the question of the chronological sequence as between S Rāj and the commentary on Gitagovinda it may be said that both the works appear to have been completed almost simultaneously as both of them refer to each other It may be surmised that Gitagovinda commentary was written after the Prabandhollāsa and Vibhāvollāsa in Rasaratnakośa of S Rāj were completed and that it was completed before or almost simultaneously with S Rāj Although the colophons of Kumbhakarṇa MSS of S Raj do not mention the commentary on Gitagovinda having been written by the author, the Kālasena MSS do so (श्रीगीतगोविन्दटीकारचनवर्णितसाङ्गशृङ्गार) The latter MSS being definitely later than the former, one may be inclined to conjecture that R P might not have been completed when S Rāj was composed, but the following closing verse of S Rāj (Granthasamāptiparīksana) found in both Kumbha and Kala MSS contains reference to the author's commentary on Gita govinda

[1] *This information was verbally supplied by Muni Kantisagar*

[1]चण्डीशतव्याकरणेन गीत-गोविन्दवृत्त्या सुकृतं यदत्र ।
संगीतराजेन च तेन गौरी हरिर्हरः प्रीतिमवाप्नुवन्तु ॥१८॥

The most plausible view seems to be that the Rasikapriyā commentary was planned and written almost simultaneously with the Prabandhollāsa of S. Rāj. The Kīrttistambha inscription mentions both S. Rāj. and Rasikapriyā commentary and there is thus no doubt that both the works were completed before the installation of the Kīrttistambha inscription[2].

R. P. can justly be regarded as a companion volume of S. Rāj. The publication of our text will be very enlightening for the study of R. P. and similarly R. P. is but a supplement of S. Rāj. (mainly of its 'Sūḍaprabandha Parīkṣaṇa' in the Prabandhollāsa).

B. Commentary on Caṇḍī Śataka of Bāṇa Bhaṭṭa :

Caṇḍī Śataka has been published in Kavyamala series pt. 4 of the Nirnaya Sagar Press, Bombay with an anonymous commentary but no trace was hitherto available of Kubmhā's commentary on this work. The Kumbhā-Viśesāṅka of Rajasthāna Bhāratī 1962-63 published from Sadul Rajasthan Research Institute, Bikaner, contains a notice of a MS. of this commentary, which is versified throughout. This MS. has been found in the Jain Bhavan Granthalaya, Calcutta. It bears the date of copying as Saṁvat 1675 and the name of the scribe as Sakalakīrtī, a Kharataragacchīya Jain Scholar and runs into 2,400 verses. The MS. is unfortunately in a very bad condition and is beyond legibility. The folios are said to have stuck to each other and there is said to be no chance of restoring the MS. to legibility. A few verses that have been partially reconstructed in the said notice give the authorship of Kumbhā as follows:

मत्ये (मन्ये)स्तीव महा······न महिमाप्रालेयभानुः पदे-
ऽप्योतो वाक्यपटुः प्रमाणनिपुणो धर्मः स्वयं मूर्तिमान् ।
श्रीकुम्भः पृथिवीपतिर्वितनुते चण्डीशतव्याकृति
स्या जा ट क्षर (?) सशरात्मकमदः शुभ्रं जगत्यां यशः ॥७॥

(R. B. P. 110)

---

[1] MS. A. reads बागेश्वरीव्याकरणेन ।

[2] Vide Kīrti 157,158.

C *Commentary on Sangīta Ratnākara* (Sangītakramadīpikā ?)

References to this commentary are found in the following works but the source of their information is nowhere indicated

(i) M Krishnamachariar 'History of Classical Sanskrit Literature, p 853, No 1004, p 859 No 1014 and p 862, No 1022
(ii) Harbilas Sharda "Mahārāna Kumbhā" p 166
(iii) G H Ojha 'Udaipur Ka Itihas' p 626
(iv) Dr V Raghavan his article on 'Rasa Ratna Kośa' etc (Annals of B O R I Poona Vol XIV, 1932 33 p 258 63) *Opinion has been subsequently* revised and the reference is dropped in 'Later Sangita Literature' (S N A Bulletin No 17)

It is very curious that Kumbhā *should have been known* to scholars as a commentator on S R without any definite ground for this information No reference to this work is found in S Rāj or in any of the available inscriptions pertaining to Kumbhā The following closing verse of the R P commentary in the third Sarga of Gitagovinda contains the name of a work as 'Sangita Krama Dipika which can be surmised to have been written by Kumbha R P is said *to be a sister of this work*

श्रीगोविन्दपदारविन्दमकरन्दास्वादचञ्चद्द्विरे-
फेण श्रीनृपसिहमोकलकुलाम्भोजप्रकाशदुना ।
श्रीमत्कुम्भनृपेण क्लृप्तविवृतौ श्रीगीतगोविन्दके
सगीतक्रमदीपिकास्वसुरय सगस्तृतीयो मत ॥३ ५॥

It may be conjectured from this reference that Sangita Krama Dipikā must have been a commentary on some work dealing with Sangita rather than an independent work This *seems to be probable also because a writer who had to his credit* the authorship of the most gigantic and complete work on Sangita viz Sangitarāja could not have been inclined to compose another independent work on Sangita unless it was meant to be a concise edition of the former or to serve as a companion volume *Both the possibilities are ruled out as there is no* reference in S Raj to any abridged edition or companion

volume. The question naturally arises as to why no reference to 'Saṅgīta Krama Dīpikā' should have been included in S. Rāj. There seems to be no answer to this question except the surmise that Saṅgītarāja having been devised as an original and independent work to serve as the 'Magnum Opus' of Indian Saṅgīta Śāstra, it was not deemed proper or necessary to mention the commentary of another writer's work.

No MS. of 'Saṅgīta Krama Dīpikā' is now available and it is not possible to say anything definite as regards its content and scope. There is no evidence in support of the conjecture that 'Saṅgīta Krama Dīpikā' was a commentary on S.R.

As regards the question as to how the authorship of S.R. commentary came to be ascribed to Kumbhā, it may be noted that the first notice of S. Rāj. in modern times is found in F. Kielhorn's catalogue and there the work is referred to under two different names—'Saṅgītarājā' and 'Saṅgītamīmāṁsā', although both names pertain to one and the same work as is clear from the colophons of S. Rāj., wherein both these names are given side by side. The surmise that Saṅgīta Mīmāṁsā might have been a commentary by Kumbhakarṇa on S. R., the most important and comprehensive predecessor work might have gained currency among scholars[1]. In an appendix at the end of Vol. II of the Anandashrama edition of S. R. a commentary on S. R. by Kumbhā is listed without any mention of the source of this information. It is quite probable that this reference might have induced the above scholars to include Kumbhā in the commentators on S. R.

Kambhā's close acquaintance with and critical understanding of the contents of S. R. is beyond doubt (cf. his epithet निःशङ्कमतज्ञः but it is difficult to base merely on this fact the assertion that Kumbhā had written a commentary on S.R.

[1] Dr V. Raghavan, however, indicates in his article in the Annals of the B. O. R. I. referred to above that both these names pertain to one and the same work. Swami Prajnanananda's reference to 'Saṅgītamīmaṁsā' (vide 'Historical development of Indian Music' p. 230) as an alternative name of the R P. commentary is an instance of the confusion prevalent concerning these names of works.

If any commentary on S R had been written by Kumbhā after the completion of S Rāj and after also the date of the Kirttistambha inscription, the reference to 'Sangita Krama Dipikā' in R P which is definitely anterior to the former will have to be taken as an interpolation, but in the absence of any evidence whatsoever in favour of Kumbhā's authorship of a commentary on S R none of the above surmises appears to be warranted The identity of 'Sangita Krama Dipikā' cannot be established in the absence of any MS of this work or a definite quotation from the same

D Ekalingaśraya

The closing verse of the 7th Sarga of Kumbhā's R P commentary on Gitagovinda refers to the commentary as 'Ekalingāśraya sodarā' sister of 'Ekalingāśraya' This reference has been construed to mean that 'Ekalingāśraya' must have been a work by Kumbhā to which has been ascribed the sisterhood of R P No trace of this work has been forthcoming till now and it can as well be doubted whether 'Ekalingāśraya' was at all a literary work One possible conjecture is that for its richness of content, extent and splendour the R P might have been compared by the author to the 'Āśraya' or 'Mandapa' built by himself in the Ekalingaji temple At least one instance of a similitude between the architectural constructions of Kumbhā and his literary compositions is to be found in the colophon to the fourth Pariksana of the Prabandhollāsa of S Rāj wherein the treatment of 'Prabandha has been said to be the 'brother of the new roadway on the Chittorgarh fort built by Kumbhā (श्रीचित्रकूटदुर्गे नूतनप्रतोलीपद्धतिसहोदर प्रबन्धपरीक्षण चतुर्थं समाप्तम्)

The possibility of a Stotra like composition dedicated to Ekalinga having been undertaken by Kumbhā under the title 'Ekalingaśraya' cannot be ruled out because Ekalingaji is the traditional deity of the rulers of Mewar

E Gitagovinda

Ample documentary evidence is available regarding the composition of a new Gitagovinda by Kumbhā, apparently

on the pattern of Jaideva's Gitagovinda The following two references to this work are found in the text of S Rāj

> [1]अष्टाविंशतिरेतेऽत्र प्रबन्धाः कृष्ण (कुम्भ) भूभुजा ।
> स्वोपज्ञगीतगोविन्दमिश्रसूडे प्रपञ्चिता ॥२९॥ (P 553)
> श्रीकुम्भकर्णसंगीत-गीतगोविन्दरूपकं ।
> कर्तव्या चित्रिता भित्तिर्विचित्रा चित्रकर्मठैः ॥नृत्य० अङ्ग० अङ्ग० ९६॥

There is the following reference in the colophons of the Kālasena MSS of S Rāj प्रबन्धराजश्रीगीतगोविन्दनिर्माणपरितोषितराधामाधव· (cf notes on this epithet in Appendix IV, Pt I, index No 2) No MS of this work is available at present

F Sūdaprabandha

This seems to be but another name for Kumbhā's own Gitagovinda which must have been composed in the style of 'Sudaprabandha' on the pattern of Jaideva's Gitagovinda Some critics have treated it as an independent work[1] The following verse of 'Ekalingamāhātmya' also eulogises Kumbhā's proficiency in this art of musical creation —

> छन्दोभि सुमनोहरैं श्रवणयो पीयूषधारोत्करै-
> र्यंर्णं प्रासविभूषितैं (स) तिलक (यत) स्वस्थानसंवेशितैं ।
> ताले कुत्रचिदीप्सिते यविरिव प्राप· प्रबन्धान् सुधी-
> पुर्यं कोऽपि सुकाव्यकारनृपतिबध्नाति सपोद्धुरान् ॥२०२॥

But there is no documentary evidence in support of this An introductory verse (No 18) of R P (quoted above in the note on R P) contains a general reference to the author's competence for composition of 'Prabandhas'

The Kirttistambha inscription (verse 157, M K p 219) refers to 'Sudaprabandha' having been composed by Kumbhā There being no reference to the composition of Gitagovinda by Kumbhā in the available inscriptions, it can tentatively be concluded that 'Sūdaprabandha' might have been identical with 'Gitagovinda'

---

[1] cf M K p 169 185 Ojha p 625 C Kunhan Raja's Introduction to S Rāj (Laghvaratnakosa) p XXXI

G Srı Kumbhasıāmı-Mandāra (?)

The prose colophon to the sixth 'Sarga' of R P commentary contains the following reference · श्रीकुम्भस्वामिमन्दार(?)स्वोदरे गीतगोविन्दविवरणे । This reference has been construed to indicate a work of Kumbhā entitled 'Kumbha Svamı Mandāra'[1] but this seems more probably to be a reference to Kumbhasvāmı Mandira built by Mahāranā Kumbhā The author perhaps, wishes to indicate that his commentary on Gıtagovinda is dedicated to Krsna or Visnu just as are the temples of Kumbhasvāmin built by him [2]

H Sankṣepa-Kāmaśāstram.

A small treatise on Kāmaśāstra Its fractional MS (only two sheets) is deposited in Anup Sanskrit Library, Bikaner The colophon in this MS reads as follows —

श्रीहम्मीरनरेशवंशमुकुटः श्रीमोकलक्ष्मापति-
स्तद्गेहे गृहिणी शचीव सुगुणा सौभाग्यदेवी मता ।
तत्पुत्रो भुवि राजते कविवर श्रीकुम्भकर्णो नृप-
स्तत्त्व व्याकुरुते विचित्ररचित (श्री) कामशास्त्र शतम् (?) ॥

इति कुम्भकर्णविरचित सक्षेपत· श्रीकामशास्त्र सपूर्णम् ॥ (Vide Dr C Kunhanraja's Introduction to S Rāj p LIV, LV)

I A work on the architectural details of Kīrttistambhas

"Mahārānā Kumbhā himself wrote a treatise on the art of building Kırttıstambhas (Towers of Victory or Fame), based on principles of Jaya and Aparajit, and had it engraved on stone tablets and fixed in the lower part of the Tower of Victory A part of the first tablet, found at Chitor and since deposited in the Udaipur Museum[1], gives Mahārānā

[1] Vide M Krishnamachariar p 862 No 1022 and Dr V Raghavan's article in Annals of the B O R I Vol 14

[2] cf the account of Kumbhā's architectural achievements in this Introduction

[1] Only a fragment of the first slab on which the introductory portion of the work is inscribed, was discovered by G H Ojha The second verse on this slab reads as follows —

श्रीविश्वकर्माख्यमहार्यवीर्यमाचार्यमुत्पत्तिविधावुपास्य ।
स्तम्भस्य लक्ष्मातनुते नृपाल श्रीकुम्भकर्णो जयभाषितेन ॥२॥

Kumbhakarna's description of the characteristic features of Towers according to Jaya and Aparajit" (M K p 168)

From the above inscriptional evidence no doubt is left regarding Kumbhā's authorship of a treatise on architecture The complete text of the work, however, is not available in manuscript or inscriptional form The fragmentary inscriptional evidence is too meagre and does not throw light on the title, scheme of arrangement and detailed contents of the treatise

J Dramatic Compositions in (four) Desi Bhāsas

The colophons of S Rāj (Kālasena MSS) and the Kirtti stambha Inscription (verse 158) refer to the composition of four dramas by Kumbhā in four regional languages spoken in Karnātaka, Maharāstra, Medapata (Mewar) and Tailanga respectively

[1]संस्कृतभाषा-महाराष्ट्र-तैलिङ्ग-कर्णाटक-भाषा-
चतुष्टय-रचितनाटकराजचतुष्टय ।

(Author's epithet in the colophons of S Rāj)

श्रीकर्णाटकमेदपाट-सुमहाराष्ट्रादिके योदय-
द्वाणीगुम्फमय चतुष्टयमय सन्नाटकाना [2]व्यधात् ॥

(Kirtti M.K p 219)

None of these dramatic compositions is available to day

K Stray poetic compositions in 'Mewāri'

It is held that Kumbhā had composed a number of stray poems in the Mewari dialect, comprising 'Stutis' of 'Devatās' Muni Kantisagara, a Jain scholar whom I met recently at Udaipur, showed to me in his personal collection a MS of a diary (Svādhyāya Pustikā) of a Jain Sadhu of Delwara named Hemahamsasūri, dated Samvat 1530, which was said by him to contain a quotation of a 'Mewāri Stuti' of Ekalingaji said

---

[1] Samskrta seems to be a substitute of 'Medapata which has been purposely replaced in Kālasena MSS in order to conceal the identity of Kumbhā

[2] Read also as सन्नाटिकानां (cf V Raghavan 'Later Sangīta Literature' S N A Bulletin No 17 p 12)

to have been composed by Kumbhā. This quotation remains un-authenticated as it could not be readily located in the extensive MS. shown to me. The possibility of such compositions by Kumbhā cannot be ruled out, but there is at present *no authority available by way of MS.*

L. Mewārī Commentary on Jaideva's Gītagovinda.

A pictorially illustrated copy of a MS. of this work dated Samvat 1697 is deposited in the Anup Sanskrit Library, Bikaner. Its authorship is ascribed to Kumbhakarṇa[1]. The language of this commentary is more akin to Gujarātī than to Mewārī. It is very brief in comparison to R.P. and is just like a translation of the original Gītagovinda. From its linguistic affinity to Gujarātī and cryptic content it does not appear to have been written by Kumbhā.

M. Poetic-cum-musical compositions compiled in 'Ekaliṅga-māhātmya.'

Dr. G. H. Ojha[2] has mentioned Kumbhā's authorship of a number of 'Stutis' enjoined to be sung in various Rāgas *and Tālas compiled in* 'Ekaliṅgamāhātmya'[3]. *This reference*

[1] Vide a notice of this work by Agarchand Nahata in 'Śodhapatrikā' published by Sahitya Samsthana, Udaipur Vol. XI, No 1 p 60-64.

[2] 'Udaipur ka Itihas' p. 626.

[3] Two texts bearing the title 'Ekaliṅga Māhātmyā' are available. One is said to have been composed in the reign of Kumbhā and the other in that of his son Raimalla (vide Ojha p. 413,416). A transcript of the former text deposited in the Rajasthan Oriehtal Research Institute, Udaipur (bearing No 1477) was made available *to me by Sri B M.* Javalia (in charge) for consultation at Udaipur and a transcript of the latter *was lent from the personal library of H H.* the Maharana of Udaipur The 'Ekaliṅga Māhātmya' referred to above is the former text (composed in the reign of Kumbhā). The first three chapters of this work are devoted to a Puranic description of 'Ekalinga' the presiding deity of the Mewar dynasty. The 4th chapter deals with the genealogy of the rulers of Mewar upto Mokal (Kumbhā's father) and ends with इति राजवंशवर्णनम् etc. This colophon is followed by an eulogistic account of Kumbhā's achievements. Most of the verses in this section are reproduced verbatim in the Kumbhal. and Kirti. inscriptions. This colophon to this *section does not seem to fit in the scheme of consecutive numbers of* chapters and this section seems to be a part of the chapter called

s been reproduced in M. K. p. 166. But really these 'Stutis' ve been composed by one Kanha Vyāsa as will be seen om the concluding verses of 'Pañcāyatanastuti' in Ek. ah., given below :—

शौर्यौदार्यार्यधर्मोद्धरणरणरणत्कारकीर्ते रसाक्ता
षु (सु) म्माणक्षोणिजानेर्गुणगरिमगिरा व्यासकन्हप्रयुक्ता ।
यावत् सूर्येन्दुताराजलधिजलधराधारगङ्गातरङ्गा
तावत् पञ्चाशिकेयं वसतु हृदि सता कुम्भभूभृत्सुरङ्गा ॥१५८॥
श्रीकुम्भदत्तसर्वार्था (गीत) गोविन्दसत्पथा ।
पञ्चाशिकार्थदासेन कन्हव्यासेन कीर्तिता ॥१६०॥

The impression about Kumbhā's authorship of these compositions seems to have been caused by the following misapprehension.

In the colophon of the section of Ek. Mah. eulogising umbhā's achievements, राजवर्णन seems to have been misaprehended as रागवर्णन. The colophon reads as :—

इति महाराजाधिराजरायराया-राणेराय-महाराणा श्रीकुम्भकर्णमहेन्द्रेण विरचिते खवाद्यक्षीरसागरे राजवर्णनो नाम अध्यायः ।

This colophon really pertains to the appendix to the 4th chapter dealing with the genealogy of the Mewar dynasty, hich precedes this compilation entitled 'Pañcāyatanastuti'. he ascribed authorship of Kumbhā in the above colophon ppears to be a dedication made to him by the real author f the following verses which expressly ascribe the authorship f. the compositions to Kanha Vyāsa)

राजवंशवर्णन. Then follows a compilation of a good number of poetic-cum musical compositions eulogising 'Pañcadevas'. The text is not properly arranged after this There are confused portions eulogising Ekalingaji and Kumbhā, enumerating Chandojātis etc. The second text bearing the same name has been rightly called 'Ekalingapurāṇa' by Ojha. It is extensive in volume and more systematic in the arrangement of the text It is divided in 32 chapters and the full text is devoted to a Puranic account of Ekalingaji (except chapters 20,21 which deal with the genealogy of the Mewar dynasty and a few scattered references to this topic) This work is appellated as a part of the Vāyupurāṇa, devoted to Medapāṭa (Mewar) The name of the author of this Purāṇa-like text is not known.

आनन्दयुद्धाविपुराभिनन्दी नदीशवन्दी नृपकुम्भकर्णं ।
तदाज्ञया प्रेरित एव कन्हृव्यासो व्यधातारकमौक्तिकावलिम् ॥१६१॥
दुर्गाम्बिकाद्रौ जयमालदुर्गे कौम्भे पुरे पातु (महा?) समुद्रे ।
सा (?) चन्द्रचूडस्तुतिचन्द्रकान्ता ( ) कुम्भश्रिये कुम्भ-(?) (कन्ह-)
कृता सुयुक्ता ॥१६२॥
कुम्भो नन्दतु भूतले हरिहरौ कुम्भ सदा रक्षता
कुम्भेनैव वशीकृता वसुमती कुम्भाय तुष्टा सुरा ।
कुम्भादाप्तधनो जनस्त्रिभुवने कुम्भस्य कीर्ति स्थिरा
कुम्भे पण्डितमण्डली स्थितिमती त्व कुम्भ राज्य कुरु ॥१६३॥

(Although the last verse does not mention the author's name it clearly indicates that the author could not have been Kumbhā himself)

There is also a reference to the composition of 'Vādya prabandhas' (*instrumental music pieces*) by *Kumbhā in the* following verse, but no 'Vādyaprabandha' is available in the MS

ध्यात्वा श्रीगणनायक भगवतीं देवीं तथा भारतीं
स्मृत्वा श्रीभरतादिकान् मुनिवरान् सगीतविद्यागुरून् ।
कृत्वा भारतशास्त्रसारचतुर सगीतराज नव
श्रीमान् कुम्भनरेश्वर प्रकुरुते वाद्यप्रबन्धान् सुधी ॥२०१॥ (Eka Mah)

Kumbhā thus stands out as a literary genius of great versatility, commanding mastery over several arts and sciences His Rasikapriyā commentary on Jaideva's Gitagovinda, however, is one of the two works which have immortalised him, the other work being the colossal Sangitarāja The two works rank among the foremost classics of our country and have left a lasting imprint on our literary and cultural history

(ii) Authenticity of Kumbha's authorship of S Raj and other works

Kumbhā's rulership of Mewar was covered by a period of continuous wars against the Mohammedan rulers of Malwa and Gujerat The cares and the anxieties of the battlefield must have usurped the major part of Kumbhās' time and attention and left him little leisure for literary pastimes In these circumstances if the *authorship* is ascribed to Kumbhā of S Rāj , a very learned and gigantic treatise on the intricate subject of Sangita, as also the authorship of other works on

diverse subjects, doubts can reasonably be aroused in regard to the reliability of the ascription What lends colour to the doubts is the wide spread practice noticeable in the literary history of our country specially of its medieval period, of ascribing authorship to kings and high dignitaries of works composed by others As Kumbhā's authorship of S Rāj and other works is deemed an impossible feat in the face of distractions and cares of his life it may be believed by some people that Sangitarāja was actually written by some one else

Kumbhā is not the only king in Indian history whose authorship of literary works is the object of suspicion in the eyes of certain critics, similar suspicions have been raised concerning many other kings and high dignitaries In regard to king Bhoja for example, who is known as the author of many important works on diverse subjects, e g Grammar, Poetics, Dramaturgy, Ayurveda, Architecture, Astronomy, Philosophy etc, it is doubted how a king's cares and pre occupations could possibly leave Bhoja enough leisure to be devoted to the writing of treatises on diverse subjects of great intricacy and specialisation[1] Similar doubts could be entertained regarding the authorship of Sāyana's works on multifarious subjects including besides his famous commentaries on Vedas, treatises on Grammar, Poetics, Ayurveda etc Sāyana, it may be noted, was a hereditary minister of state for four generations in the Vijayanagar dynasty represented by Kampana, Sangama, Bukka and Harihara, commander-in chief and regent for the duration of the period of minority of Sangama[2]

The question concerning the authenticity of authorship of the prolific writings of kings is thus not confined to Kumbhā alone The question has been raised and repeated in regard to other kings and high dignitaries as well, but as far as my

[1] cf V Raghavan, Studies in Śrngaraparakaśa' Vol I Pt 1, pp 5,6 and P V Kane, 'History of Sanskrit Poetics 'pp 262 263

[2] Vide Introduction to Sayaṇa s Vedabhaṣyabhumika' (Chowkhamba edition) p IX,X.

information goes, it has not yet been satisfactorily answered The answers which are usually suggested do not carry convi ction In regard to Kumbhā, for instance, Prof Kunhan Raja has suggested that as was the traditional custom, scholars and artists must have accompanied the king in his marches during wars and the king could have utilised their services un interruptedly[1] No evidence in support of this surmise is forthcoming Admittedly conditions of warfare in Kumbhā s time were not similar to those at the time of the Kuruksetra battle when prescribed rules and timings were scrupulously respected by combatants on both sides which left them leisure everyday for literary and artistic pursuits In Kumbhā's time, even if he was willing to abide by a code of honourable conduct his adversary would not have been equally willing to do so This obvious *assumption seems to* have been ignored by Prof Kunhan Raja

Prof Kunhan Raja however, would appear to be nearer the truth when he says that kings in the past generally possessed unusual powers of mental detachment and composure and their minds remained un ruffled for literary activity even when on the battle field and that they were intensely religious in their outlook and conduct Although he does not expressly say so Prof Kunhan Raja appears to suggest that some of the kings in the past were 'Karma Yogins' in varying measure Indian cultural history and tradition would appear to lend support to such a presumption in respect of personages among the royalties

One thing notable in connection with the apparent diver sity of subjects on which Kumbhā[2], Sāyana or Bhoja wrote their famous works is that although the field of enquiry covered by the writings of each one of them is diverse and manysided the object of enquiry in all cases is only one The subjects of their writings relate uniformly to the Vedas

---

[1] Vide Introduction to the Bikaner edition of S Raj pp LVII LIX

[2] It may be noted that the subjects covered by Kumbha's literary activi ty were characterised by a comparatively lesser diversity

the Vedāṅgas or the Upavedas, all Vedic in nature and scope fundamentally. As such the object of their enquiry also is one *viz.* the Vedic teaching that what the human heart in its inmost recesses hankers after is not worldly good but a felicity—eternal and unlimited. There is thus a unity of purpose and ideal which runs through all the writings of these high dignitaries and all of them are not only actuated by the same urge but are also guided by the same approach and outlook. In a sense, this simplifies their task. They are not worried to strike notes of novelty or originality of concept and terminology and are content to accept the traditional line of thought and diction in this respect. It is rare to come across among the ancient and medieval authors any one claiming discovery of anything outside or unrelated to the Vedas. If at all originality is professed it is one of emphasis or interpretation.

Further, it is usually proclaimed by themselves or their admirers that the authors were men of God-realisation of various grades or schools of religious culture. If this claim is conceded certain important clues to their personalities become available. The inner luminosity of a Yogin is said to heighten his powers of intellect and endow him with an extraordinary capacity for calmness in the midst of worldly distractions.

Viewed from this twin angle of the Vedic subject matter of their writings and their attainments as Yogins, the prolific and sometimes amazingly stupendous writings of ancient kings would not excite the curiosity and suspicions which would otherwise normally or naturally arise. The marvel of Kumbhā will then be viewed not as the marvel of a king but really that of the identicalness of substance of the Vedas and their subsidiaries (Upavedas and Vedāṅgas) as also that of Karma-Yoga.

Prof. Kunhanraja has rightly suggested that where there is no positive evidence of another man having actually written a work, a king's authorship of that work should not be suspected solely on the ground that a king can have no leisure for writing works of stupendous size and large variety. In the case of Kumbhā no direct evidence is available to contradict

his authorship of S Rāj and other works On the other hand, whatever evidence is available goes to confirm that Kumbhā was responsible at least for designing and executing the plan of his works if not for their detailed composition

By way of inferential evidence it may be noted that in Kumbhā's time important works on architecture were written by Sūtradhara Mandana and others who were either patronised by him or wrote their works independently (see the subsequent section on Kumbhā's contribution to architecture) The fact that they publicised their own names as authors is evidence at least of the absence of a general policy of Kumbhā to arrogate to himself, or compel ascription to himself the authorship of important literary works written by men amenable to influence, coercion or material rewards

The fact remains, however, that some of Kumbhā's works on account of their plan and size cannot possibly be written single handed by one man, especially when that man is very busy otherwise also In connection with S Rāj evidence has come to hand of one Kanha Vyāsa the writer of 'Ekalinga Māhātmya[1]' a contemporary work, who on the basis of the following circumstantial and inferential evidence can be assumed to have helped very largely in the actual composition of the ślokas, sifting and arrangment of material and other jobs of detail The circumstances are —

(i) Five Ślokas of S Rāj (Nos 36 40 of the first section viz 'Grantha Kṛtpraśamsā) appear exactly in the same form in the Ekalinga Māhātmya of Kanha Vyāsa A verse occuring in the last colophon of the R P commentary is also reproduced Thus there appears to be a *prima facie* case for deducing the association of the author of Ek Mah with the composition of S Rāj and R P

---

[1] A MS (No 1477) of this work is deposited in the Rajasthan Oriental Institute, Udaipur

(ii) There is a strikingly obvious similarity between the style and diction of 'Ekalinga Māhātmya' and S Rāj

(iii) There are at least fifty songs in Ek Mah in eulogy of five Devas which provide evidence of the musical ability of Kanha Vyāsa And

(iv) There is a strongly marked resemblance between the construction of Ślokas of Ek Mah and S Rāj

All this leads to the inference that Kanha Vyāsa must have been entrusted by Kumbha with not only the super vision of the detailed execution of Kumbhā's plan of S Rāj but also with the composition of all or a major proportion of its ślokas

Kanha Vyāsa has described himself as 'Arthadāsa' appa rently in self despise[1] Presumably he worked for money and not merely out of love for knowledge

No trace is forthcoming of any other person well versed in requisite knowledge having been associated with Kumbhā in the composition of S Raj There is thus no bar to the assumption that Kanha Vyasa was the main architect of the body of S Rāj It is also safe to assume that the initiative for composition as also the tasks of laying down the main features and broad outlines of the plan and pattern of the work, selecting its materials solving intricate problems of compilation defining the perspective for evaluating older works and defining the author's own theses, must have belonged to Kumbhā himself

The following facts and circumstances tend to confirm this view —

(i) A very large number of epithets used in Kumbhā's eulogies appearing at different places refer to his attainments in the art and science of music (see

[1] श्रीकुम्भकर्णनृपति (गीत०) [illegible] । [illegible] कीर्तिता ॥ Ek Mah Pañcadevatana Stuti 60 Pañcaśikā stands for fifty Gītas composed in the eulogy of Pañca Devas.

Appendix IV.) Their repetitiveness would appear to confirm their validity. And,

(ii) His Yogic powers are referred to in more than one story of his personal life[1]. 'Nāda Sādhanā' and 'Svara Sādhanā' are usually resorted to by Yogins as a part of spiritual discipline and culture. This, together with his interest in the musical science, lends weight to the presumption that Kumbhā was a practical musician[2]. As a musician Kumbhā could not possibly have left the main task of the compilation of S. Rāj. entirely to others. He must have participated in its composition in a large measure.

5. PATRONAGE OF FINE ARTS—SPECIALLY ARCHITECTURE.

Kumbhā was a great patron of fine arts both dynamic and static. Among the former was notable his own creative genius for poetry and extending patronage to poets as also his own practical skill and competence for music and extending patronage to musicians[3] Kumbhā's musical talent has been commented on at length in the preceding subsection As

---

[1] vide articles entitled महाराणा कुम्भा का अलौकिक व्यक्तित्व; कुम्भा की जीवनी में अलौकिक तत्व R B, Kumbhā Viśesanka, pp 129 43

[2] cf अज्ञानार्णवमग्नमज्ञजनताहृकारवेलावली-
ज्ञानं व्याप्तमनिन्दितैरकलुषैर्नव्यैरशब्दै रसै ।
सगीतामृतमद्भुत निपुणधीरुद्धृत्य भूमीपति-
र्देवान् विष्णुरिवामृत क्षितिसुरान् योऽपाययन्नित्यश. ॥१७१॥
सकलकविनृपालीमौलिमाणिक्यरोचि-
र्मधुररणितवीणावाद्यवैशद्यबिन्दुः ।
मधुकरकुललीलाहारिशारीरशाली
जयति जगति कुम्भो भूरिशौर्यांशुमाली ॥१७६॥
(Ekalingamāhātmya Rājavamśa)

[3] cf Ojha p 627, and M K. pp 166-67 for references to Kumbhā's patronage of court poets such as Atribhaṭṭa and his son Maheśa. Kanha Vyāsa the composer of Ekalinga Māhātmya is a notable name as example of Kumbhā's patronage of literary cum musical talent.

stated already the only instance now available, however, of any musician dependent on his patronage is that of Kanha Vyāsa.

Among the static group of fine arts the architectural works built by him are alone sufficient to win for him a place of pride in the history of India. In Indian tradition sculpture is blended with architecture as sculptural pieces are set in architectural structures and seldom exhibited or preserved separately as was done in the Greek tradition. Consequently the science of sculpture is also generally included in 'Sthāpatya' (architecture). In Kumbhā's time the Sthāpatya Śāstra received the attention of celebrated writers whom he patronized and was very much enriched. Among the writers of Sthāpatya whom Kumbhā patronized was the celebrated Sūtradhāra Maṇḍana whose works included—(1) Prāsādamaṇḍana, (2) Rūpamaṇḍana, (3) Vāstumaṇḍana (4) Vāstuśāstra (5) Vāstusāra (6) Rūpāvatāra (7) Devatāmūrtti-prakaraṇa (8) Rājavallabha.[1] Maṇḍana's son Govinda is also known to have written three works:—Uddhāradhoraṇī, Kalānidhi and Dvāradīpikā. Maṇḍana's brother Nāthā wrote a book named Vāstumañjarī. These works on Sthāpatya are held in much esteem, specially those of Maṇḍana.

Among the works of practical Sthāpatya built by Rāṇā Kumbhā or by others enjoying his patronage the following are specially notable :—

(1) The famous Kīrtti Stambha which commemorates Kumbhā's victory over Sultan Mahmud Khilji I of Mālavā (1438). The architect who designed and supervised the construction of Kīrtti Stambha was Jaita who was assisted by his sons named Nāpā and Punjā. The construction was finished in 1449 A.D. Built in nine stories, embellished with innumerable sculptural figures and decorations, this Tower of Victory is an unparalleled work of art. It was completed in about nine years' time.

[1] M. K. p. 167, Ojha p. 627, Dr. V. S. Agrawala's paper on 'Prāsādamaṇḍana' in Bhāratī (Bulletin of the College of Indology, B.H.U., No. 5 Pt. 1)

The large number of sculptural figures set on the tower relate to Indian religion, philosophy, music, dance etc and present an encyclopaedic view of Indian culture

(2) Kumbhalgarh—the famous fort of, which has the distinction that in all the wars against the enemies of Mewar it remained unconquered (except for once) Its architect was Sūtradhāra Mandana It is a marvellous feat of military engineering

(3) The fort of Achalagarh on Mt Abu It is believed that Kumbhā alone built in all 32 of the 84 forts of Mewar [1] On the Chittorgarh fort there was no road for the movement of chariots Kumbhā built one He also built new gates on the fort

(4) Among the numerous temples built by Kumbhā may be mentioned the two temples of Kumbhasvāmin and Ādivarāha respectively in Chittorgarh The latter is now wrongly known as Mirābāi's temple Other notable temples are those of Kumbhasvāmin (Visnu) in Kumbhalgarh and 'Achalgarh' and a Visnu temple built within the precincts of Ekalinga temple[2] The Kumbhasvāmin temple at Kumbhalgarh is popularly known as Mamadeva temple Kumbhā also carried out extensive renovation of the Ekalinga temple

The famous Jain temple of Rsabhadeva in Ranakpur designed by Sūtradhāra Dipaka was built in the year 1439 by a rich man named Dharanik (Dharenshah) who enjoyed Kumbhā's patronage It is known as Chaumukha temple For exquisiteness and delicacy of architectural detail this temple is known to be without its second in Asia Another Jain monument built (in 1448, 49 A D) by Bhandari Vela, son of

---

[1] vide V V p 334

[2] As this temple is modelled on principles enunciated in 'Rupamandana' written by Sutradhara Mandana, it is conjuctured that it must have been built during Kumbha s time and by him (vide R C Agrawala's paper in Śodha Patrika Vol IX No 1 Udaipur)

Sāh Kelā, Mahārānā Kumbhā's treasurer, deserves to be noticed here It is the exquisitely sculptured 'Vedi' like structure which stands near Kumbhā's Tower of Victory (M K p 161 62) Kumbhā is also known to have built a large number of tanks, water reservoirs and wells (Ojha p 624)

For works of painting executed by Kumbhā no material evidence is now available excepting the faint lines of pictures on the walls of Kumbhā's palaces in Kumbhalgarh, from which it can be inferred that the art of painting was not neglected by him [1]

The super art of Nātva includes all fine arts dynamic and static Kumbhā made his mark as a writer of dramas and dramatic actor (see Appendix IV) The title 'Abhinavabharatācārya' added to his name was well deserved

The patrimony left by Kumbhā for posterity in the form of superb works of art and grand theoretical treatises on the same would appear to be almost unprecedented

6 RELIGIOUS FAITH AND PHILOSOPHICAL LEANINGS

The author is a Śaivite Ekalingaji being his family deity From a stone inscription (1444 A D) found in a Krsna temple of Kadian village[2] situated at a distance of 16 miles from Udaipur, information about Kumbhā s religious 'Guru' has come to notice The name of Kumbhā's guru was Tilhabhatta, who was the guru also of Mokala Kumbhā's father and of Mahārānā Lākhā his grand father The temple is grand built by Tarā Tilhabhatta's wife at a huge cost Rājaguru Tilha bhatta may be presumed to have received from the royal family immense wealth which made it possible for him to build such a grand temple The fact that the temple was dedicated to Krsna is evidence of the absence of any anti-Vaisnavite tradition among the Śaivite Mahārānās of Mewar

---

[1] Vide R B Vol VIII Nos 1 2 p 5 (Dr Satyaprakasa s paper)

[2] Varada a journal published from Rajasthan Sahitya Samiti Besau Vol IV No 3

The two works bearing the same title, Ekalinga Māhātmya written separately in the time of Kumbhā and his son Raimalla respectively also show no trace of any anti-Vaisnavite sentiment among the contemporary rulers of Mewar

Tolerance towards deities other than Śiva is an evidence of the Ranas of Mewar of the time having belonged to the Pañcopāsanā cult [1] Kumbhā's Mangalācarana verses are dedicated to Śiva in a majority of cases, but there are several obeisances to Visnu, Devī, and stray devotional references to Ganapati Kumbhā's commentaries on the Gitagovinda of Jaideva and Candiśataka of Bānabhatta are striking indications of his devotion to Visnu or Krsna and Devi or Candi respectively

Kumbhā's Mangalācarana verses disclose deep influence on him of Śankara Vedānta The following Mangalācaranas are significant —

(i) ऐक्य जीवपरात्मनो (p 11, v 2) (ii) Mentioning Māyā and Māyin (p 11, v 2) (iii) Mentioning Nāma and Rūpa as Māyā p 21, v 1 (iv) असत्सिद्विलक्षणम् (p 52, v 1) (v) Mentioning Vivarta (p 71 v 4)

There are some references in S Rāj which indicate Kumbhā's familiarity with the school of Kāśmira Śaivism The following are some such indications —

(i) The attribute Svacchanda used for Śiva (p 35, sl 1)
(ii) Reference to 'Paraśiva (p 1, sl 2)
(iii) Mention *of* सर्वरसैकगम्यमहिमा (p 1, sl 2)
(iv) Mention of 'Akala and 'Paraśiva' (p 71, sl 2)

Acquaintance with Nyāya Philosophy is indicated in one of the Mangalācarana verses (प्रसूत परमाण्वादि p 50, śloka 1)

---

[1] cf the following benedictory verse —

विघ्नेशो विघ्नहर्ता तदनु दिनकरो ध्वान्तविध्वंसकर्ता
श्रीकान्त श्रीनिवास परपुरदहन शंकरो विश्वकर्ता ।
चण्डी चण्डासुरघ्नी त्रिदशगणवरा पञ्चपुण्यप्रपञ्चा
पान्तु श्रीकुम्भकर्णं बहुसुखविषये मूर्तिमन्तो विरञ्चा ॥

(Ek Mah v 59 in the concluding portion of Pañcayatanastuti)

Kumbhā's references to the principles of Pūrva Mīmāmsā are a special feature of his work. No previous writer of Saṅgītaśāstra would appear to have sustained theories of Saṅgīta on the basis of Pūrva Mīmāṁsā. The philosophy of the Karmakāṇḍa of Vedas with its doctrines of Apūrva and Adṛṣṭa is an integral part of Veda, just as the philosophy of the Jñānakāṇḍa with its doctrines of 'Brahman' 'Mokṣa' etc is. The two philosophies together constitute the Vedic philosophy. Apparently Kumbhā was concerned with relating the principles of Saṅgīta to the complete philosophy of Veda and not only to its Vedantic part. Kumbhā's special concern in this respect is apparent from discussions on the following topics :—

(i) आरम्भसमर्थनम् (pp. 8-10). This Parikṣaṇa is headed in the tradition of Pūrva Mīmāṁsakas. Kumbhā has followed Mādhavācārya's footsteps in commencing the treatment of the subject matter of his work (immediately after the opening Parīkṣaṇa) in terms similar to those used by the latter in his J. N. 1-1-1, reading as follows :—

"विचारशास्त्रं नारम्भ्यमारम्भ्यं वेति संशयः ।............

अर्थनिर्णायकं शास्त्रमत आरम्भ्यतां विधेः ॥"

Kumbhā begins with the following words :—

आरम्भणीयं खलु शास्त्रमेतत्......नारम्भणीयं ननु शास्त्रमेतत्......etc.

(ii) The concept of 'Apūrva' (p. 587). In this context Kumbhā gives the following śloka, wherein he puts forward the Vedic view that 'Apūrva' is effectuated only when the Vedic 'Vidhi' is faithfully observed.

गानापूर्वस्य निर्वृत्यै जपन्तादिध्रुवेष्विह ।

नियमो वर्णतालानां नान्यतालनिवृत्तये ॥४४३॥

It may be noted that Pūrva Mīmāṁsā postulates three kinds of 'Vidhi'—(1) Apūrva, (2) Niyama and (3) Parisaṁkhyā. Kumbhā refers to 'Apūrva Vidhi' in the above śloka. This 'Vidhi' is explained by the Mīmāṁsakas by an illustration which reads :

व्रीहीनवहन्तीति नियमविधिरिथाप्राप्तांशपूरणमत्रापि प्रतीयते ॥ (J. N. 4/2).

The illustration implies that it is only when an action is performed strictly in accordance with the Vedic injunction that 'Apūrva' is accomplished and in due course produces its Vedic fruit ('phala')

(iii) Stipulation of the 'Yajña phala' of the Yajña named Tānas in terms of Arthavāda and Vidhi (pp 141 42) Kumbhā enters into a scholastic discussion of the topic from the point of view of Pūrva Mimāmsā

(iv) Discussions on the 'Vidhi' of Mūrchanā gāna in Yajña (pp 260 61)

(v) The Laksanas of Vākya according to the Prabhākara school of Mimāmsakas (p 19) (See comments on Vākyaparīksana)

(vi) The 'Phala' of 'Drsta' and 'Adrsta' (p 94) Kumbhā says in the following śloka that Svaras used in isolation are not effective in producing 'Drstādrsta phala' which is produced only when they are used conjointly

न हि स्वराणा व्यस्तानां दृष्टादृष्टफल प्रति ।
उपयोगस्ततस्तेषां समूह विवृणे परम ॥ 270

A parallel injunction is observable from the following passage in J N 2 2 31 पौर्णमास्यामावस्याकालयोरनुष्ठेयत्रिकद्वयस्यैव परमा दृष्टोत्पादकत्वम् न तु व्यस्तस्य ॥

Kumbhā's adherence to the eight Puranic Pramānas is seen from the following śloka (p 10) —

प्रत्यक्षादिप्रमाणानि यथायथमिहाहृत ।
अष्टावपि विलोक्यानि पुराण इव सूरिभि ॥२९॥

It appears that Kumbhā was not only not averse to but was guided by the Purānas on the very important subject of 'Pramānas' The 'Deva praśastis' composed by him are modelled on the Puranic pattern

His Tantric leanings deserve special mention His reference to Vāmā, Jyestha, Ambikā, Raudri in the context of Svaras, his mention of Āgama Sāgara in the introductory verses and his Rāgadhyānas, couched in Tantric terminology bear ample

evidence of his knowledge of the Tantric lore. We shall have occasion to refer to this point in the respective section on Rāgadhyāna in the running survey given below.

The Ekaliṅga temple (12 miles from Udaipur) is known to have been a centre of Lakulīśa or Nakulīśa sect of Śaivism as dealt with in the Sarvadarśana Saṅgraha of Mādhavācārya. One of the epithets used by the author for himself is नकुलीशमतज्ञ.. According to G.H. Ojha (p. 1414) Lakulīśa, an 'Avatāra' of Śiva had four disciples named Kuśika, Garga, Mitra and Kauruśya, each of whom founded a Sampradāya known after his name. One of the followers of Kuśika was the first Maṭhādhīśa of the Ekaliṅga temple and was succeeded by a line of successors. It has not been possible to ascertain the name of the Maṭhādhīśa in-charge of the temple in Kumbhā's time.

7. A GENERAL ESTIMATE OF AUTHOR'S ACHIEVEMENTS AND HIS PLACE IN INDIAN CULTURAL HISTORY

Although the field of Kumbhā's achievements is very vast, we are concerned here mainly with his achievements in the field of art, its Śāstra and cultivation. Indian political and social history has not yet taken due note of Kumbhā's achievements and exploits in the fields of battle, as an undefeated warrior king, who not only defended his kingdom, but extended its boundaries by conquest and annexations; as an enlightened administrator who advanced the cause of Vedic religion and culture; as a Yogin who is reputed to have achieved great Siddhis of Yoga;[1] as one to whom goes the credit of having resuscitated Saṅgīta Śāstra, not as a secular art but as a part of the original Nāṭyaveda; as a scholar and writer of great erudition; as a builder of marvellous works of architecture; as a poet and musician of high merit; and finally a man of great courage and fortitude possessing combined virtues of 'Yuddhavīra', 'Dānavīra', 'Dayāvīra' and 'Dharmavīra'. Rarely do men appear

[1] cf. articles entitled "महाराणा कुम्भा की जीवनी में अलौकिक तत्त्व" श्री नरोत्तमदास स्वामी and "महाराणा कुम्भा का अलौकिक व्यक्तित्व" श्रीबिहारीलाल व्यास 'मनोज' in R. B., Kumbhā-Viśeṣāṅka.

on the stage of worldly activity who possess the qualities and virtues of Mahāraṇā Kumbhā.

Historians are beginning slowly to recognise Kumbhā's greatness and to assign to him his due place in the political, social and cultural history of our country. Perhaps the circumstances of his time were such that historians could not pay deserved attention to his greatness. The decline of Sanskrit and Hindu culture had set in during this time and was accelerated afterwards. The movements of reform and revival of ancient Indian culture set in motion by Kumbhā unfortunately did not gather momentum after him, and the works and movements which were intended by him to serve as models for imitation after him remained objects of archaeological interest only for generations which followed him.

The Moghuls appeared on the political stage of the country and monopolised the attention not only of the masses but also of the historians. The cause of Indian art and culture receded into the background. The new rulers and the interests which they advanced were not favourable for a continuation of the movement started by Rāṇā Kumbhā. Whereas Kumbhā was concerned with a revival of Vedic-oriented arts and culture, the new rulers were anxious to introduce a mixed culture in which both the indigenous and the exotic elements would be represented. While it is true that they were not hostile to the indigenous arts and culture it cannot be gainsaid that their outlook was *fundamentally opposed to those of Indian revivalists of* Vedic culture like Kumbhā and after him Dayānanda.

The Moghuls were succeeded by the British who too were foreigners to India, and who even to-day after centuries of contact with this country have failed to grasp or appreciate the true value and significance of the Vedic culture and arts derived from the Vedas. They too could not be expected to view Kumbhā's work with sympathy and appreciation.

Col. Tod has brought to notice of a wide circle of readers of his book 'Annals and Antiquities of Rajasthan' the greatness and beauty of architectural works built by Kumbhā, but as

can be expected of a foreigner, he too could not appreciate the greatness of Kumbhā as a revivalist of Vedic culture and art. Indian writers like G. H. Ojha and Harvilas Śarda have tried to view Kumbhā's cultural achievements in the perspective of a patriotic Indian.

One cannot do better than making an appraisal of Mahārāṇā Kumbhā's achievements in the following verse of 'Ekaliṅga Māhātmya'. :—

वेदा यन्मौलिरत्नं स्मृतिविहितमतं सर्वदा कण्ठभूषा
मीमांसे कुण्डले द्वे हृदि भरतमुनिव्याहृतं हारवल्ली ।
सर्वाङ्गीणप्रकृष्टं कवचमपि परे राजनीतिप्रयोगाः
सार्वज्ञं बिभ्रदुच्चैरगणितगुणभूर्भासते कुम्भभूपः ॥१७२॥

---

7 "BHŪMAN" AS THE IDEAL OF SANGĪTAŚĀSTRA AND ITS IMPLICATION FOR SECULAR MUSIC

Sangītarāja was conceived by its author to serve as an Upaveda or 'Nātya' as the fifth Veda [1] It is important, therefore, to relate it to the Vedic teachings The Veda is basically concerned with teaching the means for realisation of such a 'Sukha' (felicity) or such a total cessation of 'Duḥkha' (pain) as will yield abiding satisfaction to man Such abiding satisfaction the Veda says is in Brahman, Nāda, Bhūman or Amrta The Veda is emphatic that man can never realise the object of the inmost hankering of his heart in what is according to the Veda, 'Alpa' or 'Martya' Sangīta to be Upavedic or Vedic as a *summum bonum* must partake of the character of Brahman, Nāda, Bhūman or Amrta

The Chāndogya Upaniṣat defines 'Bhūman' and 'Alpa' as under —

यत्र नान्यत् पश्यति, नान्यत् शृणोति, नान्यद् विजानाति स भूमा ।
अथ यत्र अन्यत् पश्यति, अन्यत् शृणोति, अन्यद् विजानाति तत् अल्पम् ।
यो वै भूमा तत् अमृतम् । अथ यत् अल्प तत् मत्यम (छान्दोग्य १ २४ १)

"Where a man does not see another, does not hear another, does not know another, there is 'Bhūman,' and where he sees another, hears another, knows another, there is 'Alpa' That which is 'Bhūman' is immortal and that which is 'Alpa' is mortal" And according to Brahmasutra 1 3 8, which reads भूमा सम्प्रसादात् अध्युपदेशात this 'Bhūman' is 'Parā Vāk' beyond the 'Paśyanti'

---

1 vide p 9 v 15

कि रूपवद (चोपवेद) एवाय साम्न सामैव वा पुन ।
सामाख्या गीतिपु प्रोक्तेत्यतोऽस्माच्च प्रमाणता ॥१५॥

p 5 v 38

य पूर्वं चतुराननेन चतुर सस्मृत्य वेदास्तत
स्तत् त्रैवर्णिकता विधानपरता चावेक्ष्य सम्यक् स्थित ।
श्रीमत्कालुजिभूपति (श्रीमत्कुम्भवरापति) शिवपर शास्त्राखिलक्ष्माभृता
स (बध्नाति हि) सार्ववर्णिकमिम वेद विदामग्रणी ॥३८॥

It is clear that the 'Bhūman' or 'Parā Vāk' implies an extraordinary concentration on the 'Ātman' or 'Paramātman', such as is not possible without esoteric process, yet as an instrument for employment in that process, music would appear to be the best fitted Admittedly, music being the most intangible and the least utilitarian of all arts, enables the human mind more easily than any other art to detach itself from worldly affairs and to engage itself in contemplation of the Divine That is tantamount to saying that the Gāndharva Veda is pre eminent among the Upavedas

Another characteristic of Vedic Brahman, Nāda, Bhūman, or Amrta is that it is 'Saccidānanda' The Vedic philosophy postulates that of the three aspects of Saccidānanda, 'Cit' is superior to 'Sat' and 'Ānanda' to 'Cit' Of the four Upavedas[1] graded according to the respective approach, Gandharva is considered pre eminent for it is derived from the Ānanda Amśa[2] or aspect of Saccidānanda, the Dhanurveda and Sthāpatya or Arthaśāstra being derived from the 'Sat' Amśa on account of their being concerned initially with gross matter (Mahābhūtas) Āyurveda is considered to be derived from the 'Cit' Amśa of the Saccidānanda as it deals initially with Prāna which is nearer to Brahman or Saccidānanda than is the gross matter of the Dhanur and the Sthāpatya Upavedas Gāndharvaveda deals initially with sound (a Tanmātrā) which is more proximate to Nāda, Brahman Himself

In order that Parā Vāk or Nāda should be seen, heard and known, it must have a body or form 'Nāda' must have a 'Tanu' Now, a definition of the 'Rāga' of Indian Sangita Śāstra

1 For names of the four Upavedas and their respective Vedas the following extracts are relevant

आयुर्वेदं धनुर्वेदं गान्धर्वं वेदमात्मनः ।
स्थापत्यं चासृजद्वेदं क्रमात्पूर्वादिभिर्मुखैः ॥ (Bhāg 3 12.3९)

तत्र वेदानामुपवेदाश्चत्वारः भवन्ति ऋग्वेदस्यायुर्वेद उपवेदो यजुर्वेदस्य धनुर्वेद उपवेदः ।
सामवेदस्य गान्धर्ववेदोऽथर्ववेदस्यार्थशास्त्रं चेत्याह भगवान्व्यासः ॥
(चरणव्यूहपरिशिष्टभाष्ये चतुर्थी कण्डिका, पृ० ४७)

2 cf एतत्साम गायन्नास्ते (Tai 3 10 5)

is that it is 'Nādatmu'[1] i e it has the body of Nāda A Rāga is, therefore, really the Bhūman of the Chāndogya Upanisat and 'Amrta' of the Vedānta because, having a body it can be seen, heard and known in the heart [2] Similarly where there is no seeing, hearing and knowing of the embodied Nāda, the Rāga must be deemed as the 'Alpa' of the Chāndogya and 'Martyam' according to Vedānta

Expert musicians of the present day who extol their art as Sastraic worship of 'Nāda Brahman' or 'Svara Brahman' or who profess knowledge of the secret of Nāda Brahman on the strength of their proficiency of the art, are according to the Vedas absolutely wide of the mark

The attributes of Brahman as stated in the Upanisadas and other scriptures would appear to forbid the use of the expression Nāda Brahman for purely secular music The following are a few of the attributes of Brahman mentioned in the Upanisadas which have absolutely no relevance to the music of the worldly musician howsoever exquisite and perfect that music may be Nāda Brahman is the Divine both as the music and the musician whereas secular music is *material in nature* and man bound in matter is its artist

(i) न चक्षुषा गृह्यते नापि वाचा (Munda 3 1 8)
Brahman is not cognisable to the eye or language

(ii) अशित (Brhad 4 4 22)
Brahman is not subject to क्षय or विकृति

(iii) सुसूक्ष्मम् (Munda 1 1 61)
Brahman is not the effect of any material cause and is free from the qualities of even subtle Śabda and the like Brahman is thus the subtlest of the subtle (Śankara Bhāsya)

(iv) अगृह्य (Brhad 4 4 22) 'Brahman is not the effect of any material cause and is free from the qualties of even subtle Śabda and the like Brahman is thus the subtlest of the subtle (Śānkara Bhāsya)
'Brahman cannot be reached by the senses or mind

[1] cf सुस्वरवर्णविशेष रूप रागस्य बोधक द्वेधा ।
नादात्म देवमय तत्क्रमतोऽनेकमेकञ्च ॥ (R V S 11)

[2] The Jiva soul is said to reside in the heart हृदि ह्येष आत्मा (Praśn 3 6)

It does not mean, however, that the Saṅgīta Śāstra is not valuable for or effectual for a secular role The Śāstra has avowedly been designed for spiritual purposes but the externals of its technique and processes are equally efficacious for secular purpose The spiritual orientation of the Śāstra would appear to have imparted to the theory and practice of classical music its singularity, excellence and stability which are the envy of other musical systems of the world

What is important to note is the distinction of this duality of the Bhūman and the Alpa in the nature and purpose of the Śāstra It is not in accordance with the spirit of the Śāstra to hold that Mokṣa, its spiritual effect will flow automatically from a purely secular approach to the Śāstra The Śāstra, however, claims that the secular effects (Dharma, Artha, and Kāma) will flow automatically from its spiritual approach It promises both Bhukti and Mukti, but for that purpose insists on a Vedic approach The present day approach to the Śāstra is non-Vedic and does not allow a chance for the claim of the Śāstra to be put to a test

2 SIGNIFICANCE OF THE DOUBLE TITLE OF THE WORK

Special importance attaches to the title of a literary work The title is usually indicative of the author's purpose and plan of the work and the place which he expects the work to occupy among others on his subject [1]

The author of S Rāj mentions two titles for his work in the colophons viz Saṅgīta Rāja and Saṅgīta Mīmāṁsā[2] The

[1] Kuntaka's 'Vakroktijīvitam' (IV 24) points out the importance of the title of a poetic composition in the following terms

अस्तां वस्तुषु वैदग्ध्य काव्ये कामपि वक्रताम् ।
प्रधानसंविधानाङ्कनाम्नापि कुरुते कवि ॥

Although S Raj is not a poetic composition and the significance of its title cannot be expected to have an aesthetic bearing, it is worthwhile noticing the Śāstraic connotation of its titles

[2] The practice of giving two titles for a work is not unusual in Sanskrit literature For instance, Nānyadeva's 'Bharatabhāṣya' is also known as 'Sarasvatī Hṛdayālaṅkāra'

former title is significant of the voluminous size which justifies the work's designation as the 'Monarch' of Sangita He expects the work to dominate and throw into shade other works on the subject The title Sangīta Rāja thus refers to the external size and appearance of the work whereas the other title 'Sangīta Mimāmsā' refers to its inner purposiveness and manner of exposition

The word 'Mīmāmsā' is of special significance in the Śāstras Hemacandra's 'Pramāna Mimāmsā' in the author's own 'Vrtti' on the first 'Sūtra' gives the meaning of 'Mimāmsā' as उद्देशादिरूपेण पर्यालोचनम् । (By 'Uddeśādi' are meant 'Uddeśa', 'Laksana' and 'Pariksā' which together constitute the Sastraic way of treatment of a subject Sangita Rāja's treatment of the various topics of Sangita is organised under these three heads successively, which justifies the title of the work as 'Sangita Mimāmsā' Hemacandra also speaks of Mimāmsā as 'Pūjitavicaravacanam' i e contemplative discourse on that which is 'Pūjita' (revered) Hemacandra further says that Moksa is the 'Pujita one among all the Purusārthas The title Sangita Mimāmsa is thus suggestive of the ultimate goal of Sangita set up by the author as Moksa

Another Sastraic definition of 'Mimāmsā' is 'Vicārapūrvaka tattva nirnayah' i e a thoughtful or deliberative judgement regarding 'THATness' As is well known 'THAT in the Vedānta alludes to God So 'Mimāmsa means realisation of God in His true nature 'Mimamsa' thus is related to the realisation of 'Moksa' the highest of the four 'Purusārthas' In this sense 'Sangita Mimāmsā' should imply realisation of God or achievement of 'Moksa' through Sangita' This interpretation of the purpose and ideal of S Rāj is also quite justified, because according to the author the work is devised to recover the Sangita Śāstra as an 'Upaveda' or 'Pañcamaveda'

1 Sarvatantra siddhānta padartha laksaṇa samgraha Bhikshu Gauri shankar

3 GENERAL SCHEME, VOLUME AND SCOPE OF SANGITARĀJA

Sangīta Rāja is divided into five 'Ratnakośas' entitled respectively 'Pāthya', 'Gīta', 'Vādya', 'Nṛtya' and 'Rasa' Each Kośa is comprised of four 'Ullāsas' and each 'Ullāsa' of four 'Parīksanas' Thus there are in all five 'Ratnakośas', twenty 'Ullāsas' and eighty 'Parīksanas'

The work comprises sixteen thousand ślokas which fact is repeatedly mentioned in all the colophons It may be noted that 'Śloka' does not mean a verse, as a structure of poetry, but a lingual unit of 32 letters The 'Śloka' thus understood was meant conventionally to serve as a unit for measuring the copyist's labour for which he was to receive his wages Although S Rāj is said to be composed in 16,000 ślokas the number of verses of all metres big and small, is about 10,000 only[1] Counting however, the total number of words including those of the introductory passages, charts, diagrams, colophons etc the complete subject matter may be expected to be equal to the 16,000 ślokas calculated conventionally

In comparison with other works of Sangīta Śāstra S Rāj is thus nearly twice the size of Bharata's Nātya Śāstra and thrice that of S R In size, therefore, S Rāj has no second among the available works of its subject

In considering the scope of S Rāj, it will be useful to compare it with other important treatises on Sangīta In the first, the 'Pāthya Ratnakośa' the author introduces Sangīta Rāja and himself as its author and in addition gives a glossary of technical terms and expressions (Sanjñā) and rules and injunctions of universal application in Sangīta Śāstra (Paribhāsās) Both these topics are special features of the work No other author of Sangīta Śāstra has attempted a collection of definitions and explanations at one place in a treatise or a generic compendium of principles and injunctions of Sangīta,

[1] Of the metres used a majority of slokas are in the Anustup but Ārya, Vasantatilaka, Śardulavikrīdita etc also have been used for many ślokas

which are found usually scattered here and there, throughout the pages of a work. The usefulness of S. Rāj. for study, reference and research has been greatly enhanced by the 'Sañjñās' and 'Paribhāsas' which Kumbhā has given.

Pāthyaratnakośa also contains a discussion of 'Pada', 'Vākya', 'Chanda', 'Alaṅkāra' with their definitions and merits and demerits. Bharata also has dealt with these topics in his chapters 15—17 on 'Vācikābhinaya'. The author of S Rāj. has left out the topic of 'Kāku-Svara-vyañjana' and Bhāṣā-vidhāna' which Bharata had dealt with in chapters 14 and 19 under Vācikābhinaya. The reason is that these topics are relevant only to Nātya and not to Saṅgīta Kumbhā has dealt with only such topics as are relevent to Saṅgīta, because his work is confined to this subject

The word 'Pāthya' is derived from the root 'Patha Vyaktāyām vāci' Pāthya is therefore related to syllabic sound. As such 'Pāthya' etymologically covers syllabic sounds accompanied by 'Kāku' 'Svara' etc Syllabic sounds are the major element of speech but a minor one of music The element of 'Kāku' is represented through 'Pāthya' in speech and through inflections of musical sounds in 'Gīta' In the latter case, however, Kāku forms a part of the concept of Sthāya which is traditionally dealt with under 'Prakīrnaka' (miscellaneous). Hence Kumbhā is justified in the omission of 'Kākusvaravyañjana' as also in the inclusion of 'Pāthya' under 'Sangīta'

S R has completely excluded Pāthya from its purview. Apart from Kumbhā, the only other author on Sangīta who has dealt with the topic is Nānyadeva[1]. Nānyadeva has treated the topic under these headings—'Padārtha', 'Vākyārtha' and 'Chanda'. He has however left out 'Laksaṇas', 'Alaṅkāras', 'Guna', 'Dosa' etc Thus, it is Kumbhā only, who has exhaustively dealt with the topic of 'Pāthya' relevant to music, in all its details.

1 Nānyadeva has said in the introductory portion of his work that he will deal with Chandas in his 16th chapter This chapter is missing in the available text In chapters IX and X of his work, however, a detailed exposition of Chandas is given along with 'Dhruvā' and 'Tāla'.

Pāthya cannot be considered extraneous to 'Gīta' Remarks on this point will be offered in the fifth subsection which contains a running commentary on S Rāj Suffice it to say here that there is no antithesis between 'Gīta' and 'Pāthya' Pāthya serves 'Gīta' as its helpmate and imparts added meaning or significance to 'Svara' and 'Laya' Just as syllabic sound enters naturally and easily into Gīta in which the element of Svara predominates, sonorous sound (beauty of 'Dhvani') coalesces easily into Kāvya in which the element of Pāthya predominates It can be said, therefore, that the borderline between Gita and Kāvya is very thin

If the element of 'Pāthya' becomes predominant in 'Gīta' the balance tilts in favour of Kāvya and when the beauty of 'Dhvani' predominates over the element of Pāthya, the balance may turn in favour of Gita For this reason Bhāmaha has said in the following śloka that if in Kāvya there is no beauty of meaning and it is only pleasant to the ear it will be nothing but music (Geya)

अपुष्टार्थमवक्रोक्ति प्रसन्न ऋजु कोमलम् ।
भिन्न गेयमिवेद तु केवल श्रुतिपेशलम् ॥ (काव्यालकार ३१)

On the other hand the addition of the beauty of 'Dhvani' to 'Kāvya' enhances very much the overall beauty of Kāvya Vāmana has pointed out this in the following śloka

"अस्पृष्टा दोषमात्राभि समग्रगुणगुम्फिता ।
विपञ्चीस्वरसौभाग्या वैदर्भीरीतिरिष्यते ॥"

While speaking of 'Vaidarbhī Rīti' Vāmana has compared the beauty of 'Dhvani' of that 'Rīti' to the sweetness of the 'Vīnā'

It is clear from the above-stated quotations that the fields of Gīta and Kāvya overlap The following part of a well-known śloka refers to this ·

"साहित्यमथ सगीत सरस्वत्या कुचद्वयम् ।"

Kumbhā departed from the earlier tradition of neglect or indifference towards Pāthya In so doing he has widened the scope of Sangīta Sāstra and made Sangita Rāja more comprehensive

The Gitaratnakośa' of S Rāj includes 'Svarollāsa', 'Rāgollāsa', 'Prakīrnakollāsa' and 'Prabandhollāsa', which are also the headings respectively of the first four chapters of S R with the difference that S R uses the word Adhyāya for Ullāsa The treatment of the subject matter in each case is more comprehensive in S Rāj than in S R In the 'Svarādhyāya' of S R the topic of 'Pindotpatti' (Pinda is the human foetus or embryo in all stages of gestation) as also that of the true nature of the 'Jiva' are dealt with S Rāj, however, omits these topics and starts with the exposition of the six 'Cakras' in the human body with which S R concludes its 'Pindotpatti Prakarana'

In Bharata's N S all these topics excepting 'Rāga' and 'Deśī Prabandha' have been dealt with in chapters 28, 29, 31, some most briefly and, others at some length The scope of Sangīta Śāstra as studied in the present time is restricted for its three quarter parts to the subject matter of the 'Svarollāsa' of S Rāj which however includes much more by way of additional matter

In its 'Vādyaratnakośa' S Rāj covers the same ground as S R does in its 'Vādyādhyāya' and 'Taladhyāya' and N S does in its 29th 30th and 33rd Adhyāyas Kumbhā has not written 'Tālādhyāya' separately but has included the subject in the Ullāsa dealing with 'Ghanavādyas' This is quite apposite because 'Ghanavādyas' are directly concerned with 'Tāla'

S Rāj has included in its 'Prabandhollāsa' the topic of 'Śuddhagitas' while S R has included it in its Tālādhyāya In Kumbhā's opinion apparently the Śuddhagitas can more appropriately be considered in the context of 'Prabandhas' than in that of 'Tāla'

In the 'Nrtyaratnakośa' and 'Rasaratnakośa' S Rāj deals with the subjects at length, which are dealt with in the 7th Adhyāya (Nartana) of S R In N S 'Rasa' and 'Bhāva' are dealt with in the 6th and 7th Adhyāyas and Nrtya under 'Āngikābhinaya' dispersed over many places

The above survey leads to the conclusion that S Rāj deals with all relevant subjects exhaustively and systematically and presents them in a well organised manner. The division into chapters has its originality.

It has to be noted that although Kumbhā begins his S Rāj with the declared intention of writing the Nātyaveda his work actually covers the field of Saṅgīta which is a part only of Nātya. The title Saṅgīta Rāja is however, fully justified by contents. Probably in referring to Nātyaveda Kumbha intended to make Saṅgīta his subject 'Nātya' oriented.[1] The significance and relative importance of 'Nātya', 'Gāndharva' and 'Saṅgīta' will be dealt with in the Introduction to the second volume of S Rāj.

4 THE AUTHOR'S INDEBTEDNESS TO EARLIER AUTHORITIES

The following two typical observations have been made by reviewers of Saṅgītarāja regarding Kumbha's indebtedness to earlier authorities. Their inaccuracies as pointed out below have to be attributed to the limitations of a lay critic or reviewer who is not equipped nor has the time for a proper, thorough and detailed study of a comprehensive work on the technical subject of Saṅgīta.

(i) M Krishnamachariar 'He did not quote from Kohala or Kaśyapa though he says he studied them. He mentions Dattila rarely. He had with him Rāhula's and Kirttidhara's Vārttikas on Bharata's Nātyaśāstra. He examined the treatises of Kṣetrarāja. The author was a profound scholar in Mīmāṃsā and Vedic rites and thus scarcely misunderstands the arguments of Matanga Dattila

[1] The subjects of Nātya left out in S Rāj are —
(१) प्रेक्षागृहलक्षणम् (२) रङ्गदैवतपूजनम् (३) पूर्वरङ्गविधि (४) भाषाविधानम
(५) काकुस्वरव्यञ्जनम् (६) दशरूपविधानम (७) सन्ध्यङ्गविकल्प (८) शीलभेद
(९) सिद्धिव्यञ्जनम् (१०) प्रकृतिविचार (११) भूमिकापात्रविकल्प
(१२) नाट्यवेदोत्पत्ति (१३) नाट्यावतार ।

and Abhinavagupta whom he closely follows His section on musical prosody was borrowed from the later writers of North India " (History of Classical Sanskrit Literature p 862, Para No 1022)

(ii) Prof M R Kavi "A study of his work reveals that he very closely followed Śārngadeva and supplemented the ideas from Abhinavagupta, Vipradāsa, Aśoka, Devendra, Madana and Panditamandalī In book four, Nrtta he copiously copies from Vipradāsa and in Prabandhas (Deśi) he follows Panditamandali" (Introduction to Bharatakośa p XIX)

As regards the remarks offered by M Krishnamachariar, it may be said that a glance at Appendix III in this volume will show that Kasyapa has been specifically cited seven times under the Kāgollāsa, Kohala is also cited thrice and *Dattila* is quoted not less than ten times References to Rāhula and Kirttidhara occur in the text of S Rāj to be published *in the second volume* As regards Ksetrarāja, M Krishnamachariar is right in observing that Kumbhā had studied his treatises because there are two specific references to Ksetrarāja's opinion, which are not to be found in any other work As regards the influence of North Indian writers on Kumbhā's treatment of Prosody we shall make a reference to the apparent influence of Hemacandra's Chando'nuśāsana on our author's treatment of Matrika Chandas in this Introduction in the section headed 'Running Survey of the Work'

Our author's indebtedness to Śārngadeva in regard to which Prof M R Kavi has remarked, will be examind a little later below Vipradāsa, Aśoka, Devendra and Madana are writers on Nrtya and hence the question of their influence on our author can be aptly considered when our text of Nrtyaratnakośa is published Prof Kavi's observation regarding the influence of Panditamandali on our author will be examined in detail in the running survey of the work

On the basis of the information compiled in Appendix III in this volume, the works or authors cited by our author

in the text published in this volume may be grouped in the following categories :—

1 Those who are mentioned only by name as ancient authorities on the subject : Gaurī, Tumbaru, Marutśūnu, Mahendra, Raksorāja, Rambhā, Vāyu, Śiva, Someśvara and Svātı—all of which are Puranic names (except Someśvara), fall in this category

2 Those whose opinions are specifically quoted in the same contexts in which they are directly available in the respective extant texts or are indirectly available as quotations in other works · Arjuna, Aśvatara (and Kambala), Dattila, Śārngadeva and his S R , Viśvāvasu, Śārdūla, Durgaśaktī, Pārvatī, Manu, Yājñavalkya[1], Kaśyapa and Bharata fall in this category. In connection with Bharata, however, it is notable that the references to him by our author in the Rāgollāsa are doubtful as the extant text of N S does not contain an explicit treatment of Rāga

3 Authors or works cited by our author which have not been quoted by other writers as relevant in the context in which Kumbhā quotes them or which are deficient in their respective texts in relation to the citations of Kumbhā : Ksetrarāja, Candraśekhara, Bhojarāja, Mātrgupta, Viśākhila, Sanmukha and Vāyu Purāna fall in this group

4 Names which have been cited in both familiar and unfamiliar contexts Abhinavagupta, Matanga, Kohala, Nārada, Nandikeśvara and Yāstika fall in this group

It will be clear from the classified list of authorities cited by Kumbhā given above that he had access not only to almost all earlier authorities known to us to day, but in addition he has relied directly or indirectly on some works or authors which are known to us only for their name or known for their works as

[1] The quotation in Poona MS (vide Appendix I) ascribed to Yajñavalkya is not traceable in Yajñavalkyasmrti.

authority relevant to a very limited part of Sangīta Śāstra Thus our author's citations supply most valuable information regarding opinions on important topics held by certain obscure names in Sangīta Śāstra and in many cases adds to detailed available material

Some observations regarding our author's attitude towards Śārṅgadeva are called for Kumbhā has declared in an introductory verse (39) that he has studied 'Ratnākara' with 'all commentaries'. The identity of all the commentaries is not known 'All' implies more than two but only two Sanskrit commentaries of S R. are available to day Two explicit references to Kallinātha's Kalānidhi[1] commentary are found in Nṛtyaratnakośa of S Rāj

There is an apparent contradiction in Kumbhā's attitude to S R The numerous parallel references to S R given by the Editor in the footnotes of our text indicate Kumbhā's general agreement with the opinion of S R on the one hand and on the other hand all the specific references to S R or Śārngadeva available in the text invariably express Kumbhā's disagreement with the latter (Such references are also noticeable in the text of the volume of S Rāj to be published subsequently) It would appear, however, that although Kumbhā was impressed in general by information contained in S R which mostly is a compilation of the material available traditionally, he had his own original ideas on many points on which he felt a compelling urge to pronounce his disagreement It may be contended that just as Kumbhā specifically referred to S R on points of disagreement he should have, as a matter of courtesy, similarly acknowledged his indebtedness to the same A natural answer to the objection may be that the general trend and pattern of S R which was accepted by our author, was taken by him to be handed over by tradition,

---

1 Kallinātha's commentary is known to have been composed in an exactly contemporary period of S Raj Its availability to Kumbhā immediately after its composition in the distant south is evidence of Kumbha's resourcefulness

and not as an original contribution of Śārngadeva Kumbhā has given credit to Śārngadeva in his introductory verse referred to above for having compiled or systematised available traditional material

Our author's unswerving devotion to Bharata is evident throughout the text Bharata deserves this respect for his being the original author of the Nāṭyaveda Kumbhā often refers to Bharata with the reverential epithet 'Bhagavān' (cf p 545) and on points of dispute he always sides with Bharata The influence of Abhinavagupta on Kumbhā is also clearly marked, although the views of Abhinavagupta have been quoted very rarely For example, the discussion on the validity of Nātya Śāstra in the 'Arambha Samarthana Parīksana' of S Rāj is obviously inspired by Abhinavagupta's commentary on N S 1 1, wherein the apparent hostile attitude of Manu towards Sangīta is taken up for discussion and reconciled with Manu's real intention

In the text of S Rāj to be published in the second Volume, many new names of authors and works occur, some of which are 'Kirttidhara', 'Rahula' (also referred to as Śākyabhiksu) 'Lollata' 'Śankuka', 'Bhattanāyaka', 'Kāvyaprakāsa', 'Kavyā darśa', 'Vatsyāyana', 'Bhoja' and his 'Sarasvatikanthabhara na' 'Kapila', 'Māgha', 'Kālidāsa' etc The omission of Nānya deva's name in the complete text of S Rāj is really remarkable in view of the important position deserved by his comprehen sive work on Sangīta in the literature anterior to Kumbhā It appears that just as Kumbhā's S Rāj suffered from complete neglect almost immediately after its composition due apparently to historical circumstances similarly Nanyadeva's text (which is available in a single MS today), also must have gone under-ground before the time of Kumbha It appears that the text of Nanyadeva might not have been available even to Sarngadeva who has simply included his name in the list of earlier authorities without making any specific reference to his opinion

In addition to the specific references to older authorities discussed above for reviewing Kumbhā's indebtedness, it is

necessary to take note of the integral outlook with which Kumbhā was inspired His intellectual background reveals a thorough study of Smṛti, Purāna, Yoga Vedānta, Pūrvamīmāmsā, Vyākarana, Nyāya, Sāhitya etc The influence of these Śāstras on our author has been briefly referred to in various sections of this Introduction It goes without saying that Kumbhā had critically sifted all traditional material available in his time, and intelligently used it in his text for recording important opinions of authorities Although he has all respect for earlier authorities, he has not blindly followed anybody's opinion His critical examination of Matanga's 'Dvādaśa Svara Mūrchanā' is a striking example of his critical acumen for examining all theories in relation to the fundamentals of Saṅgītaśāstra A good number of his references to earlier authorities supplies valuable material for further research In illustration the following two instances may be cited here

(i) Kumbhā cites Mataṅga several times in the context of Rāgadhyānas The extant text of Br does not contain the treatment of Deśi Rāgas and the Dhyānas said to be associated with them Kumbhā refers to some unknown authorities who have not followed Matanga in this respect Further research on this topic may reveal the details of the two traditions of Rāgadhyānas *viz* one in accordance with Matanga and the other differing from him This may throw further light on the fundamentals of the concept of Rāgadhyāna

(ii) Kumbha has cited the authority of Nandikeśvara while describing Ṣadjamadhyā as 'Sarvarasāsrayā' Bharata has also specifically pronounced an identical opinion regarding 'Ṣadjamadhyā' Kumbhā's preference for Nandikeśvara's authority in this connection may some day reveal important facts regarding the mutual relationship between the two traditions associated with Bharata and Nandikeśvara which are often held to be distinct and independent

These are only typical examples of the innumerable possible topics which a study of Kumbhā in the background of the hoary tradition of Indian Sangīta suggests In this connection it is of importance to refer to the spirit and outlook which would be appropriate to a fruitful study of or research in this Śāstra

For a proper appreciation of a work on the Śāstra of Saṅgīta one has necessarily to take a proper note of the ends of Sangīta as an art, which the author has accepted and also of the means which he suggests for realisation of those ends The ends which authors of Saṅgīta Śāstra have accepted unanimously are Bhukti and Mukti and the means suggested for realisation of those ends are those taught by the Vedas (They invariably designate their works as Upaveda or as having affinity with Pañcamaveda) Differences of opinion on the theory of Sangīta Śāstra reflected in the works on the subject have to be interpreted in the light of the religious faith professed overtly or by implication by the authors of those works A final judgment will depend on the validity of opinion tested with reference to the Veda

Viewed in this perspective, however, the problems of research in Indian Sangīta Śāstra are so enormous and complex as to deter, if not scare away many research students

5 STYLE AND DICTION

The style of our author is expository, and his method disputative Such a style would appear to be akin to the Bhāṣya style of Sanskrit writers In the Bhāṣyas the writer spontaneously raises points of objection and then himself answers them (आक्षिप्य भाषणाद् भाष्यम् K Mi p 5) On many a topic dealt with by him the author enters into prolonged and well sustained polemic disputations in order to induce irresistible conviction Some such instances deserve mention These are (i) In the आरम्भसमर्थन परीक्षण on the topic of the beneficence of Sangita Śāstra or Nātya (ii) In the स्थानादिपरीक्षण about the number of Śrutis ; in refutation of theories incompatible with his own in settling 22 as the number of Śrutis, and in establishing the mutual relationship of

'Śruti' and 'Svara' On the two last mentioned topics the author enters into a discussion at once profound and illuminating Some discussion on these topics appears in the 'Bṛhaddeśī of Mataṅga (pp 7 9) but the mutilated reading of the available texts renders difficult a proper understanding of the subject matter and the discussion Moreover, Mataṅga's treatment of the topic is not so comprehensive in point and detail as that of S Rāj is (iii) In the स्वर प्रकरण included in the aforesaid Parīkṣaṇa, discussion on the principles of 'Saṁvāda' (iv) In the मूर्च्छना प्रकरण refutation of Mataṅga's 'Mūrchanā' of twelve 'Svaras' (v) In the तान प्रकरण while mentioning fruits of 'Yajñas' accruing from the 'Tānas' bearing related names, the attempt at substantiation of the argument from the Śāstras This topic is dealt with in S R but no philosophic discussion would appear to have been attempted in that work

Only a few examples of topics on which great discursiveness has been displayed by the author have been mentioned above Throughout the work scattered here and there are to be found many other examples of similar disputativeness

In this context it may be noted that the author's method of argument shows no indication of any influence of the school of Navya nyāya which had apparently already gained popularity This new system of logic had begun to exert its influence on writers in the thirteenth century A D with the writings of Gaṅgeśopādhyāya It would appear that the style of S Rāj for its scholastic discussions is similar to that of older philosophers like Vatsyayana Vācaspati Miśra Jayanta Bhatta etc

The poetic accomplishments of the author of S Raj would also appear to be very impressive In the words of Rājaśekhara, our author may be described as a writer possessing combined merits as Śastra Kavi and 'Kāvya Kavi He has a special gift for imparting relish and flavour to the dreariness of the Śastra and strikingness to his expression He is the Śāstra Kavi who not only versifies the Śastra but renders the Śastra poetic Here and there his ślokas mark him out as a Kāvya

Kavi also This is specially noticeable in the ślokas of the Maṅgalācaraṇa, or the ślokas with which he ends the chapters or those which he writes in eulogy of Devatās in the illustrations dedicated to them

Another remarkable faculty of the author is to be seen in his ability to illustrate abstruse points with commonplace proverbial sayings An example may be cited from p 166, where in explanation of the principles of 'Vivāda' and 'Anuvāda' of Svaras, reference is made to the saying लोके हीन नैव गुणाधिक विवदेत् which means that among the common people also nobody indulges in disputation with his inferiors (and if at all anybody does so it is for the benefit of others) On the same page while explaining 'Anuvāda' it is said लोकेऽपि मध्यवर्ती स्यादुभयोरनुवादवान् i e in worldly affairs also he who acts as the middle man or go between tries to serve the interests of parties on both the sides Similarly on more than one occasion another well known popular saying "एकदेशविकृतमनन्यावारम्" has been used illustratively (cf pp 92 and 95)

The author has a special skill for choosing his words and expressions He avoids abstrusiveness of language, and elucidates knotty points in easy and elegant words or phrases In this respect he appears to possess uncommon genius S Rāj is a work of considerable literary merit apart from being a treatise of high status among those on its subject

The author appears to have an uncommon preference for versification as is exemplified by his versified musical notations No previous writer of Saṅgīta Śāstra versified notations of illustrative musical compositions Versified notations given by the author have resulted in duplication at many places where notations had also been marked on the syllables of the musical pieces The same Svaras have thus been repeated in separate verses wherein no words are used but only the Svaras The author's reason for this seemingly wasteful procedure seems to be that versified notations are easy to remember and pleasant to recite

Similarly, the author seems to have a fancy for illustrative compositions, charts and diagrams In the Gītakaparīkṣaṇa of

Prabandhollāsa for instance, he has given examples in the form of *compositions made by himself* This has *not* been done by any other author This characteristic is also prominent in the illustrative charts and diagrams given by him in connection with all varieties of Mūrchanās and Tānas

The author's fondness of 'Anuprāsa Alankāra' is also note worthy Examples such as the following appear at several places —

तामेय यदुकोमाह् भूरिभिर्धनिपर्युताम् ।
धनदस्य प्रतिनिधिर्भूरिभिर्धनपर्युत ॥ (p 427)

S Rāj is characterised throughout by certain interesting features such as the following They display the author's capacity for sporting with words

(*a*) The author's own epithets or qualities being depicted in terms significant specially for the subject matter dealt with in a section or chapter *The following are some such examples In the 'Prakarana' of 'Ullo pyaka'*

उल्लोप्य द्विपता कीर्त्तीरुल्लोप्यकमयो नृप ।
अभिधत्ते स्वतेजोभि सवतेजोविलोपक ॥ (p 507)

And in the definition of 'Aparāntaka'

अथापरान्तक ब्रूते परान्तेऽपि पयोनिधे ।
करदीकृत्य भूपालान् भूपालाना शिरोमणि ॥ (p 493)

(*b*) In the ślokas of Mangalacarana also the attributes and terms of eulogy used for the objects of adora tion are uniformly significant for the subject matter of the context In this respect the author seems to have derived inspiration from Abhinavagupta, whose 'Mangalācarana ślokas are conceived on the same pattern To compose ślokas so as to co ordi nate the philosophical significance of attributes of deities with the subject matter of the context of each section and chapter is a task which requires specialized competence and skill The following example is interesting —

यो विरागी स्मृत कामविकासीकरणे बुधै ।
त रागिण गिरिसुतावदने नौमि शङ्करम् ॥

(रागोल्लासे ग्रामरागादि-परीक्षणम्)

यस्य लोकस्य महिमा प्रकीर्ण इव दृश्यते ।
स नुमो नृत्यबन्धेषु विप्रकीर्णजट हरम् ॥ (प्रकीणकोल्लास)

Sanskrit writers make mention about themselves in either of two ways, (i) in terms of pride or (ii) in terms of humility The author of S Rāj would seem to have opted for the first variety, and references to himself are couched in the language of self esteem His position as king had perhaps some influence in determining his attitude The following śloka is illustrative

यस्य वागतिशेतेऽत्र वाच शास्त्रकृतामपि ।
वाग्गेयकारस्तेनोक्त सद्गेययशसा स्फुट ॥ (p 446)

Another angle from which the author's attitude in this respect can be viewed is that as declared by him at the commencement of S Raj he claims no responsibility for his writings He claims to be a mere vehicle for Śiva's own expression through him He declares that Śiva himself has resuscitated the Nātyaveda and made him, the author of S Raj, as the medium or tool for this purpose Readers of S Rāj who are not inclined to credit this explanation will perhaps take the view that the ślokas lavishly eulogising the author of S Rāj were not composed by himself but by some admirers in his court

At places where the author has to differ from the opinions of other writers he uses the language of satire which reminds one of Panditarāja Jagannātha An example of the author's satire may be quoted from p 427 where he speaks of another writer as "कश्चित साहसनिष्ठुर" In interpreting the Śastras the author usually makes use of satire in referring to imagined opponents

Conclusion

On the basis of the features of Kumbhā's style and diction noticed above one would be justified in saying that Kumbhā's style is in line with that of eminent writers and displays a rare solicitude for the most comprehensive elucidation of principle

and detail of Saṅgīta Śāstra His language is both elegant and chaste As regards the lavish epithets which he has used for himself, it would appear that from the point of view of a Sankarite there is nothing objectionable about it

6 A RUNNING AND CRITICAL SURVEY OF THE FIRST TWO 'KOŚAS' OF THE WORK

1 Pāthyaratnakośa

(i) Anukramaṇikollāsa

A *Kartṛpraśaṃsa* This Parīkṣaṇa can be further subdivided into three parts as follows (i) Mangalācaraṇa, the contents of this have already been discussed under heading 'The author's religious faith and philosophical leanings' (ii) Author's account, this has been fully discussed above in the section entitled 'Date and Identity of the Author', no comments are, therefore, needed here And (iii) List of the authorities accepted by our author and his other introductory remarks These have also been discussed under the heading The Author's Indebtedness to Earlier Authorities'

B *Ārambha Samarthanam* At the outset the author declares that the Śāstra which he has undertaken to write is conducive to the 'Good' (Māngalya) of the whole world it gives Ānanda (Aesthetic delight)to both gods and demons and to kings, it also leads to 'Tuṣṭi' or satisfaction Special reference to kings after speaking about the 'whole world' is striking The purpose behind this particular reference appears to be that the author felt an urge to include this apparently superfluous reference, because of the hostile attitude of Manu towards the indulgence by kings in music and dance [1] Manu has ordained that the king should be very cautious in avoiding the ten 'Kāmaganas' like 'Krodhaganas' which are relentless enemies It appears that our author is specially anxious to obviate the exclusion of kings from the all inclusive range of Nātya It may be noted in passing that the word 'Rājan' with its sy-

[1] Vide M S 7 45-48

nonyms is used in the Śāstras in the sense not only of a king but also of all men of the 'Kṣatriya' caste

Immediately after making the above declaration the author sets out to refute criticisms or allegations with which the Nāṭaka Śāstra is sometimes assailed One such criticism is that this Śāstra should not be studied or contemplated as it involves a contradiction of the Dharma Śāstra It is also contended that there is no 'Prayojana' for 'Nātya' by virtue of which the spectators should be inclined towards it This trend of criticism further sets forth the following arguments against 'Nātaka Śāstra' (i) Bharata has compiled this Śāstra without any Pravṛtti (object in view) and hence it is not worthy of being accepted as a Śāstra (ii) it is not accepted by 'Mahājanas', (iii) There is no authority for this Śāstra It is further argued that this Śāstra leads neither to Dharma because of its not being prescribed by the ordainers of 'Vidhi' (Vidhāyakas) nor to 'Artha' as it has been deprecated, nor to Kama because the young couples are always known to be 'Ananyamanasāh' (with all oblivious consciousness) and cannot therefore be said to derive delight from an extraneous element, nor does it lead to Mukti which is attainable through Jñāna and no other means Thus Nātya is not conducive to any of the four Purusarthas Further, that singing and the like have been prescribed only for one Jāti namely Śudra and has been prohibited for Dvijas (the three higher Jātis)[1] In summing up the 'Pūrvapaksa' the author once again refers to the objection that there is no authority for this Śāstra If this Śāstra is accorded the status of 'Smṛti' it is repudiated by 'Śruti' which is the basis of the former[2]

In refuting all these criticisms our author starts with the assertion that it is most surprising that Nātya which is accepted and acclaimed all over the world should be deprecated by denial of its all pervading influence He further says that it is improper to hold that Sangita has been prohibited in Dharma

[1] Vide M S 8 102

[2] cf M S 2 13 and Kuluka Bhaṭṭa s commentary on the same for the relative importance of Śruti and Smṛti

Śāstra, because Manu etc., have upheld it to be the root of the tree of Dharma. Here the author seems to allude to the introductory portions of Manu Smrti wherein Kāma or desire has been said to be at the root of all human propensities including 'Dharma' and 'Artha' and thus Saṅgīta, which is pressed into service for realisation of all kinds of desires can also be said to be indirectly at the root of the tree of Dharma[1]. Another explanation of the statement that Saṅgīta is the root of the 'Dharmataru' is that Veda has been said to be 'Dharma Mūla' by Manu[2] and 'Saṅgīta' being related to Veda as an Upaveda or as a Vedāṅga or as Sāma Veda itself is directly or indirectly akin to Veda in being the source of Dharma It is to be noticed here that our author does not posit Yājñavalkya's authority against that of Manu, but on the other hand tries to defend and establish the status of 'Saṅgīta' on the authority of Manu himself who has been cited in the 'Pūrva-pakṣa'

The second argument of 'Pūrva pakṣa' was that Saṅgīta has not been accepted by 'Mahājanas' Our author replies to this by citing the example of 'Yogi pravara' (Nārada ?) who has specially enjoined that the praises of Lord Viṣṇu (Amakhdvit) should be sung with the accompaniment of Vīṇā He poses the question as to why the authority of the one who has Amrta as his ornament should not be accepted As regards the contended absence of 'Prayojana' our author says that the greatest Prayojana is the attainment of Sukha and redemption from Duhkha[3] 'Nātya' or 'Saṅgīta' leads to an experience of bliss which is akin to that which exceeds the Rasa of Brahmādvayānanda The aspect of Ānanda is emphasised here

The author once again makes special reference to the efficacy of Nātya in the case of kings (*vide* verse 13) He says that exaltation of characters like Rāma in Nātya and similarly deprecation of the fate of those vicious characters who are just like corpses, are the elements of Nātya which go to

---

[1] Vide M S 2 2 4 [2] Ibid 2 6

[3] cf शिवेतरक्षतये and सद्य परनिर्वृतये of Mammata's 'Kāvyaprayojana' (K P 1 2)

make kings, the special objects of 'Upadeśa' in Nātya The kings are thereby supposed to imbibe the right attitude towards values in life i e they can realize what is acceptable or rejectable in life Thus 'Nātya' is conducive to 'Dharma', and 'Artha' and 'Kāma' being subservient to 'Dharma' follow the course of the former After having thus established the efficacy of 'Nātya' for promoting 'Pravrtti' in 'Trivarga', he says that it can as well lead to 'Nivitti', thus it is useful for 'Apavarga' (Moksa) also Hence the 'Śastrata' of 'Nātya' is beyond dispute That which exercises Śasana is Śastra and Nātya does exercise Śasana by providing the guiding principles for life

The Poona MS cites here a verse in the name of Yājñavalkya[1] which is not found in the extant text of Yajñavalkya Smrti but the purport of this quotation seems to be that the witnessing of dance is specially efficacious in the apprehension of the all pervading Unity in the diversity of names and forms (Nāma and Rupa) in our common experience This metaphysical apprehension can definitely lead to Nivrtti just as the pursuit of 'Trivarga' leads to Pravrtti The witnessing of dance also enables one to realize how the Asat' element in this creation works in practice just as the dancing girl plays different roles and acts according to different emotions without there being any reality of those rolls and emotions in herself This is said to be a secret concept (Guhya)

Natya has been accepted by Āptas like Brahmā and hence it does not stand in need of any other authority It has been authorised by Brahmā to be treated as Veda and has been created by him after consolidating the essence of all the four Vedas Brahma has enjoined it as the fifth Veda which is open to all the Varnas (Sarvavarnika) The author says that it can also be accepted as an Upaveda[2] of the

[1] हहो विप्रा गह्यमेतच्छृणुध्व तत्त्व द्रष्टु वोऽस्ति यद्यत्र वाञ्छा ।
नानारूपैर्भाविता भावलेशै रगोत्तीर्णा नर्तकी कामयध्वम् ॥

[2] The printed text reads किं रूपवेद but the reading of Poona MS किंचोपवेद is definitely better and preferable

Sāmaveda The author further goes to the extent of saying that Nātya can be accepted as Sāmaveda itself as 'Sāma' is the traditional name of Gīti [1] The Vedas do not depend on any exterior authority They are self rooted but still they stand in need of Svara (Udāttādi) and the seven musical notes

After having attempted to establish the authority of Nātya as Śāstra Pañcama Veda, Upaveda or Veda itself the author goes on to state that Nātya can as well be accepted as a Vedānga because music is an essential part of many sacrificial rites like Aśvamedha and others enjoined in the Vedas

The author once again reverts to the contention that Nātya is directly associated with no other Purusārtha than Kāma He seems to reply to this by citing the analogy of the treatment of a snake's poison by poison itself Similarly those whose minds are attached to sensual pleasures (Visaya) are gradually weaned from that attachment by Nātya which provides those pleasures by way of medical treatment He once again emphasises the efficacy of Nātya in placing an ideal before the spectators and says that when the benevolent actions of magnanimous characters like Jīmūtavāhana and Dadhīci are presented through Nātya the spectators cannot but aspire to follow the footsteps of those characters

The verse in M S (4 64) reading as न नृत्येत् etc is again referred to here and is explained to apply only to Brahmacārins and not to those belonging to other Āsramas This prohibition of dance and music in the case of Brahmacarins raises another question and that is this—how can the position of a student of music and dance or Natya be justified in the face of this prohibition ? Naturally the student life for Natya etc has to be that of a Brahmacārin If Nātya is a Veda, Upaveda or Vedanga, is it not meant for study and cultivation during student life ? This apparant contradiction can be reconciled by explaining the above prohibition as being applicable only to indulgence in music and dance on the part of Brah

1 गीतिषु समाख्या (Jaimini Sutra 2 1 36)

macārins for pleasing the senses and not to austere practice on the part of one who undergoes regular training for these arts.

The author next refers to the prohibition of Gīta, Vādya etc., in the case of Dvijas and to the 'Apātratā' (unworthy status) of musicians.[1] He explains this by saying that this prohibition is meant for those who make these arts a means of their livelihood.

In conclusion the author says that Nāṭya can be compared to Itihāsa. It has been promulgated in 'Anadhyāya' (vacant period, when the Vedas were not studied) by Bharata.[2] The right practice of Gītas like Āsarita etc., is conducive to Dharma. Here the author confines himself to Gīta without referring to the comparatively wider scope of Nāṭya.

In the end of this Parīkṣaṇa the author states that he accepts eight 'Pramāṇas' just like 'Paurāṇikas'. He does not enumerate them but they can safely be taken to represent the six Pramāṇas accepted in Vedānta viz. 'Pratyakṣa', 'Anumāna', 'Śabda', 'Upamāna', 'Anupalabdhi', and 'Arthāpatti', with 'Sambhava' and 'Aitihya' being added to them.

C. *Saṅgītastuti:* This is the smallest Parīksaṇa in the work, comprising only five verses. It is interesting to note that here the author refers directly to Śaṅgīta and not to Nāṭya. While discussing the status of Śāstra in the foregoing Parīkṣaṇa he had generally referred to Nāṭya as inclusive of Gīta, Vādya and Nṛtya. The reason appears to be that while answering the assailments on music and dance it is more convenient to defend them as being components of Nāṭya rather than by treating them independently. Nāṭya having at its disposal all the media of 'Śravya' (the audible) and 'Dṛśya' (the visible) arts, it is the most powerful means of influencing human mind. Thus Nāṭya can be easily established to be conducive to the four Puruṣārthas. Our author's own subject being Saṅgīta rather than Nāṭya,

[1] Vide M. S. 8.65,102,362,363; 9.537 ; 4.210,214,215; 3.155,156, 9.225.
[2] cf. N. S. 1.2.

he naturally reverts to Sangita immediately after speaking about Nātyaveda In the present Pariksana he refers specially to Gita which is definitely upheld as the principal component of Sangīta (Gīta, Vādya and Nrtya) Gita (*a*) indicates or brings about oneness of 'Jiva' and 'Paramātman', (*b*) gives delight equally to the child and the king, a delight which reaches the high level where all the perceptions of the senses are set at rest, विगलिताशेषेन्द्रियार्थग्रह, (*c*) intoxicates one who is engrossed in Māyā, (*d*) enchants even the one who is the wielder of Māyā (Māyin) and (*e*) leads to supermundane Camatkāra

Gita is life to the dead, the dear one of those in separation, the ultimate object of meditation of the Yogins, the highest refuge of the afflicted and the miserable the most precious treasure of the poor, the highest 'Bhoga' of the 'Bhogins' and the seat of unfathomable glory (Mahiman) Gita is the medium which exercises control even over those who have controlled themselves The Munis who have renounced all activities are also seen to be engaged in the Upāsanā of Gita Gita has power to bring back even that which has ascended to the heavenly region It is inaccessible even to the 'Kavis'

It is clear that the author wishes to describe here the glory of Sangita as distinct from Nātya The range of this glory runs from the lowest level of human experience to the highest That aspect of music which is pleasant to the senses and to the mind is indicated in the appeal of music to children and to those suffering from sickness The influence of music in making the singer or the hearer self forgetful is emphasised in its being dear to those in separation and to those afflicted by various miseries At its highest level Gita is said to be the object of meditation of the Yogins and the instrument of bringing about the unity of Jiva and Paramātman When Gita is said to be beyond the reach of the Kavi's words our author seems to imply the subtle aspect of sound as utilised in music, independent of the relation between Śabda and Artha

D. *Anukramaṇikā Parīkṣaṇa:* The author gives the subject-index of the work in this Parīkṣaṇa, outlining the scheme of his chapter-divisions and enumerating the titles of all big and small divisions starting with Kośa and ending with Parīkṣaṇa. As the scheme of the work has been discussed under that heading separately, no comments are needed here.

(ii) *Padollāsa :—*

A. *Pada-Parīkṣaṇa:* The proper subject matter of 'Pāṭhya' is taken up in this Ullāsa. The first Parīkṣaṇa deals with 'Pada'. The author starts with the observation that Pāṭhya is two-fold viz. Saṁskṛta and Prākṛta. In Saṁskṛta Pāṭhya he enumerates Nāma, Ākhyāta, Upasarga and Nipāta—the four kinds of words accepted in Sanskrit Grammar. Taddhita and Kṛta suffixes; Samāsa, Svara, Vyañjana, Sandhi, Vibhakti and Dhātu.[1] Then he goes on to define Śabda (the word which is expressive of meaning). Next he enumerates five Guṇas and five Vidhis of Śabda viz. (i) Sādhya, (ii) Sādhana, (iii) Saṁyoga, (iv) Sāmānādhikaraṇya, and (v) Padārthapratipatti and (i) Adhiṣṭhāna (sevenfold) (ii) Svabhāva, (iii) Guṇa, (iv) Kāryānvaya and (v) Tādātmya respectively. The original source for this categorisation of 'Śabda Guṇa' and 'Śabda Vidhi' could not be traced.

After the categorisation given above the author takes up 'Pada' composed of Prakṛti and Pratyaya and says that it is of three kinds—(i) Mukhya, that which expresses the direct meaning, (ii) Lākṣaṇika, that which gives the secondary meaning which itself is based on direct meaning, (iii) 'Vyañjaka' which gives the Vyaṅgya or suggested meaning. This threefold classification of 'Śabda' is according to the poeticians (cf. Mammaṭa K. P. 2 स्याद्वाचको लाक्षणिकः शब्दोऽत्र व्यञ्जकस्त्रिधा).

The relation of Abhidhā, Lakṣaṇā and Vyañjanā to these three kinds of words respectively is also mentioned by the author.

After enumerating these Śabda Śaktis the author takes up the three varieties of Mukhya Śabda viz. 'Rūḍha' 'Yaugika'

[1] cf. N. S. 15.4-7.

and 'Miśra' (Yogarūdha) The Rūdha words are defined as those whose meaning depends on convention and not on the relation of Prakrti and Pratyaya In Yaugika words the author describes a number of varieties He starts with three kinds of Yoga depending on Guna, Kriyā and Sambandha In Sambandha he enumerates a number of varieties such as Dhārya-Dhāraka Sambandha, Bhojya Bhojaka Sambandha, Vahya Vāhaka Sambandha with examples in each case For Miśra words he says that they cannot be changed (Parivrttyasaha) like 'Girvāna' He says that these words should be known from poetic conventions (Kavi Samaya)

B *Vakya Pariksana* 'Vakya' is defined as a group of 'Padas' and all the meanings of Padas (Padarthas) are said to coalesce and culminate in the meaning of the sentence (Vākyārtha) This definition of 'Vākya' seems to be in accordance with the 'Prabhākara' school of 'Mimāmsā' (Anvitābhidhānavāda) (cf the following extracts —प्रभाकरमते पदाभिधेय एवान्वितरूपवाक्याथ न तु पदाथगम्य । महामहो० चिन्नस्वामिशास्त्री, तन्त्रसिद्धान्तरत्नावलि पृ० ६४ । पदान्यथ कार्यार्थबोधकानि, न त्वखण्ड शब्दतत्त्वम् । रामानुजाचार्य, तन्त्ररहस्यम् पृ० ४६ । वाच्य एव वाक्याथ इत्यान्विताभिधानवादिन । मम्मट, काव्यप्रकाश २)

Padas become 'Bandhagata' in the sentence and Padas as such are known as Nibaddha when they are arranged in a metre and as Curna when they are not so arranged and are Anibaddha or Chandohina Thus Cūrna Pada is not regulated in its syllables which are arranged according to its meaning In Nibaddha Pada there is Yati, metre and *regulation of syllables* It is arranged in four feet (Pāda) of the metre While speaking of the four feet of the metre, the author speaks of the eight Vargas (Ganas) of metres and enumerates their deities There *seems to be some missing portion of the text which must have* preceded the enumeration of deities, because this enumeration comes rather abruptly without any introductory reference to the eight 'Varnika Ganas' This enumeration is repeated in the *first Pariksana of the Chanda Ullasa entitled Anustup* Pariksana It is interesting to note that the enumeration of deities and 'Phala' differs in the two places

After this cursory reference to Chanda in the context of Nibaddha Pada the author goes on to establish the place of Vākya in Gita He says that Vākya is composed of Padas which are pronounced with the Samyoga of Prāna and Agni and that Vākya is the medium of all Vyavahāra (practical communication) He also says that Vākya predominates in Gita

While concluding the discussion the author takes up Prākrta Pāthya and says that Prākrta is the distortion ('Viparyaya') of Samskrta and that there are three fold words in Prākrta viz Tadbhāva, Tatsama and Desi He also defines these three varieties and specially mentions 'Mahārāstrādi Deśa' while illustrating Deśi words He also says that the 'Desi Bhāsas' are useful in 'Citra Prabandhas', 'Gātha' etc

C *Sanjña Pariksana* Really speaking the subject matter of this Pariksana is more or less like a glossary of musical terms A perusal of the detailed table of contents of this Parikṣana in the 'Viṣaya Sūci' of the text will give an idea of the vast range of musical terms explained in this Pariksana It seems to have been composed on the model of Panini's 'Sanjña Sūtras' Its utility cannot be overestimated A glossary of this kind is always a desideratum in any work dealing with a technical subject This section adds to the worth of the work The justification for inclusion of this section in the Padollāsa would appear to be that the terms defined therein are also Padas

D *Paribhaṣa Pariksaṇa* This Pariksana also is based on the model of the 'Paribhaṣā Sūtras' of Panini Each Śastra (science) has its own 'Paribhāṣas' The following meanings are generally attached to 'Paribhaṣa' (i) Axiomatic truths which are self evident and which cannot and need not be explained otherwise (ii) Clarified statements (iii) Measure (Māna) in Ayurveda or prognosis[1] (iv) A kind of Sūtra in grammar which teaches the proper interpretation or application of other rules (v) An explanatory rule or general definition (vi)

1 cf Śārṅgadhara Saṁhitā 1 1 14 15

Any general rule or precept or definition which is applicable throughout in a work on any science[1] This implication of Paribhāsā is indicated by the author in the following concluding verse of this Pariksana

ब्रह्मसंलेक (चित्रकूटंक०) देशस्थो यो देशानखिलानपि ।
शस्ति तेन तथाभूता परिभाषात्र भाषिता ॥

and (vii) A table or list of abbreviations or signs used in any work

The Paribhāsās of our author cover the following topics of Sangīta .—

(1) Tāra-Mandra-Vidhi in relation to the 'Amśa' in Jātis He indicates in this context that in counting the fouth or eighth Svaras for the Amśa, the 'Lupta' (omitted) Svaras should also be counted For example, Madhyama should be counted as the fourth from Ṣadja even though Rsabha or Gāndhāra may have been skipped over in-between He has specified where Kāmacāra or the sweet will of the singer or player is admissible and where strict regulation is essential (Verses 2, 3)

(2) 'Ṣādava' and 'Audava' A simple definition and explanation of these two terms is given The discipline enjoined in this 'Paribhāsā' is that the 'Svaras' which are omitted for accomplishing 'Ṣādava' and 'Audava' have to be 'Alpa' (less in use) even if the 'Jāti' is 'Pūrnā' (Verses 4-6)

(3) The correlation of Tālas with Mārgas and Gītis The rules on this topic are also to be found in other works on Sangīta but only in a scattered and unsystematized form (Verses 7-9)

(4) The basis of determining the Rasas of Jātis viz the Rasa of the Amśa Svara[2] (Verse 9)

---

[1] cf Śiśupalavadha 16 80

[2] cf N S 29 12

यो यदा बलवान् यस्मिन् स्वरो जातिसमाश्रयात् ।
तत्प्रयुक्ते रसे गान कार्यं गेये प्रयोक्तृभि ॥

(5) The 'Amśa' Svaras of the Janya Rāga are common to the Janaka Jātis also (Verses 9, 10)

(6) The presence of the four or five (or less) components of Rūpaka (Prabandha) The inclusion or exclusion of these components is enjoined in certain varieties of Prabandhas (Verses 10-13)

(7) Explanation of Māna in Tāla (Verse 14)

(8) The technique of Dhātu etc , as prescribed in Mattakokilā is equally applicable to other Vinās like Ekatantrī and that which is prescribed in the context of Ekatantrī is again applicable to Nakulādi Vinās The Vidhi of Vīnā is again fully applicable to Venu This method of extended application by analogy bears resemblance with the 'Atideśa' Sūtras of Pānini (Verses 15, 16)

(9) In regard to the controversy whether or not Māna and Tāla should be used in Vinā Vādana, it is said that Dhruvā and Tāla may be arbitrarily used (Verses 17, 18)

(10) A very pertinent point is raised regarding the relation between theory (Laksma) and practice (Laksya) of Sangita The author says that this Śāstra is to be explained according to 'Laksya', (because of the predominence of Laksya) without any contradiction of Laksma He cites the example of 'Rāga Laksana' in this context (Verses 19 22)

(11) The procedure of starting Nrtya. (Verse 23)

(12) The 'Vidhi' of Karana, Angahāra, Cārī, Angopānga, Karavyāpāra etc in Nrtya The relative importance of each is also indicated cursorily (Verses 24-29)

(13) The 'Abhinaya Vidhi' of 'Uttama', 'Madhyama' and 'Adhama' 'Pātras' (characters) is briefly indicated (Verses 30 33[1])

(14) The correlation of certain types of Abhinaya with some varieties of Vādya Prabandha seems to be indicated (Verses 34, 35)

---

[1] cf N S 9 176 78 (G O S edition) for verse 31 above

Thus the Paribhāṣās given by our author cover the field of Gīta, Vādya and Nṛtya.

(iii) *Chanda Ullāsa*

A. *Anuṣṭup Parīkṣana :* the author introduces the subject of Chanda as being the basis of Prabandha and he says that only those Chandas will be described by him which are directly useful in the composition of Prabandhas

He starts with the enumeration of eight Vārnika Ganas (Magana etc) and their traditional Devatās and 'Phala'.

Next he enumerates the twentysix Jātis of Vārnika Vrttas starting with 'Uktā' and ending with 'Utkrti' representing the gradually increasing length of the Pāda (foot) from one syllable to twentysix syllables This enumeration is followed by a note on the regulation of 'Guru' (long) and 'Laghu' (short) in Chandas, and the definition of Yati and Pāda After this a few illustrations of Chandas of one, two, three and four syllables are given and the number of their varieties is indicated The Parīksana ends with a very brief reference to some varieties of 'Anustup' and a few 'Vārnika 'Vrttas' such as 'Pramānikā, 'Nāraca' etc

B *Vrtta Parīkṣaṇa* The Parīksana opens with a reference to the two varieties of Vrtta viz Vārnika and Mātrīka, four feet in a 'Padya' and 'Sama' 'Ardhasama' and 'Visama' varieties of 'Mātrīka' and 'Vārnika' Vrttas Laksanas of thirty-one well-known Vrttas starting with those of nine syllables and ending with those of twentysix are given after this The names of a good number of 'Dandakas' are cited hereafter and the Laksanas of a few of them are also given

C *Āryādyalokana Parīkṣaṇa* The definition of Āryā, its varieties and the vast number obtained by mutually multiplying the varieties, Gītis, Dvipadī and its varieties, and many more Mātrika Chandas which are described by Hemacandra in his 'Chando'nuśāsana' as useful in Apabhraṁśa poetry are also cited here The varieties of Catuspadī

are reproduced from Hemacandra (Ch. A. chap. 6). Thus this Parīkṣaṇa is devoted solely to Mātrika Chandas and the Lakṣaṇa of 'Kalahaṁsa', a Vārṇika Vṛtta seems to be a misplacement in this Parīkṣaṇa (vide p.48 of printed text). The author concludes by saying that he has described some of the metres useful for Prabandha and that others should be looked for in manuals of Chandaḥśāstra.

D. *Prastāra-Paripāṭī :* The 'Naṣṭoddiṣṭa Vidhi' of 'Chandaḥ-Prastāra' is very briefly dealt with here.

(iv) *Alaṅkāra Ullāsa :*

A. *Uddesa Parīkṣaṇa :* The thirty six Lakṣaṇas of Bharata's 'Upajāti[1]' list are enumerated here. Before giving this enumeration the author introduces the subject in the following verse :—

प्रमदा इव नो भान्ति प्रबन्धाः सुष्ठ्वलंकृताः ।
विलक्षणा अतस्तानि ब्रुवेऽलंकृतिभिः सह ॥२॥

It is clear fıom this verse that he has tried to emphasise the distinction between Alaṅkāra and Lakṣaṇa on the analogy of the natural grace or special features of the human body that are distinct from external ornamentation . The subject of Lakṣaṇa in Nāṭyaśāstra has been studied from two points of view—(1) that of Dṛśyakāvya or Daśarūpaka and (2) that of Śravya Kāvya as distinct from Daśarūpaka. This topic deserves somewhat detailed notice[2] which is attempted below within the limitation of available space.

Bharata deals with Laksaṇas under his scheme of the treatment of 'Vācika Abhinaya'. Later poeticians and dramaturgists form two distinct classes, the former with the exception of Jaideva, the author of Candrāloka having abandoned Laksaṇa

1 Bharata's N S. gives two different lists of Laksaṇas in its two recensions; one is in the Upajāti metre (K M edition) and the other in Anuṣṭup (Chowkhamba edition). Abhinavagupta accepts the Upajāti list.

2 cf. Dr. V. Raghavan's paper on the 'Concept of Laksana in Bharata' in the J. O. R Madras Vol. VI-1932 and 'Bhārātiya Sāhityaśāstra' by G. T. Deshpande pp. 41-65.

altogether and the latter except Dhanañjaya[1] having continued Bharata's tradition in this respect

As stated above, the concept of Laksana was gradually lost from Sanskrit Poetics (as distinct from Dramaturgy) and we find no reference to it in the works of Bhāmaha Dandin, Vamana etc It appears that the authors who dealt with poetics inde pendently of drama, held that the concept of Laksana was covered by Alankāra and that its separate treatment was un necessary Bharata himself has given Laksanas and Alankaras separately Although he has indicated indirectly that Alankāras can be derived from Laksanas[2] *he has tried to draw a very* fine line of distinction between Alankāra and Laksana Abhi navagupta has put in a great effort to bring out this distinction The ten 'Paksas' or points of view in the exposition of Laksana set forth by Abhinavagupta cannot be reproduced here for want of space The line of approach to Laksana' is inspired by similarity of Laksana with the 'Samudrika Laksanas' in human beings *Just as a broad and shining forehead* is a Laksana of a king or just as 'Samudrika Laksanas' like Śankhas Cakras etc on the fingers of human beings are born along with the body and are not any thing put on from outside like ornaments similarly Laksana in poetics represents the inner contemplation of the poet and not the embellishment of Śabda and Artha Laksana is held to be the Antaranga' of the 'Kavi vyāpāra' or the source from which Alankāras spring up

It appears that when a greater number of Alankaras came up in the process of crystallization it became difficult for poeti cians to sustain the difference between Laksana and Alankara *and hence the concept of* Laksanas *was dropped altogether* but the position of dramaturgists was different With the exception

[1] *cf* D R 4 84 where the author and his commentator Dhanika have said that the 36 Laksanas have not been dealt with by them because they are included in Alankaras and Bhavas

[2] cf N S 16 56 in which Bharata has said that the varieties of Upama which have not been enunciated by him should be understood from the Laksanas spoken of by him

of Dhanañjaya all later dramaturgists have invariably dealt with Lakṣaṇas. Important names among these are Bhoja (Śṛṅgāraprakāśa), Siṁhabhūpāla (Rasārṇava Sudhākara), Śāradātanaya (Bhāvaprakāśa), Sāgaranandī (Nāṭakalakṣaṇa-ratnakośa), Viśvanātha (Sāhityadarpaṇa) and Śrī Rūpa Gosvamin (Nāṭakacandrikā)[1]. The differences in the details of treatment of this topic by these authors could not be noticed here for want of space. It is clear that later authors who dealt with dramaturgy as distinct from poetics closely followed the tradition of Bharata in respect of Lakṣaṇas but they did not deal with a greater number of Alaṅkāras as was done by the poeticians. Authors of Rūpakas did not find much use for Alaṅkāras. That did not allow crystallization of Alaṅkāras in dramaturgy. Arthālaṅkāras and Śabdālaṅkāras in their crystallized forms cannot find a place in drama to the extent to which they do so in Śravya-Kāvya, where the reader has the facility of contemplating one and the same passage for a longer time. For want of space it is not possible here to cite specific instances of Lakṣaṇas bearing close similarity to Alaṅkāras.

Among authors of Saṅgītaśāstra our author is singular in the treatment of Lakṣaṇa[2]. His justification for the inclusion of this topic of dramaturgy in Saṅgīta Śāstra seems to be that 'Prabandha' in Saṅgīta is also akin to Nāṭya, as is indicated by the usage of 'Rūpaka' as an alternative name for 'Prabandha'. 'Rūpaka' obviously implies the existence of the dramatic element. 'Vastu' which is another name for 'Prabandha', also implies the element of 'Sargabandha' in 'Prabandha' which imparts to it similitude with Nāṭya. Jaideva's Gītagovinda is a striking example of 'Sargabandha' in musical 'Prabandha'.

B. *Lakṣaṇa Parīkṣaṇa :* This Parīkṣaṇa contains definitions and illustrations of the 36 Lakṣaṇas enumerated in the

foregoing Parīksana The definitions generally agree with Bharata's Upajāti text All the illustrations appear to have been taken from some 'Prabandha Kāvya' composed in eulogy of the royal author Kumbhakarna Some of them are so brief that it is rather difficult to make out their real purport without knowing their original context It has not, however, been possible to trace a 'Kāvya' containing these verses, in spite of a thorough search in the available 'Kāvyas' at Udaipur

The concluding verse of this Parīksana emphasises once again that Laksanas are meant for embellishing the 'Rūpaka' ('Prabandha').

C. *Śabdalankāra Parīksana* The treatment of Alankāras is restricted to the four Alankāras of Bharata *viz*, Upamā, Dīpaka, Rūpaka and Yamaka Our author's adherence to Bharata's theory of four 'Alankāras' in the face of the huge number of 'Alankāras' that had developed by his time, is notable The reason seems to be that he did not, like the dramaturgists, feel the necessity of a greater number of 'Alankāras' for analysis or categorisation of the modes of striking expression in musical 'Prabandhas'

The name of this 'Parīksana' as 'Śabdālankāra' would not seem to be fully descriptive as both 'Artha' and 'Śabda' Alankāras are dealt with therein

In the numerous varieties of Upamā the author completely follows Dandin (Kāvyādarśa 2 14 65) who has immensely elaborated the five varieties of Upamā spoken of by Bharata The treatment of other Alankāras closely follows Bharata No illustrations are given in this section The importance of Alankāras in 'Rūpaka' is stressed in the concluding verse

D *Gunadosa Parīksana* The distinction between Guna and Alankāra is just hinted at in the introductory verse (No 2) The author mentions ten Gunas and ten Dosas in strict accordance with Bharata and ignores the theory of three 'Gunas' which had gained stability long before the author's period.

2 GĪTA-RATNA-KOŚA

(i) *Svarollāsa* A *Sthānādi Parīkṣaṇa*.

This Parīkṣaṇa is further subdivided into six Prakaraṇas (a) *Sthānaka Prakaraṇa* The introductory verse of this Parīkṣaṇa indicates the importance of Gita in comparison to Vādya and Nrtya on the ground that Gita has got an additional component namely Pāthya This is a very pertinent point which needs some elaboration In the Western tradition the verbal element in music is held to be an extraneous factor, included in the non-musical elements finding place in music In Indian tradition, however, Pada[1] (verbal element) is recognised as one of the three essential elements of 'Gāndharva' *viz* Svara, Tāla and Pada The presence of verbal element in Gīta has been exalted in our tradition, whereas it has been deprecated in the Western tradition

[2]"Instrumental music is abstract and pure form of musical symbolism, relying on its own utterances and suggestions only It is also comparatively difficult In vocal music the idea, the feeling to be expressed may be suggested by words For that reason it is easier to understand" Again, "there is this glory too in purely instrumental music, that it can express nothing evil In vocal music the words may be foolish, weak even immoral, instrumental music may be weak, but it can never be immoral, it may express joy or sorrow, it is powerless to express evil Of neither poetry nor painting can this be said, so that in this sense again instrumental music is the most ethereal of all arts" Again, "But the great modern art is the art of purely instrumental music unfettered by and independent of words" "Unexpressive notes which just because they are unexpressive to the reason, express all the more to the fancy and the imagination" All the same, vocal music is recognized as the 'elder sister' of instrumental music and instrumental music as its 'younger sister'. "Music in artistic forms meets us first in the shape of harmonized compositions

[1] cf N S 28 8,12

[2] 'What is Music ? By Heathcote Statham, pp 39,50,51,57.

for voices, and one of the most important forms of instrumental music first arose out of an imitation of choral music"

The relative importance attached to vocal and instrumental music in the Western and Indian tradition reflects some basic differences of the two cultures which may be analysed as follows —

(*a*) The Indian tradition aims at making the man more and more introvert (Antarmukhī) Hence vocal music being totally independent of any external medium is the most conducive to the said ideal It is the most independent and self centred artistic activity of the human being The importance of Gīta has been emphasised on another ground also, namely, the direct contact of Gita with Prāna 'Susira Vādyas' (wind instruments) have been recognised next in importance to Gīta in this respect because in instruments they alone have contact with Prāna Vāyu of the player[1]

(*b*) Sound is recognised as indivisible into verbal and non verbal Nāda is manifested as Varna which is second in the order of manifestation, the order extends from Varna to Pada and from Pada to Vākya[2].

As regards the words of vocal music conveying foolish or immoral ideas to the listener, it may be said that the fundamental Indian approach to music does not recognise the risk The function of music for the Indian musician is primarily to promote self culture or realisation of man's true self and its significance for the listener is only secondary That being so, it stands to reason that no musician accepting the above ideal will choose

---

[1] cf Aumapatam, 21 *360*,361.

सजीवश्चैव मिश्रश्च निर्जीव इति च त्रिधा ।
रागो भवति तत्रादौ सजीवो नरकण्ठज ॥
मिश्र स्याद्वेणु सजातो निर्जीवो वैणिको भवेत् ॥

[2] cf. Bṛ verses 4 12.

music of immoral or foolish words because that will militate against his purpose of self-realisation

In passing it may be said that there are Indian songs of devotion to God where seemingly immoral words are used But Indian philosophy looks upon such songs as of the utmost purity and sanctity calculated to uplift the human being and not to degrade him As already stated, European culture is *primarily extrovert and only secondarily introvert* Western music is conceived from the listener's point of view and not from that of the artist himself Herein lies the reason for the preference of the Western critic for instrumental music which is considered free from risks of immorality or foolishness of words

Thus Pāthya which is composed of syllabic sounds having meanings is not considered in India an external element for music which is fundamentally concerned with Nāda Pāthya also is nothing but a manifestation of Nāda As for the presence or absence of suggestible meanings in sound (syllabic or non syllabic) it may be said that there is no essential difference between the two as both are equally powerful in their suggestive power (Vyañjanā Śakti) The difference lies *only* in the presence of primary meaning (Abhidhā Śakti) in syallbic sounds and the absence of that in non syllabic ones This means that syllabic sounds are more meaningful than non-syllabic ones

The importance of Pāthya for Sangīta as explained above justifies the inclusion of Pada, Vākya, Chanda, Laksana, Alankāra etc , in this treatise on Sangita There is nothing non-musical about these topics in our tradition and their inclusion in Sangita Śāstra is *more than justified by* the accepted predominance of Gita over Nrtya and Vādya

After indicating the relative importance of Gita on the one hand and Vādya and Nṛtya on the other, the author goes on to eulogise Anāhata Nāda as Paraśiva (Verse 2) The description of Nāda as Cidātman and as that from which Harihara and Hiranyagarbha spring up as 'Vivarta' and as that which is

beyond the realm of speech follows (verses 3-4) The author does not refer to four-fold Vāk in this context, it appears that no author on Saṅgīta Śāstra has done that Apparently, Kumbhā follows the Yoga school here The order of the manifestation of Nāda from Varna to Pada and from Pada to Vākya is described in verse 5 The manifestation of Varna according to different 'Sthānas' of pronunciation is similarly described in Pāṇini's 'Varnoccārana Śikṣa' (verse 1) The twofold Nāda *viz* Āhata and Anāhata is referred to after this Anāhata Nāda is said to be non-conducive to Bhukti and Mukti because of its being too subtle and unmanifest to hold the loving attention of ordinary human beings (cf S R 1 2 166, 167) Then follows the description of Cakras (cf S R 1 2 120 62) Next the author takes up the manifestation of Nāda in the human body (verse 16) on the same line as found in S R 1 3 3, 4 The source of this theory is traceable in Pātañjali's Mahābhāṣya

In the description of 'Cakras', attempted by our author it is notable that he says in the context of 'Sahasrapatra kamala' in the Brahmarandhra, that the accomplishment (Siddhi) of 'Gīta' and the like is attained by one who is inundated with the nectar (Amrta) flowing from that Kamala (or Soma Cakra) This implies that according to the author's belief the real accomplishment in Gīta can be attained only through accomplishment in Yoga, which is symbolised by Somapāna from the Brahmarandhra The importance of the above remark cannot be over emphasised in explaining the author's attitude towards the art of music Sangīta is customarily described as Nāda-Yoga, but it is difficult to find in the treatises on music any mention of a practical application of Yoga to music Our author alone seems to have referred to the practical significance of Yoga to music (verse 12 13)

Nāda is described as the product of two Śāktis namely Prāna and Agni and as the source of Ānanda (verse-20) It is said to be composed of the seeds (Bīja) of Ādya Śakti Here the outlook of the Tantras seems to have influenced our author (verse 21) Nada is again said to be so powerful as to burn to ashes the evil deeds of living beings, to keep them alive and to fulfil

their desires This seems to imply the collective efficacy of the two founts of Nāda viz Agni and Vāyu (verse 22) When the word Nāda is derived from 'Nada' 'Dhātu' (root), it is taken to mean simply Śabda or sound (verse 23) Twentytwo varieties of Nāda in one Sthāna and the number sixtysix arrived at by multiplying 22×3 is referred to after this In the human body higher pitch of sound is obtained upwards but in the Vina the order is reverse and higher pitch is obtained by going downwards The 'Madhya' is double of 'Mandra, and 'Tara' the double of 'Madhya' This implies the ratio of 1 2 in the interval of one octave

(*b*) *Sruti Prakarana* An etymological explanation of 'Śruti' is followed by the identification of the number twentytwo of the Śrutis, with the same number of Nadis in Hrt, Kantha and Mūrdhā After this the author expounds that one and the same sound is apprehended as manifold due to the Upādhi of various 'Sthānas', just like the rays of the Sun which are visible in various colours due to the clouds (cf Matanga page 4, as the name of Matanga is mentioned by our author in this context) Śrutis are also said to be the cause of the manifestation of Svara This seems to imply that 'Śruti' represents the unmanifest state of 'Svara' The author cursorily refers to the two fold classification of Śruti as Svara Śruti and Antara Śruti This division seems to imply that the last Śruti of an interval can be taken as Svara Śruti and the intermediary Śrutis between two Svaras or the sounds falling in the small intervals of Śrutis among themselves may be called Antara Śrutis Śrutis are also held to be three fold according to their manifestations in three Sthānas and also according to Indriya Vaiguṇya The reading of MS B as अये त्रिविधवैगुण्यात् seems to be more appropriate here as it conforms to the statement of Matanga (vide Br page 4) which seems to be our author s authority for enumerating differences of opinion on this topic Next he refers to the fourfold division of Śrutis according to the four 'Doṣas in the human body i e Vata Pitta Kapha and Sannipāta He also refers to the opinion of some, holding that

Srutis are infinite in number Still others hold them to be nine fold, nine being the total of four, three and two Śrutis forming the interval of Catuhśruti (major tone 9/8), Triśruti (minor tone 10/9) and Dviśruti (semi tone 16/4) Still others hold the number to be sixty six After citing all these differences of opinion the author says that the number twenty two alone is acceptable A long discussion follows this assertion The different lines of thought and our author's contradiction of the same may be briefly categorised thus (i) Śruti is one and indivisible, (ii) Śrutis are twofold, (iii) Śrutis are threefold, (iv) Śrutis are sixty six and (v) Śrutis are infinite

A brief indication of the Śruti Mandala is given after this discussion and the names of Śrutis given thereafter are in agreement with the S M of Nārada (p 8) with slight differences of readings here and there It appears that there were various traditions for the nomenclature of Śrutis out of which the one which starts with Tivrā etc found more prominence and popularity in works on Sangita Śāstra No nomenclature of Śrutis is to be found in Bharata or Matanga In the treatment of 'Śruti Jātis' our author reverts to the other set of names i e Tivrā etc It appears that the two sets of nomenclature adopted by our author in general enumeration and in the context of Śruti Jatis represent two different points of view The first set appears to draw its inspiration from metaphysical truths and the second seems to represent the emotional aspect of sound The credit for allocating contextual distinction to these two sets of names goes to our author

The topic of Śruti Jātis is taken up next The author describes 'Śruti Jatis' as the cause of Svarabheda and goes on to enumerate the respective Śrutis under the five Śruti Jātis accepted traditionally viz Mrdu Madhya Diptā Āyata and Karuna The concept of Śruti Jati is too briefly referred to in Naradiya Śiksā (7 9 18) and N S (K M 29 38 40) Abhinava gupta's commentary on the above verses of N S seems to imply that 'Mrdu', 'Madhya' and Āyatā' are related to the pitch relativity of Srutis i e 'Āyatā' may be understood in relation to a lower note, Mrdu in relation to a higher note and 'Madhyā'

their desires This seems to imply the collective efficacy of the two founts of Nāda viz Agni and Vāyu (verse 22) When the word Nāda is derived from 'Nada' 'Dhātu' (root), it is taken to mean simply Śabda or sound (verse 23) Twentytwo varieties of Nāda in one Sthāna and the number sixtysix arrived at by multiplying 22×3 is referred to after this In the human body higher pitch of sound is obtained upwards but in the Vinā the order is reverse and higher pitch is obtained by going downwards The 'Madhya' is double of 'Mandra, and 'Tāra' the double of 'Madhya' This implies the ratio of 1 : 2 in the interval of one octave

(*b*) *Sruti Prakarana* An etymological explanation of 'Śruti' is followed by the identification of the number twentytwo of the Śrutis, with the same number of Nādīs in Hrt, Kantha and Mūrdhā After this the author expounds that one and the same sound is apprehended as manifold due to the Upādhi of various 'Sthānas', just like the rays of the Sun which are visible in various colours due to the clouds (cf Matanga page 4, as the name of Matanga is mentioned by our author in this context) Śrutis are also said to be the cause of the manifestation of Svara This seems to imply that 'Śruti' represents the unmanifest state of 'Svara' The author cursorily refers to the two fold classification of Śruti as Svara Śruti and Antara Śruti This division seems to imply that the last Śruti of an interval can be taken as Svara Śruti and the intermediary Śrutis between two Svaras or the sounds falling in the small intervals of Śrutis among themselves may be called Antara Śrutis Śrutis are also held to be threefold according to their manifestations in three Sthānas and also according to Indriya-Vaigunya The reading of MS B as सर्वे त्रिविधवैगुण्यात् seems to be more appropriate here as it conforms to the statement of Matanga (vide Br page 4) which seems to be our author's authority for enumerating differences of opinion on this topic Next he refers to the fourfold division of Śrutis according to the four 'Doshas' in the human body viz Vāta Pitta Kapha and Sannipāta He also refers to the opinion of some holding that

Śrutis are infinite in number. Still others hold them to be nine fold, nine being the total of four, three and two Śrutis forming the interval of Catuḥśruti (major tone 9/8), Triśruti (minor tone 10/9) and Dviśruti (semi tone 16/4). Still others hold the number to be sixty six. After citing all these differences of opinion the author says that the number twenty two alone is acceptable. A long discussion follows this assertion. The different lines of thought and our author's contradiction of the same may be briefly categorised thus: (i) Śruti is one and indivisible, (ii) Śrutis are twofold, (iii) Śrutis are threefold, (iv) Śrutis are sixty six and (v) Śrutis are infinite.

A brief indication of the Śruti Maṇḍala is given after this discussion and the names of Śrutis given thereafter are in agreement with the S. M. of Nārada (p. 8) with slight differences of readings here and there. It appears that there were various traditions for the nomenclature of Śrutis out of which the one which starts with Tīvrā etc. found more prominence and popularity in works on Saṅgīta Śāstra. No nomenclature of Śrutis is to be found in Bharata or Mataṅga. In the treatment of 'Śruti Jātis' our author reverts to the other set of names i. e. Tīvrā etc. It appears that the two sets of nomenclature adopted by our author in general enumeration and in the context of Śruti Jātis represent two different points of view. The first set appears to draw its inspiration from metaphysical truths and the second seems to represent the emotional aspect of sound. The credit for allocating contextual distinction to these two sets of names goes to our author.

The topic of Śruti Jātis is taken up next. The author describes 'Śruti Jātis' as the cause of Svarabheda and goes on to enumerate the respective Śrutis under the five Śruti Jātis accepted traditionally viz. Mṛdu, Madhyā, Dīptā, Āyatā and Karuṇā. The concept of Śruti Jāti is too briefly referred to in Naradīya Śikṣā (7. 9. 18) and N. S. (K. M. 29. 38. 40). Abhinavagupta's commentary on the above verses of N. S. seems to imply that 'Mṛdu', 'Madhya' and 'Āyatā' are related to the pitch relativity of Śrutis i. e. 'Āyatā' may be understood in relation to a lower note, Mṛdu in relation to a higher note and 'Madhyā'

in the state of self, 'Svasthānasthiti' of a note. 'Dīptā' and Karuṇā, on the other hand, seem to have been taken by Abhinavagupta *as representatives of the emotional aspect of Śrutis.* Our author does not elaborate this concept, but the following point deserves special notice.

'Āyatatva' is said to stand for the Utkarṣa (augmentation) of Śruti and Mārdava as the Apakarṣa (lowering) of the same. This is in conformity with the literal meaning of these terms, but the text of Bharata's following verse which is also found in Nāradīya Śikṣā gives an impression that these terms have been used just in the reverse meaning. आयतात्वं तु चेन्नीचे मृदुत्वं तद्विपर्यये ॥ This interpretation seems to be acceptable also to Abhinavagupta. The following extract from Bharata also supports the above text-reading :

पञ्चमस्य श्रुत्युत्कर्षापकर्षाभ्यां यदन्तरं मार्दवादायतत्वाद्वा तत् प्रमाणश्रुतिः ।

(N.S. p. 318).

As the text of Abhinavabhāratī related to the above prose-extract is not available, it is difficult to determine which of the two readings should be preferred i.e. whether 'Āyatā' and 'Mrdu' should stand for Utkarsa and Apakarṣa respectively or *vice versa.* Tentatively, the reading of our text seems to be more tenable according to the literal meaning.

The author also refers to the 'Māna' of Śrutis not in the sense of Śruti intervals but in the sense of their time value. This appears to be rather curious because the time value of notes whether they are called Svara or Śruti is never absolute, but always relative. All the same, it may be surmised that this view refers to the standard time value of the manifestation of Śruti, which is taken as being equal to the time taken in the piercing of thirty-two lotus petals by the needle point. (Of course, the author has made a passing reference to this view which is said by him to be held by some people and it should not necessarily be ascribed to him.) As his own view he puts forth the theory that the Māna of Śrutis is that time-measure which elapses in the Utkarṣa and Apakarṣa of *Śrutis.* This may be construed to mean that the time value of Śruti refers

to the period of transition from a higher to a lower note or *vice-versa*. He also says that this time-measure is imperceptible (Apratyakṣa), but that it becomes perceptible to the ears of those whose intellect is subtle. This seems to imply that the author wishes to indicate the time intervening between two tones, higher or lower. This is a plausible view but it is difficult to understand why Māna should be termed as the time-measure of Śruti instead of its pitch-value. It is just possible that here the author may be referring to Śruti as the perception of hearing of lower and higher tones rather than the well-known meaning of Śrutis as a subtle tone itself.

The Prayojana or the object of the demonstration of Śrutis is said by the author to be the division or the classification or distinction of two Grāmas *viz.* Ṣaḍja-Grāma and Madhyama-Grāma because Madhyama Grāma is distinguished from the Ṣaḍja Grāma because of three Śrutis in its Pañcama as aginst four Śrutis in Pañcama of Ṣadja Grāma. The division of two Grāmas is based on an apprehension of Vādī and Saṁvādī. The apprehension of Vādī and Saṁvādī cannot come directly from Śrutis; it depends on Svaras such as *Sa-Pa* or *Sa-Ma*. Śrutis are not 'Rañjaka' by themselves, but they are pleasing to the ear only when they are manifested in Svaras.

Next, the author takes up Sāraṇā and says that he describes this process for making the Śrutis express. Vīṇā is said to be the standard medium of determining the number of Śrutis. Whatever notes are used in singing, all of them are installed in the Vīṇā string and wherever there is an inaccuracy of the string or the bow (Koṇa) the bamboo flute is said to be the standard for obviating the inaccuracy.

The description of Sāraṇā given by our author is similar to that of S.R. The omission of Grāma in the context of Sāraṇā is notable. It is surprising how the author should have adopted a deviation from Bharata in that Grāma is totally omitted by him from the Sāraṇā-Vidhi, although Śruti has been said to be closely associated with Grāma (*vide* verse 90 above).

In spite of this very apt observation made by himself why should our author have followed Śārṅgadeva's method which isolates 'Grāma' from 'Śruti'? This is a natural question for one who critically examines the text of the work. For want of space it is not possible to discuss the problems posed by the process of 'Sāraṇā' described by our author on the lines of S R.[1]

In the 'Prayojana' of Sāraṇā the apprehension of Kākali etc is also mentioned in addition to the determination of the number (Iyattā) of Śrutis and the relative value of Svaras. Having done with Sāraṇā and its Prayojana the author makes a very pertinent observation here to the effect that the interval of Śrutis is not capable of ordinary sense perception. He says that 'Upalambha' can be said to be of that object which has been previously apprehended प्राक् प्रतीतस्य सबन्ध उपलम्भ. He says that Śrutis have not been distinctly apprehended by anyone. They are apprehensible only to the Yogins and not to others. The author seems to have propounded here the idea implicit in the following verses of Nāradīya Śikṣā (6th Kaṇḍikā) —

यथा दध्नि सर्पि स्यात् काष्ठस्थो वा यथाऽनल ।
प्रयत्नेनोपलभ्येत तद्वत् स्वरगता श्रुति ॥१६॥
यथाप्सु चरतां मार्गो मीनाना नोपलभ्यते ।
आकाशे वा विहङ्गानां तथा स्वरगता श्रुति ॥१७॥

This seems to imply that when we hear a tone the particular pitch itself becomes the object of our perception and not the intermediary tones or Śrutis in relation to its preceding or succeeding tone. This tallies with experience. When we hear the Pañcama of Madhyamagrāma we cannot say that the three component Śrutis of Pañcama have been perceived by us simultaneously with the perception of the Pañcama. He further says that although Śrutis are not completely apprehensible their groups (Gumpha) are apprehended. He gives the example of 'Omkāra' which is composed of four 'Ardha Mātrikās' but is perceived as one whole. Similarly, the 'Śrutis'

[1] For the Sāraṇā' of S R and its comparison with the Sāraṇā' of Bharata see Pt Omkarnath Thakur, Saṅgītāñjali Pt V p 77 81 and 90 91

falling in the interval of 'Sadja' etc, are apprehended in their sum total by the hearer on the basis of his 'Anādi Vāsanā' The concept of 'Vāsanā' is important here This implies that the hearer must have suitable Vāsanā or 'Samskāra' in order to be able to apprehend the accuracy of tones This is the subjective element of hearing As regards the objective element the author says that if the Śrutis are perfect (Pūrna), then alone they are pleasing to the hearer and singer and if they are im perfect and inaccurate they do not attain this object and lead on the contrary to 'Aparañjana' He says that the mind of the hearer and the singer is the only evidence of this perfection or imperfection (Pūrnāpūrnatva) of 'Śrutis' Hence the importance of Vāsanā

While concluding the Śruti Prakarana the author men tions the topics falling under Dāravi Vinā and Śārira Vinā The inclusion of Dhātu and Vrtti under the former and their exclusion from the latter is notable here

(c) *Svara Prakarana* After giving the etymological derivation of 'Svara' from four Dhātus viz 'Raja Rañja', 'Svar' and 'Ru' the author goes on to give a definition of Svara as follows

शब्दरूपा चित्तवृत्ति स्वास्थ्यावस्थाविमोचनात् ।
उपताप्य स्वमाधुर्यातिशयेनाक्षिपन्ति ये ॥१३०॥

This definition is unique in itself It is difficult to come across a parallel definition in any treatise on Sangita It reminds one of the concept of 'Citta Druti' propounded by Madhusūdana Saraswati in his Bhakti Rasāyana (1 3 8) The four Śaktis of Svara have been enumerated as 'Vāma' 'Jyesthā', 'Ambikā' and 'Raudri' These are obviously Tantric names The author explains how these four Śaktis are three fold according to their relation with the three Sthānas *viz*, Hrit, Kantha and Mūrdhā The sounds produced by the vital air moving upwards from the Nābhi are known as Sadja etc

The author refers to an opinion according to which any sound is said to be a 'Svara' According to the holders of this opinion even the thundering of clouds is said to be 'Svara'

The author does not comment on this, but makes just a passing reference to it. It can be said that this is a most general meaning of 'Svara' which is said here to stand for sound in general and not for musical tone in particular.

After this cursory reference the author enters into a scholastic but pithy discussion on the relation between 'Śruti' and 'Svara'. It will not be useful within available space here to dilate on this erudite discussion, much less to attempt its elucidatory interpretation.

The author puts forward his own view on this point by saying that Śruti is the harsh (Paruṣa) sound produced by the vital air starting from the Brahmagranthi and touching the respective centres of various tones and 'Svara' is the 'Snigdha' and 'Anunādātmaka' tone produced by the 'Śruti'. Here the author seems to explain श्रुत्यनन्तरभावी. It is true that a 'Śruti' becomes 'Svara' as soon as it is used in actual singing or playing. Consequently 'Śruti' and 'Svara' can be treated as being identical but the authors of our Saṅgīta Śāstra have tried to explain the distinction between 'Śruti' and 'Svara' even in the case where the Śrutis are actually used in music. This is , however, a distinction without a difference. Practically , one cannot differentiate between the first impression of a tone which is said to be harsh and the subsequent impressions of the same that are said to be soft and sweet. Theoretically, the distinction sounds all right, especially when considered in the context of the striking of the string of the musical instruments. The first sound is naturally harsh because of the force of the stroke but the 'Anuraṇana' is naturally softer and sweeter. The analogy of the string has been carried over by our author to the human voice where this distinction of the first tone and the succeeding tones is not perceptible (*cf.* commentaries on S.R. 1.3.24, 25).

The author rejects the objection that Śruti cannot be the cause of Svara as there is no possibility of a conception of a relation of Avayava and Avayavin between 'Śruti' and 'Svara'. The author also contends that there is no possi-

bility of a difference in the 'Anudhvani' because of there being difference in 'Dhvani'. He gives the analogy of there being no difference between a scorpion born in the natural process or born from cow-dung This shows that there is no 'Kārya-Bheda' even though there may be 'Kārana Bheda'. There is thus no difference between the 'Anudhavni' of the third or fourth Śruti of an interval The difference between one tone and other is that of 'Tīvratā' The word 'Tīvratā' is used here for denoting pitch whereas now a days it is used for loudness The Mrdutva (low pitch of the 'Anuranana') or the 'Tīvratā' of 'Anuranana' are responsible for the 'Uccatā' (high pitch) or 'Nīcatā' (low pitch) of 'Svara'. In modern language one may say that the greater the number of vibrations per second i e the greater the frequency, the greater the pitch 'Tīvratā' can denote here the frequency of vibrations The author seems to hint that 'Śruti' itself becomes 'Rañjaka' when it attains the position of Svara The difinition of 'Svara' as given in S R is repeated here The author seems to accept the view that there is no basic difference between 'Śruti' and 'Svara' but that theoretically 'Śruti' is that sound which is not Rañjaka

The basic problem is that Śruti has two meanings, (i) the sounds *falling within the mutual interval of notes and (ii) the* sounds which are manifested as Śrutis These two meanings seem to be hinted at by Viśvāvasu in his classification of Śrutis as 'Svara Śruti' and 'Antara Śruti' The whole discussion that we have seen above centres round this two fold interpretation of Śrutis

'Svara' is one, eternal, indestructible, all pervasive and capable of reaching anywhere and everywhere 'Svara' becomes of infinite variety where it has 'Saṁyoga' with 'Jāti', 'Bhāsā' etc The 'Saṁyoga' with 'Jāti' and 'Bhāsā' stands for the variety of note combinations

The author *speaks of two* 'Adhisthānas' of Svara *viz* Vīnā and Śarīra and two types of Svaras corresponding to those two *viz* Vaina and Śārīra The pitch of notes manifested in the

of these Vikrta notes seems to be the inclusion of all variations arrived at in the four Śruti interval in the course of four Sāranās This will be illustrated by the following table The four 'Śruti' interval of 'Ma Pa' seems to have been excluded because 'Ma Pa' in 'Sadjagrāma' *is nothing but the* 'Ni Sa' *of* 'Madhyama grāma' and 'Ma Pa' of 'Madhyamagrāma' is in turn nothing but the 'Sa-Ri' of Ṣadjagrāma

It is impossible to do justice to this complicated topic in the extremely limited space at our disposal It may, how ever, be noted that this scheme of 'Śuddha Vikrta Svaras' which includes three varieties each of 'Ga Ni' and omits the lower variety of 'Rsabha Dhaivata' was *repsonsible for a se*rious misapprehension among subsequent authors They tried to accommodate the three varieties each of 'Ga Ni' at the cost of the lower 'Ri Dha' which were mistaken for 'Śuddha Ri Dha' and actual 'Śuddha Ri Dha' for Śuddha Ga Ni' This continued until Ahobala cut the ice by recognising the 'Komala' varieties of 'Ri Dha'

Our author's interpretation of Sadja Sādhārana and Madhyama Sādhārana completely agrees with that of Śārnga deva It is really very difficult to say whether this inter pretation is in accordance with Bharata s opinion [1]

Serial No of Śrutis	Śuddha Svaras	Vikrta Svaras	Steps of four Saranās
0	Nisāda		IV step
1		Kaiśika Ni	III Step
2		Kakali Ni	II Step
3		Cyuta Sa	I Step
4	Sadja	Acyuta Sa	
5			
6			
7	Ṛṣabha	Catuhsruti R	
8			
9	Gandhara		IV Step

[1] cf Pt Omkarnath Thakur s Sangitañjali Pt V P 113 ka

Serial No. of Śrutis	Śuddha Svaras	Vikṛta Svaras	Steps of four Sāraṇās
10		Sādhāraṇa Ga	III Step
11		Antara Ga.	II Step
12		Cyuta Ma.	I Step
13	Madhyama	Acyuta Ma.	
14			
15			
16		*Triśruti* Pa.	
17	Pañcama	Catuḥśruti Pa.	
18			
19			
20	Dhaivata	Catuḥśruti Dha.	
21			
22	Niṣāda		

The traditional relation of the seven notes with those of birds and animals is described next. Thereafter the author takes up the fourfold division of Svara as Vādin, Saṁvādin, Anuvādin and Vivādin. The Saṁvādin interval is enumerated as 8 and 12 'Śrutis' just like S. R. instead of 9 and 13 spoken of by Bharata. There is no contradiction in these two because when 9 Śruti or 13 'Śruti' interval is spoken of, the last 'Śruti' on which the 'Svara' rests, is also counted but when 8 and 12 Śruti interval is spoken of, the last Śruti is not counted.

Then follows a long discussion on Saṁvāda and Vivāda which is concluded by the re-affirmation that only 8 and 12 Śruti interval is Saṁvādin.

Next, the Devatā, Kula, Dvīpa, Varṇa (colour and caste) Ṛsi, Chanda, Rasa of Svaras is given in the traditional manner. This account agrees with that of S. R. Bharata speaks only of the Rasas of 'Svaras'. There seems to be some other tradition which has handed down all the other details. There seems to be a mixture of the Āgama and Nigama traditions in all these accounts of Devatās, Ṛsis etc. It appears that Bharata's main concern was the systematisation of music used

in drama and not of keeping intact all the details of music handed down by tradition Some of his important omissions are .— (i) Names of Śrutis, (ii) The Yajña names of Tānas and their significance[1], (iii) The Devatās etc , of grāmas, mūrchanās etc , (iv) The detailed account of Svaras as given above and (v) Reference to Gāndhāra Grāma (omitted totally without even a mention of the name)

(*d*) *Grāma Prakarana* The author mentions a pertinent point at the outset by saying that the discussion of Grāma (group or collection) is essential because stray or unconnected Svaras cannot produce direct or indirect effect

नहि स्वराणा व्यस्ताना दृष्टादृष्टफल प्रति ।
उपयोगस्ततस्तेषां समूह विवृणे वरम् ॥

He then proceeds to take up the discussion whether Pañcama or Dhaivata is the decisive factor in distinguishing Madhyama grāma from Sadjagrāma He concludes that Dhaivata, not Pañcama, is entitled to be treated as the differentiating factor The reason given for this assertion does not appear to be very sound It is said that in 'Madhyama sadhārana', Pañcama will again become Catuhsruti in Madhyamagrāma (by taking the last Śruti of the original 'Madhyama) and that hence Dhaivata alone can become the distinguishing factor This statement is not convincing Although the interval of Pañcama may change in Madhyama Sādhārana there is no change as such in its position Further, he says that 'Pañcama' and 'Dhaivata'

---

[1] Bharata does refer to यज्ञफल being attained through नाट्य ।

एतच्छास्त्र प्रयुक्त तु नराणा बुद्धिवर्द्धनम् ।
त्रैलोक्यक्रिययोपेत सवशास्त्रनिदशनम् ॥
माङ्गल्य ललितञ्चैव ब्रह्मणो वदनोद्भवम् ।
सुपुण्यञ्च पवित्रञ्च शुभ पापविनाशनम् ॥
य इद शृणुयात् प्रोक्त नाट्यमेतत् स्वयभुवा ।
प्रयोग यच्च कुर्वीत प्रेक्षते चावधानवान् ॥
या गतिर्वेदविदुषां या गतिर्यज्ञयाजिन ।
या गतिर्दानशीलाना ता गति प्राप्नुयान्नर ॥

(ना० शा० ३६ ७२-७५)

should never be omitted in Madhyamagrāma. Even this does not hold good in actual practice because we find that in Madhyamagrāma Dhaivata is left out along with Ṛṣabha in Tānas. The author himself hints at this true position and says that a violation of this injunction is admissible in the interest of 'Rakti' which is more powerful even than the Śāstra. Madhyama should never be left out in Ṣadjagrāma according to him; this adds a specific reference of the injunction to Ṣadjagrāma which is wanting in Bharata's verse running as follows:—

मध्यमस्य विनाशस्तु कर्तव्यो न कदाचन ।
सर्वस्वराणां प्रवरो ह्यविनाशी तु मध्यमः ॥ (N.S. 28. 69.)

That this injunction refers to Ṣadjagrāma alone is made explicit by our author.

The author refers to the predominance of Ṣadjagrāma and Madhyamagrāma because of the importance of Ṣadja among all other Svaras and because of the unavoidability of Madhyama respectively. He says that Gāndhāra-grāma has its own importance because of its being born of the Devakula in the 'Dyuloka'.

It may be marked here that 'Gāndhāragrāma' seems to refer to that which is secret and hence which is not 'manifest' as will be borne out by the following Vedic quotations regarding Gandharva :

प्र तद्वोचे अमृतं नु विद्वान् गन्धर्वो नाम निहितं गुहासु ।
त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेद स पितुष्पिता सत् ॥ (K.Y.)
पतंगो वाचं मनसा बिभर्ति तां गन्धर्वोऽवदद् गर्भेऽन्त ।
तां द्योतमानां स्वर्यं मनीषां ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति ॥
(R. V. x. 80, 6.)

'Gāndhāragrāma' of traditional Indian Saṅgīta Śāstra seems to represent this Vedic concept of Gāndharva which stands for the 'secret'. Nānyadeva has given an explanation for the unmanifest nature of Gāndhāragrāma by saying that it is not practicable for the human beings as it is either 'Atitāra' or 'Atimandra' अतितारातिमन्द्रत्वात् तन्न गायन्ति मानवाः । This seems to hint at the supersonic structure of sound. We know from Physics that there are lower and upper limits of frequency of sounds that are audible

to the human ear. This region of Atitāra and Atimandra seems to be covered by Gāndhāragrāma The 'Bindu' or point can be said to be the biggest and the smallest Similarly 'Ga' Grāma may be beyond the upper limit or below the lower limit This is however another explanation Our author says that his predecessors have said that 'Gāndhāragrāma' is not to be found anywhere else except in the heaven and that he himself has described only two 'Grāmas' because of this tradition He gives another point of information when he says that Gāndhāragrāma is in usage in Kashmir The implication of this statement is not known *We know about a special system of Vedic notation* followed in Kashmir It is not however known what the author means by saying that the Gāndhāragrāma is in usage in Kashmir He also says that in spite of this usage the said Grāma is not capable of being elucidated according to Laksya and Laksana All the same, he gives the following explanation of Gāndhāragrāma on the basis of previous texts

Gāndhāra takes one Śruti each of Rsabha and Madhyama that is to say Rsabha should be lowered by one Śruti for allowing that Śruti to Gāndhāra and Gāndhāra should be augmented by one Śruti for taking up a Śruti of Madhyama This means that Rsabha will be at an interval of two Śrutis from Sadja and Gāndhāra at an interval of four Śrutis from Rsabha and six Śrutis from Sadja and the interval of Gāndhāra and Madhyama will be cut from four to three Dhaivata takes one Śruti of Pañcama, this is not understandable because according to this Pañcama should be lowered by one Śruti and that position is not tenable as is clear from the table on page 99 of our printed text Nisāda takes one Śruti each of 'Dha' and 'Sa' i e 'Dha' is lowered by one Śruti and Ni is raised by one The author quotes the authority of Candraśekhara in this context The table on page 99 illustrating Gāndhāragrāma is in full agreement with all that has been said above about the position of Gāndhāra and Nisāda in Gāndhāragrāma but the position of 'Pa' differs in two manuscripts—'A' reads it as being in the fifth column from above making its position lower by one Śruti from the original, but

this lowering is not admissible as it is not in accordance with the principle of 'Sanjñābheda' (i e it implies a change in the position of the 'Svara' rather than in its name) The lowering or raising of 'Svara' is obtained by 'Sanjñābheda' just as 'Madhyamagrāma is derived from 'Ṣadjagrāma'

The illustrative table of Madhyamagrāma is quite sound and sets at rest all the doubts and inaccuracies regarding the relation of Sadjagrāma and Madhyamagrāma This is a great contribution of our author to the Sastraic theory No other old text furnishes a similar elucidation of Sadjagrāma and Madhyamagrāma in terms of each other Even as regards Gāndharagrāma the most plausible explanation is put forward by him by giving a place in it to Sat śruti (6/5) interval of 'Sa ga' Thus the three Grāmas become representative of three intervals of consonance *viz* 3/2 4/3 and 6/5 As for the interval of major third, 5/4 it can be said that it exists both in Sadja grāma and Madhyama grāma by way of Antara Gāndhāra and Kālali Nisāda The sequence of Murchanās in the two Grāmās is stated by our author as being the same as that of the notes in the Grāma itself He also refers to the cycle of Svaras and concludes by giving the Devatās Rtus and time of the two Grāmas

(c) *Murchana Prakarana* The author starts with the enumeration of seven Mūrchanās each in Sadja Grāma and Madhyama Grāma and their nomenclature He says that the Murchanās should be begun neither in the 'Mandra Saptaka' nor in the 'Tara Saptaka' but in the 'Madhya Saptaka' (cf Bharata, N S 28 p 321 and Matanga Br p 29 for a similar injunction) After this the author gives illustrations of the fourteen Mūrchanās in their 'Śuddhā,' 'Sakākali', 'Sāntrā' and 'Sakākalyantarā' varieties and then the 'Prastara' of each of these fourteen 'Mūrchanās' i e seven varieties of each Mūrchanā according to the above four categories (pp 100 122 of printed text) After these profuse illustrations the author goes on to give a verbal explanation of the starting points of Mūrchanās as illustrated above

A very important discussion is raised here regarding the practical application of Mūrchanās The author seems to refer here to Śārngadeva's —

षड्जस्थानस्थितं त्वर्थि रजन्याद्या परे विदु ( ) । (S R 1 4 14)

It is notable that even Śārngadeva refers to this view as being held by others Our author explains these 'others' as those who are 'Deśivid' He explains their view more clearly and says that 'Nisāda' etc have to be taken as 'Sadja' etc , and accordingly 'Ṣadja' etc , will become 'Rsabha' etc He raises an objection that if Nisāda is located on the string of Sadja it becomes identical with Sadja and there is no new Svara obtained by this process He answers this objection by saying that it is not a fact that there is no 'Svarāntra' in this case He says that the preceding note gets its nomenclature according to the succeeding note This sounds rather curious because note interval is always counted in the order of descent and not in that of ascent Perhaps this view has been posed as a 'Pūrva paksa' and not as one subscribed to by our author although there is no corresponding 'Uttara paksa' available in the text Then he gives the four fold classification of Mūrchanā as 'Śu ddhā' 'Sakākali 'Sāntara and 'Sakākalyantara' It is notable that he does not mention here the classification given by Bharata as 'Purnā', Sadavā', Auduvā' and 'Sādhāranakrtā Really speaking, the three varieties Sakākali etc relate only to Sadhā ranakrtā Out of the varieties Purnā, Sadava and Auduvā the last two have been taken as Śuddha Tanas Bharata refers to these as 'Mūrchanātānas'

Next follows the discussion of the twelve 'Svara Mūrch anā' spoken of by Matanga (cf Br page 32 33) It is notable that our author refers to Kohala and Nandikesvara as followers of Matanga in this respect Matanga is definitely known to be a later author as compared to Kohala and Nandikeśvara Mata nga has himself quoted the authority of Kohala and Nandike śvara in this context The text of these two verses (353 354) needs to be reconstructed as follows so as to give the meaning that Matanga has propounded twelve 'Svara Mūrchanā' on the authority of Kohala and Nandikeśvara

अत्रैव कोहलाचार्यं नन्दिकेश्वरमेव च ।
मतङ्गोऽनुसृत्य यदुवाच तदिह वर्ण्यते ॥

Our author refutes the view that twelve-'Svara-Mūrchanā' is essential for the formation of 'Jāti' and 'Bhāṣā' and for the demonstration of three 'Sthānas'. He gives the following arguments in refuting this view :—

(1) Mūrchanā is defined as the ascending and descending order of notes in the serial order. This definition stands nullified if twelve-'Svara-Mūrchanā' is accepted.

(2) It is not proper to hold that twelve-'Svara Mūrchanā' is useful for the formation of 'Jāti' and 'Bhāṣā', because this view is not applicable to Nandayantī which is formed of fifteen notes and not of twelve. Moreover, it is difficult to adjust the twelve-'Svara-Mūrchanā' in case of 'Ṣāḍavā' and 'Auḍuvā' 'Jātis'. If the 'Lopya Svaras' are not counted, we shall have to go upto two and a half or three 'Saptakas' in order to make up twelve 'Svaras'. If the 'Lopya Svaras' are also counted then it will be impossible to form 'Ṣāḍava' and 'Auḍuva' Jātis or Rāgas.

(3) There is the danger of 'Rakti-Bhaṅga' (violation of Rakti) because of the inclusion of Visaṁvādin (non-consonant) intervals. It is, therefore, not possible to derive Rāga out of the twelve-'Svara-Mūrchanās'; they can be used only in the structure of 'Kūta Tānas'. Hence, 'Sapta-Svara-Mūrchanā' alone is acceptable as being productive of 'Rāga'.

Even in the case of 'Mūrchanās' where 'Kākalī' and 'Antara' are added up, there is no justification for calling the 'Mūrchanās' concerned 'Nava-Svarā', because 'Kākalī' and 'Antara' are not independent 'Svaras' as they cannot become 'Aṁśa' in any case. Here the author refers to the classification of 'Mūrchanās' given by Bharata. Śārṅgadeva has totally omitted this classification, but our author has upheld it in the context of the number of 'Svaras' used in 'Mūrchanās'. He differentiates

'Sādava' and 'Auduva Mūrchanā' from 'Tāna' by saying that 'Mūrchanā' is composed of both 'Āroha' and 'Avaroha' whereas 'Tāna' is composed of either of them separately

After this the author enters into a very important discussion as to how the 'Mūrchanā' of one 'Grāma' becomes the original scale of the other 'Grāma' This is the greatest original contribution of our author to the theory dealt with in his 'Svarādhyāya' This elucidation is not available in any of the extant texts including S R This is a direct explanation of Bharata's following passage .—

द्विविधैकमूर्च्छनासिद्धि, द्विश्रुतिप्रकर्षाद्धैवतीकृते गान्धारे मूर्च्छनाग्रामयोरन्यतरत्व षड्जग्रामे। तद्वशान्मध्यमाद्यो निषादादिमत्व (निषादादित्व) प्रतिपद्यन्ते। मध्यमग्रामेऽपि धैवतमार्दवात् (धैवतामार्दवात्) निषादोत्कर्षात् (च) द्वैविध्य भवति। तुल्यश्रुत्यन्तरत्वाच्च सज्ञान्यत्वम्। चतु श्रुतिकमन्तर पञ्चमधैवतयो। तद्वद्गान्धारोत्कर्षाच्चतु श्रुतिकमेव भवति। शेषाश्चापि मध्यमपञ्चमधैवतनिषादषड्जर्षभा मध्यमादिमत्व (षड्जादित्व) प्राप्नुवन्ति। (N S 28, p 320)

Then follows a discussion as to whether or not the use of 'Antara' and 'Kākali' should be restricted to one Grāma Our author does not accept this restriction and holds that these two 'Svaras' are used in the two 'Grāmas' without any restriction whatsoever Although there may appear to be identity of 'Svaras in 'Uttaramandrā' with 'Antara Gāndhāra' and Sauvīrī', they are not identical because the starting points of both the Murchanās are different This point is elaborately explained

While explaining 'Sādhāranakrtā Mūrchanās' the author makes a very pertinent observation that only Antara and Kākali are to be used in this variety of Mūrchanās and not the 'Kaiśika Svaras' obtained by 'Sadjasādhārana' and 'Madhyamasādhārana' He says that the raising or lowering of Śrutis leads to a difference in the Svaras (Svarānyatva) He raises a very important point here by affirming that 'Svarānyatva' leads to diversity in the Mūrchanās, but the real cause of variety is 'Bhāvānyatva' In the formation of 'Ragas' 'Svarabheda' is always not necessary, but the difference in 'Bhāva' or 'Vāsanā' goes to

1 cf Saṅgitañjali Vol V pp 56 58, and my paper entitled 'Ancient Grāma system and its distortion in the medieval times'-J M A Madras Vol 32

make one Rāga different from another He says that 'Bhāva' alone gives a specific nature to an object He beautifully illustrates this as follows —

यथैकस्या स्त्रियि स्त्रीत्वाविशेषेऽपि विलोक्यते
भावान्यत्वे सुताभार्यादासीनादिविविक्तधी ॥
तथा स्याद्वासनान्यत्वे रागान्यत्वादिधीरिति ॥
भाव एव हि सर्वत्र पुसा वस्तुविशेषकृत् ॥

(Verses 401-403, p 128)

While concluding this 'Prakarana' the author gives the numerical account of the varieties of 14 Mūrchanās as 14 (7 each of the two Grāmas)×4 (Śuddha, Sakākali etc)=56×7 (Prastāras of each)=392 The concluding portion deals with the Devatās of the fourteen Mūrchanās and a different nomenclature of the Mūrchanās of Madhyamagrāma according to Nārada (cf Nāradiya Śiksā 2 10)

(*f*) *Tāna Prakarana* After giving the etymological explanation of Tāna the author refers to the classification of Tāna as Śuddha and Kūta and defines Śuddha Tāna as Auduva and Sādava Mūrchanās derived from the 'Lopa' (exclusion) of one or two notes respectively Citing the famous maxim एकदेशविकृतमनन्याकारम् he contends that this is not applicable here as the exclusion of one or two notes leads to variety in Tāna and Rāga

The objection that 'Śuddhā', 'Santarā', 'Sakākali' and 'Sakākalyantarā' Mūrchanās can all become 'Tānas' when they are 'Sādava' or 'Auduva', and thus their number can go upto nearly 300, [exactly 294 as 14×3 (not 4, Pūrna being left out)=42×7 =294] is answered by the author on the authority of Bharata who has recognized only 84 varieties of Śuddha Tānas The 'Lopa' of 'Vikrta Svaras' (Antara and Kākali) is not enjoined in Tānas These 'Tānas' are twofold as 'Sādava' and 'Auduva' and again twofold as 'Śuddha' and 'Kūta' When the sequence or order is unaltered *the 'Tāna' is 'Śuddha' and* when it is altered ('Vyutkrama') it is 'Kuta'

Then follows a detailed account of the Nastoddista Viddhi of Śuddha Tānas Then the 84 Śuddha Tānas (called Mūrchanā-

Tānas by Bharata) are illustrated with diagrams showing the 'Svaras' included and excluded in them and their momenclature according to Yajña names This nomenclature is not found in Bharata but there seems to have been an ancient tradition to sustain such a nomenclature A quotation in Kallināthа's commentary on S R 1-4-90 91 seems to be a specimen inspired by such a tradition The original source of this quotation could not be traced, but if it is ever traced it may possibly throw more light on this tradition Kallinātha refers to the passage quoted by him as being found in a Smrti

These illustrations are followed by an 'Uddeśa Sangraha' of these Tānas and the subsection concludes with a thorough discussion, in traditional terms of 'Pūrvamīmāṁsā' of the potentiality of these Tānas in producing the same fruit as is produced by the Yajñas whose names have been ascribed to the former Then follows a detailed account of the Naṣtoddista Vidhi of Kūta Tānas according to the Khandamerū as also according to the simple arithmetical process of multiplication and division[1]

B Sādhārana Parīksana

The treatment of 'Svara sādhārana' and 'Jāti sādhā rana' given by our author is much more elaborate and erudite and includes a more thorough discussion as compared to Sādhārana Prakarana of S R although the general run or purport is not in anyway different from that of S R 'Sadja Sādhārana' *and 'Madhyama Sādhārana' are explained as two varieties of* Kaiśika, the former representing the state of the lowering of Sadja by one Śruti and the raising of Nisāda by one and similarly the latter respresenting the state of the lowering of Madhyama by one Śruti and the raising of Gāndhāra by one Thus the interval of Ni-Sa and Ga Ma is reduced to two Śrutis In Kākalī and Antara Gāndhāra also the interval is reduced to two Śrutis, but that is done by the augmentation of Gāndhāra and Nisāda by two Śrutis

[1] cf Sangitāñjali Pt V pp 115 (K) 120 (J) for a detailed and illustrated treatment of both the processes referred to above

So far as Antara and Kākali are concerned this explanation stands good, but the explanation of Kaiśika Sādhārana does not stand the test of consonance and practicability because the lowering of Sadja is not possible as Sadja regulates the successive intervals in the scale and the lowering of Sadja itself will lead to the lowering of the whole scale, thus leading to a reversion to the original position of intervals If this lowered Sadja is taken to be a variety of Nisāda then of course the said interval may be admissible in exceptional cases where the augmented Nisāda is used Similarly the lowered Madhyama (81/64) is not a consonant interval and this can be used only in a glide (Minda) but not as a regular interval

The explanation of 'Kaisika Svara Sādhārana' given by Pt Omkarnath Thakur (Sangitāñjali Pt V p 113 K) places this Svara Sādhārana in the 'Trisruti' interval of 'Sa Ri' in 'Sadjagrāma and 'Ma Pa' in Madhyamagrāma This explanation is most plausible because (i) it accords with the theory of consonance and (ii) it covers the subtle interval within the three Śruti interval which is totally excluded in the interpretation given by S R and our author This explanation seems to fall in line with the purport of the following statement of Bharata, but the view of Śārngadeva and our author is different as we have seen above

स्वरसाधारण द्विविध द्वैग्रामिक्य कस्मात् ?
षड्जग्रामे षडजसाधारण मध्यमग्रामे मध्यमसाधारणम्
साधारणोऽत्र स्वरविशेष इति स्वरसाधारणम् ।

(N S 28, p 321)

In support of S R and S Rāj the only thing that can be said is that they perhaps wanted to cover all the Śrutis in the interval 9/8 and thus the two Svara Sādhāranas were introduced by them in the Ni Sa and Ga-Ma interval Ma Pa, interval is also four Śruti in Sadjagrāma but it has been left out as it is represented by Ni Sa in Madhyamagrāma As 10/9 (Triśruti) is a smaller interval it might have been held as covered within 9/8 itself Thus both these views can be roughly reconciled Pt Omkarnath's explanation relates to the

practical aspect of the subject and the view of S R and our author refers to the theoretical aspect

C *Varnālankāra Parīksana*.

There is nothing special about our author's treatment of 'Varna' and 'Alankāra' except that he has discussed the 'Prayojana' or object of 'Alankāra' and has clarified the implication of 'Sthāyī Varna' He has also added the names and Laksanas of seven Alankāras which were in vogue in his time but were not included in the fifty-six traditional Alankāras (verse 114—130) Bharata has spoken of only thirty three Alankāras, Matanga has made no addition and Śārngadeva has given seven Alankāras in the 'Sthāyī Varna', twelve in the 'Ārohī Varna', twelve in the 'Avarohī Varna' and twentyfive in the 'Sañcārī-Varna' He has also given the seven extra Alankāras spoken of by our author Thus the total number of S R comes to 63 with which our author is in full agreement He says that if all the prevalent Alankāras are counted the number will go upto eighty-eight (vide verse 131)

The 'Prayojanas' or objects of Alankāra are given by the author as follows—

(1) 'Svara Jñāna' Even today Alankāras find an important place in the scheme of musical education and their practice is an unavoidable item not only for beginners but also for accomplished musicians Our author hints at this value of the Alankāra in imparting 'Svara Jñāna' to students The practice of Svara comprises mainly of Alankāras

यथा गातुरलङ्कारैं स्वस्वस्थानगतैं स्वरैं ।
सुशिक्षितैर्ज्ञंदित्येव स्वरज्ञान प्रजायते ॥ १३४, १३५ ॥

(2) 'Rakti lābha' There is no doubt that Alankāra is very powerful means of infusing 'Rakti' in music, specially in melodic music where the notes have to be taken in succession and not simultaneously 'Alankāra' lends the element of diversity to melodic music because it makes possible the use of curves and turns, ascension and resolutions in the melodic pattern where notes are supposed to move in a straight line

The author raises the objection that where one and the same note is used in 'Sthāyivarna', the sound becomes monotonous and does not give delight to the 'Rasikas' He answers this objection by saying that there can be 'Ārohi' 'and 'Avarohi movement even in the 'Sthāyi Varna' i e it is possible to lengthen or repeat a particular note for sometime and then to move on to its next one and similar movement in the descending order is also possible He says that when an Alankāra is said to belong to 'Sthāyi Varna', it should not be held that the other 'Varnas' are totally excluded, but that this statement should be taken to have been made according to the 'Laksanā vrtti' i e it should not be taken in its literal meaning it should indicate only the predominence of 'Sthāyi Varna'

(3) The 'Vaicitrya' (variety) of 'Varnāngas' in 'Tālānga Padas' It is notable that the author brings in here the names of certain varieties of 'Śuddha Gita' like Ullopyaka and their 'Angas' like 'Sthita' 'Pravrtta' etc This indicates that there is the predominence of Sthāyi Varna in Śuddha Gitas i e there is not much scope for the rise and fall of notes in those Gitas This is quite understandable as our author has stated clearly that the Śuddha Gitas are Tāla pradhāna (vide p 471, verse 7) i e the element of variety rests there in 'Tala more than in 'Svara' While concluding this discussion on 'Sthāyi varna the author says that mere accuracy of notes gives rise to an experience of a certain degree of variety (Vaicitrya) by the hearers even if the variety of ascent and descent is absent

D *Jati Pariksana*

The term 'Jati' is explained in various ways as follows

(i) The opening verse seems to be an explanatory reproduction of Bharata's well known verse

"यत्किंचिद्गीयते लोके तत्सर्वं जातिषु स्थितम्" Our author says that Jāti is so called because everything that is sung by people, as for example, Śruti and the like—all that is born of Jātis

> यत श्रुत्यादिकं सर्वं यत्किंचिद्गीयते जनैः ।
> तत्सर्वं जायते याभ्यो जातयस्तेन कीर्तिताः ॥

(S Rāj p 183 V 1)

This is one interpretation of Jāti The origin of Śrutis in Jātis can be explained in this way Jāti is the prototype of the specific formation of melodic patterns *since the practical implication of* 'Śrutis', 'Svaras' etc , is capable of apprehension only when those intervals find a place in a definite pattern In music an interval has no practical value or significance *in itself without its being related to other* intervals and without its becoming a part of an organic whole Jāti being an important and primary representative of this organic whole, it can reasonably be *said that all Śrutis Svaras etc derive their* significance from Jāti The statement of Matanga on this point runs as

श्रुतिग्रहस्वरादिसमूहाज्जायन्त इति जातय (Br p 55)

This is just another way *of explaining the significance* of Jati because it is said herein that Jati is born of Śruti, Svara, and Graha etc This is a plain fact which needs no explanation or argument because it is beyond doubt that Jati is composed of Śruti, Svara, Graha, Amsa etc

(ii) Jātis are born of Svara, Grāma etc This is in conformity with *Matanga's statement quoted above*

(iii) Jāti is born of Graha etc This refers to Jāti Lakṣanas Our author has aptly detached 'Graha' from Matanga's above statement and used it independently because Graha is a 'Jāti lakṣana' and not an interval

(iv) Jāti is that from where 'Rasa pratiti' is born A scale or set *of tones can delineate a particular 'Rasa' or*

'Bhāva' only when it is patternised on the principle of the balance of unity and diversity 'Jāti', being the first stage of the development of melodic patterns, it can truly be termed as the progenitor' of 'Rasa-pratīti'

(v) Jāti is a genus like Brāhmanatva etc This is a reproduction of Matanga's—

जायत इति जातय । यथा नराणा ब्राह्मणत्वादयो जातय (Br p 56)

The element of unity in Jāti is beautifully explained by our author as 'Mahā Sāmānya' He says that the 'Jāti laksanas' lead to 'Anugata Jñāna' (perception in a chain of associations)

The author enumerates thirteen Jāti Laksanas, adding Samnyāsa, Vinyāsa and antaramārga to Bharata's ten Jāti Laksanas just as Śārngadeva has done He says that there is 'Janya Janaka Bhāva' in Śuddha and Vikrta (Samsargajā) Jātis, Śuddha being the Janaka and 'Vikrta' 'Janya' He illustrates this with the example of 'Guda' and 'Kūsmānda' which are separate in themselves but which go to form a mixed dish Vikrtī (Samsargajā) Jātis are, therefore, said to have 'Miśra Rasas' This is a very pertinent observation When the melodic pattern embodies a mixture of several distinct patterns, as is the case with 'Vikrta Jātis', there is bound to be a mixed state of aesthetic experience associated with these Jātis

The author repeates here the definitions of Śuddha and Vikrta Jātis (which were defined in Sanjñā Pariksana 12—19) and dilates upon the Mandra Nyāsa of Śuddha Jātis and explains Mandra Tāra and Madhya (verses 17—21) Then he explains how the 'Vikrta' varieties of each 'Śuddha' Jāti are not totally different from the respective 'Śuddha' Jāti because the unchangeable 'Nyāsa' supplies the element of unity This is a very important point The unchangeability of 'Nyāsa' gives special importance to this Jāti Laksana It is notable that there is only one 'Nyāsa' each in Śuddha Jātis, whereas the number of Grahas, Amśas and Apanyāsas in each is much greater

Thus Nyāsa alone is the basis of the determination of the 'Svara-rūpa' of Jātis i e Nyāsa represents the note which is the starting place of the Mūrchanā in the particular Grāma and this Mūrchanā provides the scale of the Jāti Our author also mentions the respective Mūrchanās of each Jāti just as Mataṅga and Śārṅgadeva have done, these Mūrchanās have no correspondence with the respective 'Nyāsa Svaras' It is, therefore, very difficult to explain the significance of Mūrchanā in the context of 'Jāti Lakṣaṇa' It is to be remembered that Bharata has not mentioned 'Mūrchanā' under 'Jāti laksanas' It appears that Mūrchanā has a different meaning in this context and should not be understood as क्रमात्स्वराणा सप्तानामारोहश्चावरोहणम् because this meaning does not hold good while determining the 'Svara rūpa' of Jātis as the Mūrchanās mentioned in Jāti Lakṣaṇa have no correlation with Nyāsa which has supreme importance in Jāti Lakṣaṇas This problem has not been solved as yet but it appears that the only way of solving it is to interpret Mūrchanā as a starting point of 'Sañcāra' or 'Vistāra' within a Jati and not as the regulator of the scale of intervals used in the Jāti Thus Mūrchanā *can be said to be a factor in the regulation of* 'Krama Sañcāra' and not in the regulation *of note intervals There is no other way of establishing the* relative significance of 'Nyasa' and 'Mūrchanā' in Jātis

The Vikṛta varieties of Śuddha Jatis are counted as 153 just as is done in S R Bharata does not indicate this number Śārṅgadeva's statement, that 'Samsargajī Jatis' are formed only with a Samsarga of Śuddha Jātis has been reproduced by our author

The Lakṣaṇas of individual Jātis follow the pattern of Matanga just as has been done by Śarngadeva Similarly the illustrative Prastāras of Jātis are also reproduced from Śārṅgadeva *The extant text of Bṛhaddeśi contains only the tonal* structure of these Prastāras and not their varbal structure Nānyadeva and S R have added the verbal structure to these Prastāras and our author follows the same tradition There seems to be a very old tradition in this respect which though

not mentioned by Bharata, is referred to by Abhinavagupta. This tradition attaches the same sanctity and unchangeability to these Jātis as has been done in the case of Sāma The thought content of the illustrative Gitas is mostly religious but there are one or two notable deviations into apparently secular themes

Kapālagāna A Puranic description is given of the origin of 'Kapāla-gāna' (verses 417—424) 'Kapāla-Gāna' has been said to be equal to 'Sāma-gāna' It has not been possible to find in any extant text parallel versions of the Kapāla-gāna given by our author

The 'Kapāla-gānas' given here are attributed to Brahmā, Pitāmaha, Hiranyagarbha, Druhina, Viranci, Svayambhū, Caturānana and Śatānanda Almost all the names refer to Brahmā, hence the general name of these Kapālas is 'Brahmakapāla' Next follow the Kapālas of Śesa, Āditya, Indra, Kāma, Dharmarāja and Varuna These are grouped under the heading 'Nānādeva Kapālagānam' After this the Kapālas of seven Suddha Jātis, which are found also in S R are given Thus concludes the illustrated account of three fold 'Kapāla gāna' Next follows the account of 'Kambala gāna' which is also not found in S R

Gītis Four Gitis spoken by Bharata (Ch 29 76—79) are taken up next These Gītis relate either to the sequence of Laghu-Guru syllables in a Pada (verbal structure of a song) or to the order of repetition of the various parts of the Gita Our author clearly distinguishes these two denotations of these Gitis Bharata's text seems to refer only to the first denotation S R also refers to both the denotations given above Our author's illustrations are different from those of S R and seem to have been composed by himself.

(ii) *Rāgollāsa* :—

A *Grāma-Rāgadi-Parīksana* After the Mangalācarana the author says that authors like Bharata were inclined only towards 'Mārga Sangita' and not towards Deśī and hence they did not deal with Rāga which is composed of both Mārga and

Deśi. This is a very important observation The statement that Bharata dealt only with Mārga Sangīta' explains the question as to why Bharata did not mention the classification of Sangīta into 'Mārga' and 'Deśī The term 'Gāndharva' used by Bharata for Sangīta has stood even in the later periods for 'Mārga-Sangīta' In the Chapter dealing with Prabandha, both S R and S Rāj classify Gīta into two categories *viz* Gāndharva and Gāna Out of these Gāndharva stands for Mārga and Gāna for Deśī (vide S R 4 2,3 and S Rāj II 4 1 3,4) Thus it follows that Bharata's treatment of Sangīta was restricted to Mārga and hence he did not give an account of the Rāga System This statement sets at rest all controversies regarding the inclusion or otherwise of Rāga in the treatment of 'Gāndharva' by Bharata, but the significance of our author's frequent reference to Bharata in his own treatment of Rāga is not clear and requires further study.

The verses of Bharata that are said to contain the names of five Śuddha Grāma Rāgas run as follows and they have been quoted by Matanga so as to give a somewhat different version given below

पूर्वरङ्गविधाने तु कर्तव्यो गानजो विधि ।
देवपूजाधिकारस्तु तत्र (?) सप्रकीर्तित ॥
ततश्च काव्यबन्धेषु नानाभावसमाश्रयम् ।
ग्रामद्वय च कर्तव्य यथा साधारणाश्रयम् ॥
मुखे तु मध्यमग्राम षड्ज प्रतिमुखे भवेत् ।
साधारित तथा गर्भेऽवमर्शे कैशिकमध्यम (K M विमर्शे चैव पञ्चम)॥
कैशिक च तथा कार्यं गानं निर्वहणे बुधै ।
सन्धिवृत्ताश्रयञ्चैव रसभावसमन्विता ॥
यथारसकृता या स्युर्ध्रुवा प्रकरणाश्रया ।
नक्षत्राणीव गगन नाट्यमुद्योतयन्ति ता ॥ (N S 32-451-55)

This passage is quoted in Br as follows :—

मुखे तु मध्यमग्राम षड्ज प्रतिमुखे भवेत् ।
गर्भे साधारितश्चैवावमर्शे तु पञ्चम ॥
संहारे कैशिक प्रोक्त पूर्वरङ्गे तु षाडव ।
चित्रस्याष्टादशाङ्गस्य स्वन्ते कैशिकमध्यम ॥
शुद्धानां विनियोगोऽय ब्रह्मणा समुदाहृत ॥ (Br p 87)

It is clear from the above passages that Bharata has referred to the names which are identified with Suddha Grāma Rāgas in later literature on Saṅgīta starting with Mataṅga so far as the extant literature is concerned Bharata himself does not specify these names as pertaining to Grāma Rāgas, nor is the term *Grāma-rāga available anywhere in the extant* text of Bharata It is also notable that Bharata refers only to the Gītis called Māgadhī, Ardhamāgadhī etc pertaining to 'Pada' and not to the other set of Gītis viz Śuddhā etc, pertaining primarily to Svara and ultimately to Rāga [1] This evidence also goes against the contention that Bharata has referred to Grāma-rāga in the above passage At the most *this reference can be said to pertain to an unspecified concept* of Rāga that might in Bharata's time have been in a process of crystallisation A perusal of Nāradīya Śikṣā (4 5-11) will also corroborate this view [2]

By the way it may be mentioned that the Kudimiyamalai inscription[3] *which is held to be almost a contemporary* of Bṛhaddeśī also gives the seven names of Śuddha Rāgas found in Mataṅga Mārkandeya Purāṇa (28 21 53) also refers to seven 'Grāmarāgas' without giving their names It seems that the Grāma Rāgas that were categorised as 'Suddha' when a classification of Rāgas was attempted, occupied an important and basic position by virtue of their bieng, perhaps, the first to have emerged out of a process of the crystallisation of melodic patterns

The *etymological meaning* of Rāga, the *description of the* process of generation of Rāga as Svaras from Saṃvāda, Grāmas from Svaras, Jātis from Grāmas and Rāgas from Jātis, nine fold classification of Rāga as 1 Grāmarāga, 2 Uparāga, 3 Bhāṣā, 4 Vibhāṣā, 5 Antara Bhāṣā, 6 Rāgāṅga, 7 Bhāṣāṅga, 8 Upāṅga and 9 Kriyāṅga—these are the *other introductory*

[1] cf *Kallinatha s commentary on* S R 2 1 6, 7

[2] cf Pt Omkarnath Thakur, Saṅgītanjali Vol VI p 92

[3] cf The Kudimiyamalai Inscription on Music edited by Mysore Brothers and published by Varalakshmi Academy of Fine Arts, Mysore 1957

items (vide verses 11-32) of our text Then follows the classification of Rāgas into Mārga and Deśī Mārga Rāgas are further classified into five Gitis The views of preceding authors regarding Giti are summarised and the view accepted by our author as also by Śārngadeva is that of 'Durga Śakti'

The explanation of five Gitis given in our text is just in line with that of S R and Br Then follows the enumeration of Grāmarāgas under the five Gitis and of eight Uparāgas The unspecified reference to those authors who have classified three of the eight Uparāgas under Grāmarāgas thus raising their number to thirtythree and reducing the number of Uparāgas to five, seems to pertain to Matanga, but the extant text of Br does not contain a reference to Uparāgas

Then follows an enumeration of 'Bhāṣā Janaka Rāgas' It is notable that all the Grāmarāgas are not accepted as 'Bhāṣā Janaka' It is difficult to find a difinition of Bhāsā in other musical texts but our author has aptly given it as follows

आलापभेदो रागाणां भाषेत्याहुर्मनीषिणः । (P 271, v 76)

This means that 'Bhāsā' of a 'Rāga' is nothing but a specific variety of the 'Ālāpa' of the respective 'Rāga' There are some 'Rāgas' which have a wide scope for many varieties of rendering into 'Ālāpas' The vaster the scope of elaboration in a Rāga the greater is the potentiality of specific varieties in its rendering In other words, the stronger the *element of* unity, the *greater the possibility of diversity or variety* Our modern Rāgas like 'Kalyana', 'Kānhadā Saranga etc, are typical examples of this vastness of scope and hence the numerous varieties that they hold in their compass

Bhāsās are classified into four categories viz Mūla bhāsā, Svarākhyā Bhāsā, Deśajā Bhāsā and Sankīrnā Bhāsā Mūla bhāsā has been explained as being independent (Ananyopajivani) i e that which does not subsist on anything else This is also called Mukhyā Bhāsā Bhāsās of the second category derive their names from 'Svaras' as for example, Madhyamā, Pañcami, 'Madhyamagrāma deha' etc Bhāsās of the third

category bear regional names such as Saurāstri, Mālavi, Lāti, Bangāli etc The last category namely Sankirnā is a miscellaneous one

A reference to Appendix II will make it clear that our author's treatment of Bhāsās Vibhāsās etc is the most complete, so far as important extant texts are concerned. The descrepancies and omissions found in Matanga's text do not find a place in our text and it can be said without any doubt that our text has preserved the tradition of Matanga and Yāstika in the elaborate treatment of Bhāsā, Vibhāsā etc ,which is available in a very scanty measure in S R Nānyadeva's treatment of Grāma rāgas, Bhāsās etc is also quite comprehensive but as he omits *Deśi Rāgas* altogether, he can stand comparison with our author only in regard to 'Grāmarāga' and its corollary Bhāsā When Nānyadeva's text, reconstructed by the Research Section of the College of Music and Fine Arts Banaras Hindu University, is published, it will be possible to attempt its thorough comparison with the text of S Rāj in regard to Rāgas

DESIRĀGAS

B ,C D *Ragangopanga, Bhasanga and Kriyanga Pariksanas*

Appendix II gives a comparative review of the treatment of the Deśirāgas found in our text classified in the above four categories Without dilating on any other point in this connection it will suffice to draw special attention to the Rāgadhyānas given in these Pariksanas Dhyānas are given for nearly 30 Rāgas out of 11? Deśirāgas S U S has been held to be the first available text containing Rāgadhyāna The Dhyānas given in our text bear a striking similarity with those found in S U S (cf Appendix II p 631 34) These Dhyānas are peculiar for bearing a clear mark of the Tantric tradition It appears that this peculiar tradition of Rāgadhyānas was represented by some older texts also that are lost to us today Matanga's Deśirāga Prakarana is almost completely lost to us but the M[illegible] of this chapter which reads

as follows suggests that there must have been some tradition of Dhyānas of Deśī Rāgas upheld by Matanga :—

बन्धूकाभां त्रिनेत्रामसृतकरकलाशेखरां रक्तवस्त्रां
पीनोत्तुंगप्रवृत्तस्तनभरनमितां यौवनारम्भरूढाम् ।
सर्वालङ्कारभूषां सरसिजनिलयां बीजसक्रान्तमूर्ति
देवीं पाशाङ्कुशाभ्यामभयवरकरां विश्वयोनिं नमामि ॥ (Br p 141)

The Dhyānas of S U S and our text seem to be products of the same line of thought as is represented in the above verse (cf Appendix II p 651-54) Some of the terms recurring very often in these Rāga-dhyānas are listed below

पाश , फलम्, अब्जम्, शूल , जपमालिका, वीणा, बीजपूर, पद्मम्, अकुश शङ्ख , चक्रम्, गदा, अभयकरम etc

It is not possible in the limited space at our disposal to discuss the Tantric significance of each item in this context The following quotations from a well-known Tantric text will, however, illustrate the remark that there is definitely a Tantric background of these Dhyānas

पाश —अकुश —इच्छाशक्तिमय पाश अङ्कुश ज्ञानरूपिणम् ।
क्रियाशक्तिमये बाणधनुषी दधदुज्ज्वलम् ॥

(Nityāsodaśikārnavah—a part of Vāmakeśvara Tantra 6 53)

चक्रम्— आश्रयाश्रयिभेदेन अष्टधाभिन्नहेतिमत् ।
अष्टारचक्रसरूढ नवचक्रासनस्थितम् ॥ Ibid 6 54
एव रूप पर तेज श्रीचक्रवपुषा स्थितम् ।
तदीयशक्तिनिकरस्फुरदूर्मिसमावृतम् ॥ Ibid 6 55

चक्रम्— क्रियाचैतन्यरूपत्वादेव चक्रमय स्थितम् ।
इच्छारूप पर तेज सर्वदा भावयेद् बुध ॥

The Rāga Dhyānas *of later texts bear an imprint of the* theoryof Nāyaka *Nāyikā-Bheda* The S U S is perhaps the only text bearing complete resemblance with the Tāntric Dhyānas found in S Rāj Faint remnants of this Tantric tradition are, however, available in later texts bearing the influence of Nāyaka-Nāyikā-Bheda but the tradition seems to be continued in its pure form *only* in S U S and our text

It is notable, however, that S U S does not follow the Grāmarāga-Deśirāga classification *It is a votary of* Rāga-Rāginī classification, but uses the name 'Bhāsā' for 'Rāginī'. The seed of the tradition ascribing masculinity to 'Rāgas' and

femininity to 'Rāginis' seems to be inherent in 'Grāmaragas' (invariably bearing masculine names) and Bhāsās (invariably bearing feminine names) It may be noted that 'Desi rāgas' bear mixed names (some masculine and other feminine) It appears that Rāga Rāginī classification and its corollary *viz* Rāga dhyāna had its seed in the ancient system of Rāga classification

It is notable that Dhyānas are given by our author only in respect of 'Deśi Ragas' and never in 'Grāma Rāgas' or their 'Bhāsās'[1] It appears that the ancient tradition recognized the applicability of visual representation only in the context of 'Deśi Rāgas' and not in that of Grāmarāgas It is difficult to explain this clear cut distinction which is a problem for separate and specialised research It may be noted, however, that S Rāj, is the only extant text giving 'Rāgadhyānas' for 'Deśī Rāgas' in the strictly traditional set up of 'Grāmarāga-Deśirāga' classification

In concluding the survey of Rāgollāsa, some notable *features of our author's comprehensive treatment of Rāga*, which require separate specialised study and research may be summarised as follows —

(1) The basis of assigning Grāmarāgas to a particular Grāma

(2) The position of Uparāgas—they seem to lie midway between Grāmarāgas and Deśirāgas (they also bear masculine names just like Grāmarāgas)

(3) The names of Vikrta Svaras found in the description of Deśi Rāgas such as 'Satraya', 'Mrdusadja' etc

(4) The greater number of Deśirāgas as compared to Grāmarāgas Rigidity is a special characteristic of Mārga represented by 'Grāmarāgas'

(5) Peculiar tradition of Rāgadhyānas which are given only in Deśirāgas

[1] There is one exception on p 3/6 verse 712 in our text where a brief Dhyana is given in respect of 'Bhogavardhani Vilāsā' This seems to be the result of some confusion in the text and no importance can be attached to this solitary reference

(iii) *Prakīrnaka Ullāsa* This Ullāsa contains the subject matter of Śārngadeva's 'Prakīrnakādhyāya' but with a greater *degree of systematisation and detailed treatment* The topics dealt with under this 'Adhyāya' have been further systematized by our author into four 'Pariksanas' as follows

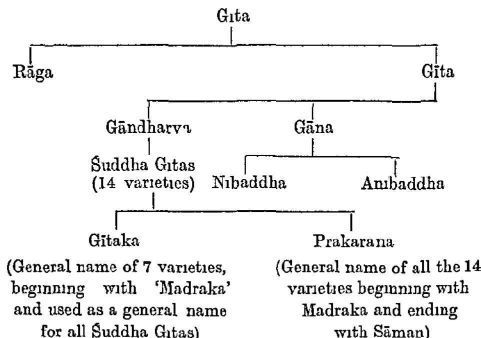
(1) Vāggeyakāra (qualities of Vāggeyakāra, the classification of singers, Vrnda Gāna, the qualities and defects of singers etc)
(2) Śabda-bhedādi (the classification of human voice, the *good* and bad qualities of voice, the qualities and defects of Gita)
(3) Gamaka, the 15 varieties of Gamaka which may roughly be identified with the vibrato of European music
(4) Sthāya Vāg (the description of 96 Sthāyas, Ālapti and its varieties, Vrnda and Kutapa)

In the concluding portion of the first Pariksana the author adds the description of medicines (Ausadhi) and diet (Pathya) for cultivating and maintaining a good voice The treatment of this topic follows the model of Caraka Samhitā, 26 279 86 , Bhaisajya Ratnāvali, 17 1 67 and Śārangadhara Paddhati verses 2077 2081 The former two works deal with 'Svara Bhanga' or 'Svarabheda' *in* general and the third work deals with the medicinal treatment of the musicians' voice

(iv) *Prabandhollasa*

A *Gitaka Pariksana* This Pariksana deals with the 14 varieties of Suddha Gitas which represent the category of 'Gandharva' or 'Mārga' in contradistinction with Gāna which represents the Deśi division Bharata and Śārngadeva have dealt with these Gitas in their Tālādhyāya Our author refers to the propriety of these Gitas being dealt with under Tāla but says that he has preferred their treatment under Prabandha because of the predominance of the element of 'Vastu' in them (verse 7)

The classification of 'Gitas' given by our author on the line of S R may be summarised in the following tree —

The author has given a most elaborate treatment of all the fourteen varieties and has profusely illustrated each variety by giving appropriate verbal and tonal structures probably *composed by himself, in addition to the traditional rhythmic* structures available in earlier texts such as S R (cf two verbal structures available in Bharata's N S p 357, 358)

Deśi Prabandhas

B *Śudha Prabandha Parīksana* C *Ālikrama Prabandha Parīksana and D Prakīrna Prabandha Parīksana*

The Nibaddha category of Gāna has been further classified into Sūda, Ālikrama and Prakirna The author devotes one Parīksana each to these types of Nibaddha Gāna and deals with the further varieties of each in the fullest details It is notable that he does not illustrate these varieties as has been done in the case of Suddha Gitas

'Prabandha', 'Rūpaka' and 'Vastu'—these three names have been used for Nibaddha Gāna as synonyms by all authors (cf the following verse of S R) सतान्य निबद्धस्य प्रबन्धो वस्तु रूपकम् ।

(S R 4 6). Our author elucidates the finer shades of distinctive meanings for these three names He says: (verses 4—6 p 551):

अङ्गैः षड्भिश्चतुर्भिश्च धातुभिर्बध्यते यत ।
तत. प्रबध इत्युक्तो गजबन्धनचञ्चुना ॥
आरोप्यते गुणग्रामोपाधिक यत्र नायके ।
रामादित्व महीभर्त्रा तद्रूपकमुदीरितम् ॥
यस्मिन् वसन्ति नियत धातवोऽङ्गानि कानिचित् ।
सद्वस्तुध्वनिमुख्येन तद्वस्तु परिकीर्त्तितम् ॥

'Prabandha' conveys the sense of unity accomplished by binding together the six Angas and four Dhātus of Prabandha The element of Bandha (binding various parts with a tie of unity) is emphasized in 'Prabandha' 'Rūpaka' emphasizes the dramatic element of musical compositions This element has almost disappeared from the compositions that are in vogue in present day classical music which are isolated pieces in themselves and are not organic parts of a whole having a dramatic significance But the old conception of Nibaddha Gāna recognised these stray compositions only under Prakirna Prabandha for which our author has explicitly said that they can be presented singly or as isolated pieces

अथैकैकत्वगानार्हान् प्रकीर्णान् कतिचिद् ब्रुवे ॥ (p 554, v 36)

'Vastu' seems to imply the organic whole in which the parts viz Dhātu, Anga etc are included The difference between 'Prabandha' and 'Vastu' seems to be that 'Prabandha' lays stress on the parts which are components of the whole and 'Vastu' emphasizes the whole *which is composed of parts* Thus these terms are supplementary or complementary as they represent two aspects of one and the same thing *viz* the parts composing a whole and the whole composed of parts

Coming to our author's treatment of Sūdaprabandha it may be remarked that Jaideva's Gitagovinda is the most well-known example of Sūda Prabandha Our author has divided Sūda Prabandhas into three categories *viz* Śuddha, Miśra and Salaga (Chāyālaga) The Miśra variety of Sūda is an innovation of our author which seems to have been made in order

to classify or typify the various Gitas of Jaideva's Gītagovinda The author says that he has himself composed a new 'Miśra Sūda prabandha' under the name Gitagovinda (See 'Gita-govinda' and 'Sūdaprabandha' under the sub-heading 'Literary genius' under Section II 'Notes on the Author')

Apart from this innovation, credit is also due to our author for the treatment of the following varieties of Prabandhas over and above those found in S R

I ĀLIKRAMA PRABANDHAS

(1) स्तवसूर्यप्रकाश०
†(2) शरभलील०*
(3) रससन्दोह०*
(4) राजचूडामणि०

II PRAKIRNA PRABANDHAS —

(1) हर्षवर्धन०* (mentioned only by name in S R 4 31)
(2) स्तवमञ्जरी०*
(3) प्रतापवर्धन०*
(4) वीरशृङ्गार०*
†(5) रणरङ्ग०*
(6) सुधासागर०
(7) शृङ्गारविलास०
†(8) शुकसारिक०*
(9) चन्द्रकला०
(10) विजय०* → (only one variety has been given in S R 4 276-77 but our author also speaks of a second variety of 'Vijaya')
(11) धम्माली०*
†(12) चतुरङ्ग०*

The 24 varieties of झोम्बड given by our author but not found in S R are available also in S S and they are described in almost identical terms These varieties seem to have been specially contrived by our author for typifying the king's feats and sports The association of S Rāj and S S with royal authorship and royal patronage respectively can explain the special bias of both the works for these 24 varieties, the origin whereof cannot be traced

(The names marked with (†) are also found in Nūnyadeva's Bharata Bhāsya)

The names marked with (*) are also found in S S of Pandita mandali, but as S Rāj is a contemporary work, it is but fair to go further than Prof M R Kavi's remark that "In prabandhas he follows Pandita Mandali" (vide Bharata kośa p XIX) It can be said definitely that our author has added to the varieties of Prabandha known in his time but his originality in this respect has escaped Prof Kavi's notice

The traditional concept of Prabandha seems to take into account the following factors in typification of musical compositions

(1) Tāla, (2) Chanda, (3) Rāga, (4) thought content of the verbal structure, (5) variety in form, (6) special significance in terms of social festivals or events and (7) Rasa

Examples in successive order

(1) गजलीला० हयलीला० पञ्चतालेश्वर० तालार्णव० etc

(2) आर्या० द्विपथक० कलहंस० etc

(3) रागकदम्बक०

(4) स्तवमञ्जरी० This element seems to have been the object of our author's special fascination of which his 24 varieties of 'Jhombada' are typical examples

(5) स्वराय० चतुरङ्ग० कैवाड० मात्रिका०

(6) धम्माली (to be represented on Phalgu Utsava') Our 'Dhamāra' of today is a representative of 'Dhammālī' The special association of 'Dhamara' with 'Holī' or 'Phāga' (Phalgūtsava) is notable

(7) वीरशृङ्गार० रससन्दोह०

The concept of Prabandha has almost completely lost its Sastraic significance in our present day music The terminology associated with this concept has been completely abandoned in practical usage but it can be said without the least doubt that the basic elements of this concept are still alive in our actual practice although they are not recognized as such The 'Angas and 'Dhatus are still there in our musical

compositions[1]. Most of the formal types described in our traditional 'Saṅgīta Śāstra' seem to have disappeared during medieval times of cultural decadence but it is gratifying that some of the forms are still alive in our practice without any distortion or modification.

It will suffice here to cite a few examples :—

(1) Caturaṅga (wrongly called Cataranga these days). We know that those compositions which have four distinct Aṅgas viz. meaningful verbal structure, "Sarigama," meaningless syllables such as those used in 'Tarānā', syllables of 'Tāla'-instruments or verbal structure in a language different from the one in which the song starts (for example in Hindi songs some Sanskrit verse or Persian passage is often inserted) are called Cataraṅga to-day.

(2) Svarārtha Prabandha : We have today a few compositions in which the seven syllables associated with the seven musical notes स र ग म प ध न are deployed for making a meaningful verbal structure which has to be sung in the pitch intervals represented by the notes corresponding to those syllables.

(3) Kaivāḍa Prabandha : This is composed of Pāta Varṇas (syllables of 'Tāla' instruments) with meaningful or meaningless combinations. It is not difficult to find examples of this variety today specially those of the second type (meaningless combinations).

Reverting to our text, it can be said that our author's treatment of Prabandha is more elaborate, systematic and thorough than that of S. R.

7. CONCLUDING REMARKS

The conception of the plan of the work is strikingly original and grand Its integral outlook is well-nigh unparalleled. The work seems to be an attempt at consolidating the

[1] For a detailed discussion of this point see my introductory note on Prabandha in 'Bhāva Raṅga Lahari' of Pt. Balwant Rai Bhatt.

materials that were available at that time and in saving for posterity theories and concepts which were gradually fading into oblivion It is strictly classical and orthodox though conscious of contemporary developments or accretions to the details of the principles of musical science A study of the work will convince the reader that it has really succeeded in relating the detailed process and technique of Sangīta to Vedic principles and processes for the realisation of 'Trivarga' and 'Apavarga' It may be said, therefore, that the work has fulfilled the purpose and the task set to himself by the author *viz* the revival of Sangīta Śāstra as a Pañcama Veda or as an Upaveda

The author's theories and concepts are traditional[1] though he evinces a special partiality for the more ancient authorities, who do not seem to possesss the same degree of appeal for contemporary writers His bias for the scriptures as the original source of musical science is unmistakable The work stands as a glowing monument to the versatile genius of its author and to his special concern for restoring and preserving what was best in Hindu musical culture and tradition

This work has been subjected to a long period of utter and unjustified neglect One is really surprised to see that none of the later Sanskrit writers on Sangīta Śāstra has cited Kumbhā or his S Rāj for authority The solitary reference which has come to notice is in Somanātha s own commentary on his 'Rāgavibodha' (3/8) in the context of Vīnā The following verse from Kinnaripariksana Tatollāsa Vadyaratnakośa of S Raj is quoted there with a clear mention of S Raj and its author Kumbhakarna

वैणव खादिरो वापि रक्तचन्दनजोऽपि वा ।
कास्यजो वा भवेद्दण्ड ऋजु श्लक्ष्णो व्रणोज्झित ॥

The curious fact that this great work should have remained unnoticed in later classical literature on Sangita may perhaps be ascribed to the unstable social and political conditions marked

[1] The author s orthodoxy is professed in the following verse —
अध्यासिताया निजपूर्वपुंभि पद सरीसर्ति न य कदाचित ।
विशुद्धिमत्या सरणे स राजा पद चरीकर्ति विचारवर्ती ॥१॥ (p 10)

by strife and turmoil during and for a considerable time after Kumbhā's period which prevented S. Rāj. receiving publicity in other parts of the country. It is really surprising how a copy of S.Rāj. chanced in such difficult circumstances to come to Somanātha's hand in the far away South but to no writer of Northern India.

What is still more curious is the fact that although as many as twelve MSS. of this work were deposited in the Bikāner Library presumably since the reign of Mahārājā Anupasingh in the 17th century A.D., Bhāva Bhaṭṭa a writer of treatises on Saṅgīta patronised by the said Mahārājā and one most likely to have had access to the MSS. of Saṅgītarāja should have omitted to make any reference to this work or to Kumbhā in the books written by him (Bhaṭṭa).

Out of the eleven works on Saṅgīta written by Bhāva Bhaṭṭa which are deposited in the Anūpsingh Library of Bikāner in MS. form the following three were published by Pt. V. N. Bhatkhande from Poona under the editorship of D. K. Joshi.

(1) Anūpa Saṅgīta Ratnākara (published in 1919)
(2) Anūpa Saṅgīta Aṅkuśa (do)
(3) Anūpa Saṅgīta Vilāsa (do 1920)

As these works are out of print since long the Editor did not have a chance of examining them personally, but a scholar who was specially requested to examine them and to find out whether or not Kumbhā or his S.Rāj. were referred to in them has reported that he has not been able to spot out any such reference. Bhāva Bhaṭṭa quotes from S.R., Saṅgīta Sṛṅgārahāra of Hammīra and the authors Ahobala, Somanātha, Puṇḍarīka Viṭṭhala, etc. but is presumed to be totally silent about Kumbhā's S. Rāj. If the silence was intentional the hereditary unfriendly relations between the Rāthors of Mārwār and the Sisodiyās of Mewār might be conjectured as a possible reason for it.

It is to be hoped that the publication of this work now, five hundred years after its composition, will secure for it the position that it deserves in the classical literature on Indian Saṅgīta Śāstra.

There can be no other befitting end to this Introduction than one in the words of the author himself in the following verses :—

यदि प्राचा ते ते जगति जयिन सन्ति शतशो
निबन्धा संगीते स्वमतिपरिणामावधिकृता ।
तथाप्येतल्लोकेऽभिनवभरतत्वान्नृपतिना
कृतं कुम्भेनेदं जयति तत एवाधिकगुणम् ॥२॥

क्वचित् कैश्चित् (किञ्चित्) कैश्चित् क्वचिदपि यदि स्वस्वधिषणा-
मुपादाय प्रोक्तं विविधमुनिवाक्यानुगमनात् ।
तथाप्येतत्तेभ्य किमपि सविशेषं यदिह ता
परं सम्यङ् न्यस्ता भरतमुनिवाच स्फुटतराः ॥५॥

शश्वद्विश्वजनीनकर्मनिरता सन्मार्गसंदर्शका
सम्मानैकधनार्थिन सहृदया सन्त सुहृन्मानिन ।
तेषामेव निवेशितं पदयुगस्याग्रे मया भक्तित-
स्ते गृह्णन्तु कृपापरा मयि परं वाक्यप्रसूनाञ्जलिम्[1] ॥१३॥

॥ ग्रन्थसमाप्तिपरीक्षणम् ॥

---

1 The modesty exhibited by the author in this verse bears a striking contrast with his sense of self-esteem which is evident elsewhere throughout the work In the introductory section also verses 43 and 44 (p 6) are expressive of a similar attitude of humility on the author's part.

विषय-सूची

प्रथमः पाठ्यरत्नकोशः (पृ० १-७०)

तत्र प्रथमोऽनुक्रमणिकोल्लासः (पृ० १-१५)

तत्र कर्तृप्रशंसा नाम प्रथम परीक्षणम् (पृ० १-७)

आरम्भसमर्थन नाम द्वितीयं परीक्षणम् (पृ० ८-१०)

सगीतस्तुतिर्नाम तृतीय परीक्षणम् (पृ० ११)

अनुक्रमणिका नाम चतुर्थं परीक्षणम् (पृ० १२-१५)

विषय-सूची

प्रथमः पाठ्यरत्नकोशः (पृ० १-७०)

तत्र प्रथमोऽनुक्रमणिकोल्लासः (पृ० १-१५)

तत्र कर्तृप्रशंसा नाम प्रथमं परीक्षणम् (पृ० १-७)

आरम्भसमर्थनं नाम द्वितीयं परीक्षणम् (पृ० ८-१०)

परिभाषा नाम चतुर्थं परीक्षणम् (पृ० ३०-३४)

तृतीयश्छन्दउल्लासः (पृ० ३५-५१)

अनुष्टुप् नाम प्रथम परीक्षणम् (पृ० ३५-३७)

प्रस्तारपरिपाटी नाम चतुर्थं परीक्षणम् (पृ० ५०, ५१)

चतुर्थोऽलकारोल्लासः (पृ० ५२-७०)

तत्र उद्देशो नाम प्रथम परीक्षणम् (पृ० ५२)

विषयानुक्रमः	श्लोकाङ्काः

लक्षणं नाम द्वितीयं परीक्षणम् (पृ० ५३-६२)

प्रस्तारपरिपाटी नाम चतुर्थं परीक्षणम् (पृ० ५०, ५१)

चतुर्थोऽलंकारोल्लासः (पृ० ५२-७०)

तत्र उद्देशो नाम प्रथमं परीक्षणम् (पृ० ५२)

द्वितीयो गीतरत्नकोशः (पृ० ७१-६२३)

तत्र प्रथमः स्वरोल्लासः (पृ० ७१-२६२)

तत्र स्थानादि नाम प्रथमं परीक्षणम् (पृ० ७१-१६०)

विषयानुक्रमः — श्लोकाङ्काः

विषयानुक्रमः श्लोकाङ्काः

विषयानुक्रमः	श्लोकाङ्काः

विषयानुक्रमः श्लोकाङ्काः

साधारणं नाम द्वितीयं परीक्षणम् (पृ० १६१-६७)

वर्णालंकारनाम तृतीयं परीक्षणम् (पृ० १६८-८२)

जातिर्नाम चतुर्थं परीक्षणम् (पृ० १८३-२६२)

विषयानुक्रमः — श्लोकाङ्काः

द्वितीयो रागोल्लासः (पृ० २६५-४४०)

तत्र ग्रामरागादि नाम प्रथमं परीक्षणम् (पृ० २६५-४०२)

भाषाविभाषाश्च (पृ० ३५०-४०२)

रागाङ्गोपाङ्ग नाम द्वितीय परीक्षणम् (पृ० ४०३-२२)

भाषाङ्गं नाम तृतीयं परीक्षणम् (पृ० ४२३-३६)

विषयानुक्रमः श्लोकाङ्काः

शब्दभेदादि नाम द्वितीयं परीक्षणम् (पृ० ४४७-५४)

गमकनिरूपणं नाम तृतीयं परीक्षणम् (पृ० ४५३,५४)

स्थायवागो नाम चतुर्थं परीक्षणम् (पृ० ४५५-७०)

चतुर्थः प्रबन्धोल्लासः (पृ० ४७१-६२३)

तत्र गीतकं नाम प्रथम परीक्षणम् (पृ० ४७१-५५०)

विषयानुक्रमः श्लोकाङ्काः

सूडप्रबन्धो नाम द्वितीयं प्रकरणम् (पृ० ५५१-९२)

विषयानुक्रमः | श्लोकाङ्काः

आलिक्रमप्रबन्धा नाम तृतीयं परीक्षणम् (पृ० ५९३-६०७)

विषयानुक्रमः श्लोकाङ्काः

विषयानुक्रमः श्लोकाङ्काः

PART II

TEXT

(Pāṭhyaratnakośa pp. 1–70 Gītaratnakośa pp. 71–623)

ॐ

संगीतराजः

श्री-राजाधिराजेन्द्र-श्री-कुम्भकर्ण-विरचितः

प्रथमः पाठ्यरत्नकोशः

प्रथमोऽनुक्रमणिकोल्लासः

तत्र कर्तृप्रशंसा नाम प्रथमं परीक्षणम्

श्रीगणेशाय नमः ।[1] श्रीवनचामुण्डायै नमः । श्रीदत्तात्रेयाय नमः । श्रीकामाक्ष्यै नमः । श्रीभरताचार्याय नमः । संगीताधिष्ठातृदेवताभ्यो नमः । स्वस्ति शारदायै नमः ।

उद्यद्भास्वच्छतप्रख्यं[2] महो माहेश्वरं नुमः ।
यत्प्रकाशे प्रकाशन्ते भक्तराजीवराजयः ॥१॥

यो गीतानुगतो(तो)घनत्वपरमो वाद्यावनद्धाननो
[3]नन्दा (न्द्या)द्येकततोवतरूपसुखि(षि)रो नृत्यप्रधानोऽव्ययः ।
भास्वत्सर्वरसैकगम्यमहिमा विभ्राजते योगिभिः
संगीताय शिवाय शुद्धमहसे तस्मै परस्मै नम ॥२॥

निर्मथ्यागमसागरं परिलसद्विज्ञानमन्थाद्रिणा
संगीतामृतमुज्जहार जगतामत्यद्भुतानन्ददम् ।
स्फूर्जन्मोहमहाहिदष्टजनतातापापनुत्यै नम-
स्तस्मै श्रीभरताय दिव्यमुनये स्याच्चन्द्रचूडात्मने ॥३॥

यो वेदाश्चतुरोऽवगाह्य चतुरो धवनैश्चतुर्भिश्चतु-
र्वर्गाप्त्यै चतुरस्रं(स्र)मुख्यरुचिरं वर्णैश्चतुर्भिर्युतम् ।
विज्ञानैकनिकेतनाय भरताचार्याय राज्ञोचिता-
चाराहं चतुरङ्गनृत्यमदिशत्तस्मै नमो ब्रह्मणे ॥४॥

---

[1] B begins श्रीगणेशाय नम । दत्तात्रेयाय नम । Then the first verse follows.

[2] B. भास्वशत and च् is added above the line before श ।

[3] A. नन्दाद्येकमनोवनरूपसुसिरो । B. नन्दाद्येकततोक्तरूपशिखरो ।

श्रुत्यादिस्वविभूतिभिर्जगदिदं व्याप्यैव नित्यं स्थिता
दु:खोन्मूलनमूलहेतुरखिलं(ल)स्वर्वासिवन्द्यप्रिया ।
ब्रह्मानन्दरसातिशायिसुखदा ब्रह्मादिभिः संस्तुता
विद्या काचन नूतना विजयते संगीतरूपा शिवा ॥५॥

श्रीवत्सदेवाप्तवरप्रसादोऽस्ति व्याघ्रचामीकरवंशसिन्धुः ।
यो बिभ्रदत्युज्ज्वलधामराज-रत्नानि रत्नाकरतां बिभर्ति ॥६॥

तत्रोदितो मन्दिरमिन्दिरायाः श्रीतामराजो द्विजराज आसीत् ।
चित्रं क्षमाभृत्कमलाकरस्य प्रकाशने भासुरवासरेशः ॥७॥

तस्मिंस्ततः पल्लवितः प्रतापैः प्रसूनशोभी यशसां प्रतानैः ।
[1]विनायकप्रत्तघनैः फलाढ्य आमोदनामाजनि कल्पवृक्षः ॥८॥

अमुष्योर्वीभर्तुः प्रतिभटचमूः सङ्गरमुखे
समुल्लासिप्रासप्रमुखधृतसत्प्रहरणा ।
कराग्रप्रोद्घु(द्घू)ताचिररुचिसकाशासिफलके-
-ऽनुबिम्बव्याजेन प्रविलयमगादद्भुतमहो ॥९॥

तन्नन्दनो निन्दितचन्दनेन्दुः[2] कुन्दावदातैर्यशसां कदम्बैः ।
श्रीरामनामा प्रबलारिवर्ग-स्वर्गार्गलाभेदनकृन्नृसिंहः[3] ॥१०॥

[4]कल्पान्तोद्धतचण्डवेग[5]-पवनप्रख्यातिविख्यातिभृ-
त्खड्गाग्रप्रविघूर्णनानवरतप्रज्ञापितोद्घट्टनम्[6] ।
क्षत्राकृत्युडुसङ्घमुज्ज्वलयितुं श्रीब्रह्मशैलाम्बर-
व्यापिम्लेच्छघनाभ्रसंयमनघः प्रभ्रंशयामास यः ॥११॥

श्रीपेडराजस्तनयस्तदीयः शुक्लक्षपाजीवितकृत्सदृक्षः ।
अक्षप्रसादाप्तविपक्षपक्षच्छेदैकदाक्ष्यः(दक्षः)क्षणयुक्सपक्षः ॥१२॥

ततोऽवनिं पूर्वजराजगुप्तामुल्लासयन्[7] द्राक् फलिनीं प्रतापैः ।
श्रील्हाङ्गराजः क्षितिपालपाल(:)पद्मावतीप्राणपतिः समासीत् ॥१३॥

---

[1] A. वनीपेक प्रत्तघनैः । B. वनयक प्रत्तघनैः ।
[2] K. gives the reading 'निन्दितशारदेन्दु' ।
[3] A. कृन्नृसिंह ।
[4] A. कल्पातोद्धत ।
[5] B. चडवेगऽपवन ।
[6] A. प्रज्यापितोद्घट्टनम् । B. प्रज्यापितोद्घटनम् । K. प्रज्ञापितोद्घाटनम् ।
[7] A. B. मुल्लास्यघाद्रीफलिनी । K. has suggested the above reading

निर्दूषणस्यापि सतोऽस्य नूनमिद जना वाच्यमुदाहृरन्ति ।
प्रत्यर्थिकीर्तिप्रमदाहृतो यन्मृधे मृधे मे [१]सुजगत्प्रसिद्धम् ॥१४॥

य प्रत्यह तुल्यसुवर्णराशिदानेन देवैश्चकित व्यलोकि ।
कदाचिदाच्छिद्य नु नो निवासगिरिं द्विजेभ्य खलु दास्यतीति ॥१५॥

अमु गयाया जगतीविमुक्तिहेतोर्विमुक्तेर्यवनानुरोधात् ।
शशासुरस्यान्वयिन परेऽपि जेष्यन्ति देवा यवनानतिद्राक्[२] ॥१६॥

ततस्तामराजोऽष्टदिक्पानुभावो भुवो भारजातस्य वोढाविरासीत् ।
जगन्मङ्गलश्रीशसेवानुभावाज्जगन्मङ्गल य जगुर्जन्मतोऽपि ॥१७॥

दिग्दन्तावलदन्तकान्तिहरणप्रावीण्यवित्कीर्तिना[३]
तत्तद्राजगुणैकदेशमिलनप्रेप्सेप्टसन्मूर्तिना ।
के वान्ये सदृशा भवन्तु गुणिनानेन क्षमापालका
ग्रामीणीकृतराजकेन[४] कवय किं साम्पत [५] श्राम्यथ ॥१८॥

यस्मिन् शासति काश्यपीं नयपरे श्रीरामचन्द्रो नु किं
लोकोक्ति परयोपिदीक्षणकृतभ्रातृत्वमेतीत्ययम् ।
किं सत्सत्यतया त्रिशकुतनय श्रीजामदग्न्यो नु किं
प्रत्यर्थि(प्र)नरेश्वरान्तकरण शार्दूलविक्रीडितम् ॥१९॥

पूर्वराजगुणान् सर्वानेकत्रस्थान् दिदृक्षुणा ।
निर्मितो विधिना तोय (सोऽय) सर्वराजगुणातिग ॥२०॥

कृतेऽमुना कृते सम्यक् कलिना लुप्तकेलिना ।
न कालोऽस्य चिर स्थातुमिति स्वर्गातिथि कृत ॥२१॥

ततस्त त विनिर्जेतुकाम( )काम इवापर ।
कालसेनोऽस्ति तत्पुत्रो राजा साम्राज्यभाजनम् ॥२२॥

गर्जन्मदोत्सिक्तगजोर्मिमालतौरुष्कसैन्यार्णवमध्यमग्नाम्[६] ।
श्रीब्रह्मशैलावनिमुद्धरन्त वराहमाद्य यमिह स्तुवन्ति ॥२३।

अपूर्वा दूतिका काचित् खड्गवल्ल्यस्य भूपते ।
अनम्रान्[७] हि भिया चित्र तत्परान् कुरुते परान् ॥२४॥

---

[१] B जगत्प्रसिद्धम् ।

[२] K suggests यवनानितिद्राक् which is also a possible reading

[३] A प्राविण्यवित्कीर्तिना ।

[४] B ग्रामणीकृतराजकेन ।

[५] B शाम्यत ।

[६] B तौरष्क etc ।

[७] A अनमान हि भियया ।

अपकुर्वन्नयं चित्रमुपकर्त्ता रिपुष्वपि ।
त्याजयन् पूर्ववनिताः संयोजयति तान् भिया ॥२५॥

मत्सैन्यैर्लुट्यमानेऽस्मिन् गौर्जरे मालवोऽपि किम् ।
दहत्यस्तं[१] पुरं शश्वन्-निश्शेषीकृतवानमुम् ॥२६॥

गुर्जराधिपतिदन्तवक्त्रतः कृत(त्त)दन्तनिवहस्य निभेन ।
चित्रमेष भुवने निजकीर्त्तेर्बीजवापनविधिं विदधाति ॥२७॥

यः पुराणतिलचर्वणमन्दीभूतकोष्ठघहुतभुक्सुरसङ्घान् ।
प्रेष्ठनूत्नयवनाहुतिदीव्यत्तन्मुखान्[२] वितनुते रणयज्ञे ॥२८॥

यः[३] सुरान् सुखयतीह गुग्गुलु[४](स्निग्ध)धूपनिवहेन धूपितान् ।
दह्यमानरिपुराजवेश्मणा(न्) गुर्वमेयघनसारचन्दनैः ॥२९॥

चैतन्यं यदि संश्रयेत् सुरतरुः स्वर्गौः[५] पशुत्वं त्यजे-
च्चिन्ताश्मापि सुरत्वमेति फणिनामीशः सुरेज्यो भवेत् ।
पुंस्त्वं वागधिदेवता यदि [६]भजेदीशो विवादातिग-
श्चेत्तत्तद्गुणसाम्यतस्तदुपमां श्रीकालसेनो भजेत् ॥३०॥

स राजराजः करदीकृतान्यनरेश्वरः शासितदृप्तराजः ।
तनोति पुष्टचँ शिवयोः शिवात्मा संगीतकं दिक्पतिगीतकीर्तिः ॥३१॥

दृ(द्र)ष्टव्यं कृतकृत्यतामुपगत(ते)नेदं विधातुं तथा-
धीत्या[७]-शेषमहागमान् वसुमतीं कृत्वा वशे चाखिलाम् ।
दानौघैः[८] परितर्पयन् द्विजवरानर्चन् सुपर्वव्रजं
कामं याचककामदो वितनुते संगीतमुर्वीश्वरः ॥३२।

---

[१] A. B इत्यारतल्पुर । K suggests the above reading, but is not certain

[२] A. तन्मुखे ।

[३] B य सुखान् ।

[४] A क्लृप्त for स्निग्ध which is suggested by K. B omits this word.

[५] B स्वर्गे । B divides this verse into two verses numbering 30 and 31.

[६] B भुजेदीशो ।

[७] A. धीत्योशेष ।

[८] B. दानोघे. ।

केचिद्दानैकनिष्ठा क्वति च (वितरणे[1]) लम्पटा केचिद्वक्षा[2]
केचित् धार्मैकताना क्वचन कतिपयेऽगण्यर्नैपुण्यपण्या ।
श्रीमान् कालाख्यसेनो नृपतिगुणगणार्णोधिरीशप्रसत्त्यै
सगीत तद्रसाना जनिरिति तनुते विश्वविश्वोपकृत्यै ॥३३॥

दाक्ष्य साक्षादिहास्ति व्यवहृतिरतुला राजकार्याविधार्या
नार्याश्चेष्टात्र चेष्टा नयविनयनयो सप्ततिद्वे कलाश्च ।
औदार्यस्यै(र्य)धैर्याकरनिधिरखिलविध(?)[3]ज्ञानविज्ञानवेत्ता
श्रीमत्कालाख्यसेनो नृप इति तनुतेऽदभ्रसन्दर्भमत्र[4] ॥३४॥

काम सन्ति परःशता क्षितिभुजो भूता परे भाविन
स्तैस्तै स्वाचरणक्रमै स्वसमयप्रोद्यत्प्रभाभास्करा ।
जात कोऽप्यतुलप्रभावविभव(व)प्राग्भारविश्वभरो
जीयान्निर्जितपूर्वराजचरित श्रीकालसेनो विभु ॥३५॥

य पूर्व भरताय नाट्यनिगम पद्मोदभव प्रोक्तित
साङ्ग शम्भुरदीदृशत् स समयाद्भुतसन्नकल्पोऽभवत् ।
लोकाना हितकाम्यया स भगवान् श्रीकालसेनक्ष्मा-
धीशव्याजमुपेत्य वीतविशय त वक्ति प्र[5](?) भूयो वशी ॥३६॥

ग्रन्थान सम्यगधीत्य बुद्धिविषय नीत्वानुभूयार्थत
कृत्वा दर्शनगोचरानभिनयैर्नानाभिनेयाश्रितै ।
तान् शिष्यप्रतिशिष्यशिष्य(क्ष)णपथ नेतु यथावस्थितान्
श्रीमत्कालुजिभूपति प्रयतते स्वोपज्ञसन्दर्भत ॥३७॥

य पूर्व चतुराननेन चतुर सस्मृत्य वेदास्तत
स्ततत्रैवर्णिकला विधानपरता चावेक्ष्य सम्यक स्थित[6] ।
श्रीमत्कालुजिभूपति शिवपर शास्ताखिलक्ष्माभृता
स[7](बध्नाति हि) सार्ववर्णिकमिम वेद विद्यामग्रणी ॥३८॥

---

[1] A तरणभुलपटा । B तरण लपटा with space left blank fo a letter after ण । वितरण suggested by K

[2] A केचिदक्षा ।

[3] विध does not fit in the metre

[4] B दभ्रसदर्भमत्र ।

[5] प्र does not fit in the metre

[6] A स्मृत ।

[7] A B सद् then space for two letters left blank, followe by तकि सार्ववर्णिकमिम In A there is a horizontal line in the blan space The above reading is suggested by K

यः श्रुत्वा[1] भरतं चतुर्भिरखिलैर्भाष्यैश्च रत्नाकरं
सोपायं बहुशो विलोक्य निखिलाम्नाद्यागमान् वीक्ष्य च ।
गौरीनन्दिमते मतङ्गशिवसङ्गीते सशार्दूलके
दृष्ट्वा दत्तिलदुर्गशक्तिभणितीस्ता नारदोक्तीरपि ॥३९॥

वायुस्वातिमहेन्द्रकश्यपमरुत्सून्वर्जुनाद्यैः कृतान्
रम्भातुम्बुर(रु)कम्बलाश्वतररक्षोराजसन्दर्भितान् ।
श्रीसोमेश्वरभोजराजरचितान् ग्रन्थान् विलोक्य स्वमुं
तत्सारेण समुच्चितेन कुरुते श्रीकालसेनो नृपः ॥४०॥

संगीतरत्नानि गवेषितुं वो यद्यस्ति काङ्क्षा सुधियस्तदानीम् ।
तेषां प्रदानेऽतितरं प्रवीणः संगीतराजः क्रियतां सुसेव्यः ॥४१॥

मान्यज्ञानमदान्धराजसदने[2] शास्त्रौघकोशान्तरे
गुप्तान्याप्तिपयां(यं)न ति(यान्ति)सुधियः संगीतरत्नान्यहो ।
तेषां चिन्तितमात्रमाप्तुमथ चेदिच्छास्ति तत् सेव्यतां
श्रीमत्कालुजिभूभुजा[3] विर(चितः) संगीतराजोऽन्वहम् ॥४२॥

भरतमतमतीवदुर्गमं यन्मतिविमतेरवगाहितुं प्रवृत्तः ।
सदखिलमपि मे महानुभावाः स्खलितमपि क्षमयोररीकुरुध्वम्[4] ॥४३॥

यस्मात्[5] स्थावरजङ्गमात्मजगतो वृत्तानुकारादिदम्
तत्सापेक्षमतोऽतिमात्रगहनं दुर्ज्ञेयमस्मादृशैः ।
किन्तु स्वानुभवाय बालिशतया सन्दर्भितं यन्मया
तत् सर्वत्र समानदृष्ट्य इदं संशोधयन्तूत्तमाः ॥४४॥

---

[1] A. शृत्वा ।

[2] A. मा then something written and deleted by putting two small vertical strokes above; the letter is not at all legible; then न्य, here the line ends and the next line begins with a letter which is lost due to a damage in the paper; it ends in ञा and is followed by न; the word is evidently मान्यज्ञानमदान्ध । B. मान्न then space for two letters blank मदान्ध follows. (K.) In spite of this note K. gives the reading मान्यमन्न in the text.

B. divides this verse (No. 42) into two verses.

[3] B. भूभुजा; then space for two letters blank and चेत. follows; evidently an obvious damage in the letter चि *in A must* have been there when B was transcribed. (K.)

[4] B. सदरीरिकुरुध्वम् ।

[5] B. यस्मान्स्या स्थावर ।

दुस्तरं भरताम्भोधिं[1] तरीतुं तरिरेकिका ।
जडान् प्रवचनं(नान्)कर्तुं यद्रामानुकृतिः सताम् ॥४५॥

न प्रार्थयेऽहं सुधियोऽप्युक्तयुक्तकृतिं प्रति ।
स्वतस्त उपकुर्वन्ति यत्त(त)श्चन्दनवृत्तयः ॥४६॥

अथवा सर्वभावेन श्रये सहृदयान्य(न् य) तः ।
ते स्वभावेन कुर्वन्ति श्रयन्तं सममात्मना ॥४७॥

ननु सति गणनातोऽगोचरे नाट्यशास्त्रे
किमिह तव नवोद्यत्तद्विधानप्रयासे ।
इति खलु न नियोज्यं तत्र तत्त्वानिरुक्ते-
र्यदति खनिमनुष्यात्(न्)कौस्तुभः किं मणीन्द्रः ॥४८॥

विचार्यमाणमत्रैव तत्त्वं ग्रन्थान्तरे न[2] तत् ।
मथ्यमाने हि दुग्धाब्धावमृतं न मरुस्थले ॥४९॥

यत्किंचिद्भरतादिभिर्निजनिजे ग्रन्थेऽस्ति सन्दर्भितं
यच्चान्यद्विवृतं विशेषविदुषां वृन्दैः स्ववृत्तिष्वपि ।
यद्य(न्य)स्तं क्वचिदेव किञ्चिदपि चातज्ज्ञैः स्वमत्यं(त्या)वृतं
सर्वं चर्वितचर्वणेन रहितं तद्वस्त्विहालोक्यताम् ॥५०॥

क्वचिल्लक्ष्म-परीक्षार्थे(र्थं)मुक्तस्यातिशयाय वा ।
सम्बन्धस्मारणार्थं वा पुनरुक्तिर्न दुष्यति ॥५१॥

इति श्रीसरस्वतीरससमुद्भूतकैरवोद्याननायकेन अभिनवभरताचार्येण गुर्जराम्भोधिनाथमन्यमहीधरेण त्रिसंध्याक्षेत्रसमुद्रसभवरोहिणीरमणेन अरिराजमत्तमातङ्गपञ्चाननेन प्ररूढपत्रयवनदवदहनदावानलेन प्रत्यर्थिपृथ्वीपतितिमिरततिनिराकरणप्रौढप्रतापमार्तण्डेन वैरिवनितावैधव्यदीक्षादानदक्षोद्दण्डकोदण्डदण्डमण्डिताखण्डभुजादण्डेन भूमण्डलाखण्डलेन श्रीब्रह्माद्रिविभुना[3] अभ्युप्टतमनरेश्वरेण गजनरतुरङ्गाधीशराजत्रितयतोडरमल्लेन वेदमार्गस्थापनचतुराननेन याचककल्पनाकल्पद्रुमेण वसुन्धरोद्धरणादिवराहेण परमभागवतेन जगदीश्वरीचरणकिंकरेण भवानीपतिप्रसादाप्तवरप्रसादेन[4] राजगुर्वादिबिरुदावलीविराजमानेन राजाधिराजश्रीकालसेनेन विरचिते सङ्गीतराजे पाठ्यरत्नकोशे[5] अनुक्रमणिकोल्लासे कर्तृप्रशंसा नाम प्रथमं परीक्षणं समाप्तिं समगात् ॥

॥ इति विततमतीनामभिमतसिद्धिरस्तु ॥

---

[1] B. भरताभोधि । Then an ambiguous mark above the first भ ।

[2] A. B. and K, ग्रन्थान्तरेण तत् ।

[3] B. ब्रह्मादिविभुना ।

[4] B. प्रसादाप्ताप्रसादवरप्रसादेन ।

[5] B. रत्नाकरे ।

आरम्भसमर्थनं नाम द्वितीयं परीक्षणम् ।

आरम्भणीयं[1] ननु शास्त्रमेतन्माङ्गल्यरूपं जगतोऽखिलस्य ।
आनन्ददं तुष्टिकरं परं च सुरासुराणां भुवि भूपतीनाम् ॥१॥

नारम्भणीयं[2] ननु धर्मशास्त्रविरोधतो नाटकशास्त्रमेतत् ।
प्रयोजनाभावतया प्रवृत्तिः प्रेक्षावतामत्र न[3] जाघटीति ॥२॥

न शास्त्रतामुष्य तु शङ्कनीया विना प्रवृत्ती(त्ति)भरतोपदेशात् ।
महाजनानामपरिग्रहाच्च मूलप्रमाणप्रविहाणतश्च ॥३॥

नो धर्माय विधायकोक्तिविरहाना(न्ना)र्थाय तत्कुत्सना-
न्नो कामाय चिरादनन्यमनसोर्यूनोः स पुंभिः स्मृतः ।
ज्ञानादेव तु सावधारणवचोगुम्फैरिति ज्ञानतो
नान्यस्मादिह मुक्तिरित्यनुचितं संगीतसकीर्तनम् ॥४॥

ऊचुः प्राग्विद एकजातिविषयं धर्मं त्वमुं नो ततः
प्रायोऽयं विषयो द्विजातिजनुषां धर्मोऽस्तु गानादिकः ।
गाने प्रत्युत तन्निषेधवचनान्युक्तानि मन्वादिभि-
स्तत्प्रामाण्यविचारचारुमतिभिर्माध्यस्थ्यमालम्ब्यताम्[4] ॥५॥

किञ्चात्र स्मरणं प्रमाणपदवीमाटीकते ब्रूतत (ब्रूत चेत्[5])
तन्मूलश्रुतिबाधितं क्वचन किं निमू(र्मू)लमुन्मीलति ।
इत्याद्युक्तनयेन शास्त्रनिपुणं संकल्प्यमानं स्थिरं
शास्त्रं नैव विचारचारुरसतामारोहतीह स्फुटम् ॥६॥

ब्रूमोऽत्र प्रतिपक्षपक्षविसरत्तत्तद्दोषोल्लस-
द्राघोयुक्तिपिशाचिकाभ्रमिभरप्रोद्धूननध्वंसकृत् ।
तन्त्रं तु प्रसरीसरीति सरणिः सत्पक्षरक्षागिरा-
मङ्क्षीणापरिपूरीणपालिजपरा[6]-यागीशपापयोरवः ॥७॥

नारम्भणीयं यदवोचदेतत् कश्चिद्विपश्चिन्न विचारयाव ।
तदत्र चित्रं तदहो यदस्य जगत्प्रसिद्धेऽप्यपलापतापः ॥८॥

---

[1] B. आरम्भणीयमनु ।
[2] B. नारम्भणीयमनु ।
[3] B. omits न ।
[4] B. मालम्बमालम्बनाम् ।
[5] K. suggests this reading
[6] B. करुणया ।

यद्धर्मशास्त्रेण विरुद्धमेतद्ब्रुवत तदज्ञानविजृम्भित[1] ते ।
निदानता धर्मतरोरमुष्य [2]मन्वादिभिर्यद्गदिताभियुक्तै ॥९॥[3]

उपवीणयतो(ता)मखद्विप स च योगिप्रवरोऽभ्यभाषत ।
अमृताभरणस्य[4] तद्वच कथमावि (प्)कुरुते न मानताम् ॥१०॥

नि (ष्)प्रयोजनता योक्ताभियुक्तैरस्य सा कथम् ।
सुखाप्तेर्दु खहानेश्च[5] मुख्यत्वे सति नो वृथा ॥११॥

ब्रह्माद्वयानन्दरसातिरेकसहोदरास्वादसुखानुभूते ।
परात्मतुष्टि परमास्ति काचित् सा चेत् स्वय नो मनुषे[6] मनीषिन् ॥१२॥

राजैवात्रोपदेश्यो रघुपतिकुणपाधीशवृत्तोक्त्यनुक्त्या-
चारप्राप्तप्रकर्षेतरफलविभवादेयहेयाप्ततत्त्व ।
अर्थो धर्मानुषङ्गात(त्त)दनुरपि(भि)मतो रङ्गकोत्तीर्णनर्त्त-
कयन्वेपात्तत्प्रवृत्त्यै[7] न हि भवति कथ शास्त्रमेतन्निवृत्त्यै ॥१३॥

तस्मादेव तु शास्त्रतास्य नियता [8]तच्छासनाशसना-
द्ब्रह्माद्याप्तपरिग्रहाच्च न तु भो नो मूलमाकाक्षति ।
वेदत्वादिह निर्मितेर्निगमिता धातु प्रमाणीकृता
तत्सारेण तु सार्ववर्णिकममु निर्मित्सत पञ्चमम् ॥१४॥

किं रूपवेद[9] एवाय साम्न· सामैव वा पुन ।
सामाख्या गीतिषु प्रोक्तेत्यतोऽस्माच्च प्रमाणता ॥१५॥

वेदेनाप्यात्ममूलत्वादिदमेव ह्यपेक्षितम् ।
स्वरजातमुदाराद्यस्वि(स्मि)न्नायत्त यत स्मृतम् ॥१६॥

तथाहि नादधर्मोऽयमुदात्तादि स्मृत स च ।
नाद प्राणाग्निसयोगाज्जात [10]श्रुत्यादिभेदभाक्[11] ॥१७॥

श्रुतिभ्य·[12] स्यु स्वरा· षड्जर्षभगान्धारमध्यमा ।
पञ्चमो धैवतश्चाथ निषाद इति तेषु च ॥१८॥

---

[1] A B विजृभन । [2] A. मन्वादिभियद्गदिता ।

[3] A B. combine the 8th and 9th verses.

[4] A. and B अमृता(B ता)भरण सुज्ञतद्वच । K. suggests the above reading.

[5] A. omits विसर्ग of दु ख । [6] B. मानुषे ।

[7] B कयन्वेपातत्प्रवृत्यै [8] तछासनाशसना

[9] K. suggests वेदरूप [10] A. श्रुत्यादि

[11] B भेदभाग् [12] B श्रुतिभ्य

उदात्ता[1] समपा प्रोक्ता स्वरितौ च रिधौ स्वरौ ।
अनुदात्तौ गनी तस्माज्जगतोऽप्यस्य हेतुता[2] ॥१९॥

अङ्गत्वेनाथवा स्यात्[3] (तत्) प्रामाण्य तत्त्वमृत्विजाम् ।
चार्याध्य(?)ऋतया होमविधानात् खटकेन[4] च ॥२०॥

मानान्तरानधिगतेगा(र्गा)यतीति विधि स्फुट ।
औद्गात्रस्य विधानाच्च त्रैकाल्ये नाट्यदर्शनात् ॥२१॥

अश्वमेधक्रतौ गानविधानमपि दृश्यते ।
ब्राह्मणस्य दिवारात्रौ राजन्यस्य च शासनात्[5] ॥२२॥

नाराशस्यनुगामित्व यन्निषेधस्य तत्र हि ।
नृदेवो न निषेध्येत नृमात्रस्य निषेधनात् ॥२३॥

शाम्येद्यथाहिदष्टस्य विषेण विषमुल्बणम् ।
तथास्मिन्[6] विषयाकाङ्क्षा विषयासक्तचेतस ॥२४॥

जीमूतवाहनदधीचिमुखाधिपाना नाट्ये विलोक्य चरित स्वभिनीयमानम् ।
प्राणैरपि प्रयतते[7] न हित परस्य कर्तुं मन खलु नरस्य लघीयसोऽपि ॥२५॥

न नृत्येदिति यन्नृत्यनिषेध कामवर्गत ।
तद्ब्रह्मचारिविषये वचन पर्यवस्यति ॥२६॥

द्विजातिविषयो गाननिषेधो यत्र कुत्रचित् ।
तद्विदा यदपात्रत्व तत्[8] तद्विद्योपजीविनाम् ॥२७॥

अस्येतिहासवदय समय प्रदिष्टोऽनध्यायरूप ऋषिणा निगमानुरोधात् ।
आसादितादिवरगीतकसप्रयोगाद्धर्मार्थवाप्तिरुदितेह परा मुनीन्द्रै ॥२८॥

प्रत्यक्षादिप्रमाणानि यथायथमिहार्थत ।
अष्टावपि विलोक्यानि पुराण इव सूरिभि ॥२९॥

अप्रस्तुतत्वात्तल्लक्ष्म न वय व्याहरामहे ।
प्राकट्यमुपयास्यन्ति प्रयोगादेव तानि यत् ॥३०॥

इति श्रीराजाधिराजमहेन्द्रश्रीकालसेनविरचिते सगीतराजे षोडशसाहस्र्यां सगीतमीमांसायां पाठ्यरत्नकोशे अनुक्रमणिकोल्लासे आरम्भसमर्थन द्वितीयं परीक्षणम् ।

---

[1] cf नारदीयशिक्षा १।८।८

[2] B. हेतुता।

[3] A. अगत्येनाथवास्यात्तु ।

[4] K suggests कठकेन ।

[5] B combines two verses viz 22 and 23 into one

[6] B तथास्मिन्निविषया ।

[7] K. Suggests प्रयतते(ऽभि)हित परस्य ।

[8] B. omits तत् ।

संगीतस्तुतिर्नाम तृतीयं परीक्षणम्

सिद्धप्रमाणभावस्य संगीतस्य निरूप्यते ।
स्वरूपस्य विचारोऽय कालसेनेन भूभुजा ॥१॥

ऐक्यं जीवपरात्मनोर्दिशति यद्बालेश्वरो संमदं
तुल्यं लभय(द)द्भुतं[1] विगलिताशेषेन्द्रियार्थग्रहो[2] ।
मायान्तःपतितं म(य)दत्यविरतं संमोहयेन्मायिनं
लोकातीतचमत्कृतं[3] श्रुतिगतं गीतं परं तत् स्तुमः ॥२॥

जीवातुर्मदिनां प्रियाविरहिणां ध्येयं परं योगिनां
दीनानामतिदुःखिनामपि नृणां विश्रांतिभूमिः परा ।
निःस्वानां परशेवधिर्नवनवो भोगोत्करो भोगिनां
गीतं किञ्चिदमेयरूपमहिम — प्राग्भारमुज्जृम्भते ॥३॥

गीतमेव वशीकारकार्मणं वशिनामपि ।
त्यक्तान्यकार्यसम्भारा मुनयो यदुपासते ॥४॥

स्वर्गतं पुनरानेतुं शक्तिर्यस्य जगत्त्रये ।
अगोचरः कविगिरां तद्गीतं केन वर्ण्यते ॥५॥

इति राजाधिराजमहीमहेन्द्रश्रीकालसेनविरचिते संगीतराजे पाठ्यरत्नकोशे अनुक्रमणिकोल्लासे संगीतस्तुतिर्नाम तृतीयं परीक्षणम् ।

---

[1] A. B लभययद्भुत ।

[2] A. B. विगलिताशेपेन्द्रयार्यग्रहो ।

[3] A. चमत्क, then a letter written and scored; तिश्रुतिगत follows.

अनुक्रमणिका नाम चतुर्थं परीक्षणम्

यस्तु निर्वचनं कर्तुमवतीर्णोस्तु (ऽस्ति) भूतले ।
तेन श्रीकालसेनेन क्रियते गीतनिर्णयः ॥१॥

सम्यग्गीतं तु संगीतं गीतादित्रितयं तु वा ।
समष्टिव्यष्टिभावेन शब्देनानेन गीयते ॥२॥

त्रिविक्रमक्रमासक्तचेतसा तामराजिना ।
उपक्रमः क्रमं तस्य विधातुं संविधीयते ॥३॥

पाठ्यं नाट्यतनुः परेति परमादृग्वेदतः सामतो
गीतं गीतमनोहरात् कमलभूरादाय वै सृष्टवान् ।
नैपथ्याभिनयौ यजुर्निगमतोऽथाथर्वतस्तान् रसान्
संगीतस्थितपाठ्यगीतविवरे वाद्यं पुनस्तद्द्वयात् ॥

पाठ्यं वाक्यात्मकं वाक्यं सर्वाभिनयमूर्द्धनि ।
भरतेनाभिषिक्तं तद्वाचि [1]यत्नं विधित्सता ॥५॥

प्रबोधस्य प्रबन्धाना विशेषावस्य हेतुता ।
आदावतो नरेन्द्रेण सर्वस्यैतद्विविच्यते ॥६॥

संगीतराजे तत्र स्यू रत्नकोशाः क्रमादमी ।
पाठ्यगीतवाद्यनृत्यरसाह्वास्तत्र च क्रमात् ॥७॥

प्रतिरत्नकोशमुक्ता उल्लासा वेदसम्मिताः[2] ।
परीक्षणानि चत्वारि प्रत्येकं तेषु च क्रमात् ॥८॥

अनुक्रमणिका चाथ स्वरूपं पदवाक्ययोः ।
छन्दांसि भूषणानीह पाठ्योल्लासाः स्मृता अमी ॥९॥

स्वरोत्पत्तिस्तथा रागाः प्रकीर्णकमथापि[3] च ।
प्रबंधाख्यश्च ते गीतरत्नकोशे द्वितीयके ॥१०

ततं च सुषि(षि)रं चाथ घनं चैवावनद्धकम् ।
उल्लासाः क्रमतो वाद्यरत्नकोशे प्रकीर्त्तिताः ॥११॥

अंगसंज्ञस्तथा चारीसंज्ञकः करणाभिधः ।
प्रकीर्णकाभिधो नृत्यरत्नकोशे क्रमान्मताः ॥१२॥

रसलक्ष्मविभावाविरनुभावाभिधस्तथा ।
ततः सञ्चारिसंज्ञश्च रत्नकोशे रसाभिधे ॥१३॥

---

[1] A. B. यत्तं ।
[2] B. सम्मताः ।
[3] B. प्रकीर्णमथापि ।

अनुक्रमणिकोल्लासे कर्तृशंसनमादित ।
आरम्भसार्थता चेति सगीतस्य स्तुतिस्तत ॥१४॥

अनुक्रमणिका चेति चतुर्थं परिकीर्तितम् ।
पदलक्षणमेतस्मिन् वाक्यलक्षणमेव च ॥१५॥

संज्ञा च परिभाषा चेत्युल्लासे पदनामनि ।
अनुष्टुप्शासन वृत्तार्थयो[१] शासनमेव च ॥१६॥

प्रस्तारपरिपाटी च छन्दउल्लास ईरिता ।
उद्देशो लक्षणानीह ततोऽलङ्कृतय पुन ॥१७॥

गुणदोषाश्च तस्येनोल्लासेऽलकारसंज्ञके ।
स्थानश्रुतिस्वरग्राममूर्च्छनातानसज्ञका ॥१८॥

साधारणं तथा वर्णा सालकाराश्च जातय ।
दश स्वरगते भेदाश्चतुर्भिश्च परीक्षणं ॥१९॥

ग्रामरागादिरागाङ्गोपाङ्गे भाषाङ्गनिर्णय ।
क्रियागा(ङ्गा)नि च[२] वर्ण्यन्ते रागोल्लासे क्रमादिति ॥२०॥

वाग्गेयकारकथन शब्दभेदाश्च तत्त्वत ।
गमकाश्च तथा स्थाया वर्णनीया प्रकीर्णके ॥२१॥

गीतकानि तथा सूडत्रयमालिक्रमस्थिता ।
प्रकीर्णका[३] प्रबधाश्च प्रबधोल्लासगोचरा ॥२२॥

ततोल्लास एकतन्त्रीपञ्चक नकुलादित ।
मत्तकोकिलिका चाथ किन्नरी परिकीर्त्यते ॥२३॥

सौखि(षि)रे[४] वेणुनिर्माण स्वरोत्पत्तिस्तदाश्रिता[५] ।
गुण(णा) दोषाश्च पात्रादि साङ्गोपाङ्ग[६] निरूप्यते ॥२४॥

मार्गतालास्तथा देशीतालास्तत्प्रत्यया अपि ।
काललक्षणमेतस्मिन् घनोल्लासे समाप्यते ॥२५॥

अवनद्धसमुल्लासे वाद्य पुष्करसज्ञकम् ।
पाटा वाद्यप्रबधाश्च पटहादिर्निगद्यते ॥२६॥

अङ्गप्रत्यङ्गभणितिरुपाङ्गाना[७] क्रिया तथा ।
आहार्याभिनयश्चैवमङ्गोल्लासे प्रकाश्यते ॥२७॥

---

[१] B वृतायग्रो ।
[२] B इच ।
[३] B. प्रकीर्णकाश्च ।
[४] B सोखरे ।
[५] A B श्रिता ।
[६] A B सागोपाग ।
[७] B रूपकाना

स्थानकानि तथा चार्यः शुद्धदेशीविभेदतः ।
मण्डलानि तद्वत्यानि चारिकोल्लासके क्रमात् ॥२८॥

करणानि तथा शुद्धदेशीभेदविभेदतः ।
अङ्गहारा रेचकाश्च करणोल्लास ईरिताः ॥२९॥

वृत्तयश्च तथा न्याया लास्याङ्गानि च तद्विनः ।
पात्रलक्षणमित्यस्मिन् प्रकीर्णोल्लास उच्यते ॥३०॥

सभापतिः सभायाश्च निवेशो रसकीर्तनम् ।
रसस्वरूपकथनं[1] रसत्वस्य च वर्णनम् ॥३१॥

रसाश्रयाभिधं चान्यद्रसलक्षणसंज्ञकम् ।
परीक्षणानि चत्वारि रसोल्लासे तु रस्यते ॥३२॥

नायकानां प्रकथनं नायिकालक्षणं तया ।
चेष्टादीनां विभावानां विभावतमतः परम् ॥३३॥

उद्दीपनविभावाख्यं विभावोल्लासके क्रमात् ।
अनुभावास्त्ववस्थायाः स्वरूपं सात्त्विकाः पुनः ॥३४॥

प्रवासाद्यनुभावाश्चानुभावोल्लासगोचराः ।
निर्वेदादिप्रतिरसं भावावस्यानसूचकम् ॥३५॥

रससङ्करनामाद्यं[2] ग्रन्थस्य च समापनम् ।
परीक्षणानि संचारिसंज्ञकोल्लासके क्रमात् ॥३६॥

येनानुक्रमतः शकान् विशकलीकर्तुं रणप्राङ्गणे
तत्तद्गुर्जरदाक्षिणात्यनरपा[3] नीता(:)सद्रुर्गा वशम् ।
दुर्गेशा[4] महिषाद्रिणा निजसमुन्नत्या स्वया[5] संपदा
साकं तेन चिरादनुक्रमणिकोल्लासः समुल्लासितः ॥३७॥

इति श्रीजगदीश्वरवनदेवनिजगणेन [6]जगदम्बिकाकामाक्षीचरणकिङ्करेण श्रीकामेश्वरीगिरिविभुना अध्युष्टतमनरेश्वरेण भीष्मपुरजयानीतानेकराजकन्यारत्नेन श्रीपुरग्रहणसर्वाद्धितयशोभरेण वाटिकाचलग्रहणजनितकीर्तिपूरपराजिताचलनायकेन[7] संगमतीर[8]-दुर्गोद्धरणोद्धृत-

---

[1] A. रसत्वस्य च वर्णनम् B. there is some letter started and left off, then follows रसत्वगस्य वर्णनम्, K. suggests the above reading.

[2] B रसशकर

[3] B. नगरी

[4] B. दुर्गेशा

[5] K reads स्वय

[6] B. वामाक्षा

[7] B. पुरपराजित etc. [8] B. नीर

सकलमण्डलाधीश्वरेण दमनपुरविध्वंसनबन्दीकृतयवनीनिचयेन महिपमेवजयाजेयविभवेन शाकम्भरीरमणपरिशीलनपरिप्राप्तशाकम्भरीपरितोषितशाकम्भरीप्रमुखशक्तित्रयेण[१] अष्टादशगिरिशिखरपरिवारिताञ्जनादि[२]-गिरिविजयविख्यातवीर्यगर्वेण महदम्बमातृकापुरोद्धूलनधर्षितमहोरगपुरेण[३] श्रीवनदेवस्वामिप्रसादरचनापरमेश्वरेण त्र्यम्बकेश्वरसन्निधिकीर्तिस्तम्भोन्नतजयस्तम्भेन श्रीब्रह्मगिरिभीमस्वर्गतायथार्थीकरणरचितचारुयशेन श्रीकामाक्षा[४]-गिरिनवीननिर्मितिपराजितसुमेरुणा[५] श्रीमहिपाचलोपरि श्रीहरिशरणरचिताचलदुर्गेण[६] अभिनवभरताचार्येण वीणावादनप्रवीणेन-यवनकुलाकालकालराग्निरूपेण त्रिसंध्याक्षेत्रसमुद्भसंभवरोहिणीरमणेन परमभागवतेन महाराजाधिराजराजश्रीराजमानमृगाङ्कतामराजनंदनेन महाराज्ञी [७]सौभाग्यवती[८]श्रीजसमाम्बिकाहृदयनंदनेन सकलसीमन्तिनीशिरोमणिनिकुम्भराजन्यवंशावतंसमहाराज्ञी-श्रीकर्मवतीश्रीलघुमादेवीहृदयाधिनाथेन राजाधिराजश्रीकालसेनेन विरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां[९] पाठ्यरत्नकोशे अनुक्रमणिकोल्लासे अनुक्रमणिका नाम चतुर्थं परीक्षणम् ।

उल्लासस्य(श्च) प्रथमः [१०]समाप्तिमगात् ॥

इति विततमतीनामभिमत[११]-सिद्धिरस्तु ॥

---

[१] B. Omits परितोषितशाकम्भरी

[२] A. B. परिवारिताञ्जनाद्रि and omit गिरि K. reads as above.

[३] B. धर्षिता

[४] K. reads कामाक्षा

[५] B. पराजिति

[६] B. दुर्गेण

[७] K. adds श्री

[८] K. Omits श्री before जसमाम्बिका

[९] A. संगीतमिमासाया

[१०] B. समाप्ति समगादिति

[११] B. Omits मत

द्वितीयः पदोल्लासः

पदं नाम प्रथमं परीक्षणम्

अध्यासिताया निजपूर्वपुंभिः पदं सरीसर्त्ति न यः कदाचित् ।
विशुद्धिमत्याः[1] सरणेः स राजा पदं चरीकर्त्ति विचारवर्त्ति (र्त्ती) ॥१॥

पाठ्यं तु द्विविधं ज्ञेयं संस्कृतं प्राकृतं तथा ।
यथावदनयोरङ्गान्याख्यामः पाठ्यसिद्धये ॥२॥

नामाख्यातोपसर्गाश्च निपातास्तद्धिताः कृतः ।
समासाश्च[2] स्वराश्चैव सन्धयोऽस्य विभक्तयः ॥३॥

व्यञ्जनान्यङ्ककैरेतैर्नानाधातूपबृंहितम्[3] ।
प्रयोगार्हं[4] प्रविज्ञेयं संस्कृतं पाठ्यमित्यदः ॥४॥

नादादिहेतुको यः स्यादक्षराणां समुच्चयः ।
आनुपूर्वीसमुल्लेखः स शब्दव्यपदेशभाक् ॥५॥

साध्यसाधनसंयोगसामानाधिकरण्यकाः ।
पदार्थप्रतिपत्तिश्च तद्गुणाः पञ्च कीर्त्तिताः ॥६॥

अधिष्ठानं स्वभावश्च गुणाः कार्यान्वयस्तथा ।
तादात्म्यं चेति शब्दस्य विधिः पञ्चविधः स्मृतः ॥७॥

तस्य सप्तविधं प्राहुरधिष्ठानं पुरातनाः ।
मुख्यतादिस्वभावोऽस्य साध्यादिश्च गुणो मतः[5] ॥८॥

प्रसिद्धसाध्यसंबन्धः कार्यान्वय इतीरितः ।
शब्दस्यार्थस्वभावो यस्तादात्म्यं तत्प्रकीर्त्तितम् ॥९॥

प्रकृतिप्रत्ययासत्तौ पदमर्थोपलंभने ।
तत्राभिधत्ते यो मुख्यमर्थं मुख्यः[6] स उच्यते ॥१०॥

---

[1] B. विशुद्धिमत्या ।

[2] A. समसाश्च ।

[3] B. व्यञ्जनान्यङ्ककैरेतैनानाधातूपबृ हितम् ।

[4] B. स विज्ञेय ।

[5] B गुणोत्तम; then the figures 1 and 2 above म: and त spectively to show that these two letters should be trns- osed. (K)

[6] B. मुख्य ।

तथा लाक्षणिको मुख्याश्रितमर्थं ब्रवीति यः ।
व्यङ्ग्यप्रयुक्तो[१] व्यञ्जकः स्यादेषां व्यापृतिरुच्यते ॥११॥

अभिधा लक्षणा चाथ[२] व्यञ्जना क्रमतो मता ।
रूढयौगिकमिश्राख्यास्ते शब्दास्त्रिविधाः स्मृताः ॥१२॥

प्रकृतिप्रत्ययद्वारा नत्वर्था रूढिमाश्रिताः ।
मण्डपाखण्डलाद्यास्तु न व्युत्पत्तिमुपाश्रिताः ॥१३॥

गुणेन क्रियया वापि संबन्धेन च यो भवेत् ।
परस्परार्थानुगमः स योग इति कीर्त्यते ॥१४॥

गुणतो नीलकण्ठाद्याः संख्यातः ख(ष)ण्मुखादयः ।
क्रियातः स्रष्टृप्रमुखाः संबन्धाद् भुजगादयः ॥१५॥

मत्वर्था अपि संबन्धे कपालिप्रमुखास्ततः ।
जन्याकृत्सुतिधात्राद्या विश्वकृत्प्रमुखास्ततः ॥१६॥

जनकाद्योनिमुख्याः स्युरात्मयोनिमुखास्ततः[३] ।
अपत्यप्रत्ययाद्येभ्य आदितेयादिकाञ्जगुः ॥१७॥

धार्यधारकसम्बन्धे वृषध्वजपिनाकिनः ।
भोज्यभोजकसंबन्धेऽमृतभुक्तद्व्रतादयः[४] ॥१८॥

पत्युः कांता(ः)प्रिया(स्)तुल्याः शिवकान्तादिकास्ततः ।
पत्न्याः प्राणेश्वरमुखा गौरीप्राणेश्वरस्ततः ॥१९॥

सख्युः सखिप्रभृतयस्ततः[५] शिवसखादयः ।
वृषवाहनमुख्याः स्युर्वाह्यवाहकभावतः ॥२०॥

ज्ञात[६] (ति)स्वसृदुहित्राद्यैर्हिमवद्दुहितृप्रथाः ।
आश्रयाश्रयिभावेन दिवो(वौ)कःप्रमुखा अपि ॥२१॥

स्युर्वध्यवधकत्वे तु पुरजिन्मुरजिन्मुखाः ।
पतिधार्यत्ववाह्यत्वसंबन्धो हि विवक्षया ॥२२॥

रुद्रे वृषात्तदेकस्मात् पतिलाञ्छनवाहनाः ।
स्याद्वचक्तिवाचको जातिशब्दोऽपि व्यक्तचिह्नतः ॥२३॥

दक्षिणा दिग्यथास्ति(स्त्य)निवासत्वेन कीर्त्यते ।
त्रिपञ्चादिपदे(ऽ)याज्यो(स्याप्यो)शब्दो[७]हि विषमायुजो ॥२

[१] B. व्यगयुक्तो ।

[२] B. Omits चाथ ।

[३] मुखास्ततः ।

[४] B. (ऽ) मृतभुक्तव्रतादयः ।

[५] A. स्तत शिवसखादयः ।

[६] B ज्ञातस्वसृ etc.

[७] B. शब्दो ।

तेन त्रिनेत्रो विषमनेत्रोऽप्ययुङ्नेत्र इत्यपि ।
गुणो विरोधिनं यत्तीतरान्तो नञ्पूर्वकः ॥२५॥
सितेतरोऽसितस्तस्मात् कृष्णो (ऽ)यो व्यपदिश्यते ।
जलादिषु प्राक्पदेषु पर्यायपरिवर्त्तनम् ॥२६॥

जलदस्तोयदस्तस्माज्जलधिर्नीरधिस्तथा ।
जनिरुघ्रप्रभृतिषु[१] तूत्तरेषु परिवर्तनम् ॥२७॥
सरोरुहं सरोजं च ततः[२] स्यादेवमादिकम् ।
सुरपत्यादिषु प्राय उभयोः परिवर्तनम् ॥२८॥

ततः सुरपतिर्देवराजः स्यात्त्रिदशेश्वरः ।
इत्याद्या यौगिकाः शब्दाः परिवृत्त्यसहाश्च ये[३] ॥२९॥
गीर्वाणप्रमुखाः शब्दास्ते मिश्राः परिकीर्त्तिताः ।
एतेषां कविरूढ्येव ज्ञेयोदाहरणावलिः ॥३०॥

तथा हि समयं प्राहुः कवीनामिह तद्विदः ।
जात्यादिनियमापेक्ष्यमर्थं बध्नन्ति कुत्रचित् ॥३१॥
असन्तमपि बध्नन्ति न सन्तमपि कुत्रचित् ।
दिङ्मात्रमेतदत्रोक्तं [४]नाम्नामन्यान्यपि स्वयम्[५] ।
कालसेनोपदेशेन तर्कमेवनया दिशा ॥३२॥

यद्यशः पदमायातुं त्रिलोक्यां गोः पदं व्यधात्[६] ।
अपि विष्णुपदं तेन पदं राज्ञा[७] स्थिरीकृतम् ॥३३॥

इति श्रीराजाधिराजश्रीकालसेनविरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां पाठ्यरत्नकोशे पदोल्लासे पदपरीक्षणं प्रथमं समाप्तम् ॥

---

[१] A. जनिरुध्रप्रभृतिष्वस्युत्तरेषु । B. जनिरुध्र प्रभृतिषु स्यूत्तरेषु K. suggests the above reading.

[२] B. तत् ।

[३] K. suggests सहाश्रयै.

[४] A. B. नाम्नामन्यापि । K. suggests the above reading.

[५] B. numbers this verse as 32. at the end of two lines.

[६] A. B. व्ययात् ।

[७] K. reads राजा ।

वाक्यं नाम द्वितीयं परीक्षणम्

अतोतो वाक्यमार्गं यो वेदमार्गेण मृग्यते ।
वाक्यवाच्यादिरूपेण तमवाक्य भजे शिवम् ॥१॥

यत सर्वं पदार्थोऽप वाक्यार्थे पर्यवस्यति ।
ततस्तेषा समूहोऽत्र वाक्य वाक्यविदोच्यते ॥२॥

पदव्यवहृतिर्विषये पदबन्धागता[२] मता ।
द्विविध तत् पद ज्ञेयं निबद्धं चूर्णमेव च ॥३॥

तत्र चूर्णपदस्यादौ लक्षण सगुणाम्यहम् ।
अनिबद्धपद[३] छन्दोहीन चानियताक्षरम् ॥४॥

अर्थापेक्षाक्षरोपेत ज्ञेय चूर्णपद बुधै ।
यतिछ(च्छ)न्द( )समायुक्त तथा च नियताक्षरम् ॥५॥

पादैश्चतुर्भिर्नियत निबद्ध पदमीरितम् ।
एव नानार्थसयुक्तं पदैर्वर्णविभूषितं ।
पदबन्धा प्रकर्तव्या यथालक्षणलक्षित (ता॰) ॥६॥

आद्येष्वष्टसु देवता निगदिता वर्गेषु सोम॰ कुजो
ज्ञेज्यौ शुक्रशनी रविस्तम इति स्यात्तत्फल च क्रमात् ।
आयुर्वाच्यपद धन सुभगता कीर्तिश्च मान्द्य मृति ।
शून्यत्व मुखतस्तदक्षरवशाद्वर्णस्य गीतादिषु ॥७॥

एव मित्रावरुणसदनादुच्चरत्प्राणशक्त्या—"सगप्रोद्यत्पवनहतिततस्यानजीर्णोत्करेण[६] ।
आरब्धे तत्पदघटनया[७] कारणं गीतकादेर्लोके[८] सर्वव्यवहृतिपद वाक्यमन्यन्यरूपि[९] ॥८॥

---

[१] A वाक वाक्यादिरूपेण । B वाक् वाक्यादिरूपेण K suggests the above reading.

[२] A पदबधागतो ।

[३] B अनिबद्धपद ज्ञेय छदोहीन चानियताक्षरम् ।

[४] B Numbers this verse as 6 at the end of two lines and includes the third line in the seventh verse.

[५] B सगप्रोद्यत्पवहति etc ।

[६] A. जार्णोत्करेण ।

[७] B. घट्टनया ।

[८] A गीतकादे लोके ।

[९] A. B वाक्यमन्यत्र रूपि ।

प्राकृतं चापि विज्ञेयं संस्कृतस्य विपर्ययात् ।
तद्भवं तत्समं देशीत्येवं त्रैविध्यमस्य तु ॥९॥

स्वरवर्णान्यतां वापि न्यूनतां वापि ये पदे।
न्यस्ता गच्छन्ति संयुक्तास्तद्भवास्ते[1] प्रकीर्तिताः ॥१०॥

तरङ्गलोलसलिलकमलामललक्षणाः ।
तुल्याकृतिधरा ये तु संस्कृते ते च तत्समाः ॥११॥

महाराष्ट्रादिदेशानां भाषामाश्रित्य वर्त्तते ।
यत्तद्देशीति विज्ञेयं सुज्ञेयम(मि)ह तद्विदाम् ॥१२॥

भाषा चित्रप्रबंधेषु गाथादावुपयुज्यते ।
यद्यप्येतत्तथाप्यत्र नास्माभिरिह तन्यते ॥१३॥

यद्वाक्यं राजवृन्देन शिरसा विष्णुमाल्यवत् ।
धार्यते कालसेनेन तेन वाक्यं निरूपितम् ॥१४॥

इति श्रीराजाधिराजश्रीकालसेनविरचिते[2] संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां पाठ्यरत्नकोशे पदोल्लासे वाक्यपरीक्षणं द्वितीयं समाप्तम् ।

---

[1] B सयुक्तातद्भवास्ते ।

[2] श्रीराजाधिराजकालसेनेन विरचिते ।

संज्ञा नाम तृतीयं परीक्षणम्

व्याकृते जगता येन नामरूपे नमाम्यहम् ।
तमरूपमनामानं[1] शङ्कर लोकशङ्करम् ॥१॥

गीत[2] वाद्य तथा नृत्य त्रय सगीतमुच्यते ।
तद्द्विधा भिद्यते मार्गदेशीभेदेन तत्त्वत ॥२॥

मार्गितत्वाद्विरिञ्चेन प्रयुक्तत्वात्तया(थ)पिणा ।
महोदयनिमित्तत्वाद् विख्यातो[3] मार्ग उ(च्य)ते ॥३॥

तदेव रुचिवैचित्र्यात् चित्तरञ्जनकृज्जनै ।
प्रयुक्त स्वस्वदेशे यत् ततो देशीति कीर्त्तितम् ॥४॥

छादनावपयत्यादेरुक्ताद्य छन्द ईरितम्[4] ।
उपमाद्या अलकारा पाठ्यालकृतिहेतव ॥५॥

स्वरयन्ति मनासीह श्रोतृणां स्वार्थतो यत ।
षड्जादिका स्वरास्तेन चेत (ते च) साद्यक्षराभिधा ॥६॥

यथा गोत्रकुलाचारोत्पन्न पुनाम सम्मतम् ।
तथा ज्ञेया रसाना च स्वरानामभिधा इमा ॥७॥

विभूषयन्ति च रस केयूरादिवदङ्गिनाम्(नम) ।
श्रवणाच्छ्रुतयस्ताश्च तीव्राद्या स्वरहेतव ॥८॥

श्रुत्युत्कर्षापकर्षौ हि विकृति( )प्रकृतिर्मतौ(ता) ।
व्यवस्थितश्रुतियुता यत्र सर्वासि(दि)न स्वरा ॥९॥

मूर्च्छनाद्याश्रयो नाम स ग्राम इति सज्ञित ।
आरोहेणावरोहेण क्रमेण स्वरसप्तकम ॥१०॥

रागादेर्मूर्च्छनादत्र[5] मूर्च्छना परिकीर्त्तिता ।
ता एव शुद्धताना स्यु षाडवौडुवितीकृता ॥११॥

पूर्णापूर्णविभेदेन द्विधा या मूर्च्छना स्मृता ।
ता एव कूटताना स्युर्व्युत्क्रमोच्चारितस्वरा ॥१२॥

---

[1] B तमरूपनामान ।
[2] A गीतवाद्य ।
[3] B द्विपयतो ।
[4] B इरितम् ।
[5] A रागादेमूर्च्छनादत्र । B रागादेर्मूछनादत्र ।

प्रस्तारे पूर्वरूपाणि तेषां मूलक्रमाः स्मृताः ।
साधारणीकृताशेषभूभुजा तामराजिना ॥१३॥

साधारण्यात् स्वरजात्योः साधारणमिहोदितम् ।
स्थाय्यादिभिश्चतुर्धासौ[1] वर्णो गानक्रिया मतः ॥१४॥

एक एव स्वरो यस्तु स्थित्वा स्थित्वा पुनः पुनः ।
प्रयुज्यते स तु स्थायी परावन्वर्थनामकौ ॥१५॥

आरोही चावरोही च संचारी तद्वियोगजः ।
प्रतिपक्षक्षमापालभालं(ला)लंकाररूपिणा ॥१६॥

विशिष्टो वर्णसंघातोऽत्रालंकार उरीकृतः ।
अतारविश्रम[2]-स्वांशापन्यासन्यासभूषणात् ॥१७॥

क्रियते कालसेनेन शुद्धजातिपरिग्रहः ।
स्वनामस्वरविश्रामविशिष्टत्वेन तद्बहिः ॥१८॥

शुद्धलक्ष्मविनाभूता विकृताः किं न[3] (तु)[4]सम्मताः ।
गीतमुद्ग्राह्यते येन स स्वरो ग्रह उच्यते ॥१९॥

प्रयोगे बहुलोऽशः स्यान्न्यासो गीतसमाप्तिकृत् ।
विदारी गीतखण्डः स्यादपन्यासस्तदन्तकृत् ॥२०॥

विन्यास. स विदार्यंश[5]–पदप्रान्ते स्थितस्तु यः ।
अंशाविवादी संन्यासो धनदेवगणोदितः ॥२१॥

यस्मात्तारस्य मद्रस्य[6] च गतिरनुवादी च संवादिसंज्ञो
यस्यान्यः[7] स्याद्विवादी स्वर इह जनयेद्यस्तु येयेऽत्र रक्तिम् ।
न्यासापन्याससंन्यासकविधिकलविन्यासवर्गे ग्रहत्वं
प्राप्तोऽंशो योग्यतातो भवति च बहुलो वो विदार्यां स वादी ॥२२॥

---

[1] B स्थायादिभि etc ।

[2] B अतारवि श्रम ।

[3] A किन ।

[4] किंच also a possible reading

[5] B विदार्यंस ।

[6] A B मद्रस्यावगतीरनुवादी च । K. suggests the above reading

[7] A य स्यान्य स्याद्विवादी । B य, then space for two or three letters blank and स्याद्विवादी follows. K reads य स्याद्वादी विवादी ।

राजा स स्याद्विवादी रिपुरिव विवदन् मुख्यम त्रीव तस्मिन्
सवादी सवदन् योऽनुवदति[1] खलु त सोऽनुवादी स्वरोऽस्मिन ।
अशस्य व्यापकत्वे सति पुनरुदित गेयकर्मण्यमुष्य[2]
क्षोणीसुभ्रोणिभर्त्रा[3] तदनु च बहुलत्व सुगानप्रयोगे ॥२३॥

षाडव षट्स्वर प्रोक्त तत्पञ्चस्वरमौड(डु) वम् ।
पुनरावृत्तिरभ्यास ईषत्स्पर्शोऽत्र लङ्घनम् ॥२४॥

अलङ्घन तथाभ्यासो बहुत्वे लक्ष्म चक्षते ।
षादिसवाद्यनपर्याय तु तदिष्यते[4] ।
अनशविषयोऽल्पत्व बहुत्वस्य विपर्ययात ॥२५॥

हित्वा न्यासादे स्थिति य स्वराणां
मध्ये मध्येऽल्पत्वभाजां कदाचित ।
सङ्गोऽशाद्यै कोऽपि वैचित्र्यहेतु
प्रोक्तो मार्ग सोऽन्तराख्य स्वरज्ञै २६॥

अल्पप्रयोग ( ) सर्वत्र काकली चान्तर स्वर ॥२७॥

मन्द्र प्रसन्नो मृदुसन्नकश्च लिपौ भवेद्विन्दुशिरा स एव ।
तारस्तु दीप्त परमूर्ध(र्ध्व) रेखा शिरालिपौ त्रिवचनात प्लुत स ॥२८॥

स्यान्मूर्च्छनाया प्रथम स्वरोऽत्र मन्द्र स एव द्विगुणस्तु तार ।
तत्पूर्वपूर्वो भवतीह मन्द्र पर परोऽन्य स विभूषणेषु ॥२९॥

स्वरसाधारणमुदित समपेष्वशेषु नियतमनुरूपम ।
पञ्चमिकामध्यमिकाजात्योस्तु सषड्जमध्यमयो ॥३०॥

अल्पद्विश्रुतिकासु जातिषु तथा रागेषु भाषास्विदम
तावशौ यदि षडजमध्यमिकया न स्यात सहस्यास्तुकम् ।
एव कौतुकिनात्र[5] (कैमुतिकेन) निश्चितमिद तत्रापि तस्याश्रया
प्राय स्युर्विकृता[6] इहैव भणितौ श्रीब्रह्मशैलेशितु ॥३१॥

सलयतालपदा स्वरराजिता विविधवर्णविभूषणभूषिता ।
गमकपेशलगानगुणाञ्चिता[7] मुनिवरैरिह गीतिरुदाहृता ॥३२॥

---

[1] A B यो ननुवदति K suggests the above reading

[2] B शक्तिम ।

[3] B भर्त्ता ।

[4] B ends this verse here and numbers it as 25 and the difference of numbering continues till the end of the परीक्षण ।

[5] A एव कौमुतिकेन B एव कौतवेन K suggests कौतुकिना

[6] B स्युर्वीकृता ।

[7] B गानपुणाचिता ।

विचित्रवर्णालंकारो विशेषे(षो)यो ध्वनेरिह ।
ग्रहादिस्वरसन्दर्भो रञ्जकोऽ राग उच्यते ॥३३॥

तत्र ग्रामसमुद्भूतपञ्चगीतिसमाश्रयात् ।
शुद्धादिभेदसंभिन्नो ग्रामराग इतीरित. ॥३४॥

तदुद्भवश्चोपरागो रागो रञ्जनकृत्ततः ।
भाव्यते येन तच्छा(च्छा)या स भाषां (षा) राग उच्यते ॥३५॥

तामाश्रित्य[1] प्रवृत्ता या विभाषा भाषितात्र सा ।
भाषाविभाषयोरन्तरुत्पन्नान्तरभाषिका ॥३६॥

भाषाद्या गीतयस्तिस्रो याष्टिकेयो(नो)ररीकृताः ।
तत्र भाषा समाख्याता मुख्यानन्योपजीविनी ॥३७॥

स्वरनाम्ना स्वराख्या तु देशाख्या देशनामत. ।
आम्यस्तिसृभ्यो जायन्ते[2] यास्ताः स्युरुपरागजाः ॥३८॥

स्वजात्युद्योतकत्वे येऽनुवर्त्तन्ते तु तामिह ।
अन्यजातिविरूपा ये ते शुद्धा राज(ग)सत्तमाः (राजसम्मताः) ॥३९॥

श्रुतिभिश्च स्वरैश्चैव शुद्धत्वेन च जातिभिः ।
चतुर्भिर्भिद्यते यस्तु स भिन्न इति कीर्त्यते ॥४०॥

रागाङ्गत्वं ग्रामरागच्छायामात्रोपजीवनात् ।
भाषाणामाश्रिता छाया यैस्तदङ्गानि तानि च ॥४१॥

क्रियाङ्गानि च कथ्यन्ते दीपकादिक्रियायुजेः ।
श्रोतृचित्तोत्साहकरणयोगाच्च कोविदैः ॥४२॥

अङ्गाश्रयसमुत्पन्नान्युपाङ्गानि च मेनिरे ।
देशीरागत्वमप्यस्य रागाङ्गादेरुदीरितम् ॥४३॥

पदं वागभिधेया स्यात् सा मातुरभिधीयते ।
गेयं धातुस्तयोः कर्त्तोच्यते वाग्गेयकारकः ॥४४॥

गान्धर्वो[3] मार्गदेशीवित् स्वरादिर्मार्गशोविदः ।
गान्धर्वं तत्र विज्ञेयं स्वरतालपदात्मकम् ॥४५॥

पुरा प्रणष्टां देवेभ्यो वाचं गोरूपधारिणीम् ।
अधारयदिति प्रोक्तं गान्धर्वमिह सूरिभि ॥४६॥

---

[1] B. तामाश्रित्य there are both अ and इ marks.

[2] K rightly suggests भिद्यन्ते for जायन्ते ।

[3] B. गन्धर्वं ।

अत्यर्थमिष्टं देवानामत एव प्रकीर्त्तितम् ।
वशवीणाशरीरेभ्य प्रभवस्तस्य समत ॥४७॥

तथोक्तम्—　पदस्थ( ) स्वरसघात(स्)तालेन सुमितस्तया ।
प्रयुक्तश्चावधानेन　गान्धवमभिधीयते ॥४८॥

पुनर्गीत पुनर्वाद्यमेव[१] योज्य पुन पुन ।
अलातचक्रप्रतिम रसभावविभावकम्[२] ॥४९॥[३]

श्रोतुश्चित्तस्य सुखदो गमक स्वरकम्पनम् ।
स च वाग इति स्थायी रागस्यावयव स्मृत ॥५०॥[४]

यत्ततोऽतिशयारोपो रागस्य भजन मतम् ।
गमकस्थायवर्णाद्या नानालङ्कृत्यलङ्कृता ॥५१॥

रागाल(ला)पनमालप्तिर्भूरिभङ्गिमनोहरा ।
प्रयोगाद्वा तयालापसज्ञा साक्षरवर्जिता ॥५२॥

अनिबद्ध च तामाहुर्गीत गीतविशारदा ।
गातृणा वादकाना च समूहो वृन्दमुच्यते ॥५३॥

रागोऽभिधीयते गीत दशलक्षणलक्षित ।
लक्षणानि च तत्राशन्यासौ षाडवमौडुवम् ॥५४॥

अल्पत्व च बहुत्व च ग्रहोऽपन्याससयुत ।
मन्द्रता तारता चापीत्येव ज्ञेयानि सूरिभि ॥५५॥

प्रबन्धो रूपक वस्तुनिबद्ध गीतमुच्यते ।
निबद्धावयवो धातुध(र्ध)राधीशस्य समत ॥५६॥

कलाकालप्रमाणेन ताल इत्यभिधीयते ।
अध(र्ध) मात्रा द्वे च तिस्रो द्रुतोलघुगुरुप्लुता ॥५७॥

क्रमात्तेषा चतुर्णा स्यु सज्ञा दलपगा(गपा) इति ।
द्रुते स्याद्देवता शम्भुर्हिमवद्दुहिता लघौ ।
शिवौ गुरुणि सप्रोक्तौ प्लुते ब्रह्मादयस्त्रय ॥५८॥

द्रुते व्यञ्जन व्योम बिन्द्वधमात्र लघौ व्यापक ह्रस्वमृज्वेकमात्रम् ।
गुरौ वक्रदीर्घो[५] कला च द्विमात्र प्लुते सामजव्यञ्ज दीप्तत्रिमात्रा ॥५९॥

---

[१] B पुनर्वाद्यमेव ।
[२] B सभावविभावकम् ।
[३] cf N. S २८।७ ।
[४] cf S. R. ३।८७, ९७ ।
[५] A दीर्घो ।

द्रुतलघ्वादिरूपाद्यक्रियामानोपलक्षितः ।
गीतादिकं परिच्छिन्दन्[1] कालस्ताल इतीरितः ॥६०॥

पञ्चलघ्वक्षरोच्चारमिता मात्रा कला च सा ।
मार्गभिन्नलयोपेता छोटिका चात्र मार्गिता ॥६१॥

ततः कलाकालकृतो लयः सलयमीरितः ।
तत्प्रवृत्तेर्नियमनं यतिर्यतिभिरीरिता ॥६२॥

ततं वीणादि सुखि(षि)रं वंशादि मुरजादि च ।
अवनद्धं घनं कांस्यं[2] तालादि परिकीर्त्तितम् ॥६३॥

वाद्यवर्णसमूहस्तु पाटः पटुधियां मतः ।
वाद्यमात्रोच्यते तत्तत् पाणियोगेन वादनम् ॥६४॥

रूपादिकं तत्करणं वाद्यप्रकरणे मतम् ।
स्वरास्ते घातवः प्रोक्ता ये प्रहारविशेषजाः ॥६५॥

गुणप्रधानभावेन यामो व्यवहृतिर्मता ।
वृत्तिर्निगद्यते साद्या वाद्यविद्याविशारदैः ॥६६॥

गीतानुगं त्रिःप्रकारं मतं[3] वाद्यं ततादिकम् ।
विन्यासाः पाटवर्णानां वाद्यानि मुरजादिषु ॥६७॥

स्कन्धादिकम्पः सञ्चः स्यात् कोणः कुल(त?)प इत्यपि ।
वीणादिवादनो दण्डः प्रवीणैरुपवर्ण्यते ॥६८॥

उद्ग्राहादिविधा वाद्यप्रबन्धाः पाटवर्णजाः ।
विभावयन् विचित्रार्थानङ्गाद्यैः प्रयोगतः ॥६९॥

रसाविर्भावको द्रष्टुर्नटेऽर्थोऽभिनयस्तु सः ।
स चतुर्धा बुधैर्ज्ञेयस्तत्राङ्गं दर्शितो मतः ॥७०॥

आङ्गिको वाचिकश्चैव नाटकादिषु तत्त्वतः ।
वाचा विरच्यते यस्तु विज्ञेयः सात्त्विकः पुनः ॥७१॥

विभावितस्तु यो भावः सात्त्विकैर्भावकेन हि ।
आहार्यः स तु विज्ञेयः किरीटादिविभूषणैः ॥७२॥

---

[1] A. B. परिछिदन K. suggests the above reading.

[2] A. कार्स्यं ।

[3] A. B. वाद्य ततादिकं मतम् K. suggests the change to accord ith the metre.

शोभामाहृत्य जनितो नटेऽनुकृतितः सतः ।
तत्राङ्गाभिनयस्यैतत् त्रयं मुख्यं प्रकीर्तितम् ॥७३॥

शाखा चैवांकुरश्चैव नृत्तं चेति समासतः ।
व्यापाराः करयोर्यत्र विचित्रार्थावबोधकाः ॥७४॥

ते स्मृता वर्तनास्तज्ज्ञैस्ताः[1] शाखाः परिकीर्त्तिताः ।
भूतवाक्यार्थविषयमुपजीव्य प्रवर्त्तितः ॥७५॥

चित्तवृत्त्यर्थकोऽङ्गानां व्यापारोऽङ्कुर इ(ई)रितः ।
स एव सूचासंज्ञः स्याद् भाविवाक्योपजीवकः ॥७६॥

अङ्गहारविनिष्पन्नं नृत्तं तु करणाश्रयम् ।
एतच्चतुर्धाभिनयेनोपेतं नाट्यमुच्यते ॥७७॥

नृत्यं तत्राङ्गिकैरेवाभिनयैर्व्यञ्जकं तु यत् ।
भावानां मार्गशब्देन[2] तदेवात्रोपदर्शितम् ॥७८॥

आङ्गिकोक्तेन विधिनाभिनयैर्यद्विना कृतम् ।
गात्रविक्षेपणं तद्धि[3] नृत्तमत्रोपवर्णितम् ॥७९॥

नाट्यादित्रितयं ह्येतद् द्विविधं परिकीर्त्तितम् ।
लास्यतांडवभेदेन तत्र लास्यं तदुच्यते ॥८०॥

ललनाललिताङ्गैर्यत् साधितं कामवर्द्धनम् ।
आसारितादिभिर्गीतैरुद्धतप्रायवर्द्धनैः ॥८१॥

करणैरङ्गहारैश्च निवृत्तं विषमैरिह ।
ताण्डवं तण्डुना प्रोक्तं नृत्तं नृत्तविदो विदुः ॥८२॥

केचिद्भेदत्रयं चान्यत् नृत्यस्याहुर्मनीषिणः ।
विषमं विकटं लघ्वित्यत्र तद्विषमं मतम् ॥८३॥

यदभ्यासवशाद्रज्जुभ्रमणादि प्रदृश्यते ।
विकटं रूपवेषादौ वैरूप्येण प्रवर्त्तितम् ॥८४॥

लघुः स्यात् करणैरल्पैरञ्चिताद्यैर्विशेषितम् ।
नन्वत्र नाट्यशब्दोऽयं नर्तने वर्तते कथम् ॥८५॥

यतोऽत्र मुख्यया वृत्या रसाविर्भावकत्वतः[4] ।
अभिधत्ते रसं नैतद्वृत्या लक्षणया त्वयम् ॥८६॥

---

[1] B. वर्तनास्तज्ज्ञैस्ता. ।

[2] B. मागशब्देन ।

[3] B. तत्रद्धि ।

रसाभिव्यञ्जकत्वेनाभिनयादिचिकीर्षतः ।
नर्तने नाट्यशब्दोऽयं वर्तते नात्र दूषणम् ॥८७॥

अभिनेमपदार्थस्योल्लेखने प्रक्रिया पुनः ।
कुत्रचिल्लोकधर्मीति नाट्यधर्म्यपि कुत्रचित् ॥८८॥

तत्रादौ लोकधर्म्यास्तु लक्षणं प्रोच्यते मया ।
स्वभावाच्चेतसो वृत्तेरुपगन्त्री, विवर्जिता ॥८९॥

विकारेण, विशुद्धा च लोकवार्ताक्रियायुता ।
स्वभावाभिनयोपेता ह्यङ्गलीलां विना कृता ॥९०॥

नानास्त्रीपुंश्रिता लोकधर्मी,नाट्यक्रिया स्मृता ।
न श्रूयते यत्र वाक्यं योग्यं श्रवणकर्मणः ॥९१॥

अनुक्तमपि वा यत्र श्रूयते कुतुकादिव ।
लोके यदप्रसिद्धं तु नाट्ये केचित् (कैश्चित्) प्रयुज्यते ॥९२॥

मूर्तिमत् साभिलाषं च नाट्यलक्षणलक्षितम् ।
अतिवाक्यक्रियोपेतं स्वरालकारसयुतम् ॥९३॥

लीलाङ्गहाराभिनयं रागाभिव्यक्तिकारणम् ।
अत्रवत्पुरुषोपेतमतिसत्त्वविभावकम् ॥९४॥

शैलयानविमानानि चर्मवर्मायुधध्वजा.[1] ।
मूर्तिमन्त. प्रयुज्यन्ते नृत्यते गम्यतेऽपि वा ॥९५॥

ललितैरङ्गविन्यासैस्तयाक्षिप्तपदक्रमैः ।
सुखदुःखक्रियारूपः स्वभावो यस्तु लोकगः ॥९६॥

सोऽङ्गाभिनयसयुक्तो[2] दिव्यमानुषरक्तिदः ।
ब्रह्मोक्तश्चेतिहासोऽयं नाट्यधर्मीति कीर्तिता ॥९७॥

यस्मात् सर्वोऽपि रागोऽयं नह्यङ्गाभिनयादृते ।
सर्वोऽप्यभिनयो ह्येष पदार्थज्ञानसभवः ॥९८॥

अङ्गालकारचेष्टादि नाट्यधर्म्यां प्रतिष्ठितम् ।
अङ्गानि शिर आदीनि प्रत्यङ्गानि तथैव च ॥९९॥

ग्रीवादीनि तथोपाङ्गं दृष्टिपार्श्वादिकं मतम् ।
व्यञ्जकाः स्युर्मनोवृत्तेर्मुखरागा रसाश्रयाः ॥१००॥

---

[1] A. चर्मधर्मायुध B. चर्मधर्मायुध K. suggests the above reading.
[2] A. संयुक्तो ।

करप्रचारा करयोर्व्यापारा करणानि च ।
क्रियाविशेषो हस्तस्य स्वतन्त्रोऽभिनयाय[1] य' ॥१०१॥

निष्पत्तिविषये तानि धूननाद्यास्तु तत्क्रिया ।
विश्रान्तिस्थानक क्षेत्र सविलास करस्य तु ॥१०२॥

सविलासा रसोपेता करपादादिका क्रिया ।
करण नृत्यकरण तदेव परिकीर्त्तितम् ॥१०३॥

तदेवो(त्)प्लुतिपूर्वं स्यात् उद्धतप्रायनर्तने ।
अङ्गहारोऽङ्गविक्षेप करणैरुपबृहित' ॥१०४॥

चालन करपादादे रेचक' सविलासकम् ।
विचित्र चरणादीना कर्म चारीसम कृतम् ॥१०५॥

चारीणा चरण चित्र मण्डल सप्रचक्षते ।
स्थान स्यादक्रिय कश्चित् सन्निवेश' शरीरग ॥१०६

पुमर्थसाधनी चेष्टा वाङ्मन कायसभवा ।
वृत्ति स्यात्, स्वान्यशस्त्राणा[2] कर्त्तुं व्यावनयातने ॥१०७॥

उचिता वर्तनाङ्गस्य सङ्ग्रामे न्याय उच्यते ।
मनोहरा स्थितौ रेखा त्वङ्गाना मेलके सति ॥१०८॥

योग्य' श्रमविधि' पात्र नर्तनाधार इष्यते ।
तदेव गौण्डलीं प्राहु' स्वय गायननर्तनात् ॥१०९॥

स्यादाचार्य उपाध्याय ( ) सम्प्रदायस्तु तद्विदाम् ।
वृन्दमाहु पद्धतिश्च नृत्यस्य परिपाटिका ॥११०॥

वर्णकैरुपलिप्ताङ्गो लयतालविचक्षण' ।
सभाजनमनोहारी यो नृत्यति स प्रेरणी ॥१११॥

नटोऽभिनयवेदी स्यान्नर्तको मार्गनृत्यवित् ।
रस्यते य सहृदयै स रसो रसिकप्रिय ।
शेष स्वावसरे [3]लक्ष्माभिधास्ये [4]लक्ष्मविन्मुदे ॥११२॥

भूभृत्स्व भूभृता येन कुटुम्बीकरणात् कृतम् ।
सज्ञायै केवल, तेन राज्ञा सज्ञा निरूपिता ॥११३॥

इति श्रीराजाधिराजश्रीकालसेनविरचिते सगीतराजे पाठ्यरत्नकोशे पदोल्लासे
सज्ञापरीक्षण तृतीयं समाप्तम् ॥

---

[1] B स्वतन्त्राभिनयाय ।
[2] B शास्त्राणा ।
[3] A B लक्ष्म्या etc
[4] A. लक्ष्म्यविन्मुदे ।

परिभाषा नाम चतुर्थं परीक्षणम्

पुमानिति[1] परात्मेति कर्त्तेति परिभाष्यते ।
यस्तीर्थिकैस्तमीशानं भाषातीतं नमाम्यहम् ॥१॥

अंशान्मध्यमसप्तकं स्थितवतस्तारावधावाव्रजे-
त्तारस्थांश्चतुरः स्वरानिह ततो[2] वाक्कामचारः स्मृतः ।
आरोहेदपि तारषड्जमवधिं तं नन्दयन्त्यां विधा-
यारोप्यो गणनाविधाविह परं लुप्तस्वरोऽप्यावृतः ॥२॥

अंशान्मध्यमसप्तक(कं) स्थितवतो ह्यामन्द्रकस्थांशकं
मन्द्रन्यासकमाप्य[3] वा तदपरत्रिश्रुत्यवस्थावधि ।
कार्यं जात्ववरोहणं निगदिता सीमा परेयं सदा
मन्द्रस्थानगतेरतोऽवगमनेऽर्वाक्कामचारः[4] स्मृतः ॥३॥

पूर्णत्वे सति षाडवौडवकृतोरल्पत्वमत्यल्पता
वाक्यादेव विधीयते क्रमतया प्राप्तापि विद्यावता ।
पञ्चम्यां तु विपर्ययेण[5] भवतो जातौ यतस्ते द्वयोः
प्राप्तौ तत्परिसंख्ययैकवचनं प्रायो विधेयास्पदम् ॥४॥

यो(ये)प्रयोगमवन्तीह मिलित्वा षट्स्वरास्तु ते ।
षाडवाः ष(ट्)स्वरं गीतं षाडवं तद्भवं ततः ॥५॥

यस्मिन् वात्युडवस्तदुक्तमुडुवं[6] भूतेषु तत्पञ्चमं
तत्संख्यौडुविकावशेन गदिताः पञ्चस्वरास्त्वौडुवाः ।
संजातास्त इमे तदौडुवितमत्रोक्तं तु गीतं बुधैः
संबन्धात्तत एव विश्रुति[7]-मगात् पञ्चस्वरं त्वौडुवम् ॥६॥

ताल एककले मार्गश्चित्रो[8] गीतिस्तु मागधी ।
द्विकले वार्तिको मार्गो गीतिः संभाविता मता ॥७॥

---

[1] B पुमान् परमात्मेति, leaves some space blank in the beginning.
[2] K suggests ततोऽर्वाक्कामचार ।
[3] A. B. न्यासकमाद्य K. suggests the above reading.
[4] B. गमने वाक्कामचार ।
[5] B विपर्यण ।
[6] B. यस्मि वात्युडव etc ।
[7] B. विश्रुति गात् । there is some mark after ति ।
[8] B. श्रित्तो ।

चतुष्कले तु पृथुला गीतिर्मार्गस्तु दक्षिणः ।
मा जातिषु कला प्रोक्ता सा दक्षिणपथाश्रिता[1] ॥८॥

चित्रवार्तिकयोर्ज्ञेया द्विगुणा द्विगुणा तु सा ।
अंशस्वररसास्तज्ज्ञैर्ज्ञातव्यः सर्वजातिषु ॥९॥

अंशश्च जन्यरागाणां ज्ञेयो जनकजातिषु ।
स्यातां मेलापकाभोगौ रूपकेन(ण)क्वचित् क्वचित् ॥१०॥

यत्र वस्तुकृता वस्तु नोक्तमाभोगलक्षणम् ।
पर्वस्तत्र प्रयोक्तव्य आभोगो गीतकोविदैः ॥११॥

आभोगध्रुवयोरन्तरतु(त)रो धातुरस्त्रि(स्ति)यः ।
छायालगान्तरे सोऽत्र रूपकेषू(षु)पवर्णितः ॥१२॥

ओव्यादीनि[2] तु यान्यत्र रूपकाणि न्यरूरुपन् ।
केचिच्च तेषु कर्तव्य आभोगः कर्हिचिद्बुधैः ॥१३॥

अत्र यन्मानमाख्यातं तालज्ञैस्तालकर्मणि ।
विश्रान्तियुक्तया काले क्रियया तदिहेष्यते ॥१४॥

धात्वादिवादनं मत्तकोकिलायां यदीरितम्[3] ।
तदेकतन्त्रीमुख्यासु वीणासु स्याद्यथाक्रमम् ॥१५॥

यदेकतन्त्र्यामुद्दिष्टं नकुलादिषु तत् स्मृतम् ।
वेणुप्रवीणा वीणास्थं वेणुष्वतिदिशन्ति तत्[4] ॥१६॥

आहुरेके मानतालयुक्तं द्वाभ्यां विवर्जितम् ।
वीणावाद्यं कश्चिदाह मानेनैतद्विनाकृतम् ॥१७॥

लीलाकृतध्रुवातालयुगं स्यात् स्वेच्छया कृतम् ।
अस्य लक्ष(क्ष्य)-प्रधानत्वाद्व्याख्या लक्ष्यानुसारिणी ॥१८॥

कर्तव्या लक्ष्यतत्त्वज्ञैर्लक्ष्ये[5] लक्ष्म(१)विरोधिनी ।
ग्रहादिनियमो दृष्टोऽनुरोधाच्छास्त्रगोचरः ॥१९॥

लक्ष्येऽन्यस्वरसन्दर्भो मान्यथात्वमिहार्हति ।
स्वस्थानानां चतुष्केण स्वरैः स्वस्थानसंभवैः ॥२०॥

वेणावपि च वीणावद् रागोत्पत्तिरिहोदिता ।
लक्षणेन निरूप्येत यत्र रागस्तु तत्र हि ॥२१॥

---

[1] A. B. दक्षिणपथाश्रिताः ।

[2] B. अव्यादिनी तु यान्यत्र । K. suggests अव्ययादीनि ।

[3] B. तदीरितम् ।

[4] B वेणुष्वति तत् ।

लक्षणस्थं द्वितीयादि ग्रहापेक्ष्यं प्रकल्पयेत् ।
किन्तु ग्रहादधो[१] ये स्युः स्वरा लक्ष्मणि तावताम् ।
यथासंभवमेव[२] स्यात् स्थायी रागेश्वरोऽत्र[३] च ॥२२॥

पात्रं रङ्गं प्रविश्य प्रथमत उचितं चातुरस्यं सुरेखं
देहे धृत्वाङ्घ्रियुग्मं सममथ लतया लक्षितं पाणियुग्मम् ।
कृत्वा वामं हृदिस्थं करमपि ललितं प्रायशो [४]नेत्रपात्र-
दक्षः साक्षात्तु तत्तच्चरणमनुगतं नर्त्तनं प्रारभेत ॥२३॥

एकैकं करणं विशिष्टकलया कार्यं गुरुप्रायया
पार्यवयेन तदङ्गहारनिवहेष्वाद्यं हि शेषाण्यतः ।
न्यूनत्वं करणस्य नाप्यधिकता दोषाय तेषु स्फुटं
लक्ष्मस्थं[५] यदसूत्रयत् स्वयमयं वा शब्दमुख्यग्रणीः ॥२४॥

लीनं तत्समनन्तरं सममखं कृत्वा ततो व्यंसितं
पाणी चात्र तु विच्युतौ विरचयन्नालीढकं संश्रयेत् ।
प्रत्यालीढकसन्निवेशविधिनोज्झित्वा तदालीढकं
कार्यं सर्वमशेषमादित इदं सर्वाङ्गहारेष्वपि ॥२५॥

चार्यो युद्धनियुद्धयोर्निगदिता वृत्ति(त्ति)श्रिता भारतीं
नाट्यादित्रितये गतौ च ललितैरङ्गैः प्रयोज्याश्च ताः ।
मुख्यो यः करपादयोस्तदनुगोऽन्यः स्यात् स चाग्रेसर-
स्तत्र स्यात् समकालता तदुभयोः प्राधान्यसाम्ये सति ॥२६॥

वा—

मुख्यत्वं यदि हस्तकस्य चरणस्य स्यात्तदा सोऽग्रगो-
ऽन्यस्य स्यादनुगामितानु समकालत्वं द्वयोः साम्यतः ।
यत्र स्याच्चरणः करस्तदनुगो हस्तस्ततः स्यात्त्रिकं
ह्यङ्गोपाङ्गवपु(र्व)स्तदा चरणयोः स्यात् किङ्करत्वाग्रणीः ॥२७॥

इत्यङ्गस्य नियोजनं चरणयोः प्राधान्य आभासितं
प्राधान्ये करयोस्तदादिगदितं[६] तज्ज्ञैः पदाद्यङ्गकम् ।
चारं[७] चारमुपाश्रय(?)श्चरणयो(:)पृथ्वी यथा स्यात्तथा
कारं कारमपूर्ववत् करयुगं कद्या [८]भवेत्तत्स्थितिम् ॥२८॥

---

१ A. ग्रहादधौ । २ B. यथासंभमेव ।
३ B. रोगेश्वरो ।
४ K. suggests नेत्रपत्रे दक्षं ।
५ A. लक्ष्म्यस्थं ।
६ A. B. करयोस्तादिगदितं. K. suggests the above reading.
७ B. वारवार ।
८ A. भवेत् स्थितिम् B. भवेत स्थितिम् ।

[१]अर्धेन्दुः स च नाटके स च भवन् सत्पक्षप्रद्योतको
नृत्ते संश्रयते कटीमथ यथाशोभं तु हस्तान्तरम् ।
नेत्रभ्रूवदनास्यरागपवनाद्योपाङ्गकोल्लासिताः
प्रत्यङ्गैरुपबृंहिता [२]इह कराः कार्या रसव्यञ्जकाः ॥२९॥

पात्रैरुत्तममध्यमैः सुललिताः सुव्यक्तलक्ष्मान्विता
योज्या(:) सौष्ठवसयुतास्त्वितरैस्तद्वैपरीत्यान्विताः ।
भालक्षेत्रगताः सदा सदभिनेये वक्षसः क्षेत्रगा-
स्ते स्युर्मध्यमकेऽधमे त्वपरगाश्चेय व्यवस्था नटे ॥३०॥

श्रेष्ठे[3] सन्निहिता न दूरकलिता मध्येऽधमे दूरगाः
प्रत्यक्षादिषु तत्प्रचार उचितः स्यादल्पताद्यञ्चितः ॥
भीतव्याकुलतन्द्रिमूर्च्छितविषण्णग्लानवृद्धज्वरि-
[४]क्षुत्क्षान्तार्तशयालुतापसजनोन्मत्तप्रमत्तादिषु ।
नो हस्ताभिनयः प्रयोक्तुमुचितः स्यात् कर्कटादिं विना
यस्मात्ते पुरुषस्य भावमखिलं संसूचयन्त्यान्तरम् ॥३१॥

सामस्त्यव्यासयोगे करकरणमिलद्बाहुसंयोजनैर्या
जायन्ते[५] सत्यरूपा क्रमत इह रसोल्लासवैचित्र्यतश्च ।
आवर्तावर्तनास्ता रसमनु रुचिराः स्वेन लास्यानुरूपा
याभिनृ(र्नृ)त्यप्रपञ्चेष्वभिनयचतुराः पाणयोऽनेकशः स्युः ॥३२॥

रेखाया अनतिक्रमास्तु[६] निपुणं नानाविभङ्गि[७]-स्फुर-
त्सद्भावजवर्त्तना विचलिताः शोभाभृतो बाहवः ।
रच्यन्ते यदि चालका निगदितास्तज्ज्ञैस्तदा ते पुनः
शर्वाणीचरणानुरागरसिकश्रीकालजिद्भूभृता ॥३३॥

औन्तारिगोणीमलयं पदं च छायालगस्थध्रुवकान्त्यसंस्थाः ।
हृदि प्रपूर्वा च तदन्त्यखण्डे-ऽप्यवत्सकस्यापि तथान्त्यखण्डे ॥३४॥

एलादिगामिगजरोपशमान्त्यखण्डे बाद्याश्रिते तु [८]तुडकेऽप्यखिले प्रबधे ।
प्रायः प्रयोगमुपयान्ति भुजाः समस्ता नान्यत्र ते च कथिते(?)सुतरां प्रशस्ताः ॥३५॥

---

[१] A B अर्धेंदु ।

[२] B इति ।

[३] B श्रेष्ठेन ।

[४] A B क्षुत्क्षान्तार्तशयालुतापस प्रमत्तोन्मत्तमत्तादिषु । The above change is suggested in order to accord with the metre.

[५] K suggests जायन्तेऽसत्यरूपा ।

[६] K suggests अनतिक्रमात् सुनिपुण ।

[७] B नानाविभृगि ।

[८] A. तुडुके ।

ब्रह्मशैलैकदेशस्थो यो[१] देशानखिलानपि ।
शास्ति तेन तयाभूता परिभाषात्र भाषिता ॥३६॥

यो मूर्ध्नि द्विषतां पदं प्रतिपदं धत्ते पदं स्वं गुणैः
स्फीतैरुन्नमयन् पदार्थमपि यत् स्वं वर्त्मनोल्लङ्घयेत् ।
तेनात्रैकपदे पदे धृतवता कामेन राज्ञा हृदा
शर्वाण्याः पदबन्धहेतुकपदोल्लासः पदे स्थापितः ॥३७॥

इति श्रीजगदीश(इव)रत्नदेवनिजगणेन[२]जगदीश्वरीकामेश्वरीचरणकिङ्करेण श्रीकामाक्षा[३]-गिरिविभुना अध्युष्टतमनरेश्वरेण भीष्मपुरजयानीतानेकराजकन्यारत्नेन श्रीपुरग्रहणसर्वधितयशोभरेण वाटिकाचलग्रहणजनितकीर्तिपूरपराजिताचलनायकेन[४]ग(सं)गमतीरदुर्गोद्धरणोद्धृतसकलमण्डलाधीश्वरेण दमनपुरविध्वसनबन्दीकृतयवनीनिचयेन महिषमेरुजयाजेयविभवेन शाकम्भरीरमणपरिशीलनपरिप्राप्तशाकंभरीपरितोषितशाकम्भरीप्रमुखशक्तित्रयेण अष्टादशगिरिशिखरपरिवारिता[५]-ञ्जनगिरिविजयविख्यातवीर्यगर्वेण महदम्बमातृकापुरोद्धूलनधर्षिता(त)महोरगपुरेण श्रीवनदेवस्वामिप्रसादरचनापर-[६]परमेश्वरेण [७]त्र्यम्बकेश्वरसंनिधिकीर्तिस्तम्भोन्नतजयस्तम्भेन श्रीब्रह्मगिरिभौमस्वर्गतायथार्थीकरणरचितचारुपथेन [८]श्रीकामाक्षागिरिनवीननिर्मितिपराजितसुमेरुणा श्रीमहिषाचलोपरि श्रीहरिशरणविरचिताचलदुर्गेण अभिनवभरताचार्येण वीणावादनप्रवीणेन यवनकुलाकालकालरात्रिरूपेण त्रिसन्ध्याक्षेत्रसमुद्रसभवरोहिणीरमणेन परमभागवतेन महाराजाधिराजश्रीराजमानमृगाङ्कताभराजनन्दनेन महाराज्ञीश्री-[९]सौभाग्यवतीजसमाम्बिकाहृदयनन्दनेन[१०] सकलसीमन्तिनीशिरोमणिनिकुम्भराजन्यवशावतंसमहाराज्ञीश्रीकर्मवती-[११]लघुमादेवीहृदयाधिनाथेन इति[१२] राजाधिराजश्रीकालसेनविरचिते[१३] संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसाया पाठ्यरत्नकोशे पदोल्लासे परिभाषापरीक्षणं चतुर्थं समाप्तम् ॥

(पदोल्लासश्च समाप्तिमगात्)

---

[१] B. ये ।
[२] K reads जगदम्बिकाकामाक्षी etc. ।
[३] K. reads कामेश्वरी ।
[४] B वलनायकेन ।
[५] K. reads परिवारिताञ्जनादिगिरि etc,
[६] K omits पर।
[७] K reads अम्बकेश्वर ।
[८] B श्री कामाक्षी ।
[९] A omits श्री ।
[१०] K reads हृदयानन्दनेन ।
[११] K adds श्री ।
[१२] K omits इति ।
[१३] K reads मालसेनेन विरचिते which is better. ।

तृतीयश्छन्दउल्लासः

अनुष्टुब् नाम प्रथमं परीक्षणम्

छन्दानुवृत्तकारीणि यस्यच्छन्दांसि जाग्रति ।
तम (च) छन्दकृतं वन्दे [१]स्वच्छन्दं गिरिजापतिम् ॥१॥

समासेन प्रबन्धानां मूलभूतानि कानिचित् ।
तत्प्रयोगोपयोगीनि छन्दांसि व्याहरामहे ॥२॥

मयरसतजभनसंज्ञाः कथिता अष्टौ गणाः क्रमेणैते ।
विज्ञेया वर्णभावाः प्रस्तारे ते त्रिकाः सर्वे ॥३॥

सर्वगुरादिल उक्तो मध्यलघुः स्यात्तथान्त्यगुरुलघुकौ ।
मध्यगुरादिगुरन्यौ सर्वलघुः स्यात्सर्वैवान्त्यः ॥४॥

पृथ्व्यम्बुवह्निमरुदम्बरसूर्यचन्द्र-
नाकाधिदैवतयुता मगणादयोऽमी ।
श्रीवृद्धिमृत्यु[२]-परदेशफलानवाप्ति-
रुत्कीर्तिसौख्यफलदा मुनिभिः प्रदिष्टाः ॥५॥

वतचपपा मात्राख्या [३]द्वित्रिचतुःपञ्चषट्कला[४] क्रमशः ।
द्वित्रिवेदशर[५]-रसभेदास्तेषामिमे गदिताः ॥६॥

उक्तात्युक्ता तथा[६] मध्या प्रतिष्ठातिप्रतिष्ठिका ।
गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च[७] बृहती पङ्क्तिरित्यपि ॥७॥

त्रिष्टुप् च[८] जगती चातिजगती शक्वरीति च ।
संवातिपूर्वाष्ट्यत्यष्टी धृतिश्चातिधृतिस्तथा ॥८॥

---

[१] B स्व छन्द ।
[२] B. मृत्युरपदेश ।
[३] B. द्वित्रि ।
[४] B. कला ।
[५] B रसशर ।
[६] B. omits तथा ।
[७] B. omits च ।
[८] B. omits च ।

कृतिश्च प्रकृतिश्चैवा कृतिर्विकृतिरेव च ।
संकृत्यभिकृती चैवोक्तानि[1] छन्दांसि नामतः ॥९॥

आरभ्यैकाक्षरात् पादात् षड्विंशत्यक्षरावधिः ।
पादैः क्रमादिमानि स्युः मालावृत्तमतः परम् ॥१०॥

एकमात्रो[2] ऋजुह (ह्रं)स्वो लघुत्ने(त्तें)पो गुरु पुनः ।
नैको दीर्घो विसर्गो (र्गा)न्तः सानुस्वारो द्विमात्रिकः ॥११॥

[3] अद्ग्रपादिसंयुते वर्णे व्यञ्जने चाग्रगे लघुः ।
पादान्ते वा लघोर्गत्वं षंशस्यादिषु नो पुनः ॥१२॥

पादान्तेऽत्र यतः कार्यो लुप्तालुप्तविभक्तिके ।
आदिकाक्षरविच्छिन्ने[4] पदान्ते च तथाविधे ॥१३॥

नार्ये समाससन्धी स्तो यतिर्विच्छेदसंज्ञिका ।
[5]ओचित्यवेऽत्र विज्ञेया यतिः श्रुतिसुखा बुधैः ।
यतो मधुरता श्लाघ्या भारत्या भरतादिभिः[6] ॥१४॥

अधिक्षेपे तुरीयांशश्छंदसः पाद इष्यते ।
द्विपद्यादौ द्वितीयांशाधिकः पादो यतः स्मृतः ॥१५॥

उक्ता ग [7]श्रीरत्युक्ता गोर्वृष्ठा सा स्त्री मो मध्यायाम् ।
मारो[8] शम्भोः पातु त्वां सा कन्या मो गो प्रतिष्ठा स्यात् ॥१६॥

यथा—

सेयं कन्या गौरी [9]पायाच्छम्भोर्या शैते हृत्पद्मे ।
अत्युक्ताया रक्तिगणा भेदा मध्यानधारतया ॥१७॥

---

[1] A. B. कानि छदांसि । K. reads चैवोक्तानिच्छंदांसि ।
[2] B एकमात्र ।
[3] A. The letter after अ is not clear. B. अग्रादि etc.
[4] A. विच्छिन्ने ।
[5] A. उचित्ये etc.
[6] A and B include this third line in the 15th. verse.
[7] A B श्री रत्युक्त ।
[8] A includes मारो in the second foot of the verse
[9] A पायात् शम्भोर्या etc

कामस्य तु प्रतिष्ठाया भेदा [1]बाणगता मताः ।
अत्युक्ताया लपूर्वा ये तेष्वादावधिको लघुः ॥१८॥

समासमविभेदेन [2]द्विधानुष्टुबिहोच्यते ।
चित्रपदाभ भगा [3]ग उक्ता विद्युन्माला मौ गौ ॥१९॥

जरौ लगौ प्रमाणिका नाराचमत्र तर्लगाः ।
अनुष्टुप्प्रसना याद्याद्वक्त्रं ये तुर्यतोऽभीष्टम् ॥२०॥

पथ्यावक्त्रं समुद्दिष्टं तुर्याज्जे युग्मपादयोः ।
तुर्यो द्वो जे नतं-[4]भरम(?)सैर्न विपुलादयः ।
प्रायस्तुर्यो गस्ता स्त्वोजे युजि षड्भ्यो लघु सदा ॥२१॥

पञ्चवक्त्रप्रसादाप्तसाम्राज्येन महीभृता ।
कालसेनेन वृत्ताद्यमनुष्टुप् परिकीर्तितम् ॥२२॥

इति श्रीराजाधिराजमहीमहेन्द्रश्रीकालसेनविरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां पाठ्यरत्नकोशे छन्दउल्लासे अनुष्टुप्परीक्षणं

प्रथमं समाप्तम् ।

---

[1] A. बाणगणा ।
[2] B द्विधा अनुष्टुप् etc
[3] A. गः
[4] B नतरभ etc.

वृत्तं नाम द्वितीयं परीक्षणम्

अज्ञातवृत्तं ब्रह्माद्यैः श्रुतवृत्तं महात्मनाम् ।
परिज्ञातजगद्वृत्तं सद्वृत्तं(त्तं) भजे शि (शि)वम् ॥१॥

अथ वृत्तं प्रकीर्त्यते—

सद्विधा वर्णमात्राभ्यां पद्यं चैव चतुष्पदी ।
समैः पादैः समं वृत्तं द्वाभ्यामर्धसमं स्मृतम् ।
उक्ताभ्यां विपरीतं यत् तद्वृत्तं विषमं स्मृतम् ॥२॥

९. अक्षराणि—

भद्रिका भवति रो नरौ ।

१०. अक्षराणि—

उक्ता मत्ता मभसगयुक्ता ॥

११. अक्षराणि—

१. स्यादिन्द्रवज्रा[1] ततजा गुरू चेत् ॥
२. उपेन्द्रवज्रा त (ज) तजा गयुग्मम् ॥
३. रो नरौ लघुगुरू[2] रथोद्धता ॥
४. स्वागता तु रनभा गुरुयुग्मम् ॥
५. वेदे छिन्ना शालिनी मात्तलौ गौ[3] ॥
६. दोधकमुक्तमिदं भभभा गौ[4] ॥

१२. अक्षराणि—

१. स्यातेन्द्रवंशा ततजै रसंयुतैः ।
२. वदन्ति वंशस्थमिदं जतौ जरौ ॥
३. जरद्वयं वदन्ति पञ्चचामरम् ॥
४. [5]द्रुतविलम्बितमत्र नभौ भरौ ॥
५. इह तोटकमम्बुधिसैः प्रथितम् ॥
६. गणैर्यैश्चतुर्भिर्भुजंगप्रयातम् ॥
७. [6]संमता स्रग्विणी रैश्चतुर्भिर्युता ॥

---

[1] A स्यादिदवज्रा
[2] B गुरुलघू
[3] A B गै ।
[4] A B गै ।
[5] A द्रुत B. द्रत ।
[6] A. B. समता ।

१३. अक्षराणि—
[1]त्रिच्छेदा मनजरगः [2]प्रहर्षिणीयम् ॥

१४. अक्षराणि—
ख्याता वसंततिलका भ(त)भजा जगौ गः ॥

१५ अक्षराणि—
वसुयतिरियमुक्ता मालिनी नौ मयौ यः ॥

१६. अक्षराणि—
भ्रौ ननना गुरुश्च वृषभुजगविलसितम् ॥

१७. अक्षराणि—
गुहास्यैवि(वि)श्रान्तिर्यमनसभलागः शिखरिणी ॥

१८. अक्षराणि—
१. नसमतभरास्तुर्यैः षड्भिश्चेद्यतिर्हरिणीपदम् ॥
२. यतौ न्यो(न्यौ)यः सोऽत्र मुनिभिरिव चित्रलेखा गदिता ॥

१९ अक्षराणि—
आदित्यैर्यदि मः सजौ सततगाः [3]शार्दूलविक्रीडितम् ॥

२०. अक्षराणि—
अश्वैश्छिन्ना सुगीता मरभनयभलागाङ्क. सुवदना ॥

२१. अक्षराणि—
विख्याता स्रग्धरेयं मरभनययया सप्तकाश्वैर्यतिश्चेत् ॥

२२. अक्षराणि—
पङ्क्तिर्यतौ भरौ नरनरा मगौ भवति [4]मद्रकं सुललितम् ।

२३. अक्षराणि—
रौ न रौ नरनरा लगाविह भवन्ति चेद्भवति चित्रकं तदा ॥

२४. अक्षराणि—
ननभनजननाश्च यगणसहिता मुनियतिललित–[5]लतेयम् ॥

२५. अक्षराणि—
पङ्क्त्या विरतौ तौ यौ भभनाननन[6]-गुरु किल हरिणशिशुनयना ॥

---

[1] A त्रिछेदा ।
[2] B. प्रहर्षणीयम् ।
[3] A. शादूल ।
[4] B मद्रक ।
[5] B मुनियतिललितेयम् ।
[6] B omits third न ।

२६. अक्षराणि—[ ]

अत्राष्टाभी रुद्रैश्छिन्नं ममतननननरसलगुगा भुजङ्गविजृम्भितम् ॥

अथवा—

नजनस(न)भा ननननगणलच(ग)का इति वसति भवति सततगतिः ॥

अथ दण्डकाः—

शेषजात्यादिकं मुक्त्वा षड्विंशत्यक्षराधिकम् ।
यत्किचिद्दृश्यते छन्दस्तत्सर्वं दण्डकं विदुः ॥
[१]नद्वयं रगणाः सप्त [२]चण्डवृद्धिरुदाहृता[३] ॥३॥

अथार्णार्णवव्याल[४]-जीमूतलीला-
करोद्दाम[५]-शङ्खादयः स्युः प्रबन्धाः ॥
परं चोत्तरेणोत्तरेणैककेन
प्रवृद्धाश्च ते रेण विद्वद्भिरूह्याः ॥४॥

एवं मालादिवृत्तानि भवन्त्यन्यान्यनेकशः ।
यथेष्टं रचितानेकशुभनामान्यनुक्रमात् ॥५॥

चरणो यावदेकोनसहस्राक्षरनिर्मितः ।
मालावृत्तानि तावत् स्युरित्यादिष्टं महीभुता ॥६॥

अथवा वर्णयुग्वृद्ध[६]सहस्राक्षरनिर्मितः ।
पादो भवति तावत् स्युर्यथेष्टमिह दर्शनात् ॥७॥

तथाष्टादिभी रैः पदैर्नादिगुरोः स्युः
परं पन्नगाद्याः प्रबन्धाः परेऽपि ।
ते च दम्भोलिहेलावलीमालती-
केलिकङ्केलि[७]—लीलाविलासादयः ॥८॥

यथेष्टं रगणैः प्रोक्तो लघुपञ्चकतः परैः ।
चण्डकालोऽथ यैः सिंहविक्रान्तो लघुपञ्चकात् ॥९॥

---

[१] K. suggests तद्वय ।

[२] चण्डवृद्धि is also known as चण्डवृष्टि in some works on Prosody. (cf. Chandaḥ-Prabhākara by Bhanu Kavi, Daṇḍaka-Prakaraṇa).

[३] A. हृत. ।

[४] A. B. व्याज ।

[५] A. करोद्दाम B. करोद्दाम ।

[६] B. वर्णयुग्युद्ध ।

[७] A. B. कङ्केलि ।

ल ख(ष)ट्कादगत्रयाच्चापि यथेष्टं यगणैः परैः ।
मेघमाला दण्डकोऽयं प्रबन्ध. सम्मतः सताम् ॥१०॥

स्वेच्छया रगणैः प्रोक्तो मत्तमातङ्गसंज्ञकः ।
कुसुमास्तरणस्तद्वद्यथेष्टं सगणैरिह ॥११॥[1]

सिंहविक्रीडको नाम स्वेच्छया यैः प्रयोजितैः ।
निरन्तरं लघु-गुरू यत्र सोऽनङ्गशेष(ख)रः ॥१२॥

प्रयुज्यते गुरुलघू साशोकपुष्पमञ्जरी ।
यथेष्टं नगणाश्चान्ते गद्वयं कामबाणकः ॥१३॥

यथेष्टा भगणा गौ च स्याद् भुजङ्गविलासकः ।
गद्वयात् स्वेच्छया पञ्चमात्रैरुत्कलिका मता ।
एकैकगणवृद्ध्या स्युरेवमेते ह्यनेकधा ॥१४॥

श्रुतेन यस्य वृत्तेन पवित्रीक्रियते जगत् ।
तेन श्रीकालसेनेन [2]वृत्तमत्रोपवर्णितम् ॥१५॥

इति श्रीराजाधिराजश्रीकालसेनविरचिते संगीतराजे पाठ्यरत्नकोशे छन्दउल्लासे
वृत्तपरीक्षणं नाम द्वितीयं समाप्तम् ।

---

[1] B. omits this verse.

[2] A B वृत्तमात्रोपवर्णितम् ।

आर्यावलोकनं नाम तृतीयं परीक्षणम्

सुरासुरैर्नमस्कार्या[1] स्वकार्यापेक्षयैव या ।
योगिभिश्च ध्रुवा धार्या तामार्यामहमाश्रये ॥१॥

प्रथमेऽर्धे जः षष्ठोऽन्लो वा गः सप्तमो न विषमे जः ।
अपरेऽर्धे लः षष्ठो लक्ष्मैवं नियतमार्यायाः ॥२॥

पूर्वार्द्धे षष्ठेऽन्ले तल्ले पूर्वे यतिरिह मुनिगणगे ।
तस्मिन् षष्ठप्रान्ते यतिरुदिता मुनिभिरिह मुख्यैः ॥३॥

अपरार्द्धे पञ्चमकेऽन्ले सति सोक्ता चतुर्थगणनिधने ।
श्रीकालसेननृपतिर्युक्तामिह वदति तामार्याम् ॥४॥

[2]यस्यामर्धद्वितये भवति यतिश्चत्रयेऽत्र सा पथ्या ।
पूर्वार्द्धे मुखचपला चत्रययतिविरहिता सदाभिमता ॥५॥

जघनविपुला परार्द्धे चत्रययतिविरहिता गदिता ।
प्रोक्ता द्वयोर्द्वयोर्या यतिरहिता चत्रये महाविपुला ॥६॥

शेषा विस्तरभीत्या भेदा नोक्ता मया सुधिया ।
जगणविहीना विषमे चत्वारः पञ्चयुजि चतुर्मात्राः ॥७॥

द्वौ षष्ठाविति चगणास्त[3]-द्घातात् प्रथमदलसंख्या ।
एवमपरार्द्धसंख्या षष्ठे स्याल्लघुनि चैक एकस्मिन्[4] ॥८॥

आर्या(ऽ)संख्योभयदलसंख्याघाताद्विनिर्दिष्टा ।
अन्योऽन्यं प्रथमदले ताडनषाष्टौ शतानि जायन्ते ॥९॥

अर्कसहस्राण्येवं चरमेऽर्धेऽन्योन्यताडनया ।
षट्साहस्री गदिता चतुःशती चाप्युभयदलविकल्पाः ॥१०॥

अन्योऽन्यं ताडनया जायन्ते कोटयश्चाष्टौ ।
[5]लक्षाणामेकोना विंशतिरिह विंशतिः सहस्राणाम् ॥११॥

आर्याभेदा उक्ताः षष्ठे ले त्वेक एकस्मिन् ।
आर्यैवेयं गाथा प्राकृतभाषापथे विनिर्दिष्टा ॥१२॥

---

[1] *B.* नमस्कारा ।
[2] *B.* यस्यामर्धे द्वितीये ।
[3] *K. reads* स्तद्यातात् *and suggests* स्तद्योगात् ।
[4] *B.* चैकस्मिन् ।
[5] *B.* लक्षाणामेनोना ।

गीतिविशेषानधुना शिवजायासेवको ब्रूते ।
द्विर्दलया आर्याया अभ्यासो जायते दले प्रथमे ॥१३॥

सा तन्नाम्ना गीतिः स्यादुपगीतिस्तथा चरमे ।
दलयोरत्रोभयो. स्यादुद्गीति. कृते विपर्यासे ।
तत्तन्नाम्ना सर्वा जायन्ते [1]भेदतो ह्यमिताः ॥१४॥

त्रिंशन्मात्रास्तु पूर्वार्द्धे विंशतिः सप्त चापरे ।
सप्तपञ्चाशदुभयोर्मात्रा ज्ञेयास्तु योगतः ॥१५॥

त्रिंशतो येऽधिका वर्णा द्विगुणास्ते त्रयाधिका. ।
[2]लघवस्तेऽत्र विज्ञेयाः [3]शेषास्तु गुरवो मताः ॥१६॥

ऊनिता अथवा वर्णैर्मात्राः स्युर्गुरवोऽखिलाः ।
गुरुभिस्तूनिता वर्णा लघवः परिकीर्तिताः ॥१७॥

[4]वसन्तोत्सवबन्धः स्याल्लघुभिः [5]पञ्चमात्रिकैः ।
द्विपद्यन्ते तथा गीतौ द्विभङ्गिः परिकीर्तितः ॥१८॥

द्विपद्यादौ तथा गीतिरन्ते मध्येऽवलम्बकम् ।
स त्रिभङ्गिर्द्विपदिका दद्वयं चाप्यदद्वयम् ॥१८॥

लघुर्द्वौ च तथादौ लास्त्रयः कर्पूरपूर्विका ।
तिर्यच्छेदेऽप्यवचनैर्न्त्ये द्विपदी विषमे वि(ऽपि)जे ॥२०॥

इति वा—

यतिर्वैचित्र्यतः सप्तचगणैः स्युः परा अपि ।
लयोऽथ भ्रमरपदमुपपूर्वं तदेव हि ॥२१॥

कुङ्कुमो गरुडपदं हरिणीपदमेव च ।
कमलाकरं[6] भ्रमरशतं स्याद्रत्नकण्ठिका ॥२२॥

कुङ्कुमतिलकावली–कदलीपत्रमित्यपि ।
एवमाद्यैस्त्रिभिर्द्वाभ्यां योगे स्याद्रस्त्वनेकशः ॥२३॥

---

[1] B. भेदितो ।
[2] B. लघवस्तत्र ।
[3] B. शेषातु ।
[4] A. B. वसन्तोत्सवः प्रबन्धः etc ।
[5] A. पचमात्रकैः । B. पचमातृकै. ।
[6] B. adds च after कमलाकर ।

चतुर्मात्रद्वयं पञ्चमात्रं[१] स्यात् खञ्जनामकः ।
षण्मात्रश्च चतुर्मात्रस्त्रिमात्रश्चोपखञ्जकम् ॥२४॥

षण्मात्रौ द्वौ चतुर्मात्रौ खञ्जिकायावलम्बकम्।
एते त्रयः पृथग्भेदास्त्रिभङ्गिः स्यात् परैरपि ॥२५॥

त्रिभिर्मनोहरैश्छन्दोभिः[२] स्वेच्छाग्रथितैरपि ।
[३]चद्वयं लघुकान्तौ द्वौ तगणौ चगणद्वयम् ॥२६॥

भगणः[४] सद्वृशैः पादैश्चतुर्भिर्वस्तुकं भवेत् ।
विषमे सप्त मात्राः स्युः समे यस्य त्रयोदश ॥२७॥

स रासो विषमे पञ्चमात्रौ द्वौ च तयैकदा[५] ।
युग्मे च चत्रयं पञ्चपदी मात्रादिरीरिता ॥२८॥

आसां तृतीयपादस्य प्राप्ते स्यात् पञ्चमेन तु ।
अन्ते तु दोहके वस्तुरडा[६] (?) वा परिकीर्तिता ॥२९॥

आद्यन्तयोश्च षण्मात्रे चत्रये मध्यगे सति ।
समे जो वस्तुवदनमोजेजोन्लौ विकल्पतः ॥३०॥

स्याद्रासावलयं पूर्वं मोजश्च [७]चपपौ (पा?) ततः ।
पचतेभ्यः परे ते स्याद्वदनं चोपपूर्वकम् ॥३१॥

पचचाद्दो वदनकं यमिते तेऽडिलाः स्मृताः ।
स्यादष्टपद्चतुष्पाच्च धवलं तन्निरूप्यते ॥३२॥

श्रीयशसो गुणपूर्वं [८]क्रमाद्दोजे तु चत्रयम् ।
[९]दशमे चौ श्रीधवलं तथाद्ये च तृतीयके ॥३३॥

तयाविधे द्वितीये च तथा तुर्ये तु चत्रयम् ।
पञ्चमे सप्तमे द्वौ चौ तश्चैकः समयो(:)पुन ॥३४॥

---

[१] A. मात्र ।
[२] A. B. त्रिभिर्मनोहरैः छन्दोभि. ।
[३] A. B. looks like वद्वय ।
[४] A. B. भगणश्चदृशै. K. suggests the above reading.
[५] A. तयैक्दः B. तयैकद ।
[६] A. डा is not clear. B. leaves space blank for the indis letter.
[७] B मोजश्चपपौ ।
[८] A. तत्क्रमादोजे । B. तत्र्मादोजे । K. suggests the above reading.
[९] B. दसमे ।

चद्वय दस्तया चैकस्त्रत्रय वा यश परम् ।
धवल तु [1]पड्गो त्वाद्ये चतुर्थे(ऽपि)तु [2]पद्वयम् ॥३५॥

द्वौ [3]द्वितीये पञ्चमे तु द्वौ षष्ठे च तृतीयके ।
पद्वयाच्चेऽय पे कीर्तिधवल चतुरङ्घ्रिके ॥३६॥

पश्चौ जे प च या दस्तो [4]थात स्याद्गुणपूर्वकम् ।
आद्ययो [5]पश्चत्रयं च प्रत्येक त्वन्त्ययोस्तथा ॥३७॥

पञ्च चा सर्वपादेषु [6]चात्ततो दोऽय मङ्गलम् ।
आदिस्थे वदनाद्ये तु तदाद्य [7]धवलादिकम् ॥३८॥

पवाह—

उत्साहहेलावदनाडिलाद्यैर्यद् गीयते मङ्गलवाचि किंचित् ।
तद्रूपकाणामभिधानपूर्वं छन्दोविदो मङ्गलमामनन्ति ॥३९॥

[8]चत्रय दो यदा पादे तदा [9]कम्बडक मतम् ।
यत्ता(त्ता)ध्रुवकसत्तेय [10]ध्रुवा त्रेधा मता सताम् ॥४०॥

षट्पदी [11]चतुष्पदी च द्विपदी चेति नामभि ।
सप्तादिसप्तदशान्तकला [12] पादास्तु पूर्वयो ॥४१॥

तत्र सप्तकले चतो पदौ गणौ मतौ ।
अष्टाक्षरे पतौ पदौ नवाक्षरे पतौ पचौ ॥४२॥

चद्वय दोऽथवा पौ च चरणे तु दशाक्षरे ।
चपदा पञ्च(च)दा वापि रुद्रार्णे चरणे गणा ॥४३॥

चपता पचता वेति पादे द्वादशवर्णके ।
त्रयोदशाक्षरे पादे पौ तश्च तयका स्मृता ॥४४॥

---

[1] A. पट्द्गो ।
[2] B पट्द्वयम् ।
[3] B द्वितीये तु पचमे ।
[4] B वातु ।
[5] B पचत्रय ।
[6] A B चातती । K suggests the above reading
[7] A धवलादिकान् । B. धवलादिक ।
[8] B चत्रय ।
[9] K *suggests* कम्बलकम् ।
[10] B ध्रुवो ।
[11] A चतुपदी ।
[12] B काला ।

चत्रयं दास्तु पश्चौ च चरणे तु चतुर्दशे ।
चत्रयं तोऽथवा पानां त्रयं पञ्चदशाङ्घ्रिके ॥४५॥

चद्वयं चः षोडशाङ्घ्रौ [1]दचदुष्कं तु चद्विकम् ।
पादे सप्तदशकले पश्चौ [2]तश्च त्रयं तु पः[3] ॥४६॥

एवं गुणै[4]स्त्रिभिस्तुल्यै स्तुल्यातुल्यैरतुल्यकैः ।
[5]पादत्रयं भवत्यर्धे षट्पदी सा प्रकीर्तिता ॥४७॥

अस्यामाद्यस्य पादस्य द्वितीयेन तथा पुनः ।
तृतीयस्य तु षष्ठेन तुर्यस्य पञ्चमेन तु ॥४८॥

अनुप्रासस्तु[6] कर्तव्यश्चतुष्पद्यामयोच्यते ।
प्रथमस्य द्वितीयेन तृतीयस्येतरेण तु ॥४९॥

अनुप्रासस्तु कर्तव्यः प्रायेण द्विचतुर्थयोः ।
चतुष्पदी विशेषास्तु वस्तुकार्यसमादयः ॥५०॥

[7]ओ(?)जे कलास्तु सप्ताद्याः षोडशान्ताः समे पुनः ।
प्रत्येकं सैकिकाः सप्तदशान्ताः परिकीर्तिताः ।
व्यामिश्रार्धसमासर्व-[8]समा(ऽ)संकीर्णकाश्च ताः ॥५१॥

चम्पककुसुमसामुद्रकमल्हणकसुभगविलास-[9]केसररावणहस्तकसिंहविजृम्भितमकरन्दिका-रविलसित-[10]पञ्चककुसुमावर्त ॥

मणिरत्नप्रभाकुङ्कुमतिलक-[11]चम्पकशेखरक्रीडनबकुलामोदमन्मथतिलकमालाविलसि-ग्रामलकनवकुसुमितपल्लवाः ॥

---

[1] B. omits द before चतुष्क ।
[2] A. त.च । B. त च । [3] A. प ।
[4] B. एव ग गुणै ।
[5] A. B पादत्रय भवत्यर्धे ।
[6] B. reads अनुप्रासस्तु कर्तव्यो धीमता द्विचतुर्थयो, and omits the second line of verse 49, taking the second line of verse 50 after this line. The similarity in the initial portion of verses 49 and 50 (अनुप्रासस्तु कर्तव्य) seems to have caused this confusion
[7] B. ओ ओ जे कलास्तु ।
[8] A B. समा सर्व सर्व etc.
[9] B केसर ।
[10] K suggests चपक ।
[11] A पंचक शेपर । B. चपक शेपर ।

मलयमारुतमवनावासमाङ्गलिकाभिसारिकाकुसुमनिरन्तरमदमोदकचन्द्रोद्योतरत्नावल्यः।

भ्रूवकणकमुक्ताफलमालाकोकिलावलीमधुकरवृन्दकेतकीकुसुमनवविद्युन्मालात्रिवलीतरङ्गकाणि ॥

अरविन्दकविभ्रमविलसितवदन नवपुष्पन्धयकिन्नरमिथुनविलासविद्याधरविलसितलीलासारङ्गाः ॥

कामिनीहासापदोहकप्रेमविलासकाञ्चनमालाजलधरविलसिताः ॥

अभिनवमृगांकलेखासहकारकुसुममञ्जरीकामिनीक्रीडनक[१]-कामिनीकङ्कणहस्तकाः ॥

मुखपालनतिलकवसन्तलेखामधुरालापिनीहस्ताः ॥

मुखपंक्तिकुसुमलतागृहे ॥

रत्नमाला च—

इति पञ्चपञ्चाशद्भेदाः ॥

ध्यत्य(?)से सुमनोरमापङ्कजकुञ्जरमदनातुरभ्रमरावलीपङ्कजश्रीकिङ्किणीकुङ्कुमलताशशिशेखरलोलालयाश्चन्द्रहासगोरोचनाकुसुमबाणमालतीकुसुमनागकेसरनवपञ्चकमालाविद्याधरकुब्जककुसुमकुसुमास्तरणाः।

मधुकरीसंलापमुखवासः कुङ्कुमलेखाकुवलयदामकलहंससंध्यावलीकुञ्जरललिताकुसुमवल्यः।

विद्युल्लतापञ्चाननललितामरकतमाला ॥

अभिनववसन्तश्रीमनोहराक्षिप्तिकाकिन्नरलीलाः ॥

मकरध्वजहासकुसुमाकुलमधुकरभ्रमरविलासमवनविलासविद्याधरहासकुसुमायुधशेखराः॥

उपदोहकदोहकचन्द्रलेखिकासुतालिङ्गनकङ्केल्लिलताभवनानि कुसुमितकेतकीहस्तकुञ्जरविलसितराजहंसाशोकपल्लवच्छायाः।

अनङ्गलतामन्मथविकसितहुल्लणकानि।

कज्जललेखाकिलकिञ्चिते शशिबिम्बितं चेति ता बद्धाः ॥

शुद्धद्विपदिकापादे षड्चाः पञ्च च गान्तकाः।

जो (जौ) स्तः षष्ठद्वितीयौ तु मात्राद्विपदिका ततः ॥५२॥

षष्ठेनैकेन गुरुणा पूर्णा शुद्धैव गान्धिकाः।
षड्चद्वयं मानवी स्या(त्) पौ तौ लौ चन्द्रिका मता ॥
षड्चत्रयं धृतिस्तारान्तगा [१]षप्पचतुष्टयम् ॥५३॥

[१] B. पुष्पचतुष्टयम्।

इति द्विपदी ॥

आनन्त्यात्र प्रतन्यन्ते[1] द्विपद्यादेर्भिदा मया ।
प्रबन्धविधिहेतुत्वात्काश्चिदेव[2] हि वर्णिता ॥५४॥

कलहसो नभौ जयौ ।

यो गणद्विपदी नाम चतो सा स्वरपूर्विका ।
उपगन्धर्वक नाम पत्रय चचतुष्टयम् ॥५५॥

दश्चार्कवसुभि श्चान्तो[3] (?) तत्सगीत[4] यतो पुन ।
चतुर्दशाभिरष्टाभिश्च चरीप(?)श्च सप्तकम् ॥५६॥

त्रिमात्रस्य यतिश्चात्र चतुर्दशभिरष्टभि ।
चतुर्भिश्च गणै प्रोक्ता पद्धडी, रासक पुन ॥५७॥

मात्राभिरष्टादशभिर्नगणेन यतो पुन ।
चतुर्दशभिरेवाय मात्राभि कथितो बुधै ॥५८॥

केयाचिज्जातय सर्वा रासका समते मता ।
[5]चपञ्चक लघुगुरू यदि वा रासको मत ॥
गोपालानां तथा क्रीडा रास इत्यभिधीयते ॥५९॥

विश्वे मे नवतियपो गुणचन्द्रो शरविधो शिखीन्दू च ।
तियपो विश्वे विषमे समे तु रत्यर्कविश्वमनुरवय ॥६०॥

गुणचन्द्रो युगचन्द्रो षोडशसंख्याकला क्रमश ।
सारसभ्रमरो[6] हंस कुररश्च प्रलेसक्श्चैव ।
कुञ्जरतिलको हंसक्रीडो ह्येतेषु निर्दिष्टा ॥६१॥

लघुभि पञ्चाशिभिरिह यद्येयामद्र(?)पो [*] शिखान्ते स्यात् ।
तं सूरयो मयूरं नाम शिखाद्विपदं प्राहु ॥६२॥

---

[1] B आनन्त्यात्र तन्यन्ते ।
[2] A B. कादिचदन्येपर्यन्ता । K suggests the above reading
[3] K. suggests श्चान्ते but perhaps रान्ते or गान्ते can make some sense
[4] B सम्गंगीत यतो ।
[5] B च पंचकं ।
[6] B. सारसभमरो ।
[*] A The letter between म and यो is not at all distinct, it can be read as ड ।

रतिरष्टदशभिः कामगणैस्त्रिपदी मता ।
एकादशभिराद्यौ तु माद्यौ द्विद्विगुणौ मतौ ॥६३॥

चतुर्गुणस्तृतीयस्तु चतुर्थस्त्रिग(गु)णस्तदा ।
[1]यस्यामोजे पञ्चदश कलाः षोडश ताः समे ॥६४॥

अर्धयोर्भिन्नयमकौ कीर्तिता सा चतुष्पदी ।
प्राणान्ते चरणौ त्रित्रिगणौ यस्यास्त्रिपष्ठकौ ॥६५

चत्वारो द्विद्विगणा सा गणैः कामस्य षट्पदी ।
तृतीये पंचमे चाद्ये मात्राः पञ्चदशैव तु ॥
तुर्ये द्वितीये रखयस्तद्वस्तु परिकीर्तितम् ॥६६॥

प्रबंधस्योपयोगीनि छन्दांस्युक्तानि कानिचित् ।
छन्दःशास्त्रानुसारेणोहनीयानि पराण्यपि ॥६७॥

यस्यार्या धर्मकामार्थं चरितं पर्युपासते ।
तेनार्याकिङ्करेणेदं कृतमार्यावलोकनम् ॥६८॥

इति श्रीराजाधिराजकालसेनमहीमहेन्द्रेण विरचिते संगीतराजे पाठ्यरत्न छन्दउल्लासे आर्यावलोकनं नाम तृतीयं परीक्षणम्[2] ।

---

[1] B. यास्या ।
[2] B. adds समाप्तम् ।

प्रस्तारपरिपाटी नाम चतुर्थं परीक्षणम्

येन प्रस्तारमाधातुं भूतानां भूतयोनिना ।
प्रसूतं परमाण्वादि नमस्तस्मै परात्मने ॥१॥

समवृत्तस्य तु पादे[१]-ऽर्धसमस्यार्धेऽखिले तु विषमस्य ।
ये वर्णाः स्युर्गुरवः प्रथमविकल्पे तु ते स्याप्याः ॥२॥

प्राग्रूपस्याद्याद्गोऽधो ल(:)स्यादुपरि समं तु परम् ।
प्रस्तारे [२]पूर्वविधिस्समयभेदकृदिह भवेत् प्राज्ञः ॥३॥

भूयः कुर्याद्विधिममुं यावत्सर्वलघुर्भवेत् ।
मात्रागणे तु प्राग्रूपमात्रापूर्त्ति नयेत् सुधीः ॥४॥

चरणस्य व्यवस्थोक्ता नार्यादि (षु) पुरातनैः ।
नष्टाङ्के विषमे सैके गुरुः स्यादर्धिते पुनः ॥५॥

समे चार्धे तदर्धे च नष्टाङ्के लघवो मताः ।
प्रारभ्याद्याद्द्विगुणितानेकतो-[३]ऽङ्कान् समालिखेत् ॥६॥

सैकैर्युक्तैर्लघुकैरुद्दिष्टस्य मितिर्भवेत्[४] ।
उद्दिष्टाङ्कसमाहारात् सैकात् संख्यापि लभ्यते ॥७॥

येन वर्णादिवृत्तानां विन्यासः प्रसृतो भुवि ।
तेन श्रीकालसेनेन प्रस्तारोऽयं प्रपञ्चितः ॥८॥

इति श्रीजगदीशवनदेवनिजगणेन जगदीश्वरीकामाक्षा[५]-चरणकिङ्करेण श्रीब्रह्माद्रिविभुना अध्युप्दतमनरेश्वरेण भीष्मपुरजयानीतानेकराजकन्यारत्नेन श्रीपुरग्रहणसर्वाधितयशोभरेण धाटिकाचलग्रहणजनितकीर्तिपुरपराजिताचलनायकेन सगमनीरदुर्गोद्धरणो-[६]द्धृतसकलमण्डलाधीश्वरेण दमनपुरविध्वंसनबन्दीकृतयवनीनिचयेन महिषमेरुजयाजेयविभवेन शाकम्भरीरमणपरिशीलनपरिप्राप्तशाकम्भरीपरितोषितशाकम्भरीप्रमुखशक्तित्रयेण अष्टादशगिरिशिखरपरि-

१ B. पादेर्धसमस्यार्धे ।

२ B. पूर्वविधिरसमय ।

३ B. नेकतोवान् ।

४ One syllable is wanting in this line according to the metre.

५ K. reads कामाक्षी ।

६ K. omits द्धरणो in दुर्गोद्धरणोद्धृत ।

वारिताञ्जनगिरिविजयविख्यातवीर्यगर्वेण महदम्बमातृकापुरोद्धूलनधर्षितमहोरगपुरेण श्रीवनदेवस्वामिप्रसादरचनापरपरमेश्वरेण त्र्यम्बकेश्वरसन्निधिकीर्तिस्तम्भोन्नतजयस्तम्भेन श्रीब्रह्मगिरिभीमस्वर्गयथार्थीकरणरचितचारुपथेन श्रीकामेश्वरीगिरिनवीननिर्मितिपराजितसुमेरुणा श्रीमहिपाचलोपरिश्रीहरिचरणरचिताचलदुर्गेण अभिनवभरताचार्येण वीणावादनप्रवीणेन यवनकुलाकाल-[1]कालरात्रिरूपेण त्रिसन्ध्या[2]-क्षेत्रसमुद्रसंभवरोहिणीरमणेन परमभागवतेन [3]महाराजाधिराजमहाराणाश्रीमृगाङ्कलामराजनन्दनेन महाराज्ञीसौभाग्यवतीजसमाम्बिकाहृदयनन्दनेन सकलसीमन्तिनीशिरोमणिकुम्भराजन्यावतंसमहाराज्ञीश्रीकर्मवतीलपु(घु)मावतीहृदयाधिनाथेन[4] श्रीराजाधिराजश्रीकालसेनेन विरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्र्या संगीतमीमांसायां पाठ्यरत्नकोशे छन्दउल्लासे प्रस्तारपरिपाटी नाम चतुर्थं परीक्षणम् ।

॥ छन्दउल्लासस्तृतीयः समाप्तः ॥

---

[1] A. omits one काल ।

[2] A. सन्ध्य ।

[3] K. omits महाराजाधिराज ।

[4] B. adds इति after नायेन ।

चतुर्थोऽलंकारोल्लासः

उद्देशो नाम प्रथमं परीक्षणम्

क्रियते स्वस्वसिद्धान्तैस्तीर्थिकैर्यस्य लक्षणम् ।
बुधादिलक्षणं नौमि तमसत्सिद्धिलक्षणम् ॥१॥

प्रमदा इव नो भान्ति प्रबन्धाः सुष्ठ्वलंकृताः ।
विलक्षणा अतस्तानि(?)ब्रू(ब्रु)वेऽलंकृतिभिः सह ॥२॥

विभूषणं तथा शोभाभिमानोऽक्षरसंगतिः ।
प्रोत्साहनोदाहरणे निरुक्तं गुणकीर्तनम् ॥३॥

गुणानुवादोऽतिशयो हेतुसारूप्यसिद्धयः ।
पदोच्चयाक्रन्दमिथ्याध्यवसायप्रियाशिषः[१] ॥४॥

प्राप्तिश्च पश्चात्तपनं संशयोत्यानुवर्तनम्[२] ।
कार्यनिर्भासनाख्यान[३]-[४]याच्ञायुक्त्यनुनीतयः[५] ॥५॥

दृष्टान्तप्रतिषिद्धौ (षेधौ) च क्षमा श्रद्धा ततः परम् ।
मनोरथोपपत्ती च कपटं परिदेवनम् ॥६॥

षट्त्रिंश-[६]दुक्तान्येतानि लक्षणानि समासतः ।
उपमाद्यैरलङ्कारैः सम्मितानि च ते यथा ॥७॥

उपमा दीपकं चैव रूपकं यमकं तथा ।
चत्वारोऽमी समादिष्टा अलंकारा पुरातनैः ॥८॥

लक्षिता लक्षणैरेभिर्नानावृत्तैर्विचित्रिताः ।
बुधैः प्रबन्धाः कर्तव्या नानालंकृत्यलंकृताः ॥९॥

अल्पमुद्दिश्यते येन दीयते बह्वहर्निशम् ।
तेन भूपतिविज्ञेन राज्ञोद्दिष्टं विभूषणम् ॥१०॥

इति श्रीराजाधिराजश्रीकालसेनविरचिते संगीतराजे पाठ्यरत्नकोशे अलंकारोल्लासे उद्देशपरीक्षणं प्रथमं (समाप्तम्) ।

---

[१] A. प्रियाशिश (?) B. प्रियाशिखः ।
[२] K. suggests संशयोऽर्थानुवर्तनम् ।
[३] K. suggests निर्भर्त्सनाख्यान ।
[४] A. B. याचा ।
[५] B. युक्तानुनीतयः ।
[६] B. षड्विंशत्रिंश ।

लक्षणं नाम द्वितीयं परीक्षणम्

महाभूतादिकानर्थान् योऽञ्जसा[1] सृजतीश्वरः ।
अलङ्कृतिनिमित्तं तं पदार्थानां नमाम्यहम् ॥१॥

यथारस येषु निरूपितेषु भवन्त्युपादेयगुणा प्रबन्धा. ।
तदत्र शोभाजननार्थमेषा प्रचक्ष्महे भूषणलक्षणानि ॥२॥

अलङ्कारैर्गुणैश्चैव भूषणैरिव यद्युतम् ।
रूपकं रसवद्भाति तद्भूषणमितीरितम् ॥३॥

यथा—

उच्चस्फाटिकहर्म्यभित्तिविसरत्सत्पद्मरागांशुभि[2]
सिन्दूरप्रकरैरिवातिविततैर्नित्य[3] वसन्तोत्सवे ।
चन्द्रार्द्धेमघटावतंसविलसमाना[4]-निलिम्पालयै-
रिन्द्रस्येव पुरी विभाति सततं श्रीब्रह्मशैलालय· ॥४॥

इति विभूषणम् ॥१॥

पूर्वसिद्धार्थवाक्येन प्रसिद्धार्थस्य साधनम् ।
यत्र श्लक्ष्णविचित्रार्थां तां शोभां जगदुर्बुधा ॥५॥

यथा—

श्रीकृष्णेन किरीटिनेव शतशो दन्दह्यमाने कुले
शाके कौरववत्सुयोधन इव त्वय्येकशेषं गते ।
त्वं रे मालवभूमिनाथ कुरुषे नो चेन्मदीयं वच-
स्तन्मन्ये "[5]विधिनात्तुमीप्सितं इदं मन्त्र्य च शाठ्यं रणे[6] ॥६॥

इति शोभा ॥२॥

---

[1] A B योजसा ।

[2] B विसरसत्पद्म ।

[3] A वितर्तैर्नित्यं । B विततैर्नित्यं ।

[4] In the place of नि B gives the mark for इ(ि) but omits न and लपालयै follows

[5] B विधिनातमीप्सित । K suggests विधिना त्वमीप्सित ।

[6] B *omits* च before शाठ्य, but space is left blank for one letter

राहेतुकैर्यो वचनै प्रतिषिद्धोऽप्यनेकश[1] ।
न निवर्तेत यत्रासावभिमान इति स्मृत ॥७॥

यथा—

ये नानर्गलदुर्गवर्गजयिना(नो) नाजीगणन् वैरिणो
दुर्गाप्र्यो हि कुरङ्ग एव[2] समरे भूपेन शौर्याहृत ।
ध्वस्ते भीतमभूदल शककुल श्रीशुवलपूर्व पुरे
त्व शेषोऽसि विमुञ्च गर्वमधुना [3]स्व जीवित पालय ॥८॥

इत्यभिमान ॥३॥

सश्लेषोऽर्थाक्षरगतो यत्र वैचित्र्यभाग्भवेत् ।
तामल्पक्षरविन्यासा विदुरक्षरसगतिम्[4] ॥९॥

यथा—

या सुलभानसुरेशान् सुरतरुस्त परिजनेन तामस्मै ।
वितरति[5] कालुजिभूपतिरभिमततितिमभिमुखीभूत ॥१०॥

इत्यक्षरसगति ॥४॥

[7]यत्रास्पष्टगुणोपेतं सोपमानैर्वचोभरै ।
गूढार्थैर्नायकोत्साहयोग प्रोत्साहन तु तत् ॥११॥

यथा—

उद्दण्ड पटहध्वनिर्घनघनप्रध्वाननाभैरवो[8]
हे (ह्रे) षा तुङ्गतुरङ्गमाप्रयखुरलीशब्दानुगा श्रूयते ।
दिग्दन्तावलदन्तभेदनपटुर्वीरालिसिहध्वनि-
भिन्दिन् शैलशिलोच्चयान् पुनरहो कस्मादकस्मादिव ॥१२॥

इति प्रोत्साहनम् ॥५॥

श्रवणादेकशब्दस्य यत्र कार्यान्तराण्यपि ।
अनुक्तान्यपि सिद्धयन्ति तदुदाहरण स्मृतम् ॥१३॥

---

[1] B प्रतिपद्धोऽप्यनेकश ।
[2] B एवसमरे ।
[3] A स्वजीवित ।
[4] K suggests तामल्पाक्षर ।
[5] B `सगति ।
[6] A B वितरति ।
[7] K. reads in A B यत्रास्पष्ट and suggests यत्रास्पष्ट, but A clearly reads यत्रास्पष्ट ।
[8] B भैरव ।

यथा—

लेखित्वा नलकूबरं पृथुकुचप्रारम्भया रम्भया
वैदर्भी(र्भी) निषधाधिपेन च रतिं कामेन कृष्णं श्रिया ।
पश्यन्त्यो मुहुरन्वहं नृपसुताः श्रीकालसेनक्षमा-
नाथेन स्वमतुल्यरागविभवाः सादृश्यतोऽकल्पयन् ॥१४॥

इत्युदाहरणम् ॥६॥

तथ्यातथ्यविभेदेन निरुक्तं द्विविधं स्मृतम् ।
सिद्धिप्रसाधितं पूर्वमपरं चाप्रसाधितम् ॥१५॥

तथ्यं यथा—

चन्द्रः काश्मल्यमागात् कथमिति गदिते कश्चिदस्याशयज्ञो-
ऽवादीदस्योदयोऽयं त्रिभुवनधवलीकारकामस्य जाने ।
तच्छ्रीकृष्णस्य राज्ञः कृतमतिविधुभिः कीर्तिपूरैः कृतं मे
[1]तथ्यारम्भेण हृत्स्थो वहिरिति समभूत् कालिमा तथ्यमस्य ॥१६॥

अतथ्यं यथा—

सत्यं नासत्यमेतन्मुनिवचनमहाभ्यासयोगो यहेद्यत्
कौशल्यं कर्मणा नो यदि कथमभजत् सोऽपि राजा द्विजानाम् ।
दृष्ट्वा श्रीकालसेनक्षितिपतियशसां राशिमुद्रिक्तशोभं
हित्वा [2]स्वस्यौचिर्ति तां [3]निशिचरणचणत्वोचित कालिमानम् ॥१७॥

इति निरुक्तम् ॥७॥

बहूनां गुणिनां यत्र नानार्थजनितैर्गुणैः ।
एकोऽप्यदिश्यते तत्तु कीर्तितं गुणकीर्तनम् ॥१८॥

यथा—

ये दृप्तप्रतियोधशौर्यशमनप्रख्यातवीरव्रताः
प्रद्युम्नप्रतिरूपका वितरण-[4]प्रावीण्यकल्पद्रुमाः ।
[5]तेऽमी दल्लिपुरे हठेन यवनानीताः क्षयं भूभुजा
धृष्टो यातु [6]महम्मदो धुरमिमां कालन्दरीं[7] मन्दधीः ॥१९॥

इति गुणकीर्तनम् ॥८॥

---

[1] B. तथ्यापूरेण ।　　　[2] B. स्वस्यौचिति ।

[3] K. suggests निशिचरचरण ।

[4] A. प्राविण्य ।

[5] A. नेपाऽल्लिपुहटेन । B. नेपाद्दुलिपुहटेन । K. suggests the above reading. Reading uncertain.

[6] A. B. महम्मदोद्धुरमिमा । K. suggests the above reading.

[7] B. कालदरी ।

उत्तमानां गुणैः स्पर्धा हीनानामुपमाकृते ।
गुणानुवादः स प्रोक्तः प्रबन्धे कृष्णभूभुजा ॥२०॥

यथा—

ऋते हिमाद्रि सरितः सुराणां न संभवः स्यादिति युक्तमेतत् ।
इत्यूह्यते शुभ्रितसर्वलोकां विलोक्य कीर्ति नृपतेरमुष्य ॥२१॥

सामान्यस्य जनस्यात्र बहूनां गुणकीर्तनैः ।
उत्तमार्थविशेषो यः स प्रोक्तोऽतिशयो बुधैः ॥२२॥

यथा—

पूर्णेन्दुमेतन्मुखमब्जयोनि(योनि) निर्माय पश्चात् समवाप वौस्थ्यम् ।
तद्दर्शनात् संकुचवासनाब्ज–मिलद्दलोत्पेषणखिन्नगात्रः ॥२३॥

इत्यतिशयः ॥१०॥

बहूनां भाषमाणानामनेकार्थविनिर्णयात् ।
सिद्धो (द्धे) समानवचने हेतुरत्रोपवर्णितः ॥२४॥

यथा—

[1]धिङ्मां शकाधममहं प्रथमोऽभवं य-
द्वैधव्यहेतुरतुलं यवनीकुलानाम् ।
क्षत्रोद्भवे शककुले निधनो(?)निदानं
[2]येनाभियुक्त इति गुर्जरनाथ ऊचे ॥२५॥

इति हेतुः ॥११॥

परोक्षोऽपि हि वाच्योऽर्थो यस्माल्लक्षणसाम्यतः ।
[3]उत्पद्यतेऽनुकरणात्तत्सारूप्यमिहोदितम् ॥२६॥

यथा—

सम्मोचितो मातृपुरं कुलंकः[4] स तादृशः स्यात्पुरेऽपराधः ।
एतद्विचिन्त्यास्य लभेत शर्मेत्यादिष्टवान् गुर्जरपः स्वभृत्यान् ॥२७॥

इति सारूप्यम् ॥१२॥

बहूनां तु प्रधानानां तुल्यार्थवचनैरिह ।
एकार्थसाधनं वाक्यं सिद्धिर्बुद्धिमतोच्यते ॥२८॥

---

1 B. धिक मा । A. धिक् मा ।

2 B. यैनाभियुक्त ।

3 B. उत्पत्यते ।

4 K. suggests किलैकः । Reading of the first foot o verse is uncertain.

यथा—

श्रीतामेन पुरार्जितं भगवत शम्भो समाराधने
यच्छ्रीराममुखैश्चित नृपतिभि[1]-र्धर्मैकनिष्ठं सदा ।
[2]कामाक्षीचरणानुचिन्तनबलात् स्फीतीकृत यत्पुन-
स्तत्पुण्य नृपकालसेनवपुषा स्फार समुज्जृम्भते[3] ॥२९॥

इति सिद्धि ॥१३॥

प्रशसा क्रियते यत्र नानार्थप्रथनात्मिका ।
पदैर्बहुगुणैरेकवाचकै स पदोच्चय ॥३०॥

यथा—

आसप्तलोकमुर्वीमहिनिलयं व्याप्य सस्थिता नित्यम् ।
आभाति विश्वमूर्तेर्वनमालेवास्य कीर्त्तितति [4] ॥३१॥

इति पदोच्चय ॥१४॥

[5]तीव्रार्थं भाषण यस्मात् पर-[6]सादृश्ययुक्तिभि ।
वस्तुस्वरूपोपन्यासे स आक्रन्द स्मृतो बुधै ॥३२॥

यथा—

इत्यूह्यते सयति योऽरिवर्गैरज्ञातघातेषु शकेष्वकस्मात् ।
नवावतार व्यसनस्य कुर्वन् सोऽप्येष कालच्छलकंटभारि ॥३३॥

इत्याक्रन्द ॥१५॥

[7]अतस्मिन्नपि यत्रार्थे [8]तुल्यस्यार्थस्य निर्णय ।
स मिथ्याध्यवसायस्तु प्रबन्धादिषु लक्षणम् ॥३४॥

यथा—

एतन्मे शिशुभाषित न च हत नो कुञ्जभूमिर्गृह
नो भृगावलिगुञ्जित मयि रुपा नाथस्य मेऽह कृतम् ।
नो [9]वलयश्चलपाणय सखिगणा इत्य हृते गुर्जरे
यद्गीतेर्वनसाश्रिता [10]भ्रमसगुम्लेंच्छा एता सर्वश ॥३५॥

इति मिथ्याध्यवसाय ॥१६॥

---

[1] B धर्मैक ।
[2] A. B कामाक्षां ।
[3] A. समुजृभते ।
[4] A कीर्ति । B कीर्तित, K suggests the above reading
[5] B. तीव्रर्थ्यभापणं ।
[6] A शादृश्य ।
[7] B एतस्मिन्नपि ।
[8] A B तुल्यस्यार्थस्य ।
[9] A वल्य श्चलपाणय ।　[10] B भ्रममगुमेल्च्छा । A भ्रममगुम्लेंछा ।

यत्पूर्वं क्रोधजननमन्ते[१] हर्षप्रवर्धनम् ।
प्रियोक्तिर्गदिता सा शैराशीर्वादसमन्विता[२] ॥३६॥

यथा—

जित्वानेकपुरा(रो)धृता भुजबलात् कामेश्वरीलीलया
नीत्वा स्वं नगरं रुषा प्रतिभटा[३] ये(ऽ)खर्वगर्वोद्धताः ।
स्वं स्थानं पुनरापयंस्तदधिपा वृद्धस्वशेषीकृता
रामादप्यधिकं तवेति चरितं श्रीकालसेन प्रभो ॥३७॥

इति प्रियोक्तिः ॥१७॥

वाक्यमाशंसनोपेतं मनोरथसमुद्भवम् ।
प्रार्थनीयपरान्या या साशीः शिष्टैरिहोदिता ॥३८॥

यथा—

यमभ्यमित्रीयितुमुद्यतासि-माशीर्भिरार्या इति वर्धयन्ति ।
यन्मङ्गलं वृत्रवधोद्यतस्य वृत्रद्विषस्तद्भवतेऽद्य भूयात् ॥३९॥

इत्याशीः ॥१८॥

दर्शनादेकदेशस्यानुमानं यस्य कस्यचित् ।
कार्यान्तरस्य सा प्राप्तिर्गदिता तामराजिना ॥४०॥

यथा—

गुर्जरेशगजव्याजराजलक्ष्मीहठाहृतेः ।
अस्मिन् राजकराज्यश्रीरेष्यतीत्यनुमीयते ॥४१॥

इति प्राप्तिः ॥१९॥

कार्ये वाप्ययवाऽकार्ये सहसैवोपपादिते ।
चेतसो यस्तु संतापः स पश्चात्ताप उच्यते ॥४२॥

यथा—

एतत्सैन्यरथे भवाजिविदलद्भूकम्पतर्यागमा
मुक्त्वाऽकस्मिकजातसंभ्रमवशान्मार्गे कुरङ्गेक्षणाः ।
गत्वाद्रीनिति चिन्तयन्त्यरिगणा दुश्चेष्टितं चेष्टितं
हा कष्टं किमिदं मिलेयुरपि ताः क्वास्ताः[४] (?) क्व वा ताः पुनः ॥४३॥

इति पश्चात्तापः ॥२०॥

---

[१] A. B जननमते ।

[२] A. B. राशिर्वादसमन्विताः ।

[३] B. प्रतिभटाः ।

[४] वास्ताः would perhaps be a better reading; कान्ता. would perhaps be still better.

[1]अज्ञाततत्त्वो वाक्यार्थः समाप्तिं यत्र नीयते ।
नानाविचारसम्पन्नः संशयः स उदाहृतः ॥४४॥

यथा—

यमधिकृत्य परः परलोऽपि सन्नजलनिर्जनता वदनोदरात् ।
अयमितः सः किलेति रवधूतेर्वदति किं स[2] इहागत इत्यहो ॥४५॥

इति संशयः ॥२१॥

स्नेहाद्दाक्षिण्यतो वापि यत्परस्यानुवर्तनम् ।
विनयादर्थसंयुक्तं सानुवृत्तिरिहोदिता ॥४६॥

कुर्वते सुहृदो यस्य स्वप्राप्तं रक्षितुं तथा ।
[3]जय त्राहीति चाटूनि विनीतवदुपस्थिताः ॥४७॥

इत्यर्थानुवृत्तिः ॥२२॥

केनचिद्धेतुना यत्र दोषाणां गुणयोजनम् ।
गुणेषु दोषयुक्तिर्वा तत् कार्यं कार्यवेदनम् ॥४८॥

यथा—

[4]युष्मच्छासनमद्य यावदपि मे मूर्ध्ना धृतं काङ्क्षया
लक्ष्यामो भुवमित्ययो व्रज सखे यास्याम्यहं स्वेच्छया ।
आ(अ)द्याह सुभगा न चास्मि गृहिणी नो जीवितेशो भवान्
यस्येत्थं रिपुयोषितामनुवर्नं वाक्योत्करः श्रूयते ॥४९॥

इति कार्यम् ॥२३॥

[5]निर्भासनमनेकार्यसाधकं[6] युक्तिमद्वचः ।

यथा—

सर्वदं त्वां विजानन्ति सर्वदा सुहृदोऽरयः ॥

इति निर्भासनम्[7] ॥२४॥

अपृष्टैरथवा पृष्टैराख्यानं निर्णयः स्मृतः ।

---

[1] A B अज्ञातत्वो । K. suggests the above reading
[2] B कस ।
[3] B यत्राहीति space left blank for one letter before य
K suggests अत्रायाहीति ।
[4] A युष्मछासन । B. युष्मछाशन ।
[5] K suggests निर्भर्त्सनम् ।
[6] A B साकय । K suggests the above reading.
[7] A. B. निर्भर्त्सनम् ।

यत्पूर्वं क्रोधजननमन्ते[१] हर्षप्रवर्धनम् ।
प्रियोक्तिर्गदिता सा शंराशीर्वादसमन्विता[२] ॥३६॥

यथा—

जित्वानेकपुरा(रो)धृता भुजबलात् कामेश्वरीलीलया
नीत्वा स्वं नगरं रुषा प्रतिभटा[३] ये(ऽ)खर्वगर्वोद्धताः ।
स्वं स्थानं पुनरापयंस्तदधिपा वृद्धत्वशेषीकृता
रामादप्यधिकं तवेति चरितं श्रीकालसेन प्रभो ॥३७॥

इति प्रियोक्तिः ॥१७॥

वाक्यमाशंसनोपेतं मनोरथसमुद्भवम् ।
प्रार्थनीयपरान्या या साशीः शिष्टैरिहोदिता ॥३८॥

यथा—

यमभ्यमित्रीयितुमुद्यतासि-माशीर्भिरार्या इति वर्णयन्ति ।
यन्मङ्गलं वृत्रवधोद्यतस्य वृत्रद्विषस्तद्भवतेऽद्य भूयात् ॥३९॥

इत्याशीः ॥१८॥

दर्शनादेकदेशस्यानुमानं यस्य कस्यचित् ।
कार्यान्तरस्य सा प्राप्तिर्गदिता तामराजिना ॥४०॥

यथा—

गुर्जरेशगजव्याजराजलक्ष्मीहठाहृतेः ।
अस्मिन् राजकराज्यश्रीरेष्यतीत्यनुमीयते ॥४१॥

इति प्राप्तिः ॥१९॥

कार्ये वाप्यथवाऽकार्ये सहसैवोपपादिते ।
चेतसो यस्तु संतापः स पश्चात्ताप उच्यते ॥४२॥

यथा—

एतत्संगरये भवाजिविदलद्भूकम्पतत्र्याग्गिमा
मुक्त्वाऽऽकस्मिकजातसंभ्रमवशान्मार्गे कुरङ्गेक्षणाः ।
गत्वाद्रीनिति चिन्तयन्त्यरिगणा दुश्चेष्टितं चेष्टितं
हा कष्टं किमिदमिलेयुरपि ताः क्वास्ताः[४] (?) क्व वा ताः पुनः ॥४३॥

इति पश्चात्तापः ॥२०॥

---

[१] A B जननमते ।

[२] A B. राशिर्वादसमन्विता. ।

[३] B प्रतिभटा ।

[४] कास्ताः would perhaps be a better reading; कान्ता. would perhaps be still better.

[1]अज्ञाततत्त्वो वाक्यार्थं समाप्तिं यत्र नीयते ।
नानाविचारसम्पन्नः संशयः स उदाहृतः ॥४४॥

यथा—

यमधिकृत्य परं परतोऽपि सन्नजलनिर्जनता वदनोदरात् ।
अयमितः स किलेति स्वश्रुतेर्वदति किं स[2] इहागत इत्यहो ॥४५॥

इति संशयः ॥२१॥

स्नेहाद्दाक्षिण्यतो वापि यत्परस्यानुवर्तनम् ।
विनयादर्थसंयुक्तं सानुवृत्तिरिहोदिता ॥४६॥

कुर्वते सुहृदो यस्य स्वप्राप्तं रक्षितुं तथा ।
[3]जय श्राहीति चाटूनि विनीतवदुपस्थिता ॥४७॥

इत्यर्थानुवृत्तिः ॥२२॥

केनचिद्धेतुना यत्र दोषाणां गुणयोजनम् ।
गुणेषु दोषयुक्तिर्वा तत् कार्यं कार्यवेदनम् ॥४८॥

यथा—

[4]युष्मच्छासनमद्य यावदपि मे मूर्ध्ना धृतं काङ्क्षया
लक्ष्यामो भुवमित्यथो व्रज सखे यास्याम्यहं स्वेच्छया ।
आ(अ)द्याह सुभगा न चास्मि गृहिणी नो जीवितेशो भवान्
यस्येत्य रिपुयोषितामनुवनं वाक्योत्करः श्रूयते ॥४९॥

इति कार्यम् ॥२३॥

[5]निर्भासनमनेकार्थसाधकं[6] युक्तिमद्वचः ।

यथा—

सवदं त्वा विजानन्ति सर्वदा सुहृदोऽरयः ॥५०॥

इति निर्भासनम्[7] ॥२४॥

अपृष्टैरथवा पृष्टैराख्यानं निर्णयः स्मृतः ।

---

[1] A B अज्ञातत्वो। K suggests the above reading
[2] B कस।
[3] B यत्राहीति space left blank for one letter before य K suggests अत्रायाहीति।
[4] A युष्मछासन। B युष्मछादन।
[5] K suggests निर्भर्त्सनम्।
[6] A B साक्य। K suggests the above reading
[7] A. B निर्भर्त्सनम्।

यथा—

मनोरथानामुपरि वर्त्ततेऽयं महीपतिः ।
प(पा)रेरजांसि वृत्तानि यस्येत्याख्यान्ति सूरयः ॥५१॥

[१]इत्याख्यानम् ॥२५॥

क्रोधमुत्पाद्य यद्वाक्यमन्ते हर्षं प्रयच्छति ।
पुनर्यत् प्रियतामेति सा [२]याच्ञा परिकीर्त्तिता ॥५२॥

यथा—

[३]क्रोधोद्धत्येन हत्वा निकृतिकरमिलाधीश्वराणां समूहं
विष्ट्या तस्मिन्नुपेते[४] शममुपरमता(तां) तत्स्वभावो(वे)रिपूणाम् ।
शेषाः सर्वे नमध्वं हृतरिपुनिकरं कालसेनं महीन्द्रं
तत्पादप्राज्यसेवोपनतमुखजुषा[५] स्वस्ति राज्ञां कुलेभ्यः ॥५३॥

इति याच्ञा[६] ॥२६॥

अन्योन्यस्यानुकूल्येन महद्भिः समवायतः ।
साध्यते योऽत्र संबन्धः सा युक्तिः परिकीर्त्तिता ॥५४॥

यथा—

अन्योन्यस्यानुकूले(ल्ये)न [७]यस्येच्छन्त्यनुकूलनम् ।
वनदेवमुखालेखाः केषामितरथा कथा ॥५५॥

इति युक्तिः ॥२७॥

[८]अनुनीतिर्वचः क्रोधमपराधं प्रमार्जयेत् ।

यथा—

कुपितं परितोषयन्ति(तं) पुर एवेति समेत्य शत्रवः ।
कुरु नाथ दयां तृणाङ्कुरे किमु ते(ऽ)यं परशोरुपक्रम ॥५६॥

इत्यनुनयः ॥२८॥

अन्यदृष्टान्ततोऽन्यस्य प्रतिज्ञार्थस्य याऽनुमा ॥५७॥

---

[१] K. reads इति निर्णय, but both A. B. read इत्याख्यानम् ।
[२] A. या चा, B. या चा ।
[३] B. क्रोधोद्धत्येन ।
[४] A. तस्मिन्नुपेते ।
[५] A. B. सुखजुषा ।
[६] A. B. या चा ।
[७] B. मस्योत्यत्यनु then some mark above त्य ।
[८] B. ...

यथा—

निदानं नो दैवं न भवति पुनर्हेतुरपरो
निसर्गो यत्साक्षात्[1] वसति(हि) विद्वत्सु कमला ।
प्रमाणीकर्त्तुं तत् प्रभवतु विधाता पुनरिदं
धनं दायं दायं विघटयति कृष्णः क्षितिपतिः ॥५८॥

इति दृष्टान्तः ॥२९॥

प्रतिषेधः स विज्ञेयः कर्त्तव्यार्थनिवारणम् ।

यथा—

एतत्प्रतापयशसी सूर्यचन्द्रमसाविह ।
अलमाशूदयं प्राप्येत्याहतुः सस्मयस्मितम् ॥५९॥

इति प्रतिषेधः ॥३०॥

अक्रोधः क्रोधजननैर्वाक्यैर्यः सा क्षमा मता ॥६०॥

यथा—

समुद्रमपि यस्योच्चैरतिशेते सहिष्णुता ।
[2]ना(सा)सूयति तथाभूतसेवावीनपि कर्हिचित् ॥६१॥

इति क्षमा ॥३१॥

यत्राभिनयतो भावं जनितैर्वचनैरिह ।
[3]पृच्छयतेऽन्योऽथवात्मा तु सा [4]पृच्छेत्यभिधीयते ॥६२॥

यथा—

यद्वैरिस्त्रैणमाह व्यसनवशमदं वन्यभूमावुपेहि[5]
स्वान्तः स्वास्थ्यं किमेभिः प्रकृतकरमुखैर्दुर्लभप्रार्थनैस्तैः ।
यैश्चित्ते रोपितैः स्यादियमतिविरतिस्त्वीदृशी सौख्यहर्त्री
तानद्यैव प्रियत्वादभिलषसि कथं त्वं पुनस्तद्वदश्व(स्व) ॥६३॥

इति पृच्छा ॥३२॥

निजाकारस्य यद्वाक्यं सुश्लिष्टार्थप्रदर्शकम् ।
[6]अन्यापदेशवचनैः कथ्यते स मनोरथः ॥६४॥

---

[1] A. साक्षान्निवसति ।

[2] नासूयति will make sense with काकु, otherwise सासूयति (also be a possible reading

[3] B. पृछते ।

[4] A. पृष्ठेत्यभिधीयते । B. पृष्टे ।

[5] A. वन्यभूमादुपैहि । B. वन्यभूमादुपेहि ।

[6] B. अन्योपदेश ।

यथा—

श्रुतिविश्रुतयद्गुणाक्षरा अपि पारेतटिनीपति स्थिताः ।
स्मरसारथिभिर्मनोरथैर्नृपकन्या वृणुते यमीश्वरम् ॥६५॥

इति मनोरथः ॥३३॥

उपपत्तिस्तु दोषाणां प्राप्तानां शमनं पुनः ॥

यथा—

स्वप्नलभ्यमपि यं नृपकन्याः काङ्क्षितं नु सुचिरादनुनेतुम् ।
मुञ्च मानमनिदानमिदानीं देहि दर्शनमिदं निगदन्ति ॥६६॥

इति उपपत्तिः ॥३४॥

[1]स्पष्टं छलयोगेनाभिसंधानपरं वचः ॥

यथा—

यथा वैद्यवल्लावाने धातूनि पवनेशितुः ॥६७॥

इति स्पष्टम् ॥३५॥

अपरार्थस्यैर्लक्षोक्तैः प्रसिद्धैर्यत्प्रयोजयेत् ।
धर्मान्तरेण संबन्धं ज्ञेयं तत् परिदेवनम् ॥६८॥

यथा—

अस्मादेते मेघाः समरभुवि संग्रामितभुवा
स्वर्नारी चोरवैर इतमहत्पूर्वं खलु मया ।
अहो हि दुर्वैन्य त्यजति सहसा मां सहचरी
विमुक्तस्नेहोऽयं विचरति यशो मद्रिपुकुले[1] ॥६९॥

इति परिदेवनम् ॥३६॥

शब्दालंकारो नाम तृतीयं परीक्षणम्

विचार्यमाणस्तत्त्वेनोपमैवाखिलवस्तुन ।
दीपको रूपकमिति ध्येये त शशिभूषणम् ॥१॥

अर्थं प्रबन्धस्य शरीरमाहुर्योक्ता पदाना घटना ततोऽस्य ।
अलकृतिस्तेन ववे पुरोऽहमलङ्कृतीरर्थगत(ता)स्ततोऽन्या [1]।२।

उपमेयस्य यत्र स्यादुपमानसमानता ।
गुणाकृतिसमायोगादुपमा नाम सा मता ॥३॥

धर्मवस्तुविपर्यासनियमानियमादिभि ।
समुच्चयान्योन्यातिशयोत्प्रेक्षिताद्भुतसशयं [2] ॥४॥

मोहनिर्णयनिन्दाचिक्त्साश्लेषप्रशसनं [3] ।
विरोधप्रतिषेधासभाविताभूतहेतुभि ॥५॥

च (चा) टुतत्त्वाख्यानमालाविक्रियाप्रतिवस्तुभि ।
प्रतिवस्त्वसाधारणवाक्याद्यं स्यादनेकधा ॥६॥

प्रत्ययाव्ययतुल्यार्थसमासाद्यैश्च हेतुभि ।
एकस्यैकानेककाभ्यामनेकस्यैककेन [4] च ॥७॥

बहूनां बहुभि [5] सा स्यात्तद्विकल्पास्त्वनेकश ।
न ते कात्स्न्येन शक्यन्ते भेदा वक्तुं कथचन ॥८॥

न ते मयोदाह्रियन्ते विस्तरत्रस्तचेतसा ।
लक्ष्ममात्र मया तेषामुक्त [6] विस्ता(त) [7] रभीरुणा ॥९॥

नानाधिकरणार्थाना शब्दानामेकवाक्यत ।
सयोगात् कथन प्राहुर्दीपकं तद्विदो जना ॥१०॥

---

[1] B omits विसर्ग ।

[2] B शसयं ।

[3] A adds स्या सा between चिकित्सा and श्लेष and B adds only स्या । K suggests that मोहनिर्णयनिन्दाचिस्यासाश्लेषप्रशसनं can also be a possible reading

[4] B नेककाभ्यामनेक ।

[5] A बहुभित्सा ।

[6] A तेषा मुक्त । B तेषा चोक्त ।

[7] B विस्तार ।

किंचित्साधर्म्यसंपत्तेस्तुल्यावयवलक्षणम् ।
स्वैर्विकल्पैर्विरचितं रूपं रूपकमिष्यते ॥११॥

समस्तमसमस्तं च खण्डं चाखण्डमेव च ।
चतुर्धा तत् समाख्यातं जनस्थानावनीभुता ॥१२॥

वर्णावृत्तिः पदावृत्तिरुभयावृत्तिरित्यपि ।
विकल्पादादिमध्यानां यमकं भिन्नवाच्यगा ॥१३॥

प(पा)दान्तयमकं चैव काञ्चीयमकमेव च ।
समुद्गयमकं चैव विक्रान्तयमकं तथा ॥१४॥

यमकं चक्रवालं च सन्दष्ट[1]-यमकं तथा ।
पादादियमकं चैवमाम्रेडितमथापि च ॥१५॥

चतुर्व्यवसितं चैव मालायमकमेव च ।
एतद्दशविधं ज्ञेयं यमकं लक्षणाश्रयम् ॥१६॥

वर्णसाम्यमनुप्रासः स्फुरद्गुणगणाञ्चितः ।
तत्पदातत्पदत्वेन रच्यते रचितो बुधैः ॥१७॥

अलंकृतमलंकारैरेभिर्लक्षणलक्षितम् ।
रसानुरूपं कर्तव्यं रूपकं रूपकार्थिभिः ॥१७॥

आसंसारं पूर्वराजचरितानुगवेषणात् ।
उपमानीतवृत्तेनोपमाद्या अत्र वर्णिताः ॥१९॥

इति श्रीराजाधिराजश्रीकालसेनविरचिते सङ्गीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां पाठ्यरत्नकोशे अलङ्कारोल्लासे शब्दालंकारपरीक्षणं तृतीयं समाप्तम् ॥

---

[1] A. सन्दृष्ट ।

गुणदोषनाम चतुर्थं परीक्षणम्

गुणातीतोऽपि सगुणः सदोषो दोषवर्जितः ।
मुदे स्तान्मे शिवो नागभूषितोऽप्यगभूषितः ॥१॥[1]

दोषैर्युक्ता गुणैर्मुक्ता (ऽ) लङ्कृतापि न शोभते ।
ललनेव वचोभङ्गी तानतो वच्मि यत्नतः ॥२॥

[2]गूढार्थार्थान्तरैकार्यभिन्नार्थाभिप्लुतार्थकाः ।
न्यायादपेतविषमविसन्ध्यर्थविहीनकाः ॥३॥

शब्दच्युतमिमे दोषा रूपके दश कीर्तिताः ।
गूढार्थं तत्र पर्यायशब्देनाभिहितं मतम् ॥४॥

अर्थान्तरं तु [3]तज्ज्ञेयमवर्ण्यं यत्र वर्ण्यते ।
एकार्थमपि विज्ञेयमेकार्थस्याभिधानतः ॥५॥

भिन्नार्थं भिद्यते यत्रान्योऽर्थोऽन्येन विवक्षितः ।
अभिप्लुतार्थं यत्तत्[4] स्यात्तत्पदेन समस्यते ॥६॥

प्रमाणवर्जितं न्यायादपेतं परिकीर्त्तितम् ।
वृत्तभेदेन विषमं रूपकं परिकीर्त्तितम् ॥७॥

अनुपश्लिष्टशब्दं यत्तद्विसन्धि स्मृतं बुधैः ।
अर्थहीनमसंबद्धं सावशेषार्थमेव च ॥८॥

अपशब्दस्वरं शब्दच्युतं सद्भिरुदाहृतम् ।
सर्वत्र ग्राम्यतंवेष्टा[5] यतः सार्थे (ऽ) रसावहा ॥९॥

एतद्विपर्ययान् (ज्) ज्ञेया गुणा गुणिभिरावृतैः ।
प्रसादश्लेषसमतामाधुर्योजःसमाधयः ॥१०॥

अर्थव्यक्तिरुदारत्वं कान्तिश्च सुकुमारता ।
दशैते स्युर्गुणास्तेषां विशेषाल्लक्ष्म (लक्ष्म) हे ॥११॥

---

[1] A B Take this verse as the second one and the second as the first one This order has been changed in order to keep the 'Mangalā-carāṇa' verse in the beginning

[2] B. गूढार्थार्थातरैः कार्यं ।

[3] A. ज्ञेय मवर्ण्यं ।

[4] A. यत्त ।

[5] B. ग्राम्यते चेष्टा ।

यथार्थस्य प्रतीतिः स्यादनुक्तापि प्रयोगतः ।
शब्दानां स प्रसादाख्यो गुणो ज्ञेयो बुधैरिह ॥१२॥

ईप्सितार्थविशिष्टानां संबन्धाद्यत् परस्परम् ।
शि(श्लि)ष्टत्वं हि पदानां स श्लेष इत्यभिधीयते ॥१३॥

स्वभावेन स्फुटार्थं स्याद्गहनं तु विचारतः ।
स्वतः सुप्रतिबद्धं च श्लिष्टमिष्टं सता हि तत् ॥१४॥

नातिचूर्णपदं यत्र न च व्यर्थाभिधायि च ।
न दुर्बोधाभिधानं सा समत्वात् समता मता ॥१५॥

श्रुतमुक्तं तु यद्वाक्यं बहुशोऽपि विदां हृदि ।
पुनः पुनर्नवं भाति तन्माधुर्यमिहोदितम् ॥१६॥

[1]समासवद्भिर्विविधैर्विचित्रैश्च पदैर्युतम् ।
सानुस्वारविसर्गैर्यत्तदोजः परिकीर्तितम् ॥१७॥

अभियुक्तोपलभ्यार्थविशेषार्थस्य[2] संपदा ।
संपन्नः कश्चिदर्थो यः स समाधिर्गुणो मतः ॥१८॥

लोकमार्गव्यवस्थातः सुप्रसिद्धाभिधानयुक् ।
या काचिद्रचना काव्ये सार्थव्यक्तिरुदाहृता ॥१९॥

नानाभावैरुपेतं यच्छृङ्गाराद्भुतसंभृतम् ।
दिव्यभावपरीतं तदौदार्यं भणितं गुणः ॥२०॥

चन्द्रवन्मनसो या स्यादाह्लादकरतोक्तिषु ।
[3]लीलाद्यर्थोपपन्ना सा कान्तिर्नाम गुणो मता ।

सुश्लिष्टसन्धिभिः शब्दै(:)सुकुमारार्थयोजितैः ।
सुखप्रयोज्यैर्व्यक्तार्थैर्युक्ता स्यात् सुकुमारतः(ता) ॥२२॥

आर्यावृत्तः(त्त) समन्वितं सुललितं लघ्वक्षरोल्लासितं
रूपं रूपकदीपकैरुपमया चालङ्कृतं संस्कृतम् ।
शृङ्गारे पुनरद्भुते रसवरे वीरेऽथ रौद्रे भवे-
द्वर्णैर्गौरवगुम्फितैर्जगतिका मुख्यैश्च वृत्तैर्युतम् ॥२३॥

रसेषु शेषेषु यथारसं तु छन्दः प्रयोज्यं विदुषा विलोक्य ।
तस्यानुरूपा घटना पदानामलंक्रिया चाक्षरसंहतिश्च ॥२४॥

---

[1] B. समासविद्भि ।
[2] A. विशेषार्थस्यं संपदा ।
[3] B. लीलाद्यर्थपपन्नालीसा ।

सुललितललनालपनालापनलघिमानुरूपपदरचनाः ।
नृत्यानुगगतिरुचिराः पदबन्धाः सुकविभिः कार्याः ॥२५॥

रचितविविधमार्गं सन्धिसन्धानयुक्तं
सहृदयसुखगम्यं श्लेपगुप्तार्थहीनम् ।
मृदुसुललितवर्णं चित्रनृत्यानुरूपं
भवति जगति पाठ्यं प्रेक्षकप्रीतिकारि ॥२६॥

यद्गुणा गुणिनामेव दोषनिर्मुक्तिहेतव. ।
तेन श्रीकालसेनेन गुणोल्लासः प्रकीर्त्तितः ॥२७॥

येन क्ष्मावलये समुद्धतमहीनाया नयं स्वं यश-
[1]स्तद्दोषाः सलयं सनृत्यनिगमं साङ्गं पुनस्तत्सुताः ।
स्वाधारं जनता वदान्यचरितान्यर्थिव्रजाः पाठिताः
पाठ्ये तेन नृपेण चारुभणितौ सद्रत्नकोशः कृतः ॥२८॥

इति निश्शङ्कनिर्भयमल्लेन सकलभूवलयैकवीरेण श्रीकलाकल्याणकुशलेन श्रीकालसेनेन द्वादशसहस्रजनस्थानप्रभृतिवसुन्धरासमुद्धरणैकधीरेण श्रीजगदीश्वरी[2]-वनदेवनिजगणेन श्रीकामेश्वरीचरणकिङ्करेण श्रीब्रह्माद्रिविभुना प्रथमप्रख्यात[3]-तामराज-आमोदराज-रामराज पङ्कराज-ह्लाङ्गराज-सामराजेन्द्र-प्रभृति-सकलमहीपालमौलिमाणिक्य--रचितसिंहासनादिसमस्तप्रशस्तराजचिह्नाधिष्ठात्[4]-नरेश्वरेण अगस्तिपुरनिरस्तसमस्तवैरिवर्गेण कामाक्षाप्रसादासादितकुन्तीपुरेण शुद्धोद्धतोद्धतपतितनिपातपटुतरवारिधारेण उद्धतपुरनारीनयननीरनिरतरसाधारणी[5]-समाप्यायितशौर्यतरुवरेण भीष्मपुरजयानीतानेकराजकन्यारत्नेन मणिपुरमर्द्दन[6]-दर्शितशौर्येण कल्याणपुरजयाजितजामदग्न्येन[7] स्थानवलयितानेकदरीपरिसरपरित्रासितमनीरवीरेण श्रीपुरग्रहणसवर्धितयशोभरेण वादिकाचलग्रहणजनितकीर्तिपुरपराजिताचलनायकेन राजपुरीविध्वसनचारुचापरचितेन सुवर्णगिरिखण्डनावनिवज्रहस्तेन [8]नवसारीघनदेवीयुवतीजनवदनयामिनीनाथसिंहिकासुतायमानकरालवालेन पाटलीरणधरणिघोरधनुर्धोकारमुखरितत्रिभुवनेन तारापुरप्रज्वालनसमुद्भूतधूममलिनीकृतसकलवैरिवदनेन कुङ्कुमपुरजयदर्शितसिंहविक्रमेण संतापुरोपार्जितरत्नेन वेदिकागिरिनिर्दलनदारुणेन कुरङ्गगिरिकोट-

---

[1] K suggests स्तद्दोषा ।
[2] A. जगदीश्वर ।
[3] A. प्रख्यात ।
[4] A. अधिष्ठात्रि ।
[5] A. omits धा of साधारणी ।
[6] K. मदन ।
[7] A. जामदग्नेन ।
[8] K. सवसारी ।

विघट्टनलम्पटोरुनाशीरेण पुण्यस्तम्भो[१]-न्मूलनोद्भूताद्भुतधैर्येण संगमनोरदुर्गोद्धरणोद्धृतसकल-मण्डलाधीश्वरेण घुवलपुरसमूलोन्मूलनप्राप्तजयश्रिया गिरिपुरडुङ्गरपट्टणसार्थकीकृतोग्रग्रहेण वमनपुरविध्वंसनवन्दीकृतयवनीनिचयेन आमर्दकगिरिशिखरोपरिभावितदाकनिकरेण महिष-मेरुजयाजेयविभवेन शाकम्भरीरमणपरिशीलनपरिप्राप्तशाकम्भरीपरितोषितशाकम्भरीप्रमुख-शक्तित्रयेण निजभुजशौर्य[२]-वशीकृतबगुलराजप्रमुखमहानिधानेन [३]बेदुरभूपालराजकृतसंस्था-पनेन [४]नराणरणकर्म-[५]कर्मठेन [६]तुजारखानमानमर्दनगृहीतराज्यलक्ष्मीसकलभाण्डागारनिच-येन अलङ्घ्यगिरिगहनगह्वरकुहरविहारिवैरिघोरसिन्धुरमर्दननिर्दयकण्ठीरवेण अष्टादशगिरि-शिखर-परिवारिताञ्जनाद्रिविजयविख्यातवीर्यगर्वेण[७] सप्तविंशतिसहस्रमहाराष्ट्रधराविधूनन प्रबलप्रभञ्जनेन सप्ततिसहस्रगुर्जराम्भोधिमाथ-[१०]मन्थमहीधरेण महदम्बमातृकापुरोद्धूलनर्धावि-[८]तामहोरगपुरेण पलायमानअजीमखान-[११]सकलगृहीतजयश्रिया जाङ्गलस्थलजलधितरतुङ्ग-तरङ्गनिकरसरम्भकुम्भसम्भवेन वस्तिसोपारकलहकलितकुन्तजनितकुन्दावदातकीर्तिधवलित-दिगन्तरेण शशकगिरिलुण्ठनपटुतरेण श्रीवनदेवस्वामि[१२]-प्रासादरचनापरपरमेश्वरेण श्रीत्र्यम्ब-केश्वरसन्निधिनिर्मितकीर्तिस्तम्भोन्नतजयस्तम्भेन श्रीब्रह्मगिरिभीमस्वर्गतायथार्थीकरणरचितचारु-तरप्रयेन श्रीकामाक्षागिरिनवीननिर्मितपराजितसुमेरुणा श्री[१३]-महिषाचलोपरिश्रीहरिशरण-रचिताचलदुर्गेण रायगुरु-वायगुरु-सेलगुरु[१४]-रायाञ्चापरमगुरुवागाङ्कुला-रायाञ्चा-मुहवन-रायहिंसल्लराय-माचल्ल-पूर्वपश्चिमोत्तरदक्षिण-चतुर्दिशां-रायाञ्चाओलाइत्यादि-बिरुदावली-विराजमानेन अप्युष्टतमनरेश्वरेण सबलराज-[१५]सम्मूलनाचार्येण दुर्बलराजसंस्थापनाचार्येण पितृ-वैरिसमुद्भूतरोषपोषणमहीपतिमत्तमातङ्गमस्तकाङ्कुशेन अभिनवभार्गवेण राजभुजबलभीमेन हिन्दूकराजगजपतिना आसनसिंहासनसितातपत्रमाणिक्यमालामण्डितवातान्दोलितजयपताकाक-नकदण्डचन्द्रा-[१६]वदातचलचामरयुगलमकरध्वजादिराजराजालङ्करणावलोकनमत्सरितमानसे-तरनृपालमौलिनिहितवामचरणेन नलनहुषधुन्धुमारभरतभगीरथमान्धातृमेधातिथिप्रभृतिवीर-

---

१ A. स्तम्बो ।

२ K. भुजवीर्य ।

३ K. बोद्दुर ।

४ B. नराणराण ।

५ B. कर्म ।

६ K. बुजार ।

८ धर्षितमहोरगपुरेण seems to be better.

९ K. वर्गेण ।

१० K. नाथ ।

११ K. पान ।

१२ K. प्रसाद ।

१३ A. महिखाचल ।

१४ K. मेलगुरु ।

१५ A. सन्मूलना ।

१६ K. चण्डावदात ।

राजरत्नोदात्तचरितेन[1] सर्वदा-[2]त्र्यम्बकादिगोदाविमुक्तिसमस्तामुक्तिप्रवितीर्ण-मुक्तिमुक्ताकलापेन श्रीब्रह्मगिरिसन्निधिकृतयुगधर्मानुवर्तिब्रह्मवृन्दाधिष्ठितानेक-यज्ञाद्यखिलसुकृतकृतसत्सलोकेन[3] परमभागवतेन अभिनवभरताचार्येण सगीत[4]मीमासानिर्माणापरप्रभाकरेण प्रबन्धराजश्रीगीतगोविन्दनिर्माणपरितोषितराधामाधवेन कामाक्षास्तुतिकरणाराधितकामेश्वरीचरणकमलेन श्रीगीतगोविन्दटीकारचनावर्णितसाङ्गशृंगाररसेन सकलराजवाग्गेयकारतोडरमल्लेन सकलकविराजचक्रचूडामणिना वीणावादनप्रवीणेन सुशारीरशालिना पद्मनगरजनस्थानगोदावरी[5]-विराजमानम्लेच्छोच्छेदितचिरकालधर्मसंस्थापनेन संस्कृतभाषामहाराष्ट्रभाषातै[6]-लङ्गकर्णाटकभाषाचतुष्टयरचितनाटकराजचतुष्टयेन याचकजनकल्पनाकल्पद्रुमेण वसन्तसमयसमागतसमस्तसामन्तसीमन्तिनीसीमन्त-[7]सिन्दूरपूरदूरोद्धूलनप्रकटितप्रौढप्रतापेन निसर्गदुर्ग्रहदुर्गवर्गदुर्गमप्राकारपरिखापरिपातपरिखिद्यमानपरिशङ्कितपरिजनपरिवीतप्रत्यर्थिनितम्बिनी[8]-लुण्ठाकार्गलादीर्घभुजायुगलेन धीरोदात्तधीरशान्तधीरोद्धतधीरललित-चतुर्विधनायकगुणग्रामविचारचातुरीचतुराननेन अष्टविधनायिका[9]-हावभावविवेकोद्दामो[10]-द्दीपितस्मरविलोकनानुभूयमानशृंगाररससान्तरनिरन्तरान्तरानन्देन[11]नाटकनाटिकाख्याना-[12]ख्यायिकाप्रहेलिकाकलाकलापकौशल्येन[13]भारतीयरसदृष्टिभावदृष्टिभावितभावनाभिनवभरताचार्येण नन्दिकेश्वरमतानुवर्तनाराधितत्रिनयनेन परमपराक्रमार्जुनेन अथ बृहन्नटेन सतताराधितधर्मेण अथ वृकोदरेण श्रीसरस्वतीरससमुद्भूतकैरवोद्याननायकेन यवनकुलाकालकालरात्रिरूपेण सततपरा[14]-भूतसमागतसूर्यवंशीन्द्रसेन-[15]राजराज्यसंस्थापनदृढाङ्गीकारेण गुर्जर[16]-राज्य-धराधीशमहमदसुलतानधीरत्वोन्मूलनप्रचण्डपवनेन श्रीविसन्ध्य-[17]क्षेत्रसमुद्रसभवरोहिणीरमणेन अरिराजमत्तमातङ्गपञ्चाननेन प्ररूढपन्नयवनदवदहनदावानलेन प्रत्यर्थिपृथिवीपतितिमिरतति-निराकरण-

---

१ A. adds वेदमार्गस्थापनचतुराननेन before सर्वदा।
२ K. अम्बका।
३ K. reads सल्लोकेन।
४ A. मिमासा।
५ A. B. गोदावरी।
६ A. तैलग।
७ A. सिमत।
८ K. लुण्टार्गला।
९ A नायका।
१० A. कोद्दामो।
११ K. नन्दनेन।
१२ A B. स्याधिका।
१३ A. कोशळेयेन, B. Omits न।
१४ A परा।
१५ A. वशीद्रशेन।
१६ B. omits र in गुर्जर।
१७ K. श्रीत्रिसध्याक्षेत्र। B. सध्यक्षेत्र।

प्रौढप्रतापमार्तण्डेन वैरिवनितावैधव्यदीक्षादानदक्षोद्दण्डकोदण्डमण्डिताखण्डभुजादण्डेन भूमण्डलाखण्डलेन गज[१]नरतुरङ्गाधीशराजत्रितयतोडरमल्लेन वसुन्धरोद्धरणादिवराहेण भवानीपतिप्रसादाप्तापसा(स)द[२]-वरप्रसादेन अनन्यमल्लीकगर्वखण्डनमुशल[३]-हस्तबलभद्रपराक्रमेण महाराजाधिराजमहाराणाश्रीमृगाङ्कतामराजनन्दनेन[४] महाराज्ञी[५]-सौभाग्यवतीजसमाम्बिकाहृदयनन्दनेन विविधविज्ञानविज्ञचमत्कार[६] -चातुरीधुरीणसकलसीमन्तिनीधुरीणशिरोमणिरूपलावण्यलज्जालक्ष्मीनिधानशृंगारसरसीशतराजकन्याप्रवरनिकुम्भराजन्यवशावतसमहाराज्ञीश्रीकर्मवतीलखु[७]-मादेवीहृदयाधिनाथेन श्री[८]-महाराजाधिराजमहीमहेन्द्रश्रीकालसेनेन विरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्त्र्यां संगीत[९]-मीमांसायां पाठ्यरत्नकोशे अलङ्कारोल्लासे दोषगुणोल्लास (दोषगुणपरीक्षणम) ॥

पाठ्यरत्नकोशश्च समाप्ति समगात् ।

इति [१०]विततमतीनामभिमत[११]-सिद्धिरस्तु ॥

---

[१] K omits नर before तुरग ।

[२] K. reads प्रसादाप्तासाद ।

[३] K मुसल ।

[४] A राजेन्द्रनन्दनेन ।

[५] A adds श्री before सौभाग्यवती ।

[६] A B चमत्कारी ।

[७] A B लघुमा ।

[८] A omits श्री, B adds इति before महाराजाधिराज

[९] A मिमासा ।

[१०] A B विनत ।

[११] B [illegible] मत ।

ॐ

संगीतराजः

द्वितीयो गीतरत्नकोशः

प्रथमः स्वरोल्लासः

तत्र स्थानादि नाम प्रथमं परीक्षणम्

(प्रथमं स्थानकप्रकरणम्)

पाठ्यात्मकत्वाद्गीतस्य प्राधान्याद्वाद्यनृत्ययोः ।
तस्मादनु ततः पूर्वं तन्निरूपणमिष्यते ॥१॥

नित्यं यः सनकादिभिः[1] स्वहृदये ध्येयः परो निर्गुणो
नादोऽनाहतसंज्ञकः परम[2]-चिद्रूपः स्वभावाकलः ।
सोऽव्याद्वः सगुणाहतस्वनतया श्रुत्यादि-[3]गम्यात्मतां
बिभ्रद्भक्तभवार्त्तिहृत्परशिवः सन्मूर्त्तिरापत्कुलात् ॥२॥

यत्स्वरूपं परं ज्ञात्वा चैतन्यं परमश्नुते ।
चिदात्मानमहं वन्दे नादं ब्रह्मादिवन्दितम् ॥३॥

हरिहरहिरण्यगर्भा यस्य विवर्ताः पुराविदा गदिताः ।
वाचामविषयरूपः स कथं नादो विदां गम्यः ॥४॥

तत्तत्स्थानसमाहतः प्रकटयन्वर्णोत्करं वर्णतो
वर्णान्तां पदसंहतिं पदततेर्वाक्यानिवाक्यैः पुनः ।
सर्वोऽस्य व्यवहारसिद्धिजनको लोकत्रयस्याप्यतो
हेतुं नादमुदीरयन्ति मुनयस्तस्य क्रमो वर्ण्यते ॥५॥

आहतानाहतत्वेन स द्वेधा गदितो बुधैः ।
अनाहतोऽतिसूक्ष्मत्वादव्यक्तत्वान्न रक्तिदः[4] ॥६॥

---

[1] A. सनकादिभि ।
[2] B. परमश्चिद्रूपः ।
[3] B. श्रुत्यादिर्गम्यात्मतां ।
[4] cf. S. R. 1.2.3

श्रुत्यादिक्रारतो गेये जनयन्[१] रक्तिमाहतः ।
आत्मन्येकाग्रभावेन भुक्ति[२] मुक्ति प्रयच्छति ॥७॥

स यथोत्पद्यते[३] नादस्तनुते च यथा रतिम् ।
श्रुत्यादिक्रमतो गेये तथा सर्वं [४]प्रपञ्च्यते ॥८॥

पायोर्लिङ्गस्य चान्तर्युगदलकलितं [५]चक्रमाधारसंज्ञं[६]
तस्याः कस्याश्च शक्तेर्गृहमिह गदितं कुण्डलिन्याः कवीन्द्रैः ।
या साक्षाद्देशिकोक्तैः सुवचननिकरैर्योगिभिस्तत्त्वनिष्ठै-
रानीता ब्रह्मरन्ध्रावधिपरमुत्तां मोक्ष्य(क्षं)सौख्यस्य दात्री ॥९॥

षट्पत्रं लिङ्गमूले गृहमिह गदितं कामशक्तेश्च चक्रं
स्वाधिष्ठानं ततो(ऽ)न्यन्मणिपदनिचितं पूरकं भानुगेहम् ।
[६]दिक्पत्रं नाभिदेशे हृदि वसति, ततोऽनाहत-[७]द्वादशारं
शैवं ब्राह्मं च विष्णोर्द्विवसुदलमितं कण्ठदेशेऽस्ति चक्रम् ॥१०॥[८]

[९]भानुपत्रं नासिकायां ललनासंज्ञकं ततः ।
भ्रुवोर्मध्ये वह्निपत्रमाज्ञासंज्ञं ततः परम् ॥११॥

मनश्चक्रं च[१०] षट्पत्रं ततः षोडशपत्रकम् ।
सोमचक्रं ततोऽप्यस्ति ब्रह्मरन्ध्रे सुधाधरम् ॥१२॥

सहस्रपत्रं कमलं सुधाधाराभिवर्षुकम् ।
तत्सुधाप्लुतजीवस्य तत्र गीतादि सिद्ध्यति ॥१३॥

स्वाधिष्ठानाधारयोर्मध्यसंस्थं
तप्तस्वर्णाकारमेकाङ्गुलं यत् ।
वह्नेः स्थानं तन्नवभ्योऽङ्गुलेभ्य-
स्तस्माद्ब्रह्मग्रन्थिसंज्ञः प्रदेशः[११] ॥१४॥

---

[१] A. रनयन् ।
[२] A भुक्ति मुक्ति B. भुक्तिर्मुक्ति ।
[३] B यथोत्पाद्यते ।
[४] B प्रचक्षते ।
[५] B चक्रसाधारसज्ञ ।
[६] A. दिक्यत्र ।
[७] A. ततोऽनाहत ।
[८] B. this verse is numbered as 9 and the following verses are numbered consecutively.
[९] A. मानुपत्र ।
[१०] B. omits च ।
[११] A. प्रदेशो ।

नाभिपद्मं तत्र तत्रास्ति जीवः शम्भोर्नाड्या[१] ब्रह्मरन्ध्रावधिद्राक् ।
कुर्वन्सारोहावरोहौ जलौक(घ)स्तीर्णप्रायः प्रायशस्तत्र तिष्ठन् ॥१५॥

विवक्षुर्जीवोऽयं नुदति हृदिदं हन्ति दहनं
शरीरस्थं स प्रेरयति सपदि प्राणपवनम्[२]।
स्थितो ब्रह्मग्रन्थौ स इह चरति प्राणपवनः
मुजन्नाभेर्वृन्तं[३] हृदयगलमूर्धास्यनिलये ॥१६॥[४]

[५]स्वनोऽतिसूक्ष्मो गदितः सनाभिगो हृदीह सूक्ष्मो गलके च पुष्टः[६] ।
शिरस्यपुष्टो वदने च कृत्रिमो भवेदयं पञ्चविधः स्थितेर्वशात्[७] ॥१७॥

स्वनोऽतिसौक्ष्म्यादिह नाभिगोचरः स कृत्रिमत्वादपि वक्त्रदेशगः ।
विचार्यमाणेष्वपि पञ्चसु ध्रुवं स्वनाविमौ न व्यवहारमर्हतः ॥१८॥

स्थानत्रयव्याप्तिवशेन पुष्टः कण्ठस्थितस्तद्विरहादपुष्टः ।
मूर्ध्नि स्थितः[८] स्याद्धृदयेऽपि सूक्ष्मो नादस्ततोऽयं व्यवहारयोग्यः[९] ॥१९॥

प्राणं नकारं कवयो वदन्ति वह्निं दकारं च समामनन्ति [१०] ।
आनन्दहेतूभयशक्तिजत्वान्नादाभिधामेष रवो बिभर्ति ॥२०॥

अनितेः प्राणनार्थस्य दहतेर्दाहकर्मणः ।
संयोगादाद्यशक्तेश्च बीजैरेव विनिर्मितः ॥२१॥

भस्मसात्प्राणिना[११] पापं कुर्वंसंजीवयंश्च तान् ।
शक्त्या संतोषयन्नर्थान्नाद इत्यभिधीयते ॥२२॥

नादो वा नदतेर्धातो[१२]-रिष्यते शब्दकर्मणः ।
[१३]कण्ठादूर्ध्वं चरन् प्राणस्तत्तत्स्थाने ध्वनिं दधत् ॥२३॥

---

१ B शम्भोर्नाभ्या ।
२ B प्राणपावनम् ।
3 A B. मृजन्नाभिदन्ता ।
४ cf. S. R 1. 3. 3, 4.
५ B. स्वतोऽति ।
६ B. षष्ठः ।
७ cf. Br. sl 23-25 (p. 3) and S. R. 1. 3 5
८ A. B. स्थितस्याद्धृदयेऽपि ।
९ A. योग. ।
१० cf. S R . 1/3/6 & Br. sl 22 (P. 3)
११ A. प्राणिना ।
१२ B. नदते धातो ।
१३ कन्दादूर्ध्वं ।

हृत्कण्ठमूर्धसंज्ञानि त्रीणि स्थानानि तस्य च[१] ।
द्वाविंशतिप्रकारेणैकैकस्य स्युर्भिदावशात् ॥२४॥

षट्षष्टिस्थानकान्येव कैश्चिदुक्तानि योगतः ।
द्वाविंशतिविधो मन्द्रो नादः संजायते हृदि ॥२५॥

यथोत्तरमसौ तारः पूर्वपूर्वाभिकांक्षया ।
ध्वनिः संजायते देहे वीणायां तद्विपर्ययात् ॥२६॥

स एव द्विगुणो मध्यः कण्ठस्थाने यथाक्रमम्[२] ।
स एव मस्तके तारः स्यान्मध्याद्विगुणः क्रमात् ॥२७॥

॥ इति स्थानकानि ॥

श्रुतिप्रकरणम्

त एव ध्वनयस्तत्र. श्रवणात् श्रुतिसंज्ञकाः ।
श्रृणोतेः श्रवणार्थस्य भावे क्तिः प्रत्यये श्रुतिः ॥२८॥

श्रूयन्त इति वा कर्मसाधनोऽयमिहेष्यताम् ।
श्लिष्टाः सुषुम्णया नाड्यो हृदि द्वाविंशतिः स्थिताः ॥२९॥

तिरश्चीनास्तया कण्ठे [३]तावत्यश्चैव मूर्धनि[४] ।
मरुदाहतितस्तासु जायन्ते ये पृथक् स्वनाः ॥३०॥

त एव श्रुतयस्तत्र स्वराभिव्यक्तिहेतवः ।
ऊर्ध्वमुद्यन् हृदाकाशे[५] [६]पूर्यते प्रेरितो ध्वनिः ॥३१॥

नानास्थानोपाधिभेदाद्यो नाना प्रतिभासते ।
[७]तं मतङ्गः श्रुतिं प्राह मेघे(ऽ)हर्पति-रश्मिवत् ॥३२॥

स्वरान्तरविभागेन द्विधा विश्वावसोर्मते ।
स्थानत्रितयसंयोगात् त्रिविधास्ता [८]मतेऽपरे ॥३३॥[९]

---

[१] B. तु ।
[२] cf. S. R. 1/3/7
[३] B. तावन्त्यः ।
[४] S. R 1/3/9
[५] B. हृदाकोशे ।
[६] B. पूर्यंते ।
[७] B. त
[८] A. B. मयापरे
[९] *cf. Br. P. 4 & 5 for verses 33 &34 above*

अन्ये [1] त्रितयवैगुण्यात् त्रैविध्यं प्रतिपेदिरे ।
वातादिदोषसंभिन्नामेके प्राहुश्चतुर्विधाम् ॥३४॥

द्वन्द्वजत्वात्तदानन्त्यं [2] केचित्सूक्ष्मदृशो जगुः ।
चतुस्त्रिद्विश्रुतित्वेन स्वराणां नवधापरे ॥३५॥

द्वाविंशतिः परे प्राहुरन्ये षट्षष्टिमेव ताः ।
विचारस्यासहत्वेन पूर्वेषां पक्षसन्ततेः [3] ॥३६॥

द्वाविंशतिः समाधत्ते कालसेनो [4] धराधिपः ।
ननु द्वाविंशतिरियं नियमो नैव युज्यते ॥३७॥

विद्याविद्भिर्यतो नाना पक्षाः कक्षीकृता इह ।
श्रूयतामवधानेन समाधाननिबन्धनम् ॥३८॥

[5] श्रुतीयत्तावबोधाय साधु साधो सुधाविधम् ।
यत्तावदुक्तमेकैकश्रुतिस्तन्नैव सुन्दरम् ॥३९॥

श्रुत्यात्मना किमेकत्वं तद्विशेषात्मना नु किम् ।
कनकं कनकाकारात्मना भिन्नमपि स्वतः ॥४०॥

कुण्डलाद्यात्मना नानेत्याद्यः पक्षो न सह्यति [6] ।
तथा ननु [7] भवन्नैव द्वितीयोऽप्युपपद्यते ॥४१॥

मिथो [8] व्यावृत्तरूपिण्यो गृह्यन्ते श्रुतयो यतः ।
यद्व्यावृत्तस्वरूपत्वं स्थानोपाधिकृतं हि तत् ॥४२॥

वीच्यादिषु [9] यथा भानोः [10] किं न स्यादेकिका ततः ।
तद्वैरूप्यं क्वचिद्वस्तुन्येकस्मिन्संभवे क्वचित् ॥४३॥

एकं नानेति वदतो नानात्वापत्तितस्तव ।
पूर्वबुद्धिविपर्यासादन्यदेवापतिष्यति ॥४४॥

---

[1] B. त्विन्द्रिय ।
[2] B तदानर्थ्यं ।
[3] B. omits verse no 36 and hence the numbering of verses in A & B tallies from verse no. 37.
[4] B नराधिपः ।
[5] A श्रुतीयत्ता ।
[6] B. सिद्धयति ।
[7] A. B. भवान्नैव ।
[8] B मिथ्यो ।
[9] B. तथा ।
[10] B किन्वेतरस्यादेकिका ।

तदभेदात्स्वराभेदस्तया वाद्याद्यसंभवः ।
वादित्वादिविवेकोऽयं स्वरभेदे प्रसज्यते ॥४५॥

वाद्यादिहेतुका रक्तिस्तदभावे कथं भवेत् ।
धारावाहिकविज्ञानमत्राप्यूरीक्रियेत चेत् ॥४६॥

विशिष्टविषयत्वेन तच्च भिन्नावबोधकम् ।
दीपस्य [1]कलिका सेयमितिवच्छ्रुतिरत्र तु ॥४७॥

प्रत्यभिज्ञायते नैव कथमेकत्वमश्नुते ।
अस्तु वैकत्वमेतासां न स्यात्स्वरसमुद्भवः ॥४८॥

एकमारम्भकमहो महते बुद्धिवैभवम् ।
न श्रुतिद्वैतपक्षोऽपि तत्त्वकक्षावगाहकः[2] ॥४९॥

तद्विता(ना) किं स्थानभेदोपाधिजाः स्वरयोगजाः ।
नाद्यस्त्रित्वप्रसक्तेर्नापरो हेतुत्वभङ्गतः ॥५०॥

समस्तं त्रित्वपक्षोऽपि न क्षमः सूक्ष्मचक्षुषाम् ।
स्थानत्रैधात्[3] श्रुतेस्त्रैधं यद्युच्येत विचेतसः ॥५१॥

प्रतिस्थानं मन्द्रमध्यतारभेदव्यवस्थया ।
नवत्वापत्तितः किंचिन्नवत्वं वचसां भवेत् ॥५२॥

नवीना नवता तर्हि भरतोक्तासु युज्यताम् ।
मैवं वोचस्तया नैव नवता भवतोह्यताम् ॥५३॥

तत्सूत्रार्थानवगमादवधारय तद्यथा ।
द्विकत्रिकचतुष्कास्तु ज्ञेया वंशगताः स्वराः ॥५४॥

द्विश्रुतिः कम्पनाज्जातस्त्रिश्रुतिश्चार्धमुक्तितः ।
चतुश्रुतिर्व्यक्तमुक्तेरिति. श्रुतिप्रकरणे. ॥५५॥

न विवक्षा यतो वीणास्वराणां सारणावशात् ।
श्रुतीयत्तापरिज्ञानं मुनिनैवोपपादितम् ॥५६॥

संतोष्टव्यं च भवता पक्षे षट्षष्टिसंज्ञके ।
तथा हि श्रुतिसम्बन्धिषट्षष्टित्वं यदीरितम् ॥५७॥

तत्प्रतिस्थानकं द्वाविंशतिश्रुतितयात्र तु ।
स्थानभेदान्न तद्भेदो न मिथोऽन्यः स्वरूपतः ॥५८॥

---

[1] B. कालिका वेयं ।

[2] B. अवगाहक ।

[3] B. त्रैधा ।

तत्र न स्थानभेदोऽस्ति रूपभेदकरः क्वचित् ।
तथा हि सौधकक्षासु[1]-त्तरोत्तरगतास्वपि ॥५९॥

संचरन् पृथिवीनाथः स एवैकः[2] प्रतीयते ।
तत्र चेत्प्रत्यभिज्ञास्ते साम्रकेन [3]निषिध्यते ॥६०॥

प्रतिस्थानं न चेद्भिन्ना श्रुतिः स्यात्तद्ध्रुवत्वतः ।
भिन्ना स्वराः प्रसज्येरन् तज्जा रागास्तु तत्त्वतः ॥६१॥

[4]त्रिस्थानव्यापिनो न स्युरित्यायुष्मन् सुखी भव ।
आनन्त्यमपि दुःसाध्यमिष्टं साधयतस्तव ॥६२॥

व्यक्तपक्षे[5] भवेत्तस्मिंश्श्रुतीनामप्यनन्तता ।
तदानन्त्यात्स्वरानन्त्यं ततो मुनिशतैरपि ॥६३॥

तद्वैधर्म्यापरिज्ञानाल्लक्ष्म कर्तुं न शक्यते ।
दोषोपाधिकृतो भेदो न स्वरूपस्य भेदकः ॥६४॥

द्विचन्द्रादिमतिर्लोके तात्त्विकत्वं न गाहते ।
विकृतस्वरगास्वासु नान्यताध्यक्षगोचरः ॥६५॥

तद्रूपस्यान्यथाभावो न मानान्तरगोचरः ।
तस्माद्द्वाविंशतिर्मतं राजराजस्य संमतम् ॥६६॥

तदभिव्यक्तये वक्ष्ये द्विविधं श्रुतिमण्डलम् ।
तत्र तण्डाकृति प्रोक्तं श्रुत्युत्पत्तावपि स्फुटम् ॥६७॥

इदानीं मण्डलावृत्या [6]सम्यक्त्वेनाभिधीयते ।
तदुदाहृतये पञ्च [7]तिरश्चीनास्तयोर्ध्वगाः ॥६८॥

रेखाः षड्क्रमतो न्यस्या स्थानद्वाविंशतिप्रमाः[8] ।
तत्र प्रथमरेखातः स्थापनीया[9] क्रमेण ताः ॥६९॥

षड्जे कान्ता-प्रभावत्यौ सिद्धिश्चैव तु सुप्रभा ।
उग्रा शिखा च दीप्ता च स्युरेता ऋषभानुगाः ॥७०॥

---

[1] B सात्तरोतरगतस्वपि ।
[2] B एवैक ।
[3] B प्रतिषिध्यते ।
[4] B ध्यायिनो ।
[5] B पेक्षे ।
[6] सम्यक् केनाभिधीयते ।
[7] A स्तिरश्चीना ।
[8] B त्मा ।
[9] B स्थापनीया ।

निर्ह्रतिर्ह्लादिनीति द्वे गान्धारे वसतः श्रुती ।
क्षान्तिः सर्वसहा धीरा विभूतिर्मध्यमे स्थिता.[१] ॥७१॥

मालिनी चपला लोला तथा रत्नप्रभावती ।
चतस्रः पञ्चमे ज्ञेया धैवतश्रुतयः पुनः ॥७२॥

[२]विकल्पिनी [३]च [४]शान्ता च[५] हृदयोन्मूलिनी तथा ।
विस्तारिणी प्रसक्ता च निषादस्य श्रुती उभे ॥७३॥

स्वरभेदनिदानं तु श्रुतिजातीरथ ब्रुवे ।
दीप्ताऽऽयता च करुणा [६]मृदुर्मध्येति जातयः[७] ॥७४॥

पञ्च तासां च विज्ञेया व्यवस्थैवं प्रतिस्वरम् ।
षड्जे दीप्तायता चाथ मृदुर्मध्येति संस्थिताः ॥७५॥

ऋषभे करुणा मध्या मृदुर्गान्धारगे पुनः ।
दीप्तायते तथा दीप्ताऽऽयता च मृदुसंज्ञिका ॥७६॥

मध्या च मध्यमे प्रोक्ता जातयः पञ्चमे पुनः ।
मृदुर्मध्यायताख्या च करुणा धैवते पुनः ॥७७॥

करुणा चायता मध्या निषादे वसतस्तथा ।
दीप्ता मध्येति जातीनां तासां भेदानथ ब्रुवे ॥७८॥

तीव्रा रौद्री वज्रिकोग्रा चतस्रो दीप्तिकाभिधाः ।
कुमुद्वत्यायतायाः स्युः क्रोधा चाथ प्रसारिणी ॥७९॥

संदीपनी रोहिणी च पञ्च भेदा इमे क्रमात् ।
दयावती तथालापिन्यथ प्रोक्ता मदन्तिका ॥८०॥

करुणायास्त्रयो भेदा मृदोर्भेदचतुष्टयम् ।
मन्दा च रतिका प्रीतिः क्षमेति मध्याय षड्विधाः ॥८१॥

छन्दोवती रञ्जनी च मार्जनी रक्तिका तथा ।
रम्या च क्षोभिणीत्यासामथ ब्रूमः स्वरस्थितिम् ॥८२॥

तीव्रा कुमुद्वती मन्दा छन्दोवत्यस्तु षड्जगाः ।
दयावती रञ्जनी च रतिका चर्षभाश्रिताः ॥८३॥

---

[१] B स्थिता ।
[२] B विरोधिनी ।
[३-४&५] B वशा धान्ता ।
[६] B मृदु मध्येति ।
[७] cf S R 1/3/27-38 for verses 71-86 above.

रौद्री क्रोधा च गान्धारे वज्रिका च प्रसारिणी ।
प्रीतिश्च मार्जनीत्येता मध्यमे तद्भिदा मताः ॥८४॥

क्षिती रक्ता च संदीपिन्यालापिन्यथ पञ्चमे ।
मदन्ती रोहिणी रम्याऽभिधास्तिस्रस्तु धैवते ॥८५॥

उग्रा च क्षोभिणीति द्वौ भेदौ प्रोक्तौ निषादगौ ।
घटीयन्त्रवदेतेषु स्याच्छ्रुतीनां व्यवस्थितिः ॥८६॥

द्वात्रिंशदब्जपत्राणां[१] सूच्यग्रेण विभेदने ।
यः कालः स श्रुतेर्मानमुक्त. कैश्चिद्विचक्षणैः ॥८७॥

आयतत्वे[२] मार्दवे च श्रुत्युत्कर्षापकर्षणे ।
यः कालः स श्रुतेर्मानमवोचत्कृष्णभूपतिः ॥८८॥

तत्कालोपाधिवशतोऽप्रत्यक्षोऽपि स्वभावतः ।
स भवेत्सूक्ष्मबुद्धीनां श्रवणेन्द्रियगोचरः ॥८९॥

अथ प्रयोजनं तावत्प्रोच्यते श्रुतिरूपणे ।
विभागो ग्रामयोर्यस्मादेतत् (ज्) ज्ञानेन जायते ॥९०॥

तथाहि पञ्चमः पूर्णः षड्जग्रामस्य बोधकः ।
त्रिश्रुतिर्मध्यमग्राममाचष्टे नेति केचन ॥९१॥

ग्रामभेदो यतो वादिसंवादिज्ञानगोचरः ।
सपौ सवादिनौ षड्जमपौ मध्यममाहतु ॥९२।

न तद्वाद्यादिसवित्तिर्यतः स्याच्छ्रुतितः स्फुटा ।
किंच साधारणकृते स्वरव्युत्पादनं कृतम् ॥९३॥

रक्तिमार्गच्युताना च[३] न चेदुक्तं निरूपणम् ।
नैतत्स्वरस्वरूपेण ताः स्युः[४] श्रोत्रसुखावहाः ॥९४॥

तदभिव्यक्तये कुर्वे विपञ्चीद्वन्द्वमादरात् ।
वीणैव श्रुतिसंख्याया लाभे मानं यतो मतम् ॥९५॥

यत्किंचिद्गीयते तच्च सर्वं (वं) तन्त्र्यां प्रतिष्ठितम् ।
तन्त्रिकोणादिवैगुण्ये प्रमाणं वंशजाः स्वराः ॥९६॥

---

[१] B पात्राणां ।
[२] B adds च ।
[३] B. omits च ।
[४] B. स्स्युः ।

अत्र नादसमत्वार्थं द्वे वीणे सदृशाकृती ।
श्रोतुर्यथैकवीणा च वादने[1] [2]स्यान्मतिस्तया

कार्ये निरन्तरे साक्षाद्द्वाविंशतिकतन्त्रिके ।
तयोरेका ध्रुवा कार्या द्वितीया चञ्चला भवेत् ॥९८

मध्यतन्त्रिकयोर्न स्याद्यया ध्वन्यन्तरं तया ।
स्थाप्या द्वाविंशतिस्तन्त्र्यः प्रत्येकं तासु वादितः ॥९९॥

अतिमन्द्रध्वनेः किंचिदुच्चोच्चतरतायुजः ।
उत्तरोत्तरगास्तन्त्र्यः स्थापनीयाः परा अपि ॥१००॥

उत्तरोत्तरतीव्राः स्युरधराधरवेशिताः ।
तासु यो जायते नादः स ज्ञेयः श्रुतिसंज्ञकः ॥१०१॥

इतः परं तयोः स्थाप्याः सप्त षड्जादयः स्वराः ।
तत्रादितो गणनया स्थाप्यः षड्जश्चतुःश्रुतिः ॥१०२॥

तुरीयायां तु सप्तम्या[4]-मृषभस्त्रिश्रुतिस्ततः ।
नवम्यां द्विश्रुतिर्गस्तु त्रयोदश्यां चतुःश्रुतिः ॥१०३॥

मध्यमः सप्तदश्यां तु पञ्चमोऽथ चतुःश्रुतिः ।
विंशतिप्रमितायां धस्त्रिश्रुतिर्द्विश्रुतिस्ततः ॥१०४॥

द्वाविंशतितमायां [5]निर्निवेश्यास्ते यथाक्रमम् ।
अत्र तत्तत्स्वराविष्टाः श्रुतयो नान्यकारणम् ॥१०५॥

पूर्वासां करणत्वे तु वादित्वादिर्न सिद्ध्यति ।
श्रुतेर्निदर्शनार्थं तु स्यात् ध्रुवैकापरा चला ॥१०६॥

चलायां सारयेत्तन्त्रीः स्वरश्रुतिगताः क्रमात् ।
आनेयाः प्रथमं सप्त स्वराः स्वोपान्त्यतन्त्रिकाम् ॥१०७॥

तत्र ध्रुवास्वरेभ्यस्ते चलवीणागताः स्वराः ।
स्युः श्रुत्यैकैकया हीनाः प्रथमे सारणे कृते ॥१०८॥

---

[1] A. द्वादने ।
[2] A. स्यात् ।
[3] cf. S. R. 1/3/11-22 for verses 97-111 above
[4] B. सप्तम्या ऋषभ ।
[5] B. omits नि ।

एवमेव द्वितीयायां श्रुतिद्वयलयादिमे ।
श्रुतिद्वयापकृष्टाः [1]स्युर्गनी तत्र चलागतौ ॥१०९

द्विश्रुती ध्रुववीणाया ऋधयोर्विशतः क्रमात् ।
त्रिश्रुती तु तृतीयस्यां सपयोर्विशतो रिधौ ॥११०॥

चतुर्थ्यां समपास्तद्वद्रिगमेषु विशन्ति हि ।
एवं स्युर्विकृताः सर्वे ध्रुवास्वरव्यपेक्षया ॥१११॥

प्रथमायां सारणायां चलवीणागताः स्वराः ।
द्वितीयस्यां[2] सारणायां चतस्रः श्रुतयः स्फुटाः ॥११२॥

तृतीयस्यां षडेवं तु चतुर्थ्यां द्वादशैव तु ।
लभ्यन्ते श्रुतयः पूर्णा द्वाविंशतिरिति स्फुटम् ॥११३॥

चतस्रः सारणाः प्रोक्ताः स्वराणामिह तत्त्वतः ।
अतः परतरं नास्ति संभवः श्रुत्यभावतः ॥११४॥

श्रुतीयत्तापरिच्छेदस्तारतम्यं स्वराश्रयम् ।
काकल्यादिपरिज्ञानं सारणानां प्रयोजनम् ॥११५॥

पञ्चमो मध्यमग्रामे त्रिश्रुतिर्षड्वतः पुनः ।
चतु:श्रुतिरिति स्यातिर्न [3]तथाप्युपलभ्यते ॥११६॥

संबन्धः प्राक्प्रतीतस्योपलम्भः परिकीर्तितः ।
उपलब्ध्वा(उपलभ्य) न केनापि श्रुतयः प्रागितः स्फुटाः ॥११७॥

किं प्रमाणश्च कीदृशो यत्समूहः स्वरो भवेत् ।
योगिगम्यस्वरूपास्ता [4]नास्मदादिप्रहोचिताः ॥११८॥

तथा स्वरूपाभावेऽपि वर्णांशवद्विहास्तु चेत् ।
न शास्त्रान्तरतोऽप्येषामुपलब्धेस्तथा नहि ॥११९॥

न सर्वतोपलभ्यन्ते श्रुतयः किन्तु तत्र च ।
कोणादिप्रगुणत्वेन तद्गुम्फोऽस्मिन्प्रकल्प्यते ॥१२०॥

नैव कल्पितवस्तूत्थं विज्ञानं कल्पितं भवेत् ।
न कल्पिते विषाणेऽपि विषाणी शशको भवेत् ॥१२१॥

---

[1] B. स्स्युः
[2] A. द्वितीयस्या ।
[3] B. तथा ह्युपलभ्यते ।
[4] A. न स्मदादि ।

अत्रोच्यते यथोद्गारे चतस्रः स
श्रोतुः प्रतीतिजनकास्तथा सादिशता(गता) इह ॥१२२॥

अनादिवासनावासवशात् श्रोतुर्नरस्य ताः ।
रञ्जयन्ति मनः पूर्णा अपूर्णाश्चापरञ्जिकाः ॥१२३॥

तस्मादत्र प्रमाणं तु गातृश्रोत्रोर्मनो मतम् ।
प्रयोगसौक्ष्म्यादासां तु स्वरसाधारणे यथा ॥१२४॥

स्वरा ग्रामौ मूर्च्छनाश्च नानास्थाना निवृत्तयः ।
शुष्कं (स्वर)साधारणं वर्णा ह्यलंकाराः सधातवः ॥१२५॥

श्रुतयो जातयश्चैव नित्यं स्वरगतात्मकाः ।
दारव्यां समुदायोऽयं वीणायां समुदाहृतः ॥१२६॥

स्वरा ग्रामावलंकारा वर्णाः स्थानानि जातयः ।
साधारणं च शारीर्यां वीणायामेव संग्रहः ॥१२७॥

॥ इति श्रुतिप्रकरणम् ॥

॥ स्वरप्रकरणम् ॥

राजेर्वा रञ्जतेर्वापि स्वरतेर्वा स्वरेरथ ।
रौतेर्वा स्वरशब्दोऽयं निरुक्तः[1] कृष्णभूभुजा ॥१२८॥

राजते जातिरागादौ स्वयं रञ्जयतीह तान् ।
रञ्जकः श्रोतृमनसां गुणान् रञ्जयतीत्यपि ॥१२९॥

शब्दरूपां चित्तवृत्तिं स्वास्थ्यावस्थाविमोचनात् ।
उपताप्य स्वमाधुर्यातिशयेनाक्षिपन्ति ये ॥१३०॥

ते स्वराः स्वरशास्त्रज्ञकालसेनस्य संमताः ।
वामाज्येष्ठाऽम्बिकारौद्री[2]-स्याभिश्चतसृभिर्मतः ॥१३१॥

शक्तिभिश्च तथा तासामंशैर्विहृतमापितैः ।
स्थानत्रयप्रभिन्नाभि-[3]र्नाभेरूर्ध्वं पिपासतः ॥१३२॥

ध्वनिसङ्कुरस्य षड्जादिप्रतीतिः परिकल्पिता ।
अत्र केचिच्छब्दमात्रं स्वरमिच्छन्ति सूरयः ॥१३३॥

---

[1] B. निरुक्त ।
[2] A. रोद्री ।
[3] A. प्रभिन्नाभि नाभे etc.

तन्मते जलदध्वानः स्वरत्वमुपगच्छति ।
पटे स्युस्तन्तवो यद्वन्न तथा श्रुतयः स्वरे ॥१३४॥

इति श्रुतिसमारब्धः स्वर इत्यं[1] न सुन्दरम् ।
अस्तु वा मिलितानां वा पृथक्स्थान[2]-त्वमिच्छसि ॥१३५

नाद्यः क्षणविनाशित्वान्नान्योऽनारम्भकत्वतः
स्वरता तत्समूहस्य सुतरामप्यसङ्गता ॥१३

समूहिनामस्फुटत्वाद्वने मृगसमूहवत् ।
गादिवर्णसमूहेऽपि गोशब्दप्रतिपत्तिवत् ॥१३७॥

श्रुतयोऽनुक्रमेणैव न हि दृश्याः कदाचन ।
एककालोपलम्भस्य प्रसक्तेस्तद्द्वयोरिह ॥१३८॥

व्यङ्ग्यव्यञ्जकभावोऽपि नानयोः संभवी स्वतः ।
मिथ्यात्वापत्ति[3]-तस्तासां न विवर्तोऽपि संमतः ॥१३९॥

समुच्चयस्य चेत्तत्त्वं नैवमित्यपि सुन्दरम् ।
कथं समुच्चीयमानश्रुतिज्ञानं विना यतः ॥१

समुच्चयस्योपलब्धिस्तद्धर्मस्य कथं भवेत् ।
श्रुतीनां तिसृणां ग्रामे मध्यमेऽस्ति समुच्चयः ॥१४१॥

षड्जे[4] चतसृणां सोऽस्ति न भिन्नौ पञ्चमौ कथम् ।
सपद्येरन्नेवमष्टौ स्वरा इति विरुद्धता ॥१४२॥

अन्तरः काकली वापि चतुःश्रुतिसमुच्चयात् ।
कथंचिदेव न स्यातां तत्समुच्चयगोचरौ ॥१४३॥

श्रुतिरेव स्वरस्ते चेद् भिन्नत्वात्तत्परस्परम् ।
श्रुतेः स्वरचतुर्थ्यात्मा किं तृतीयश्रुतिर्भवेत् ॥१४४॥

पञ्चमावेरनेकत्वप्रसक्तेरिति नोचितम् ।
श्रुतेरनुस्वनः सोऽयं भवद्भिरभिधीयते ॥१४५॥

अन्यधर्मो न चान्यत्र न्यायादस्मान्न तद्यथा ।
अनुस्वरस्तृतीयः स्यान्न चतुर्था(र्थो?) भवेद् ध्रुवम् ॥१४

---

[1] A इयं ।
[2] B. स्थानात्व ।
[3] A. आपतितस्तासा ।
[4] A. adds च ।

ग्रामद्वयेऽस्य पधयोरनेकत्वं भवत्विह ।
गनिद्वयोस्तथैवास्तु काकल्यन्तरयोर्मिवा ॥१४७॥

सप्तस्वरा इति मतं भिद्येतैरयुक्तमादितः ।
अत्र प्रतिसमाधत्ते कामाक्षाचरणानुगः ॥१४८॥

पूर्वासां तु श्रुतीनां यदुक्ता कैश्चिदहेतुता ।
द्व्यणुकादिक्रमः किं तैर्न दृष्टः सृष्टिगोचरः ॥१४९॥

अस्तु वा किन्तु तेषां च साधु संगीतवेदिता ।
श्रुत्यन्तरसमारब्धशरीरस्वरसंभवः ॥१५०॥

साधारणविधिस्तेषां जातो दत्तजलाञ्जलिः ।
काकल्यन्तरयोस्तस्मात्सुदूरोत्सारिता कथा ॥१५१॥

नैयता यदि कल्प्यन्ते तुर्यादिश्रुतिषु स्वराः ।
स्वोपान्त्यश्रुतिगामित्वे कथं[1] ग्रामविनिर्णयः ॥१५२॥

न चतुर्थ्यात्मको धः स्यान्न पस्त्रिश्रुतिको भवेत् ।
श्रुतेर्नियमतस्तस्माद्ग्रामः कोऽत्रावतिष्ठताम् ॥१५३॥

अन्यासां हेतुता योक्ता तन्तुसंलग्नवालवत् ।
संपद्येरन् ततो विद्वन् त[2] एकश्रुतिकाः स्वराः ॥१५४॥

द्वाविंशतिः श्रुतिरिति सिद्धान्तोऽपि विलीयते ।
पराकरिष्यते तत्रैकस्यारम्भ[3]-कृताग्रहः ॥१५५॥

हेतुत्वे समुदायस्य विचारोऽय प्रवर्तते ।
पृथगारम्भकत्वे तु स्वरानन्त्यं प्रसज्यते ॥१५६॥

वक्तव्ये समुदायस्य तत्त्वे सापेक्षता भवेत् ।
एवं दोषाः प्रसज्येत(ज्येरन्) अन्योन्याश्रयतादयः ॥१५७॥

तदास्तां ग्रामचिन्तास्तमगम[4]-स्वरसङ्ख्या ।
पूर्वपूर्वा ततो भूत्वोत्तरोत्तरगतश्रुतेः ॥१५८॥

कारणं च ततस्त्वन्त्या स्वरस्योद्बोधकारण(क ?)म् ।
अयं चतुःश्रुतिरयं त्रिश्रुतिश्चेति या कथा ॥१५९॥

न काकभक्षिता किन्तु सापि तेषां महात्मनाम् ।
तस्मात्तत्पूर्वपक्षस्य सिद्धान्तस्य च निर्णयः ॥१६०॥

---

[1] B. adds न ।
[2] B तावेक ।
[3] B. आरम्भे ।
[4] B. मगमस्स्वर ।

तेषामेव विचारस्य गोचरो नहि मादृशाम् ॥१६१॥

ब्रह्मग्रन्थिसमुत्थवायुहननात्[1]-तत्तत्स्वरस्वाश्रय-[2]
स्थानस्था परुषा श्रुतिजनयति स्निग्धानुनादात्मकम् ।
नाद त स्वरसञ्ज्ञकं निगदति श्रीब्रह्मशैलाधिप
कामाक्षाचरणारविन्दमधुप श्रीकालसेनो विभु ॥१६२॥

अन्वावय[3]-व्यवयवत्वविकल्पसङ्ग-
संभावनाविरहत किमु संभुवि स्यात ।
तत्तत्स्वरस्य जनने सुविर श्रुतीनां
हेतुत्वमेतदभियुक्ततया न नोद्यम् ॥१६३॥

अचिररुचिसकाशास्तास्वतोऽपीह विद्वान
ननु चरणसमूह स्वात्मज [4]कंचिदेतम् ।
स्फुटमिव जनयन्ति प्रोतरूप तुरीय-
श्रुतिजनितनिनादे य स्वरत्वं प्रयाति ॥१६४॥

यदवोच पुरा भेदोऽनुध्वनेध्वनिभेदत ।
न तत्कारणभेदेऽपि कार्यभेदो न दृश्यते ॥१६५॥

यथा गोमयसर्पाविवृश्चिकेभ्यो भवन्नपि ।
वृश्चिको न विभिद्येतेत्येतद् दृष्टचर त्वया ॥१६६॥

स्वराश्रयश्रुतेरेव तृतीयादिश्रुतेरपि ।
जातध्वनेर्विभेदेऽपि न भेदोऽनुध्वनेरिह ॥१६७॥

यदुक्त पययोर्ग्रामद्वयभेद प्रसज्यते ।
तच्छ्रुत्यनुस्वनैक्येन प्रत्यवस्था न ता न सा ॥१६८॥

गनिद्वयाश्र भेदोऽपि काकल्यन्तरयोरपि ।
मार्दवायतता[5] भेदात या पञ्चमविभिन्नता ॥१६९॥

ग्रामद्वयेऽपि गदिता निगदा सा सती मता ।
यत [6] स्थानत्रयोदभूत[7]-षड्जे भेद प्रसज्यते ॥१७०॥

---

[1] A तत्तस्वर ।
[2] B साश्रय ।
[3] B अन्वावयवव्यवयत ।
[4] B किंचिदेतम्।
[5] B मार्दवायततो ।
[6] A यस्स्थान ।
[7] B भूत ।

किञ्चात्र बहुनोक्तेन तीव्रतीव्रतरत्ववत् ।
विभे(भि)द्येरन् स्वरा सप्त स्थानत्रितयवर्तिन ॥१७१॥

वैलक्षण्यादय[1] व्यक्तेर्भिन्ना[2] सन्तु पृथक् स्वरा ।
स्वरत्वजातियोगेन तदेकत्व कुतो न हि ॥१७२॥

अतोऽनुरणनस्यैव मृदुत्व तीव्रता तथा ।
स्वरोच्चतानीचतयोर्हेतुरित्येव साम्प्रतम् ॥१७३॥

श्रुते [3]स्वरत्वपक्षोऽपि पूर्वमेव निराकृत ।
ग्रामद्वये पञ्चमस्य श्रुतिभेदाच्च या भिदा ॥१७४॥

तदैक्यात्ते[4] श्रुती नैव भिन्ने तत्स्वास्थ्यमाप्यताम् ।
काकलित्वान्निषादस्य गान्धारस्यान्तरत्वत ॥१७५॥

ऐक्यादेव तच्छ्रुतीनामिति सिद्धान्तवाक्यत ।
कालसेनधराधीशोपदेशोऽ(शा)मृतपायिन ॥१७६॥

स्वरशास्त्रविदोऽनेन सचरन्तु पथा[5] बुधा ।
एव श्रुतिषु सिद्धासु द्वाविंशतिषु ते स्वरा ॥१७७॥

सिद्धा सप्तैव तल्लक्ष्म सिद्धमेतदुदाहरेत् ।
श्रुत्यनन्तरभावी य स्निग्धोऽनुरणनात्मक[6] ॥१७८॥

योगाद्वा रूढितो वापि स स्वर श्रोतृरञ्जक ।
स्वत स्वस्थानलाभे हि गातुश्रोत्रो स्वर स्वयम् ॥१७९॥

रञ्जक स्यात श्रुतिस्तत्त्वलाभद्वारेण नित्यश ।
एको नित्योऽविनाशी च व्यापक सर्वगोऽपि सन् ॥१८

जातिभाषादिसयोगादनन्त कीर्तित स्वर ।
द्व्यधिष्ठाना स्मृता वीणा शारीराश्चेति [7]तेऽत्र च ॥१८१॥

प्राणाभिहननेनैव तीव्रतीव्रतरेण वै ।
शरीर इव यत्रोऽपि स्वरनिष्पत्तिरीरिता ॥१८२॥

---

1. B वैलक्ष्यणा ।
2. A भिन्ना ।
3. B स्वरत्व ।
4. B तदैक्याते ।
5. B यथा ।
6. cf S R 1/3/24, 25
7. A ते यत्र ।

यथाऽऽदर्शे तु बिम्बस्य वामदक्षिणपर्ययः ॥१८३॥

व्यङ्ग्यव्यञ्जकभावो वा तयोरिष्टो बुधैरिह ।
अथवा न विपर्यास स्वस्थाने तद्द्वयोरिह ॥१८४॥

वादनस्य तु[1] सौकर्यात्[2] स्थाप्यते सा विपर्ययात् ।
वीणाशब्देन [3]वाग्रूपा सरस्वत्यभिधीयते ॥१८५॥

अथ स्वराणा षाडीना निरुक्तानि समासत[4] ।
पूर्वशास्त्रानुसारेण कुरुते कालजिन्नृप ॥१८६॥

उरो-नासा-कण्ठ-तालु-जिह्वादन्तेष्वनुक्रमात्[5] ।
षट्सु स्थानेषु जातत्वात्[6] षड्ज इत्यभिधीयते ॥१८७॥

प्रकाशार्थस्य जपतेर्डे [7]गत्यर्थात्षडे कृति ।
टिलोपे षड्ज इत्युक्त स्वरेषूत्कर्षकारक ॥१८८॥

नाभे समुद्गतो[8] वायुरुर कण्ठ-[9]समाहत ।[10]
नदद्वृषभवद् यस्मात्तस्माद् ऋषभ ईरित ॥१८९॥

यद्वा ऋषभवद् भाति[11] ऋषभ परिकीर्तित ।
नाभे समुद्गतो वायु कण्ठशीर्षसमाहत ॥१९०॥

गान्धर्वसुखहेतुत्वाद् गान्धार परिकीर्तित ।
गोशब्दोपपदाद्धातो कर्मण्यण्यथवा मत ॥१९१॥

स एव मध्यम प्रोक्तो मध्यस्थानसमाश्रयात् ।
नाभे समुत्थितो वायुरोष्ठकण्ठशिरोहृदि,

---

[1] B omits तु ।
[2] B सौकुर्यात् ।
[3] B प्राग्रूपा ।
[4] A समासत ।
[5] cf the verse of S S quoted by Simhabhūpāla in his commentary on S R 1/3/24
[6] A जातत्वा ।
[7] B डेर्गत्यर्थात् ।
[8] A समुद्गते ।
[9] B समाहित ।
[10] cf as in 5 above for verses 189-196 abo[illegible]
[11] B [illegible]

किन्नात्र बहुनोक्तेन तीव्रतीव्रतरत्ववत् ।
विभे(भि)द्येरन् स्वरा सप्त स्थानत्रितयवर्ता...

वैलक्षण्यादय[1] व्यक्तेर्भिन्ना[2] सन्तु पृथक् स्वरा ।
स्वरत्वजातियोगेन तदेकत्व कुतो न हि ॥१७२॥

अतोऽनुरणनस्यैव मृदुत्व तीव्रता तथा ।
स्वरोच्चतानीचतयोर्हेतुरित्येव साम्प्रतम् ॥१७३॥

श्रुते [3]स्वरत्वपक्षोऽपि पूर्वमेव निराकृत ।
ग्रामद्वये पञ्चमस्य श्रुतिभेदाच्च या भिदा ॥१७४॥

तदैक्यात्ते[4] श्रुती नैव भिन्ने तत्स्वास्थ्यमाप्यताम् ।
काकलित्वान्निषादस्य गान्धारस्यान्तरत्वत ॥१७५॥

ऐक्यादैक्य तच्छ्रुतीनामिति सिद्धान्तवाक्यत ।
कालसेनधराधीशोपदेशोऽ(शा)मृतपायिन ॥१७६॥

स्वरशास्त्रविदोऽनेन सचरन्तु यथा[5] बुधा ।
एव श्रुतिषु सिद्धासु द्वाविंशतिषु ते स्वरा ॥१७७॥

सिद्धा सप्तैव तल्लक्ष्म सिद्धमेतदुदाहरेत् ।
श्रुत्यनन्तरभावी य स्निग्धोऽनुरणनात्मक[6] ॥१७८॥

योगाद्वा रूढितो वापि स स्वर श्रोतृरञ्जक ।
स्वत स्वस्थानलाभे हि गातृश्रोत्रो स्वर स्वयम ॥१७९॥

रञ्जक स्यात श्रुतिस्तत्त्वलाभद्वारेण नित्यश ।
एको नित्योऽविनाशी च व्यापक सवगोऽपि सन् ॥१८०॥

जातिभाषादिसयोगादनन्त कीर्तित स्वर ।
द्व्यधिष्ठाना स्मृता वैणा शारीराश्चेति [7]तेऽत्र च ॥१८१॥

प्राणाभिहननेनैव तीव्रतीव्रतरेण वै ।
शरीर इव वशेऽपि स्वरनिष्पत्तिरीरिता ॥१८२॥

---

[1] B वैलक्षणा ।
[2] A भिन्ना ।
[3] B स्वरत्व ।
[4] B तदैक्यात्ते ।
[5] B यथा ।
[6] cf S R 1/3/24, 25

गान्धारस्यान्तरत्वे तु गृहीतेऽस्य श्रुतिद्वये।
गान्धारेणाच्युतत्वेन तदेको विकृतो मत ॥२०५॥

साधारणे तु गान्धार श्रुतिमाद्या हरेद्यथा ।
[1]पञ्चमश्चान्तिमामस्य तदाऽन्यो विकृतो मत ॥२०६॥

पञ्चमो मध्यमग्रामे त्रिश्रुतिर्विकृतो भवेत् ।
धैवतेन गृहीतायामन्तिमाया श्रुतौ पुन ॥२०७॥

मध्यमस्य श्रुति प्राप्य साधारण्ये चतु श्रुति ।
धैवतो मध्यमग्रामे विकृत स्याच्चतु[2]-श्रुति ॥२०८॥

साधारण्ये कैशिके तु निषादस्त्रिश्रुतिर्भवेत् ।
काकलीत्वे पुन सा स्याच्चतु श्रुतिरिति द्विधा ॥२०९॥

षडजे द्वौ ऋषभे चैको[3] गमपेषु द्वय द्वयम् ।
एको धे नौ द्विक भेदा द्वादशैमे प्रकीर्तिता ॥२१०॥

द्वावेको द्वौ द्वय च द्वितयमथ तथैको द्विक च क्रमेण
स्युर्भेदा द्वादशैते सरिगमपधनिष्वेवमेव प्रसक्ता ।
ते शुद्धै सप्तसख्यैर्विकृतमुपगता योजिता साधमेतै-
रेकोन(ना)[4]विंशतिस्त्यात्यथ भुवि य इमान् ब्रूमहे तान्विशिष्य ॥२११॥

षड्ज ब्रूते मयूर स्वरवरमृषभ चातकाख्यो ब्रवीति
छागो गान्धारसज्ञं वदति पुनरिम मध्यम क्रौञ्चपक्षी ।
प्राप्ते काले वसन्ते निगदति मधुर पञ्चम कोकिलाह्वो
मण्डूको धैवताङ्क कथयति सतत कुञ्जरेन्द्रो निषादम्[5] ॥२१२॥

वादी विवादी[6] सवादी चानुवादीतिसज्ञक ।
चतुर्विधा स्वरास्ते च तल्लक्ष्म प्रागुदाहृतम्[7] ॥२१३॥

---

[1] B पञ्चमस्त्वन्तिमामस्य।

[2] A चतु।

[3] B चैका।

[4] रेकोना विंशति is better as it conforms to the order of गुरु syllables in the metre

[5] cf S R 1/3/46-47

[6] B विवादि।

[7] cf. S R 1/3/47

पञ्चस्थानसमुद्भूतः पञ्चमस्तेन कीर्त्यते ।
विस्तारयत्येक एव ग्रामो यस्मादयं स्वयम् ॥१९३॥

पञ्चेर्विस्तारयदनात् पञ्चमः सम्मतः सताम् ।
स एव नाभिहृत्कण्ठशिरस्तालुसमाहृतः ॥१९४॥

जातो यस्मात्ततोऽप्येष पञ्चमो व्यपदिश्यते ।
धीमद्भिरेव बोध्यत्वाद्धैवतोऽयमुदाहृतः ॥१९५॥

निषीदन्ति स्वरा यत्र तं निषादं बुधा[१] जगु. ।
योगरूढिवशादेते न नियोज्या निरुक्तितः ॥१९६॥

मन्द्रं[२] मध्यं च तारं च तेषां स्थानं त्रिधा मतम्[३] ।
स्वरा अपि त्रिधा तेन भिद्यन्ते स्थानभेदतः ॥१९७॥

एते द्विधा पुन. प्रोक्ताः शुद्धाशुद्धविभेदतः[४] ।
श्रुत्युत्कर्षापकर्षाभ्यां हीनाः शुद्धा मता· सताम् ॥१९८॥

तद्युक्ता द्वादश प्रोक्ताः विकृता. स्वरवेदिभिः ।
तद्यथात्र द्विधा षड्जश्च्युताच्युतभेदतः ॥१९९॥

गृह्णीते चेन्निषादोऽस्य श्रुतिमाद्या तयान्तिमाम् ।
ऋषभ. स्यात्तदा षड्जश्च्युत.[५] साधारणीभवेत् ॥२००॥

काकलीत्वे निषादस्य निषादेन श्रुतिद्वये ।
गृहीते द्विश्रुतिः षड्जो भवेदच्युतसज्ञकः ॥२०१॥

ऋषभोऽपि यदा षाड्जीं श्रुतिमन्त्यामपाहरेत् ।
चतु श्रुतित्वाद् विकृतः साधारणविधौ तदा ॥२०२॥

साधारण(ए) त्रिश्रुतिः[६] स्यान्मध्यमस्य श्रुतिं श्रयन् ।
स्यादन्तरश्च गान्धारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयात् ॥२०३॥

चतु श्रुतिरिति प्रोक्तौ द्वौ भेदौ विकृताविह ।
मध्यमोऽपि· भवेद्द्वेधाऽन्तरसाधारणाश्रयात् ॥२०

---

[१] B. जगुर्बुधा.।
[२] B मन्द्र ।
[३] cf. S R 1/3/39
[४] cf S R 1/3/39–45 for verses 198–210 ab...
[५] A. चतुः ।
[६] A. श्रुति ।

साधारणे तु षड्जस्य विषमश्रुतिकौ सपौ ।
मध्यमग्रामगौ ज्ञेयौ कैश्चित्संवादिनौ मिथ ॥२२६॥

काकल्यन्तरयो[१]-र्यत्रान्यतर केवलो भवेत् ।
न सवादो मिथो मन्योर्गन्धोर्वा तत्र सम्मत ॥२१७॥

साधारणे तु षड्जस्य षड्जग्रामे सपौ समौ ।
न च संवादिनौ स्याता मिथ संवादिनावपि ॥२२८॥

क्वाप्यसवादिता[२] प्रोक्ता[३] स्वल सवादिनामपि ।
असवादजुषा क्वापि सवादोऽप्यत्र दर्शित ॥२२९॥

एकस्थानसमुद्भूतस्वराणा भूयसा परं ।
समान स्थानमुदित समानत्वेन तद्यथा ॥२३०॥

उत्पद्यन्ते स्वरा यत्र पीडनात्सरिगादय ।
पधनित्व श्रयन्त्येते तदूर्ध्वं पीडने कृते ॥२३१॥

क्रमेणान्योऽन्यमेते[४] तत्-स्याता सवादिनौ मिथ ।
तस्मादेकस्थानवाद संवाद इति तन्मतम् ॥२३२॥

अस्मादेव तु सवादो नैव लोप्य कदाचन ।
यत सवादिन प्राह रागोत्पत्तेस्तु कारणम् ॥२३३॥

याद्येव लुप्यते तत्र रागोत्पत्त्यनिमित्तत ।
कार्यपपत्ययो(सप्रत्ययो)यस्मात् प्रधाने पर्यवस्यति ॥२३४॥

न लोप्यो मध्यम क्वापीत्येवमाचार्यसम्मतम् ।
षड्जादे पञ्चमादेश्च त्रिकस्यातर्यतस्थित (त्रिकस्यान्तर्यत स्थित) ॥२३५॥

अथ प्रतिसमाधत्ते कामाक्षाचरणानुग ।
सरस्वतीरसोद्भूत-[५]कैरवोद्याननायक ॥२३६॥

यदवाद्यत्र सवादो[६]ऽसमश्रुतिकयोस्तया ।
षड्जमध्यमिकाया तु जातौ मन्योस्तया सति ॥२३७॥

---

१ B. यत्तान्यतर ।
२ B. असवादिता ।
३ B प्रोक्ता ।
४ B मेतेऽत ।
५ A कैतवोद्यान ।
६ A. सवादो ।

उत्पद्येते ययोः श्रुत्योः स्वरौ मध्ये तयोरिह ।
श्रुतयो द्वादशाष्टौ वा तौ स्तः संवादिनौ मिथः[1] ॥२१४॥

स्वरौ निषादगान्धारावन्येषां स्तो विवादिनौ ।
ऋधयोर्वा गनी प्रोक्तौ गन्योर्वा स्तो रिधाविह ॥२१५॥

शेषाणामनुवादित्वं कृष्णभूपस्य सम्मतम्[2] ।
समानश्रुतिकावेव सवादित्वेन सम्मतौ ॥२१६॥

षड्जग्रामे ह्यविकृतौ यथा संवादिनौ सपौ ।
तथा निषादगान्धारौ तद्वत् ऋषभधैवतौ ॥२१७॥

मसौ संवादिनौ यद्वन्मध्यमग्राम ईरितौ ।
तद्वन्न षड्जपौ त्यागात्[3] पञ्चमस्यान्तिमश्रुतेः ॥२१८॥

पञ्चमस्त्रिश्रुतित्वाच्च संवादी ऋषभेण तु ।
षड्जग्राम इव ज्ञेयः संवादो-[4]ऽन्यस्वराश्रयः ॥२१९॥

केषाञ्चिदन्यथा ज्ञेयः सवादस्त[5]-द्ययोच्यते ।
यथा हि मध्यमग्रामे मगयोश्च ऋधयोस्तथा ॥२२०॥

विषमश्रुतिकत्वेऽपि मिथः संवदनं मतम् ।
षड्जग्रामे तु ऋधयोः[6] षड्जसाधारणे तथा ॥२२१॥

श्रुत्युत्कर्षापकर्षाभ्यामष्टश्रुत्यन्तरत्वतः ।
समश्रुतिकतायां तु सवादः स्यादनेकधा ॥२२२॥

षड्जग्रामे तु संवादो(ऽ)समश्रुतिकयोरपि ।
धैवतान्तरयोस्तद्वत् काकल्यन्तरयोरपि ॥२२३॥

मध्यमे [7]च समश्रुत्योः संवादः कैश्चिदिष्यते ।
अष्टश्रुत्यन्तरत्वेऽस्य साम्यात्तत्रोभयत्र च ॥२२४॥

काकल्यन्तरयोर्यत्रान्यतरः केवलो भवेत् ।
समौ सवादिनौ तत्र विषमश्रुतिकावपि ॥२२५॥

---

[1] cf. S. R 1/3/48
[2] cf. S. R. 1/3/50
[3] B. त्यात् ।
[4] B सवादान्यो ।
[5] B तयोच्यते ।
[6] B. ऋषयो. ।
[7] B. स्वसमश्रुत्योः ।

साधारणे तु षड्जस्य विषमश्रुतिकौ सपौ ।
मध्यमग्रामगौ ज्ञेयौ कैश्चित्संवादिनौ मिथः ॥२२६॥

काकल्यन्तरयो[1]-र्यत्राप्यतरः केवलो भवेत् ।
न संवादो मिथो मन्योर्गन्योर्वा तत्र सम्मतः ॥२२७॥

साधारणे तु षड्जस्य षड्जग्रामे सपौ समौ ।
न च संवादिनौ स्यातां मिथः संवादिनावपि ॥२२८॥

क्वाप्यसंवादिता[2] प्रोक्ता[3] स्वतः संवादिनामपि ।
असंवादजुषां क्वापि संवादोऽप्यत्र दर्शितः ॥२२९॥

एकस्थानसमुद्भूतस्वराणां भूयसां परैः ।
समानं स्थानमुदितं समानत्वेन तद्यथा ॥२३०॥

उत्पद्यन्ते स्वरा यत्र पीडनात्सरिगादयः ।
पधनित्वं श्रयन्त्येते तदूर्ध्वं पीडने कृते ॥२३१॥

क्रमेणान्योऽन्यमेते[4] तत्-स्यातां सवादिनौ मिथः ।
तस्मादेकस्थानवादः संवाद इति तन्मतम् ॥२३२॥

अस्मादेव तु संवादी नैव लोप्यः कदाचन ।
यतः संवादिनं प्राह रागोत्पत्तेस्तु कारणम् ॥२३३॥

वाद्येव लुप्यते तत्र रागोत्पत्त्यनिमित्ततः ।
कार्यषंपत्ययो (संप्रत्ययो) यस्मात् प्रधाने पर्यवस्यति ॥२३४॥

न लोप्यो मध्यमः क्वापीत्येवमाचार्यसम्मतम् ।
षड्जादेः पञ्चमादेश्च त्रिकस्यातर्यतस्थितः (त्रिकस्यान्तर्यतः स्थितः) ॥२३५॥

अथ प्रतिसमाधत्ते कामाक्षाचरणानुगः ।
सरस्वतीरसोद्भूत-[5]कैरवोद्याननायकः ॥२३६

यद्वाद्यत्र संवादो[6]ऽसमश्रुतिकयोस्तया ।
षड्जमध्यमिकायां तु जातौ मन्योस्तया सति ॥२३७॥

---

[1] B. यत्तान्यतर. ।
[2] B. असवादिता. ।
[3] B. प्रोक्ना. ।
[4] B मेतेऽन्तः ।
[5] A. कैंतवोद्यान ।
[6] A. सवादो ।

संवादिनो(नि) न लोपार्हे निषादो लुप्यते कथम् ।
एवं षड्जोदीच्यवत्यामंशे षड्जे व्यवस्थिते ॥२३८॥

संवादिनः पञ्चमस्य लोपे मध्यम एव यत् ।
संवादिकार्यं कुरुतेऽन्य-[१]त्रापी(पि)ह्येवमु(मू)ह्यताम् ॥२३९॥

अस्तु संवाद्यनेकत्वे तदेकत्वे कथं भवेत् ।
धस्यांशत्वे तु कैशिक्यां संवादो ऋषयोः पुनः ॥२४०॥

ऋषभो लुप्यते तस्मादत्र वक्तुं सुदुर्घटम् ।
उच्यतेऽत्रान्तरः कार्यः संवादी धैवतस्य सः ॥२४१॥

न चान्तरोऽल्पप्रयोगादसंवादी भवेदिह ।
काकल्यन्तरयोरल्पप्रयोगत्वं मतं[२] सताम् ॥२४२॥

यद्युच्येतासमश्रुत्योरसंवादः [३]कदाचन ।
कारमा(र्मा)रव्यां तदा जातौ धैवतेंऽशे रिलोपतः ॥२४३॥

न संवादी न वा तत्रान्तरः कार्यो विधानतः ।
तथा सत्यस्य संवादो न केनाप्युपपद्यते ॥२४४॥

तस्मात् समानश्रुतिता न संवादविधायिका ।
अत्र प्रत्यर्थिनां साक्षात् सिद्धान्तस्य विधायकः ॥२४५॥

सिद्धान्तयति भूनाथः स्वरशास्त्रस्य धर्मवित् ।
तस्माद्ययोर्मध्यगताः श्रुतयो द्वादशाष्ट वा ॥२४६॥

संवादित्वं तयोरेव [४]स्वरयोरिति निश्चयः ।
शुद्धौ निषादगान्धारौ केषाञ्चिद् विकृतावपि ॥२४७॥

तुल्यानुसरणत्वेन पञ्चाना स्तो विवादिनौ ।
विवादित्वं [५]ह्यन्तरत्वे यदुक्तं तत्कथं भवेत् ॥२४८॥

कैशिके त्रिश्रुतित्वेन [६]ह्यन्तरस्य च हानितः ।
अनयोरेकदेशोऽपि विकृतेनान्यता मता ॥२४९॥

---

[१] ऽन्यत्रापि ह्येवमूह्यताम् is better.
[२] B. मनः ।
[३] B. कयचन ।
[४] A. स्वरयो इति ।
[५] A. यंतरत्वे ।
[६] A. ह्यन्तरस्य ।

शुद्धवद् विकृतौ तौ हि गनी प्रोक्तौ विवादिनौ ।
गनी विवादिनी(नौ)प्रोक्तौ कैश्चिदेव रिधौ प्रति ॥२५०॥

कैश्चिदन्यं [१]रिधौ गन्योर्विवादित्वेन कीर्तितौ ।
विवादिनौ लङ्घनेन न स्यादिह विवादिता ॥२५१॥

रिगगरिधनिनिधेत्येवल्पप्रयोगत ।
स्वराभ्यामूर्ध्ववा(द्वा)रेणोत्प्लुत्ये(त्यो)सु(स्तु)त्य कृते(गति)र्भवेत्॥२५२॥

वादिसवादिरचित-[२]रागसिद्धयनुकूलनम् ।
अत्रोदाह्रियते किञ्चिद् बालबोधविवृद्धये ॥२५३॥

राजकल्पे ग्रहे षड्जे वादिनि प्रकृते सति[3] ।
सवादिनौ मन्त्रितुल्यौ मपौ तद्वत् प्रयोजितौ ॥२५४॥

[४]तद्द्वयस्यानुसरणादुभौ तत्पोषकौ रिधौ ।
तत्तुल्यकार्यसम्भारकरणाभावतस्तयो ॥२५५॥

अल्पप्रयोग कर्तव्यो [५]रक्तिवैचित्र्यहेतवे ।
रिधौ प्रत्यर्थिवद्वर्ज्यौ विवादित्वे स्थितौ यत ॥२५६॥

अत्यल्पमपि वा कार्यस्तत्प्रयोग क्वचित क्वचित् ।
रक्तिवैचित्र्यमाधातुमवरोहे विपश्चिता ॥२५७॥

अनेनैव पथान्येषु [६]मेलितेषु स्वरेषु हि ।
वाद्यादिप्ति(त्व)मवाप्तेषु रागरक्तिरवाप्यते ॥२५८॥

[॥ इति वादि-सवाद्यनुवादिप्रकरणम्[७] ॥]

अथ सभववर्णादि स्वराणा प्रोच्यते मया ।[८]
सगमा देववशोत्या पञ्चम पितृवशज ॥२५९॥

ऋषीणां तु कुले जातौ रिधौ निर्देत्यवशज ।
ब्राह्मणा समपा प्रोक्ता रिधौ तु क्षत्रियौ स्मृतौ ॥२६०॥

---

१ B अन्यै ऋधौ ।

२ B. राग्य ।

३ cf. R S 1/3/50 51 ।

४ B न द्वयस्य ।

५ A रक्त्यवैचित्र्य ।

६ B मिलितेषु ।

७ The स्वरप्रकरण does not end here, this colophon marks the end of वादिसवाद्यनुवादिप्रकरण within the स्वरप्रकरण ।

८ cf S R 1/3 52 57 for verses 259-62 above

वैश्यो निगौ तथा शूद्रौ काकल्यन्तरसंज्ञकौ ।
षड्जः पद्मप्रभो रिश्च पिञ्जरो गः सुवर्णरुक् ॥२६१॥

कुन्दाभो मो(ऽ)सितः पश्च धः पीतो निश्च कर्बुरः ।
जम्बूद्वीपेऽभवत्[1] षड्जो रिः[2] शाके गः कुशे तु मः ॥२६२॥

क्रौञ्चे पः शाल्मलीद्वीपे धः श्वेते निस्तु पुष्करे[3] ।
वह्निब्रह्मेन्द्रलक्ष्मीशनारदाः सरिगान्मपौ ॥२६३॥

ऋषयो ददृशुः[4] पञ्च तुम्बुरुस्तु धनिद्वयम् ।
ज्वलनब्रह्मवाणीशविष्णुनागाद्रिभानवः[5] ॥२६४॥

क्रमात्स्वराणां सादीनां सप्तानां देवता इमाः ।
सस्यानुष्टुप् स्मृतं छन्दो गायत्री रेरुदाहृतम् ॥२६५॥

गस्य त्रिष्टुप् च बृहती मस्तु(स्य)पङ्क्तिस्तु पस्य च ।
धस्याप्युष्णिक् समाख्यातं जगती [6]नेरितीव हि [7] ॥२६६॥

शृङ्गारहास्ययोरुक्तौ मपौ तु करुणे गनी ।
सरी वीरेऽद्भुते रौद्रे धो[8] बीभत्से भयानके[9] ॥२६७॥

[10]स्वर्यंते यच्चरित्रेण चित्तं ब्रह्मविदामपि ।
तेन श्रीकालसेनेन स्वराः सम्यङ् निरूपिताः ॥२६८॥

॥ इति स्वरप्रकरणम् ॥

ग्रामप्रकरणम्

आबालमाचतुर्वक्त्रं यद्गुणग्रामवर्णनम् ।
तापारम्येन कुर्वन्ति लोकास्तं संश्रये शिवम् ॥२६९॥

न हि स्वराणां व्यस्तानां दृष्टादृष्टफलं प्रति ।
उपयोगस्ततस्तेषां समूहं विभुर्न परम् ॥२७०॥

---

१ B. भवे्‌।
२ B. रि स्त बे ।
३ A. मास्त ।
४ A. ददृशु ।
५ cf. S. R. 1. 3. 56-58 for verses 263-65 above.
६ B. नेरितीव ।
७ cf. S. R. 1. 3. 58-59.
८ B. धो ।
९ cf. S. R. 1. 3. 59-60 and N. S. 17. 99, 100.
१० B. स्वर्ये न ।

अविशेषे स्वराणां हि समवाये स्थिते सति ।
षड्जस्य ग्रामता योक्ता सा तत्प्राधान्यतो मता ॥२७१॥

तत्राच्युतस्य षड्जस्य मपयोस्तदवस्थयोः ।
संवादे गदिता षड्जग्रामता तद्विचार्यते ॥२७२॥

ननु साधारणे षड्जे[1] भवेतां न मपौ यदा ।
समश्रुती कथं तेन तथा संवादमर्हतः ॥२७३॥

तदभावे सङ्ग (सुङ्ः) साधा (ध्या) सा षड्जग्रामता तव ।
स्वस्थानस्थितयोर्यस्मात् संवादः सद्भिरिष्यते ॥२७४॥

उच्यते विकृतेः सस्य पूर्वं संवादिनौ मपौ ।
तादवस्थ्ये तु तस्वेऽस्य विकृतेनान्यथात्वधीः ॥२७५॥

या शुद्धषड्जधीः पूर्वमुत्पन्ना प्रकृतिस्थिते ।
सद्वासनावशात् सैव विकृतेऽस्मिन्न गच्छति ॥२७६॥

प्रत्यभिज्ञायते सोऽयमिति तज्ज्ञैर्यतः स्फुटम् ।
यथा तानेषु लुप्तेषु षड्जधीरनुवर्तते ॥२७७॥

श्रुत्युत्कर्षापकर्षेऽपि तथाऽत्रापि कथं न सा ।
अन्यथा पञ्चमे लुप्ते षड्जग्रामे स्थिरस्य किम् ॥२७८॥

यस्योत्कर्षापकर्षेण मूर्च्छनाभेदतो भवेत् ।
तानभेदे तु पधयोर्लोप्यालोप्यतया भिदा ॥२७९॥

समयोर्ग्रामयोस्तस्माद् एतल्लक्षणमीरितम् ।
अनिच्छयाऽभ्युपेतव्यं भवता स्थिरबुद्धिना ॥२८०॥

यत्र संवादिनौ स्यातां नित्यं पञ्चमधैवतौ ।
ऋषभस्य तदा तज्ज्ञैर्मध्यमग्राम इष्यते ॥२८१॥

अथवा मध्यमग्रामे धैवतः स्याच्चतुःश्रुतिः ।
अत्र यन्मध्यमग्रामे पञ्चमस्त्रिश्रुतिर्भवेत् ॥२८२॥

भेदमकृत् (भेदकृत्) षड्जतः प्रोक्तः सातत्ये त(तु)न तत्तया ।
साधारणे मध्यमस्य यतः स्यान्मध्यमेऽप्ययम् ॥२८३॥

चतुःश्रुतिस्ततो नैव भेदकृत्पञ्चमो भवेत् ।
तस्माद्धैवत एवात्र भेदकः सर्वदाऽनयोः ॥२८४॥

---

[1] A. षाड्जे ।

न लोप्यो मध्यमग्रामे पञ्चमो धैवतः पुनः ।
षड्जग्रामे तु सर्वत्र मध्यमो नैव लुप्यते ॥२८५॥

अत्र लोपविधौ केचिन्नो[1]-द्यन्ति तथा ह्ययम् ।
लोपो विधीयते यस्तु स किमर्थं तदुच्यते ॥२८६॥

न तावज्जातिषु प्राप्तो नियतस्वरलोपत. ।
षाडवौडुवयोस्तत्र विधानं दृश्यते यत. ॥२८७॥

न तानेषूपयोगोऽस्य लोपस्यास्ति यतोऽत्र च ।
नियतस्वरलोपस्य विधिराचार्यसम्मतः ॥२८८॥

लोपप्रयोजकं नान्यद् दृश्यते शास्त्रमञ्जसा ।
अथ चेदस्ति तत् किंवा सामान्यं वा विशेषतः ॥२८९॥

खपुष्पवद् विचारोऽयमसतस्तस्य[2] संभवः ।
तस्योभयस्याभावेन निषेधः कस्य संभवी ॥२९०॥

विपक्षपक्षविक्षेपदक्षः कालुजिभूपतिः ।
अत्र प्रतिसमाधत्ते समाहितमनाः स्वयम् ॥२९१॥

क्वचित्तानादिलोपातिरिक्तो[3] वैचित्र्यहेतुकः ।
ग्रामरागादिके लोपविधिः सद्भिरिहेष्यते ॥२९२॥

यतो मतङ्गमुनिना षपहीना समीरिता ।
टक्करागस्य भाषेय निपुणं वेगरञ्जिका ॥२९३॥

तद्युक्ता गीततत्त्वज्ञै. सोक्ता वैचित्र्यसिद्धये ।
अत्रो(तो)ऽत्र शास्त्रतोऽप्येतद्रक्ते.[4] प्राधान्यमिष्यते ॥२९४॥

मध्यमस्याविनाशित्वात् [5]षड्जस्यैव तु मुख्यता ।
संवादित्वान्मध्यमस्य सर्वस्वरमुखत्वतः ॥२९५॥

षड्जस्यापि मता [6]ग्रामव्यपदेशत्वधीर्द्वयोः ।
गान्धारस्यापि मुख्यत्वं दिवि देवकुलोद्भवात् ॥२९६॥

---

[1] A. नोदयन्ति ।
[2] B. तरस्य ।
[3] B. रिक्ता ।
[4] A. रक्ते ।
[5] A. सङ्गस्यैव ।
[6] B. ग्राम्यव्यपदेशित्व ।

स्वर्गाग्रान्यत्र गान्धार इति पूर्वमुदीरणात् ।
त्रित्वेऽपि द्वितयस्यैवात्र ग्रामव्यपदेशिता ॥२९७॥

यद्यप्यस्योपलम्भोऽस्ति काश्मीरेषु तथाप्ययम् ।
लक्ष(क्ष्य)लक्षणतत्त्वज्ञैर्नोपदेष्टुं हि शक्यते ॥२९८॥

पूर्वग्रन्थानुसारेण तथाप्यस्यात्र लक्षणम् ।
व्याकरोति महीनाथो लक्ष(क्ष्य)-लक्षणतत्त्ववित् ॥२९९॥

एकैकां श्रुतिमादत्ते गान्धारो रिमयोर्यदि ।
पश्रुतिं भजते धश्च निः श्रयेद् धसयोः श्रुतिम् ॥३००॥

गान्धारग्राममवदत् तदा तं चन्द्रशेखरः ।
लोकवृत्तानुसारित्वादस्य शास्त्रस्य भूतले ॥३०१॥

तत् सुलभतया तत्र वर्तिनौ षड्जमध्यमौ ।
द्वावेवात्र निरूप्येते कालसेनेन भूभुजा ॥३०२॥

तौ चतुःश्रुतिकत्वेन मुख्यौ सर्वस्वरेष्विव ।
मूर्च्छनापरिसंख्याया निदानत्वादिमौ पुनः ॥३०३॥

ग्रामत्वेन समाख्यातौ तथा ह्येतत्प्रदर्श्यते ।
स्वरौ यावतिथौ स्यातां ग्रामयोः षड्जमध्यमौ ॥३०४॥

मूर्च्छना तावतिथ्येव तद्ग्रामावत एव तौ ।
एवं [1]यद्दत्तिलो ब्रूते मूर्च्छनागणनाधियः(पः) ॥३०५॥

हेतुत्वेन तयोर्मौख्यमत्र युक्तिर्न दृश्यते ।
यतस्तयोः प्रधानत्वे ग्रामत्वव्यपदेशिता ॥३०६॥

तत एव च हेतुत्वं तद्ग्रामे मूर्च्छनाधिपः ।
ततः प्राधान्यमनयोरित्येवं चक्रकं भवेत् ॥३०७॥

तस्माच्छ्रीकालसेनोक्तो नयः प्राधान्यमर्हति ।
अत्र यद्वृषभादित्व मूर्च्छनानामभाषत ॥३०८॥

भरतो नायकत्वात्तदनयोः षड्जमध्ययोः ।
ग्रामद्वयेऽथवाद्यन्तमूर्च्छनाख्यापनाय तत् ॥३०९॥

अत्र न्यासविधिस्तावदनयोरिह तन्यते ।
तिर्यक् पञ्चोर्ध्वगाः षट् च रेखाश्चात्र प्रकल्पयेत ॥३१०॥

स्वरानविकृतानत्र विन्यसेदनुपूर्वतः ।
चतुस्त्रिद्विचतुःसंख्यचतुस्त्रिद्विश्रुतिक्रमात् ॥३११॥

---

[1] B. दन्तिलो ।

षड्जादीन् पूर्वरेखान्तः षड्जग्रामे ह्ययं विधिः ।
मध्यमे मध्यमादींश्च न्यसेत्पूर्ववदत्र तु ॥३१२॥

एकैश्रुत्युप (त्यप) कृष्टोऽत्र पञ्चमः किं तु कीर्तितः ।
अथवा धैवतस्यार्थे त्रिश्रुतेश्च चतु श्रुतेः ॥३१३॥

प्रयोगाद् ग्रामभेदोऽत्र विज्ञेयो मार्गवेदिभिः ।
संवादित्वादिना भेदा. पूर्वमेव समीरिताः ॥३१४॥

अनयोर्देवते ब्रह्मविष्णू प्रोक्ते पुरातनै[१] ।
हेमन्तग्रीष्मयोरेतौ [२]गातव्यौ च यथाक्रमम् ॥३१५॥

क्रमात्पूर्वाह्णमध्याह्नौ तयो. कालौ प्रकीर्तितौ[३] ॥३१

॥ इति ग्रामौ ॥

मूर्च्छनाप्रकरणम्

मूर्च्छनाः स्यु प्रतिग्राम सप्त सप्त च ता यथा ।
षड्जे तूत्तरमन्द्रादौ रजनी चोत्तरायता[४] ॥३१

चतुर्थी शुद्धषड्जाख्या पञ्चमी मत्सरीकृता ।
अश्वक्रान्ताभिधा षष्ठी सप्तमी चाभिरुद्गता ॥३१७॥

सौवीरी हरिणाश्वाख्या स्यात्कलोपनतापि[५] च ।
शुद्धमध्या तथा मार्गी पौरवी हृष्यका तथा ॥

सप्तैता मूर्च्छनाः प्रोक्ता मध्यमग्रामगाः क्रमात् ।
[७]अत्राधस्यनिषादादेरभावान्मन्द्रसप्तके ॥३१९॥

मारभ्या मूर्च्छनास्तद्वत्तारषड्जाद्यभावतः ।
न तारसप्तके ताः स्युर्मध्यसप्तकतस्त्विमाः ॥३२

आरभ्या मूर्च्छनाः प्राह ब्रह्मशैलावनीश्वरा· (र·) ॥३२१॥

---

१ & ३ cf. S. R. 1/4/7, 8

२ B. ज्ञातव्यौ ।

४ B यत ।

५ cf. S. R. 1. 4 10–12 for verses 316–18 above.

६ B कलोपिनता च ।

७ B अत्राग्ध । ॆ

नि				स		
						रि
ध	¹ष	ड्ज	ग्रा	म		
						²ग
प				म		

¹ B षड्जग्राम is given in the first line

² B. ग is given in the last square

ग				म		
						प
रि	म	ध्य	म	ग्रा	म	
स				नि		¹ध

¹ B ध is found to be in the fifth square from above

रि				ग		
						म
स	गा	धा	र	ग्रा	म·	
नि				²ध		¹प

¹ A प is found in the fiftth square fiom above

² B omits ध

षड्जग्रामः

स	रि	ग	म	प	ध	नि
नि	स	रि	ग	म	प	ध
ध	नि	स	रि	ग	म	प
प	ध	नि	स	रि	ग	म
म	प	ध	नि	स	रि	ग
ग	म	प	ध	नि	स	रि
रि	ग	म	प	ध	नि	स

मध्यमग्रामः

म	प	ध	नि	स	रि	ग
ग	म	प	ध	नि	स	रि
रि	ग	म	प	ध	नि	स
स	रि	ग	म	प	ध	नि
नि	स	रि	ग	म	प	ध
ध	नि	स	रि	ग	म	प
प	ध	नि	स	रि	ग	म

स	रि	ग	म	प	ध	नि
नि	स	रि	ग	म	प	ध
ध	नि	स	रि	ग	म	प
प	ध	नि	स	रि	ग	म
म	प	ध	नि	स	रि	ग
ग	म	प	ध	नि	स	रि
रि	ग	म	प	ध	नि	स

यथा—

काकल्युत्तरमन्द्रा मूर्च्छना यथा।

स रि ग म प ध नि स। स नि ध प म ग रि स ॥१॥

काकलीरजनी यथा।

नि स रि ग म प ध नि। नि ध प म ग रि स नि ॥२॥

काकल्युत्तरायता यथा।

ध नि स रि ग म प ध। ध प म ग रि स नि ध ॥३॥

काकलीशुद्धषड्जा यथा।

प ध नि स रि ग म प। प म[1] ग रि स नि ध प ॥४॥

काकलीमत्सरीकृद्यथा।

म प ध नि स रि ग म। म ग रि स नि ध प म ॥५॥

म	प	ध	नि	स	रि	ग
ग	म	प	ध	नि	स	रि
रि	ग	म	प	ध	नि	स
स	रि	ग	म	प	ध	नि
नि	स	रि	ग	म	प	ध
ध	नि	स	रि	ग	म	प
प	ध	नि	स	रि	ग	म

[1] B. प, ग, म.

षड्जग्रामः

स	रि	ग	म	प	ध	नि
नि	स	रि	ग	म	प	ध
ध	नि	स	रि	ग	म	प
प	ध	नि	स	रि	ग	म
म	प	ध	नि	स	रि	ग
ग	म	प	ध	नि	स	रि
रि	ग	म	प	ध	नि	स

मध्यमग्रामः

म	प	ध	नि	स	रि	ग
ग	म	प	ध	नि	स	रि
रि	ग	म	प	ध	नि	स
स	रि	ग	म	प	ध	नि
नि	स	रि	ग	म	प	ध
ध	नि	स	रि	ग	म	प
प	ध	नि	स	रि	ग	म

स	रि	ग	म	प	ध	नि
नि	स	रि	ग	म	प	ध
ध	नि	स	रि	ग	म	प
प	ध	नि	स	रि	ग	म
म	प	ध	नि	स	रि	ग
ग	म	प	ध	नि	स	रि
रि	ग	म	प	ध	नि	स

यथा—

काकल्युत्तरमन्द्रा मूर्च्छना यथा।

स रि ग म प ध नि स। स नि ध प म ग रि स ॥१॥

काकलीरजनी यथा।

नि स रि ग म प ध नि। नि ध प म ग रि स नि ॥२॥

काकल्युत्तरायता यथा।

ध नि स रि ग म प ध। ध प म ग रि स नि ध ॥३॥

काकलीशुद्धषड्जा यथा।

प ध नि स रि ग म प। प म[1] ग रि स नि ध प ॥४॥

काकलीमत्सरीकृद्यथा।

म प ध नि स रि ग म। म ग रि स नि ध प म ॥५॥

म	प	ध	नि	स	रि	ग
ग	म	प	ध	नि	स	रि
रि	ग	म	प	ध	नि	स
स	रि	ग	म	प	ध	नि
नि	स	रि	ग	म	प	ध
ध	नि	स	रि	ग	म	प
प	ध	नि	स	रि	ग	म

[1] B प, ग, म.

काकल्यश्वक्रान्ता यथा ।

ग म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ग ॥६॥

काकल्यभिरुद्‌गता यथा ।

रि ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प[1] म ग रि ॥७॥

इति षड्जग्रामः (मिकाः) काकलीमूर्च्छनाः ॥

मध्यमग्रामिका मध्य(?)काकलीमूर्च्छना यथा ॥

काकलीसौवीरी यथा ।

म प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प म ॥१॥

काकलीहरिणाश्वा यथा ।

ग म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ग ॥२॥

काकलीकलोपनता यथा :—

रि ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग रि ॥३॥

काकलीशुद्धमध्या यथा :—

स रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि स ॥४॥

काकलीमार्गी यथा :—

नि स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स नि ॥५॥

काकलीपौरवी यथा :—

ध नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ध ॥६॥

काकलीहृष्यका यथा :—

प ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध प ॥७॥

इति मध्यमग्रामकाकलीमूर्च्छना, (अथ) मध्यमग्रामान्तरमूर्च्छना ॥

अंतर[2]-सौवीरी यथा :—

म प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प म ॥१॥

अन्तरहरिणाश्वा यथा :—

[3]ग म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प ग म ॥२॥

(अन्तर)कलोपनता यथा :—

रि ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग रि ॥३॥

---

[1] B पध ।

[2] B. अन्तसौवीरी ।

[3] A. म ग

अन्तरशुद्धमध्या यथा :—

स रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि स ॥४॥

अन्तरशुद्धमार्गी यथा :—

नि[1] स रि ग म प ध नि । नि ध प ग रि स नि ॥५॥

अन्तरपौरवी यथा :—

ध नि स रि ग म प ध । ध प[2] म ग रि स नि ध ॥६॥

अन्तरहृष्यका यथा :—

प ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध प ॥७॥

इति मध्यग्रामिकान्तरमूर्च्छनाः ॥

(अथ) षड्जग्रामान्तरमूर्च्छनाः ॥

अन्तरोत्तरमन्द्रा यथा :—

स रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि स ॥१॥

अन्तररजनी यथा :—

नि स रि ग म प ध नि । नि ध म प ग रि स नि ॥२॥

अन्तरोत्तरायता यथा :—

ध नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ध ॥३॥

अन्तरशुद्धषड्जा यथा :—

प ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध प ॥४॥

अन्तरमत्सरीकृद् यथा :—

म प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प म ॥५॥

अन्तराश्वक्रांता यथा :—

ग म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ग ॥६॥

अन्तराभिरुद्गता यथा :—

रि ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग रि ॥७॥

इति षड्जग्रामान्तरमूर्च्छना. ॥

(अथ) षड्जग्रामकाकल्यन्तरमूर्च्छना लिख्यन्ते ।

तद्द्वयोपेतोत्तरमन्द्रा यथा :—

स रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि स ॥१॥

तद्द्वयोपेतरजनी यथा :—

नि स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स नि ॥२॥

---

[1] B. निरसनि etc. ।

तद्द्वयोपेतोत्तरायता यथा :—

ध नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ध ॥३॥

तद्द्वयोपेतशुद्धषड्जा यथा :—

प ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध प ॥४॥

तद्द्वयोपेतमत्सरीकृद्यथा :—

म प ध नि स रि ग म । [1]म ग रि स नि ध प म ॥५॥

तद्द्वयोपेताश्वक्रांता यथा :—

ग म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ग ॥६॥

तद्द्वयोपेताभिरुद्गता यथा :—

रि ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग रि ॥७॥

इति [2]षड्जग्रामैकद्वयोपेता मूर्च्छनाः ॥ मध्यमग्रामे तद्द्वयोपेता मूर्च्छना [3]आलिख्यन्ते ॥

तद्द्वयोपेता सौवीरी यथा :—

म प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प म ॥१॥

तद्द्वयो(पेता)हरिणाश्वा यथा :—

ग म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ग ॥२॥

तद्द्वयोपेतकलोपनता यथा :—

रि ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग रि ॥३॥

तद्द्वयोपेतशुद्धमध्या यथा :—

स रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि स ॥४॥

तद्द्वयोपेतमार्गी यथा :—

नि स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स नि ॥५॥

तद्द्वयोपेतपौरवी यथा :—

ध नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ध ॥६॥

तद्द्वयोपेतहृष्यका यथा :—

प ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध प ॥७॥

इति मध्यमग्रामिकतद्द्वयोपेताः सप्त मूर्च्छनाः ॥

उभयग्रामिकशुद्धकाकल्यन्तरद्वयोपेतमूर्च्छनाप्रस्तारभेदा यथाक्रमेण लिख्यन्ते ।

उत्तरमन्द्राभेदा यथा ।

स रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि स ॥१॥

रि ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग रि ॥२॥

---

[1] A. गम etc. ।

[2] B. शुद्धषड्ज etc. ।

[3] B. लिख्यन्ते ।

ग म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ग ॥३॥
म प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प म ॥४॥
प ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध प ॥५॥
ध नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ध ॥६॥
नि स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स नि ॥७॥

इत्युत्तरमन्द्रा[१]-भेदाः ॥

रजनीभेदा यथा :—

नि स रि ग म प ध (नि) । (नि) ध प[२] म ग रि स नि ॥१॥
स रि ग म प ध नि (स) । (स) नि ध प म ग रि स ॥२॥
रि ग म प ध नि स (रि) । (रि) स नि ध प म ग रि ॥३॥
ग म प ध नि स रि (ग) । (ग) रि स नि ध प म ग ॥४॥
म प ध नि स रि ग (म) । (म) ग रि स नि ध प म ॥५॥
प ध नि स रि ग म (प) । (प) म ग रि स नि ध प ॥६॥
ध नि स रि ग म प (ध) । (ध) प म ग रि स नि ध ॥७॥

इति रजनीभेदाः ॥

अथ मध्यमग्रामिकसप्तमूर्च्छनाभेदक्रमो यथा ॥

सौवीरीभेदा यथा :—

म प ध नि स रि ग (म) । (म) ग रि स नि ध प म ॥१॥
प ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध प ॥२॥
ध नि स रि ग म प (ध) । (ध) प म ग रि स नि ध ॥३॥
नि स रि ग म प ध (नि) । (नि) ध प म ग रि स नि ॥४॥
स रि ग म प ध नि (स) । (स) नि ध प म ग रि स ॥५॥
रि ग म प ध नि स (रि) । (रि) स नि ध प म ग रि ॥६॥
ग म प ध नि स रि (ग) । (ग) रि स नि ध प म ग ॥७॥

इति सौवीरीभेदाः ॥

(अथ) हरिणाश्वाभेदाः :—

ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥१॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥२॥

---

[१] B. मन्द्रभेदाः ।　　[२] B. मप etc. ।

प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥३॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥४॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥५॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥६॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥७॥

इति हरिणाश्वाभेदाः ॥[1]

अथ कलोपनताभेदा यथा :—

रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥१॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥२॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥३॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥४॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥५॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥६॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥७॥

इति कलोपनताभेदाः ॥

अथ शुद्धमध्याभेदा यथा :—

स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥१॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥२॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥३॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥४॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥५॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥६॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥७॥

इति शुद्धमध्याभेदाः ॥

मार्गीभेदा यथा :—

नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥१॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥२॥

---

[1] These varieties of Mūrchanā are illustrated with seven notes and not eight.

रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥३॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥४॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥५॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥६॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥७॥

इति मार्गीभेदाः ॥

पौरवीभेदा यथा :—

ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥१॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥२॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥३॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥४॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥५॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥६॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥७॥

इति पौरवीमूर्छनाभेदक्रमः ॥

हृष्यकाभेदा यथा :—

प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥१॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥२॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥३॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥४॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥५॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥६॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥७॥

इति हृष्यकाभेदाः[1] ॥ षट्पञ्चाशल्लिखिताः (?)॥

इति मध्यमग्रामिकप्रस्तारभेदक्रमः ॥[2]

इत्युभयग्रामिकशुद्धमूर्छनाप्रस्तारभेदाः ॥[3]

---

[1] B. repeats the varieties of हृष्यका ।

[2] A. B. wrongly give this colophon at the end of मार्गी ।

[3] A. B. wrongly give this colophon at the end of पौरवी ।

अथोभयग्रामिकमूर्छनाभेदाः क्रमाल्लिख्यन्ते ॥

काकल्युत्तरमन्द्राभेदा यथा :—

स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥१॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥२॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥३॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥४॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥५॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥६॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥७॥

इति काकल्युत्तरमन्द्राभेदक्रमः ॥

काकलीरजनीभेदा यथा :—

नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥१॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥२॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥३॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥४॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥५॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥६॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥७॥

इति काकलीरजनीभेदक्रमः ॥

काकल्युत्तर(ायता)भेदक्रमा यथा :—

ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥१॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥२॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥३॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥४॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥५॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥६॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि म नि ध प ॥७॥

इति काकल्युत्तरायताभेदक्रम ॥

अथ काकलीशुद्धषड्जाभेदक्रमो यथा —

प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥१॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥२॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥३॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥४॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥५॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥६॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥७॥

इति काकलीशुद्धषड्जाभेदक्रम ॥

काकलीमत्सरीकृद्भेदा यथा —

म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥१॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥२॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥३॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥४॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥५॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥६॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥७॥

इति काकलीमत्सरीकृद्भेदक्रम ॥

अथ काकल्यश्वक्रान्ताभेदक्रम —

ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥१॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥२॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥३॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥४॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥५॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥६॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥७॥

इति काकल्यश्वक्रान्ताभेदा ॥

अथ काकल्यभिरुद्गताभेदा यथा —

रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥१॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥२॥

म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥३॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥४॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥५॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥६॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥७॥

इति काकल्यभिरुद्गताभेदाः ॥

इति षड्जग्रामिककाकली[1]-मूर्छनाभेदक्रमः ॥

अथ मध्यमग्रामकाकलीमूर्छनाभेदक्रमा लिख्यन्ते ॥

काकलीसौवीरीभेदक्रमो यथा :—

म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥१॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥२॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥३॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥४॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥५॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥६॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥७॥

इति काकलीसौवीरीभेदक्रमः ॥

काकलीहरिणाश्वाभेदा यथा :—

ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥१॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥२॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥३॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥४॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥५॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥६॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥७॥

इति काकलीहरिणाश्वाभेदाः ॥

---

[1] A. कारल्य ।

काकलीकलोपनताभेदा यथा ॥

रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥१॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥२॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥३॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥४॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥५॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥६॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥७॥

इति काकलीकलोपनताभेदक्रमः ॥

काकलीशुद्धमध्याभेदा यथा :—

स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥१॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥२॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥३॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥४॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥५॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥६॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥७॥

इति काकलीशुद्धमध्याभेदक्रमः ॥

काकलीमार्गीभेदक्रमो यथा :—

नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥१॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥२॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥३॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥४॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥५॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥६॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥७॥

इति मार्गीभेदक्रमः ॥

काकलीपौरवीभेदा यथा :—

ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥१॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥२॥

स रि ग म प ध नि। नि ध प म ग रि स ॥३॥
रि ग म प ध नि स। स नि ध प म ग रि ॥४॥
ग म प ध नि स रि। रि स नि ध प म ग ॥५॥
म प ध नि स रि ग। ग रि स नि ध प म ॥६॥
प ध नि स रि ग म। म ग रि स नि ध प ॥७॥
इति काकलीपौरवीभेदक्रमः ॥

काकलीहृष्यकाभेदा यथा :—

प ध नि स रि ग म। म ग रि स नि ध प ॥१॥
ध नि स रि ग म प। प म ग रि स नि ध ॥२॥
नि स रि ग म प ध। ध प म ग रि स नि ॥३॥
स रि ग म प ध नि। नि ध प म ग रि स ॥४॥
रि ग म प ध नि स। स नि ध प म ग रि ॥५॥
ग म प ध नि स रि। रि स नि ध प म ग ॥६॥
म प ध नि स रि ग। ग रि स नि ध प म ॥७॥
इति काकलीहृष्यकाभेदक्रमः ॥

अथोभय[1]-ग्रामिकान्तरमूर्छनाभेदक्रमा लिख्यन्ते।

तत्र षड्जग्रामे अन्तरोत्तरमन्द्राभेदा यथा :—

स रि ग म प ध नि। नि ध प म ग रि स ॥१॥
रि ग म प ध नि स। स नि ध प म ग रि ॥२॥
ग म प ध नि स रि। रि स नि ध प म ग ॥३॥
म प ध नि स रि ग। ग रि स नि ध प म ॥४॥
प ध नि स रि ग म। म ग रि स नि ध प ॥५॥
ध नि स रि ग म प। प म ग रि स नि ध ॥६॥
नि स रि ग म प ध। ध प म ग रि स नि ॥७॥
इत्यन्तरोत्तरमन्द्राभेदक्रमः।

अथान्तररजनीभेदक्रमा यथा[2] :—

नि स रि ग म प ध। ध प म ग रि स नि ॥१॥
स रि ग म प ध नि। नि ध प म ग रि स ॥२॥

---

[1] B. ग्रामक

[2] B omits यथा।

रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥३॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥४॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥५॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥६॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥७॥

इत्यन्तररजनीभेदक्रमः[1] ॥

[2]अथान्तरोत्तरा[3]-यताभेदक्रमो यथा :—

ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥१॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥२॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥३॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥४॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥५॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥६॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥७॥

इत्यन्तरोत्तरायताभेदक्रमः ॥

अथान्तरशुद्धषड्जाभेदक्रमो यथा :—

प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥१॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥२॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥३॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥४॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥५॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥६॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥७॥

इत्यन्तरशुद्धषड्जाभेदक्रमः ॥

अन्तरमत्सरीकृद्भेदा यथा :—

म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥१॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥२॥

---

[1] B क्रमा यथा ।

[2] A. अथोत्तरोत्तर etc.

[3] B. omits ā (ा).

ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥३॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥४॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥५॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥६॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥७॥

इत्यन्तरमत्सरीकृद्भेदाः ॥

न्तराश्वक्रान्ताभेदक्रमो यथा :—

ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥१॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥२॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥३॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥४॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥५॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥६॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥७॥

इत्यश्वक्रान्ताभेदाः ॥

अन्तराभिरुद्गताभेदक्रमो यथा :—

रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥१॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥२॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥३॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥४॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥५॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥६॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥७॥

इत्यन्तराभिरुद्गताभेदाः ॥

षड्जग्रामि[1]-कान्तरमूर्छनाभेदक्रमः[2] ॥

अथ मध्यमग्रामिकान्तरमूर्छनाभेदक्रमा लिख्यन्ते[3] ॥

---

[1] B. ग्रामान्तर etc. ।

[2] B. क्रमा लिख्यन्ते ।

[3] B. omits this line.

अन्तरसौवीरीभेदक्रमो यथा :—

म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥१॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥२॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥३॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥४॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥५॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥६॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥७॥

इत्यन्तरसौवीरीभेदक्रम. ॥

अथान्तरहरिणाश्वाभेदक्रमो यथा :—

ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥१॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥२॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥३॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥४॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥५॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥६॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥७॥

इत्यन्तरहरिणाश्वाभेदक्रम ॥

अथान्तरकलोपनताभेदक्रमो यथा :—

रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥१॥
ग म प ध निं स रि । रि स नि ध प म ग ॥२॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥३॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥४॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥५॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥६॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥७॥

इत्यन्तरकलोपनताभेदा ॥

अथान्तरशुद्धमध्याभेदक्रमो यथा :—

स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥१॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥२॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥३॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥४॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥५॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥६॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥७॥

इत्यन्तरशुद्धमध्याभेदक्रमः ॥

अथान्तरमार्गीभेदक्रमो यथा :—

नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥१॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥२॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥३॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥४॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥५॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प[१] ॥६॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥७॥

इत्यन्तरमार्गीभेदाः ॥

अथान्तरपौरवीभेदक्रमो यथा :—

ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥१॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥२॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥३॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥४॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥५॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥६॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥७॥

इत्यन्तरपौरवीभेदक्रमः ॥

---

[१] B. omits प ।

अथान्तरहृष्यकाभेदो यथा :—

प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥१॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥२॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥३॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥४॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥५॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥६॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥७॥

इत्यन्तरहृष्यकाभेदा.[1] ॥

इत्युभयग्रामि[2]-कान्तरचतुर्दशमूर्छनाभेदक्रमा. ॥

अथोभयग्रामिककाकल्यन्तरमूर्छनाभेदाक्रमा लिख्यन्ते ॥

तत्र षड्जग्रामिककाकल्यन्तरोत्तरभेदा यथा :—

स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥१॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥२॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥३॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥४॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥५॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥६॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥७॥

इति काकल्यन्तरोत्तरमन्द्रा[3]-भेदा ।

अथ काकल्यन्तररजनीभेदा यथा :—

नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥१॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥२॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥३॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥४॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥५॥

---

[1] B. भेद ।
[2] B. ग्रामान्तर etc. ।
[3] B. adds यथा ।

प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥६॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥७॥
इति काकल्यन्तररजनीभेदाः ॥

अथ काकल्यन्तरोत्तरायताभेदा यथा :—
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥१॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥२॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥३॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥४॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥५॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥६॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥७॥
इति काकल्यन्तरोत्तरायताभेदाः ॥

काकल्तन्यरशुद्धषड्जाभेदा यथा :—
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥१॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥२॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥३॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥४॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥५॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥६॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥७॥
इति[1] काकल्यन्तरशुद्धषड्जाभेदाः ॥

काकल्यन्तरमत्सरीकृद्भेदा यथा :—
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥१॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥२॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥३॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥४॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥५॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥६॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥७॥
इति काकल्यन्तरमत्सरीकृद्भेदाः ॥

[1] A. B इयन्तर ।

काकल्यन्तराश्वक्रान्ताभेदा यथा :—

ग म प ध नि स रिँ। रि स नि ध प म ग ॥१॥
म प ध नि स रि ग। ग रि स नि ध प म ॥२॥
प ध नि स रि ग म। म ग रि स नि ध प ॥३॥
ध नि स रि ग म प। प म ग रि स नि ध ॥४॥
नि स रि ग म प ध। ध प म ग रि स नि ॥५॥
स रि ग म प ध नि। नि ध प म ग रि स ॥६॥
रि ग म प ध नि स। स नि ध प म ग रि ॥७॥

इति काकल्यन्तराश्वक्रान्ताभेदक्रमः ॥

अथ काकल्यन्तराभिरुद्गताभेदा यथा :—

रि ग म प ध नि स। स नि ध प म ग रि ॥१॥
ग म प ध नि स रि। रि स नि ध प म ग ॥२॥
म प ध नि स रि ग। ग रि स नि ध प म ॥३॥
प ध नि स रि ग म। म ग रि स नि ध प ॥४॥
ध नि स रि ग म प। प म ग रि स नि ध ॥५॥
नि स रि ग म प ध। ध प म ग रि स नि ॥६॥
स रि ग म प ध नि। नि ध प म ग रि स ॥७॥

इति काकल्यन्तराभिरुद्गताभेदक्रमः ॥

(इति) [1]षड्जग्रामिकाः काकल्यन्तरमूर्छनाभेदाः[2]

अथ मध्यमग्राममूर्छनाभेदक्रमाः[3]—

काकल्यन्तरसौवीरीभेदा[4] लिख्यन्ते :—

म प ध नि स रि ग। ग रि स नि ध प म ॥१॥
प ध नि स रि ग म। म ग रि स नि ध प ॥२॥
ध नि स रि ग म प। प म ग रि स नि ध ॥३॥
नि स रि ग म प ध। ध प म ग रि स नि ॥४॥
स रि ग म प ध नि। नि ध प म ग रि स ॥५॥

---

[1] A. षाड्जक्रामिका। B. षाड्जग्रामिकाः।

[2] B. भेदक्रमाः।

[3] B. omits this line.

[4] A. adds यथा।

रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥६॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥७॥
इति काकल्यन्तरसौवीरीभेदक्रमः ॥

अथ काकल्यन्तरहरिणाश्वाभेदो यथा :—

ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥१॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥२॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥३॥
(ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध) ॥४॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥५॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥६॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥७॥
इति काकल्यन्तरहरिणाश्वाभेदाः ॥

अथ काकल्यन्तरकलोपनताभेदा यथा :—

रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥१॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥२॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥३॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥४॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥५॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥६॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥७॥
इति काकल्यन्तरकलोपनताभेदाः ॥

अथ काकल्यन्तरशुद्धमध्याभेदा यथा :—

स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स[1] ॥१॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥२॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥३॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥४॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥५॥

---

[1] A. omits स ।

ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥६॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥७॥
इति शुद्धमध्याभेदाः काकल्यन्तराः ॥

अथ काकल्यन्तरमार्गी[1]भेदा यथा :—

नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥१॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥२॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥३॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥४॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥५॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥६॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥७॥
इति काकल्यन्तरमार्गीभेदाः ॥

अथ काकल्यन्तरपौरवीभेदा यथा :—

ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥१॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥२॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥३॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥४॥
ग म प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥५॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥६॥
प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥७॥
इति काकल्यन्तरपौरवीभेदक्रमः ॥

अथ काकल्यन्तरहृष्यकाभेदा यथा :—

प ध नि स रि ग म । म ग रि स नि ध प ॥१॥
ध नि स रि ग म प । प म ग रि स नि ध ॥२॥
नि स रि ग म प ध । ध प म ग रि स नि ॥३॥
स रि ग म प ध नि । नि ध प म ग रि स ॥४॥
रि ग म प ध नि स । स नि ध प म ग रि ॥५॥

---

[1] A. मार्गा ।

म ग (ग म) प ध नि स रि । रि स नि ध प म ग ॥६॥
म प ध नि स रि ग । ग रि स नि ध प म ॥७॥

इति काकल्यन्तरद्व्यकाभेदक्रमः ॥

इत्युभयग्रामिक[१]-काकल्यन्तरचतुर्दशमूर्छनाभेदक्रमाः ॥

काकल्यन्तरद्वयोपेतमूर्छनाभेदक्रमाः[२] ॥

काकल्यन्तरद्वयोपेतमूर्छनाभेदक्रमा द्वानवतित्रिशतं लिखिताः ॥

मध्यस्थानस्थ[३]-षड्जेन मूर्च्छनोत्तरमन्द्रिका[४] ॥३२२॥

तस्मादधस्तनैः षड्भिर्निषादाद्यैर्यथाक्रमम् ।
रिपर्यन्तै रजन्याद्याः[५] षड्न्याः स्युः[६] पृथक् पृथक् ॥३२३॥

इहोदाहरणं तासां वैशद्यार्थं प्रदर्श्यते ।
मध्यस्थानस्थितात् षड्जादारभ्योत्तरमन्द्रिका ॥३२४॥

मूर्च्छना षड्जसंभूता तन्निषादे समाप्यते ।
एवं मन्द्रनिषादाद्या रजनी मूर्च्छना मता ॥३२५॥

मध्यधैवतपर्यन्तमेवमन्या अपि क्रमात् ।
मन्द्राधराधरस्थानस्वरादारभ्य मूर्च्छनाः ॥३२६॥

मध्याधराधरस्थान-स्वरपर्यन्तमीरिताः ।
ताश्चोत्तरायताद्याः स्युः पञ्च स्वनामसंश्रिताः ॥३२७॥

मध्य[७]-मध्यममारभ्य तद्गान्धारस्वरावधि ।
सौवीरी मूर्च्छना प्रोक्ता मध्यमग्रामसंभवा ॥३२८॥[८]

षड्न्या हरिणाश्वाद्या मूर्च्छनाः क्रमतोऽत्र च ।
तदधोऽधः[९]-स्थितैर्गाद्यैः पञ्चमान्तैः प्रकीर्तिताः ॥३२९॥

---

[१] B. ग्राम ।
[२] B. omits this line.
[३] B. omits स्थ ।
[४] cf. S. R. 1. 4. 12.
[५] A. रजन्याद्या. ।
[६] A. स्यु ।
[७] B. मध्यममध्यम ।
[८] cf. S. R. 1. 4. 13–15.
[९] A तदधोऽध ।

अन्ये देशीविदस्तज्ज[1]-रागनिष्पत्तिहेतुतः ।
अन्यथा मूर्च्छनाः प्राहुस्तत्प्रकारो निरूप्यते ॥३३०॥

विधायोत्तरमन्द्रान्तं यथावत्षड्जतस्ततः ।
स्थाने षड्जस्य विन्यस्य[2] न्यादींस्तदधराधरान् ॥३३१॥

षड्जादीन् ऋषभादीनां स्थानेषूर्ध्वोर्ध्वतस्ततः ।
विन्यस्य विदधीतान्या रजन्याद्याः क्रमेण तु ॥३३२॥

एवं तु मध्यमग्रामे मध्यमस्थानसंश्रितैः ।
गाद्यैः स्युर्हरिणाश्वाद्या माद्यैर्यस्तैस्तदूर्ध्वतः ॥३३३॥

ननु षड्जस्य तन्व्यां[3] चेन्निषादः[4] स्थाप्यते तदा ।
षड्जादभिन्न एवायं भवेन्नैव स्वरान्तरम् ॥३३४॥

नैवमुत्तरमन्द्रायां षड्जाद्द्विश्रुतिकान्तरे ।
रजन्या(न्यां) नेश्चतुर्थ्यांशः स स्यादेवं स्वरान्तरात् ॥३३५॥

भवत्येव(वा)भिधा यस्मात्[5] सम्प्रदायोऽत्र तद्विदाम् ।
ऊर्ध्वस्वरमपेक्ष्यैव स्वरः पूर्वोऽथवाधरः ॥३३६॥

स्वरूपं लभते तस्मा[6]-द्युक्तमत्राभ्यधादिदम् ।
स्वरशास्त्रविवेकज्ञः कालसेनो नराधिपः ॥३३७॥

इयमाद्रियते पक्षं भरतादेरनादरात् ।
एवं चतुर्दशैव स्युर्ग्रामद्वयसमुद्भवाः[7] ॥३३८॥

चतुर्धा ताः पृथक् शुद्धाः काकलीसंयुताः पुनः ।
अन्तरस्वरसंयुक्ताः काकल्यन्तरसंयुताः ॥३३९॥

षट्पञ्चाशदिति स्युस्ताः काकल्यादिरथोच्यते ।
श्रुतिद्वये तु षड्जस्य निषादेन हृते सति ॥३४०॥

काकलित्वं निषादस्य कीर्त्यते स्वरवेदिभिः ।
एवं तु मध्यमस्यापि गान्धारेण श्रुतिद्वये ॥३४१॥

---

[1] B. तज्जा ।
[2] A. omits विन्यस्य ।
[3] A. तन्व्या ।
[4] A. निषाद ।
[5] A. यस्मा सप्रदायोत्र तद्विदा ।
[6] B. यस्मा ।
[7] A. समुद्भवा ।

गृहीते(ऽ)न्तरसंज्ञत्वं गान्धारस्य निगद्यते ।
यस्यां यावतिये स्थाने षड्जग्रामेऽत्र सो[1] भवेत् ॥३४२॥

तावतिय्येव सा ज्ञेया मूर्च्छना गणनाविधौ ।
एवं तु मध्यमग्रामे[2] दृश्यते मध्यमस्वरः ॥३४३॥

स्थाने यावतिये ज्ञेया तावतिय्येव मूर्च्छना ।
प्रत्येकं सप्तधा भूयः षट्पञ्चाशदिमा मताः ॥३४४॥

प्रथमादिस्वरारम्भास्तद्यथात्र निरूप्यते ।
षड्जे तूत्तरमन्द्रादिमूर्च्छनास्तास्वनुक्रमात् ॥३४५॥

प्रत्येकं शेषषण्णां हि मूर्च्छनानां पृथक् स्वरैः ।
आद्यैरुपक्रमादाद्यमूर्च्छनान्त्यस्वरावधिः ॥३४६॥

वादनान्मूर्च्छनाः सप्त सप्त स्युः प्रतिमूर्च्छनम्[3] ।
अष्टाविंशतिरेवं स्यादेकैकात्र विभेदतः ॥३४७॥

एवं स्युर्मध्यमग्रामे सौवीरी मूर्च्छनाभिदा ।
प्रत्येकं मूर्च्छनास्वेतास्वन्यषण्मूर्च्छनादिमैः ॥३४८॥

स्वरैरुपक्रमान्मूलमूर्च्छनान्त्यस्वरावधि ।
मूर्च्छनाः सप्त सप्त स्युर्वादनात्प्रतिमूर्च्छनम् ॥३४९॥

एवमेकैकिका भेदा अष्टाविंशतिधा मताः ।
एते तु मूर्च्छनाभेदाः स्युर्मूलक्रमसंज्ञिताः ॥३५०॥

एभ्यः स्युः कूटतानाना[4] मितिर्मतिमतामिह ।
ऋषभादिक्रमेष्वत्रोत्तरमन्द्रागतेषु तु ॥३५१॥

प्रयुक्तेषु न तारस्थाः षड्जाद्या उपयोगिनः ।
अत्र या मूर्च्छनाः प्राह द्वादशस्वरसंभवाः ॥३५२॥

मतङ्गस्तन्मतं नैव सुन्दरं प्रतिभाति मे ।
अत्रैव कोहलाचार्यो नन्दिकेश्वर एव च ॥३५३॥

मतङ्गमनुसृत्यैवोचतुस्तदिह वर्ण्यते ।
द्वादशस्वरसम्पन्ना ज्ञातव्या मूर्च्छना बुधैः ॥३५४॥

---

[1] B. सोऽभवत् ।
[2] B. मध्यमे ।
[3] A. मूर्छने ।
[4] B. तानानामिति etc.

जातिभाषादिसिद्ध्यर्थं तारमन्द्रादिसिद्धये ।
त्रिस्थानप्राप्तिसिद्ध्यर्थं द्वादशस्वरमूर्च्छना ॥३५५॥

प्रयोक्तव्यान्यथा चोक्त(क्त)षाडवो नैव सिद्ध्यति ।
त्रिस्थानप्राप्तिपर्यन्तं यावद्रागो न मूर्च्छति ॥३५६॥

न [1]तावत्तच्छरीरस्य लाभः सजायते विदाम् ।
न च सप्तस्वरैरेव त्रिस्थानव्याप्तिसंभवः ॥३५७॥

अत्र प्रतिसमाधत्ते तामेन्द्रकुलनन्दनः ।
क्रमात्स्वराणामारोहावरोहौ मूर्च्छनेति यत् ॥३५८॥[2]

लक्षणं तद्विहन्येत क्रमावारोहणादृते ।
यदुक्तं जातिभाषादितारमन्द्रादिसिद्धये ॥३५९॥

द्वादशस्वरगुम्फेन मूर्च्छना स्यात्प्रयोजिका ।
मन्दयन्त्या तदव्याप्तेस्ततपञ्चदशसंभवात् ॥३६०॥

षाडवौडुवितास्वतिव्याप्तिर्लोप्यादिसंभवात् ।
असंभवादगतार्थत्वात्तारमन्द्रावधौ कृते ॥३६१॥

न तावत्क्रमतोच्चारे रक्तिः कुत्रापि जायते ।
विसवादिसमावेशाद्रक्तिभङ्गो यतः स्मृतः ॥३६२॥

[3]ईषत्स्पर्शोल्लङ्घनाद्यैः क्रमभङ्गस्य शासनात् ।
कूटतानोपयोगित्वं मुख्यमासां प्रयोजनम् ॥३६३॥

न रागजनिरेषां तच्चार्वी [4]सप्तस्वरैरिता ।
न पृथक्स्वरता तस्मादनशत्वात्तयोः स्मृता ॥३६४॥

काकल्यन्तरयोर्योगान्न ष्ट(ष)स्वरजा ततः ।
सप्तस्वरा भवेदत्र मूर्च्छना सा चतुर्विधा ॥३६५॥

पूर्णाथ षाडवा पञ्चस्वरा साधारणा तथा ।
तिस्रोऽन्वर्था परा काकल्यन्तरस्वरसंभवा ॥३६६॥

षाडवौडुवयोस्तानस्वरूपाभिहितेति चेत् ।
नैवमारोहावरोहौ मूर्च्छनासूदितौ यथा ॥३६७॥

---

[1] B तावच्छरीरस्य ।
[2] cf S R 1/4/1
[3] A. इषत् etc
[4] A सप्ते ।

मिलिनौ(तौ)न तथा तानेष्वेकैकस्य प्रयोगतः ।
अत्र तानत्वसंज्ञास्तीत्यवधार्यं प्रधारणम् ॥३६८॥

भूमण्डलाखण्डलोऽत्र कालसेनो [1]नृपाधिपः ।
आसूपायान्तरं ख्याति स्वरशास्त्रविदग्रणीः ॥३६९॥

षड्जग्रामभवा एव मूर्च्छना मध्यमाश्रिताः ।
चित्रं मध्यभवा एव ताः स्युः षड्जगता यथा ॥३७०॥

षड्जे श्रुतिद्वयोत्कर्षाद्गान्धारो धैवतीभवेत् ।
द्विश्रुत्यपचयाद्ग्रामे मध्यमे धो गतां व्रजेत् ॥३७१॥

तद्वशान्मादिकाः षड्जे भजन्ते न्यादितां स्वराः ।
ना(न्याः)द्याः स्युर्मादिका मध्ये श्रुतिसाम्यात्स्वतः[2] स्वराः ॥३७२॥

एवं यावतिथी षड्जग्रामे या मूर्च्छना भवेत् ॥३७३॥

तावतिथ्येव सा मध्ये चित्रमत्राभवत्स्वयम् ।
वणिकानामयं पन्थाः सुगमः श्रुतिशालिनाम् ॥३७४॥

कालसेनोपदेशोऽयस्सुजपर्यङ्किकाजुषाम् ।
अत्र पर्यनुयुङ्क्तेऽन्यः कश्चिदन्तरसंयुताः ॥३७५॥

कृताः स्युर्मूर्च्छनाः षाड्ज्या भिन्नरूपोपलक्षिताः ।
मध्यमग्रामगाभ्यस्तास्तथा ग्रामे तु मध्यमे ॥३७६॥

धैवतस्यापकर्षेण काकली षट्श्रुतिर्भवेत् ।
तस्माद्दोषद्वयापत्तेर्नैतत्ते घटनामियात् ॥३७७॥

अत्रापरः समापत्ते षड्जग्रामे(ऽ)न्तरः स्वरः ।
काकली मध्यमग्रामे न प्रयोज्यौ कदाचन ॥३७८॥

इति दूषणदुष्टस्य न वर्णजपता मता ।
न परीक्षार्हं ह्येतदुत्तरम् प्रतिभाति मे ॥३७९॥

प्रयुज्येते यतस्तौ हि ग्रामयोरविशेषतः ।
तथा हि मध्यमग्रामे रागे मालवकैशिके ॥३८०॥

काकल्यन्तरसंयुक्ता भाषा हर्षपुरी मता ।
गीयते षड्जगा प्रोक्ताऽभीरिकापि तथाविधा ॥३८१॥

---

[1] B. नराधिप ।
[2] A. साम्यतः ।

तस्माद्ग्रामद्वये प्राप्तिरेतयोरविशेषत‌ः ।
ब्रूते भरततत्त्वज्ञ कालसेनो यदुत्तरम् ॥३८२॥

तछि(च्छि)क्षित्वाय भवय प्रवीणा वैणिका इह ।
अन्तरस्वर[१]-युक्तापि मूर्च्छनोत्तरमन्द्रिका ॥३८३॥

मध्यस्थानस्थषड्जेनारभ्यतेऽत्र समाप्यते ।
सौवीरी मध्यमध्येनारभ्या स तु चतुर्थक‌ः ॥३८४॥

नित्य षड्जादयो ह्येता ग्रामयो[२] स्यु पृथक्-पृथक् ।
अस्मादेव मुनिप्पन्न यदप्यन्तरयोगत ॥३८५॥

भवेदुत्तरमन्द्रासौ[३] सौवीरीति तथाप्यसौ ।
(न)तत्त्वयो(तो)ऽस्ति सौवीरी यतस्तारे[४] समाप्यते ॥३८६॥

अतो भिदाप्ययाभेद किमु स्यान्मूर्च्छनान्तरे ।
मूर्च्छनोत्तरमन्द्राख्या तथा चैवाभिरुद्गता ॥३८७॥

उभयीलुप्तषड्जा तु कथ स्याद्विद्रूपिणी ।
यदुक्त मध्यमग्रामे प्रयुक्ते काकलीस्वरे[५] ॥३८८॥

श्रुतिद्वयापकृष्टे धे गत्वमाप्तेऽत्र काकली ।
षट्श्रुति[६] स्याद्विशेषज्ञ तत्रोत्तरमिद शृणु ॥३८९॥

गान्धारोत्कर्षतो धस्यापकर्षाद्वैणिकैरिह ।
एकैकस्या मूर्च्छनाया गदित[७] यद्विधाद्वयम् ॥३९०॥

वैचिञ्यमेव पश्यामो निदान तत्र नेतरत् ।
मूर्च्छनोत्तरमन्द्राद्या काकल्या सह सयुता ॥३९१॥

सौवीर्यादिकता[८] नैव भजन्ते तत्र कारणम् ।
गान्धारोत्कर्षत षड्जग्रामिको मध्यमस्वर ॥३९२॥

---

[१] B सयुक्तापि ।
[२] A omits विसर्ग ।
[३] A omits सौ after उत्तरमन्द्रा ।
[४] A तारे ।
[५] B स्वरम् ।
[६] A omits विसर्ग ।
[७] B गदिता ।
[८] A B तानैव ।

द्विश्रुतिः[१] स्यात्स मध्ये तु चतुःश्रुतिरिति स्फुटम् ।
वैणिकैः काकलीयुक्तास्त्यक्त्वा (क्ता) मध्यममूर्च्छनाः ॥३९३॥

अतो लक्ष्यप्रधानत्वाद्दुष्टा[२] षट्श्रुतिता नहि ।
एताः पूर्णा मया प्रोक्ता मूर्च्छना लक्षणान्विताः[३]॥३९४॥

एताव(श्च) षट्स्वराः प्रोक्ता मुनिभिः षाडवीकृताः ।
पञ्चस्वरास्त्वौडुविताः साधारणकृताः पुनः ॥३९५॥

गनी एव श्रुतिद्वन्द्वोत्कृष्टौ साधारणौ मतौ ।
अतस्तदादिका एनास्त्वेवान्तर्भावमागताः ॥३९६॥

साधारण्ये तु समयोः[४] कैश्चिदाशङ्किता इमाः ।
न तत्त्व(त्त) योः कैशिकत्वादप्रयोगार्हतायुजो[५] ॥३९७॥

श्रुत्युत्कर्षापकर्षाभ्यां स्वरान्यत्वं यदीरितम् ।
मूर्च्छनान्यत्वमत्र स्याद्भावान्यत्वं[६] हि कारणम् ॥३९८॥

यथा येषु स्वरेषु स्यात्कस्माच्चिद्गुम्फभेदतः ।
मालवादिः कैशिकाख्यो रागस्तेषु स्वरेष्वथ ॥३९९॥

टक्कः स्याद्वासनान्यत्वे रचनाया विशेषतः ।
तस्मादत्र विशेषोऽयं न च स्वरकृतो मतः ॥४००॥

पुंप्रयत्नकृतो नैव किन्तु भावान्यताकृतः ।
यथैकस्यां स्त्रियमि स्त्रीत्वाविशेषेऽपि विलोक्यते ॥४०१॥

भावान्यत्वे सुताभार्योदासीनादिविविक्तधीः ।
तथा स्याद्वासनान्यत्वे रागान्यत्वादिधीरिति ॥४०२॥

भाव एव हि सर्वत्र पुंसां वस्तुविशेषकृत् ।
एवमेतासु सिद्धासु क्रमसंज्ञा सुवक्ष्यते ॥४०३॥

कूटतानोपयोगित्वे तत्संख्या कृष्णभूभुजा ।
सप्त सप्त प्रतिग्रामं ताः स्युरेवं चतुर्दश ॥४०४॥

---

[१] A. omits विसर्ग ।
[२] B. adds विसर्ग ।
[३] A omits विसर्ग ।
[४] A. omits विसर्ग ।
[५] A. युजे. B. युजै. ।
[६] B. omits अनुस्वार ।

चतुर्गुणाः कृता जाताः षट्पञ्चाशदिमाः पुनः ।
सप्तभिर्गुणिता जाता द्वानवत्या शतत्रयम् ॥४०५॥[१]

अथासां देवताः[२] प्राह कालसेनो [३]धराधिपः ।
यक्षरक्षोनारदाब्जभवनागाश्विपाशिनः ॥४०६॥

षड्जग्रामेऽनुक्रमेण देवता मूर्च्छनास्विमाः ।
ब्रह्मेन्द्रवायुगन्धर्वसिंहद्रुहिणभानवः ॥४०७॥

क्रमतो मध्यमग्रामे देवता मूर्च्छनास्विमाः ।
नारदोऽन्यानि नामानि तासां पुनरभाषत ॥४०८॥

मूर्च्छनोत्तरमन्द्राद्या द्वितीया चाभिरुद्गता ।
अश्वक्रान्ताथ सौवीरी हृष्यका चोत्तरायता ॥४०९॥

रजनीति मुनीनां स्युः सप्त षड्जस्य मूर्च्छनाः ।
आप्यायनी विश्वहृता चन्द्रा हेमा कपर्दिनी ॥४१०॥

मैत्री [४]चान्द्रमती पिश्या मध्यमे सप्त मूर्च्छनाः ॥४११॥

॥ इति मूर्च्छनाप्रकरणम् ॥

॥ तानप्रकरणम् ॥

तनोतेर्विस्तरार्थस्य तानास्तन्यन्त इत्यतः ।
अनेकधापि ते द्वेधा शुद्धकूटविभेदतः ॥
विशिष्टस्वरलोपेन षाडवौडुवितीकृताः ।
मूर्च्छना एव भणिताः शुद्धास्ताना महीभुता ॥४१२॥

न चैतेषां मूर्च्छनात्वमेषु यत्स्वरलोपनम् ।
नन्वेकस्मिन् स्वरे लुप्ते स्वररूप (स्वरूप)-प्रच्युतिः कुतः ॥४१३॥

यदेकदेशविकृतमनन्याकारमीरितम् ।
मैवं रक्तिप्रधानत्वादस्य स्वरविलोपने ॥४१४॥

[५]तानरागान्यतापत्ते रक्तिर्मुक्तिर्दवीयसी ।
तस्मात्सप्तस्वरैर्युक्ता मूर्च्छनोक्ता मनीषिभिः ॥४१५॥

---

[१] cf. S. R. 1. 4. 20-25 for verses 405-411 above.

[२] A. omits विसर्ग ।

[३] B. नराधिपः ।

[४] A. चान्द्रामती S. R. 1. 4. 25 चान्द्रमसी ।

[५] B. ताना etc.

[1]षट्पञ्चस्वरकास्ताना भिद्यन्ते(ऽ)तः पृथक् ततः ।
नन्वेवं मूर्च्छनाः शुद्धाः सान्तराः काकलीयुताः ॥४१६॥

तद्द्वयोपचिताश्चैव षाडवौडुवितीकृताः ।
पृथक् चतुरसी(शी)तिः स्युरिति तद्वचनं यतः ॥४१७॥

शतत्रयं भवेयुस्ते न चैवं मुनिसम्मतम् ।
तानाश्चतुरसी(शी)तिः स्युरिति तद्वचनं यतः ॥४१८॥

विकृतस्वरलोपोऽतो नात्र विद्धि[1] (द्धि)श्चिकीर्षितः ।
प्रामाण्यान्मुनिवाक्यस्य शुद्धा एवात्र सम्मताः ॥४१९॥

ते द्विधा गदिता राज्ञा षाडवौडुवभेदतः ।
ते पुनर्द्विविधा ज्ञेया शुद्धकूटविभेदतः ॥४२०॥

नियतानियतत्वेन क्रमस्यैवां विभिन्नवीः ।
यतस्तल्लक्ष्मशुद्धत्वे स्वराणां नियतः क्रमः ॥४२१॥

कूटत्वे तु व्युत्क्रमोऽत्र स्वराणां मूर्च्छनाजुषाम् ।
स्वरान्तरपरित्यागात् तानभेदाः सहस्रशः ॥४२२॥

संभवन्तोऽपि नान्ये(ऽ)पि भुवो भर्त्ता(र्त्रा)पवर्णिताः ।
[2]यतस्त्वन्तर्भविष्यन्ति कूटतानेषु तत्त्वतः ॥४२३॥

ग्रामद्वयेऽपि तानानां षाडवौडुवसंज्ञिनाम् ।
नष्टोद्दिष्टविधानाय तत्संख्यामभिदध्महे ॥४२४॥

तयो(यो)रथ परिज्ञानोपायं सम्यग्गृणाम्यहम् ।
षाडवौडुवहेतूनां स्वराणां लोपनादिह ॥४२५॥

प्रागुक्तान(प्र)यतस्तानान् सर्वान्संस्थाप्य यत्नतः ।
विनष्टमुत निर्दिष्टं तानं तद्भेदतो वदेत् ॥४२६॥

अत्रैव [3]यतियस्थानं कीदृक् प्रश्नो[4] यदीदृशः ।
तदा नष्ट इति ज्ञेयस्तानस्यादर्शनादिह ॥४२७॥

---

[1] B. विद्वद्धि etc.

[2] B. यतस्त्वन्तर्भविष्यन्ति ।

[3] A. अत्रैव तिय and य is corrected as ता. B. अत्रैवं तिय etc. यतियस्थान has been suggested as it would convey the meaning of 'as manieth place'.

[4] A. प्रश्नोदयदीदृशः etc ।

ईदृक्(ग्) रूपोऽत्र कथितस्तान( ) प्रश्न इतीदृशे ।
स्वरमर्मविदा राज्ञोद्दिष्टरूपमितीरितम् ॥४२८॥

सप्तषष्टितमस्तान[1] किंरूप इति नोदिति (ते) ।
षड्जग्रामे षाडवाना चत्वार सप्तका गता ॥४२९॥

मध्यमे तु त्रयस्तेषामौडुवाना त्रय पुन ।
षड्जे मध्ये द्वय तेषामेव द्वादश सप्तका ॥४३०॥

अत्र प्रश्ने व्यतीता स्यु सप्तका नव तत्र च ।
दशमे सप्तके ज्ञेयो नष्टरूपविनिर्णय ॥४३१॥

षड्जे सरिपनित्यक्ता मध्यमे सरिगोज्झिता ।
व्यतीता सप्तका सप्त[3] षाडवास्तदनन्तरम् ॥४३२॥

सपाभ्या द्विश्रुतिभ्यां च विना षड्जे तु तद्द्वयम् ।
औडुवानामतिक्रान्तमेव तन्नवक गतम् ॥४३३॥

दशमे सप्तके षडजग्रामे रिपविवर्जिते ।
तानभेदोऽयमुदित सप्तषष्टितमो मत ॥४३४॥

पधषडजरिसन्नामस्तानोऽय कतिथो भवेत् ।
इत्युद्दिष्टे सशयानो ब्रूते(ऽ)प ग्रामयोर्द्वयो ॥४३५॥

विद्यते किं गत[4] पृष्टो मध्यमस्यो(ऽ)यमीरिते ।
मध्यमे द्विश्रुतिर्द्वो(र्योऽ?)स्ति द्वादशे सप्तके तत ॥४३६॥

तत्रत्योऽस्तिमतानोऽयमुद्दिष्ट इति वर्ण्यते ।
कीर्त्यते शुद्धतानानां सख्या द्वैग्रामिकी स्फुटा ॥४३७॥

षड्जग्रामे सप्त हीना क्रमात्सरिपसप्तमै ।
अष्टाविंशतिरेव स्यु षाडवा मध्यमे पुन ॥४३८॥[5]

वर्जिता सरिगै सप्त स्युस्ताना एकविंशति ।
एते चैकोनपञ्चाशत् षाडवा ग्रामयोर्द्वयो ॥४३९॥

[6]अथौडुवान्तयोर्वच्मि ग्रामयोरुभयोरपि ।
सपाभ्या च[7] गनित्या(भ्या) च[8] रिपाभ्यामूनिता क्रमात्॥४४०॥

---

1 A तान । 2 A सप्त ।
3 cf. S R 1 4 27-29 for 432 33 above
4 B मत ।
5 cf S R 1 4 27-31 for verses 438–42 above
6 B अथौडुवात्तयोर्वच्मि ।
7 B च । 8 रिपाभ्या मुनिता ।

[१]सप्त षड्जे [२]भवन्त्येवमेकविंशतिरौडुवाः ।
रिधौ गनी क्रमाद्द्वित्वान् मध्यमेऽस्मिश्चतुर्दश ॥४४१॥

एवं द्वैग्रामिकास्तानाःपञ्चविंशतिरौडुवाः ।
एवं ग्रामद्वये तानाः षाडवौडुवितीकृताः ॥४४२॥

सर्वे चतुरसी(शी)तिः स्युरेवमेते परिस्फुटाः ।
स्वरलोपकृतोऽमीषां प्रस्तारो लिख्यते यथा ॥४४३॥

अष्टौ रेखा लिखित्वोर्ध्वास्तावतीस्तिर्यगा लिखेत् ।
[३]तत एकोनपञ्चाशत्[४] कोष्ठकेन लिखेत् स्वरान् ॥४४४॥

मूर्च्छनाक्रमवैलोम्याः[५] शुद्धतानेऽत्वयं क्रमः ।
मूर्च्छनास्तज्जतानानां नामान्यपि लिखेत् क्रमात् ॥४४५॥

अत्र प्रस्तारक्रमो लिख्यते ।

षाडवौडुवसंज्ञकस्तानक्रमो यथा ॥

इति (अथ) षड्जग्रामे षड्जविवर्जिताः सप्त तानाः ॥७॥							
नि	ध	प	म	ग	रि	✱	उत्तरमन्द्रा ॥ अग्निष्टोमः
ध	प	म	ग	रि	✱	नि	रजनी ॥ अत्यग्निष्टोमः
प	म	ग	रि	✱	नि	ध	उत्तरायता ॥ वाजपेयः ॥
म	ग	रि	✱	नि	ध	प	शुद्धषड्जा ॥ षोडशी ॥
ग	रि	✱	नि	ध	प	म	मत्सरीकृता ॥ पुण्डरीकः ॥
रि	✱	नि	ध	प	म	ग	अश्वक्रान्ता ॥ अश्वमेधः ॥
✱	नि	ध	प	म	ग	रि	अभिरुद्गता ॥ राजसूयः ॥

[१] B सप्ते ।
[२] B भवत्येव चैक ।
[३] A तत ।
[४] A. omits त् ।
[५] A omits विसर्ग ।

इति (अथ) षड्जग्रामे ऋषभवर्जिता सप्त ताना ।।१४।।

नि	ध	प	म	ग	✱	स	उत्तरमन्द्रा ।। स्विष्टकृत् ।।
ध	प	म	ग	✱	स	नि	रजनी ।। बहुसुवर्णक ।।
प	म	ग	✱	स	नि	ध	उत्तरायता ।। गोसव ।।
म	ग	✱	स	नि	ध	प	शुद्धषड्जा ।। महाव्रत ।।
ग	✱	स	नि	ध	प	म	मत्सरीकृता ।। विश्वजित् ।।
✱	स	नि	ध	प	म	ग	अश्वक्रान्ता ।। ब्रह्मयज्ञ ।।
स	नि	ध	प	म	ग	✱[1]	अभिरुद्गता ।। प्राजापत्य ।।

[1] B leaves this square blank.

इति (अथ) षड्जग्रामे पञ्चमवर्जिता षाडवा सप्त ताना ।।२१।।

नि	ध	✱	म	ग	रि	स	उत्तरमन्द्रा ।। अश्वक्रान्त ।।
ध	✱	म	ग	रि	स	नि	रजनी ।। रथक्रान्त ।।
✱	म	ग	रि	स	नि	ध	उत्तरायया(ता) ।। विष्णुक्रान्त ।।
म	ग	रि	स	नि	ध	✱	शुद्धषड्जा ।। सूर्यक्रान्त ।।
ग	रि	स	नि	ध	✱	म	मत्सरीकृता ।। गजक्रान्त ।।
रि	स	नि	ध	✱	म	ग	अश्वक्रान्ता ।। बलभृत् (बलिभित्) ।।
स	नि	ध	✱	म	ग	रि	अभिरुद्गता ।। नागयक्ष (ज्ञ) ।।[1]

[1] S. R. 1-4-76 नागपक्षक ।

इति (अथ) षड्जग्रामे निषादहीनाः सप्त तानाः ॥ एवं तानाः २८ ॥							
❋	ध	प	म	ग	रि	स	उत्तरमन्द्रा ॥ चातुर्मान्यः (स्यः) ॥[1]
ध	प	म	ग	रि	स	❋	रजनी ॥ संस्या (स्या) ॥
प	म	ग	रि	स	❋	ध	उत्तरायता[2] ॥ [3]शास्त्रम् (शास्त्रः) ॥
म	ग	रि	स	❋	ध	प	शुद्धषड्जा ॥ श्लोक्यः (चोक्यः) ॥
ग	रि	स	❋	ध	प	म	मत्सरीकृता ॥ सौत्रामणी ॥
रि	स	❋	ध	प	म	ग	अश्वक्रान्ता ॥ चित्रा ॥
स	❋	ध	प	म	ग	रि	अभिरुद्गता ॥ उद्भित् ॥

[1] B. चतुर्मान्य [2] B. उत्तरायत्ता [3] B. शास्त्रम् ।

इति (अथ) मध्यमग्रामे षड्जहीनाः सप्त तानाः ॥७॥							
ग	रि	❋	नि	ध	प	म	सौवीरी ॥ सावित्री ॥
रि	❋	नि	ध	प	म	ग	हारिणाश्वा ॥ अर्धसावित्री ॥
❋	नि	ध	प	म	ग	रि	कलोपनता ॥ सर्वतोभद्र. ॥
नि	ध	प	म	ग	रि	❋	शुद्धमध्या ॥ आदित्यायन. ॥
ध	प	म	ग	रि	❋	नि	मार्गी ॥ गवामयनः ॥
प	म	ग	रि	❋	नि	ध	पौरवी ॥ सर्पाणामयन· ॥
म	ग	रि	❋	नि	ध	प	हृष्यका ॥ कौंद्र(कौण)पायनः ॥

इति (अथ) मध्यग्रामे ऋषभवर्जिताः षाडवाः सप्त तानाः ॥१४॥

ग	✲	स	नि	ध	प	म	सौरवी (सौवीरी) ॥ अग्निचित्[1] ॥
✲	स	नि	ध	प	म	ग	हरिणाश्वा ॥ द्वादशाहः ॥
स	नि	ध	प	म	ग	✲	कलोपनता ॥ उपांशुः ॥
नि	ध	प	म	ग	✲	स	शुद्धमध्या ॥ सोमः ॥
ध	प	म	ग	✲	स	नि	मार्गी ॥ अश्वप्रतिग्रहः ॥
प	म	ग	✲	स	नि	ध	पौरवी ॥ बर्हिः ॥
म	ग	✲	स	नि	ध	प	हृष्यका ॥ अभ्युदयः ॥

[1] A. अग्निवित् ।

इति (अथ) मध्यमग्रामे गान्धारहीनाः षाडवाः सप्त ताना एवं ॥२१॥

✲	रि	स	नि	ध	प	म	सौवीरी ॥ सर्वस्वदक्षिणः ॥
रि	स	नि	ध	प	म	✲	हरिणाश्वा ॥ दीक्षा ॥
स	नि	ध	प	म	✲	रि	कलोपनता ॥ सोमाख्यः ॥
नि	ध	प	म	✲	रि	स	शुद्धमध्या ॥ समित् ॥
ध	प	म	✲	रि	स	नि	मार्गी ॥ स्वाहाकारः ॥
प	म	✲	रि	स	नि	ध	पौरवी ॥ तनूनपा ॥
म	✲	रि	स	नि	ध	प	हृष्यका ॥ गोदोहनः ॥

इति (अथ) षड्जग्रामे षड्जपञ्चमहीना औडवा[1] सप्त ताना ॥७॥							
नि	ध	✱	म	ग	रि	✱	उत्तरमन्द्रा ॥ इडा ॥
ध	✱	म	ग	रि	✱	नि	रजनी ॥ नरमेध ॥
✱	म	ग	रि	✱	नि	ध	उत्तरायता ॥ श्येन ॥
म	ग	रि	✱	नि	ध	✱	शुद्धषड्जा ॥ वज्र ॥
ग	रि	✱	नि	ध	✱	म	मत्सरीकृता ॥ इषु ॥
रि	✱	नि	ध	✱	म	ग	अश्वक्रान्ता ॥ अंगिरा ॥
✱	नि	ध	✱	म	ग	रि	अभिरुद्गता ॥ कंक ॥

[1] B. औडुवा ।

इति (अथ) षड्जग्रामे निषाद-गांधार-हीना औडवा सप्त ताना ॥७–१४॥							
✱	ध	प	म	✱	रि	स	उत्तरमन्द्रा ॥ ज्योतिष्टोम ॥
ध	प	म	✱	रि	स	✱	रजनी ॥ दर्श ॥[1]
प	म	✱	रि	स	✱	ध	उत्तरायता ॥ नान्द्याख्य ॥[2]
म	✱	रि	स	✱	ध	प	शुद्धषड्जा ॥ पौर्णमास ॥
✱	रि	स	✱	ध	प	म	मत्सरीकृता ॥ अश्वप्रतिग्रह ॥
रि	स	✱	ध	प	म	✱	अश्वक्रान्ता ॥ रात्रि ॥
स	✱	ध	प	म	✱	रि	अभिरुद्गता ॥ सौभर ॥

[1] A. B. आदर्श ।
[2] A. नाद्याख्य ।

इति (अथ) षड्जग्रामे ऋषभपञ्चमहीना औडवा[1] सप्त ताना ॥७-२१॥							
नि	ध	✲	म	ग	✲	स	उत्तरमन्द्रा ॥ सौभाग्यकृत् ॥
ध	✲	म	ग	✲	स	नि	रजनी ॥ कारीरी ॥
✲	म	ग	✲	स	नि	ध	उत्तरायता ॥ शान्तिकृत् ॥
म	ग	✲	स	नि	ध	✲	शुद्धषड्जा ॥ पुष्टिकृत् ॥
ग	✲	स	नि	ध	✲	म	मत्सरीकृता ॥ वैनतेय ॥
✲	स	नि	ध	✲	म	ग	अश्वक्रान्ता ॥ उच्चाटन ॥
स	नि	ध	✲	म	ग	✲	अभिरुद्गता ॥ वशीकरण[2] ॥

[1] B औडुवा
[2] B. करणा ।

इति (अथ) मध्यमग्रामे धैवतर्षभहीना औडवा सप्त ताना ॥७॥							
ग	✲	स	नि	✲	प	म	सौवीरी ॥ त्रैलोक्यमोहन ॥
✲	स	नि	✲	प	म	ग	हरिणाश्वा ॥ वीर ॥
स	नि	✲	प	म	ग	✲	कलोपनता ॥ कन्दर्पबलशातन ॥
नि	✲	प	म	ग	✲	स	शुद्धमध्या ॥ शङ्खचूड ॥
✲	प	म	ग	✲	स	नि	मार्गी ॥ गजच्छाय ॥
प	म	ग	✲	स	नि	✲	पौरवी ॥ रौद्र ॥
म	ग	✲	स	नि	✲	प	हृष्यका ॥ विष्णुविक्रम ॥

अथ (अथ) मध्यमग्रामे गान्धारनिषादहीना औडवाः सप्ततानाः ॥७–१४॥*							
✱	रि	स	✱	ध	प	म	सौवीरी ॥ भैरवः ॥
रि	स	✱	ध	प	म	✱	हरिणाश्वा ॥ कामदः ॥
स	✱		प	म	✱	रि	कालोपनता ॥ अवभृथः ॥
	ध	प	म	✱	रि	स	शुद्धमध्या ॥ अष्टाकपालः ॥
ध	प	म	✱	रि	स	✱	मार्गी ॥ स्विष्टकृत् ॥
प	म	✱	रि	स	✱	[1]ध	पौरवी ॥ वषट्कारः ॥
म	✱	रि	स	✱	[2]ध	प	हृष्यका ॥ मोक्षदः ॥

नेर्लोपादेकरूपत्वाद्रजन्यु[1]-त्तरमन्द्रयोः ।
पस्योत्तरायताशुद्धषाड्‌ज्योश्च लोपने सति ॥४४६॥

लोपेऽभिरुद्गताऽश्वक्रान्तयोश्च ऋषभस्य तु ।
गलोपेन तथैक्याच्च सौवीरीहरिणाश्वयोः ॥४४७॥

हरिणाश्वाकलोपनतयो[2]-र्ऋषभलोपने ।
शुद्धमध्या ततो मार्गीकलोपनतयोस्तथा ॥४४८॥

तानानामेकरूपत्वाद्भिन्नता स्यात्कथं तव ।
मैवमात्थ विभिन्नत्वे हेतुरत्र निशम्यताम् ॥४४९॥

नाद्यैः षड्‌जस्य मस्याथ गाद्यैरत्र त्वधस्तनैः ।
मूर्च्छना रजनीमुख्या हरिणाश्वादिकास्तथा ॥४५०॥

आरभ्य नैवोत्पाद्यन्ते तानाः किन्त्वत्र वर्त्मना ।
पूर्वोक्ते[3]-नैव ते षड्‌जे स्व(स)रिगाद्यैः स्वरैरथ ॥४५१॥

मध्यमे मध्यमाद्यैश्च स्वरैरुत्पाद्य मूर्च्छना(:) ।
ततस्तदाश्रितांस्तानान् भिन्नान्कुर्वीत तत्त्ववित् ॥४५२॥

---

* B no 14 is not given.

[1] A. रजन्युत्तर etc.

[2] A. ऋषभलोपने ।

[3] A. पूर्वोक्तेनैव ।

अथातः शुद्धतानानां नामानि [1]व्याहरामहे ।
अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोमो वाजपेयश्च षोडशी ॥४५३[2]

पुण्डरीको[3]ऽश्वमेधश्च राजसूयस्तथैव च ।
इति षड्जविहीनानां तानानामभिधानता ॥४५४॥

स्विष्टकृद्बहुसौवर्णो[4] गोसवश्च महाव्रतः ।
विश्वजिद्ब्रह्मयज्ञश्च [5]प्राजापत्यस्तथैव च[6] ॥४५५॥

इमा ऋषभहीनानां तानानामभिधानता ।
अश्वक्रान्तो रथक्रान्तो विष्णुक्रान्तस्तृतीयकः ॥४५६॥

सूर्यक्रान्तो गजक्रान्तो बलिभिन्नागपक्षकः[7] ।
इति पञ्चमहीनानां तानानामभिधाः क्रमात् ॥४५७॥

चातुर्मास्योऽथ [8]संस्थाऽऽख्यः शस्त्रश्चोक्थस्तथैव च ।
सौत्रामणी[9] तथा चित्रा तथा स्यादुद्भिदाह्वयः ॥४५८॥

संज्ञा निषादहीनानां तानानां क्रमतस्त्विमाः ।
इति षड्जसमुद्भूतषाडवानामनुक्रमात् ॥४५९॥

स्वरमर्मविदा राज्ञा संज्ञाज्ञानमधी(धि)-कृता ।
अष्टाविंशतिसंख्याका संख्याव(वि)द्भिर्नुता वरा ॥४६०॥

सावित्री चार्धसावित्री सर्वतोभद्रसंज्ञकः ।
आदित्यानामयन च गवामयननामकः ॥४६१॥

---

[1] A व्यपाहरामहे ।

[2] cf S R 1 4 72-90 for 453-76 above.

[3] A पुण्डरीकेश्वमधेश्च ।

[4] A स्विष्टकृद्गुसुवर्णो B स्विष्टकृद्बहुसुवर्णो ।

[5] A प्रजापत्य etc

[6] A B transpose verses 455 and 456 The order has been reversed in order to accord with the author's sequence of enumeration of Tānas

[7] In the preceding chart illustrating these 'Tānas' these two names are read in A B as बलभृत् and नागपक्ष ।

[8] A omits portion between स्थ and [illegible] B [illegible] शस्त्र श्लोक्य etc

[9] A सौत्रामणि ।

सर्पाणामयनः षष्ठः सप्तमः कौड(ण)पायनः ।
इत्यनुक्रमतः [1]षड्जहीनतानाभिधाः स्मृताः ॥४६२॥

अग्निचिद्द्वादशाहश्चोपांशुसोमाह्वयस्तथा ।
अश्वप्रतिग्रहो बर्हिस्तथाभ्युदयसंज्ञकः ॥४६३॥

ऋषभेण विहीनानां तानानामभिधा इमाः ।
सर्वस्वदक्षिणो दीक्षा सोमाख्यः समिदाह्वयः ॥४६४॥

स्वाहाकारस्तनूनपात्तथा [2]गोदोहनो मतः ।
इति गान्धारहीनानां तानानां नामसंग्रहः ॥४६५॥

इति स्युर्मध्यमग्रामे क्रमात्सरिगलोपतः ।
संज्ञाः षट्स्वरतानानामेकविंशतिसंख्यया ॥४६६॥

इडा च नरमेधश्च श्येनो वज्र इषुस्तथा ।
अङ्गिरा कङ्क इत्येताः सपहीनाभिधाः क्रमात् ॥४६७॥

ज्योतिष्टोमस्तथा दर्शो नान्द्याख्यः[3] पौर्णमासकः ।
अश्वप्रतिग्रहो रात्रिः सौभराख्यश्च सप्तमः ॥४६८॥

एता निषादगान्धारहीनानामभिधाः क्रमात् ।
सौभाग्यकृच्च कारीरी शान्तिकृत्पुष्टिकृत्तथा ॥४६९॥

वैनतेयोच्चाटनो च वशीकरणनामकः ।
पञ्चमर्षभहीनानां तानानां क्रमतोऽभिधाः ॥४७०॥

षड्जग्रामभवा(स्)ताना एकविंशतिरीरिताः ।
सपाभ्यां द्विश्रुतिभ्यां च रिपाभ्यामूनिताः क्रमात् ॥४७१॥

त्रैलोक्यमोहनो वीरः कन्दर्पबलशातनः ।
शङ्खचूडो गजच्छायो रौद्राख्यो विष्णुविक्रमः ॥४७२॥

क्रमाद्रिपविहीनानां तानानामभिधा मताः।
भैरवः कामदाख्यश्चाथ भूयोऽप्यश्वपालकः ॥४७३॥

स्विष्टकृच्च वषट्कारो मोक्षदः सप्तमो मतः ।
क्रमान्निषादगान्धारहीनानामभिधा इमाः ॥४७४॥

---

[1] A. षड्जे ।
[2] A. गोदह्नो ।
[3] A. नान्दाख्यः ।

इत्येवं मध्यमग्रामे[1] निपुणं गणनावशात् ।
तानाश्चतुर्दशैव स्युरौडुवा द्विस्वरोज्झिताः ॥४७५॥

यद्यन्नामकस्तानो यो योऽत्र परिकीर्तितः ।
तं तं सम्यग्विदन्[2]-गानात(त)द्यज्ञफलमश्नुते ॥४७६॥

भरतादिपराप्तानां मुनिनां वचसामिह ।
प्रामाण्यादागमत्वेन सुवचत्वादमुष्य तु ॥४७७॥

ननु यागादितः कायक्लेशवित्तादिसाध्यतः ।
यत्फलं तत्कथ तानगानमात्रेण साध्यते ॥४७८॥

तस्मादयुक्तमत्रोक्तं तत्त[3]-ग्रामक्रतूद्भवम् ।
तानैरवाप्यते पुण्यमल्पहेतुसमार्पितैः ॥४७९॥

का गतिस्तर्हि वाक्यानां पराप्ताना च योच्यते ।
अर्थ-वादवदेवास्तु प्रवृत्त्युत्पादकत्वतः ॥४८०॥

उपयोगस्तदुक्तीना नैतदत्रोपपद्यते ।
यतोऽत्र [4]कायक्लेशादि गौरव लाघवं तथा ॥४८१॥

कारणानां क्वचिद्दृष्टं न प्रयोजकमाहृतं.[5] ।
तथाहि द्वादशाब्दादिबहुकालादिसाध्यतः ॥४८२॥

नाम्नो[6] नारायणस्योक्ता पापनिर्मुक्तिहेतुता ।
क्लेशसाध्यादियागादेरश्वमेधादिनः फलम् ॥४८३॥

वेदन[7] वेद एवोक्तमविकल्पमबाधितम् ।
अर्थवादविभागस्य विधिशेषत्वतो बुधैः ॥४८४॥

निरणायि[8] प्रमाणत्व तद्वत्वेऽप्यविमानता ।
उन्मत्तभाषणप्राया नार्थवादा अपि क्वचित् ॥४८५॥

---

[1] A मध्यमग्रामोर्नेपुण B मध्यमग्रामो निपुण ।
[2] B विद ।
[3] B नाम ।
[4] A. काल ।
[5] A. cmits विसर्ग ।
[6] A नाम्ना ।
[7] A वेदने is struck off B वेदन ।
[8] A. निर्णयि ।

तत्तद्विधिसमारोपे बहुशस्तत्र साधितम् ।
न चापि भिन्नहेतुत्वे फलभेदप्रकल्पना ॥४८६॥

गानस्य यजनादेश्च स्वर्गसाधनतां प्रति ।
कृषिसेवादिकाद्यस्मात् फलैक्यं जीवनं प्रति ॥४८७॥

मानातिगार्थोपदेष्टुरीशो(शे)ऽपि परमाप्तता ।
तदुक्तं वाक्यजातस्य [1]श्रय्यादेर्मानता ततः ॥४८८॥

पराप्तत्वाविशेषेण भरतादिमहात्मनाम् ।
तदुक्तं वचसामस्मात् प्रमाणत्वं न हन्यते ॥४८९॥

[2]दृष्टार्थोदाहृतित्वेनादृष्टार्थानां प्रमाणता ।
साधिता प्रोक्तवाक्यत्वात् कारीर्यादिनिदर्शनात् ॥४९०

अथवा वेदमूलत्वाद्याज्ञवल्क्यादिवाक्यवत् ।
अबाधितं प्रमाणत्वं साधितं पूर्वमेव हि ॥५९१॥

विधित्वेनापि गानस्य प्रामाण्यमुररीकृतम् ।
तस्माददो(ऽ)प्रतिद्वन्द्वं भरतादिमुनीरितम् ॥४९२॥

यद्यत्संतो यस्तानः स तस्य फलदायकः ।
इति शुद्धाः समुद्दिष्टाः कूटतानानथ ब्रुवे ॥४९३॥

व्युत्क्रमस्वरसंस्थानाः सर्वास्ता एव मूर्च्छनाः ।
कूटतानाभिधाना[3] स्युरित्युक्तं पृथिवीभुजा ॥४९४॥[4]

एकैकस्यां मूर्च्छनायां प्रस्तारविधिमाश्रिताः ।
व्योमवेदखभूतानि [५०४०] तानाः[5] स्युः क्रमसंयुताः ॥४९५॥

षट्पञ्चाशन्मूर्च्छनास्थाः पूर्णकूटास्तु सक्रमाः ।
एभिः संताडिता जातास्तत्संख्याः संगुणा[6]-स्यहम् ॥४९६॥

खवेदाक्षिद्विनागाश्विमिता [२८२२४०] ग्रामे द्वये भवेत् ।
अथातः षाडवादीनां सम्यक्संख्याः प्रचक्ष्महे ॥४९७॥

---

[1] A. त्र्यादे etc
[2] B दृष्टा etc
[3] A omits विसर्ग ।
[4] cf S. R 1. 4. 38-39 for 494-506 above
[5] A. omits विसर्ग ।
[6] A omits र after ण ।

अन्त्यैकैकस्वरत्यागाद्भेदा[1] षट्षट्स्वरादिकाः ।
यद्यप्येकस्वरस्यात्र न भेदोऽस्त्येककत्वतः ॥४९८॥

नष्टोद्दिष्टोपयोगित्वात्तथाऽप्यत्रोपवर्णितः ।
अकूटताननतायां तु सत्यां मूलक्रमा इह ॥४९९॥

वर्णिता राजराजेन यतस्तेषूपयोगिनः ।
खाक्षिभूधरसङ्ख्याकास्तानाः[2] [७२०] स्युः षाडवा इह ॥५००॥

व्योमदन्तधरातुल्या [१२०] सत्यौडुवितगामिनो ।
वेदाक्षिगुणितास्तानाः [२४] स्युश्चतु.[3]-स्वरसञ्ज्ञिताः ॥५०१॥

त्रिस्वरा ऋतव [६] प्रोक्ता द्विस्वरावश्विसंख्यकौ [२] ।
विश्वम्भरामितश्चैक [१] क्रमान्नामानि सप्तसु ॥५०२॥

पूर्णाश्च षाडवाश्चैवौडुवो[4] वास्तु स्वरान्तरः ।
सामिको गाथिकश्चैव तथैवार्चिक[5]-सञ्ज्ञकः ॥५०३॥

अपूर्णेष्वपि तानेषु भेदाश्चत्वार ईरिताः ।
शुद्धादिभेदसभिन्ना[6] मूर्च्छनावत्पुरातनैः ॥५०४॥

षड्जाद्यौ सान्तरौ द्वौ च माद्यौ द्वौ काकलीयुतौ ।
पृथक् द्विधा ततोऽष्ट स्युश्चतुर्धान्ये परे वश ॥५०५॥

वसुवेदा [४८] इमे भेदाः खाक्षिपर्वत[७२०] ताडिताः ।
व्योमर्त्तुबाणवेदाग्निसमिता [३४५६०] ग्रामयोर्द्वयोः ॥५०

कूटताना भवन्तीह षाडवाः षाटवान्विताः ।
गान्धाराद्यौ निषादाद्यौ धैवताद्यौ[7] पृथक्-पृथक् ॥५०७॥

चतुर्धान्ये तथाष्टौ च द्वेधा मूलक्रमा इमे ।
खयुगा[४०]-गुणिता[8] खाक्षिभूमिरौडु[illegible] [७२०]

---

[1] A adds विसर्ग ।
[2] A omits विसर्ग ।
[3] A. omits विसर्ग ।
[4] A omits विसर्ग ।
[5] A omits विसर्ग ।
[6] A षाडवश्चैवौडुवाद्वस्तु B षाडवश्चैवौडुवाद्वस्तु ।
[7] B omits क ।
[8] B सपद्या ।

रसुर्व्योमखवसुब्रह्मवदनैः [४८००] संमिताः स्फुटाः ।
निषादादौ चतुर्षा द्वौ द्वादशान्ये द्विधा क्रमाः ॥५०९॥

दन्ता [३२] युगाश्वि [२४] -संभिन्नास्तानास्तु समुदायतः ।
नागषण्मुखशैलाश्च [७६८] संमिताः स्युश्चतुः[1]-स्वराः ॥५१०॥

मध्यमादौ च शुद्धौ द्वौ द्वादशान्ये द्विधा क्रमाः ।
रसाश्विसंमितास्ते [२६] च ताडिता ऋतुभि [६] स्तथा ॥५११॥

रसेषुवसुधातुल्यास्तानाः[2] [१५६] स्युस्त्रिस्वरात्मिकाः ।
रिगद (ध?) न्यादयोऽष्टौ स्युर्द्विधा यद्वितरे पुनः ॥५१२॥

शुद्धा नेत्राश्विसंख्याः[3] [२२] स्युस्ते जाता दस्रताडिताः ।
युगवेदाः[4] [४४] कूटताना द्विस्वरेषु स्मृता बुधैः[5] ॥५१३॥

एकस्वरेष्वभेदत्वा (त्) स्युश्चतुर्दशसंमिताः ।
ताना मूलक्रमा एव पूर्वाचार्यैरुदाहृताः ॥५१४॥

गान्धाराद्यौ निषादाद्यौ द्वौ द्वौ भेदौ तथा सति ।
पूर्वेभ्योऽप्यधिका जाताश्चत्वारो विकृता इह ॥५१५॥

षड्जाद्याश्च[6] निषादाद्या धैवताद्याश्च[7] मूर्च्छनाः ।
मध्यमग्रामगास्तासां कूटा ये पञ्चमोज्झिताः ॥५१६॥

षड्जे तथाविधैस्तानैः स्वरूपैर्न पृथक्प्रमा ।
शुद्धमध्यामूर्च्छनायां शुद्धान्तरविभेदतः ॥५१७॥

चतुःस्वरौ क्रमौ यौ द्वौ तयोर्ये कूटतानकाः ।
वसुवेदास्त्रिस्वरयो [४८] शुद्धान्तरभिदायुजाः ॥५१८॥

कूटा षड्जा दश प्रोक्तास्तथा गान्धारवर्जितौ ।
द्वौ तानौ द्विस्वरे कूटावेकः एकस्वरे स्वयम् ॥५१९॥

---

[1] A. omits विसर्ग ।
[2] A. omits विसर्ग ।
[3] A. omits विसर्ग ।
[4] A. omits विसर्ग ।
[5] A. बुधै. ।
[6] A. षड्जाद्या च B. omits च ।
[7] A. B. धैवताद्या च ।

एवमग्निरसा[६३] कूटाः शुद्धमध्यासमुद्भवाः ।
तानौ[१] चोत्तरमन्द्रायाः पुनरुक्ता मताः[२] सताम् ॥५२०॥

निगयोगात्क्रमा मार्ग्यां ये चत्वार इषु[५] स्वराः ।
तद्भवाः[३] कूटताना ये खवस्वम्बुधिसंमिताः [४८०] ॥५२१॥

चतु:स्वरेषु षण्नन्दा[९६]-स्तानास्त्रिस्वरयोः पुनः ।
गहीनयोर्भानु[१२]-मिता अब्धयो[४]निसरूपयोः ॥५२२॥

क्रमे निषादरूपे द्वावेते स्यू रजनीगतैः ।
कूटतानैः समा वेदनन्दबाणस[४]-संख्यकाः [५९४] ॥५२३॥

निगयोगेन पौरव्यां षट्स्वरा वेदसंमिताः ।
कूटतानाः क्रमात्तेषु खेभनागाक्षिसंमिताः [२८८०] ॥५२४॥

उक्ताः पञ्चस्वरेष्वत्र शून्यनागयुगैर्मिता[४८०] ।
स्युश्चतुःस्वरयोर्नागयुगसंख्या[८४८] गहीनयोः ॥५२५॥

स्युर्भानव[१२]-स्त्रिस्वरयोर्निगमा धनिरूपयोः ।
एक एव स्वरेष्वेवं बाणनेत्रयुगाग्नय.[३४२५] ॥५२६॥

तानाः[५] स्युः सदृशाकारास्ते तानैः सरायतैः ।
पश्चात्षट्स्वरकाः कूटाः पौरव्यां ये प्रकीर्त्तिताः[६] ॥५२७॥

तानपि प्राक्प्रकटिता[७](न्) षट्स्वरेषु क्रमानपि ।
वसुवेदमितान् [४८] जह्यादुक्तषट्स्वरमध्यतः ॥५२८॥

त्यक्तेषु तेषु सिद्धाः स्यु[८]-र्द्विगुणर्त्विन्दुवह्नय. [६३२] ।[९]
खवेदान्[४०] पौरवीमार्ग्योः क्रमान्प्रागुदितानपि ॥५२९॥

---

[१] A. त्तर etc.
[२] A. omits विसर्ग ।
[३] A. omits विसर्ग ।
[४] A. omits स ।
[५] A. omits विसर्ग ।
[६] cf. S. R. 1. 4. 57.
[७] B. adds विसर्ग ।
[८] A. स्यु. द्विगुण etc.
[९] A. B give the above number but according to द्वि-गुण-ऋतु-इन्दु-वह्नि the number should be ३१६३२.

उक्तानप्यौडुवांल्लुपे(प्येत्) तेषु लुप्तेष्वपि स्फुटाः ।
सिद्धाः[1] स्युर्व्योमगगनगिरिपावकसंमिताः[2] [३७००] ॥५३०॥

मार्ग्यां च पौरवी[3]-शुद्धमध्ययोश्च चतुःस्वरान् ।
द्वात्रिंशदपि तांस्तानान् [4]क्रमाल्लुप्येत्ततः स्फुटम् ॥५३१॥

तासु वेदाश्विबाणाः[५२४]स्युः सिद्धास्त्रिस्वरकूटकान् ।
क्रमान् रसाक्षिकान्[२६]-ल्लुपे(प्ये)देवं स्युर्युगवेधसः[5][१४] ॥५३२॥

तास्वेव द्विस्वरानाशा [१०] क्रमान् दस्राक्षिकांस्त्यजेत् ॥५३३॥

यद्यप्यमीशां (षां) तानानामकूटत्वे क्रमत्वतः ।
संभवेलो(ल्लो)पनं तावत् तथाप्युक्तं प्रसंगतः ॥५३४॥

लोपनं पौनरुक्त्या च[6] शिष्टा युगभुवः [१४] स्थिताः ।
तानराशिमथ ब्रूते राज्ञीकृतमहायशाः ॥५३५॥

क्रमान् वुग्नन्दगुणकर्मितान्पूर्वेषु[३९२] संत्यजेत् ।
युगभूम्य[१४]-वशिष्टाः[7] स्युरेवमेव[8] स्वरेष्वथ ॥५३६॥

व्योमाग्निनन्दगिरिभूगुणैः परिमिता[३१७९३०] इह ।
मिलिताः कूटतानाः स्युः सर्व एव[9] परिस्फुटाः ॥५३७॥

अथ तेषां परिज्ञानोपायः सम्यक्(ङ) निरूप्यते ।
ग्रामद्वयसमुत्पन्ना मूर्च्छना याश्चतुर्दश ॥५३८॥

ताः प्रत्येकं लिखेदासामन्त्यान्त्यस्वरलोपतः ।
यावदेकस्वरं भेदाः सप्त स्युः प्रतिमूर्च्छनम् ॥५३९॥

सप्तस्वरः षट्स्वरश्च ततः पञ्चस्वरस्ततः ।
चतुः[10]-स्वरस्त्रिस्वरश्च द्विस्वरैकस्वराविति ॥५४०॥

---

[1] A. omits विसर्ग ।
[2] A. omits विसर्ग ।
[3] B. पौरवी भेदशुद्ध etc.
[4] A क्रमाल्लुपेत्तत ।
[5] A. वेधसा ।
[6] A. च्च ।
[7] A. omits विसर्ग ।
[8] A. B. स्युरेकमेव ।
[9] A. येव ।
[10] A. omits विसर्ग ।

एकस्वरस्तु निर्भेदोऽप्युक्तो नष्टादिसिद्धये ।
[1]एकस्वरश्चार्चिकाख्यो द्विस्वरो गाथिकाभिधा(धः) ॥५४१॥

त्रिस्वरः सामिको नाम चतुर्थो यश्चतुःस्वरः ।
स [2]स्वरान्तरहामान्यौ ज्ञेयावौडुवषाडवौ ॥५४२॥

एषां प्रास्तारिकी संख्या तत्तन्मूलक्रमैर्हता[3] ।
यावती जायते मात्रापिण्डसंख्येति गम्यताम् ॥५४३॥

संख्यां प्रास्तारिकीं[4] सर्वां तथा मूलक्रमानपि ।
सर्वेषां कूटतानानां [5]वक्ष्यामोऽग्रे पृथक्-पृथक् ॥५४४॥

एकस्वरादितानानां संख्या [6]प्रास्तारिकी यथा ।
विज्ञायते स प्रकारः कथ्यते प्रतिमूर्च्छनम् ॥५४५॥

ऊर्ध्वमूर्ध्वं लिखेदङ्कानेकादीन् सप्तमान्तिकान् ।
तेषु पूर्वेण पूर्वेण गुणितेऽङ्के परे-परे ॥५४६॥

एकस्वरादितानाना संख्या प्रास्तारिकी भवेत् ।
एतेषां स्वरविन्यास[7]-प्रकारः कथ्यते स्फुटः ॥५४७॥

अष्टौ रेखा लिखे(खि)त्वोर्ध्वास्तावती[8]-स्तिर्यगा लिखेत् ।
ततः(त) एकोनपञ्चाशत् कोष्ठकाः[9] स्युस्ततः[10]परम् ॥५४८॥

क्रमेण कोष्ठमद्यामभागस्थानधरादितः ।
ऋतुबाणाब्धिवह्निपक्षिचन्द्रसंख्याःप्रमार्जयेत् [१ २ ३ ४ ५ ६] ॥५४९॥

ततोऽवशिष्टकोष्ठेषु सप्तादिषु लिखेत्स्वरान् ।
भवन्त्युत्तरमन्द्रायाः सप्त भेदास्ततः क्रमात् ॥५५०॥

---

[1] A. एकस्वरचार्चिकाख्यो B. एकस्वरस्त्वार्चिकाख्यो ।
[2] B स्वरानूरता etc.
[3] B. adds विसर्ग ।
[4] A omits अनुस्वार ।
[5] A. वक्षामोऽग्रे ।
[6] A प्रस्तारिकी ।
[7] B adds विसर्ग ।
[8] A. स्तीर्यगा ।
[9] A. omits विसर्ग ।
[10] B. omits विसर्ग ।

एवमन्यानपि लिखेत्[1] खण्डमेरू[2]-स्त्रयोदश ।
प्रत्येकं सप्तधा भिन्ना रजन्याद्यास्तु[3] मूर्च्छनाः ।।५५१।।

सौवीर्याद्यास्तया सप्त प्रत्येकं तेषु कल्पयेत् ।
अन्त्यान्त्यस्वरलोपेन भेदाः[4] स्युः सप्त ते ततः ।।५५२।।

एवं द्वौ द्वौ खण्डमेरू सदृशौ भवतस्तयोः ।
एकः षड्जग्रामगोऽस्तु मध्यमग्रामगोऽपरः ।।५५३।।

एषां प्रास्तारिकी संख्या ।। (१)									
	५६	स	रि	ग	म	प	ध	नि	५०४०[1]
		४८	स	रि	ग	म	प	ध	७२०
			४०	स	रि	ग	म	प	१२०
				३२	स	रि	ग	म	२४
इति मूलक्रमः					२६	स	रि	ग	६
उत्तरमन्द्राभेदाः						२२	स	रि	२
सप्त तानाः							१	स	१

[1] B. ५४० ।

---

[1] A. लिखंत् ।
[2] A. खण्डमेरून् स्त्रयोदश B. खण्डमेरून् त्रयोदश ।
[3] A. रजन्याद्या स्यु B. रजन्याद्या स्यु ।
[4] A. omits विसर्ग ।

[1]एतेषा प्रास्तारिकी सख्या ॥ (२)

५६	म	प	ध	नि	स	रि	ग	५०४०
	४८	म	प	ध	नि	स	रि	७२०
		४०	म	प	ध	नि	स	१२०
			३२	म	प	ध	नि	२४
				२६	म	प	ध	६
					२२	म	प	२
						१	म	१

इति मूलक्रम

सौवीरीभेदा सप्ततानाः

[1] B एषा ।

एतेषा[1] प्रास्तारिकी सख्या ॥ (३)

५६	नि	स	रि	ग	म	प	ध	५०४०
	४८	नि	स	रि	ग	म	प	७२०
		४०	नि	स	रि	ग	म[2]	१२०
			३२	नि	स	रि	ग	२४
				२६	नि	स	रि	६
					२२	नि	स	२
						१	नि	१

इति मूलक्रम·

रजनीभेदा· सप्ततानाः·

[1] B. एषा । [2] B प ।

एतेषा प्रास्तारिकी संख्या ॥ (४)

५६[1]	ग	म	प	ध	नि	स	रि	५०४०
	४८	ग	म	प	ध	नि	स	७२०
		४०	ग	म	प	ध	नि	१२०
			३२	ग	म	प	ध	२४
				२६	ग	म	प	६
					२२	ग	म	२
						१	ग	१

इति मूलक्रमः

हरिणाश्वाभेदाः सप्ततानाः

[1] A. १।

एतेषां[1] प्रास्तारिकी सङ्ख्या ॥ (५)

५६	ध	नि	स	रि	ग	म	प	५०४०
	४८	ध	नि	स	रि	ग	म	७२०
		४०	ध	नि	स	रि	ग	१२०
			३२	ध	नि	स	रि	२४
				२६	ध	नि	स	६
					२२	ध	नि	२
						१	ध	१

इति मूलक्रमः

उत्तरायताभेदाः सप्ततानाः

[1] B एषा।

एतेषां[1] प्रास्तारिकी संख्या ॥ (६)

५६	रि	ग	म	प	ध	नि	स	५०४०
	४८	रि	ग	म	प	ध	नि	७२०
		४०	रि	ग	म	प	ध	१२०
			३२	रि	ग	म	प	२४
				२६	रि	ग	म	६
					२२	रि	ग	२
						१	रि	१

मूलक्रमः

फलोपनताभेदाः सप्ततानाः

B. [1] एषा ।

[1]एतेषां प्रास्तारिकी संख्या ॥ (७)

५६	प	ध	नि	स	रि	ग	म	५०४०
	४८	प	ध	नि	स	रि	ग	७२०
		४०	प	ध	नि	स	रि	१२०
			३२	प	ध	नि	स	२४
				२६	प	ध	नि	६
					२२	प	ध	१
						१	[2]प	१

इति मूलक्रमः

शुद्धषड्जाभेदाः सप्ततानाः

[1] B. एषा । [2] B. स ।

¹एतेषां प्रास्तारिकी संख्या ॥ (८)								
५६	स	रि	ग	म	प	ध	नि	५०४०
	४८	स	रि	ग	म	प	ध	७२०
		४०	स	रि	ग	म	प	१२०
			३२	स	रि	ग	म	२४
				२६	स	रि	ग	६
इति मूलक्रमः					२२	स	रि	२
शुद्धमध्याभेदाः सप्ततानाः						१	स	१

¹ B. एषा।

¹एषां प्रास्तारिकी संख्या ॥ (९)								
५६	म	प	ध	नि	स	रि	ग	५०४०
	४८	म	प	ध	नि	स	रि	७२०
		४०	म	प	ध	नि	स	१२०
			३२	म	प	ध	नि	२४
				२६	म	प	ध	६
					२२	म	प	२
²इति मूलक्रमः						१	म	१
मत्सरीकृद्भेदाः सप्ततानाः³								

¹ B. This line is omitted. ² B. इति is omitted
³ B. सप्ततानाः is omitted.

एतेषां प्रास्तारिकी संख्या ॥ (१०)								
५६	नि	स	रि	ग	म	प	ध	५०४०
	४८	नि	स	रि	ग	म	प[1]	७२०
		४०	नि	स	रि	ग	म	१२०
			३२	नि	स	रि	ग	२४
				२६	नि	स	रि	६
					२२	नि	स	२
इति मूलक्रमः						१	नि	१
इति मार्गीभेदाः सप्ततानाः[2]								

[1] B. म । [2] B. सप्तता ।

[1]एतेषां प्रास्तारिकी सख्या ॥ (११)								
५६	ग	म	प	ध	नि	स	रि	५०४०[2]
	४८	ग	म	प	ध	नि	स	७२०
		४०	ग	म	प	ध	नि	१२०
			३२	ग	म	प	ध	२४
				२६	ग	म	प	६
					२२	ग	म	२
इति मूलक्रमः						१	ग	१
अश्वक्रान्ताभेदाः सप्ततानाः								

[1] B. एषा । [2] B. भेदास्सप्ततानाः ।

एतेषां[1] प्रास्तारिकी संख्या ॥ (१२)

५६	ध	नि	स	रि	ग	म	प	५०४०
	४८	ध	नि	स	रि	ग	म	७२०
		४०		नि	स	रि	ग	१२०
			३२	ध	नि	स	रि	२४
				२६	ध	नि	स	६
					२२	ध	नि	२
इति मूलक्रमः						१	ध	१

पौरवीभेदाः सप्ततानाः[2]

[1] B एषा । [2] B. भेदास्सप्तताना ।

एतेषां प्रास्तारिकी संख्या ॥ (१३)

५६	रि	ग	म	प	ध	नि	स	५०४०
	४८	रि	ग	म	प	ध	नि	७२०
		४०	ग	म	प	ध	नि	१२०
			३२	म	प	ध	नि	२४
				२६	प	ध	नि	६
					२२	प	ध	२
इति मूलक्रमः						१	प	१

इति अभिरुद्गताभेदाः सप्ततानाः[2]

[1] B. ६ । [2] सप्तताना is omitted

[1]एषा प्रास्तारिकी सख्या ॥ (१४)

५६	प	ध	नि	स	रि	ग	म	५०४०[2]
	४८	प	ध	नि	स	रि	ग	७२०
		४०	प	ध	नि	स	रि	१२०
			३२	प	ध	नि	स	२४
				२६	प	ध	नि	६
					२२	प	ध	२
इति मूलक्रम						१	प	१

हृष्यकाभेदा सप्तताना

एव चतुर्दशैते स्युर्मेरवो मूच्छना( ) क्रमात् ।
एषां प्रास्तारिकी सख्या लिखेद(द्)क्षिणत क्रमात् ॥५५४॥

वामभागे क्रमानेषां तानाना विलिखेत् सुधी ।
एषु व्यक्त प्रकाशन्ते भेदा वस्वङ्कसमिता ॥५५५॥

शुद्धाश्च[3] काकली चैव सान्तरस्तद्द्वयान्वित ।
भेदा स्युरिति चत्वारो यस्मिन् भेदे निगौ स्थितौ ॥५५६॥

यत्रार(न)योरन्यतरो द्विश्रुतिर्विद्यते स तु ।
द्विभेदो यत्र नेमौ स्त (स)शुद्ध इति कथ्यते ॥५५७॥

एतैर्भेदै क्रमानेषां जानीयान्निपुण पुमान् ।
यथा तरङ्गा जलधौ ह्रासवृद्धिसमन्विता ॥५५८॥

तथा रागसमुद्रेऽस्मिंस्तरङ्गा इव तानका ।
अत्र सप्तस्वरा ये स्युस्ते पूर्णा कीर्तिता मया ॥५५९॥

षट्स्वराद्यास्तु षड्भेदानपूर्णान् जगदुर्बुधा ।
चतुर्दशसु ये भेदा मूर्च्छनासु चतुर्दश ॥५६०॥

तिर्यकस्था पङ्क्तिविन्यासाद्विलिखेत्कोष्ठसप्तकम् ।
तत्राद्ये विलिखेदेकं शेषकोष्ठेषु षट्सु च ॥५६१॥

---

[1] B एषा ।   [2] B ५४० ।

[3] शुद्धा सकाकली is better

पूर्वसंख्यगुणान् न्यस्येदङ्कानेषु यथाक्रमम् ।
एकस्वरादितानाना सख्या स्यात्प्रतिमूर्च्छनम् ॥५६२॥

इति सख्या

१	२	६	२४	१२०	७२०	५०४०

स्वरान्य(घ्य)स्य क्रमात्पूर्वं स्थापनीयस्तत स्वर ।
पूर्वं पूर्वं पराधस्तादुपरिष्टात्स चेत् स्वर ॥५६३॥

पूर्वपङ्क्तौ तदा तस्य पूर्वं स्थाप्य प्रयत्नत ।
तत्पुरस्तात्स्वरा स्थाप्या यथोपरि तथापरे ॥५६४॥

अवशिष्टान् स्वरान् मूलक्रममाश्रु(श्रि)त्य पृष्ठत ।
स्थापयेदिति भूभर्त्रा प्रस्तार( )प्रकटीकृत ॥५६५॥

उपरिष्टात् समारभ्य सप्ताद्येकान्तकोष्ठकम् ।
एकैकस्य परित्यागादष्टाविंशतिसख्यया ॥५६६॥

स १

इति प्रस्तार	स रि	२
	रि स	

स रि ग
रि स ग
स ग रि
ग स रि
रि ग स
ग रि स

स रि ग म प[1]
रि स ग म प
स ग रि म प
ग स रि म प
रि ग स म प
ग रि स म प
स रि म ग प
रि स म ग प
स म रि ग प
म स रि ग प
रि म स ग प
म रि स ग प

[1] B omits this portion of the right side and that seems to be proper because the permutations of four notes are given next and permutations of five notes (a portion whereof is given here) should not precede those of four notes Anyway this portion has been completed here by adding the permutations given within brackets upto 24 permutations ending with प Really speaking 120 permutation should have been given but 'A' ends with प (प) स्वर after giving some confused permutations as स म रि ग, रि स म ग and म रि स ग प म ।

स (ग) म रि प	रि ग म स प
(ग स म रि प	ग रि म स प
स म ग रि प	रि म ग स प
म स ग रि प	म रि ग स प
ग म स रि प	ग म रि स प
म ग स रि प	म ग रि स प)

॥ ४ ॥

स रि ग म	१	स ग म रि	१३
रि स ग म	२	ग स म रि	१४
स ग रि म	३	स म ग रि	१५
ग स रि म	४	म स ग रि	१६
रि ग स म	५	ग म स रि	१७
ग रि स म	६	म ग स रि	१८
स रि म ग	७	रि ग म स	१९
रि स म ग	८	ग रि म स	२०
स म रि ग	९	रि म ग स	२१
म स रि ग	१०	म रि ग स	२२
रि म स ग	११	ग म रि स	२३
म रि स ग	१२	म ग रि स	२४

॥ २४ ॥

[1]१	०	०	०	०	०	०
	१	२	६	२४	१२०	७२०
		४	१२	४८	२४०	१४४०
			१८	७२	३६०	२१६०
				९६	४८०	२८८०
					६००	३६००
						४३२०

[1] A. wrongly gives zero in this square.

पूर्वसंख्यगुणान् न्यस्येदङ्कानेषु यथाक्रमम् ।
एकस्वरादितानानां सख्या स्यात्प्रतिमूर्च्छनम् ॥५६२॥

इति सख्या

१	२	६	२४	१२०	७२०	५०४०

स्वरान्य(न्य)स्य क्रमात्पूर्वं स्थापनीयस्ततः स्वरः ।
पूर्वः पूर्वः पराधस्तादुपरिष्टात्स चेत् स्वरः ॥५६३॥

पूर्वपङ्क्तौ तदा तस्य पूर्वः स्थाप्यः प्रयत्नतः ।
तत्पुरस्तात्स्वराः स्थाप्या यथोपरि तथापरे ॥५६४॥

अवशिष्टान् स्वरान् मूलक्रममाश्रु(श्रि)त्य पृष्ठतः ।
स्थापयेदिति भूभर्त्रा प्रस्तार(:)प्रकटीकृतः ॥५६५॥

उपरिष्टात् समारभ्य सप्ताद्येकान्तकोष्ठकम् ।
एकैकस्य परित्यागादष्टाविंशतिसंख्यया ॥५६६॥

स १

इति प्रस्तारः		
	स रि रि स	२

स रि ग
रि स ग
स ग रि
ग स रि
रि ग स
ग रि स

स रि ग म प[1]
रि स ग म प
स ग रि म प
ग स रि म प
रि ग स म प
ग रि स म प
स रि म ग प
रि स म ग प
स म रि ग प
म स रि ग प
रि म स ग प
म रि स ग प

[1] B. *omits this portion of the right side* and that seems to be proper because the permutations of four notes are given next and permutations of five notes (a portion whereof is given here) should not precede those of four notes. Anyway this portion has been completed here by adding the permutations given within brackets upto 21 permutations ending with प. Really speaking 120 permutation should have been given but 'A' ends with म (ग) मरिस after giving some confused permutations as स ग रि प, रि म ग प and ग रि म ग प म ।

स (ग) म रि प	रि ग म स प
(ग स म रि प	ग रि म स प
स म ग रि प	रि म ग स प
म स ग रि प	म रि ग स प
ग म स रि प	ग म रि स प
म ग स रि प	म ग रि स प)

॥ ४ ॥

स रि ग म	१	स ग म रि	१३
रि स ग म	२	ग स म रि	१४
स ग रि म	३	स म ग रि	१५
ग स रि म	४	म स ग रि	१६
रि ग स म	५	ग म स रि	१७
ग रि स म	६	म ग स रि	१८
स रि म ग	७	रि ग म स	१९
रि स म ग	८	ग रि म स	२०
स म रि ग	९	रि म ग स	२१
म स रि ग	१०	म रि ग स	२२
रि म स ग	११	ग म रि स	२३
म रि स ग	१२	म ग रि स	२४

॥ २४ ॥

[1]१	०	०	०	०	०	०
	१	२	६	२४	१२०	७२०
		४	१२	४८	२४०	१४४०
			१८	७२	३६०	२१६०
				९६	४८०	२८८०
					६००	३६००
						४३२०

[1] A. wrongly gives zero in this square

इष्टतानस्वरमितकोष्ठकैरुत सयुतम् ।
त्रिकोणाकारमालिख्य तस्मिन्नुपरितो लिखेत् ॥५६७॥

आद्यपङ्क्तावाद्यकोष्ठे [1]एकमङ्क परेषु खम् ।
द्वितीयपङ्क्त्यादिकोष्ठे तथैक शेषपञ्चसु ॥५६८॥

तत्स्वस्वपूर्वकोष्ठाङ्क कोष्ठसख्यागुणीकृतम् ।
क्रमेण विलिखेत् तत्तदग्रिमाग्रिमकोष्ठके ॥५६९॥

सिद्धाया तत्र तत्स्याङ्क तमेव विलिखेदध ।
कोष्ठसख्यागुण यावद-[2]धरैककोष्ठकम् ॥५७०॥

खण्डमेरुरय तत्र नष्टोद्दिष्टे विलोकयेत् ।
अत्रोर्ध्वपङ्क्तिकोष्ठेषु सप्तसु क्रमत सुधी ॥५७१॥

न्यस्येच्चिह्नकर[3] किंचिद्[4] द्रव्य मुक्ताफलादिकम् ।
अन्यपङ्क्तिस्थकोष्ठाङ्कैर्यन्मौलैकाङ्कसयुतं ॥५७२॥

नष्टसख्या भवेत्तेषु फलान्याकृष्य तान्यथ ।
निवेशयेत्तदाकृष्टिभवेदन्त्यादित क्रमात् ॥५७३॥

[5]मूलाङ्कावधिरेतस्यामधो यावतिथे पदे[6] ।
फल तावतियो ज्ञेय स्वरो मूलक्रमान्तिमान् (म ?) ॥५७४॥

नष्टतानान्तिमस्तस्मिन स्वरे त्यक्ते क्रमे भवेत् ।
यावत्पूर्ति व्रजेत्तानस्तावदेष विधि[7] स्मृत ॥
इति नष्टस्य विज्ञेयमुत्तर रूपनिर्णयात् ॥५७५॥

॥ इति नष्टम् ॥

मूलक्रमात्यस्वरतो भवेद्यावतिय[8] स्वर ।
उद्दिष्टस्यान्तिमस्तावतियेऽधस्तात्फल पदे ॥५७६॥

क्षिपेत्तच्चालये (त) तत्रान्तिमाल्लघ्य पुनस्त्यजेत ।
स्वर मूलक्रमे[9] याव मौलैकाङ्कमयं विधि ॥५७७॥

---

[1] B एव मङ्क ।
[2] A धैरं etc
[3] A omits अनुस्वार ।
[4] A omits द् ।
[5] A मूल्यावधि ।
[6] B पदम् ।
[7] A omits विसर्ग ।
[8] A तिये ।
[9] B क्रमा ।

फलाकाल्ताङ्कयोगेन मेयोद्दिष्टविधिर्बुधैः ।
इत्यन्तरं समुद्दिष्टमुद्दिष्टस्य महीभृता ॥५७८॥

अत्र [1]पङ्क्तिषु सर्वासु सप्तस्वाद्याद्यकोष्ठके ।
येऽङ्काः स्युस्ते द्वितीयस्यां पङ्क्तौ स्वस्वाद्यकोष्ठगैः ॥५७९॥

अङ्कैः संयोजिताः सन्तः [2]संमते(सम्यक्त्वे) नैव पण्डितैः ।
तानानामार्चिकादीनां संख्याङ्काः[3] स्युः क्रमादिह ॥५८०॥

आर्चिकादिकसर्वाङ्कयोगान्मौलाङ्कसंयुतान् ।
पूर्णानामिह तानानां संख्या संजायते स्फुटा ॥५८१॥

सा च व्योमयुगाकाशमहाभूतमिता मता ।
कालसेनमहीनाथदर्शितोपायतः स्फुटा ॥५८२॥

अत्र प्रकारान्तरतो नष्टोद्दिष्टविधिं वशी ।
[4] दर्शयत्यकृतप्रज्ञप्रबोधाधानहेतवे ॥५८३॥

स्वस्वपूर्वस्य तानस्य संख्ययाप्रिमतानके ।
[5]भागैर्नष्टविधौ हार्यस्तत्र चेयं स्थितिर्विदाम् ॥५८४॥

यत्र निःशेषतो याति भाज्यस्तत्र त्वयं विधिः ।
न कार्यो याति वा येषां स्वराणां भाग ईप्सितः ॥५८५॥

स्वरो न लभ्यते तत्र लभ्यते भागवर्जिते ।
अत्रोदा-[6]ह्रियते किंचिद् बाल-[7]व्युत्पत्तिहेतवे ॥५८६॥

सप्तस्वराणां प्रस्तारे रूपं खाक्षिनगैर्मितम् ।
नष्टं तत्कीदृशं ब्रूहि यदि त्वं वेत्सि [8]तत्त्वतः ॥५८७॥

रियते मूलक्रमे सादौ भागे खाक्षिनगैः सति ।
न निःशेषो व्रजेद्भाग इति लब्धो निषादवान् ॥५८८॥

[9]अवशिष्टे षट्स्वरेऽत्र क्रमे खाक्षीन्दुभाजके ।
क्रमाद्धपमगान्धारर्षभाणां भागसंभवान् (तु) ॥५८९॥

---

[1] A. पक्तिषु ।
[2] B. समक्तेनैव ।
[3] B. सख्याका. ।
[4] B. दर्शयत्प्रकृतप्राज्ञ ।
[5] A. भागो नष्ट etc. ।
[6] A. ह्रयते ।
[7] A. व्यत्पत्ति ।
[8] A. तत्रत. ।
[9] B. व्यवशिष्टे ।

न भागो लभ्यते षड्भ्यो भागो नाशेष इत्यतः[१] ।
अतोऽवशिष्यते पञ्चस्वरक्रम इह क्रमात् ॥५९०॥

भाजका वेदपक्षाः स्युस्तत्र भागस्य संभवान् (त्) ।
क्रमाद्धपमगा नैव लभ्यन्ते पूर्ववर्त्मना ॥५९१॥

भाज्यो निःशेषितव्योऽत्र नेति रिर्लभ्यते स्वरः ।
चतुःस्वरक्रमे चाय् रसैर्भज्येऽवशेषिते ॥५९२॥

प्राप्यन्ते धपमा नैव गान्धारो लभ्यते यतः ।
पूर्ववस्रैव निःशेषो भागोऽस्य त्रिस्वरः क्रमः ॥५९३॥

यट्संख्यो भाजकस्तस्य द्विकाङ्को भागकर्मतः ।
चत्वारो धपयोर्याता द्विकमात्रावशिष्यते ॥५९४॥

न निःशेषादिविधिनोपलब्धो मध्यमः स्वरः ।
द्विसंख्यो द्विस्वरश्चाथ क्रमः क्रमविधि श्रितः ॥५९५॥

तत्र भूभाजिते याते चैके धस्य तु पञ्चमः ।
प्राप्तश्चैके न संप्राप्तो धैवतः सप्तमः स्वरः ॥५९६॥

एवं धपमगान्धाररिसनीतिपदं स्थितम् ।
नष्टरूपमयोद्दिष्टं विज्ञेयं तत्त्वतो बुधैः ॥५९७॥

नष्टरूपस्वरप्राप्तिनिदानादङ्कराशितः ।
यैर्यैरङ्कैः स्वरो यो यो लभ्यतेऽत्र यथाविधिः ॥५९८॥

तेषा योगादिहादेश्यमुद्दिष्टोत्तरमत्र तु ।
इति तानप्रकरणमीरितं पृथिवीभुजा ॥५९९॥

इति श्रीराजाधिराजमहीमहेन्द्रश्रीकालसेनविरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीत-[२]मीमांसायां संगीतरत्नकोशे स्वरगतोल्लासे स्थानादिपरीक्षणं प्रथमम् ।

[१] A. श्भ्युत. ।
[२] A. मिर्मांसायां ।

साधारणं नाम द्वितीयं परीक्षणम्

साधारणोक्तिराशेषभूभुजा पृथवभिजा ।
साधारणसमुद्देश क्रियते निर्विकल्पवान् ॥१॥

वसन्तशीतयोरन्तर्यथोभयगुणाश्रय ।
कालस्तया भवेद्गीत पूर्वापरगुणाश्रयान्(त्) ॥२॥

साधारण भवेत्तच्च द्विप्रकारतया द्विधा ।
स्वरसयोगतो जातिसयोगात्तत्पुनर्मतम्[1] ॥३॥

चतुर्द्धाद्य तु निसगमध्यमाश्रयतो भवेत् ।
श्रुतिद्वयस्य ग्रहणान्निसयो स्वरयोरिह ॥४॥

काकलीसाधारण स्यात्, षड्जसाधारण पुन ।
निषादऋषभाभ्यां च षड्जाद्यन्तश्रुतिद्वये[2] ॥५॥

परिगृहीते भवति, तयान्तरविशेषितम् ।
साधारण तु गमयो श्रुतियुग्मपरिग्रहात् ॥६॥

मध्यमाद्यन्त(ग)[3] यत्र श्रुतियुग्म म(ग)पौ स्वरौ ।
गृहीतस्तत्र विज्ञेय मध्यसाधारण बुधै ॥७॥

यदत्र मध्यमस्योक्तं बुधै[4] साधारण स्फुटम् ।
मध्यमग्राम[5] एव स्यात्तदिति प्राज्ञसमतम् ॥८॥

स्वस्थानाद्यश्च्युत स्वीयस्थानमप्राप्तवान् स्वर ।
साधारण तु तद्भावो भाव (?) प्राधान्यत स्मृतम् ॥९॥

अत्र साधारण केचिद्वदन्ति स्वरकोविदा ।
षड्जग मध्यम(ग) चापि केशाग्रसदृणुत्वत ॥१०॥

कौशिक नाष तद्गाता कश्चिद्गायति वा न वा ।
साधारण तु षड्जस्य ति(नि)रिभ्यामुपजीवनात् ॥११॥

---

[1] cf S R 1 5 1—10 for 3—24 above
[2] B द्वयम् ।
[3] B मध्यमाद्यन्त सश्रुत्य ।
[4] B. बुधा ।
[5] B omits ग्राम ।

साधारण्यं मध्यमस्य गपाभ्यामुपजीवनात् ।
इतोऽत्र[1] द्विविधं षड्जमध्यमाभ्यां विशेषणात् ॥१२॥

ग्रामसाधारणं केचिदवादिषुरतद्विदः ।
ग्रामेऽपि मध्यमे, नूनं चतुःश्रुतिसमाश्रयात् ॥१३॥

पञ्चमे षड्जतामास्ते (प्ते), षड्जग्रामिकलक्षणे ।
चतुःश्रुतिकतामास्ते (प्ते) धैवते, मध्यमाभिधाम ॥१४॥

षड्जे गते, भवेल्लक्ष्म षड्जग्रामस्य यत्र तु ।
एक[2] प्रयोगे दृश्येते ग्रामौ साधारणत्वतः ॥१५॥

तुल्यक्षयतया तत्र ग्रामसाधारणं मतम् ।
श्रितौ विकारे(ऽ)[3]नंशत्वमल्पत्वं वा गनी स्वरौ ॥१६॥

प्रयुज्येते यथा काकल्यन्तरत्वे तयोच्यते ।
उच्चार्य प्रथमं षड्जं काकलीधैवतौ वदेत ॥१७॥

यद्वा षड्जं समुच्चार्य ततः काकलिनं वदेत् ।
पुनः षड्जं प्रोच्चरेच्च प्रयोगक्रममाश्रितः ॥१८॥[4]

धकाकल्योरन्यतमं 'प्रोच्चरेत् स्वरतत्त्ववित्' ।
उच्चार्य मध्यमं पूर्वं प्रयुञ्जीतान्तरर्षभौ ॥१९॥

यद्वा मध्यममुच्चार्य प्रयुञ्जीतान्तरस्वरम् ।
ततश्च मध्यमो ग्राह्यस्तत्परा पतमोऽपि च ॥२०॥

अत्रेयदर्थे काशब्दः कले[5] रथिकलः स्मृतः ।
एतौ धर्मौ यत्र शब्दे विद्येते काकलीति सः ॥२१॥

अत्र साधारणं षाड्जं षड्जग्रामे तु[6] संभुवि ।
साधारणं मध्यमस्य मध्यमग्राम एव हि ॥२२॥

षड्जग्रामे काकली हि विद्यते नान्तरः स्वरः ।
स चेदत्रापते(त)र्हि काकलीस्वरसंश्रयात ॥२३॥

---

[1] A B इतात ।

[2] B एवं ।

[3] A नांशम् ।

[4] A repeats this verse and counts it as two verses, the excess of one number continues till the end of the प्रकरण ।

[5] B कन ।

[6] B नु ।

अन्तरो मध्य(म)ग्रामे नित्यमेवावतिष्ठते ।
तत्र चेत् काकली क्वापि दृश्यते सान्तराश्रयात् ॥२४॥

अत औडुवकृत् षड्जग्रामे काकलवान् स्वरः ।
प्रयुक्ते षाडवं नैव कालजिद्भूपसंमतात् ॥२५॥

मध्यमे त्वौडुवाशसौ काकली नैव कर्हिचित् ।
तनोति षट्स्वरं गीतमिति गीतविदो विदुः ॥२६॥

एवं काकल्यन्तरौ द्वौ षड्जग्रामे यदा तदा ।
षड्जसाधारणं प्रोक्तं भरतज्ञेन भूभुजा ॥२७॥

तथैवान्तरकाकल्यौ तौ मध्यमगतौ यदि ।
तदा मध्यमपूर्वं 'स्यात् साधारणमिह' स्फुटम् ॥२...

यत्कैश्चिदेते संप्रोक्ते कैशिके सूक्ष्मदृष्टिभिः ।
साधारणेन तद्राजराजसंमतिमर्हति ॥२९॥

यतोऽभिनवगुप्तोक्तिरहस्यज्ञः क्षमाधिपः ।
अन्यथैतद्वचोगुम्फयुक्तिव्याकरणं व्यधात् ॥३०॥

कैशिकीषड्जकैशिक्यौ यतस्तत्त्वज्ञसंमते ।
ये ते कैशिकमाश्रित्य प्रवृत्तेऽत्र निशम्यताम् ॥३१॥

अल्पप्रयोगता योक्तान्तरकाकलिनोरिह ।
सान्यथा [1]सूत्रयोरत्र बहुत्वयोररीकृते ॥३२॥

इति चेदुच्यते विद्वन् ते एव तु तथाविधे ।
तत्र वास्तु तयोर्नाम बहुत्वं काक्षतस्तु मे ॥३३॥

मैवं लोपविधेरत्र निरर्थत्वप्रसगतः ।
उत्तरोत्तरदोषाणां प्रसगादस्यता मुखम् ॥३४॥

क्षेत्रराजमतादेतत् स्वरसाधारणं स्फुटम् ।
कालसेनेन विभुना विवृतं तत्त्वविन्मुदे ॥३५॥

जातिसाधारणमथो यथोद्देशं प्रतन्यते ।
एकांशोपचितास्वेकग्रामजासु[2] (सु) च जातिषु ॥३६॥

यद्गानं समतामाप्त जातिसाधारणं तु तत् ।
दन्तिलाद्या पुनरिद रागानेव प्रचक्षते ॥३७॥

---

[1] B. भूत्त ।
[2] B. जेषु ।

.भिन्नग्रामभवास्वेतत्केपाचन मते मतम् ।
एकाशतादिवशतो[1] न तत्सुज्ञजनप्रियम् ॥३८॥

यत्र श्रुतिसमुत्कर्षात् स्वरोऽन्यस्वरदेशग. ।
विलुप्त इव तत्त्वज्ञैर्गीयते तत्र केन च ॥३९॥

श्रुतिसाधारण नाम वद(स्) तत्रोच्यते त्विदम् ।
धैवतर्षभयोश्चैयात्र गान्धारनिषादयोः ॥४०॥

साकर्ये सन्निकर्षेण स्वरव्यक्तेरभावत. ।
पारिशिष्येण निगयोः स्थितौ तत्र तयोः पुन. ॥४१॥

श्रुतिद्वयोत्कर्षवशात् काकल्यन्तरता स्थिता ।
उत्कृष्येत यदैकान्तु श्रुतिं तत्कैशिक भवेत् ॥४२॥

एकश्रुतिसमुत्कर्षात् षड्जमध्यमपञ्चमा. ।
पचश्रुतिकतायोगान्न ते रक्तिप्रदा मताः ॥४३॥

श्रुतिसाधारण तस्माद्यदुक्त षण्मुखादिभि ।
काकल्यन्तरयोश्चैव कैशिकाच्च न तत् पृथक् ॥४४॥

षड्जमध्यमयोश्चैवमपि त्रिश्रुतियोगत ।
एतद्भिन्नं कुतो न स्यादिति चेदुच्यते त्वया ॥४५॥

प्रज्ञोत्कर्षवशादेव श्रुत्युत्कर्षविधानवित् ।
भवान् केन निवार्येत गान्धर्वस्यापकर्षकृत् ॥४६॥

पण्डितंमन्यमानैश्च कैश्चिदत्रोपवर्णितम् ।
तान-[2]साधारण तत्र युक्तिलेशो न विद्यते ॥४७॥

षाडवौडुवयोर्हेतुभूता एता निगा [3] स्वरा ।
लोप्यतामात्रतस्तेषा विशेषानाश्रयादिह् ॥४८॥

अन्तर्भावो[4] ह्यभिमतो न पृथक्तदत स्मृतम् ।
इति साधारण नाम सविशेष निरूपितम् ॥४९॥

असाधारणकर्त्रेदमाश्रितानां महीभुजा ।
केचिदन्ये वदन्त्यत्र द्विस्वरान्तरितौ स्वरौ ॥५०॥

---

[1] B. वसतो ।
[2] A. साधारणे ।
[3] B नगा ।
[4] B. भावा ।

विवादिनौ तन्मते स्यात्समयोस्तु विवादिता ।
तथा हि पचमेंऽशत्वमापन्ने बहुधा तथा ॥५१॥

तस्य संन्यासविन्यासयोग्यताऽपि न युज्यते ।
समश्रुतिकता येन हेतु सवाद ईरिता ॥५२॥

षड्जग्रामे न सवाद(स्)तन्मते सपयोर्भवेत् ।
सा वै तयो सुप्रसिद्धा दृश्यते तद्विदा वरै ॥५३॥

अत्र प्रतिसमाधानमीर्यते[१] पृथवीभुजा ।
नाभेरूर्ध्व चरन् वायु स्पृशन् स्थानचतुष्टयम् ॥५४॥

चतु श्रुतीर्जनयति समदा(·) षड्जपचमौ ।
ननु यस्या स्वरोत्पत्ति श्रुतौ सताडिते तया ॥५५॥

स्वरे(ऽ)न्यश्रुतिसघाता स्वरोत्पत्ति( ) प्रदृश्यते ।
रक्तिहानिकृत्त्वेन न स्यान स्पृशति[२] क्वचित् ॥५६॥

किं च वायु शरीरान्त श्रुतिस्थानानि सस्पृशन् ।
क्रमेण हि प्रतिस्थान स्वरानुत्पादयन् स्वत ॥५७॥

अन्त्य[३]-स्वरस्य सस्थाने स्वस्वाप्त श्रुतिसज्ञक ।
स चाल्पश्रुतिसभूत स्वरोऽल्प( )स्यात्तया बहु ॥५८॥

बहुश्रुतिसमारब्धो नैव हि घटनामियात् ।
यत स्वरस्य बहुताल्पता वा क्वापि दृश्यते ॥५९॥

स्वकारणश्रुतीयत्ताहेतुका नहि कोविदै ।
किंतु प्रयत्नातिशयजनिता सा प्रतीयते ॥६०॥

तथा हि शिखिना जात षड्ज कुजरसभवम् ।
निषाद द्विश्रुतिमपि नास्त्यें(त्ये)ति स्वमहत्तया[४] ॥६१॥

तर्ह्यस्तु श्रुतिबाहुल्य स्वराणा रक्तिकारणम् ।
नासमश्रुतिकत्वेऽत्र कल्प्यमानेऽस्ति कारणम् ॥६२॥

तद्वय(द्वि ?)-वादिकससिद्ध्यै प्रागेव भणित मया ।
अन्तरालश्रुतिस्थानान् यथो वायु( ) स्पृशन्निव ॥६३॥

---

[१] B पृथिवीभुजा ।
[२] A B पृशते
[३] A अन्त्यं ।
[४] A महत्तया ।

तेषु स्वेता न जनयन्स्वर जनयतीति चेत् ।
नैतत्, कारणताबाह्यतत्स्पर्शः कथ्यते कथम् ॥६४॥

अत्र वायुरन्तरालश्रुतिस्थाने वहन्नपि ।
स्पृशन् विनाभि[1]-घातेनान्त्यश्रुतौ जनयेत् स्वरम् ॥६५॥

अन्तरालश्रुतिस्पर्शा(ज्)जायते यो ध्वनिः कियान् ।
सोऽस्ति-[2]सूक्ष्मत्वतो योगिगम्य. प्रागेव कीर्तितः ॥६६॥

एवं यस्मिन्स्वरे [3]यावच्छ्रुतिस्थानं प्रकीर्तितम् ।
तावच्छ्रुतिकः एवायं स्वरः संपद्यते ध्रुवम् ॥६७॥

चतुःश्रुतिस्त्रिश्रुतिश्च द्विश्रुतिश्च क्रमात् स्वराः ।
षड्जश्च ऋषभश्चैव गांधारश्चेति ते त्रय. ॥६८॥

अत्र वेदश्रुतेः सम्य(ग्)वादिनो द्विश्रुतिर्भवेत् ।
विवादी गस्त्रिश्रुतो रिरनि(नु)वादी तु मध्यग. ॥६९॥

एकश्रुत्यैव च कथं षड्जगान्धारकौ स्वरौ ।
विलक्षणौ वादिनश्च स्वरस्यर्षभ[4]-संज्ञिनः ॥७०॥

विवादी द्विश्रुतिश्चैकोऽनुवाद्यन्यश्चतुःश्रुति. ।
कथं च वादिनो यस्य[5] सरी अप्यनुवादिनौ ॥७१॥

सत्यमेतद्यतो लोके हीन नैवं गुणाधिक(:) ।
विवदेत च विवदन्त्यन्यस्योत्कर्षहेतवे ॥७२॥

जनश्रुतिकतायां तु सत्यां षड्जस्य रिस्वरः ।
उभयोर्मध्यवर्तित्वादनुवाद्येव समतः ॥७३॥

लोकेऽपि मध्यवर्ती स्यादुभयोरनुवादवान् ।
कालसेनमहीन्द्रेण लोकवृत्तानुसारतः ॥७४॥

वाद्यादिसत्ता लोकानुसारिण्यः सप्रपंसिता. ।
एवमुक्ततया स्याता. सरिगा एव ते स्वराः ॥७५॥

---

[1] B भिद्यते ।
[2] B सूक्ष्मत्वात् ।
[3] A यावत् श्रुतिस्थान B यावत् श्रुतिस्थान ।
[4] A. स्वरस्यर्षभ etc.
[5] A. B यस्य ।

स(ष)धनित्वेन तेषां हि .मध्यमो(ऽ)वधिमाश्रित ।
यदभाणि स्वरस्थानश्रुतेरन्तर[१]गोचरा ॥७६॥

अस्पृशन्नेव जनयेत् स्वर वायु श्रुतीरिह ।
तदचारु यतो दारुवीणाया सारणाविधौ ॥७७॥

प्रवृत्तानु(तु ?)लहुकारप्रयोगेऽध्यक्षगोचर ।
अन्तरालश्रुतिस्थानस्पर्श सजायते स्फुट ॥७८॥

स तु प्रथममञ्जर्या श्रीरागछाययापि च ।
कामोदाभीरिकयोश्च छायया दृश्यते बुधै ॥७९॥

अत्रोदाह्रो(हि)यते श्रीमान् मातृगुप्तवचो यथा ।
गीयमाने स्वरे श्रोतु स्वसवेद्यो(ऽ)णुशः क्रम ॥८०॥

श्रूयमाण पुनर्नाद एक एवान्यरञ्जक ।
सप्रदायविदा नात पर श्रुत्यप-[२]कपणम् ॥८१॥

अलकारकृताभ्यासे शारीरेऽपि श्रुतिक्रम ।
कम्पितान्दोलनकृतौ स्वराणा दृश्यते स्फुट ॥८२॥

षड्जमध्यमयो कार्यं कायरक्ति-[३]विरोधिकृत् ।
काकलित्वादिना येन यस्य या गृह्यते श्रुति ॥८३॥

सा तु तस्यैव ता(ना)-[४]न्यस्य यतस्तत्क्षेत्रगोचर (गोचरा) ।
तस्मादन्तरकाकल्यौ समयोर्न पृथक(ङ्)मतौ ॥८४॥

इति साधारण नाम सविशेष निरूपितम् ।
असाधारणकर्त्रेह(द)माश्रिताना महीभुजा ॥८५॥

इति श्रीराजाधिराजमहीमहेन्द्रकालसेनविरचिते सगीतराजे षोडशसाहस्र्या सगीतमीमासाया गीतरत्नकोशे स्वरगतोल्लासे साधारणपरीक्षणम

द्वितीयं समाप्तम ।

---

[१] A रन्त च गोचरा ।
[२] B श्रुत्युप etc
[३] B विशोधकृत् ।
[४] B तानस्य ।

वर्णालंकारनाम तृतीयं परीक्षणम्

अथ स्थापितवर्णेन कालसेनेन धीमता ।
सद्वर्णितसुवर्णेन क्रियते वर्णनिर्णयः ॥१॥

विचारवचनाद्वर्णो(र्णा) वर्णा वा स्तुति-वाचकात्[1]।
स्तूयन्ते गीतसर्वस्वभूता वर्णा इतीरिताः ॥२॥

विस्तारयन्ति वा गीतं कान्ति गच्छन्ति वा पदे ।
स्थाय्यादिभेदभिन्नास्ते लक्षिताः पूर्वमेव हि ॥३॥

क्षेत्रराजमतादेते राजराजेन धीमता ।
परीक्ष्यन्ते यथान्यायं प्राणा गीतस्य ते यतः ॥४॥

एक एव स्वरो यत्र पदे विच्छिद्य गीयते ।
मुहुर्मुहुः स विज्ञेयस्तत्र स्थायीति लक्षितः ॥५॥

नातिदीर्घगतिः स स्यात्तत्वे हि परिहीयते ।
हसितादिरलंकारो यतस्तस्येदृशी गतिः ॥६॥

एक एव स्वरस्तेषु विच्छिद्यैव पुनः पुनः ।
अनेकवारमुच्चार्यमाणः साक्षादिवेक्ष्यते ॥७॥

तत्र स्थायी यथा षाड्ज्यां सा सा सा सा इतीर्यते ।
मध्यमायां यथा मा मा मा मा इत्यप्युदीर्यते ॥८॥

आरोहिणः स्वरा यत्रारोही वर्णः स उच्यते ।
नन्दयन्त्यां यथा रीरी गागा मामाऽथ पाद्वयम् ॥९॥

अधस्तादवरोहन्ति तेऽवरोहिणि वर्णके ।
कार्मारव्यां यथा रीसा गारी निधनिपा इति ॥१०॥

यत्रारोहावरोहौ च[2] व्यत्ययेन क्रमेण वा ।
स्यातां स्वराणां विज्ञेयः संचारी तत्र सूरिभिः ॥११॥

धैवत्यां च तथा जातौ सधपा मपधा निधा ।
पनिधेति स्फुटो वर्णः संचारी परिदृश्यते ॥१२॥

नन्वेतत्त्रयमम्मिश्रो वर्णोऽयं वर्णितः पुरा ।
तत्रारोहावरोही च द्वौ मुख्येन प्रवर्त्तताम् ॥१३॥

---

1. B. याचरात् ।
2. B. omits च ।

स्थायी तत्र यथा केन प्रवेष्टुमभिवाञ्छति ।
अत्रोच्यते यथा वर्णे संचारिणि पदं भवेत् ॥१४॥

स्थायिवर्णस्य तत्रेयं युक्तिः सम्यङ् निशम्यताम् ।
स्वरेऽत्र यत्र कुत्रापि चिरं स्थित्वाल्पमेव वा ॥१५॥

आरोहं वावरोहं [1]वा कुरुतेऽनारतं सुधीः ।
तत्रैकरूपगीतेन बाहुल्याच्चिरकालगम् ॥१६॥[2]

मानेन यावता गेयं पदं तावानिह स्फुटम् ।
[3]लक्ष्यते स्थायिवर्णोऽत्र वर्णवर्णककोविदैः ॥१७॥

एकस्मिन् सप्तके पूर्णे वर्णनिष्पत्तिरिष्यते ।
यथा सरिगमपधन्येव आरोहिवर्णकः ॥१८॥

प्रातिलोम्येनावरोही संचारी भू (तु)-भयात्मकः ।
एकस्वरस्थिते स्थायी न सप्तकमपेक्षते ॥१९॥

गीतात्मका अपि पदाधाराः स्थाय्यादयः स्मृताः ।
यथालंक्रियते रामा विलासैः, पदसंहतिः ॥२०॥

तथालंक्रियते वर्णैरिति वर्णविदो विदुः ।
पदानि यत्रालापादौ न स्युरेभिस्तु तत्र किम् ॥२१॥

अलंक्रियेत चेद्यतत् कण्ठादावसतामपि ।
सतामपि च भूषाणां भूषणत्वं न हीयते ॥२२॥

न भ्राजते चन्द्रमसा विहीना विभावरी संस्कृतवर्जिता च ।
वाणी तथालंक्रियताविहीना गानक्रिया तामिह वच्मि तस्मात् ॥२३॥

स्थाय्यारोह्यवरोही च संचारीति चतुर्विधा ।
लक्षिता पूर्वमेवेयं मया लक्ष्मपरीक्षणे ॥२४॥

विभागशः प्रपञ्चेन लक्ष्यते सा यथाक्रमम् ।
आदिमध्यावसानेषु[4] एषामेकः स्वरो भवेत् ॥२५॥

---

[1] B. च ।

[2] B. numbers this verse as 17 and the difference numbering continues till no. 33.

[3] A. लक्षिते ।

[4] सन्धि is desirable here in आदिमध्यानवसानेषु and एषामेकः, but is avoided because of the requirement of metre.

प्रावशन्तु स्वरा अन्ये न वा ते स्थायिवर्णगाः ।
नानागुम्फवशादेते यद्यपि स्युरनेकशः ॥२६॥

अलंकारांस्तथाप्यत्र प्रसिद्धानेव वर्णये ।
प्रसन्नादिः प्रसन्नान्तः प्रसन्नाद्यन्तकः परः ॥२७॥[1]

तुर्यः प्रसन्नमध्यमः(मध्यः) स्यात् पञ्चमः क्रमरेचितः ।
प्रस्तारोऽथ प्रसादश्च सप्तैते स्थायिवर्णगाः ॥२८॥

१) मन्द्रद्वयात्परे तारे प्रसन्नादिरिहोदितः ।
तथाहि—सं सं सं इति प्रसन्नादिः ॥२९॥

इति तदुदाहृतिरादृता ॥

२) तद्वैलोम्ये प्रसन्नान्तः, सं सं सं इति प्रसन्नान्तः ॥३०॥

३) मन्द्रद्वयान्तरा दीप्ते प्रसन्नाद्यन्तसंज्ञकः ।
सं सं सं इति प्रसन्नाद्यन्तकः । इति भवेत् ॥३१॥

४) तारयोर्मध्यगे पुनर्मन्द्रे प्रसन्नमध्याख्यः ।
सं सं सं इति प्रसन्नमध्यम—इति कीर्तितः ॥३२॥

५) आदावन्ते मूर्च्छनादिस्वरो मध्ये द्वितीयकः ।
प्रथमेयं कला मध्ये स्तस्तृतीयचतुर्थकौ ॥३३॥

सा द्वितीया तृतीया तु मध्यमे(मध्ये) पार्श्वस्त्रिभिर्भवेत् ।
एतत्कलात्रयेणोक्तोऽलंकारः क्रमरेचितः ॥३४॥
संरिसं संगमसं संपधनिसं । इति क्रमरेचितः ॥

६) प्रस्तारस्तु प्रतिकलं दीप्ते भवति सोऽन्तिमे ।
संरिसं संगमसं संपधनिसं ॥ इति प्रस्तारः ॥३५॥

७) व्यत्ययात्तारमन्द्राणां प्रसादः स्यात्स एव हि ।
संरिसं संगमसं संपधनिसं ॥ इति प्रसादः ॥३६॥

इति स्थायिगता ह्येतेऽलंकाराः परिकीर्तिताः ॥३७॥

अथारोहिगतान् वक्ति कालसेनो धराधिपः ।
विस्तीर्णश्चाथ निष्कर्षो बिन्दुरभ्युच्चयः परः ॥३८॥

हसितप्रेङ्खिताक्षिप्तासन्धिप्रच्छादनास्तथा ।
उद्गीतोद्वाहितारव्यौ च त्रिवर्णो वेणिरित्यमी ॥३९॥

[1] cf. S. R. 1. 6. 4-46 for 27-130 verses above.

द्वादशारोहिवर्णस्था अलंकाराः स्मृता बुधैः ।
मन्द्रस्वरैः सविच्छेदैर्दीर्घैरारोहणं क्रमात् ॥४०॥

(१) यत्र स्यात्तत्र विस्तीर्णोऽलंकारः[1] कीर्तितो[2] बुधैः ।
सा री गा मा पा धा नी ॥ इति विस्तीर्णः ॥ इति तत्स्वरूपमुदाहृतम् ॥४१॥

(२) द्विस्त्रिश्चतुर्द्वाभ्यासेन स्वरैर्ह्रस्वैर्निरन्तरैः ।
प्रोच्चाराम्नाम निष्कर्षोऽलंकारो गदितो यथा ॥४२॥

सस रिरि गग मम पप धध निनीति च ।　　इति निष्कर्षः ॥
त्रिश्चतुर्वा स्वरोच्चारे गात्रवर्णमिमं जगुः ॥४३॥
ससस रिरिरि गगग ममम पपप धधध निनिनि ।

सादिस्वरचतुष्कं च चतुष्कं च पुनः पुन. ॥४४॥
ससस्स रिरिरिरि गगगग मममम पपपप धधधध
निनिनिनि ॥ इति गात्रवर्णः ॥

(३) प्लुतं ह्रस्वं प्लुतं ह्रस्वं प्लुतं ह्रस्वं प्लुत ह्रस्वम् ।
समुच्चरन् पदारोहे क्रमाद्विन्दुस्ततोदितः ॥४५॥

त्रिरुच्चारात् प्लुतीकृत्य षड्ज रि सकृदेव हि ।
ह्रस्वमुक्त्वा पुनर्गं च प्लुतीकृत्पञ्चम तथा ॥
ह्रस्वमित्यादि-नीयावत्तस्योदाहरण स्मृतम् ॥४६॥
ससससरि गगगम पपपध निनिनि ॥ इति बिन्दु ॥

स्वरेऽग्रिमे प्रतिकलं यद्यप्यत्र स्थितिर्भवेत् ।
तथाप्यारोहणस्यैव प्राधान्यादयमिष्यते ॥४७॥

(४) आरोहिवर्णगस्त्वेकस्मृतीयं परेष्वपि ।
मध्ये मध्ये चैकैकस्य स्वरस्य त्यागतो भवेत् ॥४८॥
सगपनि ॥ इत्येवं रूपस्वरूपवान् ॥ इत्यभ्युच्चय. ॥

(५) यत्र साद्याः स्वरा वृद्धिमाप्नुवन्त्युत्तरोत्तरम् ।
प्राहुस्तं हसितं नाम तदुदाहरण यथा ॥४९॥

स रिरि गत्रयं मस्य चतुष्कं पस्य पञ्चकम् ।
धषट्क सप्तकं नीनामित्युदाहृतिरस्य तु ॥५०॥
स रिरि गगग मममम पपपपप धधधधधध निनिनिनिनिनिनि ॥
इति हसितम् ॥

---

[1] A ऽलकारा ।
[2] A कीर्त्तिता ।

(६) स्वरद्वयं समुच्चार्य ते द्वितीयं परेण च ।
योजयेत्रिस्वरं यावदान्दोलनं यथा यदा ॥५१॥

आरोहे क्रमतः प्राह तदा प्रेङ्खितनामकम् ।
सरि-रिग-गम-मप-पध-धनीतिस्फुटः ॥५२॥ इति प्रेङ्खितः ॥

(७) अमुमेव क्रमं केचिदामनन्ति विचक्षणाः ।
आक्षिप्तं चामुमेवाह मध्यस्वरविवर्जितम् ॥५३॥
सग गप धनि ॥ इत्याक्षिप्तः ॥ इत्येतद्रूपं कृष्णमहीश्वरः (?) ॥

(८) त्रिस्वराः स्युः कलास्तिस्रो यत्र पूर्वकलान्तिमः ।
स्यादुत्तरकलाद्यो स सन्धिप्रच्छादनो मतः ॥
सरिगा गमपेति द्वे तृतीया पधनीति मत् ॥५४॥

॥ इति सन्धिप्रच्छादनः ॥

९,१०,११) द्वे द्वे कले त्रिस्वरे स्तातयोराद्यौ च मध्यगौ ।
अन्तिमो च स्वरो यत्र मिथः प्रोच्चरितो क्रमात् ॥५५॥

तदोद्गीतोद्ग्राहितास्यत्रिवर्णा वर्णिता यथा ।
सत्रयं च रिगौ मानां त्रयमाद्यः पधौ स्वरौ ॥५६॥

यतोऽलंकृतयः सर्वा आरोहे मन्द्रमादितः ।
अवरोहे तमन्ते च कृत्वा वर्त्तन्त उज्झिताः ॥६२॥

तस्माद्यदुक्तमारोहेऽवरोहे च द्वयोरिह ।
प्रसन्नाद्यं तदा तच्च तद्‌ज्ञानविजृम्भितम् ॥६३॥

(इत्यवरोहिवर्णगतालंकाराः)
अथ सञ्चारिणि प्रायः संभवन्तोऽप्यनेकशः ।
अलंकारा न वर्ण्यन्ते यतस्ते लक्ष्मवर्त्मनि ॥६...

अप्रसिद्धान्[1] प्रसिद्धांश्च कांश्चित्तानुपवर्णये ।
मन्द्रादिर्मन्द्रमध्यश्च मन्द्रान्तः स्यात्ततःपरम् ॥६५॥

प्रस्तारश्च प्रसादश्च व्यावृत्तस्खलितावपि ।
परिवृत्ताक्षेपबिन्दूद्वाहितोर्मिसमास्तथा ॥६६॥

प्रेङ्खनिष्कूजित[2]-श्येन-[3]क्रमोद्घट्टितरञ्जिताः ।
सन्निवृत्तप्रवृत्तोऽथ वेणुश्च ललित[4]-स्वरः ॥६७॥

हुंकारो ह्लादमानश्च ततः स्यादवलोकितः ।
पञ्चविंशतिरित्येते वर्ण(वर्णे) सञ्चारिणि स्थिताः[5] ॥६८

(१) सादिकास्त्रिस्वराः पञ्च कलास्तासु च मध्यगः ।
स्वस्वतृतीयः कर्त्तव्यः स्वरो मन्द्रादिसंज्ञके ॥६९॥

सगरि रिमग[6] गपम मधप पनिध ॥ इति मन्द्रादि ॥

(२) ता एवादिममध्यान्त्या क्रमाच्चेदपरौ तदा ।
मन्द्रमध्ये यथात्र स्याद्‌गा(त्) सरी माद्रिगौ तथा ॥७०॥

पाद्‌गमौ धान्मपौ नेश्च पधाविति निदर्शनम् ॥७१॥
गसरि मगरि (मरिग) पगम धमप निपध ॥ इति मन्द्रमध्यः ॥

(३) मन्द्रान्ते तु रिगौ सान्तौ मग(गम)रिमपगेति च ।
पधमा धनिपेत्येवं कलाः पञ्च प्रकीर्तिताः ॥७२॥
रिगम (रिगस) मगरि (गमरि) मपग
पधम धनिप ॥ इति मन्द्रान्तः ॥

---

[1] A. अप्रसिद्धा प्रसिद्धाश्च ।
[2] [3] A. B. add विसर्ग ।
[4] A B. add विसर्ग ।
[5] A. B. omit विसर्ग ।
[6] A. B रिगम ।

(४) विमर्घ्य स्यात् स्वरयुगं प्रोच्य मध्यात् पुनर्युगम् ।
तादृगारोहणे पञ्चकलः[१] प्रस्तार उच्यते ॥७३॥

सग रिम गप मध पनि ॥ इति प्रस्तारः ॥

(५) केचनेमं पुनः प्राहुर्हसितं हरवल्लभम् ॥७४॥

षड्जादारोहणे पूर्वः पूर्वश्चेत्क्रियते स्वरः ।
परस्य पार्श्वयोः स स्यात् प्रसादः षट्कलोऽमलः ॥७५॥

सरिसा रिगरीति द्वे, गमगा मपमा तथा ।
पधपा धनिधा चेति यवनप्राहसम्मतः ॥७५॥ इति प्रसादः ॥

) आद्यं[२] मुक्त्वा[३] तृतीयं च द्वितीयं च[४] चतुर्थकम् ।
पुनराद्यं व्रजेदेवमेकैकस्वरहीनतः ॥७६॥
पञ्चस्वराः कला यत्र व्यावृत्तः स [५]चतुष्कलः ।

सगरिमसा प्रथमा रिमगपरीति चान्या ।
गपमधगा तथान्या चतुर्थी मपधनिमा ॥ इति व्यावृत्तः ॥

) कलाः प्रयुज्य मन्द्रादेर्द्विश्चतुर्थस्वरान्विताः ।
अवरोहेत चेदेवं चतस्रोऽष्टस्वराः कलाः ॥
क्रोडीकृत्य प्रवर्त्तेतालकारः स्खलितो यथा ॥७७॥

सगरिमसरिगस रिमगपगमरि गपमधपमपग
मधपनिनिपधम ॥इति स्खलितः ॥
केचिदेनमलंकारं सन्धिप्रच्छादनं जगुः ॥७८॥

) स्वरा (स्वरं) द्वितीयमुल्लङ्घ्य पुनरुल्लङ्घितात् पराः ।
चतस्रस्त्रिस्वरा यत्र कलाः स परिवर्त्तकः ॥
सगमा रिमपेति द्वे गपधा मधनीति च ॥७९॥ इति परिवर्त्तकः[६] ॥

) साद्याः पञ्चकलाः पूर्वपूर्वत्यागोर्ध्वसंग्रहात् ।
त्रिस्वराः स्युस्तदाक्षेपः सरिगा रिगमा तथा ॥
गमपा मपधा चेति पधनीति निदर्शनात् ॥८०॥ इत्याक्षेपः ॥

---

[१] B adds स before प्रस्तारः ।

[२] A. B. omit अनुस्वार ।

[३] B. मुक्ता ।

[४] B. omits च ।

[५] A. B. चतु कल. ।

[६] A. B. परिवर्त्तितः ।

(१०) [१]आद्यमाद्यं प्लुतीकृत्य सकृदुक्त्वा द्वितीयकम् ।
पुनराद्यं व्रजेद्यत्र स पञ्चस्वरषट्कलः ॥८१॥

ससससरिसेति (यत्र) रित्रयं तु गरी तथा ।
एवं त्रिगों मगौ चेति मत्रयं च मपौ तथा ॥
पत्रयं च धपौ तद्वद्धत्रयं च निधौ तथा ॥८२॥

रिरिरिगिरि गगगमग मममपम पपपधप
धधधनिध ॥ इति बिन्दुः ॥

(११) चतुःस्वरकलायां तु यत्रैकस्यां त्रयः स्वराः ।
क्रमेण स्युः पुनर्मध्यो यत्र स्यादपराः कलाः ॥
एकैकस्य परित्यागादेवमुद्वाहिते स्मृताः ॥८३॥

सरिगरी रिगमगा गमपमा मपधपा ।
[२]पधनिधेतिरूपाः स्युः कलाः पञ्च क्रमादिमाः ॥८४॥ इति उद्वाहितः ॥

(१२) सादेस्तुर्यं प्लुतीकृत्य पुनराद्यचतुर्थकौ ।
गीतये पुनरेकैकहीनाद्यत्रापरा कला ॥८५॥

पञ्चस्वरा एवमेव स ऊर्मिः स्याच्चतुष्कलः ।
त्रिःस्युर्मपधनीत्येभ्यः समौ रिपौ [३]गधौ मनी ॥२६॥
ममम सम, पपप रिप, धधध गध, निनिनि मनि ॥ इत्यूर्मिः ॥

(१३) तुल्यारोहावरोहाश्च चत्वारः सादिकाः स्वराः ।
एकैकस्यां कलायां स्युरेवमष्टस्वराः कलाः ॥८७॥
(सरिगममगरिस रिगमपपमगरि गमपधधपमग
मपधनिनिधपम) ॥ इति समः ॥

(१४) तुल्यारोहावरोहौ च द्वौ स्वरौ यत्र सादिकौ ।
एवं चतुःस्वरा यत्र षट्कलाः प्रेङ्खितस्तु सः ॥८८॥

सरिरिसा रिगगरी गममगा मपपमा ।
पधधपा धनिनिधेत्येवं ताः परिकीर्तिताः ॥८९॥
॥ इति प्रेङ्खितः ॥

(१५) साद्यौ द्वौ क्रमतश्चाद्यं तृतीयाद्यं पुनर्वदेत् ।
एवं पञ्चस्वराः पञ्च कला निष्कूजिते मताः ॥९०॥

---

[१] A. B. साद्य माद्य ।
[२] A. B. पधनिध निरूपा. ।
[३] B. गिधौ ।

सरिसाश्च गसावेका रिगरिमरिरन्यका ।
गमगपगं[1]-स्तृतीया मपमधमकैः[2] परा ॥
पधपन्यश्च पश्चेति पञ्चापीदृङ्[3] निरूपिताः ॥९१॥
सरिसगस रिगरिमरि गमगपग मपमधम (पधपनिप) ॥
॥ इति [4]निष्कूजितः ॥

(१६) क्रमात् सरिगमाद्यैः स्यात् श्येनः संवादियुग्मकैः ।
सपौ रिधौ गनी समौ चतस्रः स्युरिमाः कलाः ॥९२॥ इति श्येनः ॥

(१७) आदौ कृत्वा सरिगमान् द्वयं त्रीन् चतुरः स्वरान् ।
आरोहे स भवेत्तत्र स द्वादशकलः क्रमः ॥
क्रमात् स्युश्चतुरावृत्त्या कला द्वित्रिचतुःस्वराः ॥९३॥

(१७) सरिसरिगसरिगमेति साद्या कला मता ।
रिगरिगमरिगमपेति रिस्वरसंभवा ॥९४॥

गमगमपगमपधेति तार्त्तीयकत्वतः ।
मपमपधमपधनीति तुर्यस्वराश्रया ॥९५॥ इति क्रमः ॥

(१८) साद्यात् स्वरद्वयं गीत्वा पञ्चमाच्चतुरः स्वरान् ।
अवरुह्यैवमेकैकत्यागादन्यकलाद्वयम् ॥
यत्र स्यात्तत्र तूद्घट्टः षट्स्वरस्त्रिकलो यथा ॥९६॥

सरिपमगरीत्याद्या रिगधपमगापरा[5] ।
गमनिधपमा प्रोक्ता तृतीयोद्घट्टिते कला[6] ॥९७॥ इत्युद्घट्टितः ॥

(१९) मन्द्रादेस्तु कलाः पञ्चैकैकशः प्रोच्यते ।
प्रासान्ताः क्रियन्ते तद्रञ्जितो जनरञ्जकः ॥९८॥

सगरिसगरिसाद्याऽन्या रिमगरिमगरी ।
गपमगपमगान्या मधपमधपमा (च) ॥
पनिधपनिधपेति सप्तस्वरविराजितः ॥९९॥ इति रञ्जितः ॥

(२०) आद्यं स्वरं पञ्चमं च गीत्वा तुर्यात् स्वरत्रयम् ।
अवरोहन् गायतीह सन्निवृत्त[7]-प्रवृत्तकः ॥१००॥

---

[1] A. गमगपगोस्तृतीया B. गमगपगो तृतीया ।
[2] B धमाकेः ।
[3] A. पञ्चापीदृशरूपत B. पञ्चापीदृश रूपितः ।
[4] B. निकूजित. ।
[5] B. पमरा ।
[6] A. थल. B. थला. ।
[7] A. B. add विसर्ग ।

सपमगरि-रिधपमग-गनिधपमाश्च ।
पञ्चस्वरकलाभिः स्यादाभिस्तिसृभिरेव तु ॥१०१॥
सपमगरि रिधपमग गनिधपम ॥ इति सन्निवृत्तप्रवृत्तकः ॥

(२१) द्विरुक्ताद्यं द्वितीयं च चतुर्थं च तृतीयकम् ।
सकृदेवं कला वेणौ चतस्रः पञ्चभिः स्वरैः ॥१०२॥

ससरिमगा तत्राद्या द्वितीया रिरिगपमा ।
तृतीया गगमधपा चतुर्थी ममपनिधा ॥१०२॥ इति वेणिः ॥

(२२) पूर्वद्वितीयतुर्यांश्च प्रोच्य तानवरोहति ।
चतस्रः षट्स्वरा एवं कलाः स्युर्ललिताभिधाः ॥१०३॥

सरिममरिसेत्याद्या रिगपपगरी[1] परा ।
गमधधमगा त्वन्या मपनिनिपमा ततः ॥१०४॥ इति ललितः ॥

(२३) साद्याः सर्वाः कला यत्र ऋषभाद्यवसानिकाः ।
हुङ्कारः स्याद्विनान्त्येन सयावदवरोहणात् ॥१०५॥

अग्नीषुमुनिनन्देशविश्वस्वरयुताः क्रमात् । [३,५,७,९,११,१३]
सरिस-सरिगरिस-सरिगमगरिसा(श्च) ॥
सरिगमपमगरिसेति प्रोक्ता चतुर्थिका ॥१०६॥

सरिगमपधपमगरिसा पञ्चमी, षष्ठी ।
सरिगमपधनिधपमगरिसा[2] हुङ्कारः ॥१०७॥

स्थायिबाहुल्यतः स्थायिवर्णगं केचिदूचिरे ।
सञ्चारस्य प्रधानत्वात् परे सञ्चारिगं विदुः ॥१०८॥

(२४) मन्द्रप्रान्ता ह्लादमाने स्युर्मन्द्रादिकलाः पराः ।
सगरिस-रिमगरि-गपमग-मधपमाः ।
पनिधपा इति प्रोक्ताः पञ्च वेदस्वरा इह ॥१०९॥ इति ह्लादमानः ॥

(२५) गतागते स्वद्वितीयं प्रोच्य षट्स्वरिकाः कलाः ।
चतस्रो यत्र जायन्ते वर्णितः सोऽवलोकितः ॥११०॥

---

[1] S. R. 1. 6. 49 illustrates 'Lalita' by phrases of four 'Svaras' each as सरिमरिस रिगपगरि etc. according to the Lakṣaṇa given therein; but the above illustrative phrases of five 'Svaras' each are in conformity with the Lakṣaṇa given above.

[2] A. B. सरिगमपधनिधपमगरिसेति ।

सगमभरिसेत्याद्या रिमपपगरी परा ।
गपधपमगा चान्या तुर्या मधनिनिपमा ॥१११॥ इत्यवलोकितः ॥

आरोहिवर्णमाश्रित्य मन्द्राद्या या अलंक्रियाः ।
सञ्चारिवर्णगाः सम्यक् पञ्चविंशतिरीरिताः ॥११२॥

एतद्विपर्ययादेते सर्वे स्युरवरोहिणि ।
अलंकारेषु [1]मुख्यत्वात् सञ्चारस्यैव तेषु हि ।
कथ्यन्तेऽत्र [2]ततस्तज्ज्ञैरेते सञ्चारिणा इति ॥११३॥

॥ इति सञ्चारिवर्णगतालंकाराः ॥

अन्येऽपि सप्तालंकाराः केषांचन मते मताः ।
संप्रदायानुसारेण तल्लक्ष्म व्याहरेऽधुना ॥११४॥

तारमन्द्रप्रसन्नश्च मन्द्रतारप्रसन्नकः ।
आवर्त्तकः संप्रदानो विधुतोऽप्युपलोकितः ॥११५॥

उल्लासितश्चेति तेषां सप्तमः परिकीर्त्तितः ।
यथा-लक्षणमेतेषां, ज्ञातव्या[3] प्रथमा[4] कला[5] ॥११६॥

(१) द्वितीयाद्या पुनस्तद्वदेकैकस्वरहीनतः ।
तारमन्द्रप्रसन्नाख्ये क्रमादाद्यस्वरादपि ॥११७॥

अष्टमस्वरपर्यन्तमारुह्याद्यं व्रजेत्तदा ।
संरिगमपधनिसंसेति स्यात् प्रथमा कला ॥११८॥

॥ इति तारमन्द्रप्रसन्नः ॥

(२) मन्द्रं प्रोच्याष्टमं गीत्वावरोहेण तु सप्तकम् ।
यत्र गायेत्तदा ज्ञेयो मन्द्रतारप्रसन्नकः ॥
संसंनिधपमगरिसां इत्येका कलास्य तु ॥११९॥ इति मन्द्रतारप्रसन्नः ॥

(३) आद्यद्वितीयप्रथमात् द्विर्गीत्वा सकृदेव हि ।
पुनर्द्वितीयप्रथमौ स आवर्त्तकसंज्ञकः ॥१२०॥

ससरिरिससरिसा प्रथमेयं कलास्य तु ।
द्वितीयाद्या पुनस्तित्र एवमेव प्रकीर्त्तिताः ॥१२१॥ इत्यावर्त्तः ॥

---

[1] B. मुखत्वात् ।
[2] A. ततस्तज्ञैरेते B. ततस्तज्ञैरेतैः ।
[3] [4] [5] A. B. add विसर्ग ।

(४) एता एव कला यत्र त्यक्त्वा द्वावन्तिमौ स्वरौ ।
गीयन्ते यदि स प्रोक्त सम्प्रदानाह्वयो बुधै ॥१२२॥

ससरिरिससा चेति[१] तस्य स्यात् प्रथमा कला ।
एवमेव द्वितीयाद्या एकैकस्वरहानत ॥१२३॥ इति सम्प्रदान ॥

(५) एकान्तरौ स्वरौ यत्र गीयेते युग्ममापितौ ।
[२]त्यक्तादपि तथा युग्मगाने[३] स्युरपरा कला ॥१२४॥

चतुस्वरा पञ्च तदा विधुतो बुधसम्मत ।
सगसगा रिमरिमेत्येवरूपास्तु ता मता ॥१२५॥ इति विधुत ॥

(६) आद्यद्वितीययोर्युग्म द्विस्तृतीयद्वितीययो ।
युग्म द्विरेक (वं) यत्रैककलायां, शेषपञ्चसु ॥१२६॥

एकैकस्य परित्यागादेवमेव स कथ्यते ।
उपलोल सरिसरिगरिगरिकलान्वित ॥
रिगरिगमगमगेत्येवरूपा परा अपि ॥१२७॥ इत्युपलोल ॥

(७) यत्कलाया द्विराद्य स्यात् तृतीयाद्यतृतीयका ।
सकृदेव परित्यागादेकैकस्य परा कला ॥
चतस्र स्यु पञ्चकल तमुल्लासितमूचिरे ॥१२८॥

ससगसगा प्रथमा तथान्या रिरिमरिमा ।
एव तिस्रोऽपि विज्ञेया कलाविद्भि कला परा ॥१२९॥ इत्युल्लासित ॥[४]

एवमुक्ता मया सप्तालकारा लोकवर्त्मगा ।
अनेनैव पथान्येऽपि स्वयमूह्या विचक्षणै ॥१३०॥

---

[१] B चेतिस्य ।

[२] A त्यक्त्वादपि ।

[३] B युग्महाने ।

[४] The illustrative phrases of almost all the Alamkāras in this chapter are found to be in a state of utter confusion in the available text of MSS A and B They have been reconstructed according to the Laksanas of the respective Alamkāras Differences in readings of the two MSS have not been noted in the context of these phrases in order to avoid cumbersome and useless additions to footnotes

एवं सर्वेऽपि विज्ञेया अष्टाशीति·प्रसिद्धितः ।
सामस्त्येन प्रसंख्यातुं ब्रह्मा जिह्मायतेऽपि च ॥१३१॥

वर्णितेष्वङ्गवर्णेषु[१] स्यादलंकारवर्णनम् ।
वृथेति [२]मोघमस्तत्र, सन्ति तद्वर्णने यतः ॥१३२॥

प्रयोजनानि, तान्यत्र प्रदर्श्यन्ते यथामति ।
स्वरज्ञानं रक्तिलाभस्तालाङ्गेषु पदेषु च ॥१३३॥

वर्णाङ्गानां विचित्रत्वमित्याद्यबुधसंकथा ।
यथा गातुरलंकारैः स्वस्वस्थानगतैः स्वरैः ॥१३४॥

सुशिक्षितैर्बोटिस्येव स्वरज्ञानं प्रजायते ।
अलंकारविदः सम्यक् प्रबन्धे[३] चरणाभिधे ॥१३५॥

साक्षाद्रञ्जनकृल्लोके रक्तिलाभो भवेदपि ।
उल्लोप्यकादिगीतेषु यदनेकप्रकारकम् ॥१३६॥

स्थितार्थं चतुरस्रादिभेदभिन्नमनेकधा ।
कर्त्तव्यं स्थायिना तत्तु वर्णेनैकेन लभ्यते ॥१३७॥

तत्र स्यात् स्थायिनैकेन वर्णेनात्र [४]प्रवर्त्तिता ।
एकरूप्या भवेद्गीती रसिकस्यारसावहा ॥१३८॥

अत्र षड्जादिस्वराणां स्थितस्यान्योन्यतावशात् ।
गीते(ऽ)नानात्वतो ज्ञेय(ज्ञेयं) वैरस्यमिति नोचितम् ॥१३९॥

एक एकः स्वरो यस्मात् पुनः पुनरुदीर्यते ।
अयायं तत्र वैरस्यं वैचित्र्यस्य प्रहाणतः ॥१४०॥

यत्प्रवृत्तास्यमत्रोक्तताळाङ्गे च स्थितादिषु ।
आरोहेणैव तत्कार्यं वर्णाङ्गमिति चेन्मतम् ॥१४१॥

आरोहिवर्णविहितप्रवृत्तेन यदोच्यते ।
वर्णाङ्गेन प्रवृत्तं (तु) तद्वैरस्यान्निवार्यते ॥१४२॥

---

[१] A. वर्णितेष्वस्रवर्णेषु B. वर्णितेषूस्रवर्णेषु ।
[२] A. गोघवो वर्ण्य B. गोयवो वर्ण्यं ।
[३] A. प्रबन्ध ।
[४] B. प्रवीतिता ।

वैचित्र्याभावे वत्सादिस्वरक्रमत[1] एरणात् ।
मूर्च्छनानां क्रमेणैवारोहणे सति नौचिती ॥१४३॥

गीतेर्नानात्वतो हानिर्वैरस्यस्येति[2] भाषणे ।
वर्णाङ्गोऽस्ति ततो मत्र स्थायिवर्णानुशासनम् ॥१४४॥

स्थायिवर्णगतास्तत्रालंकाराः स्युः पदे पदे ।
स्वारोहणावरोहेण नैपुण्येन निवेशिताः ॥१४५॥

ननु द्वितीया प्रस्तारे सगमसा कलास्ति या ।
सपधनिसेति तथा प्रसादेऽस्ति तृतीयका ॥१४६॥

तयोरारोहावरोहयोगात् संचारिसंगतिः[3] ।
ततः स्थायी प्रणश्येत नेति वाच्यं विपश्चिता ॥१४७॥

यतोऽत्र स्थायिवर्णः स्यात् [4]प्रधानस्तु ततः स्वरात् ।
स्वरान्तरानुप्रवेशोऽङ्गीकृतः प्रागितः[5] स्फुटम् ॥१४८॥

यतो वर्णान्तरस्यानुप्रवेशेन विनात्र सः ।
न सिद्धेदत एवात्र तत्प्रवेशो निरूपितः[6] ॥१४९॥

स्थायिवर्णोऽत्र लक्ष्येषु गौणवृत्त्या प्रदृश्यते ।
एकस्वरावस्थाने नेतरारोहावरोहिणा ॥१५०॥

विना स्थितादौ तालाङ्गे(ङ्गो)वर्णानां नोपलभ्यते ।
ततश्चारोहे(ऽवरोहे) संचारोऽङ्गीकृतो बुधैः ॥१५१॥

गौणवृत्यानुप्रवेशो चारुवर्णान्तरस्य तु ।
नैकरूपे यतः प्रोक्ते सदारोहावरोहणे ॥१५२॥

प्रवृत्ताख्ये च गाढे च तालाङ्गेन क्वचित् स्फुटम् ।
कृते त्वारोहणाद्ये तत् प्रकारान्तरतो बुधैः ॥१५३॥

स्वरान्तरानुप्रवेशो नियतः परिकीर्तितः ।
अत्रैवोदाहरन्तोहोत्तरमन्द्रागतेषु च ॥१५४॥

---

[1] A. स्वरक्रम ।
[2] B. वैरस्येति etc.
[3] B. सगमाः ।
[4] A. B. प्रधानं ते तत. स्वरः ।
[5] A. omits विसर्ग ।
[6] A. omits विसर्ग ।

कूटतानेषु सर्वेषु सर्वदारोहिणः स्वराः ।
तथावरोहिणश्चैव स्वस्थानं न त्यजन्ति हि ॥१५५॥

अतस्तन्मूर्च्छनाबुद्धिर्न बाधते यथा तथा ।
वर्णाङ्गत्वजुषामेषां प्रवृत्ते चावगाहके ॥१५६॥

सम्यक् संस्थाप्यमानानामावृत्या[1] तानसंहतौ ।
श्रोतुः सुखकरी काचिद्वैचित्री चात्र दृश्यते ॥१५७॥

सारोहेणावरोहेणालंकारैरेव नान्यथा ।
अतो भूभृदलंकारकालसेनेन भूभृता ॥
निरूपिता अलंकाराः प्रोक्तसम्यक्प्रयोजनाः ॥१५८॥

इति श्रीराजाधिराजमहीमहेन्द्रश्रीकालसेनेन विरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां गीतरत्नकोशे स्वरगतोल्लासे वर्णालंकारपरीक्षणं तृतीयम् ।

---

[1] *A B* सस्थाप्यमानानामातुल्या etc.

जातिर्नाम चतुर्थं परीक्षणम्

यतः श्रुत्यादिकं सर्वं यत्किंचिद्वगीयते जनैः ।
तत्सर्वं जायते याभ्यो जातयस्तेन कीर्त्तिताः ॥१॥

स्वरग्रामादिकग्रंमाज्जायन्ते वेति जातयः ।
जायन्ते वा ग्रहादिभ्यो, जायते वा यतः स्फुटम् ॥२॥

रसप्रतीति,–रथवा ब्राह्मणत्वादिजातिवत् ।
शुद्धत्वविकृतत्वादिभेदास्तग्रामतः स्मृताः ॥३॥

तेनेमा जातयः प्रोक्ता भूभृता रागमातृकाः ।[1]
[2]ताश्चाष्टादशधा तत्र विज्ञेया जातिवेदिभिः ॥४॥

रागभाषाविभाषादिदेशीमार्गांशकादिषु ।
प्रधानान्तरमार्गस्य न्यासाद्यनुगमस्य च ॥५॥

बलेनानुगतज्ञानकृत्त्वष्टादशधा स्थितम् ।
महासामान्यमित्येता जातयः परिकीर्त्तिताः ॥६॥

[3]शुद्धत्वविकृतत्वाख्यविभेदेनात्मनैव हि ।
जन्यत्वं जनकत्वं च भजन्त इति सम्मतिः ॥७॥

शुद्धद्रव्यद्वयेनेह निष्पाद्यो[4] यद्वदिष्यते ।
वेसरद्रव्यता तद्वत् संकरोद्भवजातिषु ॥८॥

तत एव हि तासां तु ख्याता मिश्ररसात्मता ।
गुडकूष्माण्डवत्तज्ज्ञ[5]सर्वलोक-प्रतीतिकृत् ॥९॥

तां (ताः) पुर्नद्विविधा ज्ञेया (:) शुद्धाशुद्धविभेदतः ।
तल्लक्ष्म लक्ष्मप्रस्तावे[6] व्याहृतं[7] पृथवीभुजा[8] ॥१०॥

---

[1] cf. Brh. p. 55.

[2] A. अष्टदशधा ।

[3] A. शुद्धत्वाविकृतत्वाख्य etc.

[4] B. निष्पाद्य ।

[5] A. B. तज्ज ।

[6] A. प्रास्तावे ।

[7] Vide. S. Raja, 1 2 3 17–19.

[8] B. पृथिवीभुजा ।

स्वकारणस्वरस्याख्याः ख्याताः शुद्धाः स्मृता बुधैः ।
षाड्जी चार्षभिका चाथ गान्धारी मध्यमा तथा ॥११॥

पञ्चमी धैवती चाथ नैषादी सप्त, सादिका(ः) ।
षड्जकैशिकिका षड्जोदीच्यवा षड्जमध्यमा ॥१२॥[१]

गान्धारोदीच्यवा रक्तगान्धारी कैशिकी तथा ।
मध्यमोदीच्यवा कार्मारवी गान्धारपञ्चमी ॥१३॥

तथान्ध्री नन्दयन्तीत्येकादश स्युर्विकारतः ।
उभयोर्मिलिता जाता जातयोऽष्टादशैव ताः ॥१४॥

शुद्धानां तत्र शुद्धत्वं विकृतत्वं च सम्मतम् ।
अन्यासां विकृतत्वं हि तद्वै विविच्यते स्फुटम् ॥१५॥

नामस्वरग्रहन्यासापन्यासांशस्वरास्तथा ।
पूर्णाः शुद्धा इति ख्याता मन्द्रमध्यावसानिकाः[२] ॥१६॥

मन्द्र एव यदादिष्टो न्यासोऽत्र भरतादिभिः ।
स तु तारस्वरस्यैव न्यासव्यावृत्तिहेतवे ॥१७॥

मध्यसप्तकगः षड्जो यतः षाड्ज्या(ः)समाप्तिकृत् ।
अस्मादेव तु मन्द्रत्वं सुवचं धैवतस्य च ॥१८॥

यद्यत्र मन्द्रसस्य स्यान्न्यासत्वमुररीकृतम् ।
तत्ततो(ऽ)धःस्थले[३] धस्याप्यभावात् कस्य मन्द्रता ॥१९॥

षाड्ज्यां तु[४] धस्य मन्द्रत्वमादृतं हि पुरातनैः ।
मृदुत्वान्मोदकत्वाच्च मन्द्रो यन्मोदने मुदे ॥२०॥

तारे प्लावनार्थस्य तारस्तारयति स्वरान् ।
आप्लावयति यत्प्रोक्तो मध्यो मिश्रस्वरूपवान् ॥२१॥

शुद्धानां विकृतत्वं तु लक्षणानां समुच्चयात् (त्) ।
एकस्य वा द्वयोर्वापि बहूनां वा प्रहाणतः ॥२२॥

---

[१] cf. N. S. 28 and S. R. 1. 7. 8-9.

[२] cf. S. R. 1. 7. 2, 3 and Kallinātha's commentary on the same.

[३] A. स्थले ।

[४] A न ।

न्यासवर्जं[1] समुद्दिष्टं मतङ्गादिमुनीश्वरैः ।
न्यासस्यान्तरमार्गस्य सत्वाल्लक्षणगामिनः ॥२३॥

विकृतत्वेऽपि नैतासां जातीनामन्यरूपता ।
लक्षणानि यथा नामस्वरस्य ग्रहता यथा (तथा) ॥२४॥

नामस्वरांशता नामस्वरा संन्यासतापि च ।
संपूर्णत्वमिति त्वेषामेकैकस्य प्रहाणतः ॥२५॥

[2]भवन्ति भेदाश्चत्वारः, पूर्णत्वग्रहयोस्तथा ।
एकस्त्यागेन, पूर्णत्वांशयोस्त्यागात्तथैकक: ॥२६॥

संपूर्णत्वापन्यासयोरेकस्त्यागेन जायते ।
ग्रहांशयोः परित्यागाद् ग्रहापन्यासयोस्तथा ॥२७॥

अंशापन्यासयोस्त्यागादेवं षड्[3]द्विप्रहाणतः ।
संपूर्णत्वग्रहांशानां त्रयानां त्यागतस्तथा ॥२८॥

संपूर्णत्वग्रहापन्यासकत्यागविधेरपि ।
अंशापन्यासपूर्णत्वत्यागादपि परः स्मृतः ॥२९॥

अपन्यासांशग्रहाणां त्यागादन्यो मतः सताम् ।
लक्षणत्रयहानेन चतस्रो विकृताभिधाः ॥३०॥

त्यागे चतुर्णामेकः स्यादेवं पञ्चदशोदिताः ।
षाड्ज्या भेदास्तेषु चाष्टौ पूर्णता-परिवर्जिताः ॥३१॥

सप्तान्यलक्षणैर्हीना: षाड्ज्याः षाडवमेव तत् ।
षाडवौडुवभेदेनार्षभ्यादिषु च षट्स्वपि ॥३२॥

प्रतिस्वमष्टावधिकास्त्रयोविंशतिरित्यतः ।
एव ते विकृताभेदा [4]वह्निबाणभुवः [१५३]स्मृताः ॥३३॥

विकृतानां तु संसर्गाज्जाता एकादश स्मृताः ।
जातयो विकृतास्तास्तु दन्तिलादिमतोदिताः ॥३४॥

प्रदर्श्यन्ते यथाशास्त्रं, तत्र स्यात् षड्जकैशिकी ।[5]
षाड्जीगान्धारिकायोगादुत्पन्ना, षड्जमध्यमा ॥३५॥

---

[1] A. न्याससर्वं B न्यासपूर्वं ।
[2] cf. S. R. 1. 7 4-7 for 26-33 above
[3] B omits द्वि ।
[4] A वह्निबाणसुव· B. वह्निबाणाभुव ।
[5] cf. S. R. 1. 7. 10-16 for 35-42 above.

षाड्जीमध्यमिका-जात्योर्जाता संसर्गतस्ततः ।
गान्धारीपञ्चमीजात्योर्जाता गान्धारपञ्चमी ॥३६॥

गान्धार्यार्षभिकाभ्यां तु जातिरान्ध्री व्यजायत ।
स्यात् षड्जोदीच्यवा षाड्जीगान्धारीधैवतोभवा[1] ॥३७॥

कार्मारवी तु नैषादी पञ्चम्यार्षभिकोद्भवा ।
गान्धार्यार्षभिकापञ्चम्युद्भवा नन्दयन्तिका ॥३८॥

धैवती-मध्यमा-शड्जी-गान्धार्यश्चापि जातयः ।
गान्धारोदीच्यवाजातिं जनयन्ति समेत्य तु ॥३९॥

एता एव विना षाड्ज्या पञ्चम्या सह संगता(:) ।
मध्यमोदीच्यवाजातिं चतस्रो जनयन्ति हि ॥४०॥

रक्तगान्धारिकाजातिं मिलिता जनयन्त्यमू ।
गान्धारी चैव नैषादी मध्यमा पञ्चमी तथा ॥४१॥

एता एव चतस्रस्तु षाड्ज्याः संयोगमाप्य च ।
कुर्युः संकरसंभूतां तां जातिं कैशिकीमिति ॥४२॥

नन्वेताः शुद्धजातिभ्यः संभवेयुः कथं पृथक् ।
षाड्ज्या व्युत्पन्नतद्भेदविकारभूतजातिवत् ॥४३॥

नैवं, त्यक्तैकैकलक्ष्मतया शुद्धास्तु ता मताः ।
जातिसंसर्गजातत्वादेता जाताः पृथक्ततः ॥४४॥

वर्णादिभ्यो यथा भिन्ना रथकारादयः स्मृताः ।
षाड्ज्यादिकाश्चतस्रस्तु धैवत्यार्षभिके उभे ॥४५॥[2]

निषादी चेति सप्तैताः षड्जग्रामस्य जातयः ।
एकादशावशिष्टाः स्युर्मध्यमग्राममाश्रिताः ॥४६॥

कार्मारवी च गान्धारपञ्चमी षड्जकैशिकी ।
मध्यमोदीच्यवत्येता नित्यपूर्णाः प्रकीर्तिताः ॥४७॥

आन्ध्री षाड्जी नन्दयन्ती गान्धारोदीच्यवा तथा ।
एताश्चतस्रः संपूर्णाः षाडवाश्च प्रकीर्तिताः ॥४८॥

दशावशिष्टाः संपूर्णा(:) षाडवा [3]औडुवा अपि ।
पञ्चमी-मध्यमा-षड्जमध्यमाख्याश्च जातयः ॥४९॥

---

[1] A. धैवतीभुवा B. धैवतीभया ।
[2] cf S. R 1. 7. 17–20 for 45–49 above
[3] B. औडुवा ।

तिस्रः प्रोक्ता महीभर्त्रा स्वरसाधारणाश्रयाः ।[1]
साधारणाख्यया चात्र काकली चान्तरो मतः ॥५०॥

षड्जमध्यमिकायां तु जातावंशो निषो[2] यदा ।
मध्यमायां निषादोऽशो न स्यात् साधारणं तदा ॥५१॥

मध्यमाया तथा षड्जमध्यमाया तथैव च ।
समपेष्वंशकेषु स्यात् स्वरसाधारणं तदा ॥५२॥

पञ्चम्यां पञ्चमे-[3]ऽशे तु विशेषात्तत्प्रकीर्तितम् ।
षड्जमध्यामध्यमयो रिधयोरंशयोः पुनः ॥५३॥

[4]कामचारान्महीभर्त्रा साधारणमुदीरितम् ।
कम्बलाश्वतराद्यैस्तु षाड्ज्यां जातावपि स्मृतम् ॥५४॥

साधारण तथैतासु चतसृषु च जातिषु ।
स्वल्पे स्वरे च गान्धारे निषादिनि तथा पुन. ॥५५॥

स्वेच्छया रागभाषादौ स्वरसाधारणं स्मृतम् ।
स्वरेभ्यः प्राक्तनाद्रूपाद्वैलक्षण्य[5]-स्वरूपवान् ॥५६॥

यो विशेषः स एवेष्टः साधारण्यप्रयोजकः ।
स्वराणामुच्चनीचत्वं गान्धारे नेष्यतेऽपि यत् ॥५७॥

तथापि रागभाषादौ वैचित्र्यार्थं तदीप्सितम् ।
यद्गेयमधिकृत्यैव भणितं पूर्वसूरिभिः ॥५८॥

अनन्ता वाङ्मयस्याहो गेयस्येव[6] विचित्रता[7] ।[8]
चतु श्रुति· स्वरो यत्राप्यशत्वे समवस्थितः ॥५९॥

तत्र साधारण कार्यं विशेषेण विपश्चिता ।
यस्माच्चतु श्रुतेर्नाम स्वरो द्विश्रुतिकः पुन. ॥६०॥

---

[1] cf S R 21-24 for 50-62 above

[2] B निगोर्यदा ।

[3] A omits अनुस्वार ।

[4] A कामाचारन्महीभर्त्रा B कामाचार महीभर्त्रा ।

[5] B वैलक्षण्यस्य स्वरूपवान् ।

[6] A B. गेयस्यैव ।

[7] A विचित्रतेति B विचित्रेति ।

[8] The first half of this verse has been quoted from Śiśupālavadha II, 72.

विलक्षणत्वात्तद्व्यक्तिहानिकृद् बुधसम्मतः ।
तस्माद् द्विश्रुतिको यत्र दुर्बलः स्यात्तदा बुधैः ॥६१॥

साधारणाश्रितं नाम प्रयोक्तव्यमिति स्थितिः ।
पृथगेकांशिका एतास्तिस्रो गान्धारपञ्चमी ॥६२॥

मध्यमोदीच्यवा जातिर्नन्दयन्तीति कीर्तिता ।
पञ्चमी धैवती चैव गान्धारोदीच्यवा तथा ॥६३॥

पृथग् द्व्यंशास्तु तिस्रस्तु तद्विद्भिः परिकीर्तिताः ।[1]
नैषाद्यार्षभिकाषड्जकैशिक्यस्त्र्यंशिका मताः ॥६४॥

आन्ध्री कार्मारवी षड्जोदीच्यवेति तथा पुनः ।
तिस्रस्तु चतुरंशाः स्युरिति वक्ति महीपतिः ॥६५॥

गान्धारी रक्तगान्धारी षाड्जी मध्यमिका तथा ।
एताश्चतस्रः पञ्चांशाः कालसेनस्य सम्मताः ॥६६॥

षडंशा कैशिकी जातिः सप्तांशा षड्जमध्यमा ।
एवं त्रिषष्टिरंशाः स्युरेतास्वेव च जातिषु ॥६७॥

अंश एव ग्रह(:) प्रोक्तो गीतादौ विनिवेशितः ।
इति त्रिषष्टिर्जात्यंशा ग्रहा(:) स्युरिति केचन ॥६८॥

नैतद्यतो नन्दयन्त्यां[2] पञ्चमोऽशोऽसमग्रहः ।[3]
ग्रहत्वं तत्र गान्धारस्वरस्यैव हि सम्मतम् ॥६९॥

केषांचन मते[4] तेंऽशा दशैवेति न संगतम् ।
तदुक्ते "प्रायिकत्वेन दृश्यते सर्वजातिषु ॥७०॥

ग्रहस्य विकृतिः सा तु रागभाषादिषु स्फुटा ।[6]
रागाध्याये विशेषेण बाहुल्येन विलोक्यते ॥७१॥

यस्मिन्नुच्चरिते सम्यग् रागव्यक्तिः प्रजायते ।
यस्यानुवादिसंवादी स्वरौ स्तो, योऽशतां व्रजेत् ॥७२॥

---

[1] cf. S. R. 1. 7. 26-28 for 64-67 above.
[2] A. नन्दयत्या ।
[3] A B. पञ्चमो(ऽ)श समग्रह ।
[4] A. मत ।
[5] B. प्रायकत्वेन ।
[6] B. adds विसर्ग ।

प्रबन्धान्तर्वर्तिनीषु विदारीषु व्यपेक्षया ।
तारमन्द्रव्यवस्था स्याद् बहुलान्यव्यपेक्षया ॥७३॥

प्रयोगे ग्रहता[१]-न्यासापन्यासत्वस्वरूपता ।
सन्यास स्याच्च विन्यासो महिम्नान्यस्वरान् जयेत् ॥७४॥

स्वरस्यांशत्वमेभिस्तु लक्षणैर्दशभि स्मृतम् ।
ग्रहांशौ तारमन्द्रौ च न्यासापन्यासकौ तथा ॥७५॥[२]

तथा सन्यासविन्यासावल्पताबहुते तत ।
तथैवान्तरमार्गस्तु षाडवौडुविते क्वचित् ॥७६॥

क्वचिद् ग्रहणतो नित्यपूर्णां[३] जाति विहाय च ।
षाडवौडुवितत्वे स्त इति तद्विज्ञसंकया ॥७७॥

प्रोक्तानि जातिष्वेतानि लक्षणानि त्रयोदश ।
तत्र ग्रहांशयोर्लक्ष्म लक्षणेषु निरूपितम् ॥७८॥

तयो प्रसगतस्तारमन्द्रावपि तदेरितौ ।
जाते· समाप्तिकृन्न्यास एकविंशतिधोदिता ॥७९॥

सप्ताना शुद्धजातीना[४] न्यासा स्युरादिमस्वरा· ।[५]
द्वौ न्यासौ षड्जमध्याया गदितौ तु समौ स्वरौ ॥८०॥

उदीच्यवाना त्रितये न्यास स्यात् मध्यमस्वर· ।
कैशिक्या निषगा न्यासा कार्मारव्यां तु पञ्चम ॥८१॥

गान्धार· कथितो न्यास· शिष्टपञ्चसु जातिषु ।
एव न्यासा समुद्दिष्टा समासादेकविंशति· ॥८२॥

अपन्यास स्वरो नाम विदारीणां समाप्तिकृत् ।
ननु न्यासादपन्यास कथमेव पृथग् भवेत् ॥८३॥

नैवं, न्यासस्तु जात्यादेरन्त[६] एवावतिष्ठते ।
अपन्यास पुनस्तत्रान्तराले खण्डक तु यत् ॥८४॥

समापयेत्तदेवात्र न्यासात् पार्थक्यमर्हति ।
नैषाद्यान्ध्र्यार्षभीकार्मारवीमध्यमिकासु च ॥८५॥

---

१ A B ग्रहता ।
२ cf S R 1 7 29-30 for 75-78 above
३ A B नित्यपूर्णा जातिर्विहाय ।
४ B न्यासारादिमा स्वरा ।
५ cf S R 38-40 for 80-82 above
६ A जात्यादेरत ।

अंशा [1]एव स्वराः प्रोक्ता अपन्यासा महीभुजा ।[2]
एकोनविंशतिरमी एतासां स्युः समेत्य वै ॥८६॥

उदीच्यवानां त्रितयेऽपन्यासौ षड्जधैवतौ ।
मध्यमो रक्तगान्धार्यां चतसृष्वेवमीरिताः ॥८७॥

अपन्यासाः सप्तसंख्या, गान्धार्यां द्वौ सपौ तथा ।
कैशिक्यां निसपाश्चैते त्रयोऽपन्याससंज्ञकाः ॥८८॥

एवं जातिद्वये पञ्चापन्यासाः संगता मिथः ।
रिपौ गान्धारपञ्चम्यामपन्यासौ प्रकीर्त्तितौ ॥८९॥

रिनिसाः स्युरपन्यासाः पञ्चमीजातिसश्रिताः ।
एवं जातिद्वये पञ्चापन्यासाः [3]संगता मिथः ॥९०॥

षाड्ज्यां गपावपन्यासौ धैवत्यां रिमधास्तथा ।
एवं पञ्चैतयोर्जात्योरपन्यासाः समागताः ॥९१॥

नन्दयन्त्या तथा प्रोक्तावपन्यासौ मपौ स्वरौ ।
[4]कैशिक्यां सप्त (षट् च) ते प्रोक्ता ऋषभेण विना स्वराः॥९२॥

एव जातिद्वये प्रोक्तमपन्यासाष्टकं बुधैः ।
सप्त[5]-स्वरानपन्यासान् कैशिक्यां केचिदब्रुवन् ॥९३॥

सप्तापन्यासिकां प्राहुः षड्जमध्यमिकां बुधाः ।
अत्रांशा एवापन्यासा [6]भवन्त्येकोनविंशति. ॥९४॥

अपन्यासा एव चान्ये सप्तत्रिंशन्मताः स्वराः ।
एवं सर्वे ह्यपन्यासाः षट्पञ्चाशत् प्रकीर्त्तिताः ॥९५॥

कैशिक्यां सप्त चैते स्युस्तदा ते मिलिता मिथः ।
सर्वजातिष्वपन्यासाः सप्तपञ्चाशदीरिताः ॥९६॥

गीते स्यातामपन्यासक्रियानुगमने रतौ ।
संन्यासस्त्वथ विन्यासस्तावादौ प्रोक्तलक्षणौ ॥९७॥

---

1. A एवस्वराः ।
2. cf S R 41-47 for 86-96 above.
3. B मिलिता मिथ ।
4. A. B कौशिक्या ।
5. A. B. सप्तस्वरामपन्यामात् ।
6. A. भवत्येकोनविंशति ।

विन्यासस्य प्रयोगोऽत्र न सर्वत्र मतः सताम् ।
दत्तिलाद्यैरतो नाम नहि शास्त्रेषु लक्षितः ॥९८॥

अथ संन्यासविन्यासावपन्यासस्वरस्य चेत् ।
पर्यायत्वे स्थितौ तत्तल्लक्ष्मोक्तिः स्यादनर्थिका ॥९९॥

अपन्यासोऽथ संन्यासो[१] यस्तून्युक्तो यथा भवेत् ।
पौनरुक्त्यभयात्तत्र भेदस्याङ्गीक्रियोचिता ॥१००॥

दशलक्षणयोगित्वमंशस्योक्तं यदीश्वरैः ।
तदेतेषामनन्यत्वे भङ्गमाप्नोति तत्त्वतः ॥१०१॥

चेदिमौ नैव भिन्नौ स्तोऽपन्यासस्वरतः स्वरौ ।
सप्तपञ्चाशदेतौ स्तः किं न स्यातां पृथक् पृथक् ॥१०२॥

किंवाचार्येण यत्प्रोक्त[२]-मानन्त्यमनयोरिह ।
व्याहन्येत्तत्तदर्द्धे यच्छ्रद्धेयं तस्य गौरवात् ॥१०३॥

अंशसंवादिनौ वांशौ तौ स्यातामत[3] एव हि ।
बहुत्वं द्विविधं प्रोक्तं मुनिभिर्भरतादिभिः ॥१०४॥

स्वरस्यालङ्घनाद् वापि पुनः पुनरुदीरणात् ।
यस्य स्याद् बहुशोऽभ्यासः स संवादी निगद्यते ॥१०५॥

अलङ्घनाद्यद्बहुत्वं [४]वादिसंवादिनोरिह ।
अतोऽनयोरिदं नाम पर्यायत्वे स्थितं [५]सदा ॥१०

एतद्विपर्ययादुक्तमल्पत्वं च सदा बुधैः ।
प्रायोऽनभ्यास उदितोऽनंशीभूत[६]-स्वरेषु हि ॥१०७॥

[illegible]
स्वरात् स्वरान्तर गच्छन् गाता तन्मध्यवर्त्तिनम् ॥१०८॥

मना(क्)स्पृशात तत्प्रोक्तं लङ्घनं पूर्वसूरिभिः ।
लङ्घनं वर्जनं प्राहुः केचिद् गीतविशारदाः ॥१०९॥

---

१ A B. सन्यासौ ।

२ B. यत्प्रोक्त मानन्त्य etc

3 B. मतमेव ।

४ A. B. अलङ्घनाद्यबहुत्व स वादी (A सवादी) वाद्यवेदिनाम् ।

५ B. यदा ।

६ A. भूतो ।

एवं न लङ्घनात् स्यातां षाडवौडुविते पृथक् ।
यतोऽस्य विषयः प्रायो मतो लङ्घ्यस्वरो विदाम् ॥११०॥

लोप्यस्वरोऽस्य बानंशीभूत. प्रायो विलङ्घ्यते ।
लोप्यस्वरावलेः प्रायः पुनः पुनरुदीरणात् ॥१११॥

अनभ्यासादनशानां लोप्यानां लङ्घनेऽपि (च) ।
यः प्रयोग. सोऽन्तराख्यो मार्गः कैश्चिदिहोच्यते ॥११२॥

साहित्यकृतसौहित्यः कालसेनो [1]धराधिपः ।
अन्ययान्तरमार्गं तमाचष्टे वैदिकाप्रणीः[2] ॥११३॥

मध्यमस्वरमाश्रित्य विदार्यन्तरवर्तिनाम् ।
स्वराणामल्पताभाजां यथा [3]रक्तिविलङ्घनैः ॥११४॥

न्यासादिभिः क्वचित् किंचिदनभ्यासैः सुशोभनै. ।
गानवैचित्र्यहेतुर्या क्रियते स्वरसंगति. ॥११५॥

स प्रोक्तोऽन्तरमार्गोऽयं विविच्य पुनरुच्यते ।
संन्यासन्यासविन्यासापन्यासांशस्वरैरिह ॥११६॥

अल्पताविषयस्यापि स्वरस्यैकस्य सूरिभिः ।
क्वचित् क्वचित् प्रयोगेण योज्यमानस्य वैणिकैः ॥११७॥

सामर्थ्याज्जायते गाने बहुधा तद्यथोच्यते ।
कार्मारवीजातिगाने गान्धारस्य स्वरस्य च ॥११८॥

जातस्यान्तरमार्गत्वं संगत्या बहुभि. स्वरैः ।
प्रयुक्ता बहुता दृष्टा गीतशास्त्रविशारदैः ॥११९॥

जातिष्वपि यदा वादिसवादिबहुता भवेत् ।
अल्पता(ऽ)[4]-नशलोप्याना तदा स्यात् समता स्वत· ॥१२०॥

न वाच्यैव गते साम्ये जातीनामेकता बुधैः ।
जातयोंऽशादिभि साक्षात्तुल्यत्व प्रापिता अपि ॥१२१॥

न्यस्यस्य (च) विशेषेण विचित्रस्वरयोगिना ।
तथैवान्तरमार्गेण रक्त्युत्पत्तिविशेषत. ॥१२२॥

B नराधिप ।
A B वैरिकाग्रणी ।
A रक्त etc
B नाद etc.

मिथो भिन्ना भवन्त्येव न स्यादेकत्वमित्यतः ।
असावन्तरमार्गो यो भरताद्यैः समीरितः ॥१२३॥

स सम्यगवगन्तव्यः प्रायोऽविकृतजातिषु ।
जातिप्रकरणे ज्ञेयं चतुर्दशसु जातिषु ॥१२४॥

स्थितत्वात् षाडवं नाम चतुर्दशविधं बुधैः ।
अंशस्वरविभेदेन पुनरप्येतदेव हि ॥१२५॥

नगाब्धितुल्यं जायेत विस्तरेण प्रपञ्चितम् ॥१२६॥

दशजात्यनुषङ्गेणाप्यौडुवं दशधा भवेत् ।
तस्यांशस्य विभेदेन पुनस्त्रिशद्भिदा मताः ॥१२७॥

येषु स्वरेषु या प्रोक्ता बहुता चाल्पतापि वा ।
अनुक्तापि हि सा ज्ञेया जातिष्वेषु स्वरेषु हि ॥१२८॥

जातीनां विषये प्राप्ता याल्पता बहुतापि वा ।
क्वचिदुत्कृष्यते चापकृष्यते सा क्वचित् पुनः ॥१२९॥

निषिद्ध्यते पुनः क्वापि अप्राप्ता (च) विधीयते ।
मध्यमायां यथा जातौ गस्यानंशत्वमीयुषः ॥१३०॥

लोप्यत्वादल्पताप्राप्तौ सत्यामपि विशो(शि)ष्यते ।
गान्धारेऽप्यल्पता नाम प्रयोगे मुनिवाक्यतः ॥१३१॥

संप्राप्तायामल्पतायामुत्कर्षोऽत्र विधीयते ।
अंशत्वभागिनो गस्य षाड्ज्यां जातौ यथा पुनः ॥१३

संप्राप्ता बहुता सा तु कृष्यते सम्प्रदायतः ।
इत्येवं बहुतोत्कर्ष उक्तो(ऽ)सिद्धो(ऽ)पि च स्वतः ॥१३३॥

षड्जमध्यमिकायां तु जातौ नेरंशताजुषः ।
प्राप्तायां बहुतायां तु लोप्यत्वादल्पता स्थिता ॥१३४

एवं विप्रतिषेधस्य समाधानमिहोच्यते ।
यत्रैवांशो भवेद्वस्तु तत्रांशस्य बहुत्वगीः ॥१३५॥

बहुताप्यस्यासंवादादप्राप्तापि विधीयते ।
अन्येषु च स्वरेष्वंशेष्वल्पत्वं तु विधीयते ॥१३६॥

जातौ तु रक्तगान्धार्यां धैवतस्याप्यनंशिनः ।
लोप्यत्वादल्पताप्राप्तौ बहुत्वं तु विधीयते ॥१३७॥

स्वरः षाडवकारी तु पूर्णत्वेऽल्पो विधीयते ।
तयोडुवितकारी तु [1]स्यादत्यल्पतरो विधे(:) ॥१३८॥

एतयोस्तु विपर्यासः पञ्चम्यामुदितः पुरा ।
इति सामान्यलक्ष्मोक्तं जातीनामिह तत्त्वतः ॥१३९॥

विशेषलक्षणं ब्रूते तासामथ नराधिपः ।
अत्रोद्देशक्रममुक्त्वा, षड्जग्रामस्य जातयः ॥१४०॥

लक्ष्यन्ते प्रथमं पश्चात् मध्यमग्रामगास्तु ताः ।

॥ अथ षाड्जी ॥

रिनिषादौ विना षाड्ज्यामंशाः पञ्चस्वराः स्मृताः ॥१४१॥[2]

गान्धारपञ्चमौ प्रोक्तावपन्यासौ स्वराविह ।
न्यासः षड्जोऽत्र लोपेन षाडवं स्यान्निषादिनः ॥१४२॥

पूर्णत्वे काकली चात्र क्वचिद् ज्ञेयो निषादवान् ।
गान्धारस्यात्र बाहुल्यं संगतिः सगयोः पुनः ॥१४३॥

मधयोश्च विधातव्या गान्धारेंऽशे न षाडवम् ।
मूर्च्छना धैवताद्या स्यात् कलाः स्युर्द्विदशात्र च ॥१४४॥

षट्पितापुत्रकस्ताल एकद्विकचतुष्कलः ।
मार्गाः क्रमादिह ज्ञेयाश्चित्रवार्त्तिकदक्षिणाः ॥१४५॥

गीतिः स्यान्मागधी चित्रे वृत्तौ संभाविता तथा ।
दक्षिणे पृथुला ज्ञेया कला चाष्टगुरुः[3] स्मृता ॥१४७॥

[4]प्रथमप्रेक्षणे चास्या विनियोग(:) प्रकीर्त्तितः ।
नैष्कामिक्यां ध्रुवायां च वराटी दृश्यतेऽत्र च ॥१४८॥

[5]शृङ्गाराद्भुतवीराश्च रसा अस्यां प्रकीर्त्तिताः ।
प्रस्तारोऽस्या यथाशास्त्रं तन्यते कृष्णभूभुजा ॥१४९॥

---

[1] A. स्यादल्पतरो ।
[2] cf. S. R. 60-63 for 142-48 above.
[3] चाष्टलघु would be a better reading.
[4] A. B. प्रथम ।
[5] B. शृङ्गारवीरकरुणाद्भुताः ।

पूर्वस्यां साचतुष्कं तु पा निधौ पा धनीति च[१] ।
री गमौ गाद्वय सा च रिगौ धपौ च धा इति ॥१५०॥

द्वितीयस्यां, तृतीयस्यां रिगौ सा री [२]ध गा तथा ।
सा सात्रयं, चतुर्थ्यां तु द्विर्धा निधौ निसौ निधौ ॥१५१॥

पा साद्वय च, पञ्चम्या नी धा पा च धनी इति ।
री गा सा गा द्वयं, षष्ठ्यां द्वि सां धनी इति पा तथा ॥१५२॥

सांचतुष्क च, सप्तम्यां द्वि सा गासां [३]चतुस्तु मां ।
मास्वरात् पमसा गा तु धनो निधौ च पा तथा ॥१५३॥

मास्वरात् परिगाष्टम्या, गाद्वय च मा (भवेयु) ।
[४]गा सांना चतुष्क च, धा सा रिगस्त्रिय मगौ ॥१५४॥

सा मांत्रयं दशम्यां च, धनी पाथ धनी इति ।
रीगा री सेति, द्वादश्यां [५]रिगौ सारी तु गा तथा ॥१५५॥

साचतुष्कमिति प्रोक्ता षाडज्यां द्वादश ता कला ।१५६॥

१   सा[६] सा सा सा पा[७] निध पा धनि

त ० भ व ल ला० ० ट०[८]

२   री गम गा गा सा रिग धप धा

[९]न य० ना ० षु जा० ०० धि

---

[१] An elaborate introductory note to this portion of 'Jāti prastāra' is appended at the end of this chapter in order to avoid extra ordinarily cumbrous footnotes

[२] A गा च ।

[३] A B चतुषु माम् ।

[४] A B गा सामेपा चतुष्क च धा सा रिग रयो मगौ ।

[५] B omits रि ।

[६] A B add the sign of 'Mandra sthāna' on all 'Sās' in the first, third, sixth, seventh (Mas also), ninth and twelfth Kalas

[७] A धा ।

[८] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows —
त भवललाटनयनाम्बुजाधिक नगमूनुप्रणयकेलिसमुद्भवं ।
सरसकृततिलकपङ्कानुलेपन प्रणमामि कामदेहे धनानलम् ॥

[९] A B omit the verbal line under Kalā 2

रिग सा री गा सा [1]सा सा सा
कं० ० ० ० ० ० ० ०

धा धा निध निसां[1] निध पा सां सां
न ग सू ०० नु प्र ण य

नी धा पा धनी री गा सा गा
के ० लि ०० स मु ० द्र

सा सा धनि पा सा सा सा सा
वं ० ०० ० ० ० ० ०

सा सा गा सा मा मा मा मा
स र स कृ त ति ल क

मा पमम ग। धनि निध पा मा परिग
पं ००० का ० नु ले ० प००

गा गा मा गा सा सा सा सा
नं ० ० ० ० ० ० ०

धा सा रिगरि मग सा मा मा मा
प्र ण मा०० ०० मि का ० म

धा नी पा धनि री गा री सा
दे ० हैं ०० ध न। ० न

रिग सा री गा सा सा सा सा
लं ० ० ० ० ० ० ०

॥ इति षाड्जी जातिः ॥१॥

॥ अथ आर्षभी जातिः ॥

आर्षभ्यां तु ग्रहांशापन्यासा(:) स्युर्निरिधाः स्वराः ।
न्यासोऽस्या ऋषभे प्रोक्त ईषत्स्पर्शोऽस्ति[2] पञ्चमः ॥१५७॥

---

[1] A. B. omit the sign of Tāra-sthāna on 'Sās'.
[2] A. B. स्पर्शे त्रिपञ्चम ।

यथारक्षित स्वरैः शेषैर्निगयोः संगति(:) स्मता[१] ।
मूर्च्छना पञ्चमादिश्च षड्जलोपेन षाः

औडुवं सपलोपेन तालश्चच्चत्पुटो मतः ।
[२]प्राग्वदष्टौ कलाश्चात्र विनियोगस्तु पूर्ववत् ॥१५९॥

[३]देशीमधुकरीरागो [४]दृश्येते रागवेदिभिः ॥१६०॥

वीररौद्राद्भुतरसा दृश्यन्ते रसवेदिभिः ।
[५]भरतादिमतावस्याः प्रस्तारोऽथ प्रतन्यते ॥१६१॥

री गा सा च रिगौ धा रिमौ गा रिद्वयमादितः ।
री री निधौ निधौ पा मा पमौ रिमौ द्वितीयतः ॥

मा धा नीधा तथा पा पा सा गा तार्त्तीयिका कला ।
चतुर्थ्यां नी धनी चाथ रिगौ गरी सधौ गरी ॥१६३॥

रिद्वयं नी तु, पञ्चम्यां रिमगौ च रिसौ धसौ ।
सरी सरी मगौ (गमौ?) मेति, निधौ पारी च री रिपौ ॥१६४॥

गरी मधौ (सधौ) सेति षष्ठ्यां, सप्तम्यां तु रिसौ रिगौ ।
क्रमाद् द्विद्वि(स्)त्रयं मानौ गरी इति, तथाष्टमी ॥१६५॥

सानी री च मसौ री (मा सरी) च सधौ गरी ततोऽपि री ।
इत्यार्षभ्यां क्रमादुक्ता कलासु स्वरपद्धतिः[६] ॥१६६॥

१. री गा सा रिग धा रिम गा रिरि
[७]गु ण लो ०० च ना० ० धि०

---

[१] A B. add विसर्ग ।

[२] B. प्राग्वदेष्टौ ।

[३] A. B. repeat the latter half of verse 159 as the first half of verse 160.

[४] A. रागो दृश्यते ।

[५] It is notable that Bharata does not give 'Prastāras' of 'Jātis'.

[६] A.स्वरपद्नुति. ।

[७] The *verbal structure* of this प्रस्तार-गीत is as *follows* :—
गुणलोचनाधिकमनन्तमगमरमजरमजेयमजम्* ।
प्रणमामि दिव्यमणिदर्पणामलनिकेतं भवममेयम् ॥

* S. R. गुणलोचना··· ··· ··· ··· ··· ··· ··· ···मक्षयमजेयम् ॥

२. री री निध निध पा मा पम रिम
क म नं० ०० त म म र

३. मा धा नी धा पा पा सा गा
म ज र म जे ० ० य

४. नी धनि रिग गरि सधं[1] गरि रिरि नी
म जं० ०० ०० ०० ०० ०० ०

५. री मग रिस धंस सरि सरि गम मा
प्र ण० मा० ०० मि० दि० ०० स्य

६. निध पा री री रिप गरि सधं सा
म० णि द ० पं० णा० ०० म

७. रिस रिस रिग रिग मा मा मा गरि
ल० नि० के० ०० ० तं ० ००

८. सा नी री मा सरि सधं गरि री
भ य म मे ०० ०० यं० ०

॥ इत्यार्षभी जातिः ॥२॥

॥ अथ धैवती जातिः ॥

रिधौ धैवतिकायां तु स्वरावंशौ प्रकीर्त्तितौ ।
अपन्यासास्त्रयः प्रोक्ता रिधमाः पूर्वसूरिभिः ॥१६७॥

२न्धे.न्यास.न्यत्वं प्रोक्तं पञ्चमस्य विलोपत.[2]
औडुवं समयोर्लोपात् षड्जपञ्चमकौ स्वरौ ॥१६८॥

पूर्णत्वेऽल्पतयास्पर्शावुभावारोहिवर्णगौ ।
मूर्च्छना ऋषभाद्या स्यात् कला द्वादश कीर्त्तिताः ॥१६९॥

षाड्जीवदन्यदेवात्र सर्वं[3] ज्ञेयं विपश्चिता ।
भयानकः सबीभत्सो वीरश्चात्र रसाः स्मृताः ॥१७०॥

---

[1] A. B. omit the sign of 'Mandra sthāna' on ध in the fourth sixth and eightth Kalās.

[2] A .B. धौ ।

[3] A. सर्वज्ञेयं ।

रागाश्च [1]सिहली वेशी चोक्षकैशिकसंज्ञिकाः ।
दृश्यन्ते (हि) समासेन प्रस्तारोऽस्याः प्रदर्श्यते ॥१७१॥

धाधा निपौ धपौ मानां चतुष्कं प्रथमा कला ।
धाधा निसौ निधौ सानां चतुष्कं च द्वितीयिका ॥१७

सधौ धापा मधौ धा निधौ पा निधौ तृतीयिका ।
द्विः साधा (साद्या) द्वी रिगौ सा च रिगौ द्विः सां चतुर्थिका ॥१७३॥

धाधा नीपा तथा धापा मामा पञ्चमिका कला ।
षष्ठ्यां द्विर्धा पा मधौ धा द्विर्निधौ धाध, सप्तमी ॥१७

द्विर्धा निसौ निधौ तद्वन्निधौ पानां त्रयं तथा ।
रिगौ सानां त्रयं नीनां चतुष्कं च कलाष्टमी ॥१७५॥

नवम्यां सा रिगौ द्विः स्तः सा नी सा धाद्वयं तथा ।
रिग री च मगौ मानां पञ्चकं दशमी कला ॥१७६॥

द्विर्नी [2]द्विर्धा पा रिगौ सा रिगावेकादशी कला ।
द्वादश्यां धाद्वयं सा मा द्विर्धा नी धा स्वरावलिः ॥१७७॥

इति धैवतिकायां स्यात् कलासु स्वरपद्धतिः ॥१७८॥

१. धा धा निप धप मा मा मा मा
त व णा० ०० म लि ० न्दु

२. धा धा निसं निध सां सां सां सां[3]
म णि भू० ०० वि ता ० म

३. संध धा पा मध धा निध पा निध
ल० शि रो ०० ० ०० जं ००

४ सा सा रिग रिग सा रिग सा सा
भु ज गा० ०० धि पं० ० क

५. धा धा नी पा धा पा मा मा
कु ० ण्ड ल वि ला ०. स

[1] B. सीहली ।

[2] B. द्विपा ।

[3] A. B. omit the sign of 'Tāra-sthāna' on all 'Sās' and S. R. omits it only in the third Kalā.

६. धा धा पा मध धा निध निध धा
क्रु त शो ०० ० भं ०० ०

७. धा धा निस[1] निध निध पा पा पा
न ग सू० ०० नु० ल ० क्ष्मी

८. रिग सा सा सा नीं नीं नीं नीं
दे० ० हा ० र्घ मि ० श्रि

९. सा रिग रिग सा नीं सा धां धां
त श० री० ० ० ० रं ०

१०. रिग[2] री मग मा मा मा मा मा
प्र ण मा० ० मि भू ० त

११. नी नी धा धा पा रिग सा रिग
गी ० तो ० प हा० ० र०

१२. धा धा सा मा धा धा नी धा
प रि तु ० ० ० ष्टं ०[3]

॥इति धैवती जातिः ॥३॥

॥ अथ नैषादी जातिः ॥

[4]निर्न्यासः स्यात्तु नैषाद्यामपन्यासग्रहांशकाः ।
निषादर्षभगान्धाराः कलाः षोडश कीर्त्तिताः ॥१७९॥

तालश्चच्चत्पुटो ज्ञेयो मूर्च्छना शाङ्गिका स्मृता ।
अनंशानां बहुत्वं च शेषं लक्षणमिष्यते ॥१८०॥

---

1. A. B. omit the signs of 'Tāra-Mandra-sthāna' in the seventh, eightth and ninth Kalās.
2. B. रिम ।
3. The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :-
तरुणामलेन्दुमणिभूषितामलशिरोजं
भुजगाधिपैककुण्डलविलासभृतशोभम् ।
नगसूनुलक्ष्मीदेहार्धमिश्रितशरीरं
प्रणमामि भूतगीतोपहारपरितुष्टम् ॥
4. A B. निर्यासः ।

धैवत्यामिव [1]चैतस्यां विनियोगोऽपि कीर्त्यते ।
[2]प्रथमप्रेक्षणे रागादचोक्षसाधारितः पुनः ॥१८१॥

देशी वेलावली चेति दृश्यन्ते जातिवेदिभिः ।
करुणाद्भुतवीराश्च रसा अत्र प्रकीर्तिताः ॥१८२॥

प्रस्तारोऽस्या यथाशास्त्रं प्रदर्शयति भूपतिः ।
नीचतुष्कं तथा सा धा नीद्वयं प्रथमा कला ॥१८३॥

पा धा सा धा नीचतुष्कं द्वितीयाय, तृतीयिका ॥
द्विः सागा [3]नीद्वयं धानी, चतुर्थ्यां साद्वयं च धा ॥१८४॥

नीपञ्चकं च, पञ्चम्यां द्विः [4]सागो मांचतुष्ककम् ।
षष्ठ्यां मीपा तथा धापा मांचतुष्कं च, सप्तमी ॥१८५॥

रीगां द्विः सां पुना रीगा नीद्वय च, तथाष्टमी ।
नीद्वयं पा धनी नीनां चतुष्कं, नवमी पुनः ॥१८६॥

द्विः सा गा सा मांचतुष्कं, दशम्यां माचतुष्ककम् ।
नी धा द्विर्मेति, धा धा नीद्वयं[5] रीगाय माद्वयम् ॥१८७॥

एकादश्यां, तथा द्विर्मो पा धनो नीचतुष्ककम् ।
द्वादश्यां, च त्रयोदश्यां द्विः पा द्विर्नी [6]चतुश्च री ॥१८८॥

रीगा द्विर्मौ तथा रीगा द्विः सा चेति चतुर्दशी ।
पञ्चदश्यां तथा धा मा री गा सा धा च नीद्वयम् ॥१८९॥

द्विर्मा री गा मीचतुष्कं कला स्यात् षोडशी परा ॥१९०॥

१ नी नी नी नी सां धा नी नी
[7]तं ० सु र व ० न्दि त

---

[1] B चेतस्या ।
[2] A. *B* प्रथमापेक्षणे ।
[3] A B नीत्रयो।
[4] A. *सागो* B. *सागा* ।
[5] A. B. omit अनुस्वार ।
[6] B. चतुस्वरी ।
[7] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :

त सुरवन्दितमहिपमहाऽसुरमथनमुमापरिभोगयुत*
नगसुतकामिनीदिव्यविशेषकसूचकशुभनखदर्पणकम् ।
अहिमुखमणिखचितोज्ज्वलनूपुरवालभुजङ्गमरवकलित
द्रुतमभिव्रजामि शरणमनिन्दित पा(प)दयुगपङ्कज (स)विलासम् ॥

* S. R.······मुमापति भोगयुत । A. B.······मुमापरिमागयुतम् ।

२. पा धा सा धां नीं नीं नीं नीं
म हि प म हा ० सु र

३. सा सा गा गा नी नी धा नी
म थ न मु मा ० प रि

४. सां सां धा नी नी नी नी नी
भो ० ग यु तं ० ० ०

५ सा सा गा गा मां मां मां मां
न ग सु त का ० मि नी

६ नीं पां धां पां मां मां मां मां
वि ० श्य वि शे ० ष क

७ [1]री गां सां सां री गां नी नी
सु ० च क शु भ न ख

८. नी नी पा धनि नी नी नी नी
व ० र्पं ण० कं ० ० ०

९ सा सा गा सा मां मा मां मा
अ हि मु ख म णि ख चि

१०. मा मा मा मा नी धा मा मा
तो ० ज्ज्व ल नू ० पु र

११. धा धा नीं नी री गा मां मां
सा ० ल भु जं ० ग म

१२ मां मां पां पनि नीं नीं नीं नीं
र य क लि० ० तं ० ०

१३. पां पां नीं नीं री री री री
हृ त म भि य जा ० मि

१४. री गा मा मा री गा सा सा
श र ण म नि ० न्दि त

A. B. give dots on the first five 'Svaras' but they have been changed into signs for 'Tāra sthāna' on the model of S. R.

१५ धा मा री गा सा धा नी नी
प द यु ग पं ० क ज

१६ मा मा री गा नी नी नी नी
स वि ला ० ० ० स ०

॥ इति नैषादी जाति ॥४॥

॥ अथ षड्जकैशिकी जाति ॥

[१]अशा स्यु षड्जकैशिक्या षड्जगान्धारपञ्चमा ।
गान्धारे न्यसन प्रोक्त बहुता धनिपादयो ॥१९१॥

रिमयोरल्पता [२]तु स्यात् तालश्चच्चत्पुटो मत ।
कला( ) स्यु षोडश प्राग्वद् द्वितीयप्रेक्षणे तथा ॥१९२॥

प्रावेशिक्या ध्रुवाया तु विनियोजनमीरितम् ।
देशी वेलावली हिन्दोलको गान्धारपञ्चम ॥१९३॥

रागा प्रायेण दृश्यन्ते चत्वार सूक्ष्मदर्शिभि ।
कैशिकस्य प्रयोगेण षड्जसाधारणस्तथा ॥१९४॥

शृङ्गारहास्यकरुणा जातावस्यां रसा स्फुटा ।
प्रस्तारोऽस्या यथाशास्त्र तन्यते कृष्णभूभुजा ॥१९५॥

द्वि सा मा पा गरी मग (मगौ) [३]धाद्वय प्रथमा कला ।
चत्वारो मस्तु तावन्त सा इति स्याद द्वितीयिका ॥१९६॥

द्विक प्रत्येकतो धापाधाना नी (री?) रिमकौ तत ।
तृतीया स्याच्चतुर्थी तु द्वी री पटक तु [४]नीं इति ॥१९७॥

पञ्चम्या धाद्वय पाथ[५] धनी (द्विश्च) मापाद्वयम ।
षष्ठ्या द्विर्धा पा धनो तु द्विर्धा द्वि पाथ सप्तमी ॥१९८॥

अष्टभि सास्वरै र्धना त्रय पा धनी धात्रयम् ।
अष्टमी [६]नवमी त्रि सा रिगौ सा च रिगौ द्विर्धा ॥१९९॥

---

[१] A B जातौ ।
[२] A B त्वं स्या ।
[३] B गाद्वय ।
[४] A B नीमिति ।
[५] A adds धा।
[६] A B नवमीतिस्सा ।

२ पा धा सा धा नीं नीं नीं नीं
म हि प म हा ० सु र

३ सा सा गा गा नी नी धा नी
म थ न मु मा ० प रि

४ सां सां धा नी नी नी नी नी
भो ० ग यु त ० ० ०

५ सा सा गा गा मा मा मा मा
न ग सु त का ० मि नी

६ नीं पा धा पा मां मा मां मां
दि ० व्य वि शे ० प क

७ [1]रीं गां सां सां रीं गां नी नी
सू ० च क शु भ न ख

८ नी नी पा धनि नी नी नी नी
द ० पं ण० कं ० ० ०

९ सा सा गा सा मां मां मां मां
स हि मू ल म णि ख चि

१० मा मा मा मा नी धा मा मा
तो ० ज्ज्व ल नू ० पु र

११ धा पा नी नी री गा मां मां
या ० ल भु जं ० ग म

१२ मां मां पां धनि नीं नीं नीं नीं
र य ब लि० ० सं ० ०

१३ पां पां नीं नीं रीं रीं रीं रीं
हु त म भि व जा ० सि

१४ री गा मा मा री गा सा सा
सा र स म त्रि ० त्रि ल

A B give dots on the first five 'Svaras' but they have been changed into signs for 'Tāra sthāna' on the model of S R

१५ धा मा री गा सा धा नी नी
प व यु ग पं ० क ज

१६. मा मा री गा नी नी नी नी
स वि ला ० ० ० सं ०

॥ इति नैषादी जातिः ॥४॥

॥ अथ षड्जकैशिकी जातिः ॥

[१]अंशाः स्युः षड्जकैशिक्यां षड्जगान्धारपञ्चमाः ।
गान्धारे न्यसनं प्रोक्तं बहुता धनिषादयोः ॥१९१॥

रिमयोरल्पता [२]तु स्यात् तालश्चच्चत्पुटो मतः ।
कला(:) स्युः षोडश प्राग्वद् द्वितीयप्रेक्षणे तथा ॥१९२॥

प्रावेशिक्यां ध्रुवायां तु विनियोजनमीरितम् ।
वेशी वेलावली हिन्दोलको गान्धारपञ्चमः ॥१९३॥

रागाः प्रायेण दृश्यन्ते चत्वारः सूक्ष्मदर्शिभिः ।
कैशिकस्य प्रयोगेण षड्जसाधारणस्तथा ॥१९४॥

शृङ्गारहास्यकरुणा जातावस्यां रसाः स्फुटाः ।
प्रस्तारोऽस्या यथाशास्त्रं तन्यते कृष्णभूभुजा ॥१९५॥

द्विः सा मा पा गरी मग (मगौ) [३]माद्वय प्रथमा कला ।
चत्वारो मस्तु तावन्तः सा इति स्याद् द्वितीयिका ॥१९६॥

द्विकं प्रत्येकतो धापाधानां नी (रो?) रिमकौ ततः ।
तृतीया स्याच्चतुर्थी तु द्वी री षट्कं तु [४]नीं इति ॥१९७॥

पञ्चम्यां धाद्वयं पाय[५] धनी (द्विश्च) मापाद्वयम् ।
षष्ठ्या द्विर्धा पा धनी तु द्विर्धा द्विः पाय सप्तमी ॥१९८॥

अष्टभिः सास्वरं-र्धानां त्रय पा धनी धात्रयम् ।
अष्टमी, [६]नवमी त्रिः सा रिगौ सा च रिगौ द्विर्धा ॥१९९॥

---

[१] A. B. जातौ ।
[२] A. B. त्वं स्या ।
[३] B. गाद्वयं ।
[४] A. B. नीमिति ।
[५] A. adds धा।
[६] A. B. नवमीतिस्सा ।

माधा द्विः पा[1] द्विर्धा[2] नी द्विर्दशाम्येकादशी तथा।
रीद्वयं गाचतुष्कं[3] सा गा, अथ द्वादशी कला ॥२००॥

धा सरी री सरी री सात्रयं चैव, [4]त्रयोदशी।
सा सरी री सरी री तु सात्रयं, तु चतुर्दशी ॥२०१॥

माचतुष्कं नियौ तद्वत् पधौ [5]द्विर्मा(ऽय), नीद्वयम्।
पा पमौ पा पमौ पञ्चदशी स्यात्तु पधौ रिगौ ॥२०२॥

स्युः षोडशयामध्यगाः षड्जकैशिक्यां स्वरावलिः ॥२०३॥

१.	सा	सा	[6]मा	पा	गरि	मग	मा	मा
	[7]दे	०	०	०	००	००	०	०
२	मा	मा	मा	मा	सा	सा	सा	सा
	व	०	०	०	०	०	०	०
३	धा	धा	पा	पा	धा	धा	री	रिम
	अ	स	क	ल	श	शि	ति	ल०
४	री	री	नी	नी	नी	नी	नी	नी
	कं	०	०	०	०	०	०	०
५	धा	धा	पा	धनि	मा	मा	पा	पा
	द्वि	र	द	ग०	ति	०	०	०

[1] A. B. add निधा।
[2] A. B. द्विधा।
[3] A. B. चतु क।
[4] B. चतुर्दशी।
[5] A. B. निर्मा।
[6] A B पा मा।
[7] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :-
देवमसदलमाशिनिलय द्विरदगति
निपुणमति *मुग्धमुगाम्बुरुहदिव्यरान्निम्।
†हरममृतोदधिनिनादमचञ्चरगूतुदेहार्धमिश्रितशरीर
प्रणमामि नमहमनुपममुसकमलम्॥
* A B मुग्ध etc।
† S R हरमम्बुदोदधि etc.

६. धा धां पां धनि धा धा पा पा
नि पु ण म० ति ० ० ०

७. सा सा सा सा सा सा सा सा
मु ० ग्ध मु खा ० ० म्बु

८. धा धा धा पा धनि धा धा धा
रु हृ दि ० क्ष० का ० न्ति

९ सा सा सा रिग सा रिग धा धा
ह र म ०० मृ तो० ० द

१०. मा धा पा पा धा धा नी नी
धि नि ना ० दं ० ० ०

११ री री गा सा सा सां सां गां
अ च ल व र सू ० नु

१२ धा सरि री सरि री सा सा सा
दे ०० हा ०० र्ध मि ० श्रि

१३ सा सरि रीं सरि रीं सा सा सा
त श री ०० रं ० ० ०

१४ मा मा मा मा निध पध मा मा
प्र ण मा ० मि० तम ह ०

१५ नी नी पा पम पा पम पध रिग
अ नु प म० मु० ख० क० म०

१६ गा गा गा गा गा गा गा गा
लं ० ० ० ० ० ० ०

॥ इति षड्जकैशिकी जातिः ॥५॥

॥ अथ षड्जोदीच्यवा जाति ॥

स्युः षड्जोदीच्यवत्यां तु षड्जमध्यमधैवताः ।
निषादश्च ग्रहांशाख्या अपन्यासौ सधौ स्वरौ ॥२०४॥

न्यासस्तु मध्यमस्तस्यां[1] षाडवं स्याद् रिलोपतः ।
औडुवं रिपलोपेन मन्द्रगान्धारभूरिता ॥२०५॥

रिसयोर्बहुतांशानां संगतिः स्यात् परस्परम् ।
मूर्च्छना गस्वराद्या तु धैवतेंऽशे न षाडवम् ॥२०६॥

रसौ शृङ्गारहास्याख्यौ बुध्येतेऽत्र परिस्फुटौ ।
षाड्ज्यां जातौ समुद्दिष्टं तालरागकलादिकम् ॥२०७॥

तत्सर्वमिह विज्ञेयं प्रस्तारोऽस्यास्तथोच्यते ।
चतुष्कं च चतुष्कं च सानां मानां कलादिमा[2] ॥२०८॥

द्विर्गा पा मा तथा गा मा मा धेति स्याद् द्वितीयिका[3] ।
द्विः सा मा गा तथा धा पा नी धेति स्यात्तृतीयिका ॥२०९॥

धा नी द्विः सा तथा धा नी पा मेति स्याच्चतुर्थिका ।
आद्यन्ते गां मां च मध्ये षट्कं सानां तु पञ्चमी ॥२१०॥

द्विर्धा पा धा तथा पा नी षष्ठी स्याद्धाद्वयं तथा ।
सां मां गांत्रितयं मां च साद्वयं सप्तमी कला ॥२११॥

नी धा पा धा तथा पा मा मा धाऽष्टम्यां स्वरावलिः ।
नवम्यां साद्वयं द्विर्मा द्विः पा नी धेति कीर्तितम् ॥२१२॥

धानी द्विः सा तथा धा नी पा मा तु दशमी कला ।
एकादश्यां मुखेऽन्त्ये[4] गा मध्ये षट्कं तु सा इति ॥२१३॥

द्विर्धा पा धा तथा मानां चतुष्कं द्वादशी कला ।
इति षड्जोदीच्यवायां स्वरावलिरुदाहृता ॥२१४॥

जातेस्तु गमनार्षभयोदीच्यान्याचि यतस्ततः ।
उदीच्यवेति कथितोदीच्या अस्याः [5]प्रयोजकाः ॥२१५॥

इत्येतद् बुध्यते गीते बाहुल्याद्देशनामयुक् ।
यथा काम्बोजिका गौडी [6]टक्कमालवपञ्चमाः ॥२१६॥

---

[1] B. मेतां ।
[2] B adds विमर्दं ।
[3] A. द्वितीयका ।
[4] A मुखेऽन्त्ये ।
[5] A योजकः ।
[6] A टक्क etc

१ सा सा सा सा मा मा मा मा
[1]शै ० ० ० ० ० ० ०

२ गा गा पा मा गा मा मा धा
ले ० ० ० ० ० ० ०

३ सा सा मा गा धा पा नी धा
श ० ० सू ० ० नु ०

४ धा नी सा सा धा नी पा मा
प्र ण य ० प्र स ० ग

५ गां सा सा सा सा सां सा मा[2]
स वि ला ० स खे ० ल

६ धा धा पा धा पा नी धा धा
न वि नो ० ० ० द ०

७ सा मां गा गा गां मा सां सां
अ ० धि ० क ० ० ०

८ नी धा पा धा पा मा मा धा
मु खे ० ० ० ० ० न्दु

९ [3]सां सां मा मा पा पा नी धा
न य न ० ० ० ० ०

१० धा नी सा सा धा नी पा मा
न मा ० ० ० मि ० ०

११. गा [4]सा सा सा सा सा सा गा
दे ० वा ० सु रे ० श

१२ धा धा पा धा मा मा मा मा
न व रु चि र ० ० ०

॥ इति षड्जोदीच्यवा जातिः ॥६॥

---

[1] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :—

शैलेशसूनुप्रणयप्रसंगसविलास†खेलनविनोद
मधिकमुखेन्दुनयन नमामि देवासुरेश §नवरुचिरम् ।

† A B कीलन । § S R तव रुचिरम् ।

[2] A. B सा ।

[3] A B. omit sign for 'Tāra-sthāna' on both 'Sās'.

[4] A. B. मा ।

॥ अथ षड्जमध्यमा जातिः ॥

षड्जमध्यमिकाजातौ स्वराः सप्त प्रकीर्तिताः ।
अंशग्रहावपन्यासा न्यासौ स्तः षड्जमध्यमौ ॥२१७॥

स्वराणा संगतिः कार्या सर्वेषां स्वेच्छया बुधैः ।
[1]नेर्लोपात् षाडवं प्रोक्तमौडुवं निगलोपतः ॥२१८॥

गान्धारान्यस्वरेष्वंशेष्वल्पस्पर्शौ[2] निषादवान् ।
षाडवौडुवयोर्द्वेधं कुर्वाते नु गनी स्वरौ ॥२१९॥

यत्र वादी निषादः स्यान्नाल्पस्तत्र विधीयते ।
कलारागादिकं सर्वमस्यां षाड्ज्यामिवेरितम् ॥२२०॥

शृङ्गाराद्भुतवीराश्च रसा अत्र प्रतिष्ठिताः ।
मध्यमादिरिह ज्ञेया मूर्च्छनाविनियोजनम् ॥२२१॥

षड्जोदीच्यवतीवत् स्यात् प्रस्तारोऽस्या निगद्यते ।
मागा सगौ पा धपौ पा निधौ आद्या निमौ तथा ॥२२२॥

द्विर्मा सा च रिगौ गमौ निधौ पधौ च पान्त्यका[3] ।
मा गा री गा द्विर्मा द्विः सा तृतीया च, चतुर्थिका ॥२२३॥

मा मगमा द्विर्मा निधौ पधौ पमौ गमगास्तु ।
धा पधौ स्तः परी गमौ गरी मसौ सधौ समौ ॥२२४॥

पञ्चमी, निधौ सारी मगमा मा च चतुष्ककम् ।
षष्ठीयं, सप्तमी चाथ माद्वयं मगमास्तथा ॥२२५॥

मधौ धपौ पधौ चाथ पमौ गमगका इति ।
अष्टम्यां धा पधौ चाथ परी रिगौ मगौ रिगौ ॥२२६॥

सधसा सा,-ऽय नवमी द्विर्मा धनी धसौ धपौ ।
धमौ द्विः पा,-ऽय दशमी मा पूर्वं मगमाश्च मा ॥२२७॥

निगौ पधौ पमौ चाथ गमौ च गसगाः क्रमात् ।
एकादशी कला धा च पधौ परी रिगौ मगौ ॥२२८॥

रिगौ च सधसाः सा,-ऽय द्वादशी सा निगद्यते ।
निधौ सारी च मगमा माचतुष्कमितीदृशी ॥२२९॥

---

[1] A. B. निर्लोपात् ।
[2] A. B. स्पर्शे ।
[3] A. B. पान्त्यिका ।

प्रकृतिः सर्वरागाणामियमुक्ता महीभुजा ।
नन्दिकेश्वरसम्मत्या तदुक्तिरभिधीयते ॥२३०॥

एकैव षड्जमध्या तु ज्ञेया सर्वरसाश्रया ।
तस्या मिश्रत्वतः प्रोक्तः सर्वरागसमुद्भवः ॥२३१॥

१. मा गा सग पा धप पा निध निम
[1]र ज नि० व धू० ० मु० ख०

२. [2]मा मा सा रिग गम निध पध पा
वि ला ० स० लो० ०० ०० च

३. मा गा री गा मा मा सा सा
नं ० ० ० ० ० ० ०

४. मा मगम मा मा निध पध पम गमग
प्र वि० क सि त० कु० मु० द००

५ धा पध परि गम गरि मस सधं सम
द ल० फे० ०० न० स० ०० न्नि०

६. निध सा री मगम मा मा मा मा
भं० ० ० ००० ० ० ० ०

७ [3]मा म। मगम मध धप पध पम गमग
का ० मि०० ज० न० न० य० न००

---

[1] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :-
रजनिवधूमुखविलासलोचन
प्रविकसितकुमुददलफेनसन्निभम् ।
कामिजननयनहृदयाभिनन्दिन
प्रणमामि देव *कुमुदाधिवासिनम् ॥

* A. B मुकुटाधिवासिनम् ।

[2] S. R. adds sign of 'Tāra-sthāna' on the first five 'Svaras'.

[3] S. R adds the sign for Mandra-sthāna on all the 'Svaras'.

८. धा पध परि रिग मग रिगं सधंस सा
हृ व या ०० भि० न० ००० न्द

९. मा मा धनि धसं पध धम पा पा
नं ० ०० ०० ०० ०० ० ०

१०. मा मगम मा निध पध पम गम गसग
प्र ण०० मा ०० मि० दे० वं० ००

११. धा पध परि रिग मग रिग सधंस सा
कु मु० दा० ०० धि० वा० ००० सि

१२. निध सा री मगम मा मा मा मा
नं० ० ० ०० ० ० ० ०

॥ इति षड्जमध्या जातिः ॥७॥

लक्षिता जातयः सप्त षड्जग्रामसमाश्रिताः ।
अथैकादश वर्ण्यन्ते मध्यमग्रामजातयः ॥२३२॥

॥ अथ गान्धारी जातिः ॥

रिधवर्जाः स्वराः पञ्च गान्धार्यामंशताजुषः ।
गांन्धारे न्यसनं षड्जपावपन्याससंज्ञकौ ॥२३३॥

अन्येषां संगतिः कार्या न्यासांशाभ्यां रिलोपतः ।
षाडवं रिधलोपाभ्यामौडुवं रिधलो व्रजेत् ॥२३४॥

षाडवं पञ्चमेंऽशे तो (नो), निसमध्यमपञ्चमाः ।
अंशाश्चेत्स तदा कार्यमौडुवं जातिवेदिना ॥२३५॥

मूर्च्छना धैवतादिः स्यात् कलाः षोडश कीर्तिताः ।
तालश्चच्चत्पुटो ज्ञेयो विनियोगः प्रकीर्तितः ॥२३६॥

तृतीयप्रेक्षणगतध्रुवागाने पुरातनैः ।
रसस्तु करुणो ज्ञेयो गान्धार्यां गीतवेदिभिः ॥२३७॥

देशी वेलावली तद्वद् रागो गान्धारपञ्चमः ।
दृश्यतेऽथ यथाशास्त्रं प्रस्तारोऽस्याः प्रदर्श्यते ॥२३८॥

गांद्वय सां तथा नीसां त्रिर्गाद्या,—ऽथ द्वितीयिका[१] ।
गा गमौ पाद्वयं चाथ धपौ मा च निधौ निसौ ॥२३९॥

निधौ पनी च मा पा री गात्रयं तु तृतीयिका ।
द्वितीया च चतुर्थी स्यान्मात्राभिस्ताभिरेव हि ॥२४०॥

निधौ पनी मा परिगाः पञ्चमी गाचतुष्टयम् ।
गा सा त्रिर्गा गमौ द्विर्गा षष्ठी, स्यात् सप्तमी पुनः ॥२४१॥

द्वितीयावदष्टमी च पञ्चमीवत् प्रकीर्त्तिता ।
री गा मा च पधौ री गा माद्वयं नवमी कला ॥२४२॥

दशमी नीभिरष्टाभिस्तुर्यैकादशिका मता ।
पञ्चमी च द्वादशी स्यान्नीयुग्मं [२]पां च नीं इति ॥२४३॥

गा मा सा सा त्रयोदश्यां षष्ठीवत् स्याच्चतुर्दशी ।
गा पा द्विर्मा निधौ पञ्चदश्यां निसौ निधौ पनी ॥२४४॥

मातः स्युः परिगा गानां षट्कं स्यात् षोडशी कला ।
इति गान्धारिका जातिकलासु स्यात् स्वरावलिः ॥२४५॥

१. [३]गा गा सा नी सा गा गा गा
[४]ए ० ० ० तं ० ० ०

२. गा गम पा पा धप मा निध निस[३]
र ज० नि व धू० ० मु० ख०

---

[१] A. द्वितीयका ।

[२] A B पाञ्चनीमिति ।

[३] A. B add sign for 'Mandra-sthāna' on the first five *'Svaras' in this line.*

[४] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :—
एत रजनिवधूमुख †विभ्रमद ‡निशातमोऽपनुद
||भवमुखविलासवपुश्चारुममलमृदुकिरणममृतभवम् ।
रजतगिरिशिखरमणिशकलशङ्ख वरयुवतिदन्तपङ्क्तिनिभं
प्रणमामि प्रणयरतिकलहरवनुद§ शशिनम् ॥

† A. B. विभ्रमपममय ।

‡ S R. निशामय वरोरु ।

|| S. R. तव मुख etc.

§ A. B. कलहपरिनुद ।

[३] A. B. *omit sign of* 'Tāra-sthāna' on स ।

३. निध पनि मा पा री गा गा गा
विं० ०० ० भ्र म ० दं ०

४. गा गम पा पा धा पम निध निस[४]
नि शा० ० त मो प० नु० वं०

५. निध पनि मा परिग गा गा गा गा
भ व मु ख०० वि ला ० स

६. गा सा गा गा गा गम गा गा
व पु श्चा ० रु म० म ल

७. मा गम पा पा धप मा निध निस[१]
मृ दु० ० कि र० णं ०० ००

८. निध पनि मा परिग गा गा गा गा
अ० मृ० त भ०० वं ० ० ०

९. री गा मा पध री गा मा मा
र ज त गि० रि शि ख र

१०. नी नी नी नी नी नी नी नी
म णि द्र क ल शं ० ख

११. गा गम पा पा धप नी निध निस[२]
व र० यु ग ति० द ०० न्त०

१२. निध पनि मा परिग गा गा गा गा
पं० ०० क्ति नि०० भं ० ० ०

१३. नी नी पा नी गा मा सा[3] सा
प्र ण मा ० मि प्र ण व

१४. गा सा गा गा गा गम गा गा
र ति क ल ह र० व नु

[१][२] A. B. omit sign of 'Tara-sthāna' on स।
[3] A. B. मा।

१५　गा पा मा मा निध निस[1] निध पनि

　　द ० ० ० ०० ००　०० ००

१६　मा परिग गा गा गा गा गा गा

　　श शि०० ० ० न ० ० ०

॥ इति गान्धारी जाति ॥८॥

॥ अथ मध्यमा जाति ॥

मध्यमाया स्वरा पञ्च गान्धारेण निषादिना ।
विना ग्रहांशापन्यासा स्युर्न्यासो मध्यमस्वर ॥२४६॥

गान्धारस्य विलोपेन षाडव परिकीर्त्तितम् ।
अस्यामौडुवित लोपात् स्याद् गान्धारनिषादिनो ॥२४७॥

गान्धारोऽल्पप्रयोग स्याद् बहुलौ षड्जमध्यमौ ।
ऋषभाद्या मूर्च्छनाऽस्या तालश्चच्चत्पुटोऽभिध ॥२४८॥

अष्टौ कला ध्रुवागाने तृतीयप्रेक्षणे बुधै ।
नियोज्यान्धालिका देशी चोक्षषाडवसञ्ज्ञका ॥२४९॥

रागा दृश्यन्त एतस्या हास्यशृङ्गारकौ रसौ ।
गानप्रपञ्चसिद्ध्यर्थं प्रस्तारोऽस्य प्रदर्श्यते ॥२५०॥

त्रिर्मा द्वि पा धनी पूर्वा निधौ पमा, चाथापरा ।
मा पमौ[2] माथ सा मा गां रीद्वय,[3] तु तृतीयिका ॥२५१॥

द्विर्मा रिमौ गमौ माना चतुष्क च चतुर्थिका ।
मा निधौ च निसौ निधौ पमौ पधौ च माद्वयम् ॥२५२॥

नीद्वय रीद्वय नी री पाद्वय पञ्चमी कला ।
नी पमौ धा च मा साना चतुष्क षष्ठिका स्मृता ॥२५३॥

गा नी सा गा धपौ माथ धनी सा सप्तमी कला ।
पा सा पा निध पामाना चतुष्क स्यात्तथाष्टमी ॥२५४॥

इति मध्यमिकाजाते कलापद्धतिरीरिता ॥२५५॥

---

[1] A B omit sign of 'Tara sthāna' on स ।

[2] B मपौ ।

[3] B omits द्वय etc ।

१. मा मा मा पा पा धनि निध पम
[1]पा ० ० तु भ व० मू० ००

२. मा पम मा सा मा गा री री
र्द्ध ज० न य नं ० ० ०

३. मा मा रिम गम मा मा मा मा
कि री ०० ०० ० ० ट ०

४ मा[2] निध निस[3] निध पम पध मा मा
म णि० द० ०० र्प० णं० ० ०

५ [4]नीं नीं री री नीं री पा पा
गौ ० री ० क र प ०

६ नीं[5] पम धा मा सा सा सा सा
ल्ल वां० ० ० गु लि ० सु

७. [6]गा नी सा गा धप मा धनि सा
ते ० ० ० जि० ० त० ०

८. पा सा[7] पा निधप मा मा मा मा
सु कि र ००० णं ० ० ०

॥ इति मध्यमिका जातिः ॥९॥

---

[1] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :–
पातु भवमूर्द्धनयन* किरीटमणिदर्पणम् ।
गौरीकरपल्लवाङ्गुलिसुतेजित सुकिरणम् ॥

* S R भवमूर्द्धजानन ।

[2–3] A B omit sign of 'Tara sthāna' on मा and स ।

[4] A B omit sign of Mandra-sthāna' on the three Nīs in this line

[5] A. B. as above

[6] [7] A. B omit sign of 'Tāra-sthāna' on गा सा गा सा, सा ।

॥ अथ पञ्चमी जातिः ॥

पञ्चम्यां तु ग्रहावंशौ प्रोक्तावृषभपञ्चमौ ।
अपन्यासाः स्वराः प्रोक्ता निषादर्षभपञ्चमाः ॥२५६॥

न्यासः स्यात् पञ्चमस्तत्र गस्य षाडवहेतुता[1] ।
[2]गन्योरौडुवकारित्वं समगाः स्वल्पका मताः ॥२५७॥

रिमयोः संगतिः कार्या पूर्णत्वे गाग्निषादिनम्[3] ।
मनाग् व्रजेदौडुवितं ऋषभांशेन चेप्सितम् ॥२५८॥

अष्टौ कला विनिर्दिष्टा ऋषभादिकमूर्च्छना ।
रसावपि च संप्रोक्तौ हास्यशृङ्गारसंज्ञकौ ॥२५९॥

तालश्चच्चत्पुटो ज्ञेयस्तृतीयप्रेक्षणे भवेत् ।
विनियोगो ध्रुवागाने वेशी चान्धालिका तथा ॥२६०॥

चोक्षपञ्चमरागाश्च प्रस्तारोऽस्या अथोच्यते ।
पा धनी नीद्वयं मानी मापेति प्रथमा कला ॥२६१॥

गा सा मा पा द्विर्द्विरेव द्वितीया-ऽथ तृतीयिका ।
पाद्वयं धा त्रयं नीनां गा सा, त्वथ चतुर्थिका ॥२६२॥

पा मा धा नी निधौ पानां त्रयं पञ्चमिका ततः ।
पाद्वयेन तथा रीणां षट्केन परिकीर्तिता ॥२६३॥

मा रिगौ सा पधौ नीनां चतुष्केण च षष्ठिका ॥
सात्रयं माथ पानां तु चतुष्केण च सप्तमी ॥२६४॥

धा मा धा नीचतुष्कं च पानामष्टमिका कला ।
इति पञ्चमिका जातिः स्वरावल्याऽनया मता ॥२६५॥

(पञ्चमी)

१. पा धनि नी नी मां नी मा पा
[4]ह र० मू ० र्द्ध जा ० न

---

[1] A. हेतुना ।

[2] A. गन्यो । B. गल्यो ।

[3] A. निषादनम् ।

[4] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :—
हरमूर्द्धजानन† महेशममरपतिबाहुस्तम्भनमनन्तम् ।
त प्रणमामि पुरुषमुखपद्मलक्ष्मीहरमम्बिकापतिमजेयम् ॥

† A. B. हरमूर्च्छजानलं ।

२ गा गा सा सा मा मा पा पा
न म हे ० श स म र

३. [1]पा पा धा नीं नीं नीं गा सा
प ति बा ० हु स्त ० भ

४. पा मा धा नी निध पा पा पा
न म न ० त० ० ० ०

५ पा पा [2]री री री री री री
प्र ण मा ० मि पु रु ष

६ [3]मा निग सा पध नी नी नी नी
मु ख० प ०० म ल ० क्ष्मी

७ सा सा सा मा पा पा पा पा
ह र म ० म्बि का ० प

८. धा मा धा नी पा पा पा पा
ति म जे ० य ० ० ०

॥ इति पञ्चमिका जाति ॥१०॥

॥ अथ रक्तगान्धारी जाति ॥

जातौ तु रक्तगान्धार्यां धैवतर्षभवर्जिता ।
पञ्च स्वरा स्मृता अंशा ग्रहाश्च, निधयोस्तथा ॥२६६॥

बाहुल्य, षाडव प्रोक्त रिलोपाद्, रिधलोपत ।
औडुवं, पञ्चमांशस्तु द्वेष्टि[4] षट्स्वरतामय ॥२६७॥

द्विपन्त्यौडुवित षड्जनिमपा[5], सन्निधिर्मिथ ।
कार्यं तथा मेलनं तु सगयो स्वरयोरिह ॥२६८॥

---

[1] A. B omit the sign of 'Mandra-sthāna' on the first six 'Svaras' in this line

[2] S R. adds the sign of 'Tāra-sthāna' on the six 'Ris' in this line

[3] A B. मा रिग सा ।

[4] A B द्वेष्टि ।

[5] A. B षड्जनिमयो ।

गान्धारे न्यसन प्रोक्तमपन्यासौ सपाविह ।
कला द्वादश षाड्जीवत् ऋषभादिस्तु मूर्च्छना ॥२६९॥

हास्यशृङ्गाररसजौ तु रसावत्र प्रकीर्तितौ ।
पञ्चपाणिस्तथा तालस्तृतीयप्रेक्षणे तथा ॥२७०॥

विनियोगो ध्रुवागाने प्रस्तारोऽथ विधीयते ।
पानी द्वि सा तथा गा सा पानीति प्रथमा कला ॥२७१॥

सा पा मा गा क्रमाद् द्विर्द्विद्वितीयस्या स्वरावलि ।
मा पा धा पा मा पा धपौ मगौ [1]तृतीयिका ॥२७२॥

चतुर्थी माष्टभि,-र्धा नी पा पमौ धा च नी तथा ।
पाद्वय पञ्चमी षष्ठी मा पा माय धनी[2] तथा ॥२७३॥

पास्वराणा चतुष्केण, री गा मा[3] अथ पञ्च पा ।
सप्तम्यष्टमिका रीगाऽत मा पापञ्चभि स्मृता ॥२७४॥

पाष्टकान्नवमी, री गा द्वि सा री गात्रयेण च ।
दशम्येकादशी गा पा पा धमौ धा निधौ द्वि पा ॥२७५॥

मास्वरात परिगा मा च पञ्चगा द्वादशी कला ।
इति स्याद्वलगान्धार्यामेकादश्या स्वरावलि ॥२७६॥

१	पा	नी	सा	सा	गा	सा	पा	नी
	[4]तं	०	वा	०	ल	र	ज	नि
२	[5]सां	सां	पा	पा	मा	मा	गा	गा
	क	र	ति	ल	क	भू	०	ष
३	मा	पा	धा	पा	मा	पा	धप	मग
	ण	वि	भू	०	०	०	००	००
४	मा	मा	मा	मा	मा	मा	मा	मा
	ति	०	०	०	०	०	०	०

[1] A तृतायका ।
[2] A B धनिद्वयम ।
[3] A B मामथ ।
[4] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows –
त वालरजनिकरतिलकभूषणविभूतिम् ।
प्रणमामि गौरीवदनारविन्दप्रीतिकरम् ॥
[5] A B omit sign of 'Tāra sthāna' on सा ।

५. [1]धा नी पा पम धा नी पा पा
० ० ० ०० ० ० ० ०

६. [2]मा पा मा धनि पा पा पा पा
० ० ० ०० ० ० ० ०

७. री गा मा पा पा पा पा पा
प्र ण मा ० मि गौ ० री

८. री [3]गा मा पा पा पा पा पा
व द ना ० र विं ० ०

९. पा पा पा पा पा पा पा पा
द ० ० ० ० ० ० ०

१०. री गा सा सा री गा गा गा
प्री ० ति क रं ० ० ०

११. [4]गा पा पा धम धा निध पा पा
० ० ० ०० ० ०० ० ०

१२. [5]मा परिग मा गा गा गा गा गा
० ००० ० ० ० ० ० ०

॥ इति रक्तगान्धारी जातिः ॥११॥

॥ अथ गान्धारोदीच्यवा जातिः ॥

गान्धारोदीच्यवायां तु ग्रहावंशौ समौ स्वरौ ।
मध्यमे न्यसनं विद्यादपन्यासौ सपौ स्वरौ ॥२७७॥

---

[1] S. R. adds sign of 'Mandra-sthāna' on all the 'Svaras' in this line.

[2] S. R. as above.

[3] S. R. adds sign of 'Tāra-sthāna' on all the 'Svaras' in this line except the first री।

[4] S. R. adds sign of 'Tāra-sthāna' on all the 'Svaras' in this line except the last two 'Pās'.

[5] S. R. adds sign of 'Tāra-sthāna' on all the 'Svaras' in this line.

रिलोपात् षाडवं प्रोक्तमनंशानामिहाल्पता ।
संपूर्णत्वे स्वराणां स्यात्, षाडवत्वे तथाल्पता ॥२

निगपञ्चमधानां स्याद्, रिधयोः संगतिर्मिथः ।
शृङ्गाराद्भुतहास्यास्तु रसा[1] ज्ञेया यथारसम् ॥२७९॥

तालश्चचत्पुटो ज्ञेयः कलाः षोडश कीर्तिताः ।
मूर्च्छना धैवताद्या तु चतुर्थप्रेक्षणे मता ॥२८०॥

विनियोगो ध्रुवागाने प्रस्तारोऽस्य प्रदर्श्यते ।
द्विः सा पा मा पा धपौ च पामेति प्रथमा कला ॥२८१॥

धा पा द्विर्मा चतुष्कं च सानां तत्र [2]द्वितीयिका ।
धानी द्विद्विः क्रमात् सा मा पा इति स्यात् तृतीयिका ॥२८२॥

चतुर्थी चाष्टभिर्नीभि-, र्द्विर्मा धा च निसौ तथा ।
नीचतुष्कं तु पञ्चम्यां, मा पा मा परिगास्तु सां ॥२८३॥

गा तया साद्वयं षष्ठी, गा गमौ पा पधौ गा (च) ।
धनी पाद्वितयं चाथ सप्तम्या,-मष्टमी पुनः ॥२८४॥

री गा सा च सधौ द्विर्नी धाद्वयं, नवमी पुनः ।
गा रिगौ सा सनी गा तु रिगौ[3] साद्वितयं तथा ॥२८५॥

साचतुष्कं दशम्यां तु मनी धनी च नीद्वयम् ।
एकादशी [4]च षष्ठीवद्, गा सा गा सा च मा च पा ॥२८६॥

मा तया परिगाः प्रोक्ता द्वादश्यां, च त्रयोदशी ।
गापद्कं साद्वयं, चाथ चतुर्दश्यां च नीद्वयम् ॥२८७॥

---

[1] A. रसो ।

[2] B. द्वितीयका ।

[3] B. रिगा ।

[4] B. omits च ।

[5] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :—

सौम्यगौरीमुखाम्बुरुहदिव्यतिलकपरिचुम्बिताचितसुपादं
प्रविकसितहेमकमलनिभम् ।
अतिरुचिरकान्तिनखदर्पणामलनिकेतन*
† मनसिजशरीरताडन प्रणमामि गौरिचरणयुगमनुपमम् ॥

* S. R. निकेत । † A. B. शिवशरीरताण्डवं ।

पा धा नी गात्रयं, चाथ द्विर्नी धापायुगं तथा ॥
मा पा पञ्चदशी प्रोक्ता, षोडशी तु कलोच्यते ॥२८८॥

धा पा षट्कं मास्वराणां प्रोक्तेयं स्वरपद्धतिः ।
गान्धारोदीच्यवा जातिर्द्वादशी च प्रकीर्तिता ॥२८९॥

१ सा सा पा मा पा धप पा मा
सौ ० ० ० ० ०० ० ०

२ धा पा मा मा सा सा सा सा
म्य ० ० ० ० ० ० ०

३ धा नी सा सा मा मा पा पा
गौ ० री ० मु खा ० म्बु

४. नी नी नी नी नी नी नी नी
रु हृ दि ० व्य ति ल क

५ मा मा धा निस[1] नी नी नी नी
प रि चु ०० म्बि ता ० चि

६. मा पा मा परिग सा गा सा सा
त सु पा ००० दं ० ० ०

७. गा गम पा पध गा धनि पा पा
प्र वि० क सि० त हे० ० म

८. री गा सा सधं[2] नी नी धा धा
क म ल नि० भ ० ० ०

९. गा रिग सा सनि[3] गा रिग सा सा
अ ति० रु चि० र का० ० न्ति

१०. सा सा सा सा मनि धनि नी नी
न[4] स द ० यं० णा० ० म

[1] [2] [3] A. B. and S. R. omit signs of 'Tāra' and 'Mandra-sthāna' respectively on स, ध and नि।
[4] B. confuses the verbal structure of Kalās 10-12.

११. [1]मा पा मा परिग सा गा सा सा
ल नि के ००० त नं ० ०

१२. गा सा गा सा मा पा मा परिग
म न सि ज श री ० र००

१३. गा गा गा गा गा गा सा सा
ता ० ० ड नं ० ० ०

१४ नी नी पा धा नी गा गा गा
प्र ण मा ० मि गौ ० री

१५. नी नी धा पा धा पा मा पा
च र ण यु ग म नु प

१६. धा पा मा मा मा मा मा मा
म ० ० ० ० ० ० ०

॥ इति गान्धारोदीच्यवा जातिः ॥१२॥

॥ अथ मध्यमोदीच्यवा जातिः ॥

मध्यमोदीच्यवाजातौ पञ्चमस्य प्रहांशता ।
न्यासस्तु मध्यमः प्रोक्तोऽपन्यासौ षड्जधैवतौ ॥

नित्यपूर्णा स्मृता त्वस्यां मध्यमादिकमूर्च्छना ।
तालश्चच्चत्पुटो ज्ञेयः कलाः षोडश कीर्तिताः ॥२९१॥

विनियोगः प्रेक्षणेऽ-[2]स्याश्चतुर्थेऽत्र ध्रुवाविधौ ।
चोक्षषाडवकान्धालीदेशीरागास्तु दर्शिताः ॥२९२॥

रसौ शृङ्गारहास्याख्यौ गदितौ पृथिवीभुजा ।
गान्धारोदीच्यवावत्[3] स्याच्छेषलक्षणमत्र तु ॥२९३॥

अथ प्रदर्श्यते नाम प्रस्तारोऽस्या यथाविधि[4] ।
पा धनि नीद्वयं द्विर्मा नांपेति प्रथमा कला ॥२९४॥

---

[1] S. R. adds sign of 'Tāra-sthāna' on all the 'svaras' in the 'Kalās' (lines) 11-16.

[2] A. B. प्रेक्षणे(ऽ)स्य चतुर्थे etc.

[3] A. B. गान्धारोदीच्यवावस्या etc.

[4] A. B. add विसर्ग ।

पा धा नी गात्रयं, चाथ द्विर्नी धापायुगं तथा ॥
मा पा पञ्चदशी प्रोक्ता, षोडशी तु कलोच्यते ॥२८८॥

.। पा षट्कं मास्वराणां प्रोक्तेयं स्वरपद्धतिः ।
गान्धारोदीच्यवा जातिर्द्वादशी च प्रकीर्त्तिता ॥२८९॥

१.	सा	सा	पा	मा	पा	धप	पा	मा
	सो	०	०	०	०	००	०	०
२	धा	पा	मा	मा	सा	सा	सा	सा
	म्य	०	०	०	०	०	०	०
३	धा	नी	सा	सा	मा	मा	पा	पा
	गौ	०	री	०	मु	खा	०	म्बु
४.	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी	नी
	रु	हृ	दि	०	व्य	ति	ल	क
.५	मा	मा	धा	निस[1]	नी	नी	नी	नी
	प	रि	चु	००	म्बि	ता	०	चि
६.	मा	पा	मा	परिग	सा	गा	सा	सा
	त	सु	पा	०००	दं	०	०	०
७.	गा	गम	पा	पध	गा	धनि	पा	पा
	प्र	वि०	क	सि०	त	हे०	०	म
८.	री	गा	सा	सध[2]	नी	नी	धा	धा
	क	म	ल	नि०	भं	०	०	०
९.	गा	रिग	सा	सनि[3]	गा	रिग	सा	सा
	अ	ति०	द	धि०	र	का०	०	न्ति
१०.	सा	सा	सा	सा	मनि	धनि	नी	नी
	न[4]	ख	द	०	पं०	क्ता०	०	म

[1] [2] [3] A. B. and S. R. omit signs of 'Tāra' and 'Mandrasthāna' respectively on ग, प and नि।

[4] B. confuses the verbal structure of Kalās 10-12.

११. [1]मा पा मा परिग सा गा सा सा
ल नि के ००० त नं ० ०

१२. गा सा गा सा मा पा मा परिग
म न सि ज श री ० र००

१३. गा गा गा गा गा गा सा सा
ता ० ० ड नं ० ० ०

१४ नी नी पा धा नी गा गा गा
प्र ण मा ० मि गौं ० री

१५. नी नी धा पा धा पा मा पा
च र ण यु ग म नु प

१६. धा पा मा मा मा मा मा मा
म ० ० ० ० ० ० ०

॥ इति गान्धारोदीच्यवा जातिः ॥१२॥

॥ अथ मध्यमोदीच्यवा जातिः ॥

मध्यमोदीच्यवाजातौ पञ्चमस्य ग्रहांशता ।
न्यासस्तु मध्यमः प्रोक्तोऽपन्यासौ षड्जधैवतौ ॥२९०॥

नित्यपूर्णा स्मृता त्वस्यां मध्यमादिकमूर्च्छना ।
तालश्चचत्पुटो ज्ञेयः कलाः षोडश कीर्तिताः ॥२९१॥

विनियोगः प्रेक्षणेऽ-[2]स्याश्चतुर्थेऽत्र ध्रुवाविधौ ।
चोक्षषाडवकान्धालीदेशीरागास्तु दर्शिताः ॥२९२॥

रसौ शृङ्गारहास्याख्यौ गदितौ पृथिवीभुजा ।
गान्धारोदीच्यवावत्[3] स्याच्छेषलक्षणमत्र तु ॥२९३॥

अथ प्रदर्श्यते नाम प्रस्तारोऽस्या यथाविधि[4] ।
पा धनि नीद्वयं द्विर्मा नीपेति प्रथमा कला ॥२९४॥

---

[1] S. R. adds sign of 'Tāra-sthāna' on all the 'svaras' in the 'Kalās' (lines) 11-16.

[2] A. B. प्रेक्षणे(ऽ)स्य चतुर्थे etc.

[3] A. B. गान्धारोदीच्यवावश्या etc.

[4] A. B. add विसर्ग ।

त्री री गा सा रिगौ द्विर्गा द्वितीया-ऽथ तृतीयिका ।
नीभिरष्टाभिराख्याता, चतुर्थी नीद्वयं धपौ ॥२९५॥

मा निधौ च निधौ द्विः पा, पञ्चमी पाद्वयेन च ।
रीणां षट्केन, षष्ठी तु मा रिगौ सा सधौ तथा ॥२९६॥

चतुष्कं नीस्वराणां, स्यात् सा पा नी मा च पाद्वयम् ।
गाद्वयं सप्तमी, प्रोक्ताष्टमी[1] गा पा च मा निधौ ॥२९७॥

नीद्वयं साद्वयं, चाथ नवमी पाद्वयं च मा ।
निधौ पानां चतुष्केण, दशमी तु कलोच्यते ॥२९८॥

मा पा मा च रिगौ गानां चतुष्कमथ कीर्त्यते ।
गा पा मा पा नीचतुष्कमेकादश्यां स्वरावलिः ॥२९९॥

मा पा मा परिग गानां चतुष्कं द्वादशी कला ।
गात्रयं माद्वयं चाथ निधौ द्विर्नी त्रयोदशी ॥३००॥

द्विर्नी धपौ मा निधौ च निधौ द्विः पा चतुर्दशी ।
री गां(च) सांद्वयं माथ निधन्यो नीद्वय तथा ॥३०१॥

पञ्चदश्यां, च षोडश्यां द्विर्नी धापाद्वयं द्विर्मा ।
मध्यमोदीच्यवायां तु त्रयोदश्या स्वरावलिः ॥३०२॥

१. पा धनि नी नी मा मा नी पा
[2]दे ०० हा ० र्द्धं स्फु ० र

२ री री री गा सा रिग गा गा
म ति का ० न्ति म० म ल

३. नी नी नी नी नी नी नी नी
म म ले ० न्दु कु ० न्द

४. नी नी धप मा निध निध पा पा
कु मु ०० द नि० भं० ० ०

---

[1] A. B. षष्ठी ।

[2] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :—

देहार्द्धस्फुरत्कान्तिममलममलेन्दुकुन्दकुमुदनिभ
चामीकराम्बुरुहदिव्यकान्तिप्रवरगणपूजितमजेयम् ।
†सुराभिष्टुतमनिलमनोजवमम्बुदोदधिनिनादमतिहाम
शिवनामगुरुमभूमयन रङ्गे त्रैलोक्यनतचरणम् ॥

† A. B. सुरगिद्धमनुजवरमम्बुदोदधि etc.

५. पा पा री री री री री री
चा ० मी ० क रा ० न्वु

६. मा रिग सा सधं[१] नीं नीं नीं नीं
रु हृ० दि ०० स्य का ० न्ति

७. सा पा नी मा पा पा गा गा
प्र व र ग ण पू ० जि

८. [२]गां पां मां निधं नीं नीं सा सा
त म जे ०० यं ० ० ०

९. [३]पा पा मा निध पा पा पा पा
सु रा भि ष्टु० त म नि ल

१०. [४]मां पां मां रिग गा गा गा गा
म नो ० ज० व म ० न्बु

११ गा पा मा पा नी नी नी नी
दो ० द धि नि ना ० द

१२. मा पा मा परिग गा गा गा गा
म ति हा ००० सं ० ० ०

१३. [५]गा गा गा मा मा निध नी नी
शि व शा ० न्त म० सु र

१४. नी नी धप मा निध निध पा पा
व मू ०० म थ० न० ० ०

---

[१][२] A. B. omit sign of 'Mandra-sthāna' on ध नी नी नी नी and on all the 'Svaras' in the 8th kalā.

[३] S. R. adds sign of 'Mandra-sthāna' on all the 'Svaras' in this line.

[४] A. B. *omit sign of* 'Mandra-sthāna' *on* मा पा मा ।

[५] S. R. adds sign of 'Tāra-sthāna' on all the 'Svaras' in this line and in the 15 th and 16 th. kalās (lines).

१५ री गा[1] सा सा मा निधनि नी नी
व ० न्दे ० त्रं लो०० ० क्य

१६. नी नी धा पा धा पा मा मा
न त च र णं ० ० ०

॥ इति मध्यमोदीच्यवा जाति ॥ १३ ॥

॥ अथ गान्धारपञ्चमी जाति ॥

जातौ गान्धारपञ्चम्या पञ्चमोंऽशो ग्रहो, रिपौ।
अपन्यासौ च गान्धारे न्यसन, सगति पुन ॥३०३॥

गान्धारीपञ्चमीजात्योरिवात्रापि विधीयते।
तालश्चच्चत्पुटो ज्ञेयो मूर्च्छना गादिका मता ॥३०४॥

कला षोडशसख्याका भवन्ति, विनियोजनम्।
चतुर्थप्रेक्षणे गाने ध्रुवाया परिकीर्त्तितम् ॥३०५॥

हास्यशृङ्गारकरुणास्तस्या च रसा स्मृता ।
प्रस्तारोऽस्या यथाशास्त्र परिपाट्या विरच्यते ॥३०६॥

पा पमौ च मधौ नी च धपौ मा धायका[2] नी तु।
सनिनि प्रथमा मात्रा धा षट्पाभिर्द्वितीयिका ॥३०७॥

धा नी द्विर्द्वि पृथक् सा मा पा [3]इति स्यात्तृतीयिका।
चतुर्थी चाष्टभिर्नीभि, पञ्चमी नीद्वय धपौ ॥३०८॥

माद्वयं निधयोर्द्वि पा, षष्ठी द्वि पाथ रीस्वरा ।
षाडव, सप्तमी प्रोक्ता मा रिगौ सा सधौ तथा ॥३०९॥

नीना चतुष्क, मष्टम्या नी री सा च रिसौ तथा।
रीचतुष्कं, नवम्या तु नी गा सा च निगौ तथा ॥३१०॥

नीचतुष्कं, दशम्या च द्विर्नीमिति द्वि पा द्विर्गा।
गा पा मा पा नीचतुष्कमेकादश्या प्रकीर्त्तितम् ॥३११॥

मा पा मा परिगा गाना चतुष्क द्वादशी कला ।
द्विर्नी पा धा च नी गानां त्रितयेण त्रयोदशी ॥३१२॥

---

[1] A B add sign of 'Mandra-sthāna' on गा सा सा।
[2] A माधायिका गता। B माधायिकी।
[3] A B पामिति।

चतुर्दशी चतुर्थीवत्, तथा पञ्चदशी कला ।
मा पा धा नी [1]सनिन्यस्तु धा च पाद्वितयेन च ॥३१३॥

मा पा मा तथा परिगा गाचतुष्कं[2] तु षोडशी ॥३१४॥

१. पा पम मध नी धप मा धा नी
[3]कां ०० ०० ० ०० ० ० ०

२. सनिनि धा पा पा पा पा पा पा
तं०० ० ० ० ० ० ० ०

३. धा नी सा सा मा मा पा पा
वा ० मैं ० क दे ० श

४. नी नी नी नी नी नी नी नी
प्रें ० खो ० ल मा ० न

५ नी नी धप मा निध निध पा पा
क म लं० नि भं० ०० ० ०

६. पा पा री री री री री री
व र सु र भि कु सु म

७ मा रिग सा सध नी नी नी नी
गं ०० धा ०० धि वा ० सि

८ नी [4]री सा रिस री री री री
त ० म नो० ० ज्ञं ० ०

९ नी गा सा निग नी नी नी नी
न ग रा ०० ज सू ० नु

---

[1] A. B. सनिनयो ।

[2] A. adds च ।

[3] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :—
कान्त वामैकदेशप्रेङ्खोलमानकमलनिभ वरसुरभिकुसुम-
गन्धाधिवासितमनोज्ञनगराजसूनुरतिरागरभसकेलिकुचग्रहलीलम्* ।
त प्रणमामि देव चन्द्रार्द्धमण्डितविलासकीलनविनोदम् ।
* A. B. क्रीतम् ।

[4] A. B. omit sign of 'Tāra-sthāna' on री सा etc. in this line.

१०. [१]नी मा नी मा पा पा गा गा
र ति रा ० ग र भ स

११. गा [२]पा मा पा नी नी नी नी
के ० ली ० कु च ० प्र

१२. मा पा मा परिग गा गा गा गा
ह ै ० लं०० ० तं ० ०

१३. [३]नीं नीं पां धां नीं गा गा गा
प्र ण मा ० मि दे ० वं

१४. [४]नीं नीं नीं नीं नीं नीं नीं नीं
च ० न्द्रा ० र्द्धं मं ० डि

१५. [५]मां पां धां नीं सनिनि धां पां पां
त वि ला ० स०० की ० ल

१६. मा पा मा परिग गा गा गा गा
न वि नो ००० दं ० ० ०

॥ इति गान्धारपञ्चमी जातिः ॥१४॥

॥ अथ आन्ध्री जातिः ॥

आन्ध्र्यामंशा ग्रहाश्चैव चत्वारस्तु स्वराः स्मृताः ।
निषादर्षभगान्धारपञ्चमाः, संगतिः पुनः ॥३१५॥

रिगयोर्निधयोरिष्टा, तत्रांशानुक्रमेण च ।
गमनं न्यासपर्यन्तं मध्यमादिश्च मूर्च्छना ॥३१६॥

---

[१] [२] S. R. adds sign of 'Mandra-sthāna' on the first six 'Svaras' in the 10th Kalā and on the last seven in the 11th Kalā.

[३] A. B. omit sign of 'Mandra-sthāna' on the first five 'Svaras' but add it on the last three.

[४] A. B. omit sign of 'Mandra-sthāna' on all 'Nīs.'

[५] A. B. omit sign of 'Mandra-sthāna' on all the 'Svaras' in this Kalā and S. R. adds it on the first four only.

अशा एव स्वपन्यासा, न्यासो गान्धार ईरित. ।
षाडवं षड्जलोपेन, गीतितालकलादिकम् ॥३१७॥

विनियोगश्च गान्धारपञ्चमीवदिहेष्यते ।
वीररौद्राद्भुतरसा शृङ्गारश्चेति कीर्तिताः ॥३१८॥

भरतादिमतादस्या प्रस्तारः सविधीयते ।
रीभिरष्टाभिराद्या स्याद्, रीगाद्वितयस्तया ॥३१९॥

रीचतुष्टयतस्त्वन्या,[1] रीगा रीमा द्विकं द्विकम् ।
तृतीयस्या, चतुर्थ्यां तु रीगा सा च धनी तथा ॥३२०॥

नीचतुष्कं च, पञ्चम्या नी री नी री धनिद्वयम् ।
पाद्विकं, चाथ षष्ठ्या तु मा पा मा च रिगौ तथा ॥३२१॥

गाचतुष्क च, सप्तम्या रीद्वयं गा समौ तथा ।
माद्वय पाद्वय, चाथ षष्ठीवत् स्यादिहाष्टमी ॥३२२॥

गाषट्कादाद्यगौ धानी नवम्या परिकीर्तितौ ।
दशमी चाष्टमीवत्, स्यान्निरीत्येतौ स्वरौ पुन ॥३२३॥

प्रत्येकमेकादश्या[2] तु चतुष्कत्वेन सम्मतौ ।
रीद्वय स्यात्तथा गा नी साग्यो प्रत्येकतो द्विकम् ॥३२४॥

द्वादश्या, च त्रयोदश्या दशमीवत् स्वरावलि. ।
सप्तमीवच्चतुर्दश्या, पञ्चदश्यां च माद्वयम् ॥३२५॥

नीद्वय च तथा सारी गापेति स्यात् स्वरावलि. ।
रिगौ गासप्तक चेति षोडश्या परिकीर्तितम् ॥३२६॥

आन्ध्र्यामियं पञ्चदश्या संप्रोक्ता स्वरपद्धति ॥३२७॥

१.	री	री	री	री	री	री	री	री
	[3]त	रु	णे	०	न्दु	कु	सु	म

---

[1] A. B. रीचतुष्टयस्तान्या ।

[2] A. B. प्रत्येकमेकादश्यास्तश्चतुष्कत्वेन ।

[3] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows —

तरुणेन्दुकुसुमखचितजट त्रिदिवनदीसलिलधौतमुख
नगसूनुप्रणय वेदनिधि परिणाहितुहिनशैलगृहम् ।
अमृतभव गुणरहित तमवनिरविशशिज्वलनजलपवनगगनतनु
शरण व्रजामि *शुभमतिकृतनिलयम् ॥

* A. B. शुभ्रमति etc.

२. री गा री गा री री री री
ल चि त ज टं ० ० ०

३. री री गा गा री री मा मा
त्रि दि व न दी स लि ल

४. री गा सा धनि [1]नीं नीं नीं नीं
धौ ० त मु० खं ० ० ०

५. [2]नीं री नीं री धंनि धंनि पां पां
न ग सू ० नु० प्र० ण य

६. [3]मां पां मां रिग गा गा गा गा
वे ० द नि० धि० ० ०

७. री री गा सम मा मा पा पा
प रि णा ०० हि तु हि न

८. [4]मां पां मां रिग गा गा गा गा
शै ० ल गु० हं ० ० ०

९. [5]धां नीं गा गा गा गा गा गा
अ मृ त भ वं ० ० ०

१०. मा पा मा रिग गा गा गा गा
गु ण र हि० तं ० ० ०

११. नी नी नी नी री री री री
त म व नि र वि श शि

१२. री री गा नी सा सा नी नी
ज्व ल न ज ल प व न

१३. [6]मा पा मा रिग गा गा गा गा[7]
ग ग न त० नुं ० ० ०

---

[1] [2] [3] [4] [5] A. B. omit sign of 'Mandra-sthāna' on all the 'Svaras' marked above.

[6] A. B. पा पा मा गरि etc.

[7] S. R. adds sign of 'Tara-sthāna on all the 'Svaras' in 13-16 Kalās.

१४. री री गा सम मा मा पा पा
श र र्ण ०० व जा ० मि

१५. मा मा नी नी सा री गा मा
शु भ म ति कृ त नि ल

१६. रिग गा गा गा गा गा गा गा
यं० ० ० ० ० ० ० ०

॥ इति आन्ध्री जातिः ॥१५॥

॥ अथ नन्दयन्ती जातिः ॥

जातौ तु नन्दयन्त्यां स्यात् पञ्चमोंऽशो ग्रहस्तथा ।
गान्धारग्रहता चास्यां सर्वगीतज्ञसम्मता ॥३२८॥

न्यासो गान्धार एव स्यात् पञ्चमो मध्यमस्तथा ।
अपन्यासतया ख्यातौ, ऋषभे मन्द्रदेशगे ॥३२९॥

[1]बाहुल्यं, षाडवं प्रोक्तं षड्जलोपेन धीमता ।
तालश्चच्चत्पुटो ज्ञेयो मूर्च्छना पञ्चमादिका ॥३३०॥

द्वात्रिंशदिह च प्रोक्ताः कलाः, स्याद् विनियोजनम् ।
प्रथमप्रेक्षणे गाने ध्रुवायाः, स्यू रसा इमे ॥३३१॥

शृंगारहास्यकरुणाः प्रस्तारोऽस्याः पुनर्यथा ।
गाचतुष्कं च पाद्वन्द्वं धपौ मा प्रथमा[2] कला ॥३३२॥

द्वितीया पञ्चकं धानां नी सनी च निधौ तथा ।
षाष्टकेन तृतीया स्याद् धा नी पा मा च गां इति ॥३३३॥

चतुष्केण चतुर्थी स्यान्,–मारी गाषट्कतः परा ।
धा पा मा पा धा धनी च षष्ठी स्या(त्) पाद्वयेन च ॥३३४॥

सप्तमी स्याच्चतुर्थीवत् पमौ पानां त्रयेण च ।
माचतुष्कादष्टमी, स्यान्नवमी सप्तमीव च ॥३३५॥

दशमी साष्टकेन स्याद्,–री गा मा पाचतुष्ककम् ।
नी चेत्येकादशी, रीणां चतुष्कं पाद्वयं तथा ॥३३६॥

---

[1] A. B. बहुत्वात् ।
[2] A. B. repeat प्रथमा ।

माद्वय द्वादशी[१] प्रोक्ता, धा नी सनिनयोऽय धा ।
पाचतुष्क त्रयोदश्या, नवमीवच्चतुर्दशी ॥३३७॥

गा पात्रय च धा[२] माना त्रय पञ्चदशी कला ।
द्विर्धा नी धा पाचतुष्क कलैषात्र तु षोडशी[३] ॥३३८॥

री गा मा पा पमौ द्वि[४] पा नीति सप्तदशी स्मृता[५] ।
रीपेत्येतच्चतुष्केण पृथगष्टादशी कला ॥३३९॥

पाचतुष्क च धा [६]त्रिर्मैकोर्नविंशतिका कला ।
नी पा गा च गमौ गाना चतुष्क[७] नखसख्यिका ॥३४०॥

रीद्वय गाद्वय माना चतुष्क तत्परा मता ।
नी पा नी मा तथा नी धा द्वि पा द्वाविंशति[८] ( ) कला ॥३४१॥

साद्वयं च धनी धा च पाचतुष्क च तत्परा ।
मा पा मा परिगा द्विर्गा द्वि सा इति जिनैर्मिता ॥३४२॥

रीगा मापा द्विर्द्विरेव कला स्यात्तत्त्वसम्मिता ।
रीत्रय गाद्वय चाथ रिगौ द्विर्मा तत परा ॥३४३॥

मा नी पा नी गाचतुष्क सप्तविंशतिसम्मिता ।
माद्वय पाद्वय धा च धनी निधौ च मा परा ॥३४४॥

धाद्वय सा तथा नी धा नी पा पेति तत परा ।
रीचतुष्कं च मा पा धा मेति त्रिंशत्तमा मता ॥३४५॥

नीचतुष्क तथा धा पा माद्वयेन तत परा ।
मापूर्वं परिगा पश्चाद् गाषट्क दन्तसम्मिता ॥३४६॥

जाति स्यान्नन्दयन्त्येषा प्रवरा सर्वजातिषु ॥३४७॥

---

[१] B दशमी ।
[२] A B धु ।
[३] B चतुर्दशी ।
[४] A. omits विसर्ग ।
[५] B कला ।
[६] A श्रीमैको etc B. श्रीमेको etc
[७] A omits अनुस्वार ।
[८] B द्वाविंशती ।

बभाण वेधा विषये यथाऽस्या वचस्तयोदाह्रियते यथावत् ।
सकृत् प्रयुक्तापि हि नन्दयन्ती[१] यथाविधि ब्रह्महणं पुनाति[२] ॥३४८॥

१. गा गा गा गा पा पा धप मा
[३]हे ० ० ० ० ० ०० ०

२. धा धा धा धा धा नी संनि निध
० ० ० ० ० ० ०० ००

३ [४]पा पा पा पा पा पा पा पा
तुं ० ० ० ० ० ० ०

४. [५]धा नीं पा मा गा गा गां गां
वे ० दा ० ङ्ग वे ० दा

५ मा री गा गा गा गा गा गा
क र क म ल यो ० नि

६ धा पा मा पा धा धनि पा पा
त मो ० र जो ०० वि व

---

[१] A. नन्दयन्ति । [२] A B पुनातीति ।

[३] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :—

हेतु* वेदाङ्गवेदाकारकमलयोनिं तमोरजोविवर्जित हर†
‡भवहर कमलगृह शिव शान्ति§-सन्निवेशनमपूर्वं
भूषणलीलमुरगेशभोगभागुशुभपृथुलम् ।
$अवनिपतिसूनुकरपङ्कजामलविलासकीलनविनोद
स्फटिकमणिरजतसितनवदुकूलक्षीरोदसागरनिकाश
अजशिर कपालपृथुभाजन वन्दे सुखद
हरदेहममलमधुसूदनसुतेजो¶ ऽधिकसुगतियोनिम् ॥

* S. R. सौम्य ।
† A. B. omit हर ।
‡ S. R. भवहर ।
§ S. R. शान्त etc.
$ S. R. अवलपति etc.
¶ A. B. सुतेजस्यितेषु गतियोनिम् ।

[४] S. R. adds sign of 'Mandrā sthāna' on all Pās in this Kalā.

[५] A. B. omit the sign of 'Mandra-sthāna' on the first four 'Svaras'.

७	धा	नी	मा	पा	गा	गा	गा	गा
	०	जि	तं	०	०	०	०	०
८.	पम	पा	पा	पा	मा	मा	मा	मा
	हृ०	रं	०	०	०	०	०	०
९.	धा	नी	मा	पा	गा	गा	गा	गा
	भ	व	ह	रं	०	क	म	ल
१०.	सा	सा	सा	सा	सा	सा	सा	सा
	गृ	हं	०	०	०	०	०	०
११	री	गा	मा	पा	पा	पा	पा	नी
	शि	वं	शा	०	न्ति	स	०	ञि
१२	[1]री	री	री	री	पा	पा	मा	मा
	वे	०	श	न	म	पू	०	र्वं
१३	धा	नी	[2]सनिनि	धा	पा	पा	पा	पा
	भू	०	प००	ण	ली	०	लं	०
१४.	धा	नी	मा	पा	गा	गा	गा	गा
	उ	र	गे	०	श	भो	०	ग
१५.	गा	पा	पा	पा	धा	पा	मा	मा
	भा	०	सु	र	शु	भ	पृ	थु
१६.	धा	धा	नी	धा	पा	पा	पा	पा
	लं	०	०	०	०	०	०	०
१७.	री	गा	मा	पा	पम	पा	पा	नी
	अ	य	नि	प	ति०	सू	०	नु
१८	री	री	री	री	पा	पा	पा	पा
	क	र	पं	०	क	जा	०	म
१९.	पा	पा	पा	पा	धा	मा	मा	मा
	ल	वि	ला	०	स	की	०	ल

[1] S. R. adds the sign of 'Mandra-sthāna' on all the notes in Kalās 12-14, 18, 20, 21, excepting the last three 'Svaras' of the 13th Kalā and म in the same.

[2] A. B. omit the sign of 'Tāra-sthāna' on स ।

२०	नी	पा	गा	गम	गा	गा	गा	गा
	न	वि	नो	००	दं	०	०	०
२१.	री	री	गा	गा	मा	मा	मा	मा
	स्फ	टि	क	म	णि	र	ज	त
२२	नी	पा	नी	मा	नी	धा	पा	पा
	सि	त	न	व	दु	कू	०	ल
२३	[1]सां	सां	धनि	धा	पा	पा	पा	पा
	क्षी	०	रो०	०	द	सा	०	ग
२४.	मा	पा	मा	परिग	गा	गा	[2]सां	सां
	र	नि	का	०००	शं	०	०	०
२५	री	री	गा	गा	मा	मा	पा	पा
	अ	ज	शि	रः	क	पा	०	ल
२६	री	री	री	गा	गा	रिग	मा	मा
	पृ	थु	भा	०	०	ज०	नं	०
२७	मा	नी	पा	नी	गा	गा	गा	गा
	व	०	न्दे	०	सु	ख	दं	०
२८	मा	मा	पा	पा	धा	धनि	निध	मा
	ह	र	दे	०	ह	म०	म०	ल
२९.	धा	धा	सा	नी	धा	नी	पा	पा
	म	धु	सू	०	द	न	०	सु
३०.	[1]री	री	री	री	मा	पा	धा	मा
	ते	०	जो	ऽ	धि	क	०	सु
३१.	नी	नी	नी	नी	धा	पा	मा	मा
	ग	ति	यो	०	०	०	०	०

[1] [2] A. B. omit sign of 'Tāra-sthāna' on सा।

[1] S. R. adds the sign of 'Tāra-sthāna' on four 'Ris' in this Kalā.

३२. मा परिग गा गा गा गा गा गा

० ००० नि ० ० ० ० ०

॥ इति नन्दयन्ती जातिः ॥१६॥

॥ अथ कार्मारवी जातिः ॥

कार्मारव्यां तथा जातौ भवन्त्यंशा ग्रहा अपि[१] ।
निषादर्षभसंज्ञौ च पञ्चमौ धैवतस्तथा ॥३४९॥

अंशा एव ह्युपन्यासा न्यासः[२] स्यात् पञ्चमः स्वरः ।
तथैवान्तरमार्गत्वादनंशबहुता मता ॥३५०॥

गान्धारोऽत्यन्तबहुलः सर्वांशः स्वरसंगतिः[३] ।
कलाः षोडश[४] विज्ञेयास्तालश्चच्चत्पुटाभिधः ॥३५१॥

मूर्च्छना षड्जमुख्या स्याद् रागः स्यात् प्रकृतेरिव ।
करुणाद्भुतश्रृङ्गारा रसाः स्युर्विनियोजनम् ॥३५२॥

पञ्चमप्रेक्षणे गाने ध्रुवायाः परिकीर्त्तितम् ।
प्रस्तारोऽस्य प्रतिकलं[५] यथावदभिधीयते ॥३५३॥

रीभिरष्टाभिराद्या मा गा सा गा च नीत्रयम्[६] ।
द्वितीया,-ऽथ तृतीया तु नी मा नी मा द्विः पा द्विर्गा ॥३५४॥

गा पा मा पा नीचतुष्कं चतुर्थी, पञ्चमी तथा ।
री गा सा नी तथा रीगाद्वयेन परिकीर्त्तिता ॥३५५॥

षष्ठी री गा तथा री सा नी धनी पाद्वयेन च ।
मा पा मा परिगा गानां चतुष्केण च सप्तमी ॥३५६॥

रीत्रयं तु समौ द्विर्मा द्विः पा स्यादष्टमी कला ।
नवमी सप्तमीवत् स्याद्, धानी मापा तथैव च ॥३५७॥

---

[१] A. ग्रहापि ।
[२] A. omits विसर्ग ।
[३] A. repeats verses 351-54.
[४] A. षोडष ।
[५] A. B. कर ।
[६] A. B. नीद्वयम् ।

धानी सासेति दशमी, तथैकादशिका कला ।
नीभिरष्टाभिराख्याता, सा[१] सा धानी सनी इति ॥३५८॥

निधौ द्विः पा द्वादशी, तु सप्तमीवत् त्रयोदशी ।
नीद्वयं पा धनी गानां चतुष्कं च चतुर्दशी ॥३५९॥

सा री गा सा नीचतुष्कं कला पञ्चदशीरिता ।
नीद्वयं धाद्वयं पानां चतुष्केण तु षोडशी ॥३६०॥

१. री री री री री री री री
[२]तं ० स्था ० णु ल लि त

२. मा गा सा गा सा नी नी नी
वा ० मां ० ग स ० क्त

३. [३]नी मा नी मा पा पा गा गा
म ति ते ० जः प्र स र

४. गा पा मा पा नी नी नी नी
को ० पा ० ग्नि का ० न्ति

५. [४]री गा सा नी री गा री गा
फ णि प ति मु ख ० ०

---

[१] A. B. मा।

[२] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows :—
त स्थाणुललितवामाङ्ग*सक्तमतितेज प्रबल ‡कोपाग्निकान्ति फणिपति-मुखमुरोविपुलसागरनिकेत $ सितपन्नगेन्द्रमतिकान्तम् ।
षण्मुखविनोदकरपल्लवाङ्गुलिविलासकीलनविनोदं
प्रणमामि देवयज्ञोपवीतकम्¶ ॥
* A. B. ससक्त ।
‡ S. R. प्रसरसौधांशुकान्ति ।
$ A. B. निकेतनं ।
¶ A. B. यज्ञोपवीतम् ।

[३] S. R. adds sign of 'Mandra-sthāna' on the first six 'Svaras'.

[४] A. B. omit the sign of 'Tāra-sthāna' on all the 'Svaras' in this 'Kalā' and S. R. adds it on the fourth 'Svara' नी also.

६. री गा री सा निध नी पा पा
उ रो ० वि पु० ल सा ग

७. [1]मा पा मा परिग गा गा गा गा
र नि के ००० तं ० ० ०

८. री री री सम मा मा पा पा
सि त प ०० स मे ० न्द्र

९. मा पा मा परिग गा गा गा गा
म ति का ००० न्तं ० ० ०

१०. धा नी मा पा धा नी सा सा
प ० ण्मु ख वि नो ० द

११. नी नी नी नी नी नी नी नी
क र प ० ल्ल वा ० ङ्गु

१२. [2]सा सा धां नीं सनि निधं पा पां
लि वि ला ० स० की० ० ल

१३. सा पा मा परिग गा गा गा गा
न वि नो ००० दं ० ० ०

१४. नी नी पा धनि गा गा गा गा
प्र ण मा ०० मि दे ० व

१५. [3]सा री गा सा नी नी नी नी
य ० ज्ञो ० प वी ० त

१६. नी नी धा धा पा पा पा पा
कं ० ० ० ० ० ० ०

॥ इति कार्मारवी जातिः ॥१७॥

---

[1] S. R. adds the sign of 'Tāra-sthāna' on the first four units in this Kalā.

[2] S. R. adds the sign of 'Mandra-sthāna' on the first four 'Svaras' in this 'Kalā' and A. B. add it on the first two only.

[3] S. R. adds the sign of 'Tāra-sthāna' on all the 'Svaras' in the 15th and 16th Kalās.

॥ अथ कैशिकी जाति ॥

कैशिक्या तु ग्रहा अंशा ऋषभादपरे स्वरा ।
निषादधैवतावंशौ[१] यदा न्यासास्तदेरिता ॥३६१॥

निगपा, पञ्चमो न्यासो निधावंशौ यदा तदा ।
न्यास पञ्चमक हित्वा गनी [२]न्यासत्वमाप्नुत ॥३६२॥

औडुव रिधलोपेन रिलोपात् षाडव मतम् ।
ऋषभ स्वल्प एव स्याद् बहुता पनिषादयो ॥३६३॥

पञ्चमेंऽशे नौडुव स्याद् ऋषभेंऽशे न षाडवम् ।
स्वराणा सगतिश्चात्र कर्त्तव्या स्वेच्छया बुधैः ॥३६४॥

मूर्च्छना गादिका प्रोक्ता तालश्चच्चत्पुटो बुधैः ।
कलाद्वादशक प्रोक्त रसौ शृङ्गारहास्यकौ ॥३६५॥

गीत्यादिव तु षाड्जीवद्, विनियोग पुन स्मृत ।
पञ्चमप्रेक्षणगतध्रुवागाने विचक्षणैः ॥३६६॥

अशा एव [३]भवन्त्यस्मादपन्यासास्तु तद्यथा ।
पा धनि पा धनि गाना चतुष्कं प्रथमा कला ॥३६७॥

पात्रय निधयोर्द्वन्द्व पात्रय च द्वितीयिका ॥
धा नी द्वि सा चतु री च तृतीयाथ, चतुर्थिका ॥३६८॥

सात्रय च तथा रीगा मात्रय, पञ्चमी पुन ।
मा धा नी धा तया माधा मा पा चेति प्रकीर्त्तिता ॥३६९॥

गा री सा च धनि रीणा चतुष्क तत्परा[४] स्मृता ।
गारी द्वि सा तथा पा धा द्विर्मा इत्येव सप्तमी ॥३७०॥

त्रिर्गा द्विर्मा निधनयो द्विर्नीत्यष्टमिका कला ।
गाद्वय नीद्वय गाना चतुष्कं नवमी तथा ॥३७१॥

द्विर्गा द्विर्नी निधौ पाना क्रमेण दशमी मता ।
एकादश्या द्विधा मापा पा धमौ माद्वय तथा ॥३७२॥

सा मा गा च निधनयो द्विर्नी द्विर्गा तत परा ।
कैशिक्यामियमाख्याता स्वरपद्धतिराहित ॥३७३॥

---

[१] A. धैवताशौ ।

[२] A B न्यासत्वभा(मा ?)पुन ।

[३] A B भवन्त्यस्मात् मपन्यासास्तु etc

[४] A. पारा ।

१. पा धनि पा धनि गा गा गा गा
[1]के ०० ली ०० ह ० त ०

२. पा पा पा निध निध पा पा पा
का ० म त० नु० ० ० ०

३. धा नी [2]सां सां री री री री
वि ० भ्र म वि ला ० सं

४. सा सा सा रिग मा मा मा मा
ति ल क यु० तं ० ० ०

५. [3]मा धा नी धा मा धा मा पा
मू ० र्धो ० र्ध्व बा ० ल

६. गा री सा धनि री री री री
सो ० म नि० भं ० ० ०

७. गा री सा सा पा धा मा मा
मु ख क म लं ० ० ०

८. गा गा गा मा मा निध नी नी
अ स म ० हा ०० ट क

९. गा गा नी नी गा गा गा गा
स रो ० ० जं ० ० ०

१०. [4]गा गा गा नी निध पा पा पा
हृ दि सु ख दं० ० ० ०

---

[1] The verbal structure of this प्रस्तारगीत is as follows:—
केलीहतवामतनुविभ्रमविलासं तिलकयुतं मू*-र्धोर्ध्वबालसोमनिभम् ।
मुखकमलमसमहाटकसरोज हृदि सुखद प्रणमामि लोचनविशेषम् ॥
* A. B. मूर्धार्धबाल etc.

[2] A. B. omit the sign of 'Tāra-sthāna' on the two 'Sās' in this Kalā but add the sign of 'Mandra-sthāna' on four 'Ris'.

[3] S. R. adds the sign of 'Mandra-sthāna' on all the 'Svaras' in this Kalā.

[4] S. R. adds the sign of 'Tāra-sthāna' on all the 'Svaras' in Kalās 10-12.

११ मा पा मा पा पा धम मा मा
प्र ण मा ० मि लो० ० च

१२ सा मा गा निध नी नी गा गा
न वि शे ०० पं ० ० ०

॥ इति कैशिकी जाति ॥१८॥

यदुक्त कैशिक पूर्वं तद्योगात् कैशिकी मता ।
प्राय [1]साधाररागाणामुद्भवो यत ईरित ॥३७४॥

स्याद् द्वादशकला षाड्जी धैवती षड्जमध्यमा ।
कैशिकी रक्तगान्धारी षड्जोदीच्यवती तथा ॥३७५॥

कलाषोडशभिश्चान्ध्री गान्धारी च निषादिनी ।
कार्मारवी च गान्धारोदीच्यवा षड्जकैशिकी ॥३७६॥

[2]मध्यमोदीच्यवा चैव तथा गान्धारपञ्चमी ।
अष्टाभिस्तु कलाभि स्यादार्षभी मध्यमा तथा ॥३७७॥

पञ्चमी, चैव द्वात्रिंशत्कलिका नन्दयन्तिका ।
षड् द्वादशभिरेव स्युरष्टौ षोडशभिस्तथा ॥३७८॥

तिस्रोऽष्टाभिस्तथैका तु द्वात्रिंशत्कलिका मता ।
यास्तु तालविशेषोऽत्र नोक्तस्तत्र विधीयते ॥३७९॥

क्रमादेककलश्चाथ[3] द्विकलश्च चतुष्कल ।
चच्चत्पुटस्तथा मार्गाश्चित्रवार्त्तिकदक्षिणा ॥३८०॥

गीति [4] स्युर्मागधी चित्रे वृत्तौ सभाविता तथा ।
दक्षिणे[5] पृथुला ज्ञेया ग्रहाश्चैव क्रमेण तु ॥३८१॥

---

[1] B. साधारणरागाणामुद्भवो ।

[2] A. reads the second line of this verse and the first line of the next verse (378) together so as to form verse no. 377 and the first line of 377 is read along with the second line of 378

[3] A. omits अथ ।

[4] A omits विसर्ग ।

[5] B. adds विसर्ग ।

अनागतो प्रहरिचत्रे वार्त्तिके च समो[१] मतः ।
अतीतो दक्षिणे मार्गे तथैवावयवः[२] पुनः ॥३८२॥

क्रमान्मार्गत्रयेऽप्येषो[३]-ऽनुगतस्तत्त्वमित्यपि ।
यतयश्च समाश्चित्रे वृत्तौ [४]स्रोतो(?)गता मता ॥३८३॥

गोपुच्छा दक्षिणे ख्याता लयाश्चैव त्रयः क्रमात् ।
द्रुतो मध्यो विलम्बश्चोपरिपाणिस्तु चित्रगः ॥३८४॥

वार्त्तिके समपाणिः स्यादवपाणिस्तु दक्षिणे ।
मागध्यादिक[५]-गीतीनां गाने जातिषु दृश्यते ॥३८५॥

योजनाविपरीता तु सा च सम्यक् प्रपञ्च्यते ।
यदा चित्रे दक्षिणोक्ता गीतिस्तज्ज्ञैः[६] प्रयुज्यते ॥३८६॥

तदा सा मागधीत्येवं नाम्ना विपरिवर्त्तते ।
चित्रे यदा तु[७] वृत्तिस्था गीतिः सम्यक् प्रयुज्यते ॥३८७॥

तदा संभाविता शब्दवाच्या सा स्यान्न संशयः ।
यदा तु दक्षिणावृत्तौ चित्रो मार्गः प्रयुज्यते ॥३८८॥

तदा सा चित्रगीतिः स्यादिति गीतज्ञभाषितम् ।
द्विमात्रा स्यात् कला चित्रे चतुर्मात्रा तु[८] वार्त्तिके ॥३८९॥

दक्षिणे चाष्टमात्रा तु ब्रह्मशैलेशसम्मता ।
तेन चित्रे द्विमात्रा या कला सा वार्त्तिके पुनः ॥३९०॥

चतुर्मात्राष्टमात्रा तु सैव स्याद्दक्षिणे पथि ।
एवमत्र तु या प्रोक्ता कलासख्या पुरातनैः ॥३९१॥

दक्षिणे[९]-ऽयाश्रिता या तु ज्ञेया सैवेयमध्वनिः ।
वार्त्तिके द्विगुणत्वेन ज्ञेया पूर्वोक्तरीतितः ॥३९२॥

---

१ A. B. समो ।
२ A. B. तथैवावयवा ।
३ A. B. ऽप्येधो ।
४ A. B. श्रोतो ।
५ A. omits क ।
६ A. तज्ञ B. तज्ञं ।
७ B. नु ।
८ A. नु ।
९ A. दक्षिणधाश्रिता B. दक्षिणाधाश्रिता ।

चतुर्गुणा तु सैवेह चित्रे ज्ञेया विपश्चिता ।
ध्रुवकाविकलापातः चित्रे स्यादष्टमात्रिकः ॥३९३॥

वार्त्तिके तु चतुर्मात्रस्त्वावापादिस्तु दक्षिणे ।
ध्रुवाविधाने कर्तव्यं जातिगानं प्रयोक्तृभिः ॥३९४॥

षड्जादयः स्वराः सप्त काकल्यन्तरसंज्ञिकौ ।
[1]उत्कृष्टपञ्चमश्चैव(?)तद्वद्धैवतकः[2] पुनः ॥३९५॥

षड्जमध्यमसाधाराः स्वराश्चत्वार एव हि ।
जातिष्वेते प्रयोक्तव्या नित्यं पञ्चदशैव तु ॥३९६॥

काकल्यन्तरसंयोगाच्चतुःस्त्रिद्व्येके[3]-कश्रुतीन् ।
रागादिषु प्रयुञ्जीत स्वरान् सर्वान् विचक्षणः ॥३९७॥

वृद्धकश्यपसम्मत्या कालसेनो नराधिपः ।
इत्याह तत्र नाशंक्या संप्रदायभिया यतः ॥३९८॥

यद्यपि स्यान्न गान्धर्वे कुत्रा[4]-प्येकश्रुतिस्वरः ।
तथापि लक्ष्ये वैचित्र्यसिद्ध्यै तत्त्वं न दुष्यति ॥३९९॥

ग्रामद्वयविभेदेन तुल्यश्रुतिकताजुषाम् ।
स्वराणां यस्तु संवादो [5]निहितः पूर्वमेव हि ॥४००॥

तत्रांशानां विकल्पेन यत्र यस्य तु संभवेत् ।
संवादस्तत्र चैकस्य द्वयोर्वा लोपने सति ॥४०१॥

षाडवं स्यादौडुवं वा मूर्च्छनातानजातिषु ।
यतः संवादिनो लोपस्तद्धेतुत्वेन कीर्तितः ॥४०२॥

भट्टाभिनवगुप्तादिसम्मतेः कृष्णभूभुजा ।
चत्वारः स्युः स्वरा एव[6] षड्जे, मध्ये त्रयः पुनः ॥४०३॥

संपादकाः षाडवयोर्डुवितस्यापि हेतवः ।
षड्जग्रामे त्रयो, द्वौ च मध्यमग्राम ईरितौ ॥४०४॥

---

[1] अपकृष्टपञ्चमश्च would, perhaps, be a better reading.
[2] A. omits विसर्ग ।
[3] A. B. द्व्येकक etc.
[4] A कुत्रोप्येक etc
[5] विहितः would, perhaps, be a better reading.
[6] A. B एव षड्जमध्ये ।

मध्यमस्याविनाशित्वात् संवादेऽपि न लोपनम् ।
विशाखिलादिभिर्या तु पपयोरप्यनाशिता ॥४०५॥

उक्ता, सा मुनिवाक्येन विरोधान्न समञ्जसा ।
प्रसक्तानुप्रसक्तेन स्यादेवं ग्रन्थगौरवम् ॥४०६॥

इति संक्षिप्यते युक्तिर्वैरिसंक्षेपकारिणा ।
ये जातिषु स्वराः प्रोक्ता अंशत्वेन क्षमाभुता ॥४०७॥

तेषु यः स्याद्रसः स स्यात्तदंशास्वपि जातिषु ।
यो यया जन्यते रागस्तस्मिन् योंऽशः स्वरो भवेत् ॥४०८॥

स दृश्यते बुधैरंशः प्रायो जनकजातिषु ।
ब्रह्मोक्तपदसन्दर्भा जातयो या मयोदिताः[1] ॥४०९॥

शंकरस्य स्तुतौ तास्तु यथालक्ष्म प्रयोजिताः ।
अपि ब्रह्महणं पापात् त्रायन्ति किमुतान्यकम् ॥४१०॥

तथा च स्मर्यते वायुपुराणादौ महर्षिभिः ।
[2]प्रोच्चरेद्वीणया यश्च शृणुयात् षड्जशब्दया ॥४११॥

प्रत्यहं सन्ध्ययोस्तौ तु रुद्रलोकं गमिष्यतः ।
तन्नारदीयशिक्षायां पुराणेष्वपि पठ्यते ॥४१२॥

सदस्येताः प्रगायन् वै शृण्वन् पापैः प्रमुच्यते ।
वेदेन संमिता एता यतः सामसमुद्भवाः ॥४१३॥

ततः [3]सामाक्षराणीव मात्रामात्रमपि स्फुटम् ।
एतासां नान्यथा कार्यं प्रत्यवायभिया क्वचित् ॥४१४॥

इति जातीः सुजातस्य(?) परीक्षणविचक्षणः[4] ।
लक्ष्यलक्षणतत्त्वज्ञोऽलक्षयन् लक्षणानुगः ॥४१५॥

अथ भरतमतंगसम्मतितो निगदति कालुजिभूपतिः प्रोक्तम् ।
सुललितपदसामतुल्यं विधिमुखपद्मभवं कपालगानम् ॥४१६॥

पुरा कल्पे च कल्पान्ते भुजगेन्द्रेण शम्भुना ।
पच्यमाने जटाजूटे पीडितोऽभूग्निशाकरः ॥४१७॥

---

[1] A. omits विसर्ग ।
[2] A. प्रोच्चारयेद् etc.
[3] A. समाक्षराणीव ।
[4] B. omits विसर्ग ।

तस्मात् प्रस्यन्दमानेनामृतेन प्लाविता सती ।
प्रतिकल्पमनेकेषां ब्रह्मणा ग्रथिता गले ॥४१८॥

कपालसन्ततिर्गातुं प्रवृत्ता जीविता सती ।
तद्गानमुदितस्तत्र त्रस्यद्दिग्गजमण्डलम् ॥४१९॥

[1]चलत्कुलाचलं भ्रश्यद्भूतलं पतदम्बरम् ।
स्खलद्ब्रह्माण्डपिण्डं च प्रणश्यत्फणिपुङ्गवम् ॥४२०॥

उद्वेलत्सप्तकूपारं ननर्त वृषभध्वजः ।
नृत्यान्ते तस्य सुभ्रावगद्यपद्याद्यलंकृतैः ॥४२१॥

सर्वभाषामयैः स्तोत्रैर्दिव्यै-[2]र्देवमनोहरैः ।
[3]स्तुवन्तीं तां कपालानां मालामानन्दनिर्भरः ॥४२२॥

तुष्टः प्रोवाच तां यो मां स्तोत्रेणानेन भक्तितः ।
स्तोष्यति प्रणयात् तस्मै भुक्तिं मुक्तिं च शाश्वतीम् ॥४२३॥

प्रदास्यामि प्रसन्नोऽहमुमया सहितोऽन्वहम् ।
कपालगानं तदिदं प्रसिद्धं वेदसम्मितम् ॥४२४॥

विवृणोति महीपालो[4] मतङ्गस्य[5] मतादिह ।
न तथा प्रीयते देवो नानाभावैः [6]सुपूजितः ॥४२५॥

यथा कपालगानेन सामगानसमेन यं ।
ग्राह्यं कपालगानं तु ज्ञेयं षाडवरागत. ॥४२६॥

तालश्चच्चत्पुटस्तत्र क्रमादेककलादितः ॥४२७॥

---

[1] A. B चलन् ।

[2] A omits रेफ on देव ।

[3] A स्तुवन्ति B. स्तुवन्ती ।

[4] B. महीपाल ।

[5] The extant text of 'Brhaddeśi' does not include the treatment of 'Kapālagāna'. cf S R 1. 8 1-25 for the succeeding portion on Kapālagāna above (p. 253)

[6] A. सुपूजितं. ।

१. सा सा रि ग म पा ध नि ० री री ० ० म पा ध नि[1]
[2]दे व शे ख रं च न्द्र क ला पा भू षि तं[3] जू ट ध रं

२. स ग सा रि ग म प ध नि नि ० ० पा ० ० ० मा ० ० सा ० ० ० रि गं म
फ णि म णि दी धि ति म ण्डि त ० ० पा ० ० ० णिं ० ० सु र न दी स लि ल[4]

३. पा धा ० नि ० स मा ० पा सा ० रि ० नि धा पा मा गा धा ० धा सा
धौ त ज टा जू टं न य ना न ल दी पि त भा लं ग र ल ० वि नि[5]

४. रि ग मा मा मा पा धा री नी नी नी नी नी सा रि ग ० ० म ध नि धा
ग र ण ० ० नि र्ग त का न्ति ० ० मु नि ज न सं स्तु त नि र्म लम्

॥ इति प्रथमं शाह्लं कपालगानम् ॥

षट्पितापुत्रके ताले रूपसाधारण(णं)गतः (गतम्) ।
पैतामहं द्वितीयं स्यादित्युक्तं पृथिवीभृता ॥४२८॥

---

[1] The text of all the 'Kapālagānas' is in a very corrupt state in both A and B. Mss. There is no uniformity in the number of 'Mātrās' in each 'Kalā' nor are the 'Laghu' and 'Guru' syllables accorded due duration in the notation. As these 'Kapālagānas' are not to be found in any other published text and as no definite hints are available in the present text, a reconstruction of these 'Gānas' has not been attempted here. The text of this notated portion is being reproduced almost in the same state as found in the Mss.

[2] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :-

देवशेखरं चन्द्रकलापाभूषित जूटधरं
फणिमणिदीधितिमण्डितपाणि सुरनदीसलिल-
धौतजटाजूटं नयनानलदीपितभाल गरलविनि-
गरणनिर्गतकान्ति मुनिजनसंस्तुतनिर्मलम् ॥

[3] B. भूषित etc.

[4] A. B. complete the second 'Kalā' with सुरनदीसलि and give the ल of सलिल in the beginning of the next 'Kalā'.

[5] A. B. end the third 'Kalā' with गरल वि and begin the fourth Kalā with नीगल००ल etc.

१. नी नी ० ० स रि ० ० ० ग ० ० ० म ० ० प ० ० ध ० ० धा
[1]गौ री ० ० मु ख ० ० ० क ० ० ० म ० ० ल ० ० प रि म ल

२. स नि रि ग ० ० म ० ० पा ध म ० ० ध प
मिलि त म धु ० ० क र ० ० झं का र ० ०

३. प ० ० प ध स ० ० ० प ध ० ० स ० ० ग ० ० म ० ० ध ० नि ०
० ० ० मु ख रि ० ० ० त ० ० ० नि ० ० खि ल दि ग्व ल यं ० ० गि रि

४. नि ० ० प ध ० ० म ० ० ग रि ० ० स ० ० ०
त ० ० न या ० ० कु ० ० च ल ० ग्न क रम् ० ०

॥ इति पैतामहं द्वितीयं कपालगानम् ॥

हैरण्यगर्भे तार्तीयं शुद्धपञ्चमरागतः ॥४२९॥

१. स स स स रि ग म म पा ० ० ० ध नि ० ० सा
[2]त्रि पु र यु व ति मु ख क ० ० ० म ल ० ० ०

२. ध नि स नि ध नि ध नि सा प म ध नि सा प
मु कु ० ० ल ० न ० ० ० तु हि न ० ०

३. म ध नि सा म प ध म स रि रि रि ग म प ध
क ० ० ० रं ० ० ० ० सु र प ति शि रो[3] ०

४. नि स नि ध स स ग म म प ध नि प म नि ध स रिग
मु कु ट घ ट्टि त प द यु ग ल न ख म णि शि ख म्

॥इति हैरण्यगर्भे तृतीयं कपालगानम्॥

चतुर्थं द्रौहिण शुद्धपञ्चमाभिधरागतः ।
अत्रापि पूर्ववत्तालवर्णौ ज्ञेयौ समासतः ॥४३०॥

---

[1] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :–
गौरीमुखकमलपरिमलमिलितमधुकरझङ्कार-
मुखरितनिखिलदिग्वलय गिरितनयाकुचलग्नकरम् ॥

[2] The verbal structure of this Kapālagāna' is as follows :—
त्रिपुरयुवतिमुखकमलमुकुलनतुहिन-
कर सुरपतिशिरोमुकुटघट्टितपदयुगलनखमणिशिखम् ॥

[3] A. B. end the third 'Kalā' with सुरपति ० ० शि and रो is given in the beginning of the next Kalā.

१. सा सा रि ग म पा ध नि ० री री ० ० म पा ध नि[१]
[२]दे व शे ख रं च न्द्र क ला पा भू षि तं[3] जू ट ध रं

२. स ग सा रि ग म प ध नि नि ० ० पा ० ० ० मा ० ० सा ० ० ० रि गं म
फ णि म णि दी धि ति म ण्डि त ० ० पा ० ० ० णि ० ० सु र न दी स लि ल[४]

३. पा धा ० नि ० स मा ० पा सा ० रि ० नि धा पा मा गा धा ० धा सा
धौ त ज टा जू टं न य ना न ल दी पि त भा लं ग र ल ० वि नि[५]

४. रि ग मा मा मा पा धा री नी नी नी नी नी सा रि ग ० ० म ध नि धा
ग र ण ० ० नि र्ग त का न्ति ० ० मु नि ज न सं स्तु त नि र्म लम्

॥ इति प्रथमं ब्राह्मं कपालगानम् ॥

षट्पितापुत्रके ताले रूपसाधारण(णं)गतः (गतम्) ।
पैतामहं द्वितीयं स्यादित्युक्तं पृथिवीभुता ॥४२८॥

---

[१] The text of all the 'Kapālagānas' is in a very corrupt state in both A and B. Mss. There is no uniformity in the number of 'Mātrās' in each 'Kalā' nor are the 'Laghu' and 'Guru' syllables accorded due duration in the notation. As these 'Kapālagānas' are not to be found in any other published text and as no definite hints are available in the present text, a reconstruction of these 'Gānas' has not been attempted here. The text of this notated portion is being reproduced almost in the same state as found in the Mss.

[२] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows:-

देवशेखरं चन्द्रकलापाभूषितं जूटधरं
फणिमणिदीधितिमण्डितपाणि सुरनदीसलिल-
धौतजटाजूटं नयनानलदीपितभालं गरलविनि-
गरणनिर्गतकान्ति मुनिजनसंस्तुतनिर्मलम् ॥

[3] B. भूषित etc.

[४] A. B. *complete the second 'Kalā' with* सुरनदीसलि *and* give the ल of सलिल in the beginning of the next 'Kalā'.

[५] A. B. end the third 'Kalā' with गरल वि and begin the fourth Kalā with नीगल००ल etc.

१. नी नी ० ० स रि ० ० ० ग ० ० ० म ० ० प ० ० ध ० ० धा
[1]गौ री ० ० मु ख ० ० ० क ० ० ० म ० ० ल ० ० प रि म ल

२. स नि रि ग ० ० म ० ० पा ध म ० ० ध प
मिलि त म धु ० ० क र ० ० झं का र ० ०

३. प ० ० प ध स ० ० ० प ध ० ० स ० ० ग ० ० म ० ० ध ० नि ०
० ० ० मु ख रि ० ० ० त ० ० ० नि ० ० खि ल दि ग्व ल यं ० ० गि रि

४. नि ० ० प ध ० ० म ० ० ग रि ० ० स ० ० ०
त ० ० न या ० ० कु ० ० च ल ० ग्न क रम् ० ०

॥ इति पैतामहं द्वितीयं कपालगानम् ॥

हैरण्यगर्भं तार्तीयं शुद्धपञ्चमरागतः ॥४२९॥

१. स स स स रि ग म म पा ० ० ० ध नि ० ० सा
[2]त्रि पु र यु व ति मु ख क ० ० ० म ल ० ० ०

२. ध नि स नि ध नि ध नि सा प म ध नि सा प
मु कु ० ० ल ० न ० ० ० तु हि न ० ०

३. म ध नि सा म प ध म स रि रि रि ग म प ध
क ० ० ० रं ० ० ० ० सु र प ति शि रो[3] ०

४. नि स नि ध स स ग म म प ध नि प म नि ध स रिग
मु कु ट घ ट्टि त प द यु ग ल न ख म णि शि ख म्

॥इति हैरण्यगर्भं तृतीयं कपालगानम्॥

चतुर्थं द्रौहिणं शुद्धपञ्चमाभिधरागतः ।
अत्रापि पूर्ववत्तालवर्णौ ज्ञेयौ समासतः ॥४३०॥

---

[1] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :—
गौरीमुखकमलपरिमलमिलितमधुकरझङ्कार-
मुखरितनिखिलदिग्वलय गिरितनयाकुचलग्नकरम् ॥

[2] The verbal structure of this Kapālagāna' is as follows :—
त्रिपुरयुवतिमुखकमलमुकुलनतुहिन-
कर सुरपतिशिरोमुकुटघट्टितपदयुगलनखमणिशिखम् ॥

[3] A. B. end the third 'Kalā' with सुरपति ० ० शि and रो is given in the beginning of the next Kalā.

१. ग रि ० स स ध नि ० ० ग म ० ० प ध नि ध सा
[1]भु जं ० ० ग ० भो ग ० ० ० प रि ० ० पी ० त

२. म म ग रि प प ध नि स रि ग ग रि सा
त नुं सि त द श न विकट मु ख म् ० ०

३. प प नि ध प म ध नि स रि नि ध ग म सा
दी पि त[2] तृ ती य ० न ० य नं ० ० ० ०

४. प म प ध स रि ग म प ध नि स रि सा
त्रि शू ल ० वि भी ष ० ण पा ० णिम् ० ०

॥ इति द्रौहिणं चतुर्थं कपालगानम् ॥

वैरिञ्चं पञ्चमं गानं शुद्धसाधारिताभिधे ।
रागे तयेष्टतालेन गीयते करणे रसे ॥४३१॥

१. स स स नि नि प ध ध म ग म म म ग रि सा
[3]त्रि पु र यु व ति क ० र व ल ० य भ ञ्ज नं

२. री री नी नी नी नी स ग ग म प स म नि ध नि
अ न्ध क ध नि ता ल ला ट ति ल क ह र म् ०

३. ग ग नि नि रि स ग म प म धा नी सा नि ग म प ध
दि ति सु त द यि ता मु ० ख कु ङ्कु म ना श क र म्

४. म म नि नि स स पा ग ग ग रि सा सा
सु र व र नि क र सं स्तु त च र णम्

॥ इति वैरिञ्चं कपालगानम् ॥

स्वयंभुवः कपालेन षष्ठं गानं समीरितम् ।
तालश्चञ्चत्पुटस्तत्र रागो वेसरषाडवः ॥४३२॥

---

[1] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :—

भुजङ्गभोगपरिपीततनु सितदशनविकटमुखम् ।
दीपिततृतीयनयनं त्रिशूलविभीषणपाणिम् ॥

[2] A. B. दीपि etc.

[3] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :—

त्रिपुरयुवतिकरवलयभञ्जनं अन्धकवनिताललाटतिलकहरम् ।
दितिसुतदयितामुखकुङ्कुमनाशकरं सुरवरनिकरसंस्तुतचरणम् ॥

१. री री री स स स ग म प ध ध ध सा सा
[1]क र त ल वि ल स न सं हृ त व ल यं

२. ग म स म म म री री स स नि ध नि नि ध प ध पा
प ० द भ र ० वि न मि त कं ० पि त ध र णि म्

३. म ० म ० स रि म प ध नि नि ध रि ग सा सा
च र ण स ० रो रु ह शो भि त नृ त्तं ० ० ०

४. प प प म ग रि ग नि ध नि स स रि म
त्रि भु व न वि भ्र म वि ल सि त क र णम्

॥ इति स्वायम्भुवं षष्ठं कपालगानम् ॥

सप्तमं तु कलापेन (कपालेन) चतुराननचञ्चुना।
मालवश्रीति रागे स्यात्तालः (ले)स्यात् पञ्चपाणिके ॥४३३॥

१. ध ध ध ध ध ग ध स रि ग म प ध मा
[2]वृ ष प ति वा हृ न ब धि रि त[3] ग ग नं

२. नी नी नी नी ध प म रि ग ग रि सा
शा र द श शि नि भ शं ख वि भू षम्

३. रि रि रि रि रि म प प प धा नि नि धा रि रि रि सा
गि रि त न या कु च कु ङ्कु म पा णि ० ० ० ० ०

४. ग ग म ग प प ध नि सा नि ध नि नि सा
भ ० स्म ० वि भू ० षि त नि र्म ल दे हम्

॥ इति सप्तमं चातुराननं कपालगानम् ॥

शतानन्दस्य संबन्धिकपालेन यदीरितम्।
तद्गानं पञ्चपाणौ स्याद्रागे स्यात् षड्जकैशिके ॥
वर्णः संचारिसंज्ञः स्यात् प्रस्तारोऽस्य प्रदर्श्यते ॥४३४॥

---

[1] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :–
करतलविलसनसहृतवलय पदभरविनमितकम्पितधरणिम्।
चरणसरोरुहकम्पितनृत्त त्रिभुवनविभ्रमविलसितकरणम् ॥

[2] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :–
वृषपतिवाहनबधिरितगगन शारदशशिनिभशङ्खविभूषम्।
गिरितनयाकुचकुङ्कुमपाणि भस्मविभूषितनिर्मलदेहम् ॥

[3] A. B. बधिरिति etc.

१. ग रि ० स स ध नि ० ० ग म ० ० प ध नि ध सा
[1]भु जं ० ० ग ० भो ग ० ० ० प रि ० ० पी ० त

२. म म ग रि प प ध नि स रि ग ग रि सा
त नुं सि त द श न विकट मु ख म् ० ०

३. प प नि ध प म ध नि स रि नि ध ग म सा
दी पि त[2] तृ ती य ० न ० य नं ० ० ० ०

४. प म प ध स रि ग म प ध नि स रि सा
त्रि शू ल ० वि भी ष ० ण पा ० णिम् ० ०

॥ इति द्रौहिणं चतुर्थं कपालगानम् ॥

वैरिञ्चं पञ्चमं गानं शुद्धसाधारिताभिधे ।
रागे तयेष्टतालेन गीयते करुणे रसे ॥४३१॥

१. स स स नि नि प ध ध म ग म म म ग रि सा
[3]त्रि पु र यु व ति क ० र व ल ० य भ ञ्ज नं

२. री री नी नी नी नी स ग ग म प स म नि ध नि
अ न्ध क ध नि ता ल ला ट ति ल क हृ र म् ०

३. ग ग नि नि रि स ग म प म धा नी सा नि ग म प ध
दि ति सु त द यि ता मु ० ख कु ङ्कु म ना श क र म्

४. म म नि नि स स पा ग ग ग रि सा सा
सु र व र नि क र सं स्तु त च र णम्

॥ इति वैरिञ्चं कपालगानम् ॥

स्वयंभुवः कपालेन षष्ठं गानं समीरितम् ।
तालश्चञ्चत्पुटस्तत्र रागो वेसरषाडवः ॥४३२॥

---

[1] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :—

भुजङ्गभोगपरिपीततनु सितदशनविकटमुखम् ।
दीपिततृतीयनयन त्रिशूलविभीषणपाणिम् ॥

[2] A. B. दीपि etc.

[3] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :—
त्रिपुरयुवतिकरवलयभञ्जन अन्धकवनिताललाटतिलकहरम् ।
दितिसुतदयितामुखकुङ्कुमनाशकर सुरवरनिकरसंस्तुतचरणम् ॥

१. री री री स स स ग म प ध ध ध सा सा
[1]क र त ल वि ल स न स हु त व ल यं

२. ग म स म म म री री स स नि ध नि नि ध प ध पा
प ० द भ र ० वि न मि त कं ० पि त ध र णि म्

३. म ० म ० स रि म प ध नि नि ध रि ग सा सा
च र ण स ० रो रु ह् क्षो भि त नृ त्तं ० ० ०

४. प प प म ग रि ग नि ध नि स स रि म
त्रि भु व न वि भ्र म वि ल सि त क रु णम्

॥ इति स्वायम्भुवं षष्ठं कपालगानम् ॥

सप्तमं तु कलापेन (कपालेन) चतुराननचञ्चुना ।
मालवश्रीति रागे स्यात्तालः (ले)स्यात् पञ्चपाणिके ॥४३३॥

१. ध ध ध ध ध ग ध स रि ग म प ध मा
[2]वृ ष प ति वा हृ न ब धि रि त[3] ग ग नं

२. नी नी नी नी ध प म रि ग ग रि सा
शा र द श शि नि भ शं ख वि भू षम्

३. रि रि रि रि रि म प प प धा नि नि धा रि रि रि सा
गि रि त न या कु च कु ङ्कु म पा णि ० ० ० ० ०

४. ग ग म ग प प ध नि सा नि ध नि नि सा
भ ० स्म ० वि भू ० षि त नि र्म ल दे हम्

॥ इति सप्तमं चातुराननं कपालगानम् ॥

शतानन्दस्य संबन्धिकपालेन यदोरितम् ।
तद्गानं पञ्चपाणौ स्याद्रागे स्यात् षड्जकैशिके ॥
वर्णः संचारिसंज्ञः स्यात् प्रस्तारोऽस्य प्रदर्श्यते ॥४३४॥

---

[1] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :–
करतलविलसनसहुतवलय पदभरविनमितकम्पितधरणिम् ।
चरणसरोरुहकम्पितनृत्त त्रिभुवनविभ्रमविलसितकरुणम् ॥

[2] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :–
वृषपतिवाहनबधिरितगगन शारदशशिनिभशङ्खविभूषम् ।
गिरितनयाकुचकुङ्कुमपाणि भस्मविभूषितनिर्मलदेहम् ॥

[3] A. B. बधिरिति etc.

१. म स रि ग म प ध नि ध नि ध नि प ध रि म म
[1]व र [2]सु र मु कु टा लं कृ त च र णं ० ० ० ०

२. ग स रि ग ध [3]म प नि ग नि ध प म पा
दि ति ज ग जा सु र ० ० ० च र्म प टम्

३. प प नि ध ग रि म म स म नि ध स नि सा
त्रि भु व न दु ० रि त ० नि वा र ण हे तुं

४. म म स रि ध नि प प नि नि नि नि[4] ग रि सा
व र दं ० शु भ [5]दं ० त म हं ० व न्दे ०

॥ इति [6]बीभत्सरसे शातानन्दमष्टमं कपालगानम् ॥

महाकल्पविभेदेन नामान्तरजुषो विधेः ।
कपालैरष्टभिर्गीतं प्रयामित्यमगात्ततः ॥४३५॥

कपालगानं वेदेन समानमिति वर्ण्यते ।
तेनेष्टं सकलैर्यज्ञैर्गीतं सामभिरन्वहम् ॥४३६॥

य इदं शृणुयाद् भक्त्या गायेद् वा शिवसन्निधौ ।
आदौ ब्राह्मकपालं तु पैतामहमतः परम् ॥४३७॥

हैरण्यगर्भमपि च द्रौहिणं तदनन्तरम् ।
वैरिञ्चं पञ्चमं[7] प्रोक्तं षष्ठं स्वायम्भुवं तथा ॥४३८॥

चातुराननमत्रान्यत् शातानन्दं तथाष्टमम् ।
एतत्प्रणीतगानानि गायतीह सदाशिवः ॥४३९॥

सकृत् प्रगीतैरेतैः शिवानन्दप्रदैः पदैः ।
तुष्टो ददाति देवेशो यत् सुरैरपि दुर्लभम् ॥४४०॥

॥ इति ब्राह्मकपालगानं समाप्तम् ॥

---

[1] The verbal structure of this 'Kapālagāna' is as follows :—
वरसुरमुकुटालङ्कृतचरण दितिजगजासुरचर्मपटम् ।
त्रिभुवनदुरितनिवारणहेतु वरद शुभद तमहं वन्दे ॥

[2] A. B. सर ।

[3] B. प म ।

[4] B. नी ।

[5] A. B. शुभ ।

[6] A. बिभत्सरसे ।

[7] A. पञ्चमे ।

कण्ठालम्बिभुजङ्गानां सोष्मफूत्कारवायुभिः ।
प्रदीप्ताद्भालनेत्राग्ने-[1]र्ज्वालाभिस्तापिताद्विधोः ॥४४१॥

प्रस्रवत्सौधधाराभिः शनैरुज्जीवितैः पुनः ।
कण्ठस्थविष्णुविन्ध्याग्निसूर्येन्द्रादिकपालकैः ॥४४२॥

नृत्यन्तं शंकरं प्रेक्ष्य यद्गीतं सामसन्निभम् ।
कपालगानमाहुस्तत् कश्यपप्रमुखा द्विजाः ॥४४३॥

तदेवोद्ध्रियते राजा धर्मोद्धरणहेतुना ।
एतत् स्वरपदैर्युक्तं यो गायति शिवाग्रतः ॥
स सप्तजन्मजं पापं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥४४४॥

१. सा सा रि ग ध नि प प म ध गा
भैं र व रू प न र शि रो भा लम्

२. [2]रि रि नि ध धा म ध नि स ध नि धा

३. प ध प म प ध ग रि सा रि ग म ध नि ध
त्रि भु व न पा ल क[3] श शि ति ल क म् ० ०

४. ध नि प ध रि ग म ध ध ध म ध ग म धा
सि त वृ ष भ ग म न ० दु रि त ह र म्

(भैरवरूपनरशिरोभालं ...... ।
त्रिभुवनपालकशशितिलकं, सितवृषभगमन दुरितहरम् ॥)

॥ इति प्रथमम् ॥

१. स रि ग ध नि प ध ग रि ग म स ग रि ध प ध मा
शु द्ध स्फ टि क ० शु नि र्म ल दे ह ए ० ० ० ० ०

२. प म प ध ग रि ग म ग रि ध प ध मा
प द्मा स न कृ त ० ० ध्या न र तं ० ०

३. स नि ध प प ध म ध म ग म गा
न र मा ला धृ त ज्ञा न त नु ० ०

---

[1] A. जालाभि etc.

[2] A. B. repeat this line of 'Svaras' and omit the verbal structure of this 'Kalā'.

[3] B. पालन ।

४. रि म प ध म ग रि ध ध रि ध ध नि धा
तं प्र ण तो ऽ स्मि स दा शि व मू र्त्ति म् ०

(शुद्धस्फटिकसुनिर्मलदेहं, पद्मासनकृतध्यानरतम् ।
नरमालाधृतज्ञानतनुं, तं प्रणतोऽस्मि सदाशिवमूर्त्तिम् ॥)

॥ इति द्वितीयम् ॥

१. ग रि रि ग रि ग म ध म म म म[1] स नि ध
अ न्ध क शू ल वि भि न्न त नुं ० ० ० ० ०

२. प ध म ध नि ध ग स रि ग म प धा
कृ ता न्तं का ल वि ला सं ० ० ० ० ०

३. ग रि ग म प ध म ध स नि प नि गा रि गा
पु र त्र य भ स्मी क र णं ० ० ० ० ० ०

४. म म रि ध ग म [2]ग रि ध प प ध ग रि गा
ज ग तां र क्ष णं पा र्व ती ना थ म् ० ० ०

(अन्धकशूलविभिन्नतनुं, कृतान्तं कालविलासम् ।
पुरत्रयभस्मीकरणं, जगतां रक्षणं पार्वतीनाथम् ॥)

॥ (इति) शेषगानं तृतीयम् ॥

१. म ध रि रि ध ध म ध नि ध म ध नि म ध नि ध स नि स रि धा
ऊ र्ध्वं[3] मु म या प रि वी त त नुं न मा मि शि वं ० ० ० ० ० ०

२. ध नि ग म प ध रि ग म ध म ध ग रि सा
शि र सि ग ङ्गा म्बु ध रं ज टा मु कु टं ० ०

३. रि ग प ध म म ध स म नि ध नि रि ग मा
ना ना वि ध ध र शो भि त दे हं ० ० ० ०

४. रि म ग ग रि ग म स ध नि ध प ध मा
भ स्म वि भू षि त श शि ति ल क म् ० ०

(ऊर्ध्वमुमया परिवीततनुं नमामि शिवं, शिरसि गङ्गाम्बुधरं जटामुकुटम् ।
नानाविधधरशोभितदेहं, भस्मविभूषितशशितिलकम् ॥)

॥ (इति) आदित्यगाभं चतुर्थम् ॥

---

[1] B. omits fourth म ।
[2] B. गरि गम पप etc.
[3] A. B. ऊर्ध्वं उमया ।

१ प प रि ग म पा ध ध नि ध ध नि धा ध नि प ध स रि ग रि
वे द प रि प ठि त त नु शु द्ध ज्ञा न वि भू षि त गा[1] न ० ०

२ रि ग म प ध नि ध स स ग म ध नि धा ० ० ०[2]
न मा मि प र म व्य य सौ म्य मु ख म हे श्व र म्

३ प रि ग रि प प प ध ध नि प प ध म ध धा
ज्वा ला ज टि ल पिं ग ल ने त्र क रा ल क र म्

४ स स रि ग ग रि ग स प ध म धा नि ध धा प ध नि धा धा
दु रि त ह र प र मा क्ष र म न्त्र स क ल ज्यो ति क र म्

(वेदपरिपठिततनु शुद्धज्ञानविभूषितगान, नमामि परमव्यय सौम्यमुख महेश्वरम् ।
ज्वालाजटिल पिङ्गलनेत्र करालकर, दुरितहर परमाक्षरमन्त्र सकलज्योति करम् ॥)

॥ (इति) इन्द्रगान पञ्चमम् ॥

१ ध ध प म प म ध नि ध नि प ध नि प ध नि[3] ध नि
भृ कु टी क रा ल ० वि कृ त मु ख ० ०[4] ० ० ० ०

२ स स म ध ध नि स स रि ग म प ध नि सा
त प ने त्रा ग्नि[5] द ग्ध त नु म ० ० ० ० ०

३ रि ग रि ग स नि ध प ध स नि ध सा
ज ग त्स ह र ण त्रि न य न ० ते [6]ऽज

४ [7]ध रि ध रि रि ध ध रि म ध नि प म नि
[8]मां र क्ष स दा शि व त व कि ङ्क र म् ०

(भृकुटीकराल विकृतमुख, तपनेत्राग्निदग्धतनुम् ।
जगत्सहरणत्रिनयन ते ऽज, मा रक्ष सदाशिव तव किङ्करम ॥)

॥ (इति) कामगान षष्ठम् ॥

---

[1] B पात्र ।

[2] A B omit the zeros in this line and B gives three zeros after-महेश्वरम् ।

[3] B omits the second धनि ।

[4] A B omit the last four zeros

[5] B तपनेत्राग्नि ।

[6] A B तेज ।

[7] धरि धरि मरि धरि etc

[8] A B मम ।

१. नि ध नि ध ध नि ध रि ग ग म स रि गा
निर्म ल ते जं नि र्म ल[१] व पु षं ० ० ०

२. स रि ग म म रि ग ध ध नि ध ध नि ध नि
सू र्य को टि स म प्र भं ज टा मु कु ट ध रम्

३. रि ग ग म म रि ग प ध म ध ध नि धा
ज्ञा न प र मा र्थे र त म् ० ० ० ० ०

४. नि ध स नि ध नि ध म प ध म ध ध नि सा
ज न्म ज रा म र णा र्ति ह रं ० शि व म् ०[२]

(निर्मलतेजं निर्मलवपुषं, सूर्यकोटिसमप्रभं जटामुकुटधरम्।
ज्ञानपरमार्थरतं, जन्मजरामरणार्तिहरं शिवम् ॥)

॥ इति धर्मराजगानं सप्तमम्[३] ॥

१. म म ग ध स स स रि ग ग ग ग म ध स नि धा
प्र ल य दि वा क र ० स दृ शं व पु षं[४] ० ० ०

२. स स स स ध नि म म म म ध ध नि ध सा
हु त व ह न य नं ० ० ० ० ० ० ० ०[५]

३. गा री गा मा ध नि स स प ध म ध ध नि धा
ज्व लि तो[६] ल्का मु खं वि द्यु ज्जि ह्वं म् ० ० ० ०[७]

४. म म ध प म ध म ध ध नि ध ध प ध नि
दं ष्ट्रा क रा लं भी ष ण व द न म् ० ० ०

(प्रलयदिवाकरसदृशं वपुषं, हुतवहनयनम्।
ज्वलितोल्कामुखं विद्युज्जिह्वं, दंष्ट्राकरालं भीषणवदनम् ॥)

॥ (इति) वरुणगानमष्टमम् ॥

---

[१] A. B. add three zeros after निर्मल।

[२] A. B. give three zeros.

[३] B. adds पूर्णम।

[४] A. B. वपु ० ० and षं is carried over to the beginning of the next line.

[५] A. B. give only four zeros.

[६] A. ज्वलितोऽल्का etc.

[७] A. B. give only two zeros.

इत्थं देवकपालसङ्घभणितं गीतं पुरारेः पुरो
भक्त्या गायति यः पुमान् स्वरपदैः संदर्भितं नित्यशः ।
स व्याधूय सहस्रजन्मजनितं पापं फलं चाश्नुते
यज्ञानेकसमुद्भवं निरवधि प्राप्नोति भोगान् बहून् ॥४४५॥

॥ इति नानादेवकपालगानं समाप्तम् ॥

व्याघ्रचामरभूपालकुलालंकरणं(णो) विभुः ।
शुद्धजातिभुवां लक्ष्म कपालानां ब्रवीत्यथ ॥४४६॥

यद्यया गम्यते जात्या कपालं तत्र चेष्यते ।
रागस्तज्जातिवत्स्येषा राजराजस्य संमतिः ॥४४७॥

॥ अथ षाड्जीकपालम् ॥१॥

यस्मिन्नंशो ग्रहो षड्जोऽप्न्यासश्च तथा बहू ।
गान्धारपञ्चमौ, चाथ निषादर्षभधैवताः ॥४४८॥

पञ्चमश्चाल्पका, लङ्घ्य ऋषभश्च तयोदितः ।
कला द्वादशसंख्याका गान्धारे न्यसनं तथा ॥४४९॥

षाड्ज्या जातेः कपालं तद् ब्रवीति स्वरकोविदः ।
अस्याथ प्रोच्यते राज्ञा ब्रह्मप्रोक्ता पदावली ॥४५०॥

क्षण्डुं क्षण्डुं खट्वाङ्गधरम् ० ० ० ॥१॥ दंष्ट्राकरालम् ॥२॥
तडित्सदृशजिह्वम् ॥३॥ हौ हौ हौ हौ हौ हौ हौ हौ ॥४॥
बहुरूपवदनम् ॥५॥ घनघोरनादम् ॥६॥
हौ हौ हौ हो हो हो हो हो ॥७॥ ॐ ॐ क्षों[1] रो हौं[2] हौ हौ हो ॥८॥
नृमुण्डमण्डितम् ॥९॥ हुं हुं[3] कह कह हुं हुं ॥१०॥
कृतविकटशूलम् ॥११॥ नमामि देवं भैरवम् ॥१२॥

इति षाड्जीकपालानां पदानि द्वादश स्फुटम् ॥४५१॥

॥ अथार्षभीकपालम् ॥२॥

यस्मिन्नंशो ग्रहोऽप्न्यासस्तथर्षभ ईरितः ।
न्यासस्तु मध्यमः प्रोक्तः स्वल्पे[4] गनिपधा मताः ॥४५२॥

---

[1] S. R. ह्रा ।
[2] S. R. adds अनुस्वार on the four 'Haus'.
[3] A. कहकह ।
[4] A. adds न after स्वल्पे ।

सोऽप्यल्पोऽष्टकलं तत् स्यात्[1] कपालं चार्षभीगतम् ॥४५३॥

झण्टुं झण्टुं[2] ॥१॥ दंष्ट्राकरालम्[3] ॥२॥ [4]ॐ ॐ हौं ग्रे हौ हौ हौ हौ ॥३॥
हौ हौ हौ हौ हौ हौ हौ हौ[5] ॥४॥ वरसुरभिकुसुम ॥५॥ चर्चितगात्रम् ॥६॥
कपालहस्तम् ॥७॥ नमामि देवम् ॥८॥

इत्यार्षभ्याः समुद्दिष्टा कपालपदसन्ततिः ॥४५४॥

॥ अथ गान्धारीकपालम् ॥३॥

यस्मिन्नंशो ग्रहो न्यासोऽपन्यासो मध्यमः स्वरः ।
बहुधा धैवतेऽल्पत्वं सरिगाणाम्,–औडुवम् ॥४५५॥

पञ्चमर्षभयोर्लोपात्, कलाष्टकविभूषितम् ।
तद्गान्धारीकपालं स्यादिति भूमीन्द्रभाषितम् ॥४५६॥

चलत्तरङ्ग ॥१॥ भङ्गुरम्[6] ॥२॥ नेकरेणु ॥३॥
पिञ्जरम्[7] ॥४॥ सुरासुरैः ॥५॥ सुसेवितम्[8] ॥६॥
पुनातु[9] ॥७॥ जाह्नवीजलम् ॥८॥ [10]बिन्दुभिरष्टमी कला ॥९॥

इति गान्धारिकाजातेः कपालपदपद्धतिः ॥४५७॥

॥ अथ मध्यमाकपालम् ॥४॥

मध्यमोंऽशो[11] ग्रहो यत्र निषादर्षभपञ्चमाः ।
गान्धारश्चाल्पका न्यासो मध्यमस्तु कला नव[12] ॥
कपालं मध्यमाजातेस्तदुक्तं कृष्णभूभुजा ॥४५८॥

---

[1] B. repeats स्यात् ।
[2] S. R. adds खट्वाङ्गधरम् ।
[3] S. R. adds तडित्सदृशजिह्वम् ।
[4] S. R. omits this phrase.
[5] B. gives only four 'Haus.'
[6] A. B. भङ्गुरं न ॥२॥ S. R. भङ्गुर ॥२॥ अनेक etc.
[7] S. R. पिञ्जर सु ॥४॥
[8] S. R. रासुरैः सुसेवित पु ॥५॥
[9] A. B. पुनातु जा ॥७॥ S. R. पुनातु जाह्न ॥६॥
[10] S. R. मा बिन्दुभिः ॥८॥
[11] B मध्यमेंऽशो ।
[12] A adds विसर्गं ।

[1]शूलकपालपाणि- ॥१॥ त्रिपुरविनाशि- ॥२॥
शशाङ्कधारिणम् ॥३॥ त्रिनयनत्रिशूलम्[2] ॥४॥
सततमुमया सहितम्[3] ॥५॥ त वरदम् ॥६॥
हे हे हे हे हे हे[4] ॥७॥ हो हे हे हे हो ॥८॥
नौमि महादेवम् ॥९॥

इति स्यान्मध्यमाजाते· कपालाना पदावलि ॥४५९॥

॥ अथ पञ्चमीकपालम् ॥५॥

ऋषभोऽश स्वरो[5] यत्र ग्रह षड्जस्तथाल्पका ।
षड्जमध्यमगान्धारनिषादधैवतस्वरा· ॥४६०॥

एतदष्टकल नाम कपाल पञ्चमीभवम ॥४५७॥

[6]जयति विषमनयन ॥१॥ मदनतनुदहन ॥२॥
वरवृषभगमन ॥३॥ (त्रि) पुरदहन ॥४॥
नतसकलभुवन ॥५॥ सितकमलवदन ॥६॥
[7]भुवनभयहर ॥७॥ भव शरणम् ॥८॥

इत्युद्दिष्टानि पञ्चम्या· कपालाना पदानि च ॥४६१॥

॥ अथ धैवतीकपालम् ॥६॥

यत्र स्यात पञ्चमो न्यासो बहू मध्यमधैवतौ ।
गान्धारषभकावल्पौ [8]स्याता, तद्धैवतीभवम ॥४६२॥

षाडज्या इवाष्टकलिक कपाल समुदीरितम् ॥४६३॥

अग्निज्वाला ॥१॥ शिखावलि ॥२॥ मासशोणित ॥३॥ भोजिनि ॥४॥
सर्वाहारिणि[9] ॥५॥ निर्मांसे ॥६॥ चापर्णे[10] ॥७॥ नमोऽस्तु ते ॥८॥

[1] A B शूलि । S R शूल कपाल ॥१॥
[2] A त्रिशूल । B त्रिशूलत्रिनयन ।
[3] S R सततमुमया सहि ॥५॥ त वरद ॥६॥
[4] S R gives eight 'Haus' each in the seventh and eighth 'Kalās'
[5] A यत्र स्वरो ।
[6] S R जय ।
[7] S R भव मे भयहरण ॥७॥
[8] A तरान्त धैवतीभवम् । B तरान्तद्धैवतीमवम् ।
[9] S R~सर्वाहारि ॥५॥ णि निर्मांसे ॥६॥
[10] S R चमपुण्डे ॥७॥

धैवत्यास्तु कपालानामित्युपता पदसंहतिः ॥४६४॥

॥ अथ नैषादीकपालम् ॥७॥

षड्जो ग्रहस्तथा न्यासस्तथांशो, यत्र चाल्पकौ ।
गान्धारर्षभौ, चातिबहुत्वं परिकीर्त्तितम् ॥४६५।

निधमानां स्वराणां च, तदष्टकलिकं मतम् ।
नैषादीजातिसंजातं कपालं कीर्त्तितं यथा ॥४६६॥

सरसगजचर्मपटं ॥१॥ भीमभुजङ्गमानद्धजटम् ॥१॥
[1]कहकहहुंकृतविकटमुखम् ॥३॥ नमत[2] शिवं हरमजितम् ॥४॥
[3]चण्डमुण्डमजेयम् ॥५॥ कपालमण्डितमुकुटम् ॥६॥
कामदर्पविध्वंसकरम् ॥७॥ नमत[4] हरं [5]परमशिवम् ॥८॥

इति नैषादिकाजातेः कपालानि यथाविधि[6] ॥४६७॥

एवं यो गायति प्रीतः पुरतः पार्वतीपतेः ।
ब्रह्मप्रोक्तपदैरेभिः स्वरैः स्वस्थानशालिभिः ॥४६८॥

सप्तेमानि कपालानां पदानि प्रय(यि)तोऽन्वहम् ।
स सम्यक् फलमाप्नोति क्रतुकोटिसमुद्भवम् ॥४६९॥

॥ इति त्रिविधकपालगानं संपूर्णम् ॥

इति त्रिविधमेवात्र गानं कापालिकं वरम् ।
कपालिप्रीतये राज्ञा कालसेनेन वर्णितम्[7] ॥४७०॥

यत्कम्बलाख्यनागेन प्रीयते(प्रीतये) पार्वतीपतेः ।
गीतं स्वरपदैर्युक्तं प्रदेशे कुण्डलस्य च ॥४७१॥

- स्थितेन, पञ्चमीजातिमुपजीव्यलयान्वितम् ।
तद्गानं कम्बलं नाम प्रसिद्धं मार्गवर्त्मनि ॥४७२॥

---

[1] S. R. कहकहहुंकृतिविकृतमुखम् ।
[2] B. नमित । S. R. नम त etc.
[3] A. B. चन्द्रमुण्डमजेयम् ।
[4] S. R. नम तं etc.
[5] B. परमं शिवम् ।
[6] A. adds विसर्ग ।
[7] B. वर्णितः ।

पञ्चमांशग्रहं[1] षड्जन्यासं [2]बहुलरिस्वरम् ।
अल्पमध्यमगान्धारधम[3]-न्यासपञ्चमम् ॥४७३॥

स्वराणां बहुभिर्भेदैरल्पताबहुतावशात् ।
अन्वितं कम्बलं गानमीरितं मार्गवेदिभिः ॥४७४॥

कर्णोपान्तनिविष्टेन कम्बलेनेदमीरितम् ।
श्रुत्वा कम्बलनागाय वरं प्रादान्महेश्वरः ॥४७

प्रीणयिष्यति यो नित्यं गीतेनानेन भक्तितः ।
संपूज्य तेन क्लृप्तं मे तोषणं कल्पकोटितः ॥४७६॥

नन्द्यादिभ्योऽधिको मे स इत्याह भगवाञ्छिवः
इति कम्बलनागस्य गीतं सम्यगुदीरितम् ॥
प्रत्यर्थिवनितादत्तवैधव्येन महीभृता ॥४७७॥

॥ इति कम्बलगानं समाप्तम् ॥

अथ सद्गीतयशसा प्रतन्यन्तेऽत्र [4]गीतयः ।[5]
गीतिश्चतुर्धा विज्ञेया मागधी चार्धमागधी ॥४७८॥

संभाविता च पृथुलेत्यासां लक्षणमुच्यते ।
कलानां त्रितयं यत्र मागध्यां परिकीर्त्तितम् ॥४७९॥

तत्पूर्वस्यां कलायां तु विलम्बितलयं पदम् ।
प्रयुज्याथ द्वितीयस्यां पदान्तरयुतं पदम् ॥४८०॥

पुनस्तदेव मध्येन लयेन समलंकृतम् ।
गायेदथ तृतीयस्या कलायां च द्रुते लये ॥४८१॥

[6]प्रयोज्येते पदे एव तृतीयपदसंयुते[7]।
त्रिरावृत्तिरियं यत्र पदानामेवमीर्यते ॥४८२॥

[8]गीतिमर्मविदा सा तु मागधी गीतिरीरिता ।
इति स्यान्मागधी गीतिस्त्रिरावृत्त[9]-पदैरिह ॥४८३॥

---

[1] A. omits अनुस्वार ।

[2] B. बहुलमीस्वरम् ।

[3] Separate this सन्धि as अल्पमध्यमगान्धारधम्+अपन्यासपञ्चमम् ।

[4] A. B. गीयत ।

[5] cf. S. R. 1. 8. 14-25 for verses 478–501 above.

[6] B. प्रयोज्यते ।

[7] B. समुतम् । [8] B. गीतिमर्मं etc. [9] B. त्रिरावृत्ति ।

विलम्बिते लये पूर्वं पदस्यान्तं दलं यया ।
साकं[1] मध्यपदेन स्यान्मध्यस्य तु पदस्य च ॥४८४॥

मा मा मा मा ॥१॥	धनि धनि सनि धा ॥२॥	रिग रिग [2]मग रिम ॥३॥
रा ० मो ०	रा० मो० नि० त्यं	रा० मो० नित्यं पायात्

मा गा गा सा ॥१॥	धा सा धा नी ॥२॥	पा धा मा मा
रा ० मो ०	मो नि त्यं ०	त्यं पा यात् ०

मध्ये लये तथैवान्त्यं दलं तार्तीयकेन च ।
पदेन गीयते साकं द्रुतेन च[3] लयेन च ॥४८५॥

तदार्धमागधी प्रोक्ता गीतिः कृष्णक्षमाभुजा ।
इत्यर्धमागधी प्रोक्ता पदार्द्धावृत्तिपेशला ॥४८६॥

गुर्वक्षरैश्चतुर्भिस्तु पदैः[4] स्यात् प्रथमा कला ।
तस्या एव तु मध्यस्थे पदे द्वे द्विद्विरीरिते ॥४८७॥

द्वितीयस्यां कलायां तु तृतीया तु पुनर्यथा ।
प्रथमा स्यात्तथा यत्र गीतिः संभाविता तु सा ॥४८८॥

॥ इति संभाविता गीतिः ॥

मा धा री[5] गा ॥१॥	री गा सा सा ॥२॥	नी धा नी सा ॥३॥	पा निध मा मा ॥४॥
भ ० क्तं[6] ०	रा ० मो ०	नि ० त्यं ०	पा ०० यात् ०

गीतिः[7] स्यात् पृथुला भूरिलघ्वक्षरपदान्विता ।
अन्यत् संभावितालक्ष्म ज्ञेयं लयपदादिकम् ॥४८९॥

तालश्चञ्चत्पुटो वर्णः संचारिप्रमुखो मतः ।
यतयस्तु समाद्याः स्यू रीतिः[8] स्यात् कैशिकीमुखा ॥४९०॥

---

[1] B. यथा ।
[2] A. B. मा गा री मा ।
[3] B. omits च ।
[4] A. omits विसर्ग ।
[5] A. रि ।
[6] A. omits अनुस्वार ।
[7],[8] A. omits विसर्ग ।

सभाविता स्याद्द्विकले वार्तिके पृथुला पुन ।
चतुष्कले दक्षिणाख्ये मार्गे प्रोक्ता महीभुजा ॥४९१॥

री गा सा सा ॥१॥	नी धा नी सा ॥२॥	मा गा री मा ॥३॥
[1]भ क्त रा मो	रा मो नि त्य	प्र ण म त

सा धनि धा धा ॥१॥	धा पा धा नी ॥२॥	सा धा धा नी ॥३॥
सु र० व र	ह रि ह र	व पु ष ०

मा धा री गा ॥१॥	री गा गा सा ॥२॥	नी धा सा नी ॥३॥	धा नी नी धा ॥४॥
सु र व र	सु र व र	ह रि ह र	ह रि ह र

मा गा री मा ॥१॥	सा धनि धा धा ॥२॥	पा नी धप मा ॥३॥	धा सा धा नी ॥४॥
प्र ण म त	सु र० व र	ह रि ह० र	व पु ष ०

यद्वा यथाक्षरे युग्मे यद्गुरुद्वयमादिमम् ।
चगणत्व तदापाद्य प्रयोज्य चित्रमार्गत [2] ॥४९२॥

प्रथमाया कलाया तु द्वितीयस्या तदेव हि ।
गुरुद्वय द्विरावृत्त चगण ध्रुवकादिभि ॥४९३॥

मात्राभिरष्टभिर्मार्गे वार्तिके सकल· पुन ।
चतुष्कलस्तृतीयस्या कलाया दक्षिणे पथि ॥४९४॥

प्रयोज्यो, मागधी-[3]गीतिरियमुक्ता महीभुजा ।
इति पक्षान्तरेणोक्ता मागधी गीतिरुत्तमा ॥४९५॥

॥ इति पक्षान्तरेण मागधी गीति ॥

।	।	ऽ	।	।	ऽ		।	।	ऽ	।	।	ऽ	।	।	ऽ	।	।	ऽ
स	स	री	रि	ग	मा ॥१॥		स	ग	मा	प	ग	मा	म	ग	सा	प	ध	मा ॥२॥
स	म	ह्	प	र	म		व	र	द	त्रि	दि	वा	धि	प	ति	स	त	त

ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ	ऽ
मा	मा	मा	मा	पा	धा	पा	मा	धा	नी	नी	धा	पा	मा	मा	गा
दे	व	शा	न्त	श	श्व	त्पा	पा	पा	ना	स	क्त	भ	क्त्या	व	न्दे

चञ्चत्पुटे तृतीयो यो लघु स च गुणाधभाक् ।
प्रथमाया कलाया स्याद् द्वितीयस्या पुनर्लघौ ॥४९६॥

---

[1] A भुक्त ।

[2] A omits विसर्ग ।

[3] A. गीतिरयमुक्ता ।

तथाविधोऽन्तिमश्चाय चगणार्धयुतः प्लुतः ।
तृतीयस्यां कलायां तु भवेद्युग्मो यथाक्षरः ॥४९७॥

ध्रुवका सर्पिणी चाथ पताका पतिता तथा ।
प्रथमायामिमा मात्रा द्वितीयस्यामथाष्ट च ॥४९८॥

ध्रुवकाद्याः स्मृता मात्रास्तृतीयस्यां तथा पुनः ।
पताका पतिते चोभे प्रयोज्ये द्विगुणीकृते ॥४९९॥

इति पक्षान्तरेणार्धमागधी गीतिरुहिता ।
यद्वच्चचत्पुटे तद्वदुभे तालान्तरेष्वपि ॥५००॥

संभाविता तु द्विकले युग्मे मार्गे च वार्त्तिके ।
भूरिभिर्गुरुभिर्योज्या, पृथुला दक्षिणे पथि ॥
भूरिभिर्लघुभिर्योज्या[1] तथा युग्मे चतुष्कले ॥५०१॥

सा सा(स) मा प ॥१॥	पा मा म पा म ग री ॥२॥	गा मा म पा ॥३॥
रा मं का म	भा पू र कं क ल[2] ये	र क्षो स्त कम्

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ	। । । । । । । । । । ।	
री गा मा गा पा मा धा मा ।१।	[3]रि ग म ग म प ध म ग ग	रि रि स स म म[4]
ल क्ष्मी स वतं वि ष्णुं व न्दे	मु र रि पु च र ण क म ल	यु ग मु रो न मत[5]

द्वयोरुदाहरणे ॥ इति संभावितोदाहरणम् ॥ इति पृथुलोदाहरणम् ॥ इति गीतिप्रकरणम् ॥

इत्थमेतत्स्वरगतं दशभेदमिहोदितम् ।
सविशेषं शककुलाकालकालेन भूभुजा ॥५०२॥

नन्वेतद्दशधा शास्त्रे कथमुक्तं महर्षिणा ।
न गानेपूपयोगोऽस्ति मूर्च्छनादेशतोच्यते ॥५०३॥

नातीव तूपयुज्यन्ते गाने यद्यपि मूर्च्छनाः ।
तथापि वैदिके कर्मण्युपयोगोऽस्ति शाश्वतः ॥५०४॥

ऋग्भाषासामगानादौ श्रूयते चोपयोगिता ।
तिस्रो गायति यो गाथा यज्ञेपूत्तरमन्द्रया ॥५०५॥

---

[1] B. योज्य द्वयोरुदाहरणे ।

[2] A. B. कवये ।

[3] A. B. । । । । । । । । । ।
री गा मा गा मा पा धा मा गा गा

[4] A. B. री री सा सा मा मा ।

[5] A. B. युगमुखनमत ।

संगताः, स नरः पापैर्मुच्यते लोकजिद् भवेत् ।
श्रूयते च तथा दृष्टं [1]प्रयोक्तुस्तानगानतः ॥५०६॥

यदग्निष्टोमयागेन[2]-प्राप्यते [3]याज्ञिकैः फलम् ।
अग्निष्टोमकतानेन शिवं गीत्वा तु तत् फलम् ॥५०७॥

तदग्निष्टोमसामानि[4] शृण्वन्तः पातकैर्नराः ।
प्रमुच्यन्ते[5] जयन्तीह लोकानिति परा श्रुतिः ॥५०८॥

अग्निष्टोमकमेकं स्याद् द्वितीयं वाजपेयकम् ।
इत्यादिकनिरुक्तानां द्वारा तत्फलभागिता ॥५०९॥

दृष्ट्वा वायुपुराणादावित्यादीन् नामतोऽर्थवत् ।
गणनं तद्दशविधं सार्धं स्वरगतं मतम् ॥५१०॥

यतः साधारणादीनां तत्र तत्र निरूपितम् ।
प्रयोजनमतः सार्धं समाप्ति समगादिदम् ॥५११॥

ग्रामान् गृह्णात्यनेकानयमिह सततोऽप्ययमायाति याते-
ऽप्यायाते श्रूयतेऽत्र श्रुतिरपरतया चित्स्वरा मूर्च्छनाद्या ।
एकस्मिन् श्रोत्ररागे समितिषु शतशो नाट्यमूर्द्ध(न्य) हीना
गृध्राक्षो[6]-ऽत्रानुनादादभिनवभरतः कालसेनोऽत्र चित्रम् ॥५१२॥

इति श्रीजगदीशवनदेवनिजगणेन जगदीश्वरीकामेश्वरीचरणकिङ्करेण श्रीकामाक्षागिरिविभुना अभ्युष्टतमनरेश्वरेण भीष्मपुरजयानीतानेककन्यारत्नेन श्रीपुरग्रहणसंवर्द्धितयशोभरेण वाटिकाचलग्रहणजनितकीर्तिपूरपराजिताचलनायकेन संगमतीरदुर्गोद्धरणोद्धृतसकलमण्डलाधीश्वरेण दमनपुरविध्वंसनबन्दीकृतयवनीनिचयेन महिषमेरुजयाजेयविभवेन शाकम्भरीरमणपरिशीलनपरिप्राप्तशाकम्भरीप्रमुखशक्तित्रयेण अष्टादशगिरिशिखरपरिवारिताञ्जनाद्रिविजयविख्यातवीर्यगर्वेण महदम्बमातृकापुरोद्धलनर्थविलमहोरगपुरेण श्रीवनदेवस्वामिप्रसादरचनापरपरमेश्वरेण त्र्यम्बकेश्वरसन्निधिकीर्तिस्तम्भोन्नतजयस्तम्भेन श्रीब्रह्मगिरिभौमस्वर्ग[7]-यथार्थीकरणरचितचारुपथेन श्रीकामाक्षागिरिनवीननिर्मितपराजितसुमेरुणा श्रीमहिषाचलोपरिश्रीहरिशरण-

---

[1] A. प्रयोक्तुस्तानगानतः । B. प्रयोक्तु तानगानत ।
[2] B. योगेन ।
[3] A. याग्निकै ।
[4] A. B. साम ।
[5] A. B. प्रमुच्यते ।
[6] A. B. गृध्रास्या etc.
[7] B. omits स्वर्ग ।

रचिताचलदुर्गेण[1] अभिनवभरताचार्येण वीणावादनप्रवीणेन यवनकुलाकालकालरात्रिरूपेण त्रिसन्ध्यक्षेत्रसमुद्भवसंभवरोहिणीरमणेन परमभागवतेन महाराजाधिराजश्रीविराजमानमृगाङ्कतामराजनन्दनेन महाराज्ञीसौभाग्यवती[2]-श्रीजसमम्बिकाहृदयनन्दनेन सकलसीमन्तिनीशिरोमणिनिकुंभराजन्यवंशावतंसमहाराज्ञीश्रीकर्मवतीलघुमादेवीहृदयाधिनायेन राजाधिराजश्रीकालसेनेन विरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां गीतरत्नकोशे स्वरगतोल्लासे जात्यादिपरीक्षणं चतुर्थं समाप्तम् । उल्लासश्च समाप्ति समगादिति विततमतीनामभिमतसिद्धिरस्तु ॥

॥ स्वस्ति श्रीभरताचार्याय नमः ॥

APPENDIX

INTRODUCTORY NOTE TO THE TEXT OF JĀTI-PRASTĀRA

The text of 'Jāti-Prastāra' is found in a very corrupt condition in Mss. A & B and its reconstruction has presented many serious difficulties. In this connection the following points will be of interest and profit to the readers for a correct appraisal of the reconstructed text :—

1. The order of 'Svaras' in each 'Kalā' of the 'Jāti-Prastāras' has been stated in the verses preceding each 'Prastāra-Gīta'. These verses and the corresponding 'Prastāra-Gītas' in notation have been thoroughly compared in order to establish total agreement between the two. Wherever a difference has been detected, the corresponding portion of 'Saṅgīta Ratnākara' has been referred to and that reading which agrees with the latter, has been given preference in the reconstructed text. Consequently necessary corrections have been made in the verses or the notated portions as the case may be.

2. The scribes of the two Mss., available to us, appear to have no acquaintance with the signs for 'Tāra' and 'Mandra-Sthānas' in notation. The sign for 'Tāra-Sthāna' is not given

[1] B. दर्गेण ।

[2] B. gives श्री before सौभाग्यवती ।

anywhere in the text and the sign for 'Mandra-Sthāna' has been taken to be identical with 'Anusvāra' For example सा इति has been written as सामिति In reconstructing these signs a comparison of our text with the corresponding text of 'Sangīta Ratnākara' has been very useful but in many cases changes have had to be made in our text independently For example, where सध or सनि are found as 'Laghu' components of one 'Mātrā' either स should be 'Tara' or ध or नि should be 'Mandra' so that the natural flow of 'Svaras' can be maintained Necessary additions or alterations have been made in this respect, keeping in view the practical aspect of these notations i e. facilitation of actual performance has been the main consideration Thus the additions or alterations have had to be restricted to those cases where the original text presented an impracticable combination of notes No liberty has been taken in order to improve the æsthetic quality of these compositions In the verses descriptive of the Kalāṣ in 'Jāti-Prastāras', the signs for 'Mandra Sthāna' have been reproduced without any discrimination

3 The corresponding text of Sangita Ratnākara has been compared also with another viewpoint viz the duration accorded to 'Laghu' and 'Guru' syllables in the respective verbal structures Necessary corrections have been made independently for according due duration to 'Laghu' and 'Guru' syllables as far as possible within the extremely limited scope permissible under established norms of text reconstruction Similarly, the splitting of words and phrases under different Kalās has been rationalised as far as possible For example, in नैषादी जाति the phrase पदयुगपकज (स) विलास has been split in the fifteenth and sixteenth Kalās as पदयुगपक ज (स) विलास in A. B and S R, but we have changed it as पदयुगपक्ज (स) विलासम् ।

4 Our text generally gives brackets under those units (Mātrās) where a unit comprises more than one 'Svara', but there are many lacunæ and errors in this respect, which have been filled up and corrected in the reconstructed text It is

worth mentioning that brackets are not found in the text of Saṅgīta Ratnākara.

5. The differences in readings of the verbal structures of 'Prastāra-Gītas' have been noted after comparing our text of Saṅgīta Rāja with that of Saṅgīta Ratnākara. In some cases very interesting differences have come to light.

6. As there is wide difference in the order of 'Prastāra-Gītas' followed in our text and Saṅgīta Ratnākara, the following list of references from the latter may be useful for ready reference :—

संगीतरत्नाकरे प्रथमे स्वराध्याये सप्तमं जातिप्रकरणम्

	श्लोक संख्या		श्लोक संख्या
षाड्जी जातिः	६०–६२	षड्जमध्यमा	८५– ८८
आर्षभी जातिः	६४–६६	गांधारोदीच्यवा	८८– ९१
गांधारी	६७–६९	रक्तगांधारी	९१– ९४
मध्यमा	७०–७२	कैशिकी	९५– ९८
पंचमी	७३–७५	मध्यमोदीच्यवा	९९–१००
धैवती	७५–७७	कार्मारवी	१०१–१०२
नैषादी	७७–७८	गांधारपंचमी	१०३–१०४
षड्जकैशिकी	७९–८०	आंध्री	१०५–१०६
षड्जोदीच्यवा	८१–८५	नन्दयन्ती	१०७–१०९

द्वितीयो रागोल्लासः

तत्र ग्रामरागादि नाम प्रथमं परीक्षणम्

॥ स्वस्ति श्रीभरताचार्याय नमः ॥

भवानीपादपद्मानुरागरञ्जितचेतसा
क्रियते राजराजेन विशुद्धा रागपद्धतिः ॥१॥

यो विरागी स्मृतः कामविकामीकरणे बुधैः ।
तं रागिणं गिरिसुतावदने नौमि शङ्करम् ॥२॥

रागो रामाश्रयत्वेन वर्द्धते प्रायशो यतः ।
ततो मे वर्द्धतामेष रागो रामाश्रयः सदा ॥३॥

भरतादिभिराचार्यैर्नोक्तं मार्गैकदर्शिभिः ।
यद्रागराजितं रूपं मार्गदेशीसमाश्रयम् ॥४॥

मतङ्गादिबृहद्देशीविदां मतमुपाश्रितः ।
कालसेनो विवृणुते लक्ष्यलक्ष्मयुतं हि तत् ॥५॥

रागाणां पूर्व(र्ण)ता तद्वत् षाडवौडुवितापि च ।
तथा ग्रामविभागश्च ग्रहांशादिविनिर्णयः ॥६॥

मूर्च्छनातानवर्णादिज्ञानं स्थानविनिश्चयः ।
यथास्वं प्रत्ययोत्पत्तिः स्वस्थानानां चतुष्टये ॥७॥

जायते सद्विदां साक्षात् सकृदस्मिन् परीक्षणे ।
श्रुते तथा प्रयतते लक्ष्म कर्तुं [1]धराधिपः॥८॥

षाडवौडुवहेतुत्वं यस्य(पस्य ?)यत्र विलोक्यते ।
[2]स ग्रामो मध्यमो, यस्य यत्रैवं तत्र षड्जता ॥९॥

कश्यपप्रमुखैरत्र यथास्वमति वर्णितम् ।
स्वरूपं रागशब्दस्य यथावत्तदिहोच्यते ॥१०॥

---

[1] B. नराधिपः ।

[2] B. संग्रामो ।

worth mentioning that brackets are not found in the text of Saṅgīta Ratnākara.

5. The differences in readings of the verbal structures of 'Prastāra-Gītas' have been noted after comparing our text of Saṅgīta Rāja with that of Saṅgīta Ratnākara. In some cases very interesting differences have come to light.

6. As there is wide difference in the order of 'Prastāra-Gītas' followed in our text and Saṅgīta Ratnākara, the following list of references from the latter may be useful for ready reference :—

संगीतरत्नाकरे प्रथमे स्वराध्याये सप्तमं जातिप्रकरणम्

	श्लोक संख्या		श्लोक संख्या
षाड्जी जातिः	६०–६२	षड्जमध्यमा	८५– ८८
आर्षभी जातिः	६४–६६	गांधारोदीच्यवा	८८– ९१
गांधारी	६७–६९	रक्तगांधारी	९१– ९४
मध्यमा	७०–७२	कैशिकी	९५– ९८
पंचमी	७३–७५	मध्यमोदीच्यवा	९९–१००
धैवती	७५–७७	कार्मारवी	१०१–१०२
नैषादी	७७–७८	गांधारपंचमी	१०३–१०४
षड्जकैशिकी	७९–८०	आंध्री	१०५–१०६
षड्जोदीच्यवा	८१–८५	नन्दयन्ती	१०७–१०९

द्वितीयो रागोल्लासः

तत्र ग्रामरागादि नाम प्रथमं परीक्षणम्

॥ स्वस्ति श्रीभरताचार्याय नमः ॥

भवानीपादपद्मानुरागरञ्जितचेतसा
क्रियते राजराजेन विशुद्धा रागपद्धतिः ॥१॥

यो विरागो स्मृतः कामविकामीकरणे बुधैः ।
तं रागिणं गिरिसुतावदने नौमि शङ्करम् ॥२॥

रागो रामाश्रयत्वेन वर्द्धते प्रायशो यतः ।
ततो मे वर्द्धतामेष रागो रामाश्रयः सदा ॥३॥

भरतादिभिराचार्यैर्नोक्तं मार्गैकदर्शिभिः ।
यद्रागराजिगं हर्षं भार्गदेशीसमाश्रयम् ॥४॥

मतङ्गादिबृहद्देशीविदां मतमुपाश्रितः ।
कालसेनो विवृणुते लक्ष्यलक्ष्मयुतं हि तत् ॥५॥

रागाणां पूर्वं(र्ण)ता तद्वत् षाडवौडुवितापि च ।
तथा ग्रामविभागश्च ग्रहांशादिविनिर्णयः ॥६॥

मूर्च्छनातानवर्णविज्ञानं स्थानविनिश्चयः ।
यथास्वं प्रत्ययोत्पत्तिः स्वस्थानानां चतुष्टये ॥७॥

जायते तद्विदां साक्षात् सकृदस्मिन् परीक्षणे ।
श्रुते तथा प्रयतते लक्ष्म कर्तुं [1]धराधिपः॥८॥

षाडवौडुवहेतुत्वं यस्य(यस्य ?)यत्र विलोक्यते ।
[2]स ग्रामो मध्यमो, यस्य यत्रैवं तत्र षड्जता ॥९॥

कश्यपप्रमुखैरत्र यथास्वमति वर्णितम् ।
स्वरूपं रागशब्दस्य यथावत्तदिहोच्यते ॥१०॥

---

[1] B. नराधिपः ।

[2] B. संग्रामो ।

स्वरवर्णविशिष्टेन ध्वनिभेदेन यत्परम् ।[1]
रज्यते येन सततं (सच्चित्तं) स रागः सम्मतः सताम् ॥११॥

योऽसौ ध्वनिविशेषस्तु स्वरवर्णविभूषितः ।
रञ्जको जनचित्तानां स रागः कथितो बुधैः ॥१२॥

पञ्च षट् सप्तसंख्याकस्वरसन्दर्भरूपवान् ।
ग्रामद्वितयजात्युत्थो रञ्जको राग उच्यते ॥१३॥

रागोऽयं रञ्जतेर्धातोः कर्त्रर्थे घञि सम्मतः ।
यौगिको रञ्जकत्वेन वर्णितः कारकादिवत् ॥१४॥

अथ वर्णादिवद्रागशब्दोऽयं रूढितो मतः ।
योगरूढोऽथवा रागशब्दः पङ्कजशब्दवत् ॥१५॥

उत्पत्तिस्तस्य रागस्य वर्ण्यतेऽत्र यथार्थतः ।
सामवेदात् समभवन् स्वराः षड्जादयः पुरा ॥१६॥

स्वरेभ्यो ग्रामसम्भूतिग्रमिभ्यो जातयोऽभवन् ।
जातिभ्यो रागसंभूतिरित्याद्यमुनिसंकथा ॥१७॥

स रागो [2]दशधा कैश्चिन्नवधा कैश्चिदिष्यते ।
तदत्र दर्श्यतेऽस्माभिर्मतङ्गादिमतादिह ॥१८॥

ग्रामरागाश्चोपरागा[3] रागा भाषाविभाषिकाः ।
तथैवान्तरभाषाख्या रागाङ्गाण्यपिलान्यपि[4] ॥१९॥

भाषाङ्गाण्यप्युपाङ्गानि क्रियाङ्गानीति ते दश ।
रागत्वजात्याश्रान्तत्वे समाने रागशब्दने ॥२०॥

यदेकस्य विभज्योक्तं रागत्वं तं न विघ्महे ।
रञ्जनाद्रागता रागभाषाङ्गादेरपीष्यते ॥२१॥

न ध्वनिर्दृश्यते[5] काचिद् भिन्ना रागस्वरूपिणी ।
[6]तदेष्वन्तर्भवन्त्येते ये रागास्तन्मते पृथक् ॥२२॥

---

[1] cf. Br. 280-84 and Kallinātha's commentary on S. R. 2-1.1. for 11-15 above.

[2] B. देशधा ।

[3] A. B. ग्रामरागाश्चोपरागान् रागान् etc.

[4] A. adds च ।

[5] B. ध्वनित दृश्यते काचित् ।

[6] A. तदेष्वन्तर्भवन्ते । B. तदेष्वन्तर्भवन्त्येते ।

अतोऽत्र केवलं रागशब्दवाच्यं विमुच्य तम् ।
रागे तन्नवधा प्राह भवानीपतिरागवान् ॥२३॥

ते पुनर्द्विविधा ज्ञेया मार्गदेशीविभेदतः ।
ग्रामरागा विभज्यन्ते तत्रोद्देशक्रमादिह ॥२४॥

ते पञ्चधा समादिष्टाः पञ्चगीतिसमाश्रयात् ।
ताश्च नानामुनिमताद् गीतयः स्युरनेकधा ॥२५॥

भरतेन चतुर्धोक्ता मागधी चार्धमागधी[1] ।
संभाविता च पृथुलेत्यथ सप्तापि ता इति ॥२६॥

प्रथमा शुद्धगीतिः स्याद् भिन्ना चैव ततः परा ।
गौडी गीतिस्तृतीया[2] स्याद् रागगीतिश्चतुर्विधा (०चतुर्थिका)॥२७॥

साधारणा तथा भाषा विभाषा चैव सप्तमी ।
मतङ्गोक्ता इमाः सप्त दुर्गशक्तिमते पुनः ॥२८॥

गीतयः पञ्च विज्ञेया शुद्धा भिन्ना च वेसरा ।
गौडी साधारणा चेति माष्टिकेन पुनस्तथा ॥२९॥

भाषा चैव विभाषा च तथैवान्तरभाषिका ।
तिस्रस्तु गीतयः प्रोक्ताः कश्यपेन [3]पुनस्तथा ॥३०॥

भाषा चैव विभाषा च [4]गीतिद्वन्द्वमुदाहृतम् ।
भाषैव गीतिरेका स्यात् शार्दूलमुनिसम्मता ॥३१॥

दुर्गशक्तिमतादेताः शुद्धाद्या अत्र गीतयः ।
पञ्चैवाभ्युपगम्यन्ते कालसेनेन भूभुजा ॥३२॥

मन्द्रमन्द्रतरैस्तारस्थानगैर्ललितैः स्वरैः ।
रागैः संपूर्णश्रुतिकैः शुद्धा गीतिरुदाहृता ॥३३॥

भिन्ना तु सूक्ष्मैर्मधुरैर्गमकैरन्विता स्वरैः ।
तारमन्द्रगतैर्वक्रैर्विकृतैः परिकीर्तिता ॥३४॥

गाढैः स्थानत्रयव्याप्तिपेशलैर्गमकैर्युता ।
स्वरैरोहाटिकायोगाल्ललितै[5]-र्गौडिका मता ॥३५॥

---

[1] cf. Br. 285-308 and S. R. 2-1. 2-7 and Kallinātha's and Siṁhabhūpāla's commentaries thereon for 26-40 above.

[2] B. तृतीयः स्यात् ।

[3] A. omits पुन ।

[4] A. B. गीतिर्द्वन्द्व etc.

[5] A. ललितै गौडिका ।

उ (ओ) ह्राटी तत्र गमकैर्द्रुतद्रुततरैः स्वरैः ।
कम्पितैर्मन्द्रदेशस्थै[1]-र्हुन्न्यस्ते चिबुके सति ॥३६॥

हुकारौकारयोगेन जायते न्यासयोगतः ।
वेगवद्भिः स्वरैर्युक्ता वर्णानां च चतुष्टये ॥३७॥

नितरां रञ्जकत्वेन वेसरा गीतिरुच्यते ।
वेगवत्स्वरसंयोगाच्चैव[2] वेगस्वरेति च ॥३८॥

रागगीतिरिति प्रोक्ता कश्यपेन महर्षिणा ।
अथैतासां चतसृणां[3] गीतीनां लक्ष्मयोगतः ॥३९॥

साधारण्येन मुनिना गीतिः साधारणोदिता ।
ग्रामरागानथो वच्मि गीतीरेताः समाश्रितान् ॥४०॥

ते च शुद्धादिगीतीनां योगाच्छुद्धादयः स्मृताः ।
तत्र स्यात् प्रथमस्तेषु शुद्धकैशिकमध्यमः[4] ॥४१॥

शुद्धसाधारितश्चैव षड्जग्रामस्तृतीयकः ।
षड्जग्रामसमुत्पन्नास्त्रयः शुद्धाः प्रकीर्त्तिताः ॥४२॥

चत्वारो मध्यमग्रामे शुद्धास्तत्र तु पञ्चमः ।
मध्यमग्रामसंज्ञश्च षाडवः शुद्धकैशिकः ॥४३॥

एवं शुद्धास्तु सप्तैव, शुद्धत्वे हेतुरुच्यते[5] ।
स्वजातेः पोषकत्वं च, यथात (व) दनुवर्तनम् ॥४४॥

अन्यजातिविरूपत्वमिति पूर्वैरुदीरितम् ।

[इति सप्त शुद्धाः]

उद्दिश्यन्ते तु भिन्नास्तु[6] तत्र कैशिकमध्यमः ॥४५॥

षड्जग्रामगतौ द्वौ[7] तु मध्यमग्रामगास्त्रयः ।
तानः कैशिकनामा च भिन्नपञ्चमसंज्ञितः ॥४६॥

---

[1] A. B. देशस्थैं हुन्यस्ते । [2] A. सयोगाश्चैव । B. सयोगात्स्वैव ।

[3] B. गीतानां

[4] cf. Bṛ. 311-12 and S. R. 2. 1. 8-9 for verses 41-43 above.

[5] cf. Bṛ. 317.

[6] cf. Bṛ. 313 and S. R. 2-1. 10.

[7] A. तौ । भिन्नषड्ज is omitted in the enumeration of two 'Bhinna Rāgas' of 'Ṣaḍjagrāma'.

भिन्ना पञ्चेति विज्ञेया, चतुर्धा भिन्नतोदिता ।[1]
तत्र शुद्धत्वभिन्नोऽसौ य स्वजात्यनुवर्तक ॥४७॥

निषेधमन्यजातौ (श्) च जातिभिन्नस्तु स स्मृत ।
स्वजातिवादिसस्थानो बहु ( ) स्वल्पोऽथवापि सन् ॥४८॥

सूक्ष्मसूक्ष्म प्रयोगस्तु श्रुतिभिन्न[2] स उच्यते ।
स्वरो द्विश्रुतिको यत्र जायतेऽथ चतु श्रुति ॥४९॥

स्वरो वाद्यनुवादो वा लुप्यते यत्र चेच्छया ।
न्यासोऽनुवादिनि स्याच्चेत् स्वरभिन्नस्तु उच्यते ॥५०॥

तत्र स्यात् कैशिक शुद्धभिन्नकैशिकमध्यम ।
जातिभिन्नस्तथा तान श्रुतिभिन्न उदाहृत ॥५१॥

स्वरभिन्नौ स्मृतौ भिन्नषड्जपञ्चमको (कौ) बुधैं ।
सत्यप्यन्येषु रागेषु शुद्धभिन्नादिलक्षणे ॥५२॥

भिन्नत्व तेषु यन्नास्ति तत्र गीतिस्तु कारणम् ॥५३॥

षड्जग्रामे स्थितौ[3] गौडौ[4] गौडकैशिकमध्यम ।
गौडपञ्चमकश्चेति द्वौ तथा गौडकैशिक ॥५४॥

मध्यमग्रामगश्चैक इति गौडास्त्रय स्मृत ।
[5]अथाष्टौ वेसरा [6]षड्जग्रामे टक्काभिधस्तत ॥५५॥

वेसर षाडवान्तश्च[7] सौवीरश्चेति ते त्रय ।
ग्रामे तु मध्यमे प्रोक्तौ बोट्टमालवकैशिकौ ॥५६॥

मालव पञ्चमान्तश्च तथा द्विग्रामिक पुन ।
टक्ककैशिकहिन्दोलावित्यष्टौ वेसरा स्मृता ॥५७॥

---

[1] cf Br 322 p 88
[2] B omits विसर्ग ।
[3] B स्मृतौ ।
[4] cf Br. 313 and S R 2 1 10 11
[5] cf Br 314 15 and S R 2 1 11-13
[6] A B षड्ज ग्रामे ।
[7] A B षडवान्तश्चासौवीरश्चेति ।

उ (ओ) ह्राटी तत्र गमकैर्द्रुतद्रुततरैः स्वरैः ।
कम्पितैर्मन्द्रदेशस्थै[1]-र्हुं न्यस्ते चिबुके सति ॥३६॥

हुकारौकारयोगेन जायते न्यासयोगतः ।
वेगवद्भिः स्वरैर्युक्ता वर्णानां च चतुष्टये ॥३७॥

नितरां रञ्जकत्वेन वेसरा गीतिरुच्यते ।
वेगवत्स्वरसंयोगाच्चैव[2] वेगस्वरेति च ॥३८॥

रागगीतिरिति प्रोक्ता कश्यपेन महर्षिणा ।
अथैतासां चतसृणां[3] गीतीनां लक्ष्मयोगतः ॥३९॥

साधारण्येन मुनिना गीतिः साधारणोदिता ।
ग्रामरागानयो वच्मि गीतीरेताः समाश्रितान् ॥४०॥

ते च शुद्धादिगीतीनां योगाच्छुद्धादयः स्मृताः ।
तत्र स्यात् प्रथमस्तेषु शुद्धकैशिकमध्यमः[4] ॥४१॥

शुद्धसाधारितश्चैव षड्जग्रामस्तृतीयकः ।
षड्जग्रामसमुत्पन्नास्त्रयः शुद्धाः प्रकीर्तिताः ॥४२॥

चत्वारो मध्यमग्रामे शुद्धास्तत्र तु पञ्चमः ।
मध्यमग्रामसंज्ञश्च षाडवः शुद्धकैशिकः ॥४३॥

एवं शुद्धास्तु सप्तैव, शुद्धत्वे हेतुरुच्यते[5] ।
स्वजातेः पोषकत्वं च, यथात (थ) दनुवर्तनम् ॥४४॥

अन्यजातिविरूपत्वमिति पूर्वैरुदीरितम् ।
[इति सप्त शुद्धाः]
उद्दिश्यन्ते तु भिन्नास्तु[6] तत्र कैशिकमध्यमः ॥४५॥

षड्जग्रामगतौ द्वौ[7] तु मध्यमग्रामगास्त्रयः ।
तानः कैशिकनामा च भिन्नपञ्चमसंज्ञितः ॥४६॥

---

[1] A. B. देशस्थै हुन्यस्ते । [2] A. सयोगाश्चैव । B. सयोगात्स्वैव ।
[3] B. गीताना
[4] cf. Br. 311-12 and S. R. 2. 1. 8-9 for verses 41-43 above.
[5] cf. Br. 317.
[6] cf. Br. 313 and S. R. 2-1. 10.
[7] A. तौ । भिन्नषड्ज is omitted in the enumeration of two 'Bhinna Rāgas' of 'Ṣaḍjagrāma'.

भिन्ना पञ्चेति विज्ञेया, चतुर्द्धा भिन्नतोदिता ।[१]
तत्र शुद्धत्वभिन्नोऽसौ य स्वजात्यनुवर्तक ॥४७॥

निषेधसन्यजातौ (शु) च जातिभिन्नस्तु स स्मृत ।
स्वजातिवादिसस्थानो बहु ( ) स्वल्पोऽप्यवापि सन् ॥४८॥

सूक्ष्मसूक्ष्मै प्रयोगैस्तु श्रुतिभिन्न[२] स उच्यते ।
स्वरो द्विश्रुतिको यत्र जायतेऽथ चतु श्रुति ॥४९॥

स्वरो वाद्यनुवादी वा लुप्यते यत्र चेच्छया ।
न्यासोऽनुयायिनि स्याच्चेत् स्वरभिन्नस्तु उच्यते ॥५०॥

तत्र स्यात् कैशिक शुद्धभिन्नकैशिकमध्यम ।
जातिभिन्नस्तथा तान श्रुतिभिन्न उदाहृत ॥५१॥

स्वरभिन्नौ स्मृतौ भिन्नषड्जपञ्चमको (कौ) बुधै ।
सत्यप्यन्येषु रागेषु शुद्धभिन्नादिलक्षणे ॥५२॥

भिन्नत्व तेषु यन्नास्ति तत्र गीतिस्तु कारणम् ॥५३॥

षड्जग्रामे स्थितौ[३] गौडौ[४] गौडकैशिकमध्यम ।
गौडपञ्चमकश्चेति द्वौ तथा गौडकैशिक ॥५४॥

मध्यमग्रामगश्चैक इति गौडास्त्रय स्मृत ।
[५]अथाष्टौ वेसरा [६]षड्जग्रामे टक्काभिधस्तत ॥५५॥

वेसर षाडवा तश्च[७] सौवीरश्चेति ते त्रय ।
ग्रामे तु मध्यमे प्रोक्तौ बोट्टमालवकैशिकौ ॥५६॥

मालव पञ्चमान्तश्च तथा द्वैग्रामिक पुन ।
टक्ककैशिकहिन्दोलावित्यष्टौ वेसरा स्मृता ॥५७॥

---

[१] cf Br 322 p 88
[२] B omits विसर्ग ।
[३] B स्मृतौ ।
[४] *cf Br 313 and S R 2-1. 10 11*
[५] cf Br 314 15 and S R 2 1 11-13
[६] A B षड्ज ग्रामे ।
[७] A B षड्वान्तश्चासौवीरश्चेति ।

[१]अयस्तु रूपसाधारशकभम्माणपञ्चमाः[२] ।
षड्जग्रामे, मध्यमे तु मत्तंगान्धारपञ्चमौ ॥५८॥

षड्जकैशिकनामा च, द्विग्रामः ककुभः स्मृतः ।
एवं साधारणाः सप्त ग्रामयोरुभयोरपि ॥५९॥

एवमेते ग्रामरागास्त्रिंशत् संपरिकीर्त्तिताः ।
शकादिस्तिलकष्टक्कः सैन्धवो राज(नाग)-पञ्चमः[3] ॥६०॥

भावनापञ्चमो नागगान्धारो रेवगुप्तकः ।
पञ्चमः षाडवान्तश्च कोकिलापञ्चमस्तथा ॥६१॥

इत्यष्टावुपरागाः स्युर्दुर्गशक्तिमते मताः ।
मतङ्गो रेवगुप्तञ्च टक्कसैन्धवमेव च ॥६२॥

साधारणेषु निक्षिप्य न च तान (व) ब्रवीदय ।
ग्रामरागानगणयद् द्वात्रिंशदिति तद्युजेः ॥
पञ्चैव चोपरागान् स विना पञ्चमषाडवम्[४] ॥६३॥

ग्रामरागेषु निक्षिप्य कश्चित् पञ्चमषाडवम् ।
अर्यस्त्रिंशदिति प्राह न तदाचार्यसम्मतम् ॥६४॥

भिन्नषड्जाख्यहिन्दोल[५]-टक्कमालवपञ्चमाः ।
भाषाणां जनका वेदसंख्याः शार्दूलसम्मताः ॥६५॥

टक्कपञ्चमहिन्दोलमालवादिककैशिकाः ।
ककुभो भिन्नषड्जश्च षण्मतङ्गमते मताः ॥६६॥

[६]सौवीरः ककुभष्टक्कः पञ्चमो भिन्नपञ्चमः ।
टक्ककैशिक-हिन्दोल-बोट्ट-मालवकैशिकाः ॥६७॥

गान्धारपञ्चमो भिन्नषड्जो वेसरषाडवः ।
मालवः पञ्चमान्तश्च[७] तानः पञ्चमषाडवः ॥६८॥

---

[१] A. यत्रस्तु । B. यदस्तु ।
[२] cf. Br. 316 and S. R. 2-1. 13-14.
[3] cf. S. R. 2. 1. 15-16.
[४] The extant text of Bṛhaddeśī does not refer to Uparāgas.
[५] B. हिन्दोलष्टक्क ।
[६] cf. S. R. 2. 1. 19-21, for 67-69 above.
[७] B. पञ्चमान्तेश्व ।

भाषाणां जनकाः पञ्चदशैते याष्टिके मते ।[1]
भणन्ति केचिदाचार्या रेवं गुप्तं तु षोडशम् ॥६९॥

एषां मते ग्रामरागा द्वात्रिंशदिह सम्मताः ।
षाडवः ककुभो भिन्नकैशिकष्टक्ककैशिकः ॥७०॥

हिन्दोलो भिन्नषड्जश्च बोट्टमालवकैशिकौ ।
भिन्नपञ्चमसौवीरगौडकैशिकसंज्ञकाः ॥७१॥

गान्धारपञ्चमश्चेति काश्यपे द्वादशोदिताः ।
एवं नानामुनिमते भाषाणां जननं प्रति ॥७२॥

विकल्पे पुनरुक्तेन विना सप्तदशैव ते ।
अष्टादशाथवापि स्युः केषांचन मते त्विमे ॥७३॥

सत्येवं याष्टिकस्यैव मतं पञ्चदशाश्रयम् ।
भाषाणां जनकत्वे तु वयमत्राद्रियामहे ॥७४॥

एभ्यो भाषाः समुत्पन्ना भाषाभ्यश्च विभाषिकाः ।
विभाषाभ्यः समुत्पन्नास्तथैवान्तरभाषिकाः ॥७५॥

आलापभेदो रागाणां भाषेत्याहुर्मनीषिणः ।
प्रतिरागमयो भाषा कीर्त्यते पूर्वशास्त्रतः ॥७६॥

साधारिता च गान्धारी सौवीरी वेगमध्यमा[2] ।
भाषाश्चतस्रः सौवीरे ककुभे भिन्नपञ्चमी ॥७७॥

काम्बोजी मध्यमग्रामा रगन्ती मधुरी तथा ।
शकमिश्रेति यद् प्रोक्तास्तिस्रश्चैव विभाषिकाः ॥७८॥

आभीरिका मधुकरी भोगवर्द्धनिका तथा ।
एकैवान्तरभाषा तु शालवाहनिकाभिधा ।७९॥

त्रवणा मध्यमग्रामदेहा मालववेसरी ।
कोलाहला च वैरञ्जी छेवाटी त्रवणोद्भवा ॥८०॥

सौराष्ट्री पञ्चमी दोह्या तथा पञ्चमलक्षिता ।
गान्धारपञ्चमी तानवलिता वेगरञ्जिका ॥८१॥[3]

---

[1] cf. S. R. 2-1. 19-21.
[2] cf. S. R. 2, 1. 21-47 for 77-134 above.
[3] B. *transposes verses* 81-82.

ललिता मालवी ताना वेसरी रविचन्द्रिका ।
सैन्धव्याभीरिकेत्युक्ता मतङ्गैर्नकविंशतिः ॥८२॥

टक्करागसमुद्भूता भाषाश्चैव विभाषिकाः ।
भावन्यान्ध्री गूर्जरी च तथा देवारवर्द्धिनी ॥८३॥

चतस्रः पञ्चमे रागे दश भाषास्तु ता यथा ।
कैशिकी त्रावणी तानोद्भूवाऽऽभीरी च गुर्जरी ॥८४॥

सैन्धवी दाक्षिणात्याऽऽन्ध्री माङ्गली भावनीति च ।
विभाषाद्वितयं चाथ भम्माण्यन्धालिका तथा ॥८५॥

भिन्नपञ्चमके भाषा शुद्धभिन्ना वराटिका ।
विशालिन्यपरा प्रोक्ता तथा धैवतभूषिता ॥८६॥

चतस्रस्तु विभाषैका कैशिकीति मता सताम् ।
टक्ककैशिकरागे तु भाषाद्वन्द्वमुदीरितम् ॥८७॥

मालवा भिन्नललिता द्राविडयेका विभाषिका ।
छेवाटी वेसरी चूतमञ्जरी षड्जमध्यमा ॥८८॥

पिञ्जरी भिन्नपौराली गौडी मालववेसरी ।
मधुरीति समाख्याता हिन्दोलेन च भाविका ॥८९॥

बोट्टे स्यान्माङ्गलीत्येका भाषा शार्दूलसम्मता ।
खञ्जिनी गुर्जरी हर्षपुरी मालववेसरी ॥९०॥

मङ्गाली माङ्गली गौडी पौराली चार्धवेसरी ।
शुद्धा मालवरूपा च सैन्धव्याभीरिकेति च ॥९१॥

त्रयोदशेति विज्ञेया भाषा मालवकैशिके ।
देवारवर्द्धिनी चाथ तद्वत् काम्बोजिकापि च ॥९२॥

विभाषाद्वितयं चात्र विज्ञेयं दत्तिलोदितम् ।
गान्धारपञ्चमे रागे भाषा गान्धारिकैकिका ॥९३॥

षड्जभाषा च कालिङ्गी तुम्बरी ललिता ततः ।
श्रीकण्ठिका च बाङ्गाली गान्धारी स्वरवल्लिका ॥९४॥

गान्धारवल्ली कच्छेल्ली दाक्षिणात्या निषादिनी ।
त्रवणा मध्यमा शुद्धा सैन्धवी च पुलिन्दिका ॥९५॥

भाषाः सप्तदश ज्ञेया विद्वद्भिर्भिन्नषड्जके ।
देवारवर्द्धनी तद्वत् पौराली मालवी तथा ॥९६॥

कालिन्दीति चतस्रस्तु विभाषाः परिकीर्तिताः ।
अत्र भाषे भवेतां द्वे रागे वेसरषाडवे ॥९७॥

एका नट्टाभिधा चान्या संप्रोक्ता बाह्यषाडवा ।
विभाषाद्वितयं तद्वत् श्रीकण्ठी पार्वती तथा ॥९८॥

विभावनी वेदवती भावनीति समाख्यया ।
तिस्रो भाषास्तु विज्ञेया रागे मालवपञ्चमे ॥९९॥

ताने तानोद्भवा भाषैकैव प्रोक्ता पुरातनैः ।
ज्ञेया पोताभिधैकैव भाषा पञ्चमषाडवे ॥१००॥

विभाषा [1]पल्लवीत्येका तिस्रश्चान्तरभाषिका(ः) ।
प्रथमा भासवलिता द्वितीया करणावली ॥१०१॥

तृतीया शकललिता याष्टिकेनोररीकृता ।
चतस्रोऽनुक्तजनकाः पल्लव्याद्याः स्मृता बुधैः ॥१०२॥

प्रोचुर्भाषांशकामेके तद्विदो रेवगुप्तके ।
एवं भाषा(ः) षण्णवतिर्विभाषा विंशति(ः)स्मृताः ॥१०३॥

चतस्रोऽन्तरभाषा(ः)स्युर्ग्रामरागान् समाश्रिताः ।
चातुर्विध्यं बृहद्देश्यां मतङ्गो निरदीधरत् ॥१०४॥

भाषाणां तत्र मुख्याः[2] [3]स्युर्भाषाः काश्चन काश्चन ।
स्वराख्यया समाख्याता(ः) काश्चिद्देशाख्यया पुनः ॥१०५॥

उपरागभवाः काश्चित्तत्र मुख्यास्तु ताः स्मृताः ।
अनन्याश्रयणा यास्तु यास्तु ख्याताः स्वराख्यया[4] ॥१०६॥

स्वराख्यास्ता(ः) स्मृता देशे नाम्नाख्यातास्तु देशजाः ।
उपरागभवा भाषाः प्रोच्यन्ते चोपरागजाः ॥१०७॥

टक्के मुख्या समाख्याता भाषा मालववेसरी ।
सौराष्ट्रिका सैन्धवी च मालवी चेति देशजाः ॥१०८॥

त्रवणी त्रवणोद्भूता ललिता वेगरञ्जिका ।
कोलाहला तथा ताना[5] स्मृताः षडुपरागजाः ॥१०९॥

---

[1] B. पल्लकी ।
[2] A. omits विसर्ग ।
[3] A. स्युः भाषाः ।
[4] [5] A. B. add विसर्ग ।

स्वराभिधा मध्यदेहा तया पञ्चमलक्षिता ।
आभीरी पञ्चमे मुख्या सौराष्ट्री गुर्जरी तया ॥११०॥

[1]दाक्षिणात्या सैन्धवी च बाङ्गाली देशजाः स्मृताः ।
त्रवणा कैशिकीति द्वे उपरागसमुत्थिते ॥१११॥

हिन्दोलके स्मृता मुख्या भाषा मालवकैशिकी ।
गौडी काम्बोजकेति द्वे देशजे तत्र कीर्त्तिते ॥११२॥

उपरागभवा भाषा छेवाटी कीर्त्तितैकिका ।
मालवा नु समाख्याता मुख्या मालववेसरे ॥११३॥

मालवी सैन्धवी हर्षपुरी गौडी च बाङ्गली(बङ्गाली) ।
पञ्च स्युर्देशजा भाषा भिन्नषड्जभवा अथ ॥११४॥

शुद्धषड्जा तु मध्यैका दाक्षिणात्या च सैन्धवी ।
बाङ्गाली [2]चेति तिस्रः स्युर्देशजाश्चोपरागजाः ॥१२५॥

श्रीकण्ठी त्रवणाख्या च ललिता ककुभे पुनः ।
मुख्या रागन्तिकैका स्यादाभीरी देशसंभवा ॥११६॥

उपरागभवा भिन्नपञ्चमी परिकीर्त्तिता ।
त्रवणा मध्यमग्रामदेहा गान्धारपञ्चमी ॥११७॥

कोलाहला च वैरञ्जी छेवाटी त्रवणोद्भवा ।
वाहेर्या ललिता चैव सौराष्ट्री रविचन्द्रिका ॥११८।

गुर्जरी सैन्धवी चैव तया मालववेसरी ।
पञ्चमा याष्टिकस्यैता मते षोडशभाषिकाः ॥११९॥

टक्कोद्भवा विभाषैका पोताख्या तत्र कीर्त्तिता ।
पौराली [3]हर्षपुर्य्यर्थवेसरी गुर्जरी तया ॥१२०॥

सैन्धव्याभीरिका चैव बाङ्गाली पञ्जरी तया ।
अष्टौ भाषाः समुत्पन्ना रागान्मालवकैशिकात् ॥१२१॥

विभाषैका तु [4]शुद्धाऽस्ति [5]मधुरी भोगवर्द्धनी ।
काम्बोजी दाक्षभिधा च मध्यमग्रामिका तया ॥१२२॥

---

[1] A. दक्षिणान्या ।

[2] B. चेनिय. ।

[3] A. B. हर्षपुर्युद्वेगरी ।

[4] A. B. शुद्धे(ऽ)स्ति ।

[5] B. माधुरी ।

शालवाहनिका भिन्नपञ्चमी ककुभोद्भवा ।
सप्त भाषा विनिर्दिष्टा वेसरी षड्जमध्यमा ॥१२३॥

छेवाटी मधुरी चूतमञ्जरी पञ्च भाषिका ।
हिन्दोलाख्यात् समुत्पन्ना भावन्याभ्री च सैन्धवी ॥१२४॥

तानोद्भवा श्रावणी च बाङ्गाली पञ्चमोद्भवा ।
[१]षड भाषास्तु चतस्र [२]स्युर्विभाषा गुर्जरी पुनः ॥१२५॥

दाक्षिणात्याऽऽभीरिका च पञ्चमी याष्टिके मते ।
भिन्नषड्जात्समुत्पन्ना शुद्धा गान्धारिका तथा ॥१२६॥

सैन्धवीभाषिकास्तिस्रो विभाषा [३]दाक्षिणात्यिका ।
श्रीकण्ठी चैव पौराली बाङ्गाली च क्रमादिमाः ॥१२७॥

चतस्रोऽन्तरभाषे द्वे क(का)लिन्दी च पुलिन्दिका ।
साधारिका च गान्धारी-सौवीरी-वेगमध्यमाः ॥१२८॥

सौवीरिका[४]श्चतस्र स्युः [५]भिन्नपञ्चमतः पुन ।
शुद्धभिन्ना विशाला च तथा धैवतभूषिता ॥१२९॥

विशालेति(?) चतस्र स्युरथ मालवपञ्चमात् ।
भावन्येका स्मृता भाषा बाङ्गाली बोट्टरागत ॥१३०॥

टक्ककैशिकतस्तिस्रो द्राविडी मालवी तथा ।
तृतीया भिन्नवलिता चतुर्णां तु मते मता ॥१३१॥

भाषा [६]सार्धशत सर्वाश्चत्वारिंशन्नवाधिका ।
विभाषाश्चान्तराख्यास्तु चतस्रः परिकीर्तिताः ॥१३२॥

समाने नाम्नि भाषाणां हेतुरागभिदावशात् ।
विभिन्नता स्वरूपतो न गण्या पुनरुक्तिता[७] ॥१३३॥

सकीर्णदेशजा(जे)मूला छायामात्रेति नामभि ।
याष्टिकेनोदिता एताः सुज्ञानानामत( ) स्फुटाः ॥१३४॥

॥इति ग्रामरागोपरागभाषाविभाषान्तरभाषोद्देश ॥

---

[१] B षट् भाषास्तु ।
[२] A B स्वविभाषा ।
[३] B दक्षिणात्मिका ।
[४] B सौवीराच्चतस्र ।
[५] B पञ्चमरागत ।
[६] B सार्धं ।
[७] A पुनरुक्तिता ।

॥ इति ग्रामरागोपरागभाषाविभाषान्तरभाषोद्देशः ॥

अधुना ग्रामरागाणां लक्षणं प्रतिपाद्यते ।
उद्देशक्रममाश्रित्य भरताचार्यसम्मतम् ॥१३५॥

नन्वेषां ग्रामसंबन्धः कथमत्रोपदिश्यते ।
आचार्यवचनादेव तद्वाक्यं दर्श्यते यथा ॥१३६॥

षाडवो मध्यमग्रामे पञ्चमः कैशिकस्तथा ।
षड्जे साधारितश्चैव तथा कैशिकमध्यमः ॥१३७॥

[1]मुखे तु मध्यमग्रामः षड्ज(:) प्रतिमुखे तथा ।
गर्भे साधारितश्चैव ह्यवमर्शे तु पञ्चमः ॥१३८॥

संहारे कैशिकः प्रोक्तः [2]पूर्वरङ्गे तु षाडवः ।
चित्रस्याष्टादशाङ्गस्य त्वन्ते कैशिकमध्यमः ॥१३९॥

शुद्धानां विनियोगोऽयं ब्रह्मणा समुदाहृतम् (तः) ॥१४०॥इति॥

यस्य ग्रामस्य संबन्धे या जातिरिह वर्तते ।
तया यो जन्यते रागः स तद्ग्राम ईरितः ॥१४१॥

यस्मिन् वा दृश्यते रागे यस्य ग्रामस्य मूर्च्छना ।
स स्यात्तद्ग्रामसम्बन्ध इति काश्यपनिर्णयः ॥१४२॥

त्रि(इ)चतुःश्रुतिकत्वं तु यस्य मध्यमषड्जयोः ।
नियामकमिति प्रोक्तं प्रागेव पृथिवीभुजा ॥१४३॥

इत्येषां परिभाषाऽत्रानुक्तग्रामविशेषके ।
रागे ग्रामविशेषाय विज्ञातव्या विपश्चिता ॥१४४॥

॥ अथ शुद्धग्रामरागाः ॥

॥अथ शुद्धकैशिकमध्यमः ॥१॥

जातिभ्यां कैशिकीशुद्धमध्यमाभ्यां समुत्थितः ।
तारस्थानस्थ-[3]षड्जांशग्रहः काकलिना युतः ॥१४५॥

स्वल्पगान्धारकोपेतः पञ्चमर्षभवर्जितः ।
प्रसन्नान्तोऽलंक्रियालंकृतः [4]षड्जादिमूर्च्छनः ॥१४६॥

---

[1] cf. N. S. 32. 451-54. and Brh. p. 87.

[2] A. B. पूर्वरागे।

[3] A. षड्काश B. षट्काश। [4] B. षट्ज्यादि।

मध्यमस्वरगन्यासो वर्णेनैवावरोहिणा ।
उपेतो वासरस्याद्ये प्रहरे संप्रयुज्यते ॥१४७॥

रसेष्वद्भुतवीराख्यरौद्रेष्वाद्ये तथा पुनः ।
सन्धौ निर्वहणाख्ये तु शशाङ्कप्रीतिकारकः ॥१४८॥

षड्जग्रामसमुद्भूतः शुद्धकैशिकमध्यमः ।
नन्वयं मध्यमग्राम-[१]जातकैशिकिकोद्भवः ॥१४९॥

कथमत्र भवद्भिस्तु षड्जग्रामे तु वर्ण्यते ।
सत्यं यज्जातिजो रागो यः स्यात्तद्ग्रामग्रामिता ॥१५०॥

तस्य यद्यपि संसिद्धा तथाप्यत्रोपदर्श्यते ।
पञ्चमर्षभहीनत्वात् षड्जग्रामनिवासिता ॥१५१॥

आलापो रूपकञ्चैव करणं वर्त्तनी तथा ।
आक्षिप्तिका चेतिरूपैः[२] राग(:)स्यात् पञ्चभि(:)स्फुटः ॥१५२॥

ग्रहांशस्तारमन्द्रौ च न्यासोऽपन्यास एव च ।
व्यक्तिं गच्छन्ति यत्रैते स रागालाप ईरितः ॥१५३॥

रागालापवदेव स्याद्रूपकं किन्तु तत्र च ।
पृथक् क्रियन्ते वाद्यादेः स्वरा ये स्युर्विवादिनः ॥१५४॥

चित्रादिमार्गत्रितये ताले चञ्चत्पुटादिके ।
संदर्भिता स्वरपदैरुदिताऽऽक्षिप्तिका बुधैः ॥१५५॥

करणस्य भिदाः सन्ति बोध्या वर्त्तनिकापि च ।
प्रोक्ता कारणवद्रूपं रूपकेषु तयोरतः ॥१५६॥

निरूपयिष्यते यस्मात्तदन्तर्गामिता तयोः ।
तत्रालापचतुर्भिस्तु स्वस्थानैः प्रकटीभवेत् ॥१५७॥

भवानीपतिरागेण विरागेण विगर्हिते ।
मृपालापविहीनेन रागालापः प्रदर्श्यते ॥१५८॥

यस्मिन् रागे ग्रहो यस्तं स्थायिनं परिकल्प्य च ।
तृतीयान्दोलनादूर्ध्वं द्वितीयस्मिन् विलम्ब्य च ॥१५९॥

न्यासस्वरविरामे च स्वस्थानं प्रथमं स्मृतम् ।
ग्रहा(त्)तूर्येषु वेदाब्धिन्यासैः प्रोक्तो द्वितीयकः ॥१६०॥

तुर्याद्याब्धियुगान् कृत्वा स्थित्वा पञ्चमके ततः ।
विधाय रसबाणाब्धीन् न्यासेनान्त्ये तृतीयकम् ॥१६१॥

[१] A. B. ग्रामकैशिकिकोद्भव. ।
[२] B. adds विसर्ग ।

॥ इति ग्रामरागोपरागभाषाविभाषान्तरभाषोद्देशः ॥

अधुना ग्रामरागाणां लक्षणं प्रतिपाद्यते ।
उद्देशक्रममाश्रित्य भरताचार्यसम्मतम् ॥१३५॥

नन्वेषां ग्रामसंबन्धः कथमत्रोपदिश्यते ।
आचार्यवचनादेव तद्वाक्यं दर्श्यते यथा ॥१३६॥

षाडवो मध्यमग्रामे पञ्चमः कैशिकस्तथा ।
षड्जे साधारितश्चैव तथा कैशिकमध्यमः ॥१३७॥

[1]मुखे तु मध्यमग्रामः षड्ज(:) प्रतिमुखे तथा ।
गर्भे साधारितश्चैव ह्यवमर्षे तु पञ्चमः ॥१३८॥

संहारे कैशिकः प्रोक्तः [2]पूर्वरङ्गे तु षाडवः ।
चित्रस्याष्टादशाङ्गस्य त्वन्ते कैशिकमध्यमः ॥१३९॥

शुद्धानां विनियोगोऽयं ब्रह्मणा समुदाहृतम् (तः) ॥१४०॥इति॥

यस्य ग्रामस्य संबन्धे या जातिरिह वर्तते ।
तया यो जन्यते रागः स तद्ग्राम ईरितः ॥१४१॥

यस्मिन् वा दृश्यते रागे यस्य ग्रामस्य मूर्च्छना ।
स स्यात्तद्ग्रामसम्बन्ध इति काश्यपनिर्णयः ॥१४२॥

त्रि(द्वि)चतुःश्रुतिकत्वं तु यस्य मध्यमषड्जयोः ।
नियामकमिति प्रोक्तं प्रागेव पृथिवीभुजा ॥१४३॥

इत्येषां परिभाषाऽत्रानुक्तग्रामविशेषके ।
रागे ग्रामविशेषाय विज्ञातव्या विपश्चिता ॥१४४॥

॥ अथ शुद्धग्रामरागाः ॥

॥अथ शुद्धकैशिकमध्यमः ॥१॥

जातिभ्यां कैशिकीशुद्धमध्यमाभ्यां समुत्थितः ।
तारस्थानस्य-[3]षड्जांशग्रहः काकलिना युतः ॥१४५॥

स्वल्पगान्धारकोपेतः पञ्चमर्षभवर्जितः ।
प्रसन्नान्तोऽलंक्रियालंकृतः [4]षड्जादिमूर्च्छनः ॥१४६॥

---

[1] cf. N. S. 32. 451-54. and Brh. p. 87.
[2] A. B. पूर्वरागे ।
[3] A. षड्कांश B. षट्कांश ।
[4] B. षट्ज्यादि ।

मध्यमस्वरगन्यासो वर्णेनैवावरोहिणा ।
उपेतो वासरस्याद्ये प्रहरे संप्रयुज्यते ॥१४७॥

रसेष्वद्भुतवीराख्यरौद्रेष्वाद्ये तथा पुनः ।
सन्धौ निर्वहणाख्ये तु शशाङ्कप्रीतिकारकः ॥१४८॥

षड्जग्रामसमुद्भूतः शुद्धकैशिकमध्यमः ।
नन्वयं मध्यमग्राम-[1]जालकैशिकिकोद्भवः ॥१४९॥

कथमत्र भवद्भिस्तु षड्जग्रामे तु वर्ण्यते ।
सत्यं यज्जातिजो रागो यः स्यात्तद्ग्रामग्रामिता ॥१५०॥

तस्य यद्यपि संसिद्धा तथाप्यत्रोपवर्ण्यते ।
पञ्चमर्षभहीनत्वात् षड्जग्रामनिवासिता ॥१५१॥

आलापो रूपकञ्चैव करणं वर्त्तनी तथा ।
आक्षिप्तिका चेतिरूपै[2] राग(ः)स्यात् पञ्चभि(ः)स्फुटः ॥१५२॥

ग्रहोंऽशस्तारमन्द्रौ च न्यासोऽपन्यास एव च ।
व्यक्तिं गच्छन्ति यत्रैते स रागालाप ईरितः ॥१५३॥

रागालापवदेव स्याद्रूपकं किन्तु तत्र च ।
पृथक् क्रियन्ते वाद्यादेः स्वरा ये स्युर्विवादिनः ॥१५४॥

चित्रादिमार्गत्रितये ताले चच्चत्पुटादिके ।
संदर्भिता स्वरपदैरुदिताऽऽक्षिप्तिका बुधैः ॥१५५॥

करणस्य भिदाः सन्ति बोध्या वर्त्तनिकापि च ।
प्रोक्ता कारणवद्रूपं रूपकेषु तयोरतः ॥१५६॥

निरूपयिष्यते यस्मात्तदन्तर्गामिता तयोः ।
तत्रालापचतुर्भिस्तु स्वस्थानैः प्रकटीभवेत् ॥१५७॥

भवानीपतिरागेण विरागेण विगर्हिते ।
नृपालापविहीनेन रागालापः प्रदर्श्यते ॥१५८॥

यस्मिन् रागे ग्रहो यस्तं स्थायिनं परिकल्प्य च ।
तृतीयान्दोलनादूर्ध्वं द्वितीयस्मिन् विलम्ब्य च ॥१५९॥

न्यासस्वरविरामे च स्वस्थानं प्रथमं स्मृतम् ।
ग्रहा(त्)तुर्येषु वेदाब्धिन्यासैः प्रोक्तो द्वितीयकः ॥१६०॥

तुर्याद्याग्निमुगान् कृत्वा स्थित्वा पञ्चमके ततः ।
विधाय रसबाणाब्धीन् न्यासेनान्त्ये तृतीयकम् ॥१६१॥

---

[1] A. B. ग्रामकैशिकिकोद्भवः ।

[2] B. adds विसर्ग ।

प्रहाव्धिवेदबाणाग्निनागान् कृत्वा विलम्ब्य च ।
द्वितीयमग्निपक्षौ च विधाय न्यसनस्वरे ॥१६२॥

न्यासाच्चतुर्थं स्वस्थानमित्युक्तं पृथिवीभृता ।
अत्र या गणना प्रोक्ता द्वितीयादिस्वरादितः ॥१६३॥

असौ विज्ञेन विज्ञेया वर्जयित्वा विवादिनम् ।
द्विःसा मां धां तथा सा च निधौ सनी च सांत्रयम् ॥१६४॥

धा नि द्विर्मा तथा सा गाद्वयं सा धाद्वयं च सां ।
निधौ सनी द्विः सा धा मा माधौ मगौ ग सत्रयम् ॥१६५॥

धा मा सगौ च सा गा मा धा सनी धा च सांत्रयम् ।
धानी द्विर्मा तथा सा गाद्वयं मा धाद्वयं च सां ॥१६६॥

निधौ सनी द्विःसां धा मा मधौ सगौ गसत्रयम् ।
धा मा सगौ च सा गा मा धा सनी धा च सांत्रयम् ॥१६७॥

नी मा धीयतो (?मन्द्रमागतो)न्यास आलापः प्रसृतः पटुः ।
प्रत्येकं द्विः समधमा धमन्यो धमसांत्रयम् ॥१६८॥

द्विरेवं तु पुनर्द्विः सां गसौ गमौ मधौ समौ ।
निधौ त्रिःसां धमौ द्विर्द्विरित्येकं वा (वि)रमिष्यत ॥१६९॥

धमौ मगौ मसौ गसौ गमौ धमौ धसौ गनी ।
गाद्वयं सात्रयं मानां चतुष्ट्वं करणे स्मृतम् ॥१७०॥

द्विः सा धा पा तथा मा धा पा मां[1] इति कलादिमा ।
धा पा द्विर्द्विस्तु सारी मांद्वयं[2] स्यादपरा कला ॥१७१॥

नी धा मा नी तथा धा नी साद्वयं तु तृतीयिका ।
नी धा नी पञ्चकं सानां चतुर्थी, पञ्चमी पुनः ॥१७२॥

द्विर्धा सा मा तथा द्वी री द्विः सा, षष्ठी ततः स्मृता ।
द्विर्धा मागाद्वयं मागा, सप्तम्यां नी च धा तथा ॥१७३॥

मा नी धा नी तथा द्विः सा, कला स्यादष्टमी पुनः ।
धा सा धा नी माचतुष्कमित्येवं स्यात् स्वरावलिः ॥१७४॥

---

[1] A. B. पामामिति ।
[2] A. B. मात्रय ।

१. सां सां धां पां मां धां पा मां[1]
[2]ॐ ० का ० र मू ० र्ति

२. धा पा सा सा री री मा मा
सं ० स्यं ० मा ० त्रा ०

३. नी धा मा नी धा नी [3]सा सा
त्र य भू ० षि तं ० ०[4]

४. नी धा नी [5]सा सा सा सा सा
क ला ० ती ० तं ० ०

५. धा धा [6]सा मा री री सा सा
व र दं ० व रं ० व

६. धा धा [7]मा मा [8]गा गा मा गा
रे ० ण्य ० गो ० विं ०

७. नी धा मा नी धा नी सा सा
द क सं ० स्तु तं ० ०

८. [9]धां सा धा नीं मा मां मा मा
वं ० ० दे ० ० ० ०

ब्रह्मप्रोक्तानि जानीयात् पदान्याक्षिप्तिकासु च ।
वर्तनीकरणेनैव व्याख्यापि (स्यात्) क्वचित् क्वचित् ॥१७५॥

पार्थक्येनोच्यते क्वापि क्वचित् स्यादुभयं पृथक् ।
मतङ्गादिमहाचार्यसम्मतंकानुसारिणा ॥१७६॥

---

१ S. R. सा सा धा पा मा धा पा मा ।
२ The verbal structure is as follows :—
ॐकारमूर्तिसस्य मात्रात्रयविभूषितम् ।
कलातीत वरद वर वरेण्य गोविन्दकसस्तुत वन्दे ॥
३ A. B. सा सा, S. R. सा सा ।
४ A. B. and S. R. क and the fourth Kalā begins with ला ० ।
५ S. R. सा सा सा सा सा ।
६ A. B. सा मा; S. R. मा मा ।
७ A. B. मा गां गा मा ।
८ S. R. गा गा मा गा ।
९ A. B. सां मा धा नी मा मा मा मा; S. R. धा सा धां नी मा मा मा मा ।

निरूप्यते मया सम्यक्(ग्) भाषादिष्वेव रूपकम् ।
इति प्रोक्ता(क्तो) मया सम्यक् शुद्धकैशिकमध्यमः ॥१७७॥

॥ अथ शुद्धसाधारितः ॥२॥

षड्जमध्यमिकाजातेरुद्भूतः पूर्णतामितः ।
षड्जादिमूर्च्छनस्तारस्थानषड्जग्रहांशकः ॥१७८॥

अल्पद्विश्रुतिको [1]न्यासमध्यमेन विभूषितः ।
अवरोहिणि वर्णे स्यादलंकारस्तयाऽत्र च ॥१७९॥

प्रसन्नान्तो, दिनस्याद्ये प्रहरे गीयते बुधैः ।
विनियोगोऽस्य विज्ञेयो गर्भसन्धौ, रसौ पुनः ॥१८०॥

वीररौद्रौ, कतिपये शृङ्गारमपि मन्वते ।
शुद्धसाधारितो रागो विज्ञेयो रविदैवतः[2] ॥१८१॥

षड्जपञ्चमधा री [3]पाद्वयं धर्षभपञ्चमाः ।
धप धा सांद्वयं पा धा नी धा पा माद्वयं च री ॥१८२॥

पा धा रीति त्रयाणां स्याद् द्वयं पाधाय साद्वयम् ।
धा मां री मां मधौ रीं सा सांद्वयं सरिगा अपि ॥१८३॥

पा धा रीति द्वयं द्विः स्यात् पाधेति द्वितयं पुनः ।
त्रिःसां रीगा तया सापा धानी धा पा च मांद्वयम् ॥१८४॥

इत्यालापोऽथ करणं द्विर्द्विः सप धरी रिपा ।
धमौ द्विः [4]सां इदं खण्डं द्विर्द्विरन्यत् पुनः स्मृतम् ॥१८५॥

रिरी पधौ[5] धनी द्विःपौ रिपौ धसौ च साद्वयम् ।
रिमसाद्वितयञ्चेति तृतीयं द्विरथोच्यते ॥
ससौ धसौ रिगौ द्विःसां पाधा निधपमाद्वयम् ॥१८६॥

द्विः सा धा नी पाचतुष्कं प्रथमा,-ऽथ द्वितीयिका ।
धा नी री पा पृथग् द्विर्द्वि-,स्तृतीया री च पात्रयम् ॥१८७॥

---

[1] A. न्यासे ।
[2] B. देवत: ।
[3] B. च पाद्वयं ।
[4] A. B. सामिदम् ।
[5] B. पधौ ।

धा नी पा मेति, धा मा धा पञ्चसा(:) स्युश्चतुर्थिका ।
द्विर्धा सा धा तथा सा री गा [1]सां इति च पञ्चमी ॥१८८॥

री गा षद् पास्तु षष्ठ्यां स्यु,-र्धामाद्वितयतः[2] पुनः ।
सांचतुष्कं च सप्तम्या,-मष्टमी तु कलोच्यते ॥१८९॥

पा मा(धा) निधौ च पा मानां चतुष्कमिति कीर्तिता(तः) ।
शुद्धसाधारितो रागो ब्रह्मशैलावनीभृता ॥१९०॥

१. सा सा धा नी पा पा पा पा
[3]उ द य गि रि शि ख र

२. धा धा नी नी [4]री री पा पा
शि खा ० तु र ग खु र

३. री पा पा पा धा नी पा[5] मा
[6]धू ० त वि भि ० न्न ०

४. धा मा धा सा सा सा सा सा
घ न ति मि रः ० ० ०

५. धा धा सा धा सा री गा सा
ग ग न त ल स क ल

६. री गा पा पा पा पा पा धा
वि लु लि त स ह ० स्र

७. धा मा धा मा सां सां सां सां
कि र णो ० ज य तु ०

८. पा धा निध पा [7]मा मा मा मा
भा ० ०० ० नुः ० ० ०

[1] A. B. सामिति ।

[2] A. B. द्वितियत. ।

[3] The verbal structure is as follows :—
उदयगिरिशिखर*-शिखातुरगखुर†-धूतविभिन्नघनतिमिरः ।
गगनतलसकलविलुलितसहस्रकिरणो जयतु भानु. ॥
* S. R. शेखर । † S. R. क्षत ।

[4] S. R. री री ।

[5] B. धा ।

[6] A. B. र धू त ० वि भि ० न्न; S. R. र ० क्षत etc.

[7] S. R. मा पा मा मा ।

॥ अथ षड्जग्राम ॥३॥

षड्जमध्यमया जात्या जात पूर्णस्वरस्तथा ।
तारषड्जग्रहांशश्च मध्यमन्यासभूषित ॥१९१॥

षड्जादिमूर्च्छनोपेत काकल्यन्त(र)राजित ।
षड्जापन्यासवान् गेयो वीररौद्राद्भुते रसे ॥१९२॥

प्रसन्नान्तालकृतिकस्तया वर्णेऽवरोहिणि ।
दिनस्य प्रथमे यामे देवतागुरुदैवत ॥१९३॥

प्रावृट्काले प्रतिमुखे विनियुक्तो महर्षिणा ।
षडजग्रामाभिधो राग षड्जग्रामसमुद्भव ॥१९४॥

द्वि सां रि ग धमौ री ग स नि धा पा ध धा रि ग ।
सा रि गा स रि गा पा नि धनि सा स म सा ग सा ॥१९५॥

रिगपा निधपा पा मेत्यालाप, करण तथा ।
ससौ मधौ गरी सा सा नि धा पा पा री री गधा ॥१९६॥

गरी षड्जाष्टक [१]मन्द्रमिति खण्ड द्विवारत ।
नी धा री री ग धा गा री सा सा नी धाय पाद्वयम् ॥१९७॥

री री पमौ निधौ नी साश्चत्वारश्च रिसौ रिगौ ।
धा निधौ प मगौ माला त्रयमाक्षिप्तिका तत ॥१९८॥

[२]रीद्वय च तथा गा धा गा री सांद्वन्द्वमादिमा ।
धापारीति पृथग द्वि स्याद् [३]गाधान्त्याऽन्य तृतीयिका ॥१९९॥

गा री षट्क [४]मन्द्रसाना, द्वि सा गा च धनी इति ।
नीचतुष्क चतुर्थी तु, पञ्चमी गा रिगौ [५]द्विर्धा ॥२००॥

गा री द्वि [६]सा, अथो षष्ठी नी धा द्वि पा द्वी री द्वि सा ।
[७]नी धा नी साचतुष्क च सरिसा सप्तमी कला ॥२०१॥

---

[१] A मण्डमिति ।

[२] A रीद्वय च तथा गान्धारी साद्वन्द्वमादिमा, B रीद्वय च तथा गा धा री साद्वन्द्वमादिमा ।

[३] A B गाधान्याथ ।

[४] A B मान्द्रषड्जा ।

[५] A B द्विधा ।

[६] A B सामपो ।

[७] A B ... ।

पा धा निधौ च पा मन्द्रमध्यमानां चतुष्ककम् ।
अष्टमीति यथार्थाख्यः षड्जग्रामो निरूपितः ॥२०२॥

१. [1]री री गा धा गा री [2]सा सा
[3]स ज य तु भू ० ता ०

२. [4]धा धा पा पा री री गा धा
धि प तिः ० प रि क र

३. गा री [5]सां सां सां सां सां सा
भो ० गी ० न्द्र कु ० ण्ड

४. सा सा गा धनि नी नी नी नी
ला ० भ र० ण ० ० ०

५. गा रिग धा धा गा [6]री सां सां
ग ज० च ० र्म प ट नि

६. नी धा पा पा री री [7]सा सा
व स न ० श शा ० ङ्क

७. नी धा नी [8]सा सा सा सा सरिस
चू ० डा ० म णि ० ०००

८. पा धा निध पा मां मा मां मा
शं ० ०० भुः ० ० ० ०

॥ अथ शुद्धपञ्चम ॥४॥

मध्यमापञ्चमीजातिसंजात काकलीयुत ।
अन्तरस्वरसयुक्तो विरामान्वितपञ्चम ॥२०३॥

---

[1] S. R. री री गा सा गा री गा सा ।

[2] A. B. सा सा ।

[3] The verbal structure is as follows :—
स जयतु भूताधिपति. परिकरभोगीन्द्रकुण्डलाभरण ।
गजचर्मपटनिवसन शशाङ्कचूडामणि. शम्भु ॥

[4] S. R. नी धा etc.

[5] S. R. सा सा सा सा सा सा ।

[6] S. R. गरि सा सा ।

[7] S. R. पा पा ।

[8] A. B. सा सा सा सा ।

॥ अथ षड्जग्रामः ॥३॥

षड्जमध्यमया जात्या जातः पूर्णस्वरस्तथा ।
तारषड्जग्रहांशश्च मध्यमन्यासभूषितः ॥१९१॥

षड्जादिमूर्च्छनोपेतः काकल्यन्त(र)राजितः ।
षड्जापन्यासवान् गेयो वीररौद्राद्भुते रसे ॥१९२॥

प्रसन्नान्तालंकृतिकस्तथा वर्णेऽवरोहिणि ।
दिनस्य प्रथमे यामे देवतागुरुदैवतः ॥१९३॥

प्रावृट्काले प्रतिमुखे विनियुक्तो महर्षिणा ।
षड्जग्रामाभिधो रागः षड्जग्रामसमुद्भवः ॥१९४॥

द्विः सां रि ग घगौ री ग स नि धा पा म धा रि ग ।
सा रि गा स रि गा पा नि धनि सा स म सा ग सा ॥१९५॥

रिगपा निधपा पा मेत्यालापः, करणं तथा ।
ससौ गधौ गरी सा सा नि धा पा पा री री गधा ॥१९६॥

गरी षड्जाष्टकं [१]मन्द्रमिति खण्डं द्विवारतः ।
नी धा री री ग धा गा री सा सा नी धाय पाद्वयम् ॥१९७॥

री री पपौ निधौ नी साश्चत्वारश्च रिसौ रिगौ ।
धा निधौ प पगौ माला त्रयमाक्षिप्तिका ततः ॥१९८॥

[२]रीद्वयं च तथा गा धा गा री सांद्वन्द्वमादिमा ।
धापारीति पृथग् द्विः स्याद् [३]गाधान्त्याऽथ तृतीयिका ॥१९९॥

गा री षट्कं [४]मन्द्रसानां, द्विः सा गा च धनी इति ।
नीचतुष्कं चतुर्थी तु, पञ्चमी गा रिगौ [५]द्विर्धा ॥२००॥

गा री द्विः [६]सा, अथो षष्ठी नी धा द्विः मा द्वौ री द्विः सा ।
[७]नी धा नी साचतुष्कं च सरिरााः सप्तमी कला ॥२०१॥

---

[१] A. मण्डमिति ।

[२] A. रीद्वय च तथा गान्धारी साद्वन्द्वमादिमा, B. रीद्वय च तथा गा धा री साद्वन्द्वमादिमा ।

[३] A. B. गान्धान्याथ ।

[४] A. B. मान्द्रषड्जा ।

[५] A. B. द्विधा ।

[६] A. B. सामयो ।

[७] A. B. नीसा नीधा ।

पा धा निधौ च पा मन्द्रमध्यमानां चतुष्ककम् ।
अष्टमीति यथार्थाख्यः षड्जग्रामो निरूपितः ॥२०२॥

१. [1]री री गा धा गा री [2]सा सा
[3]स ज य तु भू ० ता ०
२. [4]धा धा पा पा री री गा धा
धि प तिः ० प रि क र
३. गा री [5]सां सां सां सां सा सां
भो ० गी ० न्द्र कु ० ण्ड
४. सा सा गा धनि नी नी नी नी
ला ० भ र० ण ० ० ०
५. गा रिग धा धा गा [6]री सां सां
ग ज० च ० र्म प ट नि
६. नी धा पा पा री री [7]सा सा
व स न ० श शा ० ङ्क
७. नी धा नी [8]सा सा सा सा सरिस
चू ० डा ० म णि ० ०००
८. पा धा निध पा मां मां मा मां
शं ० ०० भुः ० ० ० ०

॥ अथ शुद्धपञ्चमः ॥४॥

मध्यमापञ्चमीजातिसंजातः काकलीयुतः ।
अन्तरस्वरसंयुक्तो विरामाञ्चितपञ्चमः ॥२०३॥

---

[1] S. R. री री गा सा गा री गा सा ।
[2] A. B. सा सा ।
[3] The verbal structure is as follows :—
स जयतु भूताधिपतिः परिकरभोगीन्द्रकुण्डलाभरणः ।
गजचर्मपटनिवसनः शशाङ्कचूडामणिः शम्भुः ॥
[4] S. R. नी धा etc.
[5] S. R. सा सा सा सा सा सा ।
[6] S. R. गरि सा सा ।
[7] S. R. पा पा ।
[8] A. B. सा सा सा सा ।

मध्यसप्तकसंस्थानपञ्चमांशग्रहस्तया ।
हृष्यकामूर्च्छनोपेतः कामकामादिदैवतः ॥२०४॥

प्रसन्नादिविभूषश्च पूर्णः संचारिवर्णवान् ।
षड्जापन्यासससंयुक्तः स्वल्पद्विश्रुतिकः स्वर ॥२०५॥

विनियुक्त ऋतौ ग्रीष्मे प्रहरे वासरादिमे ।
शृङ्गारहास्ययोरेव रसयोरवमर्शके ॥
सन्धौ नाटकसंबन्धे शुद्धपञ्चमसंज्ञकः ॥२०६॥

पा धा मा धा नि धा पा पा प ध नी रिमयोर्युग्मम् ।
पधमाश्च धनी धा पात्रयं धानिरिगा द्वि(:) सां ॥२०७॥

मा पमौ गा री री मा प धा मा धनिधपा प सा ।
गा नी धा पा पनी री मा पा धा मा ध नि धा प पा ॥२०८॥

इत्यालापोऽस्य करणं माचतुष्कं धमौ धमौ[१] ।
निधौ पा पेति [२]षड्जं द्विः पधौ धनो रिमौ पपौ ॥२०९॥

मधौ निधौ पधौ चेति द्वितीयं च पधौ धनो ।
पृथग् द्विः स्यू रिगसरिग[३]-रयश्च मगौ मपौ ॥
धमा-धधौ[४] निधौ[५] पेति गदिताऽऽक्षिप्तिका तत ॥२१०॥

पांचतुष्कं[६] द्वी री द्विः [७]सां आद्या, पा गा पमौ च गा ।
रीत्रयं सा द्वितीया तु, मासारीणां द्विकं द्विकम् ॥२११॥

गा सां इति तृतीया तु, मा गा पमौ च गा तथा ।
रींत्रय सां चतुर्थी तु, रीमापानां पृथक् पृथक् ॥२१२॥

द्विकं धामेति पञ्चमी, मा धा द्विः सां [८]नी धा द्विः पा ।
षष्ठी, धा नी री मा री तु मात्रयं सप्तमी कला ॥
धां मां धां नी तथा पानां चतुष्कं वसुसम्मिता ॥२१३॥

---

[१] B. धधौ ।
[२] B. तण्ड ।
[३] A. B. add रि ।
[४] B. निधौ ।
[५] B. धधौ ।
[६] A. पांधतुर्य ।
[७] A. B. गामाद्या ।
[८] A. B. निपा च पाद्वयम् ।

१. [1]पां पां पां पां रीं रीं सां सां
[2]ज य वि ष म न य न

२. पा गा पम गा री री री सा
म द न० त नु द ह न

३. [3]मां मां सां सां रीं रीं गां सां
व र वृ ष भ ग म न

४. मां गां पमं गां [4]रीं रीं रीं सां
पु र द० ह न ० ० ०

५. [5]रीं रीं मां मां पां पां धा मा
न त स क ल भु व न

६. मा धा सां सां नी धा [6]पा पा
न त स क ल भु व न

७. धां नीं रीं मां रीं मां [7]मा मा
भ व म म भ य ह र

८. [8]धां मां धां नीं पां पां पा पां
भ व श र णं ० ० ०

---

[1] A. B. पा पा पा पा री री सा सा (B. सा), S R सा सा सा सा री री गा सा।

[2] The verbal structure is as follows :—
जय विषमनयन ! मदनतनुदहन ! वरवृषभगमन पुरदहन !
नतसकलभुवन ! सितकमलवदन ! *भव मम भयहर ! भव शरणम् ।
* A. B. omit भव मम भय हर and repeat भव शरणम् in the eightth Kalā.

[3] S. R. मा सा etc.

[4] A. B. मा मा पम गा री री री सा; S. R. मा गा पम गा री री री री।

[5] S. R. री री मा मा पा मा धा मा।

[6] S. R. पा मा।

[7] S. R. पा पा।

[8] S. R. धा मा धा नी पा पा पा पा।

इत्युक्त पञ्चमो रागो मध्यमग्रामसभव ॥२१४॥

॥ अथ मध्यमग्राम ॥५॥

गान्धारिकामध्यमाख्यापञ्चमीजातिसभव ।
मन्द्रषड्जग्रहांशश्च मध्यमन्याससयुत ॥२१५॥

सकाक्लीक सौवीरमूर्च्छनो ध्रुववल्लभ ।
अवरोहिणि वर्णे स्यात् प्रसन्नादिविभूषित ॥२१६॥

नियोज्यो वासरस्याद्ये प्रहरे ग्रीष्मकालगे ।
शृङ्गारहास्ययोराद्यं सप्रोक्तो रसयो रसो ॥२१७॥

मुखसन्धौ नाटकस्य, मध्यमग्रामसभव ।
सपूर्णो मध्यमग्रामो रागोऽस्यालाप ईर्यते ॥२१८॥

सा नी धा पा मा धरी गां सा रि ॅगां नो स सा ग पां ।
पपपा नी पनी सा सां गा सां निध नि नी नि री ॥२१९॥

गा सां पा घ मपो नीधामेति चालाप ईरित ।
पृथक् सपपसा द्विर्धो रिगो निसौ घ सांद्वयम् ॥२२०॥

सगपा द्वि पृथद्ध मन्द्रा पमो धनिसनीपपा ।
पान्मप मी पनी सानी न्मध गा घ सनी धनी ॥२२१॥

त्रिर्गो री गा द्वि( ) सा पा पा मा पा नि ध प माद्वयम् ।
इत्येतत् करणं भाषाङ्गनिर्मिताकर प्रोच्यते मया ॥२२२॥

द्वि सां द्विर्मी पुनारद्वरेण स्यात् प्रथमा कला ।
द्विर्गा गा मां धा मी द्वि सा द्वितीया,-थ तृतीयिका ॥२२३॥

१. [1]सां सां मां मां पां पां मां मां
[2]अ म र गु रु म म र

२. [3]मां मां गां मां धां नीं सा सा
प ति म जे ० यं ० ०

३. सां सां मां मां पां पां सां सां
जि त म द नं श शि श

४. [4]री गा नी सां सा सा सा सा
क ल ति ल कं ० ० ०

५. [5]नीं नीं नीं नीं धां पां मां मां
ग ण श त प रि वृ त

६. [6]मां मां मां मां धां नीं सां सां
म शु भ ह रं ० ० ०

७. नीं रीं गां नीं सां सां पां पां
प्र ण म त सि त वृ ष

८. सा सा निध पा [6]मां मां मां मां
र थ ग० म नं ० ० ०

[7]मध्यमग्रामरागोऽयं षड्जापन्यासभूषितः ।
सालापकरणाक्षिप्तिकादिरूप उदाहृतः ॥२२६॥

---

[1] In accordance with verse 223 the first Kalā should read as सा सा मा मा सा सा मा मा । A. B. सा सा मा मा पा पा मा मा; S. R. सा सा गा गा पा पा मा मा ।

[2] The verbal structure is as follows:—

अमरगुरुममरपति-*मजेय, जितमदन †शशिशकलतिलकम् ।
गणशतपरिवृत‡-मशुभहर, प्रणमत सितवृषरथगमनम् ॥

* S. R. मजयम् ।

† S. R. सकलशशितिलकम् ।

‡ A. परिवृत्त ।

[3] A. B. मा मा गा मा धा नी सा सा । S. R. गा मा मा मा धा नी सा सा ।

[4] A. B. and S. R. री गा नी सा सा सा सा सा ।

[5] A. B. नी नी नी नी धा पा मा मा; S. R. नी नी नी नी धा पा मा मा ।

[6] S. R. मा मा मा मा ।

[7] B. मध्यमरागरागोऽयं ।

॥ अथ शुद्धषाडवः ॥६॥

मध्यमाजातिसंजातस्तारमध्यमकग्रहः ।
मध्यमांशन्यासयुक्तो मध्यमादिकमूर्च्छनः ॥२२७॥

काकल्यन्तरसंयुक्तः प्रसन्नान्तरभूषितः ।
अवरोह्यादिवर्णश्च[१] स्वल्पगान्धारपञ्चमः ॥२२८॥

संपूर्णः पूर्वरङ्गे च प्रयोक्तव्यो मनीषिभिः ।
शृंगारहास्यरसयोर्दैत्यदेवतदैवतः ॥२२९॥

दिनस्य प्रथमे यामे गेयोऽयं शुद्धषाडव ।
मा सा री नी ध सा धा नी मा पा पा धनी मा ध सा ॥२३०॥

री मा धा सा ध मा री गा मा मा धा मा रि गा रि नी ।
ध सा धा नी च माद्वन्द्वमित्यालाप प्रकीर्त्तित ॥२३१॥

ममौ रिगौ समौ संसं[२] इति द्वि खण्डमादिमम् ।
धनी स सा धनी मा मां सकृदन्यद् द्विशः पुन ॥२३२॥

म प नी म ध सा री गा री गा मा री ग मायुगम् ।
करणं वर्त्तनी चाथ प्रोच्यते, मा धनो धपौ ॥२३३॥

मा रिमौ निधधा धौ सौ रिगौ सौ धनिधा [३]पमा ।
मा गां री गा म मा धा मा गा री गा स ग री ग सा ॥२३४॥

सा धनी मा धनी धा सा धनी माना चतुष्ककम् ।
वर्त्तन्येषा समुद्दिष्टाऽऽक्षिप्तिका तूच्यतेऽधुना ॥२३५॥

प्रथमा माद्वयं धा नी सा धा नी पा प्रकीर्त्तिता ।
धा नी मा सा तथा मा री मा नीति स्यात्ततः परा ॥२३६॥

धा नी द्वि सा गा रिगौ धाद्वयं धाम्या, चतुर्थिका ।
सा धा सा च मगौ मानां चतुष्कं, पञ्चमी पुन ॥२३७॥

मगौ री गा मात्रयं च पमो [४]गाऽथोऽपि, षष्ठिका ।
री गा मापट्कमथ च, सप्तमी नी च धा तथा ॥२३८॥

---

[१] A. B. वर्णाद्य ।
[२] A. B. ससमिति ।
[३] A. B. पमाम् ।
[४] A. B. गाधावि पष्ठिका ।

नी धा सान्तां चतुष्केणाष्टमी गा रीद्वयं च गा ।
मांचतुष्कमिति प्रोक्ताऽऽक्षिप्तिकायां स्वरावलिः ॥२३९॥

१. [1]मा मा धा नी सा धा नी धा
[2]पृ थु ग ० ण्ड ग लि त

२. [3]धा नी मा सा मा री [4]मा नी
म द ज ल त ति सौ ०

३. [5]धां नीं सा सा गा रिग धा धा
र भ ल ० ग्न ष० ० ट्प

४. सा धा सा मग मां मां मां मां
द स मू ०० हं ० ० ०

५. मग री गा मा मा मा धम गा
मु० ख मि ० न्द्र नी ०० ल

६. री गा [6]मां मां मां मां मां मां
क्ष क लै ० भूं ० षि त

७. [7]नी धा नी धा सा सा सा सा
मि व ग ण प ते ० ०

८. गा री री गा मां मां मां मां
० ० र्ज य तु ० ० ०

इत्युक्तः षाडवः शुद्धो रागराजिविभूषणम् ॥२४०॥

---

[1] S. R. मा मा धा धा ।

[2] The verbal structure is as follows :—
पृथुगण्डगलित-*मदजलततिसौरभलग्नषट्पदसमूहम् ।
मुखमिन्द्रनीलक्षकलैर्भूषितमिव †गणपतेर्जयतु ॥
* S. R. मतजनमति
† A. B. गणपतिर्जयतु ।

[3] S. R. धा नी मां मा मा री मारी ।

[4] B. गा ।

[5] A. B. *धा नी सां सा etc.*; S. R. *धा नी सां सा etc.*

[6] S. R. सा सा etc.

[7] A. B. नी धा नी धा सा सा सा सा; S. R. नी धा नी धा सा सां सा सा ।

॥ अथ शुद्धकैशिकः ॥७॥

कार्मारवीकैशिकीभ्यामुत्पन्नः काकलीयुतः ।
संपूर्णः सावरोही च प्रसन्नान्तेन भूषितः ॥२४१॥

षड्जादिमूर्च्छनस्तारषड्जांशग्रहपेशलः ।
पञ्चमस्वरविश्रामः पृथिवीसुतदैवतः ॥२४२॥

वीररौद्राद्भुतरसो विनियोज्यो मनीषिभिः ।
सन्धौ निर्वहणे ज्ञेयः शिशिरे वासरादिमे ॥२४३॥

प्रहरे ज्ञेय(गेय)कालज्ञैः शुद्धकैशिकसंज्ञकः ।
सा सगौ सा सरी गा मा सा मी सा री सधा मधा ॥२४४॥

मा धा नी धा प मा गा मा पा पेत्यालाप ईरितः ।
स मरी सरिगा सा म ग म सा रि स सा द्विशः ॥२४५॥

मन्द्रषड्जचतुष्कं च रिरौ ममौ पपौ धमौ ।
धसौ धनी समन्द्राणां चतुष्कं रिगसा पधौ[१] ॥२४६॥

द्विशो धमौ चाथ पमौ पधा सां च चतुष्टयम् ।
धसंन्येषाऽऽक्षिप्तिका तु प्रोच्यते धरणीधृता ॥२४७॥

षट् सा नी धेति तत्राद्या, द्विः सा री मा च सा तथा ।
री गा मेति द्वितीया तु, तृतीया तु कलोच्यते ॥२४८॥

मा गा री पञ्चकं सानां, चतुर्थी सांचतुष्कतः ।
नी सा नी नी तु, पञ्चम्यां द्विर्मा गा री द्विर्मा द्विः पा ॥२४९॥

धा नी पा धा तथा माधाद्वयं षष्ठ्यय, सप्तमी ।
सांचतुष्कं तथा नी धा पाद्वयेन प्रकीर्त्तिता ॥२५०॥

धा मा गा सा पाचतुष्कमष्टम्यां च स्वरावलि ॥२५१॥

१. [२]सा सा सा सा सा सा नी धा
[३]अ ० ग्नि ० ज्वा ० ला ०[४]

[१] A. पधा ।

[२] A. B. सा सा etc.

[३] The verbal structure is as follows :—
अग्निज्वाला*-शिखाशेखि ! मांसशोणितभोजिनि !
सर्वाहारिणि ! †निर्मांसि ! धर्ममुण्डे ! नमोऽस्तु ते ॥
* A. B. मिखाशेमि etc. † A. B. निर्मांसि ।

[४] A. B. and S. R. read मि and नि respectively and the next Kalā starts with गा ।

२. सा सा री मा सा री गा मा
शि खा ०.के ० शि ० ०

३. [1]मा गा री सा सा सा सा सा
मां ० स शो ० ० णि त

४. [2]सा सा सा सा नी सा नी नी
भो ० ० जि नि ० ० ०

५. मा मा गा री मा मा पा पा
स ० र्वा ० हा ० रि णि

६. धा नी पा [3]धा मा धा मा धा
नि ० र्मो ० से ० ० ०

७. [4]सा सा सा सा नी धा पा पा
च ० र्म मु ० ण्डे ० ०[5]

८. [6]धा मा गा सा पा पा पा पा
न मो ० ऽस्तु ते ० ० ०

शुद्धकैशिकसंज्ञोऽयं रागः सम्यङ् निरूपितः ।
मध्यमग्रामसंबन्धी, शुद्धाः सप्तापि कीर्तिताः ॥२५२॥

॥ अथ भिन्नरागाः ॥

॥ अथ भिन्नकैशिकमध्यमः ॥१॥(८)

षड्जग्रामसमुद्भूतः षड्जमध्यमिकोद्भवः ।
वर्णे संचारिणि स्फीतः काकलीस्वरराजितः ॥२५३॥

षड्जग्रहांशापन्यासो मध्यमन्यासभूषितः ।
षड्जादिमूर्च्छनः पूर्णः प्रसन्नादिविभूषणः ॥२५४॥

वीररौद्राद्भुतरसो नक्षत्राधीशदैवतः ।
वासरप्रथमे यामे नियोज्योऽयं मनीषिभिः ॥२५५॥

---

[1] S. R. सा etc.

[2] A. B. सा सा सा सा नी सा नी नी; S. R. सा सा सा सा नी सा नी नी ।

[3] S. R. मा धा मा धा सा ।

[4] A. B. सा सा सा सा etc.

[5] A. B. and S. R. न and the eihtth 'Kalā' begins with मो ।

[6] S. R. धा नी गा मा etc.

गमकैर्मन्द्रभूयिष्ठैर्भिन्नकैशिकमध्यमः ।
सा नी धा सा मां ममौ मा मगयुगं च गा मा मा ॥२५६॥

धा धा नी धा स(म)युग्मं सा गा मा धा नि धा स सा ।
मा धा [1]मधौ गमौ सा गा सधौ धा मा स सा ग मा ॥२५७॥

धा नी धा सा सा मधौ च पमौ पञ्चममायुगम् ।
इत्यालापो वर्त्तनी च ससौ निधौ ससौ ममौ ॥२५८॥

मधौ मगौ मधौ निमौ मनी धानी मधौ ममौ ।
निधौ नी पञ्चकं सानां धधौ ममौ मसौ सगौ ॥२५९॥

मसौ समौ धधौ धधौ ममौ धमौ धमौ मधौ ।
संचतुष्कं धम धध पा मा पामेति कीर्तिता ॥२६०॥

द्विः सा नी धा द्विः सा द्विर्मा प्रथमा,-ऽथ द्वितीयिका ।
मा धा मा गा पुनर्मा धा नी मेति स्यात्, तृतीयिका ॥२६१॥

मा नी धा नी पुनर्माधा मीमे,-ऽथय चतुर्थिका ।
नी धा नी पञ्चकं सानां, पञ्चम्यां न्यादिसात्रयम् ॥२६२॥

नी धा पा पेति, धा नी मा पा गा री माद्वयं तथा ।
षष्ठी, सप्तमिका पा मात्रयं धा मी पमौ गुरू ॥२६३॥

सा धा धा नी माचतुष्कमष्टम्याक्षिप्तिका स्मृता ॥२६४॥

१. सा सा नी धा सा सा मा मा
[2]बृ ह द्दु र वि क ट

२. मा धा मा गा मा धा नी मा
ग ० म न र ज स वि

३. मा नी धा नी मा धा नी [3]मा
म ० क्तं ० गु वि पु ल

---

[1] B. गधौ ।

[2] The verbal structure is as follows :—

बृहद्दुरविकटगमन-*रजर्गविभक्त गुणिपुरुनीनागम् ।
अरिदमन-†विषमलोचनं गुरुनमितं विनायकं वन्दे ॥

* A. B. रजट, S. R. जरट । जटर्गविभक्त can also be a possible reading.

† A. रिपम ।

[3] S. R. मी ।

४. नी धा नी सां सां सां सां सां[1]
पी ० नां ० गं ० ० ० ०

५. [2]नी सां सां सां नी धा पा पा
अ रि द म न वि य म

६. धा नी मा [3]पा गा री मा मा
लो ० च न सु र न मि

७. [4]पा मा मा मा धा नी पा मा
तं ० वि ना ० य कं ०

८. [5]धा सा धा नी मा मा मा मा
व ० ० न्दे ० ० ० ०

इत्येष कथितो रागो भिन्नकैशिकमध्यमः ॥२६५॥

॥ अथ भिन्नषड्जः ॥२॥ (९)

षड्जग्रामे भिन्नषड्जः षड्जोदीच्यवतीभवः ।
मध्यमस्वरविश्रामः पञ्चमर्षभवर्जितः ॥२६६॥

धैवतांशग्रहन्यासः प्रसन्नान्तविभूषणः ।
संचारिवर्णरुचिरः काकल्यन्तरराजितः ॥२६७॥

सार्वभौमोत्सवे गेय उत्तरायतमूर्च्छनः ।
[6]हेमन्ते प्रथमे यामे चतुराननदैवतः ॥२६८॥

भयानके च बीभत्से रसेऽस्यालाप ईर्यते ।
धा मा मगौ तथा सा सां सगौ मधौ धधौ निधौ ॥२६९॥

गमगा माद्वयं तद्वन्मगौ मधौ मगौ ससौ ।
समौ गसौ मगौ धानां त्रयं म नि स सांत्रयम् ॥२७०॥

निधौ निसौ निधौ धा च स नीमन्द्रस्य पञ्चकम् ।
गसौ गमौ धाद्वयं च निधौ मगौ द्विर्मा च धा ॥२७१॥

---

[1] A. B. नी धा नी सा सां सा सा सा, S. R. नी धा नी सा सा सा सा सा ।
[2] A. B. नी सा सा सा S R. मा मस सा सा etc.
[3] S. R. मा ।
[4] S. R. मा मा मा मा धा नी मा मा ।
[5] S. R. सा ।
[6] B. हिमन्ते ।

घनी नि नि गमौ गा च द्विर्मालापः प्रकीर्तितः ।
धा [1]धगौ मा मधौ मगौ द्विःसां समौ मधौ द्विर्धा ॥२७२॥

घनी घपौ माद्वयं च द्विरिदं खण्डमादिमम् ।
ममगा मधमा गसौ ससगा मधधा धधौ ॥२७३॥

धनी धमौ निधौ निसौ मन्द्रषड्जचतुष्ककम् ।
निसौ निगौ निसौ निनी द्विर्धा सधौ धनी धपौ ॥२७४॥

निगौ त्रिर्मा मगौ मधौ मगौ ससौ सगौ मधौ ।
द्विर्धा घनी घपौ मगौ माद्वयं वर्त्तनी त्वियम् ॥२७५॥

त्रिर्धा नी धा च पा मा गा प्रथमा,-ऽथ द्वितीयिका ।
[2]सागांमानी च त्रिर्धा नी, धा पा मा गा सगौ मधौ ॥२७६॥

गुरवः स्युस्तृतीयस्यां, पा धा (धा धा) नी गा च मा स्वराः ।
चतुर्धा तु चतुर्थ्यां स्यु,-र्मा नी धा नी च मन्द्रसा ॥२७७॥

चत्वारः पञ्चमी, षष्ठी नी गां सां नी च धात्रयम् ।
नीं अथो सप्तमी प्रोक्ता तृतीयावद,-थाष्टमी ॥
चतुर्थीवदियं स्याताऽऽक्षिप्तिका भिन्नषड्जगा ॥२७८॥

१. धा धा धा नी धा पा मा गा
[3]च ल ० त्त रं ० ० ग

२. [4]सा गा मा नी धा धा धा नी
भं ० ० गु रं ० ० अ

३. धा पा मा गा सा गा [5]मा धा
ने ० ० क रे ० ० णु

४. [6]धा धा नी गा मा मा मा मा
पि ० ०ञ्ज रं ० ० सु

[1] B. धमौ ।

[2] B. omits the second line of verse 276 and the first line of 277.

[3] The verbal structure is as follows :—
चलत्तरङ्गभङ्गुरमनेकरेणुपिञ्जरम् ।
सुरासुरैः सुसेवितं पुनातु जाह्नवीजलम् ॥

[4] A. B.सा गा etc. ; S. R. सा गां मा नी धाधाधा नी ।

[5] S. R. साधा ।

[6] A. B. धा पा etc; S. R. धा धा नी गा मां मा मां मां ।

५. मा नी धा नी सां सां सां सां
रा ० ० मु रें: ० ० सु

६. [1]नीं गा सा नीं धां धां धां नीं
सें ० ० वि तं ० ० पु

७. धा पा मा गा सा गा मा धा
ना ० ० तु जा ० ० ह्न

८. धा धा नी गा मा मा मा मा
यो ० ० ज लं ० ० ०

॥ अथ भिन्नतानः ॥३॥(१०)

मध्यमापञ्चमीजातिसंजातो भिन्नतानकः ।
मध्यमग्रामरागोऽयं पञ्चमांशग्रहस्तया ॥२७९॥

विहीन[2] ऋषभेणायो ऋषभाल्पतया युतः[3] ।
मध्यमस्वरविश्रामः स्वल्पमध्यमकोऽथवा ॥२८०॥

वर्णे संचारिणि स्यातः प्रसन्नादिविभूषणः ।
हृष्यकामूर्च्छनोपेतः काकलीस्वरपेशलः ॥२८१॥

वासरप्रथमे यामे शृङ्गारे विनियुज्यते ।
निषादद्दुर्बलः प्रोक्तो भवानीपतिदैवतः ॥२८२॥

अत्र यद्गदितं तज्ज्ञैर्दुर्बलत्वं निषादिनः ।
तद्धेतुजातिजं चिन्त्यं रिदौर्बल्यं पुनर्बुधैः ॥२८३॥

पात्रयं धाद्वयं धानी धा पा पा धपमा ध मा ।
म गा म मा प सा गा मा सपगरिसपञ्चमाः ॥२८४॥

त्रिस्त्रिर्मधो पारिपा(:) स्युर्द्विर्द्विर्निपधमात्रयम् ।
इत्यालापो, वर्त्तनी च पनी सग पनी द्विशः ॥२८५॥

पनी सगं गसं गा मा पा धा पा म ग मा पपौ ।
चतुः पा संद्वयं धानी पाद्वयं सत्रयं गागौ ॥
पानी सा गां मा प धा पा मगां मामेति कीर्त्तिता ॥२८६॥

---

[1] A. B. नी गा सां नी धा धा धा नी; S R. नी गा सा नी धा धा धा नी ।
[2] A. विहीनो ।
[3] B. पुनः ।

पा नी सा गा पृथग् द्विद्विराद्या, सागां मधौ मगौ ।
संचतुष्कं द्वितीया तु, तृतीयाऽथ कलोच्यते ॥२८७॥

सा गा मा पा तथा धा पा द्विमंगौ, तु चतुर्थिका ।
सा गा मा पञ्चकं पानां, धा पा द्विः सा [1]द्विः पा द्विर्धा ॥२८८॥

पञ्चमी, साद्वयं द्विःपा धापा मागेति तत्परा[2] ।
धा पा मपौ मगौ द्विःसां पा मा (मा पा) सप्तम्यया,-ष्टमी ॥२८९॥

धा पा मगौ च माः पञ्चाक्षिप्तिका भिन्नतानगा[3] ॥२९०॥

१. पा पा नी नी सा सा गा गा
[4]ह र व र मु कु ट ०[5]

२. [6]सा गा [7]मध मग सां सां सां सां
ज टा ०० लु० लि तं ० ०

३. सा गा मा पा धा पा मग[8] मग
अ म र व धू ० कु० च०

४. सा गा मा पा पा पा पा पा
प रि म लि तं ० ० ०

५. धा पा सा [9]सा पा पा धा धा
ब हु वि ध कु सु म ०[10]

---

[1] A. B. द्विपा द्विधा ।

[2] [3] A. B. add विसर्ग ।

[4] The verbal structure is as follows :—
हरवरमुकुटजटालुलितं, अमरवधूकुचपरिमलितम् ।
बहुविधकुसुम-*रजोरुणित, †विजयति गंगाविमलजलम् ॥
* A. B. रजसा रुणितं ।
† S. R. विजयते ।

[5] A. B. and S. R. end the first Kalā with ज and begin the next with टा ।

[6] A. B. and S. R. सा गां etc.

[7] [8] S. R. मप ।

[9] S. R. मा ।

[10] A. B. and S. R. end the fifth Kalā with र and begin the sixth with ज and जो respectively.

६. सा सा पा पा धा मा मा गा
र जो ० रु णि तं ० ०

७. धा पा [1]सप मग [2]सां सां मां पां
वि ज य० ति० गं ० गा ०

८. धा पा मग मा मा मा मा मा
वि म ल० ज लं ० ० ०

॥ अथ भिन्नकैशिकः ॥४॥ (११)

कार्मारव्याश्च कैशिक्या उद्भूतो भिन्नकैशिकः ।
ग्रामे मध्यमसंज्ञे तु षड्जांशग्रहगोचरः ॥२९१॥

संपूर्णः पञ्चमन्यासः काकलीस्वरसंयुतः ।
चारुसंचारिवर्णाढ्यः प्रसन्नादिविभूषणः ॥२९२॥

भूरिमन्द्रस्वरयुतस्तथा षड्जादिमूर्च्छनः ।
नियोज्यः शिशिरे यामे वासरस्यादिमे पुनः ॥२९३॥

दानवीरेऽद्भुते रौद्रे रसे शंकरवल्लभः ।
सा सा धा सा निधौ सा नी त्रिः सां नी[3] मां च पां तथा ॥२९४॥

धा मां धा सा निधौ सा नी द्विःसां सां री स मां सरी ।
सा गा धा नी [4]स धा सा म पां मा पौ पाद्वयं तथा ॥२९५॥

इत्यालापः सदालापविज्ञेनात्र निरूपितः ।
द्विः सा धमौ धपौ मा री मपौ धा मा च धा पुनः ॥२९६॥

षण्मन्द्रसा रीद्वयं च सा री गा मा च सारिसा ।
सा गा धा पाद्वयं सा री मा पा धा सेति च द्वयम् ।
धा पा मा पात्रयं प्रोक्ता वर्तन्याक्षिप्तिका पुनः ॥२९७॥

सांचतुष्कं द्विर्द्वौ री मा(ऽऽ)धा, द्वितीया च पाद्वयम् ।
सा सा मा पेति, माद्वन्द्वं पमौ पाः पञ्च चापरा ॥२९८॥

---

[1] S. R. पम मपग सा गा मा पा ।
[2] A. B. सा मा मा पा ।
[3] B. री ।
[4] B. धसा ।

द्विर्मा सनी मन्द्रपड्जपञ्चकं तु चतुर्थिका ।
पञ्चमी साष्टकेन स्यान् नी गा सा सा च धा तथा ॥२९९॥

पामापेति तदन्या च, मा धा सा पा च धा च मा ।
रीमेति सप्तमी प्रोक्ता तृतीयावदथाष्टमी ॥३००॥

१. [1]सा सा सा सा री री मा मा
[2]इ ० ० न्द्र नी ० ० ल

२. [3]पा पा मा धा सा सा मा पा
स ० ० प्र भं ० ० म

३. [4]मा मा पम पा पा पा पा पा
दा ० ०० न्ध ग ० ० न्ध

४. मा मा [5]सनि सा सां सा सां सा
वा ० ०० सि तं ० ० ०

५. सा सा सा सा सा सा सा सा
ए ० ० क दं ० ० त

६. नी गा सा सा धा पा मा [6]पा
शो ० ० भि तं ० ० न

७. मा धा सा पा धा मा री मा
मा ० ० मि तं ० ० वि

८. मा मा पम पा पा पा पा पा
ना ० ०० य कं ० ० ०

भिन्नकैशिकरागोऽयमित्युक्तः पृथिवीभुजा ॥३०१॥

---

[1] S. R. सा सा सा सा etc.

[2] The verbal structure is as follows :—
इन्द्रनीलसप्रभ *मदान्धगन्धवासितम् ।
एकदन्तशोभितं नमामि तं विनायकम् ॥
* A. B. मददानगन्ध etc.

[3] S. R. मा मा पम पा पा पा पा पा ।

[4] S. R. मा धा सा पा धा मा री सा ।

[5] A. B. and S. R. सनि सा सा सा सा सा ।

[6] A. B. पा ।

॥ अथ भिन्नपञ्चमः ॥५॥ (१२)

मध्यमग्रामसंभूतो भिन्नपञ्चक(म)संज्ञकः ।
मध्यमापञ्चमीजातिसजात. पञ्चमान्तकः ॥३०२॥

धैवताशग्रहश्चैव पौरवीमूर्च्छनान्वित. ।
क्वचिन्निषादसयुक्तः काकलीकलितः क्वचित् ॥३०३॥

सचारिवर्णविस्तीर्ण. प्रसन्नाद्येन भूषितः ।
भयानकाख्यबीभत्सरस. सौरिप्रियस्तथा ॥३०४॥

विनियुक्तः सूत्रधारप्रवेशेऽय मनीषिभिः ।
ग्रीष्मे प्राक् प्रहरे गेयो गानकालविचक्षणै. ॥
अत्र द्विश्रुतिकौ स्वल्पौ केषाचन मते मतौ ॥३०५॥

धा मा नी धा पनी धा मा पमा पा पा पगौ मगौ ।
पगौ मगौ [१]मगौ मागा रीत्रय माप पा धमा ॥३०६॥

नी धा धपौ धनी धा च धपौ धनी च धैवत. ।
धा धा मा धा स सा साम गरी गस गसौ गसौ ॥३०७॥

सा नी नी धैवतो धा नी पधधा धा धा च मात्रयम् ।
द्वि·सालापो, वर्त्तनी तु धससा गर्यभौ मनी ॥३०८॥

धधौ पधौ पनी धौ च खण्डमाद्यमिद द्विश. ।
धपौ धनी धपौ मनी रिगौ रिनी धधौ पमौ ॥३०९॥

गमौ पपौ रिरी माध ममौ धपौ धधौ पनी ।
धनी षड्जत्रय गारी रिरी निधौ धधौ पधौ ।॥॥३१०॥

ममौ गमौ मगौ नो धा पनी धापा च मा च गा ।
मां पा (च)पामयो (पा अथो) ख्याताऽऽक्षिप्तिका तद्यथोच्यते ॥३११॥

री मा धपौ धाद्वय च धनी धपौ च मादिमा ।
धा सा नी धा सा[२] (पा) निधौ मा धा द्वितीया,ततः परा ॥३१२॥

मा री मा धा धपौ धा [३]धपौ मा, नो धा पधौ नि (नी)धा ।
धाद्वय(त्रय) मा चतुर्थी, री मा धासा च नीं तया ॥३१३॥

---

१ B omits second मगौ ।
२ A. B. add नी धा पा ।
३ A. B ध मेति ।

गां सां नी पञ्चमी, चैव धा पनी धात्रयं तु मा ।
री मा पष्ठी, सप्तमी धा पमौ गरी च मा धपौ ॥३१४॥

५। पधौ मा,-ऽष्टमी नी धा पधौ धनी च धा तथा ।
मा पादयेन संप्रोक्ताऽक्षिप्तिका भिन्नपञ्चमी[1] ॥
इत्यवं पूर्णतामाप्ताः पञ्चभिन्नाः समासतः ॥३१५॥

१. [2]री मा धप धा धा धनि धप मा
[3]वि म ल० श शि ख० ०० ण्ड
२ धा सा नी धा धा निध [4]मा मा
धा ० ० रि णं ०० ० ०
३. मा री मा धा धप धा धप मा
अ म र ग ण० न मि० त
४. नी धा पध [5]नी धा धा [6]धा मा
म भ व० भ यं ० ० ०
५. री मा धा [7]सा नी गा सा नी
यं ० दे ० त्रि लो ० क
६. धा पनि धा धा धा मा री मा
ना ०० थं ० गं ० गा ०
७. धा पम गरि [8]मा धप धा [9]पध मा
स रि० ०० सु स० लि ०० स

---

1. B. पञ्चमे ।
2. S. R. धा मा etc.
3. The verbal structure is as follows :—

   विमलशशिखण्डधारिण-,ममरगणनमितमभ*वभयम् ।
   वन्दे त्रिलोकनाथगङ्गा†सरिरसलिलपोज्जटम् ॥

   * A. B. मभव भव ।   † A.B. सरि सलिल etc.
4. S. R. मा मा ।
5. S. R. धनि धा धा धा धा ।
6. B. मा धा ।
7. S. R. मा नी गा सा नी ।
8. A. B. and S. R. मा ।
9. S. R. पम मा ।

८. नी धा पध धनि धा मा पा पा
धौ ० त० ज० टं ० ० ०

॥ अथ गौडरागाः ॥

॥ अथ गौडकैशिकमध्यमः ॥१॥ (१३)

षड्जग्रामसमुद्भूतः षड्जमध्यमसंज्ञया ।
जात्याऽयं जनितो रागो गौडकैशिकमध्यमः ॥३१६॥

षड्जग्रहांशापन्यासस्तया षड्जादिमूर्च्छनः ।
काकलिकलितः पूर्णो वर्णनारोहिणा युत. ॥३१७॥

प्रसन्नमध्यालंकारो नक्षत्राधीशदैवतः ।
सभयानकवीराख्यरसद्वयविवर्जितः ॥
गेयो मध्याह्नकाले तु रागविद्भिः प्रयोगतः ॥३१८॥

ससौ मधौ मसौ धासौ सधसाद्वितयं सरी ।
मा गा मानां चतुष्कं ध मध री ध चतुष्कनी ॥३१९॥

धनी ध मा ध मा गा ध [1]रि ध नी धसमा द्विश. ।
धधौ षड्जचतुष्क च ध स री स स धा ध स ॥३२०॥

सत्रयं री ग री मा प गसगा सधसद्वयम् ।
चतुष्कं मध्यमाना च धमधा रिचतुष्ककम् ॥३२१॥

धरिधा धनिधा धा स धपमा गा रितुर्यकम् ।
गरिगा गधसा साध धसधा धसरी धरी ॥३२२॥

ममधा रिरिधा नी ध निमधा मसधा रि धा ।
नि ध नी मधगा[2] गा ध रि ध नी धात्रयं सतः ॥३२३॥

धधौ ससौ सरी गा रि म रि गा स ग सा ध सा ।
स मध्यमचतुष्कं च धमधा रिचतुष्ककम् ॥३२४॥

धरी मध्यनि षट्कं तु धैवतानां पधौ पमौ ।
रिचतुष्कं गरी मा गं धसधा मसधा द्विशः ॥३२५॥

री ध री ममधा द्वी री धनिधा म ध नी मधा ।
मगधा रि ध नी धा ध सत्रयं धौ सतुर्यकम् ॥३२६॥

---

१ B. मा ध मा गा ध ।
२ B. मा ।

रि ग रि म रि गा सा ग सा त्रिर्नी सनिसाः पुनः ।
एकादश धसा रीमाः पञ्च धत्रयतो मसौ ॥३२७॥

गसा द्विर्मा धमपधा द्विर्मेत्यालाप ईरितः ।
धत्रयं सद्वयं धश्च धत्रयं सधमा म धा ॥३२८॥

मम (सस) मध्यमषट्कं च धमगा नी च धत्रयम् ।
रि ध धाद्वितयं धौ नी धौ सौ निस्त्रि[1]-द्वंसौ च धौ ॥३२९॥

स म धा रि स री गा स स स धा षड्जतुर्यकम् ।
मचतुष्कं धमा धा ध नि ध धा धनिधा ग धा ॥३३०॥

सगधा ध ध धा सापौ मधमा रिगमा धधौ ।
सधधा रिचतुष्कं च गममा धमधा निधौ ॥३३१॥

निधौ धैवतषट्कं च रिमध्यं नी च सत्रयम् ।
ध स धा मां पृथक् तुर्या रित्रयं गसगा ध सा ॥३३२॥

ध ध सा स ध सा धा स स ध सा रिरिमा म धा ।
धमधात्रयतो री च धत्रयं नी धतुर्यकम् ॥३३३॥

गं सत्रयं च गं त्रिर्धा [2]सपतो धमयोस्त्रयम् ।
रिगगा मा गषड्जौ च पधमा मधमा ममा ॥३३४॥

पृथग् द्विर्द्वी रि धा री धा द्वि. सगौ धौ स धा ध मा ।
म म गा माद्वयेनोक्तं करणं कृष्णभूभुजा ॥३३५॥

साष्टकाद्या तृतीयस्यधैवता, ध्य [3]द्वितीयिका ।
मा मां सा सां तया धा सा रीमेति स्यात्, तृतीयिका ॥३३६॥

ममौ री साचतुष्कं च गरी समयुगं तथा ।
चतुर्मां च चतु सा च चतुर्मी, पञ्चमी पुनः ॥३३७॥

माधामागा द्विधा भूता, षष्ठी मा धा च साद्वयम् ।
निधा सारीति, सा सां मा मगौ री गा [4]च सा सनी ॥३३८॥

सप्तमी, चाष्टमी या तु विशेषार्ऽऽशिष्तिका कला ।
धा सा धा धा मगौ मानां त्रयेण विबुधैरियम् ॥३३९॥

---

[1] A. ध्वंसौ B. द्वंसौ ।

[2] A. गसाता ।

[3] A. द्वितीयका ।

[4] A. B. सगौ च मी ।

१. सा सा धा सा [१]सा सा सा सा
[२]त रु ण र वि स दृ श

२. [३]मां मां सा सा धां सा री मा
भा ० सु र वि क ट ज

३. मम री सा सा सा सा गरि सम
टा० ० जू ० ट शे ख० र०

४. मां मां मां मां सां सां सां सां
प रि र चि ता ० ० ०

५. मा धा मा गा मा धा मा गा
हि म शि ख रि शि ख र

६. [४]मां धां सा सा नीं धां सा सा
मा ० ल ० श र ण ग

७. [५]सां सां मां मग री गा सा [६]सनि
ता ० पा ०० तु वः ० स०

८. [७]धां सा पा धा मग मा मा मा
दा ० गं ० गा० ० ० ०

इत्युक्तो लक्षणोपेतो गौडकैशिकमध्यम ॥३४०॥

॥ अथ गौडपञ्चमः ॥२॥ (१४)

षड्जग्रामे षड्जमध्याधैवतीजातिसंभवः ।
धग्रहो धैवतांशश्च मध्यमान्तः पवर्जितः ॥३४१॥

---

१ S. R. सा सा सा सा ।

२ The verbal structure is as follows :—
तरुणरविसदृश*-भासुरविकटजटाजूट-†शेखर-‡परिचरिता ।
हिमशिखरिशिखर-$मालशरणगता पातु व सदा गंगा ॥
* A. B. सदृशं । † S. R. शिखर । ‡ S. R. परिरचिता ।
$ A. B. मालाशरणगतात् ।

३ A. B. मा मा सा सा धा etc.; S. R. मा मा सा सा etc.

४ A. B. and S. R. मा धा सा सा नी धा सा सा ।

५ S. R. सा सा मा etc.

६ A. B. and S. R. सनि ।

७ A. B. and S. R. धा etc.

काकलीस्वरसंयुक्तस्तथान्तरविराजितः ।
प्रसन्नमध्यालंकारो धैवतादिकमूर्च्छनः ॥३४२॥

आरोहिवर्णरुचिरो नित्यं शौरिस्मरप्रियः ।
भयानकाख्यबीभत्सविप्रलम्भरसः पुरः ॥३४३॥

विनियोगोऽस्य विज्ञेयो ग्रीष्मेऽह्नो मध्ययामयोः ।
उद्भटे नटने गौडपञ्चमस्य पुरातनैः ॥३४४॥

धा मा द्विर्धौ मध्यमश्च धा मा स नि ध मा नि धा ।
नी धत्रयं निधद्वन्द्वं सरिगा मरिगा रि मा ॥३४५॥

मधधा नी त्रयं धानां मगमा द्विः सधैवताः ।
[1]धन्निधन्यश्चतुर्धा धः स ध नी ध स री गगौ ॥३४६॥

[2]ध नी धत्रयतो नीमौ मनिधा गससा म गा ।
मापञ्चकं धमौ निर्धौ द्विर्निधौ मा च धत्रयम् ॥३४७॥

निधन्यो धचतुष्कं मौ ध मा[3] धा ध ध नी ध नी ।
धममा गौ ससगसा धमन्यो म ध नी ध नी ॥३४८॥

सोऽष्टधा नि ध नी धानां चतुष्कं नि ध नी च धाः ।
चत्वारः, स ध नी धा स रि ग धा ध नि धत्रयम् ॥३४९॥

नि म पमौ नि धगौ सोऽस्तः[4] सपञ्चकमध्यमः ।
धमगा च धमौ त्रिर्ह्रौ (त्रिर्द्धौ ?) नि ध नी ध म मा ध धा ॥३५०॥

नियधा निनिधा धा स धत्रयं मधधौ निधौ ।
निधन्यो धमधा मागौ सौ मगौ मो धपञ्चकम् ॥३५१॥

द्विर्निधौ गससा मा ग ममधा मा सरिमा म गा ।
,मधधौद्वितयं[5] त्रिर्धौ नि ध धा स ध धा निधा ॥३५२॥

धौ मधौ सरिमा गा मा मा त्रिर्धौ गोऽष्टधा[6] निधौ ।
निधमा मगमाद्वन्द्वमालापे परिकीर्त्तितम् ॥३५३॥

---

[1] A. धन्निर्धन्यश्चतुर्धा । B. धण्धन्यश्चतुर्धा ।
[2] B. धा ।
[3] B. धा ।
[4] A. B. सो मरा ।
[5] A repeats द्वितय ।
[6] A. B. त्रिधो गोर्कधा ।

त्रिःसो मधो(मधौ) धनिधसा धनिधा धसरी ग धा ।
नि धा म गा ममौ धा म ध मध्यमचतुष्ककम् ॥३५४॥

निधधा रिधधा त्रिर्मो धगौ मधौ धनीद्वयम् ।
धा समौ मसमा मा ध धपनिधा त्रयं च सं ॥३५५॥

धनिधा ध म री गा नि म ध मा ध स री ध धौ ।
म ध मा पञ्चकं धासां त्रिर्निधौ निमधा म मा ॥
गमाद्वयेन करणं कीर्त्तितं कीर्त्तिमीप्सता ॥३५६॥

धा धा सा धा तथा सांसां द्विधारं प्रथमा कला ।
षड्धां सांधा द्वितीया(स्याद्), द्वि सां त्रिर्मौ ततः परा ॥३५७॥

[1]त्रिर्घौ इति, चतुर्थी तु त्रिर्घा मापञ्चकेन तु ।
एतद्विपर्ययादुक्ता पञ्चमी, च तत. परा ॥३५८॥

धा नी धा माचतुष्केण [2]चान्तगेन तु, सप्तमी ।
मा धा धा धेति मागेति मामेति स्याद्,-थाष्टमी ॥३५९॥

त्रिर्धा धनी च गा त्रिर्माऽऽक्षिप्तिकेयमुदाहृता ।
पञ्चस्वरसमारब्धमौडुपञ्चमसंज्ञित.(ता) ॥३६०॥

१. [3]धां धां सा धां सां सां सां सां
[4]घ न च ल न खि ० न्न

२. [5]धां धां धां धां धां धां [6]सा धां
प ० न्न ग वि ष म वि

३. सां सां मां मां मां धा धा धा
नि: ० श्वा ० स धू ० म

४. धा धा [7]धा मा मा मा मा मा
धू ० म्र श शि ० ० ०

---

[1] A. B. त्रिर्घामिति ।

[2] A. B. मातङ्गेन ।

[3] A. B. धा धा सा धा सां सां सां सां; S. R. धा धा मा धा सा सा सा सा ।

[4] The verbal structure is as follows :—
घनचलनखिन्नपन्नगविषमविनि श्वासधूमधूम्रशशि-
विरचितकपालमाल जयति जटामण्डल शम्भो ॥

[5] S. R. धा धा धा धा धा धा सा धा ।

[6] A. B. सा ।

[7] S. R. मा मा etc.

५. मा मा मा [1]मा मा धा धा धा
वि र चि त क पा ० ल

६. धा नी धा मा मा मा मा गा
मा ० लं ० ज य ति ज

७. मा धा धा धा मा [2]गा मा मा
टा ० मं ० ड लं ० ०

८. धा धा धा धनि गा मा मा मा
शं ० ० भोः० ० ० ० ०

॥ अथ गौडकैशिकः ॥३॥ (१५)

कैशिकीषड्जमध्याभ्यामुद्भूतो मध्यमाभिधे ।
ग्रामे षड्जग्रहांशोऽयं संपूर्णो गौडकैशिकः ॥३६१॥

षड्जादिमूर्च्छनः प्रान्तपञ्चमः काकलीयुतः ।
प्रसन्नादिविभूषश्च वर्णेनारोहिणा युतः ॥३६२॥

वीररौद्राद्भुतरसः करुणोपेतगीतिमान् ।
नियोज्यः शिशिरे काले दैने यामद्वये तथा ॥३६३॥

शंकरप्रीतये गेयो गानतत्त्वविचक्षणैः ।
नन्वयं मध्यमग्रामे कथं रागः प्रतीयते ॥३६४॥

ग्रामद्वितयजात्युत्थो युज्यते तद्द्वयानुगः ।
नैवम्,-अस्य प्रयोगेषु स्वरौ पञ्चमधैवतौ ॥३६५॥

त्रिश्चतुःश्रुतिकौ तज्ज्ञैर्दृश्येतेऽतः स्वकारणे ।
जातिद्वयसमुत्थाने भिन्नत्वे(त्वं)कगति. स्फुटः ॥३६६॥

कार्मारवीकैशिकीभ्यामुत्पत्तिः कैश्चिदीरिता ।
अस्य तन्न विचारार्हं प्रयोगे दृश्यते यतः ॥३६७॥

षड्जो ग्रहस्ततः षड्जमध्यकैशिकिके उभे ।
कारणत्वेन वर्ण्येते एतदेव हि सुन्दरम् ॥
संगीतशास्त्रमीमांसामांसलप्रज्ञसम्मतम् ॥३६८॥

---

[1] S. R. गा।
[2] S. R. मा।

सा सा सगौ स नि स री गत्रय स म मा पमौ ।
निपौ पगौ मगौ री री ग म मा सा सनी सरी ॥३६९॥

मगौ पमौ पपौ रीमौ पा पा निरिमपा धसा ।
सनी द्वादश सा मा ग सगसा नी च सास्तु षट् ॥३७०॥

गससा मगमा री ग सगसा धसपा धपा ।
मा प मा पाद्वम चैव पमौ द्वि॰पा धपत्रयम् ॥३७१॥

पमौ धपौ धरी रि रि म रि मा स रि मा ध सा ।
नी पञ्चदशक सस्य गान्धारसगसा नि च ॥३७२॥

गमध्य षड्जषट्क च गमौ रि ग सगौ सधौ ।
स प धा प म पा पा ध म ग गा म प पा प गा ॥३७३॥

ग म गा[1] ग स मा गा ग नि नि पा नि प गा म गा ।
ससौ निपद्वय त्रिर्गो प म गा म ग मा रिरी ॥३७४॥

रिगौ ममौ ध सा पञ्चदश गा सधसा गधौ ।
स रि पा मा पमा द्वि॰ सा आलापोऽय निर्दशित ॥३७५॥

निसौ निधौ ससौ रीमौ रिगौ सामौ ममौ पपौ ।
निगौ री री रिमौ रीगौ रिमौ सामौ रिमौ रिगौ ॥३७६॥

सा मगौ ध स री मा प पमपा रि म री म पा ।
पा रि मा प नि री री रि म प धा स ध सा प धा ॥३७७॥

त्रि सो नि सा समौ गौ री स ग सा पञ्चमस्वरा ।
स ध धा स ध मा मा म प पा गा म प नो नि च ॥३७८॥

प प धा नि ग गा गा प स म गा रि रि री म मा ।
मा षड्जत्रितय नी च निसौ गा री रिमौ गमौ[2] ॥३७९॥

सगौ गा पा प नो धा नि गमगा धधमा रि सा ।
द्विगसौ नि ध सा धा स रि मा पमौ च पत्रयम् ॥३८०॥

म ध मा रि म री सा ध सा री रि म मगौ मपौ ।
स ध धा स म मा पा प म प पा पपपा ग गा ॥
म म पा वेति करण करणस्फुरणो व्यधात् ॥३८१॥

[1] B मा ।
[2] B मगौ ।

सन्योः पृथक् चतुष्कं च प्रथमा,ऽथ द्वितीयिका ।
गौ नौ सा री तथा री गा सा सा,ऽथ स्यात्तृतीयिका ॥३८२॥

द्विगा [1]रीसा त्रिसा,स्तुर्या पृथग् रीमाचतुष्टयम् ।
पृथक् सारीचतुष्कं च पञ्चम्यां, साचतुष्टयम् ॥३८३॥

द्विर्मा री गा तु षष्ठी तु, री त्रिर्मा पाचतुष्टयम् ।
सप्तमी, चाष्टमी रीगा पानां चैव चतुष्टयः ॥३८४॥

सा रीत्रयं द्विर्द्विरेव सानीति नवमी स्मृता ।
दशमी मीद्वयं सानी रीनेति द्वितयेन च ॥२८५॥

सा गा सगौ गरी सा पा सपौ पनी सनः परा ।
पधौ मपौ पगौ द्विसगौ मगौ द्विरथेति षाढ्यम् ॥३८६॥

द्वादश्यथ, द्विसः स्यातां पधौ चैव रिमौ पमौ ।
चात्रिंशता प्रयोदश्यां, पा मौ पधौ च मा सनः ॥
पाचतुष्कं चतुर्दश्यामित्युक्ताऽर्शीतिसिता ध्रुवा ॥३८७॥

१. सा सा सा सा [2]गौ गौ गौ गौ
   [3]प्र • ण्मा • म्यं • ग दि
२. [4]गौ गौ सा री री गा सा सा
   भू • वि त है • हं •
३. सा सा री सा री सा री सा
   गु र च र मु नि स हि
४. री री री री मा मा मा मा
   म • • • भी • च भु
५. सा सा सा सा री री री री

६. सा सा सा सा मा मा री [1]गा
बा ० हुं ० सु र व र

७. री मा मा मा पा पा पा पा
न मि त प दं ० ० ०

८. री री री री पा पा पा पा
[2]च ० न्द्र क ला ० क र

९. सा री री री सा सा नी नी
सं ० त ति ध व लं ०

१०. नी नी सा नी री [3]गा री गा
सु र स रि दं ० बु ध

११. सा सा सम गरि सा सा [4]सध धनि
रं ० ०० ०० प्र ण म० त०

१२. पध [5]धप पप पप मप मप पा पा
स० त० तं० ०० नि० ०० ध्क लं

१३. पध पध रिम पम धा सा सा सा
स० क० लं० ०० प र म ०

१४. धा नी पध मा पा पा पा पा
[6]शि व ०० म जे ० यं ०

॥ अथ वेसररागाः ॥

॥ टक्कः (वेसरः) ॥१॥ (१६)

षड्जग्रामसमुद्भूतः षड्जमध्यमया ततः ।
धैवत्या च समारब्धः स्वल्पपञ्चमनिस्वनः ॥३८८॥

षड्जन्यासग्रहांशश्च काकल्यन्तरराजितः ।
चारुसंचारिवर्णेन प्रसन्नान्तेन भूषितः ॥३८९॥

षड्जादिमूर्च्छनः पूर्णः पार्वतीपतिवल्लभः ।
वीररौद्राद्भुतरसो विशेषाद् युद्धवीरयुक् ॥३९०॥

---

१ S. R. मा ।
२ The verbal structure of Kalās 7 and 8 is transposed in B.
३ S. R. मा ।
४ A. B. and S. R. सध ।
५ S. R पध ।
६ B. omits शिवम ।

गेयोऽह्नः पश्चिमे यामे वर्षाकाले विपश्चिता ।
टक्को वेसररागोऽयमस्य,लापो निरूप्यते ॥३९१॥

सा धा मा री म गा गा स म ध नी स रि गा सरी ।
मगमा धनिधा माध म री री रिमगा म सा ॥३९२॥

मगमा ध नि धा सा ध म रि गा सा ग धा नि मा ।
चतु सा ग स सा सा म रि ग सा स स गा ध धा ॥३९३॥

धग सा स स धौ नी ध ध म धा मा गरी गरी ।
रि नि नी ध नि नी धा म ध म सा रि गरी मरी ॥३९४॥

स ग सा स ग सा सा री ग धा सा नि नि सास्तु षट् ।
ग स सा स म गा धा स[1] म नि धा ध स धा ध धा ॥३९५॥

म म धा म रि गा सा ग ध नि सा मात्रयं धनी ।
धनिमा म ध सा नी ध म धा म रि ग सा ग धा ॥३९६॥

नि सा सा ससमा धा ध त्रिर्मो ग रि गरी निधौ ।
धमधा मरि री री म ग ग सा षड्जपञ्चकम् ॥३९७॥

ग स सा म ग मा सा स ग स सा नि ध नी ससौ ।
ग स गा स ग मा नी धा षड्जसप्तकतो रिगौ ॥३९८॥

म म गा स नि सा मा ध म धमौ धौ निनी ममौ ।
ध ग सा स म री गा स ग ध नी नि म धा ध नी ॥३९९॥

दश स्यु, षोडशैते च निधमा धाष्टकं सधौ ।
निधमा धाष्टकं तद्वद् ग स गा स ग नी ध मा ॥४००॥

माष्टकं च धमौ गा री माद्वयं च ग सा ग धा ।
नी सा सा कथितश्चायमालापः पृथिवीभुजा ॥४०१॥

ससधा मरिगा री नि धा मा म ध सरी स स ।
ग धा ध स स धा धा सा ध गरी गर्धभत्रयम् ॥४०२॥

नि रि सा म मधौ नो धा म ध सा धाः पृथग् द्विशः ।
ग रि मा सगमा नी ध नि म धा स ध नी स सौ ॥४०३॥

म सनी स ध[2] धा नी सा ग धनौ साचतुष्टयम् ।
मा धा गा रीचतुष्कं मा मा नी धा नी च सात्रयम् ॥४०४॥

---

[1] B. म ।

[2] A. B. add नि ।

गमधा धनिधा धा सा ससमा रिगमा गसा ।
नि धनी धाद्वयं सानां पञ्चकं म ध मा च धा ॥४०५॥

धनी धधौ मधौ सा मा मा धा म रि ग सा स गा ।
धा धनी धा स धा नी सा पञ्च धा धा गमा ससा ॥४०६॥

सा गा सा सा ग मा धा च मसौ धधौ म रौद्रयम् ।
ग सा धनी त्रिशः षड्ज(ः) करणं परिकीर्तितम् ॥४०७॥

साद्वयं धाद्वयं मा गा द्विर्माद्या, -स्य द्वितीयिका ।
सा सनी धा पञ्च साः स्यु, -स्तृतीया साद्वयं द्विर्गा ॥४०८॥

सामागामेति, तुर्या धा सा निधौ षड्जपञ्चकम् ।
धा नी सा गा तथा गा धा मा गा पञ्चमिका कला ॥४०९॥

द्विः सा धा नी सनी धानां त्रयं षष्ठी, ध सप्तमी ।
द्विः सा धा नी द्विसो(गो) मा गा, अष्टम्यां गाद्वयं च धा ॥
नी साचतुष्टयं प्रोक्ताऽऽक्षिप्तिका टक्कसंश्रया ॥४१०॥

१. सा सा धा धा मा [1]गा मा मा
[2]सु र मु कु ट म णि मा

२. सा [3]सनि धा सा सा सा सा सा
ला ०० चि त च र णं ०

३. सा सा गा गा सा मा गा मा
सु र वृ ० क्ष कु सु म

४. धा [4]सा निध सा सा सा सा सा
वा ० सि० त मु कु टं ०

५. धा नी सा गा [5]गा धा मा गा
श शि श क ल कि र ण

---

[1] S. R. मा ।

[2] The verbal structure is as follows :—
सुरमुकुटमणि-*मालाचितचरण सुरवृक्षकुसुमवासितमुकुटम् ।
शशिशकलकिरण-†विच्छुरितजट प्रणमत पशुपतिमजममरम् ॥
* S. R. मणिगणाचित etc. † A. B. विछुरित ।

[3] A. B. and S. R. सनि ।

[4] A. B. and S. R. सा निध सा etc.

[5] S. R. मा ।

६. सा सा धा नी [1]सनि धा धा धा
वि ० च्छु रि त० ज टं ०

७. सा सा पा नी मा गा मा गा
प्र ण म त प शु प ति

८. गा गा धा नी सा सा सा सा
म ज म म रं ० ० ०

॥ वेसरषाडवः ॥२॥ (१७)

षड्जग्रामसमुद्भूतो रागो वेसरषाडवः ।
षड्जमध्यमिकाजातिजातो गमकपेशलः ॥
मध्यमांशग्रहन्यासकाकल्यन्तरसंयुतः ॥४११॥

आरोहिवर्णरुचिरप्रसन्नादिविभूषणः ।
दैत्यपूज्यप्रियः पूर्णः शान्तशृङ्गारहास्ययुक् ॥४१२॥

वासरस्यान्तियामोक्तगानकालकलोत्करः ।
मतङ्गादिमतप्रोक्तमत्सरीकृतमूर्च्छनः ॥४१३॥

मा सा री गा सा री गा मा मा गा मा सा मा मा री मा ।
पा धा नी पौ निधौ मा नी धा सा सा सा [2]धा सा री गा ॥४१४॥

धा सा नी धा निधौ त्रिः पा संधौ संगौ मारी गारी ।
मा मा मा री गा री धा मा मंरी मंगौ संगौ रीसौ ॥४१५॥

मंसौ संनो धंनी धंसौ सा नी धा नी धंपो संगौ ।
संमो. री. री. न्यत्पश्रे. मा. सा. मं. धा. नी. सा. रि. गा. मो. ॥४१६॥

मं गं सं नी धा नी धं सं धा नी धं पं पा पा पं नी ।
धं नी धा मौ मा मा मा नी धा धं धं गं सं सं सं गं ॥४१७॥

री री गा मा मा गा री री गा सा सा सा री री गा मा ।
मा मा री री गा री री धा मा मा मा री री गा धा री ॥४१८॥

री मं री सा री गा सा गा सा धा नी धा सा सा धा नी[3] ।
मं मं मं धं मं री री मौ री गा सं गं सा पं नी धं ॥४१९॥

---

[1] A. B. and S. R. सनि ।

[2] B. साधा ।

[3] A. B. add धमा ।

स नी धा पा माष्टौ पा नी ध नी ध नी ध नी म(?)[१] ।
नी धा धा सा ध ध ग स स ग ध ध स ध ध म ॥४२०॥

री गा सा गा सा धा सा री गा म री गा मा मा म री ।
स स री म मा मा म री ग मा म री ग री ग री ॥४२१॥

ध री री धा चत्वारो री री धा धा म [२]गा री मा(?)[३] ।
री गा री नी नी धा मा धा म री री म री गा सा गा ॥४२२॥

सा धा सा री ग मा री गा म गा मा मा म मं म ग ।
द्विर्धा मा धा म री रीमौ स ग स ध नीधौ सानी ॥४२३॥

धा नी धा पञ्च द्विपा नी ? धा नी धा धा नी धा नी म ।
नी नी धा नी धा धा मा गा स ग स ध नी ध स नी ॥४२४॥

ध नी ध स री गा गा री स नी धा सा पा धा सा री ।
चत्वारो मा इत्यालापषट्कके राज्ञा निरूपित ॥४२५॥

म म ग स म स म ग पञ्च मा री चतुर्द्धा
मरि मम ध ध नो धा नी ध धा स ध नी धा ।
ध ध म रि ग म प प धैवतो ध नि नो मा
म म रि म रिम म नी धैवता पञ्च नीधा ॥४२६॥

स स स नि ध स रि गा त्रिमधा त्रिश्च री गो
म म रि म रि ग नी प ध म म री ग री म ।
रि ग स स ध नि ध स ध नि ध ध प ध (?)
ध ग स करणमुक्त माचतुष्केण राज्ञा ॥४२७॥

मा गा री सा री मा री सा प्रथमा, ऽथ द्वितीयिका ।
री सा री गा माचतुष्क, तृतीया तु पुन स्मृता ॥४२८॥

मा री गा सा तथा मौ धा द्वि सा, चाथ चतुर्थिका ।
पा धा सा री गा अग्रेण मानासथ, द्वौ री द्वि पा ॥४२९॥

मा पा धा नी पञ्चमी च, षष्ठी पा धा द्विर्मा च री ।
गा री सा, सप्तमी मा री गा सा नी धा द्विर्मा पुन ॥४३०॥

---

[१] One syllable is missing

[२] B omits गा री मा ।

[३] One syllable is missing

अष्टम्यां च कलायां पा पा सा री सावतुष्ककम् ।
इत्युक्ताऽऽक्षिप्तिका राज्ञा रागे वेसरषाडवे ॥४३१॥

१. मा गा री सा री [1]मा री सा
[2]इं ० द गो ० व म णि

२. री सा री गा मां मां मां मां
दा ० र सं ० चि अं ०

३. मा री गा सा नी धा सा सा
फु ० ळ्ळ कं ० द ळ मि

४. पा धा सा री गा मा मा मा
ळि ० ध सो ० हि अं ०

५. री री पा पा मा पा धा नी
म ० त्त द ० द्दु र णि

६. [3]पा धा मा मा री गा री सा
ना ० अ मो ० हि अं ०

७. मा री गा सा नी धा [4]मा मा
का ० ण णं ० सु र हि

८. पा [5]पा सा री [6]मा मा मा मा
गं ० ध सी ० अ ळं ०

॥ सौवीरः ॥३॥ (१८)

षड्जग्रामसमुद्भूतः षड्जमध्यमिकाभवः ।
काकलीकलितः षड्जग्रहांशन्यासपेशलः ॥४३२॥

[1] S. R. गा ।

[2] The verbal structure is as follows :—

*इन्दगोवमणिदार-†सचिअं फुळ्ळकं दळ-‡मिळिन्धसोहिअम् ।
मत्तदद्दुर-§णिनाअ-§मोहिअं काणण सुरहिगन्ध-§सीअळम् ॥

* A. B. इन्द्रगोपमणि । † B. संजय । ‡ S. R. सिलिन्ध ।
§ A. B. निनाय । § S. R. सोहिअ । § A. B. सीलयम् ।
A. B. read य for अ and ल for ळ in all cases.
(इन्द्रगोपमणिदारसञ्चितं पुल्लकं दलमिलिन्दशोभितम् ।
मत्तदर्दुरनिनादमोहितं काननं सुरभिगन्धशीतलम् ।)

[3] A. B. पां पा मां मा; S. R. पा धा मा गा ।

[4] S. R. सा सा ।

[5] S. R. धा ।

[6] S. R. गा ।

स्वल्पद्विश्रुतिकस्थानस्फूर्जत्षड्जादिमूर्च्छनः ।
सावरोहिप्रसन्नाद्यलङ्कृतः पूर्णतायुतः ॥४३३॥

[1]गृहितापससन्यासिप्रवेशाद्युक्तगानयुक् ।
वीररौद्राद्भुतरसोऽन्तिमयामनियोगयुक् ॥
सुशान्तरसभूयिष्ठः सौवीरः शंकरप्रियः ॥४३४॥

स स प प धनि धा पा पाध सा सा प [2]पा धा · (?) ।
ध धा म ग री म ग री स नि सा (?) ॥४३५॥

प ध स नि स स म म स म स स स म स
ग स स ग रि गा म म ग स स ध नी [3]ध ।
स नि ध नि ध ध पा प प [4]ध ध म नि ध ध
प प प ध ध स नि ध स स प पा प प ध ॥४३६॥

ध स स रि रि ग री म रि ग स ग स नि
ध स स प प [5]ध ध ध स नि सा स स स ।
म ग स स स स म स स स ग रि रि ग स
स ग प ध नि ध ध म स स स ध ध नि ध ॥४३७॥

स नि ध नि ध ध प प पा प री प प नि ध
ध नि ध नि नि प नि ध ध स स स ध ध म ।
रि रि ग ध म म रि रि ग स स ग ध ध ग
स स स ध नि ध स नि ध नि ध ध पा प (?)॥४३८॥

प प प ग ध रि स ग म म रि स ग स नी
ध स स प प ध ध स नि स स स स प प ।
प ध ध ध नि नि नि स स स स रि स रि रि
रि ध रि प ध ध स नि सा स धा ध ग रि रि ॥४३९॥

ध म म रि रि रि ग स स ग ध ध (?)
ग स स स ध नि स ध स नि ध नी ध प प ।
ध रि नि ध स ध ग रि स ग रि स नि ध ध
स प प ध ध स नि सालापः उक्तोऽत्र राजा ॥४४०॥

---

[1] A गृहितापससन्यासि । B गृहितापससन्यासे ।
[2] B प ।
[3] B स ।
[4] B ध ।
[5] B ध ।

षड्जसर्पञ्चमनीधा धा धा, नि म म [1]पञ्चम नी धा धा नी ।
षड्जससा रि री री पं री पं, पं नि धा धा ध ध धा सा धं नी ॥४४१॥

धा प प पं ध ध सं सं री री, री ग रि गा रि स सा मं मं री ।
गा स स सं स म री सा सा नी, धा प म धं नि स सा मा सं मं ॥४४२॥

सा म स सा स म सा सा सा सा, मा रि ग गा स ग सा गं मा गा ।
सा स स गं स नि धं नी धं गं, नी ध ध धं नि ध मं पं पं गं ॥४४३॥

धं ग ग गं ग ग गा री सा सा, नी ध प पा प ध धा [2]धं नी . (?)।
नी स स सा म ग गा री री री, री रि म सं म ध गं गा मं सं ॥४४४॥

सं प ध सा ध नि नी धा नी नी, धं प रि पं प प पा धा धं धं ।
सा स स धं ध ध धा मा मा मा, री रि रि री म रि मा री गा सा ॥४४५॥

सा ध नि धा स ध नी धा धा री, पं प प पं ध ध धा धा नी नी ।
पं प प मं ध ध नी सा सा सा, उक्तमदः करणं भूभर्त्रा ॥४४६॥

साष्टभिः प्रथमा, चान्या नी धापाना पृथग् द्वयम् ।
पामेत्यथ, तृतीया तु नी धा सा धा च नी ततः ॥४४७॥

धा पाद्वयं, चतुर्थी धा गा धा सापञ्चकेण(न) तु ।
पञ्चमी सात्रयं नी सा सा री गेति, तथा परा ॥४४८॥

सा गा धाद्वयतो नी धा पा मेति, स्यात्ततः परा ।
नी धा सा धा च नी धा पाद्वयेना, -ष्टमिका पुनः ॥
द्विर्गा धा सा चतुःसान्ता सौवीराक्षिप्तिका मता ॥४४९॥

१. सां सां सां सां सां सां सां सां
[3]त र ण त र णि स र
२. नी नी धा धा पा पा पा मा
कु सु म भ र न मि त
३. नी धा सा धा नी धा पा पा
मृ दु गु र भि प व म

---

[1] A. पञ्च ।

[2] B. omits धं ।

[3] The verbal structure is as follows :—
तरणतरणिसरकुसुमभरनमित-मृदुगुरभिपवनघुतविटपे ।
कानने कुञ्जरो भ्रमति मदकलितलीलागतिः ॥

४. धा गा धा सा सा [1]सा सा सा
पु त वि ट दे ० ० ०

५. सां सां सां [2]नीं सा सा री गा
का ० ० न में ० ० ०

६. सा गा धा धा नी धा पा [3]मा
कुं ० ० ज रो ० ० ०

७. नी धा सा धा नी धा पा पा
भ्र म ति म द ल लि त

८. [4]गा गा धा सा सां सां सां सां
ली ० ला ० ग तिः ० ०

॥ अथ बोट्टः ॥४॥ (१९)

पञ्चमीषड्जमध्याम्यामुत्पत्तिर्यस्य वर्ण्यते ।
स बोट्टरागो विज्ञेयो मध्यमस्वरविश्रमी ॥४५०॥

ग्रहांशपञ्चमः स्वल्पगान्धारः काकलीयुतः ।
संपूर्णः पञ्चमाद्युक्तमूर्च्छनामूर्च्छितोदयः ॥४५१॥

आरोहिवर्णसंपृक्तप्रसन्नान्तोपलक्षितः ।
नियोज्यः पश्चिमे यामे वासरस्योत्सवे तथा ॥४५२॥

शृङ्गारहास्यरसयोर्भवानीपतिवल्लभः ।
यद्यप्यस्य जनिं ग्रामद्वयजातिसमुद्भवाम् ॥४५३॥

विलोक्य मध्यमग्रामसंबन्धः कैश्चिदीर्यते ।
तथापि पञ्चमस्यात्र चतुःश्रुतिकतावशात् ॥४५४॥

प्रयोगे प्राह संगीतमीमांसकविचक्षणः ।
षड्जग्रामैकसंबन्धं कृष्णः क्ष्मापालपुङ्गवः ॥४५५॥

प प प प नि ध नि ध नी म मं धनी सा ध नी म
म म [5]ग रि रि स री पं पं स सं मं प निं धं ।
स ग रि रि प रि षड्जं पञ्चकं पञ्चमान्तां
ऋषभरिरिपनी थं मं म सं गं स गं गं ॥४५६॥

---

[1] S. R. सा सा सा ।   [2] A. B. and S. R. नी ।

[3] S. R. पा ।

[4] A. B. गा गा धा सा सा सा सा सा, S. R. गा गा धा सा सा सा सा सा ।

[5] B omits ग ।

म म रि म म रि मा गा री ग पा पा ध सं धं
स म म रि प रि पं धं पं प पं पा स री मं।
[१]प प म म प रि पं धं पं प पं पा स री मं
प प म म प प धं धं नि प धं मा रि धं धं
ध ध प प म म गं गं रिं धरी धा रि री पं ॥४५७॥

प ध प म प ग रिं मा मा नि नी सं ग रि गं
रि ग म ग रि ग पं पं पञ्चमो माचतुष्कम् ।
कथित इह नृपेणालाप इत्थं सलीलं
करणमय करस्यं कार्यते कोविदानाम् ॥४५८॥

प प ध ध नि ध धं मं मा म धा मं सं ··(?)
रि प म प नि नि मेतत्खण्डकं द्विःप्रयोज्यम् ।
प प नि नि ध नि निं पं नि प धं सं म रिं गं
स ग रि प म म चैतत्खण्डमेत[२]-द्द्वितीयम् ॥४५९॥

प प नि नि ध ध पं पं मं [३]ग गं गं रि रिं सं
ग म म नि ध नि धा धं धं नि पं पं ध धं मं ।
प ध म म ग म रिं रिं पं रि पं मं ग मा मा
नृपतिमुकुटरत्नं(त्नो)वक्त्यथाक्षिप्तिकाल्यम् ॥४६०॥

पा नी सा धा [४]साचतुष्कं प्रथमा, -ऽथ द्वितीयिका ।
धापामध्यगतं मापा माद्वयं च, तृतीयिका ॥४६१॥

धा पा मा गा तथा री गा सा नीत्यथ, चतुर्थिका ।
सा री मा पञ्चकं पानां, सा री मा पाचतुष्ककम् ॥४६२॥

धेति स्यात् पञ्चमी, षष्ठी द्विः सा द्वि(:) पा च धा पुनः ।
पा मा गा, सप्तमी प्रोक्ता तृतीयावद,-थाष्टमी ॥
द्विः पा पमौ गमौ गा मा माद्विकेन प्रकीर्तिता ॥४६३॥

१. [५]पा नी सा धा सा सा सा सा
[६]प व न वि लु लि त ०

[१] B. repeats this line; one foot is extra in this verse.
[२] B. द्वितीयम् । [३] B. म ।
[४] A. धाचतुष्क । [५] S. R. सा धा सा सा etc.
[६] The verbal structure is as follows :—
पवनविलुलित-भ्रमितमधुकर-जलजरेणु-परिपिञ्जरिते ।
*मदमन्दगति-हृसवधू-विचरति विकसितकुमुदवने ॥
* A. B. भ्रमितमधुकर ।

२. धा पा मा पा धा पा मा मा
भ्र मि त म धु क र ०

३. धा पा मा गा री गा सा नीं[1]
ज ल ज रे ० णु प रि

४. सा री मा पा पा पा पा पा
पिं ० ज रि ते ० ० ०

५. सा री मा पा पा पा पा धा
म द मं ० द ग ति ०

६. [2]सा सा पा पा धा पा मा गा
हं ० स च धू ० ० ०

७. धा पा मा गा री गा सा नी
वि च र ति वि क सि त

८. पा पा पम गम [3]गा मा मा मा
कु मु द० च० ने ० ० ०

॥ अथ मालवकैशिकः ॥५॥ (२०)

कैशिकीजातिसंजातो ग्रहांशन्याससस्वरः ।
काकलीकलितः स्वल्पधैवतो मध्यमाभिधे ॥४६४॥

ग्रामे संगीयते विद्भिर्मूर्च्छंत्यड्जाविमूर्च्छन ।
आरोहिवर्णविस्तीर्णः स्वरसन्ततिपेशलः ॥४६५॥

प्रसन्नमध्यालंकारो विप्रलम्भे रसे तथा ।
वीरे रौद्रेऽद्भुते गेयो वासरस्यान्तिमे दले ॥४६६॥

शिशिरे केशवप्रीत्यै रागो मालवकैशिक ।
केचित् पञ्चमविश्राम मन्यन्ते केचन त्विमम् ॥४६७॥

गान्धारकृतसंपूर्तिमेतन्नादरमर्हति ।
गान्धारस्य विवादित्वान्या(भ्या)सस्तत्र न युज्यते ॥४६८

तस्मात् संगीतमीमांसापार-[4]दर्शी नरेश्वरः ।
न्यास सस्वरमेवास्य मन्यते [5]भरतोक्तिवत् ॥४६९॥

---

[1] S. R. निध । A. B. नी ।
[2] A. B. सा सा ।
[3] S. R. मा ।
[4] A. B. दृष्ट्वा ।
[5] भरतोक्तिवित् is also a possible reading.

स सं पं ग मं री स नी सा स री मा
म नी नी रि री सा प नी री प सं सं ।
म गा मा प सं नी स नी पा प नी पा
[1]स मा नी ग मा री स मा नी स पा पं ॥४७०॥

स गं गं स पं पं नि सं सं नि री सं
प नी सं नि सं सं ग मं मं ग मं मं ।
[2]स गं गं म गं गं नि नी सं स सं सं
इहालाप उक्तः सदालापकर्त्रा ॥४७१॥

करणमथ स सं पं मं ग पं नी ग धा पं
प प ग म ग प गा री री ग मं सं स मं सं ।
स [3]म प म स स पं मं मं ग सं धं नि पं पं
स रि [4]प म नि रि सं नी [5]सं नि री सं स नी सं ॥४७२॥

द्विः सा द्विः पा तया गा मा गा पेति प्रथमा कला।
धा नी पा पा तया धानी गागेति स्याद् द्वितीयिका ॥४७३॥

सांसांमध्यगतं पा सां सा नी पा नी तृतीयिका।
री धा सनी पञ्च षड्जाद्‍चतुर्थी, पञ्चमी पुनः ॥४७४॥

पा नी री पा तथा नी री री सनी च, ततः परा।
पा नी री च गमौ री गा री सनी, सप्तमी पुनः ॥४७५॥

सापानीनां पृथग् युग्मं पमौ नी, चाष्टमी तथा।
सां इत्यष्टभिराख्याताऽऽक्षिप्ता मालवकैशिकी ॥४७६॥

१. सा सा पा पा गा मा गा पा
[1]च ० न्द्रा ० भ र णं ०

२. धा नी पा पा धा नी गा गा
ह रं नी ० ल क ० ण्ठ

---

[1] B. स।
[2] B. स।
[3] B. स।
[4] B. मप।
[5] B. सरी etc. (intermediary नि is omitted).
[1] The verbal structure is as follows :—
चन्द्राभरण हरं नीलकण्ठमद्विवलय त्रिपुरहरम्।
मृगाङ्कनयन गिरिनिलय नमत सदा मदनाङ्गहरम् ॥

३ [1]सा पा सा सां सा नी पा नी
म हि व ल य ० ० ०

४ री धा [2]सनि सा सा सा सां सां
त्रि पु र० ह र ० ० ०

५ पा नी री पा नी री री सनि[3]
मृ गा ० क न य न ००

६ पा नी री गम री गा री सनि[4]
गि रि नि ल० य ० ० ००

७ सा सा पा पा नी नी पम नी
न म त स दा ० म० द

८ सा सां सा सा सा [5]सा सा सा
ना ० ग ह र ० ० ०

॥ अथ मालवपञ्चमः ॥६॥ (२१)

पञ्चमीमध्यमाजातिजातो मालवपञ्चमः ।
मध्यमग्रामरागोऽयं हृष्यकामूर्च्छनायुतः ॥४७७॥

पञ्चमांशग्रहन्यासः प्रसन्नान्तविभूषणः ।
आरोहिवर्णरुचिरः स्वल्पद्विश्रुतिकस्वरः ॥४७८॥

काकलीकलितो गेयो हास्यशृङ्गारयोरसौ ।
विप्रलम्भेऽपि संपूर्णः कञ्चुकीनां प्रवेशने ॥
दिनस्य पश्चिमे यामे केतुतुष्टिकरः परः ॥४७९॥

प म रि ग स ध नी ध पा प धा मी म री म
प ग प ध म रि मा सा नी ध नी सा री गा मा ।
प नि प ध म प ध नि धा मा री रि मा मा ग सा सा
स म प प ध ग स ध सा ध नी सा रि म म ॥४८०॥

---

[1] S R सा।
[2] A B सनि सा etc S R सनि सा सा सा सा सा।
[3][4] A B and S R सनि।
[5] S R सा सा सा।

स रि ग स रि ग गं गं सं स गं सा स री पं
म म नि नि ध ध पं पं पं ध मं . (?) स सं धं ।
नि नि ध ध प प मं मं गं ग री री नि नी धं
ध प ध म ग स धा नी धा प धं मं स धा पा ॥४८१॥

निगदित इति राजाऽऽलापकः प्रोच्यतेऽथो
करणमिह सुरागे पञ्चमे मालवाद्ये ।
म प ध म म रि गं सं धं नि मं नी ध स[१] द्विः
सकलमिदमथान्यत् प्रोच्यते चैकवारम् ॥४८२॥

ध ध [२]ध नि [३]ध नि रिं सं पं प पं पं ध पं मं
अथ म म प ध नि धं सं नि धं पं प रि गं ।
म प ध नि ध स धं नि पं प धम्मं(धं मं) प धं सं
ध नि म म नि नि धं धं पा प धं मं नि पा पं ॥४८३॥

पा नी सनी सा मगौ च रिगौ सा च पमौ पुनः ।
द्विः पा सा मा गमौ गा च निधौ नीति द्वितीयिका ॥४८४॥

पा मा सा च गमौ गा नी माद्वयेन तृतीयिका ।
रिमौ गसौ धसौ धनी पाचतुष्कं चतुर्थिका ॥४८५॥

पमौ धमौ सात्रयं गा सा निधौ पञ्चमी पुनः ।
निधौ सानां चतुष्कं री गा मेत्यथ, तु सप्तमी ॥
तृतीया च चतुर्थीवदष्टम्याक्षिप्तिका मता ॥४८६॥

१. [४]पा नी [५]सनि सा मग रिग सा पम
[६]ध्या ० न० म धं० ०० न वि०

[१] B. सं ।

[२] B. निध ।

[३] B. omits ध ।

[४] S. R. गा री सनि सा ।

[५] A. B. सनि सा ।

[६] The verbal structure is as follows :—

ध्यानमय न विमुञ्चति *न †व्याहरति विशति ‡सरसलिले ।
विधुनोति पक्षयुगल नरेन्द्रहंसो निजप्रियाविरहे ॥

* S. R. दीन । † A. B. व्याहरेति विशति (B. omits विशति) ।

‡ A. B. सरसलिले ।

२. पा पा सा मा गम गा निध मी
मुं ० च ति ०० ० म० ०

३. [1]पा मा सा गम गा नी मा मा
ध्या ० ह र० ति वि श ति

४. रिम गस धस[2] धनि पा पा पा पा
स० र:० ०० स० लि ले ० ०

५. पम धम सा सा सा गा सा निध
वि० धु० नो ० ति प ० क्ष०

६. निध सा सा सा सा री गा मा
मु० ग लं ० न रे ० न्द्र

७. [3]पा मा सा गम गा नी सा मा
हं ० सो ०० नि ० ज ०

८. रिम[4] गस धस धनि पा पा पा पा
प्रि० या० वि० र० हे ० ० ०

॥ टक्ककैशिकः ॥७॥ (२२)

उभयग्रामसंभूतो धैवतीमध्यमोद्भवः ।
धैवतांशग्रहन्यासः काकल्यन्तरराजितः ॥४८७॥

आरोहिवर्णरुचिरः प्रसन्नादिविभूषणः ।
ज्ञेयाऽत्र रागतत्त्वज्ञैर्मूर्च्छना स्वो(चो)त्तरायता ॥४८

नियोगः सौविदल्लस्य प्रवेशेऽस्य निगद्यते ।
दिनस्य पश्चिमे यामे योगः प्रोद्दामनर्तने ॥४८९॥

संपूर्णः कामकामारिदैवतष्टक्ककैशिकः ।
सभयानकबीभत्से रसे रसविदीरितः ॥४९०॥

---

[1] S. R. री मग पा पम पा पा धप मा ।
[2] A. B. धस, S. R. धम ।
[3] S. R. धा मा रिग सा निध सा धा मा ।
[4] S. R. मरि ।

वीररौद्राद्भुतरसान् केचनात्रापि मन्वते ।
निषादषड्जयोर्लोपादौडुवं प्राह [1]कश्यपः ॥४९१॥

उभयग्रामसंभूतजातिजातत्वतोऽप्यमुम् ।
पं(प) चतुःश्रुतिकत्वेन श्रीकृष्णः प्राह षड्

ध सा धा प धा मा म गा री म गा सा
स नी गा स नी सा मरी गा स धा सा ।
ध धा री रि रिं मा म री गा स सा धा
स री गा ध सा मा [2]ध सं सं स सं सं ॥४९३॥

ध पं मं ध धं धं स सं धं ध धा पं
म धा री धं पा मा ग री सा रि सा धं ।
ध मं धम्म (धं म) सा री स रिं धं प धं धा
धमालापके (धं आलापके) नी ग सं सं नि धं धं ॥४९४॥

॥ इत्यालापः ॥

करणमथ ध सं गं मं ध पं मं प धं धं
ध रि प ध ध स धा धं धं स धा धं स मं धं ।
ध प म स रि रि री मं पं म मं धं प धं पं
ध ध स ध स स मं सं मं ध सं मं म धं धं ॥४९५॥

[3]सा पां सां पञ्चकं धाना प्रथमा,-ऽथ द्वितीयिका ।
द्विर्धा री गा तथा द्विः सा रीगे(ति)स्यात् तृतीयिका ॥४९६॥

धाद्यान्तगतं(तो) मां तु पञ्च धा,-ऽथ चतुर्थिका ।
तृतीयावत्, पञ्चमी तु धाद्वयं सांद्वयं तथा ॥४९७॥

गा री मामेति, षष्ठी तु रीद्वयं माद्वयं तथा ।
धारी मामेति, धा(:) सप्त सप्तमी सा इति स्वरः ॥
अष्टमी स्याच्चतुर्थीवदित्याक्षिप्तिका कला ॥४९८॥

---

[1] B. केचन ।

[2] B. धं ग etc.

[3] In accordance with the notation of this Kalī as found in our text and S. R., this line should read as :—
धान्ध्पं ध मा पा गा etc.

१. धा धा धा धा धा मा पा [1]सा
[2]श्री ० म ० त्क ट त ट

२. धा धा री गा [3]सा सा री गा
वि ग लि त म द म दि

३. धां धां मां धां धां धां धां धां
रा ० मो ० द म ० त्त

४. [4]धां पां मां पां धां धां धां धां
म धु प कु लं ० ० ०

५. धां धां [5]सा सा गा री मा मा
कु लि श ध र क म ल

६. री री मा मा धा री मा मा
यो ० नि ० प्र भृ ति नु

७. धा धा धा धा धा धा धा सा
तं ० ० ग ० ण ० प

८. धा पा मा धा धा धा धा धा
तिं ० व ० न्दे ० ० ०

॥ अथ हिन्दोलः ॥८॥

धैवत्यार्षभिकावर्जशुद्धजातिसमुद्भवः ।
ग्रहांशन्यासषड्जश्च धैवतर्षभवर्जितः ॥४९९॥

आरोहिवर्णसंयुक्तः प्रसन्नादिविभूषणः ।
काकलीस्वरभूयिष्ठः शुद्धमध्यादिमूर्च्छनः ॥५००॥

वीररौद्राद्भुतरसो नियोज्यो वासरान्तिमे ।
यामे वसन्तकाले च शम्बरारिप्रियंकरः ॥५०१॥

---

[1] S. R. पा।

[2] The verbal structure is as follows :—
श्रीमत्कटतटविगलितमदमदिरामोदमत्तमधुपकुलम् ।
कुलिशधरकमलयोनिप्रभृतिनुत गणपतिं वन्दे ।

[3] A. B. and S. R. सा सा ।

[4] S. R. मा ।

[5] A. B. and S. R. सा सा ।

संभोगे च विशेषेण हिन्दोलः स्यादिहौडुवः ।
केचिद् ऋषभलोपेन हिन्दोलं षड्जसंश्रितम् ॥५०२॥

वदन्ति, तन्मतं नाहं मतङ्गादिविरोधतः ।
धैवतस्याविलोपेन द्विग्रामत्वेऽपि मध्यगम् ॥५०३॥

मध्यमग्रामजात्युत्थं शुद्धमध्याख्यमूर्च्छनम् ।
अमुं रागविवेकज्ञः प्राह श्रीकालजिन्नृपः ॥५०४॥

स सा नी प पा म ग पा सा म नी सा
ग मा मा म गा मा प मा गा प पा सा ।
ग मं मं ग मं मं ग नी पा प मं गं
स गं गं स नी पं स नी पं[१] स नी पं ॥५०५॥

स सा सं ग सन्नो (सं नो) स गा सं ग मं गं
प गं गं स सं गं स गं पं म नी पं ।
स नी मं ग पं गं प नी सा ग सं मं ।
स गं सं नि मं नी ससालाप उक्तः ॥५०६॥

करणमय स गं पं मं ग पं मं स गं गं
स ग नि नि प नि पं पं गं ग पं मं ग गं गं ।
स स नि स स नि मं गं गुं ग सं सं नि सं गं
प नि नि नि स नि स गं गं सं ग सं नि स सं सं[२] ॥५०७॥

सा सा मा गा तथा सा गा मापेति प्रथमा, परा ।
पमौ गां सां तथा सां सां गा मा मां इति, चापरा ॥५०८॥

नी सा धा नी तथा पा नी गा पेत्यथ, चतुर्थिका ।
नी सां त्रिस्व (द्विः सा) सनी गां च सधौ नी,-त्यथ पञ्चमी ॥५०९॥

द्विर्नी सां गा तथा सा नी पाद्वयेना,-थ तत्परा ।
पमौ गा सा तथा सा च गमौ गा मा च पा इति ॥५१०॥

सप्तमी स्यात्तृतीयाव,-दष्टमी तु कलोच्यते ।
द्विनिसौ च तथा सा गा साचतुष्कमिति स्फुटा ॥५११॥

---

१ B. स ।
२ One syllable is extra in this foot.

१. सा सा मा गा सा गा मा पा
[1]स मु प न त स क ल

२. पम गा [2]सा सा सा गा मा [3]मा
म० भि नु त ज नौ ० घ

३. नी [4]सा [5]धा नी पा नी गा पा
प रि तु ० ष्ट मा ० न

४. [6]नीं सा सा सा सनि गा सघं नीं
स हं ० सं ०० ० ०० ०

५. [7]नीं नीं सा गा सा नी पा पा
प्रि य त म स ह च र

६. पम गा सा सा गम गा पा पा
स० हि तं ० म० द नां ०

७. [8]नी [9]सा धा नी [10]सा नी गा पा
ग वि ना ० श नं ० ०

८. [11]निस निस सा गा सा सा सा सा
नौ० ०० ० ० मि ० ० ०

॥ अथ साधारणरागाः ॥

॥ अथ रूपसाधारः ॥१॥ (२४)

नैषादीषड्जमध्याख्या जातिभ्यामाप्तसंभवः
षड्जग्रामेण संबन्धः (संबद्धः) षड्जांशग्रहपे

---

[1] The verbal structure is as follows :—
समुपनतसकलमभिनुतजनौघपरितुष्टमानसहंसम् ।
प्रियतमसह-*चरसहित मदनाङ्गविनाशन नौमि ॥
* S. R. सुरमहित ।

[2] [3] A. B. सा and मा respectively.

[4] A. B. and S. R. सा ।

[5] S. R. पां ।

[6] A. B. नी सा सा सा सनि गा सघ नी; S. R. नी सा सा सा सनि गा सप नी ।

[7] A. B. नी नी सा etc.; S. R. नी नी सा etc.

[8] S. R. नी सा पा नी पा नी गा पा ।

[9] [10] A. B. सा; सा ।   [11] A. B. and S. R. निस निस ।

मध्यमस्वरविश्रामः पूर्ण (:) काकलिना युतः ।
षड्जादिमूर्च्छनः स्वल्पपञ्चमर्षभनिस्वनः ॥५१३॥

प्रसन्नमध्यालंकारालंकृतश्चावरोहिणि ।
वर्णे रौद्रेऽद्भुते वीरे करुणे च रसे स्मृतः ॥
रूपसाधाररागोऽयं सहस्रकरदैवतः ॥५१४॥

स नी धा स नी सा स गा मा प धा मा
नि नी धं (धा) स सा धा ध री धा स नी सं(सा) ।
स मा धा स री गा [1]स गा सा प धा मा
ध नी धा नी(नि)मा गा म मा सा ग मा मा ॥५१५॥

अयो सा ध सा धा प धा सा स मा मा
ग सा गा ध पा धा स सा मा ग नि धा ।
स सा गं ग सा धा प पा धा स सा गा
स सा गा स गा सा स धा पा ध मा मा ॥५१६॥

॥ इत्यालापद्वयम् ॥

करणमय स धं सं निं ध नी स स पा मं
प म प स नि धं धं ग स धं(धा)धं निं सं मं ।
म म ग ग स स गं धं सं ग सं सं ध निं धं
प स स ग स स धं नि धं ध मा मं ग मा मा ॥५१७॥

मा मी धा सा पृथग् द्विर्द्विराद्या, नी च द्वयं च धा ।
मा साचतुष्कतोऽन्या, सा सा नी धा पा च माद्वयम्(मा तया)॥५१८॥

मा गा तृतीया, तूर्या तु रीद्वयं सा च नीद्वयम् ।
धा साद्वयेन गदिता, माचतुष्कं तु नीद्वयम् ॥५१९॥

धाद्वयं पञ्चमी, षष्ठी सापाद्वन्द्वं पृथक् ततः ।
माचतुष्कं, सप्तमी च त्रिर्मा द्विर्नी च धा तया ॥५२०॥

साद्वयेना, -ष्टमी प्रोक्ता द्विर्नी धा पञ्च सा इति ।
मासेत्यथ पृथक्त्वेन नवमी, दशमी पुनः ॥५२१॥

द्विः सा नी धा तथा द्विः सा पासेति स्यात्तत परा ।
माद्वयं नीत्रयं धा साद्वन्द्वं, द्वादशिका ततः ॥
द्विः सा पा धा तथा मामी(मानो)चतुष्कमिति कीर्तिता ॥५२२॥

---

[1] B. ध ।

१. मा मा नी नी धा धा सा सा
[1]स ० द्यो ० जा ० तं ०

२. नी नी धा मा सा सा सा सा
वा ० म म घो ० रं ०

३. सा सा नी धा पा मा मा [2]गा
त ० त्पु रु ष मी ० ०

४. [3]री री सा नीं नीं धां सा सा
शा ० ० नं ० ० ० ०

५. मा मा मा मा नी नी धा धा
वि ० श्वं ० वि ० ष्णुं ०

६. सा सा पा पा मा मा मा मा
वे ० द प दं ० ० ०

७. मा मा [4]मा नी नी धा सा सा
सू ० क्ष्म म चि ० न्त्य म

८. नी नी धा सा सा सा सा सा
ज न क म जा ० तं ०

९. मा मा मा मा सा सा सा सा
प्र ण मा ० मि ह रं ०

१०. सा सा नी धा सा सा [5]पा मा
स ० द्गु रुं ० ० ० ०

११. मा मा नी नी नी धा सा सा
श र ण म भ य म ०

१२. सा सा पा धा मा मा मा मा
हं ० प र म ० ० ०

---

[1] The verbal structure is as follows :—

सद्योजात *वाममघोर तत्पुरुषमीशान विश्व विष्णु वेदपदम् ।

सूक्ष्ममचिन्त्यमजनकमजात प्रणमामि हर सद्गुरु शरणमभय†मह परमम् ॥

* A. B. वाममधुर । † S. R. –मभवमह ।

[2] S. R. मा ।

[3] A. B. री री सा नी नी धा सा सा; S. R. सा री सा नी नी धा सा सा ।

[4] S. R. नी ।

[5] S. R. सा सा ।

॥ अथ शकः ॥२॥ (२५)

षाड्जीधैवतिकाजातिजातः सांशग्रहान्तिमः ।
षड्जादिमूर्च्छनस्तद्वत् काकल्यन्तरसंयुतः ॥५२३॥

आरोहिवर्णरुचिरः संपूर्णः स्वरगुम्फवान् ।
प्रसन्नमध्यालंकारो रसयोर्वीरहास्ययोः ॥५२४॥

नियोज्यो नाटके सन्धौ सद्भिर्निर्वहणे तथा ।
साधारणों श्रितो गीतिं शकः शंकरवल्लभः ॥
अत्र कश्चित् समाचष्टे पीडनं पञ्चमस्य च ॥५२५॥

सनी धनी सा प ध नी स री सा[१]
स सा रि गा धा ध नि नी स री सा ।
नी धा स सा नी ध स नी ध पा नी
स गा म धा धा नि नि री स[२] गा सा ॥५२६॥

॥ इत्यालापः ॥

करणमथ स सा नी गा म मा पा ध धा गा
स रि रि ग म ग सो गं मं ग मा धा ध सं सं ।
रि रि ध ध म ध मा मा धा स री सं म री मं
ध ध प प म म गं गा सं स सा नी स सं सं ॥५२७॥

॥ इति करणम् ॥

स सं नी ध नी सा स सा सं स सा सं
स नी नी नि सा री रि गा मा ग सं मं ।
रि री री म सं धं ध धं सं स [३]सं गं . . (?)
गा म मा गं ग नी नी स मं सं . . (?) ॥५२८॥

॥ इति वा करणम् ॥[४]

॥ अथ भम्माणपञ्चमः ॥३॥ (२६)

शुद्धमध्यमिकाजातः पूर्णो भम्माणपञ्चमः ।
ग्रहांशन्यासषड्जश्च षड्जग्रामसमुद्भवः ॥५२९॥

---

[१] B. री ।
[२] B. ग सा सा ।
[३] B. ग ग ।
[४] 'Ākṣiptikā' is not given for this Rāga in our text and in S. R.

पञ्चमस्वरविश्रामः काकलीस्वरसंयुतः ।
वर्णेनारोहिणा वर्ण्यः स्वल्पगान्धारनिस्वनः ॥५३०॥

प्रसन्नमध्यालंकारः सषड्जादिकमूर्च्छनः ।
विनियुक्तः पथि भ्रष्टे वने श्रान्ते शिवप्रियः ॥
वीररौद्राद्भुतरसोऽप्यस्यालाप उदीर्यते ॥५३१॥

सा री री स रि री स री रि प ध धा धा धा प धा पं प धा
पा धा पा म म मा म पा म ग रि री धा धं प पा धा स धा।
सा सा री रि स सा स मा ग रि स सा नी नी ध पं पं प धं
पं पं पं प म मं पं मं म म म मा सामेति सालापता: (तः) ॥५३२॥

॥ इत्यालापः ॥

सा सा सा स रि री रि री स रि रि पा पा धा प धा धा ध पा
पं धं धं प प पं म पं म प प पा पा धं ध मा मा म धा ।
मा गा री रि रि री रि धा रि रि ध पा पा पा ध धा धा स सा
सा री री स स मा रि गं ध प प धा पा मा प पा मा ग सा ॥५३३॥

॥ इति करणम् ॥

सा सा री गा रिगौ सा धा मा पूर्वा,-थ द्वितीयिका।
धा पा(पा धा)पधौ पमौ पा पा धा पमौ तु, तृतीयिका ॥५३४॥

सा री मा पाद्वयं धा च पधौ पमौ, चतुर्थिका ।
पा धनौ च पमौ चैव धसौ साना चतुष्टयम् ॥५३५॥

रीद्वयं मा पमौ रिगौ सा धा मा, पञ्चमी ततः ।
त्रिः पा पधौ पाचतुष्कं षष्ठी, सप्तमिका तु नौ ॥५३६॥

पा मा धसौ रिगौ साऽथ धनौ चैव पमौ तथा ।
पा धा पा च धपौ माना चतुष्कमियमष्टमी ॥५३७॥

१. [1]सा सा री गा रिग सा धा मा
[2]गु रु ज घ न० ल लि तं

---

[1] S. R. री गा मा सा etc.

[2] The verbal structure is as follows :—
गुरुजघनललित *मृदुचरणपतनमतिशुभगमन मदयति ।
प्रियमुदिता मधुरमधुमदपरवशहृदया भृश तन्वी ॥

* A. B. मृदुचरणपतनगतिशुभगमन मदगति; S. R. मृदुचरणपतन गतिसुभगगमन ।

२. पा धा पध पम पा पा धा पम
मृ दु च० र० य प त न०

३. सा री मा पा पा धा [1]पध पम
म ति सु भ ग ग म० नं०

४. पा धनि पम [2]धसं सा सा सा सा
म द० य० ति० ० ० ० ०

५. री री मा पम रिग सा धा मा
प्रि य मु दि० ता० म धु र

६. पा पा [3]धा पध धा धा धा धा
म धु म द० प र व श

७. [4]नी पा मा धसं रिग सा धनि पम
हृ द या ०० मु० शं ०० ००

८. पा धा पा धप मा मा मा मा
त ० ० ०० न्वी ० ० ०

॥ अथ नर्त्तः ॥४॥ (२७)

मध्यमग्रामसंभूतमध्यमापञ्चमीभवः[5] ।
मध्यमस्वरविश्रामः पञ्चमांशग्रहस्तथा ॥५३८॥

स्वल्पगान्धारनिस्वाभः पञ्चमादिकमूर्च्छनः ।
प्रसन्नमध्यालंकारस्तथा संचारिवर्णवान् ॥५३९॥

काकलीस्वरसंयुक्तः संग्रामे विनियुज्यते ।
वीरारब्धमहाचारीमण्डले रसयोरसौ ॥
शृङ्गारहास्ययोर्गेयो नर्त्तरागो मनीषिभिः ॥५४०॥

दुर्गशक्तिरिमं प्राह यस्य त्रिश्रुतितावशात् ।
षड्जग्रामेण संबन्धं (संबद्धं) धैवतीजातिहेतुतः ॥५४१॥

---

[1] S. R. पम मप ।
[2] A. B. and S. R. धस ।
[3] S. R. पध ।
[4] A. B. नी पा मा धस S. R. मा मा पा धस । [5] B. भुवः ।

प पा सा सं गा मा प प स नि ध पा पा नि नि स सा
सं गा सा नी धा नी नि नि नि नि नि गा सा स स स सा।
नि नी नी नी नी धं ध प प ध म मा गा ग स स मा
ग सा गा नी नी नी ध ध प प ध मं मं ध स स मम् ॥५४२॥

॥ इत्यालापः ॥

प पा स गा पा प स सं ग गं नि, नि धा प धं नि नि स नि नि धं सं।
नि धा प मा पा प म गा नि नी प, ध नि ग मं गा म म मा म मा मं ॥५४३॥

॥ इति करणम् ॥

द्विः पा मा गा तथा द्विः पा गासेति प्रथमा, ततः।
सापञ्चकं च मा गा सा द्वितीया,-ऽथ तृतीयिका ॥५४४॥

गमपा गुरवो मा गा (मा)द्वयं चेति, तत्परा।
द्विर्मा पा मा तथा पानां चतुष्केणाथ, पञ्चमी ॥५४५॥

नीसाद्वन्द्वं साचतुष्कं, षष्ठी सा गा च नी च धा।
पाचतुष्कं, सप्तमी तु नीसाद्वन्द्वं च मा च धा ॥५४६॥

पाद्वयेना,-ऽष्टमी पा मा गा (मा) मानां[1] चतुष्टयम्।
इत्युक्ताऽऽक्षिप्तिका राज्ञा कालसेनेन रागजा ॥५४७॥

१. पा पा मा गा पा पा गा सा
[2]अ न व र त ग लि त

२. [3]सा सा सां सां सा मा गा सा
म द ज ल दु ० र्दि न

३. गा मा पा मा गा मा मा [4]पा
धा ० रौ ० घ सि ० क्त

४. [5]सा मा पा मा पा पा पा पा
भु व न त ल ० ० ०

---

[1] A. B. add च।

[2] The verbal structure is as follows :—
अनवरतगलितमदजलदुर्दिनधारौघसिक्तभुवनतल !
मधुकरकुलान्धकारितदिनदिङ्मुखगजमुख ! नमस्ते ॥

[3] A. B. सा सा सां सां सा etc.

[4] S. R. मा।

[5] S. R. मा गा मा पा मा पा पा पा।

५. [1]नी सां नी सां सा सा सा सा
म धु क र कु ला ० न्व

६. सा गा नी धा पा पा पा पा
का ० रि त दि न दि ०

७. [2]नी सां नी सां मा धा पा पा
द्मु ख ग ज मु ख ० ०

८. [3]पा सा गा मा मा मा मा मा
न म ० स्ते ० ० ० ०

॥ अथ गान्धारपञ्चमः ॥५॥ (२८)

गान्धारीरक्तगान्धार्योर्जात्योः संप्राप्तसंभवः ।
गान्धारांशग्रहन्यासः क्वचिद्वांशग्रहान्तभाक् ॥५४८॥

हारिणाश्वासमुल्लासिमूर्च्छनः काकलीयुतः ।
प्रसन्नमध्यालंकारः पूर्णः संचारिवर्णवान् ॥५४९॥

नियोज्यः करुणे हास्ये विस्मये वाद्भुते तथा ।
राहुप्रियो मध्यमाख्ये ग्रामे गान्धारपञ्चमः ॥५५०॥

अस्यापि धैवतीजाति[4]-जन्यत्वं षड्जसंश्रयम् ।
पस्य त्रिश्रुतितायोगाद् दुर्गशक्तिरभाषत ॥५५१॥

भरतादिकसम्मत्या ब्रह्मशैलाधिपः पुनः ।
मध्यमग्रामसंबन्धमाचष्टे शास्त्रनोदनात् ॥५५२॥

ग ग रि रि स प नी सा गं ग पा सा ग गा मं
म प ध नि ध नि पं मं मी ध नी सं स नी धं ।
नि नि ध प प म गं गा गा स सा सं म मा मं
ग ग ग रि स नि पा मी सं ग पं गं स मं गं ॥५५३॥

॥ इत्यालापः ॥

द्विरिह् ग रि स नी सा गा द्विशो मं ग गं मं
म म नि ध ध नि गा धं गं म पं पं धनी धं ।
प प रि स म स सा नी धं स मा मं म पा मं
प प म ग प म सं सं सं स सं गं ग मं गं ॥५५४॥
॥ इति करणम् ॥

---

[1] [2] A. B. and S. R. नी सा नी सा etc.

[3] S. R. मा पा गा गा etc.

[4] A. B. add विसर्ग ।

गा नी सागाद्वयं द्विर्गा प्रथमा, ऽथ द्वितीयिका ।
मा पा गा पा तथा गानां चतुष्कं च, तृतीयिका ॥५५५॥

गा पा सा गाचतुष्कं च गनी,-स्यथ चतुर्थिका ।
नी पा मा च पमौ गानां चतुष्कमथ, पञ्चमी ॥५५६॥

गा गा गनीद्वयं नीनां त्रयेण च निसौ तथा ।
षष्ठी च नी पा मा पमौ च गाचतुष्कं, च सप्तमी ॥५५७॥

पा मा सा गाचतुष्केण सनी चैव, तथाष्टमी ।
चतुर्थीविह प्रोक्ताऽऽक्षिप्तिकात्र पुरातनैः ॥५५८॥

१. [1]गा नी सा गा सा गा गा गा
[2]पि ० ग ल ज टा ० क

२. मा पा [3]गा पा गा गा गा गा
ला ० पे ० नि प तं ०

३. गा पा सा गा गा गा गा गनि
ती ० ज य ति जा ० ह्न०

४. नी पा मा पम गा गा गा गा
वी ० स त० तं ० ० ०

५. गा गा [4]गनि गनि नी नी नी [5]निसं
पू ० र्णा० ०० हु ति रि व०

६. नी पा मा पम गा गा गा गा
हु त भु जि० सु स मि द्धे

---

[1] S. R. सा ।

[2] The verbal structure is as follows :—

पिङ्गलजटाकलापे निपतन्ती जयति जाह्नवी सततम् ।
पूर्णाहुतिरिव हुतभुजि *सुसमिद्धे पयसः कर्पार्दिनोऽपनुदे† ॥

* S. R. सुसमिधि ।

† A. B. कर्पाद्दिनो घनुदे । S. R. कर्पाद्दिमोऽपनुदे ।

[3] S. R. मा ।

[4] S. R. गा ।

[5] A. B. and S. R. निस ।

७. [1]पा मा सा गा गा गा गा [2]सनि
पयसः० कप० हिं०

८. नी पा मा पम गा गा गा गा
नो०ऽप मु० दे० ० ०

॥ अथ षड्जकैशिकः ॥६॥ (२९)

मध्यमग्रामसंभूतकैशिकीजातिसंभवः ।
षड्जर्षभग्रहांशश्च गनिस्वरविरामवान् ॥५५९॥

अत्यल्पर्षभनिस्वानो मन्द्रगान्धारषड्जभाक् ।
आरोहि(ह)शालिगान्धारनिषादस्वरमञ्जुलः ॥५६०॥

प्रसन्नाद्यन्तभूषाढ्यो गेयो वर्णेऽवरोहिणि ।
गिरीशप्रीतिजननो रागोऽयं षड्जकैशिकः ॥
नियोज्यस्तद्विदां वृन्दैर्वीरे रौद्रेऽद्भुते रसे ॥५६१॥

स सा नि री सा म प मा प पा मा
म मा म नी नी ध ध मा म धा धा ।
म मा ध सा सा म म धा म सा सा
ध धा म मा धा नि ध नी ध नी नी ॥५६२॥

॥ इत्यालापः ॥

स सा नि री सा नि स सा म पा नी,
पा नी ध पा पा परि धा रिरी पं ।
मा मा रि री पं रि ग सं रि सा री,
स नी ध पा नी स नि सा नि नी (च) ॥५६३॥

॥ इति करणम् ॥

सार्यौद्वन्द्वं साचतुष्कं प्रथमा,-ऽथ द्वितीयिका ।
सा तु नीनां चतुष्कं सा नी री,-त्यथ तृतीयिका ॥५६४॥

रीपञ्चकं च मा द्विः सा, नी सा नी पञ्चरिस्वरः ।
चतुर्थी, पञ्चमी मा मा पा पा मा मा सागौ च री ॥५६५॥

---

[1] S. R. मा पा सा गा गा गा मा गनि ।
[2] A. B. सनि ।

रिसौ सा नीद्वयं द्विः पा द्विर्नी षष्ठी, च सप्तमी ।
सापञ्चभिर्नीत्रयेणा,-ष्टमी री री तथा रिसौ ॥
नीपञ्चकेण विज्ञेयाऽऽक्षिप्तिका षड्जकैशिके ॥५६६॥

१. सा री सा री सा सा सा सा
[1]दी ० ह र फ णि ० द

२. सा नी नी नी नी सा नीं[2] री
ना ० ले ० म हि ह र

३. री री री री री गा सा सा
के ० स र दि सा ० ०

४. [3]नीं सा नीं री री री री री
मु ह द लि ले ० ० ०

५. मा मा पा पा मा मा सग री
पि अ इ का ० ल भ० म

६. रिस सा नी नी पा पा नी नी
रो० ० ० ० ० ० ०

७ सा सा सा सा सा नी नी नी
ज ण म अ रं ० दं ०

८. री री रिस नी नी नी नी नी
पु ह र० प उ मे ० ०

॥ अथ ककुभः ॥७॥ (३०)

धैवतीमध्यमोपेतपञ्चमीजातिसंभव. ।
द्वैग्रामिको धैवतांशग्रहः पञ्चमविश्रमः ॥५६७॥

प्रसन्नमध्यालंकार उत्तरायतमूर्च्छनः ।
आरोहिवर्णरुचिरो मृतदैवतदैवतः ॥५६८॥

---

[1] The verbal structure is as follows :—
दीहरफणिन्दनाले महिहरकेसरदिसामुहदलिले ।
पिअइ कालभमरो जणमअरन्द पुहरपउमे ॥
(दीर्घफणीन्द्रनाले महिधरकेशरदिशामुखदलिते ।
पिबति कालभ्रमरो जनमकरन्द प्रहरपद्मे ॥)

[2] A. B. and S. R. नी ।

[3] A. B. and S. R. नी सा नी etc.

मध्यमप्रकृतौ योज्यः करुणे शरदागमे ।
संपूर्णो वासरे गेयः ककुभो मध्यमामयोः ॥५६९॥

उभयग्रामजातिभ्यो जाति(त)त्वे सति यद्यपि ।
द्विग्रामिकत्वमेतस्य कथ्यते मुनिपुङ्गवैः ॥५७०॥

तथापि पधयोस्तावच्चतुस्त्रिःश्रुतिकत्वतः ।
प्राह रागविवेकज्ञः कृष्ण(ः) षड्जानुगामिताम् ॥५७१॥

ध म म ग रि री सा सं नि नी धा ग मा पं
प ग म ध ध म मा नी सं नि सं निं नि धा नी[1] ।
ध नि नि ग ग ध गा री सा स नी मं ग गा री
रि रि स स नि नि धा धं धं ध पा पा ध पा पा ॥५७२॥

॥ इत्यालापः ॥

[2]ध सा सा ध धा सा स री गा स धा पा
ध धा पा म गा री म मा मा ध पा धा[3] ।
[4]ध पा धा प पा मा म पा धा स री (गा)
[5]मा रि गा सा ध मा पा रि मा पा प पा ॥५७३॥

धाद्वन्द्वमध्यगं द्विः सा रीद्वयान्ता च पूर्विका ।
त्रिर्धा पाधाद्वयं पा मा(पा च) द्वितीयाऽथ, तृतीयिका ॥५७४॥

द्वौ री द्विर्मा तथा पा धा पा मा,-ऽथ स्याच्चतुर्थिका ।
पा धा पा पञ्चकं मानां, पञ्चम्यां रीद्वयं तथा ॥५७५॥

माद्वयं धाद्वयं पा मा, षष्ठ्यां पा मा च पाद्वयम् ।
धाद्वयं च तथा पा मा, पा धा पा मा च सा त्वथ ॥
री सा री सप्तमी प्रोक्ता, गा सा पाधट्कतः परा ॥५७६॥

१. धा धा सा सा धा धा री री
[6]यो ० ना ० म य ० त्र

---

[1] B. नी ।

[2] A. B. add धा, but that is redundant in the metre.

[3] A. omits धा ।

[4] A. B. add धा which does not fit in the metre.

[5] The metre is changed in the fourth foot.

[6] The verbal structure is as follows :—

यो नाम यत्र निवसति करोति परिरक्षण स खलु तस्य ।
मुग्धे ! वससि च हृदये दहसि च सतत नृशंसाऽसि ॥

२ धा धा धा [1]पा धा पा धा मा
नि व स ति क रो ० ति

३ री री मा मा पा धा पा मा
प रि र ० क्ष ण ० स

४ पा धा पा मा मा मा मा मा
ख लु त ० स्य ० ० ०

५ री री मा मा धा धा पा मा
मु ० ग्धे ० व स ति च

६ पा मा पा पा धा धा पा मा
हृ द ये ० द हृ ति च

७ पा धा पा मा सा री सा री
स त त ० नृ श ० ०

८ गा सा पा पा पा पा पा पा
सा ० ० ० सि ० ० ०

इति त्रिंशदिमे प्रोक्ता ग्रामरागा महीभुजा ।
अथोपरागा वर्ण्यन्ते वसुसख्या समासत ॥५७७॥

रेवगुप्त तथा टक्कसैन्धव केचनापरे ।
साधारणपु निक्षिप्य नव तानभुवन तत ॥५।

ग्रामरागा मते तेषां द्वात्रिंशदिति सम्मता ।
पञ्चैव चोपरागा [2]स्युर्हित्वा पञ्चमषाडवम ॥५७९॥

॥ अथोपरागा ॥

॥ अथ शकतिलक ॥१॥

धैवतीपञ्चमीयुक्तनैषादोजातिसभव ।
निषादाशग्रह पूर्ण पञ्चमस्वरविश्रम ॥५७०॥

काकलीस्वरसयुक्तो निषादादिकमूर्च्छन ।
सचारिवर्णरुचिर प्रसन्नान्तविभूषण ॥५८१॥

शकादितिलकाख्योऽयमुपरागोऽय[3] प्रकीर्तित ।
धैवतीकरणत्वेन षडजग्राममनिबन्धन ॥५८२॥

---

[1] S R धा पा धा पा मा ।
[2] B स्तु ।
[3] A राग ।

ज्ञात्वा जात्यंशबाहुल्यं सर्वरागेषु कोविदैः ।
निर्देश्या मूर्च्छनेत्याह कालसेनो नराधिपः ॥५८३॥

नी नी री नि स नी ग गा स स ध धा मा मा म नी धा नि पा
धम्मा (धं मा) धम्म (धं म) नि धा म नी ग म प नी नी नी नि सा री ग मा ।
मा पा पं म प धा नि नी नि ग प धा मा पा ध मं पा नि नी
री गा री ग प नी स री ग म प पा री री ग मा मा प पा ॥५८४॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ टक्कसैन्धव ॥२॥

षड्जग्रामसमुद्भूतः षाड्जीधैवतिकोद्भवः ।
ग्रहांशन्यासषड्जश्च काकलीकलनिस्वनः ॥५८५॥

षड्जादिमूर्च्छनः पूर्णस्तथान्तरविराजितः ।
आरोहिवर्णरुचिरो मन्द्राद्यन्तविभूषितः ॥५८६॥

स्वल्पपञ्चमनिस्वानो रसे वीरे नियुज्यते ।
टक्कसैन्धवरागोऽयं देवराजप्रियंकरः ॥५८७॥

सा सा नी धा नि नी गा म ध प म म ग मा नी नि सा धा ग मा गा
मा धा नी सा स नी सा नि स ध ग म म गा गं स सं सं म मं सं ।
ग गा धा धं ध नी धा ध स नि ध ध म गा गा ध गा री रि री धा
मा री गा री नि धा धा ग म ध नि स म धा धा म नी सा स सा सां ॥५८८॥

सं सं धं धं स नी नि स म नि नि ग ग गा मा प धा पं प गं ग
सा धं धं सं स नी नी ध ध स नि स स सा सं स गं मं प धा रि ।
सं मं सा सं स सं सं ध ध प ध प प नी नी ध धा गा रि री सा
सा नि नी धं ध मा म ध ध नि रि प प मा धा नि मा सा नि सा सम् (सं) ॥५८९॥

॥ इति करणम् ॥

॥ स पुनः पुनरनुक्रमः ॥

द्वि सा धा गा तथा गान्धा चतुर्थं प्रथमा कला ।
द्विर्मा द्वि सा तथा धा गा रीमेति स्याद्द्वितीयिका ॥५९०॥

मगौ री गा सा गरी च तथो रीति तृतीयिका ।
...चतुर्थं गरी मा गा धेति तुर्या,-थ पञ्चमी ॥५९१॥

...प्रान्त्यखण्डं द्विर्द्वि (*), षष्ठी ... च सी ।
धा ... धेति, री गा गा च धनी च धा ॥
सा धा धेति सप्त, द्विर्मा ... द्विरेतेऽष्टमी ॥५९२॥

॥ इति ... ॥

१ सा सा [1]धा सा सा सा सा सा
*त रु ण र वि स द् श
२ मा मां सा सा [2]धा सा री मा
भा ० सु र वि क ट ज
३ मस री सा सा गरि सम री रिम
टा० ० जू ० ट० शि० ख र०
४ सा सा सा सा गरि मा सा धा
प रि ग लि त० ० ० ०
५ मा गा मा धा मा गा मा धा
हि म गि रि रि शि ख र
६ सा सा नी धा सा सा सा सम
मा ० ला ० प्र स ० न्न०
७ री ग सा धनि धा [3]सां पा धा
स लि ला ०० ० पा ० तु
८ गा गा मा गा सा मा गा सा[4]
ग ० ० गा ० ० ० ०

स नि ध स नि नि ग गा मा ध मा मा ग मा मा
ग म म नि ध म म मां गा स नी सा स गा सा।
नि स स स ग स सा स मा स सा गा म मा गा
ग स स ग स ध नी सा स नि नी धा ध ग ग ॥५९३॥

ध म म रि रि म री री म स सा नी नि धा धा
ग म ध म म रि री मा री रि सा सा स नी नी।
ध ध ग म ध ग म धा गा म नी नी ध नी नी
ध नि नि ग ध नि सा सा मा ग नी धा स सा स ॥५९४॥

॥ इति वा आलाप ॥

---

[1] [2] A B धा।

* The verbal structure is as follows —
तरुणरविसदशभासुरविकटजटाजूटशिखरपरिगलित
हिमगिरिशिखरमाला प्रसन्नसलिला पातु गङ्गा ॥

[3] A B सा।

[4] This Ākṣiptikā as well as the next are not found in S R

सं सं सं सं स नी सं नि म ध म म ग मा मा ध मा गं स सा मं
मं मं मं नी ध नी नी स स स म नि धा धा स सा नी ग सा सा ।
नी धा मा धा म मं गं ध ध ध ग ध रि री मं ध पा पा प [1]मा नी
नी सा धा धा ध पा पं म ग ग म स ध नी सं स धा नी ध सा सं ॥५९५॥

॥ इति वा आलापः ॥

सा नी धा च सनी चैव निगौ मा धा च साऽऽदिमा ।
मा गा मा पा च नी धा मा गमौ द्वितीयिका, परा ॥५९६॥

[2]धा नी सा च सनी चैव ससौ नी साद्वयं तथा ।
सा गा पा च समौ मानां चतुष्केण चतुर्थिका ॥५९७॥

द्विर्गा गधौ निसौ चैव सनी निधौ च धा च गा ।
पञ्चमी, च तथा षष्ठी रिगौ रिसौ सनी निधौ ॥५९८॥

धा गा मा धेति, सप्तम्यां गा मा धा च गमौ निनी ।
धनी निगौ तु साप्या तु, द्विर्मा धा नी चतुष्टयम् ॥
सानामित्यष्टमी प्रोक्ताऽक्षिप्तिकायां स्वरावलिः ॥५९९॥

१. [3]सा नीं धां सनि निग मा धा सा
[4]श शि ति ल० क० ज टा ०

२ मा गा मा पा नी धा मा गम
जू ० टं ० क ट को ००

३ धा नी [5]सां सनि संसं नी सां सां
र ग भू ०० प० ण ० सु

४. सा गा पा सम मा मा मा मा
नी ० ल ग० लं ० ० ०

---

[1] B गा ।
[2] A. B. मा ।
[3] A. B. सा नी धा सनि निग etc.
[4] The verbal structure is as follows :
शशितिलकजटाजूट कटकोरगभूषण सुनीलगलम् ।
गिरितनयार्धशरीरं त नमत हर शिवासहितम् ॥
[5] A. B. सा सनि सस नी मा गा ।

५. गा गा गध [1]निसं संनि निध गा गा
गि रि त० न० मा० ०० ह्रं श

६. रिग रिस [2]संनि निध धा गा मा धा
री० ०० रं० ०० तं ० न म

७. [3]गा मा धा गम निनि धनि निग सा
त हृ रं ०० शि० मा० ०० ०

८. मा मा धा नी सा सा सा सा
स ० हि ० ० तं ० ०

॥ इति द्वितीयाक्षिप्तिका ॥

॥ अथ [4]राजपञ्चमः ॥३॥

मध्यमग्रामसंभूतमध्यमापञ्चमीभवः ।
मध्यमांशग्रहः षड्जविश्रान्तिस्थानपेशलः ॥६००॥

स्वल्पधैवतनिस्वानो मध्यमादिकमूर्च्छनः ।
मन्द्रान्तालंक्रियोपेतोऽवरोहिक्रमचारवान् ॥
राजपञ्चमनामायं [5]सप्तस्वरसमस्वरः ॥६०१॥

म म प म प प पा मा पा ध पा मा प धा मा
प ध नि स नि प मं मं धं प धा नी स नी सं ।
नि नि स स स नि री गा री ध नी सं नि सा सं
स नि स रि रि ग मा पं मं ग री सं नि सा सा ॥६०२

सा सा नी रि ग री स नी ध नि ध पा पा पा रि मा पा रि मा
पा पा पा म नि धा नि धा[6] ध प प मा धा धा नि सा री ग सा ।
गा पा पं म प धा म धा प म ध पा मा मा ध मा सा रि गा
गा री री स नि नी ध मा प प म पाऽऽलापोऽयमित्यं कृतः ॥६०३॥

॥ इत्यालापः ॥

---

[1] A B निस सनि ।
[2] A. B. सनि ।
[3] A. B. सा गा धा मग etc.
[4] This name is read as नागपञ्चम in S. R. 2. 1. 16.
[5] A. B. सप्तमस्वर etc.
[6] A. B. add निधा once more.

॥ अथ भावनापञ्चमः ॥४॥

पञ्चमी कैशिकी चैव नन्दयन्ती समेत्य यम् ।
मध्यमग्रामसंबन्धं भावनापञ्चमाह्वयम् ॥६०४॥

पञ्चमांशग्रहन्याससस्वल्पर्षभविराजितम् ।
सावरोहिप्रसन्नान्तालंक्रियासमलंकृतम् ॥६०५॥

हृष्यकामूर्च्छनोपेतं सप्तस्वरसमन्वितम् ।
प्राकृते रसकालाद्यैरुपेतं जनयन्ति हि ॥
तस्यालापो यथान्यासं वर्ण्यतेऽत्र समासतः ॥६०६॥

प म ग रि स नि धं निं सा रि गा मं प धा धं
प प म ग रि स नी धं सं नि धं पं प मं गं ।
प प म म प म गं गं रि स गं मं म पं धं
ध प म प प म गं गं सं नि धं धं प पा पं ॥६०७॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ नागगान्धारः ॥५॥

यं समेले जनयतो(तः) कैशिकीनन्दयन्तिके ।
मध्यमग्रामसंबन्धे नागगान्धारसंज्ञकम् ॥६०८॥

सगान्धारस्वरन्यासो गान्धारांशग्रहस्तथा ।
अल्पषड्जस्वरः सावरोही काकलिना युतः ॥६०९॥

मन्द्रान्तालंक्रियायुक्तो गान्धारादिकमूर्च्छनः ।
संपूर्णश्च प्रकृतिर्जैर्विनियोगादिभिर्युतः ॥६१०॥

अस्यालापो ग गं गं म म प ध म म पा धा नि सं धा रि री सं
गा मा पं धा नि धा नि ध प प स नि रि नी री ग मा गा रि गं गं ।
री गा पा मा ग गं गं म प ध नि रि स री नी स नी नी स नि धा
धा पा पा मा म गा गं प प ध नि स रिं गा गा प मा धा प पं पं ॥६११॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ रेवगुप्तः ॥६॥

षड्जग्रामसमुद्भूतमध्यमार्षभिकोद्भवः ।
सकाकलीमध्यमान्तो ऋषभांशग्रहस्तथा ॥६१२॥

प्रसन्नाद्यन्तभूवाड्म(:)पूर्णश्चारोहिवर्णवान् ।
षड्जादिमूर्च्छनो योज्यो वीर(रे) रौद्रेऽद्भुते रसे ॥६१३॥

[1]तथात्युद्भटचारीकमण्डले वीरसगरे ।
चन्द्रशेखरतुष्ट्यर्थं रेवगुप्त सदा बुधै ॥६१४॥

री स नो री म गा मा म पा मा मा गा ममौ गमौ ।
मगौ पधौ गमौ मा ग ग री री नि नि धा ध पा ॥६१५॥

प प नी प नि म मा म नि ध स नी नि नो रि री ।
री रि स नि नी नी मा ग धा रि री नि नि नी रि नी ॥६१६॥

रि री म गा म गा मा मा म म गा ग म धा म धा ।
म ध मा म ग गा गा री रि गा म मा ग री रि री ॥
नि नि ध नी स री मा म ग रि नी नि ध नी म मा ॥६१७॥

॥ इत्यालाप ॥

रि री रि नि ध पा धा नी ध म मा प रि री रि धा ।
पा प नी नी म नी री सा नि री सा नि रि सा नि री ॥६१८॥

सा स नी री रि री गा स नि ध नी ध प नी म म ।
सा म मा प प पा पा सा नी नि गा रि रि गा स री ॥६१९॥

रि सा नी नी ग धा री री गा गा री सा नि नी रि पा ।
ग मा गा री रि मा गा री स मा गा री स नी रि री ॥६२०॥

रि री म म ग पा नी प प नी नी री रि गा म सा ।
म म धा म म गा मा ध री री नी नी ग सा ग सा ॥६२१॥

नी पा प रि रि स पा म प म ध ध स म म म ।
रि पा प म नि गा री रि म सा नी नि नि गा रि री ॥६२२॥

स स नी नि म प म [2]स स प म ग म गा म रि ।
री री रि रि नि ग म म रि स गा ग रि री म मा॥६२३॥

ध नि धा ध म धा नी पा पा मा म प स म नि नी ।
नि स नी नि ग री री ग नि नी री रि स नी नि री ॥६२४॥

ग रि सा नी रि री गा रि स नी नि रि म री स नी ।
नि रि नी नि ध पा पा प प म गा रि म मा ग मा ॥
नि रि गा म ग री मा नी नि म गा मा म मा स च ॥६२५॥

॥ इति करणम् ॥

---

[1] B तथात्यद्भुत etc   [2] B म।

रि री गा म म मा मा गा री नी पा प म पा प गा ।
स नि पेति द्विशः सा नी रि री गा प प नी प पाः ॥६२६॥

नी नि सा रि ग नी नी री री नि म मा म ग री रि मा ।
ध प मा ग रि री गा म रि ग नी स ध नी प पा ॥६२७॥

नि गा रि ध नि धा धं ध ग गा रि रि ग मा प नी ।
प स धा नि रि गा धा म पा पा री ग म मा ग गा ॥६२८॥

प मा म म ध पा पा प रि नि नी गा म री ग म ।
रि ग सा स म मा गा री री सा स रि नि मा नि नि ॥६२९॥

स स री रि नि सा नी स स ग गा नि नि गा स मा ।
म नि नी ग म सा री ग प प मा म रि गा स री ॥६३०॥

रि रि सा ध ध नी नी ग गं गा रि ग म री ग मा ।
रि म धा म म मा चेति द्वितीयं करणं स्मृतम् ॥६३१॥

॥ इति द्वितीयं करणम् ॥

रि री स स रि री मा म ग मा म ग म गा म रि ।
ग म पा प म गा री ग रि रि गा म म गा ध रि ॥६३२॥

ग रि नी ध नि पं पा म म ध नी म म मा नि धा ।
नि म नी पा प नि नि पा नि प री स नी नि रि .(?)॥६३३॥

रि सा स नि नि री री म ग मा धा ग मा ग गा ।
म ध धा म ग मा मा ध रि ध मा ध म मा ग री ॥६३४॥

रि रि गा ग म मा मा ग रि री नि नी ध नी ध नी ।
नि स सा री रि ग ग गा स ग गा म मा . . . (?) ॥
मामेति करणं प्रोक्तं तृतीयं पृथिवीभुजा ॥६३५॥

॥ इति तृतीयं करणम ॥

नी सा द्विः पा नीचतुष्कं प्रथमा,ऽथ द्वितीयिका ।
सा नी सा पञ्चकं रीणां, सा गा री री च मा च गा ॥६३६॥

रीद्वयं च तृतीया स्यात्, सा(गा) री सा सा च नी च सा ।
नीद्वयं तु चतुर्थी स्याद द्विर्मा ग मा च पाद्वयम् ॥६३७॥

नीधेति पञ्चमी, षष्ठी पा मा गा री च गा च री ।
सा नी च, सप्तमी द्विः सा नी री सा नी च सा च री ॥
गा री गा च मगौ(गमौ) मानां चतुष्कमष्टमी कला ॥६३८॥

१ नी सा पा पा नी नी नी नी
[1]ग रु अ णि अ ० व म

२ सा नी सा री री री री री
णो ० ह रि आ ० त णु

३ सा गा री री मा गा री री
अ ० गी ० पी ० ण ०

४ गा री सा सा नी सा नी नी
प उ हु रि या ० ० ०

५ मा मा गा मा पा पा नी धा
म य ण वि ला ० स णि

६ पा मा गा री गा री सा नी
र ० क्ख उ अ म्ह उ ०

७ सा सा नी री सा नी सा री
गौ ० रि ० म हि स वि

८ गा री गा गम मा मा मा मा
आ ० र णि० आ ० ० ०

॥ इत्याक्षिप्तिका ॥

॥ अथ पञ्चमषाडव ॥७॥

षड्जग्रामेण सबद्धो धैवत्यार्षभिकोद्भव ।
ऋषभाशग्रहन्यासो मध्यमान्तेति कस्यचित् ॥६३९॥

सपूर्ण काकलीयुक्त कलोपनतया युत ।
आरोहिवर्णभूयिष्ठ प्रसन्नाद्यन्तभूषण ॥६४०॥

वीर(रे) रौद्रेऽदभुतरसे हास्यऽपि विनियुज्यते ।
प्रयुक्त पार्वतीकान्तप्रीतयेऽभीष्टमीप्सुभि ॥६४१॥

---

[1] The verbal structure is as follows —
*गरुअणिअवमणोहरिआ । तणुअगी*पीण(ए)उहरिया ।*
मयणविलासणि । †रक्खउ अम्हउ गौरि । महिसविआरणिआ ॥
* A B पीण । † A B रखउ ।
(गुरुनितम्बमनोहरे । तन्वङ्गि । पीनपयोधरे । मदनविलासिनि ।
रक्ष अस्मान् गौरि । महिषविदारिणि ।)
This Ākṣiptikā is not found in S R

ब्रुवते मध्यमग्रामसंबन्धं [1]केचनास्य तु ।
न तत्र युक्तिलेशोऽस्ति विद्वत्संतोषणक्षमः ॥६४२॥

यतः सर्वेषु रागेषु ग्रामसंबन्ध ईरितः ।
स्वहेतुजातिजन्यत्वाद् भरतादिमुनीश्वरैः ॥६४३॥

धैवत्यार्षभिके चास्य निदानं जगदुर्विदः ।
अतः संगीतमीमांसापारदृष्टिर्नरेश्वरः ॥
षड्जग्रामेण संबद्धमाह पञ्चमषाडवम् ॥६४४॥

री री री ग रि सा रि री नि रि रि री री री म गा मा म गा
मा मा मा म म गा म पा प ग म मा गा गा रि री री ग री ।
गा मा पा स ध नी ध सं नि ध नि धं धं पं नि मं पं नि मं
नी री री रि ग री म गा म म म मा मा गा ग मं गा म गं ॥६४५॥

पा पं गं ग म नो नि धा ध प प मा मा (मा) ग री री रि गा
सा री गा स ग सं ध नो नि ध स नी धा नी धं (ध)धं पं नि मं ।
पा री री रि ग मं प धं नि रि रि नो री री नी ग मं मा म पं[2]
री सा मा म म री रि मा ग म(म) मेत्यालापसंलापनम् ॥६४६॥

॥ इत्यालापः ॥

रि गा मं मा मा गा रि रि म प नि पा सा नि नि नि नी
म मा पा पा मा मा स रि रि ग रि मा मा ग रि रि मा ।
प नी पा सा पा नी नि नि म म प गा मा ग म रि री
ग री मा मा री गा स स ग म सं सा नी ध प प नी ॥६४७॥

मा मं मा रि रि मा पा नी पा सा नी प स नी म री ।
री सा नी स स नी री गा म षड्ज म ग गा रि री ॥६४८॥

॥ इति करणम् ॥

री मा द्विर्मा तथा गा रीत्रयमाद्या, द्वितीयिका ।
द्विर्मा री मा तथा रीणां चतुष्कं च, तृतीयिका ॥६४९॥

री गा री धा तथा नी मा द्विर्नी,-त्यथ चतुर्थिका ।
धा मा धा नी घ गा रीणां त्रयेण च, ततः परा ॥६५०॥

रीत्रयं गा तथा रीणां चतुष्कं, च ततः परा ।
रीत्रयं गा च मीत्येतच्चतुष्केणाथ सप्तमी ॥६५१॥

---

[1] A. केचिदस्य ।
[2] The metre is broken in this foot.

मा नी द्विर्मा तथा नी मा सा री,-त्यष्टमिका त्वथ ।
मा गा मा गा तथा रीर्णा चतुष्केण विनिर्मिता ॥६५२॥

१. री मा मा मा गा री री री
[1]स क ल सु र न मि त

२. मा मा री मा री री री री
वि म ल मृ दु च र ण

३. री गा री धा नी मा नी मी
द्व य स रो ० ज ० यु

४. धा मा धा नी गा री री री
ग ल म म र गु रु श

५. री री री गा री री री री
र ण म म ल मु प ०

६. री री री गा नी नी नी नी
या ० मि द या ० लु ०

७ मा नी मा मा नी मा सा री
म सु र सु र ज यि न

८ मा गा मा गा री री री री
म जे ० ० य ० ० ०

॥ इत्याक्षिप्तिका ॥

॥ अथ कोकिलापञ्चमः ॥८॥

मध्यमग्रामसबन्धकैशिकीपञ्चमीभव ।
मध्यमांशग्रहस्तद्वत् पञ्चमस्वरविश्रम ॥६५३॥

सौवीरीमूर्च्छनायुक्तः स्वल्पर्षभनिषादवान् ।
कोकिलापञ्चमो नाम संपूर्णः कामदैवत. ॥६५४॥

म मा पा सा पा धा नि स ग म प धा मा ग रि स सा
स सा नी नी नी धा स म म प ध नी पा ध नी ध नी ।
प धा नी धा नी सा रि स ध म म पा धा नि स रि गा
म गा री सा सा नी ध प घ प ध पा नी ध प प पा ॥६५५॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ इति उपरागा ॥

---

[1] The verbal structure is as follows .—
सकलसुरनमितविमलमृदुचरणद्वयसरोजयुगलममरगुरु-
शरणममलमुपयामि दयालुमसुरसुरजयिनमजेयम् ॥

॥ अथ भाषा विभाषाश्च ॥

जनकानुक्रमाद् भाषा· सङ्ग्रार्यकसमाश्रय· ।
लक्षयत्याद्यगीतज्ञमतङ्गादिमतादय ॥६५६॥

॥ अथ सौवीरकजनिता भाषा ॥१॥

॥ अथ साधारिता भाषा ॥१॥

सौवीरकसमुत्पन्ना भाषा साधारिलाह्वया ।
षड्जग्रहांशा सपूर्णा मध्यमस्वरविभ्रमा ॥
षड्जधैवतसवादा गान्धारर्षभसगता ॥६५७॥

स सा स धा नी (?) ।
स ग सा स सगारीसा धनी पम रि गा म म ॥६५८॥

॥ इत्यालाप· ॥

॥ अथ गान्धारी भाषा ॥२॥

निषादांशग्रहा षडजन्यासालपर्षभनिस्वना ।
बहुमध्यमगान्धारा सौवीरकसमुद्भवा ॥
भाषा गान्धारिका नाम पूर्णा स्यात् करुणे रसे ॥६५९॥

नी नी माम गमारीसा गमपा धपमा मगा ।
ग गा मध्यम गा री सा पमगा गमगा ससा ॥६६०॥

॥ अथ वेगमध्यमा भाषा ॥३॥

षड्जग्रामे वेगमध्या सौवीरकसमुद्भवा ।
मध्यमांशग्रहा षडजन्यासा बहुलमध्यमा ॥
सगत्या मपयोर्युक्ता सप्तस्वरविराजिता ॥६६१॥

म म सा रि ग सा मा पा प म गा प ध मा नि धा ।
ध नि पा स ध नो पा मा म ग री ग रि सा स सा ॥६६२॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ सौवीरी भाषा ॥४॥

सौवीरके मूलभाषा षडजांशग्रहविभ्रमा ।
धैवतर्षभसवादा षड्जधैवतसगता ॥
सौवीरिको(का) रसे वीरे षड्जपञ्चमभूयसी ॥६६३॥

सा सा सा नी धे सा मा धा नी धा प प ध पा ध सा ।
स धा नि धा नि गा री मा स री सा म ध नी ध मा ॥६६४॥
॥ इत्यालाप· ॥

इति सौवीरके भाषाश्चतस्रः परीकीर्तिता (·) ॥६६५॥

॥ अथ ककुभजनिता भाषा ॥२॥

॥ अथ रगन्ती भाषा ॥१॥ (५)

षड्जग्रामसमुद्भूता रगन्ती ककुभोद्भवा ।
धैवतांशग्रहन्यासा बहुस्फुरितधैवता ॥६६६॥

गान्धारर्षभभूयिष्ठा मन्द्रमध्यममण्डिता ।
धैवतस्वरभूयिष्ठैर्गमकैस्तारगोचरैः ॥६६७॥

लक्षिता पञ्चमेनापन्यासा मङ्गलकर्मणि ।
गीयते गीततत्त्वज्ञैरवित श्रीकृष्णभूपते ॥६६८॥

धाधा सनी (स नी) स नी धा ध ध ध स म ध धा धा प मा पा प पा सा
नी नी धा धा प पा मा ध ध ध प म ध पा मा ध पा मा प पा प ।
मा धा पा मा ध नी सा नि स स ध नि ध पा सा ध धा धा प म धा
पा मा धा पा म पा पा प म प ध म प धा धा म नी नी ध धा धा ॥६६९॥

॥ इत्यालाप ॥

प प म म नि नि धा ध ध स नी स ध स स
नि ध ध पुनरिद री री रि री स भि स नी ।
स स स ध प म धा नी नी ध पा म म पा ध
नि स रि स नि स पा म नी ध पा स नि धा धा ॥६७०॥

॥ इति रूपकम् ॥

॥ अथ भिन्नपञ्चमी भाषा ॥२॥ (६)

षड्जग्रामसमुद्भूतककुभे जनिता [१]यथा ।
धैवतांशग्रहन्यासा धापन्यासा धमन्द्रगा ॥६७१॥

माध्यमैरार्षभैस्तारैः पाञ्चमैर्धैवतैरपि ।
सपुक्तोज्झितगान्धारा भाषेयं भिन्नपञ्चमी ॥
विप्रलम्भे नियोक्तव्येत्याह शङ्करकिङ्करः ॥६७२॥

धाधा रीरी मरी मा मा मा पा म प पधा पधा ।
धा प मा प म पा पा प म म पा म म माधनी ॥६७३॥

नी ध नी सा पधा पा मा ध प सा म म गा रि धा ।
मा ध धा पा म मा प (धा) नी नी धा ध प म ध ध धा ॥६७४॥

॥ इत्यालाप ॥

---

[१] B युधा ।

धा सा नि सा नि नी धा नी ध पपा ध ध पा ध पा ।
गा म नी ध नि धा धा ध द्विरिदं खण्डमाचितः ॥६७५॥

धा धा मा म नि धा नि धं स ध. (?) री री री रि मा मा म मा ।
पा धा नी ध ध धा म मा नि म प धा नो सा नि सा मा प सा ॥
नी धा नी ध म मा री(रि)री स स रि नी नी सा नि धा धा नि पा ।
पा धा मा म प धा नो(नि)सा स प ध नी सा नी ध पा धा ध धा ॥६७६॥

॥ इति रूपकालङ्कारः (रूपकालापः) ॥

॥ अथ आभीरी भाषा ॥३॥ (७)

धैवतांशग्रहन्यासा मन्द्रस्थानावसानिका ।
तारपञ्चमकोपेता भूरिमध्यमनिस्वना ॥६७७॥

निषादषड्जसम्भूतगमकैरुपशोभिता ।
निर्वेदननियोगार्हाभीरी ककुभभाषिका ॥६७८॥

ध ध ध म म म मा मा गा म मा मं ध धा धं
ध म म ग म प पा धं मा म धा धा प मा गं ।
म प ग रि रि रि सा नो नी स नी री स नी सा
नि ग म म म ग नी सा नो ध धा पा ध धा धं ॥६७९॥

ध ध स प ध ध धा री री नि मा मा स धा धं
ध ध म म ग म मा गा मा प पा धं ध धा ध ।
प म म प म ग री री री स नी सा रि गा मा
म ग रि स नि ध पा मा धं ध धालाप एषः ॥६८०॥

॥ इत्यालाप ॥

धा धा सा स स सा धा ध ध सा मा म ग गा म मा ।
ग सा गा प प पा धा धा खण्डमेतद् द्विरुच्यते ॥६८१॥

धा धा पा प म मा प मा ग नि नि नी सा री स सा नी ध धा
पा मा धा प म धा ध धं प म ध सा पा धा स री री रि री ।
मा मा गा ग ग गा ध धा ध म प पा मा धा म मा गा ग री
री सा सा रि रि धा नि धा नि रि रि नी धा पा ध धं रूपकम् ॥६८२॥

॥ इति रूपकालङ्कारः (रूपकालापः) ॥

॥ अथ मध्यमग्रामा भाषा ॥४॥ (८)

ककुभे मध्यमग्रामा भाषा धैवतदिध्वमा ।
मध्यमांशग्रहा पूर्णा सङ्कीर्णा रिपसङ्गता ॥६८३॥

म मा धा म म पा धा नी ग रि मा प रि पा रि सा ।
सा रि मा म प धा नी धा म म पा मधपा रि सा ॥६८४॥

॥ इत्यालापः ॥

म म मा नि ध मा पा म म प मा रि स स द्विशः ।
म म मा म ध नी सा नि नि ध पा म ग री स म ॥
ग रि मा रि म मा पा ध ध नि सा स धनी स सा ॥६८५॥

॥ इति रूपकालङ्कारः (रूपकालापः)॥ .

॥ अथ शातवाहनी भाषा ॥५॥ (९)

ऋषभांशग्रहा धान्ता मध्यमर्षभसंगता ।
दुर्बलेन निषादेनोपेता ककुभसम्भवा ॥
मध्यमग्रामसंबद्धा[1] भाषेयं शातवाहनी ॥६८६॥

रि री रि म म री री रि स ग मा प प धा नि री ।
रि रि सा रि स मा मा री ग रि मा स ध नी स धा ॥६८७॥

॥ इत्यालापः ॥

रि रि गा रि ग मा री ग रि ग मा म प धा स धा ।
नि ध पा प ध नी सा ध ध स नी प म गा रि धा ॥६८८॥

द्विरिद्विं रि रि री गा रि म रि गा सरि गा रि गा ।
ग म पा प म धा नि ध ध नि धा प ध मा ध धा ॥६८९॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ भोगवर्द्धनी भाषा ॥६॥ (१०)

निषादांशग्रहा भाषा ककुभे भोगवर्द्धनी ।
स्वल्पर्षभसमायुक्ता धैवतन्यासभूषिता ॥६९०॥

निगयोर्गपयोर्युक्ता संगत्या गानमाश्रिता ।
षड्जग्रामे त्वयालापः कीर्त्यते कीर्त्तिमीप्सुना ॥६९१॥

नि नि धा प ध नी नी धा नि ग पा प ग मा रि सा ।
नि ग पा ग प गा नी ग प ग मा रि ग मा प धा ॥६९२॥

॥ इत्यालापः ॥

नि नि ध नि ग नि ग प मा धा नि, नि नि गा गा पा ध पा ध नी ग प धा ।
नि नि ध नि गा प नि प नि नी रि, ग प ग प ध धो द्विरेतयो ॥६९३॥

---

[1] B. संबन्धा ।

नि नि ध नि पञ्चम ग प गा ग प, स रि गा ऋषभगा प गा म प धा ।
नि ग ग प ध नि स नि स ध नी नि, ग प ग प ग नी ध प प नि गा ध ॥६९४॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ मधुरी भाषा ॥७॥ (११)

पञ्चमांशग्रहा धान्ता निगमोर्गपयोरपि ।
धैवतर्षभयोश्चैव संगत्या संगया(ता) मिथः ॥
मधुरी ककुभे भाषा षड्जग्रामसमाश्रिता ॥६९५॥

पञ्चम प नि ग म नि ग म प ग, प ध रि प प नी ध पा ग नी ग प गा[१] ।
ध रि रि ध नि ग प ग प ग मा नि, ग म प ध रि सा नि नि ग धा धा धा ॥६९६॥

॥ इत्यालाप ॥

प प गा नि ग मा धा रि ग प धा रि ग सा ग धा ।
द्विरिदं प प गा नी ग ग प धा रि रि धा स नि ॥
प प पञ्चम गा पा प म प गा रि ध री म धा ॥६९७॥

॥ इति रूपकालाप. ॥

॥ अथ शकमिश्रा भाषा ॥८॥ (१२)

निषादांशग्रहा भाषा शकमिश्रा रिविश्रमा ।
निधयोः[२] सधयोर्युक्ता संगत्या ककुभाश्रिता ॥
षड्जग्रामेण संबद्धा मधुरंर्गमकैर्युता ॥६९८॥

नि नि धा स ध नी पा धा री[३] री ग नि ग री नि धा ।
नि ध सा ध नि मा गा रि प ध पा म ग री रि री ॥६९९॥

॥ इत्यालापः ॥

नि नी नी नि नी धा रि गा सा रि रीति
द्विशो नी नि धा धा नि नी धा प धा री ।
नि सा धा नि पा मा प गा री स धा री
ध नी सं ध नी सा ध नी सा म गा री ॥७००॥

॥ इति रूपकालापः ॥

---

[१] One syllable is extra in this foot.
[२] A. omits विसर्ग ।
[३] B नि ।

॥ अथ काम्बोजी भाषा ॥९॥ (१३)

धैवतांशग्रहन्यासा[१] षड्जग्रामसमाश्रया ।
षड्जधैवतसंवादा पञ्चमर्षभसंगता ॥
काम्बोजी ककुभे भाषा सप्तस्वरसमस्वना ॥७०१॥

ध धा धैवत पा सा ध ध स नी स ध मा ग री ।
ध म धा स ध सा पा ध ध ध धा स प पा प धा ॥७०२॥

॥ इत्यालापः ॥

ध धा धा म सा धा स धा धा स धं सा, ध नी सा ध नी म रि गा धा द्विरेतत् ।
ध धं सं धधं ध[२] ध नी सं ध नी धं, प मं गं ग गा री ग सं गं स धं धं ॥७०३॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ ककुभजनिते विभाषे ॥

॥ अथ मधुकरी विभाषा ॥१॥

भाषाभीरिकया[३] जाता विभाषा ककुभाश्रिता ।
षड्जग्रामेण सबद्धा गमान्यस्वरभूयसी ॥७०४॥

धैवतांशग्रहन्यासा गापन्यासविराजिता ।
नाम्ना मधुकरीत्येषा हृद्दाहे विनियुज्यते ॥७०५॥

धा प धा स नि धा धा प म धा ग रि स री प धा ।
ध प ध ध प धा मा ग स रि गा प ध नी ध धा ॥७०६॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ भोगवर्द्धनी विभाषा ॥२॥

तथैव याष्टिकेनोक्ता विभाषा भोगवर्द्धनी ।
षड्जग्रामेण सबद्धा ककुभे तारमन्द्रगा ॥७०७॥

धैवतांशग्रहन्यासा ऋषभेण विवर्जिता ।
षड्जान्यस्वरभूयिष्ठा गापन्यासा, नियोजिता ॥
वैराग्येऽप्यथवा [५]सन्यासे,-ऽस्या आलाप ईर्यते ॥७०८॥

---

[१] B adds विसर्ग ।
[२] B प ।
[३] B भाषाभीरिकतया ।
[४] A ज्ञाता ।
[५] A B न्यासमस्या ।

धा धा (धा) ध[1] ग मा प पा प म ग पा पा पा म गा गा म नी
धा सा नी ग स नी ध पा म ग म नी धा पा म धा धा ध पा ।
मा धा पा म ध धा प गा स प ग मा पा पा प गा मा नि धा
सा नी सा स नि धा प मा ग प नि धा धा धा प मा धा ध धा ॥७०९॥

॥ इत्यालापः ॥

धा धा धा प म धा पा म गा म मा म ध धा ध पा ।
म धा पा म ध धा गा स म म[2] धा नि नि ध द्विशः ॥७१०॥

ध स ध ध नि नि नी धा नी प पा पा ग गा मं
ध प म ध प म धा नी धा ध नी सा ध धा नी ।
ध म प प म म धं गं गं ग गा मं म धं धं
नि नि नि स स ध धं गा मा ध पा मा ध नी धा ॥७११॥

॥ इति रूपकम् ॥

इति भाषा नव द्वे च विभाषे ककुभे मताः ।
रक्ताङ्गी रक्तवसना वाहनं वकमाश्रिता[3] ॥७१२॥

॥ इति भाषाविभाषासहित ककुभः समाप्तः ॥

॥ अथ टक्कजनिता भाषाः ॥३॥

॥ अथ पौराली भाषा ॥१॥ (१४)

मध्यमांशग्रहा पूर्णा मध्यमग्रामगानयुक् ।
पौरालीति ध मा पा मा ग म पा प ध मा रि सा ॥७१३॥

॥ इत्यालापः ॥

म म मध्यम प गं ग म प गा स प गा रि सा ।
ग रि मा स रि सा मा प म रि सेति द्विरुच्यते ॥७१४॥

म म मा म ध पा नी धा ध प मा प ग मा रि सा ।
स रि गा रि ग मा मा प प ध नी म ध नी स सा ॥७१५॥

॥ अथ दोह्या भाषा ॥२॥ (१५)

तथैव मध्यमग्रामे दोह्या टक्कसमुद्भवा ।
गान्धारांशग्रहा षड्जन्यासा रिपविवर्जिता ॥७१६॥

---

[1] B. धा ।

[2] B. ध ।

[3] This line does not seem to fit in the context.

मा गा सधो नि ध ध नी[1] स नि धा ध मा मा
धा नी स सा म म ध मा ग म नी ध [2]सा सा।
सा गा म गा म ग ध नी नि ध धा नि [3]गा मा
धा नी नि मा ग म म सा स म सा स सं सा ॥७१७॥

॥ इत्यालापः ॥

ग म मा ध नि धा नी धा ध नि सा नि ध सा द्विशः।
नि नि धा ध नि सा गा म ध नि मा ग म सा म मा ॥७१८॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ देवारवर्द्धनी भाषा ॥३॥ (१६)

देवारवर्द्धनी भाषा संपूर्णा टक्कसंभवा।
षड्जन्यासा पञ्चमांशग्रहा रिसपभूयसी ॥७१९॥

पा पा नि सा स नि स सा रि रि धा पं पा मा
मा धा स सा स नि स री रि नि री ध मा गा।
पा धा स सा नि ध ग मा रि ग री ग मा पा
धा नी नि सा स स ध नी ध स नी स सा सा ॥७२०॥

॥ इत्यालापः ॥

पा पं नि सं स नि स री रि ध सा द्विरेतत्
पा मा म धा स स नि सा रि रि नी रि धा मा।
गा पा ध सा स नि ध गा म रि गा रि गा मा
पा धा नि नी स स स धा नि ध सा नि सा सा ॥७२१॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ श्रावणी भाषा ॥४॥ (१७)

धैवतांशग्रहा सान्ता टक्कजो(टक्केनो)ज्झिता मता।
रिपयोस्त्यागतो भाषा श्रावणी षड्जसंश्रया ॥७२२॥

धा मा ग धा मा ग म मा ध धा नी, सा सा म धा नी स स मा ध नी सा।
सा गा ग मा गा स स मा ग सा गा, गा मा म पा धा ग म सा नि सा सा ॥७२३॥

॥ इत्यालापः।

---

[1] A. नि।
[2] A. B. add मनी before सा सा।
[3] A. B. add स before गा मा।

ध म ग ध म ग मा म ध ध नी स द्विरेतत्
ध स म ध नि स सा गा म ग ग गा म गा सा ।
स स म ग स ग मा गा मा म पा धा म गा सा
नि स स नि स स सा स रूपकालाप एष ॥७२४॥

॥ इति रूपकालाप ॥

॥ अथालम्बी भाषा ॥५॥ (१८)

आलम्बी टक्कभाषैव षड्जन्यासग्रहांशिका ।
षड्जग्रामेण सबद्धा सपूर्णा रिगसगता ॥७२५॥

सा सा सा ध स सा री माँ मा मा नी ध (स) सा स सा ।
[1]नि ध पा धा पा म पा पा ध स ग रि गा नि सा सा ॥७२६॥

॥ इत्यालाप ॥

स स स ध स स रि मा म मा नी
ध सा द्विरेतत् स स नी ध पा पा ।
पा मा म मा पा ध स सा स गा री[2]
गा (नो) नि धा नो स स सेति चान्यत् ॥७२७॥

॥ इति रूपकालाप ॥

॥ अथ शार्दूली भाषा ॥६॥ (१९)

निषादांशग्रहा सान्ता षाडवा पस्य लोपत ।
[3]स्वल्पार्षभकनिस्वना षड्जग्रामनिवासिनी ॥
भाषा शार्दूलिकानाम्नी शार्दूलमुनिसम्मता ॥७२८॥

नि नी नि सा नि री रि मा नि पा ध नी स नी म धा
म री स नी ग सा स सा गरी सनी धमा [4]ध मा ।
ध री स गा म सा नि सा म नी नि मा स नी ग सा
स नी स मा नि नी म सा नि मा ग सा स सा इति ॥७२९॥

॥ इत्यालाप ॥

नि नि नि स नि रि री मा नी प धा सा द्विरेतत्
रि म ध म रि स नी गा सा स सा गा नि सा नी ।
ध म म ध ध रि स ग स स नी सा म नी नी
म स नि स ग स सा सा रूपकालाप एष ॥७३०॥

॥ इति रूपकालाप ॥

---

[1] A B नि ध पा धा पा म म पा पा ध स स ग ग रि गा नि सा सा ।
[2] A B पा मा म मा प ध सा स सा गा रि गा रि ।
[3] B स्वल्पार्षभनिस्वना । [4] B मधा ।

॥ अथ मालववेसरी भाषा ॥७॥ (२०)

षड्जग्रहांशकन्यासा गधतारा रिपोज्झिता ।
निषादषड्जबहुला तारगान्धारधैवता ॥७३१॥

मन्द्रमध्यमषड्जा च धापन्यासविराजिता ।
औडुवा टक्कभाषैका नाम्ना मालववेसरी ॥
नियोज्या समरे वीरैर्मतङ्गमतवेदिभिः ॥७३२॥

सा सा नि धा नि नि ध नी स स नी ध धा सा
[१]गा सा स सा स नि ध नी स स सा नि सा सा ।
गा सा स सा नि ग नि धा नि नि धा नि सा सा
मा मा स सा स नि ध सा स स नी ध गा गा ॥७३३॥
॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ त्रवणा भाषा ॥८॥ (२१)

त्रवणा टक्कभाषा स्यात् [२]षड्जग्रामसमाश्रया ।
षड्जांशग्रहणन्यास[३]-मन्द्रषड्जा रिपोज्झिता ॥७३४॥

अत एवौडुवा तारगान्धारस्वरमध्यमा ।
निषादषड्जबहुला[४] तथा बहुलधैवता ॥७३५॥

सा सा स सा नि ध स सा स नि धा नि धा नी
सा सा स नी ध स स सा स नि धा ग गा सा ।
सा सा नि धा नि स स मा ग ग सा स सा नी
धा नी ध नी नि ध स सा ध नि मा नि धा मा ॥७३६॥

मा मा म गा ध स स नी ध स सा स नी धा
नी धा नि नी ध स स सा नि ध नी ध नी नी ।
धा सा स धा नि स ग गा स स मा नि धा नी
सा सा स सालपनमेतदिह [५]न्यरूपि ॥७३७॥
॥ इत्यालापः ॥

म गा म गा षड्ज स गा म गा मा, ध धा म धा मा ग स गा स सा धा ।
नी धा स नी धा स नि धा स गा सा, नी धा नि सा सेति च रूपकं वै ॥७३८॥

॥ इति रूपकालापः ॥

---

[१] B. सा गा ।
[२] A. B. षड्जग्रामसमाश्रयात् ।
[३] A. न्यासा ।
[४] A. बहुलो ।
[५] A. B. -दिहान्यरूपि ।

॥ अथ त्रवणोद्भवा भाषा ॥९॥ (२२)

षड्जग्रहांशकन्यासा तारषड्जगधैवता ।
गापन्यासौडुवा चात्र पञ्चमर्षभवर्जिता ॥७३९॥

षड्जगान्धारबहुला स्पर्द्धायां विनियोगभाक् ।
त्रवणोद्भवा टक्कभाषा षड्जग्रामसमाश्रया ॥७४०॥

स सा ग मा ग मा ग मा ग सा स सा स गा म मा
ग गा ग गा म मा म गा ग गा म धा म धा म सा ।
नि धा स नी ध मा म गा ग सा म मा नि धा स नी
ध सा नि धा स नो ध गा ग मा नि धा नि सा स सा ॥७४१॥

॥ इत्यालापः ॥

सा सा मा गा सा गा म ग ग ग म गा धा म ध म सा
द्विशः सा नी धा मा ग म ग स म मा धा नि ध स नी
धा सा नी गा गा सा स ग ग ग ग मा धा म ध स सा
नी धा मा मा गा गा स नि ध नि ध धा सा नि ध ग सा ॥७४२॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ ललिता भाषा ॥१०॥ (२३)

टक्कभाषैव ललिता ग्रहांशन्यासषड्जभाक् ।
पञ्चमर्षभहीना च तारगान्धारधैवता ॥७४३॥

षड्जानुमन्द्र[1]-बहुला गमधस्वरराजिता ।
ललिता ललितै(:)स्तोभैर्ललितैरुत्कटैः स्वरैः ॥७४४॥

षाडवा याष्टिकमते ऋषभैकविलोपतः ।
संग्रामे विनियोक्तव्या वीरोत्साहविवर्द्धनी ॥७४५॥

सा सा स सा म म ध धा ध ध धा म धा मा
मा गा ग सा स स ग मा स ग मा ध धा धा ।
धा धा ध मा ध नि नि धा म म गा म सा सा
सा धा नि नी ध नि नि गा· ·(?) म सा सा ॥७४६॥

गा धा नि धा नि ध स सा स म गा स मा गा
सा मा ग धैवत ध धा ध ध धा म धा मा ।
मा गा ग सा स स ग सा स ग मा ध धा धा
धा(धा) ध मा ध नि नि धा म म गा ग सा सा ॥७४७॥

[1] A. B. मन्द्रा ।

सा धा नि नी ध नि नि धा ध नि गा म सा सा
गा धा नि धा नि ध स सा स म गा स मा गा ।
सा मा ग धैवत ध धा ध म धा निषादा
नी धा ग मा ग ग म सा ध नि नी नि धा नी ॥
नी धा ध नी ग ग स मा स नि धा नि सा सा[1] ॥७४८॥

॥ इत्यालापः ॥

सा सा मा धा ध धा धं ध ध म म ग ध ग सा द्विः स सा गा म धा
धा नी धा मा ध मा धं म ध म ग ग म सा सा स सा गा ग सा गं ।
मा सं गं मं ध धा धं नि ध ध ध नि म मं मं ध मं गं स सं सं ।
गं सं सा सा स सा नी ध ध नि ध नि ग गा सा ग धा नी स सा सा ॥७४९॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ वेगरञ्जी भाषा ॥११॥ (२४)

षड्जग्रामे टक्कभाषा वेगरञ्जीति कीर्तिता ।
षड्जस्वरग्रहा[2]-शान्ता मन्द्रस्थाननिषादयुक् ॥७५०॥

औडुवा पधहीनत्वादितरै-[3]र्भूयसी स्वरैः ।
माने विलम्बिते प्रोक्ता रसे शृङ्गारनामनि ॥७५१॥

ननूक्तमविनाशित्वं[4] धैवतस्य महर्षिणा ।
षड्जग्रामे कथं लोपशासनं धैवतस्य ते[5] ॥७५२॥

तस्या(:) षाडवकारीति तत्रोत्तरमिदं शृणु ।
उपरागजभावात्त्वावातु लोपो न दुष्यति ॥
यतो न लोपनियम उपरागेषु दृश्यते ॥७५३॥

सा सा स नी स रि स नी ग म सा स सा नी
सा री स मा म म रि सा नी(नि) स नी स री सा ।
री सा रि सा नि स नि सा म ग री स री सा
नी सा रि गा नि ग स गा स स री स नी नी ॥७५४॥

सा री नि सा नि स नि सा स म गा म नी गा
नी सा नि सा नि स रि सा स रि(सा) स नी सा ।
नी सा ग गा रि स नि सा नि स री ग नी सा
गा सा स सा नि स स सालपनं प्रविष्टम् ॥७५५॥

॥ इत्यालापः ॥

---

[1] One foot is extra in this verse. [2] B. ग्रहा ।
[3] A. भूयसी । [4] A. B. omit अनुस्वार । [5] A. तो ।

सा सा गं ग ग री स नी स स नि सा री गा रि मा गा ग नी
सा गा री म म गा ग री रि स रि गा नी सा नि नी नी नि नी ।
सं सं सं रि रि गं म री स रि स मं मा री ग मं मा रि गं
री नी सा म ग री स नी रि ग ग सा सा रूपकं रूपितम् ॥७५६॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ सौराष्ट्री भाषा ॥१२॥ (२५)

षड्जग्रामे टक्कभाषा पलोपेनौडुवा मता ।
षड्जस्वर-[1]ग्रहांशान्तोपेता स्वर-र(रि)भूयसी ॥७५७॥

नैषादबहुला मन्द्रमध्यस्थानकृताश्रया ।
सौराष्ट्रिका प्रयोज्येयं रसे करुणनामनि ॥७५८॥

सा धा नि नी ध नि ध धा ध नि सा नि धा नी
मा सा ग नी ध स ध नी ध स धा नि धा मा।
मा गा ग सा स नि ध सा नि ध नी नि धा नी
नी नी नि धा नि स ध नी ध निषाद सा सा ॥७५९॥

॥ इत्यालापः ॥

र नी ध नी नि नी म नी ध नी स सा ध नी द्विशः
ने नी नि नी ध मा नि नी ध मा नि धा ध सा रि री ।
र मा ध मा म धा रि गा स सा स सा स गा ध नी
ने नी नि नी नि सा नि सा ग नी ध सा नि सा स सा ॥७६०॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ मध्यमदेहा भाषा ॥१३॥ (२६)

षड्जांशग्रहण्यासा पञ्चमर्षभवर्जिता ।
तारधैवतगान्धारा मन्द्रमध्यमसंश्रया ॥७६१॥

मध्यधैवतषड्जाख्या नियोज्या वीर उत्तमे ।
उद्घट्टप्रायगमका षड्जग्रामसमाश्रया ॥
भाषा मध्यमदेहेयं प्रस्तारो(ऽ)स्याः प्रतन्यते ॥७६२॥

सा स धा सा स स धा नि सा नी, स नी ध सा सा स ध नी स नी धा ।
मा म गा मा ध नि नी ध सा पा, नि धा प मा धा स ध मा म सा सा ॥७६३॥

॥ इत्यालापः ॥

A. B. ग्रहांशान्तोपेत ।

स स ध स ध म मा गा मा ध नी नी ध नी नी
ध म ध नि स नि ग गा सा स धा नी ध मा मा ।
म म ध नि नि ध मा नी नी ध धा धा नि सा गा
स नि ध ग स स धा मा मा स सा सेति रूपम् ॥७६४॥

॥ इति मध्यमदेहाभाषायां रूपकालापः ॥

॥ अथ ताना भाषा ॥१४॥ (२७)

ताना[1]टक्कसमुद्भूता भाषा षड्जसमाश्रया ।
षड्जांशग्रहणन्यासा पञ्चमर्षभवर्जिता ॥७६५॥

तारगान्धारभूयिष्ठा मन्द्रषड्जविभूषिता ।
औडुवा करुणे योज्या प्रस्तारो(ऽ)स्याः प्रदर्श्यते ॥७६६॥

स स स स म ध सा स सा स मा धा स सा सा
नि स नि ध ध स मा धा सा ग सा धा नि सा सा ।
म म ध स स प सा म धा स सा नी नि सा नी
ध स नि ध स स सा ध सा ग मा धा नि सा सा ॥७६७॥

॥ इत्यालाप ॥

स स स ग स नी ध नी नी ध धा म,, म धा मा नि सा नी स नी नी स म ग ।
नि नी स स स स ग स नी नि स नी, ध ध नी ध म धा म ग ध स नी सा ॥७६८॥

॥ इति रूपकालङ्कार (रूपकालाप) ॥

॥ अथ पञ्चमलक्षिता भाषा ॥१५॥ (२८)

टक्करागसमुद्भूता भाषा पञ्चमलक्षिता ।
षड्जस्वरग्रहांशान्ता षड्जापन्यासभूषिता ॥६६९॥

रिलोपादौडुवा दीप्ता सगमध्यमपञ्चमैः ।
युद्धवीरे नियोक्तव्या मन्द्रषड्जविभूषिता ॥७७०॥

सा सा सा सा स गा मा पा प प प प प मा ग री ।
ग सा सा पा ग सा पा मा नी नी धा नी स स स सा ॥७७१॥

॥ इत्यालापः ॥

स नि ध नि ध ध पा प पा म पा मा म गा मा
ग स स स ग म पा नी स नि ध नि ध म ध ।
म ग ग म प प मा ग सा स सा स नि ध स
नि ध स नि ध नि ध स स ग ग धा नि सा स ॥७७२॥

॥ इति रूपकालापः ॥

---

[1] B ष्टक्क ।

॥ अथ कोलाहला भाषा ॥१६॥ (२९)

षड्जग्रहांशा सन्यासा मध्यमस्वरभूयसी ।
षाडवेयं मतङ्गस्य मते पञ्चमलोपतः ॥७७३॥

औडुवा निपलोपेन याष्टिकस्य मते सतः ।
मन्द्रधैवतषड्जाख्या कलहे विनियुज्यते ॥
कोलाहला टक्कभाषा षड्जग्रामसमाश्रया ॥७७४॥

सा सा सा सा स सा सा स रि ग म म ग मा गा रि री सा रि री धा
मा री गा री ध मं मं ग म म रि ध स धा सं ग री रि(री)म गं धा ।
गा मं री गं स सा सं स रि ग म रि ग मा गा रि गा री ध धं धं
मं मा मा री ध मा गा स ध स ग रि म मा धा ग सा री ग सा सा ॥७७५॥

॥ इत्यालापः ॥

स धं स री गं(म)ध मं ग मं धं, म गं म गा मं ग रि सा नि धा सं ।
रि गं ग री गं म ध सं द्विरेतत्, स सं स मं गं रि म मं रि सं नी ॥७७६॥

ध सा रि सा गा रि ग सा रि मा मा, ध मं रि गा मं स ध नी ध सा री ।
ग मा म धा सा रि ग सा नि धा सा, रि गा स मा गा म रि गा स सा सा ॥७७७॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ सैन्धवी भाषा ॥१७॥ (३०)

तथैव टक्कभाषा स्यात् षड्जग्रामे तु सैन्धवी ।
षड्जांशग्रहणन्यासा पञ्चमर्षभवर्जिता ॥७७८॥

औडुवा मन्द्रषड्जाख्या तारगान्धारमध्यमा ।
स्वरलङ्घनयोगाढ्यनानागमकपेशला ॥
वीराद्भुतरसा योज्या संग्रामे नाट्यकर्मणि ॥७७९॥

मा मा सा स स गा स सा नि नि स नी धा धा ध मा धा म धा
मा नी धा ध ध धा म गा नि नि स नी नी गा ग सा सा द्विशः ।
सा मा गा ग स गा म धा म म ग सा सा नी नि धा धा म गा
धा नी नी नि ध नी स गा म ध ध मा धा नी ग गा सा स सा ॥७८०॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ मालवी भाषा ॥१८॥ (३१)

षड्जग्रामे टक्करागे भाषा मालविका स्मृता ।
षड्जांशग्रहणन्यासा ऋषभेण विवर्जिता ॥७८१॥

औडुवा षड्जगान्धारपञ्चमैर्दीप्तिमागता ।
भाषेयं मालवी नाम योज्या वाक्कलहे बुधैः ॥
मालवादेः पञ्चमस्य टक्करागस्य मिश्रणात् ॥७८२॥

स स सा म म पा म नि धा ध ग पा म ग गा
स स गा ग ग सा नि ध सा ध प गा ग म पा।
म ग गा स स पा स स पा प प पा नि ध नी
स ग सा नि ध धा म प मा ग स सा नि ध सा ॥७८३॥
॥ इत्यालापः ॥

पा नी पा म प मा प मा ग ग ग सा सा गा ध सा सा ग मा
गा गा पा म ग पा ग सा ग ध स सा पा पा नि नो पा नि सा ।
सा गा मा ग स नी ध नी स ग ध धा धा गा प मा पञ्च मा
गान्धारो ग स षड्ज नी ध रि स गा धा नी स सा रूपकम् ॥७८४॥
॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ श्रवणा भाषा ॥१९॥ (३२)

मध्यमांशग्रहा हीनपञ्चमा षड्जविश्रमा ।
निषादवद्धैवतयोः षड्जधैवतयोः क्रमात् ॥७८५॥

संगत्या सहिता टक्के श्रवणा याष्टिके मते ।
रसे वीरे प्रयोक्तव्या मध्यमग्रामसंश्रया ॥७८६॥

मा धा सा स नि धा नि सा नि ध ग सा सा धा नि सा मा ग मा
मा गा सा स स धा स सा स ग म गा नी धा म री गा रि मा ।
री गा सा स नि धा स सा नि ध नि मा सा नी ध सा मा नि धा
सा मा गा म ग मा ग सा नि ध नि सा सा सेति सालापगी (:) ॥७८७॥
॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ श्रवणोद्भवा भाषा ॥२०॥ (३३)

श्रवणोद्भवा टक्कभाषा मध्यम(मध्य)ग्रामसंश्रया ।
मध्यमांशग्रहा षड्जन्यासा पञ्चमवर्जिता ॥७८८॥

धैवतर्षभगान्धारभूयसी षड्स्वरैर्युता ।
संकीर्णा करुणे वीरे रसे योज्या मनीषिभिः ॥७८९॥

म नी नि नी स सा स री रि री ग मा ग मा ग मा
रि गा नि मो नि धा ध मा स गा रि गा ध सा ग री ।
स नी ग नी ध सा रि गा रि मा ग मा ग नी नि नी
स सा ससेतिरूपतो निरूपितो(ऽ)त्र रञ्जकः ॥७९०॥
॥ इति आलापः ॥

॥ अथ वैरञ्जी भाषा ॥२१॥ (३४)

टक्करागसमुद्भूता मध्यमग्रामसंश्रया ।
गान्धारांशग्रहा षड्जन्यासा पञ्चमवर्जिता ॥७९१॥

षड्जधैवतयोस्तद्वद्गान्धारर्षभयोरपि ।
संगत्या सहिता भाषा वैरञ्जी परिकीर्तिता ॥७९२॥

मध्यमे यद्यपि प्रोक्ता पञ्चमस्या-[1]विलोपतः ।
तथापि न्यासमाश्रित्य तल्लोपो नैव दुष्यति ॥७९३॥

गा गा म म ग सा मा धा गा मा मा गा रि गा स सा ।
सा नी गा नी ग री सा नी नी धा धा नी ग नी म गा ॥७९४॥

रि स नी ध नि सा सा गा म म गा गा स सा स नी ।
ग नी ग गा ध धा गा री रि ग गा म प धा ध मा ॥७९५॥

म म री ग स सा सा नी ग नि गा नी नि धा म धा ।
नि ध मा स नि गा री म म रि सा नि ध मा स सा ॥७९६॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ छेवाटी भाषा ॥२२॥ (३५)

षड्जस्वरग्रहांशान्ता पूर्णा बहुलमध्यमा ।
षड्जमध्यमसंवादा गनिसंगतिसंगता ॥७९७॥

छेवाटी टक्कभाषेयं षड्जग्रामसमाश्रया ।
दिवसस्यान्तिमे यामे [2]गातव्या गीतकोविदैः ॥७९८॥

सा गा गा म ग पा प मा प म प सा गा मा म गा मा स सा
सा मा गा प प पा ध नी ध ध प मा मा मा ग सा सा ग नी ।
धा नी सा स स सा ध नी ग रि ग मा पा धा नि सा नी ग री
धा नी सा स नि धा प मा ग स नि गा नी सा स सालापगीः ॥७९९॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ मालववेसरी भाषा ॥२३॥ (३६)

टक्कभाषैव गदिता तज्ज्ञैर्मालववेसरी ।
निषादांशग्रहा सान्ता सगयोः समयोस्तथा ॥
संगत्या संगता ग्रामे षड्जे पञ्चमलोपतः ॥८००॥

---

[1] A. विलोपित ।
[2] B. ज्ञातव्या ।

नि धा नि नी सा स नि मा स सा धा, ग धा ध सा मा म स गा स सा सा ।
ग धा ध धा सा स ग मा ध मा मा, गा री (म) मा मा ग स सा स गा सा ॥८०१॥

नी धा ध धा नी स रि गा म गा मा, धा नी ध मा मा म म गा (स) सा सा ।
सा गा स नी धा नि ध धा ध नी सा, मा सा स मा गा स ग सा स सा सा ॥८०२॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ गुर्जरी भाषा ॥२४॥ (३७)

निषादांशग्रहा षड्जप्रान्ता पूर्णस्वरा[1] पुन. ।
षड्जमध्यमसंवादा निरिभ्यां संगता तथा ॥
गुर्जरी टक्कभाषेषा षड्जग्रामसमाश्रया ॥८०३॥

नि सा स नी धा ध नि धा नि नी मा, स सा स नी सा रि रि सा म गा री ।
रि धा ध गा धा रि रि नी नि धा धा, ध नी ध नी मा स स सेति सान्ता ॥८०४॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ सौराष्ट्री भाषा ॥२५॥ (३८)

पूर्णा सौराष्ट्रिका टक्कभाषा षड्जस्वरान्तिमा ।
निषादांशग्रहा षड्जग्रामगानोपशोभिता ॥८०५॥

नि नि नि ध नी सा स नि नि नि री गा ।
[2]स स स ग गा सा ग स ध नि नी धा[3] ॥८०६॥

म ग मा नि नि नी नि ध सा म म नी, नि नि धा स स गा म ध नी ध ध नी ।
ध म मा स रि धा स स गा स नि धा, निससालपनं गदितं विभुना ॥८०७॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ सैंधवी भाषा ॥२६॥ (३९)

षड्जन्यासा मध्यमांशग्रहा धैवतभूषिता ।
पूर्णा मध्यमषड्जाभ्यां सधाभ्यां संगता [4]मिथः ॥
सैन्धवी टक्कभाषा स्यात् मध्यमग्रामसंश्रया ॥८०८॥

मा मा मा म नि नी धा धा स रि सा नि ध धा ध नी ।
नी री नी धा ध धा नी सा सा ध नी प ध पा म मा ॥८०९॥

---

[1] B. adds विसर्ग ।
[2] A. B. स स सा ग ग स ग स ध नी नी धा ।
[3] Two feet are wanting in this verse.
[4] A. मध ।

ग स सा प स नी धा मा मा सा री ग म पा प धा ।
नि प धा प म गा री री रि नि ध धा स नी . . (?) ॥८१०॥

गा मा मा म ध नी पा धा पा मा ग रि रि नि री·(?) ।
नि ध धा ध नि सा री पा म म मा म स सा इति ॥८११॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ वेसरी भाषा ॥२७॥ (४०)

वेसरी टक्कभाषा स्यात् षाडवी पविवर्जिता ।
षड्जस्वरग्रहांशान्ता संगता धनिपादयोः ॥
षड्जधैवतयोश्चैव रते वीरे नियुज्यते ॥८१२॥

सा सा सा ध नि गा सा सा मा मा मा म म गा स सा ।
स प मा ग रि सा सा धा नी धा सा सेति सम्मता ॥८१३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ पञ्चमी भाषा ॥२८॥ (४१)

पञ्चमांशग्रहा षड्जन्यासा टक्कसमुद्भवा ।
पञ्चमर्षभसंवादा षड्जमध्यमसंगता ॥
संपूर्णा पञ्चमी भाषा मध्यमग्रामसंश्रया ॥८१४॥

प प रि प रि प पा पं मा प पा मा प सा सं
रि रि रि नि ध ध पा पं पा स मा री ग मा मं ।
रि स प स प प गा री सा स री पा प री री
ग रि ग म ग ध धा मा गा रि री मा स सा सा ॥८१५॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ रविचन्द्रा भाषा ॥२९॥ (४२)

गान्धारांशग्रहा षड्जन्यासा पूर्णस्वरा मिथः ।
संगता समयोश्चैव रिगयोश्चाल्पसप्तमा ॥
रविचन्द्रा टक्कभाषा मध्यमग्रामसंश्रया ॥५१६॥

गा ध गा म सा स मा ध मा स मा ग सा स सा म
गा ध धा ध मा रि मा रि री ग सा स सा म मा ग ।
सा स री ग मा स मी ध सा ग मा म सा नि धा म
सा स सा स नी नि सा स धा स सा स नी स पा स ॥८१७॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ अम्बाहेरी भाषा ॥३०॥ (४३)

मध्यमांशग्रहा षड्जन्यासा पञ्चमवर्जिता ।
गान्धारधैवताभ्याञ्च बहुला टक्कसम्भवा ॥
भाषाम्बाहेरिकानाम्नी षड्जग्रामोपशोभिता ॥८१८॥

मा मा मा म म सा मा गा री गा री म ध नी ध सा ।
सा नि धा म ध नी मा ग रि गा सा रि ग मा स सा ॥८१९॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ मध्यमग्रामदेहा भाषा ॥३१॥ (४४)

मध्यमांशग्रहा षड्जन्यासा टक्कसमुद्भवा ।
षड्जमध्यमसंगत्या(ऽ)पचिता[1] मध्यगानयुक् ॥
मध्यमग्रामदेहेयं भाषा पूर्णस्वरोदिता ॥८२०॥

म म मा म रि गा गा म म प धा नि प धा म गा ।
सा रि गा स नि धा मा म म ग मा स म गा स सा ॥८२१॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ गान्धारपञ्चमी भाषा ॥३२॥ (४५)

टक्करागसमुद्भूता मध्यमग्रामसंभवा ।
धैवतांशग्रहा सान्ता गान्धारस्वरभूयसी ॥
षड्जमध्यमसंवादा पूर्णा गान्धारपञ्चमी ॥८२२॥

ध ध धा ध म पा मा ग ग ग री स ग री रि गा ।
ग म पा ध ध नी धा धा नि ध पा स म मा स सा ॥८२३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ टक्कजनिते विभाषे ॥२॥

॥अथ तानवलिता विभाषा ॥१॥ (३)

स्यात्तानवलतिर्नाम विभाषा टक्करागजा ।
मध्यमांशग्रहा पूर्णा षड्जन्यासकृतस्थितिः ॥
शार्दूलमुनि-सम्मत्या मध्यमग्रामसंश्रया ॥८२४॥

स प ध प म प धा नी धा प पा मा म गा री
ध स ध प ध प मा पा पा म धा धा ध सा सा ।
रि रि ग रि रि स सा री सा स सा नी ध पा नी
ध प प म म प सा धा नी स सालाप उक्तः ॥८२५॥

॥ इत्यालापः ॥

[1] A. B. संगत्या ।

॥ अथ पोता विभाषा ॥२॥ (४)

पञ्चमांशग्रहा षड्जन्यासा याष्टिकसम्मता ।
मध्यमग्रामगा पूर्णा पोता नाम विभाषिका ॥८२६॥

प प प ध नी सा धा म प धा ग म धा प धा ।
प ग री स रि गा धा म प म गा स रि गा स सा ॥८२७॥

॥ इत्यालाप ॥

एव भाषा(ः)समाख्याता [1]एकत्रिंशद्विभाषिके ।
द्वे एव सर्वसम्मतया टक्के प्रोक्ता महीभुजा ॥८२८॥

॥ इति टक्कराग सम्पूर्ण ॥

॥ अथ शुद्धपञ्चमजनिता भाषा ॥४॥

॥ अथ आभीरी भाषा ॥१॥ (४६)

पञ्चमांशग्रहन्यासा शुद्धपञ्चमसंभवा ।
प्रचुरंगमकैर्युक्ता गान्धारर्षभवर्जिता ॥८२९॥

सग्रामे विनियोक्तव्याऽऽभीरी वीररसावहा ।
सपूर्णा चास्ति भाषेय याष्टिकाचार्यसम्मते ॥८३०॥

ननु नौडुवतानेषु गान्धारर्षभयो क्वचित् ।
लोपो विधीयते सद्भिरिह किं तस्य नोवना ॥८३१॥

उच्यते, नैव दोषो(ऽ)स्ति भाषात्वादिह भाषणात् ।
आचार्यस्य तद्वक्तर्यप्रामाण्यमुररीकृतम ॥८३२॥

प प पा नि नि धा ध प सा ध म पा, ध प पा ध म धा स स सा नि स नी ।
नि ध पा म ध पा प प मा ध स सा, स नि सा नि नि धा प म धा प प पा ॥८३३॥

म ध सा स स नी स नि नी ध नि धा, ध प मा ध प पा प म धा स स नी ।
ध स सा नि ध पा म ध पा ध नि नी, ध प मा ध प पालपन गदितम् ॥८३४॥

॥ इत्यालाप ॥

नी नी स नी नी स ध सा स धा मा, धा नी स धा मा प नि नी ध धा पा ।
पा धा म मा धा प म धा प मा धा, सा नी स धा मा प नि नी ध पा पा ॥८३५॥

॥ इति रूपकालाप ॥

---

[1] Actually thirtytwo Bhāṣās have been given instead of thirtyone

॥ अथ बाङ्गाली भाषा ॥२॥ (४७)

बाङ्गाली पञ्चमे भाषा मध्यमग्रामसंश्रया ।
पञ्चमांशग्रहन्यासापन्यासा ऋषभस्वरे ॥८३६॥

आतारस्थानगान्धारगतिरस्याः[1] प्रयोगतः ।
उत्सवेषु सदा गेया रसे पञ्चेषुदैवते ॥८३७॥

पा पा पा स नि सा नि धा स स स सा री सा रि सा री म मा
मा मं ग स रि रि रि रि सा री सा स री सा स री[2] ।
मा धा सा स स नी ग गा स स ध सा मा पा म मा मा ग गा
री री सा रि रि मा ध पा म ध प पालोपो(ऽ)त्र संलापितः ॥८३८॥

॥ इत्यालापः ॥

स प रि प प प सं नी धा स सा सा स मा प
नि प प स नि ध धा नी नो प पा धा स सा सा ।
स रि रि म म म धा मा मा ग धा री ग री सा
स स नि नि ध ध नो नी पा प पा रूपके स्युः ॥८३९॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ सैन्धवी भाषा ॥३॥ (४८)

पञ्चमांशग्रहन्यासा रिपापन्याससंयुता ।
आतारपञ्चमगतिर्भूयसी ऋषभेण तु ॥८४०॥

अल्पसप्तमनिस्थाना स्वनैः सङ्क्रमकैः शुभा ।
प्रयोज्या सर्वभावेषु शुद्धपञ्चमसंभवा ॥
सैन्धवी मध्यमग्रामे गेया क्षितिभृतोदिता ॥८४१॥

पा पा पा स प धा रि री रि रि रि मा[3] मा धा प पा सं प धा
सा री री रि रि सा रि री स रि ग री मा धा प धा सा रि गा ।
सा री री रि रि गा प री रि म स सा री री स धा पा म धा
पा मा धा प प सा प धा स प ध सा पा धा स पा धा स नी ॥८४२॥

री री सा रि स री प मा ध प म धा पा पा स पा धा स री
पा मा धा प म धा प पा स प ध सा री री रि री सा रि री ।
री सा री ग रि सा ध पा ध स रि गा सा धा रि धा री रि गा
पा री री म स सा रि री स ध प मा धा पा म धा पा प पा ॥८४३॥

॥ इत्यालापः ॥

[1] A. omits विसर्ग ।

[2] The metre is broken in this foot.	[3] B. पा ।

पा धा मा ध स रि (री) ग सा रि स रि मा गा री स धा सा ध धा
पा धा सा रि रि री प री प प रि मा मा मा म सा सा रि सा ।
री री री रि रि सा स धा ध प प पा धा धा स सा पं ध सा
री सा री ग स धा ध पा ध प म धा धा पा म धा धा प पा ॥८४४॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ त्रवणा भाषा ॥४॥ (४९)

तथैव[1] पञ्चमोद्भूता त्रवणा भूरिपञ्चमा ।
पञ्चमांशग्रहन्यासा ऋषभेण विवर्जिता ॥८४५॥

षाडवान्दोलितैर्युक्ता गमकैर्मध्यमाश्रिता ।
तारगान्धारकं यावदालापगतिपेशला ॥
उद्वेगे विनियोक्तव्येत्याह भाषाविचक्षणः ॥८४६॥

प धा प धा नी ध नि धा नि नी सा, नि धा प धा धा ग ग सा स नी धा ।
स सा स नी धा स ध नी नि धा पा, म धा प पालाप इतीरितो(ऽ)यम् ॥८४७॥

॥ इत्यालापः ॥

प धा नि धा स नी ध धा प धा म मा स सा नि धा
ध सा नि धा ध नी नि नी प मा ग सा स गा ग गा ।
म मा ग धा ग सा स सा नि धा नि नी नि नी म धा
ध धा प नी नि नी ध पा प धा ध मा स धा ध धा ॥८४८॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ दाक्षिणात्या भाषा ॥५॥ (५०)

शुद्धपञ्चमभाषा स्यात् मध्यमग्रामगानयुक् ।
पञ्चमांशग्रहन्यासा तारैर्निमपधैवतैः ॥८४९॥

उपेता ऋषभेणापन्यासेन स (सा) विराजिता ।
दाक्षिणात्या नियोक्तव्या प्रियस्य स्मरणे बुधैः ॥८५०॥

पा पा प मा ध स नि री रि रि मा रि गां री
गा गा प नी म नि ध पा प प पा ध सा नी ।
री री रि री ग रि ग गा रि स नी रि री नी
नी गा प नी ध प स नी म ग री ग री री ॥८५१॥

नी री स नी नि ध प नी ग नि धा प पा मा
धा सा नि री रि रि रि गा स नि री रि गा मा ।

[1] A. B. तथैवत्र ।

गा री स नी ध स प धा स नि री···(?)
री री रि री ग ग प पा नि प नी ध पा पा ॥८५२॥

॥ इत्यालापः ॥

पं पं धं ध म नी रि री ग रि स नी धा नी नि पा पा ध सा
नी री नी रि रि गा स सा म ग रि नी मा गा ग री मा नि सा।
नी धा नी नि प पा प मं ध ध स नी री री ग री सा नि धा
नी नी पा प ध धा स नी रि रि ग नी सा नी ध री री प पा ॥८५३॥

॥ इति रूपकालापः ॥

याष्टिकस्य मते चैषा विभाषा परिकीर्तिता ॥८५४॥

॥ अथ सौराष्ट्री भाषा ॥६॥ (५१)

सौराष्ट्री मध्यमग्रामे ग्रहांशन्यासपञ्चमा।
षड्जपञ्चमभूयिष्ठा मन्द्रमध्यमसंयुते ॥८५५॥

तारषड्जमयोपेता ऋषभेण विवर्जिता।
शृङ्गारे सर्वभावेषु नियोज्या पञ्चमोद्भवा ॥८५६॥

पा पा प पा म ध नि सा स स नी ग मा सा
सा नी ग नी ग नि ध धा प ध सा स पा पा।
पं पा ध पा ध प स मा म ध नी म धा नी
मा धा नि सा स नि नि गा नि ग सा स सा नी ॥८५७॥

गा नी ध धा ध ध म धा स म पा प पा पा
धा पा ध पा म म म धा नि म धा नि मा धा।
नी सा स पा म नि नि धा प प धा प मा धा
पा मा ध पा प प इहालपनं प्रविष्टम् ॥८५८॥

॥ इत्यालापः ॥

पा प म सा नि स सा नि ग ग स सा, नी ग ग सा स नि गा ग नि नि ग मा।
नी ध ध धा ध ध सा ध स स म पा, धा प ध पा म म मा म ध मं धा ॥८५९॥
धा नि स सा नि ग गा स स नि ध धा, सा नि ध सं प प पं ध ध प म धा।
सं प म मं ध ध ग म नि ध ध पा, पं म ध धं प म धं ध प प प पा ॥८६०॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ कैशिकी भाषा ॥७॥ (५२)

मध्यमग्रामगानार्हा शुद्धपञ्चमसंभवा।
पञ्चमांश[1]ग्रहन्यासा मध्यपञ्चमभूयसी ॥८६१॥

---

[1] A. पञ्चमाशें B. पञ्चमाशैः।

पापन्यासा तारषड्जस्वरगान्धारमध्यमा ।
पञ्चमांशग्रहन्यासा सेर्ष्यायां विनियोजिता ॥८६२॥

समसप्तस्वरा सा तु तारर्षभविराजिता ।
मन्द्रमध्यमसंयुक्ता नियोज्योत्सवकर्मणि ॥८६३॥

कैश्चिदेता पुनः प्रोक्ता भाषाङ्गमिह सूरिभिः ।
एतामेव विभाषेति याष्टिको मुनिरन्वशात् ॥
निखिलेषु च भावेषु [1]विनियोगस्तयाब्रवीत् ॥८६४॥

प प पा स स धा स नि सा स ध सा, म स सा म ध सा स रि सा रि स री ।
स रि गा म प सा ध म सा स स धा, म म सा ध ध सा नि नि धा नि म गा ॥८६५॥

म प धा प स पा स म धा स म मा, स म धा स ध सा नि रि सा रि ग सा ।
स ध मा ग ग सा स स गा म स सा, ध स मा नि नि धा म म गा म प पा ॥८६६॥

॥ इत्यालापः ॥

म मा म धा स नी ध नी ध सा ध गा ग सा स नी
ध नी ध पा प री ग सा ध नी ध मा नि धा स सा ।
ग मा नि धा प धा स री ग री म गा स धा नि धा
ध धा प मा म मा नि धा स सा म नी नि धा ध पा ॥८६७॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ गूर्जरी भाषा ॥८॥ (५३)

गुर्जरी पञ्चमादेव मध्य(म)ग्रामसंश्रया ।
पञ्चमांशग्रहन्यासा मधनीस्वरभूयसी ॥८६८॥

गापन्यासा तारषड्जा विजये विनियोगभाक् ।
इमामेव विभाषेति मुनिराचष्ट याष्टिकः ॥८६९॥

प पा प धा मा स ग सा म नी नी, ध धा नि धा नी नि ग सा ध मा मा ।
ग मा स गा गा स स री म धा सा, स गा प पा मा ग ग पा ध पा पा ॥८७०॥

॥ इत्यालापः ॥

प षड्ज सा सा स ध नी नि नी धा, प धा स धा मा म ग सा रि मा पा ।
प सं नि नी गा प म गा ग मा नी, नी धा ध पा रूपकमुक्तमेतत् ॥८७१॥

॥ इति रूपकालापः ॥

[1] A. विनियोग तथा etc.

॥ अथ आन्ध्री भाषा ॥९॥ (५४)

पञ्चमादेव संभूता षड्जग्रामनिवासिनी ।
ग्रहांशऋषभन्यासपञ्चमा स्वल्पषड्जका ॥
सकाकलिका भाषाऽऽन्ध्री किन्नरोरगवल्लभा ॥८७२॥

रि री रि रि म री गा रि रि म धा ध म सा नि री ।
स नि री रि रि री मा रि रि ग मा प ध मा प धा ॥८७३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ भावनी भाषा ॥१०॥ (५५)

गान्धारांशग्रहा षड्जग्रामगामिसमस्वरा ।
पन्यासा स्वल्पनिस्वानपञ्चमा पूर्णसुस्वरा ॥
सपमध्यमसंगत्योपचिता भावनी स्मृता ॥८७४॥

गं गा ग म स मा गा म स म पा प ध नी नि गा ।
ग रि सा म ग री सा स प ध नी म प नी ध पा ॥८७५॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ बाङ्गाली भाषा ॥११॥ (५६)

धैवतांशग्रहा न्यासपञ्चमा संगता पुनः ।
षड्जधैवतसंगत्या तया संवादमापिता ॥८७६॥

मध्यमर्षभयोर्भाषा बाङ्गाली पञ्चमोद्भवा ।
षड्जग्रामकृतावासा गीतविद्राजसम्मता ॥८७७॥

ध धा ध पा मा स ध सा रि मा पा, ध नी रि गा मा म रि मा प धा नी ।
स धा रि मा धा ध प मा स धा मा, नि धा प मा गा रि स धा ध पा पा ॥८७८॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ तानोद्भवा भाषा ॥१२॥ (५७)

मध्यमांशग्रहा[1] स्वल्पर्षभस्वनविराजिता ।
पञ्चमन्याससंयुक्ता मषसंगतिसंगता ॥
तानोद्भवा पञ्चमोत्था मध्यमग्रामवासिनी ॥८७९॥

म मा स गा सा रि ग धा म पा धा, म नी प धा मा म ध नी ध नी सा ।
म मा म नी पा ध ग सं नि धा नी, नि धा प धा मा म ग री म पा पा ॥८८०॥

॥ इत्यालापः ॥

---

[1] A. B. add विसर्ग ।

॥अथ त्रावणी भाषा ॥१३॥ (५८)

नियादांशग्रहा स्यात्पञ्चमा गनिसंयुता ।
षड्जमध्यमबाहुल्या पञ्चमर्षभदुर्बला ॥८८१॥

पञ्चमर्षभयोर्यद्वा बाहुल्येनोपशोभिता ।
सकाकलिस्वरा भाषा त्रावणी पञ्चमोद्भवा ॥८८२॥

नि नी नि नी धा नि ध नी प मा मा, स सा म सा सा स ग री प मा पं ।
स मा रि मा मा प प सं म पा पा, प नी नि नि(नी)सा म नी(नि)पा···(?)॥८८३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ त्रावणी भाषा ॥१४॥ (५९)

याष्टिकस्य मते चेयं षड्जांशा पञ्चमान्तिका ॥८८४॥

सं सं सं प प पं ध धा ध नि नि नी सा सं नि धा नी ध सा
री सा सा नि ध नि(नी)ध सा रि प रि मा सा री प पं पा ध नी ।
मा सं नी स नि मा प मा ध स नि धा मा गा म धा नी स सा
सं सं सं नि स सं नि गा स नि ध सा सा सा ध नी पा प पा ॥८८५॥

॥ इत्यालापः ॥

केषाञ्चिदेषा भाषाङ्गं षग्रहांशा रिपोज्झिता ।
[1]आतारमन्द्रधा गाल्प(?) प्रार्यते चोरमध्यमा ॥८८६॥

॥ अथ शुद्धपञ्चमजनिते विभाषे ॥३॥

॥ अथ विभावनी विभाषा ॥१॥ (५)

पञ्चमांशग्रहन्यासा शुद्धपञ्चमसंश्रया ।
मतारा [2]मन्द्रषड्जा च सापन्यासा रिवर्जिता ॥
विभावनी विभाषेयमुत्सवे विनियोजिता ॥८८७ ॥

पा पा पा म ग मा प पा म ग ध नी धा मा म'गा मा प पा
पा गा गा स स नी ध पा प प म नी नी धा नि सा सा म गा ।
मा पा पा प म पा म नी स नि ध पा पा पा म पा मा नि सा
नि(नी)धा मा ग प मा नि नी ध प स धा सा धा प मा धा प पा ॥८८८॥

॥ इत्यालापः ॥

पं पं पं म ग मं म पं प म ग गं मं मं नि म स्री(मं नी) ध मं
गा पा पा प प गा स सा स नि ध सा नी धा प पा मा नि नी ।
नी धा नी स म मा ग मं प प ग नी सा नी ध धा पा प पा
सा नी नी ध नि नी ध नी स स स मा पा धा प पा रूपकम् ॥८८९॥

॥ इति रूपकालापः ॥

---

[1] A. अतार etc.

[2] B. षड्जमन्द्रा ।

॥ अथ आन्धाली विभाषा ॥२॥ (६)

पञ्चमे दाक्षिणात्या या विभाषाऽऽन्धालिका मता ।
पञ्चमांशग्रहन्यासा निषादाल्पतया युता ॥८९०॥

भूरितारस्वरा तारधैवता मृदुषाड्जिका ।
सापन्यासा विहीना च गान्धारेणेति षाडवा[1] ॥
नियुक्तनिधने गेया याष्टिकेन प्रकीर्तिता ॥८९१॥

प प म म स रि मा पा धा प धा पा ध प ध
ध ध प प स म सा री री प मा धा म मा पा ।
स नि ध प प ध प ध प प मा मा म सा री
म प ध प [2]ध प मा प धा प मा पा प ना सा ॥८९२॥

नि स नि म ध नि स ध मा म री मा प ध ध
स म रि स रि प री मा मा प धा प ध त धा ।
प ध प प म म सा री मा प धा प ध पा धा
स नि ध प प ध पा मा पा प आलाप उक्त ॥८९३॥

॥ इत्यालाप ॥

रि री प पा री स रि सा ध पा द्वि', प धा ध पा धा ध प पा म मा मा ।
म मा प मा पा प ध पा ध मा मा, प मा घ सा धा स ध सा म धा मा ॥८९४॥

॥ इति रूपकालाप ॥

[3]त्रयोदशैव भाषा [4] स्युर्विभाषे द्वे तथैव च ।
शुद्धपञ्चमरागेऽत्र मुनित्रितयसम्मते ॥८९५॥

॥ इति पञ्चम समाप्त ॥

॥ अथ भिन्नपञ्चमजनिता भाषा ॥५॥

॥अथ शुद्धभिन्ना भाषा ॥१॥ (६०)

भिन्नपञ्चमजा भाषा षड्जग्रामकृताश्रया ।
धैवतांशग्रहन्यासा धैवतर्षभसङ्गता ॥
षड्जमध्यमसंवादा शुद्धभिन्ना मता सताम् ॥८९६॥

---

[1] B षाडवे ।
[2] A omits second धप ।
[3] Actually fourteen 'Bhāṣās' have been given under this Rāga
[4] A omits विसर्ग ।

ध ध धा ध रि धा धा रि स म धा रि प नी प धा ।
ध प मा स रि गा मा ग ध रि धा रि ध धा प पा ॥८९७॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ धैवतभूषिता भाषा ॥२॥ (६१)

तथैव पञ्चमे भिन्ने मध्यमग्रामगानयुक् ।
मध्यमांशग्रहा धान्ता मन्द्रर्षभविभूषिता ॥८९८॥

मध्यमर्षभसंवादा ऋषभस्वरदुर्बला ।
द्रुतमध्यलया तारषड्जा स्फुरितधैवता ॥८९९॥

पूर्णाऽऽरोह्यवरोहिभ्यां वर्णाभ्यामुपशोभिता ।
ललितैर्गमकैर्युक्ता भाषा धैवतभूषिता ॥९००॥

म म म रि म रि मा मा गा म सा म म गा री
म ग रि म ग रि म म मा प प ध ध नी ध ।
म म म ग रि म पा प धा नि धा नी स [1]धा प
प ध नि स ध नि स ध मा म री मा प ध ध ॥९०१॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ विशाला भाषा ॥३॥ (६२)

पञ्चमांशग्रहा धान्ता षड्जधैवतसंगता ।
संपूर्णा मध्यमग्रामे भिन्नपञ्चमसंभवा ॥
विशाला गदिता भाषा बुधैः किन्नरवल्लभा ॥९०२॥

प प पचम धा नी ध स ध नी स ध नी प धा ।
प म गा स रि गा मा प प ध नी म प नी प धा ॥९०३॥

॥ इत्यालाप ॥

इत्येताः पञ्चमे भिन्ने भाषास्तिस्रः प्रकीर्तिताः ॥९०४॥

॥ अथ टक्ककैशिकजनिता भाषा ॥६॥

॥ अथ मालवा भाषा ॥१॥ (६३)

[2]टक्ककैशिकजा भाषा मालवा षडजसंश्रया ।
धैवतांशग्रहन्यासा षड्जधैवतसंगता ॥
पञ्चमर्षभयोश्चापि संगत्योपचिता सदा ॥९०५॥

ध ध धा ध ध धा धा धा स रि मा प प मा ग री ।
म धा पा धा ग री मा प म धा ध्यालाप ईरितः ॥९०६॥

[1] B पा।

[2] B टक्का etc

॥ अथ भिन्नवल्लिका भाषा ॥२॥ (६४)

षड्जांशधैवतन्यासा[1] बहुला धनिषादयोः ।
पञ्चमर्षभसंवादा टक्ककैशिकसंभवा ॥
भाषेयं भिन्नवल्लीका षड्जग्रामकृताश्रया ॥९०७॥

ध ध नी ध नि धा नी धा प नी नि स नी ध धा । ८
ध प नी म प नी मा री स गा री म प नी ध धा ॥९०८॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ गान्धारललिता भाषा ॥३॥ (६५)

मध्यमांशग्रहा पूर्णा धैवतन्यासभूषिता ।
नियोज्या पितृकृत्येषु गान्धारललिताह्वया ॥९०९॥

मा धा सा सा प पा सा सा म ग धा स ग री स री ।
ध धा स री रि गा गा री रि सा गा री स री ध धा ॥९१०॥

॥ अथ कच्छेली भाषा ॥?॥ (?)

मध्यमांशग्रहन्यासा निगाल्पा सरिवर्जिता ।
प्रसन्नषाड्जिका (सा) रिभूयसो शासने स्मृता ॥
कच्छेली भाषिका [2]भिन्नषड्जे मध्यमगान्तयुक् ॥९११॥

॥ अथ द्राविडी भाषा ॥४॥ (६६)

पञ्चमांशग्रहा धान्ता पूर्णा मध्यमभूयसी ।
मध्यमग्रामगा भाषा धनिसंगतिराजिता ॥
द्राविडी देशनाम्नेयं विख्याता याष्टिकोदिता ॥९१२॥

पा पा मा म ग धा धा पा मा धा सा सा नि धा ध नी ।
प प नी ध प नी धा धा धा स नि धा म म नी नि धा ॥९१३॥

॥ इत्यालापः ॥

इमां विभाषामाचष्ट स्पष्टं कश्चिन्न तद्वरम् ।
इति तिस्रः समादिष्टाष्टक्ककैशिकसंभवाः ॥
भाषा भाषाविदग्धेन कालसेनेन भूभुजा ॥९१४॥

---

[1] B न्यास ।

[2] The reference to भिन्नषड्ज is confusing in the context of the 'Bhāṣās' of टक्ककैशिक । Kallinātha's commentary on S. R. gives कच्छेली as a Bhāṣā of भिन्नपञ्चम । cf. S. Rāj. v. 1027.

॥ अथ हिन्दोलकजनिता भाषाः ॥७॥

॥ अथ भिन्नवलिता भाषा ॥१॥ (६७)

हिन्दोलि(ल)कसमुद्भूता मध्यमग्रामवासिनी।
गान्धारांशग्रहा षड्जप्रान्ता धैवतवर्जिता ॥९१५॥

गा गा रि सा नि नि नि नी प स नी प पा पा
नी सा स गा स नि स गा ग स गा ग गा सा।
पा नी स सा रि नि नि नी नि म गा ग सा नी
नी नी स मा ग स नि सा स स सालपेत ॥९१६॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ द्राविडी भाषा ॥२॥ (६८)

द्राविडी प्रेङ्खके[1] भाषा पञ्चमांशग्रहा तथा।
षड्जस्वरान्तिमा पूर्णा षड्जग्राममुपाश्रिता ॥९१७॥

पा नी धा ध स मा स गा रि ग ग गा गा री स धा सा रि गा
मा री गा स ध सा प धा प ग म पा धा सा रि पा गा प मा।
गा री सा स नि सा प री स स रि धा सा री ग गा मा म गा
री सा री ग रि री स री म प स सा सालाप इत्यूहितः ॥९१८॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ रविचन्द्रा भाषा ॥३॥ (६९)

निषादांशग्रहा सान्ता रविचन्द्रा धवर्जिता।
षड्जे प्रेङ्खकसंभूता भाषा गीतज्ञवल्लभा ॥९१९॥

नि नि नि स म म मा री मा ग री सा स सा मा
ग म नि नि स स नी सा सा नि पा पा प नी सा।
नि प प प नि स नी सा पा स नी गं ग पा मा
प म म रि म प नी नी सा नि नी नी स सा सा ॥९२०॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ पार्वती भाषा ॥४॥ (७०)

पार्वती प्रेङ्खके भाषा षड्जन्यासग्रहांशिका।
संपूर्णा षड्जगानार्हा गमकालप्तिपेशला ॥९२१॥

---

[1] The author speaks of प्रेङ्खक as a synonym of हिन्दोलक।

स स नि प म रि मा मा नी ध पा मा म री मा
प नि नि म रि म गा नी सा नि नी सा ग पा नी ।
स स नि प म प नी मा धा नि धा पा म मा री
स म रि म स म गा री सा नि सलाप उक्त ॥९२२॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ गौडी भाषा ॥५॥ (७१)

गौडी हिन्दोलि(ल)के भाषा षड्जन्यासग्रहांशिका ।
मन्द्रषडजी (जा) पञ्चमोत्थगमकालापपेशला ॥९२३॥

धैवतर्षभहीना च मन्द्रषडजा रिधोज्झिता ।
त्रिमसभाषणे तज्ज्ञैर्नियोज्या षडजसश्रया ॥९२४॥

सा सा स सा स ग म पा प म पा म पा मा
मा गा स सा स स ग मा प प मा ग मा पा ।
मा पा ग पा म प ग मा प प मा ग सा सा
सा सा नि सा ग म म गा म नि सा म सा सा ॥९२५॥

गा सा स सा स स ग मा स ग मा स सा गा
सा पा प पा म प म गा ग स सा स सा मा ।
सा प म प प प ग म प ध मा म सा मा
सा गा स मा नि म ग सा स नि सा स सा सा ॥९२६॥

॥ इत्यालाप ॥

स स ग म ग प मा म (स) म ग सा षड्ज स स
ग म म प प (ग) गा प मा प गा सा प मा पा ।
ग ग नि प नि स नी सा सा ग मा पा म पा म
म म म म ग नि सा म गा म गा सा नि सा म ॥
ग ग स स इति युक्त रूपक गौडिकास्य(स्यम्) ॥९२७॥[1]

॥ इति रूपकालाप ॥

॥ अथ मालववेसरी भाषा ॥६॥ (७२)

हिन्दोलि (ल)के पुनर्भाषोद्भुवा मालववेसरी ।
षड्जांशग्रहणन्यासा गापन्यासा रिधोज्झिता ॥९२८॥

गतारा मन्द्रपा युक्ता गमकैश्च सपञ्चमैः ।
योज्या सभोगशृङ्गारे रसे वीरे च सा बुधैः ॥९२९॥

---

[1] One foot is extra in this verse

स सं सं नि पं पं प मं गं ग पं मं
ग मं सं ग पं मं प पं पं म गं मं ।
म गं सं स पं मं स सं गं स पं नी
स सा नी नि सं गं स मं गा प नी सं ॥९३०॥

॥ इत्यालापः ॥

सा सा नि पा म प म गा म
सा सा स गा ग प म सा द्विः
सा सा ग सा म नि नि पा नि प मा ग गा सा
सा नी ग मा स प नि पा स नि सा स सा सा ॥९३१॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ छेवाटी भाषा ॥७॥ (७३)

बहु (मन्द्र ?) षड्जग्रहांशान्ता ऋषभेण विवर्जिता ।
धैवतस्वरभूयिष्ठा (ऽ) पन्यासान्वितगस्वरा ॥९३२॥

तारगान्धाररुचिरा मन्द्रधैवतभूषिता ।
नियोज्येयं रसे हास्ये गमकैः समलङ्कृता ॥९३३॥

उत्सवे च सदा तज्ज्ञैः छेवाटी प्रेङ्खकोद्भवा ।
याष्टिकः पुनराचष्ट पूर्णमेतां समस्वराम् ॥९३४॥

स स स स ग म पा पं सं ग पं मं ग . . (?)
म ग ध नि प (प)पामं गा नि धा पं प पं मं ।
ग प म ग प म गा पं मा ग गं सं स सं गं
म प प प प म गं पं पं म गा धा नि पा पं ॥९३५॥

म ग नि ध प प धा मं गा प मा गा प मा गा
ग स स स स ग मं पं पा प पा मं ग पा मं ।
ग प म ग प म गा पं मा ग सा गं स सा गं
म प नि स स ग सा गं मा ग पा पं नि सा मं ॥९३६॥

॥ इत्यालापः ॥

स गा म मा प मा प मा प मा म गा ग सा स सा
ग गा नि नी स नी स सा स सा ग सा ग मा प पा ।
स नी स गा स धा नि पा (प) नी प मा ध मा प मा
म गा म सा स गा म पा नि मा स गा स नी स सा ॥९३७॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ काम्बोजी भाषा ॥८॥ (७४)

षड्जांशग्रहणन्यासा निषादस्वरभूयसी ।
मन्द्रपञ्चमसंयुक्ता धैवतर्षभवर्जिता ॥९३८॥

हिन्दोलकसमुद्भूता मध्यमग्रामवासिनी ।
भाषा काम्बोजिका अस्या आलापोऽयं निरूप्यते ॥९३९॥

सा सा सा प प नी नि सा नि स स सा सा गा स सा सा स नी
सा सा नी स स गा स सा नि नि स पा नी गा ग गा सा स सा ।
पा नी नी नि प मा ग मा म ग म मा ग सा स सा सा ग सा
सा गा मा म म ग ग गा ग प प नी सा सा स आलापनम् ॥९४०॥

॥ इति आलाप ॥

सा सा पा नी नि सा नी स प नि नि नि नि पा नी स गा सा नि सा सा
मा मा ग गा स सा ग ग ग स नि स नि सा पा प धा नी नि सा प ।
ग गा सा म ग मा म ग म स नि ग नि प नी नि सा ग स नी मा
मा गा ग गा ध सा नी नि नि स स ग स गा सा स सा रूपक वै ॥९४१॥

॥ इति रूपकालाप ॥

॥ अथ षड्जमध्या भाषा ॥९॥ (७५)

हिन्दोलकसमुद्भता षड्जग्राममुपाश्रिता ।
षड्जांशग्रहणन्यासा धैवतर्षभदुर्बला ॥९४२॥

निषादर्षभहीनत्वादौडुवा गपसंगता ।
षड्जमध्यमसंवादा षड्जमध्येति कीर्त्तिता ॥९४३॥

सा सा सा ग ध मा सा ध स ग पा म म गा म गा ।
स स सा म प गा मा म म गा सा म ग धा स सा ॥९४४॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ मधुरी भाषा ॥१०॥ (७६)

मधुरी प्रेङ्खके भाषा मध्यमग्रामसंश्रया ।
मध्यमांशग्रहा षड्जन्यासा पञ्चमभूयसी ॥
धन्योश्च धपयोर्युक्ता संगत्या प्रेक्षणे भवेत् ॥९४५॥

म म सा ध नि पा धा नि नि ध सा म म गा स री ।
स रि गा म म धा नी ध प ध नी म म गा रि सा ॥९४६॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ चूतमञ्जरी भाषा ॥११॥ (७७)

तथैव मेह्लके भाषा मध्यमा चूतमञ्जरी ।
मध्यमांशग्रहा षड्जन्यासा ऋषभवर्जिता ॥९४७॥

षड्जपञ्चमसंगत्या संयुक्ता षाडयी तथा ।
निगसंवादसंपन्ना अस्या आलाप ईर्यते ॥९४८॥

मा मा मा स प मा नी धा स प मा म ध पा स गा ।
म म सा प प नी धा स प मा म म ध पा स सा ॥९

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ हिन्दोलकजनिते विभाषे ॥४॥

॥ अथ भिन्नपौराली विभाषा ॥१॥ (७)

विभाषा मेह्लके भिन्ना पौराली षड्जविभ्रमा ।
मध्यमांशग्रहा पूर्णा प्रेक्षणा (णे ?) विनियोजिता ॥९५०॥

म मा म म स पा मा प नी सा सा ग म मा ग सा ।
ध ग मा स म गा री सा नी सा म ग रि सा नि सा ॥९५१॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ पिञ्जरी विभाषा ॥२॥ (८)

गान्धारांशग्रहा सान्ता निषादेन विवर्जिता ।
विभाषा पिञ्जरी नाम हिन्दोलकसमुद्भवा ॥९५२॥

ग गा गा री सा धा स स रि ग ग मा गा रि स ध सा
प धा पा गा पा धा स रि ग प ग गा री स स नि सा ।
ध री सा सा री धा स रि ग ग म मा गा रि स रि री
ग री री सा री मा प ध रि प रि गा रि रि रि सा ॥९५३॥

॥ इत्यालापः ॥

इति भाषा दशैका च हिन्दोले द्वे विभाषिके ॥९५४॥

॥ अथ बोट्टरागजनिता भाषा ॥८॥

॥ अथ माङ्गली भाषा ॥१॥ (७८)

बोट्टे स्यान्माङ्गली भाषा पञ्चमांशग्रहा तथा ।
मध्यमन्यासकलिता संपूर्णा मध्यमोज्ज्वला ॥९५५॥

निषादवद्धैवतयोः संवादेन विभूषिता ।
बाहुल्यं दृश्यते त्वस्याः सर्वस्वरगतं बुधैः ॥९५६॥

सर्वेषु मङ्गलेष्वेषा गीयते गीतकोविदैः ।
तेनासौ मङ्गला प्रोक्ता कालसेनेन भूभुजा ॥९५७॥

पा पा धा पा प धा धा गा गं गा पा धा म गा रि री ।
रि गा मा पा स नी धा पा नी धा पा प स गा स सा ॥९५८॥

॥ इत्यालापः ॥

बोट्टरागः समुद्दिष्टो माङ्गल्या भाषयैकया ॥९५९॥

॥ अथ मालवकैशिकजनिता भाषाः ॥९॥

॥ अथ मालवा भाषा ॥१॥ (७९)

ग्रहांशन्यासषड्जाढ्या भूरिगान्धारनिस्वना ।
वर्जिता धनिषादाभ्यामौडुवा मन्द्रपञ्चमा ॥९६०॥

मालवा षड्जगानार्हा जाता मालवकैशिकात् ।
नियोज्या दीपनादौ तु सङ्कीर्णत्वमुपेयुषी ॥९६१॥

निधहेत्वौडुवत्वेन विनाप्यन्येन केनचित् ।
षषौडुवैव (अथौडुवैव) विज्ञेया नानामतविचारतः ॥९६२॥

सा स सा सा स सा गा ग गा गा म गा
री रि सा सा स गा सा ग री री स सा ।
सा ग गा मा प मा गा ग पा पा ग री
री स सा गा स गा री रि सा सा स सा ॥९६३॥

सा ग पा मा प मा सा ग री री रि सा
पा प मा गा ग मा गा रि री गा म गा ।
गा रि री सा स सा गा स गा गा(प पा)
पा ग री री रि सा मा ग गा सा स सा ॥[1]
गा ग पा पा ग गा सा ग गा गा म गा
री रि सा सा ग सा री रि सालापनम् ॥९६४॥

॥ इत्यालापः ॥

स गा गा पा गा गा म ग ग म ग री री रि रि रि री
स री सा मा पा पं म ग ग प ग मा धा रि रि रि सा ।
रि री सा री गा री स प म ग म मा मा प स रि री
स नी सा सा मा गा म ग म रि स गा री रि स स सा ॥९६५॥

॥ इति रूपकालापः ॥

[1] Two feet are extra in this verse.

॥ अथ वाङ्गाली भाषा ॥२॥ (८०)

मध्यपञ्चमभूयिष्ठा षड्जन्यासग्रहांशिका ।
षड्जे वाङ्गालिका भाषा नियोज्योत्सुकताजुषि ॥
संपूर्णस्वरनिर्ह्रादा जाता मालवकैशिकात् ॥९६६॥

स स स स प म गा मं गा ग मं मं ग पा पं
प म म ग ग म गा मं पा स सा सं नि सं सं ।
नि रि ग रि स प धा नी पा प नी पा नि पा मं
म ग म प प नि सा सा री रि सा री स सा सा ॥९६७॥

॥ इति आलापः ॥

स सा म गा म गा रि री रि री ग मा प गा म गा
रि सा स सा रि री स नी नि सा ध नी ध सा नि सा ।
स सा रि गा ग री स नी स सा रि री स नी स सा[1] ॥९६८॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ हर्षपुरी भाषा ॥३॥ (८१)

षड्जांशग्रहणन्यासा तारपञ्चमभूषिता ।
मन्द्रमध्यमभूयिष्ठा धैवतेन विनाकृता ॥९६९॥

भाषा हर्षपुरी नाम हर्षादौ विनियोजिता ।
आचष्ट याष्टिकस्त्वेनां पूर्णां मालवकैशिके ॥९७०॥

स स स स रि स सा नि गा म पा पा म सा सं
प प स स स ग मा गा गा रि री सा स नी नी ।
प स नि स म ग री सा नी प सा नी स सा सा
नि रि रि प ग नि री सा स(?) स सा सा नि नी नी ॥९७१॥

नि स रि स नि स सा सा सं म पा पं म सं सं
प प प म म ग मा गं गा ग गा री रि सा सा ।
नि स स नि नि प सा नी सा म गा री रि सा सा
नि नि प म नि स सा सा री प गा नी स सा नी ॥९७२॥

स स रि नि स नि नी री मा रि गा नी स सा मं
ग म प प स प पा पं मा म गा री रि सा सा ।
नि नि प स नि स सा सा गा रि नी नी प सा नी
स ध स रि रि रि धा सं नी रि सा नी स सा सा ॥९७३॥

॥ रूपकालापः ॥

[1] One foot is wanting in this verse.

स नी रि सा री ग रि सा नि री री, ग सा नि गा गा रि नि सा म गा गा।
री गा रि पा गा रि स नी स री गा, सा सा ग रीदं किल रूपकं वै ॥९७४॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ गौडी भाषा ॥४॥ (८२)

षड्जांशग्रहणन्यासा षड्जग्रामनिवासिनी ।
निषादस्वरभूयिष्ठा तारमन्द्रस्थषाड्जिका ॥९७५॥

रणरणके नियोक्तव्या केषाचन मते पुन. ।
वीरे भाषेयमुदिता गौडी मालवकैशिके ॥९७६॥

सा सा सा नि ध सा प मा स ग नि नी धा नी ध धा मा प मा
मा गा सा स ग गा स सा ग रि स गा मा गा ग नी नी ध सा ।
पा मा गा म प पा स मा ग म रि री सा सं स नी री रि पा
सा नी री स नि सा स मों ग म नि गा मा मी ग मा नी नि धा ॥९७७॥

सा पा मा ग म नी नि धा ध प म गा मा गा ग सा गा ग री
री सा मा ग म नी ध मी स प ग गा मा पा प सा मा ग सा ।
री री सा स नि री रि पा स नि रि सा मा री स नी सा स सा-
लापोऽय गदितोऽथ रूपकमपि प्रायेण सवर्ण्यते ॥९७८॥

॥ इत्यालाप ॥

स नी ध सा स पा प मा म गा म नी नि धा नि धा ।
म पा म गा म पा स मा ग री रि सा स नो रि री ॥
प सा नि री रि सा ग मा ग नी स नी ध पा म पा ।
म गा म गा ध गा म मा रि सा नि सा नि री स सा ॥९७९॥

॥ इति रूपकालाप ॥

॥ अथ मालववेसरी भाषा ॥५॥ (८३)

तथैव षड्जे षड्जांशग्रहन्यासा धवर्जिता ।
ऋषभस्वरापन्यासा मपगैर्गमकैर्युता ॥९८०॥

तारर्षभस्वरा मन्द्रपञ्चमस्वनराजिता ।
ईर्ष्यायां विनियोज्येयं भाषा मालववेसरी ॥
प्रसादे चापि केषाञ्चिज्जाता मालवकैशिकात् ॥९८१॥

स सा सा सा पा सा प म ग प प मा भा ग म प मा
ग मा री री गा गा म म प म ग नी नी प नि नि नी ।

नि री री पा सा नी रि रि रि प ग गा गा ग रि रि री
स सा नी री री पा प ग ग ग ग री री स स नि री ॥९८२॥

रि पा सा नी री सा नि स स स नि सा सा प प प मा
ग मा सा गा मा गा प म ग रि रि री गा ग स स सा ।
प गा नी नी पं पा नि रि रि स प सा सा नि नि रि पा
प मा गं गा गा री रि स स स नि री सा नि स स पा ॥९८३॥

नि सा सं पा पं पा म म ग प प पा मं ग म म गा
म गा पा गा मा गा रि रि नि रि प गा गा रि रि स सा ।
स नी री री पा सा नि रि स नि स सा सा नि स स सा
प पा मा गा मा गा प म ग स नि री री प नि स सा ॥९८४॥

॥ इत्यालापः ॥

स सा पा गा पा नि रि मा गा (म ग) रि रि स सा
नि नी पं पा पा नी नि रि रि स नि सा री रि ग ग मा ।
म पा पा नी नी पा नि म ग रि रि री सा स नी (नि) रि री
रि सा सा मा गा मा रि ग स नि ग गा गा रि ग स नी ॥
रि पा नी नी री रि स म स स सा रूपकमिदम्[1] ॥९८५॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ सैन्धवी भाषा ॥६॥ (८४)

षड्जग्रहांशकन्यासा षड्जग्रामकृताश्रया ।
गनिहीना पभूयिष्ठा समन्द्रा तारपञ्चमा ॥९८६॥

सर्वभावनियोगार्हा जाता मालवकैशिकात् ।
औडुवा सैन्धवी भाषा कालसेनेन वर्णिता ।
संपूर्णमेतामाचष्ट याष्टिको मुनिपुङ्गवः ॥९८७॥

स सा सा सा सा सा रि ग म प प पा धा प ध म मा
रि री मा री री सा स स स रि म पा पा प प ध पा ।
म पा पा धा पा पा म प प प ध सा पा प ध प सा
रि री मा पा पा पा म रि रि स रि सा सा स स रि मा ॥९८८॥

म री मा पा पा धा प ध प ध प धा पा म रि रि मा
रि सा सा सा सा री म प प प प प धा पा म रि स सा ।
म गा पा पा पा धा स प प म प धा पा म रि स सा
प धा पा मा री मा रि रि स स स सालापभणितिः[2] ॥९८९॥

॥ इत्यालापः ॥

[1] On foot is extra in this verse. [2] B. भणित. ।

सा सा री री म मा री रि प प ध ध प मा री स सा मा म री पा
पा पा धा धा स सं पा ध प म रि म रि मा री स सं सा ध धा धा।
धा सा सा सा म मा री रि प प रि रि स री सा रि सा धा स सं सं
री री पा मा रि री पा ध प म रि रि स री सा म री री रि सा सा ॥९९०॥

॥ इति रूपकम् ॥

॥ अथ पौराली भाषा ॥७॥ (८५)

षड्जे षड्जग्रहांशान्ता षड्जमध्यमभूयसी।
[1]पूर्णा पौरालिका भाषा जाता मालवकैशिके ॥
नियोज्या सर्वभावेषु ग्रहसंलाधिपोदिता ॥९९१॥

सा सा स सा सा म स मा स पा धा, धा पा म पा मा ग रि सा रि सा नि (नी)।
नि(नी)सा ध पा मा ग रि सा स गा गा, स(सा)गा रि मा नी नि नि गा स स(सा)सा ॥९९२॥

॥ इत्यालापः।

॥ अथ बाङ्गाली भाषा ॥८॥ (८६)

मध्यमांशग्रहा सान्ता मध्यमग्रामगानयुक्।
मध्यमर्षभसंगत्या संगता भूरिमध्यमा ॥
भाषा बाङ्गालिका पूर्णा जाता मालवकैशिके ॥९९३॥

म मा म गा री स रि गा म री गा, स मा ग री गा ग रि मा म गा री।
म मा रि री मा नि स धा प मा री, म री स गा मा ग रि मा म सा सा ॥९९४॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ अर्द्धवेसरी भाषा ॥९॥ (८७)

ग्रहास(श)मध्यमा सान्ता षड्जमध्यमभूयसी।
निषाददुर्बला भाषा सङ्कीर्णा त्वर्द्धवेसरी ॥
मालवकैशिके जाता मध्यमग्रामसंश्रया ॥९९५॥

म मा म गा सा रि स नी प धा मा, ग सा म मा मा म स री ग सा सा।
म मा ग री पा ध प मा स पा धा, प मा स मा गा स म री स सा सा ॥९९६॥

॥ अथाभीरी भाषा ॥१०॥ (८८)

षड्जे षड्जग्रहांशान्ता स्वल्पाल्पश्रुतिनिस्वना।
षड्जर्षभयोः संगत्या संगता च समाश्रया ॥
साधारणस्य सङ्कीर्णाभीरी मालवकैशिके ॥९९७॥

---

[1] A. पूर्ण।

स सा स मा री रि ग मा प मा गा, स री री (रि) सा सा रि स सा ग पा मा ।
प धा स धा नी नि स धा प मा री, ग सा रि सा री ग म पा म सा सा ॥९९८॥
॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ खञ्जनी भाषा ॥११॥ (८९)

पञ्चमांशग्रहा सान्ता गान्धारेण विवर्जिता ।
सन्योर्मन्योश्च संगत्या संगता षाडवा तथा ॥
सङ्कीर्णा खञ्जनी भाषा जाता मालवकैशिके ॥९९९॥

पा पा प पा मा प म पा ध नी नी, स धा प धा मा म नि धा प धा मा ।
प नी ध पा मा रि स नी स नी नी, मा(म)धा स नी मा नि स नी नि सा सा ॥१०००॥
॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ गूर्जरी भाषा ॥१२॥ (९०)

मालवाद्ये कैशिके च षड्जे षड्जस्वरान्तिमा ।
निषादांशग्रहा भाषा गूर्जरी निरिसंगता ॥
मध्यमर्षभसंवादा संपूर्णा किन्नरप्रिया ॥१००१॥

नि नी नि सा नी ध प मा प धा नी, स नी ध पा मा रि ग री ग री सा ।
सा गा रि गा मा प ध सा नि धा मा, नि धा प धा नी स म पा नि सा सा ॥१००२॥
॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ मालवकैशिकजनिता विभाषा ॥५॥

॥ अथ शुद्धा विभाषा ॥१॥ (९१)

तथा विभाषिका शुद्धाभिधा मालवकैशिके ।
मध्यमांशग्रहा षड्जन्यासा पूर्णकिका मता ॥१००३॥

मा मा गा रि ग गा नी पा धा मी मा प ध मी स धा ।
स ध मा ग रि मा सा म म गा री म प धा स सा ॥१००४॥
॥ इत्यालापः ॥

इति त्रिमुनिसम्मत्या भाषा द्वादश कीर्त्तिताः ।
विभाषा चैकिका रागे प्रोक्ता मालवकैशिके ॥१००५॥

॥ इति मालवकैशिकः सम्पूर्णः ॥

॥ अथ गान्धारपञ्चमजनिता भाषा ॥१०॥

॥ अथ गान्धारी भाषा ॥१॥ (९२)

गान्धारपञ्चमे रागे गान्धारी भाषिकैकिका ।
धैवतांशग्रहन्यासा षड्जमध्यमभूयसी ॥
गान्धारबहुला चापि षड्जग्रामनिवासिनी ॥१००६॥

ध ध ध प म प मा पा मा ग री सा स सा री
ग म म प म ध नी सा सा ध नी धा प[1] पा धा ।
ध प म रि ग स सा नी मा प नी सा स नी मा
म म ग म स रि री सा मा म गा मा स धा धा ॥१००७॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ भिन्नषड्जजनिता भाषाः ॥११॥

॥ अथ श्रावणी भाषा ॥१॥ (९२)

भिन्नषड्जे रिग्रहांशा(शा)धैवता चाल्पषड्जिका ।
संपूर्णा यामकालेषु प्रयोक्तव्याद्भुते रसे ॥
षड्जग्रामे श्रावणीयं भाषा किन्नरवल्लभा ॥१००८॥

री री ध धा नि रि नि धा ध नि नी रि नी नी
धा नी ध नी ध म म मा ध म पा नि धा (धा) ।
मा धा नि री रि म ग मा ग ध मा ग री सा
मा धा नि धा नि ध म मा ध नि री ध धा धा ॥१००९॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ षड्जभाषा ॥२॥ (९३)

धैवतांशग्रहन्यासा सपूर्णा षड्जदुर्बला ।
देवार्चने नियोक्तव्या षड्जभाषाऽत्र षड्जगा ॥१०१०॥

अथास्ति भाषा किल भिन्नषड्जे, ध नी ध धा सा नि ध धा स मा धा ।
ग मा नि धा गा म नि धा ग री सा, नि धा प मा पा म म धा नि धा धा ॥१०११॥

॥ अथ गूर्जरी भाषा ॥३॥ (९४)

मध्यमांशा धैवतान्ता गूर्जरी भिन्नषड्जगा ।
पूर्णा गूर्जरदेशोत्था नियोज्या मुनिचिन्तने ॥१०१२॥

म मा म गा री रि म धा म मा गा, नि नी ग मा नी म ग सा ग री री ।
स मा ध पा पा ध ध मा ध सा सा, रि सा म मा धा प म धा म धा धा ॥१०१३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ बाह्यषाडवा भाषा ॥४॥ (९५)

स्याद्बाह्यषाडवा भाषा भिन्नषड्जे(ऽ)पि षट्स्वरा[2] ।
मध्यमांशग्रहा गान्ता रिहीना वसने स्मृता ॥१०१४॥

---

[1] B. मा ।

[2] A B. add विसर्ग ।

स सा स मा धा रि प मा प मा गा, स री री (रि) सा सा रि स सा ग पा मा ।
प धा स धा नी नि स धा प मा री, ग सा रि सा री ग म पा म सा सा ॥९९८॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ खञ्जनी भाषा ॥११॥ (८९)

पञ्चमांशग्रहा सान्ता गान्धारेण विवर्जिता ।
सन्धोर्मन्धोश्च संगत्या संगता षाडवा तथा ॥
सङ्कीर्णा खञ्जनी भाषा जाता मालवकैशिके ॥९९९॥

पा पा प पा मा प म पा ध नी नी, स धा प धा मा म नि धा प धा मा ।
प नी ध पा मा रि स नी स नी नी, मा(म)धा स नी मा नि स नी नि सा सा ॥१०००॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ गूर्जरी भाषा ॥१२॥ (९०)

मालवाद्ये कैशिके च षड्जे षड्जस्वरान्तिमा ।
निषादांशग्रहा भाषा गूर्जरी निरिसंगता ॥
मध्यमर्षभसंवादा संपूर्णा किन्नरप्रिया ॥१००१॥

नि नी नि सा नी ध प मा प धा नी, स नी ध पा मा रि ग री ग री सा ।
सा गा रि गा मा प ध सा नि धा मा, नि धा प धा नी स म पा नि सा सा ॥१००२॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ मालवकैशिकजनिता विभाषा ॥५॥

॥ अथ शुद्धा विभाषा ॥१॥ (९)

तथा विभाषिका शुद्धाभिधा मालवकैशिके ।
मध्यमांशग्रहा षड्जन्यासा पूर्णकिका मता ॥१००३॥

मा मा गा रि ग गा नी पा धा नी मा प ध नी स धा ।
स ध मा ग रि मा सा म स गा री म प धा स सा ॥१००४॥

॥ इत्यालापः ॥

इति त्रिमुनिसम्मत्या भाषा द्वादश कीर्तिताः ।
विभाषा चैकिका रागे प्रोक्ता मालवकैशिके ॥१००५॥

॥ इति मालवकैशिकः सम्पूर्णः ॥

॥ अथ गान्धारपञ्चमजनिता भाषा ॥१०॥

॥ अथ गान्धारी भाषा ॥१॥ (९२)

गान्धारपञ्चमे रागे गान्धारी भाषिकैकिका ।
धैवतांशग्रहन्यासा षड्जमध्यमभूयसी ॥
गान्धारबहुला वापि षड्जग्रामनिवासिनी ॥१००६॥

ध ध ध प म प मा पा मा ग री सा स सा री
ग म म प म ध नी सा सा ध नी धा प[1] पा धा।
ध प म रि ग स सा नी मा प नी सा स नी मा
म म ग म स रि री सा मा म गा मा स धा धा ॥१००७॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ भिन्नषड्जजनिता भाषाः ॥११॥

॥ अथ श्रावणी भाषा ॥१॥ (९२)

भिन्नषड्जे रिग्रहांशा(सा)धैवता चाल्पषड्जिका।
संपूर्णा यामकालेषु प्रयोक्तव्याद्भुते रसे॥
षड्जग्रामे श्रावणीयं भाषा किन्नरवल्लभा ॥१००८॥

री री ध धा नि रि नि धा ध नि नी रि नी नी
धा नी ध नी ध म म मा ध म पा नि धा (धा)।
मा धा नि री रि म ग मा ग ध मा ग री सा
मा धा नि धा नि ध म मा ध नि री ध धा धा ॥१९

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ षड्जभाषा ॥२॥ (९३)

धैवतांशग्रहन्यासा सपूर्णा षड्जदुर्बला।
देवार्चने नियोक्तव्या षड्जभाषाऽत्र षड्जगा ॥१०१०॥

अथास्ति भाषा किल भिन्नषड्जे, ध नी ध धा सा नि ध धा स मा धा।
ग मा नि धा गा म नि धा ग री सा, नि धा प मा पा म म धा नि धा धा ॥१०११॥

॥ अथ गूर्जरी भाषा ॥३॥ (९४)

मध्यमांशा धैवतान्ता गूर्जरी भिन्नषड्जगा।
पूर्णा गूर्जरदेशोत्था नियोज्या मुनिचिन्तने ॥१०१२॥

म मा म गा री रि म धा म मा गा, नि नी ग मा नी म ग सा ग री।
स मा ध पा पा ध ध मा ध सा सा, रि सा म मा धा प म धा म धा ध

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ बाह्यषाडवा भाषा ॥४॥ (९५)

स्याद्बाह्यषाडवा भाषा भिन्नषड्जे(ऽ)पि षट्स्वरा[2]।
मध्यमांशग्रहा गान्ता रिहीना वसने स्मृता ॥१०१४॥

[1] B. मा।

[2] A B. add विसर्ग।

मा धा पा नी नि पा पा मा पा धा सा धा ग गा म मा ।
नी नी पा मा प नी धा धा धा गा गालाप ईरितः ॥१०१५॥

॥ अथ गान्धारी भाषा ॥५॥ (९६)

तथैव भिन्नषड्जेऽस्ति भाषा[1] गान्धारिकापि च ।
गांशग्रहा मध्यमान्ता भूरिमस्वरराजिता ॥
तपस्विषु प्रयोक्तव्या रसे च करुणाभिधे ॥१०१६॥

गा गा धा नी स सा नी धा धा मा मा ग म धा नि सा ।
नी सा री धा ग मा धा नी सा री गा रि स नी ध मा ॥१०१७॥
॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ ललिता भाषा ॥६॥ (९७)

तथैव ललिता भाषा ग्रहांशन्यासधैवता ।
रिगमैर्भूरिभिस्तारमन्द्रैर्युक्ता धमन्द्रभाक् ॥१०१८॥

रितारा भिन्नषड्जोत्था रिलोपात् षाडवा मता ।
मगङ्गस्य मते पूर्णा अस्या आलाप ईर्यते ॥१०१९॥

धा पा धा धा ध मा सा नी नी धा मा गा स नी ध धा ।
मा धा ध नि स मा गा गा धा स मा मा स नी म धा ॥१०२०॥

॥ अथ कौशली भाषा ॥७॥ (९८)

निषादांशग्रहा धान्ता रिलोपेन हि षाडवा ।
कौशली भिन्नषड्जोत्था प्रतीहारप्रवेशने ॥१०२१॥

नी नी धा पा म पा गा मा सा सा सा स स धा नि पा ।
सा सा सा म ग मा नी धा सा सा सा म ग मा नि धा ॥१०२२॥
॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ तुम्बरा भाषा ॥८॥ (९९)

धैवतांशग्रहन्यासा ऋषभेण विवर्जिता ।
तुम्बरा भिन्नषड्जस्या नियोज्या ब्रह्मचारिणि ॥१०२३॥

ध नी स गा मा म ग पा म गा नी, स नी ध धा धा स स गा म मा नी ।
नि सा स मा मा ग ग गा ग मा सा, स धा ध धालाप उदीरितोऽयम् ॥१०२४॥

॥ अथ गान्धारललिता भाषा ॥९॥ (१००)

मध्यमांशग्रहा पूर्णा धैवतन्यासभूषिता ।
नियोज्या पितृकृत्येषु गान्धारललिताह्वया ॥१०२५॥

---

[1] A. B गान्धारिका विषा ।

मा धा सा सा प पा सा सा म ग धा स ग री स री ।
प धा स री रि गा गा री रि सा गा री स री ध धा ॥१०२६॥

॥ अथ कच्छेली भाषा ॥१०॥ (१०१)

मध्यमांशग्रहन्यासा निगाभ्यां सरिवर्जिता ।
प्रसन्नयड्जिका यो(सा)रिभूयसी शासने स्मृता ।
कच्छेली भाषिका भिन्नषड्जे मध्यमगानयुक् ॥१०२७॥

मा मा मा पा ध री री मा मा सा री रि म मा रि मा ।
पा धा सा सा स री रो री सा सा धा पा प धा म मा ॥१०२८॥

॥ अथ कलिङ्गी भाषा ॥११॥ (१०२)

धैवतांशग्रहन्यासा [1]षट्स्वरा षड्जलोपनात् ।
प्रसन्नान्तावरोहिभ्यां कलिङ्गी योगमागता ॥१०२९॥

धाचतुष्कं रि नी धा पा द्विर्धनी रो ग पा नि धा ।
धा नो री गा नि धा धा पा पा धा गा री नि धा ध धा ॥१०३०॥

॥ अथ पार्वती भाषा ॥१२॥ (१०३)

संपूर्णा पार्वती भाषा भिन्नषड्जसमुद्भवा ।
पञ्चमांशग्रहा धान्ता पर्वतप्रायदेशजा ॥१०३१॥

पा पा पा म रि री नी री नि ध पा ध ध सा रि मा । ·
पा पा ग रि रि री सा नी धा [2]पा धा ध ध पा ध पा ॥१०३२॥

॥ अथ मध्यमा भाषा ॥१३॥ (१०४)

ग्रहांशधैवता षड्जप्रान्ता पूर्णा च मध्यमा ॥१०३३॥

ध धा नि नी नी स ग नी ध नी धा, म पा प री पा प ध नी नि धा नी ।
ग री स सं पा प ध धा म पा गा, म सा ग री नि(नी)ध म मा म गा गा ॥१०३४॥

॥ अथ सैन्धवी भाषा ॥१४॥ (१०५)

ग्रहांशन्यासधा त्यक्ता रिपाभ्यां मन्द्रधा तथा ।
निषादबहुला सैन्धव्युद्दीपननियोगभाक् ॥१०३५॥

ध ध ध ध म म धा नी नी नि सा नी स मा धा
ध नि ध नि नि ध धा गा मं ग मं सं नि धं धं ।
म ग ग ग म ग मा धा गा म धा नी नि नी नी
नि ध नि स ध म गा मा सा नि धा धा म धा धा ॥१०३६॥

॥ इत्यालापः ॥

---

[1] A. B. षड्ज । [2] A. omits पा धा ।

धा गं गं ग नि सं नी धं नि धं गं म स गं स धं ।
नि स नी नि ध नी धं धं रूपकालाप ईदृशः ॥१०३७॥
॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ शुद्धा भाषा ॥१५॥ (१०६)

[1]शुद्धा भाषा भिन्नषड्जे ग्रहांशन्यासधैवता ।
गापन्यासा धभूयिष्ठा रिहीना मृदुषड्जिका ॥
धतारा पञ्चमेनापि रहिता याष्टिके मते ॥१०३८॥

धा धा ध पा स ग ग गा ग ग मा ग मा मा
धा गा ध धा ध प नि धा ध स सा म मा मा ।
सा गा म धा ध स नि सा नि स गा स नी गा
धा धा ध नी ग ग म मा ग म सा नि धा धा ॥१०३९॥
मा धा ध पा नि ध ध पा ध म गा ग सा गा
मा धा ध धा स नि ग सा ग नि धा ध पा नी ।
धा नी ग गा म स स नी ध ध नी ध पा सं
नी नी स मा ध ध ध धालपनं प्रदिष्टम् ॥१०४०॥
॥ इत्यालाप ॥

ध धा सा ग मा मा ग मा धा नि सं सं, ग मा धा ध धा धा म मा गं स गं गं ।
स गं सा नि नीनी नि सा नी ध सं गं, म सं गं म गा नी नि मा मा धधं धं ॥१०४१॥
॥ इति रूपकालाप ॥

॥ अथ त्रवणा भाषा ॥१६॥ (१०७)

त्रवणा भिन्नषड्जेऽस्ति ग्रहांशन्यासधैवता ।
गमकैर्मधुरैर्युक्ता पञ्चमर्षभवर्जिता ॥१०४२॥

ध धा स नी ग मा नि धा स सा स नी ध सा नि सा
नि नी ध नी नि धा स सं स नी ध धा म गं ग सं ।
स नी नि धा ग मा म गा नि धा म मा म गं ग सं
स नी नि धं ध नी ध गं ग सं स गा नि नी स धा ॥१०४३॥
॥ इत्यालापः ॥

ध नि ध ग स ग नी नी नी स नी नी ध धं सं
म नि नि ध नि ध सा धं धा ग गा मा ग मा सा ।
स नि नि ग स नि धं धं सा नि सा धा नि गं गं
म ग नि स म म धा नी धैवतो मा नि धा धा ॥१०४४॥
॥ इति रूपकालापः ॥

[1] B. शुद्ध ।

॥ अथ दाक्षिणात्या भाषा ॥१७॥ (१०८)

तथैव दाक्षिणात्यास्ति भिन्नषड्जे धमन्द्रिका ।
षड्जतारस्वरा धांशग्रहन्यासा निदोलिता ॥१०४५॥

नियोक्तव्या च संतापे प्रियस्य स्मरणेऽपि च ।
विभाव्येति पुनर्भाषामिमामाचष्ट याष्टिकः ॥१०४६॥

ध धा धा सं धा नी ध नि स स स गा नी प नि ध धा
ध मा धा नी सा सा स स रि म रि गा री ग नि स नी ।
रि सा नी धा धा मं प ध म प म नी मा प म म पा
म गा मा गा मं धं स नि ध म प सा नी ध ध ध मा ॥१०४७॥
ध नी मा धा नी मा नि स स स स नि धा मा प नि ध धा
ध सा धा नी सा सा स रि स स रि गा नी स नि रि सा ।
नि धा नी पा मा नी ध ध म ध म धा नी ध म ध नी
स मा गा नी धा मा म प म नि ध धा धा नि ग ध धा ॥१०४८॥

॥ इत्यालापः ॥

धा धा मा नि स सा स री ध म प मा नी धा ध मा धा नि सा
सा मं नी स स री ग [1]नी स नि रि सा सा नी ध मा धा ध धा ।
धा धा धा म ध सा नि धा ध प म धा धा मा प मा नी नि सा
नी नी नी स नि मा ग धा ध म प मा नी गा नि नी धा ध धा ॥१०४९॥

॥ इति रूपकालापः ॥

॥ अथ बाङ्गाली भाषा ॥१८॥ (१०९)

भिन्नषड्जेऽस्ति बाङ्गाली ग्रहांशन्यासधैवता ।
मध्यमान्दोलिता गापन्यासा धैवतमन्द्रिका ॥
उद्दीपने नियोक्तव्येत्याह कृष्णमहीपतिः ॥१०५०॥

ध धा सा नि सा सा स नि ध स स सा नी ध स नि धा
नि नी धा नि(नी)सा सा स नि ध ध [2]ग गा गा स स नि धा ।
ग मा गा मं नी धा म म ग म स सा नी स नि नि धा
ध नी धा ग गा सा स म नि नि ध सा मा ध ग ध धा ॥१०५१॥

॥ इत्यालापः ॥

ध नी धा मं धा गा ग सा नी नि नि(नी)सा, नि नी धा ध सा मा नि नी धा नी(नि)धा धा ।
ध सा गा म गा सा स भी नी नि गा सा, नि धा सा नि धा नी ध धा धा स नी धा ॥१०५२॥

॥ इति रूपकालापः ॥

---

[1] A. B. नि स नी री सा नि धा मा धा धा ।
[2] B. म ।

॥ अथ श्रीकण्ठी भाषा ॥१९॥ (११०)

धैवतांशग्रहन्यासा त्यक्तपा धैवताल्पिका ।
गतारा मन्द्रधा चापन्यासेनर्षभभूषिता ॥१०५३॥

श्रीकण्ठी भिन्नषड्जोत्था भवेदुत्कण्ठिते जने ।
याष्टिकः पुनराचष्ट रिलोपात् षाडवामिमाम् ॥१०५४॥

धा धा धा ध ध री रि री रि म म गा री मा म धा री नि धा
सा नी नी स रि गा रि मा नि रि ध मा धा धा ध धा नी रि नी ।
धा नी री ध नि री रि मा म ग रि मा धा मा ध री नि(नी) नि धा
नी सा री ग नि गा नि नी म रि रि धा धा मा ध धालापनम् ॥१०५५॥

॥ इत्यालापः ॥

। धा नि री री म म मा ग री मा, ध मा ग री सा ध रि नी नि धा गा ।
र नी नि धा नी स नि गा ग री सा, रि री रि नी नी ध ध मा ध धा धा ॥१

॥ इति रूपकालाप. ॥

॥ अथ गान्धारी भाषा ॥२०॥ (१११)

धैवतांशग्रहन्यासा संपूर्णा गधसंगता ।
गान्धारस्वरभूयिष्ठा गान्धारी भिन्नषड्जगा ॥१०५७॥

धा धा ग ध ग सा री गा ग ध गा ग म पा स धा
ग ध गा रि म पा गा ध ग म री रि म धा ग धा

॥ अथ सैन्धवी भाषा ॥२१॥ (११२)

ग्रहांशमध्यमा धान्ता पञ्चमर्षभदुर्बला ।
संगतया समयोर्युक्ता समसंवादपेशला ॥
सैन्धवी सिन्धुदेशोत्था संपूर्णा भिन्नषड्जगा ॥१०५९॥

म म गा रि स नी री मा ग रि मा म प धा स मा ।
स म धा स म पा रि(री)गा ग रि मा स म गा प धा

॥ अथ मालवी भाषा ॥२२॥ (११३)

मध्यमांशा धैवतान्ता विभाषा मालवी मता ।
पूर्णा मालवदेशोत्था चिन्ताग्रस्ते नियुज्यते ॥१०६१॥

मा री म गा प म रि सा प ध धा ध धा सा
धा पा ध धा म प स सा रि स सा रि सा धा ।
पा सा ध पा स स स मा म रि सा नि सा सा
री मा ध धा प स ध पा स स पा म धा धा ॥१०

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ भिन्नषड्जजनिते विभाषे ॥६॥

॥ अथ मालवा विभाषा ॥१॥ (१०)

तथा मतङ्गमुनिना भिन्नषड्जे समीरिता ।
सपूर्णांशग्रहन्यासधैवता भूयसी पुनः ॥१०६३॥

सरिसैश्च प्रयोगार्हा [1]टक्ककर्कशिकसत्तिन ।
रागस्य साम्ययोगेन विभाषा मालवाभिधा ॥१०६४॥

धा धा गा ग रि मा गा री मा मा प ध म मा ध धा ।
ध ध मा म ध धा धा स सा ध मा स ग री म मा ॥१०६५॥

रि म धा स प धा सा सा म प मा ग रि मा ध मा ।
प धा ध सा ग री मा गा रि म नी ग ग मा प मा ॥१०६६॥

ध ध धा स स धा धा म ग रि मा ध प मा प मा ।
म स सा स ग गा गा म ग रि मा ध प सा ध धा ॥१०६७॥

॥ इत्यालाप ॥

धा मा धा ग ग धा ध नी म म ध धा मा सा ध पा मा ग धा
धा मा नी ध ध मा ध धा म नि म सा सा सा म मा मा ध गा ।
री री सा स नि नी नि नी ग स स नी नी धा ध मा मा ध धा
सा सा मा म स पा म मा ध स नि धा धा धेत्विद रूपकम् ॥१०६८॥

॥ इति रूपकालाप ॥

॥ अथ पौराली विभाषा ॥२॥ (११)

पौरालिका विभाषाऽस्य भिन्नषड्जसमुद्भवा ।
धैवतांशग्रहन्यासा समस्तस्वरभूयसी ॥
पापन्यासा मन्द्ररिधा कर्मकर्तृप्रशसने ॥१०६९॥

धा धा धा ध नि सा स री रि रि ग गा री गा ग मा गा रि नी
सा नी नी ध प धा नि धा प नि ध धा धा धा ध नी सा ध नी ।
सा धा नी स रि री रि री रि (स नि नी री) सा नि री सा नि पा
पा धा पा ध प धा नि धा म नि ध धा पा नी ध धालापनम ॥१०७०॥

॥ इत्यालाप ॥

प धा नि नी रि री नि री रि मा म गा ग री रि सा
स नी नि सा ध धा नि सा नि धा प धा ग मा ग री ।
रि सा स मा ग री ग री स री स नी ध नी ध नी
स धा ध धा नि पा नि मा ध मा प पा प धा ध धा ॥१०७१॥

॥ इति रूपकालाप ॥

---

[1] B ष्टक्क ।

॥ अथ भिन्नषड्जजनिता अन्तरभाषाः ॥१॥

॥ अथान्तरभाषा निषादवती ॥१॥

धैवतांशग्रहन्यासा संपूर्णा षड्जदुर्बला ।
भिन्नषड्जेऽन्तरा भाषा निषादवतिका मता ॥१०७२॥

धा मा म पा प म ग मा प नि धा ध पा धा
गा पा म धा ग ध म नी ध ग गा स नी धा ।
धा पा प धा स ग म मा प नि धा ध सा री
सा नी ध नी ध प म गा ग ध नी ध धा धा ॥१०७३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथान्तरभाषा स्वरवल्ली ॥२॥

धैवतांशग्रहन्यासा ऋषभेण विवर्जिता ।
विज्ञेयान्तरभाषेयं स्वरवल्ली मृदुस्वरा ॥१०७४॥

ध धा मा पा गं गा ग म ध नि स नी धं ध म प मा
म गं धं सं नी धा नि स स ग म पा पा . . . . (?) ।
म मा गं धं गा धं नि स स नि स नी गं ग नि स नी ।
ध धं पं मं धं सं म ध नि स स धं पं म ध ध धं ॥१०७५॥

॥ अथ कलिङ्गजान्तरभाषा ॥३॥

तथैवान्तरभाषा स्याद्भिन्नषड्जे कलिङ्गजा ।
गांशग्रहा धैवतान्ता विपरन्यति (?) दुर्बला ॥१०७६॥

गां गा मा ग म धा सा ग नि ध मा म ग गा ध सा ।
ग ध सा नि ध मा सं ग गं गा सं ग ग धा म धा ॥१०७७॥

॥ इत्यालापः ॥

एवं भाषा भिन्नषड्जे विंशतिः परिकीर्तिताः ।
तिस्रो विभाषा विज्ञेयाश्चतस्रोऽन्तरभाषिकाः[1] ॥१०७८॥

॥ इति भिन्नषड्जः समाप्तः ॥

[1] Actually twentytwo 'Bhāṣās', two 'Vibhāṣās' and three 'Antarabhāṣā's have been given instead of tewnty, three and four respectively.

॥ अथ वेसरषाडवजनिते भाषे ॥१२॥

॥ अथ बाह्यषाडवा भाषा ॥१॥ (११४)

मध्यमांशाग्रहन्यासा निगयो रिमयोर्युता ।
वेसरे षाडवे पूर्णा भाषेयं बाह्यषाडवा ॥
[1]संपूर्णा पं विना बाह्यषाडवा कैश्चिदिष्यते ॥१०७९॥

म गा मा म ग रि री मा ग नि ग पा प रि री ग नी ।
नि ग री म रि गा सं ग ग नी स रि स री रि मा ॥१०८०॥

॥ इति आलापः ॥

॥ अथ नट्टा भाषा ॥२॥ (११५)

षड्जांशा मध्यमन्यासा नट्टा गान्धारभूयसी ।
समशेषस्वरा रम्या भाषा वेसरषाडवे ॥१०८१॥

स नि ध प म ग री गा मा प धा पा म गा री
स रि ग म प म गा री सा रि मा मा ग री सा ।
प म ग रि स नि सं गं मा प धा मा ग री मा
ग म प स नि स री सा नी ध पा मा ग री सा ॥१०८२॥

॥ इत्यालापः ॥

भाषाद्वन्द्वमिति प्रोक्तं रागे वेसरषाडवे ॥१०८३॥

॥ इति वेसरषाडवरागः संपूर्णः ॥

॥ अथ मालवपञ्चमजनिता भाषाः ॥१३॥

॥ अथ विभावनी भाषा ॥१॥ (११६)

पांशग्रहान्ता संपूर्णा भाषा मालवपञ्चमे ।
वनेषु कामिनीसंगे नियोज्या ऋषिकैर्नरैः ॥
विभावनीति तामेवाचष्ट याष्टिकसत्तमः ॥१०८४॥

प पा पा म री री ग गा नी ध धा धा, नि री गा रि मा गा रि नी धा प पा पा ।
प धा मा म मा मा प धा री रि गा गा, म गा री म मा नी प धा पा प पा पा ॥१०८५॥

॥ इत्यालापः ॥

---

[1] A. B. give this line as the second one in the next verse pertaining to 'Naṭṭā Bhāṣā'.

॥ अथ पौराली भाषा ॥२॥ (११७)

पञ्चमांशग्रहन्यासा गाल्पा मालवपञ्चमे ।
सावरोहिप्रसन्नान्ता भाषा पौरालिका रसे ॥
बीभत्से मुनिना प्रोक्ता मतङ्गेन भयाकुले ॥१०८६॥

प पा नी घ घा नो घ गा सा स सा गा, स नी धा घ नो नो प धा मा ग गा सा ।
ग पा पा घ नी सा स री गा नि सा नो, घ पा पा म मा गा स गा सा प पा पा ॥१०८७॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ वेदवती भाषा ॥३॥ (११८)

पूर्णा वेदवती भाषा सान्ता मालवपञ्चमे ।
पञ्चमांशग्रहा योज्या रसे सा करुणे बुधैः ॥१०८८॥

पा पा घ पा घ प प मा स स नो स री गा
पा पा प धा रि ग म गा म म सा घ री गा ।
धा रा नि धा नि स नि धा प म पा घ धा पा
री धा रि सा स स स सालपनं प्रदिष्टम् ॥१०८९॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथान्ध्री भाषा ॥४॥ (११९)

मध्यमांशा पञ्चमान्ता भाषा मालवपञ्चमे ।
आन्ध्रदेशोद्भवा ह्यान्ध्री सर्वभावनियोगभाक् ॥१०९०॥

मा धा प मा प नि घ धं घ नि पा म मा पां
पा री प मं नि स नि धं प म मा घ धा नो ।
धा पा प पा नि ग रि गा नि रि सा नि नी सा
गा मा प मा नि घ प पालपनं प्रयोगः ॥१०९१॥

॥ अथ पञ्चमी भाषा ॥५॥ (१२०)

पांशान्ता पञ्चमी पूर्णा भाषा मालवपञ्चमे ।
प्रसन्नान्तारोहिवर्णा तारपा मुदुसत्तमा ॥१०९२॥

पा पा स सा ग रि ग सा रि म पा म गा गा
मा नो ध मा स स ग पा घ प नो स सा धा ।
पा मा प धा नि नि रि गा म घ धा म धा धा
पा मा ग री ग ग रि नी स स सालपेत[१] ॥१०९३॥

॥ अथ मालवपञ्चमजनिता विभाषा ॥७॥

॥ अथ गान्धारी विभाषा ॥१॥ (१२)

पूर्णा विभाषा गान्धारी षान्ता गांशग्रहा तथा ॥१०९४॥

गा गा गा नि नि धा धा ध रि रि गा प म गा रि री ।
स नि धा ध ग धा नी सा गा धा नी धा ध पा प मा ॥१०९५॥

॥ इति ॥

पञ्चभाषा विभाषैकेत्युक्ता मालवपञ्चमे ॥१०९६॥

॥ इति मालवपञ्चम संपूर्ण ॥

॥ अथ भिन्नतानजनिता भाषा ॥१४॥

॥ अथ ताना भाषा ॥१॥ (१२१)

पञ्चमांशान्तिमा ताना भिन्नताने रिवर्जिता ।
सकाकलिका शृङ्गारे विनियुक्ता पुरातनै ॥१०९७॥

प पा पा म स नी सा ग म पा पा म घ नी स नी ।
प पा घ नी म गा स ग ध ध पा म स नी प पा ॥१०९८॥

ताना भाषैकिका भिन्नताने याष्टिकसम्मता ॥१०९९॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ पञ्चमषाडवजनिते भाषे ॥१५॥

॥ अथ शकभाषा ॥१॥ (१२२)

ऋषभांशा मध्यमान्ता संपूर्णा गपभूयसी ।
रिधयो सगता प्रोक्ता रागे पञ्चमषाडवे ॥
शकभाषाह्वया या(ऽ)स्या आलाप समुदीर्यते ॥११००॥

रि रि री म ग मा रि मा म ग री ग रि सा म धा ।
ध नि सा स ध नी मा ग ग रि मा रि ग मा म मा ॥११०१॥

॥ अथ रेवगुप्ता भाषा ॥२॥ (१२३)

ऋषभांशग्रहन्यासा निभूयिष्ठा धदुर्बला ।
रेवगुप्ता स्मृता भाषा रागे पञ्चमषाडवे ॥११०२॥

---

¹ A सालपेत् B सालपेत ।

रि री रि स नि धा पा म रि म रि ग रि मा री री ।
इति भाषाद्वयं प्रोक्तं रागे पञ्चमषाडवे ॥११०३॥

एवं भाषा [1]द्वयक्षिभूसंमिताश्च(१२२)प्रोक्ताः सर्वा विश्वसंख्या(१४)विभाषाः ।
तद्वद्भाषाश्चान्तराख्याश्चतस्रः क्षोणीभर्त्रा पूर्वशास्त्रानुसारात् ॥११०४॥

न विद्यते यद्यपि सम्प्रदायः कासांचिदेताः सुधिया तथापि ।
छायां श्रिताः क्वापि च रागजाता ऊह्यास्तथालापमुपाश्रिताश्च ॥११०५॥

यद्गुणग्रामरागेण रञ्जितं भुवनत्रयम् ।
ग्रामरागादि तेनेदं राज्ञा सम्यक् परीक्षितम् ॥११०६॥

इति श्रीराजाधिराजमहीमहेन्द्रेण कालसेनेन विरचिते संगीतराजे गीतरत्नकोशे रागोल्लासे ग्रामरागादिपरीक्षणं समाप्तम् ॥

---

[1] The available text contains 123 Bhāṣās, 12 Vibhāṣās and 3 Antarabhāṣās instead of 122, 14 and 4 respectively as spoken of in the above verse.

अथ रागाङ्गोपाङ्गं नाम द्वितीयं परीक्षणम् ।

यस्याङ्गोपाङ्गसंघातं रागमूर्तेरुपासते ।
रागिणो रागतो रागं भजे तस्मिन् विरागिणि ॥१॥

[१]रागाङ्गोपाङ्गभाषाङ्गसमूहतः क्रियाङ्गानि ।
उद्दिश्यन्ते (च) क्रमशः सत्योद्देशेन भूभर्त्रा ॥२॥

रागाद्यो मध्यमादिस्तदनु रुचिवशाद् भैरवो मालवश्री(ः)
श्रीरागः सोमरागो गदित इह च कोलाहलो मेघरागः ।
कामोदो रवतहंसः स्फुटमथ कथितो नट्टनारायणाख्यो
धन्यासी देशरीतो अथ पुनरुदितावाहसः साहसश्च ॥३॥

नर्तो गौडो वसन्तस्तदनु निगदिता गूर्जरी देवशाला
हिन्दोलः शंकरस्याभरण-[२]पदयुतः पञ्चमश्चाभ्रपूर्वः ।
गौडो लाटी वराटी प्रतिपदमथ बङ्गालकः पञ्चमोऽथो
कर्णाटी पल्लवी दीपक इह गदितः सापि घण्टारवाख्यः[३] ॥४॥

चतुस्त्रिंशदिमे रागा रागाङ्गत्वेन कीर्तिताः ।
उपाङ्गान्यथवा वक्ति राज्याङ्गोपाङ्गसंयुतः ॥५॥

कौन्तलो द्रावि(वि)डी सैधव्यपस्थानवराटिका ।
हतस्वरवराटी च प्रतापोपपदा तथा ॥६॥

वराटीति मया सम्यक् षद्(ड्) वराट्यः प्रकीर्तिताः ।
छायातुरुष्कोपपदे तोडिके द्वे तथोदिते ॥७॥

महाराष्ट्री च सौराष्ट्री द्राविडी दाक्षिणात्यका ।
गूर्जरीणां चतुष्कं च भुञ्छिका स्तम्भतीर्थिका ॥८॥

छायाप्रतापोपपदे[४] वेलावल्यौ च भैरवी ।
छायानट्टा च मल्हारो(रः)कामोदा सिहलाविमा ॥९॥

रीतिगौडः पूर्वगौडः छायोपपदगौडकः ।
तौरुष्को देशवालश्च कर्णाटो गौडकास्तु षट् ॥१०॥

---

[१] A. B. add अथ ।

[२] A. omits पद ।

[३] A. B. घण्टावराख्य. ।

[४] B. छायाप्रतापोपदे ।

देवालश्चैव वल्लाता राज(ग)चूडामणिस्तथा ।
एकोनत्रिंशदाख्यातान्युपाङ्गानि महीभुजा ॥११॥

भाषाङ्गान्यथवा वच्मि सद्भावैकविचक्षणः ॥१२॥

गम्भीरी भ्रमरावली च ललिता वेलावली सैन्धवी
वल्लाता [1]मधुरध्वनिश्च शशिका छाया च नादान्तरी ।
श्रीकण्ठी च तरङ्गिणी च बटुकी गोल्ली च नागध्वनि-
र्दृष्टा शुद्धावराटिका च लघुकामोदोत्पली गौडिका ॥१३॥

काम्बोजी तोडिकान्धाल्यथ पुनरुदिताऽऽभीरिका वेगरञ्जी
देवाला कैशिकी भुञ्छ्यथ खलु कथिता चित्रवेलावली च ।
भूपाली सैन्धवी चापरसुपदयुता श्रावणी भैरवी च
डोंबक्री सत्पुलिन्दी तदनु च गदिता कालिका मालवी(वा) च ॥१४॥

गान्धारगति(श्)चौहाली वेगरञ्ज्यासावरी[2] च ।
आडी कामोदिका नीलोत्पली प्रथममञ्जरी ॥१५॥

तथा कर्णाटबङ्गाली मल्हारी सातवाहिनी ।
दाक्षिणात्यायुगं तारावली(च)कालिङ्गी तथा ॥१६॥

गान्धारसिन्धु(:) कर्णाटी सौराष्ट्री च रगन्तिका ।
भम्माणी सिंहली कामोदिका रामकृतिस्तथा ॥१७॥

कछेली च कुरङ्गी च सावरी बाङ्गलीति च ।
निरालम्बा च सौवीरी षट्षष्टिप्रमितानि च ॥१८॥

भाषाङ्गानि समाचष्ट स्पष्टाष्टाशेषमूर्तिमान् ।
पूर्वरामकृतौ रामकृतिर्गौडकृतिस्तथा ॥१९॥

देवक्रीन्द्रक्रियौ भावकृतिर्नागकृतिस्तथा ।
विपायक्री त्रिनेत्रक्री कुमुदक्री शिवक्रियः ॥२०॥

ऊजःकृतिः स्वभावश्री मरुधन्यकृती अपि ।
हंसुश्रीति क्रियाङ्गानि षोडशेशोऽम्यधाद्विभुः ॥२१॥

देशीरागाः समुद्दिष्टाः कालसेनेन भूभुजा ।
युगवेदेन्दुसंख्याकाः(१४४) मतङ्गादिमतादिह ॥२२॥

---

[1] A. मधुरी ।
[2] A. B. वेगरञ्ज्यासावरीति ।

श्रीरागः सोमरागश्च कामोदावाम्रपञ्चमः ।
बङ्गाली[1] मेघरागश्चेत्यष्टौ तल्लक्ष्मसंगतैः(तेः) ॥२३॥

ग्रामरागा इति प्राहुः केचित्तत्रोच्यते त्विदं ।
किं ग्रामरागता ग्रामसंभवत्वादिहेष्यते ॥२४॥

समाश्रयाद्वा गीतीनामथ शुद्धादिभेदतः ।
न शुद्धादिसमावेशो भिन्नलक्षणसंभवात् ॥२५॥

तत एव न गीतीनां भिधात्वमिह सम्मतम्[2] ।
न केवला ग्रामजनिर्ग्रामजत्वविधायिनी ॥२६॥

अतः सर्वाङ्गसम्पन्नो रागाङ्गत्वमिहाभ्यधात् ।
वाङ्गाली सौवीरी ललिता कोलाहला रगन्ती[3] ॥२७॥

[4]छेवाटीकैशिकी(कि)-कामधुकर्यो मालवा च पिञ्जरिका ।
दाक्षिणात्या वेगरञ्जी श्रावणी भोगवर्द्धनी ॥२८॥

चतुर्दशेमा रागाणां जनकाः कश्चिदूचिवान् ।
बह्वाचार्यविरोधेन तत्र नास्माकमादरः ॥२९॥

उद्देशक्रममाश्रित्य मतङ्गादिमताश्रितम् ।
रागाङ्गादिगतं लक्ष्म वक्ष्ये लक्ष्मविदां मुदे ॥३०॥

॥ अथ मध्यमादिः ॥१॥

स्यान्मध्यमग्रामभवाभिरामा माग्रग्रहान्ता रसमुख्ययोज्या ।
शुचौ दिनस्य प्रथमं(मे) विभागे गेया सुपूर्णा किल मध्यमादिः ॥३१॥

वेणुप्रवीणा अथ वैणिकाश्च पूर्वं प्रयुज्याखिलरागराशेः ।
इमामभीष्टं निजमालपन्ति रागं ततः प्राक्(द्य)मुनिभिः प्रदिष्टम्॥३२

म पा ध नी सा नि प मा म नी सा, ग गा नि पा मा प नि सा ग मा गा ।
प नी स गा मा प ध नीं स नी पा, पा(प)पा ध नी सा प नि सा ग मा मा ॥३३॥

॥ इत्यालापः ॥

[1] B. बगालो ।

[2] B. सगतम् ।

[3] A. B add च ।

[4] Three syllables are extra in the first half of this verse.

अथवा

मा मा म सा नी स प नी म पा मा, ग सा प गा मा म प पं ग री सा ।
स नी नि पा सा नि स सा नि पा मा, नि पा म पा मा नि स री नि मा मा ॥३४॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ भैरवरागः ॥२॥

धैवतग्रहविरामपेशलो भिन्नषड्जहृदयाभिनन्दनः ।
गीयते शरदि विश्रममेते (विश्रमे गते ?) विप्रलम्भकरुणारसाश्रयः ॥३५॥

वासरप्रथमयास(म)कालिको भैरवो(ऽ)परिपतानभैर
गीयते(ऽ)त्र सगतारमन्द्रमो वैणिकैः स खलु भैरवप्रिय. ॥३६॥

एकास्याष्टभुज(:)श्वेतवर्णो वृषभवाहन. ।
कृत्तिवासा. सर्पशूलखट्वाङ्गजपमालिका(:) ॥३७॥

वीणापाशफलाब्जानि बिभ्राणो भैरवप्रभः ।
कैश्चिद्रागविदां वर्यैः स्मर्यते शूलिरूपभृत् ॥३८॥

ध ध ध ध स म मा गा धा स धा सा ग नी सा
म स ध ध स ध धा धा सं ग मं गं ग मं धं ।
म ध नि स ध नि मा गा गा स धा गा म धा मा
म ध स ध नि स गं गा धा स धालाप एव. ॥३९॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ मालवश्रीः ॥३॥

याता(ऽ)ज्जुतां मालवकैशिकस्य पूर्णस्वरा सग्रहविश्रमाशा[१] ।
गेयाद्भुते वीररसे दिनस्य हेमन्तकाले प्रहरे चतुर्थे ॥४०॥

स सा नि सा गा स ग मा प नी गा, स गा ग री सा म ग धा स नी धा ।
म मा म गा सा रि स गा म पा मा, ग मा(ग मा)गा म ग सा रि सा सा ॥४१॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ इति वा ॥

स सा रि गा मा नि ध पा प सा सा, नि धा प सा सा नि ध नी प मा सा ।
धा धा म धा नी स नि धा नि धा धा, नि धा प मा गा स रि सा स सा सा ॥४२॥

॥ इति वा ॥

---

[१] A B add विसर्ग ।

॥ अथ श्रीरागः ॥४॥

षड्जग्रामे षाड्जिकाजातिजातं षड्जन्यासांशग्रहं तारमध्यम् ।
षाल्पं मन्द्रस्थानगं केचिदेनं प्राहुः प्राज्ञा औडुवं रागविज्ञाः ॥
वीरे गेयं प्रावृषि श्रीशवृष्ट्यं श्रीरागाख्यं [1]पूर्णमेके वदन्ति ॥४३॥

केचिदेनं गौरवर्णमष्टबाहुं चतुर्मुखम् ।
पद्मपाशाङ्कुशवरी(करं) बीजपूरकपुस्तकान् (कम्) ॥४४॥

बिभ्राणं पाणिषट्केन वीणासक्तकरद्वयम् ।
ब्रह्माणमिव हंसेन गच्छन्तं जगदुर्बुधाः ॥४५॥

सा सा सा री री ग री सा नि सा नी, धा पा मा गा मा रि सा नी नि सा री ।
पा पा मा री सा नि नी सा ग री सा, सा सा सा सालाप उक्तो नृपेण ॥४६॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ सोमरागः ॥५॥

षाड्जीजातिभवः षड्जे षड्जन्यासग्रहांशकः ।
निगोत्कटः सोमरागो वीरे मध्यस्थतारम ॥४७॥

स स सा सा नि गा मा प म ग नी नि ग सा स नी ।
स प नी ध म नी नी ध ध म नी नी ग री स मा ॥४८॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ कोलाहलः ॥६॥

कोलाहलष्टक्कभवस्तदङ्गं सांशग्रहो मध्यममन्द्रहीनः ।
निषादस्तारः सकलैः स्वरैश्च तारैर्युतः षड्जगतागमरन्ध्रः ।
वर्षासु गेयः स्वनिदानवच्च निरूप्यते वर्तनिकास्य सम्यक् ॥४९॥

शुकयाना रक्तवस्त्रा गौरवर्णेति कश्चन ॥५०॥

सा सा मा प नि सा नि सा नि नि स गा री सा स नी सा नि सा
नी नी पा म रि पा म री रि स स म मा पा प मा मा प नी ।
नी सा पा म ग मा प मा ग स ध धा नी नी स सा सा स नी
पा सा मं म म मा प मा रि रि ग री गा पा नि सा नी नि सा ॥५०॥

॥ इति[2]वर्त्तनी ॥

[1] B. पूर्वमेके ।
[2] B. वर्त्तिनी ।

॥ अथ मेघरागः ॥७॥

टक्कजातः [1]षड्जगानेन रम्यो धांशन्यासस्तारधादिः सतारः।
मन्द्रस्थाने नोज्झितो मेघरागो वर्षाकाले गानविद्भिः प्रयोज्यः ॥५१॥

मेघाभो(ऽ)ष्ट-[2]भुजैकास्यः पीतवासा मयूरगः।
शङ्खचक्रगदावीणापद्माभयवरासिभृत् ॥
इष्यते कैश्चिदेवायं न तु त्रिमुनिसम्मतः ॥५२॥

र धं धं ध पं पं ग पं धा ग पं धं, नि सं धं स धा सं नि धं मा प गं गं।
ा गं सं स गं री ग री सा नि नी सा, रि धा पा ग गा री नि सा सा नि धा धा ॥५

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ कामोदः ॥८॥

षड्जे तारे गृह्यले धैवतांशः संतः(सान्तः)षड्जे षड्जमध्यासमुत्यः।
अङ्गे भूमि(ति?)र्वेसरः[3]षाडवादिर्गौग्यारो(ऽ)स्मिन् मन्द्रतारः प्रदिष्टः ॥
साम्यः शेषेषु स्वरेष्वस्य साक्षात् कामोदोऽयं ग्रामरागो(ऽ)पि दृष्टः ॥५४॥

स स घ घ नि ध धा नी गा स धा मा प मा गा
ग रि स ग म नि धा सा सा म गा नी प मा नी।
स स घ घ नि प मा गा मा म नी सा ग धा धं
स ध नि ध प ध सा धं धा म री गा स सा सा ॥५५॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ द्वितीयकामोदः ॥९॥

षड्जे षाड्जीसंभवः प(स)ग्रहांशन्यासष्टक्काङ्गं समान्यस्वरो(ऽ)यं।
कामोदो(ऽ)यं मन्द्रगान्धाररम्यो जातयुत्पत्वाद् ग्रामरागत्वमस्य ॥५६॥

कामोदाह्वयं(ख्यं) क्रौञ्चगामिगौरं नीलाम्बरं स्मृतम् ॥५७॥

स स स म प नि सं सं सा प गं गं स री सं
रि ग म प ध नि सा धं सा ध नी मा प गा मं।
स नि प नि म प री गं सा प सा री रि सा री
स रि ग म नि ध सा नी सा नि मा नी स सं सं ॥५८॥

॥ इत्यालापः ॥

---

[1] B. षड्जगाने।
[2] A. B. भुजै. कास्य.।
[3] A. B. वेरस।

॥ अथ रक्तहंसः ॥१०॥

गान्धारपञ्चमस्याङ्गं [1]षड्जे धांशग्रहान्तकः ।
रक्तहंसो गतारश्च ऋषभेण विवर्जितः ॥
हंसयानः पीतवस्त्रो विद्रुमप्रभ इष्यते ॥५९॥

धा धा ध धा स नि ध नी ग स नी ध धा नी
सा नी ध धा ग ग स गा म ग मा प सा नी ।
धा नी ध धा म ध ग गा स म गा स सा नी
धा मा ग सा नि ध नि सा प ध धा नि धा धा ॥६०॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ नट्टनारायणः ॥११॥

रागं नट्टनरायणं ककुभतो जातं तदङ्गं पुनः
वर्षाकालनियोगिनं सकरुणं गान्धारतारान्वितम् ।
मन्द्रस्थानगपञ्चमं समतया सप्तस्वरैरञ्चितं
षड्जग्रामसुगानपेशलरवं धांशग्रहान्तं विदुः ॥६१॥

नीलवर्णश्चतुर्बाहुर्नारायण इवापरः ।
शाङ्र्गचक्रगदावीणाकरो गरुडवाहनः ॥
मन्यते केश्चिदेवायममतङ्गमतस्थितैः ॥६२॥

धा धा नी ध स गा गा ध प ध नी नि प गा म सा ।
म ध नी ग ध सा नी ध म धा नी प म धा म धा ॥६३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ धनासी (धन्यासी) ॥१२॥

षड्जग्रहांशा मन्यासा गधाल्पा ऋषभोज्झिता ।
सर्वर्तुषु प्राक्प्रहरे रसे वीरे नियोजिता ॥
धन्नासी गीयते षड्जे जाता कैशिकमध्यमात् ॥६४॥

स स नि स ग स नी गा सा ग पा नी स गा मा
नि स नि स ध प नी पा सा ध नी पा म गं गं ।
म ग प ग स ग नी सा गा स सा नी स (सं) सा
प म ग ग म ग पा गा सा स सा नी प मा मा ॥६५॥

॥ इत्यालापः ॥

---

[1] B. षड्ज ।

॥ अथवा ॥

सा नी स गा म ग ध नी म म गा स नी सा
गा मं म पं म ग स नी [1]स ग मा प प (पा) पा ।
नी सा प पा म प प पा नि स पा प मा प
पा गा ग मा प म ग सा नि स नी प मा मा ॥६६॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ देशी रागः ॥१३॥

ऋषभांशग्रहन्यासा गमन्द्रा पञ्चमोज्झिता ।
निमसंरधिका देशी [2]गातव्या करुणे रसे ॥६७॥

रेवगुप्तोद्भवा षड्जग्रामगानमुपेयुषी ।
देशकार इति ख्याता बृहद्देशीविदां वरैः ॥६८॥

री री म री ग म ध पा म ग री नि री गा
नी धा स नी ध नि ध सा नि ध मं ध मं गं ।
री गा रि नी रि ग म गा रि रि गा म गा री
गा री नि री ग म ग री रि रि री म गा री ॥६९॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ रीतिः ॥१४॥

[3]रीतिर्लोके प्रसिद्धत्वान्न मया लक्ष्यते स्फुटम् ॥७०॥

॥ अथाहसः ॥१५॥

[4]सन्दिग्धलक्षणत्वेनाप्याहसो(ऽ)पि न लक्ष्यते ॥७१॥

॥ अथ साहसः ॥१६॥

षड्जांशन्यासषड्ज.[5] स्यात् ममन्द्रो मध्यतारगः ।
हिन्दोलसंभवो रागो साहसो गोपतेर्बहिभिः ॥७२॥

॥ अथ मर्त्तः ॥१७॥

ककुभाङ्गं मर्तरागः [6]पूर्णो धांशग्रहान्तकः ।
प्रगल्भमध्यतारश्चारिवर्णः षड्जे प्रगीयते ॥७३॥

---

[1] B. गा गा मं म प ग म ग मी ।

[2] B. गातव्या ।

[3] B रीति लोके ।

[4] A सन्दिग्धं [illegible]त्वेन etc.

[5] A. omits [illegible] ।

[6] A. B. पूर्णा ।

धा धा स नि नि धा पा म म प गा ग म गा रि सा ।
स रि गा रि ग मा मा प ग म पा प म नी प धा ॥७४॥

॥ अथ गौडः ॥१८॥

निषादांशग्रहन्यासष्टवकाङ्गं पञ्चमोज्झितः ।
वर्षासु करुणे गेयो गौडो गायकसत्तमैः ॥७५॥

नि नी नि ध स नी नि ध म ग रो ग म री स गा ।
म नि धा स नि पा नी स स नी नि स म गा ध नी ॥७६॥

॥ अथ वसन्तः ॥१९॥

सांशन्यासग्रहः पूर्णो मन्द्रनिः सपकम्पितः ।
भूयिष्ठरिनिसो दैने पश्चिमे प्रहरे बुधैः ॥७७॥

हिन्दोलाङ्गं वसन्तोऽयं वसन्ते गीयते शुचौ ।
विद्रुमाभं दशभुजं पडास्यं कोकिलागतिम् ॥७८॥

तालखट्वाङ्गचक्राब्जफलशङ्खांश्च[१] षट्करैः ।
बिभ्राणं वीणया सक्तकरद्वन्द्वं वराभये ॥
दधतं पाणियुग्मेन केचित् प्राहुस्तद्विदः ॥७९॥

री री रि गा म नि ध पा म ग री स री री
गा मं रि मा म प स सा म रि गा रि सा री ।
पा मं रि मा म प ध नी नि स नी ध पा मं
पा धा नि धा रि नि ध धा प ध मा म सा री ॥८०॥
॥ इति करणम् ॥

सा री ग सा ग ग म धा म ग मा ग री गा
मा मा ग सा नि ध नि सा ग म गा स गा सा ।
गा सं ग मं म ध नि धं नि स गं म सं गं
सा नी ध नी स ग स नी ग ध नी स सा सा ॥८१॥
॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ गूर्जरी ॥२०॥

अङ्गं पञ्चमषाडवस्य रिधभूयिष्ठा ग्रहांशर्षभा
न्यासे मध्यमपेशला ऋषभतस्तारा सदा वा(ता)डिता ।
मन्द्रस्थानगमध्यमा[२] शुचिरसे पूर्णस्वरा गूर्जरी
षड्जग्राममुपेत्य गानकुशलैर्गेया हरिप्रीतये ॥८२॥

[१] A. B. शङ्खाश्च ।
[२] A. B. add अनुस्वार ।

मेषगा पीतवस्त्रा च गौरांगी कैश्चिदिष्यते ॥८३॥

[1]रि गा म मा गा रि ग री स री सा, नि री नि री गा म प मा म गा मा ।
। री रि पा धा नि स री नि धा नी, ध मा म गा री नि रि मा रि मा मा ॥८४॥

॥ अथवा ॥

री री रि गा म नि घ पा म ग री स री री
गा मं रि गा म प प मा ग रि गा रि सा री ।
पा मं रि मा म प घ नी नि स नी घ पा मं
पा धा नि सा रि नि ध पा प प मा ग सा री ॥८५॥

॥ इति करणम् ॥

॥ अथ देशाख्या ॥२१॥

देशाख्या गग्रहांशान्ता गान्धारस्फुरिता विरिः ।
गान्धारपञ्चमस्याङ्गं शृङ्गारे गीयते जनैः ॥८६॥

करुणेऽपि च गायन्ति [2]निमन्द्रा च समस्वरा ।
पञ्चमेनोज्झिता चेयं न रण्डः(?) कैश्चिदुच्यते ॥८७॥

षड्जेनापि विहीनेयं गीयते क्वचिदेव हि ।
समस्वरा च संपूर्णा वेणुप्रायीण्यशालिभिः ॥
गौरवर्णा पीतवस्त्रा महामेयमुपाश्रिता ॥८८॥

ग ग म म प ग मा गा नी स गा सा ग मा पा
प म म प प ध धं गं मं स नी सं ग सं गं ।
म प नि स नि स गं गा गं स नी सं ग सं नी
ध प म म ग प मा गा सं नि सा गा ग सं गा ॥८९॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथवा ॥

ग पा ध नी सा नि ध पा म पा नी, ध पा ग (पा पा) प स पा म पा मं ।
म मं ग गं मा प म पा प नी सा, ग गा म धा री ग रि गा नि सं मा ॥९०॥

॥ अथ हिन्दोलः ॥२२॥

षड्जस्वरग्रहं षड्जन्यासं षड्जांशपेशलम् ।
मार्गहिन्दोलसंभूतं हिंदोलाङ्गं प्रकम्पितम् ॥९१॥

---

[1] A. B. give a confused version of the first two feet as
रि गा म मा गा रि गा री गा निरी नी रि ग म प मा गा ।

[2] B. omits नि ।

मपाभ्या, मन्द्रान्ति पूर्णं निरिसैरधिक स्वरै ।
विलम्बितमध्यमेन रसे शृङ्गारनामनि ॥९२॥

वीरे चापि स हिन्दोलान्दोलने कुसुमाकरे ।
ऋतौ गेय मुख्यवृत्त्या देशीहिन्दोलसज्ञकम् ॥९३॥

इममेव [1]वसन्ते च केचिदाहुर्विचक्षणा ।
अत सर्वसुंपु प्रायो गायत्यादिपु मगलम् ॥९४॥

सा सा ग री ग म ग पा ध प मा ग री गा
गा री स री ध नि स सा नि नि सा स नी धा ।
नी धा म गा प म ग री रि स नी ध नी गा
धा नो ग री म ग स री स नि धा रि सा सा ॥९५॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ शकराभरण ॥२३॥

पञ्चमाशग्रहन्यासो ऋषभेण विवर्जित ।
मतारो मधभूयिष्ठो मध्यमग्रामगानयुक् ॥
शकराभरणो रागो गीयते शकरप्रिय ॥९६॥

प पा प ध नि पा मा प ध ग सा स ग मा प मा ।
प ध नी स ध नी नी प म प नी ग म नी म मा ॥९७॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथाम्रपञ्चम ॥२४॥

गान्धारपञ्चमस्याङ्ग तारनि स्वल्पपर्षभ ।
गान्धाराशग्रहन्यास आम्रपचमक शुचौ ॥९८

ग म नी ग म धा नो प स ग री ग म नी म धा ।
ग ग धा नि ग सा मा ग ग रि मा म ग मा ग गा ॥९९॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ तोडिका ॥२५॥

शुद्धषाडवसभूता सतारा कम्प्रपञ्चमा ।
समेतरस्वरा तोडी मध्यमाशग्रहान्तिका ॥१००॥

---

[1] 'Vasanta' is a repetetion of 'Kusumākara' spoken of in verse 93 हेमन्त would, perhaps, be a better reading

मन्द्रगान्धारसंयुक्ता नियोज्या हर्षकर्मणि ।
शृङ्गारे च रसे तज्ज्ञैर्गातव्या प्रियसंगमे ॥१०१॥

मा मा मा म प नी प धा म प ध नी सा नी ध नी मा प नी
धा पा मा म ग री स नी ग म ध सा सा री म मा पा ध नी ।
सा री मा म ग मा ग री ग ध स री मा धा स धा सा रि मा
मा धा नी म ग मा रि सा ग रि ग नी मा मा ग री गा म मा ॥१०२॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ लाटी ॥२६॥

शुद्धपञ्चमरागाङ्ग लाटी स्यान्मन्द्रवर्जिता ।
धैवतांशग्रहन्यासा पञ्चमस्वरवर्जिता ।
स्वल्पत्वादिविहीना च भाषाङ्ग कश्चिदभ्यधात् ॥१०३॥

॥ अथ वराटी ॥२७॥

भिन्नपञ्चमभवा वराटिका, तारधांशमृदुमा समस्वरा ।
सग्रहान्तपरिपूरितस्वरा, कामदैवतरसा नियुज्यते ॥१०४॥

स स रि ग रि स नी धा सा रि मा गा रि मा पा
म ग म ग रि स नी धा सा रि मा नी ध पा धा ।
प ध स स स नि धा नी धा प धा सा नि धा गा
म रि ग रि स नि सा री गा म री सा नि धा सा ॥१०५॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ वङ्गाल ॥२८॥

वङ्गाल षाडवस्याङ्ग ग्रहांशन्यासमध्यम ।
सपाम्या कम्पितो गेय सर्वर्तुषु विचक्षणै ॥१०६॥

प्रहर्षे विनियोक्तव्यो रसे शृङ्गारनामनि ।
पीतवासा गौरवर्णालङ्कृत पङ्कजवाहन ॥१०७॥

॥ अथ वङ्गाल ॥२९॥

वङ्गालोऽन्यो मग्रहान्तो जातो मालवकैशिकात् ।
रिहीनो मृदुपस्तारपञ्चम कामदैवत ॥१०८॥

मा म मा ग प मा मा ग प पा द्विर्मपनी ध गा ।
म नि धा मा ग सा सा नि ध नि धा म नि धा म मा ॥१०९॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ पञ्चम ॥३०॥

शुद्धपञ्चमकस्याङ्ग ग्रहांशन्यासपञ्चम ।
न रागाङ्गमय केचिद्रागाङ्गमिति कश्चन ॥११०॥

पञ्चवक्त्रो दशभुजो श्यामो(ऽ)नेकपवाहन. ।
वीणापाशाब्जमालाहिकलाभयवरांकुशान् ॥
ष(ख)ट्वागमपि बिभ्राण पाणिभिः कैश्चिदिष्यते ॥१११॥

प प नी ध प नी पा मा म प गा ग प नी म पा ।
स रि गा प म गा री गा म पा धा म म पा प पा ॥११२॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ कर्णाटी ॥३१॥

धान्ता षड्जग्रहन्यासा तारगा मन्द्रमध्यमा ।
समशेषस्वरा पूर्णा कर्णाटी कर्णरक्तिदा ॥११३॥

इमा भाषा समाचष्ट मतङ्गादिविदा गण ।
रागाङ्गमाह [1]नि शङ्को ग्रामरागानुसारतः ॥
कृष्णवस्त्रा नीलवर्णा गजेन्द्रवरवाहना ॥११४॥

॥ अथ पल्लवी ॥३२॥

श्रिता धैवतन्यासमश ग्रह [2]म(ग)तारा समन्द्रा षड्जर्षभाढ्या ।
सुपूर्णा मता पल्लवी रागकाङ्ग तथा कैश्चिदेवैव भाषाङ्गयुक्ता ॥११५॥

ध धा सा ग री री ग सा धा ध पा मा, ग री सा म नी धा म नी सा ग री पा ।
ध सा नी ध पा री ग री सा स नी धा, म धा नी प नी पा म गा री स धा धा ॥११६॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ दीपक ॥३३॥

मध्यमान्तगतभिन्नकैशिकस्तारमः पगरवातिदुर्बल ।
सग्रहांशपरिपूर्णसप्तको दीपको मनिधनो निमन्द्रक ॥११७॥

सा नी सा म ग मा ग मा ध प म गा री सा नि सा सा रि गा
मा मी नी स स री ग मा नि नि स सा री गा म नी नी स सा ।
री गा मा नि नि सा ग री स नि प पा धा पा म गा री नि नी
सा नी धा प म मा प मा रि ग म गा री सा ग री सा म मा ॥११८॥

---

[1] cf S. R. 2 2. 4
[2] A. B या मतारा ।

स सा स नी स री प धा नि सा ग मा ग सा नि धा ।
नि सा नि धा ग मा स नी स मा ग सा स री म धा ॥
नि सा रि पा म मा स मा ग मा म मा म मेति वा[1] ॥११९॥
॥ इति आलापः ॥

॥ अथ घण्टारवः ॥३४॥

रागं घण्टारवाख्यं मविरतिरुचिरं भिन्नषड्जप्रसूतं
धांशं धादि धमंशं शरदि विगलिते गीतिरीतिप्रशस्तम् ।
वीरे संग्रामपूर्वे रस इह गदितं राग(तार ?)गान्धारनादं
[2]पूर्णं मन्द्रादिभूयं वदति मुररिपौ रागवान् कालसेनः ॥१२०॥

धा धं धं स रि गं स री ग म प धं धं पा नि धं मा ध नी
नी धं सा रि ग गा ध मा ग रि ग सं सं गं नि सं गं ग मं ।
धा मा री नि ध नी प धा रि प रि मा नी गा म गा सा रि सा
सा धा मा प म री प मा म रि ग मा सा गा रि सा गा म गा ॥१२१॥
॥ इत्यालापः ॥

॥ इति रागाङ्गानि ॥

लक्ष्यलक्षणसंयुक्तं रागाङ्गाणां कदम्बकम् ।
निरूप्य रूपयत्यत्रोपाङ्गसङ्घं महीश्वरः ॥१२२॥

॥ अथोपाङ्गानि ॥

॥ अथ कौन्तली ॥१॥

स्युर्वराट्या उपांगानि कौन्तलीप्रभृतीनि षट् ।
सन्यासांशग्रहा तत्र कौन्तली भूरिनिस्वरा ॥
कम्प्रधा मन्द्रषड्जा च षड्जग्रामे शुचौ रसि(रसे) ॥१२३॥

स स नि नि म ग री सा सा नि नी सा ....(?) ।
सा सा स रि ग मा मा गा रि सा सा नी ध पा ध नी ।
सा ध नी स रि गा नी सा रि धा म म ग री स सा ॥१२४॥
॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ द्राविडी वराटी ॥२॥

स्याद् द्राविडी सग्रहणा वराटी सान्तांशिका मन्द्रनिषादिनी च ।
कंप्रर्षभा तद्गमवत्र सु षड्जे ग्रामे प्रगे मुख्यरसे प्रशस्ता ॥१२५॥
भास्योपदृभेदतो नैव पृथगालाप ईरितः ॥१२६॥

[1] One foot is wanting in this verse.

[2] A. पूर्णं ।

॥ अथ सैन्धवी ॥३॥

ग्रामे षड्जे सग्रहान्ता धकम्प्रा किंचित् षड्जे कंपिता मन्द्रमध्या ।
शृङ्गारे स्यात् सैन्धवी भूरिकूजद्गान्धारोक्ता द्राविडीवल्लभेन ॥१२७॥

रक्तवस्त्रा च हेमाभा मीनवाहनमाश्रिता ॥१२८॥

॥ अथापस्थानवराटी ॥४॥

व्यत्यस्तया(व्यत्यासस्याः) स्युः स्वरा यत्र सोक्ता सांशन्यासा संनिमैर्मन्द्रसंस्थैः ।
वीरे प्रोक्ता सूरिभिः [1]साद्भुते वा दंने यामे पश्चिमे स्याद्वराटी ॥१२९॥

॥ अथ हतस्वरवराटी ॥५॥

हतस्वरैरल्बणनादयुक्ता, हतस्वरा सग्रहतां(णां)शमोक्षा ।
प्रकम्पिता धैवतमन्द्रिता च, संचारिवर्णाध्युषिता वराटी ॥१३०॥

॥ अथ प्रतापवराटी ॥६॥

प्रकम्पिता पंचमषड्जदेशे प्रभूतमाकम्पितधैवता च ।
प्रतापपूर्वाभिमता वराटी वीरे(ऽ)द्भुते(ऽ)ह्नस्त्वरमे च यामे ॥१३१॥

स सा गा ग मा सा म गा री रि सा नी, स नी पा नि पा धा प मा गा रि सा मा ।
स री गा म नी धा म मा गा रि सा मा, स नी धा म गा मा म नी सा स मा पा ॥१३२॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ इति वराट्युपाङ्गानि ॥

॥ अथ छायातोडी ॥७॥

तोड्येव [2]रिपनिर्मुक्ता छायातोडी प्रकीर्तिता ॥१३३॥

॥ अथ तुरुष्कतोडी ॥८॥

तौरुष्की रिनिभूयिष्ठा गात्या तोड्या(?) च ताडिता ॥१३४॥

॥ अथ चत्वारि गूर्जर्युपाङ्गानि ॥

॥ अथ महाराष्ट्री गूर्जरी ॥९॥

विपञ्चमा रिग्रहणांशमोक्षा मन्द्रस्थनिर्गूर्जरिकोपदिष्टा ।
षड्जे महाराष्ट्रपदे नियुक्ता रसे(ऽ)द्भुते वीररसे च सोक्ता ॥१३५॥

---

[1] A. सद्भुते ।

[2] A. रिनिर्मुक्ता ।

रि रि ग म प म गा री सं स री गा म मा पा
रि म ग रि स रि गा मा मा ध पा पा रि धा[1] पं ।
म ग म प नि ध पा मं गा म पा मा ग री धा
नि नि ग रि स नि सा नी धा प मा पा म गा री ॥१३६॥

॥ अथ सौराष्ट्री गूर्जरी ॥१०॥

इयमेव रिकम्पाढ्या सौराष्ट्री गूर्जरी भवेत् ॥१३७॥

॥ अथ द्राविडी गूर्जरी ॥११॥

द्राविडी गूर्जरी मन्द्रतारस्फुरितनिस्वरा ॥१३८॥

॥ अथ दाक्षिणात्या गूर्जरी ॥१२॥

गमन्द्रा दाक्षिणात्या स्याद्रुत्तरोत्तरताडिता ॥१३९॥

॥ अथ चतस्रो वेलावल्यः ॥

॥ अथ[2] भुञ्छीवेलावली ॥१३॥

धैवतांशग्रहन्यासा मध्यमस्वरवर्जिता ।
आन्दोलितसपा भुञ्छी योक्ता योगवियोगयोः ॥१४०॥

मध्यमस्याविलोपित्वादत्र यत्तस्य लोपनम् ।
गदितं [3]शार्ङ्गदेवेन तद्गतिश्चिन्त्यतां बुधैः ॥
वेलावलीविभेदत्वादस्यां गग्रहतोचिता ॥१४१॥

ध ध पा प ग री सा नि नि सा री ग ध पा नि सा ।
स स पा प ग री गा ध ध नी नि ध ग पा प धा ॥१४२॥

॥ इत्यालापः ॥

ध म नो स स नी धा प ध ध मा नि ध पा ग मा ।
म ग री रि ग री सा ग म ग मा प ध नो नि मा ॥१४३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ स्तम्भतीर्थिका ॥१४॥

भुंछ्येव वर्जिता येन माविरा स्तम्भतीर्थिका ।
रक्ताङ्गी सर्पगमना पीतवस्त्रा स्मृता बुधैः ॥१४४॥

[1] B. पा प ।
[2] S. R. gives this name as गुञ्जी ।
[3] cf. S. R. 2. 2. 137.

॥ अथ छायावेलावली ॥१५॥

वेलावल्येव मध्ये स्याद्धनिमन्द्रा धकम्पिता ।
छायावेलावली नाम तदोपाङ्गं भवेदियम् ॥१४५॥

॥ अथ प्रतापवेलावली ॥१६॥

सैव वेलावली नाम प्रतापोपपदा भवेत् ।
पञ्चमर्षभनिर्मुक्ता ममन्द्रा ताडितस्वरा ॥१४६॥

ध नि स नि नि ध धा नी धा ध सं ग म धं धं
नि ध ध म ग स नी सा नी ध धा धं म गं सं ।
ग स नि ध नि म धा धा धा नि सा(सा) स गं गं
म म ध ध म ग सा नी नी ध नी धा नि धा धा ॥१४७॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ भैरवी ॥१७॥

भैरवी भैरवोपाङ्गं धग्रहांशावसानिका ।
मन्द्रतारगगान्धारा समशेषस्वरा भवेत् ॥१४८॥

ध नी स ग म धा नी ग स ग री म ग धा नि धा ।
ध प मा ध ध पा मा ग म ध नी स रि गा नि धा ॥१४९॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ छायानट्टा ॥१८॥

नट्टैव पञ्चमे मन्द्रा द्विश्रुतिस्वरकम्पिता ।
तारसप्तमभूयिष्ठसंचारा दीर्घकम्पिता ॥
छायानट्टाऽत्र विज्ञेया रसे वीरे(ऽ)द्भुते(ऽ)पि च ॥१५०॥

सा नी पा ध नि सा स री ग म ग री सा मा प सा नी ध पा
मा धा(पा)प म गा रि री स ध नि धा सा धा नि सा पा म मा ।
पा री सा रि म पा रि सा नि नि स सा री सा ध नी पा म री
गा मा री स म गा रि सा रि स नि धा नी नी स सालाप(पि)नी ॥१५१॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ मल्हारः ॥१९॥

धांशग्रहन्याससुतो गमन्द्रः सपञ्चमाभ्यां रहितो निदीप्तः ।
अन्यास्युपाङ्गं जलदस्य काले मल्हारनामा किल षड्जगानः ॥१५२॥

ध नि ध नि रि ध नी री गा स गा री ग नी धा
म ध म ग नि ध मा धा री ध मा गा रि धा नी ।
रि ग रि रि ग म मा री गा नि धा मा ग गा मा
ग रि म नि ध म गं गा गा रि सा नी ध धा धा ॥१५३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ सिहली कामोदा ॥२०॥

आडीकामोदिकोपाङ्गं कामोदा सीहली मता ।
भाषाङ्गं सिहली कामोदिका तुल्या विलोक्यताम् ॥१५४॥

॥ अथ रीतिगौडः ॥२१॥

भूयिष्ठर्षभगान्धारो ममृदुस्तारवर्जितः ।
रीतिगौडस्त्रिधनि(:)स्या(त्) समान्दोलितषड्जकः ॥१५५॥

नि सा रि गा मं म ग मं प धा मं, ग री स नी सा स नि गा रि री गा ।
म गा रि सा धा म म गा रि सा नी मा पा ध नी नी स नि मा प धा नी ॥१५६॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ पूर्वगौडः ॥२२॥

तारस्थनिग्रहाशान्तः सगयोः समपोर्युतः ।
संगत्या षड्जभूयिष्ठो ऋषभेण विवर्जितः ।
पूर्वगौड इति ख्यातः पूर्वदेशजनप्रियः ॥१५७॥

नी नी ध पा गा ध प मा ग री गा, म पा ध धा नी रि ग सा स सा नी ।
धा धा स नी नी ध म गा स सा नी, -त्यालापनं राजवरोपदिष्टम् ॥१५८॥

॥ अथ छायागौडो मालवगौडश्च ॥२३,२४॥

त्रिनिगस्त्रिरिपव्यापी पूर्णस्फुरितषड्जपः ।
छायागौड इति ख्यातो द्रविडस्तत्प्रियस्त्वतः ॥१५९॥

अयं निरिपनिर्मुक्तो मालवो गौड उच्यते ।
सालंको(ऽ)प्ययमेव स्यात्रिपादस्यातिकम्पनात् ॥१६॥

नि स स प स स धं पं सं प गा री स पा मा
ग रि म ग रि म गा री सा ग पं पा ग मा गं ।
ग रि प स प स री धा सा रि गा मा ग री गा
प म ग रि स नि सं री री ग मा गा रि सा नी ॥१६॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ तुरुष्कगौड ॥२५॥

तुरुष्कगौडो रिपवर्जितो गबहुस्त्रिनिस्ताडितमन्द्रदेश ।
रसे तथाय करुणे नियुक्तो यामे परस्मिन् दिवसस्य पूर्वे ॥१६२॥

आन्दोलित षड्जगतप्रदेशो केदारगौडो(ऽ)प्ययमेव चोक्त ॥१६३॥

नि नि ध ग म ग मा धा नी स नी धा नि सा सा
स नि स ग स नि धा म मा ध नी ध ग गा म ।
ग स स ग स ग मा स गा म धा नी ध मा ग
स स नि स नि नि रागालाप उक्तो विचार्य ॥१६४॥

॥ अथ देशवालगौड ॥२६॥

ग्रहविरतिनिषाद कम्रषड्जो रिपाभ्या
रहितनिजशरीरो देशवाल( ) प्रदिष्ट ।
निधगसबहुचारस्ताडित सर्वसादि-
स्वरनिजभवन( )स्यात्पूर्वगौडो(ऽ)प्यय वा ॥१६५॥

नी नी सा स ध नी ध नी स ग म सा गा मा ध नी नी स नी
धा मा मा ध म मा म गा स स म गा गा मा ग मा गा स सा ।
गा सा नी ध नि धा[१] नि धा नि स म गा मा सा ग सा नी स नी
धा नी सा नि ध नी म धा म म ग सा सा नी ध धा नी नि नी ॥१६६॥

॥ इत्यालाप ॥

॥ अथ कर्णाटगौड ॥२७॥

निविरतिग्रहणाशकपेशलो निधगसंरतिभूरिभिरुज्ज्वल ।
करुणवेदिभिरुत्कटगीतिमान् दिनदले चरमे नियुज्यते ॥१६७॥

इति कर्णाटगौडोऽय कर्णाटजनवल्लभ ।
सपूर्णो गमकालप्तिगानयोगविराजित ॥१६८॥

नि धा नि पा म धा प धा नि नी ग री ग नी ध पा
म गा रि सा म धा स री ग गा ध पा म गा रि मा ।
नि धा स नी ध पा प मा स सा ग री स नी ध धा
ध मा रि गा स री ग नी नि धा प मा ग री स नी ॥१६९॥

॥ इत्यालाप ॥

शार्ङ्गदेवादय केचित्कादिचदेषु स्वबुद्धित ।
षड्जग्रहांशकान्तूचुर्न तथा लक्ष्मवर्त्मनि ॥१७०॥

॥ इति षट्(ड)गौडोपाङ्गानि ॥

---

[१] B Omits one धानि ।

॥ अथ धोरणी ॥२८॥

तारस्थाननिषादांशग्रहा रिपविवर्जिता ।
षड्जग्रामे धोरणीयं वर्णेनारोहिणा युता ॥१७१॥
तथा संचार्यलंकारे निषादन्यासपेशला[1] ।
करुणे वासरस्यान्त्यप्रहरे विनियुज्यते ॥१७२॥

नी नी ध मा मा ग स नी स मा मा, म धा नि नी धा ध ग गा स नी नी ।
नी धा ध मा मा म ग नी नि गा गा, म धा नि नी सा नि नि मा ग [2]री नी ॥१७३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ वल्लातादेवालौ ॥२९,३०॥

वल्लातिका च देवाल इत्युपाङ्गयुगं मया ।
लक्ष्यमार्गाप्रसिद्धत्वादत्र ग्रन्थे न लक्षितम् ॥१७४॥

॥ अथ [3]रागचूडामणिः ॥३१॥

[4]रागचूडामणौ रागे षड्जग्रामनिवासिनि ।
सग्रहांशे निविरतौ तिरिपान्दोलितर्षभे ॥१७५॥
तारषड्जे मन्द्रमध्ये सुप्रकम्पितपञ्चमे ।
विनियुक्ते युद्धवीरे(ऽ)द्भुते दिनमुखे तथा ॥१७६॥
मन्द्रादिभूये [5]चारोहिवर्णे क्ष्माभृदुपक्रमे ।
नरेन्द्रविजये गेये कमलापतिवल्लभे ॥
आलप्तिस्तन्यते राज्ञा गीतज्ञहृदयंगमा ॥१७७॥

स रि रि ग म रि री गा मा ग री सा ग मा पा
प प रि म म प पा नी नी स [6]नी धा प पा मा ।
स स रि रि ग म पा धा पं प सा नी ध गा मा
रि रि ग म प ध नी नीत्येष आलाप उक्तः ॥१७८॥

॥ इत्युपाङ्गानि ॥

अङ्गोपाङ्गद्वयैर्यस्मिन् रागं राजसुताः सदा ।
वियुञ्जन्ति इतस्तेन रागाङ्गोपाङ्गनिर्णयः ॥१७९॥

इति श्रीराजाधिराजमहीमहेन्द्रश्रीकालसेनेन विरचिते स्वोपज्ञसंगीतरत्नकोशे रागोल्लासे रागाङ्गोपाङ्गपरीक्षणं द्वितीयं समाप्तम् ।

---

[1] B. पेशली ।
[2] B. मी ।
[3,4] B. राज ।
[5] रारोहि ।
[6] B. री ।

॥ भाषाङ्गं नाम तृतीयं परीक्षणम् ॥

षड्भाषाः शिर आदीनां यस्याङ्गानां प्रचक्ष्यते ।
विवर्त्तस्तमहं वन्दे सर्वभाषातनुं शिवम् ॥१॥

॥ अथ गांभीरी ॥१॥

षड्जग्रामाभिरामा नरहरिदयिता सग्रहांशा मतारा
सान्ता सान्तप्रयोज्या परिपगमपयुक् षड्जतो मूर्छनाढ्या ।
भाषाङ्गं दन्तिलोक्तेरियमुत गदितोपाङ्गकं कोलाहलाद्यै-
र्गम्भीरी भूमिभर्त्रा पुनरियमुदिता भूषितारोहिवर्णैः ॥२॥

स सं सं ग मं धा म नी सा म धा मं, स नी मं ग सं सं ग सं सं नि सं गं ।
स धं सं ग सं मं स मं नी ध सं गं, म नी सा ग मा गा म धा मं नि सं सं ॥३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ भ्रमरावली ॥२॥

भाषाङ्गं भ्रमरावली निगदिता तारस्थगान्धारिका
मध्ये मार्द्दवपेशला विरहिता(ऽ)[१] न्नंशाल्पका धेन च ।
अंशे च ग्रहणे तथा च विरतौ युक्ता निषादेन सा
षड्जाद्यञ्चितमूर्च्छना गमकयुक् सारोहिवर्णान्विता ॥४॥

नि नी सं ग मं नी ग मं पं प मं पं, नि गं पं स गं री ग मं नी ग मं सं ।
रि गा री नि धा री प धा नी नि धा नी, नि पा सा ग री सा ग री मा प नी नी ॥५॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ ललिता ॥३॥

धैवतांशग्रहन्यासा सतारा मन्द्रमध्यमा ।
बहुला रिगयोः पाल्या भाषाङ्गं ललिता भवेत् ॥६॥

॥ अथ द्वितीया ललिता ॥४॥

या टक्करागे ललिता प्रदिष्टा तदङ्गमेषा ललिता समा च ।
न्यासांशषड्जा रिपवर्जिता च तारा गधाभ्यां मृदुषड्जदेशा ॥७॥
स्वरैस्तया स्याल्ललितोचितदेश्च संगीमते वीररसे प्रयोगैः ॥८॥

---

[१] A. B. धाशाल्पता ।

स स नि धा नि स सा ग म गा म धा, ग म स नी ध नि सा स ग मा ध नी ।
स नि स नी ध स नी ध म गा म गा[१], स नि ध नी स स सा नि स सा स सा ॥९॥

॥ इत्यालापः ॥

सा सा स सा म म ध धा ध ध मा ध मा मा
गा गा स सा स ग म सा ग(ग) मा ध धा धा ।
धा धा ध मा ध नि नि धा म म गा म सा सा
सा धा नि नी ध नि नि धा नि स सा नि सा सा ॥१०॥

॥ इत्यालापः[२] ॥

सा सा मा धा ध धा धा ध म म ग ध ग सा सा स गा मा ध धा नी
धा मा धा मा म मा धा म ग म स स स सा सा ग गा सा ग मा सा ।
गा मा धा धा ध नी धा ध ध नि म म ध मा गा स सा सा ग सा सा
सा सा सा नी ध धा नी ध नि ग ग स ग धा नी स सा धा नि सा सा ॥११॥

॥ इति बालापः ॥

॥ अथ ललिता ॥५॥

भिन्नषड्जस्य भाषा या ललिता तत्समुद्भवा ।
ग्रहांशन्यासधा पूर्णा निगमैः कम्पितैर्युता ॥१२॥

तारमन्द्रस्वरैर्ज्ञेया ललितैर्मन्द्रधैवता ।
प्रयोज्या ललिते स्नेहे हेमन्ते प्रहरेऽग्रिमे ॥१३॥

ध धा धा धा नी री ग म ग रि म गा री रि रि रि री
रि मा मा धा धा धा प नि ध प स गा री म ग रि री ।
ग री गा मं गा मं रि ग म ग रि धा नी रि ग स नी
रि धा मा धा री गा रि ग म ग ध नी नी ग स ध नी ॥१४॥

ध धा धा मा धा धा ध ध नि रि ध नी री ध नि रि गा
स री मा नी धा धा ध ध म रि ग मा गा रि रि म मा ।
रि री री री गा मा प ध प ध नि धा पा म ग रि री
स गा मा री गा मा रि ध नि रि ग सा नी स नि ध धा ॥१५॥

॥ इत्यालापः ॥

(ध)धा स नी स नी स री ग सा नि सा नि धा म मा ।
ध धा म नी नि धा ध धा ध री रि री रि गा म गा ॥
म गा रि धा प मा ग री म गा रि सा नि धा ध नी ।
रि गा स नी स नी ध नी म धा स नी नि नी ध धा ॥१६॥

॥ इति बालापः ॥

---

[१] B. repeats मगा ।
[२] B. इति बालापः ।

मा गा री रि ग री म सा नि ध म धा मं धा [1]प मा सा नि धा
मा नी धा नि ध धा स नी ध ध स नी सा नी ध धा नी ध नी ।
नी धा नी स ध नी म गा रि रि ग मा मा पा ध नी सा ध नी
गं गा सं ग नि पा म धा म रि ग मा गा री म गा री स धा ॥१७॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ वेलावली ॥६॥

यां भाषां ककुभो जनिष्ट रुचिरां सा भोगवर्द्धन्ययो
तस्या अंगमियं नृपेण गदिता वेलावलीनामतः ।
सम्पूर्णा गमुदुर्धतारकलिता धांशग्रहान्ता हरि-
प्रीत्यै कम्पितधा नियोगनियता स्याद्विप्रलम्भे रसे ॥१८॥

धा नी सा स ग गा स नी स नि ध मा मा धा नि सा धा ग मा
सा गा सा नि ध गा म मा स ग म धा नी धा ध मा गा स गा ।
धा नी सा स ग गा ध मा ग स ग सा नी धा ग गा मा स गा
गा धा नी ध ध धेति भूमिपतिना(ऽऽ)लापो(ऽ)त्र संलापितः ॥१९॥

वृषगा गौरवर्णा च रक्तवस्त्रेति केचन ॥२०॥

॥ अथ सैन्धवी ॥७॥

याष्टिकेन मुनिनात्र पंचमे भाषितेति कथिता(ऽ)त्र सैन्धवी ।
सैव गीतपरमार्थवेदिना सैन्धवी निगदिताङ्गसंज्ञया ॥२१॥

॥ अथ वल्लाता ॥८॥

भाषामभाषिष्ट तु भिन्नषड्जे श्रीकण्ठिकामत्र मुनिर्मतङ्गः ।
तदङ्गमंशग्रहणान्तषड्जां वल्लातिकामाह महोमहेन्द्रः ॥२२॥

॥ अथ मधुरी ॥९॥

भाषा या ककुभोद्भवा मधुकरी ख्याता तदङ्गं मता
धांशान्तग्रहणा समन्द्रमधुरा तारर्षभषड्जान्विता ।
सम्पूर्णा गमकान्विता शुचिसमावेशे नृभिर्गीयते
सा ज्ञेया मधुरी मधूक्तिविसरन्माधुर्यधुर्योक्तितः ॥२३॥

पीतवस्त्रा च नीलाङ्गी शुभ्रसारसवाहना ॥२४॥

---

[1] A. repeats प मा सा नि धा ।

॥ अथ ध्वनिः ॥१०॥

तारस्थानविवर्जिता ग्रहविरत्यशोक्तषड्जस्वरा
मध्यस्थानगमध्यमा धपपरित्यक्ता वितारस्वना ।
भाषाङ्गं ध्वनिनामधेयमवनीभारावतारान्तक-
श्रीतामेन्द्रकुलावतंसमणिना प्रोक्तं मतङ्गोक्तितः ॥२५॥

सा रि गा ग नि री गा स नि रि गा स ग गा म मा ।
ग रि सा स ग मा मा म स स सालाप ईरितः ॥२६॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ शशिका ॥ ११॥

गन्यासग्रहणा न (ग ?) तारगतिका षड्जस्वरांशाञ्चिता
मन्द्रस्थानकषड्जिका समरवा शेषस्वरा वैणिकैः ।
विज्ञेया प रि पा प पा प विलसत्साम्राज्यभागुक्तित.
स्वस्थानैः शशिका चतुर्भिरमितप्रीतिप्रदा श्रीपतेः ॥२७॥

॥ अथ छाया ॥१२॥

मांशग्रहन्यासविभूषितेयं छायेति भाषाङ्गतया प्रदिष्टा ।
प्रदीप्तमन्द्रर्षभनादवेद्या धपाधिका षड्जविवर्जिता च ॥२८॥

म मा ध पा पा म ध मा ग रो गा, ध गा रि गा रो म ग री प धा मा ।
ध पा म धा रो ग रि मा म गा पा, प धा म धा गा ग रि मी ध मा मा ॥२९॥

॥ इति चालापः ॥

॥ अथ नादान्तरी ॥१३॥

नादान्तरी सग्रहणावसाना दीप्तर्षभा स्वल्पनिनादगा च ।
भूयिष्ठनी षड्जपर्षरुपेता मन्द्रस्यमा राजवरप्रदिष्टा ॥३०॥

॥ अथ श्रीकण्ठी ॥१४॥

श्रीकण्ठिकामभाषिष्ट सर्वभाषाङ्गवेदिता ।
धांशग्रहान्ता बहुधा भिन्नषड्जभवा विगा ॥३१॥

॥ अथ तरङ्गिणी ॥१५॥

तरङ्गिणी भूमिभृतोपदिष्टा सतारधाशा मृदुगा च पूर्णा ।
समस्वरा न्यासकृतर्षभा च तपर्षभादित्वमिह प्रयाता ॥३२॥

॥ अथ बटुकी ॥१६॥

निगदिता बटुकी धरणीभृता मविरतिग्रहणा ऋषभोज्झिता ।
बहुलतारयुताल्पमृदुस्वना विरहितालपितताविहृतांकनं ॥३३॥

॥ अथ गोल्ली ॥१७॥

रागराजिविविहाम्यधादिमां गोल्लिकां मनिगतारनिस्वनाम् ।
धग्रहांशविरतिं रिभूयसीं तारमध्यमयुतां मतान्तरात् ॥३४॥

॥ अथ नागध्वनिः ॥१८॥

नागध्वनिं निगदति पृथिवीहृदीशो
वीरे(ऽ)प्ययं सविरतिग्रहमंशषड्जं ।
पान्तांशकं पुनरमुं घनकालगेयं
कश्चित्तथाङ्गमिह टक्कजवेगरञ्ज्याः ॥३५॥

॥ अथ नट्टा ॥१९॥

हिन्दोले पिञ्जरी या प्रथमत उदिता भाविकाङ्गं तदीयं
नट्टा सांशग्रहान्ता मृदुतरनिरवा सादिसाम्याप्तशोभा ।
दीप्तस्थाना प्रदीप्तप्रतिरवपथगा सादि(तार)स्वराढ्या
गेया दैने परार्धे प्रचुरगमक-[1]भाक् (ग्) युद्धवीरे(ऽ)द्भुते च ॥३६॥

कश्चिद्[2] विमध्यमामेतामाह साहसनिष्ठुरः ।
न तथा दृश्यते लोके न तदाद्रियते ततः ॥३७॥

स नि ध प म ग री गा मा प धा पा म गा री
स रि ग म प म गा री सा रि गा सा ग री सा ।
प म ग रि स नि सा गा मा प धा पा म गा री
प म ग म प स नी सा री स नी मा ग री सा ॥३८॥
॥ इत्यालाप ॥

क्रौञ्चासना पीतवस्त्रा मेघश्यामलरूपधृक् ॥३९॥

॥ अथ शुद्धा वराटी, बटुकी च ॥२०॥

सौवीरे गदितास्ति या प्रथमतः सौवीरिका भाविता
तस्या अंगमिमां वदन्ति सुधियः शुद्धां वराट्याह्वयां ।
षड्जांशग्रहणावसानकलितां तारस्थलोद्यां सदा[3]
योज्यां शान्तरसे दिनस्य विरतौ सप्तस्वरैरञ्चिताम् ॥४०॥

तामेव बटुकीमाह भूरिभिर्धनिपर्युता(म्) ।
धनदस्य प्रतिनिधिर्भूरिभिर्धनपर्युतः ॥४१॥

---

[1] B. युक् ।
[2] A. B. कश्चित् त्रिमध्यमा etc.
[3] A. तास्थलोद्यसद्या　B. तारस्थलोद्यसंध्य ।

स म नि ध म ग री सा सा ग री मा प धा नी
स ध नि ध प ध सा सा मा प गा री स री गा ।
स म नि ध रि ग नी धा सा स मा पा प सं सा
स नि ध प प स मा गा गा म नी धा ध सा सा ॥४२॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ लघुकामोदः ॥२१॥

कामानन्दविधायिनी लघुतरा कामोदिका कामद[1]-
श्रीकृष्णेन घना रतामुपगता पूर्णस्वरा मन्द्रगा ।
षड्जाद्यंशविरामसंगतियुता रामप्रमोदप्रदा
शृंगारे विनियोजिता सुगमका गेया निशाद्ये दले ॥४३॥

स सा प धा प मा ग गा म गा प मा ग मा ग री
स नी नि सा रि गा रि सा नि धा नि सा ग री स नी ।
प पा ध नी स नी स नी स पा म पा नि सा नि धा
प मा ग री ग मा प धा प मा ग री ग री स सा ॥४४॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ उत्पली ॥२२॥

उत्पलामलविलोचनो(ऽ)न्यधादुत्पलीं मविरतिं च धांशिकाम् ।
तारसग्रहयुतां निमन्द्रिकां पूर्णतामुपगतां रसे(ऽ)दभुजे ॥४५॥

॥ अथ गौडी ॥२३॥

या मतङ्गेन गदिता गौडी मालवकैशिके ।
तामिहाचष्ट भाषाङ्गं राजा रागरहस्यवित् ॥४६॥

कश्चिदचार्चाष्ट तामेषोपांगसंगमुपेयुषीम्[1] ।
त्रिवर्ज्जां मन्द्रतारस्यषड्जां सप्तमभूयसीम् ॥४७॥

हिन्दोलरागाश्रयणात् वसन्तोपाङ्गतां गताम् ।
केचिद्गमकसंयुक्तपञ्चमान्तामिहाभ्यधु ॥४८॥

रसे वीरे शुचौ काले प्रियसभाषणे तथा ।
शृंगारे(ऽ)स्या अपि प्राह विनियोगं नराधिपः ॥४९॥

भाषानिरूपणे चास्या आलापो(ऽ)पि प्रदर्शितः ।
पीतवस्त्रा च गौराङ्गी गजेन्द्रवरवाहना ॥५०॥

---

[1] A. B add विसर्ग ।

॥अथ काम्बोजी ॥२४॥

धान्तग्रहांशा सनिपंश्च भूरिः काम्बोजिकेयं ककुभप्रसूता ।
भाषाङ्गकं याष्टिकसंमतस्य काम्बोजिका तुल्यवरा च पूर्णा ॥५१॥

इमा त्रिषड्जां विधारि[१] निभूरिं हिन्दोलआमाहुरतद्विदो(ऽ)न्ये ।
शुचौ नियुक्तां करुणे रसे च संचारिवर्णप्रगुणां वदन्ति ॥५२॥

॥ अथ तोडी[२] ॥२५॥

मध्यमांशविरति प्रदीप्तसा कम्प्रपञ्चमयुतां च मंद्रगाम् ।
शुद्धषाडवभवां समस्वरां तोडिकां[३] शुचिरसां[४] घनागमे ॥५३॥

मा प पा प नि प मा ग पा ग पा, सा नि नी ध ध प मा ग री स गा ।
री स गा रि नि स मा प पा म पा, पा म पा म प ग री स नी ध मा ॥५४॥

॥ इत्यालापः ॥

रक्ताङ्गी रक्तवस्त्रा च रक्तांशुवरवाहना ॥५५॥

॥ अथ अन्धाली ॥२६॥

शुद्धपंचमजा भाषा दाक्षिणात्या पुरोदिता ।
तदीयमंगमन्धाली तारधा गविवर्जिता ॥५६॥

पञ्चमांशग्रहन्यासा भूयिष्ठर्षभपञ्चमा ।
दिनादौ गीयते काले शुचौ शुचिरसोज्ज्वला ॥
धूम्रवर्णा कृष्णवस्त्रा शूकरं समुपाश्रिता ॥५७॥

॥ अथ आभीरी ॥२७॥

पञ्चमे कथिता भाषा(ऽऽ)भीरिकापि पुरा मया ।
तामेवात्र विजानीयाद्भाषाङ्गत्वेन रागवित् ॥५८॥

कश्चित्ककुभसंभूतामाभीरीमङ्गतां गता(म्) ।
त्रिधां तारपधां भूरिनिरिपां पूर्णमादिकाम् ॥५९॥

आभीरीवल्लभां गेयां रणमूर्द्धनि संजगौ ।
आलापस्तत्र तत्रापि दर्शितः पूर्वमेव हि ॥
नीलवस्त्रा च गौराङ्गी मयूरवरवाहना ॥६०॥

---

[१] A. विधारि ।
[२] B. तोडी ।
[३] A. तोडिका B. तोडिका ।
[४] A. रसा ।

॥ अथ वेगरञ्जी ॥२८॥

या मतङ्गेन मुनिना टक्के भाषा समीरिता ।
भाषाङ्गं सैव संपूर्णा विज्ञेया वेगरञ्जिका ॥६१॥

॥ अथ देवाला ॥२९॥

[1]लोकवर्त्मन्यवर्त्तित्वाद्देवाला न प्रकीर्त्तिता ।
मयूरवाहना श्यामा नीलवस्त्रेति केचन ॥६२॥

॥ अथ कैशिकी ॥३०॥

या पञ्चमे मतङ्गेन भाषा कैशिकिकोदिता ।
सैव भाषाङ्गमित्याह कालजिद्रागराजिवित् ॥
दोलारूढा सुगौराङ्गी गीतगानरता सदा ॥६३॥

॥ अथ भुञ्छी ॥३१॥

धान्तग्रहांशा मृदुमध्यमा च मतारिका येन विवर्जिता च ।
भूरिप्रयोगर्षभपञ्चमा च भुञ्छ्यत्र भाषाङ्गतया प्रदिष्टा ॥६४॥

ध ध नी ध ध नी नी सा नि नि गा नि नि गा ग गा ।
म ग री नि ध नी सा नी नि नि धा नि नि धा ध धा ॥६५॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ चैत्रवेलावली ॥३२॥

धान्तग्रहांशा मृदुगा च पूर्णा निगप्रदीप्ता विरतौ दिनस्य ।
प्रोक्ता सबीभत्सभयानकाख्ये वेलावली चित्रपदोपपेता(?) ॥६६॥

ा ध नी सा स ग गा ग मा गा, नि सा नि नी नी स ध नी स नी सा ।
ो स री नी ध ध धा ध नी धा, नि पा ग मा गा रि स नी स नी धा ॥६७॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ भूपाली ॥३३॥

श्रवणाङ्गं सग्रहांशन्यासा ऋषभवर्जिता ।
भूपालपालकेनोक्ता भूपाली दैन्यलज्जयोः ॥६८॥

स स नी नि ध पा मा ग स ग मा ग म पा नि सा ।
स नि धा म ध नी नी स ग म धा म ध नी स सा ॥६९॥

॥ इत्यालापः ॥

---

[1] B. लोके ।

॥ अथापरा सैन्धवी ॥३४॥

याष्टिकः पुनराहि(हे)मां सैन्धवीसंज्ञया सुधीः ॥७०॥

॥ अथ श्रावणी ॥३५॥

या भिन्नषड्जे श्रवणा पुरोक्ता तदङ्गकं श्रावणिका प्रदिष्टा ।
धान्तग्रहांशा विरिपा दिनादौ याचुभ्राकृतौ प्रेयसि गीयते च ॥७१॥

॥ अथ भैरवी ॥३६॥

उपाङ्गभणिता च तत्र भैरवी प्रतनिष्यते ।
नीलांशुका रक्तवर्णा शुकवाहनमाश्रिता ॥७२॥

॥ अथ डोम्बक्री ॥३७॥

या भिन्नषड्जे श्रवणा तदङ्गं डोम्बक्रिया भूपतिनोपदिष्टा ।
सांशग्रहा धैवतविभ्रमा च विवर्जिता षर्षभपञ्चमाभ्याम् ॥७३॥

हेमन्तकाले प्रथमे दिनार्द्धे प्रगीयते या करुणे रसे च ।
षड्जस्वरस्थानकृतावसानां तामेव [1]रत्नाकरकृज्जगाद ॥७४॥

स स री म प धा गा म स रि गा म रि गा स धा ।
नि धा मा प ध नी पा म म पा नी स ध नी प धा ॥७५॥

॥ इत्यालापः ॥

हेमवर्णा रक्तवस्त्रा नरयानमुपाश्रिता ॥७६॥

॥ अथ पुलिन्दिका (पुलिन्दी) ॥३८॥

पुलिन्दिका भिन्नषड्जे पूर्वमेवोदिता तु या ।
सैव भाषाङ्गमित्युक्ता सर्वभाषाङ्गवेदिना ॥७७॥

॥ अथ कालिका ॥३९॥

सतारगा निग्रहणांशिका च विपञ्चमा मन्द्रगपाविहीना ।
मृद्वल्पताद्येन विनाकृतेयं निरूपिता भूमिभृतात्र कालिका ॥७८॥

॥ अथ मालवा ॥४०॥

टक्ककैशिकभवा तु मालवा या तदङ्गमिह मालवा मता ।
संगताविह रिपौ सधौ तथा निग्रहांशविरतिनियोजिता ॥७९॥

वासरान्तिमदले शुचौ रसे रस्यते च करुणे पुरातनैः ।
धैवतांशविरतिर्भयानके कैश्चिदेव निपुणं विभाव्यते ॥८०॥

[1] cf. S. R. २. २. १०८

॥ अथ गान्धारगतिः ॥४१॥

गान्धारगतिका धांशग्रहान्ता तारगापि च ।
स्तम्भतीर्थिकिकामेतामेवाहुः कश्यपादयः ॥८१॥

धा धा नि धा नि धा नी स रि नि धा रि ग मा ग मा ।
ग म मा ग रि सा सा स नि धा धालाप ईरितः ॥८२॥

॥ अथ [1]चौहाली ॥४२॥

षड्जांशा मग्रहान्ता पहीना चाय[2] समस्वरा ।
धतारा मृदुमध्या च [3]चौहाली तारदेशयुक् ॥८३॥

॥ अथ गेरञ्जी ॥४३॥

षड्जांशग्रहणन्यासा मृदुधा दीप्तपञ्चमा ।
स्वल्पपा धरिभूयिष्ठा पूर्णा गेरञ्जिका मता ॥८४॥

॥ अथ सावेरी ॥४४॥

प्रोक्ता रगन्ती ककुभस्य भाषा सावेरिकाङ्गं कथिता तदीया ।
धांशा गतारा मृदुगाल्पषड्जा विपञ्चमा निग्रहणा निमोक्षा ॥
हास्ये स(च) शृङ्गाररसे नियोज्या शरत्प्रवेशे रिधभूयसी च ॥८५॥

मा धा धा नि ध गा ध नी नि रि रि नी री नी रि गा मा ग मा
मा द्विश्चैतदयो ग गा नि ध [4]नि नी धा धा म गा मा ग गा ।
री नी नी रि नि री ग मा ग रि म गा री नी ध नी नी ध नी
रागालापनकोविदेन निरिपालापः समालापितः ॥८६॥

॥ इति करुणालापः ॥

श्वेतवर्णा नीलवस्त्रा मृगवाहनमाश्रिता ॥८७॥

॥ अथाडोकामोदा[5] ॥४५॥

धांगाली भिन्नषड्जे प्रथमत उदिता या तदङ्गं मतेयं
कामोदाडीति पूर्वा गुरुवचनकृतो पग्रहांशावसाना ।
पूर्णा गान्धारतारा स्वरसमनिनदा मन्द्रमा काल [6]उक्ता
हेमन्ते [7]वासराद्ये दल इह खलु बीभत्ससंज्ञे रसे च ॥८८॥

---

[1],[3] B. बौहाली ।
[2] A. B. च हीन नाय ।
[4] A. ध ।
[5] B. कामोदी ।
[6] A. युक्ता ।
[7] B. वासरस्याद्ये ।

ध धा ध पा धा स रि गा ग सा री, ग री स नी धा प ध सा रि गं गा ।
ध पा ध पा मा म ग री स नी धा, स नी ध पा धा स रि गा ध धा धा ॥८९॥

॥ इत्यालापः ॥

क्रौञ्चयाना गौरदेहा नीलाम्बरविभूषिता ॥९०॥

॥ अथ नीलोत्पली ॥४६॥

नीलोत्पली गेन विवर्जिता च समस्वरा षड्जकृतावसाना ।
षड्जर्षभांशग्रहणा रसे स्याद्भूयानके मन्द्रितपञ्चमा च ॥९१॥

॥ अथ प्रथममञ्जरी ॥४७॥

भोगवर्द्धनिका भाषा ककुभे या पुरोदिता ।
तदङ्गमेषा पांशान्तग्रहा प्रथममञ्जरी ॥९२॥

गमन्द्रा रिधतारा च भूरिगान्धारमध्यमा ।
संपूर्णा शरदि प्रायः शृङ्गारे गीयते बुधैः ॥
लक्ष्येषु लक्ष्यते तज्ज्ञैर्मध्यमाशादि कुत्रचित् ॥९३॥

प पा ध नी पा ध प पा नि धा पा, नि सा नि सा नी[1] ग स री स री गा ।
स नी ध पा मा प ध नी स सा गा, रि गा स गा री रि नि नी ध पा पा ॥९४॥

॥ इत्यालापः ॥

दोलास्था गौरवर्णा च श्रुतिमण्डलवादिनी ॥९५॥

॥ अथ कर्णाटबङ्गालः ॥४८॥

या टक्कभाषा किल वेगरंजी[2] कर्णाटबंगाल इदं तदङ्गम् ।
षड्जावसानं ग्रहणांशगं स्यात् मुख्ये रसे स्याज्जलदागमे च ॥९६॥

गा गा प गा मा ध प पा नि धा मा, पा मा म मा गा ग स नी ध पा नी ।
री सा नि धा पा ध प मा म धा पा, म पा म गा गा ग म गा स सा सा ॥९७॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ मल्हारी ॥४९॥

विभाषान्धालिका या तु मल्हारी तत्समुद्भवः ।
पञ्चमांशग्रहन्यासा ममन्द्रा गस्वरोज्झिता ॥९८॥

गेया मुख्यरसे काले वर्षासु सुखवल्लभा ।
[3]शार्ङ्गदेवस्त्विमामाहोपाङ्गत्वे(ऽ)तिसमीपतः ॥९९॥

---

[1] B. री ।

[2] A. मेवरञ्जी　B. एवरञ्जी ।

[3] cf S. R. 2.2.153

प प ध ध नि ध नी नो धा प धा सा रि सा री
ध ध ध ध ध प रि सा री सा नि धा सा रि सा नो।
ध स नि ध म रि री सा री स नी धा प धा नी
स स नि ध प प धा नी पा ध नी धा ध धा धा ॥१००॥

॥ इत्यालापः ॥

नीलाभा रक्तवसना कपोतं[1] वाहनं श्रिता ॥१०१॥

॥ अथ शातवाहनी ॥५०॥

धैवतांशग्रहन्यासा निसंगा(निमन्द्रा)तारवर्जिता।
संवादिसंगतियुता भाषाङ्गं शातवाहनी ॥१०२॥

॥ अथ दाक्षिणात्या ॥५१॥

भिन्नषड्जे मतङ्गेन दाक्षिणात्योदिता तु या।
सैव भाषाङ्गमित्युक्ता श्रीकालसेनभूभृता ॥१०३॥

॥ अथ लघुदाक्षिणात्या ॥५२॥

निमन्द्रर्षभतारा स्यात् ममन्द्रा धनिभूयसी।
पञ्चमांशग्रहन्यासा लघ्वी स्याद् दाक्षिणात्यिका ॥१०४॥

॥ अथ तारावली ॥५३॥

तारावली पग्रहांशावसाना तारषड्जिका।
संपूर्णा मृदुगान्धारा शृङ्गारे ताडिता मता ॥१०५॥

॥ अथ कालिंगी ॥५४॥

या भिन्नषड्जे कालिङ्गी याष्टिकेन पुरोदिता।
सैव भाषाङ्गममला परिणाममुपेयुषी ॥१०६॥

॥ अथ गान्धारसिन्धुः ॥५५॥

न लक्षितात्र गान्धारसिंधुर्लक्ष्येष्वदर्शनात् ॥१०७॥

॥ अथ कर्णाटी ॥५६॥

गान्धारतारा मृदुमा धैवतांशग्रहान्तिमा।
समशेषस्वरा पूर्णा कर्णाटी वर्णिता भये ॥१०८॥

॥ अथ सौराष्ट्री ॥५७॥

नीलाङ्गी कृष्णवसना गजेन्द्रवरवाहना ॥१०९॥

---

[1] B. कपोत।

गनिधप्रचुरा हीना रिपाभ्यां मन्द्रधैवता ।
षड्जांशग्रहणन्यासा सौराष्ट्री राष्ट्रवर्द्धिनी ॥११०॥

॥ अथ रगन्ती ॥५८॥

ककुभे या रगन्त्युक्ता भाषा सैवाङ्गतामिता ॥१११॥

॥ अथ भम्माणी ॥५९॥

त्रिपा सतारा[1] मृदुमस्वरा च हीना निगाभ्यां धगताल्पता च ।
भम्माणिका याष्टिकसम्मतेन भाषाङ्गमुक्ता वसुधाधिपेन ॥११२॥

॥ अथ सिंहलीकामोदा ॥६०॥

सपूर्णा च समस्वरा धविरतिप्रारभगांशस्वरा
गे दीप्ता मृदुमध्यमा निगदिता कामोदिका सिंहली ।

धा धा नी ध ध नी ध पा म ग रि सा नी धा नि धा गा ग पा
मा गा गा रि स नी नि धा ध रि रि सा नी धा नि नी धा नि धा ॥११३॥

॥ अथ रामकृति ॥६१॥

कोलाहला टक्कभवात्र भाषा पूर्वोदिता रामकृतिस्तदङ्गम् ।
सान्ता ग्रहांशीकृतमध्यमा च विवर्जिता पञ्चमनिस्वनेन ॥११४॥
दोलाहला च गौराङ्गी वीणादण्डविभूषिता ॥११५॥

॥ अथ कछेली ॥६२॥

शार्दूलमुनिना भिन्नषड्जे भाषा विभाषिका(ता) ।
सैव भाषाङ्गमित्युक्ता कछेली कृष्णभूभुजा ॥११६॥

॥ अथ कुरजी ॥६३॥

त्रिपा समन्द्रा विधगा भूरिपञ्चमषड्जिका ।
कुरञ्जी स्वरसपूर्णा भाषाङ्गमिह नोदिता ॥११७॥

॥ अथ शाम्बरी ॥६४॥

रगन्ती काकुभी तज्जा शाम्बरी मन्द्रमध्यमा ।
मध्यमांशग्रहा न्यासधैवता[2] स्वल्पषड्जिका ॥
तारगा करुणे गेया पहीना शरदागमे ॥११८॥

---

[1] A B मराता ।

[2] A B मध्यमांशग्रहन्यासा धैवता etc

॥ अथ बागाली ॥६५॥

बांगाली भिन्नषड्जे या मतगस्य मते स्थिता ।
तस्या भाषाङ्गतामाह सर्वाङ्गपरिपूरित ॥११९॥

॥ अथ निरालम्बा ॥६६॥

निरालम्बा तु सपूर्णा माशान्ता पञ्चमग्रहा ।
गमन्द्रा तारया चैव शृंगारे ताडिता मता ॥१२०॥

॥ अथ सौवीरी ॥६७॥

सौवीरे याष्टिकेनोक्ता सौवीरी यात्र भाषिका ।
सैव भाषाङ्गमित्युक्ता भाषामर्मविदा वरं [१] ॥१२१॥

एव षट्षष्टिसख्याका भाषा अत्र मयोदिता. ।
काश्चिन्नोदाहृता काश्चिल्लक्षिता नाप्रसिद्धित ॥१२२॥

॥ इति भाषाङ्गानि ॥

सत्यभावैकमिष्टेन यद्भाषाचक्रवर्तिना ।
भाषागाना कृते(त)लक्ष्म लक्ष्मवेदिमुदे मुदा ॥१२३॥

इति श्रीराजाधिराजश्रीकालसेनेन विरचिते सगीतराजे (गीत) रत्नकोषे
(रागोल्लासे) भाषाङ्गपरीक्षण तृतीयम् ॥

---

[१] A B भाषामर्मविदा वराम् ।

क्रियाङ्गं नाम चतुर्थं परीक्षणम्

यस्य ध्यानक्रियायां स्युरंगभूताः पराः क्रियाः ।
अक्रियाय नमस्तस्मै क्रियामार्गप्रवर्त्तिने ॥१॥

॥ अथ पूर्वरामक्रिया ॥१॥

मांशमग्रहविराजपेशला पूर्णसप्तकशरीरशालिनी ।
सादिकस्वरलघुप्रचारिणी[1] पूर्वरामकृतिरीशतोषिणी ॥२॥

मा मा सा धा प मा पा ध प ध स रि रि सा री रि सा री स री मा
री सा धा री स धा सा रि म रि स ध स सा री स धा पा म पा धा ।
मा री मा मा ध पा मा रि रि म रि ध प धा पा म री मा रि सा सा
री सा धा धा नि धा पा म रि म रि स स री सा ध धा नी ध पा मा ॥३॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ रामक्रिया ॥२॥

आपञ्चमं तारमृदुप्रचारा साशग्रहान्ता रिसभूरिनादा ।
स्याद्विप्रलम्भे करुणे रसे च रामक्रिया वासरपश्चिमार्द्धे ॥४॥

स नी सा गा मा पा ध प म ध प मा गा म ग ध पा
स नी धा नी धा[2] पा म म ग प म पा मा ग रि नि पा ।
ग मा पा मा पा नी ध प म प ध पा मा ग स नि धा
ध धा नी धा पा मा म प म प नि धा पा म ग रि सा ॥५॥

॥ इत्यालापः ॥

॥ अथ गौडकृतिः ॥३॥

[3]गौडक्रिया सग्रहणाशमोक्षा रिधोज्झिता पञ्चममन्द्रिता च ।
मध्यप्रदीप्ता मपभूरिभावा वीरे(ऽ)द्भुते चैव रसे प्रदिष्टा ॥६॥

स स प प म प मा पा पा प नी पा प मा गा
म ग म स नि प नी सा पा नि सा सा ग मा पा ।
स प स प म प मा पा मा प नी धा प मा गा
म म प नि म प मा गा मा प मा गा ग री सा ॥७॥

॥ इत्यालापः ॥

---

[1] B. प्रसारिणी ।
[2] B. omits धा ।
[3] A. गौड ।

गौराङ्गी वीणया सक्ता दोलारूढा ह्युपाश्रिता ॥८॥

॥ अथ देवकृतिः ॥४॥

समस्वरा धग्रहणा निमन्द्रा[1] न्यासांशषड्जा विरिया मतारा ।
देवक्रिया वीररसे प्रदिष्टा तथाद्भुते कृष्णमहीधवेन ॥९॥

ध नि ध स ग म सा नी मा ग सा गा म धा नी
ध नि नि ध स ग मा गा सा नि धा नी म गा सा ।
ग स ग स स ग मा धा नी ध नी सा ग मा गा
स स नि ध ग म गा मा धा नि धा नी स गा मा ॥१०॥

॥ इत्यालापः ॥

मेघाभा रक्तवसना च गरुडोपरि संस्थिता ॥११॥

॥ अथ इन्द्रक्री ॥५॥

धैवतांशग्रहेन्द्रक्री रिन्यासा षड्जवर्जिता ।
रसे नियुक्ता मुनिभिः सबीभत्से भयानके ॥१२॥

॥ अथ भावकृतिनागकृती ॥६-७॥

क्रियाङ्गद्वितयं भावकृतिर्नागकृतिस्तथा ।
लक्ष्यमार्गाप्रसिद्धत्वान्न सम्यगिह लक्षितम् ॥१३॥

॥ अथ विपायक्री ॥८॥

[2]स्यात्त्रिनेत्रकृतेरंगमल्पमध्यमनिस्वना ।
विपायक्री कश्चिदेतामुपाङ्गमित्यकोत्संयत् ॥१४॥

॥ अथ त्रिनेत्रक्री ॥९॥

त्रिनेत्रक्री धैवतांशग्रहन्यासा समस्वरा ।
सतारा स्वल्पषड्जा च भयानकरसाश्रया ॥१५॥

॥ अथ कुमुदक्रीशिवक्रियौ ॥१०-११॥

न लक्षिति(ते) प्रसिद्धत्वात् कुमुदक्रीशिवक्रियौ ॥१६॥

---

[1] A. B. निमन्द्री ।
[2] B. स्यान्त्रि ।

॥ अथौजक्री: ॥१२॥

सग्रहान्ता मन्द्रमध्या ऋषभेण विवर्जिता ।
स्यात् स्वभावक्रतेरङ्गमोजक्री कम्प्रपञ्चमा ॥१७॥

॥ अथ स्वभावक्री(:) ॥१३॥

सग्रहांशविरामा स्यान्निमन्द्रा धपवर्जिता ।
भूरिमन्द्रस्वरा वीरे स्यात् स्वभावक्रतिस्त्वियम् ॥
इमां कश्चिदुपाङ्गत्वेनोक्तवान् रागतत्त्ववित् ॥१८॥

॥ अथ मरुत्कृतिः ॥१४॥

षड्जांशग्रहणन्यासा धैवतर्षभवर्जिता ।
शुद्धभैरवजा धीरै धीरे मरुत्कृतिः स्मृता ॥१९॥

॥ अथ धन्यक्री ॥१५॥

अङ्गं देवकृतेः प्रोक्तं धन्यक्री केनचित्त्विह ।
लक्ष्ये (ऽ) प्रसिद्धिगा[1] तेन लक्षणं न समीरितम् ॥२०॥

॥ इति पञ्चदशक्रियाङ्गानि ॥

प्रवर्त्तन्ते क्रिया (:) रागा यत्प्रसादान्महीतले ।
तेन राज्ञा क्रियाङ्गानि लक्षितानि समासतः ॥२१॥

बृहद्देशीविदा राज्ञा देशीरागाः समासतः ।
युगवेदेन्दुरूपेण (१४४) सलक्ष्मणा निरूपिताः ॥२२॥

ग्रहादन्यस्वरे न्यासो य उक्तः पूर्वसूरिभिः ।
रागेषु केषुचित्तत्र रक्तियुक्तिर्दवीयसी ॥२३॥

अत श्रीकालसेनोऽत्र[2] रक्तियुक्तिविधानवित् ।
देशीरागेषु वदति न्यसनं स्वग्रहस्वरे ॥२४॥

प्रातर्वसन्तकालीना मध्याह्ने ग्रीष्मकालिकाः ।
अपराह्णे तथा गेया रागा वर्षासु ये मताः ॥२५॥

रात्रेस्तु प्रथमे यामे गीयन्ते शिशिरे तु ये ।
शरद्गेया मध्यरात्रे परराने तथैव च ॥२६॥

---

[1] A. B. लक्ष्ये (ऽ) प्रसिद्धितो तेन ।

[2] B. श्रीकालसेनोक्त ।

हेमन्तकाले ये गेया गातव्यास्ते यथातयम्[१] ।
एवं तत्तदृतुभवा विभज्य दिवसे(ऽ)पि च ॥

यथाकालं प्रगातव्या(:)कृष्णकर्णोक्तितो बुधैः ॥२७॥

रागो यस्य समुल्लसत्यनुदिनं श्रीशम्भुपादाम्बुजे
यस्मिन्नुल्लसति क्षमाधवसुता-चेतो(ऽ)नुरागो(ऽ)न्वहम् ।
धत्ते यच्चरणो(ऽ)रिमूर्द्धसुलसत्सत्पद्मरागास्पदं
रागोल्लास इह क्षमाधिपतिना तेनायमुल्लासितः ॥२८॥

इति श्रीजगदीशवनदेवनिजगणेन जगदीश्वरीकामेश्वरीचरणकिंकरेण श्रीकामाक्षागिरि-
भुना अध्युष्टतमनरेश्वरेण भीष्मपुरजयानीतानेकराजकन्यारत्नेन श्रीपुरग्रहणसंवर्द्धितयशो-
ण वाटिकाचलग्रहणजनितकीर्तिपराजिताचलनायकेन संगमतीरदुर्गोद्धरणोद्धृतसकलमण्डला-
श्वरेण दमनपुरविध्वंसनबंदीकृतयवनीनिचयेन महिपमेरुजयाजेयविभवेन शाकंभरीरमणपरि-
त्नपरिप्राप्तशाकंभरीपरितोषितशाकंभरीप्रमुखशक्तित्रयेण अष्टादशगिरिशिखरपरिवारि-
जनगिरिविजयविख्यातवीर्यगर्वेण महदम्बमातृकादूरोद्धूलनर्धापितामहोरगपुरेण श्रीवनदेव-
ामिप्रसादरचनापरपरमेश्वरेण त्र्यंबकेश्वरसन्निधिकीर्त्तिस्तंभोन्नतजयस्तम्भेन श्रीब्रह्मगिरि-
म-[२]स्वर्गतायथार्थीकरणरचितचारुपयेन श्रीकामाक्षागिरिनवीननिर्मितपराजितसुमेरुणा
महिपाचलोपरिश्रीहरिचरणरचिताचलदुर्गेण अभिनवभरताचार्येण वीणावादनप्रवीणेन यवन-
लाकालकालरात्रिरूपेण त्रिसन्ध्यक्षेत्रसमुद्रसंभवरोहिणीरमणेन परमभागवतेन महाराजाधिराज-
ोराजमानमृगांकतामराजेन्द्रनंदनेन महानाम्नी(राज्ञी)सौभाग्यवतीश्रीजसमांबिकाहृदयनंदनेन
कलसीमन्तिनीशिरोमणिनिकुम्भराजन्यवंशावतंसश्रीमहाराज्ञीश्रीकर्मवतीश्रीलषुमादेवीहृदयाधि-
ष्ठेन श्रीमहाराजाधिराजश्रीकालसेनेन महीमहेन्द्रेण विरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां
गीतमीमांसायां गीतरत्नकोशे रागोल्लासे क्रियांगपरीक्षणं चतुर्थं समाप्तम् ॥

(रागोल्लासश्च समाप्ति समगात्)[३]

---

[१] A. तथायथ ।
[२] B. मूर्गता ।
[३] Reference is invited to Appendix II at the end of the text for critical notes and parallel references pertaining to Rāgollāsa.

तृतीयः प्रकीर्णकोल्लासः

वाग्गेयकारो नाम प्रथमं परीक्षणम्

यस्य लोकस्य महिमा प्रकीर्ण इव दृश्यते ।
तं नुमो नृत्यबन्धेषु विप्रकीर्णजटं हरम् ॥१॥

अथ वाग्गेयकारादिलक्षणं लक्ष्मविन्मुदे ।
इतस्ततो विप्रकीर्णं प्रकीर्णं विप्ररागवित् ॥२॥

[1]ऐन्द्रादिव्याकृतिज्ञो यतिललितपदच्छन्दसां संगतिज्ञो-
ऽलंकारन्यासदक्षो नवनवरचनाधातुनिर्माणवेदी ।
भेदी तूर्यत्रयस्य प्रविकसदतुलं प्रातिभज्ञानशाली
वाचामाचारसंपद्विजितवरकविप्राज्ञसाम्राज्यसम्पत् ॥३॥[2]

उच्छिष्टोचितप्रबन्धादुपरतधिषणो मूर्च्छनाग्रामजाग्रत्-
तानालंकारवर्णाद्यखिल उपमतिर्नाम कोशेष्वधीति(ती) ।
मेधावी भव्यमूर्ति-[3]विगतगदचयः सर्वशास्त्रप्रवीणो
मुक्तेर्ष्यारोषदोषः परहृद(य)विदामग्रणी रञ्जकश्च ॥४॥

नृत्तज्ञो देशभाषापरिचयचतुरो धातुमात्वोः समत्वे
योक्ता वक्ता सभायां रसविशदमतिः कत्थते नात्मनेत्रः ।
अन्योक्तत्यागनिष्ठः कलसकलकलाकोविदः श्लक्ष्णभाषी
नानादेशस्थितिज्ञः पदविशदमतिर्ग्राम-[4]रागाद्यभिज्ञः ॥५॥

सार्धस्निग्धान्तरात्मोचित-रुचि-[5]रुचितप्रायवाक्यप्रदाक्ष्य-
चातुर्याढ्यप्रबन्धे दृतविशदतरप्रायनिर्माणकारी ।
त्रिस्थानप्रौढितं च स्फुटगमकयुतालप्तिचातुर्यधुर्यो
राज्ञा वाग्गेयकारः कथित इह परं तद्विदामार्यवर्यः ॥६॥

[1] B. ऐन्द्रव्याकृतिज्ञो ।
[2] cf. S. R. 3. 2-9 for 3-8 above.
[3] B. विगत etc.
[4] A. राज्ञा etc.
[5] B. रचित ।

एभिर्युक्तो [1]गुणौघैरवरमिह गदितो मध्यमो मातुकर्म-
ण्यप्रौढे धातुमात्र अवरचितरे संविद(ा)त्तप्रगल्भः ।
कर्तुं युक्तान् प्रबन्धानधम इति तथा मन्दधीर्धातुकर्म-
ण्युत्कृष्टो मातुकर्मण्यपि समरभुवां सूत्रधारेण राज्ञा ॥७॥

वदति यस्तुकवि गुणपूजितं तदवरं खलु वर्णकवि नृपः ।
तदनु कुट्टिकारं परधातुपु प्रसभमातुकरं पुरुषाधमम् ॥८॥

॥ इति वाग्गेयकारः ॥

[2]गान्धर्वो मार्गदेशीविदिह निगदितः केवलो मार्गवेत्ता
विज्ञातव्यः स्वरादिः पुनरिह स तथा वर्तनीयः स्वरादिम्(दिः) ।
विज्ञातालापकर्मण्यखिलगुणयुतालप्तिनिर्माणदक्षो-
ऽक्षोभ्यो राजेन्द्रसंसद्यनवरतपराभ्यासतो वश्यकण्ठः ॥९॥

श्यक्षप्राज्यप्रसादाधिगतगुणगणाविष्टशारीरशाली
शालीनप्रोज्झितान्तःकरणपटुतरानेककाकुप्रवीणः ।
रागोपाङ्गक्रियाङ्गाद्यविकलभजनस्फीतभाषाङ्गवेत्ता
जेता प्रावादुकानामविकलवहनीमार्गगानाप्तमार्गः ॥१०॥

ताले कामप्रवीणोभयगतिचतुरो विश्रमः सर्वकालं
शास्त्रे सत्संप्रदायः सुघटपदुवरो वस्तुनिर्माणवेदी ।
स्फूर्जन्निर्जवनापटु(ः)पटुधियामग्रेसरः पेशलो
गीतोद्ग्राहविधौ विमुक्तिपदवीपण्डामितः सिद्धिमान् ॥११॥

न्यूनाधिक्यगसावधानधिषणः स्फूर्जद्गहो(हू)ल्लासवान्
प्रोदञ्चद्भुजनो(ऽ) प्रयत्नगमकस्थानत्रयं व्याप्तिमान् ।
[3]शुद्धच्छायालगज्ञः श्रुतिविशदमतिः स्थानसंस्थस्वरज्ञो
गीतज्ञः शस्यतेऽयं नृपसदसि सदा गायनग्रामनेता ॥१२॥

रम्यविश्रान्तिनिर्वाहशाली सुघरणान्वितः ।
सावधानोऽभियोगी च क्रियावानुत्तमः स्मृतः ॥१३॥

निर्दोषं कंश्चिदेषां रहिततनुरयं सद्गुणानां समूहात्
संप्रोक्तो मध्यमोऽथाधम इह गदितो गायनो दोषयुक्तः ।
संप्रोक्तः पञ्चधाऽयं क्षितिपतिविभुना रञ्जको भावकोऽथो
शिक्षाकारोऽनुकारो रसिक इति तथा लक्षणं प्रोच्यतेऽप ॥१४॥

---

[1] B. गुणोघं etc.

[2] cf. S. R. 3. 12-24 for 9-17 verses above.

[3] The metro is changed from the third foot.

स प्रोक्तो रञ्जको य सहृदयहृदय रञ्जयत्पार्श्वतोऽन्यो
विख्यातो भावको योऽतिशयमभिदधात्यत्र गीतप्रपञ्चे ।
शिक्षाकारोऽनुशिष्टो धरणिधवभृताऽन्यूनशिक्षाविदग्ध
स स्यादेवानुकार परकृतरचनाया प्रयत्यानुकारात् ॥१५॥

विज्ञातव्यो रसावेशित इह रसिक स विधाभूयमिष्ट-
श्चैकिल्लो वृन्दगाता यमलक इति तेष्वेक एवात्र गाता ।
विज्ञेय पूर्वमुक्त पर इह गदितो वृन्दगो योऽत्र गायेद्
यो गायेत् स द्वितीयो यमलक इति स प्रोच्यते भूमिभर्त्रा ॥१६॥

तारुण्यप्रतिमप्रपञ्चचतुरा माधुर्यधुर्योक्तयो
लावण्यामृतदुग्धसागरकलारूपौघरत्नाकरा ।
नानाभावकलाकलापकलिता हृद्या विदग्धप्रिया
गायिन्यो गदिता हि गायनवरैस्तुल्या नृपेणामुना ॥१७॥
॥ इति गायिन्य ॥

[१]उद्घुष्ट [२]कपिल (विकल) काकी फूत्कारी सानुनासिक ।
[३]उद्घडो(ऽ)पस्वरो(ऽ)व्यक्तो विरसो [४]विनिमीलन ॥१८॥

तुम्बकी [५]बोम्बको वक्री स्थानभ्रष्टो(ऽ)व्यवस्थित ।
प्रसारी [६]करभो भीत सदष्टोऽनवधानक ॥१९॥

कम्पित शङ्कितो मिश्र करालो च वितालक ।
पञ्चविंशतिरित्येते गायना निन्दिता स्मृता ॥२०॥

उद्घुष्टो विरसो घोषाद् [७]गानतो गायन( )स्मृत ।
॥ इति उद्घुष्ट ॥१॥

न्यूनाधिकश्रुती(रै) गायन् स्वरान् कपिल(विकल) ईरित ॥२१॥
॥ इति कपिल (विकल) ॥२॥

---

[१] S R उद्घृष्ट । cf S R 3 25 38 for 18 34 above
[२] S R विकल ।
[३] S R उद्धड ।
[४] A विनिमीलित । S R विनिमीलक ।
[५] S R झोम्बक ।
[६] B ककुभो ।
[७] B ज्ञानतो ।

काकवत्[1] क्रूरनिर्घोषः काकी गायन उच्यते ॥२२॥

॥ इति काकी ॥३॥

मुहुर्मुहुः सूत्कृतानि गायन्यः(नः) कुरुते स तु ।
सूत्कारी, च नासिकया गायन्नुक्तोऽनुनासिकः ॥२३॥

॥ इति सूत्कारी सानुनासिकश्च ॥४, ५॥

छागवद् वहनि कुर्वन्नुद्घडो गायनो मतः ।

॥ इति उद्घडः ॥६॥

अपस्वरस्तु स ज्ञेयो यो वर्ज्यस्वरगायनः ॥२४॥

॥ इति अपस्वरः ॥७॥

गद्गदध्वनिरव्यक्तवर्णो(ऽ)व्यक्त इतीरितः ।

॥ इति अव्यक्तः ॥८॥

विरसो नीरसं गायन्, निमीलयति लोचने ॥२५॥

गायन् निमीलकः प्रोक्तः, तुम्बकी स तु कथ्यते ।
यस्तुम्बकवदुत्फुल्लगलो गायति गायनः ॥२६॥

॥ इति विरसः, निमीलकः, तुम्बकी च ॥९, १०, ११ ॥

घोम्बकः स तु विज्ञेयो यो गायति विनिन्दितः ।
सि(शि)रालभाल-वदनकन्धरं(रो), वक्रिते गले ॥२७॥

गायन् वक्रीति कथितः, प्राप्तुं यः स्थानकत्रयम् ।
न शक्तोऽस्ति स विज्ञेयः स्थानभ्रष्टो मनीषिभिः ॥२८॥

॥ इति घोम्बकः, वक्री, स्थानभ्रष्टश्च ॥ १२, १३, १४ ॥

सोऽव्यवस्थित इत्युक्तः स्थानकैरव्यवस्थितैः ।
यो गायति, प्रसारी तु स स्वकशरीरयोः ॥२९॥

प्रसारणात् परिज्ञेयः, करभः स तु कथ्यते ।
गायत्यूर्ध्वीकृतगलो यः पुमान् करभो यथा ॥३०॥

॥ इति अव्यवस्थितः, प्रसारी, करभश्च ॥ १५, १६, १७ ॥

भयान्वितः स्मृतो भीतः, संदष्टः स तु कथ्यते ।
संदश्य दशनान् यो वै गायत्यनवधानकः ॥३१॥

---

[1] B. काक (omits वत्) ।

स्यादवधानादिषु प्रायोऽ-[1]वधानेन विवर्जितः ।

। इति भीतः, संदष्टः, अनवधानकश्च ॥ १८,१९,२० ॥

कम्पितः कम्पनाद्युक्तो मिथः शब्दशरीरयोः ॥३२॥

॥ इति कम्पितः ॥२१॥

यः सशङ्करयो[2] गायेत् त्वरया स तु शङ्कितः ।

॥ इति शङ्कितः ॥२२॥

भूरिशो मिश्रयन्युक्तो(क्तः) शुद्धच्छायालगादिकान् ।
रागान्, मिश्रकसंज्ञोऽयं कालसेनेन भूभुजा ॥३३॥

॥ इति मिश्रकः ॥२३॥

कराली विकृताकारप्रसारितमुखो मतः ॥

॥ इति कराली ॥२४॥

गेयं तालच्युतं गायन् वितालः सूद्भिरीरितः ॥३४॥

॥ इति वितालः ॥२५॥

गायकानामिमे दोषा लक्षिताः पञ्चविंशतिः ।
गेयस्य कण्ठसाध्यत्वात् तद्विशुध्यर्थमौषधम् ॥३५॥

प्रोच्यते गायकप्रीत्यै सर्वभूतानुकम्पिना ।
अपथ्यवर्जनाद् दोषा न स्युः प्रायो नृणां यतः ॥३६॥

अतस्तद्वर्जनं पूर्वमुच्यतेऽन्यत्ततोऽपि च ।
गायनो [3]वर्जयेत् [4]क्षारमन्नं पर्युषितं तथा ॥३७॥

[5]आरनालं यवान्नं च कटुकं चापि यद्भवेत् ।
सुपक्वामिक्षावद् अतृ-साहित्यक्षीरमादितः ॥३८॥

श्लेष्मकारी च यत्प्रायस्तदश्नीयान्न कर्हिचित् ।
प्रत्यूषे मधुना साकं चूर्णमाहौषधं लिहेत् ॥३९॥

रात्रौ सलवणं चापि भक्षयेत् त्रिफलां सुधीः ।
हृद्यत्कण्ठकरं रात्रौ खादिरं चूर्णमीरितम् ॥४०॥

---

[1] B. -ऽनवधानेन ।

[2] A. B. सशङ्करवयो ।

[3] B. वर्जेत् ।

[4] B. क्षार चान्न ।

[5] A. आनराल ।

नागवल्लीदलैः साकं साकं[1] वा खादिरैर्दलैः ।
मुस्तापौनर्णवैः पत्रैः क्रमुकैर्मिश्रितीकृता[2] ॥
भक्षिता कुरुते कण्ठं किन्नरीगणगर्वदम् ॥४१॥

तित्तिरास्तैलसंभृष्टा भक्षिता गायकं नरम् ।
कुर्वन्त्यभ्यासतो नूनं वंशवीणानिनादितम् ॥४२॥

क्षीरवृक्षसटीमागी (मार्द्री ?)[3] गुडुचीबर्बरैस्तथा ।
कुशकाशैः श्रितं तोयं कण्ठमाधुर्यकारणम् ॥४३॥

अपामार्गशिरीषाम्लवेतसैर्बिल्वसंयुतैः ।
श्रितं पयः प्रकुरुते कण्ठं श्रुतिमनोहरम् ॥४४॥

वासा ब्राह्मी वचा पथ्या क्वाथः समधुपिप्पलिः ।
सेवितः पुरुषं कुर्यात् सप्ताहान्मञ्जुलध्वनिम् ॥४५॥

सर्पिर्मधुकसंसिद्धं प्रत्यहं यः पिबेन्नरः ।
तस्य कण्ठो भवेन्नूनं किन्नरीगणगर्वनुत् ॥४६॥

गुडूच्यपामार्गविडङ्गशङ्खीवचाभयाशुण्ठिशतावरीभिः ।
लीढं घृतं गव्यमहो विधत्ते मेधाविनं किन्नर-(पूजितं) च ॥४७॥

हेमन्ते शिशिरे प्रभातसमये ग्रीष्मे प्रदोषे तथा
पुष्पाणां समयेऽर्धरात्रसमये मध्याह्नतः प्रावृषि ।
कालोऽयो शरदस्त्रिकालसमये मर्त्योचितकल्लोलिनी
सान्निध्यं सुकवेः प्रयाति नियतं नित्यं सरस्वत्यहो ॥४८॥

यत्पापं व्यासहर्तुर्यदपि मुनिवरैः कूटसाक्ष्यं[4] प्रचक्रु-
र्यत्पापं या च गर्हा सदसि तनुभृतामश्नतो वान्तमन्यैः ।
तत्तद्गीतस्य चौर्यं विदधत उदितं तद्ग्रहो नैव कार्यो
गीतेऽन्येन प्रयुक्ते निखिलनिगमवित्-कालसेनोपदेशात् ॥४९॥

यस्य वाग्गतिशेतेऽत्र वाचं शास्त्रकृतामपि ।
वाग्गेयकारस्तेनोक्तः सद्गेययशसा स्फुटः ॥५०॥

इति श्रीराजाधिराजमहीमहेन्द्र[5]-श्रीकालसेनेन विरचिते संगीतराजे गीतरत्नकोशे प्रकीर्णकोल्लासे वाग्गेयकारपरीक्षणं प्रथमम् ॥

---

[1] A. omits second साक ।
[2] B. मिश्रतीकृताम् ।
[3] B. मार्गी ।
[4] A. साद B. सा
[5] B. महेन्द्रेण ।

शब्दभेदादि नाम द्वितीयं परीक्षणम्

दोषा गुणा इवाभान्ति यत्प्रसादेन देहिनाम् ।
निर्दोषं निर्गुणं वन्दे तमीशं लोकवन्दितम् ॥१॥

शब्दः सप्तविध. स्वहेतुवशतो वातश्च पित्तं कफं,
हेतुत्वेन निवेदिता मुनिवरैर्व्यस्ताः समस्ता अपि ।
तत्तद्भेदभिधाविशेषसहितं वातादिदोषक्रमात्
तेषा लक्षणमत्र वक्ति विशदं लक्ष्मागमे पारगः ॥२॥

[1]बोम्बकः स इह वातजो मतः स्थूल उच्चतरतामुपेयिवान् ।
सारताविरहितश्च कर्णयो. सज्वरः पुरुषनीरसध्वनिः ॥३॥

नाराटनामानममुं वदन्ति पित्तोद्भवं शब्दविचारदक्षाः ।
स्थानत्रयव्याप्तिवशेन हृद्यं गम्भीरलीनं सुघनं प्रशस्तम् ॥४

श्लेष्मसंभव इहास्ति खाहुलो मन्द्रमध्यगमनेन पेशलः ।
सौकुमार्यमधुरत्वमिश्रितः स्निग्धसुन्दररवः श्रव.पथि ॥५॥

स प्रौढिमापितस्तज्ज्ञैराडं(डि)ल्ल इति कथ्यते ।
समस्तैर्जायमानो य· स मिश्र इति कीर्त्तितः ॥६॥

चत्वार एते गदिता मयात्र भेदा यथावद् ध्वनिवर्त्मगामिनः ।
इत परं द्वन्द्वजशब्दसंस्थं भेदत्रयं चारु विचार्य कथ्यते ॥७॥

द्वन्द्वजौ बोम्बनाराटौ तथा बोम्बकखाहुलौ ।
नाराटखाहुलावेतैस्त्रिभिः स्यात् सान्निपातिकः[2] ॥८॥

एतेष्वत्युत्तम. साक्षाच्छब्दः स्यात् सान्निपातिकः[3] ।
नि·सारितारूक्षताद्यविरुद्धगुणहानितः ॥९॥

खाहुलोन्मिश्रनाराट उत्तमः परिकीर्तितः ।
खाहुलो बोम्बयुक्तस्तु मध्यम. स्याद् विवर्जितः ॥१०

विरुद्धगुणयोगेन विरुद्धगुणसंश्रयात् ।
अधमो बोम्बनाराटो रौक्ष(क्ष्य)नि·[4]सारतायुतः ॥११॥

---

[1] cf. s. R. 3. 39-81 for 3—49 above

[2] [3] B. सान्निपातक· ।

[4] B. सारिता ।

अधमाधम इत्युक्तः शब्दसाम्यविदा स तु ।
एतेषां बहवो भेदा-[1]स्तत्तद्गुणविमिश्रिताः ॥१२॥

मधुरस्निग्धघनोऽन्यः कश्चित् स्यात् स्निग्धकोमलशब्दः ।
त्रिस्थानव्याप्तिकरः कश्चिद्गानमधुरकोमलकः ॥१३॥

त्रिस्थानमृदु-[2]गम्भीरो(रः)स्निग्धो मृदुर्घनपरो विनिर्दिष्टः ।
त्रिस्थानोऽन्यशब्दो घनमधुरमृदुस्थितित्रये चान्यः ॥१४॥

त्रिस्थाने मृदुमधुरस्निग्ध इति कीर्त्यते ध्वनिरपर इह ।
मधुरस्निग्धगभीरत्रिस्थानव्यापकघनोऽन्यः ॥१५॥

स्निग्धकोमलगभीरघनत्रिस्थानलीनक इति स्मृतोऽपरः ।
कश्चिदत्र मधुरश्च कोमलस्निग्ध एव गदितो महात्मभिः ॥१६॥

स्निग्धलीनश्च त्रिस्थानशोभी गम्भीर इत्यपि ।
एवं दशोदिताः शब्दभेदाः श्रीकृष्णभूभुजा ॥१७॥

नाराटखाहुलोन्मिश्र(:) खाहुलो बोम्बमिश्रितः ।
कोमलस्निग्धनिःसारः स्मृतोऽन्यो मधुरो मृदुः ॥१८॥

निःसारोच्चतरः स्निग्धमृदुरूक्षपरः स्मृतः ।
कोमलस्निग्धनिःसारस्थूलोऽन्यः स्निग्धकोमलः ॥१९॥

मधुरः कोमलस्थूलो निःसारोच्चतरः परः ।
क्षोमनिःसारपीनश्च भेदाः षडितरे मताः ॥२०॥

बोम्बभेदास्तु नाराटे षडन्ये मुनिसम्मताः ।
घनत्रिस्थानरूक्षश्च तत्रैकः परिकीर्त्तितः ॥२१॥

तथान्यो घनगम्भीररूक्षो मुनिभिरीरितः ।
लीनपीवरनिःसाररूक्षस्तत्र तृतीयकः ॥२२॥

अन्यो लीनघनस्थूलोच्चतरस्तु चतुर्थकः ।
त्रिस्थानघनगम्भीरलीनरूक्षस्तु पञ्चमः ॥२३॥

त्रिस्थानलीननिःसाररूक्षपीवर इत्यमी ।
संप्रोक्ता द्वन्द्वजा भेदा अथ ब्रूमस्त्रियोगजान्[3] ॥२४॥

---

[1] B. स्तद्गुणविमिश्रता. ।
[2] B. गभीरो ।
[3] B. omits this verse.

त्रिस्थानस्निग्धनिःसारस्तत्रैकोऽन्यो मृदुघन ।
मधुरोच्चतरो रूक्षो गम्भीरस्तु द्वितीयक ॥२५॥

तृतीय कोमलस्निग्धघनोच्चतरपीवर ।
चतुर्थ कोमलस्निग्धो लीनत्रिस्थानपीवर ॥२६॥

निःसारोच्चतर प्रोक्त पञ्चमो रूक्षपीवर ।
त्रिस्थानलीनमधुरनिःसारोच्चतर स्मृत ॥२७॥

षष्ठस्त्रिस्थानगम्भीरस्निग्धकोमलसघन ।
मधुरोच्चस्तरो लीन सप्तमो मधुरो मृदु ॥२८॥

गम्भीरलीनत्रिस्थानरूक्षोच्च सारतोज्झित ।
अष्टम कोमलो लीनत्रिस्थानमधुरो घन ॥२९॥

पीवरोच्चतरो रूक्ष इत्येव परिकीर्तित ।
एव खाहुलनाराटे योगे शब्दभिदा दश ॥३०॥

बोम्बखाहुलयोर्योगे षड् भेदा परिकीर्तिता ।
बोम्बनाराटयोर्योगे षडष्टौ च तथा परे ॥३१॥

बोम्बखाहुलनाराटससर्गे सनिरूपिता ।
सभूयैव विमिश्रस्य त्रिंशदभेदा प्रकीर्त्तिता[1] ॥३२॥

गुणससगतोऽप्येषा सूक्ष्मभेदा पर शता ।
[2]सरम्भतोऽपि न प्रोक्ता ग्रन्थविस्तरभीरुणा ॥३३॥

॥ इति शब्दभेदा ॥

मधुर कोमलो गाढत्रिस्थानप्रचुरो घन ।
चेहाल करुण श्लक्ष्ण स्निग्धोन्मृष्टसुखावह ॥३४॥

श्रावकश्छबिमान रक्तियुक्तश्चेत्येवमीरित ।
गुणैर्विभिद्यते शब्द पञ्चादिदशभि स्फुटम् ॥३५॥

तारस्थान प्रौढियुक्तो माधुर्याञ्चितरञ्जक ।
मधुर प्रोच्यते शब्द कोकिलाध्वनिपेशल ॥३६॥

कोमलोऽन्वथनामैव गाढ( ) स्यादश्लथस्तथा ।
प्रौढश्च [3]स्थानत्रितये छबिरक्तयादयो गुणा ॥३७॥

---

[1] B परिकीर्त्तिता ।
[2] B सभरन्तो ।
[3] B omits स्थान ।

यस्यैकरूपा दृश्यन्ते स त्रिस्थान उदाहृतः ।
पीवरः प्रचुरः प्रोक्तो घनोऽन्तःसारवान् रवः ॥३८॥

न स्थूलो न कृशः साम्याद् घनस्निग्धोऽनुरञ्जकः ।
चेहालः कथ्यते शब्दो ललनानामयं सदा ॥३९॥

आकण्ठकुण्ठनात् [1]पुंसां तत(:) स्थूलो यतः स्मृतः ।
श्रवणादेव कारुण्यरसवृद्धिकरो मतः ॥४०॥

करुण,-स्तैलधारावदच्छिन्नो श्लक्ष्ण उच्यते ।
सुदूरं श्रूयते नैव रूक्ष(:)संस्निग्ध उच्यते ॥४१॥

श्रोतृश्रोत्रसुखो मृष्टो न छिन्न(:) स्थानकत्रये ।
सुदूरश्रवणात् श्रोत्रसुखकृत् श्रावको मतः ॥४२॥

छविमानुज्ज्वलः शब्दः कण्ठनैर्मल्यतो भवेत् ।
रञ्जको रक्तिमानुक्तो ब्रह्मशैलावनीभृता ॥४३॥

इति पञ्चदश प्रोक्ता गुणा गायकशब्दजाः ।
दोषा अपि समासेन वक्ष्यन्ते शब्दसंश्रयाः ॥४४॥

रूक्षः केणिः कृशः केटिः काकोली स्फुटितस्तथा ।
निःसारो भग्न इत्येतत् शब्दे दोषाष्टकं विदुः ॥४५॥

स्निग्धत्ववर्जितो रूक्षः, स्थानयोस्तारमन्द्रयोः ।
[2]क्लेशगम्यस्तु केणिः स्यादतिसूक्ष्मः कृशो मतः ॥४६॥

केटिर्गुणविहीनस्तु त्रिस्थानव्याप्तिवर्जितः ।
यः काककुलनिर्घोषनिष्ठुरः श्रूयते रवः ॥४७॥

स काकोली स्मृतः शब्द(:) स्फुटितोऽन्वर्थनामकः ।
एरण्डकाण्डनि.सारो नि.सारः कीर्तितो ध्वनिः ॥४८॥

नीरसः कथ्यते भग्नखरोष्ट्रध्वनिनिष्ठुरः ।
इति दूषणसंघातो गातृशब्दे निरूपितः ॥४९॥

[3]सुव्यक्तं मधुरं पूर्णं सुकुमारमलङ्कृतम् ।
व्यक्तं प्रसन्नं व्युत्कृष्टं श्लक्ष्णं सममिमे दश ॥५०॥

---

[1] A. पूसा ।

[2] A. लेश ।

[3] cf. S. R. 4. 373–79 for 50—58 above.

[1]गुणा गीते समादिष्टा सुरक्त तत्र तद्यथा ।
गात्रोत्थध्वनिवैषम्यवर्जित, मधुर पुन ॥५१॥

हृदयङ्गमविच्छित्तिमाधुर्यगुणसस्मृतम् ।
स्वरैरङ्गैं पदे पूर्णं रागेणच्छन्दसापि च ॥५२॥

प्रयोगैश्चापि सपूर्ण, सुकुमारमथोच्यते ।
लावण्य गुणसपूर्णं लघुप्रायाक्षराञ्चितम् ॥५३॥

त्रिस्थानसभव [2]यत्स्यात्तद्विज्ञेयमलकृतम् ।
व्यक्त ज्ञेयमभिव्यक्तं प्रकृतिप्रत्ययाक्षरे ॥५४॥

प्रसन्न कर्क(प्रक)टार्थं स्याद वैदर्भीरीतिसस्मृतम् ।
वि(व्यु)त्कृष्टमुक्तमुच्चाराद् द्रुते मध्ये विलम्बिते[3] ॥५५॥

नीचोच्चयोश्च वर्णाना सुश्रव्य( ) श्लक्ष्णमुच्यते ।
वर्णस्थानलयादीनामवैषम्ये सम स्मृतम ॥५६॥

गीते दश गुणा प्रोक्ता दशदिग्जयशालिना ।
गतक्रम कलाबाह्य श्रुतिकालविरोधि च ॥५७॥

शास्त्रे लोके तथा दुष्ट पुनरुक्तमपार्थकम ।
ग्राम्य सन्दिग्धमित्येवा दशधा गीतिदुष्टता ॥५८॥

रागोऽभिव्यज्यते यत्राभ्यासेनापि विना ध्वनौ ।
तच्छारीरमिति प्रोक्त शरीरेण सहोद्भवात्[4] ॥५९॥

[5]कडाल मधुर चैव सौचल बहुभङ्गि च ।
तच्चतुर्धा स्मृत तस्य लक्षण प्रोच्यते मया ॥६०॥

कडालमिह विज्ञेय कठिन स्थानकत्रयम ।
मधुर तच्च यस्य स्यात् माधुर्यं मन्द्रमध्ययो ॥६१॥

रक्तिप्रकाशक तारे शारीर सौचल मतम् ।
एतद्-गुणविमिश्र यद बहुभङ्गि तदीरितम् ॥६२॥

---

[1] A गुणातीते ।
[2] A यस्मात् etc
[3] B विलम्बित ।
[4] cf S R 3 82
[5] cf Quotation from Sangitasamayasāra' in Simhabhū-pāla's commentary on S R 3 82 for 60 63 above

कडालमधुर चैव तथा मधुरसौचलम् ।
[1] कडालसौचल चैव चतुर्थं त्रममिश्रितम् ॥६३॥

एव चतुर्विध [1]ज्ञेय शारीर बहुभङ्गिकम् ।
[2]माधुर्यं रञ्जकत्व च मृदुता च गभीरता ॥६४॥

स्निग्धानुरणनत्व[3] च घनता कान्तिभागिता[4] ।
स्वभावाद् दृश्यते यत्र तच्छारीरमितीर्यते ॥६५॥

अननुरणनत्व[5] च वैस्वर्यं रूक्षतापि च ।
नि सारता विरक्तिश्च काकित्व स्थानविच्युति ॥६६॥

कृशता ककशत्व चेत्यादिभिर्दूषणैर्युतम ।
कुशारीरमिह प्रोक्त तत् सुशारीरशालिना ॥६७॥

विद्यादानादिभि पुसामुत्कृष्टादृष्टपुष्टित ।
सुशारीरस्य सप्राप्ति प्रसन्ने पार्वतीपतौ ॥६८॥

यद्गानगुणमाकर्ण्य किन्नरै किन्नता धृता ।
तेन श्रीकालसेनेन[6] वर्णितो गुणनिर्णय ॥६९॥

इति श्रीराजाधिराजश्रीकालसेनेन विरचिते सगीतराजे षोडशसाहस्र्या सगीतमीमासाया ररत्नकोशे प्रकीर्णकोल्लासे शब्दभेदादिपरीक्षण द्वितीयम् ।

---

[1] B चैव ।
[2] cf S R 3 83 86 for 64-68 above
[3] B -नुसरणत्व ।
[4] B भङ्गिता ।
[5] A यत्रानुरणनत्व । B यत्रानुसरणत्व ।
[6] B कालसेन ।

गमकनिरूपणं नाम तृतीयं परीक्षणम्

यदीयस्वरकम्पेन जायते स्वरकम्पनम् ।
मोक्षादिगमकं नौमि तं स्मरारिमकम्पनम् ॥१॥

श्रुत्यन्तरगतां छायां स्वश्रुतिस्थानसंभवाम् ।
स्वरूपं गमयेद् येन गमकस्तेन कीर्त्तितः ॥२॥

[१]श्रोतृचित्तसुखदः स्वरकम्पः कीर्त्तितोऽत्र गमकः क्षितिभर्त्रा ।
तस्य पञ्चदशसम्मितभेदाः प्रकीर्त्तिताः, प्रथमस्तु नामितः ॥३॥

नामित(:)स्वरगणस्य संनतेः [२]कामितस्वरविदा निवेदितः ।
॥ इति नामितः ॥१॥

कम्पितस्फुरितलीनमुद्रितान्दोलिताहतवलित्रिभिन्नकाः ॥४॥

प्लावितस्तिरिप-[३]हुम्फितसंज्ञोल्लासिताह्वकुरलाख्यमिश्रितः ।
कम्पनाद् द्रुतदलस्य(लयस्य) वेगतः कम्पितोऽत्र गमको निरूपितः ॥५॥
॥ इति कम्पितः ॥२॥

अर्धमातृकगतित्रिभागतो वेगत(:) स्फुरितमाह भूमिपः ।
॥ इति स्फुरितः ॥३॥

लाघवाद् द्रुतगतेन कम्पनाल्लीनमाह परकम्पनो नृपः ॥६॥
॥ इति लीनः ॥४॥

मुद्रितोऽत्र गमको निरूपितो वक्त्रमुद्रणभवो महीभुजा ।
॥ इति मुद्रितः ॥५॥

दोलितो लघुगतेन वेगिनान्दोलितो निगदितो महीभृता ॥७॥
॥ इति आन्दोलितः ॥६॥

अग्रिमं स्वरमभिद्रुत गतो यो निवृत्तिमविताहस्तु सः ।
॥ इत्याहतः ॥७॥

कीर्त्तितो विविधवक्रिमयुक्ताद् वेगतो वलिरिभास्यसेविना ॥८॥
॥ इति वलिः ॥४॥

---

१ *cf.* S R 3 87-96 for 3-13 above
२ A B कामतत्स्वरविदा ।
३ S R गुम्फित ।

स्थानकत्रितयविश्रमवर्जं संघनस्वर इह त्रिभिन्नकः ।

॥ इति त्रिभिन्नः ॥९॥

प्लावितः प्लुतगतेन कम्पनात् कीर्त्तितोऽत्र गमको महीभृता ॥९॥

॥ इति प्लावितः ॥१०॥

यो लघिष्ठडमरुस्थरि(नि)स्वनानुकृतिसुन्दरो रवः ।
व्योमवेगिततुरीयभागवद्वेगवांस्तिरिप ईरितः स तु ॥१०॥

॥ इति तिरिपः ॥११॥

योऽभ्रमिततुरीयभागवत्तोयसंभ्रम इवापि स्फुरन् ।
विस्फुरच्चलत्तरङ्गरिङ्गणैः सम्मितः स तिरिपो मतः सताम् ॥११॥

॥ इति वा तिरिपः ॥११॥

हुङ्कृतेन हृदयङ्गमो यो गभीरनिनदः स हुम्फितः ।

॥ इति हुम्फितः ॥१२॥

उत्तरोत्तरगतान् स्वरानिहोल्लासितः क्रमवशाद् व्रजन् भवेत् ॥१२

॥ इति उल्लासितः ॥१३॥

प्रोच्यतेऽत्र कुरुलो[1] वलिरेव ग्रन्थिलः[2] स खलु [3]कण्ठचकोमलः ।

॥ इति कुरुलः ॥१४॥

मिश्रणादविरलं गमकानां मिश्रितो निगदितः क्षितिभर्त्रा ॥१३॥

॥ इति मिश्रः ॥

तस्य सन्ति बहुशोऽभिधा पुनः स्थायवेगविवृतौ मया स्फुटम् ।
तत्स्वरूपविवृतिः करिष्यते तांविदन्ति विदुषां वरा स्वयम् ॥१४

यस्य रा(वा)मवचोभङ्ग्या व्याहृतिर्गमकाविदाम् ।
तेन श्रीकालसेनेन गमकाः सम्यगीरिताः ॥१५॥

इति श्रीराजाधिराजमहीमहेन्द्रश्रीकालसेनेन विरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां गीतरत्नकोशे प्रकीर्णकोल्लासे गमकनिरूपणं तृतीयं परीक्षणम् ॥३॥

---

[1] A कुरल. ।
[2] B. ग्रन्थिन ।
[3] A. कण्ठ० B. कण्ठ० ।

स्थायवागो नाम चतुर्थं परीक्षणम्

कामिभिः स्थायसम्पत्तिर्यत्प्रसादादवाप्यते ।
तमहं शंकरं देवं वन्दे स्थायसमाश्रितम् ॥१॥

अत्र [1]लक्ष्मप्रकरणे लक्षणे स्थायवागयोः ।
न्यरूपि यागविवृतिर्विभज्य प्रतिपादिता ॥२॥

अथो विवरणं स्थायगतं तावत् प्रतन्यते ।
वागा अपि प्रसंगेन विप्रियन्तेऽत्र केचन ॥३॥

[2]शब्दस्य वाद्यशब्दस्यच्छायाया यन्त्रदालयोः ।
लवन्याहतेस्तीक्ष्णप्रेरितः स्वरलङ्घितः ॥४॥

इत्यसंकीर्णलक्ष्माणो दश स्थायाः प्रकीर्तिताः ।
तत्र शब्देऽस्य ते स्थाया येषां शब्दैरयन्त्रितैः ॥५॥

[3]ग्रहणमिति शब्दस्य तेऽत्र स्थायाः प्रकीर्तिताः ।
॥ इति शब्दस्य (स्थायाः) ॥१॥

येषु राग इवाभान्ति वाद्यशब्दाः स्वभावतः ॥६॥
रागस्थायवयवानां च बहुका राजसम्मताः ।
॥ इति वाद्यशब्दस्य (स्थायाः) ॥२॥

ध्वनेर्विकारो यः काकु(ः) सा छाया सा च षड्विधा ॥७॥
स्वरजा रागजा चान्यरागजा देशसंभवा ।
क्षेत्रजा यन्त्रजा चेति तासां लक्षणमुच्यते ॥८॥

श्रुतिन्यूनाधिकत्वेन या स्वरान्तरसंश्रया ।
स्वरान्तरस्य रागे स्यात् स्वरकाकुरसौ भवेत् ॥९॥
॥ इति स्वरकाकुः ॥

सा रागकाकुर्विज्ञेया छाया रागस्य योनिजा ।
॥ इति रागकाकुः ॥

रागे रागान्तरच्छाया काकुः सा त्वन्ययोनिजा ॥१०
॥ इति अन्यरागकाकुः ॥

---

[1] cf. S. Raj. I 2. 3. 50-51.

[2] cf. S. R. 3. 97-188 for 4-132 above.

[3] B. ग्रहण इति ।

देशस्वभावजा छाया या रागे वर्तते क्वचित् ।
सा देशकाकुर्विज्ञेया रागछायाविचक्षणैः ॥११॥

॥ इति देशकाकुः ॥

रागे नानाविधा छाया प्रतिक्षेत्रं निसर्गजा ।
सा क्षेत्रकाकुर्विज्ञेया क्षेत्रं देहो मतः स्मृतम् ॥१२॥

॥ इति क्षेत्रकाकुः ॥

वंशवीणादियन्त्रोत्था छाया या दृश्यते क्वचित् ।
रागे सा विबुधैर्ज्ञेया यन्त्रकाकुरिति स्फुटम् ॥१३॥

॥ इति यन्त्रकाकुः ॥

छायास्थायाः स्मृता ये ते रागे छायान्तरं श्रिता(ः) ।
अन्यच्छायाप्रवृत्तौ हि सत्यां रागांशवेदिभिः ॥१४॥

॥ इतिच्छायाया(ः) स्थायाः ॥३॥

दृश्यन्ते यत्र यन्त्रोत्थरागेष्वेव विचक्षणैः ।
बाहुल्यात्ते तु विज्ञेया छाया यन्त्रसमुद्भवा ॥१५॥

॥ इति यन्त्रस्य (स्थायाः) ॥४॥

मुक्ताफलानां गतिवद्यया[1] सस्खलिता गतिः ।
वर्णानां दृश्यते येषु स्थायास्ते ढालसंभवाः ॥१६॥

ढालशब्देन चलनं प्रोच्यते लुण्ठनात्मकम् ।

॥ इति ढालस्य (स्थायाः) ॥५॥

विना प्रयासमामन्द्रं ताराद् यद् द्रुतकम्पनम् ॥१७॥

सदैव गमनं चातिकोमलं लवनी स्मृता ।
एषु(येषु) सा विद्यते स्थायास्ते लवन्याः प्रकीर्तिताः ॥१८॥

॥ इति लवन्याः (स्थायाः) ॥६॥

वर्णत्रयेऽपि यः कम्पो विचित्रो वेगसंयुतः ।
वहनी नाम सा गीतालप्तिसंबन्धभेदतः ॥१९॥

द्विविधा, सा पुनर्द्वेधा स्थिता(रा) रागं(देनं) मता, पुनः ।
त्रिधा[2] दृढा च कम्पा [3]च शिरस्था वेति भेदतः ॥२०॥

---

[1] A. गतिवद् येषा ।
[2] B. adds च ।
[3] B. omits च ।

देहस्या हृदयोद्भूता वहनी सा पुनर्द्विधा ।
खुत्ता चैव तथा[1] फुल्ला तयोर्लक्षणमुच्यते ॥२१॥

विशन्त इव दृश्यन्ते यस्यामन्तः स्वरास्तु सा ।
खुत्तेति परिविज्ञेया, सोत्फुल्लेत्युदिता पुनः ॥२२॥

यस्यामभ्यासवेगेन निर्यान्तीवोपरि स्वरा ।
गमकेषु वलिर्नाम [2]योक्तंवविधरूपिणी ॥२३॥

वहनी नाम सा ज्ञेया यन्त्रवादनकोविदैं ।
येषु रागेषु ते स्थाया वहन्यास्ते प्रकीर्तिता ॥२४॥

॥ इति वहन्या (स्थाया) ॥७॥

सुतीक्ष्ण इव यस्तारस्वरः पूर्णश्रुतिर्भवेत् ।
स तीक्ष्ण प्रोच्यते स्थाय स्वरमर्मविशारदैं ॥२५॥

॥ इति तीक्ष्ण (स्थाय) ॥८॥

तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्च वादकप्रेरितैं स्वरैः ।
प्रेरितो नाम विज्ञेय( ) स्थायश्रुतिविशारदैं ॥२६॥

॥ इति प्रेरित (स्थाय) ॥९॥

उल्लङ्घयन् स्वरान भूरीन् लाघवादन्तरान्तरा ।
स्वरलङ्घितनामा स्यात् स्याय सकीर्णलक्षण ॥२७॥

॥ इति स्वरलङ्घित (स्थाय) ॥१०॥

॥ इत्यसकीर्णा दश स्थायाः ॥

॥ अथ सकीर्णा स्थाया ॥

स्थापनाया गते रक्तेश्छवेरशावधानयो ।
द्रुतश्च(स्य) करुणायाश्च निकृतेश्च भृतस्य च ॥२८

नादस्य गात्रभजनापस्थानोपशमस्य च ।
काण्डारणानिर्जवनान्वितानाञ्च[3] ध्वनेस्तया ॥२९॥

स्वरस्य विविधत्वस्य स्निग्धचोक्षसुदेशिका ।
गाढो ललितगाढश्च ललितो लुलित सम ॥३०॥

कोमल प्रसृतो घोषापेक्षितोचितसज्ञक ।
त्रयस्त्रिंशदमी स्थाया प्रसिद्धा गुणभेदत ॥३१॥

स्थापनायास्तु ते ज्ञेया स्थाया गुणभिदावशात् ।
पुन पुन स्थापयित्वा येया प्रतिपद कृति ॥३२॥

॥ इति स्थापनाया (स्थाया) ॥१॥

---

[1] B तयोरफुल्ला । [2] A B योक्तव्य विधिरूपिणी ।
[3] A B न्वितानामध्वनस्तथा ।

मत्तमातङ्गवद् यत्र सविलासाद् भवेद् गतिः ।
गीतस्य तद्युता(ः) स्थाया गतेरुक्ता मनीषिभिः ॥३३॥

॥ इति गतेः (स्थायाः) ॥२॥

[1]उत्कर्षो दृश्यते यत्र रक्ते रक्तेस्तु ते मताः ।
॥ इति रक्तेः (स्थायाः) ॥३॥

कोमला दृश्यते कान्तिर्येषु ते स्युः छवेरिह ॥३४॥
॥ इति छवेः (स्थायाः) ॥४॥

रागान्तरस्य [2]यो रागेऽवयवोंऽशः[3] स उच्यते ।
सप्तधा कारणांशः कार्यांशों(ऽ)शांश एव च ॥३५॥

सजातीयांशको मध्यस्थांशको(ऽ)सदृशांशकः ।
सदृशांशश्च, यो रागे कार्ये(ऽ)शः [4]कारणोद्भवः ॥
कारणांशो यथा रामकृतौ कोलाहलांशकः ॥३६॥
॥ इति कारणांशः ॥

कार्यरागांशको यो वै कारणे दृश्यते क्वचित् ।
स कार्यांशो भैरवेऽस्ति भैरव्यंशो यथार्थतः ॥३७॥
॥ इति कार्यांशः ॥

अंशांशः स तु यत्रांशे(ऽ)शान्तरः संचरेदिह ॥३८
॥ इति अंशांशः ॥

गौडत्वाद्यां समां जाति समाश्रित्य प्रवर्तिता(ः) ।
कर्णाटाद्याः सजातीयास्तेष्वेकांशोऽपरत्र यः ॥
सजातीयांशके(कः) सोऽत्र विज्ञेयो रागवेदिभिः ॥३९॥
॥ इति सजातीयांशकः ॥

परस्परं नो सदृशौ तावेव सदृशौ च यौ ।
मध्यस्थौ तौ तयोरंशो नट्टादेशाख्ययोर्यथा ॥४०॥

मध्यस्थांशः स विज्ञेयो, -(ऽ)सदृशांशः स उच्यते ।
सादृश्यशून्ययोरंशः परस्परगतो यथा ॥
वेलावल्याश्च गुर्जर्या यथांशो(ऽ)कार्यमंशयोः ॥४१॥
॥ इति मध्यस्थांशोऽसदृशांशश्च ॥

---

[1] B. उत्कर्षो ।
[2] A. ये ।
[3] A. B. (ऽ)वयवो(ऽ)शश्च ।
[4] B. करणोद्भव. ।

सदृशांशो यथा नट्टावराट्योः शुद्धयोर्मिथः ॥
परस्परं सदृशयोरेकोऽशः परिवर्तते ॥४२॥

॥ इति सदृशांशः ॥

येष्वंशो दृश्यते स्थायास्ते(ऽ)शस्य परिकीर्त्तिताः ॥४३॥

॥ इति अंशस्य (स्थायाः) ॥५॥

चित्तस्यैकाग्रभावेन ग्राह्यास्ते अवधानजाः ।

॥ इति अवधानस्य (स्थायाः) ॥६॥

येषु द्रुतत्वं शब्दस्य स्थायास्ते द्रुतशब्दजाः ॥४४॥

॥ इति द्रुतस्य (स्थायाः) ॥७॥

करुणायाश्च ते स्थाया येषु स्यात् करुणो रसः ॥४५॥

॥ इति करुणायाः (स्थायाः) ॥८॥

अन्यूनाधिकता रागे येषु स्थायेषु दृश्यते ।
ते स्थाया निकृतेर्ज्ञेया बलात् संस्थापिता स्थितौ[1] ॥४६॥

॥ इति निकृतेः (स्थायाः) ॥९॥

भरणं रागरन्ध्राणां यैः स्थायाः स्युर्भृतस्य ते ।

॥ इति भृतस्य (स्थायाः) ॥१०॥

बहुलो दृश्यते येषु नादस्ते नादजाः स्मृताः ॥४७॥

॥ इति नादस्य (स्थायाः) ॥११॥

[2]ये गात्र एव दृश्यन्ते स्थाया गात्रस्य ते मताः ॥४८॥

॥ इति गात्रस्य (स्थायाः) ॥१२॥

आरोप्यते प्रयत्नेन रागे योऽतिशयो बुधैः ।
तदुक्तं भजनं तेन युक्ता(:) स्युर्भजनस्य ते ॥४९॥

॥ इति भजनस्य ॥१३॥

आयासेन विना यत्र प्राचुर्यं दृश्यते ध्वनौ ।
स्वस्थानं तदपस्थानमेतद्गुणविपर्ययात् ॥
तद् यत्र विद्यते स्थायास्तेऽपस्थानस्य सम्मताः ॥५०॥

॥ इत्यपस्थानस्य (स्थायाः) ॥१४॥

---

[1] cf. Quotation from Saṅgītasamayasāra in Siṁhabhūpāla's commentary on S R. 3. 143.

[2] A. यो गात्र येव, B. ये गात्र यैव ।

येषूपशान्तिः क्रियते कृत्वा तीव्रतरं ध्वनिम् ।
रागप्रयोगतत्त्वज्ञैर्विद्यादुपशमस्य तान् ॥५१॥

॥ इत्युपशमस्य (स्थायाः) ॥१५॥

स्तम्भादिषु यथा लोके पद्मायुत्किरणं तथा ।
यत्र काण्डारणा रागे स्थाया(स्)ते स्युस्तदुद्भवाः ॥५२॥

॥ इति काण्डारणायाः (स्थायाः) ॥१६॥

सुकुमारो रक्तियुक्तो वक्रः सूक्ष्मत्वमापितः ।
स्वरो येषु क्रमेणैते ज्ञेया निर्जवनान्विताः ॥५३॥

॥ इति निर्जवनायाः (स्थायाः) ॥१७॥

अत्यायताः प्रयोगा ये स्थायास्ते स्युरिह ध्वनेः ॥५४॥

॥ इति ध्वनेः (स्थायाः) ॥१८॥

गाम्भीर्यं चैव माधुर्यं घनत्वं येषु दृश्यते ।
मन्द्रस्थाने स्वरस्यैते स्थायाः पूर्वैरुदीरिताः ॥५५॥

॥ इति स्वरस्य (स्थायाः) ॥१९॥

ये भजन्ते विचित्रत्वकारिणीं भङ्गिमञ्जसा ।
रागे नानाविधोल्लासैः स्थायास्ते विविधत्वजाः ॥५६॥

॥ इति विविधत्वस्य (स्थायाः) ॥२०॥

स्निग्धो रूक्षत्वरहितो ध्वनिर्येष्वत्र दृश्यते ।
स्निग्धाः स्थायास्तु ते प्रोक्ताः, चोक्षस्थायः स कथ्यते ॥५७॥

यत्रौज्ज्वल्यं भवेद्रागे, कथ्यते स सुदेशिकः ।
यो वल्लभो विदग्धानां, तथा गाढः स उच्यते ॥५८॥

शिथिलत्वं न यत्रास्ति, स एव मृदुतामितः ।
प्रोक्तो ललितगाढस्तु, ललितस्तु विलासवान् ॥५९॥

॥ इति स्निग्धाः, चोक्षाः, सुदेशिकाः, गाढाः, ललितगाढाः, ललिताश्च (स्थायाः) ॥२१-२६॥

घूर्णनामृदुतायुक्तो लुलितः परिकीर्तितः ।

॥ इति लुलितः ॥२७॥

हीनो वेगविलम्बाभ्यां सम इत्युच्यते बुधैः ॥६०॥

॥ इति समः ॥२८॥

कोमलो(ऽ)कर्कशः प्रोक्तः, प्रसृतः प्रसरान्वितः ॥६१॥

॥ इति कर्कशः, प्रसृतश्च, (स्थायः) ॥२९, ३०॥

महान् य( ) स्निग्धमधुरो वह्या च [1]वहेर्वलौ ।
एषा ध्वनि सघोष स्यात् मन्द्रे ते घोषजा मता ॥६२॥
॥ इति घोषा (स्थाया) ॥३१॥

स्थाय स्थायेन पूर्वेण पूत्यर्थं योऽभिकाङ्क्षति ।
अपेक्षितस्तु स ज्ञेय,-स्तर्थवोचितसंज्ञक ॥
योग्यतामापितो गीते गीतज्ञेन विपश्चिता ॥६३॥
॥ इति अपेक्षित, उचितश्च (स्थाय) ॥३२, ३३॥

सकीर्णलक्षणा( ) स्थायास्त्रयस्त्रिंशदिमे स्फुटा ॥६४॥
॥ इति त्रयस्त्रिंशत सकीर्णस्थाया, गुणकृतभेदा प्रसिद्धा ॥

प्रलम्बितोऽवस्खलितस्त्रोटितोल्लासितौ वह ।
अक्षराडम्बरक्षिप्तस्थायुको(का) दीर्घकम्पित ॥६५॥

स्थिरभ्रामितसूक्ष्मान्तोत्प्रविष्टा( ) सप्रविष्टक ।
प्रतिगृह्योल्लासितश्च स्यादलम्बविलम्बक ॥६६॥

प्रसृताकुञ्चितश्चाथ स्यात त्रोटितप्रतीष्टक ।
तरङ्गितो निःसरण इति प्रोक्त समासत ॥
असकीर्णा विंशति( ) स्यु स्थाया ईयत प्रसिद्धित ॥६७॥

जल दोलायते यद्वदभृताद्धभृते घटे ।
गीते लुण्ठन्ति ये तद्वत्ते स्थाया स्यु प्रलम्बिता ॥६८॥
॥ इति प्रलम्बित ॥१॥

यो मन्द्रादप्यधो याति सोऽवस्खलित उच्यते ॥६९॥
॥ इति अवस्खलित ॥२॥

क्वचित स्वरे चिर स्थित्वा तार स्पृष्ट्वाग्निवत परम ।
प्रत्यागच्छति यो वेगात त्रोटित स उदाहृत ॥७०॥
॥ इति त्रोटित ॥३॥

वेगेनोर्ध्वं स्वरा यत्र प्रेयन्ते गीतकोविदै ।
उल्लासितो भवेत स्थायस्तत्र सप्रतिपत्तित ॥७१॥
॥ इति उल्लासित ॥४॥

स्रोतसां वेगवत कम्पो यत्र स्वरेषु वहस्तु स ॥७२॥
॥ इति वह ॥५॥

यत्राक्षराणा दृश्यत स्फूर्तिराडम्बराकृति ।
मुख्यास्ते परिविज्ञेया अक्षराडम्बरोद्भवा ॥७३॥
॥ इति अक्षराडम्बर ॥६॥

---

[1] A B वले वहौ ।

ऊर्ध्वमूर्ध्वं प्रसारः(:) स्याद् यस्यासौ क्षिप्त उच्यते ॥७४॥

॥ इति क्षिप्तः ॥७॥

स्थित्वा स्थित्वा स्वरेष्वादावेकैकस्मिन् द्वयोर्द्वयोः ।
त्रिषु त्रिष्वथवा यस्य प्रचार(:) स्थायुकस्त्वसौ ॥७५॥

॥ इति स्थायुकः ॥८॥

स दीर्घकम्पितो यत्र सुचिरं कम्पते स्वर ।

॥ इति दीर्घकम्पितः ॥९॥

स स्थिरो यत्र कम्प(:) स्यात् स्वराणां स्थायिवर्णग. ॥७६॥

॥ इति स्थिरः ॥१०॥

विधत्ते यो भ्रमं स्थायः स्वरेषु भ्रामितस्तु सः ।

॥ इति भ्रामितः ॥११॥

निगद्यते स सूक्ष्मान्तो यः क्रमेणाल्पतां गत ॥७७॥

॥ इति सूक्ष्मान्तः ॥१२॥

उत्प्रविष्टः स विज्ञेयो य आरोहे स्वरो घन. ।

॥ इति उत्प्रविष्टः ॥१३॥

संप्रविष्टः स विज्ञेयो (योऽ)वरोहे स्वरो घनः ॥७८॥

॥ इति संप्रविष्टः ॥१४॥

यः कम्पकचुरितक्षिप्योरिक्षिप्यैव प्रतिगृह्यते ।
प्रतिगृह्योल्लासितो(ऽ)सौ स्थाय उक्तो मनीषिभिः ॥७९॥

॥ इति प्रतिगृह्योल्लासितः ॥१५॥

प्रतिगृह्याविलम्बेन त्रियते यो विलम्बितः ।
गीततत्त्वविरामत्र स्यादलम्बविलम्बश्च ॥८०॥

॥ इति अलम्बविलम्बश्च ॥१६॥

प्रसृताकुञ्चित स स्याद् य प्रसार्याकुञ्चित ॥८१॥

॥ इति प्रसृताकुञ्चित ॥१७॥

स त्रोटितप्रत्रोट स्यात्तत्रैवं मन्द्रतारयो ।
त्रोटयित्वा तयोरेव (वं) प्रतिगृह्येन वन्धन ॥८२॥
॥ इति त्रोटितप्रत्रोट ॥१८॥

चलाचला उल्लसन्ति स्वरा यत्र तरङ्गवत् ।
तरङ्गित स विज्ञेय, स तु नि सारणाभिध ॥
नि सरन्त इवाभान्ति स्वरा यत्र क्रमोद्गता ॥८३॥

॥ इति तरङ्गित, नि सरणश्च ॥१९, २०॥

॥ इतीषत्प्रसिद्धा विंशतिरसकीर्णलक्षणम्(णा स्थाया) ॥

घटनाया कलायाश्च सुखस्याक्रमणस्य च ।
प्रकृतिस्थस्य शब्दस्य चालेर्जीवस्वरस्य च ॥८४॥

वेदध्वनेर्धनत्वस्य सहितो लघुरन्तर ।
वक्रो दीप्त प्रसन्नश्च बद्ध कलरवस्य च ॥८५॥

शिथिलोऽवघटो ह्रस्व प्रसन्नमृदुसज्ञक ।
रागेष्टौ(ष्टो)ऽपस्वराभास छान्दसो गुरुदीर्घकौ ॥८६॥

प्लुतश्च सुकराभासो दुष्कराभास इत्यपि ।
साधारणस्तथा(ऽ)साधारण शिथिलगाढक ॥८७॥

निराधारश्च मिश्रश्चेत्येव गुणविभेदत ।
स्थाया ईषत् प्रसिद्धा( ) स्युस्त्रयस्त्रिंशदिह स्फुटा ॥८८

घटिता इव ये भान्ति शिल्पिना सुप्रयत्नत ।
स्थाया गीतेषु ते ज्ञेया घटनाया मनीषिभि ॥८९॥

॥ इति घटनाया (स्थाया) ॥ १ ॥

तालस्य यैं कलापूर्ति क्रियते ते कलोद्भवा ।

॥ इति कलाया (स्थाया) ॥ २ ॥

[1]प्राणसौष्ठवतो(ऽ) क्लेशनिर्वाह्या( ) स्यु सुखस्य ते ॥९०॥

॥ इति सुखस्य (स्थाया) ॥ ३ ॥

आक्रमणस्य ते ज्ञेया ये गीते गायनै सदा ।
बलात् प्राणेन गृह्यन्ते, प्रकृतिस्थध्वनेश्च ते ॥९१॥

शब्द प्रकाशते येषु दृत (धृति) भृत्यादिवर्जि
स्वभावादेव, जक्केति चालिर्नाम गुणो मत
रम्यविश्रान्तिनिर्वाहस्तद्युताश्चालिसभवा ॥

॥ इति आक्रमणस्य, प्रकृतिस्थशब्दस्य, चालेश्च (स्थाया) ॥ ॥

अशो जीवस्वरस्तत्र तत्प्राधान्येन वर्त्तिता ।
ये ते जीवस्वरस्य स्यु,—स्तथा वेदध्वनेरपि ॥
वेदध्वनिनिभध्वाना( ) स्थाया ये ते प्रकीर्त्तिता ॥९३॥

॥ इति जीवस्वरस्य, वेदध्वनेश्च (स्थाया) ॥ ७,८ ।

[1] A B प्राणसोष्टवतो ।

ते घनत्वस्य विज्ञेया येऽत्रान्तःसारसंभृताः ॥९४॥
॥ इति घनत्वस्य (स्यायाः) ॥ ९ ॥

तारान्मन्द्रस्थिति यावद् घण्टानादवदायातः[1]।
संहितः परिविज्ञेयो, लघुः स्याद् गुरुतां विना ॥९५॥
॥ इति संहितः, लघुः (स्यायः) ॥ १०,११ ॥

ध्रुवकाभोगयोरन्तरन्तरः परिगीयते ।
॥ इत्यन्तरः (स्यायः) ॥ १२ ॥

विद्युल्लतेव कुटिलप्रचारो वक्र उच्यते ॥९६॥
॥ इति वक्रः (स्यायः) ॥ १३ ॥

दीप्तप्रसन्नस्तारेऽपि यः सौकर्यमुपागतः ।
॥ इति दीप्तप्रसन्नः (स्यायः) ॥ १४ ॥

बद्धस्तब्धस्तु विज्ञेय,-स्तया कलरवस्य च ॥९७॥
माधुर्यं यत्र बाहुल्याद् ध्वनौ, स शिथिलो मतः।
विश्लिष्टसन्धिर्यः स्यायो, दुष्करोऽवघटो मतः ॥९८॥
॥ इति बद्धः, कलरवस्य, शिथिलः, अवघटः (स्यायः) ॥ १५,१८ ॥

दीर्घत्वरहितो ह्रस्वः, सुकरः कोमलो ध्वनिः ।
प्रसन्नमृदुरित्युक्तो, रागेष्टः स तु कथ्यते ॥
रागेणेष्टः स्वपूर्त्यर्थं यः स्यायो गेयकर्मणि ॥९९॥
॥ इति ह्रस्वः, प्रसन्नमृदुः, रागेष्टः (स्यायः) ॥ १९,२१ ॥

स स्यादपस्वराभासो योऽपस्वरवदीक्ष्यते ।
॥ इति अपस्वराभासः (स्यायः) ॥ २२ ॥

छान्दसः स तु विज्ञेयो ग्रामीणजनवल्लभः ॥१००॥
॥ इति छान्दसः (स्यायः) ॥ २३ ॥

स्यायो गुरुर्घनरवः, स्वरादौ दीर्घ आयतः ।
॥ इति गुरुः, दीर्घः, (स्यायः) ॥ २४,२५ ॥

त्रिमात्रयोच्चारितो यः प्लुतोऽत्यन्तविलम्बितः ॥ १०१ ॥
॥ इति प्लुतः (स्याय.) ॥ २६ ॥

यो दुष्करोऽपि सुकरवदाभाति ध्वनिः सदा ।
स ज्ञेयः सुकराभासः, सुकरो दुष्करो यथा ॥
भासते दुष्कराभासः स ज्ञेय(:) स्यायवेदिभिः ॥१०२॥
॥ इति सुकराभासः, दुष्कराभासः (स्यायः) ॥ २७,२८ ॥

[1] A. B. नादवतायत.।

यस्योपलब्धि( ) सर्वत्र स साधारण इष्यते ।

॥ इति साधारण (स्थाय) ॥ २९ ॥

क्वचिदेव नु (न) सर्वत्र योऽस्त्यसाधारणस्तु स ॥१०३॥

॥ इति असाधारण (स्थाय) ॥३०॥

विश्लिष्टसन्धिरादौ यस्तथान्ते दृढबन्धवान् ।
प्रोक्त शिथिलगाढोऽसौ, निराधार स उच्यते ॥
नापेक्षते वहन्यादि(दी)यं स्वनिर्वाहसिद्धये ॥१०४॥

इति शिथिलगाढ, निराधार (स्थाय) ॥३१,३२॥

एतेषा मिश्रणाज्जातो मिश्रित सोऽप्यनेकधा ।
तिरिपस्फुरितो लीनस्फुरित स्फुरिताहत ॥१०५॥

त्रिभिन्नकम्पितो लीनत्रिभिन्न कुरुलाहत ।
तिरिपान्दोलितो [1]वलित्रिभिन्न(स)तिरिपाहत ॥१०६॥

[2]तिरिपस्फुरितो लीनकम्पित कम्पिताहत ।
आन्दोलितप्लावितक समुल्लासितनामित ॥१०७॥

हुम्फितान्दोलितश्चैव प्लावितोल्लासितस्तथा ।
कुरुलान्दोलितश्चैव तथा नामितमुद्रित ॥१०८॥

लीनमुद्रितसज्ञश्च तथा मुद्रितहुम्फित ।
हुम्फितस्फुरितश्चैव तथा कम्पितहुम्फित ॥१०९॥

तिरिपोल्लासितो लीनमुद्रितो लीननामित ।
वहनीढालयो( )छाययन्त्रयो शब्दढालयो ॥११०॥

तीक्ष्णप्रेरितयोर्ढालवहन्यो शब्दयन्त्रयो ।
वहनीयन्त्रयो शब्दछाययो शब्दवाद्ययो ॥
एकोनत्रिंशदेतेषु(३४?)मिश्रभेदा द्विभेदजा ॥१११॥

कम्पिताहतलीनश्च वलिस्फुरितहुम्फित ।
तिरिपान्दोलितवह प्लावितोल्लासिताहत ॥११२॥

त्रिभिन्ननामितक्षिप्त,-स्तीक्ष्णप्रेरितयन्त्रज ।
नामितान्दोलितवलि,-र्वलिनामितकम्पित ॥११३॥

मुद्रितोल्लासितवलि,-स्त्रिभिन्नकुरुलाहत ।
त्रिभिन्नलीनस्फुरित प्लावितान्दोलिताहत ॥११४॥

---

[1] A B लीनत्रिभिन्नकुरुलाहत ।
[2] A B तिरिपान्दोलितो ।

तिरिपान्दोलितक्षिप्तो लीनकम्पितनामित ।
दीर्घकोमलसूक्ष्मान्त क्षिप्तप्लावितनामित ॥
एते त्रियोगजा मिश्रभेदा षोडश कीर्त्तिता ॥११५॥

बहाक्षराडम्बरजप्रलम्बिततरङ्गित ।
बहाक्षराडम्बरजत्रोटितोल्लासितस्तया ॥११६॥

अविलम्बविलम्बोत्प्रविष्टनि सरण पर ।
प्रलम्बितावस्खलितत्रोटितोल्लासितस्तथा ॥११७॥

दीर्घकम्पितसूक्ष्मान्तस्यायुकश्च तया पर ।
त्रोटितसप्रविष्टोत्प्रविष्टनिःसरणाह्वय ॥११८॥

प्रतिगृहीतोल्लासितसप्रविष्टप्रलम्बित ।
त्रिभिन्नलीनस्फुरिताविलम्बकविलम्बक ॥११९॥

ढालशब्दोत्थयन्त्रोत्थवाद्यशब्दभव पर ।
त्रिभिन्नतिरिपस्फुरितवाद्यशब्दज पर ॥
चतुर्योगभवा एते मिश्रभेदा दशोदिता ॥१२०॥

त्रिभिन्नलीनस्फुरितप्लावितोल्लासिताह्वय ।
ढालच्छायायन्त्रवाद्यशब्दस्फुरितसञ्ज्ञक ॥१२१॥

तीक्ष्णप्रेरितसूक्ष्मान्तत्रिभिन्नस्वरलङ्घित ।
त्रिभिन्नलीनस्फुरितकम्पिताहतसञ्ज्ञक ॥१२२॥

प्रतिगृहीतोल्लासितभ्रामिताहतहुम्फिता (त) ।
पञ्चयोगभवा ( ) पञ्च मिश्रभेदा ( ) प्रकीर्त्तिता ॥१२३॥

तिरिपान्दोलितवलित्रिभिन्नकुरुलाहत ।
तीक्ष्णप्रेरितसूक्ष्मान्तह्रस्वदीर्घप्लुताह्वय ॥१२४॥

यन्त्रच्छायावाद्यशब्दतीक्ष्णप्रेरितहुम्फित ।
बहनीढालयन्त्रोत्थस्थिराकुञ्चितहुम्फित ॥१२५॥

दीर्घकम्पितसूक्ष्मान्तभ्रामितस्थायुकाहत ।
तिरिपान्दोलितक्षिप्तकुरुलाहतहुम्फित ॥१२६॥

एव षण्मिश्रभेदा स्यु षट्सयोगभवा( ) स्फुटा ।
[1] षट्षष्टिरेव सप्रोक्ता मिश्रभेदा समासत ॥१२७॥

अनन्तत्वान्न शक्यन्ते वक्तु कार्त्स्न्येन केनचित् ।
अन्यानपि पयानेन विदाङ्कुर्वन्तु तान् विद ॥१२८॥

ननु मिश्रस्य भेदानां नोच्यन्ते केन हेतुना ।
नामा यत्र, यतस्तेषां नियत नाम किंचन ॥१२९॥

[1] S R 3 178–88 speaks of only 36 mixed varieties

न विद्यते, यतो यस्मिन् मिश्रे स्यायोऽस्ति यो बहुः ।
स्थायेषु पूर्वमुक्तेषु स तन्नाम्नोपदिश्यते ॥१३०॥

ढालमिश्रः क्षिप्तमिश्र इतिवत्तत्र तत्र च ।
लक्ष्मसाम्ये तु स स्थायो मिश्रनाम्नैव कीर्त्तितः ॥१३१॥

एवं सभेदमिश्रेण सहिताः संप्रदर्शिताः ।
त्रयस्त्रिंशदिमे स्थाया अत्र संकीर्णलक्षणाः ॥१३२॥

॥ इति त्रयस्त्रिंशत् संकीर्णलक्षणस्थायाः ॥

एवं षण्णवति(:) स्थायास्तत्प्रसंगेन केचन[१] ।
यागा अपि मया प्रोक्ता अथालप्तिः प्रपञ्च्यते ॥१३३॥

[२]आलप्तिर्गदिता द्वेधा रागरूपकभेदतः ।
स्वस्थानैश्च चतुर्भि(:) स्याद्रूपकस्यानपेक्षणी ॥१३४॥

रागालप्तिस्तु, लक्ष्माथ स्वस्थानानां निरूप्यते ।
स स्थायी कथ्यते राग(:)स्वरे यस्मिन्निवेश्यते ॥१३५॥

[३]अध्यर्धः स्यात्ततस्तुर्य(:) स्वरस्तस्मादधस्तनः ।
चालनं मुखचाल(:) स्याद् याष्टिकानां मते ह्ययम् ॥१३६॥

स्वस्थानमेतत् प्रथमं द्वितीयमथ कथ्यते ।
चालयित्वा स्वरेऽध्यर्धे न्यसनं नाम तद्भवेत् ॥१३७॥

अर्धस्थिते चालयित्वा न्यसनं स्यात् तृतीयकम् ।
अत्र स्थायिस्वरादुक्तो द्विगुणस्त्वष्टमस्वरः ॥१३८॥

द्व्यर्धद्विगुणयोरन्त(:)स्थितोऽर्धस्वर उच्यते ।
स्वस्थानं स्याच्चतुर्थं तु स्थायिनि न्यस्यते यदा ॥१३९॥

द्विगुणे चालयित्वा तु रागः संस्थाप्यते यदा ।
एवं चतुर्भिः स्वस्थाने रागालप्ति(:)स्फुटा भवेत् ॥१४०॥

[४]स्थायैः स्तोकस्तोककैः सुप्रसन्नैर्नानाभङ्गिभ्राजमानस्वरूपैः ।
व्याप्ता युक्तैरंशसंज्ञस्वरस्य प्रोक्ता रागस्थापना नारदाद्यैः ॥१४१॥

रागेणोक्ता [५]रूपकस्थेन याऽसौ तालेनाथ प्रायशस्तद्गतेन ।
सेयं प्रोक्ता रूपकालप्तिरार्यैः द्वेधा प्रोक्ता सैव तत्तद्विभेदात् ॥१४२॥

---

[१] B. केनचित् ।
[२] cf. S. R. 3. 190--202 for 134--46 above.
[३] S. R. द्व्यर्धं. ।
[४] A. B. स्थायी ।
[५] A. रूपकस्थन, B. रूपकस्थान ।

प्रतिग्रहणिकैकिका तदनु भञ्जनीसंज्ञिका ।
परा प्रथमतस्त्वियं प्रथमवर्णिता लक्ष्यते ।
यदात्र प्रतिगृह्यतेऽययक(:)स्थितो रूपके[१]
विधाय सरिगादिकं स्थितिजुषं सदालप्तितः ॥१४३॥

द्विधा पुनर्भञ्जनिका प्रदिष्टा तद्रूपकस्थायविभञ्जनेन ।
नानाप्रकारः क्रियते यदात्र स्थायः पुना रूपकसंस्थितश्च ॥१४४॥

मानेन तस्यैव पदस्य सोक्ता त(ज्)ज्ञैरियं स्थायविभञ्जनीति ।
तेनैव मानेन पदैश्च तैश्चान्यथान्यथा रूपकमेव सर्वम् ॥१४५॥

गायेदसौ रूपकभञ्जनीति प्रोक्ता परालप्तिरियं पुराणैः ।
वर्णैरलंकारगुणैः सुपूर्णा स्थायैश्च नानागमकैर्विचित्रा ॥
आलप्तिरुक्ता मुनिभिः पुराणैश्चित्राढ्यभङ्गिप्रगुणा मनोज्ञा ॥१४६॥

॥ इत्यालप्तिलक्षणम् ॥

[२]गातृवादकसमूह उच्यते वृन्दमत्र गदितं तु यत् (तत्) ।
उत्तमं पुनरिहापि मध्यमं तत् कनिष्ठमिति लक्षितं पुरा ॥१४७॥

तत्र गायकचतुष्टयं वरं गायिका द्विगुणितास्तु तत्समाः ।
द्वादशाङ्घ्रचतुरास्तु गायिकास्तत्र वांशिकचतुष्टयं वरम् ॥१४८॥

वेदसम्मितमृदङ्गधारिभिर्युक्तमुत्तममिदं निवेदितम् ।
मध्यमं निगदितं तदर्धतस्तत् कनिष्ठमुदितं तदर्धतः ॥१४९॥

एक एव किल मुख्यगायक(:)स्युस्त्रयोऽत्र समगायकाः पुनः ।
गायिका(:)किल चतस्र ईरिता वंशमर्दलभृतोर्द्वयं द्वयम् ॥१५०॥

गायनीजनित उत्तमवृन्दे मुख्यगायनिकयोर्द्वयं दश ।
गायिका[३]-समतया निवेदिता वंशमर्दलभृतोः पृथक्(ग्)द्विकम् ॥१५१॥

मध्यमे तु वरगायिनिकैका स्युश्चतस्र इह तत्समगाने ।
वांशिकः पुनरिहैक इष्यते(ऽ)त्यूनितं पुनरिहास्ति विहीनम् ॥१५२॥

[४]स्थायथेष्टमथवानुरक्तितः सा यतोऽत्र गदिता गुणाधिका ।
उत्तमाभ्यधिकमेतदत्र कोलाहलं प्रणिगदन्ति सूरयः ॥१५३॥

षड्गुणं वदति षड्गुणातिगप्रीतिपूरसमवाप्तसद्गुणः ।
मुख्यगायकपरानुवृत्तिता तालकालमिलनानुवर्त्तिता ॥१५४॥

---

[१] A. B. रूपकैविधाय ।

[२] cf. S. R. 3. 203–23 for 147–60 above.

[३] B. adds विसर्गं ।

[४] A. B. साध्यते० ।

व्याप्तिशक्तिरपि च स्थितित्रयोऽन्योन्यसंनुदितपूर्त्तिशक्तिता ।
शब्दसाम्यमिति ते महीभृता सर्वसाम्यमतिना निरूपिता(:) ॥१५५॥

आहुर्वृन्दविशेषमत्र कुतपं त्रेधा सुसंबन्धतो
नाट्यस्याप्यवनद्धकस्य च ततस्योक्तैः प्रभेदैरिह ।
गौडैर्गौर्जरकौंकणैर्मलयजैराङ्गैश्च वाङ्गैस्तथा
कालिङ्गैरपि चोलमालवमहाराष्ट्रान्ध्रहम्मीरजैः ॥१५६॥

पात्रैराभिनयप्रपञ्चचतुरैर्नानाङ्गहारप्रयो-
गज्ञैस्ताण्डवलास्यवेदिभिरलं चारीषु सक्ति (च्छि) क्षितैः ।
प्रौढै(:)स्थानकचित्रकर्मकरणप्रौढिप्रपञ्चे धरो
नाट्येऽयं कुतपोऽरितापनविदा राज्ञा पदे स्थापितः ॥१५७॥

मुख्यैः पाटहपाणवैस्त्रिवलिकानि.सानभेरीधरै-
र्डक्कामर्दलदर्दुरोस(प्र)करटाढक्काहुडुक्कावरैः ।
कम्राहा(ढा)घज(स)सेल्लुकावज(पट)महाघण्टाकुडुक्काकरै-
र्घण्टाडक्कुलिपट्टवाद्यपडसस्फोतोरुरुञ्जाधरैः ॥१५८॥

इत्येवं विविधावनद्धकुशलैरन्योन्यसंहर्षतः
स्फारस्फीतिविदर्शिभिस्तु कुतपो राज्ञावनद्धे कृतः ।
वीणाविच्छुतिमण्डलस्वरगणप्रावीण्यविद्वल्लकी-
ज्येष्ठाघोषवतीजयाशतपदाभृत्कूर्मिकापाणिभिः ॥१५९॥

चित्रावित्परिवादिनीधरपिनाक्यौदुम्बरीधारिभिः
सारङ्ग्यालापिनीभकिन्नरकिकाहस्तैर्वरैर्वांशिकैः ।
साकं वादितमत्तकोकिलिकया युक्तैश्च शङ्खादिभिः
भृङ्गार्यैर्मुहरीधरैः सुघटितैः पावादिके कोविदैः ॥१६०॥

प्रोक्तोऽयं कुतपस्ततस्य, मिलिता यत्र स्युरेते त्रय-
स्तद्वृन्दं नृपवृन्दसेवितपरः श्रीकालसेनोऽभ्यधात् ॥१६१॥[1]

विप्रकीर्णधनैर्लोके विप्रकीर्णसुकीर्त्तिना
प्रकीर्णकः समुल्लासो राज्ञोल्लासित ईप्सितः ॥१६२॥

इति श्रीजगदीशवनदेवनिजगणेन जगदीश्वरीकामेश्वरीचरणकिंकरेण श्रीकामाक्षागुरु-विभुना अभ्युष्टतमनरेश्वरेण भीष्मपुरजयानीतानेकराजकन्यारत्नेन श्रीपुरग्रहणसंवर्धितयशोभरेण वादिकाचलग्रहणजनितकीर्त्तिपूरपराजिताचलनायकेन संगमतीरदुर्गोद्धरणोद्धृतसकलमण्डलाधीश्व-रेण दमनपुरविध्वंसनबन्दीकृतयवनीनिचयेन महिषमेरुजयार्जयविभवेन शाकम्भरीरमणपरि-

[1] Two lines are missing in this verse.

शीलनपरिप्राप्तशाकम्भरीपरितोषितशाकम्भरीप्रमुखशक्तित्रयेण अष्टादशगिरिशिखरपरिवारिताञ्जनगिरिविजयविख्यातवीर्यगर्वेण महदम्बमातृकापुरोद्धूलनर्धापितमहोरगपुरेण श्रीवनदेवस्वामिप्रसादरचनापरपरमेश्वरेण श्रीत्र्यम्बकेश्वरसन्निधिकीर्तिस्तम्भोन्नतजयस्तम्भेन श्रीब्रह्मगिरिभौमस्वर्गपयार्थीकरणरचितचारुपथेन श्रीकामाक्षागिरिनवीननिर्मितिपराजितसुमेरुणा श्रीमहिषाचलोपरि श्रीहरिचरणरचिताचलदुर्गेण अभिनवभरताचार्येण वीणावादनप्रवीणेन यवनकुलाकालकालरात्रिरूपेण त्रिसन्ध्यक्षेत्रसमुद्रसंभवरोहिणीरमणेन परमभागवतेन महाराजाधिराजमहाराणाश्रीमृगाङ्कृतामरराजेन्द्रनन्दनेन महाराज्ञीसौभाग्यवतीजसमाम्बिकाहृदयनन्दनेन सकलसीमन्तिनीशिरोमणिनिकुम्भराजन्यवंशावतंसमहाराज्ञीश्रीकर्मवतील्पु(घु)मादेवीहृदयाधिनायेन श्रीराजाधिराजश्रीकालसेनमहीमहेन्द्रेण विरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां गीतरत्नकोशे प्रकीर्णकोल्लासे स्थायवागपरीक्षणं चतुर्थं समाप्तम् ।

।। प्रकीर्णकोल्लासश्च तृतीयः समाप्तिमगादिति विततमतीनामभिमतसिद्धिरस्तु ।।

चतुर्थः प्रबन्धोल्लासः

गीतकं नाम प्रथमं परीक्षणम्

शुद्धं यस्य महः सद(ा)लिखिततं छायालगं योगिभि-
र्वेदादावपि विप्रकीर्णमिव सद्यन्मार्ग्यते स्वात्मनि ।
नानारूपकवस्तुभेदकलनानीतप्रबन्धात्मने
श्रीरङ्गप्रमुखाभिधानवपुषे तस्मै नमो विष्णवे ॥१॥

[1]संदर्भः स्वरसंभवो विगदितो गीतं सतां रञ्जकः
स द्वेधा(ऽ)कथि रागगीतवशतो द्वैधे पुनः कारणम् ।
वाद्याद्या दशलक्षणा निगदिता रागे पुनर्गीतके
धात्वङ्गादिसमुच्चयः पुनरदो द्वेधोदितं सूरिभिः ॥२॥

गान्धर्वं च तथैव गानमिति तत्राद्यं तु शुद्धाभिधं
श्रुत्याद्यन्तरभाषिकान्तमुदितैस्तैर्मन्द्रकाद्यैर्युतम् ।
गीतैस्तैर्दशभिश्चतुर्भिरधिकं रुद्रस्तुतौ योजितैः
सर्वं चैतदिहाप्यमुत्रफलदं ब्रह्मादिभिः कीर्त्तितम् ॥३॥

गन्धर्वैरिह संप्रदायविहृतिं हित्वा यतो गीयते
तद् गान्धर्वमिदं विद(ः)प्रणिगदन्त्यन्यत् पुनर्गीयते ।
यद् वाग्गेयकृतां वरेण विलसद्वैचित्र्यविन्यासवत्
तत्तल्लक्षणलक्षितं पुनरदो द्वेधा निबद्धं तथा ॥४॥

अन्यः स्यादनिबद्धमत्र निगदव्याख्यातमन्त्यं मया-
(ऽऽ)लप्त्याद्यं तु परीक्षणक्षणमिदं [2]लक्ष्माभिधे तत्त्वतः ।
धात्वङ्गादिनिबद्धमन्यदपि [3]तत्तद्भेदभिन्नं पुरः
सम्यक्त्वादभिधास्यते सुनिपुणं देशीपरीक्षाक्षणे ॥५॥

मार्गाश्रितत्वात् श्रुत्यादिलक्षितं शुद्धसंज्ञितम् ।
तत् प्रसंगात् प्रवक्ष्यन्ते गीतकानि सविस्तरम् ॥६॥

तालप्राधान्यतो यद्यप्येषा तत्रौचितिर्भवेत् ।
तथापि वस्तुमात्रा(णां) शीर्षकं लक्ष्मकीर्त्तनम् ॥७॥

[4]मन्द्रकं प्रथमं तत्र द्वितीयमपरान्तकम् ।
उल्लोप्यकं प्रकरिका तथैवौवेणकं पुनः ॥८॥

---

[1] cf. S. R. 4. 1-5 for 2-5 above.

[2] A. लक्ष्याभिधे ।

[3] A. ततद्भेद० B. तद्भेद० ।

[4] cf. S. R. 5. 53-60 for 8-18 above.

रोविन्दकोत्तरे चैव छन्दकासारिते तथा ।
वर्द्धमानं पाणिकायो ऋचो गाथा तथैव च ॥९॥

सामानि गीतकानीति संप्रोक्तानि चतुर्दश ।
मन्द्रकाद्युत्तरान्तं च सप्तकं गीतकाभिधम् ॥१०॥

चतुर्दशापि चोक्तानि बुधैः प्रकरणाह्व(ख्य)-या ।
प्रस्तूयन्ते प्रकीर्यन्ते मार्गतालैस्तु पञ्चभिः ॥११॥

अतः प्रकरणानीह प्रोक्तानि भरतादिभिः ।
बहुधा वस्तुतालाङ्गैः प्रकर्षेण स्थितैर्यतः ॥१२॥

कुलकछेद्यकपदप्रकारैः क्रियते ततः ।
आहुः प्रकरणं नाम मद्रकादि पुरातनाः ॥१३॥

कुलक छेदकं चेति राज्ञा द्विधोदितं हि तत् ।
तत्र सर्वाणि वस्तूनि संश्रयन्त्येकवाक्यताम् ॥१४॥

कुलकं तत्र वाक्यानां भिन्नत्वे छेदकं मतम् ।
निर्युक्तं पदनिर्युक्तमनिर्युक्तमिति त्रिधा ॥१५॥

भिद्येते ते पृथक् तत्र निर्युक्तं तदुदाहृतम् ।
यद्युक्तमुक्तसर्वाङ्गैः पदनिर्युक्तकं पुनः ॥१६॥

उपोहनैस्तथा प्रत्युपोहनैश्च विनाकृतैः ।
यदं स्तुतिपादे(पदै)र्युक्तमनिर्युक्तमथोच्यते ॥१७॥

शीर्षकप्रमुखैरङ्गैर्वस्तुमात्रैर्यदीर्यते ।
[1]तद्वस्तुकविमुख्येन कालसेनेन भूभुजा ॥१८॥

गीताङ्गवास्तु-[2]मत्तत्राभाणि सद्वस्तुवास्तुना ।
प्रकार्या(कर्या)मन्द्रके वापि तथा चैवापरान्तके ॥१९॥

अर्थहीनं प्रमाद् वस्तु यस्मात्रादुत्तरोत्तरम् ।
सा पष्ठयामादिके वस्तु प्राधान्यात् कुत्रचिन्मतम् ॥२०॥

संख्यानियमरहितं वचनयं तत्र तत्र च ।
चातुर्विध्यादेवमेतत् पुनरेव चतुर्विधम् ॥२१॥

[3]स्वयोनिजातिजैरंशापन्यासन्याससंज्ञकैः ।
स्वरैः संन्यासविन्यस्तैर्वस्तुनो मद्रकादिषु ॥२२॥

समाप्तेनैवनात्रुक्तं यैरिसंन्यासवायिना ।
चतुर्धा वस्तुनो न्यासे जात्यंशाद्यैरिहेष्यते ॥२३॥

---

[1] B. तद्वग्गुना च etc.
[2] A. मन्नत्रा० B. यम्यत्रा० ।
[3] cf. S. R. 5. 61-2 for 22 above.

[1]समाप्तिर्यत्र वर्णस्य या पदस्योभयोरथ ।
सा विदारीति विज्ञेया गीतस्य च विदारणात् ॥२४॥

खण्डनार्थाद् गीतखण्डं तत्त्वेनात्राभिधीयते ।
सा द्विधा कथिता राज्ञा तत्रैका महती, परा ॥२५॥

अवान्तरा च तत्रादौ महती लक्ष(क्ष्य)ते स्फुटा ।
व्यापिका सर्ववस्तूनां पदवर्णसमाप्तिका ॥२६॥

अवान्तरा तु सा ज्ञेया या समाप्ये(प्ते)पदे भवेत् ।
समाप्ने च वर्णस्य समाप्ते च पदे क्वचित् ॥२७॥

असमाप्ते च वर्णे स्यात्तयोभयसमापने ।
गीताङ्गत्वेन ये (या) मुक्ता त्ववगाढादिमध्यगा ॥२८॥

दत्तिलादिमतज्ञेन[2] राज्ञा चोक्तं तथा सताम् ।
जात्यंशोऽशोऽन्ययोस्तस्मिन् जात्यंशे स्वल्पिते सति ॥२९॥

तत् संवादी वानुवादीविदार्योरंशतां व्रजेत् ।
प्रमाणमेतयोर्ज्ञेयं शोभाया अनतिक्रमात् ॥३०॥

एताः पुनरसंख्याता [3]दत्तिलाद्यैरुदीरिताः ।
यथाशोभं[4] यतो गीते पदच्छेदः प्रियास्पदम् ॥३१॥

संख्यानियममेतासु ब्रूते भरततत्त्ववित् ।
तिसृभ्यो न्यूनिता हीना महत्यस्ता विदारिकाः ॥३२॥

यत्र गीतिवशादल्पप्रयोगस्तत्र संकिका ।
नन्दयन्त्यां यथा जातौ सोऽयमित्थं प्रकीर्तिताः (तः) ॥३३॥

तिसृभ्यस्त्वधिकास्ताः स्युराचतुर्विंशतिं पराः ।
अत्रोदाह्रियते सम्यगाचार्यस्य तु सम्मतिः ॥३४॥

[5]त्र्यवरैकादश वरा विदार्यः परिकीर्त्तिताः ।
चतुर्विंशतिरेतासां प्रमाणं परमं स्मृतम्[6] ॥३५॥

अवान्तरभवास्तास्तु चतुर्विंशतिरीरिताः ।
तास्तु सर्वाः प्रयोक्तव्या गीतमर्मविशारदैः ॥३६॥

---

[1] cf. S. R. 5. 72-75 24-32 above.
[2] A. मतज्ञेन ।
[3] B. दन्तिलाद्यै० ।
[4] A. Omits अनुस्वार ।
[5] A. B. त्रिवरै० । S. R. अवरै० । Siṁhabhūpāla's commentary reads त्र्यवरै० and that appears to be the best reading.
[6] cf. S. R. 5. 75-77 for 35-37 above.

न्यासान्ता अथवांशाल्पस्वरखलुप्तसमाप्तिकाः ।
अतीतानागतसमग्रहे यन्यतमो ग्रहः ॥३७॥

यथाशोभं विधातव्य इति मार्गविदो विदुः ।
गीताङ्गानि त्रिधा चात्र चतुर्धा [1]दत्तिलोऽब्रवीत् ॥३८॥

एककं विविधोद्युक्तं भरतोक्तिविदां वरः ।
श्रोणीत्येव समाचष्टे त्रिशक्ति-[2]परिपूजकः ॥३९॥

एककं तत्र विज्ञेयमङ्गमङ्गविदा सदा ।
विदार्येका गीतसंस्था गीतज्ञेन महीभृता ॥४०॥

[3]तत्र स्थायादिभिर्वर्णैः पदैः साम्यादलंकृतः ।
द्वैगेयकमृते कार्यो न्यासान्तो विविधो विदा ॥४१॥

द्वैगेयकाख्यो [4]विविधस्तार्तीयिकस्य वस्तुनः ।
चतुष्कले मद्रकेऽन्ते तत्रैव कथयिष्यते ॥४२॥

विविधस्य प्रमाणं तु विदारीद्वितयं मतम् ।
वृत्तं चतुर्विधं ज्ञेयं विदारीयोगतो बुधैः ॥४३॥

तत्रावरं तु तिसृभिरुत्तरोत्तरतः परम् ।
स्याच्चतसृभिः पञ्चभिः[5] षड्भिश्चैव समासतः ॥४४॥

प्रायेण मन्द्रके स्यातामङ्गके विविधैकके[6] ।
प्रकार्या अपि वस्त्वर्धे पादे रोविन्दकस्य तु ॥४५॥

वृत्तं रोविन्दकोल्लोप्यकोत्तरेषु भवेदिह ।
[7]नो वर्णनियमापेक्षमेककाद्यङ्गकत्रयम् ॥४६॥

विविधस्त्रिविधो [8]ज्ञेयस्तत्त्रैविध्यं निरूप्यते ।
[9]सामुद्गश्चार्धसामुद्गो विवृत्तश्चेति तद्यथा ॥४७॥

सामुद्गः स्याद् विदार्योस्तु पदवर्णादिसाम्यतः ।
पदवर्णस्वरा यत्र विदार्योर्भागयोः समा(:) ॥४८॥

तदा स्यादर्धसामुद्ग एकस्या एव साम्यतः ।
विदार्या भागयोरन्यः पूर्वस्याः परिकीर्त्तितः ॥४९॥

---

[1] B. दन्तिलो० ।
[2] B. पदपूजक ।
[3] cf. S. R. 5. 70-71 for 41-42 above.
[4] A, B. विविधो ।
[5] A. B. पञ्चमश्च ।
[6] B. विविधैकका ।
[7] B. न ।
[8] B. ज्ञेयस्तु त्रैविध्य ।
[9] cf. S. R. 5. 69-70 for 47-49 above.

[१]मन्द्रप्रहाशोपचित सदाद्य वस्तुद्वय वस्तुविदामभीष्टम् ।
स्यात विदार्यैककमशकान्तमयो भवेन्न्याससमाप्तिक वा ॥७५॥

गुर्वक्षरे तालगते तु पात वदन्ति तज्ज्ञा कलिकाप्रमाणम् ।
लघ्वक्षरे त्वर्धकल च [२]पातमुल्लोप्यके गीतविदो गृणन्ति ॥७६॥

अथ कृष्णमहीन्द्रेण मन्द्रकाश्रितवस्तुग ।
प्रस्तार प्रतिपत्तृणा प्रबोधाय प्रतन्यते ॥७७॥

आदौ गुर्वष्टक स्थाप्य तत्र पूर्वगुरुत्रये ।
उपोहनमुखाध्यान पातहीन प्रकल्पयेत ॥७८॥

गुरोश्चतुर्थात् शशता ताशो लघ्वष्टक तत ।
शताता शतया ताश ताशमत्र कलाविधि ॥७९॥

एव वस्त्वादिक गीत्वा वस्तुद्वन्द्वमथ त्रयम् ।
एवमेयोहयेद् वस्तुत्रयान्ते शीर्षक तत ॥८०॥

चतुष्कलेनोत्तरेण यथाक्षर गतेन वा ।
सन्ता शता शता तत्र यथाक्षरकलाविधि ॥८१॥

चतुष्कले आनिविप्रास्तथा आताविशा अपि ।
आनिवित्ता आनिविशा आताविप्रेति पञ्चमो ॥
षष्ठी आनिविश प्रोक्ता पञ्चपाणिकलाविधि ॥८२॥

॥ अथ न्यास ॥[3]

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ उ उ उ श श ता ता श	। । । । । । । । श ता ता श ता श ता श	॥ एव वस्तु ॥
इति यथाक्षरेण शीर्षक	चतुष्कलेन वा यथा	ऽ ऽ ऽ ऽ आ ता वि श ॥२॥
ऽ । ऽ ऽ । ऽ स ता श ता श ता	ऽ ऽ ऽ ऽ आ नि वि प्र ॥१॥	ऽ ऽ ऽ ऽ आ ता वि प्र ॥५॥
ऽ ऽ ऽ ऽ आ नि वि ता ॥३॥	ऽ ऽ ऽ ऽ आ नि वि श ॥४॥	ऽ ऽ ऽ ऽ आ नि वि श ॥६॥[४]

१ cf S R 5 77

२ A B पात तालोपके ।

3 The illustrative portions in this Ullāsa are being reproduced without any modification Wherever corresponding portions are available in S R reference has been made to the same

४ cf S R p 37 (portion following 5 77)

[१]तालत्रैविध्यतस्तत्र विधिनैककलादिना ।
मन्द्रक त्रिविध ज्ञेय तत् पुनर्द्विविध मतम् ॥६३॥

स्यात् त्रिवस्तु चतुर्वस्तु ग्रथ्यते तत्र शीर्षकम् ।
त्रिवस्तुग्रथिते तस्मिन् [२]तूर्यवस्त्वेव शीर्षकम् ॥६४॥

चतुर्वस्तुनि तस्मिस्तु वस्तुतत्त्वविवेकिना ।
अथ प्रस्तूयते तावत् प्रस्तारो मद्रके स्फुट ॥६५॥

[३]आरम्भैककल तत्र वसवो गुरव स्मृता ।
तावन्त एव लघवो वस्तुन्याद्ये यथाक्रमम् ॥६६॥

एवमेवान्यवस्तूनि त्रीणि चत्वारि वोहयेत् ।
तत्राचार्यमते तावत् तद्गुरुत्रयमादिमम् ॥
अपात ध्रुवपात तु केषाञ्चन मते मतम् ॥६७॥

शम्यादिकानामिह पूर्ववर्णग्रहे ग्रहस्तालविदा प्रयुक्त ।
गुरोश्चतुर्थादिह पातवल्लूप्ति शम्याद्वय तालयुग च शम्ये ॥६८॥

तालौ शतौ द्विस्त्वथ सन्नि(पा)तो गलेषु शेषेषु यथाक्रमेण ।
एव हि वस्तुत्रितय प्रयोज्य स (म ?) तेऽस्य शीर्ष विदुषा निवेश्यम् ॥६९॥

चतुष्कलस्त्वेककलोऽथ पञ्चपाणिर्भवेच्छीर्षकसविधाने ।
उपोहन गीतविदा विधेय गुरुद्वयान्तेऽत्र च पूर्वखण्डे ॥७०॥

तच्छेषवस्तुद्वितये गुरुस्यमुपोहन स्यात् प्रतिपूर्वक च ।
तदेव योज्य गुरुणि तृतीये वस्तुन्ययाद्ये किल मद्रकस्य ॥७१॥

तत् केचिदाहु स्फुटमेकवस्तु गुरौ चतुर्थे च मते तदीये ।
उपोहन तु प्रतिपूर्वमस्मिन् प्रसूयतेऽयाङ्गविधानमस्य ॥७२॥

[४]गुर्वष्टक स्याद् द्विविधस्तदङ्ग तथैकक लैर्वसुभि प्रदिष्टम् ।
तत्र स्फुट स्याद् द्विविधो विदारीयुग्म विदार्येककयैकक च ॥७३॥

द्वैगेयकाख्येन विना विधेयो न्यासान्तकोऽसौ विविध समस्त ।
चतुष्कलेऽथ द्विकले तथैककले भवेन्मद्रकगीतकेऽस्मिन् ॥७४॥

---

[१] cf S R 5 59 60 for 63 64 above
[२] B स्तूय०
[३] cf S R 5 61 65 for 66 71 above
[४] cf S R 5 68

[1]मन्द्रप्रहाशोपचित सदाद्य वस्तुद्वय वस्तुविदामभीष्टम् ।
स्यात विदार्यैककमशकान्तमयो भवेन्न्याससमाप्तिक वा ॥७५॥

गुर्वक्षरे तालगते तु पात वदन्ति तज्ज्ञा कलिकाप्रमाणम् ।
लघ्वक्षरे त्वर्धकल च [2]पातमुल्लोप्यके गीतविदो गृणन्ति ॥७६॥

अथ कृष्णमहीन्द्रेण मन्द्रकाश्रितवस्तुग ।
प्रस्तार प्रतिपत्तृणा प्रबोधाय प्रतन्यते ॥७७॥

आदौ गुर्वष्टक स्थाप्य तत्र पूर्वगुरुत्रये ।
उपोहनमुखाध्वान पातहीन प्रकल्पयेत् ॥७८॥

गुरोश्चतुर्थात् शशता तादौ लघ्वष्टक तत ।
शताता शतथा ताश ताशमत्र फलाविधि ॥७९॥

एव वस्त्वादिक गीत्वा वस्तुद्वन्द्वमथ त्रयम् ।
एवमेवोह्येद् वस्तुत्रयान्ते शीर्षक तत ॥८०॥

चतुष्कलेनोत्तरेण यथाक्षर गतेन वा ।
सन्ता शता शता तत्र यथाक्षरकलाविधि ॥८१॥

चतुष्कले आनिविप्रास्तथा आताविशा अपि ।
आनिवित्ता आनिविशा आताविप्रेति पञ्चमी ॥
षष्ठी आनिविश प्रोक्ता पञ्चपाणिकलाविधि ॥८२॥

॥ अथ न्यास ॥[3]

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ उ उ उ श श ता ता श इति यथाक्षरेण शीर्षक	। । । । । । । । श ता ता श ता श ता स चतुष्कलेन वा यथा	॥ एव वस्तु ॥ ऽ ऽ ऽ ऽ आ ता वि श ॥२॥
ऽ । ऽ ऽ । ऽ स ता श ता श ता	ऽ ऽ ऽ ऽ आ नि वि प्र ॥१॥	ऽ ऽ ऽ ऽ आ ता वि प्र ॥५॥
ऽ ऽ ऽ ऽ आ नि वि ता ॥३॥	ऽ ऽ ऽ ऽ आ नि वि श ॥४॥	ऽ ऽ ऽ ऽ आ नि वि श ॥६॥[4]

[1] cf S R 5 77

[2] A B पात तालोपके ।

[3] The illustrative portions in this Ullāsa are being reproduced without any modification Wherever corresponding portions are available in S R reference has been made to the same

[4] cf S R p 37 (portion following 5 77)

अथोदाहियते राज्ञा मद्रकादि यथाविधि ॥८३॥[1]

	ऽ मा मा मा स [2]व र द सु उ	(ऽ) नि ऽ सा र प ति उ	(ऽ) प नि ऽ मा प रि ण त उ	(ऽ) प म गा ० १ च र ण ० श
ऽ प म गा म व र वृ षभ श	ऽ ग मा ग ति ता	ऽ म प गा वि श द ता	ऽ म म पा वि म ल श	। । प ग री उ डु गण श ता
(।) (।) स स नी प रि वृढ ता श	(।) (।) नि स पा प रि व ता श	(।) (।) स नि मा द्ध ज ट ता स	मा मा ॥१॥ प्रथमं वस्तु माना	म नि ऽ पा अ हि प ति ०
ऽ म प मा म णि गण ०	। नि सा री वि श द ०	नि म मा वि भू प श	म पा ऽ ध नी सु र न र श	सा नि ऽ प मा कि न र ता
प नी ऽस गा से वि त ता	स नि ऽ प मा २ च र ण श	इति द्वितीय वस्तु	स ग ॥ मा गि रि वर श ता	प नि । सा त न या ता श
ग म ॥ पा घ टि त ता श	प ग ॥ मा श री र ता स	म प नि ध मु नि ग ण	स नि प म प रि वृ त	प नि सा भ व न

[1] A B give this 'Ślokārddha' in the first square from left

[2] The verbal structure is as follows —

वरद सुरपतिपरिणतचरण, वरवृषभगति विशद विमल, उडुगणपरिवृटपरिवद्धजटम् ।
अहिपतिमणिगणविशदविभूप, सुरनरकिन्नरसेवितचरणम् ।
गिरिवरतनयाघटितशरीर, मुनिगणपरिवृत-*भवननिदेशम् ॥
गजचर्मधर, भुवनाधिपति, वेदमय, सितशूलमज, जगतामीश, भूताधिपति,
ध्यानाभिरतम् । प्रणतार्तिहर, मायारूप, प्रणमति शिरसा, नवरतमिह त कृष्णनरेश ।
त्रिपुरान्तकर, मदनाङ्गहर । शिवमजेय, कर्पूरगौर, भस्माङ्गराग, कैलासनाथ, ज्ञानमय,-
मभिमतफलद, भक्त्या गम्य, भुजगापवीत, गङ्गाधर,-महिवद्धजटम् ॥

* B भुवन ।

ग स नि प नि दे शं श	मात्रा	म प नि स गजचर्मधरं श	ग म गा भुवनाधिपतिं ता	प नि स ग वे द म यं ता
म प ध नि सितशूलमजं श	स नि ॥ प म ज ग ता श ता	प ध ॥ नी मी शं ता श	स प ॥ नि स भू ता धिपति ता श	ग म ॥ मा ३ ध्यानाभिरतं ता सं
मात्रा इति तृतीयं [1]वस्तु	मपधनिसनिपम प्रणतार्तिहरं	प नि ॥ स म मा या रू पं ता	सरिपऽमपनिसा प्रणमति श	गमगपपनिसा शिरसा ता
ग म ॥ प ध नवरतमिह श	धनिसधनिसमा तं कृष्णनरेशः ता	इति यथाक्षरेण षट्पितापुत्रकेण शीर्षकम् ॥	म पा ध नी त्रिपुरान्तकरं आ	सा नि प मा मदनाङ्गहरं नि

प नी स ग शिवमजेयं वि	स नी प मा कर्पूरगौरं प्रा	प नि सा गा भस्माङ्गरागं आ	मा गा पा नी कैलासनाथं ता
म गा मा प ज्ञा न म यं वि	ध नी स नी अभिमतफलदं श	पा मा पा धा भक्त्या गम्यं आ	नि सा पा नी भुजगोपवीतं नि
सा ग मा मा गङ्गाधरं वि	ग मा म मा अहिबद्धजटं ता ऽ		

(?)स्याच्चतुर्विंशतिभिः कलाभिर्वस्तुभद्रके ।[2]
द्विकले पादभागा(:) स्युस्तत्र द्वादश तैः पुनः ॥८४॥

चतुर्भिः पादभागं[3] (:) स्यान्मात्रा तासां त्रयेण तु ।
वस्त्वेकं विविधस्तत्र भात्रयोः प्रतिवस्तु च ॥८५॥

भवेत्तृतीयमात्रायामेककं शीर्षकं पुनः ।
यथाक्षरेण द्विकलेनाथ वा पञ्चपाणिना ॥८६॥

वस्तुत्रयात् परं कार्यं कलानां त्रितयेन च ।
पूर्ववस्तुमुखे कार्यमुपोहतमथानयो.[4] ॥८७॥

वस्तुनोः कलिकं थाय द्विकलं प्रत्युपोहनम् ।
न कार्यमत्र केषाचित् सम्मते प्रत्युपोहनम् ॥८८॥

अथ प्रतिकलं पातविधानमधुनोच्यते ।
पादभागत्रये निम्रौ निसाविति चतुर्थके ॥८९॥

---

[1] B. omits वस्तु ।
[2] cf. S. R. 5. 78-80 for 84-88 above.
[3] B. ०भागे ।
[4] ०न्ययो. ।

अथोदाहृियते राग नट्टनादि यथाविधि ॥८३॥[1]

	ऽ सा सा मा रा [1]प र दं गु उ	(ऽ) नि ऽ सा र प नि उ	(ऽ) प नि ऽ मा प रि ण त उ	(ऽ) प म गा ० १ च र णं ० द्ग
ऽ प म गा म ध र पृ थ्व द्ग	ऽ ग मा ग नि ता	ऽ म प गा वि दा द ता	ऽ म म पा धि म ल द्ग	। । प ग री ड ड्ड गण द्ग ता
(।) (।) म म नी प रि वृ ट ता द्ग	(।) (।) नि म पा प रि ध ता द्ग	(।) (।) स नि सा ड ज ट ता द्ग	मा मा ॥१॥ प्रथमं वस्तु मात्रा	म नि ऽ पा अ हि प ति ०
ऽ म प मा ग भि मग ०	। नि सा री वि दा ह ०	नि म मा वि भू षं द्ग	म पा ऽ प नी गु र म र द्ग	सा नि ऽ प मा कि न र ता
प नी ऽग मा नै वि त ता	ग नि ऽ प मा २ च र ण द्ग	इति द्वितीय वस्तु	स ग ॥ मा गि रि धर द्ग ता	प रि । मा स ग पा ता द्ग
ग म ॥ पा द्ग नि म ता द्ग	प म ॥ मा दा री वं ता म	म प नि प गु नि ग ण	ग नि प म प रि पू त	प नि मा भ व म

ग स नि प नि दे श श	मात्रा	म प नि स गजचर्मधर श	ग म गा भुवनाधिपति ता	प नि स ग वे द म य ता
म प ध नि सितशूलमज श	स नि ॥ प म ज ग ता श ता	प ध ॥ नी मी श ता श	स प ॥ नि स भू ता धिपति ता श	ग म ॥ मा ३ ध्यानाभिरत ता स
मात्रा इति तृतीय [1]वस्तु	मपधनिसनिपम प्रणतार्तिहर	प नि ॥ स म मा या रू प ता	सरिपऽमपनिसा प्रणमति श	गमगपपनिसा शिरसा ता
ग म ॥ प ध नवरतमिह श	धनिसधनिसमा त कृष्णनरेश ता	इति यथाक्षरेण पटिपलापुत्रकेण शीर्षकम् ॥	म पा ध नी त्रिपुरान्तकर आ	सा नि प मा मदनाङ्गहर नि

प नी स ग शिवमजेय वि	स नी प मा कर्पूरगौर प्रा	प नि सा गा भस्माङ्गराग आ	मा गा पा नी कैलासनाथ ता
म गा मा प ज्ञा न म य वि	ध नी स नी अभिमतफलद श	पा मा पा धा भक्त्या गम्य आ	नि सा पा नी भुजगोपवीत नि
सा ग मा मा गङ्गाधर वि	ग मा म मा अहिबद्धजट ता ऽ		

(?)स्याच्चतुर्विंशतिभिः कलाभिर्वस्तुमद्रके ।[2]
द्विकले पादभागा( ) स्युस्तत्र द्वादश तैं पुन ॥८४॥

चतुर्भि पादभागैं[3] ( ) स्यान्मात्रा तासा त्रयेण तु ।
वस्त्वेक विविधस्तत्र मात्रयो प्रतिवस्तु च ॥८५॥

भवेत्तृतीयमात्रायामेकक शीर्षक पुन ।
यथाक्षरेण द्विकलेनाथ वा पञ्चपाणिना ॥८६॥

वस्तुत्रयात पर कार्यं कलाना त्रितयेन च ।
पूर्ववस्तुमुखे कार्यमुपोहनमथानयो [4] ॥८७॥

वस्तुनो कलिक वाथ द्विकल प्रत्युपोहनम् ।
न कार्यमत्र केषाचित् सम्मते प्रत्युपोहनम् ॥८८॥

अथ प्रतिकल पातविधानमधुनोच्यते ।
पादभागत्रये निस्रौ निसाविति चतुर्थके ॥८९॥

---

[1] B omits वस्तु ।
[2] cf S R 5 78 80 for 84 88 above
[3] B ०भागे ।
[4] ०यो ।

एवं स्यात् प्रथमा मात्रा द्वितीयायां तु ते क्रमात् ।
शता ताशा इमे वर्णास्तृतीयायां शतालकौ ॥९०॥

ताशताशौ तासमिति शेषं वस्तुद्वयं पुनः ।
एवमेव प्रकर्तव्यं ततः शीर्षककल्पना ॥९१॥

न्यासः ॥ वसन्तरागेण ॥ इति द्विकलेन पट्पितापुत्रकेण वा शीर्षकम् ॥

ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ निप्र निप्र निप्र निश	मात्रा १	ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ निश निना निता निश	मात्रा २	ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ शता ताश ताश तास	मात्रा ३

इत्येकं वस्तु ॥ एवं शेषं वस्तुद्वयं कृत्वा तदन्ते शीर्षकम् ॥

ऽ। ऽ। ऽ।
सता शता शता ॥ इति यथाक्षरेणोत्तरेण ॥

स रि ऽ ग स म ग ऽ म ध ॥१॥ [1]जय जय जगदेकजीवितेश्वर निप्र	म ग ऽ म ग रि स ऽ म म ॥२॥ ज य त्रि पु र त नु द ह न निप्र	
ग स ऽ नि ध नि स ऽ ग म ॥३॥ ज य म द न म द द ल न निप्र	स नि ग ध नि स स स ॥४॥ · ·· (?) (निश)	मात्रा १
[2]रि स रि गा स ग ऽ मा मा ध ॥१॥ ज य भु व न भ य ह र ण (निश)	म ग ऽ मा ग रि सा ऽ ग मा ॥२॥ ज य नि र त ज न श र ण निता	
गा स ऽ ग म म धा ऽ नी ध ॥३॥ ज य वि श द त र ण च र ण निना	ध नी स ग ग नी ऽ स सा ॥४॥ ज य त्रि द श न त च र ण निश	मात्रा २

[1] The verbal structure is as follows —
जय जय जगदेकजीवितेश्वर ! जय त्रिपुरतनुदहन ! जय मदनमददलन !
जय भुवन*-भयहरण ! जय निरतजनशरण ! जय विशदतरण†चरण !
जय त्रिदशनतचरण ! जय गजेन्द्रकृत्तिवसन ! जय स्फटिकगिरिगृह !
जय दनुजकुम्भदहन ! जय भगवन् (?) गतिमदन ! जय विकटपटुनटन !
जय दशमशरमथन ! जय रविविधुनिगमनयन ! जय विविधायविभव !
जय विश्वगिरिमुकुटमणे ! जय विविधरसगणवस्त्र ! जय विपुल‡-विपुलबल !
त्रिगुणमार्ग गुणगणगणित, विकटजट, नागर्षभ, नविनचरण, लासगुर, निरञ्जना-
श्रय, कमलवदन, प्रणमामि सदा, हरगन्धर्वनिलय, हरमजेयमहम् ॥
* B omits भय । † B चरण । ‡ B विपुल ।
[2] A omits रि ।

स ग ऽ म म ध नि ध ऽ नि ॥१॥ ....(?) शता	स ग ऽ म स ग स ऽ नि ध ॥२॥ जय गजेन्द्रकृत्तिवसन ताश	
स नि ध नि ऽ स ग ऽ स स ॥३॥ जय स्फटिकगिरिसदन ताश	स ग स नि ध नि स स ॥४॥ जय दनुजकुलकृतकदन तासं	मात्रा ३ इत्येकं वस्तु

स रि ऽ ग स ग ऽ स ग म ॥१॥ जय भगवद् रतिसदन निप्र	ग स ऽ ग स ग ऽ स ग म ॥२॥ ज य वि क ट प टु न ट न निप्र
म ध ऽ नि ध नि ऽ स ग म ॥३॥ ज य द (ऽ) क्ष म ख म थ न निप्र	स ग स नि ध नि स सा ॥४॥ जय रविविधुशिखिनयन निश
स रि ऽ ग स ग ऽ स ग म ॥१॥ ज य वि वि ध न य वि म ल निश	ग स ऽ गा स ग मं ऽ मं ध ॥२॥ ज य वि क सि त मु ख क म ल निता
नि मं ऽ नि सं गा मा ऽ सा गा ॥३॥ ज य वि वि ध र स श ब ल निता	सा नी ऽ नी सा ग ध ऽ नी सा ॥४॥ जय विधृतविधुशकल निश

मा मा स सा त्रिगुणातीत आ	नी स प नी गुणगणसहित नि	म पा मा ग विकटजटं वि	प गा मा म नागैर्यक्षैः आ २[1]
म पा ग मा सेवितचरणं[3] दा	[2]पा पं गा री लो क गु रुं[3] ता	सा स नी नी निजजनशरणं वि	नि पा स नी कमलाकरणं प्र
सा सा नी पा प्रणमामि सदा आ	मा नि पा म कृष्णनृपति- नि	पा मा नी स जयदं हर(-) वि	रि नी म मा मजेयमहम् सं

[1] B १ [2] B. प।

[3] A. B. transpose लोकगुरु and सेवितचरण।

इति चतुष्कलेन पञ्चपाणिना वा शीर्षकं विधेयम् ॥ अत पर द्विकलमद्रकप्रस्तारो भविष्यति ॥ तदेव चतुर्थं वस्तु शीर्षकस्थाने ज्ञातव्यम् । इत्येककल मन्द्रक समाप्तम् ॥ मध्यमादिरागेण चतुर्वस्तुमद्रके तु एवमेव चतुर्थं वस्तु कर्तव्यम् । न पृथक् शीर्षकमिति ॥

स रि ग स रि म ग स ॥१॥ [1]जय गिरिदुहितृरतिकरण शता	ग स ग स ग म ध ध ॥ जय पुनरुज्जीवितरतिरमण ताश	
नि ध नि स ग म स ग ॥३॥ जय परेतभुवि कृतभ्रमण ताश	स ग स नि ग ध नि स जय भविकजनमनसि कृतक्रमण तास	मात्रा ३ इति द्वितीय वस्तु
स री ऽ गा सा गा ऽ सा गा म ॥१॥ जय विधुतदशवदन निप्र	गा म ऽ मा ध ऽ नी म ऽ नी स ॥२ जय विशदतररदन निप्र	
गा म ऽ ग स सा नी नी सा ॥३॥ जय विकसितामलवदन निप्र	स ग ऽ सा नी ऽ गा धा नी सा ॥४॥ जय सुमतिकृतभजन निश	मात्रा १
सा री ऽ गा सा ऽ गा सा ऽ गा सा ॥१॥ जय निगमसदवधृतमहि निश	गा म ऽ मा धा नि मा ऽ स मा ॥२ जय त्रिभुवनातुलगरिम निता	
ग म ऽ स ग स नी ऽ धा नी ॥३॥ जय मुनिमानससततमित निता	स ग ऽ सा नी ध नी ऽ स सा ॥४॥ जय अन्धकक्षतद्रढिम निश	मात्रा २

[1] The verbal structure is as follows —
जय गिरिदुहितृरतिकरण । जय पुनरुज्जीवितरतिरमण । जय परेतभुवि कृतभ्रमण । जय भविकजनमनसि कृतक्रमण† । जय विधुतदशवदन । जय विशदतररदन । जय विकसितामलवदन । जय सुमतिकृतभजन । जय निगम‡सदवधृतमहि । जय त्रिभुवनातुलगरिम । जय मुनिमानससततमिम(त) । जय अन्धकक्षतद्रढिम । जय शेखरीकृतकनक । जय अदितिजकुलजनक । जय निजजनीकृतसनक । जय निजसितिमहसितकनक । जय सुरासुरशिरोरत्न निघृष्टचरणाम्बुज । जय अपरससारपारगह(म)नैकपोत । जय श्रीकालसेनैकवरदशिव । जय सुरनरोरगमुकुटमणिमञ्जरीरञ्जितचरणपीठ ! जय विषमविषोर्मिलपितभुवनभयभङ्गजातनीलकण्ठ । जय कण्डूयलदोमण्डलोत्पादित कैलासकम्पकम्पितगिरिजासश्लेष ! विश्लेपितयागसक्षोभचरणनखाग्रपीडनपीडितदशकण्ठ । जय ध्यानावसाननिर्मुक्तजटैकदेशनिर्गतसुरसरिद्व्यापितलोकत्रितय । जय पृथ्वीपुरन्दर $श्रीकालसेनजयदानोद्यतवराभयकरशिव । नमस्ते ॥
† B भ्रमण । ‡ B सदव० । $ B omits श्री ।

सा री ऽ गा सा ग मा ऽ मा ध ॥१॥ जय शेखरीकृतकनक शता	मा गा ऽ मा गा री ऽ सा म मा ॥२॥ जय अदितिजकुलजनक ताश	
ग सा ऽ नी धा नि सा ऽ गा म ॥३॥ जय निजजनीकृतसनक ताश	नी स गा सा ग धा नि सा ॥४॥ जय निजसितिमहसितकनक	मात्रा ३ इति तृतीयक वस्तु

सा री ग ऽ ऽ स ग गा ॥१॥ जय सुरासुरशिरोरत्न- सं	म धा ऽ ऽ म ग ॥२॥ निघृष्टचरणाम्बुज ता	म ग री ऽ ऽ स मा ॥३॥ जय अपर-संसार- ॥३॥ श
म ग सा ऽ नि ध नी ॥४॥ पारगह(म)नैकपोत ॥४॥ सता	स ग ऽ म स ॥५॥ जय श्री- ॥५॥ श	स नी ध ऽ स स नी नि सा ॥६ कालसेनैकवरद शिव ॥६॥ ता

स री ऽ ग स ग मा ऽ ध म ॥१॥ जय सुरनरोरगमुकुटमणिमञ्जरीरञ्जित- चरणपीठ ॥१॥ ॥ निप्र ॥	ग म ऽ ऽ गा री स मा ऽ ग सा ॥२॥ जय विषमविषोर्मिलपितभुवनभयभङ्गजात- नीलकण्ठ ॥२॥ ॥ ताश ॥
नि ध नी सा ऽ ऽ ग मा गा स ॥३॥ जय कण्डूयलदोर्मण्डलोत्पाटितकैलासकम्प- कम्पितगिरिजासंश्लेष ॥३॥ ॥ निता ॥	गा सं ग म ऽ ऽ म धा नि स ॥४॥ विश्लेषितयोगसंक्षोभचरणनखाग्रपीडनपीडित- दशकण्ठ ॥४॥ ॥ निश ॥
ग म सं ऽ ऽ गं स नी ध नी ॥५॥ जय ध्यानावसाननिर्मुक्तजटैकदेशनिर्गतसुर- सरिद्व्यापितलोकत्रितय ॥ ताप्र ॥	स ग सा ऽ ऽ नी ग धा निसा ॥६॥ जय पृथ्वीपुरन्दरश्रीकालसेनजयदानोद्यतवरा- भयकरशिव नमस्ते ॥ निस ॥

इति द्विकलेनोत्तरेण शीर्षकम् । इति समाप्तं द्विकलमन्द्रकम् ॥

[1]द्विकले मन्द्रके लक्ष्म यन्मया प्रागुदाहृतम् ।
चतुष्कले तदेव स्यात्(द्) द्विगुणं किन्तु तत्र च ॥९२॥

चतुष्कला (:) पादभागा वस्तुत्रितयतः परम् ।
चतुष्कलेनोत्तरेण केवलेनास्य शीर्षकम् ॥९३॥

तेनैककलयुक्तेन द्विकलेन युतेन वा ।
अत्रोपवहनं पातहीनमष्टकलं भवेत् ॥९४॥

वस्तुन्याद्ये(ऽ)न्ययो(:) कार्यं कलैकं द्विकलं तथा ।
चतुष्कलेनैव वाद्यद्विगुणेन विधीयते ॥९५॥

चतुष्कलं वा नो कार्यं प्रत्युपोहनमेव वा ।
गीते पदावृत्तियुतोऽन्तादिरंशान्त एव च ॥९६॥

[1] cf. S. R. 5. 82-87 for 92-100 above.

द्विगेयकाव्यो विविधस्तार्तीयकस्य वस्तुनः ।
प्रान्ते गीतिविदा कार्यो दं(द)त्तिलादिमताविह ॥९७॥

अथ पातकलास्तत्र पादभागत्रये क्रमात् ।
आनिविप्राद्वयोरानिविशा आनिविताद्वयोः ॥९८॥

एकत्रानिविशा आशविका(ता)श्चैकत्र तत्कलाः ।
द्वयोराताविशा-[1]स्त्वानिविसमन्ते तथैकतः ॥९९॥

एवं पातविधिः कार्यो मद्रकेऽत्र चतुष्कले ।
[2]विनियोगो(ऽ)ङ्गुलीनां तु [3]चच्चत्पुटवदीरितः ॥१००॥

	ऽ ऽऽऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ
१	आनिविप्र २	आनिविप्र ३	आनिविश ४
	ऽ ऽऽऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ
। १	आनिविता २	आनिविता ३	आनिविश ४
	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ
। १	आताविश २	आताविश ३	आनिविस ४

नात्रा ३, इत्येकं वस्तु ॥ इति वस्तुत्रयं गीत्वा अन्ते चतुष्कलेन केवलेन पञ्चपाणिना लद्विकलाभ्यां युतेन शीर्षकम् ॥

ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ
। १	आताविश २	आनिविता ३	आनिविश ४
ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ		
प्र ५	आनिविसं ६	इति चतुष्कलेन शीर्षकम् ॥	

ऽ ऽ । ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ
श ता श ता १	आनिविप्र २	आताविश ३	आनिविता ४
ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ		
प्र ५	[4]आताविप्र ६	आनिविस ७	इति यथाक्षरसहितेन चतुष्कलेन शीर्षकम् ॥

ऽ ऽ	ऽ ऽ	ऽ ऽ	ऽ ऽ	ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ
ताश २	निता ३	निश ४	ताप्र ५	निस ६	आनिविप्र ७	आनिविश ८

ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	
ता ९	आनिविश १०	आताविप्र[5] ११	आनिविसं १२	[6]इति द्विकलयुतेन चतुष्कलेन शीर्षकम् ॥

[1] A. B. ०स्त्वाणि० ।
[2] A. विनियोगाङ्गुलीना ।
[3] A. चञ्चत्पुट ।
[4] B. आनाविप्र ।
[5] B. आनिविप्र ।
[6] B. This portion is given after no. 6 in next line.

ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविप्र १ | ऽ ऽ ऽ ऽ आताविश २ | ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविता ३ | ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविश ४ | ऽ ऽ ऽ ऽ आताविप्र ५ | ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविसं ६

ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविप्र १ | ऽ ऽ ऽ ऽ आताविश २ | ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविता ३ | ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविश ४ | ऽ ऽ ऽ ऽ आताविप्र ५ | ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविसं ६

ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविप्र १ | ऽ ऽ ऽ ऽ आताविप्र २ | ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविता ३ | ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविश ४

ऽ ऽ ऽ ऽ आताविप्र ५ | ऽ ऽ ऽ ऽ आनिविश ६

इति चतुष्कलद्वयेन शीर्षकम् । अथोदाहरणानि ॥

स नि ऽ ध प १ [1]घनसा- आ	म ग ऽ री गा २ रहचि नि	म प ऽ ध प ३ गिरिजा- वि	म ग ऽ रि स ४ दयितं प्र
रि ग ऽ म प १ त्रिदशा- आ	म ग ऽ रि स २ धिपति नि	रि ग ऽ म ग ३ वृषभा- वि	रि स ऽ ध म ४ धिपगं प्र
ग रि ऽ स नि १ नयना-	स ग ऽ म प २ भिरुचि	ध प ऽ स ग ३ विमलं	रि प ऽ स ग ४ सततं
म प ऽ स नि १ शिरसा आ	सरिऽसनि २ शिवदं नि	म ग ऽ रि स ३ प्रणमा- वि	गरि ऽ स स ४ मि शिवं सं
स नि ऽ ध प १ सुषमा- आ	म ग ऽ रि ग २ निलयं नि	म प ऽ ध प ३ मदनां- वि	म प ऽ ध प ४ गहरं श
म ग ऽ रिस १ शशिना अ	रि ग ऽ म प २ कलितं नि	म ग ऽ रि स ३ परमा- वि	रि ग ऽ म ग ४ णुपरं ता
रि स ऽ प म १ त्रिपुरां- आ	ग रि ऽ स नि २ तकरं नि	स ग ऽ [2]प म ३ मृगच- वि	ध प ऽ म ग ४ मंगतं ता

[1] The verbal structure of प्रथमवस्तु is as follows :—
घनसारुरुचिं, गिरिजादयितं, त्रिदशाधिपतिं, वृषभाधिपगं,
नयनाभिरुचिं, विमल सतत, शिरसा शिवद, प्रणमामि शिवम् ।
सुषमानिलयं, मदनाङ्गहरं, शशिना कलितं, परमाणुपरं,
त्रिपुरान्तकरं, मृगचर्मगतं, गजचर्मपटं, प्रणतोऽस्मि हरम् ॥

[2] B. मप ।

(Continued at the bottom of next page.)

रि प ऽ म ग १ गजच- आ	म प ऽ स नि २ मंपटं नि	स रि ऽ स नि ३ प्रणतो- वि	म ग ऽ रि स ४ (ऽ)स्मि हरं श
स रि ऽ ग म १ कमल- आ	प म ऽ ग रि २ प्रभवं नि	स रि ऽ ग म ३ हरिणी- वि	ग रि ऽ स प ४ कलितं श
म ग ऽ रि स १ शिरसा आ	म ग ऽ रि स २ दधतं नि	स ग ऽ म प ३ मृगया- वि	ध प ऽ म ग ४ भिरतं ता
स रि ऽ ग म १ शशिनः आ	ग रि ऽ प म २ शकलं नि	ग म ऽ प म ३ शिरसा वि	स नि ऽ रि स ४ दधतं ता
स नि ऽ स रि १ प्रणमा- आ	नि ग ऽ म रि २ मि हरं नि	नि स ऽ रि स ३ शिरसा वि	म ग ऽ रि स ४ सततं श
स रि ऽ म ग १ त्रिदिव- आ	म ग ऽ रि स २ प्रभवं श	प म ऽ ग रि ३ कमला- वि	ग म ऽ ध प ४ निलयं ता
स नि ऽ ध प १ रुचिरं आ	म ग ऽ रि स २ सुचिरं ता	स स ऽ स नि ३ हृदये वि	ध प ऽ म ग ४ करवै श
स नि ऽ ध प १ करुणा- आ	स नि ऽ ध प २ तिगत ता	स नि ऽ ध प ३ विजिता- वि	म ग ऽ री सा ४ भरण श
ग री ऽ प म १ शरण आ	ग म ऽ प स २ तमहं नि	नि स ऽ रि स ३ मनसा- वि	म ग ऽ रि स ४ (ऽ)नुसरे स

कमलप्रभव, हरिणीकलित, शिरसा दधत, मृगयाभिरत,
शशिन शकल, शिरसा दधत, प्रणमामि हर, शिरसा सततम् ॥

त्रिदिवप्रभव, कमलानिलय, रुचिर सुचिर, हृदये करवै,
करुणातिगत, *विजिताभरण, शरण तमह, मनसा(ऽ)नुसरे ॥

* A. B निर्जितभरण ।

स नि ऽ ध प १ यमिनः आ	म ग ऽ रि ग २ शमिनो श	म प ऽ ध प ३ दयितं वि	म ग ऽ रि स ४ सततं ता
स रि ऽ ग म १ हृदये आ	प म ऽ ग रि २ निहितं ता	स रि ऽ ग म ३ विततं वि	ग रि ऽ म स ४ शिवदं श
प म ऽ ग रि १ परितो १ आ	स नि ऽ ग स २ (ऽ)धिगतं २ ता	म प ऽ ध प ३ परतः ३ वि	म ग ऽ रि स ४ परमं ४ श
म ग ऽ म प १ मनसा १ आ	स नि ऽ स रि २ कलयं- २ नि	स नि ऽ म ग ३ ति शिवं ३ त्रि	म ग ऽ रि स ४ शिवदं ४ शं एकं वस्तु
स नि ऽ ध प १ [1]निगमा- १ आ	प म ऽ ग रि २ नुगुणं २ वि	रि ग ऽ म प ३ विषयो- ३ वि	प ध ऽ प म ४ परतं ४ प्र
ग रि ऽ स रि १ भविता- १ आ	ग म ऽ प म २ मधिपं २ नि	ग रि ऽ स रि ३ यमिहा- ३ वि	म ग ऽ रि स ४ पचितं ४ प्र
प म ऽ ग रि १ तमहं १ आ	स नि ऽ स ग २ सदयं २ नि	म प ऽ ध प ३ मदयं- ३ वि	म ग ऽ रि प ४ तमजं ४ प्र
म ग ऽ म प १ विरजं १ आ	स नि ऽ स रि २ विगुणं २ नि	स नि ऽ ग म ३ सगुणं ३ वि	म ग ऽ रि स ४ न नुधे ४ श
स स ऽ स नि १ जगति १ आ	स नि ऽ ध प २ प्रभवं २ नि	स नि ऽ स नि ३ वितता- ३ वि	ध प ऽ म ग ४ नुभवं ४ प्र

यमिन. शमिनो, दयितः (त) सतत, हृदये निहित, वितत शिवद,
परितो (ऽ)धिगत, परतः परम, मनसा कलय-, न्तिं शिव शिवदम् ॥

[1] The verbal structure of द्वितीयवस्तु and तृतीयवस्तु is as follows :–
निगमानुगुण, विषयोपरत, भवि (व) तामधिपं, यमिहापचित,
तमह सदय, मदयन्तमज, विरज विगुण, सगुण न नुवे ।
जगति प्रभव, विततानुभव, दुरितौघहर, प्रणमामि हर,
हरिपद्मभव, -प्रभवप्रमुखा, -कर-कामदमी-, हितद सुखद ।

स नि ऽ ध प १ दुरितौ- १ आ	स नि ऽ ध प २ घहरं २ नि	स नि ऽ ध प ३ प्रणमा- ३ वि	म ग ऽ रि स ४ मि हरं ४ प्र
ध प ऽ म प १ [1]हरिप- १ आ	ध प ऽ म प २ द्मभव- २ नि	म ग ऽ रि प ३ प्रभव- ३ वि	प म ऽ ग म ४ प्रमुखा ४ प्र
प स ऽ नि स १ कर-का- १ आ	स नि ऽ ग म २ मदमी- २ नि	म ग ऽ रि सं ३ हितदं ३ वि	स नि ऽ म ग ४ सुखदं ४ श
स नि ऽ ध प १ विजिता- १ आ	म ग ऽ रि ग २ पसदं २ नि	म प ऽ ध प ३ विमला- वि	म ग ऽ रि स ४ पघनं ४ श
स रि ऽ ग म १ गिरिशं १ आ	प म ऽ ग रि २ गिरिरा- २ नि	स रि ऽ ग म ३ जसुता- ३ वि	म ग ऽ रि स ४ दयितं ४ ता
स नि ऽ ग स १ यतिभिः १ आ	म प ऽ ध प २ स्वहृदा २ नि	म ग ऽ रि प ३ निहितं ३ वि	म ग ऽ प म ४ प्रकृते ४ ता
म ग ऽ रि प १ परतः १ आ	म ग ऽ [2]प म २ प्रथितं २ नि	स रि ऽ स नि ३ प्रणतो- ३ वि	स ग ऽ रि स ४ (ऽ)स्मि शिवम् ४ श (इति द्वितीयं वस्तु ?)
स रि ऽ ग म १ निगमागम्यं १ आ	म ग ऽ रि स २ त्रितयातीतं श	रि ग ऽ म प ३ विश्वाकर-३ वि	ग म ऽ प ध ४ मनाकारं ४ ता
म प ऽ ध नि १ योगारूढं आ	प ध (ऽ) नि स २ कमलासनगं २ ता	ध नि ऽ स ध ३ कमलापति- वि	म ग ऽ रि स ४ सेवितचरणं ४ श

विजितापसद, विमलापघन, गिरिश गिरिरा, -जसुतादयित,
यतिभि. स्वहृदा, निहित प्रकृते(.), परत प्रथित, प्रणतो(ऽ)स्मि शिवम् ॥
निगमागम्य, त्रितयातीत, विश्वाकर, -मनाकार,
योगारूढ, कमलासनग, कमलापति, -सेवितचरणम् ।
कमलाभमुख, धनदाधिपति, धनद शिरसा, प्रणमामि हरम् ॥

[1] A. B. हरिप- द्मप्रभ- वप्रम-वप्रमु-खावर- कामद- मिहितद मुखमेव ।
[2] B. मप ।

म ग ऽ रि स १ कमला- १ आ	म ग ऽ ग म २ भमुख २ ता	रि स ऽ म ग ३ धनदा- ३ वि	म ग ऽ ग म ४ मिपति ४ श
रि स ऽ म ग १ धनव १ आ	म प ऽ ध प २ शिरसा २ नि	म ग ऽ रि प ३ प्रणमा- ३ वि	ग म ऽ प स ४ मि हर ४ श

इति वस्तुत्रय गीत्वा अन्ते चतुष्कलेन केवलेन पञ्चपाणिना एककलद्विकलाभ्यां युतेन शोर्यकम् ।

स सा ऽ स नि १ [1]नटवत-१ आ	स नि ऽ ध प २ त्रितनु-२ नि	म प ऽ स नि ३ भुवन-३ वि	स नि ऽ ध प ४ स्थितये ४ प्र
म ग ऽ रि ग १ सहर्तुं १ आ	म प ऽ ध प २ परिपा-२ ता	म ग ऽ रि ग ३ लयितु ३ वि	म प ऽ ध प ४ कर्तुं ४ श
स नि ऽ ध प १ हर इति १ आ	म ग ऽ रि ग २ तमसा २ नि	म प ऽ ध प ३ भव इति ३ वि	म ग ऽ रि स ४ रजसा ४ ता
रि ग ऽ म प १ शिव इति १ आ	म ग ऽ रि स २ सत्त्वगुणेन २ नि	रि ग ऽ म प ३ परिणति-३ वि	म ग ऽ रि स ४ मुपगतो ४ श
प म ऽ ग रि १ यस्तमह १ आ	स नि ऽ स म २ त्रिगुण २ ता	म प ऽ ध प ३ विगुण ३ वि	म ग ऽ रि प ४ सकल ४ प्र
म ग ऽ म प १ निष्कल १ आ	स नि ऽ स रि २ सर्वग २ नि	स रि ऽ स नि ३ सवद ३ वि	म ग ऽ रि स ४ प्रणतोऽस्मि शिव ४ स १

[1] The verbal structure is as follows —

नटवत् त्रितनु भुवन स्थितये, सहर्तु परिपालयितु कर्तुं, हर इति तमसा, भव इति रजसा, शिव इति सत्त्वगुणेन परिणति मुपगत(तो) यस्तमह त्रिगुण विगुण सकल निष्कल सर्वग सर्वद प्रणतोऽस्मि शिवम् ।

स नि ध प म ग ग १ [1]कामदकामगं सं	स नि ध प २ कामरूपं २ ता	म ग रि ग ३ सदा का- ३ श
म प ध प ४ मनापूरकं ४ ता	म ग रि ग ५ कामकामं ५ श	म ग स री ६ परं विश्वरूपं ६ ता

स रि ऽ ग म १ विपद्ध- १ आ	म ग ऽ रि स २ रसदा शुद्ध- २ नि	प म ऽ ग रि ३ माकाशकल्पं ३ वि	स नि ऽ स ग ४ कोकचेष्टा- ४ श
म प ऽ ध प १ निमित्तं १ आ	म ग ऽ रि स २ सहस्र-२ ता	रि ग ऽ म प ३ शिरसं ३ वि	म ग ऽ रि स ४ सहस्र- ४ श
रि ग ऽ म ग १ नयनं १ आ	रि स ऽ प म २ सहस्र-२ नि	ग रि ऽ स नि ३ चरणं ३ वि	स ग ऽ म प ४ सहस्र- ४ श
ध प ऽ म ग १ बाहूदरं १ आ	रि प ऽ म ग २ सहस्र-२ ता	म ग ऽ रि प ३ भानुनिभं ३ वि	म ग ऽ म प ४ तेजोरूपं ४ श
स नि ऽ स रि १ अविदितरूपं १ आ	स नि ऽ स रि २ कलनातीत २ ता	स नि ऽ म ग ३ जगतामादि-३ वि	ग म ऽ ग रि ४ मनादि- ४ प्र
म ग ऽ रि प १ निरुपाधि १ आ	म ग ऽ म स २ सततं २ नि	स रि ऽ स नि ३ प्रणमति ३ वि	म ग ऽ रि स ४ कृष्णनरेश ४ सं

॥ इति यथाक्षर-साहनेन (सहितेन) चतुष्कलेन शीर्षकम् ॥

---

[1] The verbal structure is as follows :—

कामदकामग कामरूप सदा कामनापूरक कामकाम पर विश्वरूप,
विपद्धरसदा शुद्धमाकाशकल्प कोकचेष्टानिमित्त सहस्रशिरस,
सहस्रनयन सहस्रचरण सहस्रबाहूदर सहस्रभानुनिभ तेजोरूप,
अविदितरूप कलनातीत जगतामादिमनादिनिरुपाधि सतत प्रणमति कृष्णनरेश ॥

स रि ऽ ग म १ [1]दैत्यैर्यक्षैः १ नि	म ग ऽ रि स २ किन्नरमुख्यैः २ प्र	ग रि ऽ म प ३ फणिनामीशैं- ३ ता
म ग ऽ रि स ४ र्मुनिसङ्घैः ४ श	रि ग ऽ म ग ५ सगुरुसहितैः ५ नि	रि स ऽ प म ६ इन्द्रप्रमुख्यै (खे-) ६ ता
ग रि ऽ स नि ७ र्नाकिप्रवरैः ७ नि	स ग ऽ म प ८ संस्तुतमा- ८ श	ध प ऽ म ग ९ प्रणतार्त्तिहरं ९ ता
ग रि ऽ प म १० जगतामीशं १० प्र	ग म ऽ प स ११ भुजङ्गाभूपं ११ नि	स नि ऽ रि स १२ गङ्गाधरं १२ स

नि म ऽ ग रि १३ [2]चन्द्रापीडं आ	स रि ऽ ग म १४ खट्वाङ्गधर नि	म ग ऽ रि स १५ शूलासिकरं वि	स रि ऽ ग म १६ साजगवं प्र
ग रि ऽ स प १७ धराद्यष्टतनु- १७ आ	म ग ऽ रि स १८ परिपालित-१८ ता	प म ऽ ग रि १९ चतुर्दश- १९ वि	स नि ऽ स ग २० भुवन २० श[3]
स नि ऽ ध प २१ श्रुतिसम-२१ आ	म ग ऽ रि ग २२ धिगतभवा-२२ नि	म ग ऽ ध प २३ द्यष्टाभिधान-२३ वि	म ग ऽ रि स २४ महिमानं २४ ता
रि ग ऽ म प[4] २५ अनन्तमूर्त्ति-२५ आ	म ग ऽ रि स २६ योगाभिरतं नि	रि ग ऽ म ग २७ योगफलद २७ वि	रि स ऽ प म २८ यजनीय २८ श

[1] The verbal structure is as follows :—
दैत्यैर्यक्षैः किन्नरमुख्यैः फणिनामीशैर्मुनिसङ्घैः सगुरुसहितैः इन्द्रप्रमुखैः नाकिप्रवरैः संस्तुतमाप्रणतार्त्तिहर जगतामीश भुजङ्गाभूप गङ्गाधरम् ॥

[2] The verbal structure is as follows :—
चन्द्रापीड खट्वाङ्गधर शूलासिकर साजगव धराद्यष्टतनुपरिपालितचतुर्दशभुवन श्रुतिसमधिगतभवाद्यष्टाभिधानमहिमान, अनन्तमूर्त्तियोगाभिरत योगफलद यजनीय यजमान यज्ञफलद *मन्त्राधीश मन्त्रफलद श्रीकालसेनमहित प्रणतोऽस्मि जगदीशम् ।

* A. मन्त्रीधीश ।

[3] B. omits श ।　　[4] B. पम ।

ग रि ऽ स नि २९ यजमानं २९ आ	स ग ऽ प म[1] ३० यज्ञफलदं ३० ता	म प ऽ ध प ३१ मन्त्राधीशं ३१ वि	म ग ऽ रि प ३२ मन्त्रफलदं ३२ प्र
म ग ऽ म प ३३ श्रीकालसेन- ३३ आ	म प ऽ स नि ३४ महितं ३४ नि	स रि ऽ स नि ३५ प्रणतोऽस्मि ३५ वि	म ग ऽ रि स ३६ जगदीशं ३६ श

स सा ऽ स नि १ [2]नित्यानन्दं १ आ	स नि ऽ ध प २ नित्यज्ञानं २ नि	स नि ऽ ध प ३ जगतामार्दि ३ वि	म ग ऽ स नि ४ संसार-४ प्र
ध प ऽ म ग ५ सागरपार- ५ आ	स नि ऽ ध प ६ गाहन- ६ ता	म ग ऽ रि ग ७ पोतायितं ७ वि	म प ऽ ध प ८ ,सनकादिक-८ श
म ग ऽ रि स ९ चेत(:)सदनं ९ आ	स रि ऽ ग म १० नयनारामं १० नि	प म ऽ ग रि ११ रामारमणं ११ वि	स रि ऽ ग म १२ निर्जितकरणं १२ ता
म ग ऽ रि स १३ परिहृतमरण १३ आ	प म ग रि १४ मुनिजन-१४ नि	स नि स ग १५ शरणं १५ वि	स नि स ग १६ विरहाहरणं १६ श
स ग ऽ प म संसृतितरणं आ	म प ध प सुरजनतरण ता	म ग रि प भवभयहरण वि	म ग म प कमलाशरणं प्र
स नि ऽ स रि २१ गगनश्रवण २१ आ	नि स ऽ रि स २२ श्रुतितः श्रवणं २२ नि	नि म ऽ ग रि २३ अनुमितमननं २३ वि	म ग रि स २४ स्वहृदाधेयं २४ सं

[1] B. मप।

[2] The verbal stucture is as follows :—

नित्यानन्द नित्यज्ञान जगतामादि मसारसागरपारगाहनपोतनित (पोतायित) सनकादिकचेतःसदन नयनाराम रामारमण निर्जितकरण परिहृतमरण मुनिजनशरण विरहाहरण संसृतितरण सुरजनतरण भवभयहरण कमलाशरण गगनश्रवण श्रुतित श्रवण अनुमितमनन स्वहृदाधेयं ॥

नि स ऽ रि स २५ [1]प्रकाशित २५ आ	म ग रि स २६ भूर्भुवःस्वः- २६ नि	रि ग ऽ म ग २७ प्रभृतिलोक- २७ वि	म ग रि स २८ सप्तकं २८ प्र
स रि ऽ प म २९ पञ्चवक्त्र- २९ आ	ग रि ऽ स नि ३० प्रसाद- ३० ता	स ग ऽ म प ३१ प्रसन्नीकृत- ३१ वि	प ध ऽ म ग ३२ पञ्चमहाभूतं ३२ श
म ग ऽ रि प ३३ दशनयन- ३३ आ	म ग ऽ म प ३४ विलोकन- ३४ नि	म ग ऽ प म ३५ विलोकित- ३५ वि	स नि(ऽ)स रि ३६ दशदिक्- ३६ ता
स नि ऽ स रि ३७ पालसार्य- ३७ आ	स नि ऽ ग म ३८ कीकृतचेतः- ३८ नि	स नि ऽ ग म ३९ प्रसाद- ३९ वि	म ग ऽ रि स ४० परिपाकं ४० श
स रि ऽ ग म ४१ सकलभू- ४१ आ	म ग ऽ रि स ४२ पालशृङ्गार- ४२ ता	म प ऽ ग रि ४३ हारतार- ४३ वि	सनि(ऽ)सग ४४ माणिक्य- ४४ प्र
म प ऽ ध प ४५ श्रीकालसेन- ४५ आ	म ग ऽ रि प ४६ वरदं ४६ नि	म ग ऽ स नि ४७ प्रणतोऽस्मि ४७ वि	म ग ऽ रि स ४८ खण्डपरशुं ४८ सं

अथापरान्तकं ब्रूते परान्तोऽपि पयोनिधेः ।
करदीकृत्य भूपालान् भूपालानां शिरोमणिः ॥१०१॥

[2]अथा(ऽ)परान्तकमदो निगदन्ति भेवाच्चच्चत्पुटस्य कलितैककलादिकस्य ।
तत्रैकमेव किल वस्तु वदन्ति केचित् पञ्चापरे षडपरे त्वपरेऽय सप्त ॥१०२॥

शाखाख्यया निगदितानि च तानि तद्वद्यैः पदैर्विरचिता प्रतिशाखिका स्यात् ।
शाखार्धमाह चरमं प्रतिशाखिकाख्यमाचार्यवोप्यचरमः सविशाखिलोऽत्र ॥१०३॥

शाखैव वस्त्विति मुनिर्भरतोऽभिधत्ते तस्याः परार्धमपि च प्रतिशाखिकेति ।
यस्त्वेकमत्र गुरुभिस्तु चतुर्भिरेव तावद्भिरेककलके लघुभि(:)प्रदिष्टम् ॥१०४॥

---

[1] The verbal structure is as follows :—
प्रकाशितभूर्भुव स्व प्रभृतिलोकसप्तक पञ्चवक्त्रप्रसादप्रसन्नीकृतपञ्चमहाभूत दशनयनविलोकनविलोकितदशदिक्पालसार्यकीकृतचेत प्रसादपरिपाक सकलभूपालशृङ्गारहारतारमाणिक्यश्रीकालसेनवरद प्रणतोऽस्मि खण्डपरशुम् ॥

[2] cf. S. R. 5. 88—92 for 102—107 above.

अस्मादयो द्विगुणितं द्विकले विधेयं वस्त्वर्धसम्मितकलं च चतुष्कलेऽथ ।
द्वैगुण्यभाङ् निगदितं द्विकलादिकं यत् तद्वस्तु तद्द्विगुणिताभिरतं कलाभिः ॥१०५॥

ये त्वेकवस्तुकमिदं निगदन्ति तेषामाद्या कलोपवहनं च परा कला च ।
स्यात् प्रत्युपोहनमयैककले च तस्मिन् आद्या कलोपवहनं गदितैकिका हि ॥१०६॥

स्यात् प्रत्युपोहनमिह प्रथितं यतोऽस्मिन् वस्तूनि वस्तुनियतानि बहूनि सन्ति ।
अत्रोत्तरेण रचितं किल शीर्षकं स्यात्(च)शा(द्या)लागतं भवति वा प्रतिशालिकान्ते ॥१०७॥

केषांचनैककलिकेन हितेन सर्वसंगीतसारविदुषां विदुषां प्रसिद्धम् ॥१०८॥

उपोहनं स्याद् [1]द्विकले द्विकलं वा कलैकिका ।
एकया [2]कलया चात्र प्रत्युपोहनमीरितम् ॥१०९॥

वस्त्वर्धसम्मितं ज्ञेयं [3]चतुष्कलमुपोहनम् ।
(मार्गे ?) तु दक्षिणे स्यात् द्विकलं प्रत्युपोहनम् ॥११०॥

तदेव वार्त्तिके[4] मार्गे द्वे चतस्रोऽथवा कलाः ।
केषांचन मते चास्मिन्न कार्यं प्रत्युपोहनम् ॥१११॥

[5]सर्वत्रैककलो नैव शाखान्ते [6]पञ्चपाणिना ।
विधेयं शीर्षकं केचिदत्राहुः [7]प्रतिशालिनः ॥११२॥

शाखायाः प्रतिशाखायाः संधिस्थ्यन्त्यवस्तुनः ।
कलाद्वये(ऽ)न्तिमे पञ्चपाणिनावृत्तिसंयुतः ॥११३॥

यथाक्षरः स्वरार्थस्तु युतो वापि(प्य) युतोऽपि वा ।
गानस्थानानियमतः स्थिरावृत्तिवर्जितः ॥११४॥

यथाक्षरः पञ्चपाणिः शाखिकाप्रतिशाखयोः ।
पृथु(च)गन्ते प्रयोक्तव्यमिच्छ[8] शालिकान्तिमः ॥११५॥

पञ्चपाणेः कला(ल)स्यान्ते[9] कैश्चिदेवाऽभिधीयते ।

नैकवस्तुनि विज्ञेया तालिकैया कदाचन ।
एतस्यान्येषु भेदेषु वस्त्वन्त्यार्थे तु सा मता ॥११७॥

[1]अत्रोपवर्तनं कार्यं वृत्तिदक्षिणमार्गयोः ।
चतुर्षु वस्तुषु प्रायो गीतेषु तदनन्तरम् ॥११८॥

वस्तुनोऽत्र तुरीयस्य पश्चिमार्धे तु याः कलाः ।
तद्गतैस्तैः पदैरेव तदर्धलययन्त्रितैः ॥११९॥

तद्गीतिगानमधुरैः पञ्चपाणौ यथाक्षरे ।
द्विकले तु विशेषोऽयं कैश्चिदत्राभिधीयते ॥१२०॥

तद्वस्तुनस्तुरीयस्य निर्मितः सकलैः पदैः ।
[2]षट्कलत्वादस्य पुनर्न चैककलसंगतिः ॥१२१॥

कैश्चित्[3] पञ्चमवस्त्वादि कलाषट्के तदिष्यते ।
अस्मिन् जनकजातिस्थन्यासस्वरसमापनम् ॥१२२॥

उपान्तिके प्रयुक्तानि पदान्यत्र पुनर्यतः ।
आवर्त्यन्ते ततः प्रोक्तमुपवर्तनकं बुधैः ॥१२३॥

[4]अत्राचार्यमते तावदङ्ककल्पनमिच्छया ।
अङ्कद्वयोमभाविष्ट दन्तिलो विविधकके[5] ॥१२४॥

पाताः षडेव विज्ञेयास्तृतीयाविगलेष्विह ।
अत्राविमकले त्यक्त्वा शम्यातालश्च ताशता ॥१२५॥

सन्निपातश्चैककले षट् पाताः क्रमतो मताः ।
द्विकलादौ भवेत् पातविधिर्मद्रकवत् स्फुटः ॥१२६॥]

केचिदावापनिष्क्रामावादौ विक्षेपको मतः ।
मध्ये त एव द्विकले चतुष्कलविधौ पुनः ॥१२७॥

शम्यामष्टमिकां तालं द्वादशं षोडशं पुनः ।
प्रवेशमथवा पातात्(द्) द्विकले संगृणाम्यहम् ॥१२८॥

---

[1] cf. S. R. 5. 97–98 for 118–119 above.
[2] cf. S. R. 5. 98, 99.
[3] B. केचित् ।
[4] cf. S. R. 5. 100.
[5] A. विधर्म. ककौ । B. विधर्म· कके ।

[illegible]

सर्वेषां वस्तूनां शाखात्वे तदुत्तरार्द्धानां प्रतिशाखात्वे त्वेवम् ॥

S S S S । । । । उ उ श ता ता श ता सं	इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति प्रतिशाखा[1] १
S S S S । । । । उ उ श ता ता श ता सं	इति शाखा	। । । । ता श[2] ता सं	इति प्रतिशाखा २
S S S S । । । । उ उ श ता ता श ता सं	इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति शाखा ३ — S S S S । । । । उ उ श ता ता श ता सं
इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति प्रतिशाखा ४	S S S S । । । । उ उ श ता ता श ता सं
इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति प्रतिशाखा ५	S । S S । S सं ता श ता श ता
इति तालिका	S । S S । S सं ता श ता श ता	इति शीर्षकम्	

॥ इति मतभेदेन एककलमपरान्तकम् ॥

॥ अथ द्विकलमुदाह्रियते यथा ॥

SS निप्र	SS निप्र	SS निश	SS निता	SS ताश	SS तासं	एकं वस्तु
SS निप्र	SS निप्र	SS निश	SS निता	SS ताश	SS तासं	इति द्वितीयं वस्तु
SS निप्र	SS निप्र	SS निश	SS निता	SS ताश	SS तासं	तृतीयं वस्तु
SS निप्र	SS निप्र	SS निश	SS निता	SS ताश	SS तासं	इति चतुर्थं वस्तु

[1] *B.* omits nos. *1, 2, 3* etc.

[2] B. स ।

सर्वेषां वस्तूनां शाखात्वे तदुत्तरार्द्धानां प्रतिशाखात्वे त्वेवम् ॥

ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । उ उ श ता ता श ता सं	इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति प्रतिशाखा[1] १
ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । उ उ श ता ता श ता सं	इति शाखा	। । । । ता श[2] ता सं	इति प्रतिशाखा २
ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । उ उ श ता ता श ता सं	इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति शाखा ३ — ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । उ उ श ता ता श ता सं
इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति प्रतिशाखा ४	ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । उ उ श ता ता श ता सं
इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति प्रतिशाखा ५	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता
इति तालिका	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता	इति शीर्षकम्	

॥ इति मतभेदेन एककलमपरान्तकम् ॥

॥ अथ द्विकलमुदाह्रियते यथा ॥

ऽऽ निप्र	ऽऽ निप्र	ऽऽ निश	ऽऽ निता	ऽऽ ताश	ऽऽ तासं	एकं वस्तु
ऽऽ निप्र	ऽऽ निप्र	ऽऽ निश	ऽऽ निता	ऽऽ ताश	ऽऽ तासं	इति द्वितीयं वस्तु
ऽऽ निप्र	ऽऽ निप्र	ऽऽ निश	ऽऽ निता	ऽऽ ताश	ऽऽ तासं	तृतीयं वस्तु
ऽऽ निप्र	ऽऽ निप्र	ऽऽ निश	ऽऽ निता	ऽऽ ताश	ऽऽ तासं	इति चतुर्थं वस्तु

[1] B. omits nos. 1, 2, 3 etc.

[2] B. स ।

सर्वेषां वस्तूनां शाखात्वे तदुत्तरार्द्धानां प्रतिशाखात्वे त्वेवम् ॥

ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । उ उ श ता ता श ता सं	इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति प्रतिशाखा[1] १
ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । उ उ श ता ता श ता सं	इति शाखा	। । । । ता श[2] ता सं	इति प्रतिशाखा २
ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । उ उ श ता ता श ता सं	इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति शाखा ३ ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । उ उ श ता ता श ता सं
इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति प्रतिशाखा ४	ऽ ऽ ऽ ऽ । । । । उ उ श ता ता श ता सं
इति शाखा	। । । । ता श ता सं	इति प्रतिशाखा ५	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता
इति तालिका	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता	इति शीर्षकम्	

॥ इति मतभेदेन एककलमपरान्तकम् ॥

॥ अथ द्विकलमुदाह्रियते यथा ॥

ऽऽ निप्र	ऽऽ निप्र	ऽऽ निश	ऽऽ निता	ऽऽ ताश	ऽऽ तासं	एकं वस्तु
ऽऽ निप्र	ऽऽ निप्र	ऽऽ निश	ऽऽ निता	ऽऽ ताश	ऽऽ तासं	इति द्वितीयं वस्तु
ऽऽ निप्र	ऽऽ निप्र	ऽऽ निश	ऽऽ निता	ऽऽ ताश	ऽऽ तासं	तृतीयं वस्तु
ऽऽ निप्र	ऽऽ निप्र	ऽऽ निश	ऽऽ निता	ऽऽ ताश	ऽऽ तासं	इति चतुर्थं वस्तु

[1] B. omits nos. 1, 2, 3 etc.

[2] B. स ।

ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ
आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविश	आनिविता	आनिविश	आनिविसं

	ऽ । ऽ ऽ । ऽ		ऽ । ऽ ऽ । ऽ	
इति पञ्चमं वस्तु	सं ता श ता श ता	इति तालिका	सं ता श ता श ता	इति शीर्षकं

एवमुपवर्तनतालिकाशीर्षकसहिता पञ्चवस्तुका शाखा तत एवमेव प्रतिशाखा, पश्चिमार्द्धप्रतिशाखात्वे तु पञ्चवस्तुके पञ्चवस्तुकां शाखां गीत्वा तृतीयवस्तूत्तरार्द्धादिसार्द्धवस्तुद्वयं प्रतिशाखा ॥ यथोदाह्रियते ॥

ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	
आनिविता	आनिविश	आनिविसं	इति तृतीयवस्तूत्तरार्द्धम्

ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ
आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविश	आनिविता	आताविश	आनिविसं

	ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ		ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ
इति चतुर्थं वस्तु	सं ता श ता श ता	उपवर्तनं	आनिविप्र	आनिविसं

ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	
आनिविश	आनिविता	आनिविश	आनिविसं	इति पञ्चमं वस्तु

ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ		ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ	
सं ता श ता श ता	इति तालिका ॥	सं ता श ता श ता	इति शीर्षकम्

सर्ववस्तूनां शाखात्वे तदुत्तरार्द्धे प्रतिशाखात्वे त्वेवं, शाखा यथा ॥

ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ
आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविश	आनिविता	आनिविश	आनिविसं

ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	
आनिविता	आनिविश	आनिविसं	इति शाखा

इति शाखा, एवमन्यानि त्रीणि शाखाप्रतिशाखायुग्मानि गीत्वा ।

ऽ । ऽ ऽ । ऽ		ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ
सं ता श ता श ता	उपवर्तनं	आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविश

ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	
आनिविता	आनिविश	आनिविसं	इति शाखा

ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	
आनिविता	आनिविश	आनिविता	इति पञ्चमवस्तुप्रतिशाखा

ऽ । ऽ ऽ । ऽ		ऽ । ऽ ऽ । ऽ
सं ता श ता श ता	इति तालिका	सं ता श ता श ता

ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता	उपवर्त्तनम्	ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ निप्र निप्र निश निता ताश तासं	
इति पञ्चमं वस्तु	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता	इति तालिका	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता
इति शीर्षकं	इति शाखा	एवमेव प्रतिशाखा	शाखापश्चिमार्द्धप्रतिशाखात्वे तु पञ्चमवस्तुकां शाखां
गीत्वा तदुत्तरं सार्द्धवस्तुद्वयं प्रतिशाखा यथा	ऽऽ ऽऽ ऽऽ निता ताश तासं	तृतीयं वस्तूत्तरार्द्धम्	ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ निप्र निप्र निश निता ताश तासं
इति चतुर्थं वस्तु	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता	इति उपवर्त्तनं	ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ निप्र निप्र निश निता ताश तासं
इति पञ्चमं वस्तु	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता	इति तालिका	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता
इति शीर्षकं	सर्ववस्तूनां शाखात्वे तदुत्तरार्द्धानां प्रति-शाखात्वे त्वेवं	शाखाप्रतिशाखा, त्रीणि युग्मानि गीत्वा	ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ निप्र निप्र निश निता ताश तासं
इति शाखा	ऽऽ ऽऽ ऽऽ नि ता ता श ता सं	इति शाखा	ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ निप्र निप्र निश निता ताश तासं
इति शाखा	ऽऽ ऽऽ ऽऽ नि ता ता श ता सं	इति शाखा	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता
उपवर्त्तनं	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता	इति तालिका	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता
इति शीर्षकं	इति त्रिविधं पञ्चवस्तुकं	एवं षड्वस्तुकं सप्तवस्तुकमपि	अथ चतुष्कलप्रस्तारः

ऽऽऽऽ आनिविप्र	ऽऽऽऽ आनिविप्र	ऽऽऽऽ आनिविश	ऽऽऽऽ आनिविता	ऽऽऽऽ आनिविश
ऽ ऽ ऽ ऽ आ नि वि सं	इत्येकं वस्तु	एवं चत्वारि वस्तूनि गीत्वा उपवर्तनं	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता	उपवर्तनं

ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ
आनिविप्र　आनिविप्र　आनिविश　आनिविता　आनिविश　आनिविसं

　| ऽ । ऽ ऽ । ऽ |　| ऽ । ऽ ऽ । ऽ |
इति पञ्चमं वस्तु | सं ता श ता श ता | इति तालिका | सं ता श ता श ता | इति शीर्षकं

एवमुपवर्तनतालिकाशीर्षकसहिता पञ्चवस्तुका शाखा तत्र एवमेव प्रतिशाखा, पश्चिमार्धप्रतिशाखात्वे तु पञ्चवस्तुके पञ्चवस्तुकां शाखां गीत्वा तृतीयवस्तूत्तरार्धादिसार्धवस्तुद्वयं प्रतिशाखा ॥ यथोदाह्रियते ॥

ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ |
आनिविता　आनिविश　आनिविसं | इति तृतीयवस्तूत्तरार्धम्

ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ
आनिविप्र　आनिविप्र　आनिविश　आनिविता　आनिविश　आनिविसं

　| ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ |　|　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ
इति चतुर्थं वस्तु | सं ता श ता श ता | उपवर्तनं | आनिविप्र　आनिविश

ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ |
आनिविश　आनिविता　आनिविश　आनिविसं | इति पञ्चमं वस्तु

ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ |　ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ |
सं ता श ता श ता | इति तालिका ॥ सं ता श ता श ता | इति शीर्षकम्

सर्ववस्तूनां शाखात्वे तदुत्तरार्धे प्रतिशाखात्वे त्वेवं, शाखा यथा ॥

ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ
आनिविप्र　आनिविप्र　आनिविश　आनिविता　आनिविश　आनिविसं

ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ |
आनिविता　आनिविश　आनिविसं | इति शाखा

इति शाखा, एवमन्यानि त्रीणि शाखाप्रतिशाखायुग्मानि गीत्वा ।

ऽ । ऽ ऽ । ऽ |　| ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ
सं ता श ता श ता | उपवर्तनं | आनिविप्र　आनिविप्र　आनिविश

ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ |
आनिविता　आनिविश　आनिविसं | इति शाखा

ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ　ऽ ऽ ऽ ऽ |
आनिविता　आनिविश　आनिविता | इति पञ्चमवस्तुप्रतिशाखा

ऽ । ऽ ऽ । ऽ |　| ऽ । ऽ ऽ । ऽ
सं ता श ता श ता | इति तालिका | सं ता श ता श ता

इति शीर्षकं	ऽ ऽ ऽ ऽ ता नि वि शं	इति शाखा	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता
ऽ ऽ ऽ ऽ ता नि वि श	इति प्रतिशाखा	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता	इति तालिका
ऽ ऽ ऽ ऽ ता नि वि सं	इति प्रतिशाखा	ऽ । ऽ ऽ । ऽ सं ता श ता श ता	इति शीर्षकं
इति पञ्चमं वस्तुकं	इति षड्वस्तुकं	सप्तवस्तुकं च ।	चतुष्कलमपरान्तकम् ॥

अथ गीतकविन्यासः क्रियते लक्षणान्वितः ।
मार्गगीतिग्रहयतिकलालयविभूषितः ॥१३२॥

द्विकले वार्तिको मार्गो गीतिः संभाविता मता ।
समो ग्रहो यति(ः) श्रो(स्रो)तोगता मध्यो लयः स्मृतः ॥१३३॥

चतुर्मात्रा कला ज्ञेयाऽनुगतोऽवयवः स्मृतः ।
चतुष्कले दक्षिणश्च मार्गोऽतीतो ग्रहो यतिः ॥१३४॥

गोपुच्छा पृथुला गीतिस्तत्त्वं चावयवः स्मृतः ।
विलम्बितो लयश्चाष्टमात्रा(ः) प्रोक्ता(ः) कला इह ॥१३५॥

षट्पितापुत्रकेण तालेन मल्हारराग उदाहरणं ॥

ध धा ध नि [1]कर्पूरगौर- २	नि ध रि(नि) ध वपुपं विशदं २	इति उपोहनम् ॥	नि रि ग म कलावत्कलाधरं श
ग रि ग नि ध पिङ्गजटाकलापं	ध म ध म नागेन्द्रभूषणमणि-	ग नि ध म राजमानभालं	ध रि ऽ ध स विशालनय-

[1] The verbal structure is as follows:—

कर्पूरगौरवपुप विशद, कलावत्कलाधर, पिङ्गजटाकलाप, नागेन्द्रभूपणमणिराजमानभाल, विशालनयनाग्निदीप्त, कर्णावतंसीकृतभानुचन्द्र, चन्द्रार्कनेत्र, हुतचन्द्रकान्ति, सच्चन्द्रकोद्भासिगजेन्द्रकृत्तिकृतोत्तरासङ्गविराजमान, हाराहिफूत्कारविजृम्भमाणनेत्रासिभामासितभूर्भुव(व) स्व. स्वविभाग । पद्मासनोत्पीडितयोगपादीकृताहिराजोल्वणपूत्कृतेन पूर्णदृगणारव्यनवीननृत्त योगीशमीश शिरसा नतोऽस्मि ।

ग रि ऽ ध नि धा नाग्निदीप्तम्	इति वस्तु ॥ इयमेव शाखा ॥	ततो यथाक्षरेणोत्तरेण शीर्षक यथा
ध नि रि ऽ ग रि रि कर्णावतसीकृतभानुचन्द्र स	ग म रि ऽ ग रि चन्द्रार्कनेत्र ता	ग नि ऽ ध म ग हृतचन्द्रकान्ति श
ग गा ऽ ग रि म सच्चन्द्रकोद्भासि- ता	ध नि ऽ म ग गजेन्द्रकृत्ति- श	ग रि ऽ स नि कृतोत्तरासङ्गविराजमान ता
अथवा　ध नि ऽ ध नि हाराहिफूत्कार- ता	ध रि ऽ नि रि विजृम्भमाण- श	ग म ऽ ग रि नेत्रासि भा- ता
ध नि ऽ ध धा भासितभर्भुव स्व - स्वविभाग ॥ स	इति प्रतिशाखा	तत इति शीर्षक
ध नि ध ऽ नि रि ध पद्मासनोत्पीडित- स	नि रि ऽ ग म योगपादीकृताहिराजो- ता	ग रि ऽ ग नि ध ल्बणफूत्कृतेन श

म ध ऽ रि ध घूर्णद्गणारब्धनवीननृत्त ता	म ध ऽ रि ध योगीशमीश श	स ग रि ध ऽ ध नि धा शिरसा नतोऽस्मि ता	इति शीर्षक

॥ इति शाखाप्रतिशाखाशीर्षकसहितमेकवस्तुकपरान्तकम् ॥

॥ अथ पञ्चवस्तुकम् ॥

स ऽ सा स नि [1]यत्पाद० उ	ध स ऽ प म पद्म ०क उ	स ग ऽ नि नि र०द जु श	धा नी ऽ धा धा ष ००शु ता

[1] The verbal structure is as follows –
यत्पादपद्ममकरन्दजुष शुकाद्या देव समहृ शरण प्रपद्ये। उदयगिरिशिखरशेखर-दिनकरतानिकरानुकारुचिरतर। वरवृषभोपरि परिणतमशिवहर शकर वन्दे। दिनकरशशधरहुतवहनयनरुचारोचितत्रिदिव। त्रिदिवाधीशाराधितचरणयुग सश्रये गिरिश। शिखिवाहनशिखिविशिखीकरणाकुलकरभुजङ्गपरितुष्ट गजवदन कलयन्त मनसि मुदा मोदित भजेऽहमज।

मा प ऽ म म का० द्या० ता	ग म ऽ म ग देवं तमहं श	म ग ऽ म म शरणं० ता	ग ग ऽ स सा प्रपद्ये० सं
इत्याद्यं वस्तु	स ग ऽ रि स उदयगिरि- उ	स ग ऽ म ग शिखर०- उ	ग ग ऽ नि नि ०शेखर श
नि नि ध स दिनकरता- ता	ध स ऽ प म निकरा०- नि	प म ऽ म ग नुकार०- श	ग म ऽ प प रुचि०र- ता
प प ऽ स स तरं ०० सं	इति द्वितीयं वस्तु	स म ऽ ग म परवृष उ	रि रि ऽ स स भोपरि उ
स रि ऽ स म परिगत० श	ग म ऽ नि ध मशिव० ता	नि म ऽ प ग हरं००० ता	नि म ऽ प ग[1] शं००० श
ग ऽ म प प करं०० ता	स म ऽ ग सा वं० दे सं	इति तृतीयं वस्तु	स म ऽ ग स दिनकर ३.
स म ऽ ग स शशधर उ	समगस हुतवह- श	समरिरि मथन०- ता	सा सा ऽ स म रुचा०० ता
स म ऽ स म रोचित० श	ग स ऽ ग स त्रिदि०० ता	स म ग स वं००० सं	इति चतुर्थं वस्तु
सारीरिस त्रिदिवा० उ	स नि रि रि धी००शा उ	प स ऽ नि रि राधित० श	स म ऽ रि स चरण० ता
नि स ऽ स स युगं०० ता	स म ऽ रि स सं००ध श	स म ऽ रि स ये००० ता	नि स ऽ स सा गिरिशं० सं
इति पञ्चमं वस्तु	स नि ध स शिखिवाहन- सं	सप ऽ प म शिखि०- ता	मगमनि विशिखी०- श

[1] B. म।

नि ध नि ध करणा० ता	रि स ऽ नि स फुलकर- श	नि रि ऽ स सा भुजङ्गपरितुष्टं ता	इति तालिका
स स ऽ स नि गजवदनं सं	ध रि ऽ स नि फलयन्तं ता	ध स ऽ स प मनसि० श	म ग ऽ म ग मुदा०० सा
म म ऽ रिस मोदितं० श	नि स ऽ नि रि सा भजेऽहमजं ता	इति शीर्षकं	स नि ऽ ध स गौ००री[१]-
स प ऽ प म गौ००र- उ	म ग म नि विशा०ल- श	नि ध ऽ नि ध पयोधर- ता	म प ऽ म ग भा००र- ता
प म ऽ म ग समा०हि- श	म ग रि रि तनय०- ता	रि स नि सा न००० सं	आद्यं वस्तु
स नि ऽ रि रि भा००ल- उ	प स ऽ नि रि विलो००- उ	रि स ऽ ग म चन००- श	ग नि ऽ स नि लो००ल- ता
ध प ऽ म प हुताशन- ता	म ग ऽ म ग ली००ला- श	ध ग ऽ म म कवलित- ता	रि स नि सा मदन स
इति द्वितीयं वस्तु	सा सा ऽ स नि घन०० उ	सा सा ऽ स नि घनसार- उ	स नि ध स सहोदर- श
सा सा स नि सुं००० ता	स नि ऽ स नि दर००- ता	स नि ऽ स नि शशिकर- श	ध स ऽ स नि रुचि०र- ता

[१] The verbal structure is as follows :—

गौरीगौरविशालपयोधरभारसमाहितनयन । भालविलोचनलोलहुताशनलीलाकवलितमदन । घनघनसारसहोदरसुन्दरशशिकररुचिरशरीर । उत्फणफणिगणवलयशिरोमणिकिरणविभिन्नतमिस्र । गजवरचर्मवसनधरमीश नमत सुधानिधिचित्रक-(भाल)मजस्र । अमरासुरोरगकिन्नर-मानव-नव-नवगीतचरित्र । शशिकरनिकरनिभाननमीश नमत सदा नतशिरसा ।

ध स ऽ नि ध स दारोर० गं	इति तृतीयं धातु	सा सा नि ध उत्कण्ठ० उ	स म ऽ नि ध ०र्दाणि० उ
स ध ऽ स ध ग०णे० रा	म स ऽ ग नि म०सम० सा	नि ध ऽ नि ध गिरोमणि० सा	म ध ऽ ध म दिरण० रा
ध म ऽ म ध विविध० सा	री ग ऽ रि सा मणितं० स	इति चतुर्थं धातु	स म ऽ ग स पद० उ
स नि ऽ ध नि धर०धर्मं० उ	स म ऽ ग स धाम० रा	स नि ऽ ध नि धर० सा	स ध ऽ ग स मीत० सा
नि ध ऽ नि स भमन गु० रा	ग म ऽ ध ध भार्गवि-भा सा म	स म ऽ ग सा समवरं गं	इति पञ्चमं धातु
स नि ध ऽ स म ध [illegible] गं	ध म ऽ म ग गुरोत्त० सा	म नि नि ध नि ध विग्रह० रा	ध म ग म ध ध मा० म क० सा
स म ऽ ग रि [illegible] रा	रि स स रि रि रि सा [illegible] सा	[illegible]	स नि रि रि स ग [illegible] गं
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	इति [illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

ग म ग रि ¹मदशिव- ता	ग नि ध धा निकरं स	इति तृतीयं वस्तूत्तरार्द्धम् ।	... ... हिमकर- उ
... ... शेख(र)- उ	धा धा धा नि शिरःशिखि- श	रि ध धा नि प्रभ- ता	रि ग म ग वृषभ०- ता
रि ग नि ध म००नो- श	म ध म ग ०रम०- ता	म ध नि धा या०नं० सं	इति चतुर्थं वस्तु
धा धा ध म ग००ज०- उ	ग रि ग म वदनो०- उ	ग ग रि म दितभु०- श	ग रि म नि जवन०- ता
ध म ग ग लीला००- ता	ध म ग ग लालन-हृ- श	ग रि स नि पित- ता	धा धा ध ध वदनं० सं
इति पञ्चमं वस्तु	धा नि ध नि समदमदन- सं	रि ध नि रि मद-दम- ता	ग म ग रि न-विधूनि- श

ध नि नि रि त-रति- ता	ध नि रि ध वर००- श	ध नि ध ध दाननिदानं ता	इति तालिका
ध नि ध नि त्रिपुरान्त० सं	ध म ग स करं०० ता	ग ग रि म त्रिपुरा- श	नि ध म ग दयितं० ता
ग ग रि स त्रिपुरं० श	नि ध धा धा वं० दे० ता	इति शीर्षकं	इति पञ्चवस्तुके प्रतिशाला

¹ The verbal structure is as follows :—

जय जय हर हर मदशिवनिकर। हिमगिरि(कर)शेखरशिर(:)शिख(खि)प्रभ-वृषभमनोरमयान। गजवदनोदितभुजवनलीलालालनहर्षितवदन। समद-मदन-मद-दमन-विधूनित-रतिवरदाननिदान। त्रिपुरान्तकर त्रिपुरादयित त्रिपुर वन्दे। सुरासुरशिरोरत्ननिघृष्टचरणाम्बुज हर वन्दे। सकल कलनातीत कलये।

एवं षड्वस्तुके त्रिवस्तुका। सप्तवस्तुके सार्द्धत्रिवस्तुका प्रतिशाखा सर्वथा वस्तूनां शाखात्वे तदुत्तरार्द्धानां प्रतिशाखात्वे यथा।		ध नी धा नी सुरासुर- उ	रि ध नि रि शिरोरत्न- उ
ग म ग रि नि०००- श	ग नि ध म घृ ० ० ष्ट- ता	ध म ग नि चरणा०- ता	धा म धा री म्बुजं०० श
ध स रि ग हरं ता	ध नि धा धा व०न्दे० सं	इति शाखा	धनि धनि सकलं ता
रि ध नि रि कल०ना- श	ग म ग रि तीतं०० ता	ग नि धा धा कलये० सं	इति प्रतिशाखा

एवं शाखाप्रतिशाखयोः पराणि चत्वारि युग्मानि गीत्वा तालिकाशीर्षके द्विर्गेयं। इति मतभेदेन एककलमपरान्तकम्। अथ द्विकलोदाहरणम्।

ऽ ऽ ध नि ध नि रि ध नि रि [1]हरिहरवपुषं० निप्र	ऽ ऽ म ग ग रि ग नि ध म कलुपितवनजं० निप्र		ऽ ऽ ध नि ध म धरि ध स कमलादयिता०- निश	ऽ ऽ ग रि ध नि रिगरिरि राधित०चर०णं निता
ऽ ऽ धमगग रिसनिध शरणमशरणं ताश	गरिसनि धधधा तमहं०करवै तासं	(इति अर्धं,)	एवं चत्वारि वस्तूनि गीत्वा ततो यथाक्षरेणोत्तरेणोपवर्त्तनं यथा॥	ध धा ऽ ध नि प्रसुमर- सं
ध म ऽ ग म या तनु०- ता	ध म ऽ ग ग रुचया० श		रि स ऽ नि ध दिशि(दि)शि ता	ग रि ऽ स नि निर्जित०- श
निध ऽ ध ध भानुसहस्रं ता	इति उपवर्तनं। तत. पूर्ववत् पञ्चम वस्तु। ततो यथाक्षरेणोत्तरेण तालिकाशीर्षके॥		इति शाखा एवमेव प्रतिशा(खा) पश्चिमार्द्धप्रतिशाखादीनामेवोदाहरणावली ऊह्या। अथ चतुष्कलप्रस्तारः।	

[1] The verbal structure is as follows :—
हरिहरवपुष रपु(कलु?)पितवनज कमलादयिताराधितचरण, शरणमशरण तमहं करवै। प्रसुमरया तनुरुचया दिशि(दि)शि निर्जितभानुसहस्र। पुरादिहृदयेश्वरी पुरविभेदनित्योदिता, विशिष्टगुणमन्दिर सततमिन्दीवर, महार्हमणिनूपुरा, मणिमेखलाडम्बरा, कलक्वणितकङ्कण, स्फुरितचारुचञ्चत्करा, विविक्तगुणमौक्तिकावलिविराजमानस्तनी, नमामि गुणरागिणी त्रिपुरसुन्दरी मातरम्।

धनि धनि रिधनिरिगम पुराविहृदयेश्वरीं पुर-विभेदनित्योदिता ॥ आनिविप्र	गरी गनि धाम धम गनि विशिष्टगुणमन्दिर सततमिन्दीवर आनिविप्र	धमधरि धसगरि धनि महार्हमणिनूपुरा मणिमेखलाडम्बरां आनिविप्र	रिगरिरि गमगरि गनि कलक्वणितकङ्कण स्फुरितचारुचञ्चत्करा आनिविता
धमगम गागरिमनिध विविक्तगुणमौक्तिका-वलिविराजमानस्तनीं आतानिश	मगगागरिसासानीधधधा नमामि गुणरागिणीं त्रिपुरसुन्दरीं मातरम् । आनिविस	इत्येक वस्तु । एव धत्वा-रि वस्तूनि गीत्वा यथा क्षरेणोत्तरेणैव तालिका। ततस्तेनैव शीर्षकम् ॥	अनया दिशा प्रस्तारक्रमेण सर्वं चतुष्कल गेय ।

अनयैव दिशा षड्वस्तुक सप्तवस्तुक वाऽपरान्तक गेयम् । एवमपरान्तक समाप्तम् । अत परमुल्लोप्यकम् ।

उल्लोप्य द्विषता कीर्तीरुल्लोप्यकमयो नृप ।
अभिधत्ते स्वतेजोभि सर्वतेजोविलोपक ॥१३६॥

[1]एकस्यामत्र मात्राया द्वौ गुरू द्वौ लघू तथा ।
गुरुरन्ते चैकया(ऽ)स्य मात्रया स्यात् समापनम् ॥१३७॥

एतदेककल चास्माद्विगुण द्विकल मतम् ।
तच्चाष्टमात्रा निर्वर्त्यमेतस्माद्विगुण पुन ॥१३८॥

चतुष्कल षोडशभिर्मात्राभिरुपवर्णितम ।
एतदेककलाद्येन त्रिधा मद्रकव मतम् ॥१३९॥

तत्र द्वौ विध(वि)धौ कार्यौ मात्रापूर्वपरार्द्धयो ।
पूर्वार्द्धे मुखसज्ञ स्यात परार्द्धे वृत्तसज्ञक ॥१४०॥

स च प्रतिमुख नाम वृत्तमत्र प्रकीर्त्तितम् ।
[2]त्रिचतुरयञ्चयाभिर्विदारीभिर्विनिर्मितम ॥१४१॥

वर्णैतारोहिणारब्ध यत्तस्यादवगाढकम् ।
वृत्त प्रवृत्तसज्ञ स्याद यद्वा(ऽऽरोहा)वरोहिणा ॥१४२॥

आरब्धमेव द्विविधमस्याय स्यात् समापनम् ।
स्वरागहेतुजातेस्तु न्यासापन्यासयो पुन ॥१४३॥

समापन विदारीणामशसवादिनि स्वरे ।
अनुवादिनि वा कार्यमनन्तरस्वरेरय ॥१४४॥

[1] cf S R 5 105 117 for 137-151 above
[2] A B त्वाभि पञ्चपङ्भि० ।

तथैकान्तरितैरेतद्राजराजस्य सम्मतम् ।
उल्लोप्यके चतुर्धा स्यादारोहो वावरोहणम् ॥१४५॥

उपक्रम्य स्वरन्यासमंशं संवादिनं स्वरम् ।
अपन्यासस्वरं वाथ विशेषस्तु चतुष्कले ॥१४६॥

मात्रानन्तरतः कार्यं वैहायसकमङ्गकम् ।
यद्वा कलाप्रयोगेण शून्यान्मात्राचतुष्टयात् ॥१४७॥

मात्रानन्तरतः कार्याद्वैहायसकमिष्यते ।
वैहायसकमल(वा?) स्यान् कलाद्वादशनिर्मितम् ॥१४८॥

वर्णानुकर्षणं तालावृत्तिश्चेत्यभिधाद्वयम् ।
वैहायसस्य विज्ञेयमङ्गत्वेन निवेशने ॥१४९॥

वैहायसान्विका मात्रा यद्वा शाखेति सम्मता ।
सैवान्यप्रतिशाखा स्यात् पदैरन्यैर्विनिर्मिता ॥१५०॥

वैहायसानन्तरतः सापि गेयेति सम्मतिः ।
तदेकाङ्गं षडङ्गं वा द्वादशाङ्गमथापि वा ॥१५१॥

इत्याह कालसेनोऽत्र सकलाङ्गसमन्वितः ।
परैर्विंशतिरङ्गानि कैश्चिदुक्तानि तद्यथा ॥१५२॥

मात्रामुखं प्रतिमुखं वैहायसकमित्यपि ।
षट्कमेककमुख्यं स्यात्ततो(ऽ)न्ताहरणं भवेत् ॥१५३॥

अतो न विव(वि)धस्त्वेवं स्थिताद्यान्यपरे जगुः ।
आद्यमङ्गं विधातव्यमस्मिन् विव(वि)धसंज्ञकम् ॥१५४॥

ततः स्युरेककादीनि तदन्ते विशितान् यथा ।
अन्तमाहरतीत्येतदन्ताहरणनामकम् ॥१५५॥

यथाक्षरे पञ्चपाणौ विधातव्यं विपश्चिता ।
अन्तं विना(ऽ)प्येतदेव ज्ञेयं संचरणाह्वयम् ॥१५६॥

[1]एतत् संहरणं नाम समापयति गीतकम् ।
गीताङ्गमत्र विज्ञेयं वृत्तं संहरणे स्फुटम् ॥१५७॥

एककं विव(वि)धो वा स्यादन्ताहरणनामनि ।
संता शता दाता पाता उत्तरे स्युर्यथाक्षरे ॥१५८॥

---

[1] cf. S. R. 117.

यदा सहरण तत स्याद् वृत्तमङ्ग तदा भवेत् ।
अन्ताहरणसज्ञायां विव(वि)धो वकक भवेत् ॥१५९॥

[1]त्रिविधोऽन्त पर कार्यस्ततोऽन्ताहरणाद् बुधै ।
युग्मो(ऽ)युग्मस्तथा मिश्र इति त्रैविध्यभाग् भवेत् ॥१६०॥

तेषा प्रथमत शुद्धश्चतुरस्रविनिर्मित ।
त्र्यस्रोऽन्त प्रथमस्तेषा वर्त्तिलोक्ते प्रतीयते ॥१६१॥

पृथक् त्रयाणामेतेषा त्रीण्यङ्गानि प्रचक्षते ।
स्थित प्रवृत्तमपर महाजनिकनामकम् ॥१६२॥

एतेषा क्रमतो वक्ष्ये लक्षणानि समासत ।
युग्मेऽन्ते द्विकलेन स्याद्युग्मेन स्थायिवर्णगम् ॥१६३॥

स्थित चञ्चत्पुटेनैव द्विकलेन प्रवृत्तकम् ।
किन्तु चञ्चत्पुटस्याद्ये कलाना च चतुष्टये ॥१६४॥

युग्माश्रये स्यादुदघट्टो(ऽ)न्त्ये कलाना चतुष्टये ।
पदानि प्राचितान्येव गायेदिति मुनेर्मतम् ॥१६५॥

अस्याद्यभागे विव(वि)ध एकक च तथान्तिमे ।
पूर्वार्धस्थपदाना चेदावृत्तिस्तत्र गीयते ॥१६६॥

महाजनिकनाम स्यात्तदा तद्वं प्रवृत्तकम् ।
गु(द्र) केषाचन मते तस्य स्थितविलम्बिते ॥१६७॥

गेय ताललये राज्ञ श्रीकृष्णस्य मते भवेत् ।
स्थित यद   यगीतिविराजितम् ॥१६८॥

गीताङ्गनियम चात्र नाब्रुवन भरतादय ।
[2]त्र्यस्रेऽन्ते द्विकलेनेह त्र्यस्रेण स्थितकल्पनम् ॥१६९॥

तत्र कर्तव्य पञ्चपाणौ यथाक्षरे ।
द्विकल स्याच्चञ्चत्पुटस्त महाजनिकेऽङ्गके ॥१७०॥

अयमत्र विशेषोऽन्यमहाजनिकवन्मतम् ।
मिश्रोऽन्त षड्विधो युग्मायुग्मसकरजो यथा ॥१७१॥

स्थितप्रवृत्ते युग्मस्यायुग्(ड)माहाजनिक तथा ।
एकोऽपरस्तु युग्मस्य महाजनिकमन्यते(के) ॥१७२॥

[1] cf S R 5 118 122 for 160 166 above
[2] cf S R 5 123-124 for 169-172 above

अयुग्मस्य तृतीयोऽथायुग्मस्य स्थितमन्यके ।
युग्मस्याथ चतुर्थस्तु स्थिते युग्मे स्थिते भवेत् ॥१७३॥

युग्मस्य तु प्रवृत्ते च महाजनिक एव च ।
अयुक्प्रवृत्ते युग्(ङ)माहाजनिकस्थितयो परः ॥१७४॥

युक्प्रवृत्ते युग्(ङ)माहाजनिकस्थितयोः परः ।
अनुक्ताङ्ग विशेषेऽस्तु[1] स्थितादिषु यथायथम् ॥१७५॥

एकक विव(वि)धो वा स्यादङ्गत्वेनेति केचन ।
युग्मस्यन्तस्थित यद्वा विव(वि)धद्वितयेन च ॥१७६॥

[2]एककद्वितयेनाथ युक्त कार्यं विजानता ।
अयुग्मस्य स्थित चान्यतराङ्ग तत्र चेष्यते ॥१७७॥

विव(वि)धैककयोरन्यतर तत्राङ्गमीरितम् ।
एवमेव प्रवृत्त स्यादयुग्मस्य स्थित यथा ॥१७८॥

तत् केचन प्रवृत्ताभ्या युक्त युग्मस्य मन्वते ।
अयुग्मस्य प्रवृत्तेनैककेन युत्त परे ॥१७९॥

अन्तस्य महाजनिक द्व्यङ्गमेकाङ्गक परम् ।
अनित्य केचिदिच्छन्ति राजराजो(जेन) तन्मतम् ॥१८०॥

[3]मिश्रोऽन्तोऽप्य यदा द्व्यङ्गो विमहाजनिकस्तदा ।
स्थितप्रवृत्तरहितो यदैकाङ्गस्तदा भवेत् ॥१८१॥

निषिद्धस्यान्तरस्येह विधिरङ्गस्य सम्मत ।
शम्यातालौ द्विरभ्यस्तौ सन्निपातस्तथान्तिम ॥१८२॥

उल्लोप्यके त्वेककले प्रोक्त पातकलाविधि ।
निष्कामशम्ये निष्कामतालौ शम्याथ तालक ॥१८३॥

निष्काम सन्निपातश्च द्विकलेऽथ कलाविधि ।
चतुष्कले तथा (ऽ)वापनिविक्षा क्रमत कला(ः) ॥१८४॥

आवापनिविता आशविता थानिविस तथा ।
निविशा निविताश्चैव निशनायो शताप स ॥१८५॥

---

[1] B विशेषस्तु ।
[2] cf S R. 5 125-26 for 177-78 above.
[3] cf S R. 5 127-28

वैहायसे द्वादशेमा स्युर्द्वादशकले कला ।
निविशा निविताविश्च द्वि शतौ स कलाश्च वा ॥१८६॥

द्वितीये पञ्चमे लुप्ता विक्षेप सन्निवेश्य च ।
प्रवेश कम्बल प्राह पूर्वमेव कलाविधिम् ॥१८७॥

विशाखिलस्तु शताता तास तास च ता च स ।
वैहायसे कलायोगश्चतुर्द्धेव प्रकीर्तित ॥१८८॥

वैहायस विपातव्यमत्रैकाङ्गादि वा पुन ।
षडङ्गान्त द्वादशाङ्गसमाप्तिकमथोदितम ॥१८९॥

तेष्वाद्यमङ्ग विविधमेककान्यन्तिम स्मृतम् ।
स्थिते तु पञ्चमो ज्ञेयो निष्क्रामोऽन्या कला पुन ॥१९०॥

चच्चत्पुटे तु द्विकले [1]त एवास्मिन् प्रकीर्तिता ।
प्रवृत्ते तु कलानां स्युस्त्रितमादनु पञ्चसु ॥१९१॥

कलासु शम्यातालौ द्वौ सन्निपातोऽन्तिम पुन ।
आद्ये कलात्रये पातास्त एव द्विकलस्य हि ॥१९२॥

चच्चत्पुटस्य विज्ञेया स्थिते त्र्यस्त्रगते पुन ।
तुर्यप्रवेशा द्विकलत्र्यस्त्रतालगता कला ॥१९३॥

अन्या कलाविदा ज्ञेया उल्लोप्यककलाविधौ ।
तत्रान्ताहरण चैव वैहायसविवर्जितम ॥१९४॥

[2]स्याच्चतुष्कलमुल्लोप्यमिति केचन मन्य(न्व)ते ।
तच्चतुर्था पुन प्रोक्त क्वचिदन्तान्तिम पुन ॥१९५॥

क्वचिदन्ताहरणान्त [3]क्वचिद् वैहायसान्तिमम् ।
क्वचिदेतत्प्रहाणेन मात्रामात्रमिहेरितम् ॥१९६॥

अथाभिधीयते सम्यक् प्रस्तारोऽस्य मया यथा ॥१९७॥

॥ एककलोल्लोप्यके मात्रा ॥१॥

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ   ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
निशनिता शतानिस । इति द्विकलोल्लोप्यकमात्रा । शता शतास आनिविश आनिविता

---

[1] B ता ।

[2] cf S R 5 132 33 for 195 96 above

[3] B omits portion starting with क्वचिद् and ending with निशनिता निप्रनिस* on p 512 of printed text

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
आशविता आनिविशं । इति चतुष्कलोल्लोप्यमात्रा । निविश निविता निशतास तासं । इति
ऽ । ऽ ऽ । ऽ
वैहायसं, कलाप्रयोगशून्यात् कलाचतुष्कानन्तरं वा । शता शता शता । इत्यन्ताहरणम् ॥ अथवा
युगयुग्मिश्र (युगयुङ्मिश्र) इति त्रिधान्तः, तस्य प्रत्येकं स्थितप्रवृत्तमहाजनिकानि त्रीण्यङ्गानि ।
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
निशनितानिप्रनिसं इति युग्मस्थितम् । निशनिशता शतासं । इति युग्मप्रवृत्तम् । निशनिता
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
निप्रनिसं । इति चतुरस्रमहाजनिकम् ॥ इत्ययुग्मस्थितम् । निशताप्रनिसंनिशताप्रनिसं । इत्य-
युग्मप्रवृत्तम् । इत्ययुग्ममहाजनिकम् ।

यथाक्षरेणोत्तरेण प्रवृत्तमत्र कीर्त्तितम् ।
निवृत्तियुक्तं स्थितवन्महाजनिकमित्यपि ॥१९८॥

मिश्रोऽन्तः षड्विधो यथा । युग्मस्य स्थितप्रवृत्ते अयुग्मस्य महाजनिकं यथा ।
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ
निशनितानिप्रनिसं । इत्यु(इति यु)ग्मस्थितम् । सं ता श ता श ता । इत्यु(इति यु)ग्मप्रवृत्तम् ।
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
निशनितानिप्रनिसं* । इति युग्ममहाजनिकम् । इत्येकोऽन्तः । निशताप्रनिसं । इत्यु(त्ययु)-
ऽ । ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
ग्मस्थितम् । संता शता शता । इत्ययुग्मप्रवृत्तम् । निशनितानिप्रनिसं । इत्ययुग्म-
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ
महाजनिकम् । इति द्वितीयोऽन्तः । निशनितानिप्रनिसं । इत्ययुग्मस्थितम् । संताशताशता ।
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
इत्योजप्रवृत्तम् । निशताप्रनिसं । इत्योजमहाजनिकम् । इति तृतीयः । ओजस्य स्थितम् ।
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ
युग्मप्रवृत्तमहाजनिके यथा निशताप्रनिसं । इत्योजस्थितम् । संताशताशता । इति युग्म-
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
प्रवृत्तम् । निशनितानिशनिसं । इति युग्ममहाजनिकम् । इति चतुर्थः । युग्मस्य स्थित-
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ
मोजस्य प्रवृत्तमहाजनिकं यथा । निशनितानिप्रनिसं । इति युग्मस्थितम् । संताशताशता ।
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
इत्योजप्रवृत्तम् । निशताप्रनिसं । इत्योजमहाजनिकम् । इति पञ्चमः । युग्मस्य
ऽ । ऽ ऽ । ऽ
प्रवृत्तमयुग्मस्य स्थितमहाजनिके यथा । सं ता श ता श ता । इति युग्मप्रवृत्तम् ।
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
निशतानिप्रनिसं । इति अयुग्मस्थितम् । निशनितानिप्रनिसं ॥ इत्ययुग्ममहाजनिकम् । इति
षष्ठः ॥ अथवा युग्मस्य स्थितमोजस्य प्रवृत्तं युग्मस्य महाजनिकम् । इति पञ्चमः ।
स्थितं युग्मस्य प्रवृत्तमोजस्य महाजनिकम् ॥ इति वा षष्ठः ॥

स्थितप्रवृत्ताभ्यामयवा ह्यङ्गो (ङ्गं) कैश्चिदिष्यते ।
महाजनिकमेतस्य कैश्चिदङ्गं चिकीर्षितम् ॥१९९॥

स्थितप्रवृत्तरहितः(तं) कैश्चिदङ्गं चिकीर्षितम् ।
स्थितप्रवृत्तरहितः कैश्चिदेव चिकीर्षितः ॥२००॥

चतुष्कलोदाहरणमथ प्रस्तूयते यथा ॥२०१॥ (गौडीरागे)

स नी ऽ ध सा [1]शि ० वं ० आ	स पा ऽ प मा शां ० तं ० नि	म गा ऽ म नी ज ग न्ना थं वि	नि धा ऽ म पा लो ० का ०- श

स गा ऽ ग पा नु ० ग्र ह- आ	स मा ऽ ग री का ० र कं नि	रि सा ऽ स नी शि व मे व आवि	नि री ऽ प सा प ० रं ० निता	नि री ऽ स गा दे ० वं ० आ

म गा ऽ नि सा ज ग ० ०- श	नि धा ऽ प मा दी ० शं ० आ वि	प मा ऽ ग मा लो का ती तं निता	म गा ऽ ध गा व र ० ० आ
ग मा ऽ म री व र दं ० नि	स नी ऽ स नी न ० मा ०- वि	रि सा ऽ स सा म्य ० हं ० सं	इति मात्रा । अथ षट्खण्डात्मकं वृत्तम् ।

ऽ ऽ स नि ध सा स पा प मा गि रि जा ० न य न ०- नि प्र	ऽ ऽ म ग म नी नि धा म पा ग मा स रो ० ज वि का ० श न ०- निश
ऽ ऽ गपासमा गरिरिसनी रजनी ० क० रं० निता	ऽ ऽ रीरीपसनि रिसगमन(नि) प र म माकरं ० नि वि नि स
ऽ ऽ निध पम मा मा मग मग धा गा त्रि त या ० ती ० तं ० आता	ऽ ऽ मम री सा नी सा निरि सा सा त्रि ज ग द ०० धी ० शं ० विप्र

॥ इति वृत्तमथ वैहायसम् ॥

[1] The verbal structure is as follows :—

शिव शान्त जगन्नाथ लोकानुग्रहकारक, शिवमेव पर देव, जगदीश लोकातीत वर वरद नमाम्यहम् ।

गिरिजानयनसरोजविकाशनरजनीकर परमम(?) करम् । त्रितयातीत त्रिजगदधीश, त्रितनु त्रिगुण विगुण विशद विमल सकल कलनातीत, कलितकलानिधिकलानिकर, प्रणमामि हरम् ।

स नी ऽ ध सा त्रि त नुं ० नि	स पा ऽ प मा त्रि गु णं ० वि	ग म ऽ म नी धा वि गु णं ० ० श	
म पा ऽ ग मा वि श दं ० नि	ग पा ऽ स मा वि म लं ० वि	ग रि रि ऽ स स नि स क ० लं ० ० ता	रि रि प ऽ स नि रि क ल ना सी ० तं नि
रम सग नी स क लि त ०- श	निध पध पा मा क ला नि धि- ता	मग मग ऽ धा गा क ला नि क रं श	
म म री ऽ सा नि प्र ण ० मा मि ना।	सा निरि सा सा ह रं ० ० सं	इति वैहायसम् ।	

अवरोहिवर्णे च प्रवृत्तसंज्ञं एककलं द्विकलयोः । अथवा इयमेव मात्रावैहायसात्मिका शाखा ईदृश्येव प्रतिशाखा ।

स नी ऽ ध सा [1]स त तं ० आ	स पा ऽ प मा स न का ०- नि	म गा ऽ स नी दि ० क ०- वि	नि धा ऽ म पा प रि गी तं श
म गा ऽ ग पा गी ता ग म्यं आ	स मा ऽ ग री गी त गु णं नि	रि सा ऽ स नी सु र व र- वि	रि री ऽ प सा न त च र णं ता
नि री ऽ स गा शरणं ० आ	म गा ऽ नि सा जित ० ०- श	नि धा ऽ प मा मरणं ० वि	प मा ऽ म गा सुरणं ० ता
म गा ऽ ध गा अ सु रा ० आ	ग मा ऽ म री रा ० ति ० नि	स नी ऽ स नी वि द लि त- वि	रिसा ऽ ससा रति पं० सं
स नी ऽ ध सा . र ति दं ० नि	स पा ऽ प मा सु ख दं ० वि	म ग म नी नि धा सुखनि ०- श	म पा ग मा धा नं ० ० नि

[1] The verbal structure is as follows :—

सतत सनकादिकपरिगीत, गीतागम्य गीतगुण, सुरवरनतचरण, शरण, जितमरण, सुरण, असुराराति, विदलितरतिप, रतिद, सुखद, सुखनिधान, रतिपतिशमन, रतिसुखसार, पारससृतिनीरनिधिम् ॥ निगमनिरूपणपरिगतसार, जितदितितनय, सा(सु)विदितनयन, प्रणमामि परमपरम् । ससारसागरे सेतु नेतु स्वहृदयनिलयमह ध्यानागम्य, ध्येय सतत प्रणमामि शिवम् ॥

त्रिदिवाधीश, तृतीयनयनादुदितहुताशनमदन प्रणतोऽस्मि शिवम् ॥ ब्रह्मशैलविभुना प्रणत सतत कृष्णनृपेण गिरीश प्रणमत सततमजेयम् ।

मपा समा रति पति- वि	गरिरि सनी शम न ० ता	रिरी धसनिरी रति सुख- नि	गसगमनीस सार ० ० श
निधप मपामा पार ० ० ० सा	मगमग धागा स०सृति श	ममरी सानि नीर ० ० ता	सनिरि सासा नि ०धि ० ० स

इय प्रतिशाखा । अथ अन्ताहरणम् ।

सनीधसा सपापसा निगमनि-रू ०- स	सपापमा मगारिसा पण ० ० ० ०- ता	सनीरिसा मयानिसा परिगत सार ० श
समागरी मगारिसा जितदिति तनय ० ता	सगामगा निधानिसा सुविदित-नयन श	सनीधसा सपामसा प्रणमामि परमपर ता

इति यथाक्षरे पञ्चपाणी षटखण्डात्मके अन्ताहरणे वृत्त (त्तम्)। अथवा त्र्यस्त्र-चतुरस्रमिश्रभेदेन त्रिधान्त ।

स नी ध सा ससारसागरे नि	स पा म पा सेतु श	म गा म नी नेतु०स्वहृदय- नि	नि धा म पा निलयमह ता
म गा म पा ध्याना-गम्य नि	स मा ग री ध्येय ० प्र	रि सा स नी सतत ० नि	रिरीपसा प्रणमामि शिवम् स

इति [1]चतुरस्रेण वृत्तम् ।

सग मग त्रिदिवा०- नि	निस निध धी० श० श	पम पम तृती०य- नि	गम मग नयनाद्रुदि- श
धग मम तहुताशन ता	रिस निस मदन प्रण श	निरि सस तोऽरिम शिव स	इति चतुरस्रेण वृत्तम्
सनी ऽ धसा प्रह्मशैल- नि	सपा ऽ मपा विभुता० श	मगा मनी प्रणत० नि	निधा पमा सतत० ता
मगा गपा कृष्णनृपेण नि	समा गरी गिरीश० प्र	रिसा सनी प्रणमत सत- नि	रिरी पसा तमसे०य स

इति चतुरस्रेण महाजनिकम् । एव त्र्यस्रेणापि उदाहरण ज्ञेयम् ।

[1] B चतरश्रेण ।

इत्युल्लोप्यकमाम्नातं कालसेनेन भूभुजा ।
सुप्रकारप्रकरिका प्रकर्यथ निरूप्यते ॥२०२॥

यशांसि प्रकरीकृत्य दिक्षु सर्वासु भूपतिः ।
[1]प्रकरीसंज्ञकं वक्ति गीतकं गीतकोविदः ॥२०३॥

सार्द्धवस्तुत्रयेण स्याच्चतुर्भिरेव वस्तुनि(भिः) ।
प्रकरी तत्र वस्त्वुक्तं मात्राभिः षड्भिरेककम् ॥२०४॥

एकस्यां तत्र मात्रायां कलाः षोडश कीर्तिताः ।
पदानि तस्य चत्वारीत्याहुराद्या महर्षयः ॥२०५॥

तत्रान्त्यमर्द्धमादौ स्यात् पक्षे सार्द्धत्रिवस्तुके ।
वस्तूनि त्रीणि सार्धानि प्रकर्यां गीतके यदा ॥२०६॥

तदा ज्ञेयं तु वस्त्वर्द्धमुपोहनमिति स्थितिः ।
चतुर्षु वस्तुषु प्रोक्तं वस्तुमात्रमुपोहनम् ॥२०७॥

प्रत्युपोहनमत्र स्याद्विकल्पेनेति केचन ।
कनिष्ठासारितकला अत्रान्ताहरणे स्मृता(ः) ॥२०८॥

वृत्तं तु त्रिविदारीकमिह संहरणे स्मृतम् ।
केचिदन्त्यस्य मात्रान्त्यामत्र संहरणं विदुः ॥२०९॥

केचित् सप्तमिकामात्रामिह संहरणं जगुः ।
इह प्रकर्यां वस्तूनामर्द्धेष्वङ्गविधि(ः) पुनः ॥२१०॥

मद्रके त्रिविधे यस्तु स विज्ञेयो मनीषिभिः ।
अथारीणां कलापाते दक्षो ध्याय्रनृपान्वये ॥२११॥

कलापातविधिं ब्रूते प्रकर्या(ः) कृष्णभूपतिः ।
विशेषविधिमुज्झित्वा पादभागं प्रति स्मृताः ॥२१२॥

आनिविप्रा इमे पाताः षट्सु मात्रासु मार्गतः ।
[2]तत्र द्वितीया या मात्रा तालान्तां तां प्रयोजयेत् ॥२१३॥

तालपातेन संयोज्या तुर्या या द्वादशी कला ।
अष्टमस्तालपात(ः) स्यात् पञ्चम्यामपि तत्त्वतः ॥२१४॥

कला द्विकलमाद्रयोः पूर्वं या गदिता मया ।
ता एव षष्ठ्यां मात्रायामद्वितीयान्तिमा मताः ॥२१५॥

द्वितीयान्त्याति(सु) मात्रासु शम्या योज्या विपश्चिता ।
उपोहनं कलापातहीनमाहुर्महर्षयः ॥२१६॥

षष्ठी वा सप्तमी मात्रा यदा संहरणं तदा ।
अन्त्यां कलां विना ज्ञेयाः कनिष्ठासरितोदिताः ॥२१७॥

---

[1] S. R. 5. 134-38 for 203-210. above.
[2] cf. S. R. 5. 139-42 for 213-17.

अथ प्रस्तारमाधातुं यतते जगतीपतिः ॥२१८॥

ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ		
आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविप्राः	|	मात्रा १
ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ		
आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविता	|	मात्रा २
ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ		
आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविशं	|	मात्रा ३
ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ		
आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविश	आनिविश	|	मात्रा ४
ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ		
आनिविप्र	आनिविता	आनिविप्र	आनिविश	|	मात्रा ५
ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ		
निशनिता	नितानिश	शताशता	सतासता	|	मात्रा ६

इति षण्मात्रमेकं वस्तु । एवं सार्द्धानि त्रीणि वस्तूनि चत्वारि वस्तूनि गीत्वा अन्ते कनिष्ठासारितात्मकं संहरणं कार्यम् ॥ यथा ॥ शता शता शता शता शता शता शता शतासं ॥ इति संहरणम् ॥

कनिष्ठासारितकलाः सन्निपातविवर्जिताः ।
अन्यस्य वस्तुनः षष्ठीमात्रया संयुता अथ ॥
उक्तं संहरणं चाथ सप्तमीमात्रिकायुताः ॥२१९॥

अथोदाहरणम् ।

ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ	ऽ ऽ ऽ ऽ		
शताशता	शताशता	शताशता	शताशता	|	इति प्रकरी

अस्याः प्रस्तारः । मध्यमाविरागेण यथा ॥

मा प म प कं ० क ण- आ	मा प म प चा ० रु ०- नि	मा प म प भु जं ० ग- वि	नो नो म पा फ णा ० ०- प्र
म गा म पा म णि ० ० आ	ग म म प कि ० र ०- नि	म म प प णा ० ० ०- वि	ग रि स स रु ण ० ०- प्र

[1] The verbal structure is as follows :—
ककणचारुभुजङ्गफणामणिकिरणारुणशशिलेखसाच(चि)-
समयसमर्हपित-*निपुणान्दोलितमौलिसमूहम् ॥१॥
गौरीनयनमृलोलविलोकनजीवितमदन,
कनकपिशङ्गजटापरिसरगतगङ्गाधौतकपोलम् ॥२॥
* A. B. ननिदोलित० ।

नि नि प स श ० शि ०- आ	नि स स नि ले ० ख ०- नि	म प नि प साचि स म- वि	म प म नि य स ० म- प्र
स रि नि म हृ षि त नि- आ	म नि प म पु णा न्दो- नि	म प नि स लि त मौ ०- वि	रि नि मा मा लि समूहं श

(इति) एकमात्रा मध्यमादिरागेण ॥१॥

(अथ द्वितीयमात्रा गौडीरागेण)—

ध ध ध ध गौ ० री ०- आ	स म म ग न य न ०- नि	ध स ध स [1]सु ० ० ०- वि	ग नि स म [2]लो ० ल ०- प्र
स ध ध स वि लो ० ०- आ	ध ध ध स क ० न ०- नि	ग म ग ग जो ० ० ०- वि	म ध म ध वि त ० ०- प्र
नि स ध नि म द ० ०- आ	म ग ग स नं ० ० ० नि	ध ग म ध[3] क न क ०- वि	म म ध स पि ० शं ०- प्र
ध नि स ग ग ज टा ०- आ	म म ध स प रि श र- नि	ध नि स ग ग त गं गा- वि	ग ध स ध धौ त क पोलम् ता

॥ इति द्वितीयमात्रा । इति गौडीरागेण ॥२॥

हिमरुचिधामधवलविधुलेखातिलकित-†मौलिमधीर
गजमुखषण्मुखबालक्रीडा- ॥३॥
विकसितवदनसरोजम् ।
हिमगिरितनयापीनपयोधरकुङ्कुमपिञ्ज(रि)ताशम् ॥४॥
नमत नमत मतिमतिलेखावन्दितचरणसरोजं,
चन्द्रापीड चन्द्रकमण्डित-‡चारुनिचोलम् ॥५॥
विशदकपोलतलप्रतिबिम्बितकर्णविभूषम्¶-उरग-
शिरोमणिनिजमणिसंभ्रमचुम्बितहिमगिरिदुहितृसलीलम् ॥६॥

† A. B. गौधि० । ‡ A. निचौल चारु, B· निचोलं चारु ।
¶ A. B. विभूषण ।

[1] A. B. स ।   [2] A. लिलो । B. लिल ।
[3] A. repeats this square.

(अथ तृतीयमात्रामालवरागेण)

स स नि ग हि म ० ०- आ	स ग स ग द चि ० ०- नि	म प नि ग धा ० म ०- वि	स ग ग रि ध व ल ०- प्र
स ग म प वि धु ० ०- आ	स नि प म ले ० ० ०- नि	म ग ग स खा ० ० ०- वि	रि स ग म ति ल कि त- प्र
प ग ग म मौ ० ० ०- आ	ग म ग स लि म धी ०- नि	ग स रि स र ० ० ० वि	स ग ग रि ग ज मु ख- प्र
म ग म ग य ० ष्मु ख- आ	स नि प स बा ० ० ०- नि	स ग ग म ल ० ० ०- वि	स रि सा सा क्री ० डा ०- प्र

॥ इति तृतीयमात्रा । इति मालवरागेण ॥३॥

(अथ चतुर्थमात्रा श्रीरागेण)

स स् स रि -वि क ० ० आ	रि ग रि स सि ० ० त- नि	नि स नि ध व व न स- वि	प म ग म रो ० ० ०- प्र
रि स नि नि ज ० ० ० आ	स रि प प हि म ० ०- नि	म रि स नि गि ० रि ०- वि	नि स ग रि त न या ०- प्र
स स स स पी ० ० न[१]- आ	रि ग म नि प यो ० ०- नि	ध प ध म ध ० र ०- वि	स नि ध प कु ० कु ०- ता
स स नि ध म र्पि ० ०- आ	ध नि ध प ज ० ० ०- नि	नि ध प म [२]रि ० ० ०- वि	ग रि स स ता ० श म् श

॥ इति चतुर्थमात्रा ॥ इति श्रीरागेण ॥४॥

---

[१] A B repeat पीन in the next square and the verbal portion in all the successive squares is shifted forward accordingly

[२] A B omit 'रि' in this square and read only ज in its place

(अथ पञ्चमी मात्रा। सोमरागेण)

स स स स न म त ० आ	नि ग म प न म त ० नि	म ग नि नि म ० ति ०- वि	ग स स नि म ० ति ०- प्र
स प नि ध ले ० खा ०- आ	म नि नि ध वं ० ० दि- नि	ध म नि नि त घ र ०- धि	ग रि स नि ण ० ० ०- ता
स स स स स रो ० ०- आ	नि ग म प जं ० ० ० नि	म ग नि नि चं ० द्रा ०- वि	ग स स नि पी ० डं ० प्र
स प नि ध चं ० द्र क- आ	म नि ध नि मं ० डि त- नि	ग रि स स चा रु ० ०- [1]वि	म ध नि नि नि चो लं ० श

॥ इति पञ्चमी मात्रा सोमरागेण ॥५॥

(अथ षष्ठी मात्रा सोमरागेणैव)

सरिमम विशद०- नि	मपगरि कपो०ल- श	स प म रि तल००- नि	म प रि म प्रतिबिं०- ता
प प रि म वितकर्ण- नि	प स नि ध विभूषम्- ता	नि ध प ध उरग०- नि	प ध ऽ प म शिरो००- श
ध म ऽ ध म मणि००- श	म प ऽ रि रि निज००- ता	प प ऽ रि म मणिसंभ्र- श	प म ऽ ध म म-चुम्बित- ता
म प ऽ रि रि हिमगिरि- स	स प ऽ नि स दुहितृ- ता	नि प म रि सली००- स	प म रि स लम्००० ता

॥ इति षष्ठी मात्रा। इति षण्मात्रमेकं वस्तु सोमरागेणैव ॥६॥

[1] A. B. transpose वि and श in the last two squares.

(अथ प्रथममात्रा)

नि नि ऽ प [1]विमल ै ० आ	नि ध ऽ प प क ० म ला- नि	म ग ऽ म स दयितकृ- वि	ग म ऽ प ग तस्तवमु- प्र
म प ऽ ग स दितमती- आ	नि ध ऽ प म व-दुराप नि	ग म ऽ प म निर्जित ०- वि	नि ग ऽ प म मदनं ० प्र
ध नि ऽ ग म कमला०- आ	नि ग ऽ म प सदनं ० नि	ग म ऽ प ध दितिज-कु- वि	नि ध ऽ प म ० लं कृत- प्र
ग म ऽ नि ध कदनं० आ	ग म ऽ प म परमं ० नि	नि ध नि ध वं ० दे ह- वि	नि ध नि नि रमजितम् श

॥ इति प्रथममात्रा ॥१॥

(अथ द्वितीयमात्रा सौराष्ट्ररागेण)

स ध प म दे०वं० आ	ग नि ध म दनुज०- नि	म ध नि ध कुलक्षय- वि	स ध नि ध करणं० प्र
म ध नि ग चरणप- आ	ग नि ध म रिचरण- नि	ध म नी ग परमज- वि	ग नि नि धा नतया० प्र

[1] The verbal structure is as follows —
विमल कमलादयितकृतस्तवमुदितमतीवदुराप,
निर्जितमदन कमलासदन दितिजकुल कृतकदन, परम वन्दे हरमजितम् ॥१॥
देव दनुजकुलक्षयकरण चरणपरिचरणपरमजनता(त)या ।
वन्दे वन्दितचरणसरोज सुरनरकिन्नरफणिगणमुनिजननिकरैः ॥२॥
अन्धकनिधनस्थपतिप्रवर वरद वरदाभयकरयुगल,
असित्रिशूलवराहिटङ्कघण्टा(ऽ)जगवशरावत्रिपाशाङ्कुशवरशक्तिधरम् ॥३॥
इन्द्रादिकपरिवारसमेत, अजित परमानन्द, दैत्यैर्नित्य
सेवितचरण, ज्वलननिभजट भुजगपरिकरम् ॥४॥
दैत्यैर्नित्य भुजगपरिकर, दैत्यैर्नित्यममरपतिनत,
सुरपरिचरित, गजचर्मभृत, पिङ्गजट, सुरनुतचरणम् ॥५॥
रुद्र रौद्र भयद विकटजट, व्योमकेश, भव भवभयहर,
भव भवभयहर, अमरप्रवर वन्देऽहमजम् ॥६॥

ग नि घ नि वन्दे वन्दि- आ	धा स ध नी तचरण- नि	नि ध नी स सरोजं वि	ग म ध नि[1] सुरनर- प्र
ध नि स नि कि०००- आ	ध नि स नि न्नरफणि- नि	ध नि नि स गणमुनि- वि	नि नि स सा जननिकरैः ता

(इति) द्वितीयमात्रा सौराष्ट्ररागेण ॥२॥

(अथ तृतीयमात्रा सौराष्ट्रीरागेण)

स स नी ग अन्धकनि- आ	नि धा नी धा धन-स्थप- नि	स ध नी स ति-प्रवरं नि	स धा नि धा वरदं० प्र
स ग ध स वरदाभ- आ	ध ग नि स यकरयु- नि	स ग ध नि गलं०० वि	सा सा ऽ स नि असि-त्रि- प्र
ध नि ऽ स नि शूलवरा- आ	ध नि ऽ नि ध हि-टङ्क- नि	नि ध ऽ ग नि घण्टाऽजग- वि	ध नि ऽ स नि व-शराय- प्र
ध नि ऽ स स त्रिपादां- आ	नि ध ऽ ग म कुशा० नि	म ग ऽ म ध वरशक्ति- वि	नि नि ऽ स स धरं०० दा

॥ इति तृतीयमात्रा सौराष्ट्रीरागे ॥३॥

(अथ चतुर्थी मात्रा रामकृतिरागेण)

स नि ऽ स ग इन्द्रादिक- आ	म प ऽ ध प परिवार- नि	म प ऽ प म समेतं० वि	ग म ऽ ग ध अजितं० प्र
प स नि ध परमा० आ	नि प प म नन्दं ० ० नि	म ग ऽ प म दैत्यैनित्यं वि	प म ऽ ग रि से०वि०- प्र
नि प ग म त ० ध ०- आ	प म ग रि रणं ० ० नि	नि प ग म ज्वलन०- वि	प म प नि निभज०- ता
ध प म प टं ० ० ० आ	ध प म ग भुजग०- नि	स नि प प परिक०- नि	ध नि ऽ प स रं ० ० ० दा

॥ इति चतुर्थी मात्रा रामकृतिरागेण ॥४॥

[1] B. transposes this square and the next one.

(अथ पञ्चमी मात्रा रामकृतिरागेण)

स नि ध ध दैत्यैनि०- आ	ध नि ध प त्य ० ० ० नि	मा म प म भुजग०- वि	प नि ध प परिकर प्र
म ग रि स दै०त्यै०- आ	म ग रि स नि०त्य० नि	स नि[1] ग प अमर-प- वि	म प ध प ति-नत० ता
म प ध प सुर०प- आ	म ध ध प ०रि०च- नि	ग म ग ध रित ० ० वि	प स नि ध गजच०- प्र
ग म प म संभृत० आ	ध प म प पिंगजट नि	प नि ध प सुरनुत- वि	म ग रि सा चरण ० श

॥ इति पञ्चमी मात्रा रामकृतिरागेण ॥५॥

(अथ षष्ठी मात्रा कर्णाटबङ्गालरागेण)

ग ग स ग रु ० द्र ० नि	म ध प प रौ ० द्र ० श	नि ध म प भयद० नि	म म ग म विकट०- ता
ग स नि ध ज०ट० नि	प नि स रि व्योमकेश ता	नि ध प ध भव ० ० नि	प ग म ध भव ० ०- श
प म म प भयहृ०- ता	प म म ध र० भव० ता	प म म प भवभय- श	रि स नि ध हर ० ० ता
प ध प म अमर०- स	म ध प म प्रवर० ता	ग ग ग म वन्देऽहृ०- स	ग स स सा मज ० ० ता

इति षष्ठी मात्रा। इति षण्मातृक द्वितीय वस्तु कर्णाटबङ्गालेन[2] ॥६॥

[1] B पम।

[2] B कर्णाटरागेण।

(अथ प्रथममात्रा मल्हाररागेण)

ध नि ध नि नित्यानन्दं आ	रि ध नि रि नि०त्यं० नि	ग म ग रि नित्यस०- वि	ग नि ध म रू०पं० प्र
ध म ग नि रू०पा० आ	ध म ध रि ती०तं० नि	ध स ग रि गुणवीतं वि	ध नि रि ग वीतारातिं प्र
रि रि ग म भुवनैक आ	ग रि ग नि नाथ०० नि	ध म ग ग भुवनैक- वि	ग रि स नि नाथं०० प्र
ध म ग ग अभयप- आ	ग ग रि स रमभय- नि	ग ग रि स प०दं० वि	स नि ध ध हरं वन्दे श

॥ इति प्रथममात्रा मल्हाररागेण ॥१॥

(अथ द्वितीयमात्रा मल्लकृतिरागेण)

स स ग म त्रिपुरं० आ	स ग म ग त्रिपुर०- नि	स म ऽ ग प नाशकरं वि	प नि ऽ स प त्रिपुरना- प्र
स म ऽ प म शकरं० आ	नि प ऽ म प दे वं ० स- नि	स ग ऽ म ग म०हं ० वि	स स ऽ म ग देवं० स- प्र

The verbal structure is as follows :—

नित्यानन्द नित्य नित्यस्वरूप रूपातीत गुणवीत वि(वी)त(ा)राति,
भुवनैकनाथं भुवनैकनाथ, अभयपरमभयपद हर वन्दे ॥१॥
त्रिपुर त्रिपुरनाशकर त्रिपुरनाशकर देव तमह् देव तमह् त्रिपुरहरमसिकर,
देवं तमह् प्रणतामरपितृगणनतचरणम् ॥२॥
प्रणतामरपितृगणनतचरण, गणनतचरण, प्रणतामरपितृ-
गणनतचरण, पृथिवीसलिल, पृथिवीस(स्)तमह् वन्दे ॥३॥
पृथिवीसलिल, ज्वलन पवन, सूर्याचन्द्रौ, सूर्याचन्द्रौ,
यजमानाकाश, यजमानाकाश, सूर्याचन्द्रौ यजमानाकाशम् ॥४॥
यज्ञाधिपतिं, यज्ञाधिपतिं, सूर्यं सोमं यज्ञाधिपतिं,
सूर्यं सोमं, अष्टौ तनूर्वा मुनिभिर्वंद्य प्रोक्ता(म्)त्रैलोक्यगुरुम् ॥५॥
अष्टौ मुनिभिर्वंद्य प्रोक्ता(म्)त्रैलोक्यगुरु समाम्नागुण,
त्रैलोक्यगुरुं नतचर(ण)गुरु नतचरण तमह् वन्दे देवेशम् ॥६॥

ग म ऽ प नि म०हं आ	स नि ऽ प म त्रिपुर- नि	नि नि ऽ प म मसिक- वि	नि प ऽ प नि रं००दे- प्र
स नि ऽ प म वं तमहं आ	म प ऽ ग प प्रणताम- नि	स प ऽ नी स र-पितृगण- वि	प नि ऽ स स नतचरणं ता[1]

॥ इति द्वितीयमात्रा मरुत्कृतिरागेण ॥२॥

(अथ तृतीया मात्रा घोरणीरागेण)

नि नि ऽ ध स प्रणता०- आ	म ग ऽ स नि मर०पि- नि	स म ऽ म म तृ०गण- वि	ध नि ऽ नि ध नत०० प्र
ध म ऽ ग स चरणं० आ	नि नि ऽ नि ध गणनत- नि	ध म ऽ म म चरणं० वि	म ग ऽ नि नि प्रणताम- प्र
ग म ऽ म ध रपितृ आ	नि नि ऽ स नि गणनत- नि	नि म ऽ ग नि चरणं० वि	नि नि ऽ नि ध पृथिवी०- प्र
ग म ऽ ग म सलिलं आ	ध नि ऽ ध म पृथिवीश- नि	म ग स स स्तमहं० वि	नि स नि नि वं०दे० श

(इति) तृतीया मात्रा घोरणीरागेण ॥

(अथ चतुर्थी मात्रा तुरुष्कगौडरागेण)

नि ध नि प पृथिवी-स- आ	म ध प ध लिलं ० ० नि	नि नि ग रि ज्वलनं प- वि	ग नि ध प वनं सु०- प्र
म ग रि स र्या० चं०- आ	म ध स रि द्रौ० सूर्या- नि	ग ग ध प चन्द्रौ यज- वि	म ग रि ग मानाकाशं प्र
नि ध स नि यजमा०- आ	ध प प म ना० का०- नि	ग स ग रि शं ० ० ० वि	स नि ध ध सूर्याचं०- ता
ध म रि ग द्रौ यजमा- आ	स रि ग नि ० ना ० का- नि	नि ध प म ० ० ० शं वि	ग रि स नि ० ० ० ० प्र[2]

(इति) चतुर्थी मात्रा तुरुष्कगौडरागेण ॥४॥

---

[1] B. प्र। [2] A. omits प्र।

(अथ पञ्चमी मात्रा कर्णाटगौडरागे(ण) ।)

सा सा म धा यज्ञाधिप- आ	ध ध ध धं ति ० य ० नि	म म ग ध ज्ञा०धि०- वि	ग स स स पतिं ० ० प्र
स स ग ग सू० यं० आ	स ग म स सो० मं० नि	ग म ध ध यज्ञा धिप- वि	ध नि ध ध तिं ० ० ० ता
ध नि म म सूर्यं ० ० आ	म ध ऽ म ग सो० मं० नि	स स ऽ स ग अष्टौ वि	स स ऽ स स तन्वो प्र
स नि ऽ ध ध मुनिभिर्य- आ	नि ध ऽ नि ग स्य प्रोक्ता- नि	ग स ऽ ग ध स्त्रैलोक्य- वि	नि स ऽ स नि गुरुम् ० ० श

।। इति पञ्चमी मात्रा कर्णाटगौडरागे(ण) ।।५।।

(अथ षष्ठी मात्रा ललितरागेण)

ध ध ऽ ध म अष्टौ मुनि- नि	ध ध ऽ ध नि भिर्य०स्य श	रि ध ऽ नि रि प्रो ० क्ता ० नि	ग स ऽ नि म ० स्त्रै० लो- ता
नि ध ऽ ध ध ० क्य० गु- नि	ध म ऽ रि ग ०रु तम- ता	म ग ऽ रि ध म० त-गु- नि	म रि ऽ रि रि णं ० त्रै ०- श
रि ग ऽ म प लो० क्य०- श	ध प ऽ ध नि गुरु० न- ता	ध प ऽ म ग त० चरण- श	रि रि ऽ म ग गुरु ० न- ता
म रि ऽ ग म त० चर- स	रि ध ऽ नि रि ण तमह ता	ग स ऽ नि स वंदे ० ० स	नि स ऽ नि ध देवेश० ता

।। इति षष्ठी मात्रा ।।६।। इति षण्मातृकं तृतीयं वस्तु ललितरागे ।।

(अथ प्रथममात्रा शुद्धवराटीरागेण)

स म ऽ नि ध [१]स्थित्युत्पत्ति- आ	म ग ऽ री सा प्रलय-नि- नि	स ग ऽ रि म मित्त ० ० वि	प ध ऽ नि स प्रलय-नि- प्र
ध नि ध प मित्त ० ० आ	ध स स म स्थि० त्यु०- नि	प ग रि स त्प ० त्ति०- वि	रि ग स म प्रलय नि- प्र
नि ध रि ग मि ० त्त ० आ	नि ध स स ० चन्द्रा०- नि	म प स स र्द्ध०धर वि	स स नि ध अलकार्द्ध- प्र
प प स म ० धर ० आ	ग ग म नि पुञ्जार्द्धंध- नि	म नि ध ध र प्रणमा- वि	ध ध स स मि हर० म

इति प्रथममात्रा शुद्धवराटीरागेण ॥१॥

[१] The verbal structurs is as follows —

स्थित्युत्पत्तिप्रलयनिमित्त, प्रलयनिमित्त, स्थित्युत्पत्तिप्रलयनिमित्त,
चन्द्रार्द्धंधर, अलकार्द्धंधर, पुञ्जार्द्धंधर, प्रणमामि हरम् ॥१॥

ललनार्द्धंधर, रसनार्द्धंधर, ललनार्द्धधर, ललनार्द्धंधर,
बहुभिर्विविधैर्बहुभिर्विविधै, बहुभिर्विविधैर्ललनार्द्धंधर, बहुभि ॥२॥

विविधै, विकटै, विकृतै, विमुखै, सुमुखै, विमुखै, सुमुखै,
विकटै, विकृतै, विमुखै, सुमुखै प्रमथै सतत, प्रमुखै, सतत विततम् ॥३॥

परिवृततनुमह, परिवृततनुमह प्रमथै सतत परिवृततनुमह-
मीश, सुखदमीश, सुखद सतत, प्रणमत *ईश, विकृतै ॥४॥

विमुखै प्रमथै परिवृततनुमहमीश वरद, प्रणतार्त्तिहरं,
हरमहमुदितमनुदित परिनुतमहमीडे गिरिश सततम् ॥५॥

प्रथम सुगम मुनिभि सगणै प्रणुत, सुखद सतत प्रणमत
†ईश, सुखद सतत प्रमथै प्रणुत, ‡ईश सतत, प्रणमत ॥६॥

* A B मीश।

† A B मीश।

‡ A B मीशं।

(अथ द्वितीयमात्रा गौडीरागेण)

स स स नि ललना- आ	ध स प म र्द्धंधरं० नि	स ग नि नि रसनार्द्ध- वि	ध नि ध ध धरं लल- प्र
म प म म ना०र्द्ध-ध- आ	ग स म ग रं ० ० ० नि	ग स स ग ललना०- वि	रि स ग म र्द्ध-धरं० प्र
ग ग नि नि बहुभि-वि- आ	ध नि ध ध विधैर्बहु- नि	म प म म भिर्विविधै- वि	ग म म ग र्बहुभि०- प्र
ग स स ग विविधैः आ	म ग ग नि ललना०- नि	नि ध स प र्द्धं ० धरं वि	नि नि ध स ० बहुभिः ता

इति द्वितीयमात्रा गौडीरागेण ॥२॥

(अथ तृतीयमात्रा गौडीरागेण)

स नि ध स विविधैः० आ	स प प म विकटैः० नि	म ग म म विकृतैः ०- वि	नि ध नि ध विमुखैः ० प्र
म प म ग सुमुखैः- आ	ग प स म विमुखैः ० नि	ग रि रि स सुमुखैः. ० वि	स नि रि रि विकटैः प्र
रि स म ग विकृतैः आ	ग नि स म विमुखैः. ० नि	ध प म प सुमुखैः वि	म ग म ग प्रमथैः प्र
ध ग म स सततं आ	रि स नि स प्रमुखैः नि	रि स नि स सततं वि	नि रि सा सा विततम् प्र

॥ इति तृतीयमात्रा गौडीरागेण ॥३॥

(अथ चतुर्थीमात्रा सौराष्ट्रीरागेण)

स स नि ग परिवृत- आ	ग नि ध नि तनुमहं नि	स ग म ग ० ० ० ० वि	ग नि स नि परिवृत- प्र
ध नि ग नि तनुमहं आ	स स नि ध प्रमथैः स- नि	ग नि ध नि ततं परि- वि	नि ध स नि वृततनु- प्र
स स नि ध महमी०- आ	नि ध म म शं० सुख- नि	म स नि ग दमी० शं वि	ग नि ध ग सुखदं० ता
नि ध स स सततं० आ	नि ग ध नि प्रणमत नि	स स नि ध ० ईशं ० वि	ध नि स सा विकृतैः० श

॥ इति चतुर्थी मात्रा सौराष्ट्रीरागेण ॥४॥

(अथ पञ्चमी मात्रा कर्णाटबङ्गालरागेण)

ग ग स स विमुखैः आ	म ध प पा प्रमथैः नि	नि धा मा प परिवृत- वि	मा म मा ग त०नु० प्र
ग स नि ध म ० ह ० आ	प नि रि स मी० शं० नि	नि ध प ध वरदं ० वि	प म म ध प्रणतार्त्ति- ता
प म प म हरं ० ० आ	ग ग ग म हरमह- नि	म ध प म मनुदित- वि	म प म ग मुदितं प्र
ग ग [1]ग म परिनुत- आ	प म प म महमीडे नि	ग ग [2]ग म गिरिशं० वि	ग स स स सततं० श

इति पञ्चमी मात्रा कर्णाटबङ्गालरागेण ॥५॥

[1-2] B. मग ।

(अथ षष्ठी मात्रा)

स नि स ग प्रथमं० नि	म प ध प सुगमं ० नि	[1]म ध प म मुनिभिः श	म ध [2]ग म सगणैः नि
म स नि ध प्रणुतं ता	नि ध प म सुखदं० नि	म ग प म सततं० ता	प म ग रि प्रणमत नि
नि प ग म ई० शं श	प म प नि सुखदं ० श	ध प म प सततं श	ध प म ग प्रमथैः० ता
स नि ध ध प्रणुत०- श	म म प म मी०शं० ता	प नि ध प सततं स	म ग रि स प्रणमत स (ता ?)

॥इति षष्ठी मात्रा ॥६॥

॥षण्मातृकं चतुर्थं वस्तु ॥४॥

एवं चतुर्णां वस्तूनामन्ते कनिष्ठासारितकलाभिः संहरणं यथा ॥

नि ध नि धा [3]आद्यमनं- श	म धा प धा तं तेजोरू- ता	नि नी ग री पं ध्यानं ध्ये- श	ग नी प पा य ध्यानाग- ता
ग मा रि सा म्यं आद्यम- स	ग री स सा नन्तं तेजो- ता	रि सा म धा रूपं ध्यानं स	स मा ध मा ध्येयं ध्याना- ता
म धा स री गम्यं भानु- श	ध सा रि गा वन्दिविश्वा- ता	स री ग धा त्मानं सा० श	रि गा ध पा र्व्यै० यो० ता

ग धा प मा गै० नि० श	ग गा रि गा श्चि० त० ता	स री म नी मू० र्त्तिं स	नि धा ध मा भा० नुं० ता	ग मा स नी व०न्दे० सं

[1] B. मपधप । [2] B. मग ।

[3] The verbal structure is as follows :—
आद्यमनन्त तेजोरूप, ध्यान ध्येय, ध्यानागम्य, आद्यमनन्त तेजोरूप, ध्यान ध्येय, ध्यानागम्य, भानुवन्दिविश्वात्मान, सार्व्यैर्योगैर्निश्चितमूर्त्ति भानु वन्दे ॥
लोकालोकविभागव्यक्त, व्यक्ताव्यक्तविभागज्ञान, नित्यानन्द परम ब्रह्म, ब्रह्म प्रणमत सतत, देवमनास्य, प्रमथाधिपतिम् ॥

इति कनिष्ठासारितात्मक सहरणम् । अथवा सन्निपातवर्जिताभि अष्टादशकलाभि अन्त्यस्य वस्तुन षष्ठी मात्रा सहरण कार्या । अथवा एव सप्तमी मात्रा सहरण कार्या यथा ॥

मा मा नी मा लोकालोक- श	नी धा धा धा विभाग-व्य- ता	धा धा सा धा क्त व्यक्ताव्य- श	सा धा सा री क्त विभाग- ता
री री री री ज्ञान लोका- श	नी धा सा सा लोक विभा- ता	सा मा [1]मा धा ग-व्यक्त व्यक्ता- श	मा धा [2]धा धा व्यक्त विभा- ता
धा नी नी धा गज्ञान० श	धा सा धा नी नित्यानन्द ता	सा सा धा नी परम ब्रह्म स	नी धा सा सा ब्रह्म प्रणम- ता
धा नी सा सा त सतत श	मा मा [3]मा मा देवमना- ता	नी धा मा गा स्य प्रम० श	मा गा मा मा थाधिपतिम् ता

इति वा सप्तमी मात्रा सहरण षाडवरागेण । प्रकरी समाप्त ॥

लक्ष्मोदाहरणं साक कानिचिद्गीतकान्यगाम् ।
मार्गेणानेन मार्गज्ञैर्मार्ग्यन्तामितराण्यपि ॥२२०॥

अथ चौवेणक वक्ति वेणुवादनकोविद ।
उपवीणयितु विष्णुमोवेणुकविदावर ॥२२१॥

ओवेणक स्या(द)द्विविध तत्र तु द्वादशाङ्गकम्[4] ।
प्रवर तच्च विज्ञय सप्ताङ्गमपर स्मृतम् ॥२२२॥

पादश्च प्रतिपादश्च माषघातोपवर्त्तने ।
सन्धिश्च चतुरस्र च वज्र सपिष्टक तथा ॥२२३॥

सवेणी च प्रवेणी स्यादुपपाताभिध तत ।
अन्ताहरणसज्ञञ्चेत्येतानि द्वादशैव हि ॥२२४॥

अङ्गानि द्वादशाङ्गे स्यु, सप्ताङ्ग ब्रूमहे पुन ।
स्यु( )पादप्रतिपादश्च माषघात ससन्धिक ॥२२५॥

---

[1] A B सामा मध्यम ।
[2] A B माधा धैवत ।
[3] A B मामा मध्यम ।
[4] cf S R 5 143 53 for 221 36 above

चतुरस्रं तथा वज्रमुपपाताभिधं तथा ।
सप्तेमानि यथाशास्त्रमेतेषां लक्ष्म चक्ष्महे ॥२२६॥

यथापरान्तके वस्तु पूर्वमुक्तं चतुष्कले ।
तद्वदत्र भवेत् पादः प्रतिपादोऽपि तादृशः ॥२२७॥

तदनन्तरतः कार्यः किन्त्वन्यपदनिर्मितः ।
पादस्यैवोत्तरार्द्धेन प्रतिपादं समं परे ॥२२८॥

जगुर्यथाक्षरेणान्ये षट्पितापुत्रकेण च ।
अङ्गमाहुः शीर्षसंज्ञं तदनन्तरतः पुनः ॥२२९॥

द्विकलेनोत्तरेण स्यान्मापघाताख्यमङ्गकम् ।
अपरान्तकवत्तस्मात् परं स्यादुपवर्तनम् ॥२३०॥

यथाक्षरे पञ्चपाणावेतत्संपिष्टकात् परम् ।
केचिदाहु. परे प्राहुरुभाभ्यामथवा परम् ॥२३१॥

संपिष्टकान्मापघातादुपवर्तनतः परम् ।
उपवर्तनवत् सन्धिः पञ्चपाणौ यथाक्षरे ॥२३२॥

युग्मप्रवृत्तवत्तस्मा(द्) द्विकलोत्तरतालतः ।
चतुरस्रन्ततो वज्रं यथा वर्णोत्तरेण तु ॥२३३॥

सन्धिवत् स्यात्ततः संपिष्टकं द्वादशभिः स्मृतम् ।
कलाभिर्दशभिर्वापि तत्र स्याद् द्वादशाङ्गके ॥२३४॥

संपिष्टकं दशकलं तन्द्वादशकं पुनः ।
ओवेणके तु सप्ताङ्गे केचिदङ्गेऽन्यथा पुनः ॥२३५॥

व्यवस्थामाहुरत्र स्याद् वर्णैर्द्वादशभिर्युतम् ।
द्वादशाङ्गं तु सप्ताङ्गं वर्णैः सप्तभिरन्वितम् ॥२३६॥

पक्षे दशकले चेह चतुर्थी पञ्चमी कले ।
त्याज्ये द्वे तत्र पाता(:)स्युर्निष्क्रामप्राक् त्रयं त्रयम् ॥२३७॥

[1]पृथक्श(स्) तालयोः शम्यातालौ द्विर्द्वादशः पुनः ।
सन्निपात इति प्रोक्ता द्वादश द्वादशाङ्गके ॥२३८॥

कला(:) स्युर्द्वादशस्तत्र पातानां पृथगीरणात् ।
व्यवस्थेयं दशकले निगदा गदिता बुधैः ॥२३९॥

स्यातां वेणी प्रवेणी च पञ्चपाणौ यथाक्षरे ।
द्विकले वा भवेदन्ते अ(छ)यवा चतुरस्रतः ॥२४०॥

---

[1] पृथक् पातालयो. can also be a possible reading.

यथाक्षर(:) स्या(द्) द्विकलश्चतुरस्रस्तयोरिह ।
अथवेमे क्रमात् स्यातां पञ्चपाणौ यथाक्षरे ॥२४१॥

पूर्वापरा तु द्विकले तस्मिन्नेव मुनेर्मतात् ।
प्रवेण्यनन्तरं यद्वा द्विकलोत्तरतालतः ॥२४२॥

केषांचन मते नेह गातव्यमुपवर्तनम् ।
तदा पातोत्तरार्द्धस्य तालेन परिगीयते ॥२४३॥

उपपातो मते तेषां द्विकलेनोत्तरेण वा ।
उपपातानन्तरतो यद्यन्तो नास्ति कर्हिचित् ॥२४४॥

तदान्ताहरणं नाम वैकल्पिकमिहेष्यते ।
अन्ते सति भवेदन्ताहरणं निर्विकल्पकम् ॥२४५॥

ओवेणके तु सप्ताङ्गे युग्मो(ऽ)युग्म इति द्विधा ।
भवेदन्तो द्वादशाङ्गे त्रिधा मिश्रविमिश्रितः ॥२४६॥

उल्लोप्यके तु यल्लक्ष्म प्रोक्तमन्तादितो मया ।
तदेवौवेणकं ज्ञेयं लक्ष्ममर्मविदा विदा ॥२४७॥

विविधाङ्गं भवेद्वेण्यं प्रवेण्यं च प्रवृत्तकम् ।
भरताचार्यसम्मत्या विशाखिलमते पुनः ॥२४८॥

[1]वेण्यां प्रवृत्तं विज्ञेयं प्रवेण्यामवगाढकम् ।
पादोपपात(द) संपिष्टेष्ववदन् विव(वि)धं बुधाः ॥२४९॥

विव(वि)धंककयोरन्यतरवद्वज्रे समीरितम् ।
नित्यमेककमाख्यातमाचार्यैरुपवर्तने ॥२५०॥

चतुरस्रे तु विव(वि)धमेककं वा मतान्तरात् ।
कश्चित् कलाविनिर्मुक्तमेककं त्ववपाणिना ॥२५१॥

प्रयुज्य तालभागे तु कलास्वष्टासु तत्त्वतः ।
[2]गातव्यं विव(वि)धं प्राह [3]कलायोगोपलालितम् ॥२५२॥

अन्तं गीतिपदावृत्तियुक्तमिच्छन्ति सूरयः ।
ओवेणके तु सप्ताङ्गे द्वादशाङ्गे तु मन्वते ॥२५३॥

पृथक्पदं तुल्यगीतिगानयोगेन पेशलम् ।
मापघाते द्वितीयादिकलासु तिसृषु क्रमात् ॥२५४॥

---

[1] cf. S. R. 5. 158-62 for 249-55 above.

[2] B. ज्ञातव्य ।

[3] B, काल० ।

सम्यानिष्कामतालाः स्युस्तया संपिष्टके पुनः ।
निष्कामः प्रथमं शम्यास्तिस्रस्तालास्त्रयस्ततः ॥२५५॥

शम्यातालौ द्विरावृत्तौ सन्निपातोऽन्तिमस्ततः ।
इति पातविधानेन युक्तमोवेणकं व्यधात् ॥
प्रत्यर्थिपातकालज्ञोऽप्यस्य प्रस्तार ईर्यते ॥२५६॥

ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ
आनिविता आनिविप्र आनिविश आनिविता आनिविश आनिविश । इति पादः एतत् । एवमेव प्रतिपादः । पादोत्तरार्द्धं वा यथा ।

ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ
आनिविता आनिविश आनिविशं । इति प्रतिपादः । सं ता श ता श ता ।

ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
इति वा प्रतिपादः । सं ता श ता श ता । इति शीर्षकम् । निशनिता नितानिश ताप्रनिसं । इति माषघातः ।

ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
संताशताशता । इत्युपवर्त्तनम् । संताशताशता । इति सन्धिः । नि श श ता

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ । ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
श ता ता सं । इति चतुरस्रः । शं ता श ता श ता । इति ज्ञेयम् । नि श श ता

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
श ता ता सं । इति दशकलं संपिष्टकम् । निप्रताशनितानिप्रनिसं । इति वा दशकलं[1]

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ । ऽ ऽ
संपिष्टकम् । निशशशतातातातशताशतासं । इति द्वादशकलं संपिष्ट(क)म् । संताशता-

। ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
शता । एवमेव प्रवेणी । इत्येकपक्षः । अथवा । निप्रतिताशनितानिशताप्रनिसं । इति

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
द्विकलोत्तरेण [2]वेणी । एवमेव प्रवेणी । इति द्वितीयपक्षः । यद्वा शताशतानिशनिताश-

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
प्रनिशं[3] । इति वेणी, एवमेव प्रवेणी । इति तृतीयः पक्षः । यद्वा । संताशताशता ।

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
इति वेणी । निप्रताशनितानिशताप्रनिसं । इति प्रवेणी । इति यथाक्षरद्विकलचतुरस्राभ्याम् ।

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
इति चतुर्थः पक्षः । निप्रताशनितानिशताप्रनिसं । इति केचन[4] । प्रवेण्यन्तरं द्विकलोत्तर-

ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽ ऽ
तालेन उपवर्त्तनम् । आनिविता आनिविश । इति वा द्विकलोत्तरतालेनोपपातः । संता-

ऽ ऽ ऽ ऽ
शताशता । इत्यन्ताहरणम् । अतश्च सप्ताङ्गे द्विविधः । द्वादशाङ्गे त्रिविधः स तु उल्लोप्यकप्रस्तारतः ज्ञेयः । इति ओवेणकं समाप्तम् ।

[1] A. B. दशवलक ।
[2] A. B. प्रवेणी ।
[3] B. स ।
[4] A. B. add मते ।

रसाना लाभसतुष्ट कालसेनो [१]रसाधिप ।
रसति स्वेच्छया गीत रोविन्दकमिह स्फुटम् ॥२५७॥

लाभार्थं विदते' शेषपष्ठ्यर्थे कनि कर्त्तरि ।
भावे विवपि रसेर्वा रो रोविन्दकमिति स्फुटम् ॥२५८॥

पादो रोविन्दके कार्य षडिभर्मात्राभिरञ्चित ।
प्रतिपादस्तद्वदेव किंत्वन्यपदनिर्मित ॥२५९॥

[२]पादस्यान्त्ये कलाषट्के प्रतिपादस्य चान्तिमे ।
प्रस्तारसज्ञिका गीतिरेवात्र प्रगल्भते ॥२६०॥

अत्रैका गीतिमिच्छन्ति केचिदेतत्कलाष्टके ।
प्रतिपादस्य या अन्त्या कला द्वादश कीर्त्तिता ॥२६१॥

शरीर तत्स्यया गीत्या द्विकलोत्तरलालत ।
प्रतिपादानन्तर स्याद् विधेयमिह सूरिभि ॥२६२॥

तत्र त्रिचतुरा कार्या प्लुताकारा प्रयत्नत ।
मध्ये मध्ये च तेष्वत्र वृत्त स्यात् पूर्वलक्षितम् ॥२६३॥

वृत्तस्योर्ध्वमधश्चैव स्वेच्छया विविधादिकम् ।
विधेयमङ्ग तस्याद्ये कलाषट्क उपोहनम् ॥२६४॥

विव(वि)धो वा प्रवृत्त वोपोहनेऽप्यङ्गमिष्यते ।
उपोहनमविज्ञेयमङ्गमङ्गविदा सदा ॥२६५॥

केचिच्छरीरे(ऽ)पीच्छन्ति विव(वि)धो वा प्रवृत्तकम् ।
अङ्गमङ्गविचारज्ञा न तदाचार्यसम्मतम् ॥२६६॥

शरीरानन्तर केचित् षट्पितापुत्रकेण च ।
उपवर्त्तनक गेय न गेय केचनाम्यधु ॥२६७॥

शीर्षक गीतकस्यान्ते पञ्चपाणौ यथाक्षरे ।
शीर्षक पञ्चधा गेयमिति केचन मन्वते ॥२६८॥

गीतावृत्तिमुपाश्रित्य पदावृत्तिमथापि च ।
उभयावृत्तिमाश्रित्य द्विस्त्रिरावृत्तिमेव च ॥२६९॥

आवृत्त्या(ऽ)थो विना यद्वा प्रथमावृत्तिरत्र तु ।
गेयाकारैस्तु कत्तव्य तत्र चैककमङ्गकम ॥२७०॥

---

[१] B नराधिप ।
[२] cf. S R 5 165-72 for 260 70 above

प्रवृत्तेन पदैर्युक्ता द्वि (तीया परिकीर्त्तिता) ।
.... ॥२७१॥

[१]अत्र पत्रमेकं त्रुटितम् ।
.... ।
(त ?)दोत्तरः स्यात् सुविचारणायां यत्युत्तरं गीतकमार्यवर्यः ॥२७२॥

[२]मात्रा चतुष्कलाद्या स्यादुल्लोप्यकवदुत्तरे ।
द्विकलोत्तरतालेन ततः शाखा विधीयते ॥२७३॥

शाखावत् प्रतिशाखा स्यात् पादैरन्यैर्विनिर्मिता ।
द्वादशाङ्का परा शाखा षडङ्का त्वपरा स्मृता ॥२७४॥

आकारहीना कर्त्तव्या मुखप्रतिमुखान्विता ।
शाखाया(ः) प्रतिशाखाया गातव्यं मध्यदेशगम् ॥२७५॥

यथाक्षरे पञ्चपाणौ भिन्नगीतिमुपाश्रिता ।
मध्यान्तयोश्च वा [३]गीतेनैककलेन विधीयते ॥२७६॥

युग्माधिकेभ्यो(ऽ)न्यतरो त(य)तो(ऽ)न्तः परिगीयते ।
नवान्तं केचन प्राहुस्तरे गीतकोविदाः ॥२७७॥

ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ
अस्य प्रस्तारः । आनिविश आनिविता आनिविश आनिविसं । (इति)
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
शाखा । (इ)यमेव प्रतिशाखा । सं ता श ता श ता । इति शीर्षकम् । युग्माधिकेभ्योऽन्यतरोऽन्तः । रोविन्दकवदङ्गकल्पना । इत्युत्तरः समाप्तः ।

[४]मार्गद्वयं मन्द्रकादेः [५]शठछत्रकभेदतः ।
[६]शठ(ः) स्यादङ्गसंक्षेपात् छत्रकस्त्वङ्गविस्तरात् ॥२७८॥

एतेषां विकृता भेदा(स्) त्रयमार्गानुसारतः ।
भवन्ति बहुधा ते च स्वयमूह्या विपश्चिता ॥२७९॥

कालसेनोपदेशाद्धा ज्ञातव्याः शास्त्रवेदिभिः ।
छन्दकं सर्वगीतान्ते गदितं पूर्वसूरिभिः ॥२८०॥

---

[१] B. omits अत्र ।
[२] cf. S. R. 5. 175-77 for 172-75 above.
[३] A. B. reading of गीते is not clear, looks like कट ।
[४] cf. S. R. 5. 178-81 for 278-83 above.
[५] [६] S. R. षड्ढ ।

शरीर तस्यान्यतर स्या(त्) त्र्यस्रचतुरस्रयो ।
मे केचित् स्वेच्छया बद्धैरङ्गैर्नवभिरञ्चितम् ॥२८१॥

चतुरस्रेण तालेन चतुरस्रमिहोदितम् ।
अङ्गैश्चतुर्भि सहित शरीर छन्दकस्य तु ॥२८२॥

तथैव त्र्यस्रतालेन निबद्ध त्र्यस्रमुच्यते ।
सम्यस्येत् स्वेच्छया यास्मिन् वर्णाङ्गान्यथवा स्फुटम् ॥८३॥

तालाङ्गान्यपि वा(ऽ)स्यान्ते शीर्षक तु विधीयते ।
चक्रमस्य तु केनापि गीतकोक्तमुखेन हि ॥२८४॥

पूर्वमुक्तेन पादेन मुखतालेन वा पुन ।
अस्मिन् प्रतिमुख नाम विधेय गीतवेदिना ॥२८५॥

यत्तच्छन्दानु(ग) तस्मिन्नङ्गानां न्यसन मतम् ।
ततो(ऽ)स्य छन्दक नाम विहित पूर्वसूरिभि ॥२८६॥

ऽ ऽ ऽ ऽ　　　　　　　　ऽ । ऽ ।
अस्य प्रस्तार । शताशता । इति चतुरस्र शरीरम् । शताशता । इति त्र्यस्र शरीरम् । अस्य मुख तु गीतकान्तमुखवत् । प्रतिमुख तु मुखवत् पादबद्धम् । अन्ते येन केनचित शीर्षकेण सदृश (श) शीर्षकम् । इति छन्दक समाप्तम् ॥

सप्तलोकैकविख्यातमहिम्ना कृष्णभूभुजा ।
सप्तगीतकविन्यास शास्त्रमार्गेण दर्शित ॥२८७॥

आसारित जगति येन यशो(ऽ)द्वितीय
नि:सारित रिपुकुल सकलोर्वराया ।
प्रोत्सारित द्विजकुलात सकल दरिद्र-(च दैन्य)
मासारित वदति सोऽत्र कृतीवरेण्य ॥२८८॥

[1]चतुर्धासारित ज्ञेय कनिष्ठ च लयान्तरम् ।
मध्यमासारित नाम ज्येष्ठासारितमित्यपि ॥२८९॥

कनिष्ठे तत्र विज्ञेया कला सप्तदशासु च ।
युग्म स्यात्कलिको द्वौ च पञ्चपाणी यथाक्षरे( ) ॥२९०॥

गुर्वन्ते मुक्तकस्तेषा कलाविधिरथोच्यते ।
सम्यातालो द्विरम्यस्तौ सन्तौ च द्वि शतौ च स ।
ताद्वि' शताद्वय पाता( ) सप्तपातो(ऽ)न्तिमस्तथा ॥२९१॥

ऽ। ऽऽ ।ऽ ऽऽ ।ऽ ऽ। ऽऽ ।ऽ ऽ
शता शता सता शता शता सता शता शता स ।

इति कनिष्ठासारितम् ।

---

[1] cf S R 5 182 86 for 289 93 above

लयान्तर कनिष्ठे(तु) व्याख्यातमिह तत्र च ।
कनिष्ठासारिता(ज) ज्ञेय द्वैगुण्य लयमार्गयो· ॥
वर्द्धमाननामत[1] केचित् स्वतन्त्रमिद जगु॥२९२॥

अस्य प्रस्तार· कनिष्ठासारितप्रस्तारवत्(ज) ज्ञेय· ॥ इति लयान्तरम् ॥

मध्यमासारिते ज्ञेया उत्तरा द्विकलास्त्रय ।
तेषामाद्या( ) कलास्तिस्रस्त्यजेदाद्यस्य तद्यथा ॥२९३॥

ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ ऽऽऽ
शनिता निशता प्रनिस निप्रता शनिता निशता प्रनिस निप्रता शनिता निशता प्रनिस ।

इति मध्यमासारितम् ।

आसारिते तु ज्येष्ठे स्यु षट्पितापुत्रकास्त्रय ।
तत्राद्यस्य कला(.) सप्त प्रथमा परिवर्जयेत् ॥२९४॥

ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ
आनिविश	आनिविता	आनिविश	आनिविस	आनिविप्र ।
ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ
आनिविप्र	आनिविश	आनिमिता	आनिविश	आनिविश ।
ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ
आनिविप्र	आनिविप्र	आनिविता	आनिविश	आनिविस[2] ।

[3]कलाभि· पञ्चभि· षड्भि सप्तभिश्चाष्टभि क्रमात ।
एतेषूपोहनानि स्युरिह वस्तुत्रय पृथक् ॥२९५॥

विज्ञेय सन्निपातान्तमयास्मिन्भङ्गकल्पना ।
एषामुपोहनमुक्त[4] कनिष्ठे च लयान्तरे ॥२९६॥

आसारिते प्रतिमुख युग्मतालेन गीयते ।
मध्यमे तु प्रतिमुख युग्मतालेन गीयते ॥२९७॥

मध्यमे तु प्रतिमुखमाद्या अष्टौ कला· स्मृत (ता·) ।
कला· षोडश आद्याश्च ज्येष्ठे प्रतिमुख स्मृत ॥२९८॥

ज्ञेयौ शरीरसहारौ त्र्यस्रतालेन निर्मितौ ।
विभक्ताङ्गेष्वेव पुन· शम्याशम्येव मुक्तिका ॥२९९॥

---

[1] A वर्द्धमाना मत, B वर्द्धमाना मत ।
[2] B श ।
[3] cf S R 5 187-94 for 295-307 above
[4] A मुपोहन वक्त (B वक्र) ।

पादभागान् विहाय श्रीनाद्यानङ्गुलिकर्मणि ।
विभक्ताङ्घ्रिपु शम्या(:)स्युरविभागे पुनर्भवेत् ॥३००॥

यथोक्तमङ्गुलीकर्मापोहनेषु पुनर्मते ।
आदावन्ते च गुरुणी कलयोस्तु द्वयोर्द्वयोः ॥३०१॥

कला(:)स्युर्लघवो मध्ये कनिष्ठादिपु तद्यथा ।
अष्टौ च द्वादश तथा षोडशा अपि विंशतिः ।-३०९॥

सर्वेपूपोहनेषु स्यात्(द्) ध्रुव. पातो(ऽ)न्त्ययोः पुनः ।
कलयोः स्या(द्) द्वयोरेकैकाक्षरं गुरुरूपकम् ॥३०३॥

शेषाः कलाश्चतुर्मात्रैर्गणैः कार्या विजानता ।
ध्रुवपाते बुधैर्ज्ञेयो मार्गो(ऽ)पि ध्रुव एव हि ॥३०४॥

अन्यैरपोहनान्याहुर्मात्राभिर्ध्रुवकादिभि ।
युक्तानोहक्रमेणैव प्रयोज्यानीति केचन ॥३०६॥

केचिदासारितान्याहुर्मुखाङ्गेन विना बुधा ।
अत्रान्तकलयोरेकं गुरुवर्णं पृथक्(ड) न्यसेत् ॥३०६॥

अन्या(.) कलाश्चतुर्मात्रवर्णा(गणाः) कार्या यथाविधि ।
चतुष्टयं चतुर्मात्रगणानां स्याद्यदा युजि(:)॥३०७॥

कनिष्ठेति(तु) तदा ज्ञेयं द्वितीये च यथाक्रमम् ।
षट्कं च सार्द्धषट्कं च कुर्यादिति मुनेर्मतात् ॥३०८॥

लयान्तरितमप्येवं स्वतन्त्रमपि येऽभ्यधुः ।
लयमार्गविरूपत्वात्तन्मते तत्ततः पृथक् ॥३०९॥

मध्यमासारिते युग्मभागे(ऽ)ष्टौ कथिता गणाः ।
ओजे तु द्वादशान्ये स्युर्द्वितीये(ऽ)प्ययंयोजिताः ॥३१०॥

ज्येष्ठे तु षोडश स्युश्चतुर्विंशतिरुत्तरे ।
द्वितीये तूत्तरे सार्द्धे गणाः शास्त्रनियन्त्रिताः ॥३११॥

विभक्ताङ्घ्रासारितेषु सन्निपाते तु मध्यमे ।
गणो वाथ गणार्द्धो वा कर्तव्य इति नोदना ॥३१२॥

[1]यथाक्षरं द्विसंख्यातत्रिसंख्यातविभेदतः ।
आसारितानि सर्वाणि त्रिविधानि मुनेर्मतात् ॥३१३॥

[1] cf. S. R. 5. 195.

उपतर्पैर्निजेच्छातः स्थितिर्लघ्वादिभिर्गुणैः ।
आर्वात्तिताक्षरस्यय यथाक्षरमिहोच्यते ॥३१४॥

एकयैव द्विसख्यात विवृत्य परिकीर्त्तितम् ।
द्विसख्यात भवे (द्) द्वाभ्या निवृत्तिभ्या समन्वितम् ॥३१५॥

विलम्बितलयेनादौ (गी)त्वा मध्यलयेन तु ।
कार्या निवृत्तिरित्युक्ता(क्त) द्विसख्याते पुरातनै ॥३१६॥

एव निवृत्ति ( ) प्रथमा त्रिरावृत्ते(त्त)त परा ।
निवृत्त्या तु द्वितीयस्या कार्यो द्रुतलयो बुधै ॥३१७॥

[1]यथाक्षर सर्वमार्गे त्रिसख्यात तु दक्षिणे ।
दक्षिणे वार्त्तिके नैव(चैव)त्रि(द्वि)सख्यात प्रकीर्त्तितम् ॥३१८॥

स्वतन्त्र घा वर्द्धमान यन्मते स्याल्लयान्तरम् ।
कनिष्ठ वार्तिके चित्रे तन्मते कीर्तित भवेत् ॥३१९॥

यस्मात् कनिष्ठा(द्)द्विगुण(ण) लयमार्गलयान्तरम् ।
यदि तत्र कनिष्ठाख्य दक्षिणेऽपि प्रयुज्यते ॥३२०॥

तदा त(द्)द्विगुणस्यास्य मार्गस्यानुपलम्भनात् ।
लयान्तरस्योदयन न भवेदिति निश्चय ॥३२१॥

केचिदन्ये वदन्त्यत्र ध्रुवकासारितान्यपि ।
तान्येव ध्रुवमार्गेण स्युरनावर्त्तनादिभि ॥३२३॥

ध्रुवासारितमावृत्य विधुर केचिदभ्यधु ।
ध्रुवमार्गत्वतो यस्मात् कलिक स बुधै स्मृत ॥३२५॥

यथा —

ऽऽ ।।।।।।।।।ऽऽ
देव[2] हिमकरकिरणसनायम । इति कनिष्ठासारितस्य । एवमन्यान्यप्यूहनीयानि । अथ सर्वासारितस्योदाहृति सम्य(ग्)गीयते ।

मा मा मा मा री री री री द्रे ० ० ० द ० ० ० श	धा धा नी सा धा नी सा सा व ० ल ० ग ० क ० ता	धा सा धा नी धा पा पा पा ज ० ० ० ० ० ० ० श
धा सा धा नी मा मा मा मा मु ० द्र ० ० ० ० ० ता	इत्युपोहनम् ।	

[1] of S R 5 197-98
[2] A B. देवां हेमकर- ।

मा पा धनि धा सा रिग सा सा दे[1] ० व० ० दे ०० वै ० स	सा सा धनि सम नी पप मा सा स ० स्तु० त० च रि० ० त ता	सा नी धा पा पध निधप मा मा दै ० त्यै ० य० ००० क्षे- ० श
पा पा धनि धा सा धनि धा धा र्ना ० गे० ० पि तृ० प ति ता	धा सा धा नी ऽ पध निध मा मा सि ० द्धे ० स० त० त श	मा मा मा मग ऽ सा सग मा मा प्र ण मि त० च र० ण ० ता
मा मा मा पम ऽ गा सग मा मा त्रै ० ० ०० ० ०० ० ० स	धा मा धा सा पा मा धा मा लो ० ० ० ० ० ० ० ता	री गा री गा ऽ सा नी सा(सा) क्य ० ० ० ० ० ० ०- श
धा धा सा सा ऽ धा धा नी नी हि ० त ० ० ० ० ० ता	मा मा मा धा पा मा मा धा रु ० ० ० द्र ० ० ० श	धा धा निस सनि धा धा री री श र ०० ण० म ह मु प ता
धा मा धा सा ऽ मा मा मा पा ग त ० ० ० ० ० ० स	इति कनिष्ठासारित, इदमेव लयमार्गद्वैगुण्येन गीयमान लयान्तर भवति ॥	

सा मग रिग सा ऽ मग मा मा मा शु ०० ०० द्व ०० ० ० ० श	धा नी गा री ऽऽ गा मा मा मा ज ० ग ति य ० ० ० निता	धा धा नी मा ऽऽ धा नी सा सा य ० लि ० त ० क ० निश
धा सा धा नी ऽऽ धा मा मा मा दि ० गि ० नि ० पि ० ताप्र	धा सा धा सा ऽऽ सा सा मा मा कु ० च ० ज ० ल ० निसं	धा सा सा नी ऽऽ मा मा मा मा शु ० ० ० द्व ० ० ० निप्र

इत्युपोहनम्[2] ।

---

[1] The verbal structure is as follows —
देव देवै सस्तुतचरित,* दैत्ययक्षेर्नागै पितृपतिसिद्धै,
सततप्रणमितचरण, त्रैलोक्यहित रुद्र शरणमहमुपगत ॥
* A B नमित ।

[2] B adds समाप्त श्री ।

सा मा गा मगरिऽऽसा गगध गा मा [1]भू॰ता॰॰॰ धि प॰॰ ति॰ ताश	धा धा नी नी ऽऽ मम मा सा सा भ ग ने॰ त्र॰ ह र॰ नित	सा सा गा मग ऽऽ री मनि सा सा भ ग ने॰त्र ह र॰ ॰ ॰ निश
मा गा सा सा ऽऽ धा नी धा सा दे ॰ व ॰ ॰ ॰ ॰ ॰	धध निनि मा धा ऽऽ सा सा सा सा ग॰ ज॰ च ॰ र्म ध र ॰ निस	सा सा धनि सा ऽऽ धनि धप मा मा रौ ॰ द्र॰ श र॰ ण॰ ॰ ॰ ताप्र
धा धा पप धा ऽऽ धध निस सा सा रौ द्रा भय द ग ज च म ध र ताश	सा सा सा सा ऽऽ मा मा मा मा ज्व ल न नि भ ज ट ॰ निता	सा सा गम मग ऽऽऽ रिस मग सा सा भु ज ग॰ प॰ चि॰ कु॰ र ॰ नि श
मा नी धा नी ऽऽ सा सा सा सा रु ॰ द्र ॰ दा र ण ॰ ता प्र	धा धा नी नी ऽऽ सा सा सा सा म हु मु प ग त॰ ॰ ॰ नि स	इति मध्यमासारितम् ।
ऽऽऽऽ मा मा मा मा पा धा पा मा मु ॰ ॰ ॰ ट्ट ॰ ॰ ॰	ऽऽऽऽ धा नी धा नी नी धा धा पा ज ॰ ग ॰ ति ॰ य ॰	ऽऽऽऽ धा धा नी नी सा सा सा सा दि ॰ ग ॰ नि ॰ गि ॰
ऽऽऽऽ धा मा नी सा सा सा सा सा नि ॰ ति ॰ म ॰ ल ॰	ऽऽऽऽ धप निस सा सा सा सा धा सा कु॰ च॰ ॰ ॰ म ॰ ल ॰	ऽऽऽऽ धा सा धा नी नी धा धा मा मु ॰ ॰ ॰ ट्ट ॰ ॰ ॰

इत्युपोहनम् ।

मा मा मा मा ऽ मा मा मा मा अ म र ॰ प्र व र ॰ श

ऽऽऽऽ
धा धनि निध धध मा मा गा मा सग मा मा मा मा मा गा मा
म ह॰ ॰॰ मा॰ ॰ ग हृ र ॰॰ अ म र प्र व र ॰
आनिविन

[1] The verbal structure is as follows —
भूताधिपति *भगनेत्रारं, भगनेत्रहरं देव, गजचर्मधर रौद्र [illegible], रौद्रभयद गजचर्मधर [illegible],
भुजगपतिकुर, [illegible] ॥

* A [illegible] हर । B [illegible] हर ।

ऽऽ ऽऽ

धा धा निनि नी मा मग सा सा　री गरि गा नी गा मा सा सा

अ म र० ० प्र व० रं ० म द० नां ० ग हृ रं ०

आनिविता

ऽऽ ऽऽ

धा धा नी नी धा धा सा सा　नी धा पा पा धा पा सा सा

प्र ण ता म र पि तृ ग　ण न त च र णं ० ०

आनिविसं

ऽऽ ऽऽ

पा धा नी धा पा मा मा धा　मा सा मा मा मा मा सा सा

प्र ण ता म र पि तृ ग　ण न त च र णं ० ०

आनिविप्र

ऽऽ ऽऽ

सा सा सा सा नी नी धा नी　धा धा सा सा नी नी सा मा

पृ थ्वी स लि लौ ज्व ल न　प व न सू र्या च ० न्द्रौ

आनिविता

ऽऽ ऽऽ

मा मा मा मा मा मा मा मा　मा मा मा मा री री गा सा

सू ० र्या च ० न्द्रौ य ज　मा ० ना ० का ० शं ०

आनिविश

ऽऽ ऽऽ

मामामामा	मामामामा	रीगामामा	सासामामा
सू ० र्यं ०	सो ० मं ०	य ० ज्ञा ०	धिपतिं ०

आनिविता

ऽऽ ऽऽ

धाधासाधा	नीनीसामा	मामामामा	मामामामा
विकृतैः ०	विमुखै.	विकटैः ०	प्रमथैः ०

* The verbal structure is as follows :—
अमरप्रवर, मदनाङ्गहर, अमरप्रवर, अमरप्रवर, मदनाङ्गहर, प्रणतामरपितृगणनतचरण, प्रणतामरपितृगणनतचरण, पृथ्वीसलिलौ, ज्वलन पवन सूर्याचन्द्रौ, सूर्याचन्द्रौ यजमानाकाश, सूर्यं सोम यज्ञाधिपतिं, विकृतै, विमुखै, विकटैः, प्रमथैः, सतत परिवृततनुमहमीश प्रणमे।

ऽ ऽ ऽ ऽ

धाधानीधा धासासासा मामामामा मामामामा
स त सं प रि वृ त त नु म हृ मी शं प्र ण मे
आनिविसं

इति ज्येष्ठासारितम् ।

(इति) त्रयोदशविधमासारितम् ।

वर्द्धमानमथो वक्ष्ये विस्तरात् खण्डिकातनुम् ।
तत्सापेक्षतया तासामग्रतो वच्मि लक्षणम् ॥३२६॥

[1]चतस्रस्ता विशालाद्या संगता च सुनन्दिका ।
सुमुखा चेति तत्र स्याद् विशालायां कला नव ॥३२७॥

मध्यमासारितस्याद्यवस्तुवत्ताल ईरितः ।
उपोहनं कला(:) पञ्च कनिष्ठासारिते [2]तथा ॥३२८॥

शम्यातालौ द्विरावृत्तौ सन्निपातस्ततः परम् ।
गुरुद्वयं भवेदादावन्ते गुर्वेकमिष्यते ॥
चतुर्दशलघूनि स्युर्मध्यतो(ऽ)स्यामुपोहने ॥३२९॥

शताशतासं । इति विशालायामुपोहनम् ।

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
श नि ता नि श त(ता) प्र नि सं नि प्र ता श नि ता नि
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
श ता प्र नि सं नि प्र ता शनि तानि शता प्रनि ॥

इत्येषा चतुरावृत्तिवशाद्विस्तीर्णसंगता ।
यतस्ततो विशालेति राजराजेन कीर्तिता ॥३३०॥

॥ इति विशाला ॥१॥

संगतायामष्टकला द्विकलो युग्म ईरितः ।
तालस्तस्या(:) षट्कलं स्यादुपोहनमिति स्थितिः ॥
उपोहने संगताया द्विकलस्त्र्यस्र ईरितः ॥३३०॥

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
निशतासनिसं । इति संगताया उपोहनम् ।
ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
निशतानिताशप्रनिसं । इति संगता ॥२॥

---

[1] cf. S. R. 5. 200-218 for 327-58 above.

[2] A. यथा ।

सुनन्दा षोडशकला तालो युग्मश्चतुष्कलः ।
उपोहनं सप्तकलं युग्मस्तालो यथाक्षरः ॥३३२॥

ऽ ऽ ऽ ऽ
शताशता । इति सुनन्दोपोहनम् ।
आनिविश आनिविता आनिविप्र आनिविसं ।
इति सुनन्दा ॥३॥

सुमुख्यामिह् विज्ञेया(:) कला द्वात्रिंशदाविता(तः) ।
उपोहनं त्वष्टकलं तत्र तु द्विकलो मतः ॥३३३॥

तालश्चञ्चत्पुटस्तज्ज्ञैः ससुमुख्यामुदाहृतः ।
चतुष्कला द्विरभ्यस्ता(:) [१]प्रस्तारो(ऽ)स्या(:)प्रतन्यते ॥३३४॥

ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ
निश निता शप्र निसं । इति सुमुख्या[२] उपोहनम् ।
ऽ ऽऽऽ ऽ ऽऽऽ ऽ ऽऽऽ ऽ ऽऽऽ ऽ ऽऽऽ ऽ ऽऽऽ ऽ ऽऽऽ ऽ ऽऽऽ
आनिविश आनिविता आनिविप्र आनिविसं आनिविश आनिविता आनिविप्र आनिविसं
इति सुमुखी ॥४॥

तिसृष्वेतासु विज्ञेया विशालावदुपोहने ।
वर्णा आद्यन्तगा मध्ये लघवः स्युः क्रमादिमे ॥३३५॥

अष्टादशास्तथा द्वात्रिंशतिः षड्विंशतिस्तथा ।
ते चोक्ता ब्रह्मणा पूर्वं नियताः श्रेयसे यथा ॥३३६॥

क्षुण्टुमादौ क्ष(ज)गतिय ततो विलतिका(वलिकिता)इति ।
ततो दिगिनि(दि)गीत्येते [३]ततस्तितिकुचा इति ॥३३७॥

कनिष्ठासरिते ज्ञेया वर्णास्तितिक्षलाः पुनः ।
लयान्तरेऽधिका ज्ञेया मध्यमासारितेऽधिकाः ॥३३८॥

वर्णा(:) कुचझला ज्येष्ठेऽधिकास्तितिकुचा इति ।
चतस्रः खण्डिका एता यथालक्षणलक्षिताः ॥
यथोक्तेनैव तालेन [४]गातव्या वा ध्रुवेण वा ॥३३९॥

इति चतस्रः [५]खण्डिकाः ॥
एताः क्रमेण निर्दिष्टाः परिवर्त्तं विनापि च ।
भगवान् भरतस्त्वासां परिवर्त्तान् दशावदत् ॥३४०॥

---

[१] A. प्रस्तारो यथोच्यते ।　　[२] B. सुमुख्यामुपोहनम् ।
[३] A. B. तदं तितिविचा ।　　[४] B शातव्या ।
[५] S. R. कण्डिका all throughout.

[1]सद्वात्रिच्छतं चात्र कलानां स्याद्यथाविधि ।
कलानामक्षराणां च लयस्य च विवर्द्धनात् ॥३४१॥

यतो(?) स्ववर्द्धमानत्वमभाषन्त पुरातनाः ।
अपरे तु चतु(प्)पक्षं परिवर्त्तं जगुर्यथा ॥३४२॥

विशाला संगताद्या च सुनन्दा संगताविमा ।
सुमुखी च सुनन्दाद्या विशालाद्या च संगता ॥३४३॥

अस्मिन् परिवर्त्तपक्षे तु खण्डिकानां विशालासंगताद्येति क्रमेण प्रस्तारो ज्ञेयः ।

इति खण्डिकावर्द्धमानम् ॥

आसारितानां मध्येऽयो वर्द्धमानं वदाम्यहम् ।
वर्द्धमाननिदानत्वादासारितचतुष्टयी ॥३४४॥

भासतेऽय तद्वदियं तत्तदाभासतामगात् ।
सोपोहनं स्वतालेन युक्तमन्तकलावियुक् ॥३४५॥

खण्डिकान्त्यकलार्द्धेनोपेतं बालं(?)यदा भवेत् ।
तदा [2]कनिष्ठाभासन्तु वर्द्धमानं निगद्यते ॥३४६॥

विशालाया नव कला यदाष्टादशधा कृताः ।
तदोक्तेन [3]प्रकारेण प्रकटीक्रियते ह्यदः ॥३४७॥

ऽऽऽऽऽ
यथा । शताशतासं । इत्युपोहनम् ।

।।।।। ।। ।। ।। ।। ।। ।।
शताशतासं । ताश ताश तासं ताश ताश तासं ।

इति कनिष्ठा(सारिता) भासं वर्द्धमानम् ।

संगतायाः कलाषट्कमादौ कृत्वा प्रगीयते ।
विशाला चेत्तथा तद्वद्गुण्याल्लयमार्गयोः ॥
तदा लयान्तराभासं सत्तालं समुपोहनम् ॥३४८॥

ऽऽऽऽऽ ऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽऽ
शताशतासं । इत्युपोहनम् । शताशता शताशता शतासं ताशताशताशं[4] ॥ इति लयान्तरा(भा)सं । वर्द्ध(मा)नम् ॥

ननु पाता(:) सप्तदश कनिष्ठासारिते स्फुटाः ।
अस्मिन्नवकला(:)साम्यं कथमत्रेति तच्छृणु ॥३४९॥

---

[1] A. B. सद्वात्रिंशत् शतं ।
[2] A. कनिष्ठाभासमिति । B. कनिष्ठाभासामिति : ।
[3] B. omits प्रकारेण ।
[4] B. स ।

गुरुं.....................कलालोपे कृते सति ।
अपचारिक(त ?)मस्येदं कनिष्ठत्वं पुरातनैः ॥३५०॥

सोपोहना सुनन्दादौ संगता सविशालिका ।
[1]मध्यासारिततालेन गीतास्तिस्रोऽपि चेद्यदा ॥
मध्यमासारिताभासं वर्द्धमानं तदा भवेत् ॥३५१॥

ऽऽऽऽऽऽऽ
शताशताप्रनिसं । इति मध्यमासारिताभासोपोहनम्

ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ
आनिविश	आनिविता	आनिविप्र	आनिविसं[2]	निशनिता
ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽऽ		
शप्रनिशं	शनिलानि	शताप्रनिसं ।	इति मध्यमासारिताभासम् ।	

सुमुख्यादौ सुनन्दाद्यो संगता सविलासिका ।
ज्येष्ठासारिततालेन गीता सोपोहना यदा ॥
तज्ज्येष्ठासारिताभासं तदा स्याद् वर्द्धमानकम् ॥३५२॥

ऽऽऽऽऽऽऽऽ
निशनितासप्रनिसं । इति उपोहनम् ।

ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ		ऽऽऽऽ		ऽऽऽऽ
आनिविश	आनिविता		आनिविप्र		आनिविसं
ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ		ऽऽऽऽ		ऽऽऽऽ
आनिविश	आनिविता		आनिविप्र		आनिविसं[3]
ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ		ऽऽऽऽ		ऽऽऽऽ
आनिविशं[4]	आनिविता		आनिविप्र		आनिविसं
ऽऽऽऽ	ऽऽऽऽ	ऽऽ	ऽऽ	ऽऽ	ऽऽऽ
निशनिता	[5]शप्रनिश	शनि	तानि	शता	प्रनिसं

इति ज्येष्ठासारिताभासं वर्द्धमानम् ।

आसारित(ा)दितानत्वे वर्द्धमानस्य चेष्यते ।
वर्द्धमानासारिताख्या भरताद्यैर्महर्षिभिः ॥३५३॥

विशाल्याद्याः प्रगीयन्ते यदा स्वैः(:)स्वैरतालकैः ।
पूर्वोक्तक्रमतो भेदश्चतुर्द्धास्य तदा भवेत् ॥३५४॥

---

[1] A मध्यमासारित० ।
[2] B. श ।
[3] B. श ।
[4] B. स ।
[5] A. adds प्र before श ।

यथाक्षरा(रं) द्विसंख्यातं त्रिसंख्यातमिति त्रिधा ।
पुनरेतानि भिद्यन्ते पुनः स्युर्मार्गतोऽपि च ॥३५५॥

षट्प्रकाराणि सर्वाणि यथा तद्वन्निरूप्यते ।
यथाक्षराविन्नितयं मार्गः(र्गे) स्याद्दक्षिणे पुनः ॥
वार्त्तिके द्वितयं ज्ञेयं चित्रे त्वेकमिहेष्यते ॥३५६॥

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
एवं प्रस्तारः । वि श नि ता श प्र नि श श नि ता नि श ता प्र नि शं । इति वर्द्धमानाभासं कनिष्ठम् ।

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
वि श आ नि वि ता आ नि वि प्र आ नि ता नि प्र आ नि वि शं ।
इति वर्द्धमानाभासं कनिष्ठम् ।

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
वि श आ नि वि ता आ नि वि प्र आ नि ता नि प्र आ नि वि सं ।
इति वर्द्धमानाभासं लयान्तरम् ।

ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ
आनिविश आनिविता आनिविप्र आनिविसं [1]निशनिता । सप्रनिसं शनितानि
ऽऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ
शताप्रनिसं । इति वर्द्धमानाभासं मध्यमासारितम् । आनिविश आनिविता आशविप्र
ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽऽ
आनिविसं आनिविश आनिविता आशविप्र आनिविसं आनिविश शताप्रनिसं
ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ
आनिविता आनिविप्र आनिविश निशनिता सप्रनिशं शनितानि ।

इति वर्द्धमानाभासं ज्येष्ठासारितम् ।

वर्द्धमानानि त्रीण्येव तत्रान्त्यद्वितये मतः ।
सर्वपदविधिस्तज्ज्ञैः स्वतन्त्रासारिताश्रयः ॥३५७॥

मार्गभेदविभिन्नत्ववर्द्धमानविमिश्रणात् ।
भेदा(:) स्युर्बहवस्तज्ज्ञैरूहनीयाः स्वबुद्धितः ॥३५८॥
इति [2]पञ्चाशद्भेदानि वर्द्धमानानि ।

वर्द्धमानं यशो वीक्ष्य वर्द्धमानगुणाकरः ।
वर्द्धमानं समतनो(द्)गीतकं गीतकोविदा(दः) ॥३५९॥

---

[1] B. confuses the प्रस्तार of मध्यमासारितम् and ज्येष्ठासारितम् ।
[2] S. R. चतुष्पञ्चाशद्भेदानि ।

[1]या (आ)द्या रोविन्दके मात्रा पाणिकाया मुख तया ।
अङ्गैरष्टभिरश्रेष्ठा वरा षोडशभि स्मृता[2] ॥३६०॥

अङ्गान्यत्र विधेयानि तत्रैवल्लोप्यके यथा ।
आकारान्तरितैरस्यां विदार्य स्यु स्तुते पदं ॥३६१॥

केवलैर्वा स्तुतिपदैराकारैरथ केवलं ।
मुखात् पर प्रतिमुख मुखवत् स्यात् पदान्तरे ॥३६२॥

तत शरीरे चत्वार उत्तरा( ) स्युर्यथाक्षरा ।
ष्टकाङ्गेन सैककेन ततो भवेत् ॥
[3]अन्येऽन्ताहरणेनेद सान्त्येनेच्छन्ति सूरय ॥३६३॥

ऽऽऽऽ आनिविप्र ऽऽऽऽ आनिविता ऽऽऽऽ आनिविप्र ऽऽऽऽ आनिविस । इति मुखम् ।

ऽऽऽऽ आनिविप्र ऽऽऽऽ आनिविता ऽऽऽऽ आनिविप्र ऽऽऽऽ आनिविस । इति प्रतिमुखम् ।

ऽ। ऽऽ ऽ। ऽऽ ।ऽ ऽ। ऽऽ ।ऽ ऽ। ऽऽ ऽऽ
सता शता सता शता शता सता शता शता सता शता शता । इति शरीरम् ।

ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ ऽऽ
निश शता शता शता शता तास । इति शीर्षकम् । इति पाणिका ।

अर्थानुवशगं पादं पदैर्लौकिकवैदिकैं ।
अष्टाक्षरार्धं छन्दोभिर्जगत्यन्तै प्रगीयते ॥३६४॥

(?)ऋकृस्यास्च कला अष्टचत्वारिंशत् प्रकीर्तिता ।
एकाक्षरा ऋगलपत्वे कलाना पूरण मतम् ॥३६५॥

स्तोभाक्षरैर्मन्त्रपदैरस( ) स्तोभाक्षरावलि ।
शण्टुमादौ जगतिय ततो [4]वलिकितेन च ॥३६६॥

तत कुचझला वर्णास्ततस्तितिझला इति ।
तत पशुपतीत्युक्त्वा वर्णा विगिनि(वि)गीत्यथ ॥३६७॥

दिर्गो(र्गो) गणपतिप्राया तिति चा(घा) इति तान पुरा ।
नियतानब्रवीत्(द) ब्रह्मा तत(·) स्तोभाक्षरावलौ[5] ॥३६८॥

ओकारश्च हकारश्च स्वरव्यञ्जनसयुत ।
त्रिकल षट्कलो वापि गानयोगे निवेशितौ ॥३६९॥

---

[1] cf S R 5 219 35 for 360 79 above

[2] A B add विसग ।

[3] A B अन्या ।

[4] A B वलतिकेय च ।

[5] The स्तोभाक्षर can be read together as follows —शण्टु जगतिय-वलिकितकुचझलतितिझलपशुपतिदिगिदिगिदिर्गोगणपतितितिघा ।

अङ्गान्यत्र निवेश्यानि प्रस्तारादीनि सप्त च ।
[1]वर्णाश्चापि साम्नः स्युर्विदार्यश्च यथारुचि ॥
[2]शोभामनतिक्रम्य स्या(त्) स्वेच्छया गानसंततिः ॥३७०॥
इति ऋचां गानविधिः ॥

अष्टाविंशत्युत्तरेण कलानां स्याच्छतेन हि ।
गाथा तत्र कलापूर्त्तिः कार्या स्तोभाक्षरैरपि ॥३७१॥
मात्रावृत्तैश्च विज्ञेयाः कलाश्च चतुरक्षराः ।
तर्यककानां बाहुल्यं विव(वि)धानामिहाल्पता ॥३७२॥
सामाङ्गानां च भूयस्त्वं वर्णालंकारगीतयः ।
यथाक्षो(स्तो)भं प्रगातव्या गाथायां मुनिशासनात् ॥३७३॥
इति गाथा ॥

अथ गीतविशेषस्य साम्नो गानं निरूप्यते ।
यथा स्याद् वैदिके भागे स्तोभानां रचना तथा ॥३७४॥
साम्नि सप्तापि चाङ्गानि प्रस्तावादीनि तद्यथा ।
प्रस्तावश्च तथोद्गीय(:) प्रतिहार उपद्रवः ॥३७५॥
निधनं पञ्चमं ज्ञेयं हिंकारोंकारकावपि ।
पूर्वेषामत्र पञ्चानां गाने स्युरभिधा इमाः ॥३७६॥
स्यादुद्ग्राहो(ऽ)प्यनुद्ग्राह. संबोधध्रुवकावपि ।
निधनं पञ्चमं तत्र क्रमादन्त्यद्वया(ये) पुनः ॥३७७॥
कलापूरग(क)ता ज्ञेया गायत्रीप्रभृति स्मृतम् ।
छन्दः संकृतिपर्यन्तमृक्सामे(म्नो)विनियोजितम् ॥३७८॥
गद्ये षण्णवति(:) प्रोक्ता(:)कला एकाक्षरास्तथा ।
अपरे(ऽ)प्टचत्वारिंशदिह प्राहुः कलाविदः ॥३७९॥
ऋचीव मन्त्रस्तोभानामिह स्यात् त्रिकलादिकम् ।
इति गानविधिं सम्यक् साम्नि सामविचक्षणः ॥
सप्ताङ्गराज्यसंपन्नः सप्ताङ्गसहितं व्यधात् ॥३८०॥
मदचतुर्दन्तनाडीभिर्वाटिकागिरिमपहीन् ।
समरे शोऽस्तनोद्राजा गीतकानि चतुर्दश. ॥३८१॥
इति श्रीराजाधिराजमहीमहेन्द्रश्रीकालसेनविरचिते संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां गीतरत्नकोशे प्रबन्धोल्लासे गीतकपरीक्षणं
प्रथमं समाप्तम् ।

---

[1] A. B. वारवन्यादि ।   [2] A. B· शोभामतिक्रमागस्या: ।

सूड-प्रबन्धा नाम द्वितीयं परीक्षणम्

येन बद्धा प्रबन्धेन सुरत्राणचतुष्टयी ।
देशीसिद्धप्रबन्धेषु सोऽधुना यतते कुतो ॥१॥

तत्र यद्गदित द्वेध मतङ्गादिमतादिह ।
विभज्य लक्ष्यते सम्यक्(इ) निबद्धमधुना मया ॥२॥

प्रबन्धो रूपक वस्तु तस्य सज्ञात्रय विदु ।
एषामभेदेऽपि भिदा लक्ष्मत स्यात् कियत्यपि ॥३॥

अङ्गै षड्भिश्चतुर्भिश्च धातुभिर्बध्यते यत ।
तत प्रबन्ध इत्युक्तो गजबन्धनबन्धुना ॥४॥

आरोप्यते गुणग्रामोपाधिक यत्र नायके ।
रामादित्वं महीभर्त्रा तद्रूपकमुदीरितम् ॥५॥

यस्मिन् वसन्ति नियत धातवोऽङ्गानि कानिचित् ।
तद्वस्तुध्वनिमुख्येन तद्वस्तु परिकीर्तितम् ॥६॥

[1]धातु पञ्चविधस्तत्र प्रबन्धावयवाभिध ।
उद्ग्राह आद्यभाग स्यात्ततो मेलापकध्रुवौ ॥७॥

अन्तराभोगसज्ञौ च, लक्ष्मैषा प्रागुदाहृतम् ।
यदन्तरप्रतिज्ञेयात्(द्) धातु पञ्चविधो भवेत् ॥८॥

तत्त्व सालगसूडस्थे तस्मिन् प्रागेव दर्शितम् ।
धारणाद्गीतदेहस्य धातु(सु) तेषां बुधै स्मृता(त) ॥९॥

प्रबन्धोऽपि त्रिधा द्वित्रिचतुर्धातुयुजो क्रमात् ।
तत्र मेलापका-[2]भोगौ न भवेता द्विधातुके ॥१०॥

त्रिधातुके प्रबन्धे तु स्वेच्छयैकस्तयोर्मत ।
एतावुद्ग्राहकध्रुवौ तु धातू नित्य व्यवस्थितौ ॥११॥

स्वर पद च बिरुद ताल पाटश्च तेनक ।
अङ्गानि षड् भवन्त्यस्य प्रबन्धस्याङ्गिनो यथा ॥१२॥

---

[1] cf S R 4 7-14 for 7-16 above

[2] B मेलापको भागौ ।

एतच्चरणहेतुत्वाच्चरणौ स्वरतालकौ ।
पाटाश्च बिरुदं चैव प्रबन्धस्य करौ मतौ ॥१३॥

मृदङ्गादौ यतः पाटाक्षराणि स्युः कराहतेः ।
बिरुशब्दं विरुद्धार्थं महाराष्ट्रा(:) प्रचक्षते ॥१४॥

तद्दातीति बिरुदं संभवेत् करसंयुतम् ।
अत करामिधा धत्तस्ते तेनपदसंज्ञिते ॥१५॥

नेत्रे [1]तस्य विनिर्दिष्टे प्रबन्धार्थप्रकाशनात् ।
तेनेति तत्पदेनेह वाच्यं ब्रह्माभिधीयते ॥१६॥

संस्कृतप्राकृतापभ्रंशान्तकत्वात् त्रिधा पदम् ।
प्रकाशस्य च साधर्म्यादितयोर्नेत्रतोदिता ॥१७॥

[2]षडङ्गादिद्विपङ्क्तान्तप्रबन्धानां क्रमादिमा ।
मेदिन्यथानन्दिनी च दीपनी पावनी तथा ॥१८॥

तरावल्ली(ली) तु पञ्च स्युर्जातयो भारते मते ।
कोहलस्य मते तावत् श्रुतिर्नीतिस्तथैव च ॥१९॥

सेना च कविता चैव चम्पूः पञ्चेति सम्मता ।
सनिर्युक्त इति ख्यातः छन्दस्तालादिसंयुतः ॥२०॥

स एव स्यादनिर्युक्तस्तद्विरुद्धसमाश्रयः ।
सूडालिविप्रकीर्णाख्यभेदात्ते त्रिविधा(:) पुनः ॥२१॥

सूडोऽपि त्रिविधः शुद्धमिश्रसालगभेदतः ।
उद्देश(:) क्रमतस्तेषां क्रियते कृष्णभूभुजा ॥२२॥

एला च करण ढेङ्की वर्तनी झोम्बडी तथा ।
लम्भरासावेकतालीत्यष्टभिः क्रमयोजितैः ॥२३॥

शुद्धसूडः समादिष्टः, पञ्चधा तं तु केचन ।
अत्युत्तमोत्तमौ मध्यो जघन्यातिजघन्यकौ ॥२४॥

अष्टभि· सप्तभि. षड्भि· पञ्चभिश्च यथाक्रमात् ।
चतुर्भिरपि तत्रैलादिकैकस्य ग्रहाणतः ॥२५॥

---

[1] B. नेत्रेस्य ।

[2] cf S. R. 4. 19-24 for 18-23 above.

भवन्ति भेदाः पञ्चेति केचिदिच्छन्ति कुत्रचित ।
करण प्रथम केचिद्वृत्तरादिषु मन्वते ॥२६॥

[1]एलाभिधानां प्रथममथ सालग उच्यते ।
ध्रुवश्च मण्ठकश्चैव प्रतिमण्ठो नि( )सारुक ॥२७॥

अड्डतालश्च रासश्चायैकतालीत्यनुक्रमात् ।
अथ मिश्रप्रबन्धाना नामानि व्याहरामहे ॥२८॥

दशावतारकीर्तिधवलः ॥१॥ हरिविजयमङ्गलाचार ॥२॥
माधवोत्सवकमलाकरः ॥३॥ सामोदवामोदरभ्रमरपाद ॥४॥
मधुरिपुरत्नकण्ठिका ॥५॥ अक्लेशकेशवकुञ्जरतिलक ॥६॥
मुग्धमधुसूदनहंसक्रीड ॥७॥ हरिवल्लभाशोकपल्लव ॥८॥
स्निग्धमधुसूदनरासावलय ॥९॥ हरिसमुदयगरुडपदा ॥१०॥
साकाङ्क्षपुण्डरीकाक्षभ्रमरदूतः ॥११॥ धन्यवैकुण्ठकुङ्कुम ॥१२॥
हरिशरणकदलीपत्र(म्) ॥१३॥ हरिरमितचम्पकशेखरः ॥१४॥
हरिरसमन्मथतिलकः ॥१५॥ नारायणमदनावास ॥१६॥
लक्ष्मीपतिरत्नावली ॥१७॥ अमन्दमुकुन्दमकरन्दः ॥१८॥
चतुरचतुर्भुजरागराजिचन्द्रोद्योत ॥१९॥ हरिहारतालराजिजलधरविलसितः ॥२०॥
तालरागार्णवमुरारिमङ्गलकुसुमलता ॥२१॥ सानन्दगोविन्दरागश्रेणिकुसुमास्तरण ॥२२॥
मधुरिपुमोदविद्याधरलीलः ॥२३॥ सुरतारम्भचन्द्रहास ॥२४॥
कामतृप्तिकामहासः ॥२५॥ पौरुषरसप्रेमविलास ॥२६॥
कामादभुताभिनवमृगाङ्कलेखा ॥२७॥ प्रीति(त)पीताम्बरतालश्रेणिमुक्ताफलाभिध ॥२८॥

अष्टाविंशतिरेतेऽत्र प्रबन्धा( ) कृष्णभूभुजा ।
स्वोपज्ञगीतगोविन्दमिश्रसूडे [2]प्रपञ्चिता ॥२९॥

[3]आलिक्रमप्रबन्धानामुद्देशोऽथ प्रतन्यते ।
पञ्चतालेश्वरस्तालार्णवो रागकदम्बक ॥३०॥

स्वरार्थो मातृका गद्य दण्डको ध्वनिकुट्टिनी ।
आर्या गाथा द्विपथको वर्णो वर्णस्वरो घटः ॥३१॥

कैवालो(डो) गजलीला च हयलीलाङ्कचारिणी ।
स्तव( ) सुप्रकाशश्च वृत्त हरिविलासकः ॥३२॥

---

[1] cf S R 4 313

[2] B प्रकीर्तिता ।

[3] cf S R 4 24 33 for 30 42 above

द्विपदी तोटकश्चक्रवालः सरभलीलकः ।
कलहंसाभिधः क्रौञ्चपदाख्य(:) कन्दनामकः ॥३३॥

रससन्दोहनामाथ राजचूडामणिस्तथा ।
एते त्रिंशत् समाख्याता(:) प्रबन्धा आलिसंश्रयाः ॥३४॥

यद्येलादिप्रबन्धस्थः कश्चनैषु प्रगीयते ।
तदालिक्रमगः सोऽपि गीयते तद्विवेचकैः ॥३५॥

अथैकैकत्वगानार्हान् प्रकीर्णान् कतिचिद् ब्रुवे ।
श्रीरङ्गः श्रीविलासश्च पञ्चाननचतुर्मुखौ ॥३६॥

सुदर्शनः स्वराङ्कः श्रीवर्द्धनो हर्षवर्द्धनः ।
सिंहलीलो हंसलीलो वीरश्री(:) स्तवमञ्जरी ॥३७॥

प्रतापवर्द्धनो वीरः शृङ्गारो रणरञ्जकः ।
सुधासागरशृङ्गारविलासौ शुकनर्तनौ ॥३८॥

त्रिपदी षट्पदी वस्तु विजयस्त्रिपदाह्वयः ।
चतुष्पदी पञ्चभङ्गिरुमातिलककन्दुकौ ॥३९॥

त्रिभङ्गिर्झम्बडं चन्द्रकलाख्यो वदनाह्वयः ।
धवलो मङ्गलाचारो मङ्गलश्चतुरङ्गकः ॥४०॥

चच्चरी पद्धडी चर्या विजयश्च वदन्तिका ।
ॐवि (ओवी)लोली ढोल्लरी च धम्माली राहडीति च ॥४१॥

पञ्चचत्वारिंशदिमे प्रकीर्णा(:) स्युः प्रबन्धकाः ।
अथोद्देशक्रमादेषां सम्यक्(ग्) लक्ष्माभिधास्यते ॥४२॥

बृहद्देश्यादिकान् ग्रन्थान् पर्यालोच्येह तत्त्वतः ।
तत्सामान्यविशेषाभ्यामुदाहृतिपुरःसरम् ॥४३॥

लक्ष्यते लक्ष्मतत्त्वज्ञतोषायैला किलायता ।
एकधातुर्द्विखण्डश्च तत्राद्यश्चरणोऽभवेत् ॥४४॥

वर्णसाम्यविचित्रोक्तिविशदस्तदनन्तरम् ।
कार्यः प्रयोगो गमकसंदर्भैरुपलक्षितः ॥४५॥

[1]ततः पदत्रयं तस्मिन् कार्यं पल्लवसंज्ञितम् ।
विलम्बितलये तत्र द्विपदेऽथ तृतीयकम् ॥४६॥

[1] cf. S. R. 4. 34-36 for 46-49 above.

द्रुतमानेन गातव्यमेव पादद्वय परम् ।
उद्ग्राहे तु तुल्यधातु स्यात् किन्तु पादे तृतीयके ॥४७॥

पदत्रय पल्लवाख्य न स्यादन्य प्रकल्पयेत ।
साम्बोधकपदैर्युक्त प्रयोग तस्य चाभिधाम् ॥४८॥

मेलापक इति प्राहुर्भोजराजादिसूरय ।
अथ ध्रुवाभिधो धातुस्तत्र द्वे तुल्यधातुनी ॥४९॥

पदे तृतीयमन्येन धातुना स्यात् पद तथा ।
त्रयमेतदनुप्रासविभूष्य   भूषयेदमुम् ॥५०॥

स्तुत्यनाम्ना लयस्तस्मिन् विधातव्यो विलम्बित ।
अत्र स्थाय्यादिवर्णेषु यो विशेषो विपश्चिता ॥५१॥

रागविन्यासवैचित्र्यजनित स निगद्यते ।
धातुशब्देन तद्भेदा बहवस्तत्र तत्र च ॥५२॥

रागसघट्टनाधर्मैस्ते ज्ञेया रत्नतत्त्ववत ।
रागानुभवनिष्णातै स्वरभेदविवेचकै ॥५३॥

अथ प्रबन्धनिर्मातुरभिधानविजृम्भितम ।
गीत्वा(ऽऽ)भोग सकृन्न्यस्येत पुनर्गीत्वा ध्रुवाभिधम ॥५४॥

आभोगे केचिदिच्छन्ति वणस्य विरुदावलिम् ।
सामादन्यो प्रहस्ताल एलाया परिकीर्तित ॥५५॥

[1]मण्ठद्वितीयिक कालप्रतितालेषु कश्चन ।
वर्णन शौर्यधैर्यादिगुणग्रामस्य चेष्यते ॥५६॥

एलासामान्यलक्ष्मैतद्राजवाहनसम्मतम् ।
षोडशास्या पदानि स्युरुद्ग्राहे तानि षट पुन ॥५७॥

तावन्ति पल्लवाख्यानि मेलापस्यैकक परम ।
पदत्रय ध्रुवे खण्ड पदशब्देन गीयते ॥५८॥

केचिन्मेलापक हित्वा क्षिप्त्वा(ऽऽ)भोग पदात्पदे ।
जगुस्तावन्ति नैवेद राजवाहनसम्मतम् ॥५९॥

[2]अकारेकारलेष्वत्र वर्णोष्वेषु यथाक्रमम् ।
[3]श्रीशकामश्रियो नित्य निवसन्ति यतस्तत ॥६०॥

---

[1] cf, S R 4 40   [2] cf S R 4 42

[3] A श्रीशकामिश्रयो B श्रीशकामिश्रिया ।

ऐहिकामुष्मिकफलां वदन्त्येलां पुराविदः ।
अविष्णुरीमहालक्ष्मीरेतयोर्मिथुनं यतः ॥६१॥

ला(ले)ति प्राहुरतः केचिदेलामीप्सितकामदाम् ।
[1]तत्पदानां षोडशानां वच्मि नामान्यनुक्रमात् ॥६२॥

[2]काम(ो)मन्मथवच्चेति पूर्वखण्डद्वयाभिधे ।
पल्लवत्रिपदी कान्तजितमत्ताभिधा मताः ॥६३॥

विकारी चैव मान्याता द्वितीयेऽङ्घ्रौ पदाभिधे ।
सुमतिश्च तथा शोभी सुशोभीति पदत्रये ॥६४॥

पल्लवाख्ये भिधा(दे) प्राहुर्द्वे गीतकोचिताभिधे ।
तृतीयां(ये) ह्रस्वपदयोर्मेलापकपदस्य तु ॥६५॥

वि(सु)चित्रसंज्ञा ध्रुवके वासवोऽथ मृदुस्तथा ।
विचित्र इति संज्ञाः स्युः पदानां त्रितये पृथक् ॥६६॥

एवं षोडशसंज्ञाः स्युर्ये तु मेलापकाभिधम् ।
नेच्छन्ति पदसंज्ञायां तन्मते स्याद्विचित्रतः ॥६७

तृतीयं ध्रुवगं चान्यदन्त्यमाभोगगं पदम् ।
पदान्येवं षोडशाना देवता वच्मि तत्त्वतः ॥६८॥

पद्मालया पद्मिणी च रञ्जनी सुमुखी शची ।
वरेण्या वायुवेगा च वेदिनी मोहिनी जया ॥६९॥

गौरी ब्राह्मी च मातङ्गी चण्डिका विजयाभिधा ।
चामुण्डेति समाख्याता हरं पञ्चदशं परे ॥७०॥

पदान्येलासु सर्वासु संत्यज्याद्यानि यद् क्रमात् ।
मान्याताद्विषु[3] पादेषु स्युः प्राणा दश दशस्विमे ॥७१॥

समानो मधुरः सान्द्रः कान्तो दीप्तः समाहितः ।
अग्राम्यः सुकुमारश्च प्रसन्नोजस्विनावियिति ॥७२॥

---

[1] cf. S. R. 4 43-52 for 62-80 above

[2] A. कामवान्मपवाच्चेति । B कामवान्मपयान्चेति । कामश्च मपवच्चेति can also be a possible reading. S R. reads काममन्मथवत् ।

[3] One syllable is extra in this line. Reading as मान्यातादि-पदेषु स्युः or omission of स्युः can rectify the metre.

मध्यस्थानस्थितैर्वर्णै(:) क्रियाद्भिर्व्यञ्जितो ध्वनि ।
मन्द्रतारान्तरगत समाना सद्भिरुच्यते ॥७३॥

मधुर' स तु विज्ञेयो यस्तारस्थानकेऽपि सन् ।
श्रोतृचित्ताह्लादकरो ध्वनिर्ध्वनिविदावरं ॥७४॥

तारस्थानगतो गाढबन्धवर्णगणाश्रय ।
प्राणाभिधो रवो ज्ञेय म सान्द्रश्च मनीषिभि ॥७५॥

त्रिस्थानगतिसम्पूर्णश्रोतृपीयूषपेशल ।
नाद' कान्त इति ज्ञेय कान्तवर्ण(ै) जनप्रिय ॥७६॥

यो रागव्यञ्जको नादस्तारस्थान[1]-स्थितोऽपि सन् ।
दीप्तत्वाद् दीप्त इत्युक्तो रागतत्त्वविवेचकं ॥७७॥

न पौनरुक्त्यमाशङ्क्य तारस्थानगता व्रत ।
यतोऽत्र गाढबन्धस्य नियमो नाक्षराश्रय ॥७८॥

समूर्च्छनस्थायिवर्णेषु नाद प्रोक्त समाहित ।
य सचारिषु वर्णेषु स्थित कर्णरसायनम ॥७९॥

स नादोऽग्राम्य इत्युक्तो बुधैरग्राम्यकर्मभि ।
नादाक्षरगता(ऽ)वृत्तिरग्राम्य इति केचन ॥८०॥

वर्णेषु मूर्च्छनाया च य कोमल(ै)मत स्वन ।
तमाह सुकुमाराख्य कुमारसमविक्रम ॥८१॥

स्वरस्थानपदादीना य प्रसादमुपागत ।
सम्प्रसाद( ) परस्येषु रव प्राह प्रसन्नकम् ॥८२॥

निबिडाक्षरबन्धत्वात् त्रिषु स्थानेषु दीप्यते ।
एव भाव' स[2] ओज स्यादोजस्वी तद्युतो रव' ॥८३॥

स[3]श्वासभूयानोजस्वीत्येके प्राणविदो विदु ।
अनुस्वन' स्वरूप' सन् प्रबन्धपदगामिभि' ॥८४॥

उपाधिभिरभिव्यक्त' स्थानत्रितयवर्तिभि' ।
प्रीणयञ्जनचेतासि प्राण इत्युच्यते रव' ॥८५॥

उपाधिभि प्रोक्तरूपैर्नानात्वारोपतो रवे ।
प्राणसज्ञा दशविधे गदिता कृष्णभूभुजा ॥८६॥

---

[1] A ०स्थानास्थितो० ।
[2] A B एव भावस्ततोज ।
[3] A B ससासभूयानोज० ।

रागोऽत्र टक्को हिन्दोलस्तथा मालवकैशिकः ।
ककुभश्चेति चत्वार एते चतसृषु क्रमात् ॥८७॥

स्थानेऽत्र टक्करागस्य श्रीरागं ब्रुवते परे ।
[1]गणमात्रावर्णदेशछन्दोवस्तुविशेषणात् ॥८८॥

एला स्यात् षड्विधा तत्र गणरूपं निरूप्यते ।
गणः संघो वर्णमात्रामिश्रभेदात् स तु त्रिधा ॥८९॥

वर्णास्तु द्विविधास्तत्र गुरुलघ्वादिभेदतः ।
तद्भेदः छन्दउल्लासे सप्रपञ्चो निरूपितः ॥९०॥

[2]एवं या जायते काचित् सा गणैला प्रकीर्त्तिता ।
सा तु स्यात् त्रिविधा शुद्धा संकीर्णा विकृतेति च ॥९१॥

नादावत्यादिभेदेन शुद्धा ज्ञेया चतुर्विधा ।
नादावती तथा हंसावती नन्दावतीति च ॥९२॥

भद्रावतीति, तासां च क्रमाल्लक्षणमुच्यते ।
आसु यो नियमः प्रोक्तो मतङ्गाद्यैर्गणादितः ॥९३॥

स आद्यचरणस्यात्र पदद्वयसमाश्रयः ।
पदद्वयानन्तरतः स्वेच्छया गणकल्पनम् ॥९४॥

नान्ताः स्युः पञ्च भगणा नादावत्यां तथा पुनः ।
तालो मण्ठष्टक्करागः श्रीरागो वा निबध्यते ॥९५॥

ऋग्वेदजा विप्रजातिः पाञ्चालीरीतिसंश्रया ।
कैशिकीवृत्तिका श्वेता शृङ्गाररसरञ्जिता ॥
भारत्याः प्रीतिजननी भारतीसेवकोदिता ॥९६॥

॥ इति नादावती ॥१॥

हंसावती स्याद्भगणैः पञ्चभिः सगणान्तकैः ।
तालो द्वितीयो राग(ः) स्याद्धिन्दोलो वृत्तिरत्र वा ॥९७॥

भवेदारभटी रीतिर्लाटी रौद्रो रसः स्मृतः ।
यजुर्वेदसमुद्भूता क्षत्रिया वर्णतोऽरुणा ॥९८॥

चण्डिकाप्रीतिजननी मेधिदिग्यन्दोलतस्यतः ।
थान्तं रागमिच्छन्ति हंसावत्यामपीतरे ॥९९॥

॥ इति हंसावती ॥२॥

[1] cf. S R. 4. 53-54 for 88-90 above.
[2] cf. S R. 4. 60-75 for 91-103.

जगणान्तैः पञ्चभिः स्यात्तगणैः प्रतितालतः ।
वृत्तिः स्यात् सात्वती रीतिर्गौडी वीरो रसस्तया ॥१००॥

सामवेदोद्भवा पीता वैश्या मालवकैशिके ।
रागे नन्दावतीन्द्राणीप्रीतये तद्विदोदिता ॥१०१॥

॥ इति नन्दावती ॥३॥

पञ्चभिर्मगणैर्यन्तैरेला भद्रावती मता ।
रागे तु ककुभे ताले कङ्कालेऽथर्ववेदजा ॥१०२॥

कृष्णवर्णा शूद्रजातिर्वैदर्भीरीतिरञ्जिता ।
भारतीवृत्तिरुचिरा रसे बीभत्सनामनि ॥
वाराहीप्रीतये ज्ञेया गानयोगविचक्षणैः ॥१०३॥

॥ इति भद्रावती ॥४॥

नन्वत्र वृत्तिशब्देन वर्णनीयोपबृंहकाः।
अनुप्रासाः पृथक्(ग्) यत्र वर्त्तन्ते साभिधीयते ॥१०४॥

दीप्तमध्यमृदुप्रायैर्वर्णोपाधिभिरिष्यते ।
उपनागरिका ग्राम्याभिधा नागरिकेति च ॥१०५॥

तस्यास्त्रिधत्वमेतस्या रीतिरप्यपराभिधा ।
उपनागरिका गौडी ग्राम्या पञ्चालिका मता ॥१०६॥

वैदर्भी स्यान्नागरिकेत्येवं सति यदुच्यते ।
हंसावत्यां रीतिरेषा लाटी [1]सा कथमुच्यताम् ॥१०७॥

कथ्यतेऽत्र समासेन वैदर्भीप्रमुखास्तु याः ।
वर्णभेदेन गदिता अनुप्रासविशेषतः ॥१०८॥

तत्र तालाद्यभेदेन पदानुप्राससंश्रया ।
लाटदेशप्रियत्वाच्च वृत्तिर्लाटी निगद्यते ॥१०९॥

एवं सति न भेदोऽभूद्वृत्तिरीत्योर्भवन्मते ।
श्रूयतामेतयोर्भेदनिबन्धमवधानतः ॥११०॥

कैशिक्यारभटी वृत्तिः सात्त्वती भारतीति च ।
वृत्तिरन्येयमुदिता साभिधेयगुणाश्रया ॥१११॥

यथा संघट्टनां प्राप्य रसानां स्युः प्रकाशकाः ।
अभिनेयदशां प्राप्य ते वृत्तित्वेन कीर्त्तिताः ॥११२॥

---

[1] A. B. साकतमोच्यताम् ।

प्रबन्धेषु पुनर्वृत्तिर्योपयोगमुपव्रजेत् ।
तन्निबन्धनरूपस्य स्वरूपं शृणु तत्त्वतः ॥११३॥

शब्दोपवृत्तिनार्थानां धर्मसंग्राहकोऽस्ति यः ।
तस्य वृत्तिरमुदितं कालसेनेन भूभुजा ॥११४॥

॥ इति शुद्धसाचतुष्टयम् ॥

एतासां षड्यो भेदाः संशोधाः संस्वरान्विताः ।
[1]तत्सप्तत्यालिङ्गयात् पृथक्त्वेन [2]न वर्णिताः ॥११५॥[3]

अष्टावनीयुते मित्र आद्या गणविस्तरः ।
नारायणादिकाः शुद्धा भजन्ते विकृतिं यथा ॥११६॥

अथ पञ्चगणयुते विस्तारः कीर्तितो गणे ।
गणानां प्रथमादीनां विस्तारात् पञ्चमावधि ॥११७॥

प्रत्येकं ताः पञ्चविधा मालवी संगता तथा ।
त्रेता च चतुरा बाला तथैव(क)-जनवंहृतात् ॥११८॥

बालवी संगताख्या च विकृतेर्गणयोर्द्वयोः ।
गणत्रयाच्च विकृतेस्त्रेताख्या चतुरा पुनः ॥११९॥

तच्चतुर्णां स्याद्विकृतेः पञ्चानां बालसंज्ञका (संज्ञिता) ।
तत्र स्याद् मालवी पञ्चविधा रामा मनोरमा ॥१२०॥

उत्तमा [4]शान्त(शान्ता) संज्ञा च मालवा भेदि संज्ञिता ।
एवं च बालवी[5]पञ्चत्वस(गण)भेदोऽस्मान्मते ॥१२१॥

गणपर्यविस्तारेण संदर्श्य प्रकाशते ।[1]

गणा सप्तचतुर्मात्रा लघ्वन्ताश्चेत्(द्) यदा तदा ।
मात्राहंसावतीत्युक्तार्जुनसम्मतवेदिना ॥१४९॥
॥ इति मात्राहंसावती ॥

लघ्वन्तका गणा सप्त चतुर्मात्रा यदा तदा ।
मात्रानन्दावती प्राह धनञ्जयमतानुग ॥१५०॥

गणाष्टक चतुर्मात्रमन्तस्फूर्जत्त्रिमात्रकम् ।
मात्राभद्रावतीकर्तुं जगत्कर्तृगणोदितम् ॥१५१॥
॥ इति मात्राभद्रावती ॥
॥ इत्यर्जुनोक्तमात्रैलाचतुष्टयम ॥

मात्रैलाना चतसृणां त्रिष्वङ्घ्रिषु यदा भवेत् ।
एकद्वित्रिचतुष्पञ्चमात्रावृद्धिस्तदा पुन ॥
एता विचित्रपूर्वा( ) स्यु( ) श्वेतवाहनसम्मता ॥१५२॥
॥ इत्यर्जुनोक्त विचित्रमात्रैलाचतुष्टयम् ॥

मतङ्गोऽपि च [1]मात्रैलाचतुष्टयमभाषत ।
रते कामा च बाणा च चन्द्रा लेखा रवे परे (गणे परे) ॥१५३॥

अश्विरामैर्युगरसै ऋतुनन्दैरनुक्रमात ।
वसुदस्त्रेन्दुभिश्चैताश्चतस्र स्यु कला( ) करे ॥१५४॥

आद्ये पादे द्वितीये च यस्या रुद्रकला पृथक् ।
तृतीये दिङ्मिता सा स्याद्रतिलेखा रतेगणे ॥१५५॥

कामलेखा कामगणे पादयोराद्ययो पृथक् ।
मात्रा द्वाविंशति शेषे चरणे यत्र विंशति ॥१५६॥

युग्मवह्निमिता मात्रा यस्या प्रत्यङ्घ्रिसंस्थिता ।
बाणलेखा बाणगणे सा बाणा रिगणोदिता ॥१५७॥

चन्द्रलेखा मिश्रगणे तस्या ब्रूम कलाविधिम् ।
आद्यपादद्वये वह्निवेदमात्रा( )पृथक पृथक् ॥
दस्रवेदास्तृतीयेऽङ्घ्रावित्येता सम्यगीरिता ॥१५८॥
॥ इति मतङ्गोक्तरतिलेखादिमात्रैलाचतुष्टयम् ॥

अथैते नन्दिनी नाम चित्रिणीति क्रमात्(द्) ब्रुवे ।
तृतीयपादग लक्ष्म यदि स्याच्चरणेऽग्रिमे ॥१५९॥

---

[1] cf S R 4 96 99 for 153 58 above

नादावत्यां संगता स्यात् त्रिविधा वासवी द्विधा ।
व्योमजा वारुणी व्योमवारुणी चेति संगता ॥१३७॥

एला रगणयोगेन वह्निजा वारुणी तथा ।
गणद्वयसमावेशात् प्राग्वदत्र प्रजायते ॥१३८॥

तृतीया वातसाविश्री भेदमन्त्यं विना मता ।
हंसावत्यां संगता स्यात् त्रिविधा वासवी द्विधा ॥१३९॥

व्योमजा [1]वारुणी व्योमवारुणी चेति संगता ।
तगणस्य प्रतिक्षेपात्(द्) व्योमजा संगता भवेत् ॥१४०॥

यगणस्य समावेशात्(द्) वारुणीत्यभिधीयते ।
तगणे यगणे क्षप्ते सा भवेद् व्योमवारुणी ॥१४१॥

द्वाभ्यां भिदाभ्यां द्विविधा वासव्यन्त्यां भिदां विना ।
एवं शैलसुताप्रोक्ता भेदाः पञ्चदशोदिताः ॥१४२॥
॥ इति पार्वतीमते पञ्चदशैलाभेदाः ॥

विकृता एवमेवोक्ता भेदा अष्टोत्तरं शतम् ।
[2]मात्रागणैर्या रचिता सा मात्रैला प्रकीर्त्तिता ॥१४३॥

मात्रारूपं मया पूर्वं छन्दउल्लास ईरितम् ।
मात्रासंख्या-परिक्लृप्ता मात्रैला स्याच्चतुर्विधा ॥१४४॥

[3]तत्राद्येन्दुमती ज्योतिष्मती चैव नभस्वती ।
ततो वसुमतीत्येताश्चतस्रो नन्दिनोदिता ॥१४५॥
॥ इति नन्दिमते मात्रैलाचतुष्टयम् ॥

[4]अत्र या वर्णगणजा नादावत्यादयो मताः ।
मात्रागणैर्विरचिता इन्दुमत्यादयश्च याः ॥१४६॥

ताः स्वस्वगणभङ्गेन चतुर्मात्रीकृतैर्गणैः ।
मात्रानादावतीमुख्या(श्)चतस्र(:) स्युरिमाः क्रमात् ॥१४७॥

गणाः पञ्च चतुर्मात्रा[5](स्)त्रिमात्रोऽन्ते यदा तदा ।
मात्रानादावती नाम सा भवेदर्जुने मते ॥१४८॥
॥ इति मात्रानादावती ॥

---

[1] A. B. धरणी । [2] cf. S. R. 4. 95.
[3] cf. S. R. 4. 99-100
[4] cf. S. R. 4. 102-104 for 146-52 above.
[5] A. B. चतुर्मात् ।

गणा सप्तचतुर्मात्रा लघ्वन्ताश्चेत्(द्) यदा तदा ।
मात्राहंसावतीत्युक्तार्जुनसम्मतवेदिना ॥१४९॥
॥ इति मात्राहंसावती ॥

लघ्वन्तका गणा सप्त चतुर्मात्रा यदा तदा ।
मात्रानन्दावती प्राह धनञ्जयमतानुग ॥१५०॥

गणाष्टक चतुर्मात्रमन्तस्फूर्जत्त्रिमात्रकम् ।
मात्राभद्रावतीकर्तृ जगत्कर्तृगणोदितम् ॥१५१॥
॥ इति मात्राभद्रावती ॥
॥ इत्यर्जुनोक्तमात्रैलाचतुष्टयम ॥

मात्रैलाना चतसृणां त्रिष्वङ्घ्रिषु यदा भवेत् ।
एकद्वित्रिचतुष्पञ्चमात्रावृद्धिस्तदा पुन ॥
एता विचित्रपूर्वा( ) स्यु( ) श्वेतवाहनसम्मता ॥१५२॥
॥ इत्यर्जुनोक्त विचित्रमात्रैलाचतुष्टयम ॥

मतङ्गोऽपि च [1]मात्रैलाचतुष्टयमभाषत ।
रते कामा च बाणा च चन्द्रा लेखा रवे परे (गणै परै) ॥१५३॥

अब्धिरामैर्युगरसै ऋतुनन्दैरनुक्रमात् ।
वसुदस्रेन्दुभिश्चैताश्चतस्र स्यु कला( ) करै ॥१५४॥

आद्ये पादे द्वितीये च यस्या रुद्रकला पृथक् ।
तृतीये दिङ्मिता सा स्याद्रतिलेखा रतेर्गणै ॥१५५॥

कामलेखा कामगणै पादयोराद्ययो पृथक् ।
मात्रा द्वाविंशति शेषे चरणे यत्र विंशति ॥१५६॥

युग्मवह्निमिता मात्रा यस्यां प्रत्यङ्घ्रिसंस्थिता ।
बाणलेखा बाणगणै सा बाणा रिगणोदिता ॥१५७॥

चन्द्रलेखा मिश्रगणै तस्या ब्रूम कलाविधिम् ।
आद्यपादद्वये वह्निवेदमात्रा( )पृथक पृथक् ॥
दस्रवेदास्तृतीयेऽङ्घ्रावित्येता सम्यगीरिता ॥१५८॥
॥ इति मतङ्गोक्तरतिलेखादिमात्रैलाचतुष्टयम् ॥

अथैते नन्दिनी नाम चित्रिणीति क्रमात्(द्) ब्रुवे ।
तृतीयपादग लक्ष्म यदि स्याच्चरणेऽग्रिमे ॥१५९॥

---

[1] cf S R 4 96 99 for 153 58 above

शेषमङ्घ्रिद्वयं प्राग्व(द्) द्वयोरनियतैर्गणैः ।
रतिलेखाकामलेखेत्येवं मात्रैलयोरिह ॥
तदा संज्ञाद्वयं प्रोक्तं नन्दिन्यादि महीभुजा ॥१६०॥
॥ इति मात्रैलाद्वयम् ॥

कैश्चिच्चित्रा विचित्रा वेत्येवमेलाद्वयं क्वचित् ।
तद्बाणचन्द्रलेखाभ्यां न पृथक् सम्यगीक्षते ॥१६१॥
॥ इत्यष्टादशमात्रैलाः ॥

वर्णसंख्योपाधिभवोऽतिशयो यासु भेदकः ।
गणमात्राद्यनियतास्ता मात्रैला मताः सताम् ॥१६२॥

[1]षड्वर्णाच्चरणाद्यावदेकोनत्रिंशदक्षरम् ।
पादैश्चतुर्विंशति(:) स्युर्वर्णैला वर्णसंख्यकैः ॥१६३॥

मधुकर्यथो [2] सुमुखी करिणी सुरसा तथा ।
प्रभञ्जनी मदनवत्यथो स्यात् शशिनीति च ॥१६४॥

प्रभावती मालती च ललिताभोगवत्यपि ।
द्वादशी कुसुमवती कान्तिमती कुमुद्वती ॥१६५॥

कालिका कमलाख्या च विमला नलिनीति च ।
कालिन्दी विपुला विद्युल्लता चैव विशालिका ॥
सरला तरला चेति चतुर्विंशतिरीरिताः ॥१६६॥
॥ इति चतुर्विंशतिमात्रैलाः ॥

अत्र कान्तिमतीमुख्या या द्वादश मयोदिता(:) ।
मण्ठादितालमध्यास्तु तालेनैकेन केनचित् ॥१६७॥

द्रुता रागादिनियमरहितास्ता(:) परे विदुः ।
वर्णमात्राभिधा एता एलागानविवेचकाः ॥१६८॥
॥ इति वर्णमात्रैलाः ॥

यतिमात्रविभिन्नाया मतङ्गः पर्यभाषत ।
रमणी चन्द्रिका लक्ष्मीः पद्मिनी रञ्जिनी तथा ॥१६९॥

मालती मोहिनीत्येताः सप्तैलाः किल ता मया ।
न लक्षिताः पृथक्त्वेन [3]यतिर्यन्नेह लक्ष्मभित् ॥१७०॥
॥ इति वर्णैलाः ॥

---

[1] cf. S. R. 4 107-115 for 163-71 above.
[2] A. B. add स्यात् ।
[3] A. यतिर्यत्रेह ।

कर्णाटगौडलाटान्ध्रद्रविडाना तु भाषया ।
देशाख्येला स्मृता पञ्चतालैर्मण्ठादिभिः कृता ॥१७१॥

वर्णेला एव या प्रोक्तास्तासा या देशभाषया ।
काचिन्निबध्यते सा तु देशाख्येला निगद्यते ॥१७२॥

अनुप्रासविशेषेण तासां स्याद् बन्धचारुता ।
सोऽलंकारसमुल्लासे मया प्रागेव दर्शित ॥१७३॥

[1]आदिमध्यावसाने च सानुप्रासपदान्विता ।
कर्णाटेला स्मृता [2]गौडदेशेला तद्विवर्जिता ॥१७४॥

विभ्राजमानैकरसा वर्जिता यमकैरपि ।
रसैर्विराजिता लाटी प्रान्तानुप्रासभूषिता ॥१७५॥

आन्ध्रेला(ऽ)नेकगमकरागाशरसभाविता ।
प्राप्तप्राणा समानार्थं प्राणं सम्यजनप्रिया ॥१७६॥

द्राविडी स्यात् सान्विता या नानाभावरसोत्कटा ।
अनुप्रासविनिर्मुक्ता युक्ता तज्जनरञ्जनं ॥१७७॥
॥ इति [3]पञ्चदेशाख्येला(.) ॥

अन्यथा वर्णयाचक्रु [4] केचित् कर्णाटदेशजा ।
एलास्तन्मतमाश्रित्य तत्स्वरूप विविच्यते ॥१७८॥

याश्चतत्र पुरा प्रोक्ता नादावत्यादिका मया ।
कर्णाटेलास्तु ता एव वक्ष्यमाणविशेषणं ॥१७९॥

यस्यामाद्याङ्घ्रियुगलमनुप्रासविभूषितम् ।
प्रत्येक तच्च रत्यन्तमदनद्वयनिर्मितम् ॥१८०॥

चतुष्कामगणैरादिमध्यानु-[5]प्राससुन्दरै ।
रतिप्रान्तै कृत पादस्तृतीयो यत्र शकर ॥१८१॥

गणनाथ स्मृत पूर्ववदनाज्जन्म वेघस ।
यस्या नादवतीसाम्य शेषैर्लक्ष्मणि दृश्यते ॥१८२॥

---

[1] cf S R 4 116, 128, 129 for 174-77 above
[2] A B गौडदेशैतालद्विवर्जिता ।
[3] A. B पञ्चदशा०
[4] cf S R 4 116 26 for 178 92 above
[5] A B प्रासादसुन्दरै ।

नादावती [1]सुरेखाख्या कर्णाटेला तु सादिमा ।
यस्या मध्याद्यनुप्रासयुतमङ्घ्रित्रयं भवेत् ॥१८३॥

कामैश्चतुर्भि रचितं पृथक्(ग्) वेधा गणाधिपः ।
गायत्री देवता जन्म ब्रह्मपश्चिमवक्त्रतः ॥१८४॥

[2]स्मरलेखाह्वया नन्दावती सैला प्रकीर्त्तिता ।
नन्दावतीसमं शेषं कुलवर्णादिकं मतम् ॥१८५॥

चतुर्भिर्मन्मथगणैः प्रत्येकं चरणद्वयम् ।
आदिमध्यगतप्रासं, तृतीयश्चरणः पुनः ॥१८६॥

त्रिप्रासः, कामलेखाप्टकामा हंसावती तु सा ।
हरिर्गणाधिपो जन्म दक्षिणाद्वेधसो मुखात् ॥१८७॥

सावित्री देवता यस्यां कर्णाटेला तु सा मता ।
यस्या(ः) पादद्वये बाणप्रान्ता(ः) प्रत्येकत(ः) स्थिता(ः) ॥१८८॥

म(ा)न्मथा(ः) षड्-[3]गणा(ः) पादे तृतीयेऽष्टौ गणा(ः)पुनः ।
म(ा)न्मथा आदिमध्यानुप्रासमङ्घ्रित्रयं पुनः ॥१८९॥

विधेरुत्तरवक्त्राब्जाज्जन्म यस्या गणेश्वरः ।
गन्धर्वो भद्रलेखेयमेला भद्रावती मता ॥१९०॥

रत्यन्ता(ः) पञ्चकामा(ः) स्युर्विरामे [4]मान्मथो गणः ।
प्रत्येकं त्रिषु पादेषु यदैतास्तां निबध्यते ॥१९१॥

चतस्रो(ऽ)प्युक्तरूपास्तु छन्दस्वत्यस्तदा स्मृताः ।
न्यूनाधिकगणाद्येन पुनरेता विनिर्मिता(ः) ॥
एलाभासा भवन्तीति राजवाहनसम्मतम् ॥१९२॥
॥ इति कर्णाटेलाः ॥

वाक्यार्थपूर्णतां नेतुमाधातुं प्रयतामय ।
एकस्यान्ते द्वयोर्वान्ते त्रयाणामथवा ततः ॥१९३॥

यत्पदं रच्यते तज्ज्ञैरद्भ्रीणामधिकं क्वचित् ।
तिलापदमिति प्राहुरतस्य नाम पुरा-विदा(ः) ॥१९४॥

---

[1] S. R. सुरेखा ।
[2] S. R. स्वरलेखा ।
[3] A. B. गुणा ।
[4] A. B. मन्मथो गुण ।

तृतीयचरणादूर्ध्वं यदा तद्रच्यते तदा ।
मेलापकाभिधपदं कुर्यादूर्ध्वं शिखापदा(दम्) ॥१९५॥

इदं शिखापदं प्रायो मार्गेलाद्यासु युज्यते ।
गणेलासु न गातव्यं न शुद्धासु मुनेर्मतात् ॥१९६॥

शुद्धत्रिचरणा [1]यस्यां शुद्धैला सा मता सताम् ।
भवेत् शिखापदं यासु तासु नो पल्लवाभिधम् ॥१९७॥

ततः पल्लवनामास्मिन् पद एव शिखाभिधे ।
सर्वास्वेलासु गातव्या सकृदेवाङ्घ्रयस्त्रयः ॥१९८॥

वर्णेलासु पुनर्गेया द्विरिति प्राह राजराट् ।
सानुप्रासस्तृतीयोऽङ्घ्रिरङ्घ्री वाद्यौ प्रासवर्जितौ ॥१९९॥

द्वयोश्चरणयोः कार्याश्चतस्रो यतयः पुनः ।
तृतीयो द्वियतिस्तुल्यः कर्तव्यः पादयोर्द्वयोः ॥२००॥

ध्रुवाभोगौ च सततवर्णेलानां यदा तदा ।
चतुर्विंशतिसङ्ख्याता वस्त्वेला इति ताः स्मृताः ॥२०१॥

शार्ङ्गदेवमते चात्र ध्रुवे चाभोग एव च ।
त्रिष्वङ्घ्रिषु चतस्र( ) स्युर्यतयस्तुल्यलक्षणा( ) ॥२०२॥

भद्रावतीमते वर्णगणजामेकिका यदा ।
पटषष्ठ्यर्वाधिकशतसङ्ख्यास्वेलासु कर्हिचित् ॥२०३॥

तुर्योऽङ्घ्री रच्यते तत्तदङ्घ्रिलक्षणलक्षितः ।
छन्दस्वत्यस्तदैता( ) स्युरेला( ) सर्वाः समासतः ॥२०४॥

दशवह्निगुणमिता( ) सर्वा( ) स्युर्मिता इमाः ।
युगाक्षिसङ्ख्या एतासु [2]वर्णेला मेलयेद् बुधः ॥२०५॥

यतस्तल्लक्ष्मविधिना छन्दस्वत्यो न सम्मताः ।
स्युरित्थं मिलिताः सर्वा रसेषु गुण-[3]सम्मिताः ॥२०६॥

विस्तरत्रस्तचित्तेन सङ्कीर्णा न समीरिताः ।
यतः परस्परं लक्ष्मसङ्करे स्यादनन्तता ॥२०७॥

॥ इत्येलाप्रबन्धः ॥

---

[1] A B यस्मा ।
[2] A B वस्वेला ।
[3] B सम्मता ।

[1]स्वरैः पाटैः पदैर्बन्धतेनाभ्यां बिरुदैरपि ।
विशिष्टं चित्रमिश्राभ्यामष्टधा करणं स्मृतम् ॥२०८॥

एतेषां क्रमतो वच्मि लक्षणं लक्ष्मविन्मुदे ।
यत्र स्याता ध्रुवोद्ग्राहौ स्वरैरेव विनिर्मितौ ॥२०९॥

पादैराभोगनिर्माणं कविवर्ण्याभिधायुतम् ।
रासस्तालो [2]ग्रहस्त्विष्टे स्वरे न्यासोऽशकस्वरे ॥२१०॥

लयो द्रुतो भवेद्यत्र स्वराख्यं करणं तु तत् ।
ईदृग्लक्षणमन्येषां करणा(णां) नाम पीडितम् ॥२११॥

येऽत्र स्वरान् विशिंषन्ति तानत्र ब्रूमहे क्रमात् ।
स्वरैः सकरपाटैः स्यात् करपाटैः स्वरान्वितैः ॥२१२॥

द्विविधं पाटकरणं विज्ञेयं लक्ष्मवेदिना ।
करणं तत्पदाद्यं स्याद् यत्स्वरैः सपदैः कृतम् ॥११३॥

मुरजाक्षरसंयुक्तैः स्वरैर्यद्गीयते विदा ।
तद्बन्धकरणं नाम यत्स्वरैः स्यात् सतेनकैः ॥२१४॥

तत्तेनकरणं बद्धं यत्स्वरैर्बिरुदैरपि ।
बिरुदाद्यं समाख्यातं करणं गेयवर्त्मनि ॥२१५॥

पदैः सहस्तपाटैश्च स्वरैः [3]समुरजाक्षरैः ।
यद् बद्धं गीयते चित्रकरणं तन्निगद्यते ॥२१६॥

स्वरः पाटैस्तेनकैश्च क्रमाद् बद्धं यदीर्यते ।
तन्मिश्रकरणं प्रोक्तं पाटव्यत्यासभेदतः ॥२१७॥

द्विधा यत्पाटकरणं तेनेदं नवधा स्थितम् ।
तत्सर्वं त्रिविधं ज्ञेयं [4]गानभेदेन तद्यथा ॥२१८॥

आनन्दवर्द्धनं कीर्त्तिलहरीसंज्ञकं परम् ।
मंगलारम्भसंज्ञं चेत्येवं प्रत्येकमीरणात् ॥२१९॥

सप्तविंशतिसंख्यानि स्युर्यया तद्विविच्यते ।
द्विरुद्ग्राहाभिधं गीत्वा सकृद् गायेद् ध्रुवं ततः ॥२२०॥

---

[1] cf. S. R. 4. 133-45 for 208-224 above.
[2] A. B. ग्रहस्ति ष्टेस्वर० ।
[3] A. B. समुद्गजाक्षरैः ।
[4] A. B. माग ।

ध्रुवार्द्धं पश्चिम गायेदाभोगध्रुवकौ तत ॥
उद्ग्राहो गीयते यत्र तत् स्यादानन्दवर्द्धनम् ॥२२१॥

[१] उद्ग्राहस्याद्यमर्द्धं च द्विर्गायेत्तदनन्तरम् ।
सकृद्ध्रुवमथोद्ग्राहप्रथमार्द्धं सकृत् पुन ॥२२२॥

आभोगध्रुवकोद्ग्राहा गीयन्ते चेत सकृत् सकृत् ।
तदा स्या(त्) कीर्तिलहरीसंज्ञक करण स्फुटम् ॥२२३॥

द्विरुद्ग्राह प्रगायाथ ध्रुवाभोगौ सकृत् पुनः ।
ध्रुवोद्ग्राहौ सकृद्गायेन्मङ्गलारम्भसंज्ञके ॥२२४॥

केचित्त्वपरथा प्राहु प्रबन्धकरणाभिधम् ।
द्रुतशेखरतालेन(।) तालेन करणेन वा ॥
नियम्य गानतस्तेषां न चमत्कृतिरुन्मतम् ॥२२५॥

॥ इति सप्तविंशतिकरणानि ॥

अथ ढेङ्कीगत लक्ष्म प्रवक्ष्ये लक्ष्मविन्मुदे ।
[२]द्विरुद्ग्राहदल पूर्वं पूर्वं गीत्वा तत परम् ।
तद्दल सकृदुच्चार्य प्रयोगपरिकल्पितम् ॥२२६॥

अथवा [३]पदसम्बद्ध गायेन्मेलापक तत ।
विलम्बितलयौ तालौ ढेङ्कीकङ्कालसंज्ञकौ ॥२२७॥

उद्ग्राहमेलापकयोस्तावत्तालावितीतरे ।
त्रिदलोऽस्ति ध्रुवस्तत्र द्वे दले समधातुनी ॥२२८॥

किंचिदुच्च भिन्नधातुर्द्विदल स्यात् तृतीयकम् ।
ध्रुववत सकृदाभोग गीत्वा गायेद् ध्रुव पुन ॥२२९॥

तत्र न्यासो ढेङ्किका स्यादाभोगध्रुवयो पुन ।
लयाभ्यां द्रुतमध्याभ्यां ताल (ल)स्याद्विलया(त्) पुन ॥२३०॥

मुक्तावली वृत्तमाला युग्मिनी वृत्तवन्धिनी ।
चतुर्द्धेति समाख्याता तल्लक्षणमथोच्यते ॥२३१॥

तत्र मुक्तावली ज्ञेया छन्दोभी[४] रहितै पदै ।
वृत्तैर्नानाविधैर्युक्ता वृत्तमालेति कीर्तिता ॥२३२॥

---

[१] B उद्ग्राह ।
[२] cf S R 4 146 53 for 226-37 above
[३] B पदसबन्ध ।
[४] A छन्दोभि । B छन्दोभि ।

वृत्ताभ्यां युग्मिनी ज्ञेया वृत्तेनैकेन च स्मृता ।
वृत्तबन्धनिका[1] तिस्रो वृत्तमालादिकाः क्रमात् ॥२३३॥

त्रिधा स्युर्वर्णिकाख्या च मातृकागणिकेति च ।
वर्णिका वर्णजैर्वृत्तैर्मातृका मातृकाभवैः ॥२३४॥

गणिका गणजैर्वृत्तैस्तदंशापि स्युस्त्रिधा पुनः ।
समालंकृतिकाद्या स्याद्विषमालंकृतिः परा ॥२३५॥

मिश्रालंकृतिकाप्येता(स्)तासां लक्ष्म प्रचक्ष्महे ।
समसंख्यैरलंकारैः समालंकृतिरुच्यते ॥२३६॥

आद्यैर्विषमसंख्यैस्तैर्विषमालंकृतिर्मता ।
मिथैरेकद्विसंख्यैस्तैर्मिश्रालंकृतिका मता ॥
एवं स्युर्मिलिता ढेङ्कास्त्रिंशच्छ्रुतिमनोहरा(:) ॥२३७॥

॥इति त्रिंशत्(द्) ढेङ्काः॥

[2]यत्रोद्ग्राहध्रुवौ सान्द्रस्वरबद्धौ पदैः पुनः ।
आभो(ग)श्च तदन्ते स्याद्वर्त्तनी सा मता सताम् ॥२३८॥

विलम्बितलयस्तालो रासादन्योऽत्र युज्यते ।
स्वराद्यकरणस्यैव गानमस्यास्त्रिधा मतम् ॥२३९॥

प्रतितालः कुडकश्च कङ्कालो द्रुतमण्ठकः ।
रासकश्चेति पञ्चैते न ताला वर्त्तनीस्पृशः ॥२४०॥

॥ इति वर्त्तनी ॥

[3]एतै रचिता तालैश्च वर्त्तन्येव विवर्त्तनी ॥२४१॥

॥ इति (वि)वर्त्तनी ॥

तालशून्यस्वरालापो यस्मादेतद्गतो मतः ।
तस्मादालापपूर्वं स्यादेतद्वर्त्तनिकायुगम् ॥२४२॥

॥ इति वर्त्तनीविवर्त्तिन्यौ ॥

उद्ग्राहस्याद्यमर्धं द्विप्रगायाद्यार्धमन्तिमम् ।
सद्वन्द्वप्रयोगसहितमप्रयोगमथापि वा ॥२४३॥

---

[1] A. B. °बन्धिन्यो ।
[2] cf. S. R. 4. 154-69 for 238-68 above.
[3] A. B. एतैर्विरचि तालैश्च ।

ततो मेलापक गीत्वा द्विर्गायेच्च ततो ध्रुवम् ।
ततश्च सकृदाभोग गीत्वा न्यासो ध्रुवे यदा ॥२४४॥

तदा स्यात्(द्)झोम्बडस्तत्र ध्रुवमिच्छन्ति केचन ।
सालाप मण्ठतालेनाथवा चच्चत्पुटादिना ॥२४५॥

रचित तत्र चाभोग परमुद्ग्राहसन्निभम् ।
उद्ग्राहे न्यसन केचिदस्मिन्निच्छन्ति तद्विद ॥२४६॥

एवमेष त्रिधातु स्याच्चतुर्धातुरिति द्विधा ।
मेलापकपरित्यागादाद्य स्यात्तद्युत पर ॥२४७॥

उदग्राहस्याद्यभागे स्यात्(द्) गमकोऽ-[१]स्मिंस्त्रिधातुके ।
तारजो(ऽ)तारजश्चेति द्विविधोऽप्य पुन स्मृत ॥२४८॥

तारस्थानसमुद्भूतो ध्वनिस्तारज उच्यते ।
तारजस्तेन सयुक्त स चाप सप्तधा मत ॥२४९॥

उद्ग्राहमुख्यधातुना स्थानकस्य निवेशनात ।
भेदा( ) स्युस्तत्र चत्वारश्चतुर्धातुषु ते त्रय ॥२५०॥

त्रिधातुष्वत एवैकस्तारशून्यो भवेदिह ।
प्रतापतिलकस्तेषूद्ग्राहस्य स्थानके स्थितौ ॥२५१॥

मेलापस्थानकस्थित्या प्रताप शृङ्गनामक ।
ख्यातोऽचलप्रतापस्तु ध्रुवे स्वस्थानकस्थिते ॥२५२॥

प्रतापवर्द्धनो नामाभोगस्य स्थाननिर्मितौ ।
एत एव त्रयो भेदा प्रतापशृङ्गवर्जिता ॥२५३॥

त्रिधातुषु समाख्यातु झोम्बडेषु विचक्षणै ।
प्रभूतगमकस्तोकगमकत्वविशेषणात ॥२५४॥

ते पुनर्द्विविधा ज्ञेया नवापि नवबुद्धिना ।
पुनर्गणविशेषेण पञ्चभेदा भवन्ति ते ॥ २५५॥

प्रायोगिक क्रमाख्यश्च तत क्रमविलासक ।
चित्रो विचित्रलीलश्च, तेषां प्रायोगिको भवेत ॥२५६॥

चतुर्गण, क्रमाख्यश्च गणै [२]पञ्चभिरन्वित ।
षड्भि क्रमविलास( ) स्याच्चित्र स्यात् सप्तभिर्गणै ॥२५७॥

---

[१] A B स्मिन् धातुके ।
[२] A B पञ्चरन्वित ।

विचित्रोऽष्टभिरेव स्यान्नवभिस्त्वेवमेव ते ।
एवमेव गणर्धातूनुद्ग्राहादिक्रमेण च ॥२५८॥

चतुराद्यैः प्रबन्धेषु प्रबन्धान् संप्रवर्त्तयेत् ।
केषांचन मते तावत् (द्) गणवक्लृप्तिरियं भवेत् ॥२५९॥

उद्ग्राहखण्डगः कैश्चिदुद्ग्राहसदृश(:) पुनः ।
भागाख्य इष्यते खण्डध्रुवादूर्ध्वं निवेशितः ॥२६०॥

ततो गेयौ ध्रुवाभोगौ लम्भके(ऽ)प्येवमेव च ।
उपमारूपकश्लेषैर्विनियुक्ता रसेषु ते ॥२६१॥

त्रयोदशप्रकाराः स्यु प्रत्येकं सर्व एव हि ।
वीरशृङ्गारयोर्ब्रह्मा नरसिंहोऽद्भुते रसे ॥२६२॥

चक्रेश्वरो रसे वीरे बीभत्से चण्डिकेश्वरः ।
हास्यशृङ्गारयोर्हंसो भैरवस्तु भयानकैः(के) ॥२६३॥

विप्रलम्भे तु सारङ्गः सिंहो वीरे भयानके ।
सशृङ्गारे च करुणे शेखरः परिकीर्त्तितः ॥२६४॥

शृङ्गारे पुष्पसारस्तु प्रचण्डो रौद्रसंज्ञिनि ।
विष्णुर्वीरे रसे शान्ते नन्दीशः परिकीर्तितः ॥२६४ए॥

एवं ते व्योमनन्दा(:)(९०)स्युर्विश्वघ्नसंख्यया(१३) स्फुटा(:) ।
खाब्धिरुद्रमितास्ते(११७०) च ज्ञेया कृतिविशेषतः ॥२६५॥

गद्यजाः पद्यजा गद्यपद्यजा इति ते यथा ।
सानुप्रासैः पदैर्देशभाषया संस्कृतेन च ॥२६६॥

गद्यजा झोम्बडा ज्ञेया पद्यजा अपि ते यथा ।
छन्दसा येन केनापि चारुत्वेन प्रपञ्चिताः ॥२६७॥

गद्यैः पद्यैर्विरचिता झोम्बडा गद्यपद्यजाः ।
खेन्दुबाणाग्निसंख्याः(३५१०)स्युरेवं ते गुणिता बुधैः ॥२६८॥

नन्दी गदाधरो रामो माधव पुरुषोत्तमः ।
सुधाकरश्च रेवन्तः कुसुमाकरषण्मुखौ ॥२६९॥

भृगुः कृष्णो रौहिणेयो भव(ग)श्चतविद्रूपकाः(कौ) ।
नारदश्च किरातेशः सापेक्षो यज्ञवासवौ ॥२७०॥

दामोदरो रूपकारयस्ततः कमलसंभवः ।
शान्तो [1]योगेश्वर इति चतुर्विंशतिझोम्बडा(:) ॥२७१॥

[1] B. योगीश्वर ।

उपमारूपकश्लेषैरलकारैरलकृता (न्) ।
उपमोपाधिकान्तेषु झोम्बडान् ब्रूमहे क्रमात ॥२७२॥

यत्रोपमीयते वर्ण्य सुरभूमीश्वरादिभि ।
गेयधुतिर्मुखे तज्ज्ञ स नन्दी झोम्बड स्मृत ॥२७३॥

नायकस्य जलक्रीडा स्त्रीभि सार्द्धं प्रगीयते ।
नारायणस्य गोपीभिरिव स स्याद् गदाधर ॥२७४॥

सभोगो विप्रलम्भश्च यत्र नेतु प्रगीयते ।
सीताया [1]राघवस्येव स रामो नाम झोम्बड ॥२७५॥

[2]माधवस्येव मालत्या प्रीतिर्दर्शनसभवा ।
[3]वर्ण्या कामिककामिन्यो यत्रासौ माधव स्मृत ॥२७६॥

सभोगलक्षणो नेतु शृगारो यत्र वर्ण्यते ।
हरिलक्ष्म्योरिव प्रीत्या तमाहु पुरुषोत्तमम् ॥२७७॥

निशाकरकरोद्योतितनिशान्तेषु महीभृताम् ।
विलासात् केलयो यत्र वर्ण्यन्ते स सुधाकर ॥२७८॥

तुरगममधिष्ठाय कुर्वाण कन्दुकोत्सवम् ।
नायको वर्ण्यते यत्र स रैवन्त प्रकीर्तित ॥२७९॥

यत्र षड्ऋतवो वर्ण्या वण्यमुद्दिश्य लीलया ।
तुष्टयर्थं भूमिपालाना तमाहु कुसुमाकरम ॥२८०॥

षण्मुखस्येव भूभर्तु सग्रामो यत्र वर्ण्यते ।
जयश्रीर्बहुरूपासौ षण्मुख सप्रकीर्तित ॥२८१॥

स भृगुर्झोम्बडो ज्ञेयो भूभर्त्तुर्यत्र गीयते ।
भृगोरिव विशेषज्ञैश्छुरिकायुद्धकौशलम ॥२८२॥

वर्ण्यते यत्र भूभर्त्तुर्नियुद्धकौशल रणे ।
कृष्णस्येव स विज्ञेयो झोम्बड कृष्णसज्ञक ॥२८३॥

यत्र प्रगीयते तज्ज्ञैर्बलस्येव महीभृता ।
मधुपानविलासोऽसौ रौहिणेयो निगद्यते ॥२८४॥

---

[1] A B रायवस्यैव ।
[2] A B मायवस्यैव ।
[3] A B वर्ण्या ।

गीयते यत्र [1]भूस्वामेर्गजारोहणकौशलम् ।
भगदत्तवदित्येव भगदत्तः स्मृतो बुधैः ॥२८५॥

यत्र नायकतुष्ट्यर्थं परस्यानुकृतिर्जनैः ।
गीयते परिहासाय स विदूषक उच्यते ॥२८६॥

भूभर्त्तुरग्रतो यत्र शस्त्रशास्त्रकलादिना ।
विवादो वर्ण्यते तज्ज्ञैर्नारदः स निगद्यते ॥२८७॥

भूजानेर्मृगयायाने गिरीशस्येव वर्ण्यते ।
किरातचरितं[2] यत्र स किरातेश उच्यते ॥२८८॥

यत्र क्षमाभुजामग्रे वाञ्छितार्थनिवेदि(द)कम् ।
विज्ञापनवचोगानं सापेक्षं तं प्रचक्षते ॥२८९॥

क्षोणीभर्त्तुः पुरो यत्र पुरारेरिव गीयते ।
वैरीपत्तनविध्वंसः स ज्ञेयो रुद्रसंज्ञकः ॥२९०॥

देवेन्द्र इव भूमीन्द्रस्त्यागभोगादिभिर्गुणैः ।
वार्यते सदसि प्राहुर्वासवं तं विदांवराः ॥२९१॥

यत्र भूमीमहेन्द्रस्य गोपवेषहरेरिव ।
बालक्रीडा(:) प्रगीयन्ते स स्याद् दामोदराभिधः ॥२९२॥

वस्तुना येन केनापि समीचीनेन रूपतः ।
स्तुत्यः संधूयते तज्ज्ञैः स ज्ञेयो रूपको बुधैः ॥२९३॥

पद्मसंभववद्वर्ण्यः संग्राहणकलादिना ।
वर्ण्यते वर्णनाविज्ञैः स स्यात्कमलसंभवः ॥२९४॥

राज्ञो राजमहिष्या वा रूपादिगुणकीर्त्तनम् ।
कीर्त्यते यत्र तद्विज्ञैः स कान्तो नाम कीर्तितः ॥२९५॥

निवृत्तिजनकं वाक्यमध्यात्मविषयं जनैः ।
यत्र प्रगीयते स स्याद् योगेश्वरसमाह्वयः ॥२९६॥

॥ इति चतुर्विंशतिझोम्बडाः ॥

[3]मण्ठश्च प्रतिमण्ठश्च द्वितीयो रासगारुगी ।
निःसारुकः [4]कुडुक्कश्च [5]त्रिपुटो यतिलग्नकः ॥२९७॥

---

[1] A. B. भूजामे० ।
[2] B. चरित्र ।
[3] cf. S.R. 4. 157-59 for 297-98 above.
[4] A. B. कटुक्कश्च । [5] A. B. त्रिपुरो ।

अड्डतालैकताल्यौ च ताल(१)एकादश त्विमे ।
झोम्बडे नियता, केचित् पाक्षिक मण्ठक विदु ॥
केचित्(द्)झोम्बडतालेन प्रबन्ध झोम्बड विदु ॥२९८॥
॥ इति झोम्बडप्रबन्ध ॥

[1]एकखण्डो द्विखण्डो वा धातुरुद्ग्राहसज्ञक ।
यत्र स्यादेककृत्वो वा द्वि( )कृत्वस्तस्य वा भवेत ॥२९९॥
गान ततो ध्रुवा द्वि स्यादाभोगस्तु तत सकृत ।
ध्रुव गीत्वा पुनर्न्यासो यदा स्याल्लम्भकस्तदा ॥३००॥

भागोऽप्यत्र भवेदुक्तलक्षणो झोम्बडे यथा ।
भागादूर्ध्वं ध्रुवाभोगध्रुवा ज्ञेया इतीतरे ॥३०१॥
सोऽष्टधा भिद्यते तत्र वक्ष्यमाणविशेषणै ।
यस्मि(न्न)ताल उद्ग्राह स स्यादालापलम्भक ॥३०२॥

आलापानन्तर यत्र स्यादुद्ग्राहोऽन्यधातुक ।
ध्रुवस्थाने सप्रलम्भ पदलम्भ स उच्यते ॥३०३॥
यत्र ध्रुवपद नाम रूपोद्ग्राहसमन्वितम् ।
त्रिचतुष्पञ्चवार वा गीयते तद्विदावरै ॥३०४॥

उपलम्भ स विज्ञेयो नानाभोगसमन्वितै ।
ध्रुवैर्बहुविधै साकमुद्ग्राहैर्यत्र गीयते ॥३०५॥
स भागलम्भो विज्ञेयो धातुद्वयविनिर्मित ।
यत्र ध्रुवपदादभागस्ततश्चोद्ग्राहवर्णनम ॥३०६॥

उपलम्भे भागलम्भे तथा च पदलम्भके ।
शाङ्गदेव(म)तादेषु नाभोगो गीयते त्रिषु ॥३०७॥
उद्ग्राहा बहवो यत्र ध्रुवाभोगविवर्जिता( ) ।
एक एव तथा धातुर्विलम्भ स तु कथ्यते ॥३०८॥

यत्रोद्ग्राहोऽन्यधातु स्या(द्) ध्रुवाश्चैवान्यथा पुन ।
सोऽनुलम्भ इति ख्यात कालसेनेन धीमता ॥३०९॥
इत्यष्टौ लम्भका( ) प्रोक्तास्तालै सालगसूडगै ।
यज्झोम्बडगत लक्ष्म गमकस्थानक विना ॥३१०॥
विशिष्टमावितालेन सदैव भजते(ऽ)त्र य ।
स रासक इति ख्यातस्त्रिधा कैश्चिदिहेष्यते ॥३११॥

---

[1] cf S R 4 170-82 for 299 320 above

गणैर्वर्णैश्च मात्राभिः स्याद्रासवलयोऽग्रिमः ।
द्वितीयो हंसतिलकस्तृतीयो रतिरङ्गक. ॥३१२॥

चतुर्थस्तत्र मदनावतार इति केचन ।
[1]छगणेनान्तिमस्तेभ्यो गणैर्मात्राभवैर्मत ॥३१३॥

षडक्षरादादिखण्डादेकैकाक्षरवृद्धितः ।
पञ्चविंशतिराख्याता रासका वर्णसंभवाः ॥३१४॥

अष्टमातृकमारभ्य यावत् स्यात् षष्ठिमातृकः ।
चरणस्तावदेते स्युस्त्रिपञ्चाशच्च मातृकाः ॥३१५॥

चतुर्गणाङ्घ्रिमारभ्य [2]यावदष्टगणाङ्घ्रिकम् ।
गणजः पञ्चधा [3]केचिद् गणस्यैकस्य वृद्धितः ॥३१६॥

संगिरन्तेऽत्र मदनावतार इति तद्विदः ।
एवमेते समाख्याता देव(वेद)दिग्गजसंमताः(८४) ॥३१७॥

सर्वे ते रासतालेन कलिता गानयोगिनः ।
आलापानन्तरोद्ग्राहं केचिदिच्छन्ति रासके ॥३१८॥

॥ इति चतुर्विंशतिरासकलक्षणम् ॥

द्विर्गीत्वोद्ग्राहक धातुं ततो ध्रुवपदं सकृत् ।
द्विर्वा(ऽऽ)भोगध्रुवौ गीत्वा न्यासे स्यादेकतालिका ॥३१९॥

गेया तालेनैकताल्या निर्मिता गानवेदिना ।
आलापमात्रमुद्ग्राहः स्यादस्यामिति केचन ॥३२०॥

॥ इत्येकताली । इति शुद्धसूडलक्षणम् ॥

अथ [4]स्वोपज्ञसूडस्य विवृतिं विवृणे स्फुटाम् ।
अष्टाविंशतिसंख्याकैः स प्रबन्धैर्निबध्यते ॥३२१॥

तदन्ते तस्य चाभोगा गेया एकैकशोऽथवा ।
प्रत्येकं रचिता(ऽ)भोगा वक्ष्यमाणप्रकारतः ॥३२२॥

पदान्यष्टौ दशापि स्युरत्र स्वेच्छानुरोधतः ।
नानार्थविग्रहलयतालरागोपबृंहिताः ॥३२३॥

---

[1] A. B. यगणेनास्तिवस्तेभ्यो ।
[2] A. B. यावदष्टि० ।
[3] A. केचिद् गणैरयै० B. केचिनगणस्यै० ।
[4] A. स्वोपज्ञस्य ।

छायालगोपाधिवशात् शुद्धसादृश्यतोऽपि या ।
अस्य सूडस्य मिश्रत्वमभाषिष्ट महीपतिः ॥३२४॥

[1]छन्दसा येन केनापि गद्यैः पद्यैर्विनिर्मितः ।
ध्रुवः प्रतिपदं गेयः स एव हि विपश्चिता[2] ॥३२५॥

पदान्ताभोगरुचिरस्तत. पाटस्वराञ्चितः ।
दशावतारकीर्त्याद्यधवलोऽयं प्रबन्धराट् ॥३२६॥

रागोऽत्र मध्यमादिः स्यादादितालो, विलम्बितः ।
लयः, स्यान्मागधी गीतिः शृङ्गारोऽत्र रसः स्मृतः ॥
कीर्तनं वासुदेवस्य विनियोगो नृपोत्सवे ॥३२७॥
॥ इति दशावतारकीर्तिधवलनामा प्रबन्धः ॥१॥

छन्दसा मङ्गलाख्येन रचनं गद्यपद्ययोः ।
आलापश्च प्रतिपदं नानागमकपेशलः ॥३२८॥

ध्रुवः प्रतिपदं रागो ललितस्ताल इष्यते ।
आदितालः स्वरास्तेनाः प्रबन्धान्ते प्रतिष्ठिताः ॥
स हरिविजयाद्यश्च मंगलाचार उच्यते ॥३२९॥
॥ इति हरिविजयमङ्गलाचारनामा प्रबन्धः ॥२॥

रचितो गद्यपद्याद्यैर्वसन्ते[3] पार्थिवोत्सवे ।
वसन्तरागे झम्पाह्वताले मध्यलयाञ्चिते ॥३३०॥

गमकालप्तिभूयिष्ठः पूर्णवत्प(:) प्रकीर्तितः ।
पूर्वा(र्त्ता र्णा?) पुनस्तेनपाटौ स्वरराजिविराजितः ॥
माधवोत्सवकमलाकरनामा प्रबन्धराट् ॥३३१॥
॥ इति माधवोत्सवकमलाकरनामा [4]प्रबन्धः ॥३॥

यत्र स्याद् गुर्जरी रागस्तालो झम्पेति भागशः ।
यथाशोभं प्रयोगोऽपि गद्यपद्यान्तरान्तरः[5] ॥३३२॥

आभोगान्ते स्वराः पाटा पुनः पद्यानि कानिचित् ।
सामोदवामोदरादिप्रबन्धो भ्रमरं पदम् (भ्रमरत्वयम्) ॥३३३॥
॥ इति सामोदवामोदरभ्रमरनामा प्रबन्धः ॥४॥

---

[1] Quotation in R P. reads. छन्दसा कीर्त्तिपूर्वेण धवलेन विनिर्मित ।

[2] A. adds विसर्ग।

[3] A. ०वंसन्तो B. ०वंसन्तः ।

[4] A. omits प्रबन्ध. ।

[5] Quotation in R. P. reads. गद्यपद्याञ्चितान्तरः ।

रागो धन्नासिका यत्र तालो वर्णयति(:) स्मृतः ।
चम्पूबन्धः प्रयोगान्ते गमकानेक[1]-विस्तरः ॥३३४॥

तदन्ते स्युः स्वरास्तेना(:) पाटाः शुचिरसाञ्चिताः ।
प्रबन्धोऽयं मधुरिपोः पुरस्ताद्रत्नकण्ठिका ॥३३५॥
॥ इति मधुरिपुरत्नकण्ठिकानामा प्रबन्धः ॥५॥

गीतो भैरवरागेण ताले वर्णयतौ तथा ।
आभोगान्तस्थितैः पाटैः स्वरैः पद्यान्तिस्ततः ॥
अवलेशकेशवादिमकुञ्जरस्तिलकाभिधः ॥३३६॥
॥ इति अवलेशकेशवकुञ्जरतिलकनामा प्रबन्धः ॥६॥

रागो गौण्डकृतिर्यत्र प्रतिमण्ठपुरस्कृतः ।
आभोगान्ते तथा पाटस्वरौ[2] पद्यगणाञ्चितौ ॥३३७॥

शृङ्गाररससंपूर्णः कृष्णकेलिविराजितः ।
मुग्धमधुसूदनाद्यो हंसक्रीडः प्रबन्धराट् ॥३३८॥
॥ इति मुग्धमधुसूदनहंसक्रीड[3]-नामा प्रबन्धः ॥७॥

प्रतिमण्ठेन तालेन रागे देशाख्यसंज्ञके ।
पद्यात्तुर्याक्षरैर्युक्तः पदात् सप्तमतस्तथा ॥३३९॥

आकारोपचितालापगमकाकुलविग्रहः ।
आभोगा(त्) तेनकैः पाटैः प्रचुरैरतिपेशलः ॥
हरिवल्लभपूर्वोऽयमशोकपल्लवः स्मृतः ॥३४०॥
॥ इति हरिवल्लभ-अशोकपल्लवनामा प्रबन्धः ॥८॥

मालवश्रीः स्मृतो रागस्तालो निःसारसंज्ञकः ।
वाग्गेयकारनामांशात् पदतस्तेनसंततिः ॥३४१॥

ततः पाटा(:) पदानि स्युः पञ्चपाणि रसोऽत्र च ।
शृङ्गारो वासुदेवस्य क्रीडनं रासकादिभिः ॥३४२॥

छन्दोऽपि रासको ज्ञेयं स्वेच्छया वा कृतं भवेत् ।
स्निग्धमधुसूदनोऽयं रागावलयनामकः ॥
प्रबन्धः पूर्ववोमत्रो प्रबद्धः[4] प्रोक्तये हरेः ॥३४३॥
॥ इति स्निग्धमधुसूदनरागावलयनामा प्रबन्धः ॥९॥

---

[1] B. ०विस्तर।
[2] A. omits स्वर।
[3] B. ०क्रीडे।
[4] A. B. प्रबन्धः।

निःसारततालरुचिरो रागे केदारसंज्ञके ।
कविनामाङ्कितपदात् पाटैः स्वर(स्वल्प)तरैश्चितः ॥३४४॥

ततः पद्यैः विलासेनोल्लासितः जगतीपते ।
इत्य हरिसमुदयात्(द्) गरुडपदसंज्ञकः ॥
प्रबन्धः पृथिवीभर्त्रा हरिभक्तेन वर्णितः ॥३४५॥
॥ इति हरिपदसमुदयगरुडपदनामा प्रबन्धः ॥१०॥

तालो यर्णयतिर्यत्र रागः केदारसंज्ञकः ।
पदानि कविनामाङ्काद गीत्वा द्वित्राणि गीयते ॥३४६॥

स्वराणां सन्ततिः पाटा आलापस्तेनका अपि ।
ततस्त्रिचतुराणि स्युः पद्यानि प्रीतये विभो ॥३४७॥

विप्रलम्भाख्यशृङ्गारे शृङ्गारिजनतुष्टये ।
साकाङ्क्षपुण्डरीकाक्षभ्रमराविरुताभिधः ॥
प्रबन्धः कृष्णभूभर्त्रा राजराजेन निर्मितः ॥३४८॥
॥ इति साकाङ्क्षपुण्डरीकाक्षभ्रमररुतनामा प्रबन्धः ॥११॥

मालवीय( ) स्मृतो गौडो रागस्तालो(ऽ)[1]ड्डुतालकः ।
शृङ्गारो विप्रलम्भाख्यो रसो देवादिवर्णनम् ॥३३९॥

[2]पदसततितस्तेनाः पाटाः स्वरसमुच्चयः ।
ततः पद्यानि यत्र स्युर्लयमध्यममानतः ॥
स प्रबन्धवरो ज्ञेयो धन्यवैकुण्ठकुङ्कुमः ॥३५०॥
॥ इति धन्यवैकुण्ठकुङ्कुमनामा प्रबन्धः ॥१२॥

रागः स्यात् स्थानगौडाख्यस्तालो वर्णयती रसः ।
शृङ्गारो विप्रलम्भाख्यः प्रमदामदनाकुलः ॥३५१॥

[3]पदानामावलेः पाठा(टा ?) गुम्फिता यत्र गीतके ।
तद्गीतं हरिशरणकदलीपत्रसंज्ञकम् ॥३५२॥
॥ इति हरिशरणकदलीपत्रनामा प्रबन्धः ॥१३॥

श्रीरागो यत्र राग(ग) स्यात तालस्तु द्रुतमण्ठकः ।
वर्णनं वासुदेवस्य रति(स)तद्विषये स्त्रिया ॥३५३॥

---

[1] A B ०ड्डुतालकः ।
[2] A पदसततिस्तेनाः ।
[3] Quotation in R P reads पदनामावलेः पाटा ।

पदेभ्यः पाटसंतानं स्वरास्तेनास्तथैव च ।
[1]प्रयोगश्च भवेद्यत्र स प्रबन्धवर(:)स्मृतः ॥
हरिरमितचम्पकवर्णेभ्यः शेखराभिधः ॥३५४॥
॥ इति हरिरमितचम्पकशेखरनामा प्रबन्धः ॥१४॥

द्रुतमण्ठेन तालेन द्रुतेनैव लयेन च ।
मल्हारे रसराजे स्यात् पदानां संततेः पुरः ॥३५५॥

स्वरग्रामस्तथा पाटास्तेना अपि यथाक्षरम् ।
हरिरसमन्मथाद्यस्तिलकः स प्रबन्धराट् ॥३५६॥
॥ इति हरिरसमन्मथतिलकनामा प्रबन्धः ॥१४॥

रागो वराटिका यत्र तालो वर्णयतिस्तथा ।
पदानि स्वेच्छयालापभूयितानि यथाद्युतिः(ति) ॥३५७॥

ततः स्वराश्च पाटाश्च ततः पद्यानि कानिचित् ।
इति नारायणपदान्मदनावासनामकः ॥
प्रबन्धः क्षितिनाथेन लोकनाथस्य निर्मितः ॥३५८॥
॥ इति नारायणमदनावासनामा प्रबन्धः ॥१७॥

तालो वर्णयतिर्मेघरागो देवादिवर्णनम् ।
[2]विप्रलम्भाख्यशृङ्गारो रसः करुणवेदनम् ॥३५९॥

कविनामाङ्कितपदप्रान्ते पाटस्वरावलिः ।
[3]द्वित्राण्यथ पदानि स्युरिति लक्ष्मीपतेः पुरः ॥
रत्नावलीप्रबन्धोऽयं निबद्धः कृष्णभूभुजा ॥३६०॥
॥ इति लक्ष्मीपरि(ति)रत्नावलीनामा प्रबन्धः ॥१७॥

नट्टो रागस्तृतीयाख्यस्तालो मध्यलयः क्वचित् ।
पदानां शोभया(ऽऽ)लापगुम्फनं गानहेतुकम् ॥३६१॥

अन्ते पाटाः स्वरास्तेनास्तदन्ते पद्यगुम्फनम् ।
एषो(ऽ)मन्दमुकुन्दाद्यमकरन्दाभिधानवान् ॥
प्रबन्धः प्रीतये गीत. श्रीपतेः कृष्णभूभुजा ॥३६२॥
॥ इत्यमन्दमुकुन्दमकरन्दनामा प्रबन्धः ॥१८॥

तालो वर्णयती रागा यमादष्टादश स्मृताः ।
मध्यमादिश्च ललितो वसन्तो गुर्जरी तथा ॥३६३॥

---

[1] A. B. प्रयोगाश्च ।
[2] A. विप्रम्भाख्य । [2] B. विप्रलम्भाख्य । [3] A. B. द्वित्राण्यथ ।

[1]धन्यासी भैरवो गौण्डकृतिर्देशाख्यिकापि च ।
मालवश्रीश्च केदारमालवीयादिगौडकौ ॥३६४॥

स्थानगौडश्च श्रीरागो मल्हारश्च वराटिका ।
मेघरागश्च नट्टा च धारिणी(धोरणी) नियता इमे ॥३६५॥

मायद्राग पदानि स्यु प्रा ते पाटस्वराणि तु ।
क्वचित्क्वचिद्गतालापभूषितानि यथारुचि (चि) ॥३६६॥

विप्रलम्भाख्यशृङ्गारो रसो नायकवर्णनम् ।
नायिकायाश्च तत्र स्यात् स प्रबन्धवर स्मृत ॥३६७॥

चतुरचतुर्भुजपदात(द) रागराजिपदात पुर ।
चन्द्रोद्योताख्यगीतोऽय कालसेनेन निर्मित ॥३६८॥

॥ इति चतुर्भुजरागराजिचन्द्रोद्योतनामा प्रबन्ध ॥

आदिताल प्रथमत प्रतिमण्ठस्तत परम ।
चतुर्मात्राह्वमण्ठश्च तुर्य स्याद्द्रुतालक ॥३६९॥

तालो वर्णयति पश्चान्नवमात्रिकमण्ठक ।
नि·सारुश्च तथा झम्पा द्रुतमण्ठश्च रूपक ॥३७०॥

प्रतितालस्त्रिपुटक एकतालीतिसंज्ञया ।
त्रयोदश क्रमात्ताला प्रतिताल पदानि च ॥३७१॥

यथाशोभालप्तियुञ्जि तावन्त्येव तत· परम ।
[2]काहलातुण्डुकिन्यौ च भुवका च शृङ्गशङ्खकौ ॥३७२॥

पटहश्च [3]हुडुक्का च [4]मुरज· करटा(ऽ)पि च ।
रुञ्जा च डमरू ड(ढ)क्का पाटा एतत्समुद्भवा· ॥३७३॥

नि सारो(रु) पटहो डक्का मर्दलो (ल्स)त्रिवणी तथा ।
करटेति तथतेषा प्रधानाक्षरयोजना ॥३७४॥

एकताल्या डक्कुली च त्रिवली दुन्दुभिस्तथा ।
घडसश्च चतुर्णां स्यादधिका पाटसन्तति ॥३७५॥

---

[1] A धन्नासी ।
[2] A B काहालातुण्डिकान्यौ ।
[3] A B तुडक्के ।
[4] A B मुरूज ।

प्रतितालं प्रयोगोऽपि रागो नट्टा निगद्यते ।
शृङ्गारो विप्रलम्भाख्यो रस उत्तमनायकः ॥३७५ए॥

दूतीसंवादकथनं नायिकायामिहेष्यते ।
एतत् स्याल्लक्षणं यत्र प्रबन्धः स निगद्यते ॥
हरिहारतालराजिजलधरविलासितः ॥३७६॥

॥ इति हरिहारतालराजिजलधरविलसितनामा प्रबन्धः ॥२०॥

यथाशोभालप्तिमन्ति यत्राष्टादशसंख्यया ।
तालाः पदानि रागस्य पाटास्तेनाः क्रमस्थिताः ॥३७६ए॥

वर्णसाम्यमलंकारो रसः शृङ्गारनामकः ।
देवादिवर्णनं छन्दो नानायतिमनोहरम् ॥३७७॥

त्रिविधोऽपि लयो रीतिः कैशिकी वर्णनापि च ।
वाग्गेयकारसंज्ञा च क्रमाद्रागादि कीर्त्यते ॥३७८॥

घोरणी च तथा नट्टा मेघरागो वराटिका ।
तथा मल्हारिश्रीरागौ स्यानमालवगौडकः ॥३७९॥

केदारो मालवश्रीश्च देशाख्या [1]गौडकृत्यपि ।
वसन्तो मध्यमादिश्च ललितश्च क्रमादमी ॥३८०॥

चच्चत्पुटश्चाचपुटः षट्पितापुत्रनामकः ।
संपक्वेष्टाक उत्(द्)घट्ट आदितालस्तथैव च ॥३८१॥

प्रतिमण्ठश्च मण्ठश्चाद्भुतालो वर्णयत्य(१)पि ।
द्रुतमण्ठश्च निःसारुर्झम्पा च द्रुतमण्ठकः ॥३८२॥

रूपकः प्रतितालश्च तृतीयस्त्वेकतालिका ।
पञ्चवक्त्रोद्भवाः पाटा हस्तपाटा अलग्नकाः ॥३८३॥

हौडुक्किका हस्तपाटा(श्)चित्रपाटावपाटकौ ।
हुडुक्का ढवसं(सो)मण्डिडक्काभेरीसमुद्भवाः ॥३८४॥

कंसार(रि)घर्घरीकग्रामर्दलीसंभवास्तथा ।
क्रमादष्टादशपदेष्वेते पाटाः प्रतिष्ठिताः ॥३८५॥

द्वादशादिपदेष्वस्ति विशेषः सो(स) विधीयते ।
डक्काकुडुक्काकरटाप्रोद्भूवा द्वादशेऽधिकाः ॥३८६॥

---

[1] B. गौण्ड० ।

त्रयोदशे सेलुकाजा निःसानोत्थाश्चतुर्दशे ।
षष्टोद्भवाः पञ्चदशे पदे सप्तदशेऽपि च ॥३८७॥

किरिकिट्टभवा अष्टादशे पाटा अमी स्थिताः ।
वीरदण्डधायनिभवा अधिकाः संप्रकीर्त्तिताः ॥३८८॥

रागाणां षाडवाद्यानां[१] ग्रामसंभवतापि च ।
वर्ण्या वाग्गेयकारेण तालरागार्णवः स च ॥
प्रबन्धः पृथ्वीभर्त्रा मुरारिप्रीतये कृतः ॥३८९॥
॥ इति तालरागार्णवमुरारिमङ्गलकुसुमनामाप्रबन्धः ॥२१॥

क्रमेण नट्टाकेदारः श्रीरागस्थानगौडकः ।
धोरणी मालवीयश्च वराटी [२]मेघरागकः ॥३९०॥

मालवश्रीर्देवशाखा गौण्डकृतिश्च भैरवः ।
धन्नासिका वसन्तश्च गूर्जरी च (म)ल्हारकः ॥३९१॥

ललितः सप्तदश(शे)मे रागास्तावन्ति च क्रमात् ।
पदानि तेषु तालाः स्युरिमे तन्नाम कीर्त्यते ॥३९२॥

आद्यत्रिसप्तदशमद्वादशे द्रुतमण्ठकाः ।
तृतीये नवमे चैकादशे चैव त्रयोदशे ॥३९३॥

पदे पञ्चदशे सप्तदशे रूपक ईरित ।
चतुर्थे मण्ठतालश्चाड्डुतालः पञ्चमे स्मृतः ॥३९४॥

त्रिपुटः षष्ठाष्टमयोः स्या(द्) द्रुतः प्रतिमण्ठकः ।
चतुर्दशे षोडशे च तेनाः स्युः प्रतितालकम् ॥३९५॥

मध्यमादौ पुनर्मुक्तिः श्रृङ्गारः साभिलाषयोः ।
स्त्रीपुंसोरुत्तमस्यात्र नायकस्योपवर्णनम् ॥३९६॥

कैशिकीरीतिमाश्रित्य पदानां रचना मता ।
छन्दः स्वेच्छाविरचितं रूपके यत्र दृश्यते ॥३९७॥

सोऽयं सानन्दगोविन्दरागश्रेणिपदात् पुरः ।
कुसुमास्तरणो नाम प्रबन्धः प्रीतिकृद्धरेः ॥३९८॥
॥ इति सानन्दगोविन्दरागश्रेणिकुसुमास्तरणनामा प्रबन्धः ॥२२॥

---

१ A. B षाडवाद्या च ।
२ A. मेघरागः ।

[1]ध्रुवश्च मण्ठकश्चैव प्रतिमण्ठो नि(ः)सारुक ।
अड्डातालाभिधो रास एकतालीतिनामभि ॥४२१॥

सप्तभि सालगो नाम सूड प्रोक्तो महीभृता ।
रागतालग्रहलयरचना धातुमातुभि ॥४२२॥

अलंकारैश्च भिन्नेषु वस्त्वेवान्यस्य वस्तुन ।
छायेव लगतिच्छाया रक्तिमाधुर्ययोगत ॥४२३॥

तस्माच्छायालगानि स्युस्तानि गीतानि तत्त्वत ।
यत्रोद्ग्राहस्त्रिखण्ड स्यादावृत्तिद्वयपेशल ॥४२४॥

तत्र खण्डद्वय पूर्वमेकधातुक[2]-सम्मितम् ।
किंचिदुच्चतर ताभ्या पूर्वाभ्या गानमानयो ॥४२५॥

आभोगोऽपि त्रिखण्ड स्यात् क्वचित् खण्डद्वयाञ्चित ।
क्वचित् स्यादेकखण्डोऽपि तत्राप्युच्चोऽन्तिम स्मृत ॥४२६॥

स्तुत्यनामाङ्कितस्तस्याप्येकधातु(.) किल स्वयम् ।
त प्रगायादिमे खण्ड उद्ग्राहस्य यदा भवेत् ॥४२७॥

न्यासस्तदा ध्रुवो ज्ञेय स च षोडशधा भवेत् ।
स्वरतालोपाधिभेदादेकैकाक्षरभेदितात् ॥४२८॥

एकादशाक्षरात् खण्डात् षड्विंशत्यक्षरावधि ।
प्रकृतध्रुवखण्डैस्ते जयन्त शेखरस्तथा ॥४२९॥

उत्साहो मधुरश्चैव मङ्गल कुन्तलस्तथा ।
कमलाजारसश्चैव चन्द्रश्चन्द्रशेखर ॥४३०॥

कामदो विजयाख्यश्च कन्दर्पो जयमङ्गल ।
तिलको [3]ललितश्चेति तेषां लक्षणमुच्यते ॥४३१॥

जयन्त आदितालेन रसे शृङ्गारनामनि ।
नायकश्रोतुगातॄणामायु कीर्तिधनप्रद ॥४३२॥

नि सारे(रो) शेखरो वीरे गातु श्रीसुभगत्वद ।
उत्साह (ह) प्रतिमण्ठेन हास्ये यशोविवृद्धिद ॥४३३॥

---

[1] cf S R 4 313–31 for 421–42 above
[2] A B गनिमम् ।
[3] A. B गिप्यरपति ।

[1]मधुरः करुणे गेयो भोगदो हयलीलया ।
[2]शृङ्गारे निर्मलः(मङ्गलः)क्रीडातालेन तनुते द्युतिम् ॥४३४॥

लघुशेखरतालेन कुन्तलो विस्मये प्रिये ।
झम्पातालेन [3]कमलो विप्रलम्भे सुखावहः ॥४३५॥

निःसारो[4] हर्षवश्चारो(स्रौ) रसे वीरे प्रकीर्तितः ।
वीरशृङ्गारयोरेकताल्यां[5] सिद्ध्यै[6] च नन्दनः ॥४३६॥

शृङ्गारहास्यवीरेषु प्रतिमण्ठाख्यतालतः ।
चन्द्रशेखरनामायं [7]गायकालीष्टकामदः ॥४३७॥

[8]शृङ्गारे प्रतिमण्ठेन कामदोऽभीष्टकामदः ।
द्वितीयतालतो हास्ये [9]विजयो नेतुरायुषे ॥४३८॥

आदिताले शुचौ हास्ये कन्दर्पः करुणे तथा ।
शृङ्गारवीरयोस्ताले क्रीडाख्ये[10] जयमङ्गलः ॥५३९॥

एकताल्यां[11] रसे वीरे सशृङ्गारे जयैषिणाम् ।
जयोत्साहप्रदः[12] पुंसां तिलकोऽन्वर्थनामभृत् ॥४४०॥

शृङ्गारे प्रतिमण्ठेन ललितः सर्वसिद्धिदः ।
खण्डयोराद्ययोर्वर्णनियमः स्याच्चतुर्षु वा ॥
सर्वखण्डेषु गमकाः केषुचिद्वा यथारुचि ॥४४१॥

यथालक्ष्म जयन्तादीन् ध्रुवान् यः शम्भुसद्मनि ।
गायति प्रयतो भूत्वा स यज्ञफलमश्नुते ॥४४२॥

[13]गानापूर्वस्य निवृ(र्वृ)त्यै [14]जयन्तादिध्रुवेष्विह ।
नियमो वर्णतालानां नान्यतालनिवृत्तये ॥४४३॥

तेन तालान्तरैर्गेया बुधैश्चच्चत्पुटादिभिः ।
अथ सामान्यलक्ष्माणो ध्रुवा ज्ञेया यदृच्छया ॥४४४॥

---

[1] B adds गणेशाय नम । A change in the handwriting is clearly marked here. There appears to be a fresh beginning.
[2] A B. शृङ्गारैर्निर्मल । C gives the above reading.
[3] B. कुसला । C. कसला । [4] A. नि सारे B. C. नि सारो ।
[5] B. C. ताभ्या । [6] B सिद्ध्येव । [7] C. गायकामीष्ट० ।
[8] B. C. omit this line. [9] B. विजये । [10] B. क्रीडार्थे ।
[11] B. ताल्य । C. ताल्य । [12] A. ०प्रद ।
[13] A. गानात् पूर्वस्य । [14] A. जयन्त्यादि० ।

जयन्ताद्यास्तु नियता गातव्याः फलसिद्धये ।
ध्रुवद्वयशरीरा[1] स्यादेला खण्डैककेन च ॥
आभोगः[2], किन्तु निर्माणं तस्या धर्मान्तराप्तये ॥४४५॥

इति ध्रुवयश.प्राप्त्यै [3]कालसेनेन भूभुजा ।
षोडशध्रुवनिर्माणं यथाशास्त्रं विनिर्मितम् ॥४४६॥
॥ इति षोडशध्रुवाः ॥

[4]यस्मिन्नुद्ग्राहखण्डे स्यात्(द्) यतिद्वन्द्वमर्थकिका ।
विरति-[5]र्ध्रुवखण्डस्य गानद्वैगुण्यमाश्रित ॥४४७॥

ततः [6]खण्डोऽन्तराख्यश्च पाक्षिकस्तस्य गानतः ।
ध्रुवगानं सकृत्तस्मादाभोगो यत्र गीयते ॥४४८॥

ध्रुवे न्यासः स मण्ठः स्यान्मण्ठतालेन निर्मितः ।
जयप्रियो मङ्गलश्च सुन्दरो वल्लभस्तथा ॥४४९॥

कलापः कमलश्चेति स मण्ठः षड्विधो भवेत् ।
[7]रचना ग्रहरागादि-[8]साम्येऽप्यस्य यदीक्षते ॥४५०॥

षड्विधत्वं तु मण्ठाख्यताल-[9]षाड्विध्यतस्तु तत् ।
जयप्रिय(:) स्यान्मण्ठेन जगणाख्येन वीरतः ॥४५१॥

शृङ्गारे मङ्गलो गेयो मण्ठेन [10]भगणात्मना ।
सगणाकारमण्ठेन शृङ्गारे सुन्दरो मत' ॥४५२॥

वल्लभः करुणे गेयो रगणाकृतिमण्ठतः ।
हास्ये रसे विरामान्तनगणेन कलापक ॥
विरामान्तद्रुतद्वन्द्वं लघुश्च [11]कमलोऽद्भुते ॥४५३॥
॥इति षण्मण्ठका ॥

यादृशं मण्ठस्योक्तमुद्ग्राहे लक्ष्म तादृशम् ।
प्रतिमण्ठादिपञ्चानां लक्ष्म सेयं विचक्षणं ॥४५४॥

---

[1] A. शरीर । [2] B. C omit विसर्ग ।
[3] B. C. कुम्भकर्णेन भूभृता ।
[4] cf. S. R. 4. 332-42 for 447-60 above
[5] A. B. C. विरति ध्रुव० । [6] B. C. खण्डान्तराख्यस्य ।
[7] A. रचनात् । [8] B. सामीप्यस्य ।
[9] A. षड्विध्यस्तु । [10] B. C. नगणात्मना ।
[11] A. B. C. कमले(ऽ)द्भुते ।

तत्राद्यत्रितये [1]रूपे भेदस्तालभिदात्मज ।
तथान्तिमद्वये भेदो रचनाहेतुको मत ॥४५५॥

एषां प्रातिस्विको भेदो[2] विशिष्य प्रतिपाद्यते ।
प्रतिमण्ठेन तालेन निर्मित प्रतिमण्ठक ॥४५६॥

अथ चतुर्विधस्तालचातुर्विध्यस्वरूपत ।
[3]तेषामाद्योऽमरस्तारो विचार कुन्द इत्यपि ॥४५७॥

[4]प्रतिमण्ठेनामर( )स्यात(द)गुरुणा तूज्ज्वले रसे ।
॥ इत्यमर ॥१॥

प्रतिमण्ठेन तालेन तार· स्याद्वीररौद्रयो ॥
विरामान्तद्रुतद्वन्द्वाल्लघुद्वन्द्वस्वरूपिणा ॥४५८॥
॥ इति तार· ॥२॥

विचार· स्याद्विरामान्तनगणात् करुणे[5] रसे ।
॥ इति विचार· ॥३॥

विराममध्य-[6]नगण कुन्द स्याददद्भुते रसे ॥४५९॥
॥ इति कुन्द ॥४॥

शुद्धावपि भवन्त्येते चत्वार प्रतिमण्ठका ॥४६०॥

यत्कैश्चिद्रुक्ता सगणे[7] भगणे प्रतिमण्ठता ।
तद्रूपादर्शनात्तेषां सा घटेत कथ तथा ॥४६१॥

उच्यते, पृथगेवैते तन्मते प्रतिमण्ठका ।
चत्वारस्तो पृथक तेभ्यो मण्ठकेष्वपि दर्शनात ॥४६२॥
॥ इति चत्वार· प्रतिमण्ठका ॥

[8]नि सारुतालरचितो नि सारुरिति गीयते ।
स षड्विध( ) स्यात्तालस्य नि·सारो( ) षड्विधत्वत ॥४६३॥
[9]वैकुण्ठानन्दकान्तारसमरा वाञ्छितोऽपि च ।
विशाल इति, वैकुण्ठो [10]दद्वयाल्लद्वयात शुभे ॥४६४॥
॥ इति वैकुण्ठ· ॥१॥

---

[1] A रूप ।   [2] B भेद ।   [3] B तेषा प्रत्यमरस्तारे । C तेषाममरस्तारो ।
[4] B गुरुणा प्रतिमण्ठेनामर( ) स्याद्वुत्कले रसे ।
C गुरुणा प्रतिमण्ठेनामर( )स्यादुज्ज्वले रसे ।
[5] A करुणा ।   [6] A मगण ।   [7] B सगणो ।
[8] Cf S R 4 343 59 for 463 81 above
[9] S R वैकुन्द ।   [10] A Omits द ।

दद्यादानन्दमानन्दे[1] विरामान्तद्रुतद्वयात् ।
॥ इत्यानन्द ॥२॥

कान्तारो विप्रलम्भे स्याल्लघुगुर्वात्मना स्थित ॥४६५॥
॥ इति कान्तार ॥३॥

विरामान्त[2] लघुद्वन्द्व वीरे समरनामानि ।
॥ इति समर ॥४॥

नगणाद्[3]-द्वयेन स्याद् वाञ्छितो वाञ्छित[4]-प्रद ॥४६६॥
॥ इति वाञ्छित ॥५॥

शृङ्गारे स्याद विशालाख्यो लो दौ ल इति वर्त्मणा ॥४६७॥
॥ इति विशाल ॥६॥

॥ इति षड्विधो नि सार[5] ॥
[6]अड्डतालो(ऽ)ड्डुतालेन निबद्ध परिगीयते ।
अड्डतालस्य षाड्विध्यात् योढा(ऽ)यमपि कीर्त्तित ॥४६८॥

नि शङ्कशङ्कौ[7] शीलश्च चारोऽथ मकरन्दक ।
विजयश्चेति, तत्राद्या नि शङ्को विस्मये[8] भवेत ॥
लघुना गुरुणा चैव द्रुतद्वन्देन निर्मित ॥४६९॥
॥ इति नि शङ्क ॥१॥

शृङ्गारवीरयो शङ्को द्वद्वयादादिगे लघौ ॥४७०॥
॥ इति शङ्क[9] ॥२॥

शान्ते रसेऽड्डुतालेन विरामान्तद्रुतद्वयात ।
लघुना [10]शीलनामा(ऽ)ड्डुतालोऽय परिकीर्त्तित ॥४७१॥
॥ इति शील ॥३॥

दद्वयाल्लगुरुभ्या स्याच्चारो वीरेऽद्भुते रसे ।
॥ इति [11]चार ॥४॥

---

[1] A B C ०मानन्दो ।
[2] B विरामान्त(ा)ल्लघु० ।
[3] A नगणादद्वयेन ।
[4] A वाञ्छित प्रद । B C वाञ्छितप्रदा ।
[5] A B C निसार ।
[6] C अडडु ।
[7] B C नि शङ्काङ्कलीलाश्च ।
[8] A विस्मयो ।
[9] A शङ्कर ।
[10] B C शीत० । A शीलना शीलनामा ।
[11] A विचार ।

द्रुताभ्यां गुरुणा स्यातः शृङ्गारे मकरन्दकः ॥४७२॥

॥ इति मकरन्दः ॥५॥

[1] द्रुताभ्यां लघुना वीरे रसे स्याद्विजयाभिधः ॥४७३॥

॥ इति [2]विजयः ॥६॥

॥ इति षड्विधोऽड्डुतालः ॥

बद्धो रासकतालेन यः [3]स रासक उच्यते ।
कम्बुजो वरदाख्यश्च विनोदो नन्द इत्यसौ ॥४७४॥

चतुर्द्धा रचनाभेदाद् भिद्यते स यथोच्यते ।
चतुर्षु रासकेषु स्यादुद्ग्राहो द्विदलः[4] सदा ॥४७५॥

आदावाद्यन्तयोरन्ते ध्रुवस्यालापका यदि ।
भवन्ति रासकास्तर्हि कम्बुजाद्यास्त्रयः क्रमात् ॥
[5]करुणे विस्मये [6]देवस्तुतावन्यरसेष्वपि ॥४७६॥

॥ इति कम्बुजवरदविनोदाः ॥१-३॥

यत्रालापमयः खण्ड उद्ग्राहस्यादिमो भवेत् ।
स्यातां शुद्धौ ध्रुवा(ऽ)भोगौ स श्रिये नन्दरासकः ॥४७७॥

॥ इति नन्दः ॥४॥

॥ इति चतुर्विधरासकः ॥

या तालेनैकतालेव बध्यते सैकतालिका ।
रमा च [7]चन्द्रिका चैव विपुलेति च सा त्रिधा ॥
तिसृष्वप्यासु कर्तव्यो नियतो[8] धातुरन्तरः ॥४७८॥

यस्यामेकविराम(ः) स्यादुद्ग्राहो धातुरन्तरः ।
पदात्मा सा रमा नाम गातृश्रोत्रोः श्रिये मता ॥४७९॥

॥ इति रमा ॥१॥

उद्ग्राहो द्विदलो[9] यस्यामालापैरञ्चितोऽन्तरः ।
सानुप्रासा भूरियतिश्चन्द्रिका सा घनद्रुता ॥४८०॥

॥ इति चन्द्रिका ॥२॥

---

[1] A. ताद्भ्या ।
[2] A. विज्ञेय ।
[3] C. omits स ।
[4] A. द्विलद. ।
[5] B. C. वरुणे ।
[6] A. C. देवस्तुतो अन्य० ।
[7] A. चन्द्रका ।
[8] B. C. नियमो ।
[9] A. द्विरलो । C. द्विगलो ।

यस्यामालापमालप्य[1] तत उद्ग्राहवर्णनम् ।
[2]आलापाक्षरयोरन्यतरात्मा धातुरन्तरः ॥
विपुला विपुलानन्ददायिनी सैकतालिका ॥४८१॥

॥ इति विपुला ॥३॥

॥ इति त्रिविधैकताली ॥

रूपकं नाम तद्गीतं [3]यत्क्रीडातालनिर्मितम् ।

॥ इति रूपकम् ॥

यतितालेन यद्गीतं [4]तद्गीतं यतिसंज्ञकम् ॥४८२॥

॥ इति यतिः ॥

यद्यप्येतद्द्वयं लोके प्रसिद्धं लक्ष्मवर्त्मनि ।
तथापि मूलराहित्यान्न [5]मयाऽत्र प्रपञ्च्यते ॥४८३॥

यद्यप्यनेकशो भेदा मण्ठादेस्तालभेदतः ।
तथापि ते न तन्यन्ते [6]यतस्तालेषु सन्ति ते ॥४८४॥

[7]शुद्धधर्मैकनिष्ठत्वा(न्) मिश्रपृष्ठ्याभिगम्यतः ।
छाया लगति नो पापा यत्र स स्ताज्जयी नृपः ॥४८५॥

इति श्रीराजाधिराज-[8]महोमहेन्द्र-[9]श्रीकालसेनेन विरचिते [10]संगीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां गीतरत्नकोशे प्रबन्धोल्लासे सूडपरीक्षणं द्वितीयं समाप्तम् ॥

---

[1] A. ०लाप्य । [2] A. आलापाक्षर० ।
[3] A. य त्क्रीडा । [4] A. यद्गीत ।
[5] A. म... ..पञ्च्यते । [6] A. यतस्तालेषु ।
[7] A शुद्धे । [8] B. Omits महोमहेन्द्र । [9] B C. कुम्भकर्णविरचिते ।
[10] B. संगीतरत्नकोशे प्रबन्धोल्लासे षोडशसाहस्र्यां सूडपरीक्षणं प्रथमम् । C. संगीतराजे गीतरत्नकोशे प्रबन्धोल्लासे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां सूडपरीक्षण द्वितीयं समाप्तम् ।

आलिक्रम-प्रबन्धा नाम तृतीयं परीक्षणम्

यस्या आलिक्रमात् केलिकलनानां कला क्रमात्[1] ।
प्रतिपीत्युपचीयन्ते तां नमामि महेश्वरीम् ॥१॥

पञ्चवक्त्रोद्भवैस्तालैः पञ्चभिः क्रमयोजितैः ।
प्रतिबद्ध[2] प्रबन्धोऽयं [3]पञ्चतालेश्वराभिधः ॥२॥

[4]आलापः प्रागतालः स्यादेकताल्याऽथवा भवेत् ।
प्रतिताल द्विरभ्यस्त पृथक् स्यात् पदपञ्चकम् ॥३॥

आद्येषु त्रिषु तालेषु द्वयो स्यादवशिष्टयो ।
षट्पदानि ततो गेया पदमानेन गानत ॥४॥

पृथक् पृथक् स्वराः पाटा यथास्व तालयोगिनः ।
तेन तेनैव तालेन ततो द्विगुणमानत ॥५॥

ततः स्यात् पाटहं पाटैर्हुडुक्कै शङ्खसमवैः ।
कास्यतालोद्भवैः पाटैः[5]र्मौरजैरन्तर क्रमात् ॥६॥

द्रुतमाना-[6]द्यथाभोग-[7]स्तत्र स्याद्रूपकाभिधा ।
वर्ण्यनाम तथा वाक्य मङ्गलाशीपुरःसरम् ॥७॥

[8]उद्घट्टेनैव तालेन न्यास आलाप ईरित ।
पञ्चभिर्मार्गतालैश्च सप्तविंशतिखण्डवान् ॥८॥

यस्मात प्रगीयते लोके पञ्चतालेश्वरस्तत ।
[9]पाटात्मत्वादन्तरस्य न खण्डत्वमिहोदितम ॥९॥

अन्वित स्वरतालाभ्यां [10]पदखण्डमिह स्मृतम् ।
केचित् प्रणिगदन्त्यत्र पूर्वमालाप इष्यते ॥१०॥

तत स्वरास्तत पाटा [11]पदानि स्युस्ततोऽपि च ।
अन्तरः [12]पाटरचितस्ततश्चान्ये स्वरादयः ॥११॥

---

[1] B C कला ।
[2] A B omit विसर्ग
[3] B C पञ्चतालेश्वरस्त्विह ।
[4] cf S R 4 256 63 for 3 20 above
[5] C ०मौरजै० ।
[6] A तथाभोग० ।
[7] A भोगतत्र ।
[8] A उत्घटेनैव ।
[9] A पाटान्तरत्वाद० ।
[10] B C पद ।
[11] B C पादानि ।
[12] B पाटरचिता० ।

चत्वारः स्युः क्रमादत्र चतुरस्रादितालतः ।
स्वरपाटस्थिति केचित् प्राहुः प्रतिपदं बुधाः ॥१२॥

तत्र च स्वरपाटाभ्यां [1]पदान्तादथवा [2]पदात् ।
एवं खण्डाः क्रमात् (ज्) ज्ञेयाः सान्तराः सप्तविंशतिः ॥१३॥

ततोऽन्तरस्यपाटेभ्यः स्वरपाटा [3]विलक्षणाः ।
न ततः श्रुतिवैरस्यमन्तरा यत्पदस्थितिः ॥१४॥

अथवा विरसत्वादौ न मुनीनामिहाग्रहः ।
[4]स्वरपाटादनु यदा पदगानं विधीयते ॥१५॥

तदा स्वरानन्तरास्ते पाटा यैरन्तराः[5] कृताः ।
पदादिगाने येनैव तालो मानेन गीयते ॥१६॥

अन्तरेषु तत. कार्यस्तालो द्विगुणमानतः ।
वीरावतारश्शृङ्गारतिलकश्चेत्ययं द्विधा ॥१७॥

वीरावतारस्तत्र स्याद् बद्धो वीररसेन यः ।
यः शृङ्गाररसे बद्धः शृङ्गारतिलकस्तु सः ॥१८॥

रसतालवदित्यत्र न रागा नियता मताः ।
नियतान् केचिदिच्छन्ति नट्टा तोण्डी[6] वराटिका ॥१९॥

हिन्दोलो दीपकश्चैव षाडवश्चेतिसंज्ञया[7] ।
इत्येष विधिदृष्टत्वात् [8]सर्वदेवप्रियंकरः ॥२०॥

॥ इति पञ्चतालेश्वरनामा[9] प्रबन्धः ॥१॥

[10]गद्येनैवाथ पद्येन रागेणैकेन केनचित् ।
तालार्णवः स्वेच्छया स्यात्तालैर्भूरिभिरन्वितः ॥२१॥

॥ इति तालार्णवः ॥२॥

[11]यत्र स्युर्भूरयो रागाः स स्याद् रागकदम्बकः ।
नन्द्यावर्त्तः स्वस्तिकश्च [12]पद्मपत्रस्तृतीयकः ॥२२॥

अन्तर्गर्भश्चतुर्थः[13] स्यात्(द्) भ्रमराम्रेडितावपि ।
इत्येवं गदितः षोढा [14]तल्लक्षणमथोच्यते ॥२३॥

---

[1] A. पदान्तरादथवा । [2] B. भवेत् ।
[3] A. B. विचक्षण. । C. विलक्षणात् । [4] A. स्वरः ।
[5] A. omits विसर्ग । [6] B. C. तोडी । [7] A. सज्ञय ।
[8] B. omits सर्व······स्यात् (verse 20-21) C. सर्वदेवप्रियकर. ।
[9] C. omits नामा । [10] cf. S. R. 4. 264.
[11] cf. S. R. 4. 253-56 for 22-25 above. [12] A. पद्मपत्रक० ।
[13] A. C. omit विसर्ग । [14] A. तल्लमथो० ।

नन्द्यावर्तश्चतुर्वृत्तो[१] रागराजिविराजित ।
तालैश्चतुर्भिर्गातिव्य स्वेच्छया परिकल्पितै ॥२४॥

अन्ये भवन्ति पूर्वस्मात पूर्वस्मादुत्तरोत्तरम् ।
पञ्चापि द्विगुणैस्तालैर्वृत्तैश्च [२]स्वस्तिकादय ॥२५॥

एतेषां बिरुदैर्युक्त आभोग[३] स्यात पदान्तरै ।
उद्ग्राहेण भवेन्न्यासस्तालमानद्वयेन वा ॥२६॥

स्वरै पाटैश्च तेनैश्च व्यस्तैर्वापि समस्तकै ।
द्वितीयेन युत वापि [४]वृत्तमत्रोच्यते बुधै ॥२७॥

बिरुदान्याहुरत्रैके प्रतियृत्तमतस्त्रिधा ।
प्रत्येकमेकको भेद एषां सपद्यते स्फुटम् ॥२८॥

स्वरादेर्ग्रथनादत्र खण्ड[५] वृत्तेन वर्ण्यते ।
निगद[६] निगदन्त्यत्र तालानामिव तद्विद ॥२९॥

रागाणा नियम तच्च न हि सर्वसमजसम् ।
षड्भिरङ्गैरुपेतोऽप्य रागैर्गेयो यथारुचि ॥३०॥

नन्द्यावर्तादिकान प्राहुश्चतुरोऽभिधयान्यथा[७] ।
सगरो वासवनृपो महत्तर इति क्रमात ॥३१॥

[८]द्वीप भानु तथैवाहुरभिधे त्ववशिष्टयो ।
तौ सप्तभिर्द्वादशभि[९] खण्डै स्याता क्रमेण च ॥३२॥

तालैश्च खण्डसख्याकै शार्ङ्गदेवादयस्त्विमम् ।
वृत्तैरेव समाचख्युर्गद्येनैन परे जगु ॥३३॥

कश्चिद् गद्येन रचित तालेनैकेन केनचित् ।
नन्द्यावर्ताभिध प्राह नानारागविराजितम् ॥३४॥

॥ इति [१०]रागकदम्बनामा प्रबन्ध ॥३॥

यत्र वाग्गेयकारेण स्वरै षड्जादिसादिकै[११] ।
अर्थो निबध्यतेऽभीष्ट स स्वरार्थो निगद्यते[१२] ॥३५॥

---

१ A B ०वृत्तौ ।
२ A स्वास्तिका० ।
३ A omits विसर्ग ।
४ A वृत्तमात्रो० ।
५ A खण्डवृत्तेन B खण्ड वृत्तेनं C खण्डवृत्तेनं ।
६ C निगदन्ति गदन्यत्र ।
७ A (ऽ) भिद्ययानया । (ऽ) भिधयान्यया can also be a possible reading
८ A B दीप ।
९ A omits विसर्ग ।
१० B कदम्ब । C रागकदम्ब ।
११ A C omit विसर्ग ।
१२ cf S R 4 223 24

स द्विधागादि शुद्धत्वमिश्रत्वोपाधिभेदतः ।
एकादिसप्तपर्यन्तषड्जाद्याद्य(?)क्षरावलिः ॥३६॥

दृश्यतेऽर्थवती यत्र स शुद्ध इति गीयते ।
स्वरवर्णः समस्तो वा व्यस्तो वा यत्र गीयते ॥३७॥

पदान्तरेण संयोज्यः[1] स मिश्र इति कीर्त्यते ।
स सप्तधा भवेदेकद्व्यादिकंप्रथितः स्वरैः ॥३८॥

[2]तत्रानेकप्रकाराः स्युः क्रमात् क्रमनियोजितैः ।
भेदा द्वित्रिस्वरादीनां स्वरैरर्थवशानुगैः ॥३९॥

सर्वत्र ध्रुवकोद्ग्राहौ कार्यौ [3]गीतानुसारतः ।
उद्ग्राहे न्यास आभोगः कर्तव्यः स्यात् पदान्तरैः ॥४०॥

यावन्तः स्यु(ः) स्वरा यस्मिन् [4]रागे तावद्भिरेव तैः ।
शुद्धो मिश्रश्च कर्तव्यः स्वरार्थ(ः) स्वरकोविदैः ॥४१॥

अत्र वाग्गेयकारेण नाशङ्क्या करणेन वै[5] ।
गतार्थता यतस्तालनियमो न विवक्षितः ॥४२॥

॥ इति स्वरार्थः[6] प्रबन्धः ॥४॥

[7]मातृकावर्णपूर्वाणि क्रमतः[8] स्युः पदानि चेत् ।
अर्थवन्ति तदा ज्ञेया मातृका सा त्रिधा मता ॥४३॥

दिव्या च मानुषी [9]दिव्यमानुषी चेति भेदतः ।
दिव्या संस्कृतबन्धेन मार्गतालैश्च गीयते ॥४४॥

मानुषी[10] प्राकृतपदैस्तालैर्देशीगतैः स्मृता ।
देवमानुषभाषाभिर्मिश्राभिर्या प्रगीयते ॥४५॥

मार्गदेशीगतैस्तालैः सोच्यते दिव्यमानुषी ।
सा [11]पुनर्द्विविधा ज्ञेया निबद्धा [12]चानिबद्धका ॥४६॥

पदैर्विरचिता तत्र निबद्धा कीर्तिता बुधैः ।
गद्यबद्धानिबद्धा स्यात् योढेयं मातृका स्मृता[13] ॥४७॥

---

[1] A. omits विसर्ग । [2] B. ते चानेक• ।
[3] B. C. गाना• । [4] A. रागे. ।
[5] C. वौ । [6] A. B. स्वरार्थप्रबन्ध ।
[7] cf. S R. 4. 218-52 for 43-9 above. [8] A. C. omit विसर्ग ।
[9] A. दिव्यामानुषी । [10] B. C. मानुषी. ।
[11] A. पुर्द्विधा । [12] C. चानिबद्धिका । [13] B. adds विसर्ग ।

आभोगेऽन्यपदैरत्र न्यास उद्ग्राहमाश्रित ।
केचित्तु प्राकृता भाषामत्र नेच्छन्ति सूरयः ॥४८॥

सर्वमन्त्रमयी [1]त्वेषा गातव्या वेदपारगं ।
राजभिस्तु विशेषेण तयान्यै-[2]निर्मलात्मभि ॥४९॥

पुनाति कीर्तनादेव मातृका भुवनत्रयम् ।
यतो ब्रह्मादिका देवा अस्यामेव प्रतिष्ठिता ॥
शब्दब्रह्मनिदान च पराविद्येयमेव हि ॥५०॥

॥ इति मातृका ॥

[3]अपाद [4]पादसघातो गद्यमुक्त मनीषिभि ।
तच्च षोढा वृत्तगन्धि चूर्णमुत्कलिकाभिधम ॥५१॥

ललित खण्डक चित्रं, तल्लक्षणमथोच्यते ।
वृत्तभागयुत यत् स्याद् वृत्तगन्धि तदुच्यते ॥५२॥

चूर्णक [5]यत्पदैर्द्वित्रै(श)चतुष्पञ्चैस्तयाकृतम् ।
पदैर्दीर्घसमासैर्यत्तत् स्यादुत्कलिकाभिधम् ॥५३॥

ललित पञ्चलं(यैं)ज्ञेय पदैर्व्यस्तै समस्तकै ।
तत् खण्ड यत्समारब्धरीतिभङ्गेन निर्मितम् ॥५४॥

चम्पूबन्धकृत यत्स्यात्तद्गन्ध चित्रमुच्यते ।
सर्वं गद्यमिद ज्ञेय सामवेदसमुद्भवम् ॥५५॥

वृत्ति स्याद् भारती रीति पाञ्चाली [6]वृत्तगन्धिनि ।
वृत्ति स्यात सात्वती रीतिर्वैदर्भी चूर्णसंज्ञिनि ॥५६॥

वृत्तयो [7]रीतयो यत्र सर्वास्तच्चित्रमुच्यते ।
वैदर्भी कैशिकीति द्वे चित्रे [8]रीती इतीतरे ॥५७॥

वृत्तिरारभटी गौडी रीतिरुत्कलिकाभिधे ।
ललिते कैशिकीवृत्ति पाञ्चालीरीतिरिष्यते ॥५८॥

खण्डे[9] स्यात् [10]सात्त्वतीवृत्तिर्वैदर्भी-[11]रीतिरद्भुता ।
द्रुता विलम्बिता मध्या तथा द्रुतविलम्बिता ॥५९॥

---

[1] B C ह्येषा ।   [2] B निखिलात्मभि ।
[3] cf S R 4 185 99 for 51-74 above   [4] C पद० ।
[5] B C यत्पदैर्बद्ध द्वित्रैस्त्रिचतुरैरथ ।
[6] A B वृत्तगन्धिनी C वृत्तिगन्धिनी ।   [7] A रीतयोर्यत्र ।
[8] B रीति ।   [9] B C खण्ड ।
[10] A B सत्वती० ।   [11] B C वृत्ति० ।

द्रुतमध्या तथा मध्यविलम्बेति षडीरिताः ।
गद्यस्य गतयस्तत्र बहुभिर्लघुभिः कृता ॥६०॥

गतिर्द्रुताभिधा[1] ज्ञेया स्वल्पैस्तैः स्याद् विलम्बिता ।
समस्तैः स्याद्गतिर्मध्या गतिर्द्रुतविलम्बिता ॥६१॥

लघुभिः स्यात् पृथग्गूर्वैर्गुरुभिः स्यात् [2]पृथग्विधैः ।
द्रुतमध्या गतिर्मध्यविलम्बेति च तैरिह ॥६२॥

मिश्रितैः स्याल्लघुगुरुभिर्गतय [3] षडीरिताः ।
एवं प्रत्येकमेतेन गतिषट्केन[4] भेदतः ॥६३॥

षोढा गद्ये कृते जाता षट्त्रिंशद्गद्यजाभिधाः ।
शान्ते रसे वृत्तगन्धिचूर्णके द्वे प्रकीर्तिते ॥६४॥

वीरे तु स्यादुत्कलिका शृङ्गारे ललितं पुन ।
हास्ये खण्ड तथा [5]चित्रं शृङ्गारे परिकीर्तितम् ॥६५॥

स्यातामाद्ये पीतवर्णे श्वेते ललितखण्डके ।
रक्तमुत्कलिकासंज्ञ चित्रं स्याच्चित्रवर्णयुक्[6] ॥६६॥

मुनिर्ब्रह्मा च रुद्रश्च कामसिद्धीशविष्णवः ।
वृत्तगन्ध्यादिगद्येषु क्रमात् स्युर्देवता इमाः[7] ॥६७॥

वेणीमिश्रमिति द्वन्द्वक्षिप्ता(:)कैश्चित् प्रगीयन्ते[8] ।
गद्यस्याष्टौ भिधा(दा)स्तत्र वेणी स्यात् सर्वभेदजा ॥६८॥

मिश्रं स्याच्चूर्णकैर्वृत्तगन्धिभिश्च प्रपञ्चितम् ।
अथ गानविधिस्तस्य सप्रकारो निरूप्यते ॥६९॥

आदौ विधाय प्रणवं नानागमकपेशलम् ।
सालकारमताल च विलम्बितलयाञ्चितम् ॥७०॥

[9]आद्यन्तस्वरभूयिष्ठं नानापाटाक्षरान्वितम् ।
एवमाद्यं पद गीत्वा पदद्वन्द्व पृथक् ततः ॥७१॥

प्रबन्धाङ्गं सताल च विलम्बितलयाञ्चितम् ।
प्रत्येकं द्वि.प्रगायाय प्रयोगो[10] यत्र गीयते ॥७२॥

---

[1] A ०भिधेया । [2] B C तथाविधैः ।
[3] A B C गुरुभिरेव रीति (A रीति) । [4] A गति षड्जेन ।
[5] A. विचित्र । [6] B वर्णकम् ।
[7] A. गणा । [8] A B. C ०यते ।
[9] A B आद्य च । B Omits verse 71 and the first half of 72
[10] A. प्रयोगे ।

विलम्बितेन मानेन [1]गातूनेत्रभिधायुत [2] ।
अविलम्बितमानेन सताल तदद्वय पुन ॥७३॥

गीत्वा न्यसेद विलम्बेन गद्य मानेन गद्यवित ।
केचित्ताल तथा वर्णं तेनपाटस्वरान[3] जगु ॥७४॥

॥ इति गद्यम ॥६॥

[4]येन केनापि तालेन विचित्रलयसयुत ।
पदै स्वरैश्च मिलित प्रबन्धो दण्डकाभिध ॥७५॥

क्वचिदादौ क्वचिन्मध्ये क्वचिदन्ते स्वरैर्युत ।
दण्डकच्छन्दसा [5]ज्ञेयस्तस्य भूरितरा भिदा ॥७६॥

गदितश्छन्दउल्लासे ततो ज्ञेया विचक्षणं ।
प्रकीर्णकेष्विम प्राहु प्रबन्धक दण्डक परे ॥ ७७ ॥

॥ इति दण्डक ॥७॥

तालद्वयशरीरत्वे ध्रुवोदग्राहा यतालका ।
सममात्राकृतयतिर्मेलापकविनाकृता[6] ॥
ढेङ्कीवदयसर्वाङ्गा गदिता ध्वनिकुट्टनी[7] ॥७८॥

॥ इति ध्वनिकुट्टनी ॥८॥

[8]यस्यां द्वादशमात्रान्ते दलान्ते वा स्वरावलि ।
द्विर्गेयमेव पूर्वार्द्धमुत्तरार्द्ध स्वरान्वितम् ॥७९॥

धात्वन्तरेण गातव्यमाभोगस्तु पदान्तरं ॥
मुक्तिरुद्ग्राहखण्डन सा(ऽऽ)र्या(ऽऽ)यजनवल्लभा ॥८०॥

तालरागार्थनियुतो तद्भेदान कतिचिद ब्रुवे ।
लक्ष्मी ऋद्धिस्ततो बुद्धिर्लीला लज्जा क्षमा तत ॥८१॥

दीर्घा गौडी[9] च [10]रात्रिश्च ज्योत्स्ना छाया च कान्तिका ।
मही मतिश्च कीर्तिश्च ततो ज्ञेया मनोरमा ॥८२॥

---

[1] B Omits गातृ युत ।
[2] A Omits विसग ।
[3] A ०स्वरा ।
[4] Cf S R 4 280 81
[5] B गेय० ।
[6] B C कृतम् ।
[7] cf S R 4, 225
[8] cf S R 4 226 31 for 79 85 above
[9] A गौडीश्च । S R गौरी ।
[10] S R राजी ।

रोहिणी च विशाला च वसुधा च ततः शिवा ।
हरिणी च ततश्चक्रा सारसी कुररी तथा ॥८३॥

हंसी वधूरिति ज्ञेया आर्याः[1] षड्विंशतिः क्रमात् ।
षष्ठं गणं परित्यज्य गणैरन्यैर्गुरुकृतैः ॥८४॥

लक्ष्मी, शेषाः क्रमात् कार्या एकैकगुरुभङ्गतः ।
अस्यास्तु छन्दउल्लासे भेदाः कोटिश ईरिताः ॥८५॥

अनेन गानविधिना ते गेया गीतकोविदैः ।
केचिदार्याप्रबन्धस्य गानमन्यादृशं जगुः ॥८६॥

आलापः प्रतिमण्ठेन [2]कार्यो गेयस्ततः परः ।
पूर्वार्धप्रथमो भागः[3] स्वरैर्गेयस्तत परः[4] ॥८७॥

पाटैस्तृतीयस्तेनैः स्यात् तुर्यस्तु गमकाकुलः ।
बिरुदानि ततः पश्चादाभोगस्तु पदान्तरैः ॥
कार्यो रागैश्च तालैश्च वाञ्छितैरिति [5]तत् कथा ॥८८॥

॥ इति आर्याः ॥९॥

[6]बद्धा प्राकृतभाषाभिर्गाथार्यैव निगद्यते ।
सा त्रिपदी पञ्चपदी षट्पद्यपि च कथ्यते ॥८९॥

गुरुभङ्गसमुद्भूता[7] गाथा[8]-स्त्वार्यावदी-[9]प्सिताः ।
भेदा [10]लक्ष्म्यादयः [11]शेषमार्यावल्लक्ष्म कीर्तितम् ॥९०॥

॥ इति गाथा ॥१०॥

छन्दसा द्विपथेन स्याद् [12]द्विपथो नाम रूपकम् ।
स [13]संस्कृतैर्द्विपथको दोहकः[14] प्राकृतैः स्मृतः[15] ॥९१॥

पदान्तरैः कृताभोग इष्टतालकृतस्थितिः ।
तालमानद्वयेनास्य न्यासः स्याद्यथा स्वरैः ॥९२॥

---

[1] A. omits विसर्ग ।
[2] B. कार्या ।
[3] A. भोग. B. भागै ।
[4] B. परम् ।
[5] A. तत् ।
[6] cf. S. R. 4. 232-33.
[7] B. C. ०समुद्भूत ।
[8] A. ०स्त्वार्या० ।
[9] C. ०रिता ।
[10] A. लक्ष्माद्य ।
[11] A. B. शेषा० ।
[12] C. द्विपादो ।
[13] A. स्वकृतै० ।
[14] B. C. दोहका ।
[15] cf S. R. 4. 233,35.

[1]अताल केचिदिच्छन्ति गानमेतस्य तद्विद ।
तालहीन [2]सताली वा प्रबन्धोऽय चतुर्विध ॥९३॥

आद्य [3] स्वरैर्युतस्तत्र द्वितीयो गमकैर्युत ।
सस्वरैर्गमकै [4] प्रोक्तस्तृतीयस्तु[5], चतुर्थक ॥९४॥

[6]गमकस्वरहीन स्यात्, प्रत्येक नवधा तु स ।
सारसो भ्रमरो [7]हसक्रीडोऽप्यय मयूरक [8] ॥९५॥

[9]छन्दउल्लास एतेषा लक्षण गदित मया ।
चरणव्यत्ययेऽप्येषां भेदा( ) स्यु सारसादय ॥९६॥

[10]एतेषामेकैक पाद द्वौ वा त्रींश्चतुरोऽपि वा[11] ।
द्विपथानां प्रगायेच्च सकृत् (द्) द्विर्वा यथारुचि ॥९७॥

॥ इति द्विपथक ॥११॥

[12]वर्णतालेन गातव्यो वर्ण कर्णाटभाषया ।
मिश्रदैरन्विता[13]-भोगस्तालत्रैविध्यतस्त्रिधा ॥९८॥

आद्य स्यात् त्र्यस्रतालेन चतुरस्रेण तत्पर ।
तृतीयो मिश्रवर्णेन त्रिधेति गतिरीरिता ॥९९॥

॥ इति वर्ण ॥१२॥

[14]पदै पाटै स्वरैस्तेनैर्वाञ्छितक्रमयोजितै ।
रचना यस्य त वर्णस्वरमाहुर्मनीषिण ॥१००॥

पदादेरादिविन्यास[15]-भेदादेव चतुर्विधम् ।
तेनकन्यासमिच्छन्ति यथाशोभ-[16]प्रयोगिणम् ॥१०१॥

॥ इति वर्णस्वर ॥१३॥

---

[1] cf S R 4 234
[2] A समालोक ।
[3] A B omit विसर्ग ।
[4] A गमक ।
[5] B C ०तृतीयश्च ।
[6] A गमक स्वरहीनस्या B C गमक ।
[7] A B C हस क्रीडो० ।
[8] cf S R 4 235, 36 The five varieties which have been omitted above are —हस, कुरर चन्द्रलेखक, कुञ्जर, तिलक ।
[9] cf S Raj I 3 3 61 62
[10] B C एतेषामेकक ।
[11] B C च ।
[12] cf S R 182 84 for 98-101 above
[13] B C ०रन्वितो भोग ।
[14] A C पादै ।
[15] A भेदान्ते ।
[16] B प्रयोगिनम ।]

[1]क्रमेण व्युत्क्रमेणापि [2]द्विपद्या तेनकैरपि ।
यस्य पूर्वोत्तरार्द्धे[3] स्तः स घटस्तेनमुक्तिकः[4] ॥१०२॥

॥ इति घटः ॥१४॥

[5]पाटैर्यस्य ध्रुवोद्ग्राहौ [6]पदैर्बिरुदसंयुतैः ।
आभोगश्च प्रहन्यासः स कैवाड इति स्मृतः[7] ॥१०३॥

स [8]द्विधा [9]पाटसार्थक्यानर्थक्योपाधिभेदतः ।
[10]प्रत्येकं स पुनर्द्विधा शुद्धमिश्रविभेदतः ॥१०४॥

केवलैर्हस्तपाटैर्यः स शुद्ध इति गीयते ।
पाटान्तरान्वितैस्तैर्यो निर्मितो मिश्र एव सः ॥१०५॥

पाटानामर्थवत्ता(ऽ)त्र[11] पदोपाधिकृता[12] यतः ।
निरर्थकेषु तेष्वर्थवत्त्वमत्र[13] कुतो भवेत् ॥१०६॥

पदैर्विना ततस्तेषां पदकैवाड इत्यसौ ।
अस्याभोगस्तु बिरुदैः कर्त्तव्यो गीतवेदिना ॥
एवं न व्यभिचारोऽस्ति लक्ष्मणा [14]करणस्य हि ॥१०७॥

॥ इति कैवाडः ॥१५॥

[15]आर्यैव यदि गीयेत तालेन गजलीलया ।
गजलीला तदा गद्यपद्यजेति द्विधैव सा ॥१०८॥

पद्यजा तत्र विज्ञेया चतुर्द्धा तद्विविच्यते ।
स्वरैराद्यं दलं गीत्वा बिरुदैर्गीयते परम् ॥१०९॥

सतालैरेकिकास्तिस्रः परा(ः) स्युः क्रमतो यथा ।
पूर्वार्द्धे चोत्तरार्द्धे चोभयार्द्धे तालयोगतः ॥११०॥

॥ इति गजलीला ॥१६॥

---

[1] A. C. क्रमण ।
[2] B. C. द्विपद्या ।
[3] B. ०रार्द्धे ।
[4] B. मुक्तिदः ।
[5] B. पटै० ।
[6] A. C. पादै० ।
[7] cf. S. R. 4.200-09.
[8] B. C. द्वेधा ।
[9] B. पार्थ० C. यार्थ० ।
[10] B. C. omit this line.
[11] C. ०वत्तत्र ।
[12] B. कृतो ।
[13] B. C. ०मर्थं ।
[14] A. B. करुणस्य ।
[15] cf. S. R. 4. 211-13. The above varieties have been spoken of under हयलीला in S. R.

[1]हयलीलेन तालेन हयलीलापि गीयते ।
अन्यलक्षणमेतस्या गजलीलावदिष्यते ॥
छन्दसा हयतालेन केचिदेतां विदुर्विदः[2] ॥१११॥

॥ इति हयलीला ॥१७॥

[3]वीररौद्ररसैर्बद्धा विरुदैरङ्कचारिणी ।
पदान्तरे कृताभोगा यथ्र्यनामसमन्विते ॥११२॥

तालैरिष्टैः प्रगातव्या वासवी कलिका तथा ।
वृत्ता वीरवती वेदोत्तरा जातिमतीति च ॥११३॥

षट्प्रकारैरमुदिता तालभेदविभागतः ।
एकद्वित्रिचतुष्पञ्चसख्यैस्तालैः क्रमादिमाः ॥११४॥

गातव्या वासवीमुख्या पञ्चाद्यो[4] विरुदक्रमः[5] ।
विरुदैरष्टभिः पूर्वा परा षोडशभिस्तु तैः ॥११५॥

द्वात्रिंशता तृतीया द्वापञ्चाशद्भिश्चतुर्थिका ।
चतुर्युक्तशतेन स्याद् बिन्दाना च पञ्चमी ॥११६॥

न तालविरुदैर्जातिमत्या नियममाश्रिते ।
[6]एकैकविरुदस्यान्ते स्वराः पाटाश्च तेनकाः ॥११७॥

गातव्या[7] केचिदिष्यन्ते रागास्ताला इवेति च ।
नियता एव यण्यन्ते न क्वचिद बहुसम्मतम् ॥११८॥

॥ इत्यङ्कचारिणी ॥१८॥

क्रमाद् वेदाङ्गनामादिसूयनामभिरञ्चितैः ।
पदैर्द्वादशभिश्चैत्रमासादीशाभिधायुतैः ॥११९॥

स्वरैः पाटैः प्रतिपद समुत्तैर्गीयते यदा ।
रागैर्द्वादशभिः स स्यात् स्तवसूर्यप्रकाशकः ॥१२०॥

[8]वेदाङ्गो भानुरिन्द्रश्च रविनामा गभस्तिमान् ।
यमः सुवर्णरेताश्च ततश्चैव दिवाकरः ॥१२१॥

मित्रो विष्णुश्च वरुणः सूर्यश्चेति क्रमादमी ।
चैत्रादिकाना मासानामधिपा द्वादश स्मृताः ॥१२२॥

॥ इति स्तवसूर्यप्रकाशः ॥१९॥

---

[1] cf S R 210 [2] B ०र्बुधा ।
[3] cf S R 4 201 5 for 112 17 above
[4] B C पञ्चाद्यो । [5] B ०क्रमम् ।
[6] A एकैकस्य । [7] A C omit विसर्ग । [8] A वेदा भोगानु० ।

[1]छन्दसा वृत्तसंज्ञेन तालेनेष्टेन गीयते ।
वृत्तं तदन्तपादान्तपाक्षिकस्वरसंयुतम् ॥१२३॥

[2]पादान्तरकृताभोगं केचिदेवं विधानतः ।
वृत्तजातं जगुर्गेयमस्वरं चाथ केचन ॥
वृत्तस्य लक्षणं सर्वं छन्दःप्रस्ताव ईरितम् ॥१२४॥

॥ इति वृत्तम् ॥२०॥

[3]स्वरैश्च बिरुदैः पादैस्तेनकैश्च समन्वितः ।
पादन्यासः स शृङ्गाररसो हरविलासकः ॥
स स्याद्धरविलासादिवर्णनीयविभूषितः ॥१२५॥

॥ इति हरविलासः ॥२१॥

[4]द्विपदी करणाख्येन तालेन परिगीयते ।
साष्टधा तत्र शुद्धाद्या [5]पूर्णा मात्रादिका, पराः ॥१२६॥

खण्डा तारा मानवी च चण्डिका धृतिरष्टमी ।
एकस्मिन् चरणे तस्यामेकः[6] स्याच्छगणः परे ॥१२७॥

पञ्च चागुरन्तेऽत्र [7]जौ स्तः षष्ठद्वितीयकौ ।
चतुर्भिरीदृशैः पादैः शुद्धा द्विपदिकोच्यते ॥१२८॥

सैव [8]गुर्वधिकैः पादैः पूर्णा मात्राह्वया पुनः ।
शुद्धाया जगणः षष्ठो यदा लद्वयवर्जितः[9] ॥१२९॥

तदा स्यात् शुद्धलक्ष्मार्द्धलक्षणा खण्डिकाह्वया ।
चतुर्भिर्यगणैर्मध्ये आद्यौ छे [10]चान्तगे गुरौ ॥१३०॥

[11]तारा स्यात्(न्) मानवी छेन चद्वयेन कृताङ्घ्रिका ।
पयुग्मा[12] छगणश्चान्ते[13] लगाभ्यां [14]चन्द्रिका भवेत् ॥१३१॥

छाच्चैस्त्रिभिर्विरचितश्चरणश्चेत् तदा धृतिः ।
अर्द्धान्ते चरणान्ते वा द्विपदीनां स्वरान् क्षिपेत् ॥१३२॥

---

[1] cf. S. R. 4. 246-47. [2] B. पदा० । [3] cf. S. R. 4. 284.
[4] cf. S. R. 4. 214-20 for 126-32 above.
[5] A. B. पूर्ण । [6] A. ०मेत । [7] A. ज्ञौ ।
[8] B. C. गुर्वाधिकैः । [9] B. C. ०जितः ···। [10] A. धान्तगे ।
[11] A. रागा । [12] A ०युग्म ।
[13] B. ०स्यान्ते । [14] A. चण्डिका ।

गमकानपि केऽप्याहुराभोगस्तु पदान्तरं ।
उद्ग्राहेण भवेन्न्यासस्तालमानद्वयेन वा ॥१३३॥

॥ इति द्विपदी ॥२२॥

[1]तोटकस्तोटकेन स्याच्छन्दसा चरणान्तगं[2] ।
स्वरैरेव न वृत्तेन प्रसज्येत [3]द्विरर्पितता ॥१३४॥

पतस्तत्र तदन्ते स्यु स्वरा लक्षणभेदका ।
अथवा यन्मते[4] वृत्त नाम छन्दोऽस्ति तन्मते ॥
ततोऽन्येन प्रबन्धा(.) [5]स्युर्वृत्तसामान्यलक्षणा(.) ॥१३५॥

॥ इति तोटक ॥२३॥

[6]पूर्वपूर्वपदस्यान्ते ये वर्णास्ते परस्य चेत्[7] ।
भवन्त्यादौ पदस्यात्र चक्रवालस्तदोच्यते ॥१३६॥

गद्यपद्यप्रभेदेन द्विविध स [8]प्रकीर्तित ।
पदान्तरैरिहाभोगो न्यासस्तालद्विमानत ॥
स्वेच्छया तालरागौ च भवेतामत्र रूपके ॥१३७॥

॥ इति चक्रवाल ॥२४॥

खण्डैस्तालैस्तथा[9] रागैरष्टभिर्यो निगद्यते ।
स स्यात शरभलीलाख्य स्वरपाटयुत पदम् ॥१३८॥

खण्डशब्देन विज्ञेयमत्र रागकदम्बवत् ।
आभोगो न (वा) पदैरन्यै स प्रबन्धविशेषकृत् ॥१३९॥

[10]ताल शरभलीलश्च छन्द शरभलीलकम् ।
स्वरपाटयुत कैश्चित् प्रबन्धोऽय प्रकीर्त्यते ॥१४०॥

बिरुद तेनकश्चेति द्वय यस्मान्न विद्यते ।
चतुरङ्ग तत प्राहुरिम शरभलीलकम ॥१४१॥

॥ इति शरभलील ॥२५॥

[11]छन्दसा कलहसेन तालैर्सम्पादिभिश्च य ।
निबध्यते प्रबन्धोऽसौ कलहस स च द्विधा ॥१४२॥

---

[1] cf S R 4 244 [2] B C ०न्तिगं ।
[3] A विर ता । [4] B यन्मतम् । [5] A स्यु लक्षणा ।
[6] A C पूर्वं । [7] cf S R 4 220 21
[8] B सप्रकीर्तित । [9] A omits तथा ।
[10] A तार B C लाल । [11] cf S R 4 242 43

मात्राभवो वर्णजश्च प्रत्येकं तावुभौ द्विधा ।
गद्यपद्योपाधिवशात् तत्र स्याद् गद्यजे विधिः ॥१४३॥

आदौ गीत्वा स्वरान् पश्चात् पादानां स्यान्निवेशनम् ।
पद्यजे तु पदं पूर्वं गीत्वा पश्चात् स्वरावलिः ॥१४४॥

पदैरन्त्यैः स्वरान्तैः [1]स्यादत्राभोगचतुर्ष्वपि ।
तथा चतुर्ष्वप्येतेषु स्वरैर्न्यासो विधीयते ॥१४५॥

॥ इति कलहंसः ॥२६॥

[2]यः क्रौञ्चपदसंज्ञेन छन्दसा मुक्तकोऽथवा ।
प्रतितालेन तालेन स्वरन्यासो [3]विधीयते ॥
स क्रौञ्चपदसंज्ञोऽयं [4]प्रबन्धः स्वेष्टरागवान् ॥१४६॥

॥ इति क्रौञ्चपदः ॥२७॥

[5]कर्णाटलाटगौडादिभाषाविरचितैः पदैः ।
पादैश्च यस्य [6]बन्धः स्यादाभोगो बिरुदान्वितः ॥१४७॥

यत्र वीरो रसः कन्दः स ज्ञेयः पाटमुक्तिकः[7] ।
अतालः, कन्दुकं[8] केचित्तालमाहुस्तद्विदः ॥१४८॥

छन्दसा कन्दसंज्ञेन यतोऽयं रच्यते बुधैः ।
ततः कन्द इति स्यात आर्यागीतिशरीरवान् ॥१४९॥

पूर्वार्द्धमुत्तरार्द्धं च यदा गुर्वधिकं भवेत् ।
आर्याया(:) स भवेत् कन्दः शेषमार्यावदिष्यते ॥१५०॥

भेदाः[9] स्युरस्य पवनो [10]रविर्धनदपावकौ ।
इन्द्रः समुद्रो वरुणश्चन्द्रोऽग्निर्मधुमाधवौ ॥१५१॥

कामध्वजो जयन्तश्च मधुरः शुकसारसौ ।
केकी हरिश्च हरिणो गजः काश्यकूर्मकौ ॥१५२॥

नयश्च विनयश्चैव विक्रमोत्साहसंज्ञकौ ।
[11]धर्मोऽर्थः [12]काम इत्येव एकोनत्रिंशदीरिताः ॥१५३॥

---

[1] A. स्यादत्रा० [2] cf. S. R. 4. 222. [3] B. C. निबध्यते ।
[4] C. गद्यस्य । [5] cf. S. R. 4. 205-10 for 147. above.
[6] A. बद्ध । [7] B. C. ०मुक्तिरः । [8] A. कन्दुक ।
[9] A. C omit विक्रमं । [10] A. रविर्धनदपावको ।
[11] B. धर्मार्थे । [12] A. omits काम ।

त्रिंशद् गुरून्[१] समारभ्य क्रमाद् गुरुयुगावधि ।
एकैकस्य गुरोस्त्यागात् क्रमादत्र भवन्त्यमी ॥१५४॥

॥ इति कन्द ॥२८॥

यत्रोद्ग्राहादिभागेषु समा या विषमा रसा[२] ।
[३]निबध्यन्ते प्रबन्धोऽसौ रससन्दोहनामक ॥१५५॥

॥ इति रससन्दोह ॥२९॥

चतुर्षु क्रमतो यत्र धातुषूद्ग्राहकादिषु ।
स्वरा पदानि पाटाश्च तेनाश्चैव स्युरादिगा ॥१५६॥

धातवोऽपि क्रमादेव गीयन्ते यत्र रूपके ।
राजचूडामणिस्तालो [४]जयश्रीर्जयमङ्गल ॥१५७॥

विजयश्च क्रमादेते ताला रागा क्रमादमी ।
श्रीरागो मध्यमादिश्च देशवालश्च गौडक[५] ॥१५८॥

शृङ्गारश्च तथा वीरो हास्यश्चाद्भुतसञ्ज्ञक ।
[६]क्रमेणैते रसा ज्ञेयान्याभोगे बिरुदानि च[७] ॥१५९॥

पदस्थाने प्रबन्धोऽय राजचूडामणि कृत ।
[८]स्वोपक्रमक्षमाभर्त्रा राजराजेन धीमता ॥१६०॥

॥ इति राजचूडामणि ॥३०॥

राजानो वाहनीभूय प्रभु पर्युपासते ।
स राजवाहनो जीयान्नरवाहनजित[९] धिया ॥१६१॥

आलयो य सदालिस्या पर्युपासत ईश्वरम् ।
आलिप्रबन्धास्तेनेमे निर्मिता [१०]कृष्णभूभुजा ॥१६२॥

इति [११]श्रीराजाधिराजमहीमहेन्द्रश्रीकालसेनविरचिते सगीतराजे षोडशसाहस्त्र्या सगीतमीमांसायां [१२]गीतरत्नकोशे प्रबन्धोल्लासे आलिक्रम-प्रबन्धपरीक्षण [१३]तृतीय समाप्तम् ।

---

[१] A गुरू ।
[२] A omits विसर्ग ।
[३] A निबध्यते ।
[४] A जय० ।
[५] B C गौडका ।
[६] A C क्रमेणेति ।
[७] A B तु ।
[८] B C स्वापक्रम ।
[९] B ०श्रियाजित ।
[१०] B C कुम्भ० ।
[११] B महाराजाधिराजकुम्भकर्णमहीमहेन्द्रेण C राजश्रीकुम्भकर्णमहीमहेन्द्रेण ।
[१२] B omits गीतरत्नकोशे ।
[१३] B द्वितीय ।

प्रकीर्णप्रबन्धा नाम चतुर्थं परीक्षणम्

विप्रकीर्णं[1] महो[2] यस्य नानार्थं[3] भुवनोदरे ।
अविप्रकीर्णरूपाय नमस्तस्मै चिदात्मने ॥१॥

अथ [4]प्रकीर्णकान् वक्ति प्रबन्धानवनीश्वरः ।
पर्यालोच्य पुरार्णविप्रणीतान् शास्त्रसंग्रहान् ॥२॥

[5]यत्र तालाश्च रागाश्च चत्वारोऽन्ते पदानि च ।
स श्रीरङ्गः [6]स्वराद्यङ्गत्रयं पूर्वं[7] व्यवस्थिते ॥
आभोगान्यपदैर्वर्ण्यनाम्ना बिरुदसंयुतः[8] ॥३॥

॥ इति श्रीरङ्गः ॥१॥

पदाद्यङ्गत्रयं[9] [10]पूर्वं स्थितं चान्ते स्वरा यदा ।
[11]ताले रागैः पञ्चभिः स्यादाभोगेऽन्यपदैः कृते ॥
प्रबन्धः श्रीविलासाख्यो गातृनेत्रोः श्रियः प(प्र)दः ॥४॥

॥ इति श्रीविलासः ॥२॥

[12]तया पञ्चाननः पाटैरन्तस्थैरुदितो बुधैः ।
केचिदत्र पुनः प्राहुस्तालौ द्वौ रागयोर्द्वयम् ॥५॥

॥ इति पञ्चाननः ॥३॥

[13]स्वरैस्तु स्थायिवर्णस्थैर्यस्याद्यश्चरणो भवेत् ।
द्वितीयश्चरणस्तद्वत् पाटैरारोहिवर्णगैः ॥६॥

अवरोहिणि वर्णे स्यात् [14]पदैर्भागस्तृतीयकः ।
चतुर्थश्चरणस्तद्वत् [15]तेनैः संचारिवर्णगैः ॥७॥

चतुर्मुखः प्रबन्धोऽयं[16] ग्रहमुक्तिविशेषवान् ।
वाग्गेयकारसुखदौ तालरागाविह स्मृतौ ॥८॥

॥ इति चतुर्मुखः ॥४॥

---

[1] A. विप्रकीर्णरूपो य······र्थं भुवनोदरे ।
[2] B. महा ।
[3] B. omits अनुस्वार ।
[4] A. विप्रकीर्ण॰ ।
[5] cf S.R. 4.265.
[6] A. स्वराद्य च ।
[7] A. B. omit अनुस्वार ।
[8] B. ॰युताः ।
[9] A. omits अनुस्वार ।
[10] A. B. C. पूर्वं (B.पूर्वं) मिछ्यान्ते ।
[11] cf. S. R. 4. 265.
[12] cf. S. R. 4. 266.
[13] cf. S. R. 4. 278.
[14] A. C. पादै॰ ।
[15] A. तानैः ।
[16] A. ॰र्मुख B. ॰र्मुखं :

[1]पदैश्च बिरुदैस्तैनैरुद्ग्राहाद्यास्त्रय क्रमात् ।
यत्रेष्टौ रागतालौ च स प्रबन्ध सुदर्शन ॥९॥

॥ इति सुदर्शन ॥५॥

[2]यस्योद्ग्राह स्वरै शुद्धं पदैर्मस्य ध्रुवो भवेत ।
बिरुदैर्यस्य आभोग स्वराङ्क स्वरमुक्तिक ॥
अत्रैको द्वौ त्रयो वा स्युस्ताला गीतकविप्रिया[3] ॥१०॥

॥ इति स्वराङ्क ॥६॥

बिरुदै पाटवर्णैश्च पदैर्यश्च[4] स्वरै क्रमात ।
तालमानद्वय न्यास प्रोक्त[5] श्रीवर्द्धनो बुधै[6] ॥११॥

॥ इति श्रीवर्द्धन ॥७॥

क्रमात पदैश्च बिरुदै स्वरै पाटैर्विरच्यते ।
इष्टाभ्या [7]रागतालाभ्या पञ्चाङ्गो हर्षवर्धन ॥१२॥

॥ इति हर्षवर्द्धन ॥८॥

[8]सिहलीलेन तालेन रागेणेष्टेन गीयते ।
स्वरै पाटैश्च बिरुदैस्तेनकै सिहलीलक ॥१३॥

॥ इति सिहलील ॥९॥

[9]हसलीलेन तालेन पदै पाटैर्विरच्यते ।
उद्ग्राहादित्रय यस्य हसलील स उच्यते ॥१४॥

॥ इति हसलील ॥१०॥

[10]बिरुदान्तै[11] पदैर्यस्य निर्माण स्यात् पदान्तरै ।
आभोगस्तु स वीरश्रीस्तालमानविमुक्तिक[12] ॥
पाटतेनावपि प्रोचुर्यातुल्यत्रापि केचन ॥१५॥

॥ इति वीरश्री ॥११॥

---

[1] A पाटै० ।   [2] cf S R 4 285 86

[3] A omits विसर्ग । स्युस्तालाश्च मालवश्रिया can also be a possible reading

[4] A ०र्यस्य ।   [5] A B omit विसर्ग ।

[6] cf S R 4 286 87   [7] B तालरागाभ्या ।

[8] cf S R 4 279

[9] cf S R 4 280   [10] cf S R 4 296

[11] A omits विसर्ग ।   [12] A ०विमुक्तक ।

स्तूयन्ते देवता यत्र [1]तालरागानुगै पदै ।
शृङ्गारादिरसैरिष्ट सा प्रोक्ता स्तवमञ्जरी ॥१६॥

॥ इति स्तवमञ्जरी ॥१२॥

पाटै पदै स्वरैस्तेनैर्बिरुदैर्यो[2] विरच्यते ।
प्रतापवर्द्धनो नाम रागतालेष्टतायुत ॥१७॥

॥ इति प्रतापवर्द्धन ॥१३॥

कैशिकी[3]-वृत्तिमाश्रित्य शृङ्गाररसनिर्भराम् ।
गीतमेकमृजु[4] गायेत् [5]कोमलैर्ललितै पदै ॥१८॥

तदुदग्राहपदे कृत्वा मुहुर्मेलापकान्वितम्[6] ।
गायेत्तत सालगस्यरूपकेष्वेकमीप्सितम् ॥१९॥

अथवा शुद्धसूडस्थप्रकीर्णकगत तु वा ।
गीत्वा प्रबन्ध [7]तिरिप-[8]प्रमुखान् गमकास्तु वा ॥२०॥

कृत्वा(ऽऽ)[9]लप्ति विधायाथ गायेन्मेलापक पुन ।
उद्ग्राहपदसयुक्त वैदर्भीभङ्गसभवम् ॥२१॥

प्रयोगोदग्राहमेलापै सयुक्तानि यथाक्रमम ।
अन्यानि पञ्चगीतानि सभवन्त्येवमादित ॥२२॥

षष्ठमाभोगसज्ञ च तत्र स्याता यथाविधि[10] ।
वर्ण्यवाग्गेय-[11]कारकनामनी कर्म चोज्ज्वलम ॥२३॥

उद्ग्राहेण सहैतेषु रूपकेषु च सप्तसु ।
ताला सप्तैव निर्दिष्टा भिन्नरागस्तथैकक ॥
मेलापसगतोद्ग्राहधातुना न्यास इष्यते ॥२४॥

[12]वीरशृङ्गारसज्ञौ च रसौ स्यातां निरन्तरौ ।
[13]श्लेषात्तुविद्धौ गीतेऽस्मिन् यस्मात्तस्मान्निगद्यते ॥॥२५॥

---

[1] B ताला ।
[2] B C ०र्योऽतिरिच्यते ।
[3] C कैशिकी ।
[4] B C ०मृजुपद ।
[5] B C कोमलवणकम् ।
[6] A ०न्विताम् ।
[7] A B C प्रबधन्तिरिप ।
[8] A प्रमुखानामकाप्रव, B C पुरपा नामवास्तवा ।
[9] B C र्लप्ति ।
[10] A C add विसर्ग ।
[11] B C ०काराद्ध ।
[12] A B omit this line
[13] B omits this line and the next one

वीरश्रृङ्गाररसज्ञोऽयं प्रबन्धः पृथिवीपते (?) ।
वीरश्रृङ्गाररूपेण धीरश्रृङ्गारको[1] रसौ ॥
[2]वर्ण्यौ स धीरश्रृङ्गारः कालसेनेन वर्णितः ॥२६॥
॥ इति धीरश्रृङ्गारः ॥१४॥

गीयते रङ्गतालेन पाटैः सबिरुदैस्तथा ।
रणरङ्गप्रबन्धोऽयं समाविग्रहभेदतः ॥
तालत्रैविध्यतो[3] ज्ञेयस्त्रिविधस्त्विष्टरागवान् ॥२७॥
॥ इति रणरङ्गः ॥१५॥

सानुप्रासैर्वीररसबन्धुरैः संस्कृतैः पदैः ।
बिरुदैश्च तथा पाटैस्तेनैः सगमकैः स्वरैः ॥२८॥

नेतृनामाङ्कसयुक्तालापेन समलंकृतः ।
तालमानद्वयोपेतोवाक्य(?) मेलापमुक्तिकः ॥
सुधासागरनामासौ सुधासागरसन्निभः ॥२९॥
॥ इति सुधासागरः ॥१६॥

यस्मिन्नेकेण(न) रागेण तालेनैकेन केनचित् ।
[4]पदमादौ सप्रयोगः[5] स्वर आलापतेनकौ[6] ॥३०॥

गमकाश्च तथा पाटा [7]बिरुदश्च क्रमादिति ।
गीतैरेको भवेत् खण्ड[8] परे पञ्चापि तादृशाः ॥३१॥

[9]तेनकैर्बिरुदैश्चैव विशेषाद्द्रुतालकः ।
स श्रृङ्गारविलासाख्यः श्रृङ्गाररसपेशलः ॥३२॥
॥ इति श्रृङ्गारविलासः ॥१७॥

उद्ग्राहध्रुवकौ यत्र प्रश्नोत्तरपदैः कृतौ[10] ।
पाटप्रान्तौ[11] तथाभोगौ[12] भवेद्योऽत्र पदान्तरैः ॥३३॥

न्यासस्तालद्विमानेन स ज्ञेयः शुकसारिकः ।
कर्णाटलाटभाषाभिः केचित् प्रश्नोत्तरे[13] जगुः[14] ॥३४॥

---

[1] B C ०श्रृङ्गाररसौ । [2] B C रसयोर्वीरश्रृङ्गारः कुम्भकर्णेन वर्णितः ।
[3] B C ०त्रैविध्यता । [4] A पाद० ।
[5] A omits विसर्ग । [6] B C तेनकै० ।
[7] A C बिरुदं च । B बिरुद्ध च । [8] B. खण्डो ।
[9] B C तत के बिरुदे । [10] B C कृतै ।
[11] B C प्रांतौ । [12] A ०भोगी ।
[13] B ०त्तरैः पदैः । [14] C omits जगुः ।

कैश्चिदत्राष्ट- [1]चरणान्युच्यन्ते तन्मते त्वियम्[2] ।
भवेदष्टोत्तरीसंज्ञा नानाभाषाविनिर्मिता ॥३५॥

॥ इति शुकसारिक ॥१८॥

गीत्वाद्यौ चरणौ पूर्वं किंचित् शेष तृतीयके[3] ।
तमेव [4]पुनरावर्त्य संपूर्णं तदनन्तरम् ॥३६॥

[5]गायेच्चतुर्थं चरण त्रिपद्यामिति तद्विधि ।
तालेन रहिता सेय गातव्या गानकोविदै ॥
छन्दउल्लास एतस्या लक्षण प्रागुदीरितम् ॥३७॥

॥ इति त्रिपदी ॥१९॥

[6]कर्णाटभाषया तालरहिता नादमुक्तिका ।
षट्पदी लक्षण तस्या [7] प्रागेव समुदाहृतम ॥३८॥

॥ इति षटपदी ॥२०॥

यस्याद्यमादिम प्रान्त[8] स्वरपाट तथा परम् ।
स्वरतेनान्तमर्द्धं स्याद् वोहकस्तु तत पर[9] ॥
तेनन्यास च तद्वस्तु [10]तल्लक्ष्म प्रागुदाहृतम ॥३९॥

॥ इति वस्तु ॥२१॥

यस्मिन् विजयतालेन विजयो नायकस्य वै ।
तेनै स्वरैस्तथा पाटै [11]पादैश्च क्रमश स तु ॥
विजयाख्य[12]-प्रबन्धोऽय तेनक यासस्युत [13] ॥४०॥

॥ इति विजय ॥२२॥

[14]पादैश्च विरुदैश्चैव स्वरैयत्र क्रमेण च ।
पदत्रय त्रिपथक स प्रोक्त पृथिवीभुजा ॥४१॥

॥ इति त्रिपथक ॥२३॥

---

[1] A. ०चरण उच्यते । B C केचिदष्टचरणा (C चरण) उच्यन्ते (B उच्यन्त) ।
[2] (C त्विदम् also)
[3] A ०क ।
[4] B पुरपा० ।
[5] cf S R 4 267 69
[6] cf S R 4 272 73
[7] A omits विसर्ग ।
[8] A प्रान्त, B C प्रान्त ।
[9] cf S R 4 274 76
[10] A तद्वस्तु ।
[11] B C पदैर्गीत क्रमात् ।
[12] B adds विसर्ग ।
[13] cf S R. 4 276 77
[14] cf S R. 4 277

[1]प्रत्यर्द्धं तु चतुष्पद्या गातव्या स्वरतेनका ।
आभोगस्तु पदैरन्यैर्न्यासोऽस्यां तेनकर्मत ॥
लक्ष्मप्रस्ताव एवास्या लक्षित लक्षण मया ॥४२॥
॥ इति चतुष्पदी ॥२४॥

स्वरै [2]पदैश्च बिरुदै पाटैस्तेनै क्रमेण च ।
रागेणैकेन [3]तालेनैकेन तत्तद् द्वयेन वा ॥
अवादिपु[4] पञ्चभङ्गिसज्ञक रूपक विद[5] ॥४३॥[6]
॥ इति पञ्चभङ्गि ॥२५॥

पञ्चतुटस्तथा नान्दी तत स्यात सिंहनन्दन
प्रतापशेखरश्चैव कङ्काल सोमवल्लभ ॥४४॥

रङ्गभूषण इत्येते सप्तताला क्रमेण च ।
वसन्तो गूर्जरी देवशाखा तोडी च पञ्चम ॥४५॥

धन्नासिका मालवादिर्कैशिकश्चेत्यमी तथा ।
सप्तरागा रसा सप्त वीरश्चादभुतसज्ञक ॥४६॥

रौद्रशान्तौ पञ्चमश्च भयानक इति स्मृत ।
करुणश्चैव शृङ्गार क्रमात् खण्डेषु सप्तसु ॥४७॥

एते योज्या यथाशोभ[7] मेलापकयुतेन च ।
[8]आभोग स्यात सप्तमेन न्यासो मेलापकेन च ॥४८॥

उदग्राहाद्येन [9]वात्तेन नामनो कविवर्ण्ययो ।
[10]आभोग उभयो( ) स्यातामित्युमातिलक स्मृत ॥
सप्तखण्डात्मक शुद्ध [11]कालसेनोपदर्शित ॥४९॥
॥ [12]इत्युमातिलक[13] ॥२६॥

[14]कन्दुक कन्दुकेन स्यात्तालेनेष्टेन वा भवेत ।
पदै पाटैश्च बिरुदैर्मुहुर्मुक्तिकृतास्पद ॥५०॥
॥ इति कन्दुक ॥२७॥

---

[1] cf S R 4 270 71
[2] A पाटैश्च । C पैदैश्च ।
[3] B तालेन केन ।
[4] A C omit विसर्ग ।
[5] A C विदु ।
[6] cf S R 4 266
[7] A omits अनुस्वार ।
[8] B C omit this line
[9] B वाद्येन C वातेन ।
[10] B C आभोगमुमयो ।
[11] B C. कुम्भवर्णेन दर्शित ।
[12] A इति उत्तमा० B इति उमा ।
[13] cf S R 4 266
[14] cf S R 4 282

[1]झम्बड(च्)छन्दसा गेयं क्रीडातालेन झम्बडम्[2] ॥५१॥
॥ इति झम्बडम् ॥२८॥

स्वरैः पाटैः पदैर्बद्धस्त्रिभङ्गिः पञ्चधा स च ।
[3]तालरागैस्त्रिभिर्यद्वा स्तुत्या देवत्रयस्य वा[4] ॥५२॥

[5]वृत्तत्रयकृतो यद्वा तालेनाथ त्रिभङ्गिना ।
त्रिभङ्गिनाथ[6] वृत्तेन तालद्वैगुण्यमुक्तिकः ॥५३॥
॥ इति त्रिभङ्गिः ॥२९॥

यत्र चन्द्रकलाप्रायं पदषोडशकं भवेत् ।
आधिदैवतसंयुक्तचन्द्रकैककलाभिधम् ॥५४॥

तेषु पञ्चदशस्विष्टा भिन्नास्तालास्तु षोडशे ।
पदे चन्द्रकलासंज्ञस्तालः[7] प्रोक्तो महीभृता ॥५५॥

अमृता मानसी पुष्टिस्तुष्टिः प्रीतिश्च रेवती ।
ह्रीः श्रीः कान्तिः स्वधा ज्योत्स्ना तथा हैमवतीति च ॥५६॥

छाया संपूरणी वामा अमा चन्द्रकला इमाः ।
वह्न्यर्कवैश्वदेवाश्च[8] चतुर्थः सलिलाधिपः ॥५७॥

वषट्कारः [9]सरित् [10]सप्तर्षयश्चाज(श्च) एकपात् ।
यमा(मो)निलो मा पितरो धनदेशपितामहाः ॥५८॥

अमृतादि-कलाना स्यु क्रमेणैवाधिदेवताः ।
अत्र रागा. षोडश स्युरेक एवाथवा भवेत् ॥५९॥

इति चन्द्रकलाकारवदनेनैव निर्मितः ।
खण्डैश्चन्द्रकलातुल्यैर्युक्तश्चन्द्रकलाभिध. ॥६०॥
॥ इति चन्द्रकला[11] ॥३०॥

लक्षितेषु त्रिषु छन्दउल्लासे पूर्वमेव हि ।
वदने चोपवदने वस्त्वादिवदनेऽपि च ॥
एकैकस्वरपाटान्तश्चरणः[12] स्याद्यथाविधि[13] ॥६१॥
॥ इति [14]वदनोपवदनवस्तुवदनानि ॥३१॥

---

[1] B. C, give this line after त्रिभङ्गि । [2] cf. S R 4 281
[3] A B ताले । [4] cf S R. 4 282-83
[5] A तत्त० । [6] B C ०ना प्रवृत्तेन ।
[7] A B omit विसर्ग । [8] A C. ०देवाश्चतुर्थ ।
[9] A, स्वरित्० [10] B सप्तऋजयश्चाज० ।
[11] A. C add विसर्ग । [12] A. B चरण C चरणा ।
[13] A. B C add विसर्ग । [14] A वदनोपवस्तुवदनानि ।

[1]येन केनापि तालेन धवलादिपदान्वित ।
आशीर्भिर्धवलो गेयो रागेणेष्टेन तद्विदा ॥६२॥

यदृच्छया वा गातव्यो[2] धवलो लोकरञ्जित ।
गदित पूर्वमस्माभिर्लक्षण धवलस्य तु ॥६३॥

॥ इति धवल ॥३२॥

कैशिको[3]-वृत्तिमाश्रित्य धम्पूर्वघेन वा पृथक् ।
गद्यं पद्यैर्विरचितस्ताले नि सारसञ्ज्ञके ॥
मङ्गलाचारसञ्ज्ञोऽय बुधैर्गेय स्वरान्वित[4] ॥६४॥

॥ इति मङ्गलाचार ॥३३॥

[5]विलम्बितलये बोट्टरागे मङ्गलवाचकै ।
पदैर्मङ्गलसञ्ज्ञोऽय मङ्गल[6] (च) छन्दसाथवा ॥
कैशिक्या गीयते लोकैर्मङ्गलाभ्युदयादिषु ॥६५॥

॥ इति मङ्गल[7] ॥३४॥

उद्ग्राहध्रुवकौ यत्र पृथक(च) द्विर्द्विदलौ तथा ।
आभोगस्तु पदैरन्यैं [8]पाटैश्चैव स्वरास्तथा ॥
विरुदानि च तेनाश्च चत्वार क्रमत पृथक् ॥६६।

भाषाश्चतस्रश्चत्वारस्ताला रागाश्च तत्समा ।
भाषापाटास्तालरागा उद्ग्राहस्यादिमे दले ॥६७॥

भिन्ना भाषा [9]स्वरास्तालरागौ चान्यौ दले परे ।
भाषान्या तेनका ताभ्यामथवा ध्रुवको भवेत ॥६८॥

भिन्नाभ्यां रागस्तालाभ्यां चतुरङ्गप्रबन्धके ।
ध्रुवोत्तरार्द्धतालादिराभोगस्तेन मोक्षण ॥६९॥

बुधैरत्र विधातव्य [10]पदभाषामय सदा ।
चूडामणिकृता यत्तु रागोऽन्यो भाषिका [11]परा ॥७०॥

तालोऽन्य पदसयुक्तो[12] वापि [13]लक्षणवत्मनि ।
विरुद तत्र विज्ञेय पदशब्देन यत्न वै ॥
विरुदावसानिकोक्ता भाषा भाषाविदात्र तु ॥७१॥

॥ इति चतुरङ्ग ॥३५॥

---

[1] cf S R 4 302	[2] C व्या ।	[3] B C ०की ।
[4] cf S R 4 297	[5] cf S R 4 303	[6] B ०ला ।
[7] B C ०लम् ।	[8] B पाटा० ।	[9] B C ०स्तथा ताल०
[10] A पदै० ।	[11] A परे ।	[12] B ०क्ता ।	[13] A B लक्ष्मण० ।

चच्चरी(च्)छन्दसा बद्धा [1]घत्ता ध्रुवपदान्विता ।
क्रीडातालेन [2]यहवश्चरणा यत्र संगताः ॥७२॥

[3]गीयन्ते चच्चरी सा स्यादिति केचिदवादिषुः[4] ।
बहवश्चरणा यत्र समाः षोडशमात्रिकाः ॥७३॥

गीताः प्राकृतभाषाभिः पादयोः[5] स्युर्द्वयोर्द्वयोः ।
अनुप्रासाः सुललितास्तालश्चच्चरिकाभिधः ॥७४॥

[6]चच्चरी सा निगदिता गीतशास्त्रविशारदैः ।
ज्ञे(गे)या वसन्तरागेण वसन्तादिमहोत्सवे ॥७५॥

॥ इति चच्चरी ॥३६॥

पद्धडी(च्) छन्दसा युग्म-[7]पादान्तप्राससंयुता ।
बिरुदैः स्वरपाटान्तैर्निर्मिता पद्धडी मता[8] ॥७६॥

॥ इति पद्धडी ॥३७॥

[9]पद्धडीप्रभृतिच्छन्दोगणैर्यस्या विरच्यते ।
चरणोऽध्यात्मविषया वाणी चर्या परा तु सा ॥७७॥

सा पूर्णा छन्दसः पूर्त्या स्यादपूर्णत्वपूर्त्तितः ।
समासमध्रुवेत्येषा प्रत्येकं द्विविधा मता ॥७८॥

चर्या समध्रुवा सा तु योद्ग्राहेण [10]समध्रुवा ।
[11]उद्ग्राहादधिकं न्यूनध्रुवा स्याद् विषमध्रुवा ॥७९॥

संपूर्णचरणस्येयमावृत्त्या वा ध्रुवस्य तु ।
गेया ताले द्वितीया(ऽऽ)दौ[12] प्रहे न्यस्या ध्रुवेऽथवा ॥८०॥

॥ इति चर्या ॥३८॥

ताल-[13]रागरसैर्युक्तमेलापकसमन्वितैः ।
षड्भिः खण्डैर्यतवः [14]स्युर्यत्रासौ विजयो मतः ॥८१॥

जयमङ्गलतालेन श्रीरागेणादि-[15]मङ्गलम् ।
द्वितीयं पञ्चमे रागे ताले श्रीवन्दने भवेत् ॥८२॥

---

[1] A. घत्ता । B. C. यत्न ।
[2] A. C. वह्व० ।
[3] A. गीयते ।
[4] A. C. omit विसर्ग ।
[5] A. omits विसर्ग ।
[6] cf. S. R. 4. 289-91.
[7] A. ०पदान्त० ।
[8] cf. S. R. 4. 294-95.
[9] cf. S. R. 4. 292-94.
[10] A. समुद्भवा ।
[11] B. omits this line.
[12] B. सौ० ।
[13] A. रास ।
[14] A. ०र्मातिवस्तु यत्रासौ ।
[15] A. मण्डलम् ।

वसन्तेन तृतीय स्याद् वीरविश्मतालत ।
तुर्यं कर्णाटगौडेन सोमवल्लभतालत [1] ॥८३॥

यद्द्वितापुत्रके ताले मट्टनारायणाभिधे ।
रागे स्यात् पञ्चम खण्ड षष्ठ तालेषु पञ्चसु ॥८४॥

[2]एकेन केनचित् कार्यं रागेणैतेषु तानि च ।
त्रिस्थानगमकोपेतान्युत्साहपदवन्ति च ॥८५॥

शृङ्गारवीरशृङ्गारहास्यरौद्रा क्रमादिमे ।
रसा पञ्चसु खण्डेषु षष्ठे पञ्च यथारुचि ॥८६॥

गीत्वा द्विवारमुद्ग्राह मेलापकपदैरथ ।
दलानि त्रीणि युक्तानि गायेदाभोगक तत ॥
न्यासो मेलापके[3](ऽ)न्यो[4](ऽस्य) विधातव्यो विधानत ॥८७॥

॥ इति विजय ॥३९॥

[5]यत्र खण्डत्रय प्रान्तप्रोल्लसत्प्राससुन्दरम् ।
अन्ते दन्तीपदोपेत [6]समन्वितपरस्परम् ॥८८॥

तद्दन्तीरूपक ज्ञेय रूपकज्ञानशालिभि ।
प्रहेलिकादयो[7] येऽन्ये तेऽपि दन्तीभिदा मता ॥
एषु केचित् कवेराख्यां प्रवदन्ति विचक्षणा ॥८९॥

॥ इति दन्ती ॥४०॥

[8]सानुप्रासा त्रिखण्डी चेद्देशभाषाविनिर्मिता ।
ऊ(ओ)वीपदावसाना चेद्वस्त्वोवी[9] कथित तदा ॥९०॥

तालेनेष्टेन रागेण काव्यभीष्टेन केनचित् ।
गीयते तद्विदा वृन्दैर्न छन्दोऽस्या नियन्त्रितम ॥९१॥

[10]एकाद्यावृत्तियोगेन खण्डाना त्रितयस्य च ।
भवन्ति बहवो भेदा नानाभङ्गिमनोहरा [11] ॥९२॥

छन्दसा येन केनापि गेया जनमनोहरा ।
तेन तेनैवमेता [12] स्युरोव्य शृङ्गारमञ्जुला ॥९३॥

॥ इति ओवी ॥४१॥

---

[1] B C तालक ।
[2] A एक एकेन ।
[3] A को ।
[4] A B C न्यास्य ।
[5] cf S R 4 308 9
[6] A B C ०पेतमनन्वित (B ०पेत) ।
[7] B C ०द्वयोऽप्यन्ये ।
[8] C स्वानु० ।
[9] B ०वी ।
[10] B C एको० ।
[11] cf S R 4 304 6
[12] A omits विसग ।

ऊं(ओ)घी[1] [2]चान्ते प्रगातव्या भेदा(:) स्युर्ध्वनिकादयः[3] ॥९४॥

॥ इत्यनुद्दिष्टा [4]ध्वनिकादयः ॥४२॥

लोली दन्ती च विज्ञेया प्रान्ते लोलीपदान्वितैः ।
त्रिभिः खण्डैरन्विता[5] स्यादिति गीतविदो विदुः[6] ॥९५॥

॥ इति लोली ॥४३॥

[7]य(?)दोहकः[8] पूर्वमुक्तो लाटभाषाविनिर्मितः ।
तदन्ते चेड्ढोल्लरीति पदं स्याड्ढोल्लरी तदा ॥
तालेनेष्टेन गातव्या केचिज्झम्पाविधेन च ॥९६॥

॥ इति ढोल्लरी ॥४३॥

फलगूत्सवे द्वादशभिरष्टभिर्वा यथारुचि ।
चतुर्भिश्चरणैर्बद्धा धम्माली[9] प्रोच्यते बुधैः ॥९७॥

यतिलग्नेन तालेन चैकताल्येति केचन ।
हास्यशृङ्गाररसयो रागे चैव वसन्तके ॥९८॥

गीत्वा द्विवारमुद्ग्राहं ध्रुवकं च पुनः पुनः ।
मेलापाभोगयोर्गानं विधातव्यं यदृच्छया ॥९९॥

वसन्तस्य प्रभोर्वापि स्वैरिणीनां च वर्णनम् ।
[10]अनुद्दिष्टापि गदिता वसन्तोत्सवसंगत. ॥१००॥

॥ इति धम्माली ॥४४॥

[11]चरणैर्बहुभिर्यत्र वीराणां रसवर्णनम् ।
रसोऽपि वीरसंज्ञः स्यात् सा ज्ञेया राहडीति च ॥१०१॥

॥ इति राहडी ॥४५॥

अन्येऽपि सन्ति भूयांसः प्रबन्धाः शास्त्रगोचराः ।
न[12] तान् [13]ब्रवीमहि(स्यहं)ग्रन्थविस्तरत्रस्तमानसाः(सः)॥१०२॥

तथापि छन्दउल्लासे बहवो ये प्रदर्शिताः ।
स्वराविभिर्यथायोगमङ्गैः संयोज्य युक्तितः ॥१०३॥

---

[1] B. ०र्वी ।
[2] C. वान्ये ।
[3] B. र्धनि० ।
[4] B. घनि० ।
[5] B. ०तैः ।
[6] cf. S. R. 4. 306-7.
[7] cf. S. R. 4. 307-8
[8] A. C. ०ड: B.०ज: ।
[9] C. ०लिः ।
[10] B. C. omit this line and the next one.
[11] cf. S. R. 4. 295-96.
[12] B. adds च ।
[13] B. ब्रूमहे ।

गातविद्भि प्रगातव्या लयमानसमुज्ज्वला ।
क्वचिदादौ क्वचिन्मध्ये क्वचिदन्ते क्वचित् त्रिषु ॥
द्वित्राण्यङ्गानि योज्यानि पञ्चपाणि[1] यथारुचि ॥१०४॥
॥ इति पञ्चचत्वारिंशतप्रकीर्णकप्रबन्धा ॥

[2]नूत्न प्रबन्धो गुणवान् उत्तमो दोषवर्जित ।
कर्तव्यो गीतकविना तत्र नूतनतोच्यते ॥१०५॥

तालरागधातुमातु-[3]कृतोडुवलयैर्नवं ।
तालोद्भव( ) स्याद् भेदेन ग्रहस्य च लयस्य च ॥१०६॥

स्थायैरन्यैर्नवो रागो धातुरागांशभेदत ।
रसालकारवाच्याना नवत्वान्मातुनूत्नता ॥१०७॥

स्वरपाटपदार्थस्तु प्रबन्धावयवैर्नवं ।
छन्दोगणग्रहन्यासैर्नवता रचनागता ॥१०८॥

रचनोडुवपर्याया स्याय-[4]वागविमिश्रिता ॥
तालस्य विरतेरन्यविरत्या स्यान्नवो लय ॥१०९॥

तच्च पञ्चविध ज्ञेय परिवृत्त पटान्तरम ।
भञ्जनीसमृत[5] चेति [6]खल्लोत्तारानुसारकौ ॥११०॥

इति [7]पञ्चभिधो(दो)पेत रूपक लक्ष्यते क्रमात ।
स्वस्थानरागतालैश्च नवैर्यत् क्रियते नवम् ॥१११॥

पूर्वं प्रसिद्ध तज्ज्ञेय रूपक परिवृत्तकम् ।
रूपकं पूर्वसिद्ध यत् तालरागरसादिभि ॥११२॥

तत्र या गुणवैचित्री मातुस्थायिविशेषजा ।
तत् स्यात पटान्तर तच्च भञ्जनीसश्रित पुन ॥११३॥

यद्रूपक[8] निजाद्धातोर्यैन भिन्नेन धातुना ।
तस्मिन्नेव यदा धातौ मातुरन्यो [9]निधीयते ॥११४॥

तदा (स तु) स्यादय [10]सज्ञेय खल्लोत्तारस्तदा बुधै ।
यदा प्राचीनगीतस्य छाया [11] स्थानान्तर गता ॥११५॥

---

[1] A ०पाणि । [2] cf S R 361-73 for 105 18 above
[3] A मातुष्कृत्याडुव० B कृतोद्दल० C कृतोद्दुत० ।
[4] A B वेगे० C वेग० । [5] S R ०सश्रित ।
[6] A C खलो० ।
[7] पञ्चाभिधोपेत can also be a possible reading
[8] A omits अनुस्वार । [9] B (ऽ)मिधीयते C विधीयते ।
[10] B C स० । [11] A C omit विसर्ग ।

शिल्ष्यन्ति [1]मातुमपरमनुसारोऽथ कथ्यते ।
तावेव तालरागौ स्तो धातुरीषद्विलक्षणः ॥११६॥

तत्रान्यो वर्ण्यते मातुस्तदा स स्यादिति स्थितिः ।
एवं पञ्चैव कथिता भेदा रूपकसंश्रिताः ॥
खल्लोत्तारानुसारौ च तेषु ज्ञेयौ परावमौ ॥११७॥

यावन्ति गीते धरणीपदानि तावन्त एव स्वरपाटतेनाः ।
तथा विधेया गमकाश्च तस्मिन् विशिष्य नोक्तोऽत्र मया विशेषः ॥११८॥

॥ इति पञ्चविधरूपकलक्षणम् ॥

[2]सममधुरसुरक्तश्लक्ष्णविकृष्टपूर्णश्रुतिगतिसुकुमारालंकृतव्यक्तवर्णम् ।
इति विविधगुणाढ्यं सुप्रसन्नं सुवर्णं श्रुतिपुटपरिपेयं गीतमेवं विदध्यात् ॥११९॥

समवर्णलयस्थानं समं स्यान्मधुरं पुनः ।
[3]धुर्यलावण्यसंपूर्णं सुरक्तं पुनरुच्यते ॥१२०॥

वल्लवीवंशकण्ठानां मार्दवयेन युतं पुनः ।
नीचोच्च-[4]द्रुतमध्यादौ श्लक्ष्णत्वे श्लक्ष्णमीरितम् ॥१२१॥

उच्चैरुच्चरितं यत्तु विकृष्टं तदुदीरितम् ।
प्रकृतिप्रत्ययाद्यैश्च छन्दोरागपदस्वरैः ॥१२२॥

पूर्त्तेः पूर्णाङ्गगमकं [5]पूर्णमित्यभिधीयते ।
मध्यस्थानभवं गीतं गीयते सुकुमारकम् ॥१२३॥

त्रिषु स्थानेषु यद्गीतं गीयते तदलंकृतम् ।
व्यक्तं स्फुटस्वरं ज्ञेयं प्रसन्नं प्रकटार्थकम् ॥१२४॥

दशदिग्जयिना राज्ञा गीतस्योक्ता गुणा दश ॥१२५॥

॥ इति दशगीतगुणाः ॥

दुष्टं विरुद्धं संदिग्धं कलाबाह्यं गतक्रमम् ।
पुनरुक्तमपार्थं च गीतदोषाः स्मृता बुधैः[6] ॥१२६॥

लोकदुष्टं शास्त्रदुष्टमिति दुष्टं द्विधा स्मृतम् ।
विरुद्धं श्रुतिकालाभ्यां विरोधात्(द्)द्विविधं तथा ॥१२७॥

एवं दशेमे दोषाः[7] स्युर्गीते[8] त्याज्या विजानता ॥१२८॥

॥ इति दशगीतदोषाः ॥

---

[1] B. मातुपरम० ।
[2] cf. S. R. 373-79 for 119-28 above.
[3] B. C. omit this and the next line.
[4] B, द्रुत० ।
[5] B. C. पूर्णाङ्गेस्य० ।
[6] A. B. पुनः ।
[7] A. C. omit विसर्ग ।
[8] B. त० ।

आदिराजयशो येन विप्रकीर्णमितस्ततः ।
[1]चित्रं प्रकीर्णास्तेनेमे प्रबन्धा उपवर्णिताः ॥१२९॥

यद्यशोगीतरत्नानां कोशो[2] भुवनमण्डली ।
गीताख्यरत्नकोशोऽयं निर्मितस्तेन भूभृता ॥१३०॥

राजवाहनतया धनाधिपं योऽतिशम्य नरवाहनं नृपः ।
राजते(ऽ)तनुत नूतनामयं [3]ब्रह्मशैलनिलये सुपद्धतिम् ॥१३१॥

[4]इति निश्शङ्कनिर्भयमल्लेन सकलभूवलयैकवीरेण श्रीकलाकल्याणकुशलेन श्रीकालसेनेन द्वादशसहस्रजनस्थानप्रभृतिवसुधरासमुद्धरणैकधीरेण श्रीजगदीश्वरयनदेवनिजगणेन जगदीश्वरीकामेश्वरीचरणकिङ्करेण श्रीब्रह्माद्रिविभुना प्रथमप्रख्याततामराज-आमोदराज-रामराज-पेड्डराज-ह्याङ्गराज-तामराजेन्द्र-प्रभृति-सकलमहीपालमौलिमाणिक्य-रचितसिंहासनादि-समस्त-प्रशस्तराजचिह्नाधिष्ठातृनरेश्वरेण अगस्तिपुरनिरस्तसमस्तवैरिवर्गेण कामाक्षाप्रसादासादितकुतीपुरेण शुद्धोद्धतोद्धतपतिनिपातपटुतरवारिधरेण[5], उद्धतपुरनारीनयननीरनिरन्तरसा(धा)रणीसमाप्यायितशौर्यतरुवरेण भीष्मपुरजयानीतानेकराजकन्यारत्नेन मणिपुरमर्दनदर्शितशौर्येण श्रीपुरकल्याणपुरजयाजितजामदग्न्येन स्थानवलयितानेकदरीपरिसरपरित्रासितमनीरवीरेण श्रीपुरग्रहणसंवर्द्धितयशोभरेण वाटिकाचलग्रहणजनितकीर्तिपूरपराजिताचलनायकेन राजपुरीविध्वंसनचारुचापरचितेन सुवर्णगिरिखण्डनावनिवज्रहस्तेन नवसारीघनदेवी[6]-युवतीजनवदनयामिनीनायसिंहिकासुतायमानकरालवालेन, पाटलीरण-[7]धरणीधरधनुर्घोकारमुखरितत्रिभुवनेन तारापुरप्रज्वालनसमुद्भूतधूममलिनीकृतसकलवैरि[8]-वदनेन कुङ्कुमपुरजयदर्शितसिंहविक्रमेण संज्ञापुरो-

---

[1] A C चित्त।

[2] A कोशे।

[3] B omits ब्रह्मशैल, चित्रकूट is struck off. C चित्रकूट ।

[4] B omits इति, C reads the colophon as under :—

इति श्रीसरस्वतीरससमुद्भूतकैरवोद्याननायकेन, अभिनवभरताचार्येण, मालवाम्भोधिमाथमथमहीधरेण, मेदपाटसमुद्रसम्भवरोहिणीरमणेन, अरिराजमत्तमातङ्गपञ्चाननेन, प्ररूढपन्नयवनदवदहनदावानलेन, प्रत्यर्थिपृथिवीपतितिमिरततिनिराकरणप्रौढप्रतापमार्तण्डेन, वैरिवनितावैधव्यदीक्षादानदक्षोद्दण्डकोदण्डमण्डिताखण्डभुजादण्डेन, भूमण्डलाखण्डलेन, श्रीचित्रकूटविभुना, अध्युष्टनरेश्वरेण, गजनरतुरङ्गाधीशराजत्रितयतोडरमल्लेन, वेदमार्गस्थापनचतुराननेन, याचककल्पनाकल्पद्रुमेण, वसुन्धरोद्धरणादिवराहेण, परमभागवतेन, जगदीश्वरीचरणकिङ्करेण, भवानीपतिप्रसादाप्तापसादवरप्रसादेन, राजगुर्वादिविरुदावलीविराजमानेन, राजाधिराजकुम्भकरणमहीन्द्रेण विरचिते सगीतराजे गीतरत्नकोशे द्वितीये प्रबन्धोल्लासे श्रीचित्रकूटे दुर्गे नूतनप्रतोलीपद्धतिसहोदर प्रबन्धपरीक्षण चतुर्थं समाप्तमिति शुभ भवतु ।

[5] A. वारिधारेण।

[6] A. omits देवी ।

[7] A. धरिणि

[8] A वैरी ।

पार्जितरत्नेन वेदिकागिरिनिर्वलन[1]-दारुणेन कुरङ्गगिरिकोटविघट्टनलंपटोत्पनाशीरेण, पुण्यस्तम्भोद्धूलनोद्भूताद्भुतधैर्येण संगमनीरदुर्गोद्धरणोद्धृतसकलमण्डलाधीश्वरेण, शुक्लपुरसमूलोन्मूलनप्राप्तजयश्रिया गिरिपुरडुङ्गरप्रहणसायंकोकृतोग्रग्रहेण दमनपुरविध्वंसनवंदीकृतयवनीनिचयेन आमर्दकगिरिशिखरोपरिभावितशकनिकरेण महिषमेरुजयाजेयविभवेन, शाकम्भरीरमणपरिशीलनपरिप्राप्तशाकम्भरीपरितोषितशाकम्भरीप्रमुखशक्तिश्रयेण निजभुजशौर्यवशीकृतबम्बुलराजप्रमुखमहानिधानेन बे(द्)वुरभूपालराजकृतसंस्थापनेन नराणरणकर्मकर्मठेन बुजारखानमानमर्दनगृहीत-[2]राज्यलक्ष्मीसकलभाण्डागारनिचयेन अलङ्गगिरिगहनगह्वरकुहरविहारिवैरिवीरसिन्दुरमर्दननिर्दयकंठीरवेण अष्टादशगिरिशिखरपरिखारिताञ्जनाद्रिविजयविख्यातवीर्यगर्वेण सप्तविंशतिसहस्रमहाराष्ट्रधराविधूननप्रलम्ब-(प्रबल)-प्रभञ्जनेन, सप्ततिसहस्र-[3]गुर्जराम्भोधिमायमन्यमहीधरेण,[4] महदम्बमातृकापुरोद्धूलनधर्षितामहोरगपुरेण पलायमानअजीमखानसकलगृहीतजयश्रिया[5] जाङ्गलस्थलजलधितरत्तरंगनिकरसंरम्भकुंभसम्भवेन वस्तिसोपारकलहकलितकुन्तजनितकुन्दावदातकीर्तिधवलितदिगन्तरेण शशर्कागिरिलुण्ठनपटुतरेण श्रीवनदेवस्वामिप्रासादरचनापरपरमेश्वरेण, श्रीत्र्यम्बकेश्वरसन्निधि(निर्मित) कीर्तिस्तम्भोन्नतजयस्तम्भेन श्रीब्रह्मगिरिभौमस्वर्गतायथार्थीकरणरचितचारुतरपथेन, श्रीकामाक्षागिरिनवीननिर्मितपराजितसुमेरुणा श्रीमहिषाचलोपरि श्रीहरिशरणरचिताचलदुर्गेण रायंगुरु-वायंगुरु-तेलगुरु-रायाञ्चा-परमगुरुधागाङ्गला--रायाञ्चा--मुहवनरायहिसल्लराय--माचलपूर्वपश्चिमोत्तरदक्षिणचतुर्दिशां--रायाञ्चा-आम्बुला-इत्यादि-बिरुदावलीविराजमानेन, अभ्युष्टतमनरेश्वरेण सबलराजसन्मूलनाचार्येण दुर्बलराज्य(ज)संस्थापनाचार्येण पितृवैरिसमुद्भूतरोषपोषणमहीपतिमत्तमातङ्गमस्तकाङ्कुशेन अभिनवमार्गवेण राजभुजबलभीमेन, हिन्दूकराजगजपतिना आसनसिंहासनसितातपत्रमाणिक्यमालामण्डितवातान्दोलितजयपताकाकनकदण्डचन्द्रावदातचलचामरयुगलमकरध्वजादिराजराजालङ्करणावलोकनमत्सरितमानसेतरनृपालमौलिनिहितवामचरणेन नलनहुषधुन्धुमारभरतभगीरथमान्धातृमेधातिथिप्रभृतिवीरराजरत्नोदात्तचरितेन [6]वेदमार्गस्थापनचतुराननेन सर्वदाम्रम्यक्षादिगोदाविमुक्तिसमस्तामुक्तिप्रवितीर्णमुक्तिमुक्ताकलापेन, श्रीब्रह्मगिरिसन्निधिकृतयुगधर्मानुवृत्ति(र्त्ति) ब्रह्मावृन्दाधिष्ठितानेकयज्ञाद्यखिलसुकृतकृतसत्यलोकेन परमभागवतेन अभिनवभरताचार्येण सङ्गीतमीमांसानिर्माणपरप्रभाकरेण प्रबन्धराजश्रीगीतगोविंदनिर्माणपरितोषितराधामाधवेन कामाक्षास्तुतिकरणाराधितकामेश्वरीचरणकमलेन, श्रीगीतगोविन्दटोकारचनावर्णितसाङ्गशृंगाररसेन सकलराज[7]-वाग्गेयकारतोडरमल्लेन सकलकविराजचक्रचूडामणिना वीणावादनप्रवीणेन मुरारीरत्नालिना पद्मनगरजनस्थानगोदावरीविराजमानम्लेच्छोच्छेदितधिरकालधर्मसंस्थापनेन संस्कृतभाषामहाराष्ट्रभाषातैलङ्गकर्णाटकभाषाचतुष्टयरचितनाटकराजचतुष्टयेन याचकजनकल्पनाकल्पद्रुमेण, वसंतसमयसमागतसमस्तसामन्तसीमन्तिनीसीमन्तसिन्दूरपूरदूरोद्धूलनप्रकटितप्रौढप्रतापेन, निसर्गदुर्ग-[8]दुर्गवर्गदुर्गमप्राकारपरिखापरिपात-

---

[1] B. निर्दल० ।

[2] B. राज्यलक्ष्मी ।

[3] B. गुजरोपि ।

[4] A. महापरण. ।

[5] A. जयश्रेया ।

[6] B. omits this epithet.

[7] B. omits राज ।

[8] A. B. दुर्गः B. omits next दुर्ग

परिखिद्यमानपरिशङ्कितपरिजनपरिवीतप्रत्यर्थिनितम्बिनीलुण्ठा (ण्ठा)-कार्गलादीर्घभुजायुगलेन धीरोदात्तधीरशान्तधीरोद्धतधीरललित-चतुर्विधनायकगुणग्रामविचारचातुरीचतुराननेन, अष्ट-विधनायिकाहावभावविवेकोद्दामोद्दीपितस्मरविलोकनानुभूयमानश्रृङ्गाररससान्तरनिरन्तरान्तरा-नन्देन नाटकनाटिकाख्यानाख्यायिकाप्रहेलिकाकलाकलापकौशल्येन, भारतीयरसदृष्टिभावदृष्टि-भावितभावनाभिनवभरताचार्य्येण नन्दिकेश्वरमतानुवर्तनाराधितत्रिनयनेन परमपराक्रमार्जुनेन अथ बृहन्नटेन सतताराधितधर्मेण अथ वृकोदरेण श्रीसरस्वतीरससमुद्भूतकैरवोद्याननायकेन यवनकुलाकालकालरात्रिरूपेण सततपराभूतसमागतसूर्यवंशीन्द्रसेनराजराज्यसंस्थापनदृढाङ्गी-कारेण, गुर्जरधराधीशमहमदसुलतानधीरत्वोन्मूलनप्रचण्डपवनेन श्रीत्रिसन्ध्याक्षेत्रसमुद्रसंभव-रोहिणीरमणेन अरिराजमत्तमातङ्गपञ्चाननेन प्रवृद्धपन्नगवनदवदहनदावानलेन प्रत्यर्थिपृथ्वीपति-तिमिरततिनिराकरणप्रौढप्रतापमार्तण्डेन, [1]वैरिवनितावैधव्यदीक्षादानदक्षोद्दण्डकोदण्डमण्डिता-खण्डभुजादण्डयुगलेन[2] भूमण्डलाखण्डलेन गजनरतुरङ्गाधीशराजत्रितय[3]-तोडरमल्लेन वसुन्धरो-द्धरणादिवराहेण, भवानीपतिप्रसादाप्तापसाद[4]-वरप्रसादेन, अनन्यमल्लीकगर्वखण्डनमुशल-हस्तबलभद्रपराक्रमेण, महाराजाधिराजमहाराणाश्रीमृगाङ्कुतामराजेन्द्रनन्दनेन, महाराज्ञी-श्रीसौभाग्यवतीजसमाम्बिकाहृदयनन्दनेन विविधविज्ञानविज्ञचमत्कारिचातुरीधुरीणसकल[5]-सीम-न्तिनीशिरोमणिरूपलावण्यलज्जालक्ष्मीनिधानश्रृंगार[6]—सरसीशतराजकन्याप्रवरनिकुम्भराजन्य—वंशावतंसमहाराज्ञीश्रीकर्मवतीलपुमादेवीहृदयाधिनायेन श्रीमहाराजाधिराजमहीमहेन्द्रश्रीकाल-सेनेन [7]विरचिते सङ्गीतराजे षोडशसाहस्र्यां संगीतमीमांसायां गीतरत्नकोशे प्रबन्धोल्लासे [8]श्रीकामाक्षादुर्गे नूतनप्रतोलीपद्धतिसहोदरं प्रकीर्णकप्रबन्धपरिपाटिपरीक्षणम् ॥

गीतरत्नकोशश्च द्वितीयः समाप्ति

समगादिति

विततमतीनामभिमतसिद्धिरस्तु ॥

---

[1] A. वैरी । [2] A. युगुलेन । [3] A. त्रिभितय ।
[4] B. ०प्रसाद । [5] A. सिमंतिनी ।
[6] A. omits श्रृङ्गार । [7] B. omits विरचिते ।
[8] A. कामाद्य० ।

PART III

APPENDICES & INDICES

APPENDIX I

Important textual variations of a small portion of 'Paṭhyaratnakośa' according to a fractional Ms deposited in the B O R I Poona

After the portion of 'Sangītarāja' headed 'Pāthyaratnakośa' edited from the then available manuscripts had been printed another fractional Ms of a small part of 'Pāthyaratnakośa' corresponding to pp 9 35 *ante* came to notice This fractional Ms deposited in the library of the Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, possesses important features as explained below It is regrettable that it was not noticed in time for collation with the other Mss Coincidentally, it had escaped notice of Professor C Kunhan Raja also who had published an edited text of 'Pāthyaratnakośa' some years ago

This fractional Ms is the least corrupt of all available Mss and on the whole provides more sensible readings than any other so much so that its readings agree with those suggested by the Editor of this volume in a large majority of cases This may be due to the greater intelligence of the copyist or to the greater correctness of the original Ms (not available now) from which it was copied

The table overleaf gives selected words and passages from this Ms which provide alternative readings frequently more plausible than those determined from other Mss and printed already Points of agreement with the Editor's suggestions have not, however, been included in the table in order to avoid duplication One of the noteworthy features of this Ms is that it substitutes in all the colophons and in the body of the text 'Kumbhakarna' for Kālasena as the name of the author of 'Sangitarāja' and gives a different version of the achievements of the royal author as compared to the version in the Mss reading Kālasena The peculiar mode of giving the 'mātrās' of ` and ो as ेक and ेका is also found in the script of this Ms as is the case in all the other Mss which read the name of the author as 'Kumbhakarna' The script of the Mss reading Kālasena does not possess this peculiarity

Page No	Verse No	Line No (of verse)	Printed reading	Ms Reading (B O R I Poona)
9	13		See printed text	The following portion is added after verse 13 — आह च याज्ञवल्क्य — हहो विप्रा गुह्यमेतच्छृणुध्व तत्त्व द्रष्टु वोऽस्ति यद्यत्र वाञ्छा । नानारूपैर्भाविता भावलेशै रङ्गोत्तीर्णां नर्तकीं कामयध्वम् ॥ इति ॥
9	14	1	तस्मादेव तु शास्त्रतास्य	तस्मादेतदुपसनास्य
,,	,,	3	निर्मितेर्निगमिता	निर्मितेर्निगमना
,,	16	2	स्वरजातमुदात्ताद्यस्वि (स्मि) न्नायत्त	स्वरजातमुदात्तादिय(म)दायत्त
10	20	1	स्यात् (तत्)	स्यात्तु
,,	,,	2	चार्याध्याक्रान्तया लटकेन	चार्यापक्रान्तया पटकेन
,,	26	1	कामवर्गत	कामवर्त्तिन
,,	27	,,	यत्र	यस्तु
,,	29	,,	प्रत्यक्षादिप्रमाणानि	प्रचुराणि प्रमाणानि
,,	Colophon	,,	श्रीकालसेनविरचिते	श्रीकुम्भकर्णविरचिते
,,	,,	2	आरम्भसमयन द्वितीय	आरम्भसमर्थन नाम द्वितीय
11	1	2	कालसेनेन	कुम्भकर्णेन
,,	2	1	यद्वालेश्वरो समद	यो वालेश्वरो सगत
,,	,,	3	म (य) दत्यविरत	मदावविरम
,,	,	4	लोकातीतचमत्कृत श्रुतिगत	लोकातीतचमत्कृतिश्रुतिगत
,,	3	1	प्रियाविरहिणां	प्रिय विरहिणा
,,	,,	3	परत्नोवधि०	परमो निधि०
,,	4	1	वशिनामपि	वशिनां नृणां

,,	Colophon	,,	०महीमहेन्द्रश्रीकालसेनविरचिते	०महीमहेन्द्रविरचिते
12	1	1	यस्तु निवचन कर्त्तुमवतीर्णोऽस्ति भूतले	यस्तु निर्वचन कर्त्तुमवतीर्णोऽस्ति भूतलम् ।
,,	,,	2	श्रीकालसेनेन	श्रीकुम्भकर्णेन
,,	3	1	तामराजिना	कुम्भभुजा
,,	4	3	यजुर्निगमतोऽप्यायर्वतस्तान्	यजुर्भिर्वितोऽप्यायर्वणस्तान्
,,	9	2	स्मृता	स्फुटा
,,	11	,,	क्रमतो	क्रमशो
,,	24	,,	पात्रादि	गाथादि (?)
13	29	1	तथा	द्विधा
14	30	2	पात्रलक्षणमित्यस्मिन्	पात्रलक्षणमेतस्मिन्
,,	37	,,	०दाक्षिणात्यनरपा वश	०मालवीयमरुपा वशे
,,	,,	3	दुर्गेशा महिपाद्रिणा	दुर्गोणाजयमेरुणा
,,	,,	4	साक	सोऽय
14-15	Colophon		See pp 14 15	(इति श्री) सरस्वतीरसस (मु) प्रसभवरोहिणीरमणेन, अरि राजमत्तमातङ्गपञ्चाननेन, आस्पत्रय-(प्रस्थपत्र?) वय(यव)नदवदहनदवानलेन, प्रत्यर्थिपृथिवीपतितिमिर- ततिनिराकरणप्रौढप्रतापमार्त्तण्डेन, वैरिवनितावैधव्य- दीक्षादानदक्षोद्दण्डकोदण्डदण्डमण्डिताखण्डभुजादण्डेन, भूमण्डलाखण्डलेन, श्रीचित्रकूटविभुना, अभ्युष्टतमनरे- श्वरेण, गजनरतुरगाधीशराजत्रितयतोडरमल्लेन, वेद- मार्गस्थापनचतुराननेन, याचककल्पनाकल्पद्रुमेण, वसु- -धरोद्धरणादिवराहेण, परमभागवतेन, जगदीश्वरी- चरणांकिकरेण, भवानीपतिप्रसादाप्तापसादवरप्रसादेन, राजगुर्वादिविरुदावलिविराजमानेन, राजाधिराजश्री कुम्भकर्णविरचिते श्री (सगीत)राजे पाठ्यरत्नकोशे (tallies with printed text from here)
17	11	1	०(ऽ)मत्याश्रितमयं ब्रवीति य	लक्ष्याश्रितमित्यभिधीयते
,,	13	1	न त्वर्या रूढिमाश्रिता	न ते वै रूढिमाश्रिता

Page No	Verse No	Line No (of verse)	Printed reading	Ms Reading (B O R I Poona).
17	14	2	स योग	सवन्ध
,,	15	2	भुजगादय·	भूभुगादय·
,,	21	1	ज्ञातिस्वसृ०	ज्ञाते स्वसृ०
,,	23	2	व्यवर्तचिह्नत	व्यक्तिचिह्नत·
,,	24	2	(ऽ) याज्यौ (स्थाप्यौ)	योज्यौ
18	27	2	जनिरुध्प्रभृतिषु तूत्तरेषु	जनिरुध्प्रभृतिष्वस्त्युत्तरेषु
,,	28	2	सुरपत्न्यादिषु	सुरपत्यादिषु
,,	32	3	काल्सेनोपदेशेन	कुम्भकर्णोपदेशेन
,,	33	2	तेन	नाम
,,	Colophon	1	०श्रीकालसेन०	०श्रीकुम्भकर्ण०
19	2	1	यत· सर्व	यत· पूर्वं
,,	8	2	वाक्यमन्यत्न्यरूपि	वाक्यमत्र न्यरूपि
20	14	2	धार्यते कालसेनेन तेन वाक्य निरूपितम्	शिरसा धार्यते तेन कुम्भेनात्र निरूपितम्
,,	Colophon	1	०श्रीकालसेन०	०श्रीकुम्भकर्ण०
21	2	1	सगीतमुच्यते	सगीतसज्ञितम्
,,	3	2	विख्यातो	नियतो
,,	7	1	सम्मतम्	सज्ञितम्
,,	11	2	षाडवौडुवितीकृता	षाडवौडुविकाः स्मृता
22	13	2	तामराजिना	कुम्भभूभुजा
,,	17	1	उरीकृत·	उदीरितः
,,	18	1	कालसेनेन	कुम्भभूपेन
,,	21	2	सन्यासो धनदेवगणोदित	सन्यास कुम्भस्वामिगणोदित
,,	22	1-2	सवादिसज्ञो यस्यान्य	सवादिसज्ञोत्यस्यान्य
23	23	4	वहुलत्व सुगानप्रयोगे	वहुशो गानतानप्रयोगे

,,	24	2	पुनरावृत्तिरभ्यास ईषत्स्पर्शोऽत्र	पुनरावृत्तिरभ्यासात् परामर्शोऽत्र
,,	25	3	अनंश०	अलङ्घ्य०
,,	26	2	मध्येऽल्पत्वभाजो क्वाचित्	मध्येऽल्पत्वमाहुश्च केचित्
,,	29	2	परः परोऽन्यः स विभूषणेषु	परो (ऽ) परोऽन्यः स विभूषितश्च
,,	31	3	कौतुकिनात्र	कैमुतिकेन
,,	,,	3	तत्रापि तस्याथवा	तस्यापि तत्राथवा
,,	,,	4	श्रीब्रह्मशैलेशितुः	श्रीचित्रकूटेशितुः
24	39	2	राज (ग) सत्तमाः	राजसम्मताः
26	63	2	अवनद्धं	आनद्धं
,,	68	1	कुल (त?)प	कुणप
,,	70	1	द्रष्टुर्नटेऽर्योऽभिनयस्तु सः	द्रष्टुर्नित्यार्थाभिनयस्तु सः
27	73	1	नटेऽनुकृतितः सतः	नटेऽनुकृतितस्ततः
,,	74	2	करयोर्यत्र	करयोर्यऽत्र
,,	76	2	सूचा	सूची
,,	81	2	०वर्द्धनैः	०वर्सितैः
28	100	1	दृष्टिपार्श्वादिकं	दृष्टिपार्ष्ण्यादिकं
29	107	1	पुमर्थसाधनी	तदर्थसाधनी
,,	,,	2	च्यावनपातने	पातमपातने
,,	109	1	धर्मविधिः	गेयविधिः
,,	,,	2	गायननर्त्तनात्	गायनदर्शनात्
,,	Colophon	1	०श्रीकालसेन०	०श्रीकुम्भकर्ण०
30	4	2	विद्यावता	विद्या ततः
,,	,,	4	प्रायो विधेयास्पदम्	प्रायोऽभिधेयास्पदम्
,,	5	2	तद्रूपं ततः	तद्रूपत्वतः
32	23	1	उचितं	उदितं
,,	,,	3-4	नेत्रपात्र-वक्षः	नेत्रपात्रं लक्ष्यं
,,	24	1	विशिष्ट०	विशिष्य
,,	27	4	०वय (?)स्तवा	०नयस्तदा

Page No.	Verse No.	Line No (of verse)	Printed reading	Ms. Reading. (B. O. R. I. Poona).
32	28	3	०मुपाश्रय (यं)श्चरणयोः	०मुपाश्रयश्च पदयोः
,,	,,	4	कारमपूर्वंयत्······भवेत्तत्स्यितिम्	कारमपूर्वंहृत्·········भजेत्तत्स्यितिम्
33	29	1	स च नाटके स च भवन्	स्वललाटके सदितरः
,,	,,	2	नृते	भूत्वा
,,	,,	4	इह कराः कार्या रसव्यञ्जकाः	अनुरसं स्युर्नर्तने हस्तकाः
,,	30	,,	स्वधरगाद्ध्येयं	स्वधरगा नेयं
,,	31	,,	क्षुत्क्षान्तार्त०	क्षुत्क्षीतार्त (क्षुच्छोतार्त)० क्षुत्क्षामार्त will be a better reading.
,,	32	2	जायन्ते सख्यरूपाः	जायन्तेऽसंख्यरूपाः
,,	33	3	चालका निगदिता	चालना नियमिता
,,	,,	4	०श्रीकालजिद्भूभुता	०श्रीकुम्भभूमीभुता
,,	34	1	औतारिगोणी०	औव्यादिगोणी (औवीरिगोणी)
,,	35	2	भुजाः समस्ता	भुजप्रयाता
34	36	1	यह्लार्शैकदेशस्यो	चित्रकूटैकदेशस्यो
,,	37	2	वर्त्म भोल्लङ्घयेत्	वर्त्म नोल्लङ्घयन्
,,	,,	3	कामेन	कुम्भेन
,,	Colophon	1-15	See printed text	Omits all epithets (lines 1-13) and begins with इति राजाधिराजश्रीकुम्भकर्णविरचिते०
35	3	2	वर्णभाषाः	वर्णभवाः

APPENDIX—II

Comparison of the Ragollasa of Sangitaraja with the Ragadhyaya of S R and Br

S R and Br are two important extant texts preceding S Raj which bear a striking similarity with the latter in the treatment of Rāgas * All the three works follow the ancient 'Grāmarāga–Deśirāga' classification which was subsequently abandoned Thus S Raj is the last notable representative of this ancient system of the classification and exposition of Rāgas In view of the importance of Rāga and Rāga classification in Indian 'Sangitaśāstra' a thorough comparison of the 'Rāgollāsa' of S Raj with the 'Rāgādhyāyas' of the above texts appeared to be useful and interesting

In order to make this comparison presentable to the readers it was not considered sufficient to give parallel references from S R and Br in the footnotes of Rāgollāsa' as has been done in all other chapters and hence this Appendix The comparative table beginning on the next page besides furnishing parallel references at a glance, gives a comparative view of the extent of details of each Raga found in the three texts The table has been divided into three parts viz Gramarāgas and Uparāgas, Bhāsā Vibhāsā Antarabhāsas and Deśirāgas References from S R have been supplemented with those from Kallinātha's commentary which contains certain additional details

1 *Grāmarāgas & Uparagas*

It will be clear from the table that there is almost perfect agreement between S Raj and S R in the treatment of Grāmarāgas The serial order of Rāgas is, however, different

* Sangita siromani of 'Panditamandali (1429 A D) an earlier contemporary of S Raj is another important work which follows the above system of Raga-classification but the available text is fragmentary and incomplete and a detailed comparison cannot be attempted till the text is reconstructed

in the two texts. Whereas S. Raj. follows the order of five Gītis in the detailed exposition of Grāmarāgas, S.R. initially takes those Grāmarāgas which are held to be the source of certain Deśīrāgas and the remaining Rāgas are taken up subsequently without any definite scheme of their serial order. Bṛ. also follows the order of Gītis, but there are notable omissions in it regarding details of individual Rāgas. As regards Uparāgas, it will be seen that S.R. gives full description of only two Uparāgas viz. Revagupta and Pañcamaṣāḍava alongwith Grāmarāgas as these two have been accepted therein as 'Bhāṣājanaka' (those from which Bhāṣās originate). Bṛ. does not mention a separate category of Uparāgas, but some of the names associated with Uparāgas in S. R. and S. Raj. have been included in Grāmarāgas in the former (Bṛ).

ग्रामरागाः

संगीतराजोक्तरागाः	संगीतरत्नाकरसंदर्भः	बृहद्देशीसंदर्भः
	शुद्धग्रामरागाः—	
१–शुद्धकैशिकमध्यमः	पृ० ७६, ७७, श्लो० ९७-९९	पृ० ८६, ८७, श्लो० ३२०, ३२१
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(लक्षणमात्रम्)
२–शुद्धसाधारितः	पृ० २०-२३, श्लो० २१-२६	पृ० ८६, श्लो० ३१९
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(लक्षणमात्रम्)
३–षड्जग्रामः	पृ० २६, २७, श्लो० २७-२९	पृ०८७, भरतमतोद्धरणम्
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(नाममात्रम्)
४–शुद्धपञ्चमः	पृ० ९५, श्लो० १४८-१५०	पृ० ८४, श्लो० ३११
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(नाममात्रम्)
५–मध्यमग्राम.	पृ० ५९-६०, श्लो० ६७-७०	पृ०८७, भरतमतोद्धरणम्
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(नाममात्रम्)
६–शुद्धषाडवः	पृ० ६४, ६५, श्लो० ७५, ७६	पृ० ८५, श्लो० ३१८
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणवर्तनिकाक्षिप्तिकाः	(लक्षणमात्रम्)
७-शुद्धकैशिकः	पृ० २८-३१, श्लो० ३०-३२	पृ०८६, ८७, श्लो०३२१
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापवर्तनिकाक्षिप्तिकाः	(लक्षणमात्रम्)

संगीतराजोक्तरागाः	संगीतरत्नाकरसंदर्भः	बृहद्देशीसंदर्भः
	भिन्नरागाः—	
१–भिन्नकैशिकमध्यमः	पृ० ३४, ३५, श्लो० ३३-३५	पृ० ९०, श्लो० ३२८
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापवर्तनिकाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम्)
२–भिन्नषड्जः	पृ० ६६, ६७, श्लो० ७९-८२	पृ० ८८, श्लो० ३२५
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापवर्तनिकाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम्)
३–भिन्नतान	पृ० ३६, ३७, श्लो० ३५-३७	पृ० ९१, श्लो० ३३१
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापवर्तनिकाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम्)
४–भिन्नकैशिक	पृ० ३७, ३८, श्लो० ३७-३९	पृ० ९१, श्लो० ३३०
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापवर्तनिकाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम)
५–भिन्नपञ्चम	पृ० ६७-६९, श्लो० ८२-८५	पृ० ८९, श्लो० ३२५
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापवर्तनिकाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम)
	गौडरागाः—	
१–गौडकैशिकमध्यम	पृ० ३८, ३९, श्लो० ४०, ४१	पृ० ९३, ९४, श्लो० ३३६
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम)
२–गौडपञ्चम	पृ० ४०, ४१, श्लो० ४२-४४	पृ० ९२, ९३, श्लो० ३३४-३५
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम्)
३–गौडकैशिक	पृ० ४२, ४३, श्लो० ४५-४७	पृ० ९४, श्लो० ३३८
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम)
	वेसररागाः—	
१–टक्क	पृ० ७२, ७३, श्लो० ९० ९३	पृ० ९४, श्लो० ३३९
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम्)
२–वेसरषाडवः	पृ० ४४-४६, श्लो० ४८ ५०	पृ० ९५,९६, श्लो० ३४२
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम्)
३–सौवीर	पृ० ८८, ८९, श्लो० १२० १२२	पृ० ९५, श्लो० ३४०
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम्)
४–बोट्ट	पृ० ४६-४८, श्लो० ५० ५२	पृ० ९६, श्लो० ३४३
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम)
५–मालवकैशिक	पृ० ६१ ६३, श्लो० ७१ ७३	पृ० ९८, श्लो० ३४६
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम)
६–मालवपञ्चमः	पृ० ४९-५०, श्लो० ५३-५५	पृ० ९५, श्लो० ३४१
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	(लक्षणमात्रम्)

संगीतराजोक्तरागाः	संगीतरत्नाकरसंदर्भः	बृहद्देशीसंदर्भः
७–टक्ककैशिकः	पृ० १०८-०९, श्लो० १९०-९२	पृ० ९७, श्लो० ३४५
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(लक्षणमात्रम्)
८–हिन्दोलः	पृ० ७४-७६, श्लोक० ९३-९६	पृ० ९८, श्लो० ३४९
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(नाममात्रम्)
	साधारणरागाः—	
१–रूपसाधारः	पृ० ५०-५२, श्लो० ५५-५७	पृ० १०३, श्लो० ३६३
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(नाममात्रम्)
२–शकः	पृ० ५३, श्लो० ५८,५९	पृ० ९९, श्लो० ३५३
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(लक्षणमात्रम्)
३–भम्माणपञ्चमः	पृ० ५४-५५, श्लो० ६०-६१	पृ० १००, श्लो० ३५५
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(लक्षणमात्रम्)
४–नर्त्तः	पृ० ५५-५७, श्लो० ६२-६४	पृ० ९९, श्लो० ३५२
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(लक्षणमात्रम्)
५–गान्धारपञ्चमः	पृ० ८०-८२, श्लो० १०३-०५	पृ० १०१, श्लो० ३५७
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(लक्षणमात्रम्)
६–षड्जकैशिकः	पृ० ५७-५९, श्लो० ६५-६७	पृ० १०२, श्लो० ३६०
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(नाममात्रम्)
७–ककुभः	पृ० ८३-८५ श्लो०१०८-१११	पृ० १००, श्लो० ३५४
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	(लक्षणमात्रम्)
	उपरागाः—	
१–शकतिलकः	पृ० ९ श्लो० १५ नाममात्रम्	×
लक्षणमालापश्च	कल्लि० पृ० १२५ (लक्षणमात्रम्)	
२–टक्कसैन्धवः	पृ० ९ श्लो० १५ नाममात्रम्	साधारणगीतौ
लक्षणालापकरणाक्षिप्तिकाः	कल्लि० पृ० १२५	ग्रामरागेषु कथितः
	(लक्षणमात्रम्)	पृ० १०२, श्लो० ३६१ (लक्षणमात्रम्)
३–राज (नाग ?) पञ्चमः	पृ० ९ श्लो० १६ नाममात्रम्	×
लक्षणमालापश्च	कल्लि० पृ० १२६ (लक्षणमात्रम्)	
४–भावनापञ्चमः	पृ० ९ श्लो० १६ नाममात्रम्	×
लक्षणमालापश्च	कल्लि० पृ० १२६ (लक्षणमात्रम्)	

संगीतराजोक्तरागा	सगीतरत्नाकरसदर्भ	बृहद्देशीसदर्भ
५—नागगान्धार· लक्षणमालापश्च	पृ० ९ श्लो० १६ नाममात्रम् कल्लि० पृ० १२६ (लक्षणमात्रम्)	×
६—रेवगुप्त लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	पृ० ९ श्लो० १५ नाममात्रम् ग्रामरागेषु कथित लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका·	पृ० १०२ श्लो० ३५९ रागगीतौ ग्रामरागेषु कथित (लक्षणमात्रम्)
७—पञ्चमषाडव लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	पृ० ९ श्लो० १५ नाममात्रम् पृ० ६९-७१ श्लो० १००-०३ ग्रामरागेषु कथित लक्षणालापकरणाक्षिप्तिका	पृ० १०१-१०२ श्लो० ३५८ रागगीतौ ग्रामरागेषु कथित (लक्षणमात्रम)
८—कोकिलापञ्चम लक्षणमालापश्च	पृ० ९ श्लो० १५ नाममात्रम्	×

2 *Bhasa Vıbhasā Antarabhasās*

There ıs perfect agreement between S Raȷ and S R ın the enumeration of Bhāsā Vıbhāsā Antarabhāsās The scheme and extent of detaıled treatment of thıs topıc dıffer ın the two texts S Raȷ takes up the detaıled exposıtıon of Bhāsās, Vıbhāsās etc of Rāgas after dealıng with the respectıve Rāgas separately, whereas S R takes up the Bhāsā Vıbhāsas etc ın contınuatıon of the treatment of the respectıve Rāgas under which the former are grouped S Raȷ gıves the detaıls of all the Bhāsā Vıbhāsā Antarabhāsās enumerated at the outset of Rāgollāsa wıth certaın addıtıons and alteratıons here and there, but ın spıte of complete agreement ın enumeratıon the compa ratıvely meagre number of Bhāsā Vıbhāsās etc dealt wıth ın S R ıs strıkıng As regards Br, comparatıve defıcıency ın detaıls of ındıvıdual Bhāsās ıs notable ın relatıon to S Raȷ, but the number of total omıssıons ıs neglıgible ın comparıson wıth S R

भाषाविभाषान्तरभाषाश्च

संगीतराजोक्तभाषाः	संगीतरत्नाकरसन्दर्भः	बृहद्देशीसन्दर्भः
	सौवीरकजनिता भाषाः—	
१–साधारिता भाषा	कल्लि० पृ० १११	पृ० १०७ याष्टिकोक्ता
लक्षणालापौ	(लक्षणमात्रम्)	(नाममात्रम्)
२–गान्धारी भाषा	कल्लि० पृ० १११	”
लक्षणालापौ	(लक्षणमात्रम्)	
३–वेगमध्यमा भाषा	कल्लि० पृ० १११	”
लक्षणालापौ	(लक्षणमात्रम्)	
४–सौवीरी भाषा	पृ० ९०, श्लो० १२२ (लक्षणालापौ) कल्लि०	”
लक्षणालापौ	पृ० १११ (लक्षणमात्रम्)	
	ककुभजनिता भाषाः	
१–रगन्ती भाषा	पृ० ८३, श्लो० ११०	×
लक्षणालापरूपकाणि	(लक्षणमात्रम्)	
२–भिन्नपञ्चमी भाषा	कल्लि० पृ० १११	पृ० १०६ नाममात्रम्
लक्षणालापरूपकालंकाराः	(लक्षणमात्रम्)	पृ० ११९ सालापलक्षणम्
३–आभीरी भाषा	कल्लि० पृ०११३ (आभीरिका)	पृ० १०६ नाममात्रम्
लक्षणालापरूपकालंकाराः	(लक्षणमात्रम)	पृ० ११६ सालापलक्षणम्
४–मध्यमग्रामा भाषा	कल्लि० पृ० १११	पृ० १०६ नाममात्रम्
लक्षणालापरूपकालंकाराः	(लक्षणमात्रम्)	पृ०११७, १८आलापलक्षणे
५–शालवाहनी भाषा	कल्लि० पृ०११३ (शालवाहिनी)	सालवाहिनिका
लक्षणालापरूपकालापाः	(लक्षणमात्रम्)	पृ० १०६ नाममात्रम्
		पृ० ११८ सालवाही (आलापलक्षणे)
६–भोगवर्धनी भाषा	पृ० ८५, श्लो० ११२, ११३	पृ० ११८
लक्षणालापरूपकालापाः	(आलापलक्षणरूपकाणि)	(आलापलक्षणे)
७–मधुरी भाषा	कल्लि० पृ० ११२	पृ० ११८
लक्षणालापरूपकालापाः	(लक्षणमात्रम्)	(आलापलक्षणे)
८–शकमिश्रा भाषा	कल्लि० पृ० ११२	पृ० ११९
लक्षणालापरूपकालंकाराः	(लक्षणमात्रम्)	(आलापलक्षणे)
९–काम्बोजी भाषा	कल्लि० पृ० ११२	पृ० ११७ काम्बोजा
लक्षणालापरूपकालापाः	(लक्षणमात्रम्)	(आलापलक्षणे)

संगीतराजोक्तरागाः	संगीतरत्नाकरसन्दर्भः	बृहद्देशीसन्दर्भः
	ककुभजनिते विभाषे	
१–मधुकरी विभाषा लक्षणालापौ	कल्लि० पृ० ११३ (लक्षणमात्रम्)	पृ० ११८-१९ (आलापलक्षणे)
२–भोगवर्धनी विभाषा लक्षणालापरूपकाणि	पृ० ८५, श्लो० ११२-१३ (आलापलक्षणे)	पृ० ११८ (आलापलक्षणे)
	टक्कजनिता भाषाः	
१–पौराली भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० ११३ (लक्षणालापौ)
२–दोह्या भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० ११५ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १३४ (लक्षणालापौ)
३–देवारवर्द्धनी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० ११५ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १३३ (लक्षणालापौ)
४–त्रावणी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० ११३ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १३३ (लक्षणालापौ)
५–आलम्बी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	×	पृ० १३४ अलम्बी (लक्षणालापौ)
६–शार्दूली भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	×	पृ० १३४ (लक्षणालापौ)
७–मालववेसरी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० ११४ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १०६ (नाममात्रम्)
८–त्रवणा भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० ११३ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १०६ (नाममात्रम्)
९–त्रवणोद्भवा भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० ११३ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १०६ (नाममात्रम्)
१०–ललिता भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	पृ० १०३, श्लो० १७४, ७५ (लक्षणालापरूपकाणि)	पृ० ११२ (लक्षणालापौ)
११–वेगरञ्जी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	पृ० ८७, श्लो० ११८ वेरञ्जी, कल्लि० पृ० ११३ (लक्षणालापौ)	पृ० १०६ (नाममात्रम्)
१२–सौराष्ट्री भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	पृ० १०२, श्लो० १७३ (लक्षणालापरूपकाणि)	×
१३–मध्यमदेहा भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	मध्यमग्रामदेहा कल्लि० पृ० ११४ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १००

संगीतराजोक्तरागाः	संगीतरत्नाकरसन्दर्भः	बृहद्देशीसन्दर्भः
१४–साना भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० ११५ (लक्षणमात्रम्)	×
१५–पञ्चमलक्षिता भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० ११४ (लक्षणमात्रम्)	×
१६–कोलाहला भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	पृ० ९३, श्लो० १४३ (लक्षणालापौ)	कोलाहली० पृ० ११२ (लक्षणालापौ)
१७–सैन्धवी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	पृ० १०४, श्लो० १७७-१७८ (लक्षणालापरूपकालापाः)	×
१८–मालवी भाषा (लक्षणालापरूपकालापा.)	कल्लि० पृ० ११४ (लक्षणमात्रम्)	×
१९–त्रवणा भाषा (लक्षणालापौ)	×	×
२०–त्रवणोद्भवा भाषा (लक्षणालापौ)	×	×
२१–वैरञ्जी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११३ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १०८-०९ (लक्षणालापौ)
२२–छेवाटी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११४ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १०९ (लक्षणालापौ)
२३–मालववेसरी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११४ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १०९ (लक्षणालापौ)
२४–गूर्जरी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११५ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १०९ (लक्षणालापौ)
२५–सौराष्ट्री भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १०९ (लक्षणालापौ)
२६–सैन्धवी भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० ११० (लक्षणालापौ)
२७–वेसरी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११५ (लक्षणमात्रम्)	(वेसरिका) पृ० ११० (लक्षणालापौ)
२८–पञ्चमी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११४ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १११ (लक्षणालापौ)
२९–रविचन्द्रा भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११५ (रविचन्द्रिका) (लक्षणमात्रम्)	पृ० १११ (लक्षणालापौ)
३०–अम्बाहेरी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११५ (लक्षणमात्रम्)	पृ० ११२ (लक्षणालापौ)

संगीतराजोक्तरागाः	संगीतरत्नाकरसन्दर्भः	बृहद्देशीसन्दर्भः
३१-मध्यमग्रामदेहा भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११३ (लक्षणमात्रम्)	पृ० ११३ (लक्षणालापौ)
३२-गान्धारपञ्चमी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११४ (लक्षणमात्रम्)	पृ० ११३ (लक्षणालापौ)
	टक्कजनिते विभाषे—	
१-तानवलिता विभाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११४ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १३४ (लक्षणालापौ)
२-पोता विभाषा (लक्षणालापौ)	पंचमषाडव उक्ता कल्लि० पृ.१२४ (लक्षणमात्रम्)	×
	शुद्धपञ्चमजनिता भाषाः—	
१-आभीरी भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	कल्लि० पृ० ११६ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२१ (लक्षणालापौ)
२-बाङ्गाली भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	माङ्गली० कल्लि० पृ० ११६ (लक्षणमात्रम्)	मांगाली पृ० १२२ (लक्षणालापौ)
३-सैन्धवी भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	पृ० १०४ श्लो० १७९ (लक्षणालापरूपकाणि)	पृ० १२२ (लक्षणालापौ)
४-त्रवणा भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	×	×
५-दाक्षिणात्या भाषा लक्षणालापारूपकालापाः	पृ० ९६, श्लो० १५०, १५१ (लक्षणालापरूपकाणि)	पृ० १२३ (लक्षणालापौ)
	(भिन्नपञ्चमजनिता) कल्लि० पृ० १२२ (लक्षणमात्रम्)	×
६-सौराष्ट्री भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	पृ० १०२, श्लो० १७१, १७२ (लक्षणालापरूपकाणि)	पृ० १२४ (लक्षणालापौ)
७-कैशिकी भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	पृ० १०१, श्लो० १६९, १७० (लक्षणालापरूपकाणि)	पृ० १२३ (लक्षणालापौ)
८-गूर्जरी भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	कल्लि० पृ० ११६ (लक्षणमात्रम्)	×
९-आन्ध्री भाषा लक्षणालापौ	(टक्कजा) कल्लि० पृ० ११५ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२२ (लक्षणालापौ)
१०-भावनी भाषा लक्षणालापौ	कल्लि० पृ० ११६ (लक्षणमात्रम्)	पृ०१२२(मांगालीतिकथिता)
११-बाङ्गाली भाषा लक्षणालापौ	×	

संगीतराजोक्तरागाः	संगीतरत्नाकरसंदर्भः	बृहद्देशीसदर्भः
१२–तानोद्भवा भाषा लक्षणालापौ	कल्लि० पृ० ११६ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२४ (लक्षणालापौ)
१३–श्रावणी भाषा लक्षणालापौ	पृ० १०७, श्लो० १८७ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२४ (लक्षणालापौ)
१४–श्रावणी भाषा याष्टिकमते लक्षणालापौ	पृ० १०७, श्लो० १८६ (लक्षणालापौ)	×
	शुद्धपञ्चमजनिते विभाषे—	
१–विभावनी विभाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	×	×
२–आन्धाली विभाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	पृ० ९६ श्लो० १५१, ५२ (लक्षणालापरूपकाणि) भम्माणी पृ० १०८, श्लो १८९	पृ० १२३-२४ (लक्षणालापौ)
	भिन्नपञ्चमजनिता भाषाः—	
१–शुद्धभिन्ना भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११७ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२९ (लक्षणालापौ)
२–धैवतभूषिता भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११७ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२९-३० (लक्षणालापौ)
३–किन्नरवल्लभा [विशाला] भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११७ (विशालेति कथिता) (लक्षणमात्रम्)	(विशालेति कथिता) पृ० १३० (लक्षणालापौ)
	टक्ककैशिकजनिता भाषाः—	
१–मालवा भाषा (लक्षणालापौ)	पृ० ११०, श्लो० १९३ (लक्षणालापौ) कल्लि० पृ० ११७ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १३१ (लक्षणालापौ)
२–भिन्नवल्लिका भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११८ (लक्षणमात्रम्)	भिन्नलालितेति कथिता पृ० १३१ (लक्षणालापौ)
३–गान्धारललिता भाषा (लक्षणालापौ)	×	×
४–कच्छेली भाषा (लक्षणमात्रम्)	×	×
५–द्राविडी भाषा (लक्षणालापौ)	पृ० ११०, श्लो० १९४, विभाषा (लक्षणालापौ) कल्लि० पृ० ११८ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १३१ (लक्षणालापौ)

संगीतराजोक्तरागाः	संगीतरत्नाकरसंदर्भः	बृहद्देशीसंदर्भः
	हिन्दोलकजनिता भाषाः—	
१–भिन्नवलिता भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३५ (लक्षणालापौ)
२–द्राविडी भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३५ (लक्षणालापौ)
३–रविचन्द्रा भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३५ (लक्षणालापौ)
४–पार्वती भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३६ (लक्षणालापौ)
५–गौडी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	पृ० १०६, श्लो० १८३ (लक्षणालापरूपकाणि)	×
६–मालववेसरी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० ११९ (लक्षणमात्रम्)	वेसरी पृ० १०६ (नाममात्रम्)
७–छेवाटी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	पृ० ९४, श्लो० १४५,४६ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२० (लक्षणालापौ)
८–काम्बोजी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	×	×
९–षड्जमध्या भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११८ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२१ (लक्षणालापौ)
१०–मधुरी (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११८ (लक्षणमात्रम्)	मधुकरी पृ० १२१ (लक्षणालापौ)
११–चूतमञ्जरी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११८ (लक्षणमात्रम्)	प्रथममञ्जरी पृ० १२० (लक्षणालापौ)
	हिन्दोलकजनिते विभाषे—	
१–भिन्नपौराली विभाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११८ (लक्षणमात्रम्)	(शार्दूलमते) पृ० १३५ (लक्षणालापौ)
२–पिञ्जरी विभाषा (लक्षणालापौ)	पृ० ९०, श्लो० १२४ (भाषा) (लक्षणालापौ)	,, पृ० १३५-१३६ (लक्षणालापौ)
	बोट्टरागजनिता भाषाः—	
१–माङ्गली भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११९ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १३० (लक्षणालापौ)
	मालवकैशिकजनिता भाषाः—	
१–मालवा भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० १२० (मालवरूपा) (लक्षणम—)	×

संगीतराजोक्तरागाः	संगीतरत्नाकरसंदर्भः	बृहद्देशीसंदर्भः
२–बाङ्गाली भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० ११९ (लक्षणमात्रम्)	पृ० ११५ (लक्षणालापौ)
३–हर्षपुरी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	पृ० १०७, श्लो० १८८ (लक्षणालापरूपकाणि)	हर्षपूरी पृ० ११५ (लक्षणालापौ)
४–गौडी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	×	×
५–मालववेसरी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	कल्लि० पृ० ११९ (लक्षणमात्रम्)	×
६–सैन्धवी भाषा (लक्षणालापरूपकालापाः)	पृ० १०५, श्लो० १८०, १८१ (लक्षणालापरूपकाणि)	पृ० ११५ (लक्षणालापौ)
७–पौराली भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० १२० (लक्षणमात्रम्)	पृ० ११३,१४ (लक्षणालापौ)
८–बाङ्गाली भाषा (लक्षणालापौ)	×	×
९–अर्द्धवेसरी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० १२० (लक्षणमात्रम्)	अद्यवेहरीति कथिता पृ० ११४ (लक्षणालापौ)
१०–आभीरी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० १२० (लक्षणमात्रम्)	पृ० ११६ (लक्षणालापौ)
११–खञ्जनी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११९ (लक्षणमात्रम्)	पृ० ११६ (लक्षणालापौ) खण्डनीति कथिता
१२–गूर्जरी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० ११९ (लक्षणमात्रम्)	पृ० ११६ (लक्षणालापौ)
	मालवकैशिकजनिता विभाषा—	
१–शुद्धा विभाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० १२० (लक्षणमात्रम्)	पृ० ११४ (लक्षणालापौ)
	गान्धारपञ्चमजनिता भाषा—	
१–गान्धारी भाषा लक्षणालापौ	कल्लि० पृ० १२१ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १०६ (नाममात्रम्)
	भिन्नषड्जजनिता भाषाः—	
१–श्रावणी भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३८ (लक्षणालापौ)
२–षड्जभाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३८ (लक्षणालापौ)

संगीतराजोक्तभाषाः	संगीतरत्नाकरसन्दर्भः	बृहद्देशीसन्दर्भः
३–गुर्जरी भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३८ (नाममात्रम्)
४–बाह्यवाडवभाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३८ (लक्षणालापौ)
५–गान्धारी भाषा (लक्षणालापौ)	गान्धारवल्लीति कथिता कल्लि० पृ० १२१ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १३९ (लक्षणालापौ)
६–ललिता भाषा (लक्षणालापौ)	पृ० १०३, श्लो० १७६ (लक्षणालापौ)	पृ० १३९ (लक्षणालापौ)
७–कौशली भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३८ (लक्षणालापौ)
८–तुम्बरा भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० १२२ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १४० (लक्षणालापौ)
९–गान्धारललिता भाषा (लक्षणालापौ)	×	×
१०–कच्छेली भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० १२१ (लक्षणमात्रम्)	×
११–कालिङ्गी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० १२२ (लक्षणमात्रम्)	कालिन्दीति कथिता पृ० १०७ (नाममात्रम्)
१२–पार्वती भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १४० (लक्षणालापौ)
१३–मध्यमा भाषा लक्षणालापौ	कल्लि० पृ० १२१ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १४० (लक्षणालापौ)
१४–सैन्धवी भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	×	×
१५–शुद्धा भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	कल्लि० पृ० १२१ (लक्षणमात्रम्)	×
१६–त्रवणा भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	×	पृ० १०८ (लक्षणालापौ)
१७–दाक्षिणात्या भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	कल्लि० पृ० १२२ (लक्षणमात्रम्)	विशुद्धा दाक्षिणात्या पृ० १२५ (लक्षणालापौ)
१८–बाङ्गाली भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	कल्लि० पृ० ८६, श्लो० ११६ (लक्षणालापरूपकाणि)	पृ० १२७ (लक्षणालापौ)
१९–श्रीकण्ठी भाषा लक्षणालापरूपकालापाः	कल्लि० पृ० १२२ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२६ (लक्षणालापौ)

संगीतराजोक्तरागाः	संगीतरत्नाकरसंदर्भः	बृहद्देशीसंदर्भः
२०–गान्धारी भाषा लक्षणालापौ	कल्लि पृ० १२२ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२६ (लक्षणालापौ)
२१–सैन्धवी भाषा लक्षणालापौ	पृ० १०५, श्लो० १८२ (लक्षणालापरूपकालापाः)	पृ० १२७ (लक्षणालापौ)
२२–मालवी भाषा लक्षणालापौ	×	×
	भिन्नषड्जजनिते विभाषे—	
१–मालवा विभाषा लक्षणालापरूपकालापाः	मालवीति कथिता पृ० १२३ (लक्षणमात्रम्)	×
२–पौराली लक्षणालापरूपकालापाः	कल्लि० पृ० १२२ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२६ (लक्षणालापौ)
	भिन्नषड्जजनिता अन्तरभाषाः—	
१–अन्तरभाषा निषादवती (लक्षणालापौ)	(निषादिनीति पृ० १२१ कथिता) (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२९ (लक्षणालापौ)
२–अन्तरभाषा स्वर-वल्ली (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० १२१ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १२९ (लक्षणालापौ)
३–कलिङ्गान्तरभाषा (लक्षणालापौ)	कालिन्दीति कथिता कल्लि० पृ० १२३ (लक्षणमात्रम्)	कालिन्दीति कथिता पृ० १२७ (लक्षणालापौ)
	वेसरषाडवजनिते भाषे—	
१–बाह्यषाडवा भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० १२३ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १३१-३२ (लक्षणालापौ)
२–नट्टा भाषा (लक्षणालापौ)	नाद्या, कल्लि पृ० १२३ (लक्षणमात्रम्)	नादाख्या, पृ० १३२ (लक्षणालापौ)
	मालवपञ्चमजनिता भाषाः—	
१–विभावनी भाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० १२४ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १३६ (नाममात्रम्)
२–पौराली भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३६ (नाममात्रम्)
३–वेदवती भाषा (लक्षणालापौ)	वेगवती, कल्लि० पृ० १२४ (लक्षणमात्रम्)	वेगवती (स्त्री) १३६-३७ (लक्षणालापौ)
४–आन्ध्री भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३७ (लक्षणालापौ)

सगीतराजोक्तरागाः	सगीतरत्नाकरसन्दर्भ	बृहद्देशीसन्दर्भ
५–पञ्चमी भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३७ (लक्षणालापौ)
	मालवपञ्चमजनिता विभाषा—	
१–गान्धारी विभाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३७ (लक्षणालापौ)
	भिन्नतानजनिता भाषा—	
१–ताना भाषा (लक्षणालापौ)	तानोद्भवा, कल्लि० पृ० १२४ (लक्षणालापौ)	पृ० १०७ (नाममात्रम्)
	पञ्चमषाडवजनिते भाषे—	
१–शाकभाषा (लक्षणालापौ)	कल्लि० पृ० १२५ (लक्षणमात्रम्)	पृ० १३२ (लक्षणालापौ)
२–रेवगुप्ता भाषा (लक्षणालापौ)	×	पृ० १३२ (लक्षणालापौ)

3 *Deśīrāgas*

The extant text of Br breaks just after the beginning of the chapter dealing with 'Deśīrāgas' (pp 140,141) and no information can be gathered on this topic except a few stray names which find a place also in S R and S Raj A comparison with Br is not, therefore, possible in the topic of Deśīrāgās

Kallinātha's quotation from Matanga in his commentary on S R 2 2 1,2 refers to only three categories of Desīrāgas viz Rāgānga, Bhāsānga and Kriyānga The omission of the fourth category accepted in S R and S Raj viz Upānga is notable

S R 2 2 4–18 enumerates 'Deśīrāgas' under 'Bhāsānga', 'Kriyānga', 'Rāgānga', and 'Upānga', in two heads viz 'Pūrva-Prasiddha' (handed down by tradition) and 'Adhunā Prasiddha' (of recent origin) S Raj does not make a distinction between the Rāgas of traditional or recent origin Apart from the above four categories S R (2 1 16–18) mentions twenty names simply as 'Rāgas' Kallinātha (p 9) says that these

Rāgas have their direct origin in 'Jātis'. S. Rāj. does not recognise this unqualified category of Rāgas and most of the twenty names given in S.R. are included in Deśirāgas treated under Rāgāṅga in S. Raj. Leaving apart these two differences in the two works, there is much similarity in the enumeration of Rāgas under the above four heads, except Bhāṣāṅgas where the number of Rāgas given in S. Raj. far exceeds that of S.R. The following tables will illustrate this observation.

(*a*) *Rāgāṅgas*

S. Raj.	*S.R.*
Total Number—34	Total Number—21+20 unqualified 'Rāgas'
Names not found in S.R.	*Names not found in S. Raj.*
1. आहसः 2. साहसः 3. नर्त्तः 4. हिन्दोलः 5. पञ्चमी 6. पल्लवी	1. नट्टः 2. भासः 3. मध्यमषाडवः 4. कोल्लहासः 5. प्रसवः 6. कन्दर्पः 7. देशाख्यः 8. कैशिकककुभः 9. ध्वनिः* 10. हंसकः 11 पाञ्जा(ञ्चा?)ली

(*b*) *Upāṅgas*

S. Raj.	*S.R.*
Total Number—29	Total Number—30
Names not found in S.R. :—	*Names not found in S.Raj.* :—
1. रीतिगौडः 2. पूर्वगौडः 3. छायागौडः 4. वल्लाता 5. रागचूडामणिः In detailed treatment two more names are added viz. घोरणी and मालवगौडः।	1. पूर्णाटी 2. गुर्दञ्जिका 3. मल्हारी (taken as Bhāṣāṅga in S. Raj.) 4. रामकृतिः (taken as Bhāsāṅga in S. Raj.) 5. भल्लातिका 6. द्राविडगौडः

(*c*) *Bhāsāṅgas*

S, Raj.	*S.R.*
Total Number—66	Total Number—19
Names not found in S.R. :—	*Names not found inS.Raj.* :—
1. भ्रमरावली 2. 3. ललिता (two varieties) 4. संग्यवी	1. वेहारी 2. सितोत्पली

*The first nine names pertain to the unqualified Rāgas of S.R.

S Raj Continued.

5 वल्लाता 6 मधुरी 7 ध्वनि 8 शशिका 9 श्रीकण्ठी 10 वट्की 11 लघुकामोद 12 उत्पली 13 गौडी 14 काम्बोजी 15 तोडी 16 आन्धाली 17 आभीरी 18 देवाला 19 कैशिकी 20 भुञ्छी 21 चंपवेलावली 22 भूपाली 23 अपरा सैन्धवी 24 प्रायणी 25 भैरवी 26 पुलिन्दी 27 कालिका 28 मालवा 29 चौहाली 30 गेरञ्जी 31 मल्हारी 32 शातवाहनी 33 दाक्षिणात्या 34 लघुदाक्षिणात्या 35 तारावली 36 कालिङ्गी 37 गान्धारसिन्धु 38 कर्णाटी 39 सौराष्ट्री 40 रगन्ती 41 भम्माणी 42 सिंहली कामोदा 43 रामकृति 44 कछेली 45 कुरञ्जी 46 शाम्बरी 47 बाङ्गाली 48 निरालम्बा 49 सौवीरी।

(d) *Kriyāngas*

S Raj	*S R*
Total Number—16	Total Number—15
Names not found in S R	*Names not found in S Raj*
1 पूर्वरामक्रिया 2 विपायक्री	1 अनुक्री 2 विजयक्री
3 मल्कृति 4 हसक्री (omitted in detailed treatment)	3 मकरक्री

As regards detailed exposition of Rāgas, it may be noted that S Raj gives 'Lakṣana' and 'Ālāpa' of each Rāga and 'Dhyāna' also in some cases (Cf pp xxviii xxxiii of Visayasūci *ante*) S R deals with a very small number of these Rāgas and there too gives mere 'Lakṣanas' It will, therefore, suffice to give the list of Rāgas dealt with in S R instead of giving a comparative table As regards the scheme of treatment followed in S R, it may be remarked that there appears to be no definite order in dealing with Deśirāgas under four heads They are scattered here and there in the second section of Rāgādhyāya, sometimes in continuation of the Grāmarāgas with which they are associated and at other times in isolation from them The grouped references given below will be useful as they present the scattered references under four heads of Deśirāgas

(a) *Rāgāngas (S R)*

1 भैरवराग', पृ० १००, श्लो० १६३ 2 श्रीराग, पृ० ९८, श्लो० १५८,१९ 3 सोमराग, पृ० १००, श्लो० १६५ 4 मेघराग, पृ० १००, श्लो० १६४ 5 कामोद', पृ० १०१, श्लो० १६६ 6 द्वितीयकामोद', पृ० १०१, श्लो० १६७ 7 धन्नासी, पृ० ७७, श्लो० ९९ 8 देशीराग', पृ० ७८, श्लो० १०२ 9 गौड', पृ० ७२, श्लो० ९२

10. गूर्जरी, पृ० ७०, श्लो० ८८, ८९. 11. वेलाल्या, पृ० २१, श्लो० १०५. 12. आन्ध्रपञ्चमः, पृ० १०१, श्लो० १६८. 13. तोडिका, पृ० ६५, श्लो० ७७. 14. वराटी, पृ० ६८, श्लो० ८५. 15. बङ्गालः, पृ० ६५, श्लो० ७८. 16. द्वितीयबङ्गालः, पृ० १००, श्लो० १६०,१६१.

(b) *Upāṅgas.* (*S.R.*)

1. कौन्तली, पृ० ९१, श्लो० १३०. 2. द्राविडी वराटी, पृ० ९१, श्लो० १३१. 3. सैन्धवी वराटी, पृ० ९१, श्लो० १३१. 4. अपस्थानवराटी, पृ० ९२, श्लो० १३२. 5. प्रतापवराटी, पृ० ९२, श्लो० १३३. 6. छाया तोडी, पृ० ९२, श्लो० १३४. 7. तुरुष्कतोडी, पृ० ९२, श्लो० १३४. 8. महाराष्ट्री गूर्जरी, पृ० ९२, श्लो० १३५,१३६. 9. दाक्षिणात्या गूर्जरी, पृ० ९२, श्लो० १३६. 10. भुञ्छी वेलावली, पृ० ९२ श्लो० १३७. 1. खम्भा० [स्तम्बतीर्थिका ?] पृ० ९३, श्लो० १३८. 12-13. छाया वेलावली, तापवेलावली, पृ० ९३ श्लो०, १३९. 14. भैरवी, पृ० ९३ श्लो० १४०. 15. छाया नट्टा, ० ९३, श्लो० १४२. 16. मल्हारः, पृ० ९७ श्लो० १५४, १५५. 17. सिंहली कामोदा, ० ९३, श्लो०, १४१. 18. तुरुष्कगौडः, पृ० ९७, ९८. श्लो० १५७. 19. देशवालगौडः, ० ९७, श्लो० १५६. 20. कर्णाटगौडः, पृ० ९७, श्लो० १५५. 21. वल्लाता, पृ० ९४, लो० १४७. 22. मल्हारी, पृ० ९८, श्लो० १५२.

(c) *Bhāṣāṅgas.* (*S.R.*)

1. वेलावली, पृ० ८६, श्लो० ११४. 2. नागध्वनिः, पृ० ८७, श्लो० ११९. 3. नट्टा, पृ० ९०, श्लो० १२५. 4. शुद्धा वराटी, पृ० ९०, श्लो० १२२-१२३. 5. डोम्बक्री, पृ० ८२, श्लो० १०८. 6. सावेरी, पृ० ८४, श्लो० १११. 7. आडीकामोदा, पृ० ८७ श्लो० ११७. 8. प्रथममञ्जरी, पृ० ८६, श्लो० ११५. 9. कर्णाटबङ्गालः, पृ० ९०, श्लो० १२६.

(d) *Kriyāṅgas.*

1. रामक्रिया, पृ० ९१, श्लो० १२७. 2. गौडकृतिः, पृ० ९१, श्लो० १२८. 3. देवकृतिः, पृ० ९१, श्लो० १२९.

Kallinātha gives Lakṣaṇas of the following ten 'Nirupapada Rāgas':

1. नट्टः, पृ० १२६, 2. भासः, पृ० १२६, 3. रक्तहंसः, पृ० १२६, 4. कोल्हासः, पृ० १२७, 5. प्रसवः, पृ० १२७, 6. ध्वनिः, पृ० १२७, 7. कन्दर्पः, पृ० १२७, 8. देशाख्यः, पृ० १२७, 9. कंदिककुभः, पृ० १२७, 10. नट्टनारायणः, पृ० १२७,

It may be noted that these names occur in the twenty unqualified Rāgas of S.R. Kallinātha also gives Lakṣaṇas of the following Deśīrāgas which supplement the treatment of this topic in S.R. :—

(i) *Ragāngas* .—1 शकराभरण, पृ० १२८ 2 घण्टारव, पृ० १२८ 3 हसक, पृ० १२८, 4 दीपक, पृ० १२८ 5 रीति, पृ० १२८ 6 पूर्णाटिका, पृ० १२८ 7 लाटी, पृ० १२८ 8 पल्लवी, पृ० १२८

(ii) *Bhāsangas* —1 गाम्भीरी, पृ० १२९ 2 वेहारी, पृ० १२९ 3 स्वसिता, पृ० १२९ 4 उत्पली, पृ० १२९ 5 गोली, पृ० १२९ 6 नादान्तरी, पृ० १२९ 7 नीलोत्पली, पृ० १२९ 8 छाया, पृ० १३० 9 तरङ्गिणी, पृ० १३० 10 गान्धारगतिका, पृ० १३० 11 वेरञ्जी, पृ० १३०

(iii) *Kriyāngas* —Collective Laksana given of twelve Rāgas, beginning with Bhāvakrī

(iv) *Upāngas* —1 पूर्णाट, पृ० १३० 2 देवाल, पृ० १३१ 3 कुरञ्जी, पृ० १३१

A Comparative Review of the 'Rāga Dhyanas' of S Raj

The 'Dhyānas' of 34 'Deśi Rāgas' form a distinctive feature of the treatment of Rāga in our text Among extant texts S U S is the only one preceding S Raj which gives 'Rāga-Dhyānas' There is, however, a basic difference in the scheme of Rāga classification adopted in these two texts (cf relative section dealing with 'Deśi Rāgas' under 'Synoptical and Critical Survey' in the Introduction to this volume) The close similarity in the 'Rāga dhyānas' of these two texts which is obvious in the following extracts from S U S is all the more striking in the face of this basic difference and it indicates the existence of a common source of their 'Raga dhyānas', which is lost to us

The following extracts from S U S will be interesting as they represent a unique tradition of Tantric 'Raga Dhyānas', which does not generally find a place in later texts like R K, S Damodara S D, R V etc Almost all the later texts are well known for their 'Rāga dhyanas' bearing a mark of 'Nayaka Nayikā Bheda' (This observation is equally applicable to various Rāgamālā texts)

Extracts from S U S (Chapter III) with Parallel references from S Raj

[The parallel references from S Raj pertain to verse numbers of 'Grāmarāga', 'Rāgānga', 'Bhāsānga' and 'Kriyānga'

Parīkṣaṇas under Rāgollāsa. Out of 34 'Deśī·Rāgas' of S. Raj. with which 'Dhyānas' are associated, 30 find their parallels in S.U.S. with slight changes in names here and there, except Deśākhyā, Kaiśikī, Saurāṣṭrī, and Gauḍakṛti. Similarly, Devagāndhārī, Triguṇā, Vairādī, Cokṣasāṭikā and Moṭikā of S.U.S. do not have their parallels in S. Raj.]

श्रीरागः
थीरागोऽय गौरवर्णः सोऽष्टहस्तचतुर्मुखः ॥७६॥
पाशाब्जपुस्तकाङ्कुशबीजपूरकभृत्करः ।
वीणा करद्वयेऽस्य स्यादेकश्च वरदः करः ॥७७॥
विख्यातोऽयं हंसयानो ब्रह्ममूर्तिरिवापरः ॥
(cf. S. Raj. Rāgāṅga. 44, 45).

वसन्तरागः
षड्वदनो दशकरो वसन्तो विद्रुमप्रभः ।
सुतालशङ्खखट्वाङ्गफलचक्राब्जभृत्करः ॥८४॥
सवीणौ च करौ यस्य वरदायभदौ तथा ।
वाहनं कोकिला चैत्रे वैशाखे गीयते स च ॥८५॥
(cf. S. Raj. Rāgāṅga. 78, 79)

भैरवरागः
भैरवः श्वेतवर्णः स्यादेकवक्त्रोऽष्टहस्तभाक् ।
वृषयानः कृत्तिवासाः फल(काल)भैरवरूपभृत् ॥८८॥
सर्पत्रिशूलखट्वाङ्गजपमालाभिरन्वितैः ।
वीणापाशफलाब्जैश्च पाणिभिर्भूषितो ह्ययम् ॥८९॥
(cf. S. Raj. Rāgāṅga. 37, 38)

पञ्चमरागः
पञ्चमः पञ्चवक्त्रः, स्याद्दशहस्तो गजेन्द्रगः ॥९४॥
वीणापाशफलाङ्कुशखट्वाङ्गाब्ज (ङ्गवर) भृत्करः ।
तालाभयावियुक्पाणिः श्यामलाङ्गश्च कीर्त्यते ॥९५॥
(cf. S. Raj. Rāgāṅga. 111).

मेघरागः
अथ मेघाभिधो राग एकवक्त्रोऽष्टपाणिभृत् ।
मेघवर्णः केकिगामी पीताम्बरधरोऽपि च ॥१००॥
शङ्खचक्रगदावीणापद्माभयवरासिभृत् ।
करोच्चयो यस्य वभौ तस्य भाषाः षडप्यथ ॥१०१॥
(cf. S. Raj. Rāgāṅga. 52).

नट्टनारायणरागः
नट्टनारायणो रागो नीलवर्णश्चतुर्भुजः ।
शङ्खचक्रगदावीणाकरः स्याद्गरुडासनः ॥१०६॥
(cf. S. Raj. Rāgāṅga. 62).

श्रीरागभाषाः
गौडी भाषा पीतवस्त्रा गौराङ्गी गजवाहना ॥८०॥
(cf. S. Raj. Bhāṣāṅga. 50).

कोलाहला रक्तवस्त्रा गौरा तु शुकवाहना ॥८०॥

(cf S Raj Rāgānga 50)

धूम्राभा कृष्णवसनान्धाली शूकरवाहना ॥८१॥

(cf S Raj Bhāsānga 57)

द्रमिडी(S Raj संग्पयी) रक्तचीरा स्याद्धेमाभा मत्स्यवाहना ॥८१॥

(cf S Raj Rāgānga 128)

मालवकैशिकी (S Raj आडोकामोदा) गौरा क्रौञ्चगा रक्त चीवरा ॥८२॥

(cf S Raj Bhāsānga 90)

रक्ताभा देवगान्धारी पीतचीराश्वगामिनी ॥८२॥

(Not found in S Raj)

वसन्तभाषाः

आन्दोला कौशिकी चैव तथा प्रथममञ्जरी।
गुण्डगिरी देवशाखा रामग्री षट्(ड) वसन्तजा ॥८६॥
अथासा लक्ष्म चान्दोला(S Raj प्रथममञ्जरी) दोलारूढा सुवर्णभा।
शेषा अपि च गौराङ्गयो दोलास्या नादपूरिता ॥८७॥

(cf S Raj Bhās'inga 95)

भैरवभाषा·

नीलांशुका रक्तवर्णा भैरवी शुकवाहना ॥९१॥

(cf S Raj Bhāsānga 72)

गौरवर्णा पीतवस्त्रा गुर्जरी मेषगामिनी ॥९१॥

(cf S Raj Rāgānga 83)

श्यामाङ्गी कृष्णवसना भाषा(S Raj देवकृति) गरुडवाहिनी ॥९२॥

(cf S Raj Kriyānga 11)

वेलाकुली(S Raj वेलावली) रक्तचीरा गौरा स्यादवृषयायिनी ॥९२॥

(cf S Raj Bhāsanga 20)

कर्णाटी हस्तिगमना नीलाङ्गी रक्तचीवरा ॥९३॥

(cf S Raj Rāgānga 114)

हंसयाना पीतवस्त्रा रक्तहंसा (S Raj रक्तहंस) प्रवालभा ॥९३॥

(cf S Raj Rāgānga 59)

पञ्चमभाषाः

त्रिगुणा महिषयाना च श्यामला कृष्णचीवरा ॥९७॥

(Not found in S Raj)

स्तम्भतीर्थी पीतवस्त्रा रक्ताङ्गा सर्पवाहना ॥९७॥

(cf S Raj Rāgānga 144)

नीलाम्बरा च गौरा स्यादाभीरी कोकिगामिनी ॥९८॥

(cf S Raj Bhāsānga 60)

ककुभा रक्तसिचया रक्ताङ्गी बकवाहना ॥९८॥

(cf S Raj Grāmarāga 712)

वईराडी भिन्नवर्णा च कृष्णवस्त्रोष्ट्रगामिनी ॥९९॥
(Not found in S. Raj.)

श्वेतवर्णा नीलवस्त्रा सामेरी (S. Raj. सावेरी) स्यान्मृगासना ॥९९॥
(cf. S. Raj. Bhāsāṅga. 87).

मेघभाषाः

वङ्गाला (S. Raj. वङ्गालः) पीतवस्त्रा गौराङ्गी खड्गगामिनी ॥१०३॥
(cf. S. Raj. Rāgāṅga. 107).

पीतवस्त्रा च नीलाङ्गी मधुरा (S. Raj. मधुरी) सारसासना ॥१०३॥
(cf. S. Raj. Bhāṣāṅga. 24).

नीलाम्बरा गौरदेहा कामोदा (S. Raj. द्वितीयकामोदः) क्रौञ्चयायिनी ॥१०४॥
(cf. S. Raj. Rāgāṅga 57).

गौराङ्गी पीतवसना हंसगा चोक्षसाटिका ॥१०४॥
(Not found in S. Raj.)

तार्क्ष्यासना देवगिरी (S. Raj. देवकृतिः) मेघाभा रक्तचीवरा ॥१०५॥
(cf. S. Raj. Kriyāṅga. 11).

मयूरवाहना श्यामा देवाला नीलचीवरा ॥१०५॥
(cf. S. Raj. Bhāṣāṅga. 62).

नट्टनारायणभाषाः

·········रक्ता तोटिका सम्बरासना ॥१०८॥
(cf. S. Raj. Bhāṣāṅga. 55).

मोटिका नीलवसना गौरा कुक्कुटवाहना ॥१०८॥
(Not found in S. Raj.)

नट्टा क्रौञ्चासना पीतचीवरा मेघदेहभा ॥१०९॥
(cf. S. Raj. Bhāṣāṅga. 39).

हेमवर्णा रक्तचीरा डुम्बी (S. Raj. डोम्बक्री) स्यान्नरवाहिनी ॥१०९॥
(cf. S. Raj. Bhāsāṅga. 76).

नीलाभा रक्तवसना मल्हारी च कपोतगा ॥११०॥
(cf. S. Raj. Bhāṣāṅga. 101).

सिन्धुमल्लारिका (S.Raj. रामकृतिः) गौरा पीतचीरा गजासना ॥११०॥
वीणाहस्ता नादरूपा········· (cf. S. Raj. Bhāṣāṅga. 115).

APPENDIX III (Pt. I)

An alphabetical list of the authors and works cited in Saṅgītarāja Vol. I

ग्रन्थकृत्स्मृतानां पूर्वग्रन्थानामाचार्याणाञ्च वर्णानुक्रमसूची

(Figures indicate page numbers. The figures given in brackets indicate the number of times a reference occurs in a single page).

Unspecified References.

सामान्योल्लेखाः 'केचिदन्येऽपरे, एके, इत्यादयः'

APPENDIX III (Pt. II)

Critical Notes on the Specific Authors and Works Cited in S. Raj. Vol. I

Every note is divided into two parts:

(A) General information about the particular author or work under reference, and

(B) The context or contexts in which our author cites the author or work concerned.

1. *Abhinavagupta*

A. 'One of the most remarkable personalities of medieval India. A man of very acute intellect and an encyclopaedic

scholar Has taken all knowledge for his province'[1] A staunch votary of the 'Pratyabhijñā Darśana' and exponent of the Dhvani school in Poetics Held in high reverence by later writers and often referred to as 'Acāryapāda' Author of nearly fifty works covering the field of Philosophy, Tantra Poetics, Dramaturgy and Stotra (eulogistic poetical compositions imbued with religious fervour)[2] 'Dhvanyāloka Locana' and 'Abhinavabhārati commentaries on Dhvanyāloka and N S respectively are the most widely known works on Poetics and Dramaturgy, the latter ('Abhinavabhārati) also on music 'Abhinavabhārati' published in G O S in three volumes upto the 27th chapter of N S (the 7th chapter breaks off in the initial portion and the 8th chapter is missing) The available MS contains a small initial portion of the 28th chapter, is almost complete from the 29th chapter onwards and breaks off at verse 376 of the 32nd chapter

Studied under various teachers the subjects noted against their names[3] 1 Narasimhagupta (his father)—Grammar 2 Vāmanātha—Dvaita Tantras 3 Bhutirāja—Brahmavidyā 4 Bhūtirajatanaya—dualistic cum monistic Śaivism 5 Lakṣmanagupta (disciple of Utpaladeva)—Krama and Trika Darśanas 6 Indurāja—Dhvani 7 Bhatta Tauta—Dramaturgy Twelve other teachers are referred to in his works without any specification of the subjects studied by him under them[4]

A devout Śaivite, a Yogin and a celibate throughout his life Date 10th (latter half) and 11th (first half) centuries A D

B (i) p 163, as a part of the author's epithet (अभिनवगुप्तोक्तिरहस्यज) in the context of 'Kaiśika svara sādhāraṇa' and (ii) p 241—the causal position of Svara samvādi lopa' in 'Auḍuva ṣāḍava Jātis' Unfortunately, the text of 'Abhinavabhārati' dealing with these two points is not now available as the 28th chapter breaks off in the initial portion

[1] P V Kane History of Samskrit Poetics p 236 [2] K C Pandey 'Abhinavagupta' pp 27-31 [3] Ibid p 12 4 Ibid

2 *Arjuna*

A An epic and Pauranic figure Mentioned in the list of ancient authorities on music in S R 1 1 16 and his view quoted under the names 'Savyasācī' and 'Dhanañjaya' in S R 4 103 and 4 104 respectively in 'Elā Prabandha' A work entitled 'Arjuna Bharata' deposited in the Tanjore Saraswati Mahal Library[1]

B (i) p 6—list of ancient authorities (ii) pp 562, 563—varieties of Elā Prabandha (Also mentioned as Śvetavāhana and Dhanañjaya on p 563)

3 *Aśvatara (and Kambala)*

A Always referred to along with Kambala Both are Pauranic figures among authorities on music Referred to in S R 1 1 16 and 1 7 22, the latter reference being specific as the two are said to hold some definite opinion regarding the use of 'Svarasādhārana' in 'Jātis', different from that of Bharata[2] The existence of some music work by them is indicated by this reference

Mentioned as two Nāgas in the list of Nāgas in Mahābhārata Ādiparva, chapter 35 In Mārkandeya Purāna 23 49 56, both mentioned as brothers, both propitiated Saraswati, obtained 'Parā Nādavidyā' from her as a boon, (the boon comprises seven Svaras, seven Grāmarāgas, seven Gitakas, seven Mūrchanās, forty nine Tānas etc) and became 'Kundalas' of Lord Śiva A brief reference to this Pauranic 'Kathā' is found in S D 1 29 Aśvatara heard the Visnu Purāna from Vatsa and narrated it to Kambala (V P VI 8 46)

B (i) P 6—list of ancient authorities and (ii) p 187—'Jātis' in which 'Svara Sādhārana' is used

4 *Kaśyapa*

A Referred to as a sage ('Muni', sometimes 'Rsi' or Maharsi) Quoted by Abhinavagupta in his commentary on N S

---

1 V Raghavan Some Names in Early Sangita Literature' (S N A Bulletin No 5)

2 cf K C Pandey, Comparative Aesthetics Vol I p 540

place to dance , seems to be held in equal respect with Bharata with whom he could differ in the matter of detail Mentioned in the same breath with Bharata as an authority on dancing in Dāmodaragupta's 'Kuttanīmata' (latter half of the 8th century A D)[1] Referred to in 'Dattilam' (p 12, verse 128) in the context of 'Uttara' (a type of Śuddha Gīta) Referred to as Nātyācārya in Rājaśekhara's 'Bālarāmāyana'[2] Simhabhūpāla's 'Rasārnavasudhākara' mentions Kohala as one of the five authors on 'Nātya' (1 50 52) 'Abhinavabharata Sāra sangraha' (p 2, verse 8) of Cikkabhūpāla (16th century A D) refers to five varieties of musical instruments on the authority of Kohala

Quotations and references in Kallinātha's commentary on the Narttanādhyāya of S R supply the basis for the following conclusions —(i) Kohala's work was called 'Sangitameru' (ii) It was in dialogue style between sage Śārdula and Kohala (iii) It was in Anustubh verses (iv) Its first part treated of Nātya and the latter part only of Sangīta (v) 'Sangitameru' may possibly be an elaboration of an earlier work of Kohala[3] Quoted by later writers as the first who introduced the Uparūpakas (minor types of dramas) like Totaka, Sattaka etc[4]

MSS , Associated with Kohala's name

(i) Some fragments described as extracts from Kohala's works are deposited in the Madras MSS Library, viz 'Kohalīyam Abhinayaśāstram', 'Tālalaksanam' and 'Kohala rahasyam' (ii) 'Dattila Kohaliyam' (a later work of the 16th century A D) deposited in the Saraswati Mahal Library, Tanjore [5])

Kohala's work appears to have influenced the redactors of the N S [6]

1 P V Kane, 'History of Sanskrit Poetics p 25

2 Ibid

3 V Raghavan, S N A Bulletin No 5

4 Ibid

5 M R Kavi, 'Introduction to 'Bharatakośa' p xxi

6 P V Kane, 'History of Sanskrit Poetics' p 21

B (i) p 124, where our author disagrees with Matanga's 'Dvādaśasvara Mūrchana' This reference is confusing as Kohala is said to have followed Matanga, whereas Matanga himself cites the authority of Kohala in this context (Br p 32) (ii) p 423, 'Gambhiri Bhāsa' held to be 'Upānga' by Kohala etc instead of 'Bhāsānga' of Dattila etc (iii) p 552, the alternative names of the five Jātis of Prabandhas as Śruti, Niti etc

6 *Ksetrarāja*

A Mentioned in S R 1 1 17 in the list of ancient authorities No other information available

B (i) p 163, 'Svarasādhārana' (ii) p 168, enunciation of 'Varna' In both the references our author indicates that he follows Ksetrarāja

7 *Gaurī*

A Mentioned in S R 1 1 15 as Śivā among ancient authorities This reference indicates the Agamic tradition of Sangitaśāstra

B p 6, list of ancient authorities

8 *Candraśekhara*

A Held to be the author of three works viz 'Abhinaya mukura', 'Sangitalaksana', and 'Bharatasārasangraha' (Vide Catalogue of Sanskrit Manuscripts in Oriental Library, Mysore)[1]

B p 97, 'Laksana' of 'Gāndhāra grāma'

9 *Tumbaru*

A Often associated with Nārada in Pauranic references Abhinavagupta quotes him in his commentary on N S 4 248 in the context of the description of 'Recaka' under 'Tāndava-Laksana'

An expert in divine music (V P 69 47, 49) A Gandharva disciple of Nārada (Bhāgavata I 13 37, 59) Sang with

[1] M Krishnamachariar 'History of Classical Sanskrit Literature'—Para 1061

Nārada the glories of Ananta (Bhāgavata V 25 8) Sang the praise of Krsna when he held the Govardhana (Bhāgavata X 25 32, 27 24)

B p 6, list of earlier authorities

10 Dattila

A. Also known as 'Dantila' Mentioned along with Kohala in N S 1 25,26 'Dattilam', a work published in Anantasāyana Sanskrit Series No 102 is very small and briefly deals with a few topics of 'Gīta' alone It appears to be an abridged version of a portion on 'Gita' of the original work which must have dealt with Gīta, Vādya, Nrtya and Nātya, but is lost to us

Quoted or referred to by Matanga four times in the context of 'Mūrchanātānas' Mentioned in Simhabhūpāla's 'Rasārnava Sudhākara' as one of the five authors on Nātya (1 52 54) 'Kuttanīmata' mentions Dattakācārya along with authors on Kāmaśāstra like Vātsyāyana, and Dantila along with Bharata and Viśākhila[1] M R Kavi has stated that Dattila's work called 'Gāndharva vedasāra' is available and that he is an authority on Dhruvās and Tālas[2] Quoted by Abhinavagupta (N S Vol I p 203) in the context of Dhruva and nearly 12 times in 'Geyādhikāra' It appears that he was a writer on 'Sangita' and not on 'Nātya' Dattila himself quotes Nārada, Kohala and Viśākhila and can thus be held to be later than Kohala A MS of a work entitled 'Rāgasāgara' is deposited in the Madras MSS Library, (Cat Vol XXII No 13015), it has three 'Tarangas' and reads in the colophon as —इति श्रीरागसागरे नारद-दत्तिलसवादे ।[3] A commentary called 'Prayogastabaka' on Dattila's work mentioned by M Krishnamachariar[4] and in Simhabhūpāla's commentary on S R[5] Quoted by Nānyadeva nearly 17 times in 'Jātis', five times in Gitakas and once in the order of Svaras on the Vina

[1] P V Kane 'History of Sanskrit Poetics' p 25
[2] Ibid
[3] Dr V Raghavan, S N A Bulletin No 5
[4] 'History of Classical Sanskrit Literature' para, 957
[5] V Raghavan 'Later Sangita Literature' S N A Bulletin No 17.

B. (i) p. 6, list of ancient authorities (ii) p. 97, name referred to with the epithet मूर्च्छनागणनाविपः in the context of the plausibility of only two Grāmas viz. Ṣaḍja and Madhyama; our author disagrees with Dattila here. (iii) p. 163, general reference in the context of 'Jātisādhārana', (iv) p. 191, general reference in the context of 'Saṁnyāsa-Vinyāsa-Lakṣaṇa'. (v) p. 272, two Vibhāṣās of Mālava-Kaiśika Rāga. (vi) p. 423, 'Gāmbhīrī' held by Dattila as 'Bhāsāṅga', but by Kohala as 'Upāṅga'. (vii) p. 473 as a part of the author's epithet (दत्तिलादिमतज्ञ.) and a general reference in the context of 'Vidārī-Laksana' (viii) p. 474, cited as the votary of Four Gītāṅgas; our author disagrees and accepts only three; (ix) p. 484 'Dattilamata' referred to in the context of 'Vividha' under 'Catuṣkala Madraka'; (x) p. 495, two Aṅgas of 'vividhaikaka' under 'Aparāntaka'; (xi) p. 509, details of the 'Anta' in 'Ullopyaka'.

11. Durgāśakti

A. Probably a historical personality. (i) Quoted by Mataṅga six times in the context of Gīti and Rāgalakṣana. (pp. 82, 94, 99, 101) (ii) Mentioned as 'Durgāśakti' in S.R. 1.1.15 *among ancient authorities and along with Kaśyapa in* 2.2.65

B. (i) p.6, list of ancient authorities (ii) p. 267, as the exponent of five Gītis; the view accepted by our author (iii) p. 270, eight Uparāgas admitted by him. (iv) p. 332, different opinion of Durgaśakti cited in the allocation of Narttarāga to Ṣaḍjagrāma instead of Madhyamagrāma. (v) p. 334, allocation of 'Gāndhārapañcama' to Ṣadjagrāma. (Reference numbers (ii), (iv) and (v) available in Bṛ. pp. 82, 99, 101 respectively)

12. Nandikeśvara, Nandin (Nandimata)

A. A Pauranic and historical figure. Nandin well-known as the 'Vāhana' of Śiva in Purāṇas. Nandin's account in Śivapurāṇa (Sanatkumārasaṁhitā, chapters 45-49). Works on Saṅgīta, Vyākaraṇa, Tantra and Kāmaśāstra,[1] associated with his name.

---

[1] M. Krishnamachariar 'History of Classical Sanskrit Literature' para 963 and Kāmasūtra of Vātsyāyana 1.1.8

Sangīta (i) 'Bharatārnava', said to be in 4000 verses The 'Abhinaya' portion available in Saraswati Mahal Library, Tanjore, has been published recently with English and Tamil translation from the same institution in 1957 (ii) 'Abhinaya darpanam' (published), declared in the colophon to be a part of 'Nandikeśvarabharata' Some hold that the former may be a chapter of 'Bharatārnava' and 'Nandibharata' may be another name for 'Bharatārnava' [1] (iii) A portion of 'Nandibharata' entitled नन्दिभरतोक्तसंकरहस्ताध्याय is available in the Madras MSS Library[2] (iv) A work entitled 'Tālalakṣanam' ascribed to Nandikeśvara is deposited in the Saraswati Mahal Library, Tanjore [3] (v) A work called 'Bharatārthacandrikā' described as a dialogue between Nandikeśvara and Pārvati, deposited in the Madras MSS, Library [4] (vi) A work on 'Tāndava' called 'Karanabhūsana' is surmised by Prof M R Kavi [5] He has also inferred that 'Bharatārnava' must be assigned to a period later than the 11th century A D and that the text available at present might have been the product of a recast of the original which was perhaps lost [6] Prof Kavi also speaks of the similarity of the views of Nandin with those of Haripāla, the author of 'Sangita Sudhākara' (12th century A D) [7] Nandin is believed to have differed widely from Bharata, there are said to be two sets of works, both going under the name of 'Nandin' the one agreeing with and the other differing from Bharata [8] Particulars of these two sets of works are not available As regards difference from Bharata's view, MM P V Kane also takes notice of such differences (History of Sanskrit Poetics p 2) Nandikeśvara is held to be the author of a work on Rasa on the basis of the reference in Rājaśekhara's 'Kāvyamimāmsā' (p 1) to the effect that Śiva handed down the science

[1] Ibid [2, 3, 4] V Raghavan S N A Bulletin No 5

[5] Introduction to Bharatakośa p iii

[6] Ibid In P V Kane s opinion the text of Bharatarnava may be a compilation from the original work of Nandikeśvara, undertaken by one Sumati (History of Sanskrit Poetics p 2)

[7] Ibid

[8] M Krishnamachariar; 'Historyof classical Sanskrit Literature', para 963

of Poetics to Brahmā who taught it to others, Nandikeśvara having received 'Rasa' from among the eighteen Adhikaranas into which the science was divided for teaching The last chapter in the K M edition of N S ends with the words नन्दिभरतसगीतपुस्तकम् ।

Abhinavagupta quotes a verse regarding 'Recaka Angahāra' said to be in accordance with 'Nandimata' (N S Vol I p 169) (It is doubtful whether the name 'Nandimata' refers to a work of Nandikeśvara) In the 29th chapter of N S (Folio No 57 of our photostat copy) Abhinavagupta says that he has not himself seen Nandikeśvara's work, but that he has quoted Nandikeśvara's view on 'Citrapūrvaran gavidhi' on the authority of Kirttidhara Quoted by Nānya deva twice,—in the context of *Elā prabandha* and *four* Mārgas of Tāla Śāradātanaya in his Bh P (p 56) mentions that Nandikeśvara taught the Nātyaveda to Brahmā and asked the latter to teach it to Bharatas Again on p 285, Brahmā is said to have approached Śiva for getting rid of his fatigue and Śiva is said to have asked Nandikeśvara to teach Nātyaveda to him (Brahmā) These two references point to the fact that Nandikeśvara, as his name implies, must have been asso ciated with the tradition in Nāṭya which owed allegiance to Śiva as its source of origin, as different from that known to us in Bharata's N S , which is held to have originated from Brahmā

Grammar "Nandikeśvara was a contemporary of Panini, according to the tradition, recorded by Upamanyu, the commentator on the 'Nandikeśvara Kāśikā'[1] This tradition seems to find support in the indirect reference to the Nandikeśvara Kāśikā by Patañjali in his Mahābhāsya [Bhāskarī Vol III (Intro) XLIX]'[2]

Tantra (i) Nandikeśvara Samhitā quoted in Tārā bhaktisudhārnava (published in Arthur Avalon's Tantric Texts Vol XXI, 1940) (p 137) (ii) Nandikeśvara Samhitā noticed in MM Har Prasad Sastri's Descriptive Catalogue of MSS

[1] Published from Mysore (Panchacharya Electric Press)

[2] K C Pandey, Comparative Aesthetics' Vol I p 527

deposited in the Royal Asiatic Society, Bengal Vol V (p 723 28) The work is entitled "Śivadharma" Some of the colophons read as —

इति शिवधर्मशास्त्रे नन्दिकेश्वरप्रोक्ते or इति शिवधर्मशास्त्रे नन्दि केश्वरप्रोक्ताया सहितायाम्

B *Nandikeśvara* (i) p 124 'Dvādaśasvara mūrchanā', mentioned along with Kohala as a follower of Matanga in this respect This is confusing as Matanga himself quotes Nandikeśvara in support of his theory of 'Dvādaśā svara mūrchanā' (ii) p 209, in support of the view that 'Sadjamadhyā Jāti' is 'Sarvarasāśrayā' and the neucleus (Prakrti) of all Rāgas (This reference is not found in any other extant text)

Nandin (i) p 6, general reference to 'Nandimata' in the list of ancient authorities (ii) p 562, four fold Mātraila according to Nandimata (This reference occurs in Kallinātha's and Simhabhūpāla's commentaries on S R 4 95 101 in the same context)

13 *Nārada*

A A Puranic figure, Brahmā's son and 'Devarsi', playing on the Vīnā to the accompaniment of his divine songs and a Vedic figure as a 'Brahmarsi This name is also associated with more than one historical person in Sangita literature Associated with Bharata when the first Natya Prayoga' was presented (N S 1 52), mentioned as one of the 'Gandharvas' (N S 5 32) as one of the numerous Munis who asked Bharata certain questions towards the end of N S (36 4), as an older authority on 'Gandharva' by Bharata (N S 32 484), as an exponent of Dhruvās (N S 32 1) and as an authority on instrumental music (N S 33 3) One verse from 'Nāradiya Śikṣā' (3 13) आचार्या सममिच्छन्ति etc is reproduced in N S 34 198 (K M edition) Mentioned in Mahābhārata Śānti Parva 210 21 as the first propounder of Gāndharvaveda[1] Associated with 'Rasotpatti' in Bhāvaprakāśa (p 47 line 12) Referred to by Abhinavagupta as a 'Gitajña' (N S Vol I p 47) and several

[1] P V Kane History of Sanskrit Poetics' p 19

times in the 'Geyādhikāra' in the context of Sāma, Gāndharva etc. He also seems to hold that Nārada was anterior to Bharata.[1] Quoted by Mataṅga in the context of 'Svaranirṇaya' (Bṛ. p. 17, in the context of Gāndhāragrāma and p. 21, in the affirmation of the importance of Ṣaḍjagrāma). Quoted by Nānyadeva nearly 20 times (almost all references pertain to Nāradīya Śikṣā.) Referred to by Dattila (p. 4, verse 31) in the context of 'Yajña' names of 84 'Mūrchanātānas' and as one on whom 'Gāndharva' was bestowed by Svayambhū. (P. 1, verse 2).

Apart from Nārada as the exponent of Gāndharvaveda and as the author of Śikṣā, there is the author of Saṅgīta Makaranda (published in G. O. S. No. XVI). The date of this work is uncertain.[2] Nārada is metioned in it as one of the ancient authorities on Saṅgīta (p. 13, verse 19). This Nārada may be identified with the author of Śikṣā or that of Gāndharvaveda.

A small work called 'Catvāriṁśacchatarāga-nirūpaṇa', ascribed to Nārada was published by B. S. Sukthankar from Poona in 1914. This seems to be later than S. M. as it repeatedly mentions Nārada (perhaps the author of S. M.) as its source.

Thus five Nāradas are known (i) the author of Gāndharvaveda (ii) the author of Nāradīya Śıkṣā (iii) the author of S. M. (iv) the author of 'Catva. Rāga'. and (v) the Paurāṇic figure known as Devarṣi. Apart from being a Puraṇic figure he is also a Vedic figure, known as a seer. ('Brahmarṣi', Mantradraṣṭā Ṛṣi)[3].

Some (1) Puranic and (2) Vedic References

1. (i) The beloved tenth son of Brahmā, one of the twelve who knew the Dharma ordained by Hari; a celibate, an attendant of Hari; was taught the Bhāgavata by his father and gave it in his turn to Vyāsa; author of Sāttvata Tantra. (Puranic Index of Dikshitar Vol. II pp. 225-230).

[1] Vide commentary on N. S. 28.9.(MS).

[2] cf. Pt. Omkarnath Thakur; 'Saṅgıtāñjali' Pt.V p. 20 and Pt. VI p. 102, 103. [3] Cf. 'Kalyāna' (Gitapress, Gorakhpur) Oct. 1963.

(ii) A 'Mauneya Gāndharva' (Bhāgavata, XII 11 34, Brahmānda III 7 4, Vāyu 30 46, 69 3, Visnu II 10 5) (iii) An author on Architecture (Matsya 252 2) (iv) A son of Kaśyapa, (Vāyu 61 85) (Many more references available in Vāyu)

2 (i) A 'Mantradrastā Rsi' (Rksamhitā, 9th Mandala, 104, 105 Sūktas, 8th Mandala, 13th Sūkta) (ii) associated with Sanatkumāra in Chāndogya Upanisad 7 1 1 (iii) assoociated with Parvata-muni (पर्वतनारदौ काश्यपौ) in Aitareya Brāhmana 7 13

B (i) p 6, list of ancient authorities (ii) p 129, the alternative names of Mūrchanās (These are available in Nāradiya Śiksā 12 10, 13 (iii) p 467, Rāgālapti

14 Parvatī (Śailasutā)

1 Reference in Simhabhūpāla's and Kallinātha's commentaries on S R 4 82 93 to 'Pārvatimata' Referred to as the author of 'Bharatārtha candrikā' [1]

B p 562 in the exposition of fifteen varieties of Elā

15 Bharata

A Justice cannot be done to this name in the limited space at our disposal here, too well known a name to deserve brief notes

B (i) p 1, twice in 'Mangalācarana' (ii) Five times in the first introductory Pariksana (out of which once in the list of ancient authorities, along with four 'Bhāsyas'), (iii) Thrice in other sections of Pāthyaratnakośa, (iv) Fourteen times in Svarollāsa (v) Six times in Rāgollāsa (these references deserve special notice as Bharata is generally believed not to have dealt with Rāgas) (vi) Eight times in Prabandhollāsa (all in the context of 'Gitakas' or 'Śuddha Gitas' except the last one which occurs in the context of Prabandha Jātis, the last reference is doubtful as it is not available in the extant text of Bharata)

[1] M R Kavi, Introduction to Bharatakośa p iii

16 Bhojaraja

A 'One of the most illustrious kings of ancient and medieval India'[1] Date—11th century A D Himself a scholar and voluminous author, held in history as a great patron of literature and all branches of knowledge The centre of numerous legends and anecdotes current in oral tradition as well as written records like 'Bhojaprabandha' and 'Prabandhacintāmaṇi' Credited with having composed eighty four works on almost all sciences of medieval India[2] The authenticity of the authorship of so many works on various subjects being ascribed to a king having the heavy burden and cares of Government and remaining almost constantly engaged in wars has been a matter of controversy[3]

The best known works ascribed to Bhoja are (i) Śṛṅgāraprakāśa' (a very voluminous treatise on Poetics and Dramaturgy in 36 chapters)[4], well known for its unique theory of the unity of Rasa viz Sṛngāra (ii & iii) 'Sarasvati kanthābharana', two works bearing this name—one on Grammar and the other on Poetics (both published) (iv) Samarāṅgaṇa Sūtradhāra—a voluminous work on Sthāpatya (architecture) (published in G O S) (v) 'Rājmārtanda' on medicine (published) (vi) a commentary on Pātañjali's 'Yogasūtras' (published) (vii) 'Yuktikalpataru' (published) (viii) Tattvaprakāśa (published) Besides, he wrote on Dharmaśāstras and Astrology,[5] and is said to have also composed one work on music (Title not known, M R Kavi's conjecture as 'Saṅgītaprakāśa' perhaps on the analogy of Śṛṅgāraprakāśa[6]) Referred to in S R

[1] P V Kane 'History of Sanskrit Poetics' p 262

[2] V Raghavan 'Studies in Śṛṅgāra Prakāśa' Vol I Pt I p 5

[3] Ibid p 6 and P V Kane p 262 263

[4] The first eight chapters (Prakāśas) have been published from International Academy of Sanskrit Research Mysore in 1955 and the 22nd 23rd and 24th chapters were published by His Holiness Sri Yatirajasvamin of Melcote and a short chapter (xi) published in A Sankaran's work on 'Theories of Rasa and Dhvani

[5] P V Kane 'Bhoja and His works on Dharmaśāstra and Astrology' J O R Madras Vol 23 [6] V Raghavan S N A Bulletin No 6

1 1 18 as an earlier authority and in Bh P 10 times in the context of Dramaturgy

B (i) p 6, list of ancient authorities (ii) p 555, definition of 'Melūpaka' in 'Elālaksana' (This quotation indicates that some musical text ascribed to Bhoja was extant)

17 *Matanga and his Bṛhaddeśī*

A A Puranic and epic figure as a 'Muni' Mentioned in Simhabhūpāla's R S (p. 8, verse 52 54) as one of the four sons of Bharata who wrote on Nātya 'Kuttinimata' of Dāmodaragupta mentions him as an expert in wind instruments (verse 877) Abhinavagupta refers to him as having propitiated Maheśvara with a bamboo flute, in the commentary on N S 30 1 and quotes from him to the effect that flutes can also be made of metal , again in 30 11 he is quoted in the context of the different (soft or harsh) tones of playing on the flute in the delineation of different Rasas All these references point to the fact that Matanga was held to be an authority on wind instruments Unfortunately, the portion of Brhaddeśi dealing with Vādya is completely lost to us today Profusely quoted in Kallinātha's and Simhabhūpāla's commentaries on S R in the contexts of Svarādhyāya, Rāgādhyāya, Prabandhādhyāya (only once in the last chap) Quoted by Nānyadeva about 60 times in Rāgas and Bhāsās and four times in the context of Vinā and its Vādana Referred to in 'Rasaratna pradipikā'[1] and his 'Vādyādhyāya' mentioned in Jayasimha's Nrttaratnāvali[2] Controversy among scholars regarding the authorship of the prose portions of Br , which are considered by some to have been written by an author different from that of the original verses, seems to be unwarranted , both verse and prose portions can be conveniently ascribed to identical authorship[3]

1 P V Kane, p 57
2 V Raghavan, S N A Bulletin No 5
3 Pt Omkarnath Thakur, 'Sangitāñjali' Pt V p 19

Date Dr V Raghavan, on the basis of a reference in Kallinātha's commentary on S R to the effect that Rudrata is quoted by Matanga, is inclined to place Matanga after the 9th century A D, the date of Rudrata[1] MM P V Kane places him in 750 A.D, this latter view seems to be more plausible

Matanga quotes in Brhaddeśi Kāsyapa, Kohala, Dattila, Durgāśakti, Nandikeśvara, Nārada, Brahman, Bharata, Māhesvara, Yāstika, Vallabha (a new name which is not found eleswhere), Viśvāvasu and Śārdūla

The systematisation of Deśi Rāgas appears to be his main contribution Points of difference from Bharata are few, e g (i) Dvādaśa svara mūrcchanā in addition to 'Saptasvara' and (ii) allocation of specific Mūrchanās to Jātis Br is perhaps, the first extant text on Sangita, as independent of Nātya

B (i) p 6, list of ancient authorities (ii) Referred to nine times in Svarollāsa, twentyfive times in Rāgollāsa and five times in Prabandhollāsa Brhaddeśi cited four times in Rāgollāsa and once in Prabandhollāsa

18 Manu

A A great Puranic and epic figure As a historical personality viz Smrtikāra, he is generally assigned to the first century B C Known as an extreme moralist who condemned arts including Nātya, very much as did Plato in his 'Republic'[2] Abhinavagupta refers to Manu's unfavourable attitude towards Nātya in N S Vol I p 4

Bh P (p 287, line 8) mentions the compilation of essential portions from Nātyaveda having been undertaken by Bharatas at the instance of Manu

B pp 8, 9, his apparently hostile attitude towards arts (specially Nātya) reconciled by our author

19 Mahendra

A Indra is a Vedic, Epic, and Puranic figure No other information is available

---

1 S V A Bulletin No 5

2 K C Pandey, Comparative Aesthetics Vol I p 11

B. p. 6, in the list of ancient authorities

20. *Mātṛgupta (Bhatta)*

A. A historical personality whose identity and literary production is the centre of a great deal of controversy and conjecture. His account is available in Kalhana's 'Rājataranginī' (iii, 125-323) according to which he was a court poet of Harsa-vikramāditya, a contemporary and a patron of Bhartṛmantha, a regent or a king of Kashmir for about five years after Harsa and finally an ascetic at Banaras [1] Date, 7th century A D [2] Śāradātanaya and Tamil writers refer to Pañcabhāratīya (five works in the name of Bharata and his pupils) and Mātṛgupta is considered to have contributed 6000 verses to the estimated total of 1,25,000 [3]

Referred to or quoted by —(i) Abhinavagupta on 'Puspa' a technical term in the context of the technique of playing on the Vīnā, (N S 29 23) (ii) Śāradātanaya in Bh P (p 234, line 22) in the context of the plot of 'Nātaka', whether it should be historical or imaginery, (iii) Sāgaranandi in 'Nātakalaksanaratnatkośa' a work on dramaturgy (pp 5, 19, 20, 21, 23, 50), (iv) Kuntaka in his 'Vakroktijīvita, (the author's own commentary on 1 114)—referred to as a poet whose work is full of grace—'Saukumārya', (v) Ksemendra in 'Aucityavicāracarcā', (p 142) (vi) Vallabhadeva in his Subhāsitāvali, (vii) Kalhana in his 'Rājataranginī', has compiled several verses ascribed to him, (viii) 'Rāghavabhatta in his 'Arthadyotanikā' commentary on 'Śākuntala', (nearly twenty times), (ix) Sarvānanda in his commentary on Śākuntala and Amarakosa (x) Vāsudeva in his commentary on Karpūramañjarī and (xi) S R (1 1 17) and S M (p 13, verse 20) mention him in the list of ancient authorities These quotations or references pertain to various terms of 'Rūpakavidhāna' in Dramaturgy, Nāyaka-Nāyikā-

---

[1] P V Kane 'History of Sanskrit Poetics p 54, 55

[2] Ibid. cf 'Fragments of Mātṛguptācārya' by T R Chintamani J O R Madras (Vol II)

[3] M R Kavi, Introduction to Bharatakośa p 16 For a refutation of the Pañcabharatīya Theory, see S N A Bulletin No 5 (V Raghavan)

bheda,' dancing, Rasa and its constituents, use of languages in drama etc Names of works unknown He may or may not have commented on N S but in the absence of his commentary there must have been an independent work comprehending Nātya and Sangita His poetic compositions might have been either stray or composite

B p 167, discussion of Svarasamvāda and the position of Śrutis falling within the intervals of Svaras This reference is very important as it indicates a hitherto unknown field of Mātrgupta's literary activity

21 Maruti (Marutsūnu, Āñjaneya ?)

A (i) Māruti is considered an authority on Dramaturgy and is referred to by Śāradātanaya in Bh P (p 114) in the context of the Bhvās of women (ii) Āñajaneya quoted in Bh P (p 251) in the context of 'Utsrstikānka', and in Kallinātha's commentary on S R II 2 158, 159 in the definition of Deśi Rāgas This quotation indicates that he must have been posterior to Bharata who does not deal with Deśi Rāgas Once again Kallinātha mentions Āñjaneya along with Matanga (S R Vol II p 111) while introducing his supplement to S R's treatment of Rāgas (iii) S D (6 31) quotes a verse in the name of Āñjaneya in the eulogy of Nāda (iv) S D also refers to Hanumānmata in the context of Rāga Rāgini classification Ahobala also refers to Hanūmān, (v) Mentioned in S R 1 1 17 and S M p 13, verse 19 in the list of ancient authorities Can be surmised to have written a work on Dramaturgy and Sangita A work on Nātya called Hanumad bharata is heard of[1]

B p 6, list of ancient authorities

22 Yajñavalkya

A A Vedic figure and as a Smrtikāra next in importance only to Manu His favourable attitude towards music is

[1] V Raghavan S N A Bulletin No 5

considered as an antithesis to that of Manu's[1]. Quoted once by Nānyadeva (Sabdabrahman and Parabrahman).

B. (i) p. 9. in Poona MS. (see Appendix I p. 628) (ii) p. 142, Analogy of Yājñavalkya's affirmations cited in support of the 'Yajñaphala' of Tānas.

23. *Yāṣṭika*

A. (i) Mataṅga quotes him several times in the context of Grāmarāgas and Bhāṣās.
(ii) Nānyadeva quotes him 8 times in the same context.
(iii) Referred to by Kallinātha in S. R. Vol. II p. 112 in the description of Madhurī Bhāṣā.
(iv) Mentioned in S. R. 1.1.15 in the list of ancient authorities.
(v) Quoted by Nānyadeva eight times in Rāgas and Bhāṣās.

B. (i) p. 24, the acceptance of three Gitis by Yāṣṭika.
(ii) Thirtyone times in the Rāgollāsa.

24 *Rakṣorāja*

A. Refers perhaps to Rāvaṇa who is mentioned in the list of ancient authorities in S. R. 1 1.17 and S. M. p 13 verse 20. His name is associated with a type of Vīṇā known as Rāvaṇahastaka (called 'Rāvaṇahatthā' in popular usage).

B. p. 6, list of ancient authorities.

25. *Rambhā*

A. Puranic figure, well-known as an Apsaras. Mentioned as an ancient authority along with Arjuna in S. R. 1-1-16.

B. p. 6, list of ancient authorities.

26. *Vāyu*

A. Mentioned as an ancient authority in S. R. 1.1.16 and S. M. p. 13, verse 19. No other information available except the association of 'Vāyu' with 'Vāyupurāṇa' which

[1] Yājñavalkya Smṛti (3 1.111-115).

is well known for its two chapters (86 & 87 on Sangīta and with Śivapurāṇa which has a section called 'Vāyavīyasamhitā'

B p 6, list of ancient authorities

27 *Vāyupurāṇa*

A Counted as one of the eighteen main Purāṇas as a corollary of Śivapurāṇa[1] Date, 3rd Century A D [2] Two chapters (86, 87) devoted to Svaras, Mūrchanās, their Devatās, Mūrchanātānas bearing Yajña names[3], Varna, Alankāra, a few varieties of Gītakas, three Vṛttis of Tāla etc

B (i) p 242—the efficacy of Jātis in the obviation of sins (ii) p 261—the use of Mūrchanātānas in different Yajñas (No exact parallel is available for these two references in the extant text of Vāyupurāṇa)

28 *Viśākhila*

A Quoted or referred to by (i) Vāmana in Kāvyālankārasūtravṛtti in the Vṛtti on 1 3 7, as an exponent of Kalāśāstra विसाखिलादिप्रणीतानि कलाशास्त्राणि (ii) Abhinavagupta several times in Geyādhikāra He seems to be held by Abhinavagupta as being anterior to Bharata[4] Vide (N S Vol I p 197, v 303) (iii) Dattila p 17 verse 177 in the description of 'Aparāntaka' (a variety of Gītaka or Śuddha Gīta) (iv) Kuṭṭinīmata (V 123) along with Bharata and Dattila, (v) Nānyadeva—twice, once in Jātis and then in 'Vamśa'

B (i) p 242—the regulation of 'Lopya Svaras' in the two 'Grāmas (ii) Five times in the context of Śuddha Gītas (Gītakas)

29 *Viśvāvasu*

A (i) Mentioned in Mārkandeya Purāna 21-28 as Gāndharvarāṭ (ii) Mentioned in S Ṛ 1 1 16, as an ancient authority

---

[1] 'Aṣṭādaśapurāṇa Darpaṇa p 120 (Venkateshwara Press Bombay 1936)

[2] S C Mukherji's paper on 'Viṣṇudharmottara Chapters on Music' in Purāṇa (half yearly bulletin) Vol II No 1 2 p 152

[3] Nearly fourteen names are mentioned as against the 84 names found in extant texts on Music e g Bṛ S R etc some of them are different from those in texts on music

[4] K C Pandey 'Comparative Aesthetics' Vol I p 535

along with other Puranic names (iii) Quoted by Mataṅga (Br. p. 4) in the context of 'Svara-Śruti' and 'Antara-Śruti' and Siṁhabhūpāla quotes almost identical verses in his commentary on S. R. 1.3.8, 9.

B. p. 74, reference to 'Svarāntaraśruti' (twofold division of Śruti).

30. Sārṅgadeva and (Saṅgīta Ratnākara)

A. Well-known as the author of S R.; was the Auditor General (Karaṇāgranī)[1] of King Simghana of the Yādava dynasty who ruled from 1210 to 1247 A D. His grandfather Bhāskara migrated from Kashmir to Deogiri and his father Sodhala was patronised by Simghana, the patron of Sārṅgadeva himself[2]. Often refers to himself as 'Niḥśaṅka', 'the doubtless'. He associated this title with a 'Vīnā' invented by him and also with a Prabandha and a Tāla; having named another Tāla as 'Sārṅgadeva'.

The importance attached to this work by later writers is obvious from the fact that more than one commentaries were written on it by other scholars S Raj (p 6, verse 39) also speaks of several commentaries of S R. (अखिलैर्भाष्यैश्च रत्नाकर) Only three commentaries are available to day, two in Sanskrit by Simhabhūpāla and Kallinātha[3], and one called 'Setu' by Gangārāma in 'Brajabhāsā[4]. Another commentary by one Keśava is mentioned in 'Saṅgītasudhā 'of King Raghunātha (Govinda Diksita) (p 152, verse 148)[5] There is a metrical version of S R. in Tamil, a part of which is available in Tanjore Library[6].

Sārṅgadeva speaks of his proficiency in medicine in S. R. 1.1.13 and of another work by him on Philosophy called 'Adhyātmaviveka' in S. R. 1.2 119. S R. is more a compilation than

---

1 This title is frequently used by him for himself in the text of S R

2 S R 1 1 2 6

3 Both published in the Adyar edition of S R.

4 This is actually more like a translation than a commentary. A transcript of its full text is deposited in our Research Section

5 For more details see Dr V Raghavan 'Later Sangit Literature' in S N A Bulletin No 17.

6 Ibid

an original treatise It is responsible to a considerable degree for the chaos and utter confusion regarding Svara, Śruti, Grāma etc in later texts[1]

B (i) p 418 Criticism of the view of Śārngadeva regarding the 'lopa' of 'Madhyama' in 'Bhunchī Velāvalī' (ii) p 421 criticism of his view that Sadja is the Graha and Amśa in some of the Upānga rāgas (iii) p 431, 'Dombakrī Bhāsa' Sadja said to be its Nyāsa by 'Ratnākarakrt'—(iv) 'Malhārī Bhasānga' held to be Upānga by Śārngadeva—(See Appendix II p 648) (v) p 567—Different opinion of Sārngadeva regarding 'Yatis' in 'Vastvelā'

31 Śārdūla

A (i) Mentioned in the list of earlier authorities in S R 1 1 15 and S M (p 13, verse 19) (ii) Quoted thrice in Brhaddeśi—p 82 verse 290, where Śārdūla is stated to have admitted only one Gītī viz Bhāsā, on p 133 and 140, while introducing and concluding the 'Laksana' of 16 Bhāsās according to Śārdūlamata (iii) Mention of *Śārdūla* Kohala Samvāda in Kallinātha's commentary on S R VII, p 111-124 *Held* to be a contemporary of Bharata on the basis of this reference[2] (iv) Said to be a writer on 'Abhinaya'[3]

B (i) p 6 List of ancient authorities (ii) p 267—only one Gīti viz Bhāsā admitted by him (iii) p 270—only four Rāgas admitted by him as 'Bhāsā Janaka' (iv) p 272—Only one Bhāsā admitted in Bottarāga (v) p 358 Ālāpa of Śārdūlī Bhāsā quoted according to Śārdūla (vi) p 369—'Tānavalitā Vibhāsā' allocated to Madhyamagrāma (vii) p 435—Kachelī held to be a Bhāsā of Bhinnasadja, our author takes it as a Bhāsānga Rāga

32 Śiva

A Rudra in Rgveda and Śiva in Purānas (Yajurveda also), the Divine source of all branches of knowledge and arts

---

[1] Pt Omkarnath Thakur; 'Sangītāñjali' Pt V pp 90 94, 104, 110 114

[2] K C Panley; 'Comparative Aesthetic's Vol I p. 538.

[3] M R Kavi, Introduction to Bharatakośa p 3

Mentioned as 'Sadāśiva' in the list of ancient authorities in S R 1 1 15 and as Śiva in Bh P

B p 6 List of ancient authorities

33 Sanmukha

A. A Puranic figure as the son of Śiva Mentioned in S M p 13, verse 20, in the list of ancient authorities

B p 164, as the professor of 'Śruti Sādhārana'

34 Someśvara

A (i) Mentioned as an earlier authority in S R 1 1 18 and in Bh P (ii) Four Someśvaras who flourished between 1131 to 1262 A D [1] known—first the author of Kīrttikaumudī and Suratotsava, second, the author of Kāvyādarśa, a commentary on Mammata's Kāvyaprakāśa, third, the author of Mānasollāsa (one of the imperial rulers of the Western Cālukyas whose capital was Kalyan, who ruled in 1116—1127 A D)[2] and fourth, the author of Sangitaratnāvalī Mānasollāsa or 'Abhilāsarthacintāmani' is an encyclopaedic work, containing chapters on 'Gīta,Vādya and 'Nrtta' [3] It is uncertain whether S R and Bh P refer to the third Someśvara or the fourth (the first two are out of question)

B p 6 List of older authorities

35 Svati

A (i) Mentioned in N S 1 50 52 as an associate of Bharata in his 'Nātyaprayoga' स्वातिर्भाण्डनियुक्तस्तु and स्वातिनारदसंयुक्ता In Abhinavabharati (Vol I p 47 mentioned as 'Ānaddhavit' (expert in drum instruments) (ii) Mentioned in S R 1 1 17 in the list of ancient authorities

The name of a 'Naksatra' A son of Meghasvāti (Matsyapurāna 273 6)

B p 6 List of ancient authorities

---

[1] Introduction to Śāradatanayas' Bhāvaprakāśa p 72 74

[2] M Krishnamachariar 'History of classical Sanskrit Lerature' para 1006.

[3] M R Kavi, Introduction to Bharata Kośa p 4

APPENDIX IV

Classified indices (with critical notes) of the author's epithets found in the colophons and the text of S Raj

Pt I COLOPHONS

The epithets of the author found in the colophons can be divided into the following three groups —(i) those associated exclusively with Kumbhakarna, (ii) those associated both with Kumbhakarna and Kālasena, and(iii)those associated exclusively with Kālasena The first and second groups are naturally expressive of the genuine exploits and attainments of Kumbhakarna, the author of our text The epithets falling in these two groups have been compiled together in Index No 1 below The epithets of the second group have some differences in readings according to their distinct association with Kumbhakarna or Kālasena These differences are obviously due to the fact that necessary changes were made in Kālasena MSS in order to substitute the authorship of Kumbhakarna by Kālasena All such differences in readings have been noted in the said index Many epithets similar to or identical with those falling in groups (i) and (ii) above are also found in the colophons of Rasikapriyā, the commentary on Gitagovinda by Kumbhakarna Comparative notes have been given on all such epithets This comparison with Rasikapriyā is useful as it lends support to the establishment of the identity of our author as Kumbhakarna The evidence of available inscriptions has also been cited under individual epithets for furnishing an authentic corroboration of the respective achievements of Kumbhakarna A list of such epithets as are found in Rasikapriyā but are either not found in S Raj or have been adapted in its Kālasena MSS alone, has been given at the end of this index

The epithets falling under group (iii) above i e the epithets associated exclusively with Kālasena have been compiled separately under Index No 2 below Here too, the inscriptions associated with Kumbhakarna supply abundant material in

determining the identity of the author. All such material has been compiled under the respective epithets in this index.

1. Index of Kumbhakarṇa's epithets found in the colophons of S. Raj, with compartive notes regarding similar or identical Kālsena epithets, supplemented with critical notes from R. P., Inscriptions and other sources.

१. अजपजयाजेयविभवः—(Kāla. also, not in R. P.)—A general description of the author's prowess.

२. अध्युष्टतमनरेश्वरः—(Kāla. and R. P. also) cf. नरेश्वरो धुष्टतमो(?) Kirtti. 149, M K. p. 218.

३. अभिनवभरताचार्यः—(Kāla. and R. P. also) cf. नव्य एष भरतो महीपतिः। Kirtti. 167, M.K. p. 220; and the Mewari Inscription of Ekaliṅgaji's temple (vide V. V. p. 423).

४. अरिराजमत्तमातङ्गपञ्चाननः—(Kāla. and R. P. also) cf. विमत-भूधरकुञ्जरकेसरी·······Kirtti. 175, M.K. p. 221; and the Mewari Inscription of Ekaliṅgaji wherein this epithet is used for Khetā. (V.V. p. 423).

५. अर्बुदाचलग्रहणसंदर्शिताचलाद्भुतप्रतापः—(Kāla. also, not in R.P.) cf. समग्रहीदर्बुदशैलराजं व्याधूय युद्धोद्धुरधीरधुर्यान्। Kirtti 11, M.K. p. 213.

६. गजनरतुरगाधीशराजत्रितयतोडरमल्लः—(Kāla. and R. P. also) cf. हयेशहस्तीशनरेशराज—त्रयोल्लसत्तोडरमल्लमुख्यम्। विजित्य तानाजिषु कुम्भकर्ण-महीमहेन्द्रो विरुदं बिभर्ति॥ Kirtti. 178, M K. 221. 'Gajapati', 'Narapati' and 'Turagapati' – three categories of rulers were in vogue in the medieval times. Kumbhā is said to be the master of these three. 'Todaramalla' means 'Jyesthamalla', i.e. a senior or veteran wrestler. 'Todara' is the name of a necklace (Todā) of the shape of a serpent[1] that was awarded to the top-ranking wrestler of a particular region or centre. Thus 'Toḍarmalla' means that 'Malla' who has been acclaimed as one of the first rank by the award of 'Toḍa' or 'Todara'. This title was very common in the medieval times. It is also associated with Kallinātha in the colophons of his commentary on S.R. G. H. Ojha reads

[1] cf. 'Sesahāra' in Bāṇabhaṭṭa's Kādambari and 'Nāgahāra' in 'Durgā-saptaśati' 2 30, 31 शेषश्च सर्वनागेन्द्रो महामणिविभूषितम्। नागहारं ददौ तस्यै धत्ते यः पृथिवीमिमाम्॥

this title as, 'Todanamalla' i.e. he who is capable of 'breaking' the pride of others. (Rajaputane ka Itihasa p. 592).

७. गुर्जराधीश (Kāla. adds महमदसुलतान)—धीरत्वोन्मूलनप्रचण्डपवनः (not in R. P.)

Kumbhā's successful encounters with the Sultan of Gujerat are well-known in history[1].

८. जगदीश्वरीचरणकिंकरः (Kāla. also, not in R. P.)

९. नागपुरोद्धूलनधर्षितनागपुरः—(not in Kāla. and R.P.) cf. शेषस्यातिधरः क्षमाभरभृतो यस्योरुशौर्यो भुजः। शेषं नागपुरं निपात्य च कथाशेषं व्यधाद् भूपतिः ॥१८॥ शकाधिपानां व्रजतादधस्ताद्ददर्श यन्नागपुरस्य मार्गम्। प्रज्वाल्य पेरोजमशीतिमुच्चां निपात्य तन्नागपुरं प्रवीरः ॥१९॥ Kirtti. (cf. verses 20-22 also) M. K., p. 214. (cf. V. V. p. 327, M. K. p. 26 and Ojha p. 617, 618. 'Nāgapur' stands for Nagaur.

१०. परमभागवतः (Kāla. also, not in R. P.)

This epithet was very much favoured by the Gupta kings. Its association with Kumbhā may be taken as a symbol of his reverence for the Bhāgavata-dharma.

११. प्रत्यर्थिपृथिवीपतितिमिरततिनिराकरणप्रौढप्रतापमार्तण्डः (Kāla and R. P. also) cf. प्रत्यर्थिपार्थिवतमोनिचयप्रचण्ड-चण्डद्युतिर्जयति यस्य भुजप्रतापः। सामन्तभूपतिनितम्बवतीविलास-प्रोल्लासिसारसतुषारकरः शरोऽपि ॥ Kirtti. 176, M. K. p. 221.

१२. प्रल्हदपत्रयवनदयदहनदावानलः (Kāla. also, not in R. P.) cf. यवनसैन्यतृणौघदवानलः। Kirtti. 175, M.K. p. 221.

१३. भवानीपतिप्रसादाप्तापसादवरप्रसादः (Kāla also ; R. P. भवानीपतिप्रसादपरिप्राप्तहृद्यशारीरशाली)

१४. भूमण्डलाखण्डलः (Kāla. and R. P. also) cf. समस्तजगतीतलप्रबलवैरिकण्टाटवी-नवीनदहनोच्चयो धरणिमण्डलाखण्डलः ॥ Kirtti. 177, M. K. p. 221

१५. मण्डलदुर्गोद्धरणोद्धृतसकलमण्डलाधीश्वरः—(not in Kāla. and R. P.) cf. मत्तानेकनृपालिमौलिनिकरप्रत्युप्तहीरांकुर-श्रेणीरश्मिमिलन्नखद्युतिभरः शत्रून् रणप्राङ्गणे। दोर्दण्डोलितबाहुदण्डविलसत्कोदण्डदण्डोल्लसत् (द्)—बाणास्तान् विरचय्य मण्डलकरं दुर्गं क्षणेनाजयत् ॥ Kumbhal. 263, M. K. p. 211.

This fort is known as Mandalagarh (cf. M. K. p. 114)

[1] cf. G. S Ojha 'Rajaputane ka Itihas' p. 328.

१६ मवनपुर (?) विध्वसनवन्वीकृतयवनीनिचयः—(Kāla also, not in R P)

This name मवनपुर is not associated with Kumbhā in any of the available historical records It is probable that it might have been one of the distortions brought about by Kāla MSS and might have inadvertently been given a place also in Kumbha MSS Its absence in R P supports this conjecture

१७. महामण्डलेश्वरमहाराणाश्रीकुम्भकर्णं—(not in Kāla. and R P)

'Mahāmandaleśvara' was an important feudatory institution in medieval India This title was associated with hereditary governors of provinces "Though subordinate to the Imperial dynasty, they (Mahāmandaleśvaras) exercised the supreme sway on the districts and possessed certain rights which fell but little short of complete independence"[1] The institution was in vogue in the South since the 11th and 12th centuries A D till the fall of the Cālukya Empire The significance of this title in its association with Kumbhā seems to be that the rulers of Mewar traditionally believe that the sovereignty of their state vests in Ekalingaji and hence Kumbhā may have preferred to be designated as the feudatory chief of the state rather than as the sovereign

१८ मालवाम्भोधि (Kāla. गुर्जराम्भोधि०)-मायमन्यमहीधर (Kāla and R P also) cf श्रीकुम्भो मालवाम्भोधिमायमन्यमहीधरः। अखर्वमकरोद्गर्वं महम्मदमहीपतेः॥ Kirtti 17, M K p 213

१९ [श्री] मेदपाट (काल० श्रीत्रिसन्ध्यक्षेत्र०)-समुद्रसम्भवरोहिणीरमण—(Kāla and R P also) cf मेदपाटाब्धिसजातरोहिणीरमणो नृप॥ Kirtti 174, M K p 221 cf Jaidevas' account of himself in similar terms—वर्णित जयदेवकेन हरेरिद प्रवणेन। किन्दुबिल्वसमुद्रसम्भवरोहिणीरमणेन॥ Gitagovinda 3 10

२०. मवनशुल्काकालकालरात्रिरूप (Kāla also, not in R P) A general epithet

[1] Vide 'The Mahāmandaleśvaras under the Cālukyas of Kalyani' by Dinkar Desai p ii

२१. याचकजनकल्पनाकल्पद्रुमः (Kāla. and R. P. also). A general epithet.

२२. योगिनीप्रसादासादितयोगिनीपुरः—(Not in Kāla. and R. P.) cf. योगिनीपुरमजेयमप्यसौ योगिनीचरणकिंकरो नृपः। कुन्तलाकालवैरिसुन्दरीविभ्रमे रतिविक्रमोऽग्रहीत् ॥ Kumbhal. 247, M. K. p. 209, 210. 'Yoginīpura' is the Sanskritised name of Javar which is well-known for its mines of silver and tin.

२३. राजगुर्वादिविरुदावलीविराजमानः—(Not in Kāla. and R. P.) cf. योऽयं राजगुरुश्च दानगुरुरित्युर्व्यां प्रसिद्धश्च यो, योऽसौ शैल[1]-गुरुर्गुरुश्च परमः प्रोद्दामभूमीभुजाम् ॥ Kirtti. 148, M. K. p. 218.

२४. राजाधिराजमहाराजश्रीमोकलेन्द्रनन्दनः—(Not in Kāla., R. P. also) cf. यः श्रीमोकलभूपतेः समुदितः.........Kirtti. 180, M. K. p. 221.

२५ राजाधिराजमहोमहेन्द्रश्रीकुम्भकर्णः (Kāla. subsitute कालसेनः for कुम्भकर्णः; R P. also).

२६. वसुन्धरोद्धरणादिवराहः—(Kāla. and R. P. also). cf. तौरुष्कव्रजवाहिनीपरिलसत्पाथोधिवेलावली-व्यालीनावनिमुद्धरन्तमवदन्नाद्यं वराहं बुधाः। Kirtti. 179, M. K. p. 221.

२७. वेदमार्गस्थापनचतुराननः (Kāla. also, not in R. P.) cf. वेदानुद्धृत्य पश्चाद् भुवमपि भुजयोस्तां बिभर्ति क्षिणोति ॥ Kumbhal. 237, V. V. p. 411.

२८. वैरिवनितावैधव्यदीक्षादानदक्षोद्दण्डकोदण्डमण्डिताखण्डभुजादण्डः (रसिक० दीक्षादानगुरुः) (Kāla. and R. P. also). cf. सोऽयं मल्लो रणादिः शककुलवनितादत्तवैधव्यदीक्षः ॥ Kumbhal. 169, M. K. p. 206.

२९. शाकम्भरीरमणपरिशीलनपरिप्राप्तशाकम्भरीपरितोषितशाकम्भरीप्रमुखशक्तित्रयः (Kāla. also, not in R. P.) शाकम्भरी is one of the names of Devī. cf. ततोऽहमखिलं लोकमात्मदेहसमुद्भवैः। भरिष्यामि सुराः शाकैरावृष्टेः प्राणधारकैः ॥ शाकम्भरीति विख्यातिं तदा यास्याम्यहं भुवि ॥ Durgā-saptaśati 11. 48, 49. This name is also associated with the 'Sambhar' region of Rājasthāna.

३०. श्रीचित्रकूट (काल० श्रीब्रह्म गिरि०)—श्रीमत्स्वर्गतायथार्थीकरणरचितचारुतरपथः (Kāla. also, not in R. P.) cf. भानुः स्वं रथमेकचक्रमकरोन्मेरोस्तटे पर्यटन्, नो यातो रथचक्रयुग्मसरणिं वर्तुं समर्थोऽभवत्। उच्चैर्मेरुगिरेर्नवदिनकरः श्रीचित्रकूटाचले, भव्यां सद्रथपद्धतिं जनसुखायाचूलमूलं व्यधात् ॥ Kirtti. 34, M. K. p. 215.

३१. श्रीचित्रकूट—(काल० श्रीब्रह्मशैल-) विभुः (रसिक० श्रीचित्रकूटाधिपतिः)

---

[1] शैल seems to be a Sanskritised version of सेल, meaning a spearlike weapon.

३२ श्रीमत्कुम्भलमेरु (काल० श्रीकामाक्षागिरि)-- नवीननिर्मितपराजितसुमेरु — (Kāla also, not in R P) That Kumbhalagarh was built by Kumbhā is self evident

३३ श्रीसरस्वतीरससमुद्रसमुदभूतकैरवोद्याननायक (Kāla and R P also) cf श्रीभारतीरससमुद्भवकैरवोद्यदुद्यान •• कतम सम· स्यात् ॥ Kirtti 171, M K p 220

३४ श्रीसरस्वतीरससमुद्रसभवरोहिणीरमण —(Not in Kāla and R P) This epithet seems to have been composed on the model of no 19 above

A list of such epithets of Kumbhakarna from R P, as are not found in the Kumbhakarna MSS of S Raj with comparative notes from Kalasena MSS and critical notes from Inscriptions and other sources

१ ऋणत्रय्य(या)पाकरणकारणसकलतीर्थाधिदैवतगयागतयवननिगडनिर्वासन· cf epithet no 75 in Index no 2 below

२ गयादिविमोक्षादिविश्वजनीनकमनिमलीकृतान्त करण ।

३ गयाविमुक्तिस्थलकल्पितपितृकुलविमुक्तिद ।

४ गुर्जरधरित्रीपरिवृढपराजयप्रसरत्प्रतापशोषिताशेषयवनपल्लव ।

५ चित्रकूटाधीश्वर ।

६ त्रिजगतीतापत्रयोन्मूलनमूलहेतु । The significance of this epithet can be understood with reference to Kumbha s enunciation of the 'Pañcama Veda'

७ नाद इव मूर्तिमान । A general eulogy of his proficiency in vocal and instrumental music and his yogic attainments

८ प्रागुदक्प्रतीचीदिक्त्रयाधिपराजगजहठादानदर्शिता[न] न्यसाधारणपौरुष । The omission of दक्षिण is notable

९ बलहीन (काल० दुबल)—राजसस्थापनाचाय । cf विराजते दुर्बलभूमिपालसस्थापनो (सस्थापनाचार्यतया) नरेन्द्र । (Kirtti 149 M K p 218)

१० बलोद्धतराजकदम्बोत्पाटदक्षिण[1] । cf epithet no 74 in index no 2 below

११ महाराजरणश्रीमोक[ल]वोविदटीलेन्द्र(?)तनुजन्मा । cf epithet no 13 below

---

[1] The printed text of R P (first edition) adds another कदम्ब० after राज० ।

१२ महाराज्ञीश्रीअपूर्वंहृदयाधिनाथ । (Vide M K p 111)

१३ महाराज्ञीहृदयसौभाग्यदेवी (काल० महाराज्ञीसौभाग्यवतीजसमाम्बिका) हृदयनन्दन । cf य श्रीमोकलभूपते समुदित सौभाग्यभूमावपि । य प्रासूत लसत्प्रतापतरणि सौभाग्यदेवी सुतम् ॥ (Kīrttı 180, M K p 221)

१४ महेन्द्रमुखाभिनेयगताभिनयप्रपञ्चरचनाकरतलकलिताम(न) त्यकफलववविकलपयीकृतविश्ववास्तुवस्तु । Kumbhā's proficiency in 'Abhinaya' (histrionics) is eulogised here

१५ मुनिवर (cf epithet no 20 in index no 2 below)

१६ म्लेच्छवनीदावानल ।

१७ यवनवरतिमिरकुलसकुलस(?)रङ्गपुरजलधिजलैकचुलुक । (cf Kumbhal 268, M K p 211)

१८ यवनीपद्मिनीभानु ।

१९ राजाधिराजहम्मीरवशाकरीर ।

२० रायगुरु-चापगुरु-[1]सैलगुरु-[2]रायाञ्चापरमगुरु-बङ्गालगा(बागाङ्गला ?)रायाञ्चामुहवनेत्यादिविरुदराजिविराजमान (काल० adds मुहवनराय-हिंसल्लराय-भाचल्ल-पूर्वपश्चिमोत्तरदक्षिण-चतुर्दिशा-रायाञ्चा-आम्बुला-इत्यादि विरुदावलि०) । cf the 'Mewari' portion of 'Ekalinga Praśasti' referring to Khetā (Ksetrasimha, the grandfather of Kumbhā) (Vira vinoda p 423)

२१ वसुमतिमण्डलमध्यवर्तिचापोपकारतोडरमल्ल । For 'Todaramalla' see no 6 in index no 1 above

२२ सगीतमीमांसामासलमति (काल० सगीतमीमासानिर्माणापरप्रभाकर) The reference to प्रभाकर seems to imply the similarity of Kumbhā with Prabhākara, the celebrated 'Mīmāmsaka' who is the founder of a separate school

२३ पूर्व(सूर्य)—त्रितयवेष्टितराजचक्रचूडामणि ।

2 *An Index of Kālasena Epithets Found in the Colophons of S Raj with Critical Notes from Kumbhakarna's Inscriptions and Other Sources*

१. अगस्तिपुरीररक्षसमस्तवैरिवर्ग—अगस्तिपुर may be conjectured to stand for कुम्भपुर (कुम्भलगढ़) because of the Puranic affinity of 'Kumbha' with 'Agasti' or 'Agastya'

[1] 'Sela' is a weapon akin to the spear

[2] रायाञ्चा seems to be a 'Marathi possessive case of राय (राज०), meaning of the राय'

२ अनन्यमल्लीकगर्वखण्डनमुसलहस्तबलभद्रपराक्रम॰—cf हेलोन्मूलितमल्लवग्र कुद etc (Eka M chap on 'Rājavaṁśa' v 157)

३ अभिनवभार्गव॰—cf आजावाजौ निहतविमतानीकिनीशोणितौघे, वार व समरतरलां क्षालयित्वा कृपाणीम्। दाय दाय विविधवसुधा वृत्तयेऽसौ द्विजेभ्यो, मन्ये न प्रभवतितरां भार्गव कुम्भदम्भात। Kirtti 151, M K p 218

४ अलङ्कगिरि (अलङ्घ्यगिरि ?)—गहनगह्वरकुहरविहारिवैरिवीरसिन्धुरमदं निर्दयकण्ठीरव।

५ अष्टविधनायिकाहावभावविवेकोद्दामोद्दीपितविलोकनानुभूयमानभृङ्गाररससान्त निरन्तरानन्दन॰—cf नायिकानिचयलोचनोल्लसद्भावसक्तविनोदमन्दिरम। कुम्भकर्णनृपति ह्रीतले मीनकेतनतुलामविन्दत॥ Kirtti 166, M K p 220

६ अष्टादशगिरिशिखरपरिवारिताञ्जनाद्रिविजयविख्यातवीर्यगर्व — अञ्जनगि might have been substituted for अर्बुदगिरि (cf item no 1 in inde no 3 under Pt II below)

७ आमर्दकगिरि (?)—शिखरोपरिभावितशकनिकर।

८ आसनसिंहासनसितातपत्रमाणिक्यमालामण्डितवातान्दोलितजयपताकाकनकदण्डर ण्डावदातचलचामरयुगलमकरध्वजादिराजराजालङ्करणावलोकनमत्सरितमानसेतरनृपालमौलिनि हितवामचरण॰—cf सिंहासनासनसितातपवारणोरु-माणिक्यमण्डनचलच्चमराधिकोऽभूत् आलोक्य मत्सरितमानसभूमिपाला-नुर्व्यामिशिक्षयदय विनय नरेन्द्र। Kirtti 153 M K p 219

९ उद्धतपुरनारीनयननीरनिरन्तरसाधारणीसमाप्यायितशौर्यतरुवर॰—The nam उद्धतपुर is not associated with any place in Rajasthan it may b a general reference to rebellious or insubordinating parts o the country

१० कल्याणपुरजयार्जितजामदग्न्य॰—No information could be gathe red regarding कल्याणपुर M K p 25 68 refers to a place callec Kāyalāna

११ कामाक्षास्तुतिकरणाराधितकामेश्वरीचरणकमल॰ — कामाक्षा stands for कुम्भस्वामि॰ or एकलिंग॰ of the Kumbha version and कामेश्वरी for विष्णु॰ or पञ्चवक्त्र॰

१२ कामाक्षाप्रसादासादितकुन्तीपुर॰ -कामाक्षा is the substitute of कुम्भस्वामि॰ and कुन्तीपुर may be that of Ranakapur which was formerly known as Mādarı (मादडी)

१३ कुङ्कुमपुर(?)जयवर्धितसिंहविक्रम॰—

१४. कुरङ्गगिरिकोटविघट्टनलम्पटोरुनाशीरः-कुरङ्गगिरि may be conjectured to be a substitute of सारङ्गपुर (For Kumbhās' association with 'Sāraṅgapura' see Kumbhal. 268, M. K. p. 211, and Ranpur Temple Inscription, M.K. p. 206).

१५. गिरिपुरडुङ्गरग्रहणसायंकीकृतोग्राग्रह : – cf. तन्नागरीनयननीरतरङ्गिणीना-मङ्गीकृतं किमु समुत्तरणं तुरङ्गैः । श्रीकुम्भकर्णनृपतिः प्रथितीर्णझम्पं—रालोडयद् गिरिपुरं यदमीभिरुग्रः ॥ Kīrtti. 266, M.K. p. 211.

१६. जाङ्गलस्थलजलधितरत्तुङ्गतरङ्गनिकरसंरम्भकुम्भसम्भवः—cf. अग्रहीदमित-रत्नसंचयं कोशलः समसखानभूपतेः । जाङ्गलस्थलमगाहताहवे कुम्भकर्णधरणीपुरन्दरः ॥ Kīrtti, 23, M. K. p. 214.

१७. तारापुरप्रज्वालनसमुद्भूतधूममलिनीकृतसकलवैरिवदनः—The name तारापुर is not to be found in any of Kumbhās' inscriptions. The act of burning two other towns is referred to as—प्रत्यर्थिपार्थिवपराजय-जन्महेतु-र्वृन्दावतीपुरमदीवहदेव वीरः ॥ २५९ ॥ मल्लारण्यपुरं वरेण्यमनलज्वालावलीढं व्यधात् ॥ २६० ॥ Kumbhal., M. K. p. 210.

१८. द्वादशसहस्रजनस्थानप्रभृतिवसुन्धरासमुद्धरणैकधीरः (?)

१९. धीरोदात्त-धीरशान्त-धीरोद्धत-धीरललित-चतुर्विध-नायक-गुणग्राम-विचारचातुरी-चतुराननः—cf. धीरोद्धतं समिति संसदि धीरशान्तं, मित्रेषु भूपतिषु भूपमुदारधीरम् । कान्तासु धीरललितं कलयन्ति सन्तो, ये नायकावलिगुण (व्रज) जन्मभूमिम् ॥ Kīrtti. 165, M. K. p. 220.

२०. नन्दिकेश्वरमतानुवर्तनाराधितत्रिनयनः—cf. भारतीयरसभावदृष्टयः प्रेमचातक-पयोदवृष्टयः । नन्दिकेश्वरमतानुवर्तनाराधितत्रिनयनं श्रयन्ति यम् ॥ Kīrtti. 168, M. K. p. 220 and अभिनवनन्दिकेश्वरावतार (epithet used for Kumbhā) in the Mewarī portion of Ekaliṅga Praśasti (V. V. p. 423) See note on Nandikeśvara as an authority on Tantra in Appendix III (Pt. II) above. 'Nandikeśvara' is mentioned in Vyāsa-bhāsya on Yogasūtra II. 12 and IV .2 as a typical example of the instantaneous fruition of good deeds (cf 'Bhoj-avrtti'on Yogasūtra IV.1.). He is said to have attained'Devatva' directly (without rebirth) from the human coil. Kumbhā is said to be an incarnation of Nandikeśvara, a disciple of Kitakanātha[1] (a yogin in Dvārakā).

[1] Vide Kumbhā-viśeṣāṅka' of R. D. pp 131, 133

२१. नल-नहुप-धुन्धुमार-भरत-भगीरथ-मान्धातृ-मेधातिथि-प्रभृतिवीरराजरत्नोदात्त-चरित । All these names of ancient kings are Puranic or Epic figures

२२. नवसारोघनदेवीयुवतिजन-वदनयामिनीनाथ-सिंहिकासुतायमानकरालवाल । The names are changed and the original version is not readily accessible

२३ नाराचरणकर्मकर्मठ'—not traceable in available records

२४ नाटकनाटिकाऽऽख्यानाऽऽख्यायिका प्रहेलिका-कला-कलाप-कौशल —cf नाटकप्रकरणाङ्कवीथिकानाटिकासमवकारभाणके । प्रोल्लसत्प्रहसनादि-रूपके नव्य एष भरतो महीपति' ॥ Kirtti, 167, M K p 227

२५ निजभुजवीर्यवशीकृतवग्गुलराजप्रमुखमहानिधान'—वग्गुलराज seems to be a substitute, the original whereof is unknown

२६ निसर्गदुर्ग्रहदुर्गवर्ग-दुर्गमप्रकारपरिखा-परिपात-परिखिद्यमान-परिशङ्कितपरिजन-परिवीत-प्रत्यर्थिनितम्बिनीलुण्ठार्गलादीर्घभुजायुगल'—like no 8 above, this also seems to be an adaptation from some verse (not available now) eulogising Kumbhakarna

२७ नि शङ्कनिर्भयमल्ल –cf नि:शङ्क काव्यसदर्भे रणारम्भे च निर्भय । विख्यात कुम्भकर्णोऽयमिति नि शङ्कनिर्भय' ॥ Kumbhal 242, V V P 412

२८ पद्मनगरजनस्थान-गोदावरी-विराजमानम्लेच्छोच्छेदितचिरकाल-धर्मसस्थापन —पद्मनगर may be a substitute of वसन्तपुर। (For वसन्तपुर see Kirtti 8,9, M K p 213)

२९. परम्पराक्रमार्जुन —a likely epithet of Kumbhā in some lost record

३०. पलायमान-अजीमखान-सकलगृहीतजयश्री —the name अजीमखान could not be identified with any historical person

३१ पाटलीरणधरणिधीरधनुर्धोंकारमुखरितत्रिभुवन (?)

३२ पितृवैरिसमुद्भूतरोषपोषणमहीपति-मत्तमातङ्गमस्तकाङ्कुश —cf. असमरामर-भूमीदारुण कुम्भकर्ण, करकलितकृपाणवैरिवृन्द निहत्य । चलितरुधिरपूरोत्तालकल्लोलिनीभि, शमयति पितृवैरोद्भूतरोषानलौघम् ॥ Kirtti 150 M K p 218 नितीपुरतनुव्यय जनकवैरमुर्वीतले, बिलेशयरिपुव्रज प्रचुरसगरस्थण्डिले । जुहाव भुजतेजसि ज्वलति कुम्भकर्णो विभुर्नवीनजनमेजय प्रबलमत्र नृत्रासिना ॥ Ekalinga Praśasti 49, V V p 420 cf M K pp 33,35 and 41-44, V, V p 218 220 and Ojha pp 594, 597 for an account of Kumbhā's vengeance against Chacha and Mera, the murderers of his father Mokal

and also for his historic battle with Mahmud Khilji of Malwa because of the latter's granting refuge to Mahpā Panwār, the assassins' ally and others

३३ पुष्पस्तम्भोद्भूलनोद्भूतादभुतधर्मः । (?)

३४ प्रथमप्रख्यात—तामराज—आमोदराज—रामराज—पद्मकजराज[1]—हाङ्गराज-तामराजेन्द्रप्रभृतिसकलमहीपालमौलिमाणिक्य-रचितसिंहासनादिसमस्त—प्रशस्तचिह्नाधिष्ठात् नरेश्वरः । For parallels of all these names see index no 3 in Pt II below

३५ प्रबन्धराजश्रीगीतगोविन्दनिर्माणपरितोषितराधामाधवः– cf अष्टाविंशतिरेतेऽत्र प्रबन्धाः कृष्ण (कुम्भ) भूभुजा । स्वोपज्ञगीतगोविन्दमिश्रसूडे प्रपञ्चिता ॥ S Rāj II 4 2 29, कुम्भकर्णसगीतगीतगोविन्दरूपकं । कर्तव्या चित्रिता भित्तिर्विचित्रा चित्र कर्मठं ॥ ibid IV 1 1 96, गीतगोविन्द is referred to as सूडप्रबन्ध—cf आलोड्याखिलभारतीविलसित सगीतराज व्यधात्, औद्धत्यावधिरञ्जसा समतनोत् सूडप्रबन्धाधिम् (प्रबन्धाधिपम्) Kirtti 157, M K p 219, reference to Kumbhā's composition of new Rāgas and Tālas in Jaideva's Gitagovinda —श्रीवासुदेवचरणाम्बुजभक्तिलग्न– , चेता महीपतिरसौ स्वरपाटतेनात् । धातूतनिन्यजयदेवकवीन्द्रगीत—, गोविन्दके व्यरचयत् किल नव्यरूपान ॥ Eka Māh Rājavamśavarnana 175, also cf दधौ गीतगोविन्दसज्ञप्रबन्धे स्फुरच्चित्तवृत्तिर्नृपः कुम्भकर्णः । विनिर्माय विश्वोपकाराय शास्त्र, रसोल्लाससगीतराजाभिधानम ॥ Ekalinga Praśasti 59, V V p 420 Thus Kumbhā is associated with Gitagovinda in three capacities viz as an author of a new Sūdaprabandha called Gitagovinda, as a composer of new Rāgas, Talas etc in Jaideva's Gitagovinda and as a commentator on the same (vide epithet no 61 below)

३६ बृहन्नट—cf विक्रमद्रुमकुरङ्गकेतनोऽप्येष बृहन्नटः ॥ Kirtti, 170, M K p 220

३७ बेदुर(?)भूपालराजकृतसस्थापन ।

३८ भारतीयरसदृष्टिभावदृष्टिभावितभावन –cf भारतीयरसभावदृष्टयः, प्रेमचातकपयोदवृष्टयः । श्रयन्ति यम् ॥ Kirtti 170 M K p 220

३९ भीष्मपुरजयानीतानेकराजकन्यारत्न—cf विगृह्य हम्मीरपुर शरोत्करैर्निगृह्य तस्मिन् रणवीरविक्रमम । पर्यग्रहीदम्बुजमञ्जुलोचना महीमहेन्द्रो नरपालकन्यकाः ॥ Kumbhal 250 M K p 210 The original 'Hammirapura' has perhaps been substituted by 'Bhismapura', 'Bhisma' being a Sanskrit parallel of 'Hammira'

1 Mentioned as पेडराज on p 2 v 12 *ante*

४०. मणिपुरदमनदर्शितशौर्य —cf. यत्न रत्नपुरप्रभञ्जनविधायाधाय धीमानतो । नाथ नाथमनेकराजनिकरान् कारागृहेऽयोवसत् ॥ Kumbhal 200, M K p 211 'Manipura' can be easily construed as a substitute for 'Ratnapura' (Ratanpur near Kotada)

४१ महदम्बमातृकापुरोद्धूलनधर्षितमहोरगपुर : — 'Yoginipura' (Jawar) and 'Nāgipura' (Nagaur), may be the correlates of 'Mātrkāpura' and 'Mahoragapura'

४२ महाराजाधिराजमहाराणाश्रीमृगाङ्कतामराजनन्दन —Tāmarāja' is the substitute of Mokal

४३ महिषमेरुजयार्जितविभव —'Mahisameru' appears here to be the substitute of 'Arbudameru'

४४ [श्री-] महिषाचलोपरिश्रीहरिशरणरचिताचलदुर्गं —cf नीलाभ्रलिहमर्बुदाचलमसौ प्रौढप्रतापात्तुमा,—नारोह्याखिलशानि (नु) कानसिबलेनाजावजेयोऽजयत् । निर्मायाचलदुर्गमस्य शिखरे तत्राकरोदालयं कुम्भस्वामिन उच्चशेखरशिखं प्रीत्यै रमाचक्रिणो । Kirtti 12, M K p 213 Achalgarh was built by Kumbhā on the top of 'Arbudācala' (Mt Abu), 'Mahisameru' can, therefore, conveniently be accepted as a substitute of 'Arbudācala'

४५ राजपुरीविध्वंसनचारुचापरचित —Rajnagar was the old name of Ahmedabad, the definite parallel of राजपुरी cannot be determined

४६ राजभुजबलभीम —cf आकुम्भकर्णभुजविक्रमभीमसेन० Kirtti 152, M K, p 219

४७ वसन्तसमयसमागतसमस्तसामन्त-सीमन्तिनीसीमन्तसिन्दूरपूरदूरोद्धूलनप्रकटित-प्रौढप्रताप —cf विचित्रचैत्रोत्सवसंगतारि-सामन्तसीमन्तवतीशिरःसु । सिन्दूरपूरानपसार्य दूरं सेनारजो यस्य पदं न्यधत्त ॥ Eka Māh Rājavamsavarnana 180

४८ वस्तिसोपान(?)कलहकलितकुन्तजनितकुन्दावदातकीर्तिधवलितदिगन्तर ।

४९ वाटिकाचल(?)ग्रहणजनितकीर्तिपूरपराजिताचलनायक । It is doubtful whether or not Barhmera (बाड़मेर) *can* be identified with '*Vātikācala*'

५० विविधविज्ञानविज्ञचमत्कारचातुरीधुरीणसकलसीमन्तिनी–धुरीणशिरोमणिरूपलावण्य-लज्जा-लक्ष्मीनिधानशृङ्गाररसरसीशलराज–कन्याप्रकरनिकुम्भराजवंशावतंस-महाराज्ञीश्रीकुंभवतीलखमादेवीहृदयाधिनाथ —cf note on epithet no 26 above

५१ वीणावादनप्रवीण —cf विपञ्चीं विन्यस्य स्वकरकमले कोमलमरं । स्वरैः स्वस्थानस्थैर्नखमुखनदत्तन्तुततिभि ॥ Eka Mah Rājavamśavarnana 81 and सकलकविनृपालीमौलिमाणिक्यरोचिर्मधुररणितवीणावाद्यवंशाद्यविन्दु । ibid 176

५२ यु(यु) सारसानमानमर्दनगृहीतराजलक्ष्मीगृहीतसकलभाण्डागारनिचय — the ıdentıty of युसारसान could not be established

५३ यूकोदर cf यूकोदर इव विचित्रता ॥ Kīrttı 170, M K p 220

५४ वेदिकागिरिनिर्दलनवारण—'Vedıkāgırı' may be a substitute of 'Hādāmındala' comprısed of ı plıteıu (पठार) which bears sımılarıty wıth 'Vedıkı' or platform For Kumbhā's vıctory over 'Hıdāmandala' or 'Hādāvıtı' see Kumbhal 264, M K p 211

५५ शशकगिरिलुण्ठनपटुतर—'Saśıkagırı' mıy be a Sanskrıtısed version of some Deśı name ıssocıated wıth 'Śaśaka' (rabbıt) just lıke Bhaınsāghātı, Ghorāghātı or Shyālāghātı (actually current names ın Mewar)

५६ शु(यु?)द्धोद्धतोद्धतपतिनिपातपटुतरवारिधार ।

५७ शुल्क(धवल?) पुरसमूलोन्मूलनप्राप्तजयश्री— 'Suklıpura' may be a synonym of 'Dhavılapurı' whıch mıy ın turn be the Sanskrıtısed version of Dhulevı (near Javar) where a famous temple of Rsıbhadeva ıs sıtuated

५८ श्रीकलाकल्याणकुशल । (?)

५९ श्रीकामेश्वरीचरणकिंकर—कामेश्वरी stands for कुम्भस्वामि०

६० श्रीकालसेन (कुम्भकर्ण)

६१ श्रीगीतगोविन्दटीकारचनवर्णितसाङ्गशृङ्गार—cf येनाकारि मुरारिसगतिरस प्रस्यन्दिनी नन्दिनी । वृत्तिर्व्याकृतिचातुरीभिरतुला श्रीगीतगोविन्दके ॥ Kırttı 158, M K p 219

६२ श्रीजगदीश्वरीवनदेवनिजगण—वनदेव ıs a *substıtute for* कुम्भस्वामि० (vıde ıtem no 11 ın ındex no 3 ın Pt II below)

६३ श्रीत्र्यम्बकेश्वरसन्निधिनिर्मितकीर्त्तिस्तम्भोन्नतजयस्तम्भ । त्र्यम्बकेश्वर seems to be a substıtute of समिद्धेश्वर० The temple of 'Samı ddheśvara' ıs sıtuated ın the close vıcınıty of the 'Kırttıs tambha' (Tower of Fame or Vıctory) "Thıs temple was orıgınally buılt by Raja Bhoja, the famous Paramara Kıng of Dhır, and was called Trıbhuvan Naraın Temple after Bhoja's surname Trıbhuvan Naraın Mokal rebuılt thıs temple" (M K p 27)

There ıs another tower on the Chıttorgarh cılled 'Jaya

stambha' (also called 'Kirttistambha' by some) which is a Jain monument The word 'Jayastambha' in this epithet does not seem to have any relation with this tower, it seems simply to stand for the figurative 'Tower of Victory' of Kumbhā That the famous 'Kirttistambha' was built by Mahārānā Kumbhā needs no external evidence

६४ श्रीपुरग्रहणसर्वधितयशोभर—there is a town called Srinagar near Ajmer Nothing can be said definitely about the identity of 'Srīpura'

६५ श्रीब्रह्मगिरिसन्निधिकृतयुगधर्मानुवर्तिब्रह्मवृन्दाधिष्ठितानेकयज्ञाद्यखिलसुकृतकृतसश्लोक—cf Ojha, 'Rajaputane ka Itihasa" p 341, 342 for Kumbhā's patronage of the institution of 'Yajña'

६६ श्रीमहाराजाधिराजश्रीकालसेन (०कुम्भकर्ण) ।

६७ श्रीवनदेवस्वामिप्रसादरचनापरमेश्वर—वनदेव० is a substitute of कुम्भस्वामि० ।

६८ सकलभूवलयैकवीर—cf विभ्राजते सकलभूवलयैकवीर । (Kumbhal 239, V V P 411)

६९ सकलकविराजचक्रचूडामणि—cf सकलकविनृपालीमौलिमाणिक्यरोचि ॥ Kirtti 160, M K p 119

७० सकलराजवाग्गेयकारतोडरमल्ल—for 'Todaramalla see epithet no 6 in index no 1 above

७१ सततारावितधर्म—cf सतताधिगतधर्मशासन । Kirtti 170 M K p 220

७२ सततपराभूतसमागतसूर्यवंशीन्द्रसेनराजराज्यसंस्थापनदृढाङ्गीकार । The reference to सूर्यवंश and इन्द्रसेन is very confusing There is no such name as इन्द्रसेन in the genealogy of सूर्यवंश Kālasena has been posed here as the benefactor of सूर्यवंश

७३ सबलराजसन्मूलनाचार्य—cf नरेश्वरो धृष्टतमोऽतिदृप्तमहीभृदुन्मूलनमूलहेतु ॥ Kirtti 149, M K p 218

७४ सवदाम्पत्याकादिगोदाविमुक्तिसमस्तामुक्तिप्रवितीर्णमुक्तिमुक्ताकलाप—cf गयाकाशीप्रयागादिविमुक्ति प्रतिवत्सरम् । न स्तुति कुम्भभूभर्तुः कुलाचारो यतोऽस्य स ॥ Eka Mah Rājavamśavarnana 167, and in the exploits of Lākhā—श्रीनागपाशान् सकलानपास्यत, यस्त्रिस्थलीमोचनतः शकेभ्यः । तुलादिदानातिभरो व्यतारी, स्लक्षादयभूपो निहतप्रतीपः ॥ Kumbhal 207, M K p 209

७५. संयमनीरदुर्गोद्धरणोद्धृतसकलमण्डलाधीश्वरः—संगमनीर may be a Sanskritised version of Sanganer; but Kumbhā's association with Sanganer is not recorded anywhere.

७६. संज्ञापुरोपार्जितरत्नः (?)

७७. संस्कृतभाषामहाराष्ट्रतैलिङ्गकर्णाटकभाषाचतुष्टयरचितनाटकराजचतुष्टयः—cf. श्रीकर्णाटकमेवपाटसुमहाराष्ट्रादिके योवय—, द्वाणीगुम्फमयं चतुष्टयमयं सन्नाटकानां व्यधात् ॥ Kīrtti. 158, M. K. p. 219.

७८. सप्ततिसहस्रगुर्जराम्भोधिमायमन्यमहीधरः। The victories of Kumbhā over the Sultan of Gujarat are well-known.

७९. सप्तविंशतिसहस्रमहाराष्ट्र (?) धराविधूननप्रबलप्रभञ्जनः (?)

८०. सुवर्णगिरिखण्डनावनिवज्रहस्तः—सुवर्णगिरि may be identified with 'Sonagiri' of Jalaur (Jabalipur).

८१. सुशारीरशाली—मधुकरकुललीलाहारिशारीरशाली। Kīrtti. 160, M. K. p. 219.

८२. स्यानवलयितानेकदरीपरिसरपरित्रासितमनोरवीरः— cf. ज्वालावलीवलयितां ह्यतनोद् यवालीं, मन्नीरवीरमुदवीवहृदेय नीरम्। Kumbhal. 254, M. K. p. 210.

८३. हिन्दूकराजगजपतिः—आकुम्भकर्णभुजविक्रमभीमसेन, हिन्दूकराजगजनायक मुञ्च मुञ्च। इत्थं रणेषु व्यलपन् परवीरधुर्या यस्योरुबाणनिकराहतिभीतचित्ताः॥ Kīrtti; M. K. p. 219 and प्रबलपराक्रमाक्रान्तढिल्लीमण्डलगूर्जरत्रा(ण)सुरदत्तातपत्रप्रथितहिन्दुसुरत्राणबिरुदस्य...... । Ranpur Chaumukha Temple Inscription, p. 207.

It is obvious from the above index that some of the epithets of Kālasena are associated with such names of places as are not available in any of Kumbhakarna's inscriptions or in any other authentic source, although an attempt has been made above to find out probable parallels in such cases also. On the other hand, there are many such names associated with Kumbhakarna in his inscriptions as are not found in the epithets given in the colophons of S. Raj. It is most probable that the names found in inscriptions were purposely replaced in Kālasena MSS. *in order to mutilate the identity of the real author.* Both these categories of names are indexed in No. 3 below as (i) and (ii) respectively.

3(i) *Index of names of places (with probable parallels) found in Kālasena epithets but not in Kumbhakarna Inscriptions or other records* ·

अगस्तिपुर (कुम्भलगढ़ or कुम्भपुर?)
अञ्जनाद्रि (अर्बुदाद्रि)
आमर्दकगिरि (आम्रदाद्रि Amber?)
कल्याणपुर (?)
कामगिरि or कामेश्वरीगिरि (कुम्भगिरि)
कुकुम्पुर (?)
कुन्तीपुर (मादडी, राणकपुर?)
कुरंगगिरि (सारङ्गपुर?)
गोदावरी (?)
तारापुर (?)
त्रिसन्ध्यक्षेत्र (मेदपाट)
पद्मनगर (वसन्तपुर?)
ब्रह्मशैल (चित्रकूट)
भीष्मपुर (हम्मीरपुर)
मणिपुर (रत्नपुर)
मदनपुर (?)
महदम्बमातृकापुर (योगिनीपुर?)
महिषमेरु (कुम्भलमेरु)
महिषाचल (कुम्भलगढ़)
महोरगपुर (नागपुर?)
राजपुरी (?)
वस्तिसोपान (?)
वाटिकाचल (?)
वेदिकागिरि (हाडावती ?)
शशकगिरि (?)
शुक्लपुर (धवलपुर, धूलिया?)
श्रीपुर (श्रीनगर ?)
सगमती(नी)रदुर्ग (सागानेर ?)
सज्ञापुर (?)
सुवर्णगिरि (सोनगिरि?)

3 (ii) *Index of names of places associated with Kumbhakarna but not found in the colophons of S Raj*

आम्रदाद्रि (आम्बेर) Kumbhal 262, M K p 211
कासिली Kirttı 24, M K p 214
कोटडा Kumbhal 262, M K p 211
खण्डेल Kirttı 25, M K p 214
खाट्टू Ranpur Temple Inscription, M K p 206
गगराटगिरिदुर्ग (eastern border of Kota) Kumbhal 259, M K p 210
गागरण (गागरौण) Ranpur Temple Inscription, M K p 206
गोकर्णगिरि Kirttı 11, M K p 213
चम्पवती Kumbhal 258, M K. P 210
चाटसू Ranpur Temple Inscription, M K p 206
जनकाचल Kumbhal 256 258, M K p 210
जाजपुर Ekalinga Praśasti 43, M K p 224
जान(?) Ranpur Temple Inscription, M K p. 206
जोगादुर्ग Ekalinga Praśasti 35, M K, p 224
डिण्डुआणलवणाकर (Didawana salt lake) Kirttı 6, M K. p 213
तोडामण्डल Eka Mah 157

APPENDIX IV (PT. II)—TEXT

The epithets of the author found in the text do not generally refer to such specific names of persons or places as may reveal the identity of the author. In all such cases the epithets have remained completely unmodified in the Kālasena MSS. Index No. 1. below is a compilation of such epithets. This index has been further subdivided into five sections which are comprised of the cipthets pertaining to :—(i) the religious leanings of the author, (ii) his attainments in Saṅgīta and allied arts, (iii) his prowess as a ruler, (iv) general references to him as a ruler

and (v) miscellaneous references covering various traits of the author's personality

The specific names of the author himself and epithets directly associated with them, as found in Kālasena MSS have been indexed in No 2 below, with parallels from Kumbhakarna MSS within brackets As the basic MS of our text is associated with Kālasena and as the readings of Kumbhakarna MSS are not available in a major portion of the text of Vol I, there is justification for indexing the names of Kālasena with parallels from the original version of Kumbhakarna

Names of persons and places associated with the author, occurring in the text have been indexed in No 3 below with parallels from Kumbha MSS Here too some of the parallels have had to be provided by the Editor on the basis of the evidence indicated in respective notes as the corresponding text of the relevant portions is not available in Kumbha MSS The text of Vol II of S Raj has also been used in these indices The references of the present volume relate to page numbers and those of Vol II are given chapterwise and sectionwise i e according to Kośa, Ullāsa and Pariksana

1 *Index of the Author's epithets (common to Kalasena and Kumbhakarna) found in the text*

This index is based on MS 'A' which is associated with Kālasena

(i) *Epithets pertaining to the author s religious leanings*

In this section of the Index there is only one change brought about in Kalasena MSS viz the substitution of Kāmākṣā for Kumbhasvāmin and that has been duly noted below

आर्याकिङ्कर	४९	कामाक्षाचरणारविन्द- (कुम्भस्वामिपवारविन्द) मधुप[2]	८५
इभास्यसेवी	४५३	चक्रपाणिपदानुग (वाद्य० तत० मत्तकोकिला०)	
कामाक्षा (कुम्भस्वामि) चरणानुग (पदानुग)[1]	८४, ९१		

[1] [2] cf the reading of MS K रस० रसलक्षण० रसस्वरूपनिरूपण० 49 कुम्भस्वामिपदारविन्दमुदित for कामाक्षाचरणारविन्दमुदित of MS A

(ii) *Epithets pertaining to the Author's attainments in Saṅgīta and allied arts.*

(v) *Miscellaneous epithets covering various traits of the author's personality*

(IV) *General epithets describing the Author as a ruler.*

(v) *Miscellaneous epithets covering various traits of the author's personality.*

2 *Index of the Author's names and the epithets directly associated with them according to Kālasena MSS. with parallels from Kumbhakarṇa MSS*

---

[1] No parallel is available as the text of Kumbha.Mss is missing in relevant portions The original readings might have varied according to the requirement of the metre concerned The following parallels may be reconstructed p. 5 श्रीमत्कालुजिभूपति (श्रीकुम्भेन्द्रधरापति) p. 6 श्रीमत्कालुजिभूभुजा (श्रीकुम्भेन्द्रधराभुजा, ० रसाभुजा), p 8 कालुजिधरावागीश० (कुम्भजगतीवागीश०) pp 54, 96 and 242 कालुजिभूपति० (कुम्भधरापति०)

[2] Vide Poona Ms for the first two references.

[3] Cf Index No 3 below

[4] Although the relevant portions of Kumbha. MSS pertaining to epithets numbered as 7—10 above are missing, the correspondence between ब्रह्मशैल and चित्रकूट is beyond doubt (cf. Index No 3 below).

[5] The parallels may be reconstructed in accordance with respective metres as follows.
p. 33 श्रीकालजिद्भूभृता-(श्रीकुम्भभूमीभृता) p. 87 and 326. कालजिद्भूपः (कुम्भभूपति.) p 163 कालजिद्भूप (कुम्भपार्थिव) p. 430 कालजित् (कुम्भभृत्)

[6] cf. श्रीमेदपाटवसुधोद्धरणैकधीरः । Kumbhal. 239. Viravinoda p. 415

[7] Vide Poona MS [8], [9] cf Index No. 3 below.

3. *Index of the names of persons and places associated with the Author in Kālasena MSS. with parallels from Kumbha. MSS. and other sources.*

१. अञ्जनगिरिः—नृत्य० करण० शुद्धकरण० (अर्बुदशिखरः) Vide MS. I.

२. आमोदः—p. 2, v. 8. (हम्मीरः) Vide the geneaolgical order given in the introductory verses (5-14) of R. P. Hammīra is the first to be mentioned therein after Vāṣpa (the intervening rulers having been omitted.)

३. कामगिरिः—वाद्य० घन० तालादि० (कुम्भगिरिः for कुम्भलमेरुः ?)
„ नृत्य० करण० शुद्धकरण० (कुम्भलमेरुः) Vide MS. I

४. कामाक्षा रस० रसलक्षण० रसलक्षण० (कुम्भस्वामि०) Vide MS. K.
„ „ संचारि० भावावस्थान० („) „ „ „

५. कामेश्वरी—नृत्य० चारिका० मण्डल० (एकलिंगः) Vide MS. I
„ p. 58 v. 37 (कुम्भेशितुः)[1]

६. तामराजः—p. 3, v. 17. (मोकलेन्द्रः)

७. दाक्षिणात्यनरपाः p. 14, v. 37 (मालवीयमरुपाः) Vide Poona MS.

८. महिपमेरुः नृत्य० करण० शुद्धकरण० (चित्रकूटः) Vide MS. I

९. महिपाद्रिः p. 14, v.37 (अजयमेरुः) Vide Poona MS.

१०. मातृपुरः p. 56, v. 27 (?)

११. वनदेवः p 60, v, 55 (कुम्भस्वामि०)

१२. वाटिकागिरिः p 550, v. 381 ?

१३. वेद्याचलः p 62, v. 67 ?

१४. व्याघ्रचामीकरवंशसिन्धुः p 2, v. 6 (बैजवापायनवंशसिन्धुः) cf. अस्ति स्वस्तिगृहं समस्तजगतां श्रीबीजवापायनाद् ब्रह्मर्षेरुदयाचलादिव रविर्जातो निधिस्तेजसाम् (साम्) ॥१॥ (Closing verses of 'Caṇḍīśatakavṛtti' by Kumbhā reproduced in the 'Kumbhā-Viśeṣāṅka' of R. B., Vol. VIII Nos. 1,2 p. 110).

Bījavāpi' is an 'Ātreya Gotrakāra' (Matsyapurāṇa 107. 7) and the association of the Rāṇas of Mewar with this Gotra viz. Baijavāpa is well-known. (cf. G. H. Ojha 'Rājapūtāne Kā Itihāsa p. 528).

---

[1] This reading has been suggested here in accordance with the meter.

१५ व्याघ्रनृपान्वय· p 516, v 211 (वाप्पनृपान्वय or बैजवापान्वय·) 'Vāspa' or 'Vāspa' is a version of 'Bappā' or 'Bāppā'—the distortions of the sanskrit word 'Vāpa' meaning father 'Bappā Rāvala' is popularly known as an important founder of the Rana dynesty of Mewar There is difference of opinion among scholars regarding his identity The genealogical account of the introductory verses of R P (5 14) opens with 'Vāspa' who is described as a 'Dvijapungava'[1]

१६ व्याघ्रान्वय (वाद्य० अवनद्ध० पटहादि०) वप्पान्वय·

१७ श्रीतामराज·[2] p 2, v 7 and श्रीताम· on p 57, v 29 (श्रीवाप्पराज, श्रीवाप्प·)

१८ श्रीपेडराज· p 2, v 12 (श्रीलक्षराज, known as Lākhā)

१९ श्रीब्रह्मशैल· p 2, v 11, p 3, v 23, p 53, v 4, p 621, v 131 (श्रीचित्रकूट·) Vide MS C for the last reference

२० श्रीराम· p 2 v 10 (श्रीक्षेत्र known as Kheta)

२१ श्रीवत्सदेव·[3] p 2, v 6 (श्रीएकलिंग· the Deity of the Mewar Dynasty)

२२ श्रीशुक्लपुर· (?) p 54, v 8

२३ श्रीह्लाङ्गराज·[4] p 2, v 13 (श्रीलक्षराज· known as Lākhā)

२४ स्यानपुर· p 56, v 27 (?)

---

1 cf Ojha p 404—420, M K p 156 177, 182, Vīravinoda p 250 and 'First and Third Slabs of Kumbhalgarh Inscription' by A K Vyas in Epigraphia Indica Vol XXIV 1937, 38

2 The name तामराज has been repeated in Kālasena MSS, it is identified with the founder of the 'Vyaghra Vamśa in no 14 above and with the father of Kālasena in no 6 above Accordingly, no 14 has been identified with वाप्प and no 6 with मोकलेन्द्र

3 The reading of Ms 'A' looks like वत्सदेव·

4 लक्षराज has been identified both with no 18 and 23 above as the exploits described in the context of both these names are historically associated with Lākhā.

WORD INDEX

विशिष्ट–पदानुक्रमणी

This index contains all important words found in the text except the following :—

(i) Author's epithets and proper names or other words connected with his lineage and achievements found in the text and colophons. These have been compiled in Appendix IV

(ii) Names of authors or works cited, which have been indexed in Appendix III.

(iii) All illustrative portions e.g., musical notation, verbal structure of Gītas etc.

(iv) Symbolic numeral indications such as : इन्दु० युग० वह्नि० वसु० etc.

Note · Figures indicate page numbers Wherever a word is found in more than two consecutive pages only the first and the last page numbers of the group are mentioned with a hyphen in-between. The differences in readings or suggestions for modification of readings have been given in square brackets [ ] and the context of words has been indicated in round brackets ( )

आ

इ

ई

ऊ

ऋ

ख

घ

ध

प

फ

व

भ

र

व

स

Corrigenda

A. TEXT

The figures under col. 2 relate to verse numbers, where no other indication is given.

Page No.	*Verse or Line No.*	*Incorrect*	*Correct*
९	१३	०वङ्गात(त्त)वनुरपि	०पङ्गातव(दत)नुरपि
९	१५	रूपवेद	(चोपवेद)
१०	२८	आसावितादि०	आसारितादि०
१२	४	गोलमनोहरात्	गीतिमनोहरात्
१३	२७	०भणितिरूपाङ्गरनां	०भणितिषपाङ्गानां
१६	९	प्रसिद्धसाध्य०	(स)सिद्धसाध्य०
१७	२४	दिग्यपागस्ति(स्त्य)०	दिग्पयागस्ति०
२१	७	स्वरानामभिधा	स्वराणामभिधा
२२	१६	तद्वियोगजः	तद्द्वियोगजः
२५	५६	वस्तुनिबद्धं	वस्तु निबद्धं
"	५७	द्रुतोलघुगुरुप्लुताः	द्रुतो लघुगुरुप्लुताः
२८	१२	(कंश्चित्)	(किञ्चित्)
३०	४	षाडुवोडुव०	षाडवौडुव०
३१	१०	रूपकेन(ण)	रूपके न
३३	३४	ओन्ता	ओता
३४	३७	वर्मनोल्लङ्घयेल्	वर्त्म नोल्लङ्घयेत्
३६	१	चंवोक्तानि छन्दांसि	चंवोक्तुतिश्छन्दांसि
३७	११	चित्रपदाभ भगा	चित्रपदा भभगा
"	२०	अनुष्टुबसना वाद्यात्	अनुष्टुप् न सनावाद्यात्
"	२१	पथ्यावक्रं	पथ्यावक्त्रं
"	२१	तुर्या दो जे	तुर्यदोजे
४२	१	आर्या(ऽ)संख्यो०	आर्यासंख्यो०
४३	१४	स्यादुद्गीतिः	स्यादुद्गीतिः
४४	२९	वस्तुरडा (?)	वस्तु रड्डा
"	३०	०वदनमोजेओन्लौ	०वदनमोजे ओन्लौ
४५	४०	यत्ता(त्ता)	य(ध)त्ता
"	४२	सप्तकले घतो	सप्तकले पादे घतौ

Page No.	Verse or Line No.	Incorrect	Correct
४६	५०	वस्तुकार्यसमादयः	वस्तुकार्धसमादयः
,,	५१	ओं(?)जे	ओजे
४७	१५	०मुखवासः	(सुखावासः)
,,	५३	गान्धिकाः	(गान्तिका)
४८	५७	पद्वडी	पद्धडी
५२	२	अतस्तानि(?)	अतस्तानि
,,	५	संशयोत्थानुवर्तनम्	संशयोऽर्थानुवर्तनम्
,,	६	श्रद्धा	(पृच्छा)
५४	८	येनानर्गल०	ये नानार्गल०
,,	१०	या सुलभानसुरेशान्	या सुलभा न सुरेशान्
५४	१२	०भिन्दित्	०भिन्दन्
५५	१९	यवनानीताः	यवना नीताः
५९	४५	सः किलेति	स किलेति
,,	४९	लक्ष्यामो	त्यक्ष्यामो
६०	५५	वनवेवमुखालेखाः	वनदेवमुखा लेखाः
८१	११७	(उपलम्य)	(उपलब्धा)
,,	११८	कि प्रमाणश्च	किंप्रमाणाश्च
,,	१२०	सर्वतोपलम्यन्ते	सर्वथोपलभ्यन्ते
८२	१२५	नानास्थाना निवृत्तयः	नानास्थानानि वृत्तयः
,,	१३३	ध्वनिसङ्घस्य	ध्वनिसङ्घस्य
८३	१३७	गोशब्दप्रतिपत्तिवत्	गोशब्द (।?)प्रतिपत्तिवत्
८५	१६४	०स्तास्वतोऽपोह	०स्तास्त्वतोऽपोह
,,	,,	विद्वान्	विद्वन्
,,	१६९	भेवात्	भेवाद्
८८	१९९	०च्युतभेवतः	च्युतविभेदतः
९०	२१७	तद्वत्	तद्वद्
९१	Footnote ६	A. संवादो	B. संवादे
९२	२४८	ह्यन्तरत्वे	ह्यन्तरत्वे
,,	२४९	विहृतेनान्यता	विहृते मान्यता
९३	Footnote ३	R.S.	S. R.
९५	२७५	विहृतेनान्यथा०	विहृते मान्यथा०
९६	२९६	पञ्जरस्यापि	(मध्यस्यापि)
९८	३१६	मध्याह्नो	मध्याह्नौ
१०४	Line 11	०प्रामेरद्वयोपेता	०प्रामेनद्वयोपेता
११७	Line 11	०भेदावमा	०भेदक्रमा

CORRIGENDA

Page No.	Verse or Line No.	Incorrect	Correct
१२३	३३५	०चतुर्ष्यांशः	०चतुर्यांशः
,,	३३८	इममाद्रियते	(इमं नाद्रियते ?)
१२६	३७९	ह्येतदुत्तरम्	ह्येतदुत्तरं
१२८	४०३	क्रमसंज्ञा सुवक्ष्यते	क्रमसंज्ञासु वक्ष्यते
१३०	४२१	यतस्तल्लक्ष्मशुद्धत्वे	यतस्तल्लक्ष्म शुद्धत्वे
१३१	४३६	द्विश्रुतिर्द्वौ (यौ?)	द्विश्रुतिर्द्वौ (र्यौ)
१३२	४४५	०क्रमवैलोम्याः	(०क्रमवैलोम्यात्)
१३४	Line 5	(चोवयः)	(उवयः)
१३८	४५०	नाद्यैः	न्याद्यैः
१४१	४७७	मुनितां	मुनीनां
,,	४८२	०माहृतैः	०मादृतैः
१४३	४९८	षट्पद्स्वराविकाः	षट् षड्स्वराविकाः
,,	५०४	अपूर्णेऽष्वपि	अपूर्णेष्वपि
,,	५०५	पृथक् द्विधा	पृथग् द्विधा
,,	Footnote १	A. adds विसर्ग	A. omits विसर्ग
,,	,, ४	A. omits विसर्ग	A. adds विसर्ग
,,	,, ५	A. omits विसर्ग	A. adds विसर्ग
१४५	५२०	तानौ चोत्तरमन्द्रायाः	(तानाश्चोत्तरमन्द्रायाः)
१५५	Footnote ३	शुद्धा सकाकली	शुद्धः सकाकली
१६०	५९८	यथाविधिः	यथाविधि
१६१	१	पृथवीभुजा	पृथिवीभुजा
,,	९	भावः(?)प्राधान्यतः	(भावप्राधान्यतः)
१६३	२९	साधारणेन	साधारणे न
,,	३२	सूत्रयोरत्र	भूत्तयोरत्र
,,	Footnote १	B. भूत्त०	A. सूत्र०
१६५	५४	पृथवीभुजा	पृथिवीभुजा
,,	Footnote १	B. पृथिवीभुजा	A. पृथवीभुजा
१६६	७३	जनश्रुतिकतायां	जनकश्रुतितायां
१६७	८०	श्रीमान् मातृगुप्त०	श्रीमन्मातृगुप्त०
१६९	Footnote ४	आदिमध्यानवसानेषु	आदिमध्यावसानेषु
१७१	४५	पवारोहे ०स्ततोवितः	पदारोहे ०स्तदोवितः
१७३	६७	ललित-स्वरः	(ललितस्ततः)
१७६	९८	प्रोच्यते ।	add (बुधैः)
१७८	११५	०ऽप्युपलोवितः	०ऽप्युपलोलितः

Page No.	Verse or Line No.	Incorrect	Correct
१८०	१३५	करुणाभिधे	करणाभिधे
१८१	१४३	चत्सादि०	चेत्सादि०
,,	१५३	प्रवृत्ताख्ये च गाढे	प्रवृत्ताख्ये (ऽ) वगाढे
१८३	१०	पृथवीभुजा	पृथिवीभुजा
,,	Footnote ८	B. पृथिवीभुजा	A. पृथवीभुजा
१८४	२१	तारे प्लावन०	तारे (च) प्लावन०
१८५	२८	त्रयानां	त्रयाणां
,,	३३	विकृताभेदा	विकृता भेदा
१८९	७९	एकविंशतिधोदिता	एकविंशतिधोदितः
१९८	१६९	पूर्णत्वेऽल्पतयास्पर्शो०	पूर्णत्वेऽल्पतया स्पर्शो०
२०३	१९४	षड्जसाधारणस्तदा	षड्जसाधारणं तदा
२१९	Footnote[५]		This footnote pertains to the 'Prastāra-gīta' on p. 220.
२२४	३०६	हास्यश्रृङ्कार०	हास्यश्रृङ्गार०
२३१	Footnote ३ Line ४	०भोगभासुशुभ०	०भोगभासुरशुभ०
२४२	४१६	सुललितपदसामतुल्यं	सुललितपदसाम (गान) तुल्यं
२६०	५०३	मूर्च्छनादेशतोच्यते	मूर्च्छनादेस्तदोच्यते
२७५	Footnote[७]	A पुनरुक्तिता	B. पुनरुक्तितः
२८५	Kalā ६	नतसकलभुवन	सितकमलवदन
३०१	३१७	काकलिकलितः	काकलीकलितः
३१२	४१३	वासरस्यान्ति०	वासरस्यान्त०
३३४	५४८	सप्राप्तसभवः	संप्राप्तसंभव.
३३७	५६६	नीपञ्चकेण	नीपञ्चकेन
३६५	७८८	(मध्य) ग्रामसश्रया	मध्यमग्रामसंश्रया
३९०	Line १९	दिभाषा	विभाषा
३९२	१०१९	मगङ्गस्य	मतङ्गस्य
४०३	२	उद्दिश्यन्ते (च)	उद्दिश्यन्ते
४०४	१३	मधुरध्वनिश्च	मधुरी ध्वनिश्च
,,	Footnote[१]	A. मधुरी	B मधुर०
,,	२१	मध्यन्यकृती	मध्यन्यकृती
४०८	५४	साम्यः	साम्यं
४१३	९६	पञ्चमांशग्रहन्यासो	पञ्चमांशग्रहन्यासा

CORRIGENDA

Page No	Verse or Line No	Incorrect	Correct
४१४	१०७	षड्जवाहन	(खड्गवाहन·)
४२०	१५७	षड्जभूयिष्ठो	षड्जभूयिष्ठ
४२१	१६७	नियुज्यते	विनियुज्यते
४२३	२	कोलाहलाद्यं०	कोहलाद्यं०
४२७	३५	निगदति	निगदति(ते)
४२९	५१	तुल्यवरा	तुल्यरवा
४४१	५	श्लक्ष्मभाषी	श्लक्ष्णभाषी
४४२	७	गुणौघैर्वरमिह	गुणौघैर्वर इह
४४३	१५	रञ्जयत्पार्श्वतोऽन्यो	(रञ्जयत्यार्श्वतोऽन्यो)
"	१७	गायिन्यो	गायन्यो
"	"	।। इति गायिन्य ।।	।। इति गायन्य· ।।
४४४	२३	गायन्य (न)	गायन्य·
"	२४	वह्निं	वह्नौ
४४५	४०	हृद्यत्कण्ठकर	हृद्यकण्ठकर
४४७	Footnote[1]	s R	S R
"	२	ततद्भेदभिधा०	ततद्भेदविधा०
"	३	पुरुषनीरस०	परुषनीरस०
४४८	१३	स्निग्धकोमलशब्द·	स्निग्धकोमल( )शब्द·
"	"	कश्चिद्गानमधुर०	कश्चिद्घनमधुर०
"	१४	घनमधुरमृदुस्थितित्रये	घनमधुरमृदु स्थितित्रये
४५०	४२	न छिन्न·	न(च) छिन्न·
४५३	३	प्रकीर्त्तिता	(कीर्त्तिताश्च)
४५४	१४	स्थायवेगवियुतौ	स्थायवागवियुतौ
४५६	११	रागछायाविचक्षणं	रागच्छायाविचक्षणं
"	१५	यत्र	येऽत्र
"	"	छाया	स्थाया
"	२०	हृया	हृद्या
४६०	५२	पश्चायुतिकरण	पश्चाद्युतिकरण
"	६१	इति कर्कश·	इति कोमल·
४६१	६२	वहेर्वलौ	वहे वलौ
"	"	एषा	एषु
४६२	७६	स्थायवर्णग·	स्थायिवर्णग·
४६४	९५	षष्टानादववायात·	षष्टानादववायत·
४६५	१११	शब्दछाययो·	शब्दच्छाययो·
४६८	१४७	(तत्)	(तद्युग्मं)

Page No.	Verse or Line No.	Incorrect	Correct
४६८	१५२	वरगायिनिकैका	वरगायनिकैका
४६९	१५५	स्थितित्रयो०	स्थितित्रये०
४६९	१६०	सारङ्ग्यालापिनी	सारङ्ग्यालपिनी०
४७१	७	तत्रौचितिर्भवेत्	(तत्रौचिती भवेत्)
४७२	१४	तत्र	यत्र
४७३	३०	वानुवादीविदार्यो०	वानुवादी विदार्यो ०
४७४	३७	०समग्रहे घन्यतमो	०समग्रहेष्वन्यतमो०
,,	४१	स्यायादिभिर्वर्णैः	स्याय्यादिर्वर्णैः
४७५	६०	पञ्चया (शो)	पञ्चया
४७६	७२	प्रसूपते	प्रस्तूपते
४९४	१०८	हितेन	हि तेन
५०८	१५१	षडङ्गगं	षडङ्गं
,,	१५६	संचरणाह्वयम्	संहरणाह्वयम्
,,	Footnote[1]	S. R. 117	S. R. 5. 117
५१०	१७५	युक्प्रवृत्ते	युक्प्रवृत्ते (च)
,,	१७६	युग्मस्यन्तस्थितं	युग्मस्यान्तस्थितं
,,	१८४	द्विकलेयं	द्विकलेऽयं
५११	१९०	०मेककान्यन्तिमं	०मेककं त्वन्तिमं
५१३	२००	०रहितः	०रहितः (तं)
,,	,,	कैश्चिदेष चिकीर्षितः	कैश्चिदेतच्चिकीर्षितम्
५१६	२१७	कनिष्ठासरितोदिताः	कनिष्ठासारितोदिताः
५३३	२४९	पादोपपात(व)	पादोपपात
,,	२५०	०रन्यतरवद्वचो	०रन्यतरद्वचो
५३६	Line ३	त्रुटिकम्	त्रुटितम्
,,	२७९	त्रयमार्गानुसारतः	(त्रिमार्गस्यानुसारतः)
,,	Footnote[2]	172-75 above	272-75 above
५३७	२८८	कृतीवरेण्यः	कृती वरेण्यः
५४५	३३४	ससुमुख्यामुदाहृतः	स सुमुख्यामुदाहृतः
,,	३३८	कनिष्ठासरिते	कनिष्ठासारिते
५४६	३४१	सद्वात्रिच्छतं	सद्वात्रिंशाच्छतं
५५०	३७०	प्रस्तारादीनि	प्रस्तायादीनि
,,	३७७	निधनं	(आभोगः)
,,	३८१	चतुर्दशः	चतुर्दश
५५३	३२	स्तय(:)सुर्यप्रकाशादय	स्तयसुर्यप्रकाशादय

Page No	Verse or Line No	Incorrect	Correct
५५४	४१	विजयश्च यदन्तिका	विजयश्चैव दन्तिका
५५५	४८	घामिघाम्	घाभिघाम्
,,	५५	वर्णस्य	वर्ण्यस्य
,,	५६	मण्ठद्वितीयिक काल०	मन्ठद्वितीयकङ्काल०
५५६	Footnote²	मघवच्चेति	मघवा चेति
५५७	७३	समाना	समान॰
५६४	१६१	सम्यगीक्षते	सम्यगीक्ष्यते
,,	१६२	(मात्रैला)	(वर्णैला)
,,	१६६	इति ॰मात्रैला॰	इति॰ (वर्णैला)
,,	१६९	रञ्जिनी	रञ्जनी
५६५	१८२	शेषैर्लक्ष्मणि	शेषे लक्ष्मणि
५७४	२९०	वैरीपत्तन०	वैरिपत्तन०
५८२	३८२	वर्णयत्य(ा)पि	वर्णयत्य(ा)पि(स्य॰)
५८३	३८९	पृथवीभर्त्रा	पृथिवीभर्त्रा
,,	३९०	नट्टाकेदार॰	नट्टा केदार॰
५८४	४००	पटास्तेनाश्च	पाटास्तेनाश्च
५८६	४३०	कमलाचार०	कमलश्चार०
५८८	४५०	यदीक्षते	यदीक्ष्यते
५९३	८	सप्तविंशति०	सप्तविंशति०
५९५	३०	षड्भिरङ्कै०	षड्भिरङ्गै०
५९७	५५	०गन्ध	०गद्य
६०३	१११	हयतीलेन	हयलीलेन
६०४	१२८	पञ्च चागुरु०	पञ्च चा गुरु०
६०५	१३५	प्रन्वथा ( )	प्रबन्धा ( )
६०७	१६१	प्रभु पर्युपासते	प्रभु (म) पर्युपासते
६१२	३५	चरणान्युच्यन्ते	चरणा उच्यन्ते
६१५	६९	रागस्तालाभ्यां	रागतालाभ्यां
६१६	७५	०शास्त्रविशारवं॰	०शास्त्रविशारदं॰
,,	७८	स्यादपूर्णत्वपूत्तित॰	स्यादपूर्णा त्वपूत्तित॰
,,	८२	जयमङ्कुलतालेन	जयमङ्गलतालेन
६१९	Footnote २	S R 361-73	S R 4 361-73
६२०	११९	०विकृष्ट०	०विष्ट(कृ)ष्ट०

B. ERRORS IN VERSE NUMBERS

Page No.	Śloka No. *as printed*	Correct No.	Page No.	Śloka No. *as printed*	Correct No.
४३	१८	१९	३३९	५७०	५८०
४९	४४	६४	३६३	६६९	७६९
५२	६०	१०	३६८	५१६	८१६
६४	१७	१८	४०७	५०	५०ए
६६	—	२१	४२०	१६	१६०
९१	२१७	२२७	„	१६	१६१
९८	३१६	३१६ए	४२५	२२	२३
१४२	५९१	४९१	५०९	१५१	१५९
१६६	६४	६५	५३२	२९८	२३८
१७४	७५	७५ए	५३७	८३	२८३
१७४	—	७६ए	५३८	३०९	३०२
१७५	२६	८६	५३९	३०६	३०५
१७७	१०२	१०२ए	५४०	३२२ Omitted	…
१८४	१४	१६	५४०	३२४	३२४ए
१८६	१९	३९	५४४	३३०	३३१
१९४	१४६ Omitted	…	५५५	५०	५७
२७२	८३	८४	५६८	११३	२१३
२७४	१२५	११५	५७९	३३९	३४९
३०८	२८५	३८५			

C. विषय-सूची

Page No.	Line No.	Incorrect	Correct
Vi	17	Add पूर्णद्विपदी after मात्राद्विपदी and read धृति, तारा after चन्द्रिका instead of after द्विपदीभेदा	
ix	9	द्वैविध्वम्	द्वैविध्यम्
„	2 from bottom	दारव्यावी णाया	दारव्या वीणाया
x	5 „	मूर्च्छानाश्रयत्वेन	मूर्च्छनाश्रयत्वेन
xiii	18	अन्तरकाकलिनो विवादिना-विति पूर्वपक्षस्य समाधानम्	सोदाहरण सवाद-विवादतत्त्व-निरूपणम्
xv	7	अल्पत्वहुत्वस्य	अल्पत्वबहुत्वस्य
xxv	9 from bottom	किन्नरवल्लभा	विशाला
xxxv	8 „	द्वंगेयकम्	उद्वृत्तम्

ADDENDA

P. 105 Add the following notes after इति रजनीभेदाः :—
The text omits 'Prastāras' of the remaining five 'Mūrchanās' of 'Ṣaḍjagrāma.'

P. 562 vv. 138-40. Add the following note :—
Two varieties of Nādāvetī viz. सावित्री and पावनी are missing and the varieties of Nandāvatī are also missing.

P. 584 v. 405. Add the following :—

॥ इति कामतृप्तिकामिनीहासनामा प्रबन्धः ॥